

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА ХLI

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
XLI

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco, Dr Mitar Pešikan
Dr Slobodan Remetić, Dr Drago Ćupić*

Rédacteur en chef
PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
1995

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
ХЛІ

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић, др Драго Ђугић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1995

Секретари часописа

Др Слободан Реметић и мр Никола Рамић

Израду и штампање финансира Министарство за науку и технологију Србије

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II

и

Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35/I

Израда програма и компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић

Штампа: Стручна књига, Лоле Рибара 48, Београд

САДРЖАЈ

	Стр.
Петар Букановић: Говор Драгачева	1—240
Zorka Kašić: Govor Kopavala	241—396
Марија Л. Шпис-Ђулум: Фитонимија југозападне Бачке .	397—490
Асим Пецо: Треће лице множине презента глагола типа <i>носити, вољети и држати</i> у говорима штокавског нарјечја	491—520
Софија Ракић-Милојковић: Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне	521—570

ПЕТАР БУКАНОВИЋ
ГОВОР ДРАГАЧЕВА

*Mojoj deci,
Miloscu i Mirici*

Овај рад је незнатно измењена верзија докторске дисертације, одбрањене 8. октобра 1990. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали академик Асим Пецо, др Славко Вукомановић, редовни професор и др Радоје Симић, редовни професор. Члановима комисије захваљујем за корисне савете при обради теме. С посебним задовољством и дужним поштовањем захваљујем академику Павлу Ивићу за драгоцене сугестије у току припреме рада за штампу.

Велику захвалност дугујем и свима Драгачевцима, који су ме радо примали у своје домове. Њихова предусретљивост, топлина, пословична гостољубивост и спремност за разговор много су ми помогли у раду на терену.

Синтакса драгачевског говора није обрађена у овом раду. Томе послу вратићу се касније.

САДРЖАЈ

	Страна
ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ	9
I УВОД	13
II ФОНЕТИКА	18
A. ВОКАЛИ	18
<i>Вокално р</i>	19
ЗАМЕНА ВОКАЛА	20
<i>Вокал а</i>	20
<i>Вокал о</i>	22
<i>Вокал е</i>	23
<i>Вокал у</i>	24
<i>Вокал и</i>	24
САЖИМАЊЕ ВОКАЛА	25
ЕЛИЗИЈА ВОКАЛА	30
АФЕРЕЗА	31
СИНКОПА	32
РЕФЛЕКСИ ГЛАСА <i>ћ</i>	34
<i>Секундарно ћ</i>	46
ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ	47
ВОКАЛИЗАЦИЈА СОНАНАТА	51
НЕПОСТОЈАНО <i>А</i>	51
„ПОКРЕТНИ“ ВОКАЛИ	52
СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ	54
ХАПЛОЛОГИЈА	54
B. КОНСОНАНТИ	54
<i>Сонант ј</i>	54
<i>Сонанти л и н</i>	60
<i>Сугласник х</i>	60
<i>Сугласничка група хв</i>	64
<i>Сугласник ф</i>	64
<i>Фрикативи с и з</i>	66
<i>Африкате</i>	66
ЈОТОВАЊЕ	66
<i>Аналошко успостављање алтернација палат /непалат. сугласник</i>	67
<i>Изостанак алтернација палаталан/непалаталан сугласник</i>	69
СУДБИНА СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА	69
<i>Иницијална позиција</i>	69

<i>Медијална позиција</i>	71
ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА И УПРОШЋАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА	74
<i>Сугласници д и т</i>	74
<i>Сугласници с, з, ш и ж</i>	78
<i>Африкате ћ и њ</i>	79
<i>Пловив п</i>	79
<i>Сонанти (в, л, р, н и м)</i>	79
<i>Велар к</i>	81
<i>Упрошћивање финалних сугласничких група</i>	82
ЈЕДНАЧЕЊЕ СУГЛАСНИКА У САНТХИЈУ	82
ЈОШ НЕКИ КОНСОНАНТСКИ ОДНОСИ	84
УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА	84
<i>Неке измене сугласника на крају речи</i>	85
<i>Десоноризација звучних сугласника</i>	85
МЕТАТЕЗА	86
Ш А К Ц Е Н А Т	88
<i>Кановачко дуљење</i>	91
<i>Постакценатске дужине</i>	93
<i>Дужине којих нема код Даничића</i>	99
<i>Преношење акцената на проклитику</i>	104
ИМЕНИЦЕ	110
<i>Именице мушког рода</i>	110
<i>Именице средњег рода</i>	113
<i>Именице женског рода</i>	113
ЗАМЕНИЧКЕ РЕЧИ	115
ПРИДЕВИ И ПРИЛОЗИ	116
ГЛАГОЛИ	119
РЕЧИ СА ДВА АКЦЕНТА	123
СИЛАЗНИ АКЦЕНТИ ВАН ПРВОГ СЛОГА	123
IV МОРФОЛОГИЈА	125
А. ИМЕНИЦЕ	125
<i>Именице мушког рода</i>	125
<i>Именице средњег рода</i>	129
<i>Именице женског рода на -а</i>	133
<i>Именице женског рода на сугласник</i>	136
<i>Напомена о односу падежа правца и места</i>	138
Б. ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ПРОМЕНА	138
<i>Придевски вид</i>	139
<i>Напомене о придевима</i>	141
<i>Поређење придева</i>	142
<i>Напомене о заменицама</i>	143
<i>Личне заменице</i>	145
В. БРОЈЕВИ	146
Г. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ	147
<i>Инфинитив</i>	147
<i>Аорист</i>	147
<i>Глаголски прилог прошли</i>	149

<i>Презент</i>	149
<i>Императив</i>	150
<i>Имперфекат</i>	152
<i>Трпни придев</i>	152
<i>Глаголски прилог садашњи</i>	153
<i>Футур</i>	154
<i>Футур II</i>	155
<i>Плусквалперфекат</i>	155
<i>Потенцијал</i>	156
<i>Перфекат</i>	156
<i>Облици неких глагола</i>	156
Д. ПРИЛОЗИ	159
<i>Прилози за место</i>	160
<i>Прилози за време</i>	161
<i>Прилози за начин</i>	162
V ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	165
VI ЛЕКSIKA	177
VII ТЕКСТОВИ	221
РЕЗЈУМЕ	239
КАРТА	240

ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ

- Алексић, Радомир — Вукомановић, Славко: *Основне особине александровачког и брусског говора*, АнФФ VI, 1962/63, 291—319. (Алексић — Вукомановић: Жупа).
- Барјактаревић, Данило: *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI, 1966, 1—177 + карта. (Барјактаревић: Новопазарски).
- Барјактаревић, Данило: *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чулића*, ЗФЛ IV—V, Нови Сад 1961—1962, 12—21. (Барјактаревић: Чумић).
- Барјактаревић, Данило: *Акцентски систем новопазарско-сјеничких говора*, ЗФФП I, Приштина 1963, 1—138 + резиме. (Барјактаревић: Акцент).
- Белић, Александар: *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905, СХП + 715. (Белић: ДИЈС).
- Белић, Александар: *Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика*, Београд 1960. (Белић: Фонетика).
- Белић, Александар: *Историја српскохрватског језика II, св. 1, Речи са деklinацијом*, Београд 1960. (Белић: Деклинација).
- Белић, Александар: *Историја српскохрватског језика II, св. 2, Речи са конјугацијом*, Београд 1960.
- Белић, Александар: *Акцентске студије I*, Београд 1914.
- Бошковић, Радосав: *Основи упоредне граматице словенских језика I, Фонетика*, Београд 1972.
- Бошковић, Радосав: *О природи, развоју и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*, ЈФ XI, Београд 1931, 179—197.
- Брозовић, Далибор: *Savtat, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo 1981.* (Брозовић: Цавтат).
- Budmani, Pero: *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU LXV, Zagreb 1883, 155—179. (Будмани: Дубровник).
- Вујовић, Лука: *Мрковићи дијалекат*, СДЗБ XVIII, Београд 1969, 73—398. (Вујовић: Мрковићи).
- Вук, Стефановић Караџић: *Српски рјечник*, Беч 1818. (Вук: Рјечник).
- Вук, Стефановић Караџић: *Српске народне пословице*, Дела Вука Караџића, Београд 1969. (Вук: Пословице).
- Вуковић, Јован: *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938—1939, 1—113. (Вуковић: ГПД).
- Вуковић, Јован: *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, Београд 1940, 187—417. (Вуковић: Акц. П.—Др.).
- Вукомановић, Славко: *О неким примерима нормализације основе у српскохрватском језику*, Књиж. и језик, 1975, 228—235.
- Вукомановић, Славко: *Језички контакти у синхронској и дијахронској перспективи*, Књиж. и језик, 1979, св. 2—3, 310—323.
- Вукомановић, Славко: *Die Bedeutung der Endung des Nominativs Singularis für die heutige Deklination der serbokroatischen Substantive adjektivischer Herkunft*, Zeitschrift für Slavistik XI, Heft 1, Akademie-Verlag, Berlin, 25—37.
- Вукомановић, Славко: *Jezik, društvo, nacija*, Београд 1987, 165.
- Вушовић, Данило: *Дијалект источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, 1—71 + карта. (Вушовић: ДИХ).

- Gjorgjević, Pera: *Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien*, AfSIPh XVI, Berlin 1894, 132—139.
- Даничић Ђуро: *Српски акценти*, Београд 1925. (Даничић: Акценти).
- Дешић, Милорад: *Западнобосански ијекавски говори*, СДЗБ XXI, Београд 1976, 1—316 + карта. (Дешић: Западнобосански).
- Драгичевић, Милан: *Рефлекси јага у данашњим личким говорима*, СДЗБ XXVI, Београд 1980, 147—233 + карта.
- Драгичевић, Милан: *Говор личких јекаваца*, СДЗБ XXXII, Београд 1986, 7—241 + 3 карте.
- Ђукановић, Петар: *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, СДЗБ XXIX, Београд 1983, 191—294. (Ђукановић: Цапарде).
- Ђуровић, Радосав: *Рефлекси јага у околини Прибоја*, СДЗБ XXVI, Београд 1980, 235—319.
- Ердељановић, Јован: *Доње Драгачево (антропогеографска проучавања)*, СЕЗБ I, Београд 1902, 1—217. (Ердељановић: Д. Драгачево).
- Ивић, Павле: *О говору галипољских Срба*, СДЗБ XII, Београд 1957, XXI + 519. (Ивић: Галипољски).
- Ивић, Павле: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1957. (Ивић: Дијалектологија).
- Ивић, Павле: *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, I Band, Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe, Nag 1958.*
- Ивић, Павле: *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, Београд 1949—1950, 141—156. (Ивић: Банат).
- Ивић, Павле: *Место банатског херског говора међу српским дијалектима, посебан отписак из зборника „Банатске Хере“*, Нови Сад 1958, 326—353. (Ивић: Хере).
- Ивић, Павле: *Белешке о биографичком говору*, СДЗБ XXIV, Београд 1978, 125—176. (Ивић: Биографички).
- Ивић, Павле: *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФФНС, Нови Сад 1962/1963, 99—110.
- Ivšić, Stjepan: *Šartinovačko narječje*, Rad JA 168, Zagreb 1907, 113—162. (Ивић: Шаптиновачко).
- Ivšić, Stjepan: *Današnji posavski govor*, Rad JAZU 196, 124—254; Rad 197, 9—138. (Ивић: Посавски).
- Јовановић, Коста: *Горње Драгачево (антропогеографска проматрања)*, СЕЗБ XI, Београд 1908, 311—426. (Јовановић: Г. Драгачево).
- Јовић, Душан: *Трстенички говор*, СДЗБ XVIII, Београд 1968, XVI + 238 + карта. (Јовић: Трстеник).
- Кашић, Зорка: *Говор Конавала* (докторска дисертација у рукопису), Београд 1988, 1—283. (Кашић: Конавле).
- Lastavica, Bogdan: *Korenički govor*, NVJ XIV, Zagreb 1905/1906, 752—765. (Ластавица: Коренички).
- Маретић, Томо: *Граматика и стилистика хрватског или српског језика*, II издање, Загреб 1931. (Маретић: Граматика II).
- Milas, Matej: *Današnji mostarski dijalekat*, Rad JAZU 153, 47—97.
- Милетић, Бранко: *Црмнички говор*, СДЗБ IX, Београд 1940, 211—663. (Милетић: Црмница).
- Милетић, Бранко: *Изговор српскохрватских гласова*, СДЗБ V, Београд 1933.
- Милићевић, Милан: *Кнежевина Србија*, Београд 1876. (Милићевић: Кнежевина).
- Моловић, Јордан: *Белешке о ужичком говору*, Ужички зборник 2, 1973, 285—288.
- Московљевић, Милош: *Акцентски систем поцерског говора*, Библиотека ЈФ књ. 1, Београд 1928, VIII + 110. (Московљевић: Поцерски).
- Московљевић, Милош: *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији*, ПКЊЈИФ IX, Београд 1929, 109—122. (Московљевић: Граница).
- Московљевић, Милош: *Дијалектолошка карта Војводине*, ГЈПД 1938, књ. XVIII, св. 11—12, 1—32.
- Московљевић, Милош: *Икавски говор у Србији*, ЈФ XXVI, Београд 1963—1964, 471—509. (Московљевић: Икавски).
- Николић, Берислав: *Сремски говор*, СДЗБ XIV, Београд 1964, 201—412. (Б. Николић: Срем).
- Николић, Берислав: *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, Београд 1966, 179—313 + карта. (Б. Николић: Мачва).
- Николић, Берислав: *Тршишки говор*, СДЗБ XVII, Београд 1968, 367—473. (Б. Николић: Тршић).

- Николић, Берислав: *Колубарски говор*, СДЗБ ХVIII, Београд 1969, 1—71. (Б. Николић: Колубара).
- Николић, Мирослав: *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ ХIХ, Београд 1972, 619—746. (М. Николић: Горобиље).
- Окука, Милош: *Govor Rame*, Svjetlost, Sarajevo 1983. (Окука: Рама).
- Павлица, Драган: *О говору околине Удбине*, СДЗБ ХХХ, Београд 1984, 357—424.
- Павлица, Драган: *Акцентски систем у говору села Пољица у Лици*, ППЈ 7, 1971, 69—103.
- Павловић, Радосав: *Облици деклинације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*, СДЗБ ХХVIII, Београд 1982, 7—61. (Павловић: Рача).
- Павловић — Стаменковић, Звездана: *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*, ППЈ, 1968, 69—119 + карта.
- Петровић, Драгољуб: *О говору Змијања*, Матица српска, Нови Сад 1973, 1—189 + карта. (Петровић: Змијање).
- Петровић, Драгољуб: *Говор Баније и Кордуна*, МС Нови Сад — Просвјета Загреб 1978, 7—197 + 2 карте.
- Пецо, Асим: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ ХIV, Београд 1964, 1—200 + карта. (Пецо: ИХ).
- Пецо, Асим: *Икавскошћакавски говори западне Босне*, БХДЗБ I, Сарајево 1975, 1—264 + карта; БХДЗБ III, Сарајево 1982, 7—259. (Пецо: Икавскошћакавски).
- Ресо, Асим: *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, ANUBiH Djela, knj. LXI, Odjeljenje društvenih nauka knj. 35, Sarajevo 1986, 230 + 6 karata.
- Пецо, Асим: *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ ХХV, Београд 1961—1962, 295—328. (Пецо: Централнохерцеговачки).
- Ресо, Асим: *Govor Podveležja*, BHDZb IV, Sarajevo 1983, 209—281.
- Пецо, Асим — Милановић, Бранислав: *Ресавски говор*, СДЗБ ХVII, Београд 1968, 241—366 + карта. (Пецо — Милановић: Ресава).
- Ресо, Асим: *Akcent zela Ortiješa*, Grada Naučnog društva NR BiH X, Sarajevo 1961. (Пецо: Ортијеш).
- Ресо, Асим: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd 1978. (Пецо: Дијалектологија).
- Ресо, Асим: *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd 1970. (Пецо: Акцентологија).
- Пецо, Асим: *Фонетика Вукова језика према фонетици ијекавске Херцеговине*, АнФФ V, Београд 1965, 191—197.
- Пецо, Асим: *Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине*, ЈФ ХХVI, св. 1—2, Београд 1963—1964, 177—218.
- Пецо, Асим: *Судбина кратког њ иза р у ијекавским говорима штакавског дијалекта*, ЈФ ХХХIII, 247—264.
- Пецо, Асим: *Промене непалаталних сугласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ ХХVIII, св. 1—2, Београд 1969. (Пецо: Непалатални).
- Пецо, Асим: *О неким „икавизмима“ ијекавског изговора*, НЈ ХIII, св. 1—2, 57—63.
- Пецо, Асим: *Облици колективних именица на -ад*, НЈ VII, н. с., св. 7—10, 234—246.
- Пешикан, Митар: *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ ХV, Београд 1965, 1—294. (Пешикан: Староцрногорски).
- Пешикан, Митар: *Један општи поглед на црногорске говоре*, ЗбФЛ ХХII/1, Нови Сад 1979, 149—169.
- Пешикан, Митар: *Наши књижевни језик на сто година послје Вука*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд 1970.
- Пижурица, Мато: *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Титоград 1981, Посебна издања, књ. 12, Одељење умјетности књ. 2. (Пиж.: Колашини).
- Поповић, Иван: *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, САНУ, Посебна издања књ. CDXXV, Одељење литературе и језика књ. 21, Београд 1968. (Поповић: Госпођинци).
- Реметић, Слободан: *Говори централне Шумадије*, СДЗБ ХХХI, Београд 1985, ХIХ + 555.
- Реметић, Слободан: *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, ППЈ VI, Нови Сад 1970, 105—133. (Реметић: Кладањ).
- Реметић, Слободан: *О незнамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*, СДЗБ ХХVII, Београд 1981, 7—105 + карта.

- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд 1959—1990, књ. I—XIV. (РСАНУ).
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1967—1969. књ. I—III, Нови Сад (Матица српска), 1971—1976, књ. IV—VI. (PMСМХ I—VI).
- Rešetar, Milan: *Die serbokroatische Betonung süwestlicher Mundarten*, Wien, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung I. (Решетар: Бетонунг).
- Rešetar, Milan: *Der štokavische Dialekt*. — Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung VIII, Wien 1907). (Решетар: Штокавски).
- Ружичић, Гојко: *Акцентски систем пљеваљског говора*, СДЗБ III, Београд 1927, 115—167. (Ружичић: Пљевља).
- Симић, Милорад: *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, 1—124. (Симић: Обади).
- Симић, Радоје: *О такозваном „незамењеном јагу“ и околн њега*, ЈФ XXXVIII, Београд 1982, 131—151.
- Симић, Радоје: *Левачки говор*, СДЗБ XIX, Београд 1972, 1—618 + карта. (Симић: Левач).
- Симић, Радоје: *Скица за дијалектолошку карту северне Србије*, Југословенски семинар за стране слависте, књ. 31, Београд 1980, 93—136. (Симић: Скица).
- Симић, Радоје и Остојић, Бранислав: *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Титоград 1981.
- Скок, Петар: *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика*. -- Загреб (ЈАЗУ), 1971—1974), књ. I—IV. (Скок: I—III).
- Станић, Милија: *Ускочки говор*, СДЗБ XX, Београд 1974, 1—259. (Станић: Ускоци I).
- Станић, Милија: *Ускочки акценат*, СДЗБ XXVIII, Београд 1982, 63—191. (Станић: Ускоци II).
- Стевановић, Михаило: *Ђаковички говор*, СДЗБ XI, Београд 1950, IV + 1—152.
- Стевановић, Михаило: *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, Београд 1933—1934, 1—129. (Стевановић: Источноцрногорски).
- Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнијезичка норма*. -- Београд (Научна књига), 1975 (треће издање), књ. I, X + 653.
- Стевовић, Игрутин: *Шумадински говор у Грузији с особитим освртом на акценте*, СДЗБ XVIII, 401—635 + карта. (Стевовић: Грузја).
- Тешнић, Милосав: *Говор Љештанског*, СДЗБ XXII, Београд 1977, 159—328. (Тешнић: Љештанско).
- Ђупић, Драго: *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII, Београд 1977, 1—226 + карта. (Ђупић: Бјелопавлић).
- Ђупић, Драго: *Преглед главнијих особина говора Зета*, ЈФ XXXIII, Београд 1977, 265—284. (Ђупић: Зета).
- Hraste, Mate: *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj*, Filologija I, Zagreb 1957, 59—75. (Храсте: Кановачки).
- Џвјић, Јован: *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, СЕЗБ IV, ССXXXVI. (Џвјић: Б. полуострво).
- Џвјић, Јован: *Метанастијичка кретања. Њихови узроци и последице*. — СЕЗБ XXIV, Насеља 12, VIII + 96. (Џвјић: Метанастијичка кретања).
- Šimundić, Mate: *Govor Imotske krajine i Bekije*, Djela ANUBiH XLI, Odjeljenje društvenih nauka 26, Sarajevo 1972, 3—219 + karta.
- Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom -- hrvatskosrpskom jeziku* (treće izdanje), Sarajevo 1973.

УВОД

1. Драгачево је област у југозападној Србији. То је бивши драгачевски срез, који је припадао рудничком округу. Са севера је омеђено Западном Моравом (од ушћа Ћетиње и Скрапежа до Овчарско-кабларске клисуре). Одатле му границу чини венац планине Јелице, која се протеже у правцу југоистока све до Каоничке реке. Ту досеже до планина Троглава и Чемерна, нагло скреће ка северозападу и пресеца Лучку реку, Моравичину притоку, и долази до потока Жировња. Даље границу чини тај поток све до ушћа у Западну Мораву, одакле настаје Морава као западна граница Драгачева. Ова граница је дата по Ердељановићу (*Д. Драгачево* 5), а села која су тада чинила драгачевски срез су: *Дучаловићи, Марковица, Ргари, Здоке, Граб, Рдогача, Горачићи, Губеревци, Милатовићи, Властелице, Каона, Горњи Дубац, Доњи Дубац, Виџа, Живница, Турџа, Тиџање, Пухово, Негришори, Лисце, Лучани, Дљин, Пилатовићи, Крстац, Лис, Гуча, Рги, Кривача, Пиљник, Котрајса, Бели Камѣн, Вучковица, Лиса, Осбаница, Луке, Брезовица, Горњи Краварица, Доњи Краварица, Лопачи, Вирово, Церова, Трбовач, Миросавци и Трешњевица*. Данас се, међутим, Драгачевом сматра територија општине Лучани, мада његови становници знају која су све села раније припадала драгачевском срезу, а доцније припојена пожешкој, чачанској, ивањичкој и арњској општини. Дијалекатска грађа је прикупљана у селима која се данас сматрају драгачевским, тј. припадају општини Лучани).

2. Овдашње становништво не сматра Драгачево Старим Влахом, као што га није сматрало ни раније (Ердељановић: н. д. 7). И у народној песми *Бан Милугин и Дука Херцеговац* се каже:

„... Оде право уз воду Мораву,

Докле с' прими ломна Влаха Старог“ (Вук: *НП II*, 127), а даље стоји:

„... Здраво Дрину воду пребродио,

А маши се ломна Влаха Старог,

Докле дође до Ужница града,

Па се спусти у Пожегу равну“ (Исто, 129).

Географски положај учинио је Драгачево изолованим „од знатних историјских догађаја у средишњем веку“ (Ердељановић: н. д. 8). Оно представља велики басен омеђен планинским венцима. Отворено је само на северној страни, према пожешкој котлини, куда су ишле најзначајније саобраћајне везе.

3. Први писани докуменат о имену Драгачева потиче тек из 1718. год. На једној аустријској карти поробљених српских крајева записан је и драгачевски дистрикт (Новаковић: *Прилози ХVIII*, 102). Следећи помен је из 1811. У дипломи Проте Гучанина стоји да га је Карађорђе именован за војводу драгачевског. Највероватније је Драгачево добило име по неком по-

знатијем човеку који се могао звати Драгач. По њему је, вероватно, име добила и река Драгачица.

4. Читава област се дели на Горње и Доње Драгачево, а границу између ова два приближно једнака дела чини највећа драгачевска река *Бјелица* (*Белица*). У Г. Драгачеву су села: *Губерџици*, *Милаговићи*, *Властелице*, *Каона*, *Горњи Дубац*, *Доњи Дубац*, *Вучковица*, *Бели Камѣн*, *Котража*, *Пишаник*, *Рти*, *Кривача*, *Живица* и *Вица* (Јовановић: *Г. Драгачево* 313—314). По некима овамо спадају још и *Брџовица*, *Толџиница*, *Луке*, *Осаоница*, *Трџињевица* и *Миросавци*. Ова села Јовановић није обухватио својом студијом. Остала села спадају у Доње Драгачево.

5. Конфигурацију драгачевског краја дао је сликовито Ј. Ердѣлановић у поменутој студији (15): „Да бисмо добили јасну представу о драгачевском земљишту, ваља нам само замислити Шумадију много јаче заталасану, тако да јој сви облици буду оштрији, у већој мери изражени.“ Због природних погодности, велики број домаћинстава се бави земљорадњом и сточарством. Највише се сеје кромпир. У Котражи постоји Институт за кромпир, јединствен у земљи. Он се у јесен откупљује у свим селима, као и малине и јагоде, чије се гајење овде показало прилично уносним послом. Иако Драгачево има нешто оштрију климу, ипак успевају разне врсте воћа, нарочито шљива.

Поред граничних планина Овчара (998) и Јелице (967), у Драгачеву су највише планине Сјекира (овде је обичније Сикира), са висином од 741 м, Лис (726) и Голубац (700). Остало земљиште је између 300 и 500 м надморске висине. Највећа река је Бјелица (Белица), која извире испод Јелице планине и улива се у З. Мораву.

6. Поред живог народног предања о пореклу појединих породица, о томе сведоче и две поменуте антропогеографске студије, базираним на подацима прикупљеним крајем прошлог и почетком овог века. Највећи број драгачевских породица је пореклом из динарских крајева (Црне Горе и Херцеговине). Досељавање је махом обављено током 18. и 19. века. Сеобе су често имале етапни карактер. Истичемо ово због тога што је приличан број досељеника из области Старог Влаха, рудничког и ужичког округа, дакле из предела који су у прошлим вековима насељавани из матичних динарских крајева. Од укупно 190 породица настањених у Г. Драгачеву, 150 их је досељених из југозападних крајева. Осталих 40 породица „овде су од када се памти“ (Јовановић: н. д. 356). Осим три породице, које су се овде настаниле пре 300 година, и једне из 1901, све су се доселиле током 18. и 19. века. У 18. в. досељена је 51 породица, а у 19. веку њих 95. у првој етапи (18. в. и раније) дошле су овде 54 породице. Ни ово досељавање није обављено одједном већ у два маха: крајем прве и крајем друге половине 18. в. Јовановић сматра да је пред прво досељавање ова област била слабије насељена због одлива ранијег становништва у крајеве које је заузела Аустрија од 1718. до 1738. Он такође додаје да је „могућно да су се неке породице из сеобе под патријархом Арсенијем IV у своме путу овде задржале“ (н. д. 358). После свиштовског мира био је положај српског становништва безбеднији, што је довело други талас досељеника.

7. У другом, прилично кратком периоду, доселило се 38 породица, што представља, с обзиром на кратко време, врло знатан број. Ове су породице дошле с Карађорђем (кад се вратио од Сјенице).

8. У трећој етапи (19. в.) Г. Драгачево је примило 58 породица. То су била појединачна досељавања.

9. Од укупно 273 породице, колико их је крајем прошлог века у Д. Драгачеву затекао Ердељановић, 233 су досељене. Од тога су 203 из Старог Влаха, Црне Горе, Херцеговине и рудничког и ужичког округа, „што значи да на досељенике из самих југо-западних крајева наших долази 87,12% од свега броја досељених породица а преко 74,35% од броја свих породица у Доњем Драгачеву“ (н. д. 96). За 40 породица се не зна порекло.

10. И у Д. Драгачево становништво је долазило у етапама. У првој фази (18. в. и ранији векови) дошло је 70 породица, највише крајем 18. в. Боље прилике у Србији тога доба привукле су ову групу досељеника.

11. У другој фази (1804—1813) досељено је 40 породица. То је било „досељавање у маси“ (Ердељановић: н. д. 87). Тада су ове породице дошле са Карађорђем, при његовом повратку са похода у Стару Србију. То је време веома значајно за насељавање Д. Драгачева јер му је довело масу народа.

12. Трећи период у насељавању ове области траје од другог српског устанка до средине 19. века. Политичке прилике су тада у Србији биле врло повољне. Држава је досељеницима давала разне олакшице да би привукла што више новог становништва, пошто су многе области биле ретко насељене. Тако повољни услови привукли су у Д. Драгачево 68 породица. У II половини 19. в. досељено је 55 породица, али оне чине врло мали број становништва јер су „ове новије породице мале, инокосне и готово увек сиротне“ (Ердељановић: н. д. 88).

13. Кад се сведу бројеви староседелаца и досељеника, види се да су у Драгачеву крајем 19. и почетком 20. в. биле 463 породице. И за старе породице (њих 80) може се претпоставити да су се однекуд доселиле, али знатно раније. Укупно имају 383 досељене породице. Највише их је из Старог Влаха (202), затим из ужичког, рудничког и чачанског округа (68), Старе Србије (37), Црне Горе (24), Херцеговине (19), других крајева Србије (9) и Босне (4), док се за 10 породица не зна одакле су дошле. У I етапи дошле су 124 породице, у II 78 а у III 181. Поуздано се зна да је из југозападних (јекавских) крајева у Драгачево насељено 346 породица.

14. Стари Влах је, током миграционих струјања, имао улогу прелазне земље (Цвијић: *Б. полуострво CLXIX*). У њему се динарско становништво краће или дуже задржавало, а затим кретало даље. Постојале су двоје метанастазичке вратнице. Једне чине Мокра гора и Кремна, а насељавају златиборску површ, Ужичку Црну Гору, Горње и Доње Драгачево итд. Друга, још значајнија, станица је Кокин Брод. Ту је била и нека врста границе између Србије и Старе Србије. Кроз ову станицу пролазе исељеници из читаве источне Херцеговине у једном краку велике динарске струје. Насељавају се по данашњем златарском крају, око Муртенице и по суседним пределима, преливају се потом, крајем 18. и почетком 19. в., у драгачевско подручје.

Ову етничку структуру треба посматрати и у вези са сеобама из Васојевића и са пештерско-сјеничке висоравни. (У свести народа је да све што отуда долази, потиче из Арнаутлука, Сјенице, Турске). Процент овог становништва није тако велик.

15. Посебно је важно, у опису појединих дијалеката и њиховог формирања, утврдити супстратски слој датих области. То је, уједно, и једно од најтежих питања историјске дијалектологије. Драгачево није кршевито, као, рецимо, суседни ужички, моравички и студенички крај. Равније је и погодније за основне делатности старог становништва — земљорадњу и сточарство — од свих крајева у југозападној Србији. Стога је разумљиво да та зона није била ненасељена пре доласка динарског становништва. Ердељановић и Јовановић наводе, рекли смо горе, 80 старих породица. „Али ваља знати, да су породице из 18-ог века готово све веће и разгранатије од породица из 19-ог века“ (Ердељановић: н. д. 85—86). Исто тако, косовско-метохијска метанастазичка струја, појачана становништвом моравске Србије (нарочито из ибарске и западноморавске долине), могла је, у походу на прекосавске равнице, оставити део свог становништва (в. Цвијић: *Метанастазичка кретања* 9—10; Јовановић: *Г. Драгачево* 358). Иако је тешко доказати докле су се породице које су овде остале кретале уз долину Западне Мораве, ипак се улога супстрата не сме занемарити. Тај слој ће делимично утицати на физиономију драгачевскога говора.

16. Драгачевски говор испитивао сам у више наврата, од 1984. до 1989. године. Дијалекатска грађа прикупљана је у више села снимањем на магнетофонске траке, попуњавањем упитника и бележењем у радне свеске. Особе са којима се разговарало биле су, у највећем броју случајева, старије од 60 година и добро су репрезентовале овај дијалекатски тип. Говор испитиваног подручја је уједначен: нема ниједне изоглосе која би делила терен. То је млађи говор херцеговачког типа у југозападној Србији. Има новију акцентуацију, разликује сва четири новоштокавска акцента и релативно добро чува поста акценатске дужине. Међутим, карактеристично је метатакситичко повлачење кратких акцената на кратку пенултиму двосложних и тросложних речи: *жєнѧ* > *жє̀на*, *по̀дѧк* > *пѧ̀ток*, *то̀плинѧ* > *то̀плѝна*, *до̀маѧѧн* > *до̀маѧѧ̀ин*. Такође су бележени и примери кановачког дуљења: *пѧ̀ток*, *сѧ̀стра*.

17. Говор Драгачева је у основи ијекавски, што је и разумљиво с обзиром на масовно досељавање из крајева са ијекавским рефлексом старог гласа љ. У новије време, међутим, јак је утицај екавске говорне и писане речи (путем школе, администрације, штампе, радија и телевизије). Зато је ијекавизам знатно нарушен и, чини нам се, у повлачењу. Ово и због тога што је одавно прекинут прилив ијекавског становништва из југозападних крајева, па сада утицај долази само са истока.

18. Говор наше зоне има највише сличности са источнохерцеговачким и шумадијско-војвођанским идиомима. Поред наведене супстратске базе, у овом случају можемо говорити о два адстратска слоја. Први је источнохерцеговачки, који је дошао у току метанастазичких кретања током 18. и 19. века. Други је онај шумадијско-војвођанског типа, присутан нарочито у новије време.

19. Циљ овога рада је дескрипција драгачевскога говора и одређивање његовог места на дијалектолошкој карти штокавског наречја. С тим у вези пратићемо поједине изоглосе и покушати одредити њихов правац. Све то, опет, подразумева и теоријска разматрања појединачних феномена, као и поређење са суседним и удаљенијим сродним говорима.

Рад на терену обављен је у следећим местима:

<i>Бѣлѣ Камѣн</i> (БК)	<i>Дучаловићи</i> (Дуч)
<i>Вѣча</i> (Ви)	<i>Ђѣрѣћ</i> (Ђ)
<i>Властѣљице</i> (Вл)	<i>Зѣоке</i> (Зе)
<i>Вучковица</i> (Вуч)	<i>Кѣтрајса</i> (Кот)
<i>Гѣрачићи</i> (Гор)	<i>Крѣстац</i> (Кр)
<i>Гѣрњи Дубац</i> (ГД)	<i>Лѣса</i> (Лис)
<i>Грѣб</i> (Гр)	<i>Лѣса</i> (Л)
<i>Губѣрѣвци</i> (Губ)	<i>Мѣлатовићи</i> (Мил)
<i>Гуча</i> (Гу)	<i>Пѣшанѣк</i> (Пш)
<i>Дѣѣн</i> (Дѣ)	<i>Рѣти</i> (Рти)
<i>Дѣњи Дубац</i> (ДД)	<i>Турѣца</i> (Тур)
<i>Дубѣе</i> (Дуб)	<i>Нѣгрѣиори</i> (Нег)
	<i>Пѣјовићи</i> (Пај)

Од 25 испитаних села само Лиса припада Ивањичкој општини, мада се и она сматра некадашњим драгачевским селом.

II

ФОНЕТИКА

А. ВОКАЛИ

20. Драгачевски говор има стабилан вокалски систем. По томе је близак источнохерцеговачком говору, као и изговору вокала у стандардном српско-хрватском језику. Уопште нема осцилација у изговору вокалских фонема у правцу отворености или затворености. Појединачна, врло ретка одступања нису вредна пажње и могу се сматрати резултатом експресивности у казивању. То је, уосталом, особина свих говора и не спада у домен ове врсте истраживања.

Вокалски систем драгачевскога говора има, дакле, пет вокала и сонант *р* у вокалској функцији:

и   у
е   о + р
а

21. Сви вокали познају квантитативне опозиције. И вокално *р* такође може бити дуго и кратко. Овде би ипак требало истаћи две ствари:

1. Дуги вокали су нешто дужи од одговарајућих вокала у говорима шумадијско-војвођанског типа;

2. Вокали под дугоузлазним и краткосилазним акцентом понекад имају карактеристичну интонацију. Дугоузлазни акценти немају типичну интонацију коју имају херцеговачки говори. Краткосилазни акценат је са приметном силазном интонацијом, управо онаквом каква је у херцеговачким и староцрногорским говорима. На то указује слушни утисак а права природа њихова може се експериментално утврдити.

Што се квантитета дугих вокала тиче, та појава је позната већини западних говора. Више пута сам од саговорника на терену чуо како Ужичани, Ивањичани и Чачани „отежу кад причају“. У Горњем Милановцу, опет, кажу да Чачани и Драгачевци „млого отежу“, док за просечног Београђанина, рецимо, „отежу“ сви од Београда до Јадранског мора.

И друга особина (интонација вокала) својствена је говорима који се налазе западније од нашег, пре свега онима херцеговачког типа, у Херцеговини и Црној Гори. Тако и реченица има карактеристичну интонацију, таласасту, са уочљивим тонским осцилацијама, за разлику, нпр., од стандардног језика чија је интонација више равна, без већих амплитуда¹.

¹ Мислимо, пре свега, на говорну реч, рецимо, радио- и ТВ-спикера која се, незванично, узима као образац правилног изговора. То би она, у ствари, требало да буде. Интонациона компонента, познато је, није нормирана.

Вокално р

22. Квантитативна дистинкција сонанта *р* у вокалској функцији добро се чува у овом говору.

а) кратко *р*

— *бркови* Ка Вл Вуч Тур Пај Дљ Пш, *бржй*, *-ā*, *-ē* Тур Кот Пај Гор Губ Пух Кр Зе Вл, *трка* Пух Гу Вл, *крсна* слава Вл Пух Нег, *врџ* е дрџ Кот, Царевџ *врха* Дљ, *грлиги* Зе, *држјала* Тур, *дрште*, *држй*, *држџ* Вуч, *истрчак* Вл, *крс* Лис Тур ГД, *скрштени* рукџ Кот, *мрчџици* Вуч, *прс* Гу Лис Вуч Вл Ка Кот, *прстен* Тур, *првешче* Вл, *рђа* Гр Лис Гу Вл Пух Зе Губ, *Рти*, *Ргари* (свуда), *прсти* Гу Гор Пух Пш, *Србин*, *српски* (свуда), *трлица* Вл Вуч Гор Губ Нег Пух Лис Гр Пш, *трљй* Зе Кр Пух Гр Вуч Вл, *црџ* Ви Губ Гу Пш Кот БК Лис Кр Дљ, *црвен*, *црвџна*, *црвџни* Тур, *утрчак* Лис;

— *бришеле* (= брстиле) ГД, у *брскџм* Гу, у *брскџ* Кр, *брбљати* Гу Вл Вуч БК, *дрндаћ* (= пацов) Тур, *врсница* Вл Зе Гр Ђ Пух Дљ, *врховна* Гу, *дрџџ* Тур, *грлати* Пај, *држјава* Гор Губ Пај Кот Гр Ђ Л, *држјавна* Лис Кр ГД, *заврзуе* Л ДД, *здржјава* Гу, *дрџџ* Пш, *крштено* џме Вл, *кршћава* се Лис, *мрџина* Кот, *рђаво* Пај, *рђава* Вуч, *црквица* Губ, *Врњачка* Бања Вуч, *крстачки* Тур, *прекрштити* Ви;

— *брџџа*, *брџџима* Л Губ Зе Гр Ви Пух Кр Лис Вл Дуч, *Вџкрс* Лис Вуч Кот Ђ, *здрште* Тур, *врдалама* Лис, *врстамо* мџруз Тур, *изврџ* Пај, *издржџ* Гор Дљ Нег, *крштџво* Лис, *крштџно* Гу, *раскрштено* Лис, *прекрштџм* се Пух, *напрсла* Вуч, *пџврџица* Вл, *распрћас* Вуч.

б) дуго *р*:

— *брк* Вл Ка Вуч Дљ Пш Тур Пај, *брз* (свуда), *грм* Гор, *жртџе* Губ, *црв*, — *црви* Тур, *крв* Вуч Кр Пух Ђ Вл Пај, *црква* Вуч Дљ Нег Ви Мил Зе Гр, *трн* Пух БК, *трње* Рти Вл Ка, ис *Црног* вђа Кот Вуч, *први* Ка Лис Дљ Зе Ви;

— *брза*, *-џ* (свуда), *врћети* Губ Гор Лис, *врли* Тур, *врста* Пај Кот, *грдан* Губ Нег Ви БК ДД, *нагрџила* Вл, *дрџа* Пај Кот Дуч, *брџа* Вуч БК Пш Дљ Кр, *загрнџ* Тур Нег Ви, *овршџемо* ДД Пај Дуч, *завршили* Пух Гор Лис, *стрпљен* Лис, *сврбџ* Пш ГД, *трпљм* Вуч, *трпљџ* Кот Губ, *мрџм* ГД Зе Дуч, *црна*, *-џ* (свуда), *црџи* Тур, *црњац* Вл, *црњци* Гу, *напрскџ* Губ Пај, *четврџак* Пај Гор Вуч Пух;

— *заврнем* Пух ГД, *згрнџ* БК, *закџврне* Пај, *џмрџа* Ви Пш Губ Тур Кот Вуч, *раскршће* Вуч, *четврџи* Тур, *учетврћен* Вл, *зџцрни* Гу, *заврши* Пух, *нагрџи* Гор, *пџврџе* Вуч.

У погледу квантитативне дистинкције вокалног *р* исто стање је у другим говорима овога типа, а у говору Дубровника² и Цавтата³, међутим, вокално *р* је увек кратко.

23. Појава секундарног вокала иза слоготворног гласа *р* је природна тенденција да се тај глас десилабизује и да се функција носиоца слога пренесе на, за језичко осећање, „нормалан“ вокал. Поред ретких примера:

² Будмани: *Дубровник* 156.

³ Брозовић: *Цавтаг* 497.

— *јѣтрве* Губ, *свѣкрва* Вл, —
много су обичнији:

— *јѣтрова* Вл, *јѣтрова* Тур Вуч Лис, двѣ *јѣтрове* Вл, *јѣтрову* Гр Губ, *свѣкрова* Гр Кот Тур Лис, са *свѣкровѣм*, — *свѣкрову* Губ.

Тако је и именица *острво* забележена у облику *ѡстрво* Тур.

Исти феномен констатован је у облицима глагола *рвати се*, с тим што се као секундаран јавља вокал у:

— *рѹѣ се*, — *рѹали се* Тур, да *се рѹемо* || *рѹемо*, — *пѹруемо се* Гр;

— *рвѣ се*, — *рвајѹ се* Л, *рвѣња*, — у *рвѣњу* Вл.

24. Девокализација гласа *р* испред вокала у радном глаголском придеву глагола *умрети* обична је на целом терену: — *зѡмрѡ*, *ѣзумрѡ*, *пѡмрѡ*, *ѡмрѡ*, *ѡмрѡ*, *ѡмрѡ*, *прѡмрѡ*.

25. Десилибизација вокалног *р* је појава општијег карактера која обухвата и екавске и јекавске говоре. Од екавских говора познају је сремски⁴, тршићки⁵, мачвански⁶, левачки⁷, трстенички⁸ и други. Такође је позната јекавским говорима⁹.

26. Старији испитаници немају девокализовано *р* у примерима:

— *грѡко*, -- *грѡѣ*, — *грѡку* кѡву Вуч, *грѡко* Губ БК Дљ, *грѡка* Пш Гор Ви, гѡврѡн *грѡкѣ* Тур.

Код облика именице *врѡхъ* (који су изгубили сугласник *х*), такође нема девокализације:

— на *врѡ* цркве Лис, на *врѡ* сѣла ДД, у *врѡ* астаѡла Вл, у *врѡ* собрѡе Губ, у *врѡ* Пјавевића Ка, до *врѡ* Губ, ис Црног *врѡ* Вуч, на *врѡ* Губ, по *врѡ* Кр Вл.

ЗАМЕНА ВОКАЛА

27. Често се у овом говору међусобно замењују вокали. Појава је обичнија у речима страног порекла. Фонетски лик једне речи прилагођава се сопственом изговору, зависно од перцепције говорника једног дијалекта. Вокали који нису под акцентом подложнији су променама. Узроци супституције вокала, најзад, могу бити и морфолошке природе.

Вокал *а*

28. о м. *а*

— *бојѡги* Вуч, *понѡиѡ* поѡдена Вл, *ѡсандомѡриѡ* ГД, у *конѡлѡриѡ* Кот, *отѡроси се*, --- *пѡслѡжѡвник* Гу, *пѡлѡѡѡнѡиѡ* идѡ прѡво и пѡлѡжѡ стѡци, — дѡђе

⁴ Б. Николић: *Срем* 334.

⁵ Б. Николић: *Тршић* 404.

⁶ Б. Николић: *Мачва* 245.

⁷ Симић: *Левач* 72.

⁸ Јовић: *Трстеник* 41.

⁹ Вуковић: *ГПД* 38; Пиж.: *Колашин* 59-60; Кашвић: *Конавле* 17.

пдлажбѣник Вл, *пдложсоник* Вуч, *расоднѣк* Кот, *мигрѣлѣз* Нег Вуч Пш Губ Ка Лис Гу, од *мигрѣлѣза* Пај, *мигрѣлѣзе* Тур, на *мигрѣлѣзу* Кр, *мигрѣлѣско* одељење Гор, *чѣршови* Лис, *чѣршѣва* Вл, *чѣршѣвѣћ* Вуч, *шнѣле* Кот, *шдлѣвѣње*, — *шдлѣвати*, — *шдлѣуеш* Вл.

Морфолошке узроке супституције имамо у примерима:

— *склѣњају се* Кот, *склѣњали* ђѣцу Вл, *склѣњаш* Тур, *уклоња* Ка, *уклоњѣ се* Губ, —

где је на замену вокала *a* утицао вокал *o* из основног облика *склонити*.

На целом терену, сем ретких изузетака, *a* је замењено вокалом *o* у прилогу *онамо*:

— *ѣнамо* Дуч Гу Вуч Мил Губ Кот Лис ДД Тур;

— *ѣнамо* Вуч ГД.

Исту замену познаје и прилог за место *долѣко* Тур ДД.

Из Пшаника је потврда *зѣнсто*, са *o* м. *a*, према књижевнојезичком *заиста*.

29. е м. а

Сродни говори херцеговачког типа¹⁰ често имају вокал *e* м. *a*. У Драгачеву се та замена сусреће у примерима:

— *беги* ГД, *беѣги* Вуч, *беѣаги* Пај, *беѣаги* Кот, *беѣаги* Гор, на *бѣтѣн* гѣс Вуч, *вѣшер* Тур Пш Кот Лис, два *вѣшера* Гу, *вѣшерѣште* Губ, на *вѣшерѣшту* Пух, *о вѣшеру* Гр, не *дозвѣлѣвам* Вл, *Ивењѣца*, — у *Ивеници* Вуч, више *Ивењѣце* Рти, у *Ивењѣци* Вуч Л, *шѣсѣт коњѣнѣка* Вуч, *златну мѣдељу* Лис, *пѣрећѣга сапѣна*, — *пѣрѣћи сапѣн* Вл, *пѣчет* Кр, *чѣршев* Тур, *чѣршеве* Вл, за *чѣршеве* Кр, у *Швѣѣцѣрско* Кот.

30. Прилог за време *сѣтра* и *сѣтрадан* бележили смо у књижевном облику али и са *e* на месту *a*:

— *сѣтре*, — *прѣсѣтре*, — *ѣ сѣтре* и *прѣсѣтре* Вл, *сѣтре* Губ, *сѣтрѣдѣн* Лис Гр, *сѣтрѣдѣн* Лис Вл Вуч, *сѣтрѣдѣн*, — *сѣтрѣдѣн* Дуч, *сѣтрѣдѣн* Кот;

— *сѣтра* Вл Пш, *сѣѣтра* Кот, *сѣѣтра* Губ Вуч, *сѣтрадѣн* Л Зе Ка, *сѣтрадѣн* Вл Гор, *сѣтрадѣн*, — до *сѣтрадѣн* Губ.

31. Супституције у неких прилога су морфолошког порекла. Поред веома ретких облика *када*, *сада*, *куда*, на целом подручју је:

— *кѣде* Губ Вл Тур Гор, *сѣде* Мил Кот Губ Вуч ДД Гор Пш Пух Дуч Гу Гр, *сѣдѣ* Гу, *кѣде* нѣсам прѣшѣ Гор, нѣмам *кѣде* Гу, *кѣдѣ* сам прѣшѣ Ђ, *кѣдѣ* ћу Пај, *кѣдѣ* Вл Дљ Ђ, *ѣдѣ* Вл, *тѣдѣ* Вл Вуч, *ѣдѣ* Ђ. Исто тако су ови прилози у честој употреби без финалног вокала (в. одељак о „покретним“ вокалима).

У примерима:

— *грѣновача ѣмѣ вѣћѣ калибер* Губ, *калибер* двѣс Л, *ѣдем* у *каѣастер* Вуч, *мѣнистер* Тур, Вл, —

задржава се фонетски склоп преузет из странаг језика.

¹⁰ Пецо: *ИХ* 33—35; Вушовић: *ДНХ* 12; Вуковић: *ГПД* 8—11; Пиж.: *Колашин* 60—61; М. Никוליћ: *Горбѣње* 659.

32. у м. а

— амбула́жу Вуч, жандумѐриџа ГД, фудумѐнте Вл, фурдумѐнте Вуч, фурдумѐнти Вл.

33. и м. а

— бија́ги Пух, бија́ги Губ, бија́ги Гор, ва́лди Ка, на ва́ширима Вуч, гледи́ци (= они што су дошли да виде девојку пре просидбе) Вл, дџа́й рџд Вуч, про-
ду́жи дџа́је Гор.

34. У Драгачеву се равномерно употребљавају облици прилога *дџста* и *дџсти*. У вези са тим можемо констатовати да је вокал *и* овде дошао аналогичном према прилозима *дџли*, *дџри* и сл., али је исто тако прихватљиво Вајаново тврђење да су ови прилози двојаког образовања: старије *do syti* и новије *do syta*¹¹.

Вокал о

35. а м. о

— спрѐма се алу́ја Губ, апераци́џа Ка, апераци́џа Лис, апѐрисала слѐпо прѐво Вл, апѐрисали га у Ча́чку Кр, апѐрисали му простату Гу, апѐрисан прѐ два да́на Лис, апѐрисани Тур, апѐрисаг Вуч, апѐриши Кот, на њо́џ бајанџ Л, џво е ба́нсек Лис, ба́нџе ме¹² Гу, упанѐ у врџла́г Вл, пангџа́јерско оделѐње Гор, џпѐ тџ ра́варши Лис.

36. у м. о

— була́џа¹³ Вуч, бура́џа Тур Кот Вуч Ка, бура́џе Кр, бу́ре по образима Тур, ву́дениџа Тур Гр Губ, у ву́дениџи Губ ГД, уз дукумѐнте, — до́ђу кармуни-ка́ши, — карму́нику Губ, но́силе се ку́ндре¹⁴ Вуч, на куфѐренџу Гор, пољу-
при́вредѐ Вл, о пољупри́вреди Пај, у пољупри́вреди Кот, пољупри́вреду Гр.

37. е м. о

— има́ једна зарѐзетина Вуч, не ме́же Лис, у вр Па́јевџа Ка.

Речце *ево* и *ето* бележили смо са финалним *е*:

— *евѐ* га Вуч Мил Лис, *евѐ* Вл, *евѐ* ти Дљ, *евѐ* мѐне, *евѐ* тѐбе Вуч, *евѐ* га во́ђ на брду Вл, *етѐ* вла́с, *етѐ* га Вл, *етѐ* ти ГД Вл, *евѐ* и Гу, *евѐ* га Милу́тин Вуч, *енѐ* мѐне ку́ће Мил, *евѐ* ти прѐбина лѐба Вл.

Аналошког је порекла *е* у облику:

— код *џвег* домаћина Дуч.

38. Бројне именице и збирни бројеви имају увек *-оро* : *џетворо*, *пѐторо*, *шѐсторо*, *дѐветоро*; *џетвориџа*, *пѐториџа*, *шѐсториџа*, *дѐветориџа*. По тој црти драгачевски говор се подудара са говорима северне Црне Горе¹⁵, који такође

¹¹ André Vaillant: *La langue de Dominko Zlatarić* I. Travaux publiés par L'Institut d' études slaves VI, I Phonétique, Paris 1928, 257.

¹² У РСМХ се упућује на одредницу *бџиџи*, *-нѐм* (I, 152).

¹³ Исп. итал. Balanza (Voerio, *Dizionario del dialetto Veneto*).

¹⁴ У турском је *kandır* (Шкаљић: *Турцизми* 425), мада имамо и потврду *кџндур* (= обућа од гуме) Тур.

¹⁵ Станић: *Ускоци* 59; Вуковић: *ГПД* 67; Пиж.: *Колацин* 65.

познају само облике на *-оро*. Од територијално ближих говора тако је у Горобиљу¹⁶, Љештанском¹⁷ и Грузи¹⁸, док напоредну употребу облика на *-еро* и *-оро* налазимо у источној Херцеговини¹⁹ и југозападној Црној Гори²⁰.

Вокал *e*

39. *a m. e*

— *ветрањача*, — *началник* Губ Нег, *гастамѣнѣт* Ка, *тѣкванѣ* сѣме Гу, *участвује*²¹ Вуч, *ѣгарица* Тур, од *ѣгарице* Губ, *ѣгарицу* Ђ, *заѣгина*²² Пух Вл.

40. *o m. e*

— *запропѣтила се* Вуч, у *концоларију* Кот.

Непроменљиви придев *тазе*, преузет из турског језика, чули смо и у форми *тазо* Вуч Гр.

Облици 3. л. јд. с. р. придева *врѣћ*, *лош* и *наш* бележени су са *o m. e*:

— *врѣћо* гвѣжђе Лис, *врѣћо* млѣко Губ, *врѣћо* мшиѣко, — *врѣћѣг* мшиѣка, — у *врѣћѣм* мшиѣку Тур, *лѣшо* Гу, *нѣшо* порѣкло Дуб;

— *лѣше* Мил Губ, *лѣше* жѣто Пш, *нѣше* Нег Пух Зе Ви, *трѣћѣ* Зе Тур, *гѣћѣ* имѣње Вл, *гѣћѣ* диѣте Гор.

41. *i m. e*

— *зѣгин* Вл Тур Лис, кѣло *зѣгина* Губ, ѣзми влашу *зѣгина* Вуч, ѣзмѣш *зѣгина* па *позѣгиниш* Гр, *зѣгином* Тур, на *зѣгину* Кр, *ивѣнѣље*, — у *Израилу* Лис, *имѣлѣрани* бѣкрѣч, — *позѣгинѣвѣ* се Вл, *прѣфѣсор* Лис, *ѣментѣнѣ* цѣви Губ, *шѣидѣѣр*, — *шѣидѣѣра* Тур, донѣси *тази* водѣ Гр, *инѣжѣнѣр* Кот Вуч Пај, *инѣжѣнѣр* Тур, за *ѣѣнѣра* ГД, *ѣномѣтар* Кот, два *ѣномѣтра* Вуч, *ѣномѣтри* ГД, са *ѣномѣтром* Лис, *бирѣћет* Губ.

У Правопису се препоручују три облика једног прилога: *лѣне*, *лѣни* и *лѣни*²³. У Драгачеву је увек:

— *лѣнѣ* сам бѣо у Студѣници Гу, *лѣнѣ* јѣѣ мѣљ Вуч, *лѣни* Вл Губ, нѣсам га *вѣћѣ* од *лѣнѣ* Кот.

¹⁶ М. Николић: *Горобиље* 679.

¹⁷ Тешћ: *Љештанско* 225.

¹⁸ Стевовић: *Груза* 606.

¹⁹ Пецо: *ИХ* 37.

²⁰ Вушовић: *ДИХ* 65.

²¹ Вероватно под утицајем језика богослужења.

²² Из Котраже је пример *зѣгин*, облик који је фонетски најближи изговору у турском језику: *zeytin* (Шкаљић: *Турѣизми* 650).

²³ *Правопис* 399.

Вокал у

42. о м. у

— *бобуљица* Лис, *обеди* га некако ГД, кад ми панѐ на *ом* Лис, *дмила се*, — *чим се дмием* Вл, у *Рдмунни* ГД, *гурбеколџа* Кот, *гурбеколџан* Гор, *лџи* се *ћумор* Ка, *фѣбровар* Тур, *бсмог фѣбровара*, — *фордумѣнти* Вл, *докомѣнга* Лис.

43. и м. у

Облици презента помоћнога глагола *биги* добили су и из инфинитивне основе, па се овде, поред реџег *будѣм*, *будѣши*, *будѣ*, најчешће говори:

— да не *бидѣ*, — кад *бѣнѣши*, — *бѣди* добар Вл, *бѣдѣши*, — *бѣднѣ* ГД, *бѣдѣ* Губ Л, *копко бѣдѣ* Кот, а мѣне штѣ *бидѣ* Ђ, ако *бидѣ* морало Гу, *бѣдѣм* Мил, кад *бѣдѣм* бѣо ни за шта Вуч.

Прилози *дању* и *ноћу* у Драгачеву гласе *дањи*, *ндѣи*. (О томе в. у Морфологији).

Вокал и

44. е м. и

— *комѣсија* Пај, *летературу* Пш, *летурђиџа* Вуч, *медѣјинска сѣстра* Пај Л, *учила медѣјину* Гу, *мѣнѣуше* Гр, *узимала неке намернице* Вуч, *реквѣзѣцију* ГД, *рѣцѣтуе* Гу, *рѣцѣтују* Дџ, *фѣмелиа*, — *фѣмелиџа* Мил, *вѣлкѣ е наша фѣмелиџа* Губ, *там има мџа фѣмелиџа* Кот, *иѣшарка* на бјеловѣм дрвету Пш.

У облику да *извѣнеш* имамо е место вокала и. Међутим, ову супституцију су условили морфолошки разлози. У нашем говору је инфинитивна форма *извѣнути*, што се, уосталом, врло често чује и у говору образованих људи. Према глаголима типа *тонути* — *тонем* могли смо аналогично добити ликове *извѣнути* — *извинем*. Ипак је много распрострањенија појава морфема *-ни-* м. *-ну-* у инфинитивној основи глагола III Белићеве врсте. Тако облике као што су *бринити*, *скинити*, *погинити* и сл. истраживачи бележе у многим говорима штокавског наречја, нарочито икавским. О тој појави, са доста примера из различитих идиома, говори проф. Пецо у чланку „Глаголи типа *кринити* — *кринем* у српскохрватском језику“, ЈФ XXXV, Београд 1979, 141—145. (В. и литературу која је тамо наведена).

Кад је реч о туђицама попут, рецимо, *фамелија*, *медѣцина* и др., треба полазити од облика које те речи имају у изворном језику.

Итеративни облици глагола *ноћити* овде су:

— *ноћевала*, — *ноћевале* Вл, *ноћевѣ* Гор, *ноћевѣ* е вође Ђ, — што је добијено угледањем на глаголе са *-ева-*.

45. а м. и

— *газданскѣ* кѣћа Лис, *газданскѣ* сѣн Вл, *исцѣљаѣ* Лис, *кастѣле* Ви, *парамѣда* Губ, *празаѣк* Вл Гр Вуч.

У Речнику МС — МХ постоје три равноправне одреднице којима се дефинише направа којом се сади: *садаљка*²⁴, *садилица* и *садиљка*. Овде је забележено:

— *садаљка* Вуч, *садаљком* садим Губ.

²⁴ РМСМХ V, 606—607.

САЖИМАЊЕ ВОКАЛА

46. Једначење двају вокала у суседству честа је појава у нашем говору. Пошто међу вокалима нема артикулационе границе, они се сажимају. На тај се начин најчешће уклања хијат. Процес се врши увек „на штету“ једнога вокала из вокалске скупине, па можемо констатовати да се он, практично, губи. Упрошћавању вокалских група свакако погодује одсуство ортоепских и семантичких ограничења. То ипак не значи да су асимилацији искључиво склоне групе које нису под акцентом.

Асимилација финалних вокалских група у овом говору је скоро увек регресивна. Ниједан од вокала није акцентован и увек се једначење врши у корист другог који, по правилу, постаје дуг.

47. *-ao > ō*

— *бјѣжѡ* Пух, *баѡѡ* Губ, *брѣјѡ* се Вуч, *брѡјѡ* Кот Дљ, *ваѡѡ* Зе Пух, *врѣћѡ* Гор, *врѡѡ* Ка, *враћѡ* Лис Дуч Вл, *вѣровѡ* Кр, *вѣкѡ* Ћ Ви Гу Тур, *виѡѡ* Мил Губ Л, *вѣзѡ* БК Пш Кр Дљ, *гаћѡ* Вл, *глѣдѡ* Ка Гу Тур Лис, *гѣрѡ* Вуч Вл, *дѡгнѡ* Пух, *дѣсѡ* Пш Л, *дрѡѡ* Тур, *дрѣжѡ* Нег Ви Вуч Ка Вл БК Мил Л Лис Дљ, *зѡспѡ* Пш, *зѡдимљѡвѡ* Лис, *зѡклѡ* Ви Губ, *имѡ* Вл, *изѡдѡ* Пух Гр, *јѡѡ* Гу, *кѡпѡ* Кр Вуч Вл Зе Тур Дљ Нег Ка, *кажњѡвѡ* Пух, *крићѡвѡ* Ка, *лаѡѡ* БК Кот, *лѣпсѡ* Лис, *лѣјѡ* Мил, *лѣпѡ* Вуч, *лактѡ* се Губ, *напѡ* Кот Лис, *настѡ* Дљ Нег Ви, *нѣстѡ* Гор, *дѡрѡ* Вуч Губ, *дѡбѡлѡ* Пух, *дѡстаљѡ* Кр Гор, *дѡстѡ* Вл, *дѡстѣљѡ* Губ, *пјѣвѡ* Зе, *плѡкѡ* Ви, *прѣчѡ* Вл Губ, *прѡдѡвѡ* Нег Кр БК, *прѡпѡ* Гу Вл, *дрѡ* Кр, *пѡбегѡ* БК, *прѣбјегѡ* Пух, *прѣпраљѡ* Кот, *прѡгнѡ* Гу, *прѡдѡ* Нег, *рѡзгрѡ* Вл, *рѡдовѡ* се Ви Губ Ка Кот Л Дуч Ћ Зе Кр, *рѡговѡ* Гор Дљ, *рѡспрѡдѡ* Вуч, *сѣјѡ* Ка, *смѣјѡ* се Лис, *спѡсѡ* ГД, *стѡновѡ* ДД Мил Пш Зе Кр Ви, *стрпѡ* Дуч, *ѣглѡ* Л, *ѣзјѡ* Гу ГД, *ѣмирѡ* Мил, *ѣздѡ* се Вуч ГД Ћ Пух Пш Л Мил Лис Ви Губ, *ѣпѡ* Пај, *ѣстаљѡ* Гу, *чѣкѡ* Пај Пух Гор Лис Вуч, *чаѡѡ* Дљ, *чѣпѡ* ДД, *иѣшѡ* ГД Пш БК.

48. Тако и у облицима у којима је *-ьл > -ao > -ō*:

— *зѡишѡ* Кр Нег Ви Вуч, *иѡишѡ* Пух Губ Гор Ка ГД ДД Вл Пај Кот БК Лис Тур Зе Гр Мил Гу Дљ Ћ Дуч Кр, *изѡишѡ* Вл Л Кот Пш ДД Кр Ћ Тур Дуч, *прѡишѡ* Вуч БК Зе Гр Дљ Пух, *пѡишѡ* Ка Мил Вл Кр Пух Л Пш, *прѣишѡ* Ћ Кр Зе Гор, *ѣвишѡ* Вл, *дѡгѡишѡ* Л Гр Лис Тур Ка, *рѣкѡ* Пух Вл ДД Ви Нег Тур Пај Кр, *дѡдрѣкѡ* Вл Кот, *пѡдгѣгѡ* БК Губ, *пѡмогѡ* Ћ Вл Дуч Гр, *пѡсѡ* Вуч Мил Гу Ка Дуч Кот Пај Гор Дуб Зе Гр Л Губ Пух Ћ Лис Кр Ви Дљ, *свѣрдѡ* Тур Вл, *дрлѡвѡ* Вуч Тур.

Из Котраже је *невѡљѡ*.

49. Скупина *-ao* није се контраховала у р. прид. м. р. од глагола *брати*, *дати*, *звати*, *знати*, *клати*, *прати*, *слати*, *стати*. Увек је:

--- *брѡѡ*, *дѡѡ*, *знѡѡ*, *клѡѡ*, *прѡѡ*, *слѡѡ*, *стѡѡ*, — где је један од вокала из скупине *ao* под акцентом.

Бележили смо *окрѣгал* Вл Гр Кр, *гѡпал* Лис Тур.

50. У следећим примерима је након редукције сугласника *x* у скупини *-ахо-* упрошћена секвенца *-ao- > -ō-*:

— *грóровина* Лис, од *òровинē* Гр, *стрóба* Вуч.

51. Унутар речи скупина *-ao-* > *-o-* у примерима:

— стао *сòбрайā*²⁵ Вуч, дòље су *сòни* дугачке Лис, вòзймо на *сòнима* зйми Тур, са *сòнима* Нег, *ћёрò* на *с^аòнима* Лис, преко *сòница* Вл, сáми прáвймо *сòнице* Лис, да ймáм кáке *сòнице* Тур, натòварйш на *сòнице* Гр, нè видè се *сòнице* Дуч, вйдй се *сòничáк* Губ, ко е гò²⁵ ймò *сòнке* Вл, шљòскало *умйвòнйк* Вл, *зòкупй* Губ, *сòпшгй* Вл.

52. Именица *полажајник* има облике:

— *пòлжаонйк* йдè прво и пòложй стòци, — дòђе *пòлажòник* Вл, *пòлжонйк* Вуч, *пòлжá^нник* Гу Гр, —

где је након фонетских измена *-ao* > *o*. Разлози су морфолошке природе и треба их тражити у наслону на глагол *положити*.

53. Прогресивна асимилација је реткост у овом говору. Само у примерима *жáка* Вл, *дрá* Вуч Тур, секвенца *-ao-* > *a*.

54. Поредбени везник *као*, поред обичнијег *ко*, има *-a* (< *-ao*):

— дèца *ка* дèца, — *ка* сáд Ка, *ка* но тй òвце, — *ка* и свў^ћ Вуч, *кá* нйси кў^ћи Гор, *ка* òстáлй нáрод, — *ка* кèрина, — да сам *ка* нèкè Вл, *ка* й сáд ДД Вл, *ка* й *ја* Мил, *ка* до Крáљева ГД;

— *ко* но òвцу Вл, *ко* да си пáò с крўшкè Гр, *ко* да е мèне пйтò Гор, *ко* да смо се договáрали Губ, нèма *ко* прўт Гу, тò е *ко* сáд цйпеле Вуч, ймáм *ко* й тй Вл, *ко* вòлина Ка, *кò* да е сймсòнка Вуч, *ко* да се рвá Л, *ко* во сáд Гр, *кò* нò трнка Вл, *кò* нò да смо кўмови Мил, *ко* бјáги Тур, *кò* онò што сáд сòблáче, — *ко* бјáги Кр.

55. У већини наведених примера (за везник *као*) вокалска група *-ao* даје кратко *a* или кратко *o*. То се дешава у случајевима *-ao* + вокал и *-ao* + консонант. Ако бисмо претпоставили да је поменута скупина упрошћена због нагомилавања вокала у речима које чине акценатску целину, било би природно очекивати *ò* или *ā* (што имамо само у два примера). Но и другачија дистрибуција (*-ao* + конс.) оповргава овакво евентуално тврђење. Склоност ка прогресивној или регресивној асимилацији потпомогнута је, свакако, чињеницом да се везник *као* иначе изговара без акцента. У посебним ситуацијама чују се примери типа:

— пòштовò га *кáо* бòга ГД, *као* и *јáгњáд* Вл.

56. Понекад скупина *-ao-* остаје неупрошћена:

— *Кòпáонйк* Вуч, *нáоколо* Гу, *òсаоница* Пај, *пáòцá* Лис, *пáоце* Вл, *пáоци* Лис Тур, *рáонйк* Пај Лис Тур, *сáднице* Вуч. Такође се у целом Драгачеву говору *Кáона*, *Кáонè*, *Кáони*, *Кáону*.

57. Са изузетком неких пограничних села која гравитирају Никшићком пољу, Пива и Дрòбњак такође имају *-ao* > *-o*²⁵. Тако је и у источнохерцего-

²⁵ Вуковић: ГПД 20—21.

вачком²⁶, у коме су „одступања од оваквог сажимања незнантна“. Исту слику дају нам ближи и удаљенији екавски говори²⁷.

58. -ау- > -у-

— *зѹварица* (= корист, *зѹвѡр*)²⁸ ДД, да га нође *зѹставѷ* Вуч, *зѹставице* се код прѡдѡвнице Кр.

Примери типа *јавѹ* (< *јављају*), *враћу*, *ставѹ* и сл. непознати су овом говору²⁹.

59. -ае- > -ѣ-

Упрошћавање ове вокалске скупине, поред примера од *Мрчѡвѡца* Гу, *Мрчѡвѡци* Вуч, ограничава се на облике бројева од једанаест до деветнаест:

— *дѡвѡнѣс* гѡдѡна Вл, *деѡѡтнѣс* Мил, *јѡдѡнѣс* дѡнѡ Вл, нас *петнѣстѷну* Нег, *петнѣстинѡ* дѡнѡ Вл, *трѷнѣс*, *четрнѣс* ... *деѡѡтнѣс*; *јѡдѡнѣсти*, -а, -о, *дѡвѡнѣсти*, -а, -о, *трѷнѣсти*, -а, -о ... *деѡѡтнѣсти*, -а, -о (свуда); — за *деѡс* пѡрѡ Гр.

60. -ео > -о најчешће у радном придеву (-ел > -ео > -ѡ):

— *бѡљѡ* ме пѣрс Тур, *вѷћѡ* сам га Лис Гу, бѡк те нѣ *вѷћѡ* Вуч, вѡкѡ сам иг *вѷћѡ* Ка, *вѷдѡ* сам Вл, *вѡлѡ* сам Дуб, *вѡлѡ* Л Вл Кот Лис Вуч Гу, *дѡвѡ* кѹћи ДД, *дѡвѡ* сѡ собѡм Гу, *дѡмѡ долѡћѡ* Гу, *дѡнѡ* га прѡт кѹћу Кот, *дѡнѡ* му нѡ ноге Вл, штѡ си *дѡнѡ* Пај, *дѡспѡ* сам, — *дѡспѡ* си Губ, *жѡљѡ* пријѡтѡлѡство Мил, *жѡљѡ* е да се врати Вуч, *жѷвѡљѡ* Мил Губ, *жѷвѡ* нѡрѡд ГД, *зѡвѡ* нас Вуч, *зѡвѡљѡ* ме Дуб, *зѡгѡрѡ* Вуч, *зѡклѡ* се бѡгу Л, свѡ сам *ѷзѡвѡ* нѡ пѷт Пух, *ѷзѡвѡ* га Вуч, *ѷзлѡћѡ* Лис, *налѡћѡ* Губ, *нѡчѡ* Лис, *обнѡѡвѷћѡ* сирѡма Вуч, већ сам *обнѡѡвѷћѡ* Губ, *обнѡѡвѷћѡ* е Лис, *оглѡдѡћѡ* Губ Лис, *дѡвѡ* би те Дуб, *дѡнѡ* му свѡ Ка, мѡраш глѡснѷѡ, *оглѡвѡљѡ* е Гор, *дѡгѡ* сам се ГД, *пѡпѡ* Тур Вл Пух Вуч Губ Гр Гу, мѡло *пѡбиѡљѡ* Вуч, кад је *пѡгѡћѡ* да бѡжѷ Пш, *пѡјѡ* Гу Вл Кот Тур, *пѡлѡдѡ* Вуч, *пѡлѡћѡ* јѡдан Вуч, *пѡпѡ* се Лис, *пѡразбѡљѡ* се БК, *пѡрѡвѡ* Дљ, *пѡгѡрѡ* Губ, *пѡрѡнѡ* Вл, штѡ сам свѡ *пѡрѡрѡпѡ* ГД, *пѡрѡвѡ* се лѡпо Губ, *пѡрѡвѡ* ме свѷ³¹ Гу, *пѡрѡврѡ* Тур, *пѡгѡрѡ* Лис, *пѡрѡѷзѡ* Кот, *пѡрѡзбѡлѡ* се Гу, *пѡрѡзбѡљѡ* се ДД, Лис, *пѡрѡзѡмѡ* сам Гор, *сѡгѡ* се Тур, *сѡгѡрѡ* ѡд вѡтрѡ Лис, *сѡѡчѡ* Пај, *сѡћѡ* Вуч Л, *спѡрѡвѡ* се Вуч, *ѷвѡ* Вл Тур, *ѷвѡ* кѡња уз мѡе вѡлове Вуч, *ѷзѡ* Дуч, *ѷмѡљѡ* Вел, *ѷмѡ* сам Дуб Л, *ѷспѡ* Губ, *ѷгѡчѡ* Вл.

61. У новопазарско-сјеничкој зони Д. Барјактаревѷх бележи *сѡдѡ*, *вѷдѡ* и *вѷћѡ*³⁰, не наводећи више примера те врсте. За гружански, у коме се група -ео ретко контрахује, И. Стевовѷх наводи три потврде (где је вокал е из те скупине пореклом од јѡта): *вѷдѡ*, *вѡлѡ*, *сѡдѡ*³¹. У горобѷлском је од глагола *сѡћѡгѡ* гл. прид. радни м. р. јд. *сѡдѡ* и *сѡћѡ*. Лик *сѡћѡ* Николић изводи из *сѡћѡео* „где је секвенца је директно унета из осталих инфинитивних обли-

²⁶ Пецо: *ИХ* 41.

²⁷ Исп. Стевовѷх: *Гружа* 450; Реметић: *Шумѡдиѡ* 122—123; М. Николић: *Горобѷле* 657—658; Барјактаревѷх: *Новопазарски* 48; Сѷмић: *Лѡвач* 148—149; Б. Николић: *Трѷпѷ* 402; Тешић: *Љѡштѡнско* 198 и сл.

²⁸ Исп. *РМСМХ* II, 241 (одредница *зѡвѡр*).

²⁹ В. нпр. Сѷмић: *Лѡвач* 149.

³⁰ Барјактаревѷх: *Новопазарски* 48.

³¹ Стевовѷх: *Гружа* 451.

ка³². У другом западносрбијанском говору, љештанском³³, ненаглашена финална група *-eo* контрахује се у примерима *ддн̄о*, *н̄дн̄о*, *ддн̄о*. Ту је увек *види'о*, *обд'ли'о*.

62. Драгачевски говор, у основи ијекавски, има донекле нарушен ијекавизам па је у језичком осећању у извесној мери поремећен однос *и : е* (< ђ). Зато се створио слободан простор укрштањима различитих категорија, као и аналошким процесима. Резултате тих процеса видимо и у примерима:

— *мишљ̄о* Рти ГД Губ Вуч, *н̄д̄н̄о* сам код њега Гор, *чињ̄о* Вл, *ш̄ућ̄о* Лис Ка.

63. Финална група *-eo* (< *-el*) > *-o* у још понеком придеву:

— *вѣс̄о* Тур, *дѣб̄о* Лис Вуч, —

мада се чују и примери:

— *дѣбел* Гу, *ан̄ђел* Тур.

64. У медијалној позицији такође се врши ова промена — чак и када је вокал акцензован:

— *в̄ома* БК, *гор̄гина* Вл, *зр̄от̄а* е Лис, *зр̄ота* Вуч Губ, *занобри'анио се* Л, *Прображ̄ење* ДД, о *Прображ̄ењу* Лис, *проб̄уч̄е се* Пух, *пр̄о'сутра* Лис Вуч Кот, *пр̄о'сутра* Гор Вл Гр, и *сутре* и *пр̄о'сутре* Вл.

65. У невеликом броју случајева скупина *eo* се не упрошћава:

— *ви'ђео* си Вуч, *вд̄лео* Вл, *вд̄леб̄* сам Кот, *дд̄вео*, — *завд̄лео*, — *од̄вео* Вл, *по'јео* Мил, *полуд̄ео* Вуч, *с̄е'ђео* у ладу Л.

66. Група *eo* може остати неизмењена ако је под акцентом:

— *вр̄ео*, *ж̄ео*, *зр̄ео*, *ј̄ео*, *кл̄ео*, *м̄ео*, *с̄ео*, *с̄ј̄ео*, *с̄ѣо*, *пл̄ео* итд.

67. *-yo* > *ō*

— *зам̄ан̄о* да ме удар̄и Вл, *с̄аг̄н̄о* главу Гор, *погл̄ед̄н̄о* Гу, *ни'сам му пом̄ен̄о* Губ, кад Р̄ус н̄е би *зав̄р̄н̄о* Вуч, *вак̄о се окр̄ен̄о* Дљ, *превр̄н̄о се* Пај, *сам̄ и'скоп̄о* и *загр̄н̄о* Пух, *зв̄из̄н̄о* му шам̄арчину БК, *д̄ун̄о* Дуч.

68. Предлог *уочи* има у говору Драгачева ове облике:

— *очи* Бџића Вуч, *т̄о е д̄чи* Бџића Гр;

— *учи* Бџића Гр Тур Губ Гу, *учи* Мйтровд̄ана Л;

— *увечи* Бџића Вл;

— *уочи* Бџића Гр.

Форма *увечи* лако се доводи у везу са прилогом *в̄ечи*. (О *јутри*, *дањи*, *н̄д̄ни* в. у Морфологији).

69. *-o-(j)-e-* > *-e-* у два случаја: *Бдревн̄и* ДД, кад је мало *м̄ес̄е'ђа* Кот.

70. *-ои-* > *-o-* у лексеми *разм̄ил̄н̄ош̄ се* Кр.

71. *-ea-* (< *-e-d-a-*) > *-ā*, после редукције сугласника *д*:

³² М. Николић: *Горобње* 658.

³³ Тешић: *Љештанско* 198.

— *jámā* ма̀ло па̀тйну Гу, па̀моли се од *jámā* преко ја̀лака Ка, од *jámā* се створише Вл, би́о сам са̀мо *jámpūt* Вуч, не́ш мо̀ћи *odámpūt* Тур, *odjámpūt* му не́што ду̀ну Вуч.

Иста група се регресивно асимилује након губљења х:

— *māha* Л Вл, *māhā* Тур.

72. *-e(j)e-* > *-ē-*, *-e(x)e-* > *-ē-*, опет након редукције:

— *свѣдно* Вуч Вл ГД, *свѣдни* су ми Тур, свѣ смо ми *свѣдни* ђвди Гу, сад је код *māhē* Тур.

У облицима бројева *двадесет*, *тридесет*, *четрдесет* и *шездесет* настаје вокалска скупина *-ee-* после редукције сугласника. Она се такође асимилује:

— *двѣс* Ђ ДД, *двѣс* пѣт Вл, до́ђе по *дваѣстина* ГД, та̀ко око *дваѣстак* Гу, по *двѣдес* че́љади Губ, *дваѣстину* да̀на Мил, *дваѣстй* Лис, Тур, за *двѣс* па̀ра Губ, *триѣс* ку̀ћа Дљ, *двѣс-триѣс* Пух, *триѣс* у је́днѡм вѣду Мил, *триѣс* а́рй Мил, *триѣс* се́дме Пух, *триѣстину* ме́тара Лис, *триѣстину* срѣзѡва Гу, *че́трѣс* дру́ге Лис, по *че́трѣс* ДД, око *че́трѣс* ГД, од *че́трѣс* Мил, *че́трѣс* ђсам Вл, *че́трѣс* ше́сте Губ, *че́трѣс* Дуб, Лис, *че́трѣс* ку̀ћа Кр, има́м *четрѣстину* ју̀ница БК, би́ли смо на *че́трѣсници* Вуч, од ња́г *ше́сѣт* Вл, *ше́сѣт* пѣт Пух.

И у другим случајевима, нпр. у сантхију, када се после губљења гласа *ј* нађу у суседству два вокала *е*, долази до једначења. У крајњем исходу је *е* дуго:

— *ђе* шкѡла Мил, *ђе* се́бе Ра̀дова ку̀ћа Гор, *ђе* би́ла Пај, *ђе* ња́на Вуч, *ђе* се́бе ђтишо́ ГД, *ђе* би́ла до́ сад Ка, *не́* де ле́ба, — *је́де* — *не́* де Вуч, *не́* да слу́ша́ Кот, *не́* да ра́ди Гу, *не́* да ро́ди Пај.

73. *-aa-* > *a* у Гмн. и у сантхију:

— *ѡра* Вл Гр, *да́*ко и ма́њка́м скѡро Кот, *да́*ко бу́дѣ бѡљи Вл, ту́рйм *на́ста́л*, — *на́ста́лу* Вл.

74. *-oo-* > *-o-* само у *коперѡнт* Гу, *коперѡциѡа*, — *коперѡрају* Вуч.

75. *и(j)и* > *и*:

— *ба́скице* Кр, *бѡжй* Гу, *бро́жнй* Мил, *вучй*, — *вучй* зе́в Вл, *вучйца* Губ, *га́дни* Л, *ђуве́гйн* мо́мак Гу, *здрѡвй* Пај Лис ГД Тур, *јевгйни* Мил, више *Ка́дйне* во́де Ка, *ма́чй* Вуч, *Мй́лйна* ку̀ћа Гор, у *мй́лйци* Мил, *на́бога́тй* Пух, *на́писме́нй* Гор, *напрѣ́днй* Кот, *несрѣ́тнй* Пух, *пангльѡвй* ГД, *писме́нй* Пај, *па́зрѣлй*, — *па́сга́рй* Вуч, *ра́кйца* Дуч, *ра́кйцу* Кр Вл, *ста́рй* Вл ГД Губ Кот Кр Лис Зе Рти Мил Вуч Дуб, *Те́рзйћ* Вл, на *ђу́грй* Лис, *чы* си Вуч.

Интересантно је да се у приличном броју примера секвенца *-и-* не сажима. То говори да процес није доведен до краја:

— у *ѡвли* Пај, у *Аустрии* Вуч, *ба́скице* Кр, у *Го́лмй* ГД, *де́лйца* Гр, *здрѡвнй* Гр, *Йли́ћнй!* Зе, *Јере́мйна* Вл, у *канце́ла́рнй* Ка, на *ка́гнй* Губ, у *Јере́мнинѡ́* ку̀ћи Ка, у *пеши́днй* Ђ, у *па́зйци* Дуб, у *кофе́кци* Лис Пш, у *Љубѡвин* Вуч, по *Маке́ѡдннй* Кот БК, *на́старннй* Гр, у *пе́нзнй* Вуч, на *ро́бнй* Кот, у *Руснй* Вуч, у *се́пнй* ГД, у *Ср́бнй* Кр, у *ђе́лйцама* Лис, *ђе́лйце*, — *ђу́прнйца* Лис, у *ча́рннй* Губ Гу.

76. У сантхију се сажимају два вокала у:

— *у́ста* Вуч Дљ Лис, ту́рйм *у́ста* Вл, *учи́ѡнй* Дљ, те́ли су ме *стре́љају* сре́д ку̀ће Вл.

ЕЛИЗИЈА ВОКАЛА

77. Елизија је својствена ширем говорном подручју штокавског наречја³⁴, али не и подједнако. Она је честа и у драгачевском говору. Карактеристична је за сантхи и настаје због непрецизног и бржег изговора.

78. Вокал *a* најчешће се елидира у везнику *да*:

— *д_изедѐ* штãгођ ГД, *д_изданѐмо* Кот, *д_ѐ* *д_издану* Вуч, *нѐ* *знã* *д_идѐ* Дуб, *м_браш* *д_идѐш* Пух, *ймã* *д_ймã* Лис, *нѐ* *мош* *д_идѐш* Пај, *д_извйнѐш* Вл, *нѐ* *море* *д_измакнѐ* Лис, *знãла* *би* *д_ймãм* Гу, *п_ушти* *д_изйѐ* Тур, *рѐче* *д_ймã* Мил, *м_орала* *д_идѐ* Зе, *нѐ* *знã* *д_йгра* Дуч, *сãмо* *д_изãђѐм* Мил, *мѐне* *срамдга* *д_ђишѐм* Вл, *нѐм_о*³⁵ *д_избѐгãвиш* *д_идѐш* Вл, *м_ора* *д_ймã* Лис, *кãже*, *Живота*, *д_идѐш* у Пожегу Нег, *д_ђишолуемо* *ђѐцу* Вл, *нѐ* *смѐш* *д_ђишѐш* Тур, *јã* *н_умедо* *д_идѐм* Вл;

— *д_ѐмо* Вуч, *м_брамо* *д_ѐмо* Ђ, *узмѐш* *д_ѐдѐш* Вл;

— *д_ѐдѐм* *д_ѐле*, — *са* *д_ѐдѐм* у болницу, — *н_исмо* *м_ѐгли* *г_орнãг* *д_ѐпста_нѐмо* Вл, *д_ѐднесѐ* Вуч, *к_ѐмãндуге* *д_ѐстугимо* Гу, *нѐм* *н_ишта* *д_ѐкусѐм* Тур, *нѐће* *д_ѐкуси*, — *јã* *ћу* *д_ѐперѐм* Пух, *нѐ* *мож* *д_ѐстанѐ* Мил;

— *ѐће* *д_убиѐ*, — *не* *м_ѐгу* *д_устанѐм*, — *нѐ* *мош* *д_увйѐаш*, — *д_узмѐш* Вл, *д_умирете* *ѐд* *г_лãди*, — *ти* *м_ѐш* *д_узмѐш* Кот, *ш_ћѐла* *сам* *д_убиѐм* *б_ѐга* у *њѐму* Гу, *ѐћу* *д_умрѐм*, — *нѐће* *д_учѐ*, — *ђѐ* *д_унесѐм* Лис, *нѐма* *к_ѐ* *д_услужѐй* Губ, *ѐнѐ* *д_узмѐм* Пух, *ѐћу* *в_ѐђе* *д_умрѐм* Тур.

У осталим случајевима елизија није тако фреквентна:

— *док* *сам* *б_и́ла* *з_ѐвѐм*, — *н_ѐн_ѐ* *л_ишѐ*, — *вãмо* *н_ѐв_у* *стрãну* Губ, *дã* *бок* *сãчув_у* *нãроду* Лис, *ал* *нѐм_у_с* *т_ѐ* *сãд* *в_ише* *н_ишта* Вл, *нѐм_о* *т_ѐгã* *н_ишта* Губ, *нѐм_о* *чѐга* Гу.

79. Вокал *e*

— *н_ѐс_и* *с_ѐ* *сѐбе* Губ, *сãд* *с_ѐблãче* Кр, *да* *с_мãло* *излепшã* Мил, *ка* *су* *с_ѐв_и* *врãтили* ГД, *н_иѐ* *ймãло* *с_к_упи*, — *љ_ути* *ми* *с_снã* Лис, *да* *с_ј_ѐдѐм* Кот, *кã* *с_ти* *ѐбриã* Ка, *да* *м_ѐже* *с_умрѐ* ГД, *како* *с_ј_вече* *мѐти* Дуч, *н_ика* *с_ѐб_укла* *н_исам*, — *п_ѐбегнѐм* *јã* *те* *ѐ_д_крием* Вл;

— *јã* *н_умедо* *д_идѐм*, — *ѐће* *а* *н_умѐ* Вл, *б_ѐга* *ти* *н_ѐ...м* Гор, *штã* *м_бр_йга* Ђ, *ако* *м_убиѐш* Вуч, *д_в_ѐ* *ј_унãди* ГД, *ѐндã*³⁶ *н_и_мãло* (= није имало) Ка.

80. Вокал *y* ретко се елидира:

— *кãко* *ћ_јã*, — *ст_ѐк* *ѐћерашѐ* Кот, *да* *м_ѐправ_иш* *м_ино* *лѐба* ГД.

81. Вокал *и*

— *шт_ѐ* *с_ђиш_ла* Кот, *кã* *с_се* *удãла* Мил, *да* *с_на* *м_ѐ* *мѐсто* Вл, *јã* *б_ђиш_ѐ* Пај, *штã* *б_рãдио* *т_и* Вл, *ѐтров_ѐ* *б_се* *кад* *б_у_з_ѐ* Ка, *па* *б_му* *се* *прѐд_ѐ* Мил, *Н_исам* *н_ђиш_ѐ* Вуч, *ѐтерал* *неке* *к_љ_у_сãд*, — *пр_ѐг_ун_де*, — *стãн_т_и* Вл, *б_јѐж_у* *лãд* Тур, *ск_ин* *т_ѐ* *диѐло* Ђ;

³⁴ Белнѐ: ДИЈС 248—249; Стевановић: Ђаковички 30; Симић: Левач 156—159; Пецо — Милановић: Ресава 254; Јовић: Трстеник 47; Вуковић: ГПД 25; Б. Николић: Срем 321; Б. Николић: Мачва 243—244; М. Николић: Горобиве 657 итд.

— *позиват* нећемо Вл, *ува̀т се* нѠи Ка, *оћеш поћ* за мене Пух, *извѣћ* је мѠрамо Пај.

Речца *ли* често се у нашем говору појављује без крајњег *и*:

— *дѧ лће* мѠћи сѧм, — *дѧ лје* жѣв Гу, *смѣмо лда* се по̀дватимо Пај, *дѧ лсмо* на̀шли, — *дѧ л* по̀знае, — *дѧ л мѠжете* да м *изѧткѣте!* Мил, *дѧ л сам* жѣва, — *дѧ л си* на̀шѠ, — *мѣстиге л ви* Вл, *дѧ л је* *у̀зѠ*, — *је л ви* своина ГД, *јѧ л им* се *јѣде* мѧда *јѧретина* Вл, *иде л тѣ* Вуч, *дће л да* се о̀першѣш Ка.

Ову појаву ређе бележимо код везника *али* и *или*:

— *алнѣм ус* тѠ сад вѣше нѣшта, — дѠнесѣмо прѣт кућу, *алне* у̀носѣмо Вл, *чѣтри алгѣ* дѧнѧ Зе, *ил се* нам дѧ *љѣба* *ил нѣ* дѧ Губ, *ил љ* воду ил *кѠнопац* нѧ врат Вл.

82. Вокал *о* се елидира само у неколико случајева:

— *д Ѡндѧ* се сѣјало Мил, *дѠшѠ д љ* Пожегу Л, свѣ *ак дћеш* Тур, *ак дће* ПрѠтић Гу, *сѧм нѠжом* Вл, да му *дѣустанѣм* Гу, *кѠѣ но* годинѣ, — *кѠ нѠ* да смо кѣмови Мил, *кѠ нѠ* трнка Вл, *ко во* сѧд Гр, *ка но* тѣ Ѡвце Вуч, *ће во* Срѣћко на̀правио кѣћу Губ, *скѣн тѠ дѣѣло* Ћ.

Сантхи који чине везник *па* + прилог *онда* често има за резултат елизију вокала *о*:

— *па нда*^н Гр, *пѧ нѧ* Мил, *пѧ нѧ*^н Вл.

83. Прилично често се у сантхију, због непрецизног изговора, врше редукције и асимилације које дају овакве облике:

— *дѠѣ* вѧмо Л, *ћу дѣ*, дѣѣте Губ, *ћу дѣ*, ко да нѣко зѠвѣ Гу, *ћу дѣ*, рѣкѠ би да се чѣ Вуч, *ћу дѣ* тѧмо Вл, *нѣћ ѧ*, *дѠћ е* жѣна Дуч, *нѣћ ѧ* да рѧдим Лис, *штѧ ћ ѧ*, — *дѠћ е* ти прѠсци Кот, *сѧ ћ ѧ*, сѧмо да истѠварѣм Вл, *кѣ ћ ѧ* гѠ Пај, *дѠћи ћ ѧ* сѣтра Гу, *сѧ ћ ѧ* да ти прѣчам Ћ, *дѠ ћ еш* Ѡпѣ, — *наћ ћ емо* ка се вратимо Вуч, *изѣћ е* Ѡвце Гор, *дѠ ћ емо* мѧло вечѣрѧс Мил, *отѣћ у* у Брѣзовице Вл;

— *нѣи ће* зѣмљѠм, — *дѠћи ће* време ГД, *рѣћи ће* ти он Гр.

АФЕРЕЗА

84. Почетни вокал губи се углавном у случајевима познатим и другим говорима:

— *иза болѧнгѣ* ГД, да знѧм *бѣдѣће* БК, *валѣдѣ* нѣмаш Пај, нѣмам ни пѣнзиѣ ни *валѣндѣ*, — *каку валѣнду* Тур, *нѣгѠв двѠкѧт* Вуч, *имѧмо, дѣше*, *љѣба* и ш *љѣбом* Лис, за десѣтину дѧна *је копирали* Вуч, *мѧлѣране* сѣдове Гу, *не мѧдѣаше* код Рѧдулѣ Ка, *лѣтричѧр* Лис, *лѣтричѣи* Вл, Енглѣзи и *Мерикѧнци* Вуч, *нѧвора* Ка, *нѣкѣѣ* Гр Вл Губ Лис Пај, *био у по̀зици* Дуб, *рѧниѧ* (= велики кѠтао без поклопца) Вуч, *имѧ онѣ рѠму* Пух, *Сѧло* Губ, о *ЈѠвѧну СекѠвѧниѣу* Вл, *сѠвина* Тур Губ, *Устрѣѧ* Вл, *устрѣнска* во̀нска Вуч, *устрѣнски* рѧт Губ, *угѠмѧски* Вуч.

Изостављање иницијалног вокала је редовна појава код неких замѣничких и прилошких речи:

— *вѧкѣ* Вл Гор, *вѧкѠ* Вл Гр Лис, *вѧм* Вуч, *вѧмо* БК Нег Тур Вл Пух Вуч Лис Мил Гу Дуч, *воѣиѣи* Вуч, *волиѧ* Кот, *волиѣи* ДД Лис, *вѠлиѧ* Кот, *вѣдѧ*

Ђ Пух Тур Гр Л, *вудѣ* Вл, *вуде* Пај, *вудиѣ* Вл, *накѣ* Пух, *накѣв* Кот, *накѣ* Вл, *накѣ* Губ Вл Тур Л, *накѣг* Пај Вл, *ноликѣ* Губ Пај, *ндликѣ* Пај, *ндмад* Губ Гу Вуч Вл, *ндмадне* Пух, *нудѣ* Тур, *нудѣ* Вл Дљ.

СИНКОПА

85. У Драгачеву се, као и у суседним говорима³⁵, често изоставља вокал у медијалној позицији. Та појава је у великом броју случајева праћена и редукцијом некога консонанта.

86. Вокал *и* је највише склон редукцији³⁶. Он се губи иза сонаната и консонаната:

— *вѣдла* сам Вл, *вѣте*, — нисам је там *вѣдла* Губ, *вѣдли* Вл, *ѡвѣ гѡдна* ће да ѡмѡљи Кот, *пѣгнѣс гѡднѣ* Мил, *двѣнѣс гѡдна*, — ни *ѡвѣ гѡдна* Лис, *седамдѣсѣт гѡдна* Губ, *седамдѣсам гѡднѣ* Кот, за три *гѡдне* д ѡтплатиш Мил, *пѡсле двѣс дрѡгѣ гѡднѣ* Л, *седамдѣсѣ три гѡдне* су њѣму Губ, и *ѡвѣ гѡднѣ* и *дѡгоднѣ* Вуч, *пѡла гѡднѣ*, — *чѣтрѣ шѣсте гѡднѣ* Пш, за *гѡдну данѣ* Кр, *пѡни сѣд гѡдну* Ка, ни *цѣлу гѡдну* Вл, *гѡспѡдне сѡдиѣ* Вл, *гѡспѡдне мајѡре* Гу, *стѡ днѣрѣ* Вл, *чѣтрнѣс днѣрѣ* Губ, *довѣдте* га, *кае*, *вѣмо* Вуч, *изѡдте*, *викнем* Гор, *нарѣдла* Гу, *дмладна* Вуч, *јесам погѡдла* Гу, *порѡдла* се у кући *вѡѣ* Кот, *рѣдла* Кот Лис Гр, *рѣдло* се, *мѡчило* се Вуч, *рѣдте* Вл Дуч, *урѣдти* Кр, *сѣте* Вуч Тур, *сѣте* Губ, *јѣте* Гор, *ѣте* *вудѣ* преко *бѣшчѣ* Дуб, *ѣте* оним *јѡтѣрѣним* Гу, *навѣте* Губ, *срѣдли* смо се БК, *убрѣдте* *мѣраму* Л;

— *гѣзла* бѡса по *снѣгу* Вл, *прѣгазли* свѣ Пух, *дѡзлазла* Вл;

— *дозвѡте* ми Пух, *извѡте* Пај Вл Лис Вуч, за *кѡлма*³⁷, — *мѡбилсѣн* чѣтрнѣсте у *јесѣн*, — *упѡлише* *свѣтло* Вуч;

— *дивѣнте* вѣ *мѣло* *јѡш* Кот, *извѣнте* ме Вл, *извѣнте* Вуч, не *кѡнте* се Лис, *напунла* *кѡћу* и *тѣван* Вл, *начинли* *кѡћу* у *Чѣчку* ДД, *ѡсѣнли* смо се БК, *пиѣнца* Лис Тур, *пиѣнца* Вуч, *слѣнинце* са *сѣром* Лис, *стѣнте*, *људи* Вуч, *ѡне* су га *учѣнле* *тѣким* Вл;

— *врѣгла* се ѡцу и *мѣнци* Кот, *врѣгло* се, — *дѣсѣтна* *гѡдѣна* Вл, *дѣсѣтна* *данѣ* ДД, *зѣрѣгло* се Мил, *Милѡтна* Ка, о *бѣну* *Милѡтну* Кр, *ѡгѡ* сам, — *пѡшгла*, — *стѡшгла* Вл, *ѡвагла* га *патрѡла* Вуч, ка су га *ѡвагли* Вл, *тричѣтрѣ* Гу;

— *ѣшли* смо за *њѣм* *назѡриѣ* ГД, *ѡвѡрла* Зе, *ѡвѡрли* Л, *прѣгурла* се Кр, *ствѡрла* Кот, *тѡрла* да *наѡѡђе* Гр, *тѡрла* у *тѡрбу* Губ, *тѡрли* му у *цѣп* Пш, *тѡрте* те *испѣцте* Тур, *ѡдарла* *бѡба* Губ, *запѡслила* се у *тркогаѣси* Нег;

— *млѡго* сам *забѡрѡвла* Кот, *зѡвте*, *јѣ* сам у *кући* Тур, *пѡзѡрѡвте* Гу, *дѡзлазла* сам Вл, *није* *данѣс* *прѡлазла* ДД, *бѡцте* Лис, *тѡрте* те *испѣцте* Тур, *ѡбѡцте* *сѡкѡчу* Л, *дѡћте* о *Труби* ГД, *прѡнајте* га *како* *знѣте* Ка, па *дѡћте* нам Лис, *јѣдну* *кѣицицу* Гу, *пѣиште* Дуч, *дѣште*, — *зѡдрите*, — *ѡсна* Тур, *закѡљте* Вуч.

³⁵ Исп. Пецо: *ИХ* 44; Симић: *Лѡвач* 162—164; Стевановић: *Ђаковички* 30; М. Николић: *Горобилѣ* 656; Реметић: *Шумѡдија* 133.

³⁶ То је разумљиво, с ѡбзиром на његов квантитет и природу.

³⁷ Изузимајући колектива на *-ад* и именицу *људи* (ређе), падежни наставак за Д—И—Лмн. у драгачевском говору је *-лма*.

Количинске заменице и прилози изведени од њих су у говору Драгачева-ца углавном без вокала *и*, док су облици са овим вокалом реткост:

— *кџко* дџеш Кр, от *кџко* до *кџко*, — *кџко* јџш *имаш*, — *кџко* џеш му дџти, — *колко* гџ^н *имаш* Вл, *кџко-гџко* Лис, нису *кџко* су мџгли Гу, *кџко* *имā* Пај, *кџко* — по петнџстину лџтџра Кот, *кџко* пџтџ Гр, *колко* мџгу Губ, *кџко* е тџ бџсно Мил, *кџко* е сџтџ Пух, *имам* *колко* ми трџбџ Тур, нџс *нџколко* устало Пш, *нџколко* дџнџ, — *нџколко* пџтџ Вл, по *нџколко* пџтџ поскџпљџва Мил, џставио сам *нџколко* Кр, узимџш по *неколко* Гр, *нџколко* цџкџва џстало нџ њиви Кот, *нџколко* овџцџ Дуб, *нџколко* смо прџдџли Лис, *нџколке* Кот, *унџколко*, — *вџлџи* џџвџ Лис.

Вокал *и* може се чути и делимично редукован:

— *говџр^нла*, — *пџјџн^нца* Вл, *учџн^нла* Гр, у *Јџвањ^нцу* Вуч, *шарџн^нце* Лис, *уваг^нла* Вл, *ндс^нли* Дџ.

Вокал *и* губи се и између два сонанта *л*, као и у положају између сонаната *н*:

— *увиџџ* сам тџ *вџлла* Гу, ка су се брџђа *дџџџлла*, — *дџџџлло* се имџње, — *чџм* си *дозвџлла* Лис, *вџд* се *досџлли* Ј, *запџлли* кџђу, — *издџџџлли* се Губ, *извџлли* Гу, кџко сам *мџслла* Лис, *мџлло* се бџгу БК, *навџлле* муштџрџџе Вуч, *насџлли* се Дџ, џнди га *џбџлло* Вуч, *џгџлла* се Гр, *тџк* се *помџлли* Гу, *попџлли*, — *сџтрџлло* свџ џт кишџ Лис, *попџлли* Ка, *крџва* се *тџлла* Пух, *раздџлли* се Ј;

— *слџнна*, — у *слџнну* Вуч, *слџннџ* Кот, *Штџвџнна* Ка.

Последица губљења вокала *и* у секвенцама *-мл-* и *-нин-* је извесно дуљење сонаната *л* и *н*. То није *л* (и *н*) вокално, кџкво налазимо у неким говорима³⁸ после такве редукције. Оба сонанта имају исту артикулациону базу при изговору, говорна оруђа имају исти положај. Уместо *л* и *н* чује се *л̄* и *н̄*. Ако упоредимо, нпр., облик *попџли* (2. л. императ.) са *попџли* (радни прид.), лако ћемо уочити квантитативну разлику међу сонантима *л* у та два примера. Такође није тешко запазити да сонант *н* има различиту дужину у примерима *слџнџ* кџре и *пџрче слџнџ*.

Облик 2. л. јд. през. глагола *видџти* понекад је са редукованим вокалом *и*:

— *дџ* *виџ* тџ Лис, а *вџши* кџти *џе* упут дџн Кот, *дџ* *виџ* сџд Пух, *дџ* *виџ* кџка му е кџђа Вл.

87. Вокал *а* редукује се у много мањој мери:

— *бџџи* Гу, ко *бџџи* Тур, ко *бџџи* Лис, *кџзла* за шџђер Вуч, *кџзла* Миливоју Гу, *кџсти* Вл, *грнџга* Губ.

Облици 1. л. јед. през. глагола *немаџи* чују се са редукованим вокалом *а*:

— да *нџм* карактеристику Кот, *јџ* *нџм* по^џма Зе, *нџм* крџви ГД, сџд *нџм* нџкога Лис, *нџм* мџџго, — *нџм* ни судџвџ Вуч, *нџм* дрџгџ нџшта, — *нџм* жџвџвџ Вл, *јџ* тџ *нџм*, — *нџм* по^џма Пај, *нџм* нџшта Тур, *нџм* нџшто мџло јџш Мил, *нџм* тџ нџкакџ бџлове Пух.

88. Вокал *у* такође је мање склон редукцији:

³⁸ Дешнџ: Западнџбосански 66; Пецо: Икџвскошџћџкавски I 150—151, где ова појава није чџста; Снмнџ: *Обџди* 50.

— у *врџонима* Вуч, *врџна* Гр, *врџна* Лис, *врџница* Губ, у *љѣбнѣм фрџнама* Кр, *изгинло свѣ* Вл, *кџндре* Вуч, *пџгинло свѣ* Зе, *пџгинло* Пај, *погџнла* ДД, у *предзѣћу* Лис, *шџпћѣ* Ћ.

89. Редукција вокала *о* лексички је ограничена на неке прилоге:

— *чџеш*, злогџворено за *прѣксџгра* Вуч, *џгуд* и *џџвџд* Гр, *џџвџд* Лис, *џџвџд* Дуч, *џџнџд* Кот ГД Кр, *вџдџћ џџнџд*, *Шџфтџр* Вуч, *џџџд* Вл Дуч, *повџкла лџнце џџџд* Кот.

Ови прилози представљају сложене речи (*од овџд*, *од онџд*), па је, вероватно, у свести говорника присутно још увек осећање да су то две речи од којих је други део сложенице, у самосталној употреби, склон аферези (исп. у одељку Афереза ликове *вџџа*, *нџџа*).

90. Вокал *е* редукује се у примерима:

— три *мѣсца* ДД, *пџнла* да *прџџам* Вл, *пџнла* кџџџицу Гу, *имајџ* *вакџ* *прџчаге* Вл, *саџџрло*, *била сџша* Губ, *ткѣмо сџџаде*³⁹, *ћџлиме* Пш, *стџвџм сџџаџу* да се *пресџшуе* Губ, *црвџанџк* Кр Вуч.

Неки облици глагола *моћи*, *хтѣти*, *казати* и композита глагола *ићи* прво губе вокал, а онда африкату или фрикатив (не *можеш* > *можѣш* > *можш* > *мош*):

— *нѣ мош* ако *лажѣш*, *нѣ мош* д *џвџјаш* Вл, *нѣ мош* д *идѣш* Пај, *нѣ мџш* *прџћи* од *нџрода* Гу, *нѣ мош* на *срѣћу* Гр, ако *нѣ мџш*, ако *нѣ мош* Гор, *мџш* *ићи* Губ, *мџш* да *јѣдѣш* Дљ, *мџж* да *наплџти* БК, *колко гџд мџш* Ка, *мџш* ми *тџ* *набавити* Вуч, *нѣ мош* од *вџдѣ* Кот, *рѣци* ако *нѣ мош* Лис;

— ако *џш* — *џш*, ако *нѣш*, — ако *нѣ сџтра* (= ~ *нећеш* ~) Вуч, *ћѣ ш* *бџти*, — ако *ш* *дџти* Лис, *нѣш* *вџшѣ* Вл, *ћѣ ш* *тџмо* Дуч, *кџ ш* у *џвџ* *дџба* Пај, *нѣш* *ме вџћѣти* Мил, *нѣш* *тџ* *мѣне* *тџкџ* Губ, ако *нѣш*, *сџмо* му *кџш* Пух, *кџко ш* *тџ* да *знџш* Ка, па *ш* *ићи* Рти, *сџ ш* *и* *тџ* Л, *ти ш* *отићи*, — *нѣш* *мџћи* Кот;

— *нѣ* да *кџм* Гр, *јџ* вам *кџм* Вл, да *кџш* *тџ* Гу, *нѣ кџш* *кџ* е Вуч, *кад кџш* Гор, *сџмо* му *кџш* Пух, да *ти прџво кџм* Гр;

— на *крџју* *јџ* *џџм* *џпѣ* *зџ* *нѣга* Вл, *џџш* *до* *мѣне* Ка, ако *пџѣш* *тџмо*, — ако *џџѣш* *вџмо* Дуч, *јџ* *шћѣла* *џџм* *ко* *тѣбе* Гр, *кад прџш* *тџџиѣ*, — *кад пџш* *преко* *Рџсџвца* Гор, *нѣ мош* да *нџш* ДД, *мџгу* да *нџм* *вџнѣ* Губ.

РЕФЛЕКСИ ГЛАСА Ћ

91. По замени старог гласа *ћ* драгачевски говор спада у ијекавске говоре *херцеговачкога* типа у западној Србији. У вези са тим морамо дати неколико напомена:

1. Ниједно испитивано место у Драгачеву нема класичну, *вуковску* замену *ћ* у дугим *слоговима* (*-ијѣ*, *-ћје*).

2. У говору Драгачева *наилазимо* на *флукутирајућу* ситуацију у вези са *континуантима* *јата* у дугим *слоговима*: *иѣ*, *иѣ*, *ије* и *иѣ*.

3. Данашњи драгачевски говор је *мешовитог* ијекавско-екавског типа.

³⁹ У том облику, поред *распрострањенијег* *сџџада*, бележи ову реч и проф. Пецо (ИХ 45).

4. Овај говор у своме гласовном систему нема $e < \check{h}$.

5. Различити рефлекси овога гласа су факултативне природе; недоследност постоји код свих информатора, без обзира на старосну, социјалну и образовну структуру.

6. Присутне су све категорије јекавског јотовања, изузимајући уснене сугласнике p , b , m и v у облицима типа *пљесма*, *бљезаги*, *мљера вљера*.

7. Наш говор познаје икавизме којих има и у стандардном језику ијекавског изговора.

92. На месту старог вокала $\check{h}$ под дугоузлазним акцентом у Драгачеву се изговара:

а) *-wé*, дакле двосложни ијекавски рефлекс у коме је на вокалу e дугоузлазни акценат. Вокал e изговара се јасно, али је сонант j у овој позицији (између вокала предњег реда) делимично редукован:

— на *биwéлом* кдњу Вуч, *биwéлце* Тур, нѐма *виwéка* Дуб, у *виwéку* Тур Вуч, *виwéнац* Лис Тур, *Виwéнац* Гу Вуч, *виwéнци* Тур, *диwéте* Л Гр, Тур Гу Лис, *звиwéзде* Л Тур, *издиwéмло се* Кр, *исциwéдио* Лис, *кшwéшта* Вуч, нѐма *лwéка* Дуб, *лwéкове* Лис Пш, *лwéкови* Тур, *лwéпе* године Гу, *лwéчио* Вуч, *мшwéко*, — *Ншwéнци* Гр, *одиwéлио се* Губ, *одиwéло* Тур Лис Дуч Кот, у *одиwéлу* Гу, *озлшwéдио* Тур, *ошwéнио* се Гу, без *ошwéла* Кот, *осшwéдио* Кр, *осшwéчѐ* Лис, *осшwéчѐш* Гр, *пшwéвца* Тур, *пшwéвци* Гр, *пшwéвили*, — *пшwéвити* Тур, *позшwéдила се* Тур, *пошwéпѐ*, — *ршwéка* Лис Ћ, *ршwéкѐ* Вуч, низ *ршwéку* Губ, на *ршwéци* Бјелици Гу, *лшwéгу* Тур, *свиwéтло* Лис, у *свиwéгу* Вуч, *свиwéћа* Лис Вуч, *свиwéћу* Кр, *сшwéнѧ* Тур Пш, *сшwéче* Дуч, *сшwéчѐ*, — *сшwéнићѐш се* Вуч, у *сшwéгу* Дљ, на *стшwéну* Ћ, *стшwéном* Пш, *Стшwéпа* Дљ, *стшwéна*, — *стшwéну*, — *тшwéсан*, — *умшwéмо* Тур, *умшwéсила* Гр, по *цшwéвима* Тур, *цшwéни* га Гу, *цшwéдик се* Вуч;

б) *-é*, дакле, са класичном екавском заменом шумадијско-војвођанског типа:

— *бѐда* Кр, *бѐлѐ се* Вл, *блѐда* Пш, у *вѐку* Вл, у *вѐнац* Пај, по *вѐнцу* Дљ, *врѐме* Кр, *врѐсло* Вл, *глѐто* ДД, *дѐлѐва* Тур, *дѐте* Вл Зе Лис Кот, *дрводѐљац* Кот, на *Дрѐнку* Ка, *заплѐнили* Дљ, *звѐзда* Тур, *изблѐдѧ* Кот, *издѐлили се* Мил, *издѐлили* Вл, *исцѐдити* Тур, *лѐкове* Л Вл, *лѐпшл* Вл, *лѐпо* Л Вл Кр, *лѐске* Кот, *лѐчѐње* Гор ДД, *мѐсила* Кот, *мѐсила* сам Вл, *млѐка* Вл Мил Пух Дуб Гр, *млѐко* Пш Вл, *Нѐнци* Вл Ка Гор Вуч, *одѐлио се* ГД, *одѐло* Дуч Кот, у *одѐлу* Гор, да *осѐдѧш* Вл, *осѐци*, — *осѐчѐ* ГД, Вл, *осѐчем*, — *осѐчѐм* Пај, *оцѐдио* Лис, *пѐсак* Пш, *пѐтао* Губ, *погрѐшио* Гу, *подѐлили* Гор, *посѐчѐ се* Дуч, *прилѐгшл* га Гу, на *рѐци*, — *увѐли свѐтло* Вуч Вл, *свѐтѐва* Л, по *свѐгу* Лис, *свѐћа* Ка Вуч Гу, *свѐће* Кр, *свѐћу* Дуч Вл, *сѐвале* Мил, *сѐна* Тур, *слѐпа*, — *сѐчѐ се* Кот, *снѐжак* Вл, у *цѐгу* Пај, *цѐвкама*, — *цѐвке* Вл, *цѐђом* ДД, *цѐло* Лис Дљ, *цѐлог* Лис, у *цѐлом свѐгу* Гор, *цѐлѐме* Дљ, *цѐлу* Пш Кот Дуб, *цѐна* БК, *цѐне* Л Мил Кот, *цѐнили* Вуч Вл, *цѐнио* Л, *црѐва* Вуч Кот.

Један од најтежих задатака пред којим се нађе истраживач на терену свакако је бележење ијекавских рефлекса дугог јата. Неуједначеност показују и говори са „вуковском“ секвенцом *ијѐ* (< $\check{h}$), *ије* (< $\check{h}$) у основи. Тако проф. Пецо у источној Херцеговини бележи напоредни изговор *лијѐпо* и *лијѐпо*, чак у истом месту, уз констатацију да *ијѐ* преовлађује у планинским пределима,

мада је, признаје аутор, „тешко повући тачну границу између ових рефлекса за $\check{b}$ “⁴⁰. Секвенца *ијé* објашњава се утицајем суседних централнохерцеговачких говора, али је прихватљива и теза да дуго *e* у *ије* треба тражити у дифтоншком рефлексу $\check{b} > \widehat{ie}$ ⁴¹.

Данило Вушовић је запазио да се у Пиви, Голији, Бањанима и неким суседним местима на месту дугог $\check{b}$ изговара *и^{не}e*, „где се између *и* и *e* чује само нека врста прелазног *и*, а каткада као да се чује и само *ие*“⁴². Он ту појаву објашњава лакшим и пасивнијим изговором, за разлику од никшићке околине у којој се говори одсечније *и* где се добро чује група *ије*. Прелазно *и* не чује се у речима *риéка*, *миéна*, *циéна*, *стиéна*, *биéда*, *сиéна*. Вушовић не разматра даље ову појаву, иако примери са редукованим гласом *j* у „јатовској“ секвенци имају дугоузлазни акценат на вокалу *e* и захтевају извештан коментар. Он, дакле, остаје при лакшем и пасивнијем изговору као разлогу те редукције.

Јован Вуковић се донекле слаже са Вушовићем и износи да се у пивско-дробњачком говору глас *j* у рефлексу $\check{b}$ под дугоузлазним акцентом слабије чује, што зависи „од тога да ли се извесна реч мање или више изразито изговара у реченици“⁴³. Он, даље, секвенцу *ије* (од $\check{b}$ са дугоузлазним акцентом) чује са полудугим акцентом и тумачи га дуљењем „гласа *e* у извесним позицијама... Слабљење, дакле, претходног вокала проузроковало је, непотпуно још, дуљење другог“⁴⁴.

Занимљиво је да ијекавизам Вуковог типа данас чувају само источнохерцеговачки и северозападни црногорски говори. У осталим крајевима, у које је током сеоба допирао тај динарски елеменат, не налазимо класичну ијекавшину. У нашем случају, као и у сличним ијекавским говорима у западној Србији, разлоге треба тражити у томе што се тип *дијéте* сучелило са *déte*. У додиру са екавским супстратом и суседним екавским говорима са $\acute{e} < \check{b}$, *ијé* је уступило место моделу *ијé*. Та је промена могла бити итекако потпомогнута пасивнијим изговором гласа *j*, али не треба занемарити ни онај део досељеника који потичу из крајева у којима је и данас *ијé:ијé*⁴⁵. За босанске говоре бисмо у том смислу могли говорити о икавском утицају. У њима се *млијéко* „сукобило“ са *млико*, па је после тога у таквим случајевима уопштен дугоузлазни акценат.

Само неколико примера имају секвенцу *ије* $< \check{b}$ са краткоузлазним акцентом:

— *дијéте* Вуч. *млијéко*, — *пијéвац*, — *тријéзан* Кот, *пијéсак* Лис, поред *ријéкè* Вл, —

али нам не говоре много пошто су изговорени у емфатичној ситуацији па, према томе, не представљају структурну особину говора.

⁴⁰ Пецо: *ИХ* 52.

⁴¹ Исто 52.

⁴² Вушовић: *ДИХ* 7.

⁴³ Вуковић: *ГПД* 13.

⁴⁴ Исто 13.

⁴⁵ Пецо: *ИХ* 52.

Глас *j* у секвенци *ije* (< *ћ*) изговара се исто као у *пйје*, *крйје*, *Алѣксије*, *ушијеш*, што значи да је слабљење његове артикулације позиционо условљено. Оно (*j*) је артикулисано онолико „колико је ... потребно за прелаз од артикулације гласа *i* до артикулације гласа *e*⁴⁶.

93. У знатно мањем броју случајева на месту старог вокала *ћ* изговара се *ие*. Глас *j* овде је редукован, а вокал *e* је под дугоузлазним акцентом:

— преко *Виѣнца* Вуч, *нама даиѣма* Кр, *диѣте* Вл Губ, *лѣка* Гр, *млиѣка* Мил Гр, *млиѣко* Вл Гр, према *млиѣку* Гр, *опиѣло* Зе, *подиѣлно* Гу, *риѣка* Гр, *риѣчи* Рти, у *сниѣгу* Вуч, *тиѣсно* Кот, *мало побииѣљо* Вуч;

— *кдлийѣвка* Губ, *насмиеге се* Вл, *пдлийѣжемо* Вл Дуч, *у риѣку* Вл.

У овим примерима је процес слабљења гласа *j* (у *ије* < *ћ*) спроведен до краја као и у облицима са *i(j)e* које није постало до *ћ*:

— *пдпие* Вуч, *пдпием* Мил, да *убие* Вл, *пдкрие* Гр, *Петрониѣвићи* Зе.

Секвенца *ие* (< *ћ*) може се у овом говору објашњавати последицом судара екавског и ијекавског изговора. Овакво тумачење допушта нам непостојање те секвенце у источнохерцеговачком⁴⁷, пивско-дробњачком и ускочком говору.

94. У дугим неакцентованим слоговима на месу *ћ* изговара се:

а) *ийѣ*, дакле, опет са делимично редукованим гласом *j*:

— *дднийѣла* Тур Гр, *дднийѣте* Ђ, *дднийѣто* Тур, *йзнијѣто*, — *исцијѣдѣ* Гу, *исцијѣпа* Пух Тур, *једноцијѣвка* Губ, *кдлийѣвка* Лис Тур, *кдлийѣвку* Гр Лис, *кдријѣн*, — *обѣзбйѣђено* Тур, *облийѣћу*, — *однийѣк* Вуч, *дднийѣла* Пух Дљ, *дднийѣли* Вуч, *длийѣти се* спдља, — *дтријѣзни се* Лис, *дцијѣди се* Пш, *дцијѣдим се* Вуч, *пдлийѣжемо* Гр, *пдпийѣси* Гу, *пригдвийѣда* Тур, *пригдвийѣдамо* Лис, *прдмийѣшаш* Гр, *прдсијѣца* БК, *разумийѣш* Л, *увијѣк* Гу, *умийѣ* Лис, *умийѣм* Гу, *умийѣсѣ* Вуч, *умийѣсим* Тур, *умийѣсимо*, — *умийѣшено* Гр, *умријѣ* Дљ, *успийѣва* Кот.

б) *ѣ* (спорадично кратко *e*):

— *дднѣли* Дљ, *исцѣди се* Гу, *једноцѣвку* Губ, *кдлосѣк* Дљ, у *кдлѣвци* ГД, *напрѣд* Дуч, *наслѣди* Мил, *наслѣдим* Ка, *обѣзбѣђено* Тур, *ддѣле се* Дуб, *Осек* (= *Осијек*) ДД, *дтрѣбљено* Л, *дтрѣзни се* Лис, *пдднѣла* Вл, *пдзлѣди се* Кот, *пдлѣжу* Дуч, *пдсмек* Вуч, *прдцѣди се* Губ, *прдцѣдимо* Пш, *разумѣш* Дуб Дуч, *разумѣш* и тй Нег, *разумѣш* и Тур, *разумѣш тѣ* Вл, *убѣдиш* Мил, *уѣк* Дуч Дуб Лис, *уѣк* Пш, *умѣсимо* Вл, *унѣк* Губ, *успѣва* Вл Мил.

Видимо да дуго неакцентовано *e* даје исте рефлексе као и оно под акцентом: *ије* : *e*. За разлику од источнохерцеговачког у коме је *ије* или *ијѣ*⁴⁸ (*дднийѣла* и *дднийѣла*), овде је вокал *e* увек дуг. Објашњење ове дужине исто је као и за ону у *ије* од акцентованог дугог *e*.

95. На месту гласа *ћ* под дугосилазним акцентом у Драгачеву данас имамо двојак рефлекс: ијекавски и скавски.

⁴⁶ Вуковић: ГЛД 13.

⁴⁷ „Оно неколико примјера са *ѣ* мј. *ије*, које сам забиљежио у овом говору, никако се не могу сматрати његовом органском особинном, тим прије што сам и од оних лица, од којих сам чуо ове примјере, иначе редовно биљежио *ије*“ (Пецо: ИХ 50).

⁴⁸ Пецо: ИХ 55.

а) У ијекавском изговору такво *ѓ* > *йје*, ређе *йје* и *йе*, а врло ретко *ѓје* и рефлекс са дугим неакцентованим *е*:

— из *Бйјелѡ* Камена, — црно на *бйјелѡ* Вуч, *вйјек* Губ Кр, *дйјете* Ђ Тур Вл, *дрйјем*, — *дрйјемаш* Гр, *ждрйјече* Лис, *зйјевѡ* Тур, на *лйјевѡ*⁴⁹ нѡзи Вуч, *лйјеву* нѡгу Кот, *лйјек*, — *лйјен* Тур, *лйјеп* Гу, *лйјепши* Вуч, *лйјепш* се Лис, *лйјепѡ* Пух, *мйјешам* Вуч, *плйјес* Гу, *рйјеч* Лис, *рйјечи* Гу, на *свйјести* Мил, *свйјет* Гу, *сйјевѡ*, — *сйјевају* вѡрнице Лис, *сйјено* Дуч Лис, *слйјепш* мйјш, — *слйјепѡ* ѡко Тур, нѣ *смйје*, — нѣ *смйјем*, — *смйјенймо* Гу, *снйјег* Губ Пух Л ДД Кот Вуч, *снйјег*⁵⁰ Тур, од *снйјега*, — *снйјегом* Нег, *тйјесто* Вуч Лис, *цвйјет* Тур, *цйјепѡ* Лис, *цйјепѡго* Кот;

— *дйјете* Пај Гор, *двйје* Тур Дуч Кот Губ, *дрйјече*, — испо *дрйјече* ГД, *плйјевш* се Дуч, с ѡвйм *свйјетом* Губ, брѣме *сйјена* Вуч, *сйјено* ГД, БК, *снйјег* Гр ГД Кот Губ, *тйјело* Кот, у *тйјелу* Вуч, на *цйјев* ГД, *цйјеж* Вуч;

— *дйјете* Вл, вѡз *двйје* Мил, у *Бйјелѡм* Камѣну Кот, *мйјешаш* Гр, *прйје* Вл, *смйјем* Гр, *слѣезу* Зе, *снйјег* Кот, *рйјечи* Вл, *тйјесто* Гр, *цвйјеће* Гор, *цйједш* се Гр;

— *бйјѣлйм*, — за *Бйјѣлйну*, — *вйјѣка* Лис, *дйјѣте* Вл, *лйјѣпо*, — *лйјѣсти*, — трѡпѡ *сйјѣно* Кр, *снйјѣг* (х 4) Ђ, мѡ⁵¹ *вйјек* Тур, свѡк^у *срйјѣду* Лис;

— на *бриѣг!* Губ, *снйјѣг* Кот, *цвйјѣт* БК.

Примарном заменом *ѓ* под дугосилазним акцентом овде треба сматрати *йје*, дакле двосложну замену у којој се вокал и изговара стабилно јер је под акцентом, док је глас *ј* опет пасивнијег изговора. Вокал *е* није дуг⁴⁹, чак ни полудуг⁵⁰. Одсуство те дужине, која је, вероватно, постојала у ранијој фази⁵¹ јасно говори о немогућности процеса *йје* > *је*. Примери као што су *сйјѣно*, *лйјѣпо* не могу бити противаргумент оваквој тврдњи јер су врло ретки. Њих објашњавамо пасивном артикулацијом вокала *и* > *и*, док се *ј* у том положају редукује.

б) Глас *ѓ* под дугосилазним акцентом има екавску вредност *ѣ*:

— *бѣдно* Гу, *бѣлй* Лис, *вѣк* Кот, *вѣнце* Вл Ка, *двѣ* Дуч Вл Дљ, *дѣлймо*, — *дѣљена* Тур, у овом *дѣлу* Зе, *лѣп* Гу, *лѣпљено* Кот, *лѣпо* Гу Пш Мил Гр Вуч Л, *мѣсп* Вуч, *мѣсите* л вй Вл, *мѣшам* се Пај, *плѣс* (= скрама која се ухвати на сиру) Гу, *свѣт* Лис, *сѣно* Дуч, *сѣна* Ка, *слѣп* Кот, два *смѣра*, — *смѣсимо* Вл, *снѣг* Гор Вл, *тѣла* Тур Мил, *тѣло* Тур Губ Мил, *тѣсто* Вуч, *цвѣће* Вл Гу, *цѣж* Гу Вл, *цѣви* Губ, *цѣлй* дан Л, *цѣпам* Пај.

96. Глас *ѓ* под кратким акцентом у говору Драгачева има ијекавску и екавску замену.

а) Примери са ијекавским рефлексима имају *је*:

— у *бјѣжѡњу*, — *бјѣжѡ* Нег, *бјѣжш* Гр, *бјѣжш* Кот, *бјѣжѡ* Кр, *Бјѣлицѡ* Гу, *Бјѣлицѣ* Пух Вл, у *Бјѣлицш* Вл, у *Бјѣлицу* Гу, *вјѣвершѡ* Тур, *вјѣтар* Вуч Дуч, према *вјѣтру* Дуч, *дјѣд* Губ, *дјѣловѡ* Гу, са *дјѣтегом* Кот, *дјѣвѡ*⁵¹ку Губ, *дјѣцѣ* ГД, *мјѣнице* Пух, *мјѣри* Дуч, *мјѣсто* Дљ, *пјѣвѡ* Тур, *пјѣвају* Вуч, *пјѣвала*, — *пјѣвали* Гр, *пјѣвѡм*

⁴⁹ По Решетару, *йје* представља прелаз од *йје* ка *йѣ* (Шгокавски 89).

⁵⁰ Пецо: *ИХ* 48.

⁵¹ Решетар: *Шгокавски* 89.

Вуч, *пјевѣмо* Гр, *пјевѣиш* Кр, *пјѣна* Пух, *пјѣни* Гр Пух, *пјѣнила* Гу, *пјѣсма* Тур Лис, *пјѣшкѣ* Вуч Гу, *побјѣишѣла* Гу, *сјѣднѣм* Вуч, *сјѣли* Дљ, *сјѣме* Гу, *Сјѣница* Дљ Гор, у *Сјѣници* Пух, *сјѣрѣва*, — *сјѣрина* Пај, трава *сјѣруша* Гр, *сјѣтила се* Вуч, *Стјѣник* (= брдо према Чачку) Губ, *стјѣнкача* Тур, *стјѣнкаче* (= стенице) Кот, *тјѣснац* Гор, *тјѣишм* Пш, *цвјѣтови*, — *цјѣдио* Тур, *цјѣлѣва* га Лис, *цјѣпанѣца* Тур, *цјѣпанѣцу* Нег.

б) Примери са екавском заменом кратког ѓ:

— *бѣжѣла* Тур Вл, *бѣжѣ* Гр Тур, *бѣжи* Дуч Тур Вл, *бѣжѣ* Пух Ка, *Бѣлица* Гу, на *Бѣлицу* Лис, *бѣше* Вуч, како му *бѣше* ѣме Лис, *вѣра* Вл, *вѣровѣ* ко, нѣ *веровѣ* Кот, *вѣруем* Губ, *вѣруеш* Гор, *вѣтар* Мил, *вѣћник* Гу, *вѣћига* Лис, *вѣћито* Вл, *вѣшали* Нег, *вѣшѣ* Гор, *двѣста* Мил Гр, *двѣвр* Вл Вуч, *девојѣка* Тур, *дѣвѣѣка* Вл, *дѣда* Вуч Вл Зе БК Дуч Кр Дљ, мѣга *дѣдѣ* Гу, блага *дѣди* Дуч Кр, мѣме *дѣди* *дѣда* Дљ, *дѣдовина* Мил, *дѣду* Вл Лис, *дѣловођа* Л ГД, ѣскосѣ и *дѣнѣ* ГД, *дѣо* Вл БК Мил ДД Гу, *дѣтелина* ГД Мил, *дѣтелину* Ка, *дѣтлѣи* Вл, *дѣца* Гу Вл, двѣ *дѣцѣ* Пај, *дѣцу* Зе, *дѣчѣк* Ка Кот Лис Пух, *дѣчка* Вл, *дѣчкѣи* Ка, *дѣчко* Л, *Збѣг* (= топоним) Кр, *збѣг* Кот, *звѣрка* Лис, *исѣкли* Пај, *исѣчено* Вл, *ктѣо* Кр, *лѣб* Губ Вл, *лѣба* Кот Вл, парчѣнице *лѣба* Гор, *лѣбац* ГД Лис Вл Л, с *лѣбом* Л, *лѣгчѣи* Гор, *лѣпше* Гор, *лѣса* Ка, по *лѣсама*, — *лѣсама* Вл, *лѣсе* Дљ, *лѣгина* Мил, *лѣго* Дљ Ка, *лѣра* Тур, *лѣсто* Дуч Л, у *лѣстима* Дљ, *лѣкар* Вл Губ Гр, од *лѣчѣни* произвѣда *Дуб*, *недѣлѣивѣ* ѣмовина Лис, *пѣвѣ* Ка Гу, *пѣвало* Вл, *пѣвѣм* Пш, *пѣсма* Вл, *пѣсме* Пш, *пѣшкѣ* Мил, *плѣва* Дуч, *побѣђуе* Гу, *просѣчен*, — *просѣчена* Вл, *свѣтлица* Тур, ѣмѣ *свѣлости* Губ, *свѣћѣца* Вуч, *сѣдео* Гу, *сѣдеги* Тур, *сѣдѣ* Вл, *сѣди*, — *сѣдѣм* Мил, *сѣдѣмо* Тур, *сѣдите* Лис Тур, *сѣдѣиш* Дуч, *сѣднѣ* Губ, *сѣднѣм* Пш Вл, *сѣднѣмо*, — *сѣте* Тур, *сѣкира* Пај Мил, *сѣкирѣм* Вл, *сѣкиру* Ка, *сѣкли* Мил, *сѣкѣ*, — *сѣла* Вл, *сѣме* Мил Вл Гу, *сѣмена* Пај, о *Сѣницѣ* ѣзгѣ, — *сѣтва* Мил, *сѣтила се*, — *сѣтѣм се* Вл, *сѣћѣм се* Пај Мил, *сѣћи* Вл, *слѣдовѣла* Пух, у *слѣпилу*, — *смѣшиа* Кот, *смѣсу* Вуч, *снѣгови* Мил Лис, *стѣо* Пух, *тѣлеснѣ* Кот, *тѣо* Вл Гор БК Гу, *тѣо* Вл Гор БК Гу, *тѣрѣ* Вл Дуч Гр, *тѣрѣли* Гу Пух, *тѣрѣмо* ДД, по *хлѣбу* Гр, *цвѣгѣ* Кот, *цвѣгѣи* Вуч, *Цвѣтко* Кот, *цѣлѣва* Тур Вуч, *цѣлокѣпѣну* Лис, за *цѣо жѣвѣот* Кот, *цѣо* Гу Гор Гр, *цѣо* Губ Кр Вуч Гу.

97. Исто се рефлектује кратко ѓ у неакцентованом слогу.

а) Ијекавски рефлекс:

— *Бјелѣшѣвац* Ѓ, да се *вјѣнчѣмо*, — *вјѣнчѣње* Гр, *дјѣтѣнце* Дуч, *зѣдјѣнѣ* Гу, *зѣпјѣвају*, — *зѣпјѣвати* Гр, *нѣмјѣишѣи* ми Гу, *ѣбјѣсили* Лис, *ѣбјѣгина* Дљ, *ѣбјѣшено* Гр, *ѣгјѣста* Вуч, нѣ *пјѣвѣ* Тур, *пјѣвѣћѣна* Гр, *пѣбјѣгнѣм* Ѓ, *пѣбјѣгѣо* Тур, *пѣвјѣсму* Гр, *пѣсјѣдѣмо* Дљ, *пѣсјѣкѣ* Гу, *пѣрѣбјѣгѣо* Пух, *пѣрѣпјѣвати* Кот, у *пѣрѣсвјѣги* Гу, *пѣрѣсјѣд* Л, *пѣрѣбјѣгнѣ се* Лис, *сѣвјѣговѣ* Вл, *цвјѣгѣвѣ* Тур.

б) Екавски рефлекс:

— *бѣз вѣнчѣња* Кот, *вјѣдео* Пај, *вјѣдећу*, — *вѣлѣла* Вл, *дѣвѣѣчица* Гр, *дѣдбѣ* Губ, на *дѣбѣи* Лис, *дѣчѣци* Гор, *долѣтео* Гу, *дѣднѣ* Кот, *дѣтерѣ* Мил, *дѣтерѣ* Вуч, *жѣвѣла* Гу, *жѣвѣли*, — *жѣвѣео* Мил, *жѣвѣети* Вл, *зѣдѣлѣ* Лис, *зѣсѣдѣње* Гу, *ѣзбѣгли*, — *ѣзлѣпѣша* Мил, *ѣстерѣги* Гр, *кѣлено* Кр, *лѣкарѣу* Кот ДД, *лѣишѣкѣ* Гр, *нѣслѣдѣници* Лис, *нѣпѣслѣдѣни* Гр, *нѣдѣлѣм* Гу, *ѣбѣсили* Дљ, *ѣбѣишѣ* Мил, *ѣбѣсиѣ се* Вуч, двѣѣс *ѣдѣлѣнѣ* Мил, *ѣдѣлѣње* Вуч Гор, у *ѣдѣлѣње* Зе, *ѣдѣнули* Пај, *ѣдѣћѣ* Пух, *ѣсѣкла* Зе, *ѣсѣгѣи*, — *ѣсѣчѣито* Вл, *ѣсѣчена* Тур, *ѣсѣћѣиш* Вуч, *ѣтерѣли* Вл,

дтерѧм Губ, дтерѧмо Лис, дцѣди Вл, пдбегнѧм Ка Вл, пдбегѡ Кот Мил, пдбегосмо Ђ, поверѣње Дуч, пдвесѧма, — пдвесмо Вл, пдзледа Лис, покѡпело Вл, полудѣо Вуч, понѣделѧк Гу Кот, пднео Дуч, пдсекла Ка, пдсетѧм Вуч, пдсету Гу, пдсечили Гор, пдтеру Лис, прѣдеда БК, прѣдеда Кр, прѣмештен Гу, прѣсекѡ Вл, прѣмер Мил, на прѣмер Пух, до прѣлеѧ Мил, прѡсек ДД, прѡсекѡ ГД, рѣзмерѧи, — сѣветовала Вл, седдѡчиѧ, — седдѡчиѧ Лис, нѣ сетѧк се Губ, нѣ сеѧм се Нег Вл, нѣ терѧ Дуб, ѡверен Вл, уверѣње Пух Лис, ѡмели Губ, ѡмео сам Кот, ѡметан Вл, ѡслед, — ѡсмеренѧ Мил, ѡцветѧло ГД, цедѡљача Пш, целѡвају Тур.

98. На основу прикупљене грађе о рефлексима *ѣ* могли бисмо констатовати да су у Драгачеву у подједнакој употреби и екавски и (и)јекавски ликови. (Примери са јекавским јотовањем наведени су ниже). Изговор са *е* или (и)*је* је факултативан, изузимајући секвенце *ре, ел, еј* (в. даље). Од свих информатора су напоредо бележени облици са обе замене при чему се, колико се могло приметити, није „фаворизовао“ неки од два изговора. То ће нам потврдити групе речи у којима су у непосредном суседству лексеме са екавским и (и)јекавским секвенцама:

— *лѣпо пјѣвѡ Гу, зѣвиѡ снѣг Гор, дѣца свѧ пѡлиѣжсемо Вл, кад зѧпјеѣѧ пѣтао Губ, дрѡјѣње ѡцветѧло ГД, цѣлог вѣѣка Лис, цѣо свѡјет Гу, ѡвѣк пјѣсма Лис, ѡстави ѡвде, ѡстави нѡђе Кр, цѣло лѣго Лис, цѣо вѡјек, — бјѣжѡ јѣдно врѣме, — лѣбац окрѡгал, лѣп Кр, сѧјенѡга дѣтелина Губ, ѡвиѣш на вѣтру ДД, тѣрѧ пљѣву Губ.*

Нешто отворенији изговор вокала *е <* *ѣ* ретко се чује:

— *свѣѧта, — свѣѧтло, — издѣѧмили, — да нѣ сеѧднѣ Вл, лѣѡпо, — цѣѧло сѣло Губ, сѣѧмена Мил, ѡвѣѧк Дуб, —*

што је ипак индивидуално и резултат експресивнијег изговора, као и затворено *е* у трима примерима:

— *слѣѧла Гр, млѣѧко Тур Гр, врѣѧме Вл.*

99. Извесну неуједначеност показују и облици са секвенцом *рѣ*.

а) Екавски рефлекси:

— не *врѣдѡ* Вл Гор Кот Гу Вуч, *врѣме* Ка Кот, *одрѣшили* Гор, *погорѣлицма* ГД, *погрѣшио* Гу, *порѣкло* БК Пух Дуб Губ Мил Лис, *порѣклом* Л, *рѣтко* Губ Кр, *рѣшила* сам Вл, *рѣшио* ГД, *стрѣља* Тур, *стрѣљали* Ка Гор Пш, *стрѣљање* Пај Губ, по *срѣди* кѡћѧни Л, *стрѣпели се* ГД, не *стрѣпѡ* Мил, *срѣда* Вл, *црѣва* Вуч, *зрѣње* у сѧлѧшу Мил, *срѣђеви*, — у *средѡпоснѡ* *срѣду* Вл;

— *брѣг* Гр ГД, *грѣше* ГД, *рѣѧ се* Вл, *рѣтко* Зе, *рѣч* Вл, *рѣчи* Лис Вл, *рѣше* Лис, *срѣђ* Вл, *стрѣља* Кр, *црѣп* Тур Лис Кот Вл;

— *брѣичѡѧ* Кот Лис, *брѣгови*, — *врѣти* Тур, *врѣѧа* Гор Кр Лис Тур, на *врѣћу* Вл, *грѣшан* Кот, *грѣшка* Губ, *грѣшке* Лис, *дрѣнина*, — *дрѣново* дрво Гр, *дрѣѧина* Вуч, он *изрѣкѡ* Вл, *нѣје зрѣо* Вуч, *зрѣо сѡр* Губ, *сѧзрела* Гр, *мрѣжа* Тур, *рѣђѣ* Гу, *старѣшина* Ка Губ, *старѣшине* Вуч, *старѣшину* Ђ, *рѣчице* (Гјд. од *рѣца*) ГД, *урѣѧати* Гор, *црѣпљѧка* Тур Лис, у *црѣпљѧци* Лис, *црѣпови* Тур, *црѣпуља* Кот Кр, *црѣпуље* Вл, у *црѣпуљи* Губ, *црѣпуљу* Гр, *стрѣљѧца* кад погодѡ у цѣр па ѧспѡѣпа Тур;

— брегòвима Тур, кòрела Гу, решáвали Мил, решéње Лис, и решéњу Ка, у средòпоснū сréду Вл, покòрети Кр, жòдрéбeнце, — прекòрела Губ.

б) Ијекавски рефлекс:

— дрíењак Вуч Гр, мрíеги Кот, òтриéзно се Дуб, помрíеги (х 3) Лис, рíека Тур, срíеда и пётка Лис, срíеда Тур Лис, да стрíеппí Гу, умрíеги, — црíево Тур;

— на бриéгу Гу, погрíешили Мил, стрíешила Гр;

— брíеж Гу Тур, брíега Тур, дрíем Гр, дрíема Вуч, дрíемаш Гр, жòдрíебе Тур Лис, рíеж Лис Гу Тур;

— брíеж Губ, брíежес Вуч, дрíјема Губ, дрíјење ГД;

— по старíеству Лис Кр;

— òдрíешили Зе Вуч, òждрíеби Губ, òтриéзни се Лис, свè пòмрíе Ђ, ўмрíе Л, умрíеги Вуч, ўмрíећу Гу, пòгрíеши Губ.

100. У облицима глагола *горети* увек *рѣ* > *ре*:

— гòрела Тур Гр, жòреле Ка, жòрео, — гòресмо Гу, загòрела Вл, изгòрело Гр БК, погòреле Губ, погòрели ГД, погòрело Вл ГД, прогòрело Гр, сагòрела ГД, сагòрели би људи Вуч, сагòрело ГД Лис Пај, не сагòресмо Гу.

О облику прилога *горе* в. ниже.

По материјалу се да закључити да је дуго ѣ у секвенци *ре* дало исте резултате као ѣ у *дѣге* и *сѣно*. Међутим, *рѣ* (са кратким вокалом ѣ) даје *ре*, узимајући неколика случаја. Примећује се и одсуство ликова типа *òстарјело*, *изгòрјело* које источнохерцеговачки има⁵².

101. У Драгачеву се углавном чува разлика међу префиксима *пре-* и *при-*:

— пријáвиш Губ, пријвенчò се, — привенчò се Вл, прикрану, — пригрíјáва, òпè ће кйша Тур, припòвиéдамо Лис, приповиéс Кот, пригиснèш Гу Вл Пух Лис Ђ Вуч Гор Губ Нег Пш Дуч Ви БК Гр Зе, припáрена Гу, припòможèм Ка Гу, примакò се Вл Зе Лис Пух, пристúпиò Кот, прислонíш Пух, примèге Ђ, привр́жен Гу, припрèмимо Вл, признò Гу Ђ Дуч Рти, да припáлим Тур, прикувèш Ка, не прилази ми Нег;

— прèпуно свè Гу, презндíò се Вл, презнáја се Лис, прèпала се Кот Дуч, мáло прèпиò Гу, Предбразжèње Кр Дуч, прèварí ме Губ, прèстала Вуч Ка Вл Ви Нег Ђ Кр, прèмештè га Тур, прèћерò Кот, прèдáна Л, прèкàћуемо Гор, прèсáдиò Тур.

Наведени однос поремећен је у следећим случајевима:

— препрèмили Дљ, препрèмимо увечи Бòжића Вл, прèвикнè се Вуч, прèвр́жен Гу, прèмèгè Нèмци ГД, прèмèгли Ка Гу, прèмèгíм Вл, прèмèгиò Вуч Пај, прèмèги Л, прèмèгити Вуч, прèмèгíш Ка, прèмèгí човéка Губ;

— прислава Лис, пригрáдио Гу, прибрáло се Губ, пришúгíм Вуч.

Уместо *про-* бележили смо *пре-* у примерима:

— прèцèди, — прèзйва, — прèзваше Вл, прèзйва Губ.

⁵² Пецо: *ИХ* 57.

У подједнакој су употреби облици прилога *прѣ: прѣше* и *прѣ*.

Осим усамљених ликова *принѣ* сунцу Тур, *прико* прага Вл, *прико* телевизора Губ, у Драгачеву се говори *преко, пред* и *према*.

102. Облици са ђ испред *ј* доста ретко имају *е*:

— *бејѣк* ја Кот, *бејѣше* Гу, *засејавѣ* Л, *насејеш*, — *сеје* се брашно Дуч, *сејем* Зе, *сејемо* Дљ, *сеје* се Вл, *сејати*, — *сејало* се Вл, *грјеје* Дуч, — док су ликови са *иј* < ђј неупоредиво чешћи:

— *наси* Тур, *непрѣсијано*, — *пѣсијано* е Гу, *пѣсијемо* тежину Губ, *пѣсијеш* Кот, *пѣсијемо* Тур, *пѣсиѣ* Вл, *прѣсијемо* Гр, *прѣсијѣ* се, — *раснало* се Вл, *сијала* Кот, *сијала* се тежина Гр, *сијали* Вл Гу, *сијали* Пај Кот Л, *сијало* се Вл, *сијан* Лис, *сијато* Гу, *сијати*, — *си* Тур, *сије* Вл, *сијем* Мил Пај, *не сијем* Мил, *сије* зѣб ГД, *сије* жито Вл, *не сије* Кр, *сијемо* Кр, *сијѣ* Мил, *сијѣ* Лис, *сију* мѣруз Вуч;

— *вијавица* Вл, *вијѣше* пшенице Дуч, *машина* врше и *вије* Вуч, *вије*, — *вијеш* Гу, *вију* пшеницу Дуч, *завијо* снег Гор, *овијати* пасуљ Лис, *овијеш* на ветру ДД;

— *грије* Вуч, *грије* Вл Дуч, *гријемо* се Вл ГД, *гријали* се Лис, *гријем* се Гу, *загријавају* се Кр, *загријани* Кот, *дгрија* Ћ, *дгријеш* Кот, да се *угрије*, — *угријемо* Гр, она се *угрије* Кр;

— *исмијѣва* Вуч, да се *исмију* Лис, *насмѣ* се Мил, *посмијѣвају* се Кр, *смѣјала* се Тур, *смѣјѣше* Вл, *смѣјасмо* се Гу, *смѣјанција*, — *смѣ* се, — *смѣте* се ви сад, — *смѣће* се неко Вл, *смѣјем* се, — *смѣјѣ* се Тур, *смѣју* се мене Вл, *смѣју* се, — *смѣју* се Гу, *смѣју* се Гр;

— *бијѣше* Губ Лис, *бијѣше* тѣпал дан Лис, *бијѣше* Гу, *бијѣше* Ћ, *бијагу* Гр; — *разумију* Лис.

103. Вокалска група *ѣл* такође се двојачко рефлектује:

а) *ѣл* > *ѣо* > *ио*:

— *вѣлиѣ* Тур, *мрзио*, — *пожѣвио* Кот, *жѣвио*, — *пожѣвио*, — *прежѣвиѣ* Гу, *прожѣвиѣ* Гор, *дѣниѣ* Кот Лис, *жѣлио* Гу, *вѣдио* Кот, *дѣстариѣ* Лис Губ, *запѣвидиѣ* Кот, *смѣѣ* Тур, *ниѣко* *није* *смѣѣ*, — *ѣѣ*о дан Пух.

Именица *биднѣуг* Дуч једна је од фонетских варијација турске речи *bilezik* која је посуђена врло давно. У нашим говорима она има разноврсне облике (*н* је овде секундарни сугласник), док се у м. и налази у старој позајмљеници *биочуг* < *бѣљчугъ*⁵³.

б) *ѣл* > *ѣо* > *ео*:

— *трѣпо* сам Вл, *жѣвѣо* Мил, *жѣвѣѣ* народ ГД, *полѣтеѣ* Вл, *бѣлѣѣ* Тур, *вѣѣѣ* Гу, *вѣдѣѣ* Вл, *вѣлѣѣ* Дуб, *дѣнѣѣ* Кот Пај, *дѣспѣѣ* си Губ, *жѣлѣѣ* Мил, *загѣрѣѣ* Вуч, *жѣвѣлѣѣ* Губ, *смѣѣѣ* Вуч, *сѣѣѣѣ* Л, *дѣнѣѣ* Ка, *пѣјѣѣ* Гу Вл Кот Тур, *полѣдѣѣ* Вуч, *прѣнѣѣ* Вл, *прѣтрѣѣѣ* ГД, *прогѣрѣѣ* Лис, *разбѣлѣѣ* се Гу, *разѣумѣѣ* Гор, *сагѣрѣѣ* Лис, *ѣспѣѣ* Губ, *ѣмѣѣ* Дуб Л, *шѣѣѣѣ* Дљ Гор Вуч.

⁵³ Исп. Скок I, 136, *belencuk*.

104. Ако у секвенци *ѣл* није било фонетских услова за вокализацију сонанта *л*, добијали смо од кратког *ѣ* прилично ретко е:

— *живела* Гу, *живели* Губ Мил, *мрзела*, — *поживели*, — *поживела* Вл, *седели* Лис, *доживела* Пш, *вдлела* Гу, *грпела* Вл, — а много чешће је, са извршеним јотовањем гласа *л* (*л + је < ѣ > ље*) и *д* (*д + је < ѣ > ђе*):

— *живјела* сам Вл, *споразумјели се* Дљ, *вдљела* Гор Гр Кр Вл Лис Тур Ка Гу, *вдљели* Гр ГД Гу ДД Гор Вуч, *бдљела* Вуч, *бдљело* Вл Кот, *бдљети* Кот, *жсљели* Гу, *вдљеле*, — *вдљело се*, — *жсљела*, — *збдљела*, — *разбдљела се* Лис, *виђела* Нег Гу ДД Вл Тур, *нд^ввдљели* Гр, *обдљела* Губ, *разбдљела се* Вуч, *пожсљети* Гор Вуч, *виђеле* Вуч, *нађела* йме Гу, *полуђела* Лис, *сдђели* Вуч Гу, *изблђела* Зе, *свиђело се* Лис. Више примера наводи се у одељку о јотовању.

105. Ликови у којима данас имамо и < ѣ (испред гласа *л* који се није вокализовао у тој позицији) аналошке су природе:

— *вјдила* сам Лис, *доживила* Пш, *живила* Вуч Лис Зе, *живили* Гор Гу Дљ Гр Лис Тур Л, *живило се* Пух, *жсудила* за ма^вком Лис, *надживила* мџа Зе, *наживила* човѣка Вуч, *поживили* Вуч, *преживило се*, — *мрзили* Гу, *сврбиле* Кр, *седила* Гу, *ожсјдила* Вл, *дстарила* Вуч Тур Губ, *дстарили* Кот, *дстарило се* Тур.

Истога су порекла и облици глагола са и < ѣ у инфинитивној основи:

— *врџити* Вуч, *доживити* Кот, *живити* Тур Губ, *надживити* Вуч, *грџити* Губ Вуч, *шџити*, — *дстарити* Тур.

Аналошким путем успостављене су алтернације палаталан — непалаталан консонант у инфинитиву и радном придеву:

— *вдљео* Кр, *живљети* Губ Дуб Лис, *живљѣ* Губ, *трпљѣћи* нѣправду, — *живљели* Лис, *живљело се* Л Дуб Вл, *мљѣо* Вуч Губ, *оживљѣће* Лис, *преживљели*, — *преживљѣ* рѣто Дуб, *самљео* Губ, *мржљело* Вуч.

106. Вокалска скупина *-ѣљ-* у лексеми *бѣљз* углавном даје *-иље-*, где је вокал и настао дисимилацијом⁵⁴:

— *биљз* Вл, *биљга* Вуч, *Биљге* Гор, нѣсѣм *биљзгу* Вл, *биљзѣ* уѣгарком сланину Гор, *биљзѣшцу* Вл, *збиљзѣсѣва* Тур, *збиљзѣжено* Рти Тур, *избиљзѣсе* Вл, *обиљзѣмили* Мил, *обиљзѣжено*, — *обиљзѣсѣм* Гор;

— *обѣљзѣши* Вл, *збѣљзѣши* Губ.

Овде се говори:

— у *нѣђѣљу* Вуч Пух, *нѣдјѣљѣм* Пух; *нѣдѣљѣм* Гу, *понѣдѣљак* Зе, у *понѣдеонѣк* Вуч, у *понѣдеонѣк* Пух, *понѣдѣљак*, — *понѣдѣљнѣк* Вл; *понѣдионѣк* Ка, *понѣдионѣк* Тур.

Забележено је *мијѣур*, — *мијѣови*, — са *мијѣовима* Тур, *лија*, — у *лијама*, посадим у *лије* Губ, *д смѣја* Губ Вуч, где такође имамо и од секвенце *еј* (< ѣх).

107. Глаголи *смѣти*, *доспѣти* и *разумѣти* имају облике:

— нѣ *смѣ* Вуч, нити *смѣ* до њѣга Вл, *смѣм* Гу, *смѣмо* л, — не *смѣмо* Пај, нѣ *смѣш* Пај Вл, *ддспѣти*, — *ддспѣ* сам, — *ддспѣ* си Губ, *успѣва* Пух Вл Мил, *успѣју* Л, *разумѣш* Тур Нег, *разумѣмо*, — *разумѣ* Тур, *споразумѣ се*⁵⁵ Дуч;

⁵⁴ Исп. и Пецо: *ИХ* 58; Вуковић: *ГПД* 17 и сл.

⁵⁵ Овде је, након редукције гласа *ј*, извршена прогресивна асимилација.

— нѣ смї Вл, тѣ нѣ смї бїти Гр, нѣ смїм Вл, нѣ смїу Зе, нѣ смїе Гу, нѣ смїем Ђ Губ Гу, смїело Пух, ка ддспї Нег, ддспї Гр Ка, ка ддспїш Гр, кад саспї чѣек у наше гѣдине ГД, успї Вуч Кот Лис, изумила, — изумим Гр, разуми се са њима Губ, разумим, — разумити Лис.

108. Прилози горе, доле, овде, онде, где, негде и свугде у говору Драгачева имају различите ликове:

- вође Тур БК Лис Вуч Дљ Кот Гу Мил Пш Губ Л;
- ђѣ си Лис Вл Пај, како ђѣ Ка, ђѣ су Гор, ђе се зовѣ, — ђѣ имѣ, — ђѣ су, — ђѣ је, — ђѣ ѣтишла, — ђѣ Вл, ђѣ хете Вуч, ђѣ Кот ГД Вуч Нег;
- нѣђе Вл Мил Вуч Кот Гу Пај; нїђе Вл Гу Лис ДД Пух Кот Гр Пај;
- нође Кр ГД Лис Вуч Кот Гу Тур; ѣвође Тур Гу Пух, ѣође Кот БК ДД; ѣнїђе Пух пѣнеђе Гр; свѣђ Вуч Тур Ђ Гу Кот Губ Вл, свѣђе Вуч;
- дѣље Пух Вуч Дуб Л Кот Зе Губ Вл Гу Мил Дуч, дѣл ГД Л Вл;
- дѣле ГД Вл Зе Мил Кот Гр Пај Дуч Дљ Гу Л ДД, дѣл Вл;
- ѣвде Вуч Мил Пух Вл Дљ Кот Гу Дуч Зе Ка Кр, ѣѣд Вл; ѣвди Мил Вл Вуч ГД Гу Пш Ка Тур Кот;
- гѣре Пух Мил Вл Дуч Пај Вуч Губ; гѣри ГД, гѣр Вл;
- ѣнде Вл Пај; ѣнди Вл Вуч Мил; нѣди Пај;
- нѣгде Мил Дљ, нїгде Гу Дљ Мил Пух Пш Вл Губ; нѣгди Вл; свѣгде Мил, свѣд Кот;
- гѣѣ Кр, дѣ је Нег, дї је Гор, гѣѣ Мил.

Облици овде, онде, вође, нође немају секундарно ѣ него партикулу де⁵⁶.

109. Кад се слог са кратким ѣ дуљно, добијено је *ē* или *jē*:

— на млѣго мѣста Зе, на више мѣста Вл, пѣтнѣс мѣста, — на дваѣс мѣста БК, сѣдам нѣдѣља Вл, без дѣѣѣ, — дѣсеторо дѣѣѣ, — четрнѣс дѣѣѣ Гор, шѣс дѣѣѣ ГД, дрводѣљац Кот;

— више ѣѣтѣ и гѣдїна Дуч, на шѣс мјѣста Гор, сѣдам нѣђѣља Гр, Нѣђѣљко Тур, без дјѣѣѣ, — четрнѣс дјѣѣѣ Гор.

110. Лик дѣѣѣ (дјѣѣѣ) познаје секундарно дуљење које је морфолошке природе (в. т. 407).

111. У Драгачеву је само нѣко, нѣшто, нѣшта, нѣколко, нїсам, нїси, нїје (нїје), нїсмо, нїсте, нїсу.

112. Поред сѣкира и ѣѣкира у овој лексеми се чује и *и* < ѣ:

— Сѣкира (брдо у Д. Драгачеву), — ѣсекти се људи са сѣкирама Нег, сѣкира Кр Дуч, сѣкире Вуч.

113. Однос рефлекса ѣ и *и* у флексивним наставцима неких категорија у драгачевском говору изгледа овако:

а) Д — Л јд. именица *-а-* основа је као у нашем стандарду:

— жѣни, сѣстри, зѣмљи, нѣзи, мѣѣци, глѣви, дѣуши, планїни.

⁵⁶ Исп. Маретић: Граматика II, 41.

б) Генитив мн. заменичко-придевске промене ређи је са *ије* (*ије*) а обичан је са *-и*:

— *овије* дечака, — о *тије* оваца, — *овије* баба, — од *овије* Плазина Губ, *јакијег*^к Тур, *начињенијег*, — *онијег*^к Гу, од *гүђијег* Гр, *старињскије* Вуч, *мијегне* Рти;

— *нема бољи*, — *нема* и *гдри*, — од *набољи*, — код *наши*, — услед *њени* расхода Вл, ко *свди* ДД, *великиг* Кр, *горкиг* Гу, *дружиг* Лис, *какиг* имаш Гр, *лепиг* Гу, од *малиг* Пух, *млађијг* Лис, *мојг* Тур Гр, *нашијг* Пш, *некиг* Дљ Пух, од *онијг* Гу Пух, *разниг*, — *стариг* Тур, *сличнијг* Губ, о *тиг* Гр, од *малиг*, — од *онијг* Пух, од *мојг* Л, од *ови*, — код *моји* Губ, од *карпатски гора* Кот, *грдни* дана, — *суй* Вл, код *наши* Мил, *младиг* дана Гр.

в) Инстр. јд., Д—И—Л мн. заменичко-придевске промене имају наставке тврде деκлинације као изузетак а меке као правило:

— са *тијем*, — *тијем* трговцима Лис, *сасвијом!* Дљ, са *сџком овијем* Пух, *тијем* радом Дљ, са *овијем*, — синџвица *наша* за *његовијем* *настаријем* сџном, *наша* унука за *намлађијем* му сџном, — у *онијем* шибу ГД;

— под *џрасом* *некијм* Гр, *џћу* с *овијм* Пух, с *мојм* Губ, над *онијм* Вл, *пџ* *тијм* Зе, с *његовијм* џцом Кр, *некијм* џацима Лис, *мојм* воловима Тур, с *некијм* џудма ГД, по *тијм* кућама Вл, по *нашијм* Пух, за *вашијм* Вуч, з *џџбријм* Ка, с *такијм* Кр, *џџбријм* домаћинима Дуч, на *великијм* мукџама Пш, о *његовијм* Кот, са *својм* Пај, у *зџмљанијм* лџнцима Ви, са *несрегџнијм* Рти, *суйм* Гу, у *лепџм* Гор, о *крџнијм* славама Гр.

г) У локативу мн. је редовно:

— на *леђима*, на *врати*ма, на *кџњима*, на *кџлима*.

д) 2. л. мн. императива увек је са *и*:

— *џџђите*, *каџите* (*каџте*), *стаџите*, *узмите*, *моџите*.

ђ) Д—Л јд. л. заменица *ја*, *ти* и повратне заменице сваког лица гласи *мење*, *тебе*, *себе*, што је морфолошке а не фонетске природе:

— *џбрће* се к *мење* Губ, ми *немо* *тебе* да *дамо* Вл, *није* *мење* бранио Лис, и *тебе*, да *имаш* и *ти* Кот, а *мење* не *да* БК, о *себе* да *причам*⁵⁷ Вл.

е) Облици компаратива и суперлатива свуда су на *ији*, углавном са редукованим гласом *ј* (*и*, *ји*):

— *брџниј* Мил, *гаџниј* Губ, *зџраџи* Гр, *зџраџи* ГД Лис Тур, *јеџџниј* Мил, *лџшиј* Вуч, *писмеџниј* Пај, *стаџи* Вл ГД Губ Кот Кр Лис Зе Рти Мил Дуб;

— *набоџати* Д Пух, *написмеџниј* Гор, *настариј* Вуч, *настаријм* Гр, *настари* Пух, *настариј* Лис, *напознџти* Кр.

114. Прилог *после* (и њему етимолошки сродне речи) има (са партикулама) ове ликове:

— *пџсле* Гр Ка Кр Пух ДД, *пџслије* Вуч, *пџслџн* Пај Губ, *пџсленак*, — *пџсленаке* Губ Вл, *пџгле* Пух Лис Вуч Тур Губ, *пџглеџн*, — *пџглеџн* Губ, *пџгле* Гр Губ Вл Вуч Кот, *пџгле* Пух, *пџглеџне* бџрбе Кр, до *пџглеџнеџ!* Гор, *пџследџ*

⁵⁷ В. л: Вуковић: ГПД 58; М. Николић: Горобије 655.

суђење Лис, *ддсле* Пш, *ддслѣ* Вуч, *пдследица* Вл, под *ислеђењем* Л, *ндслѣди* Губ, *наслѣјувѣте* Мил.

115. Навешћемо и облике лексеме *човек*:

— *чдвек* Гр Пај Гор Вл Вуч, *чдвѣк* Тур, *човѣка* Вл Вуч Лис, *човѣка* Кот Л, *човѣку* Кот, *чдвече* Мил, *човѣчий* Гор;

— *чдек* Ка Гу БК Рти Лис Дуб Кот Вуч Гор Губ Вл Гр Дуч, *чдѣк* Лис, *чдек* Гор, *чоѣка* Вл Тур Ка Гор Губ Лис, *трй чоѣка* Вуч, *чоѣку* Лис, *чдече* Вуч, *чдече* Гор;

— *штѧ ћеш*, *чдче*, да *јѣдѣш* Пух, —

што се не може узети као особина говора већ као индивидуална црта. (У том облику имају ову реч неки црногорски говори).

116. Изведени облици од глагола *лити* могу бити са превојним дуљењем или са уношењем секундарног *ѣ* (уп. *лѣјѣ*: *љјѣ*⁵⁸):

— *нѧлѣваш* Вл Вуч, *нѧлѣва*, — *нѧлѣва*^ѣ чѧше, — *нѧлѣјемо*, — *рѧзлѣјемо* млѣко, — *рѧзлѣјају се* Вл, *зѧлѣвам* Губ, *салѣвѣна* Гор, *прѧлѣје* Тур;

— *долѣјевати* Тур, *зѧљевѧ* Лис, *прѧљев* Кот, *рѧзлѣјѣва* Вл, *сѧљѣва* кѧрлице, — *сѧљѣвала*, — *ѧдљѣвѧш* Гр.

117. У говорима шумадијско-војвођанске зоне има велики број примера са *и* < *ѣ*. За готово све те случајеве проф. Ивић сматра да су настали аналошким уопштавањем или гласовном асимилацијом (*О неким проблемима наше историске дијалектологије*, ЈФ XXI, књ. 1—4, Београд 1955—1956, 97—129). У истом чланку аутор одбацује тезу о икавском утицају и закључује „да правих, слободних икавизама у шумадијско-војвођанском дијалекту немамо. Кад бисмо примили хипотезу о икавцима, остало би необјашњено зашто нигде не долазе примери као *пивати* или *млико*“ (нав. д. 108).

118. Сви примери са *и* < *ѣ* у драгачевском говору су „икавизми“ карактеристични за говоре источнохерцеговачког и шумадијско-војвођанског типа.

Секундарно *ѣ*

119. И овом говору су познате секундарне вредности гласа *ѣ*. За разлику од неких ијекавских јужних говора, овде нису познати ликови типа *густѣјерна*, *бандијера*, *цистијерна*⁵⁹. То објашњавамо географском удаљеношћу од језика из којих су неки дијалекти посуђивали те лексеме. Тако је изостао и псеудо-јекавизам типа *пастијер*, *кромпијер* и *водијер* јер није имао ослонца у поменутих посуђеницама. Именице *кѧсијѣр* и *кѧлијѣр* чују се спорадично.

120. У неким глаголским облицима наилазимо на рефлексе секундарног вокала *ѣ*:

— *бѧрављѣћи* Вл, *мѣшљѣли* Пух Вуч Лис Гор Л, *чѣњѣло* Пш, *учѣњѣла* Кот, *бришѣле* кѧзе ГД, *мѣшљѣ* Рти ГД Губ Вуч, *чѣњѣ* Вл, *угрњѣ се* (= убо се на трн) Кот; —

⁵⁸ Скок II, 309, под *лити*.

⁵⁹ Пецо: ИХ 60.

што говори о продуктивности процеса успостављања односа палаталан — непалаталан консонант (в. горе ликове *вдљб, ждљб, вђђб*).

121. Секундарно *ћ* има и именица *заснок* || *засиџк*, поред *засеок* и *засјеок* ДД, што је, у ствари, хиперјекавизам. Овде је и *потиџк* Тур Вл, мада немамо потврда типа *затијлак, -иока, затијљак, затијљка*⁶⁰.

122. Овамо спадају и облици *сџирала се*, — *сџирѝ се* Губ, *сџирѝш се* Гор, *секирациѝа* Вуч, *сџирациѝе* Губ Л Вуч. Усвојени су преко немачког *sekieren*, уз чврст наклон на домаће речи *сећи* и *секира*.

123. Поред *дџелина* чује се и *ђџелина, џџелинѝ*. Секундарни рефлекс овде се развио на месту некадашњег назалног вокала *џ*.

124. Уместо очекиваног *рађати*, овде смо од *родити* добили облике са секундарним *ћ*: *родџва*, — *родџвала*, — *родџвало се* и липсѝвало, — *родѝџџва*, — *родѝџџвале*. Слично је и са обликом *зипѝџџџва* ме Тур, у коме је према турском *zarf*⁶¹ добијено *зипѝџџџи*, а онда је за итератив уместо *-ива-* узето *-ѝџ-*.

125. Поред обичнијих форми *кѝсел, кѝсѝ, кѝселѝ, кѝсела* Тур, *кѝселѝѝ, кѝселѝну, џкиселѝ се* Вл, *џкиселѝ* Губ, *кѝселѝмо* Кот, траг секундарног *ћ* имамо у јотованом претходном сугласнику *с*: *кѝсело*, — *кѝселѝну* Лис.

126. Могли бисмо, на основу изложене грађе у вези са заменицима гласа *ћ*, закључити:

1. Драгачевски говор је данас екавско-ијекавски, али му је у основици ијекавски рефлекс на месту *ћ*.

2. Место гласа *ћ* у дугим слоговима под акцентом узлазне интонације имамо најчешће *ѝџ* (ређе *иџ*) и *ѝ*.

3. На месту *ћ* под дугосилазним акцентом овде је *ѝџе* (ретко *ѝџе, ѝџе*) и *ѝ*.

4. Дуго *ћ* у неакцентованим слоговима рефлектовало се у *ѝџѝ* (понекад *иѝѝ*) и *ѝѝ*.

5. У кратким слоговима *ћ* > *је, е* (ако се дуљило, онда *јѝ, ѝѝ*), и *и* у познатим категоријама (*смѝјати се, вѝјати, смѝѝи, грѝјати, мѝхур*).

6. *е* > *и* у флексивним наставцима неких категорија, својствених и другим говорима, са изузетком дат. — лок. јд. заменица *мене, тебе, себе*.

ЈЕКАВСКО ЈОВОЊАЊЕ

127. Крајем века, када је неправи дифтонг *ћ* > *ије, је* на ијекавском терену, нашли су се у суседству непалатални сугласник и глас *ј* (< *ћ*). Процес јотовања у секвенци *лѝ* имамо у примерима:

128. Резултате јотовања у секвенци *лѝ* имамо у примерима:

— *ѝџџѝша* Мил, *ѝџџѝџе*, — *ѝџѝѝмѝло* Губ, до *кѝљѝна* Кр, *кѝљѝна* Тур Вуч, до *кѝљѝни* Тур, у *кѝљѝнима* Рти, *кѝљѝно* Вуч Тур Губ, *љѝб* Ђ Гр, *љѝба* Лис Тур Гу Губ Гр Гор, *бѝџ љѝба* Гу, *пѝла кѝла љѝба* Вуч, *лѝба* и *ш љѝба* Л, *љѝбаѝ* Тур Гог Вуч Кот Губ Лис Гр, *сѝ* и *љѝбаѝ* Дуч, *љѝбну* врѝну Гор, *љѝбове*, — *Љѝпо*

⁶⁰ Вук: *Рјечник*.

⁶¹ Исп. Шкаљѝћ: *Турѝзми* 646.

савине, — *љепџа* Губ, *љѣшиє* Пш Губ Дуч, *љѣшиє* Вуч, *љѣса* Лис, *љѣго* Гр Лис Губ, до *љѣга* Вуч, *љѣти* Дуч Лис, нā *љѣго* Гр, *ў* *љѣго* Пух, *љѣџс* Кот Вуч, *љѣгоишѣ* маче Губ, *љѣшиник* Тур, *љѣшинике* Кот, *мљевѣно* Гу, *мљевѣно* мѣсо Вуч, *мљѣла* Губ Вуч, млйва *ћѣрали* те *мљѣли*, — *мљѣло* Лис, *мљѣо* Губ Вуч, нā⁶² *љѣшиѣ* Тур, нā⁶² *љѣгли* Губ, *осмољѣтка* Гу, *плѣва* Вуч, *прѣљетий*, — *прѣљетак* Тур, *прѣљетнѣ* жйто Вуч, *прѣљетџс* Мил Пш, *прѣљетоишѣ* Гу, *самљевѣно* Ђ, *самљѣшу* Тур, *смљѣчавина* (= пена на млеку), — *смљѣчавину* Вл, *шљѣџ*⁶² БК.

У Вучковици смо чули нй *љѣк*. Ту је, вероватно, након преношења акцента, вокал *и* редукован па се *л* јотовало, или је, можда, по среди аналошка појава.

129. Секвенца нѣ:

— из *гњѣзда* Вуч, *сњѣгови* Лис Гу, нѣма *вѣлики сњѣговѣ* Губ, *пѣчѣ* нѣкā ко *сусњѣжѣца* Вуч.

130. У секвенци *н + је < ѣ* јотује се назални сугласник:

— *зацрвѣнело се* Вл Пај, *зацрњело* Пај, *изгљидњели*, — *искџпњело* Гр, *огљдњели* ГД Дљ, *побјѣшѣла* Гу, *побјѣшѣло* свѣ Лис, *поцрњело* Вуч, *поврāњели* од мрāза Гор, *мāкка поцрње* Гу, *позелѣње* Губ.

131. Скупина *в + је (< ѣ) > вљ* само у примеру *поплāvљело мѣсо*. Иначе, ликови типа *пљесна*, *бљѣжати*, *мљѣра* и *вљѣра* нису забележени у овом говору. Вредно је поменути облик *пјѣва*, дакле са нејотованим плозивом *п*, који смо у Лису забележили четири пута. Јотован сугласник *м* у скупини *мје* имамо у примеру *ўмљела сам* (х 2) Вл.

132. Највећи део ијекавског подручја захватило је најновије јотовање ден-талних сугласника *т* и *џ* у позицији испред *је < ѣ*. И у Драгачеву су ти примери најбројнији:

— *врћели* Гор, *врћети* Вуч, *дџѣра*⁶² Дуч, *изврћели* Вл Губ, *излѣне* Гор, *ишѣра* Лис, *ишѣрџ* Гу, нѣ *кћеди* ГД, *лѣхела* Вуч, *лѣхели* Ка, *лѣхѣне* људи испод небѣса Лис, *одлѣне* Гу, *одлѣне* Вуч, *дџѣра* БК Тур, *дџѣрају* Гу, *нāћѣрали* Вуч, *дџѣрали* Гр Вуч, *дџѣрамо* Зе, *дџѣрати* Пух, *дџѣраше*, — *нāћѣрали* Вуч, *дџѣраше* Гор Губ, *дџѣрџ* Кот, *плāmћело* Вл, *пожўће* мўруз Тур, *пџѣра* ГД, *пџѣра̄м* Вуч, *пџѣрати* Гу, *џн сашўће* Ка, *ћѣдок*, — *ћѣла* Вуч, *ћѣџ* Дуб, *ћѣо* ГД Вуч Пај Вл Губ, *ћѣра* Дуч Вл Вуч, нѣ *ћѣра* га Кр, *ћѣрају* Вуч, *ћѣра̄те* гџвѣда Губ, *ћѣрали* Вуч Кот Губ Гу, *ћѣра̄м* Дуч, *ћѣра̄ш* Кот, *ћѣра̄т* сам Вуч, *ћѣра̄т* Тур, *ћѣрџ* Пух Кот Лис, *улѣхело* Губ, *ушўће* се, — ако нѣ *ишѣднѣ* Вуч, *ишѣла* Гр Ка Лис Вуч Дуб, *ишѣли* Пух Дуб Вуч Гор, *ишѣло* Губ, *ишѣо* Вуч БК Губ Лис Гу Гр, *ишѣџ* Гор Дљ Вуч, *ишўћели* Губ;

— *вићје* Тур Лис, *вићјела* Нег Тур Гу ДД Вл, нй *вићјела*, — *вићјеле* Вуч, *вићјели* га Гу, *вићјели* се Нег, *вићјели* Гр Ка Вуч Дуб Рти Губ Тур, *вићјело* Гу Тур, *вићјѣљача* Губ, *вићјети* Пух Тур Гр Гу Вуч Вл, *вићјѣнеи* Вл Пух, *вићји* Лис Тур Вл Гу, *вићјџ* Тур, *вићјџок* Вл Тур Лис, *вићјите*, — *вићјоше* Тур, *врѣхело* Гу, *дрвџѣла* Вуч, *ћѣвѣр* Гр Тур, *ћѣвери*, — са *ћѣверима* Губ, *ћѣвовāла* Лис, *ћѣвојака* Гу, *ћѣвџкa* Тур Губ Гу Вуч, *ћѣвџкѣ* Гр Пух Дуч Гор, *ћѣвџкѣ* Губ Вуч, *ћѣвџчин* Тур, *ћѣвџчице* Гр, *ћѣџ* Тур Л Вл Кот Вуч Пај, *ћѣџа* Гу Кр Л, *кў* се *ћѣџе* Ка Лис,

⁶² Исп. *lěsti, lězq (Скок: II, под laziti).

ћѣдо Губ, *ћѣдови* Тур, *ћѣљѣње*, — *ћѣљка* (= алатка којом се деља) Вуч, *ћѣнавали* сѣно (х 2) Губ, *ћѣнѣ* Вуч, *ћѣнула* Гр, куд би се *ћѣо* Вуч, *ћѣгелина* Тур ГД, по *ћѣгелини* Кот, *ћѣгелину* Губ, *ћѣгенце* Тур Пш, код *ћѣгѣта* Губ, са *ћѣгѣгом* Лис Тур Пух Ка, *ћѣгенѣга* Тур, о *ћѣгѣгу* Гр Тур, о *ћѣгѣнства* Губ, од *ћѣгѣнства* Лис, *ћѣгѣнство* ГД, *ћѣгѣлѣћ*, — *ћѣгѣлѣћ*, — *а*, — *ѣ* Тур, *ћѣѣа* Кот Гу Тур Пух Пш, *ћѣѣѣ* Вл Нег Пш Кот Гу, *ћѣѣци* Тур Вуч Кот, *ћѣѣо* Тур, са *ћѣѣом* Вуч Вл, *ћѣѣице* дѣста Дуч, *ћѣѣуриѣа* Лис, *жћѣнѣмо* сѣно Вуч, *зѣћѣљѣ се* Лис, *зѣпдћѣнѣ се* Вуч, *зарућѣло*, — *засмрћѣло* Губ, *изблѣћѣла* Зе, *изћѣљѣмо* Кр, *излућѣо* Гу Лис, *наћѣла* ѣме Гу, *нѣћѣља* Кр Л, *сѣдам нѣћѣља* Гр, *Нѣћѣљко* Тур, у *нѣћѣљу* Пух Вуч, *дћѣнѣши* Вуч, *осѣћѣти* Вл, *полућѣла*, — *полућѣли* Лис, *полућѣло* ГД, *праћѣд* Тур Л, *праћѣда* Гу, *саћѣнѣу*, — *саћѣнѣуга* дѣтелина Губ, *свѣћѣо* ми се Гу, *свѣћѣло се* Лис, *сѣћѣли* Вуч Гу, *сѣћѣо* Вуч, *сѣћѣли* Пух, *усѣћѣлицѣ* Вуч.

О облицима прилога *где*, *негде*, *свугде*, *овде*, *онде* в. у одељку о рефлексима ъ.

133. Велики је број случајева у којима је секвенца *сѣ > ѣе*, дакле јотован фрикатив *с*:

— *зусѣница* Тур, *дѣсѣтѣ се* Рти, *дѣсѣтѣмо се*, — *зѣсѣдали*, — *зѣсѣли* Лис, *ѣсѣкли* Вуч Кр, *ѣсѣѣа се* Вуч, *наѣсѣкѣ* Лис, *дѣсѣкла* Кот, *дѣсѣкли* Кр, *дѣсѣкѣ* га Тур, *дѣсѣкѣ* Гор Вуч, *дѣсѣтѣ* Лис Вуч, *чѣм дѣсѣти* Гр, *дѣсѣтила* Пш, *дѣсѣтио* Губ Вуч, *дѣсѣменѣ* Вуч, *дѣсѣтиги* Губ, *дѣсѣнѣ* БК, *дѣсѣћи* Вуч, *пѣсѣдѣ* у круг Вл, *пѣсѣдали* Лис, *пѣсѣдаше* Кот, *пѣсѣк* Лис, *пѣсѣкѣ* Кот, *пѣсѣкѣ се* Вуч, *пѣсѣла* во^ѣска ГД, *пѣсѣли*, — *пѣсѣчѣмо* Губ, *пѣсѣчио* Гр, *прѣсѣкли* Гу, *шѣс приѣсѣѣка* Лис, *прѣсѣкли* Вуч, *прѣсѣкѣ* Тур, *прѣсѣчан* Пух, *рѣсѣћи* Тур, *рѣсѣчено* Гр, *сѣвѣр*, — *сѣвѣру* Гор, *нѣ сѣдѣ* у крило Губ, *сѣдѣ^ѣ те* Гу, *сѣдѣмо* Губ, *нѣ сѣдѣмо* Кот, *сѣдѣ* Нег Лис, да *сѣдѣ* Лис, *сѣдѣм* Нег, *сѣдѣ* Кот Гу Л Губ Вуч, *сѣдѣ* Кот Лис Гу Вуч Тур, *сѣдѣла* Гу, *сѣдѣм* БК, *сѣдѣмо* ГД Кот Лис Губ, *сѣдѣнѣ* Вуч Гу Гр, *сѣдѣнѣм* Кот, *сѣдѣнѣмо* Тур, *сѣдѣнѣмо*, — *сѣдѣнѣш* Гр, *сѣдѣница* Лис Гр, на *сѣдѣници* Губ, *сѣдѣок* Лис, два *сѣдѣка*, — *сѣдѣке* Кот Лис, *сѣдѣци* Тур Кот Лис, *сѣдѣчѣ*, — *сѣдѣчио* Тур, *сѣдѣчио* Пух, *сѣћѣла* Гор Кот Нег, *сѣћѣли* Гор Ка Вуч, *сѣћѣо* Лис, *сѣћѣти* Тур, *сѣћѣо* Л Тур, *сѣкира* Губ Тур, *сѣкирама* Вуч, *сѣкиром* Лис Вуч БК, *сѣкиром* Гр, *сѣкиру* Лис Вуч, *сѣкли* Рти, *сѣла* Гр, *сѣм* Тур Кот, *сѣло* Тур, *сѣме* Вуч Тур Кот, *сѣмена* Губ, да *сѣмени*, — *сѣменски* кѣмпѣр Вуч, *Сѣница* (од презимѣна Сјеничанин) Губ, од *Сѣнициѣ* Гу, око *Сѣнице* тамо БК, *ѣдѣћи* *Сѣници* Вуч, у *Сѣницу* Л, *сѣо* Ћ, *сѣте* Вѣ Тур, *сѣте* Гор Лис, *сѣтѣ* Тур, да се *сѣтѣ* Гу, *сѣтѣ се* Вуч, *сѣтѣм се* Кот Гу Губ, *сѣтѣо се* Лис, *сѣћи* Гр Лис, *сѣчено* Лис, *сѣчићу* Л, *ѣсѣви* Тур ДД, *сѣрѣв*⁶³, — *а*, — *о* Вл, *ѣсѣрѣ се* Губ.

134. Фрикатив *з* јотује се испред јатовског рефлекса *ја* у:

— *ѣзѣдѣ се* Губ, *ѣзѣсти* Тур.

135. У ијекавским говорима заједно са јотовањем сугласника *т*, *д*, *с* и *з* иде и јотовање африкате *ѣ* у групи *ѣѣје*-. У говору Драгачева је *ѣѣѣ > ѣѣје > ѣѣе* у неупоредиво мањем броју потврда, између осталог и због дистрибутивних ограничења:

— *ћѣпаница* Лис, *ћѣтѣ* Вуч Тур, *ћѣтѣвала* Вуч, *ћѣтѣла*, — *ћѣтѣло* Тур, *ћѣтѣо*, — *ућѣтѣ* Вуч, *ћѣтѣко* Гу Л.

⁶³ У основи је прасловенски придев *sěr (Срок III, 231 — *sijer*).

136. Сугласници *с* и *з* јотовани су често ако су се нашли у додиру са *ј* које није настало од *ѣ*. И ово јотовање се вршило у ограниченом броју лексема:

— за *пѣсѣм* вѣчерѣм, — *прѣксугра* Вуч, *прѣсугра* Тур, *сѣугра* Вуч Гу Л Дуч Гр Лис Губ, *суградѣн* Кот, *сѣугре* Гу Тур, *сугредѣн* Вуч Гр, — а у Лиси, надомак Ивањице, за лиснате гране које се накрешу стоци да брсти (*брст*) каже се *крѣсина*;

— *ѣзедна* Губ, *ѣзугра* Пај Рти Гр Вуч Дуч Губ Гор Кот Кр Дљ Тур Нег, *ѣзугра* Гу Кот, *кѣзѣ* мѣсо Лис, *кѣзѣ* млијѣко Вуч Кот, *ѣзѣла*, — *ѣзаше*, — *ѣзѣ* Тур, *ѣжѣ*, — *ѣжаше* Вуч, *Брѣзје* — са јотованим *з* али и са очуваним *ј* Пај.

Поред наведених примера са јотованим констриктивима *с* и *з* испред протетичкога *ј* у прилозима *сѣугра* и *ѣзугра*, подједнако често се чују и облици *сугра*, *ѣзугра*. Прилог *сѣугра* има ширу ареу⁶⁴, а *ѣзугра* је могло имати ослонац у њему, поготову што су ликови *сѣугра* и *ѣзугра* права реткост у нашем говору. На тај начин је успостављен однос *сугра* — *сѣугра* : *ѣзугра* — *ѣзугра*.

137. О неким облицима у којима су јотовани сугласници угледањем на друге категорије говорено је у одељку о замени *ѣ* (в. горе). Навешћемо и примере:

— *бѣлѣ* ме прѣс Тур, *вѣћѣ* Лис Пух Гу Вуч Вл Ка, *вѣлѣ* Вл Кот Л Гор Лис Вуч Гу, *долѣћѣ* Гу, *жѣлѣ* Мил Вуч, *жѣлѣ* Губ Мил, *завѣлѣ* ме Дуб, *излѣћѣ* Лис, *налѣћѣ*, — *залѣћѣ* се Губ, *обнѣвићѣ* Вуч Губ Лис, *оглѣднѣ* Губ Тур Лис, *оглѣвѣ* е Гор, *побиѣлѣ* Вуч, *погѣћѣ* Пш, *пожѣћѣ* Тур, *пољѣћѣ* Вуч, *поразбѣлѣ* се БК, *разбѣлѣ* се ДД Лис, *свѣлѣ* Пај, *сѣћѣ* Вуч Л, *ѣмѣ* Вел, *игѣћѣ* Вл, *шѣћѣ* Ка Лис, —

за које је природно претпоставити да су добијени фонетским путем: *видѣл* > *видѣо* > *вићѣо* > *вићѣ*. Изузев усамљених примера *вићѣо* си Вуч, *сѣћѣо* Л, *вѣлѣо* Кот који поткрепљују ову констатацију, немамо више ниједан, због тога што вокалска скупина *ео* > *о*. У овом говору су присутни и ликови *видѣ*, *вѣлѣ*.

138. О променама непалаталних сугласника врло исцрпно и аргументовано говори проф. Пецо⁶⁵. На основу писаних докумената у којима се у истом периоду јављају ликови *уѣа* — *разбоѣише* се (XV в.), *роѣак* — *ѣѣцу* (XVI в.), *имѣње* — *приѣтели* (XVII в.), аутор с разлогом закључује да хронолошко одвајање новог и јекавског јотовања није оправдано.

Најновије јотовање у говору Драгачева не може се ни по обиму ни по броју захваћених категорија поредити са матицом ијекавских говора, пре свега са источнохерцеговачким. Но и без обзира на то, јекавско јотовање представља структурну одлику његову која га спаја са осталим говорима ијекавскога говорног комплекса. Притом треба имати на уму чињеницу да је он под јаким утицајем екавске говорне речи. Ако бисмо прорицали његов даљи развој, могли бисмо претпоставити узмицање ијекавице. Друго, лексеме са извршеним јекавским јотовањем такође се морају повићи пред екавским формама; дакле, *вићѣти* и *ѣѣрати* уступају место ликовима *видѣти* и *ѣѣрати*, не враћајући се на старије *видѣјети*, *ѣѣрати*.

⁶⁴ В. нпр.: Б. Николић: *Тршић* 420; Тешић: *Љештанско* 182 (*прѣксугре*, *сѣугре*, *сугредѣн*); Симић: *Обади* 78: *сугре* (*сѣугре*).

⁶⁵ Пецо: *Непалатални* 172—173.

ВОКАЛИЗАЦИЈА СОНАНАТА

139. Секвенца *вѣ* > *у*- као и у другим говорима штокавског наречја. Потврде је сувишно наводити, али ћемо издвојити лексему *Ускрс* која гласи:

— ђнда дѡлазѣ *Ўскрс*;

— код пѡпа о *Вѡскрсу* Вуч, дѡнас је *Вѡскрс* Гр, *Вѡскрс* пѡдѡ љвѣк у нећѣљу Тур.

Такође је *-л* > *-о*, а карактеристични су следећи облици:

а) Именица *понедељак* овде се изговара:

— у *понедеонѣк* Вуч, у *понедеоник* Пух, *понедионѣк* Ка, *понедиѡник* Тур, *понедељнѣк*, — *понедељак* Вл.

б) Аналогијом према падежним облицима са *-оца* < *-љца* добили смо и у номинативу тај завршетак:

— тѡ кѡже негѡв *брѡниѡц*, — *брѡниоца* Вл, *зѡгиѡк* || *пѡгиљѡк*, — *крѡниѡц* Вл, *нѡсиѡц*, — од *нѡсиѡца* = ген. мн. Зе, трѣба ми *прѡтиѡц* ГД, *прѡтиѡц* Вл, бѣо му *прѡтиѡц* Лис, *стѡраѡц* Губ, *стѡраѡц* Лис, *гѡжиѡц* Лис, *ѡстаѡц* Пај, *хрѡниѡц* Вуч Вл, *чѡваѡц* Вуч, нѣсам цѣциѡа, јѡ сам *чѡваѡц* и *штѣдиѡц*, — *чѡваѡца*, *штѣдиѡца* Тур, *жѣгиѡца*, *плѡстиѡца* Пш, *нѡсиѡц*, — *жѣгеѡца* Гу.

Именица *заселак* (настала од синтагме *за селом*) овде се угледала на претходне случајеве код којих је уклоњена алтернација *-лац* : *-оца*:

— Стѡнишиѣнѡ цѣмѡт је *зѡсеѡк* Вл, сѡмо нѡш *зѡсеѡк* Губ, *зѡсиѡк* || *зѡсеѡк* || *зѡсиѡк* || *зѡсеѡк* ДД.

Глас *л* се изговара још у придевима *окрѡгал* Кр Гр Вл и *тѡпѡл* Тур Лис.

Аналошки номинатив именице *бѡсиљѡк* добијен је и у овом говору угледањем на генитивни наставак *-ока*:

— *бѡсиѡк* Вл, *бѡсиѡк*, — *бѡсиѡка*⁶⁶ Тур.

НЕПОСТОЈАНО А

140. Рефлекс полугласника је, наравно, *а*. Издвојићемо неколика случаја у којима се непостојано *а* појављује углавном путем аналогије.

а) Поред облика предлога у којима се *а* развило фонетским путем (*ѡ* > *а*) као што су:

— *прѣдѡ* ме, — *ѡза* зѣд, — *нѣза* стрѡну, —

има и случајева у којима се оно јавило без фонетских разлога, по принципу аналогије:

— ѡстѡ бѣза нѣи, — бѣили су прѡшлѡг лѣта *кѡда* нас, — *и кѡда* нас и *кѡда* вас, — свѣ жѣне подѡлазиле *кѡдѡ* нас, — вѡли се *кѡда* нас, — дѡлазила *кѡда* нас Вуч, мѡкѡ е *кѡда* нас, — *кѡдѡ* нас Кот, ѡвди *кѡда* нас Лис, *кѡдѡ* нѣе, — *кѡдѡ* нѣи Губ, ѣвѣ ти ѡпрѡвника *кѡдѡ* нас Гу, *кѡдѡ* шљѣивѣ Губ, Нѣмци јѡчѣ *дѡдѡ*

⁶⁶ Исп. Вук: *Рјечник* 78.

њик, — *ддā* њи кѡд мене, — прѡљетѡс кѡпиѡ *ддā* њи Вуч, њикѡме *ддā* нас Гу, ѡзнесе па *прѣдā* нас Дљ, *прѣдā* њега Гр.

б) Као и у стандардном језику, и овде бележимо:

— од *нāс обāвѣзника* ДД, *пѡдасѡли* пут Губ, *пѡдастрѣмо* жār Вл, *обāврела* је сѡпа, — *дѣво* прѣ *сāгрули*, — *обāзирѣм се* Губ, —

али се чују и облици као:

— *пѡдāтрѣсѡ се* (= потресао се, узбудио се) Губ, *пѡдāтрѣсок се* од стāри пѣсāма Лис, *пѡдāтурѣ*, — *пѡдāтурāју* ГД, *пѡдāтурѣм* нѣкѡ дāску Вл, да *сāведѣш* дијѣте, — *савѣло* Гу, *сāгубили* нѣђе БК, морам неђе да *се сāгубѣм* ГД, *самѣшала* бѡје Гу, *сāнесѣ* бѡре Гор, *сāнијѣти* до пѡта Вуч, *сāносѣ се* на гѡмилу Лис, да и *сāперѣ* Губ, *пѡла сāгрунѣ* ДД.

Изнети материјал показује да је поремећен однос у употреби глаголских префикса *по-* и *с(а)-*.

в) Рускословенски префикс *воз-* сачувао се у облицима:

— *вѡзрāс* БК, *вѡспѣгано* Губ, *Возвѣсѣње* Кр, свакако под утицајем бого-служења у цркви.

„ПОКРЕТНИ“ ВОКАЛИ

141. Изостављање или изговор вокала *а*, *е* и *о* у прилошких речи и у облицима заменица и придева овде је факултативно. Примери типа:

— *мртвога* међу *жѣвѣм* Лис, од *кѡга* до *кѡг* Вуч, *тāм* и *āмо* Дуб, са *овима* *мѡјм*, — *нѣкомѣ* рѡђāку *мѡм* Гу, по *ѡномѣ* *нāшѣм* обичāју Вуч, —

говоре о необавезности изговора крајњег вокала.

142. а) Вокал *а*:

— са *мѡјма* Ђ Губ, *ѡвѣма* *мѡјма* Вуч, препорѡчи *тѡдима* тāмо Вл, с *ѡвима* Дуб, гѡренак *ѡвѣма* Гор, дāли *ѡвѣма* Дљ, *тѣма* жѣнама Гу, *ѡдѣм ѡнѣма* ГД, пред *ѡнѣма* Вуч, *онима* лѡудима ГД, и *ѡнѣма* кѡмшијама Гу, прикљѡчили се *ѡнѣма*, — по клāдāма *онема*, — двѡрѣ *свѣма ѡстāлима* Вл, пѡмогѡ сам *млѡгѣма* Кот, тѡ е се свѣђело *млѡгѣма* Лис, прѡпало с *млѡгѣма* Гор, кāзѡ *свѡјма* Рти, *нѣкѣма* дāли кѡла Дљ, јāвили *нѣкѣма* Вуч, међу *прѡвима* Зе, *дрѡгѣма* Гу;

— *мѡга* ѡѣда Гу, из *мѡга* āмбāра, — за *мѡга* брāта Гор, од *мѡгега* ѡца Вл, имāње *мѡга* дѣдѣ Л, *мѡгега* брāта Мил, *нѣговѡга* брāта Вл, *нѣговѡга* ѡца Ђ, *лѣшћā* кѡлуснѡга, — брāшна *мѡрузнѡга* Вл, нѡсиѡца *тѡгā* Ка, *тѡга* и *тѡга* Кр, скѣдāва¹⁵ се са *тога* плāмена Губ, *кѡјѣга* ѡтерā полиција Вл, нѣмам *бѡљѣга* Гор, од *нѣчега* пѡшѡ Вуч, нѣма *нѣкога* Кот, *прѡвѡга* по *стāрѡме* Дљ, нāђем *дрѡгѡга* *жѣвѡга*, — око *прѡвѡга* Лис, *нѣга* *јāднѡга*, — *нāшѣга* зѣта ГД, *јѣднѡга* сѣна Мил, за *јѣднѡга* Губ, нѣсам слѡвета *јѣднѡга* учила Вл;

— *ѡгудā* Вл, о *сāдā* Пух, *вѡдā* Ђ Пух Тур Гр Л.

Речи са завршетком *-ист*, преузете из страних језика, обичније су са крајњим *а*:

— *гѡриста* Гу, *комѡниста* Гу Пш Ка, *нациѡнāлиста* Гу.

Без финалног вокала *а* су примери:

— за уддвичког сѣна, — мурузног брашна, — трѣба наћи сигурнијег Вл, црквенѡг ѡдбора Гу, ѡвчијег мѣса Пух, о бѣлим пѡкладима Ка, за прѡстѡг сељака Вуч, доћи код мѡг ѡца и ма^икѣ Губ, њи^иног во^иника, — њи^иког нѣмам Вл, пита^им јѣд^иног Ка.

На основу материјала којим располажемо да се закључити да су бројнији случајеви са крајњим *a*. Међутим, прилошке речи се изговарају у „крајој“ форми или са супституисаним вокалом *a*:

— *đokād* Вл, *đtkād* *đđkād* Вуч, *đtkād* Губ, *đtkud* мѡж да има Ћ, *đtud* Пај, *đtūd* и *đdēūd* Гр, *đdēūd* Лис, *đdēud* Дуч, *đdnūd* Кот ГД Кр, вод^ић *đdnud* Вуч, *đđūd* Вл Дуч, повукла лѡнице *đđūd* Кот, *đđsād* Ка Вуч, *sād* смо добри кѡмшије Вуч, *đđsād* Вуч Ка, *kād* ста^инеш, — *kād* је ѡна себе ѡмрла, — *kād* је себе ѡна к^ића направљена Вл, *kād* пѡш Гор, *kūd* се ѡде сѣпетка Ка, нѣмад^инем *kūd* Гу, нек в^ид^у Вл.

Прилози *када*, *сада*, *куда*, *овуда*, *туда* изговарају се „нормално“ са *e* место *a* — *kāde* Гор, *sāde* Гу, *kūde* сам прѡшѡ Ћ, *vūde* Вл, *tūde* Вуч.

143. б) Вокал *e* изговара се у облицима:

— *stārome* на^ироду Кр, *mlāhēme*, — *tūhēme* чо^иеку Лис, о Ст^инку пѡко^ињ^име Вуч, о Свѣ^итоме С^иви, — о т^ирскоме р^иату Кр, *slāvkovōme*, — на м^ил^иј^иску кра^ив^иљ^име, — по њ^игов^име г^ил^ису Лис, *svākomē*, — *nēkomē* рѡ^иђ^иаку, — у *nāshēme* гѡв^иѡру, — у *nāshēme* на^ироду Гу, са *nhime* Лис, са *nhime* Вл, с *nhime* Гор, са *tīme* БК, са *kime*, — *ū tomē*, — бр^иату м^име, — по ѡ^ином^и об^ич^иају, — *drūgōme* Вуч, *svōme* с^ину Кр, *tūhēme* чо^иеку, — *nhēnome* с^ину Лис, у *nāshēme* сѣлу, — у *nāshēme* б^ир^иду Пух, по *nēkomē* Пај, прѡѡга по *stārome* Д^иљ, о *svōme* трѡш^ику Зе, трѣба се на^идати *gōreme* Ћ.

Потврде без финалног *e*:

— у *istōm* рѣду, — у дѡму *prvōm*, *drūgom*, — б^или на рѡд^ите^ил^иск^им у Кѡтражи Вуч, нѣкѡме рѡ^иђ^иаку мѡм Гу, *tōm* лек^иару Пај, у *цѣлом* свѣту Гор, у *цѣлок^иуп^ином* м^ичѣњу Кот, *kōm* прѡво, — *kōm* свѣдно Вл, *kōm* ће припасти Лис, *kōm* ће ѡвѡ б^ити, — *kōm* будѣ Л, н^иси *nhikom* кр^ив, н^иси *nhikom* д^ижан Кот, ѡв^иди рѣтко са *kīm* Вуч, са *kīm* БК, са *chīm* Вуч Пај, с *tīm* што су му д^иали Вуч, са *nhīm* Губ, са *nhīm* у средини ГД, за *nhīm* м^иртв^им Гор, ѡ *tōm* Мил, пѡ *tōm* Пух, у *svōm* цѣпу Вуч, *đōl* ѡн^им Вл.

Факултативан је изговор вокала *e* код прилога *горе*, *доле*, *овде*, *свуда*:

— *đnō* *đđle* код Милѣнтија ГД, завр^инено *đđle*, — ка дѡ^иђеш *gōre*, — к^ића му *e gōre* на б^ирду Вл, *đđle* имало да се ѡжен^и, — *gōre* мѡш с^имо пѣшкѣ Вуч, *gōre* нам је з^ибран Губ, *đđle* Л Вл Пух Губ Кот Дуб, *svūhē* Вуч, вѡл^имо вѡ^и нѣго к^ићи *đđle* ГД;

— *đđl* у пѡтоку, — *đđl* код Радѣнка ГД, *đđl* у пѡдрум Л, *gōr* што се зѡвѣ, — *đđl* се в^иратила, — *đđl* низ^и шуму Вл, ка и *svūh* Вуч, *đđl* ѡн^им Вл.

144. в) Вокал *o*:

— *vāmo* се на^илож^и в^итра Вл, *vāmo* кр^иаве водиле Ка, од Т^ирскѣ па ѡ^ивамо м^ило Губ, *h* ѡн ѡ^ивамо Рти, ка сам пѡшѡ *tāmo* Губ, препор^ичи т^ив^има *tāmo* Вл, вѡл^имо вѡ^и нѣго к^ићи ГД;

— *гѣм* се и оженио Кот, *гѣм* њ ѣмо Дуб, *свѣк* љзме Вуч, *свѣк* дѣе да вѣдѣ Лис, *свѣк* се поклони мѣгту Дуч, *свѣк* се чѣдѣ Кот, *јѣчѣ* наука *нѣг* природа Пух.

145. Факултативан изговор вокала *е* среће се у примерима:

— *млѣђеме*, — *гѣђеме* чоѣку Лис, о Стѣнку *покођеме* Вуч, на млијѣку *крѣвљеме* Лис, у *нашијеме* гѣвѣру Гу, трѣбѣ се *надати гѣреме* Ђ, бѣли на *родитељскѣм* [састанку] у Кѣтражи Вуч итд.

СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ

146. Они нису чести у нашем говору. За разлику од секундарних сугласника који имају „јаче“ фонетске разлоге да се појаве, код секундарних вокала ти разлози изостају:

— скѣвѣм га *накѣ* да бѣдѣ *арѣвѣго* Вуч, гѣр на вѣру *заѣшиљѣи* ГД, *гѣнак* Гор, Л, *канѣтски гѣнак* Гор, *гѣњак* Ђ, *ѣѣѣула* Тур.

ХАПЛОЛОГИЈА

147. Обичнији облици у Драгачеву су:

— *мѣруз* Кот Тур Губ Гор Вл, *мѣруза* Кот, *мѣрузнѣи* Лис, *мѣрузниѣѣ* Вуч, *мѣрузнѣѣ* брѣшно Гр, *мѣрузнѣѣг* брѣшна ГД, на *мѣрузиѣиѣгу* Пух, брѣшна *мѣрузнѣѣга* Вл, —

а ређи су:

— *куѣѣруз* Тур Лис, *куѣѣруз* Гор, *тѣвар куѣѣруза* Лис, *куѣѣрузнѣи* Пух.

Изостављање читавог слога у изговору бележено је у:

— *нѣкѣи* дѣн (= ниједан ~) Вуч Дљ, *нѣкѣ* посте Лис, *нѣкѣи* чѣек Тур, *свѣкѣв* чѣек (= сваки ~) Вуч; — у *клѣнѣт* Ка, *клѣнѣти* (= кларинети) Пш.

Б. КОНСОНАНТИ

148. Консонантски систем драгачевскога говора је стабилан. Основна вредност његових јединица не разликује се од њиховог изговора у стандардном језику. Факултативни изговор појединих сугласника и уклањање гласа *х* из фонолошког система повезује овај говор са већином прогресивнијих говора штокавског наречја:

Сонант *ј*

149. Изговор сонанта *ј*, зависно од положаја у речи и брзине говора, креће се од стабилног преко делимично редукованог до потпуног губљења.

150. 1. Стабилан изговор има увек на почетку речи изузев, наравно, у сантхију:

— *јѣ*, *јѣк*, *јѣбука*, *јѣвити*, *јѣћим*, *јѣтак*, *јѣѣк*; — *јѣдан*, *-дна*, *-дно*, *јѣзик*, *јѣло*, *јѣс*, *јѣсѣн*, *јѣтрова*; — *јѣван*, *јѣванѣдан*, *јѣи*; — *јѣг*, *јѣли*, *јѣнѣк*, *јѣне*, *јѣпка*, *јѣтро*.

151. 2. Унутар речи глас *ј* има стабилну артикулацију између вокала задњег реда.

а) Секвенце *а-у*:

— *бацају* Вл, *зигају се* Тур, *дају* Мил, *издају* Вуч, *ће имају* Вл, *копају* Пај, *крђу* Вл Вуч Зе, да се *купају* Гр, *лају* Гу, по *обичају* Тур, *одужају* Зе, *озивају се* Вл, *пјевају* Вуч, *познају*, — *презивају* Тур, *приквашају*, — *пристају* Дљ, *са-слушавашу* Ка, *састају се* Мил, *свирају* Вуч, *сипају* Дуч, *склѡњају се* Кот, у *случају* Зе, *убиашу* Пух.

б) Секвенце у-о:

— *Вујовић* Гр, *Грујо* Гу, с *кѡјѡм* Пух, *Мујо* Вуч, *олујѡм* Л, *струјѡм* Зе, *зѡјѡм* ГД.

в) Секвенце у-у:

— *бѡлују*, — *везују* Гу, *вѣрују* Дљ, *гладују* ГД, *дрѡгују* Пух, *дѡгују* Гор, *закују* Губ, *изразују се* Вуч, *купују* Л, *милују* Лис, *мирују* ДД, *накују* Вл, *ѡснују* Кот, на *струју* Лис, *ѡјутру* Вуч.

г) Секвенце у-а:

— *буја*, — *бујан* Кр, *зѡја* Вуч, *зѡјати* Вл, *олуја* Зе, *Руја* (брдо) Нег, *струја* Вуч Пух ГД ДД Кот, *ѡјак* Тур Ђ Л.

д) Секвенце о-о:

— *бѡѡ се* Зе, *брѡѡ*, — у *Дѡбоју* Губ, *Вѡјо* Л, *кѡѡ^н*, *кѡѡм*, *мѡѡ^н*, *мѡѡм*, *тѡѡѡ^н*, *тѡѡѡм*, *сѡѡѡ^н*, *сѡѡѡм* (свуда), за *рѡзѡјѡм* Кот, *стѡѡ* Вл, *Стѡјо!* Вуч.

ђ) Секвенце о-а:

— *Богојављѣње* Кр, од *знѡја* Лис, *крѡја* Пш, од *Милвоја* Мил, *кѡја*, *мѡја*, *тѡја*, *сѡја* (свуда), *нѣкоја* Гр, *пѡјас* Мил Лис Тур, преко *појасића* Гр, *пѡстојала* Вл, *прѡбоја* Дљ, *прѡја* Тур Пух, *Ристивоја*, — *Стѡјановић* Тур.

е) Секвенце а-а:

— бројмо *јаја* Вл, *јајаре* Лис, *остѡјала* Гу, *пѡгнѡја* || *пѡѡгнѡја* Тур, *снајама* Вл, *стѡјала* БК, *ѡдаја* Губ, *ѡређаја* Пух, *Цаја* Кр.

ж) Секвенце о-у:

— *прѡју* Пух Вл Кот Л, *Рѡдоју* Вл, *Милвоју* Губ Ви Ђ, у *стрѡју* Гу, у *бѡју* Вуч, у *рѡју* Лис.

152. Глас *ј* се такође добро чује испред вокала:

— *бјаги* Гу, *Брѣзе* Пај, *ѡзједна* Пух, *кѡзје* Кр, *ѡбава* Гу, *одјавили* Пш, *од-једѡма* Вл, *одјурно* Вуч, с *ѡрѡжјѡм* ГД, због *ѡрѡжја* Кр, *сјѡтѣ се* Лис, *налѡчје* Кот, *сјѡдѡни* Зе, *ѡзјаву* Лис, *ѡбјаве* Гор, *надјѡчати* Гр Гу, *бјѣжѡ* Зе.

У тој позицији *ј* је редуковано у лексемама:

— *полѡмоће* Лис, у *нарѡчу* Дуб, у *нарѡчу* Лис, *бѡжѡ* Вл Пај, *бѡжѡ* стѡлицу ГД, *ѡвѡѣ* млѣко Вл, *мѡчѡ*, — *ѡвѡ* Тур.

153. Редукован изговор гласа *ј* бележили смо увек на крају речи:

— *брѡ^н* Вуч Ђ Губ Дљ ГД Тур Гу, у *Дѡгѡ^н* Рѣси Гу, *гнѡ^н* Тур, на *ѡднѡ^н* врби Лис, *избѡцѡ^н* Пух, *кѡпѡ^н* Гу Пух, *кѡпѡ^н*, — *ѡ кра^н*, — *њѡ^н*, — *ѡвѡ^н* Тур, *ѡђељѡ^н* Лис, *ѡнѡ^н*, — *днѡ^н* Гу, *пѡга^н* Мил, *пѡѡ^н* Вуч, *прѡбѡ^н* Дљ, *Пѡѡгѡ^н*, — *пѡпраѡ^н* Тур, *рѡ^н* Лис, *стѡ^н* Ђ, *гѡшѡѣра^н* Тур, *рѡзѡ^н* Гр, *тѡѡ^н* Пш.

154. У положају између вокала *и* и *е* глас *ј* најчешће има делимично редукован изговор (*ј*):

— *бије Гу, бијен Тур, кријем Пш, лије Вуч, сакрије се Гу, не пије Вл, од гуђијег Гр, не смијем*⁶⁷ *Гор, ушнјеш Кот, шнје Пш, рџбијем БК.*

155. Делимично редукован сонант *ј* често се чује у секвенцама *ија, ију: Аустрија, комшија, капија, велја, Русија, Србија; прију, Русију, авлију, сепију, подију, убију, прдмију, подкрију*, али се све ове лексеме могу чути и са потпуном артикулацијом тога гласа.

156. Исти степен редукције има фонема *ј* испред сугласника:

— *брџка БК, војска Тур, у војци Гу Пш Вуч Гор Гу, мајка Л Пух Нег Гр Пш Мил Лис Зе, Рајко Вл, бџно Кр, ајдуци Ка Вл Кр ГД, свџта Кот, снајка Кр, јна Л, од зајма ДД Вуч, дајте Губ, Раџка Мил, милосејка Гр.*

157. Случајеве потпуне редукције гласа *ј* наводимо по секвенцама.

а) Секвенце *о-е*:

— *Благое Губ Вл, Благоева Вл, Благоевићи Пух, две бде Вл, Бдревих (> Боројевић), где је после губљења ј у овој позицији дошло до асимилације ДД, осамдесџт брџева Вл, брџеве Лис, брџеве Зе, Вјдое Гр, Вјдоев деџа Зе, две Вл Губ Гу, наџ две Вл, две-трџе БК, двоџнице Кот Вуч Лис, Дџбриџе Гу, Дџбриџеве кџће Пух, кџе године Вл, кџе стџари Мил, џ кое кџко Гор, кое ме нама-мило Вл, коега ГД, коеџта Гор Тур Лис, коеџта Вл, крџе Вуч, Љубивоје Вл, Миливоје Мил, Миливоје Гу Тур, Милџе Ка, мџе, — мџе, — мџе унуче Гу, мџе године, — мџе грађевине Кот, мџе мџке Гр, код мџе џеџе Губ, код мџе кџће Зе, мџе Рти Вл Лис Дџ Тур Вуч Гр, преко мџџ Вуч, мџџ Вл, неџџе мџшко Лис, дџбаџе Тур Мил Гр, одџоено Пај, под Осоем Вуч, пџџе Гу Вл Лис ГД, пџџе (праес.) Гр, пџџе Вуч Вл, пџџе Гр, пџџоше Вуч, пџџе Кот, пџџе Лис, пџџе Мил Кот, прџе, — Раџоје Кот, раџџоено, — рџџе Лис, свџкоје Дуб, у свџкоје ме дџба помџгла Вл, свџе Дуч Кр, свџе Тур Дуб, скрџено Вл, Спџсое, — Спџсоевић Тур, Спџсоевића Мил, спџџено Вл, Срџџоје Вуч Кот, Стџџџеџ Вуч, стџџе Гу Гр, стџџе кџшуље Гу Гр, по тџџе рџџитеље Мил, тџџе ГД, трџе Вл.*

б) Секвенце *у-е*:

— *бџџџе ГД, бџџе Пај Гр, вџџе Вуч, вџџем Лис, сџ се вџџе ДД, вџџем Кот, не веруем ГД, вџџеш Вл, гџрџџе Вуч Пух, докџџе Кот, дџрџџуемо, — досџџуем Вл, доџџе Гр, дџџем, — заврџџе Гу, заџџе Вуч, замџџе, — записуџе Тур, записуе Гу, зџџуемо Лис, џџџеш Гр, џџџџе Губ, џџџџе Вуч, каџџџе Лис, канџџџе Нег, комџџџе Вуч, од^т Краџџџџе Лис, по Краџџџџе Кот Ка, крџџџџуем, — кџџем, — не кџџем Вл, кџџе Тур, кџџуем Мил, кџџуемо Вл Мил, кџџуџеш Пш Пај, кад насџџуем Гр, обраџџе Мил, дџџе Лис, дџџе Вл, дџџем Вуч, да се дџџе ГД, дџџеш Гр, дџџе Лис, дџџџемо Вл, осџџџе Лис, откџџџе Кот ДД, дџџџе се Тур Дуб, пџџџе Тур, пџџџе, — пџџџем Вл, подџџџџе се Дуч, покџџџуемо Ка, подџџџџуем Вл, помџџџџе Кот, пописуемо Губ, пџџџџем Вуч, послџџџуемо се Дуч, не пошџџџе ме Кот, прекаџџџуемо Гор Гр, преџџџџем се Вуч, прџџџџуем Зе, присуџџџуем Лис, продџџџуемо Гр, пџџџе Мил, пџџџе Вуч Кот, тџџ се раџџџем Вл, да се раџџџемо Мил Вл, распрџџџџе, — рџџџџе Гу, рџџџџеш се Вл, смџџџџе се Кот, снџџџемо Кр, стаџџџџуемо се Мил, трџџџе се Пај, уписуе, — џџџџеш Гу, џџџе Кот Ка*

⁶⁷ У тој позицији *ј* има исту вредност у не кријем и не смијем.

Мил Вл Вуч, *чўе* Лис, *чўем* Мил Пај Вуч Гу, *чўеш* Вуч Губ, *чўеш*, — *чўеш* Дуч, *шкѡлуе*, — *шкѡлуем* Мил Л Пај; — *зўје* Тур.

в) Секвенце *о-и*:

— *нѡкте бѡй*, *свѣкровѣ се не бѡй* Гр, *бѡйм се* Зе, да не *брѡйм*, — да *брѡймо* Мил, *броймо* Тур, *брѡићемо* Губ, *Вдин* Вл, *Вдинслѡв* Кот, *Госпоиња* Вуч, *Малѡ* Госпоиња Пш, *двоица* Вл Гу Л, *двоицу*, — *дѡй* Тур, *Живдин* Пај, *Живдина* Ка, *зѡвоица* Пај, на *зѡвоици* Лис, *избрѡила* Кот, како смо *кѡй* Мил, *Милѡица* Нег, *мди* Вл Вуч, *имѡм ја мѡй* БК, с *мѡйм* Лис, *оба двоица* Гор, *ѡбоймо* Пш Вл, *ѡбѡици* Зе, *ѡдвој* (3. л. јд. аор.) Гу, *ѡдвојѡ* Вл, *побрѡили* Лис, да *појмо* ДД, *пѡй се* Зе, на *пѡишту* Вуч, *пѡстѡй* Мил, *пресвѡила* Нег, *прѡинога* брѡшна Вл, *прѡицу* Кр, *Радѡица* ДД, *рѡзбои*, — *рѡздвоило* Вл, *рѡздвој* Гу, на *рѡздвоицу* нам *имѡње* Вл, *рѡзројм*, — *рѡй се*, — *рѡила се* Лис, *рѡйћ* Пај, *свѡи* Ка, *свѡйма* Рти, *својна* Лис Мил, у *својну* мѡју Кр, *спѡй се* Вл, *стѡй* Ка Вл Мил Гу Гр, *стѡйм* Мил, *стојмо* Зе, *Стѡић*, — *Стѡићи* Кр Рти, *трѡица* Ка, *Трѡице* Вл Гр Тур, *Трѡичинѡн* Тур.

г) Секвенце *а-е*:

— *ѡѡе* || *ѡѡје* Кот, *ѡѡе* ти *ѡѡаре* Мил, *ѡѡе се* стѡци Гр, *ѡѡе* Лис Кот ДД, *ѡѡем* Вуч, *ѡѡем* Кр, не *ѡѡемо* БК Кр, *ѡѡеш* БК, *зѡедница* Лис, *зѡедница* Вл Лис, *зѡеднички* ДД, *зѡедно* Гу, *зѡедно* Лис Гу, *испрѡѡѡе*, — с *краѡва* Вл, *крѡве* ГД, *крѡви* Мил, *крѡви* БК Л, у *краѡвила* Пух, у ѡвѡм *краѡвила* Пш, *крѡем* Зе, *лѡе* Вуч, *лѡе* Лис Тур, *лѡемо* Гор, од *Мрчевѡица*⁶⁸ Л, под *нѡездѡм* Мил, *нѡело се* Губ, *нѡстае* Зе, *ѡбѡе* Лис, *ѡстае* Вл Л Вуч, *ѡстае* Лис, *пѡзнае* Вл, *пѡзнае се* Пш, *пѡзнѡем* Лис, не *прѡѡѡемо*, — *прѡѡѡемо* БК, *прѡѡѡе се* Мил Гр ГД, *прѡѡѡем* Гор, *прѡѡѡеш* Гу, *Сѡраѡво*, — у *Сѡраѡву* Ћ, *Сѡраѡво* Гу, *сѡстѡемо се* Зе, *трѡе* Вл, *гѡѡаеве* Дљ, *ѡѡѡе се* Вуч Лис, *нит се* *ѡѡѡе* Пај, да с *ѡѡѡем* Кот, *ѡстѡем* Губ; — *ѡѡѡемо*, — *пѡзнаѡем* Тур.

д) Секвенце *а-и*:

— из *Бѡинѡ* Бѡшчѡ, — *ѡѡй* Губ, *ѡѡйм* Мил Кот, *ѡѡим* Вл, *ѡѡио* сам Зе, *ѡѡиѡ* сам Кот, *ѡѡи* Лис, *ѡѡй* (ген. мн.) Пај, *крайћи*, — *мѡјѡ^и* *мѡи* (= ~ мајци) Лис, *ѡѡѡила* Вл, *ѡѡѡили се* Зе, *ѡѡѡили* Мил, *ѡѡѡиѡи*, — *ѡѡѡиѡима* Пух Зе, са *Рѡићѡм* Кр, *Рѡићић* Зе.

ђ) Између вокалѡ и у Драгачеву се не изговара глас *ј*:

— у *ѡвли* Пај, у *Аѡстри* Вуч, *бѡскице* Кр, *бѡжѡй* Гу, *брѡнѡй* Мил, *вѡчи* Вуч, *вѡчи* зѡв Вл, *вѡчица* Губ, *гѡднѡй* Губ, у *Гѡлѡи* ГД, *дѡлица* Гр, *ђувѡгѡн* мѡмак Гу, *зѡрѡви* Гр, *зѡрѡвѡй* Пај ГД Тур Лис, *Илѡићи!* Зе, *јевѡнѡй* Мил, *Јерѡмѡина* Вл, више *Кѡѡѡине* вѡдѡ, — у *канцѡларѡи* Ка, на *капѡи* Губ, у *кофѡкѡци* Лис Пш, *лѡић*, — у *Љубѡвин* Вуч, по *Макеѡѡнѡи* Кот БК, *мѡчи* Вуч, *Мѡлѡина* кѡћа Гор, у *мѡлѡици* Мил, *нѡ^ибѡгѡи* Пух, *нѡ^иписмѡнѡй* Гор, *нѡ^истарѡй* Вуч, *нѡ^истарѡйм* Гр, *напрѡднѡй* Кот, *неслѡнѡй* Гр, *несрѡгнѡй* Пух, *панѡљѡви* ГД, у *пѡнѡзи* Вуч, у *пешиѡди* Ћ, *писмѡнѡй* Пај, *пѡзрѡели*, — *пѡстарѡй* Вуч, *рѡкѡица* Дуч, *рѡкѡицу* Кр Вл, на *рѡбѡи* Кот, у *Рѡсин* Вуч, у *сѡгѡи* ГД, у *Срѡби* Кр, *стѡрѡй* Вл ГД Губ Кот Кр Лис Зе Рти Мил Вуч Дуб, *стѡрѡй* Гр, *Тѡрѡић* Вл, у *ћѡлицѡма* Лис, *ћѡлицѡе*, — на *ћѡпрѡи!*, — *ћѡпрѡица* Лис, у *чѡрѡици* Губ, *чи* си Вуч.

⁶⁸ До аспимилације је дошло после губљења *ј* у секвенци *-аје-*.

Изговор другог вокала *и* у примерима типа у *Аустрији*, *дѐлицѝца*, *Јерѐминѝна*, *Илиѝћи*, на *каѝи*, у *ћѐлицѝма* нешто је редукован, ослабљен. Друго, последица губљења гласа *ј* у овом положају је сажимање и дуљење вокала у облицима компаратива и суперлатива. Остале категорије је тај процес обухватио делимично: *раќѝца*, *ћѐлицѝце*, *Милѝна*, *Кађѝна* : *баќкиѝце*, *дѐлицѝца*, *Јерѐминѝна*, *ћуприѝца*.

158. У позицији између вокала *и* и *е* глас *ј* се често губи:

— *бѝе* Гр Вл, *лоѝше* Мил, *млѝеко*⁶⁹ Гр, *наѝнеш*, — *наѝѝемо* Вл, *нѝе* Мил Вл, *Петронѝевѝћи* Зе, *поќрие* Гр, *пођѝе* Вуч, *пођѝем*, — *пођѝеш* Мил, *рањѝегѝ!* раќа Вл, *саќрием* Вуч, *саќрием се* Мил, да *саѝше*, — *сѝе се* конопља, — *стаѝиѝм*, — да *убѝе* Вл, *умриѝ* Л.

У тој позицији *ј* је у највећем броју случајева изговорено са првим степеном редукције (в. горе), а врло ретки су облици у којима је његова артикулација потпуна.

159. Поред примера са делимично редукованим гласом *ј* у секвенцама *ију*, обични су облици у којима се тај глас не чује:

— *бѝу* Вуч, *гоѝтѝу* ДД, из *коѝтѝу* Вуч, *пѝу*, — *пѝучу* Вл, *раќиу* Мил, *реќвѝзѝциу* ГД, из *Ргѝу* Кот, у *Русѝу* Дљ, *сѝу* пѝт Гр, за *сѝу* трѝицу, — *шѝѝриу* Вуч.

160. Карактеристично је губљење овога гласа у облицима императива:

— *да* ми кошуљу Дуч, *да* ми пѝво Ка, *кри* ГД, *нѝмѝ* Гу, *нѝмѝ* д идеће Вл, *нѝмѝ*, сѝне Лис, па *нѝмѝ*, па *нѝмѝ* Л, *нѝмѝ* да замериш Кот, *нѝмѝ* снѝмати Вл, *нѝмѝ* тѝ Мил, *нѝмѝ* да се наѝиѝеш Гу, *нѝмѝ* ѝнда нѝсити, — *нѝмѝ* ти да ме осрамотиш Дуч, *нѝмѝ* нѝко да пѝва Зе, *пѝ* Тур, *пођѝ* Гор, *поѝ* Кот, Гу, *прѝви* коприву Гу, *саќрѝ се* Лис Кот, *сѝ* Мил, *чеќѝ* Вл, *пођѝте* Вуч, *наѝте* ДД, *разѝте* БК, *заѝте* ми Губ.

161. И у секвенци *уји* редукује се сонант *ј*:

— *Вѝин*, — *Вѝиновѝћ* Губ, *Вѝица*, — *Вѝичѝн* Вуч, дођем у *Вѝичѝће* Губ, *зуѝ* Тур Ђ, код *Луѝћа* Вуч, *Луѝћи* Тур, *Љѝићи* Нег, *руѝ се* (= црвени се) Вуч.

162. У ограниченом броју лексема губи се глас *ј* на почетку речи:

— *ѐвреина* Гор, по *ѐдан* пѝк Ђ, бѝга ти *нѝбѝм* Гор, по *ѐдан* ћѝлим Кот, *дѝѝѝм*, — да *ѐѝѝм* Губ, јѝдна по *ѐдна*, — с *ѐднѝ* Вл, с *ѐднѝм* Гор, по *ѐдно* Губ Вл, за *ѐднѝга* Губ, на *ѐднѝ!* Лис, на *ѐднѝм* весѝљу Губ, по *ѐдну* Вуч Вл, на *ѐдну* гомилицу Лис, на *ѐну* страну Губ Лис, не мож да *ѐдѝ* Вл, *ѐндек*, — *ѐндеке* Дуб ГД, у *ѐндеку* Кр, *ѐндечѝћ* (топоним), — *ѐс* (< јест) Вуч, *ѝмужѝа* Вл.

163. Неке од ових потврда могле би се, вероватно, објашњавати губљењем гласа *ј* у сантхију. У највећем броју случајева сантхи има *о*, *а* + *ј* + *е*:

— *грѝгѝа е* Лис, да *е* глѝдѝм Вл, нѝг да *е* прѝзна Гр, *да* е ѝн у грађу, *дѝста* е Мил, *ѐва е* дошпа Кот, *ја е* нѝ волим Пух, *куђа е* прѝшѝ Гу Губ, *мођа е* глава тѝ Гу, *мѝќѝа е* Кот, *мѝчѝла е* ме, — *прѝшѝа е* година Вл Лис, *рѝбѝа е* вође Гу,

⁶⁹ Исто се, дакле, понаша сонант *ј* у секвенцама са јатовским рефлексом *и* у секвенцама у којима је оно другог порекла.

срамѡтѧ е Вл Гу, *сѹдбинѧ* е Ђ, *гѧ* е слика Гу, *флѧша* е пѣва код нас Мил, *штѧ* е ђн, — *штѧ* е, *дѧ* е Вл, *штѧ* е Мил ГД Кот;

— *ѧко* е гѡпо Кот, *дѡбрѡ* е Гр, *знѧлѡ* е се Зе, *исплѧгило* е се Мил, *кѧко* е се нѡсио Зе, *кѧкѡ* е се напатио Пух, *кѧкѡ* е — дѧ е Гу, *кѡ* е Вуч Гу Лис Вл, *мѡглѡ* е Мил, *његѡвѡ* е Гу, *ѡвѡ* е ђн, *ѡвѡ* е нам ѡерка Мил, *ѡвѡ* е рѧђено Вл, *ѡкѡ* е Кот, *пѡнекѡ* е Пух, *пѡштѡ* е Вл, *рѡтко* е кѡ Ђ, *сѧмѡ* е се бѡрио Гу, *тѧкѡ* е се тѡ рѧдило Гр, и *гѡ* е Мил Вл Лис Губ, свѧ е то тѹко, *гѡ* е свѧ тѹко, — *штѡ* е — тѹ е, — *цѡ* е дѧн Вл, *ѡнѧ што* е га звѧла Гр;

— *оѡакле му* е ма^нка Мил, *жѧна му* е, — *ѧме мѹ* е Лис, *гѹ* е Вл ГД Вуч Кот;

— *бѡље* е Вуч, *вѡдѡ* е ѧмало, — *мѧне* е дѡста Гу, *ђѧ* е, дѧ е Губ, *ѡвѡдио ме* е и доводио *ме* е Вл, *свѧ* е ѡвде пѡпѧљено ГД, *оѡаклѧ* е Кр, *свѧ* е млѧђѧ Ђ, *свѧ* е зѹбе погѹбио Мил, *гѧ* е се слѹжило Пух.

(О дуљењу вокала након губљења гласа *ј* у сантхију в. у поглављу о акцентима).

164. Прилог *изјутра* бележен је без *ј* иза констриктива з: *изјутра* || *ѧзјутра* (или са јотованим сугласником з: *ѧзјутра*).

Из Властељица су облици *изедѧм*, — да се *изедѧ*.

За губљење сонанта *ј* коме у сантхију претходи сугласник такође немамо много потврда: *јѡш* е жѡв Вл, *ниѧ* е ѧмало, — *ѡн* е мѡрѡ ДД.

165. Секундарно *ј* факултативно се изговара између вокала *и* и *о*:

— *завѧриѡ*, *ѹхватѡ*, *вѡдиѡ*, *купиѡ*, *разбиѡ*, *поврѧдиѡ*, *истѡпиѡ* се, *пѡпиѡ*, *прѧварѡ*, *авѡѡн*, *камѡѡн*, *Брѡѡни*, —

где такође има редуковану вредност, док се добро чује у лексемама:

— *тирѧнисѡ* Л, *јѡпѧ* Ђ Вл Гу Кот Лис Вуч, *јѡпѧ* Гр ГД Вл Кот Губ, — а јављање му је условила потреба за попуњавањем хијата.

166. Из материјала се види да је глас *ј* у драгачевском говору нестабилне артикулације. Могли бисмо издвојити следеће гласовне вредности његове:

1. Потпун изговор (*ј*) — на почетку речи, између вокала задњег реда и испред вокала.

2. Делимично редукован глас (*ј̣*) — у секвенцама *ије*, *ија*, *ију* (пун изговор или губљење ретки су у тој позицији).

3. Артикулациона вредност неслоговнога *и* ([#]) — на крају речи и испред сугласника.

4. Потпуно редукован глас (*ѡ*) — у секвенцама *оје*, *ује*, *оји*, *аје*, *аји*, *ији* и у императиву неких глагола.

Овакве вредности гласа *ј* имају многи штокавски говори⁷⁰. За нас је интересантно запажање проф. Симића. Разлика се међу гласовима уочава кад су у непосредном додиру јер тада долази „до међусобног сливања сличних артикулационих (па самим тим и акустичких) елемената, уз задржавање оних

⁷⁰ Чини нам се да и књижевни изговор у неким секвенцама има *ј* полуредуковано или са вредношћу неслоговнога *и* ([#]).

који се разликују⁷¹. На материјалу из левачкога говора аутор закључује да се делимично редуковано *j* (*ʃ*) у највећем броју примера чује при кретању артикулације од вокала *и* према неком другом вокалу. Ту сонант *j* чини (са вокалом *и*) границу слога. Оно по чему се *j* разликује од *и* је удаљавање језика од предњег непца (физиолошка страна) и нешто што је слично експлозији код праскавих сугласника (акустичка страна). У положају испред сугласника и на крају речи глас *j* нема те две компоненте па се, разумљиво, изговара као вокал *и*.

Сонанги *л* и *н*

167. Њихов изговор једнак је изговору у стандардном језику и већини новоштокавских говора:

— *материјал* Мил, *ђенерал* Гу, *алкохол* ГД, *Аранђел* Вуч Пух, *бодкал* Губ Пш Дуч Кр, *фудбал* Лис, *април* Л Зе, *регал* Гор Губ Вуч Ћ, *годинач* Нег Кот;

— *астал* Нег Ви Кр Губ Гр, *кодски* Ка Вл Кр, *погорелима* ГД, *болница* Гу Рти Лис Пух Дљ, *салце* Гу, *бијелце* Тур, *прешколско* Вуч, *дебел*, — *дбал*, — *гдпал*, — *округал* Тур.

Карактеристичан је придев *стелна* Тур Мил Лис, поред *стевна* крава Гр.

168. За сонант *н* наводимо само неколико примера у којима, налазећи се испред веларних сугласника *к* и *г*, добија, као и у другим говорима, веларну артикулацију:

— *јовањка* (врста крушке) Вуч, *рањка* Губ Пух Вл, *Рањко* Пух Гу Зе, *Станко* Вуч Гу, *Разумњка* Л, *чуњкови* Вл, *ђерзџка* Пај Вл, *Тјањкуша*, — *Личињка*, — *Турчињка*, — *Гучињка*, — *Јањковић*, — *Милићковић*, — *Брањковић* (свуда);

— *вањела* Тур Губ Гр Лис, *прањела* Губ, *дрџањг*, — *дрџањга* Лис, *крањгу* Л.

Сугласник *х*

169. Проблем фонетске и фонолошке егзистенције гласа *х* појављује се код свих испитивача говора штокавског наречја. Вук га, познато је, није имао у своме матерњем говору и у првим радовима га није ни писао. Тек пошто га је чуо у Дубровнику и Црној Гори, почео га је бележити. Но и он га је „слабо ће здраво, постојано и на сваком мјесту у ријечи чуо“⁷² изузев у Дубровнику. Вредности фрикатива *х* ће, касније, у црногорским говорима добро уочити проф. Бошковић⁷³. За херцеговачке говоре, међутим, Вукова констатација „да се ... ово слово ... на крају ријечи изговара као *г* н.п. *ораг* ... али ... *сув* и *глув*“⁷⁴ делимично је модификована, пошто проф. Пецо у источној Херцеговини овај глас налази добро очуван у говору Муслимана⁷⁵.

⁷¹ Сипмић: *Левач* 107.

⁷² Вук: *Пословице* 18.

⁷³ Бошковић, Радосав: *О природи, развоју и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*, ЈФ ХІ, Београд 1931, 179—196.

⁷⁴ Вук: *Грамањички и полемички списи* III, 4.

⁷⁵ Пецо: *ИХ* 68.

170. Драгачевски говор у овом погледу има само резултате фонетско-физиолошких процеса који су довели до губљења гласа *x*, за разлику, рецимо, од неких црногорских говора који чувају све прелазне фазе развитка овога фрикатива. У нашем говору он се углавном изгубио у свим позицијама. Мали је број потврда у којима се *x* чува, што је резултат књишког утицаја:

а) Почетак речи:

— *xà*̀ину Мил, *xр̀аниџ* Вуч, *xр̀анилице* Лис, *Xр̀ва̀т* Кот Тур, *Xр̀ва̀ги*, — *Xр̀ва̀ска*, — *xр̀ва̀скѝ* Тур; — *xà*̀^м, *xà*̀^н (узвик којим се терају коњи у вршају) Вуч, *хеликџптер* ГД, по *Херцеговини* Кр, *хибрика* (= хибрида) Кр, *xѝмна* Гу, *xѝљаде* Мил, *Xѝтлерџв* Гу, *др̀угѝ хем̀инске* Ви.

б) Унутрашњи слогови:

— *вр̀хџвна* Гу, *гр̀ехе* Кр, *јàхџ* Губ Кр, *њѝхџв* Гу, *њѝхови* Кот, *њѝховѝк* Дљ, *прѝхранџ* Кот, *Пу̀хово* || *Пу̀хџво* Пух, *сàхр̀аним* Пај, на *сàхрану* Пш, *Цàревџв* ГД; — *паро̀хиџан* Вуч, у *Чехосл̀овачкџ* ГД.

в) Крај речи:

— *лџпѝх*, — *тѝх* Вл, *тџпѝх* Пух.

171. Консонант *x* се изгубио у највећем броју случајева:

а) На почетку речи:

— *à*̀йна Пај ГД, *à*̀нина Губ, *лàд* Вл Тур, *лàдан*, -*дна*, -*дно* (свуда), *ладнџна* Вуч, *ладнџне* Кот, за *лџбаџ* Гу, *лџб*, — *лџба* Пух БК Кот Мил, *лџба*, — за *ладнџачу* Кот, *дџе*, — *дџеш*, — *дџу* Мил Гу Вл ДД Кот Ка ГД, *дџемо* ли, — *дџе дџеш* Тур, *р̀ани*, — *р̀ани* га Кот, *р̀анимо* Тур, *р̀аним* Вл, *р̀анили* Пај Лис, *р̀аниги* Гор Мил, *р̀аниши* Гр ГД, *р̀ану* Пај, *р̀ас* Тур, *р̀дмџ* Губ, *тџла*, — *тџли* Вл, *тџо* Гу БК Гор, нè *д̀еднџм* ГД, *д̀ела*, — *д̀ели* Вл ГД, *д̀ео* Мил Губ Л; — у *а̀дџуке* ГД, *а̀дџуку* Нег, *а̀дџуци* Кр, о *а̀дџуцима* Л Нег Вуч, у *à*̀ку Лис, *àртџе* ГД, *џклало* се Кр, *џктàр* Вл, *џктàра* Лис, *џлда* Ка, *ер̀м̀унџка* Губ, *тр̀ес џ̀ада* Вл, *џ̀аде* Гр, *џ̀ада* || *џ̀ада*, — *џ̀аду*, — *џ̀а* Тур.

б) У средини речи:

— до *вр̀а* Губ, *вр̀џ* е др̀еш Кот, по *вр̀у*, — на *вр̀у*, — у *вр̀у* Гр Кот Вл Губ Лис Кр Вуч Ка ДД Пај, *гр̀џга*, — *д̀итџим* Тур, *гр̀џовина*, — *увџта* ми *заг̀лу̀нула* Лис, *зàм̀анџ* Гу, *зàм̀аџе* Тур, *из̀дане* Лис, *из̀данџм* Л, *из̀данџмо* Кот, *из̀одѝ* Вуч, *из̀одџила* Мил, *из̀одџило* се на гр̀џбље Пух, *из̀одџио* Вуч Мил Пух, *из̀одџи* (2. л. императ.) Нег, *ј̀ала* Гр, *ј̀ати*, — *ј̀аџ* Гу, *ко̀жџу̀ар* ГД, *м̀анџеш* Вл, *м̀аџовина* Гор, *м̀аџм* Гу Гр Губ Вуч Лис Пај Вл, *м̀а̀на* Гр, *м̀а̀на* Тур, код *м̀а̀не* Вл, са *м̀а̀нџм* Лис, *м̀а̀ну* Вл, *м̀џџџи* ДД, *м̀у̀а* Вуч, *на̀одџе* Пај, *на̀одџио* Вуч, *нџџџично* Гр Гор, *од̀р̀аниџа*, — *ò*̀л̀ади се Вл Гр, *òр̀а* Гр Лис, од *òровинџе* Гр, *д̀сменџу* се Губ, под *п̀а̀зу* Ка, *п̀òгпа̀зу*, — пот *п̀а̀зуом*, — ис *П̀џџџџа* Тур, *П̀џџџџа* Лис, *п̀џџџџе* || *п̀џџџџе*, — *у̀* *по̀џџџџе* Вуч, *пр̀џџџџи* бр̀а̀шно Гр, *пуст̀а̀ѝа* Тур, *с̀àр̀ана* ДД, о *с̀àр̀анама* Пух, на *с̀àр̀ани* Вуч, *с̀àр̀анио* Мил, *с̀àр̀анџен* Гр, *с̀àр̀анџе* Гор, *сп̀р̀џм̀а* (ген. јд.) Тур, *с̀нà* ДД Тур Вл Губ, *с̀нàй* Вуч, *с̀нàма* Гр Пух, *с̀нàе* Гр ГД Пух, *с̀нàодџи* се ГД, с мо̀јџм *с̀нàџм* Губ, са *с̀нàџм* Вл, с нџ̀говџм *с̀нàџм* Лис, *с̀нàу* Губ Л Гр Кот Вл, *с̀џе* Кр Дуб Кот ГД, *ст̀р̀џа* Тур, до *с̀р̀џе* Вуч, ò *ст̀р̀а* Вуч Тур, òд *ст̀р̀а* ГД, *Ст̀р̀а̀ин* Лис Вуч, *С̀р̀а̀ин*, — ко *С̀р̀а̀ина* Вуч, *с̀р̀а̀џџа* цџџо *вџџек* Кот, *с̀р̀а̀џџа* Гр, *с̀р̀а̀џџџ*

Кот, *строба Вуч*; — *Аметов Л*, о Светом Арханђелу Лис, *меаничара ГД*, у *меану*, — *меанције Гу*, онто што сам *рат* живила Лис, *ратније Ка*, *сајбија Зе*, *чџа Вуч*.

У речима *муа Гор*, *скуја*, *уо Пај* изгубљен је глас *x* а хијат није попуњен. Томе, вероватно, помаже и осећање факултативности ове фонеме.

в) На крају речи:

— *не би ја Гу Пај*, *нема бдљи људи Вл*, *Стари Влџ Вуч*, у *вр || у вр Гу Тур*, *гра* (ном. јд.) *Тур*, *дадо Гор*, *знадо Кот*, *нема и гдри Вл*, *куда сам њ догно Гу*, *ја ћу и чувати Гр*, *еве и Гу*, *ма*, — *један ма Вл Ка*, *не мого Пај*, од *на²бољи* људи *Вл*, *морадо Пух*, *немадо Ка*, код *наши*, — *код њи*, — *услед њени расхода Вл*, *код њи Мил*, *њи трбе јело Гор*, *између њи Вл*, *одма Дуч*, *одједма ГД*, *ја дби рџсу Вл*, *ја ддо Кот*, *дма Вуч Губ*, *дра* (ном. јд.) *Тур*, *дчу*, — *ја пџо Вл*, *ја пџе Мил*, *ко свди кућа ДД*, *срдма Мил Вуч БК*, *сра ГД Гр*, *сра од њи Мил*, *трбу Гор Тур*, *ја шџеџа Вл*.

172. Често је глас *x* замењен другим гласовима. Његови заменици су *k* и *g*. Велар *k* јавља се као заменик гласа *x* у свим позицијама, а у 1. л. јд. аориста скоро доследно.

а) Иницијална позиција:

— *кјодно време Губ*, *кљбови*, — у *кднџу Лис*, *крџбро Кр*, *крџне ДД*, *крџмили Вуч*, *Крџнискџав Пај*, *крџну*, — *не кџе ГД*; — *кармуниџаши*, — *кармуниџу Губ*, *кџбрид Вл*, *кџбада Лис*, *кџбаду Дљ*, *Кџлер*, — са *Кџлером Ђ*, *кџклиџа Вуч*, *Кџландџа*, — *Кџландџани Губ*, *Крџста Пај*, *Крџстова ма²ко ГД*, *Крџстос Губ Лис*, *Крџсто се рџди Вл*, *ка Кристџси Вуч*, *крџшиџани*, — *крџшиџанин*, — *крџниџно Тур*.

б) Медијална позиција:

— у *Бџкаџ БК*, по *ваздџу Вуч*, *дџкодак Лис*, *дџкџвне сџле Лис*, *кџџуџе Кр*, *куџињскџ Вуч*, *Мџкаџило ГД Ђ Гу Вуч Зе*, са *Мџкаџилом Губ*, *наџукле очи Вл*, *њџково Дљ*, *пџџаџу кџње Кот*, *предџџитрио Гу*, *прекџамбена*, — *прекџрана ДД*, *прекџранила Гу*, *прекџакнџ Лис*, са *прикџодом*, — *прикџраџуе Вуч*, *прикџрану Тур*, *раскод Лис Гу*, *раскџди*, — *раскџде Пух Лис*, од *сџкрџне Гор*, *сџкарџин ДД*, на *сџкрџани*, — *сџкрџану Лис*, о *сџрака Лис*, под *сџраком Ка*, *Стџракиниџа Баџа Дљ*, *Тџкомџр Пух*, *Тџкомџрову куџу Гу*; — од *џлкокола ГД*, *арџиву Вуч*, од *брџка Губ*, од *мџкера џљина Вл*, *монџкиџе*, — *плџканџ вруџа Лис*, *плџканџ*, — у *плџку Кот*, *спџакиџа Вуч*, *тџкџника Вл Л Гор Вуч*, *тџкџниџар Ка*, у *тџкџничкџ²* *шкџди Губ*, *тепџикара Вуч*, *џџмплека Лис*, *чџку Кот*.

в) У финалној позицији замена је најчешћа у 1. л. јд. аор.:

— *баџик Вл*, *ја бџк лџни јџча Гр*, *вџнџак Кот*, *вџџок Лис*, *Вџду гџзик* — *не џгазик*, *чџдо рџдик* — *не дџазик Гр*, *дџдок Кот*, *дџџок*, — *дџниџек Гу*, *зџборџвик Гр*, *заџџубик се Гу*, *заџџушиџ Лис*, *заџџак Тур*, *изџџок Вуч*, *џмадок Гор*, *каџак Губ Лис*, *корџџик Губ*, *морадок Кр*, *наџраџуџик*, — да *наџравџик Вл*, *наџставџик Гу*, *дџдок Вуч Кот Губ Гу*, *дслаџик Кот*, *дстадок Лис*, *дтџкидок Вуч*, *пџдок Вл*, *повџкок Вуч*, *подџџалиџ Пш*, *покаџак*, — *пџџик Вуч*, *пџџек Лис*, *Кот*, *преварџик се Гор*, *прекџиџуџ Губ*, *преобџуџкок се Кот*, *приџдџвик Вл*, *приџџак Вуч*, *прџдадок Лис*, *прџпустџик Вуч*, *па рџкок ја тџби Дуч*, *рџкок ти ја Гр*, *рџкок Гу*, *сџџџак се Вуч*, *скџдок се*, — *слџмик нџгу Кот*, *смџсџик Вуч*, *спџсџик Ђ*, *траџџик Вуч*, *џзџек Лис*, *ураџдик Вуч*, *џмриџек Лис*, *не ураџдик Вл*, *утџџик се Вуч*, *уџрџџак Лис*, *чџк Ка*; —

чѹвѡм *ик* Ка, мѡйк Гор, кѡд њѡк ГД, ѡдѡ њѡк Вуч, ѡвѡк Гр, пѡсменѡк лѹдѡй Вуч, тѡк Дљ; — *вѡзѡук* Тур Губ ДД Кот, за *зрѡк*, — свети *ѡук* Лис, *кѡжѡк* Вуч, *кѡжѡк* БК, *пѡсмек* Вуч, *стрѡк* Тур Дљ; — *брѡк* Вуч Губ, *пѡуфлѡк* Гу, *плѡк* Пај Гр, *тѡпѡк* Лис, *цѡк*, — *цѡмплѡк* Вуч, *шѡрлѡк* Кот.

173. Гутурал *z* је врло често заменик фонеме *x* у медијалном и финалном положају.

а) Медијални положај (само у облику 3. л. мн. имперфекта глагола *бити*):
— *бијагу* Л, *бијагѹ* Зе, *бијагѹ* Вуч Л,

б) Финални положај (највише у облицима придевских и заменичких речи и, ређе, у 1. л. јд. аориста):

— *вѡликиг* Кр, *гѡркиг* Гу, *дрѹгѡг* Лис, *нѡма иг* Гу, да *иг* пѡта Лис, *ја иг* шкѡловѡ, — *ја иг* пѡзнаѡем Тур, *ѡмѡ иг* јѡш Дљ, *потѹчѹ иг* Гу, *јакиѡг*^х Тур, *какиг* ѡмѡш Гр, *лѡгиг* Гу, од *мѡлиг* Пух, *мѡђѡг* Лис, *ѡмѡ мѡѡг* пѡсѡма Гр, од *мѡѡг* Тур, *начѡњѡниѡг* Гу, *нѡшиг* Пш, *нѡкиг* Дљ Пух, *ѡѡг* Гу Кр Кот, од *ѡѡг* Гр Вл, кѡд *ѡѡг* Лис, тѹрѡмо двѡицу *ѡѡг*, — *ѡѡг*^х трѡ Гр, кѡлко *ѡѡг* ѡдѡ Пух, *ѡнѡг*, — *ѡнѡг*^х Гу, од *ѡнѡг* Пух, *ѡмѡ* и *слѡчѡниг* Губ, *рѡзниѡг*, — *стѡриг* Тур, *ѡ тѡг* Гр; — *врѡтиг* Губ, *плѡтиг* Гор, *прекрѡстиг* Губ, *рѡког* Гор Губ Кот, *слѡмѡг* нѡгу Кот, *стѡѡог* Губ, не *ѹмриѡг* Кот, *цѡког* Лис.

174. На месту ишчезлога гласа *x* појављује се сонант *v*:

— *бѹва*, — *бѹве*, — *бѹвѡ* Тур, *зѡувѡр* Гу Мил, *вѡлика* е тѡ *зѹварица* ДД, *јѡвѡ* Вуч, *кѹвѡ* Ђ, *мѹва* Вуч, до пот *пѡзѹво* Пај, *пѹвѡр* (= пепео), — *сѡве* Вл, под *стрѡвѡм* Мил, *сѹве* Вл, *ѹво* Дуч, *ѹвода*, — *чѡвѹре* Пај; — *ћѹлѡв* Вуч, — дакле у случајевима познатим језичком стандарду и другим говорима.

175. Тако се на месту редукованог *x* појављује и глас *j*:

— у *јармѹнику* Тур, *направи* се ко *гѡ^ѹ* *јермѹничѡце* Вл, — *Мијаѡло* Ка, *Мијаѡлово* Мил, *прѡја* Тур, *снѡја* Губ Вл Пш, *снѡју* Мил, *тѡјѡкно* Вуч, — *чѡју* Гу.

176. Навешћемо још неколико случајева у којима *x* у додиру са сугласником *t* прелази у *k*:

— *ктѡ* Кр Вл Вуч, *ктѡла* Вуч, *дрѡтавац* Дуб, *дрѡтѡм*, *дрѡтѡи*, *дрѡтѡ* Дуб Вуч Зе Вл Гу Лис Ђ, *дрѡтѡ* Тур, *зѡктѡва* Гу, *зѡктѡвѡ* Вл, *зѡктѡѡвала* Кот.

177. Вероватно је у свести говорника хиперкорекција кад замењују *k* гласом *x*, што може бити потпомогнуто и колебањем у употреби овога сугласника:

— *Махѡриѡ* Кот, *леухѡмиѡ* Мил, *стѡхло*, — *стѡхлѡта* Пај.

178. Прилично је ограничен фонд речи у којима се глас *x* чује. Он се ту спорадично задржао највише под утицајем „цркве, школе или књижевно-административног језика“⁷⁶. Но, и ту се он може заменити другим гласом и, наравно, изгубити. Све то говори у прилог констатацији да је глас *x* ишчезао из консонантског система драгачевског говора. Тамо где се изговара, он има артикулациону вредност тога гласа у стандардном језику. Стабилна артикулациона база његова (у тим ретким примерима) може му омогућити, у

⁷⁶ Белић: *ДИЈС* 210.

каснијој еволуцији овога говора, учвршћивање у фонолошком и фонетском систему. То је за левачки говор констатовано проф. Симић: „Међутим, и поред солидне артикулационе базе за његов изговор, припадници нашег говора радије изостављају глас *x* или га замењују гласом *k* ... Према томе, не може бити речи о гласу *x* као саставном делу фонолошке системе левачког говора. Овај глас у Л. је само једна неискоришћена артикулациона могућност“⁷⁷.

Сугласничка група хв

179. Она се појављује у ограниченом броју лексема.

а) Примери са очуваном секвенцом *хв* су врло ретки:

— *прихваџе* Дљ, *прихваџам* Гу, *ухваџе* Кот.

б) *хв > в*:

— *вала* бџу Вуч Гр Лис Пш Губ, *вали се*, — *ваџа* Лис, *ваџам* Вуч, *ваџано* Ка, *ваџано* Ка, *ваџа* Гу; — *на доваџ* Вуч, *доваџали* Кр, *доваџам* Гор, *доваџиги* Гу, *пдоваџ* Вуч, *пдоваџали* Гр, *пдоваџани* Гу, *пдоваџимо* Пај, *пдоваџили* Дуб, *руковваџ* Дуч, *сваџам*, — *сваџам* Мил Вуч, *уваџ се* нџа Ка, *уваџи* га Мил, *уваџи* Вуч Дуч Вл, *ка су га уваџили* Гр, *уваџим* Вл, *уваџио* Мил, *уваџен* Рти, *уваџен* Ка.

в) *хв > хф > ф*:

— *фаџа* Вуч Вл Нег Дуч Гу; — *прифваџио* Дљ, *уфваџили* Пш, *уфваџио* Тур.

г) *хв > кв*:

— *закваџан*, — *закваџуем*, — *пџкваџи се* Губ, *приквашаџу* Дљ, *друџи приквашаџу* Вуч.

Сугласник ф

180. У малом броју лексема изговара се сугласник *ф*. У тим случајевима он се ни по чему не разликује од фрикатива *ф* у стандардном језику. Његова судбина слична је судбини сугласника *х*. Он се, дакле, или изговара (спорадично) или се замењује другим гласовима.

а) На почетку речи *ф* се изговара у примерима:

— *фаџи* Вл Мил Ка, *не фали* Пух, *фамелиа* || *фамелија* Мил, *фамелија* Губ Кот, *фџбровџар* Тур, *бсмог фџбровџара*, — *фордумџенти* Вл, *фурдумџенте* Вуч, *фудумџенте*, — *фудумџенти* Вл, *фџбруваџара* Кр, *фџрмам* Вл, *фџкнџ* Лис, *фин* Губ, *Фраџна* *Фџрдинџара* Л, *Франџуџи* Вуч Ка Дљ, *Фраџнуџска* Гу, *Фраџнуџску* Пај, *фрџнт*, — *фрџнта* Дљ, *фрџнту* Гу, *фрџтаљ* Нег, у љебнџим *фрунама* Кр, *фруна* Кот, *ниџе* бџло *фџзбалџ* Лис.

б) У средини речи *ф* се чува у примерима:

— *исфџигуе* дџге Лис, *кафџеџија*, — *каџфу*⁷⁸ Пај, *каџане* Нег, *клаџме* Тур, *два* *кџфџерга* Лис, *са* *Крџфа* Гу, *куџфер* Гор, *лаџфа* Кот, *паџуџфлек* Гу, *пџфронџено* Гор, *гџџфус* Гр, *цеџџџан* Пај, *шиџџона* Вл.

⁷⁷ Симић: *Левач* 118—119.

⁷⁸ исп. *каџве* (Шкаџић: *Турџизми* 381).

181. Најчешће се фрикатив *ф* замењује гласом *в*, што је и природно с обзиром на њихову сличност по начину творбе.

а) Почетак речи:

— *вѣбрике* Вуч, на *вѣбрику* Л Пај, *вѣбричнѡ* тестѣре Вуч, од *вѣзѡна* Вуч, *вѣида* Кот Вл, *вѣидѣ* Пај, *вѣли* Вуч Пај Губ, нѣ *валѣ* Лис Губ, *вѣлло* Вуч, *вѣмилија* Кр, *вѣмилија* Рти, *вѣмилије* Гу, *вангѣзира* Вуч, *вѣрба* (праес.) Гр, *вѣдер* Тур, *вѣѣер* Лис Вуч, са *вѣѣером* Лис, *Вердинѡнда* Л, *вѣрмен* Тур Вуч, *вѣгуе* дѣге, — *вѣгуе* дѣгу под *вѣиглу* Лис, *вијѡкера* Губ, *Вѣлип* Дљ, *Вѣлипѡв* Кр, *вѣшек* Лис, под *вишеќлијама* Ђ, *вишецима* Ка, *вишецић* ГД, *вѣиша* Л Тур Вл, *вѣишама* Вл, *вѣише* Вуч Вл, *вѣишу* Гор Гу Пух Пај Гр, *Врѡниѡз* Губ, *Врѡниѡзи*, — из *Врѡниѡскѣ* Ђ, у *Врѡниѡскѣ*, — *Врѡиѡ* Вуч, *врѡнт* Гу Лис, *врѡнга* Вуч, на *врѡнту* Вл Гор Лис Вуч, три *врѡгаља* Ка, *врѡна* БК, *врѡна* Кот, у *врѡни* Гу, *врѡница* БК, *вѣксаре* Лис, *земљана* *вѣруна* Вл, *вѣруница* Нег, *вѣчију* (тур. *fies*) Гу, *вѣчица* Губ.

б) Средина речи:

— *асвѣлѣиран* Пух, *зѡгревѡвали*, — *зѡгревѣ* (= задесе, нађу, затекну) Вуч, *зѡирављѣно* Лис, *јѡвка* (тур. *уѣѣка*) Губ, у *кавѡнама* Вуч, ис *кавѡне* Гу, *каваница* Нег, *кавѡнѣ* кѡшичицу Пај, у *кавѡни* Вуч, *мѡгнетѡвѡн* Лис, *наѡвора* Ка, *овѡиѣир* Кот ГД, *овѡиѣири* Вуч, *ѡиравили*, — *ѡиравѣм* бѡмбу Губ, *пѡгреви* (2. л. императ.) Дуч, *пѡгревѣ* Нег, *пѡгревѣм* Кр, *прѣсѣвиѡ* (= погрѣшио) Вуч, *свѣгуе* дѣге Дуч, *сѣвѣм*, — *сѣвиѡ*, — *сѣвиги* Гор Вуч, *Сѡвија* Тур Пух, *стрѣви* га (= сретне га) Гор, *телѣвѡн* БК, *трѣвѣм* Гор Лис, *Трѣвѣн* Губ, *шивѡѣѣр* Лис, *шѡванѡг* Пух.

в) Крај речи познаје ову замену само у два примера:

— *гѣлегрѡв* Тур, *ћѣв* Кот.

182. Уместо гласа *ф* изговара се *б* у лексеми турског порекла *софра*:

— *сѡбра* Вл, за *сѡбрѡм* Пух, *сѡбру* Губ, *Сѡброниѣ* Вуч.

183. У лексемама *јѡпке* Кр, за *јѡпку* Дљ, два „*папа*“ Губ, сугласник *п* је заменик гласа *ф*, а у облицима због *лукѡиѡије*, — *лукѡиѣрам* сѡбу Тур појављује се на његовом месту велар *к*.

184. У Драгачеву је увек *јѣвѣин*, -а, -о.

185. Говори се:

— *какѣ канѡвѣ* ДД, *канѡвѣицу* вѡдѡ прѣвѣжемо Гр, *канѡвѣицу* Гор, *канѡвѣицу*, — *канѡвѣно* тестѣре Вуч, *канѡвѡм* ДД, *канѡфѡм* Пај. Вук у Боки бележи *канѡва*⁷⁹ у значењу *теѣина*, мада има и *канѡп*, — *ѡпа* у данашњем значењу. Биће да је у нашем говору у питању несигурност због чега се успоставља алтернација *п* — *в* — *ф*. Тако од тур. *dolar* овде имамо *ѡдѡлѡв*.

186. Лексички слој који је дошао касније такође потврђује ову нестабилност:

— *кафѡлѣѣр* Тур, *кафѡурмѣ* Вуч, *кѡферѡта* Лис, *профијѡнт* Гор, *фиѡлиѣне* ДД, *фиѡлиѣна*, — *фиѡлиѣнисте* Губ, *фѡгѣ* Вуч, *фѡлѡстичнѣ* Лис.

187. Именица *Шѡфѡр* има групу *-вт-* добијену дисимилацијом у контакту (в. ниже), али се чује и са гласом *ф*: *Шѡфѡтѡр* Вуч, *Шѡфѡтѡри* Вуч Л, *Шѡфѡтари* Гу.

⁷⁹ Вук: *Рјечник* 375.

Фрикативи *с* и *з*

188. Примери у којима се појављују ови гласови наведени су у одељку о јекавском јотовању. Они су саставни део консонантског система драгачевскога говора. По тој гласовној црти наш је говор сличан источнохерцеговачким и црногорским говорима⁸⁰. Међутим, иако се сугласници *с* и *з* јотују не само испред рефлекса краткога *ѡ* него и испред гласа *ј* који није јатовског порекла, ипак је та појава овде мањег обима. Ту се, даље, не чују хипокористичка образовања типа *Пѣса*, *Маѣса*, *Сага*, *Ќаја* и сл., што је у црногорским и херцеговачким говорима обично. У њима су *с* и *з* стабилизовани гласови и сматрају се фонемама, док у говору Драгачева нису стабилизовани (бар не у тој мери).

Африкате

189. Добро се чува разлика између два пара африката: *ч* — *џ*, *ћ* — *џ*. По својој артикулационој и акустичкој компоненти ови су гласови једнаки гласовима *ћ*, *џ*, *ч*, *џ* у најпрогресивнијим штокавским говорима:

— *џас*, *џаском џастиги*, *џетири*, *џемѣрно*, *џиниги*, *џиџа*; — *џиџак*, *џукела*, *џа-рати*, *џа*, *џиџак*; — *џуприџа*, *џалџви*, *џуџа*, *џукиџевиџи*, *џилаџовиџи*; — *џукано-виџ*, *џаци*, *џџиџак*, *џреџеви*.

190. Извесну нестабилност у изговору приметили смо у речце *год* и прилога *свуд*, *овде*, *онде* и *синоћ*. Тако су поред:

— *кџдоџ* Губ, *која гџџ*, — *штџгоџ* ГД, *свџћ* Вуч Тур Ђ Гу Кот Губ Вл; — фреквентни и ликови:

— *џе гџџ*, — ко е *гџџ* њмџ Вл, *штџ е гџџ* реко ГД, *понџси вџџ*, *понџси нџџ*, — *нџџ* џе *трџба*, — *вџџниџ* Вл, *вџџ*, — *нџџ* Губ, *вџџе* Вуч, *свџџ* Мил, *сџнџџ* џстала Вуч.

Ова појава је позната црногорским, сремским, мачванским и косовско-ресавским говорима⁸¹.

191. Африката *џз* не постоји у драгачевском говору. Факултативна варијанта овога гласа може се чути у примерима типа *наџзџџорник*, *Прџнџз* Гаврило и у још понеком случају познатом и изговору у књижевном језику. Не постоје, међутим, ликови као што су *џзвезда*, *џзвон*, *џзунџара* и сл.

ЈОТОВАЊЕ

192. Све категорије старог и новог јотовања познате су драгачевском говору:

1. Композита од глагола *ниги* је као и у осталим централним штокавским говорима:

⁸⁰ Пиж: *Колацин* 86—89; Милетић: *Црлница* 341—342; Вуковић: *ГПД* 44—46; Пецо: *ИХ* 92—93; Вушовић: *ДИХ* 18; Стевановић: *Источноцрногорски* 34.

⁸¹ Исп. решимо: Стевановић: *Источноцрногорски* 39; Вуковић: *ГПД* 33; Б. Николић: *Срем* 315; Б. Николић: *Мачва* 233; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 294; Симић: *Левач* 121.

— *дбћи, наћи ући, заћи, прбћи, прећи, прићи*: *дбћем, наћем, ућем, заћем, прдћем, прећем, прићем* итд.

2. Збирне и глаголске именице (- + *је*):

— *грање, камиње, коље, пруже, грбжђе, лиише, снагле, грбље*; — *бацање, гледане, кување, причање, свирање*; —

а јотовани су облици оваквих именица преузетих из језика богослужења:

— *Предбразјење, Јоване, Николје, Благовѣштјење* || *Благовѣштјење*, око *Ваведења, Ведјење*. У Губеревцима је забележен облик са нејотованим конс. у називу црквеног празника *Аведеније* (са *ије*).

3. Облици придева:

— *днвљй, крвљй, гдвѣйй, пилећй, телелйй, јажећйй*; — *ндшен, гажен, купљен, враћен, загубљен, ураћен*. Овамо иду и називи празника *Јовањдан, Лучињдан, Бдјсњй дан, о Николјуднѣ, о Никољу, на Стѣвањдан, Савињдан* || *Савињдан*.

4. Именице на -*њак*:

— *рдђјак, нѣћјак*.

5. Облици редног броја *три*:

— *трѣћй, трѣћја, трѣћје*.

Аналогијско успостављање алтернација палат./непалат. сугласник

193. Знатан је број случајева у којима се непалатални сугласник јотовао путем аналогije. То је дошло отуда што смо у историји нашега језика имали више јотовања у различитим фазама развитка (ново јотовање, подмлађено јотовање, најновије јотовање). Тако су се једном успостављене алтернације нарушавале наредним јотовањем у том смислу што су се шириле и на облике који нису имали фонетске услове за такву гласовну промену. Успостављање алтернација палаталан — непалаталан консонант на бази аналогije карактеристично је за глаголске облике изведене од основе *пусти-* и *намести-*:

— *измјештйм Лис, намештй Губ, намештйо Кот, намјештй се*, — *намјештйће* њима *нѣко Лис, прѣмештѣ га Вуч, прѣмештйм нбс Гор, прѣмјештѣ Гу, смјѣштѣ се Пај, смѣштйш Вуч, смјѣштй се Лис, размештйм кревет Вуч*;

— *испуштй,* — *испуштйк све Вл, испуштйла Гу*, ако *бүдѣм испуштйо Гор, напуштй пбсб Кот, напуштй жѣну и ћѣцу Гор, напуштй школу Кр, напуштйли Вуч, напуштйо Гор БК Вуч Кот, дни отпуште ДД, подпуштѣ Ка, подпушти Гр, подпуштйло мѣтар й пб ГД*, док нису и *дни подпуштали Губ*, *нѣћемо нй мй да подпуштймо Ка, пүштѣ стбку Вл, нѣ пүштѣ ДД, нѣ шћеднү да га пүштѣ Лис, дма га пүштѣ Тур, пүштѣ нам вбду Гр, пүштй Лис Ка Вл Гор Губ*, да од срца *сүзѣ не пүштйла Кот, пүштйли ме Л, пүштйло ме мало Вуч, пүштйм Кот Ка Лис, пүштйм крају*, — *нѣ пуштйм Вл, пүштймо Гр, пүштйо Лис, пүштйб Тур, пүштйо низ ова⁴ пүт Гор, пүштйше Л, распуштйла се Тур, спүштй Вуч, спүшти пүшку Губ, спүштй се Вл, спүштйла Лис Вл, спүштйб Вуч, спүштйо се дбдвно Лис*.

194. Примери са нејотованим гласом *с* врло су ретки:

— *испүстйла Гу, напүстйо,* — *прдпүстйти Дуч, спүстйо Гор*.

Изостанак алтернација палаталан/непалаталан сугласник

200. Мањи је број облика у којима се, и поред постојања фонетских услова, јотовање није вршило. То је нарочито карактеристично за неке глаголске именице. Појава је везана за онај период развитка наших дијалеката у коме је у језичком осећању нестало чвршће везе између трпног придева и глаголске именице. Зато се она фонетски удаљавала од трпног придева и више се приклањала инфинитиву. Тако се коренски сугласник *л* није јотовао у примерима:

— *запалѣње* Пај, *оболѣње* Л, *трѣ оделѣња* Лис, *сѣдам оделѣња* Тур, *оделѣње* ДД, *митрољѣско оделѣње* Гор, *осветлѣње* Кр, *гѣлѣње* БК Вуч.

Овакви примери могу се врло често чути и у говору образованијих људи. Образовани слој је често под дијалекатским утицајем, као што се и онај необразовани труди да говори књижевним језиком. То значи да су у интерференцији два слоја: књижевни и дијалекатски.

Од осталих облика са нејотованим коренским сугласником наводимо:

— у мѣм *баталјѣну* Кот, *дѣселени* ДД;

— *наместено* Мил, *напустено* Вл, не *пуста* се да се рѣи Лис, *напустају* Зе, често *ја пуста*м Вуч, *спустати* Дљ, по *старјѣству* Кр Лис;

— *раниѣ* е *пдштено* Лис;

— у *Ивеници* Вуч, *Јовандан* Зе, о *Јовандану* Лис, *краѣна* кућа ГД, *краѣни*, — *краѣну* сѣбу Вуч, *лѣгину*, — *лѣгинице* Гр, *лѣгнѣ* време, — у *лѣгнѣм* месецу ДД, *милостину* Губ, *последнѣ* суђѣње Лис, *Радонић* Тур, *Тијанац* (= етник изведен од топонима *Тијање*) Гу.

СУДБИНА СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

201. Стару групу *стр* забележили смо само у примеру *стрѣ* сам у школи Ка. Иначе се говори *дштар*, *-тра*, *-тро*, *наоштрѣ*, *уштроѣ*.

202. У нашем говору је само *шѣѣва*, *шѣѣвѣр*, *шѣѣвовица*.

203. Реч *трѣшња* изговара се тако у свим облицима. Тако и *црн*, *црвен*, *црв*, *црѣво* || *цриѣво*.

204. У Драгачеву се говори *сврѣка* || *шврѣка*, *шврѣкац* (мужјак).

Иницијална позиција

205. Ако је у консонантској групи неки оклузив, онда се она често упрошћава. Недоследност је везана првенствено за групе *пш-* и *пс-*:

а) група *пш-*:

— *шѣница* Дуч, *шѣниѣ* Тур;

— *пшѣница* Гу Пух ДД Губ Мил Кот Дуч Лис Вл, *пшѣница* Тур, *пшѣнца* Вуч, *пшѣниѣ* Гр, *пшѣницу* Гор, *сѣѣ* *пшѣницу* Пух, *пшѣничнѣ* брѣшно Гр, *Пшѣнѣк* (свуда);

б) група *пс-*:

— штѡ с ми *сѡвѡла* ма^нку Вл;

— *псѡвѡ* Губ, *псѡем* Лис, *псѡеш* Вл, *псѡѣ*, — *псѡју*, — *псѡѡли* Тур;

в) група *пт-*:

— *тѡца* Кот Тур, о *тѡца*, — *тѡце*, — *тѡчѡри* Лис, *тѡчѡѣ* нѡге Гр;

г) група *пч-*:

— *чѣла*, — *чѣлѣ* Кот, *чѣле* Лис Вуч Ка Тур Гу, *чѣлѡ* Ка Лис, *чѣлама* Тур, *чѣлѡри* Ка;

— *пчѣле* Кот, *пчѣлѡр* Пај;

д) група *кћ-*:

— *ћѣр* Лис Губ, *ћѣрка* Пш, трѣ *ћѣрке* Гр, *ћѣрке*, — о *ћѣркѣ*, — *ћѣрима* Вл, *имѡм ћѣрѡ* ГД;

— *шћѣри* Кот Тур, *шћѣрију*, — *шћѣрима* Тур, *шћѣрка* Тур Вл Пух, *шћѣркама*, — *шћѣркѣ* Тур, двѣ *шћѣрке* Губ, *шћѣрком* Тур, *шћѣрки*, — *шћѣрко!* Кот, *шћѣрку* Тур Кот Вуч, *шћѣрци* Тур;

ђ) група *гѡ-*:

— *ѡѣ* Губ Л Зе Гр, пѣтали *ѡѣ* је Нег, *ѡѣ* ћеш Пај, мѡжда знѡш *ѡѣ* Бѣлѡ Цркѡа Вл, *ѡѣ* ћемо да стрпѡмо Дуч, *ѡѣ* је Гор;

е) група *тк-*:

— *кѡла* сам Кот, — док су остали облици од глагола *ткати* са *тк-*: *ткѣм*, *ткѣш*, *ткѣ*, *ткѣмо* ..., *ткѡнѣ*, о *ткѡѡа*;

ж) група *бз-*: свуда је *зѡѡа*, а у Горачићима и *зѡѡка*.

206. Глагол *вѣриги* и композита увек се изговара тако, дакле без иницијалнога *гв-*: *вѣрила*, *вѣрѡм*, *надвѣруем* се, али се спорадично појављује гутурал *г* у облику *гмѡлѡ*.

207. Прелаз фрикатива *ш* и *ж* у африкату *ч* и *ѡ* је појава која је лексички ограничена⁸². Тако се поред:

— *шкѡла*, *шкѡлуе*, *шкѡѡи*, *шкрѡпѡ*, —

где је изговор фрикативних гласова стабилан, чују и облици:

— *чкѡрт* Гор, мѣни *чкѡѡи*, — *чкѡѡиће* ти Вуч, *чпѡрет* Гор, *ѡѡѡѡр* Дљ ГД Тур, *ѡѡѡѡри* Пш Тур.

208. Такође се у ограниченом броју лексема појављује секундарно *с* и *з* у иницијалној позицији:

— *спѡред* бунѡра Пух, *спѡред* брѡзлѣ Тур, дрѡг *спѡред* мене, — *спѡред* мене сѡѡи Губ, *спрема* ѡномѣ Кр, *спѡѡдигла* сам ДД, *спѡѡдигло* се Вл, *спрѡѡѡѡила* се Гр;

— *здѡѡѡѡр* вѡжѡи, — од њѡнѡг *здѡѡѡѡра*, — *здѡѡѡѡрено*, — *здѡѡѡѡрѡмо* се Вуч, *здѡѡѡѡрили* се Лис Вл, —

али понекад изостају тамо где им је место:

— *пѡрѡзѡѡмила* се, — да се *пѡрѡзѡѡмѣмо* Вл.

⁸² Исп. Симић: *Лѡѡѡ* 176; Пецо — Милановић: *Рѡѡѡ* 284; Алексић — Вукомановић: *Жѡѡѡ* 300; Стевановић: *Истѡчноцрнѡгорски* 52.

209. Група *џб-* уместо *жб-* забележена је у примерима *џбџн* = дрвени суд за воду ГД, и *џбџн* Тур Губ.

210. Секвенца *дз-* > *з* на целом терену: *зџња*.

211. Супституција сугласника на почетку речи по принципу дисимилације ограничена је на ове случајеве:

а) група *мн-*:

— *мндго* Ка Вл Рти БК Зе Пај Пух Губ Дљ Лис Пш Мил Гор Л Вуч Кот Гу Тур, *мндгџ* Л, *мндгџ* тџла Мил, *мндгџ* Вл Л, *мндгџм* Кот; — *намндџило се Ђ*, *размндџило* Пај, —

а знатно су ређи облици са неизмењеном групом *мн-*:

— *мндго* Пух Гу Вл Губ Пш ГД;

б) група *дл-*: *глијџто* Тур, *гљџто* ДД;

в) група *см-*: *цмиља* Тур, *Цмиљка* Вуч:

Група *дл-* се чува у драгачевском говору и не прелази у *зм-*:

— *Дмитровдџн* Кот Кр, *Дмитровић* ГД Вл, *Дмитар* Вуч.

Медијална позиција

212. По принципу асимилације по звучности супституисан је сугласник у двама примерима (након редуковања вокала *и*):

а) у облику императива 2. л. мн. глагола *дџћи* — *дџџте* Лис.

б) У облику придева *слџтак* Вуч, аналогичном према облицима у којима је било услова за ово једначење. Понекад то једначење изостаје: *дџџте* Лис, *про-наџте* га Ка.

213. Асимилацијом по месту и начину творбе имамо замењене сугласнике у овим случајевима:

а) *мг* > *нг*:

— *нџ пџнги* ГД, *пџнгим* Тур ДД ГД Лис Кр, *пџнгџм* дџбро Вл, *пџнгиџ* Ка, *пџнглџив* Пух, *пџнглџивџ* ГД, *имџ пџнглџивости* Вл, *џтку сам јџ запџнгила* Лис, *запџнгила* Губ Вл Гр, *џџџда нџсам запџнгио* Лис, *незапџнџени* ДД, *џпџнгила* Вл, *џпџнгио* сам га ДД, *џпџнгити* Гр, *пџнги* Кот.

б) *нб* > *мб*:

— говори се *зелџмбџћ*, *бомбџна*.

в) *нп* > *мп*:

— *јџџџмпџт* Тур, *јџмпџт* Мил, *јџмпџт* Вуч, *џџџмпџт* Тур, *џџџџџмпџт* Кот.

г) *нк* > *њк*:

— *тџњкџр* (= возач тенка) Ђ, *тџњкови* ГД, *чџњкови* Губ, —

па су наслањањем на ове ликове у номинативу јд. облици са *њ*:

— *тџњак* Ђ ГД Губ, *чџњак* Вл Губ.

д) *вн* > *мн*:

— сем потврде *џбрамнџ* ДД увек се изговара група *-вн-*.

џ) *шл* > *шљ*:

— *џсто јџш тџишљџраџ* Лис, *трџџба ми за тџишљџраџ* Тур.

е) њч > нч:

— *накѡнче* се зовѣ Гр, *ѡзмѣ накѡнче* Вл.

ж) жб > ѡб:

— вѡ^жна *вѣмба* Вуч, на *вѣмби* Губ, *вѣмби* ДД, пѡзвѡли ме на *вѣмбу* Л, ѡтишѡ на *вѣмбу* Пух, *извѣмбамо се*⁸³ Вуч.

з) нж > нц:

— *инѡи^нѣр* Тур, *ѡдѡла* се за *инѡи^нѣра* ГД.

214. Супституције сугласника на бази дисимилације реализују се: а) у контакту и б) на одстојању.

215. Дисимилацију у контакту потврђују следеће секвенце:

1. мн > вн:

— *гивнѡзија* Мил, из *гивнѡзије* Тур, уписѡ га у *гивнѡзију* Пух, *гѡвно* Лис Дуч Гу Вуч Тур, *осѡвнѣс* Кот.

2. мњ > мъ:

— *јѡ ѡ тѡ сѡмљам*, — *сѡмљамо* Тур, нешто ми *сѡмљива* Гу.

3. мј > мь:

— *Дѡмљан* Вл, *ћѣ си*, *Дѡмљане* Лис, *тѡмљан* Дуч, *тѡмљана* Вуч Гу, *мѣтѡ тѡмљана* Губ, *тѡмљаном* Вл. У Каони смо чули *тѡмљан*. Овде је процес највероватније текао овако: *мј > мњ > мь*⁸⁴. У Гучи је забележен лик *Дѡмјан*.

4. ћн > тњ:

— *кѡљѣмо бѡжиг^нѡке*, — *бѡжиг^нѡ* Вл, *бѡжиг^нѡ* пѡс Лис Кот Губ, *бѡжиг^нѡ* Вл, *гѡт^нѡјк* Кр, *кѡт^нѡица* (= кућаница) Кот, *кѡт^нѡј* Кр, *ѡкут^нѡица* Губ Лис, у *ѡкут^нѡици* Тур, *ѡкут^нѡицу* Губ Тур Вуч, *помѡт^нѡјк* Тур, *ѡмѡ помѡт^нѡјка* Вл, *прѡлет^нѡј* снѣг Вл, *нѡт^нѡј* смѣна ГД, *нѡт^нѡј* Тур, слѡгали смо се лѣпо, кѡ *срѣт^нѡј* дрѡгови Вл, *срѣт^нѡј* Бѡжић Вуч, *срѣт^нѡ* бѡло ГД, *нѡ^нсрѣт^нѡј* Мил, *нѣсрѣт^нѡј* ГД Кот, *срѣт^нѡј* и дугѡвеки ДД;

— *срѣ^нѡ* слѡва Дуч, *нѣсрѣт^нѡ* Вл, *срѣт^нѡ* сам Лис, *срѣт^нѡ*, -*т^нѡ*, -*т^нѡ* Тур Гр, *срѣ^нѡ* Пух, *прѡлет^нѡј* Мил Лис;

— *кѡ ѡу нѣсрѣк^нѡ* Вл, *нѣсрѣк^нѡ* *јѡ* Пај, *ѡ мѡ^н* мѡле *нѣсрѣк^нѡј*, гѡведа ти ѡ штети Мил.

Не располажемо потврдама типа *кућ^нѡј*, *бѡжиг^нѡј*. По Решетару, глас *ћ* изгубио је палаталност и прешао у *т*, пошто се иза њега, у суфиксу, већ налази палаталан глас *њ*⁸⁵. Проф. Симић је уочио да у левачком говору оба гласа могу бити полуумекшана: *помѡт 'н 'ѡјк*, *плѡт 'н 'ѡ* марѡмица⁸⁶. Тако и Б. Николић у тршићком говору бележи *помѡт 'ѡјк*, *кѡт 'ѡј*⁸⁷.

⁸³ „У Левчу се чује изговор *вѣмба* и *инѡи^нѣр* поред *вѣмбѡ* и *инѡи^нѣр^н*“, где нема „никаких гласовних процеса у основи“ (Симић: *Левач* 185).

⁸⁴ Исп. Симић: *Левач* 199.

⁸⁵ Решетар: *Slavia XI*, 594. Исп. и Вуковић: *ГПД* 48; Вушовић: *ДИХ* 28; Пецо: *ИХ* 97; Симић: *Левач* 199; Реметић: *Шуладија* 194.

⁸⁶ Симић: *Левач* 199.

⁸⁷ Б. Николић: *Тршић* 409.

5. *ћъ > гъ*:

— *вдгѣак* Л Губ Кот ДД Лис Ви, *вдгѣак* Пај, *вогѣакѣ* Вл, *вогѣакѣ* Мил, *вдгѣакѣ* Дљ, под *вдгѣаком* Лис, по *вдгѣаку*, — у свѣм *вдгѣаку* Мил.

6. *ич > кч*:

— на *брекѣићу* ГД, дамо *кѣкчице пѣкчету* Ка, *пѣкчад* ђврљала нѣкѣ *кѣноплѣ* ГД, *пѣкѣди* Мил, *пѣкѣ* Губ Мил ГД Гр, *идѣ пѣкѣ* низ *бѣкѣ*⁸⁸, нѣсѣ *кѣкчину* (у шали се говори у Губеревцима), *кѣкчине* Ка Вуч, *рѣкчине* Гор;

— *брѣкѣић* Кот Лис, *брѣкѣићи* Лис, *бѣкѣ* Вл Лис Тур, *бѣкѣица*, — из *бѣкѣ*, — из Бѣнѣ *Бѣкѣ* Губ, у *бѣкѣ* Гу Тур Ђ, по *бѣкѣ*, — *бѣкѣ* Тур, *бѣкѣина* = пејор. Ђ Кр, у *бѣкѣици* Пш, *бѣкѣовѣни* Вуч, у *бѣкѣ* Гор Лис Кр, *бѣкѣовѣлук* Тур, *грѣкѣица* Гр, *кошѣанѣ* бѣлес Вуч, остале *кошѣурине*, — *Ѣрошѣић* је Ѣроз у пѣшкѣ, — *лѣјѣ пѣкѣад* Лис, да те не *нападнѣ пѣкѣад* Гу, *пѣкѣ* Лис, *пѣкѣић*, — *пѣкѣ* Тур, *пѣкѣету* Ка, *пѣкѣадара* (пејор. од пушка) Ђ.

С пуно оправдања се може прихватити Ивићево објашњење по коме *ич > хч > кч* у речима где је *х* изворно: *бѣкѣ*⁸⁹. Б. Милетић у Црмници има *пѣкѣ*, где се *к* развило преко *х*⁹⁰. Гласовну групу *кч (< ич)* имају и други говори⁹¹.

Ликови по *бѣкѣ* Гр, на *пѣкѣар*, — на *пѣкѣару* Пај су усамљени и не могу се сматрати општијом цртом овога говора.

7. *пч > вч*:

— нѣће да се *зѣковѣ* Гр, *зѣковѣ* се Вуч, *зѣковѣм* Гор, *Ѣковѣиш* Гр, *Ѣковѣли* Вуч, *Ѣковѣм* Губ, *кѣвѣ*, — *кѣвѣи*, — *кѣвѣма* Тур;

— *кѣпѣад*, — *кѣпѣди* ГД, *кѣпѣице*, — *кѣпѣета* Губ, *кѣпѣ* Вл, *кѣпѣ* Л;

— *кѣпѣ* Тур, — где је *п* плозив *п* у скупини *пч* редукован.

8. *пт > вт*:

— *Шѣвѣари* Тур Мил Гу, *Шѣвѣарка* Вл, *шѣвѣаркѣ* кѣћа Вуч, *шѣвѣарскѣ* Ка, *Ѣпѣиси* га Вуч.

О ликовима типа *Шѣвѣар* в. у одељку о сугласнику *ф*.

9. *пк > вк*:

— *Ѣзме* се јѣдна *шѣвка* Ка;

— *шѣвѣма* Губ, *шѣкѣ* Гор.

10. *пш > вш* (такође ретко):

— *Ѣшите* (= уопште) Вл, *Ѣшину* Кр, *ѣѢше* ДД;

— *Ѣштина* Тур, *удѢшите* Губ, *ѣѢше* Вл, *ѣѢше* ми је Кот, *ѣѢше* Вуч, *ѣѢши* Кот, *нѣѣѣѢшић*, — *проѣѢшић* Тур, *ѣѢшѣм* Губ, *ѣѢши* Кот.

⁸⁸ Исп. тур. *бѣкѣ* (Шкаљић: Турцизми 123).

⁸⁹ Ивић: Дијалектологија 100—101.

⁹⁰ Милетић: Црмница 364, напомена.

⁹¹ В. нпр.: Белић: ДИЈС 217—218; Стевановић: Источноцрногорски 50; Симић: Левач 200; Јовић: Трсеник 70; Ивић: Дијалектологија 100; Барјактаревић: Чулић 16.

11. *пс* > *вс* само у *тѣвсија* ДД, а много чешће се говори:

— *лѣпсала* Ђ, *лѣпсѡ* Лис Тур, *лѣпсуеш* Вл, *ѡпстѡ* Дуб, *пѡлѣпсале* ђвце БК, *пѡлѣпсале* свѣ Кот, *пѡлѣпсаше* ГД, *сѡпсуе* Пај, *пѡдѡписали* Нег.

Овде бисмо навели и облике за које сматрамо да су добијени дисимилацијом у контакту:

— дѡбро рѡдиѣва *кѡнпѣр* Л, *крѣнка* Губ, *кѡнишија* ГД.

Дисимилацијом у контакту супституисани су сугласници и у наредним случајевима:

— *мешто* мѡй синѡвѡ Гу, *мешто* мѣне Лис, не *мѣшто* стражѡра (= уместо ~) Губ, *намешто* мѡе⁹² (= место мене) Гу.

216. Дисимилацију сугласника на одстојању потврђују примери:

— *шињѣр*, — са *шињѣром* Нег;

— у *рѣлни* Вуч;

— *ѡрмѡн* Вл, у *ѡрмѡну* Пух;

— *нѡуѣка* (= махуна) Тур;

— *слимѡли* Гор Гр, *слимѡи* Вл Губ, *слимити* Вуч Губ, *слимѡи* Гор, *преслимѡвају* Кот; — *слимѡи се* Тур;

— *пѡлѡмоѡе* (= пуномоѡје), — *пѡлѡмоѡи* ѡн Бѡгѡсѡва Лис;

— *квѡртѣљ* Вуч;

— од *мѣрмена* Пух;

— *кѡндитѡвѡн* Пш, да се *кѡндитѡе* Нег, *кѡндитѡују* ГД;

— *лѣнгер* Пај ГД;

— *фурдумѣнте* Вуч, *фудумѣнте*, — *фудумѣнти* ВЛ, где је, након дисимилације, редукован глас *р*;

— *имѡм* жѣта *ѡломѡњског* Тур, *ѡвлањске* гѡдине Вуч.

Поред *чѣсма*, облика који је књижевни и који се развио по закону дисимилације *ти* — *ш* > *ч* — *с* од турске позајмљенице *ѡѡште*, овде се чува и старији лик те речи:

— *чѣшма* Вуч Мил ДД, ко *чѣшмѣ*, — *вѣдеѡеш* јѣдну *чѣшму* Вуч, *чѣшме*, — ко *чѣшмиѡѣ* ГД.

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА И УПРОШЉАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

Сугласници *д* и *т*

217. Дентал *д* склон је губљењу у интервокалном положају у облицима глагола *гледаѡи*, у облицима бројева *ѡѡдѡсет*, *тридѡсет*, *ѡетрдѡсет* и у неким другим случајевима:

⁹² Ликови типа *мѡе*, *гѡѡе*, *шѡѡе* и сл. прокоментарисани су у Акцентима.

— *гла* по́сла Лис, *глеа* е ма́ло по̀преко ГД, *глеају* Ка, *глеам* ГД Вл, *глеамо* по̀со, — *глео* си, — не *глеа* сто́ку Вл, *глео* Вуч, ни да по̀гла Губ, ја по̀гла — 1. л. јд. аор. Л, по̀глаш Ка Вуч, по̀глејте Вуч, у́гло ме́не Л, прѣ́глин Дуб, за́глеам Вл;

— *двѣс* Пух Ћ Губ ДД, *двѣс* јѣдан Тур, *двѣс* пѣт Вл, за *двѣс* па́ра Губ, *дваѣстак* Гу, *двѣстѣ* Лис Губ, по *дваѣстѣ* ГД, *дваѣстѣ* да́на Мил, *дѣвесто* *двѣсте* Кот;

— *трѣс* Пух Дљ Мил, *трѣс* а́рѣ Вл, *триѣстѣ*ну срѣзо́ва Гу, *триѣстѣ*ну ме́-тара Лис;

— од *чѣтерѣсте* Нег, *чѣтрес* Губ, *чѣтрѣс* Мил Губ Лис Дуб ГД, *чѣтрѣс* ку́ћа Кр, по *чѣтрѣс*, — око *чѣтрѣс* ДД, *чѣтрѣс* ђсам Вл, од *чѣтрѣс* Мил, *чѣтрѣс* дѣвѣт Ка, *чѣтерес* трѣ́ће Пух, на *чѣтрѣсници* Вуч, имам *чѣтрѣстѣ*ну ју́ница БК;

— да *виш* тѣ Лис, да *виш* Вл Пух, а *вѣш* ка́ ти је у́пут да́н Кот;

— *одјама* Вл, *ја́мпуг* Вуч, *ода́мпуг* Тур, од *јама* Ка, *јама* Кот;

— *вѣте* Вл Губ, *јѣте* Гор, *навѣте* Губ, *сѣте* Губ Вуч, *сѣте* Вѣ Тур, *сѣте* Вуч, *убра́дте* ма́раму Л, *ѣте* ву́да Дуб, *ѣте* са́мо пра́во Гу;

— *вое*, *ное* Губ.

218. Сугласник *д* није се редуковао увек у облику 2. л. мн. императива после губљења вокала *и*:

— *довѣдте* Вуч, *издѣдте* Гор, *ра́дте* Дуч Вл, *ура́дти* Кр.

219. Сугласник *д* се понекад губи у 1. л. мн. презента глагола *ићи* кад се испред њега налази елидирани везник *да*: *дѣмо* Вуч, ма́рамо *дѣмо* Ћ. Везник је овде елидиран, а нагомилавање денталног елемента у овим говорним целинама условило је редукацију. Тако и у *а^ндѣмо* Нег, *и^нги* са де́цом Лис, *и^дѣ* Кот.

220. Дентални сугласници *т* и *д* се у највећем броју случајева редукују испред струјних консонаната:

— *богѣство* Губ Мил Тур, жи́вѣмо *брѣски*, — *брѣство* Гу, *дѣвесто* Кр, *дѣ-весто* пѣтнѣсте Вуч, *дѣвесто* двѣсѣте Кот, *зана́ство*, — бо́й се *проклѣства* Зе, *свѣс-скѣ* Кр Губ Лис, *свѣскѣ* ра́т Вл, *свѣскѣ* ра́то Губ, *свѣскѣга* ра́та Мил Лис, да се *супрѣдстави* Дљ, *супрѣдставио* се Пш, *утѣмаски* Вуч, у *Хрѣаску* Гу, *хрѣаскѣ* Тур;

— *кљу́се* *брскѣ* Ћ, *брскѣ* ме́сто Л, *брскѣ* има́ње, — у *брскѣм* Гу, у *брскѣ^н* ку́ћи Кр, *љу́ство*, — из *на́слѣства* Лис, *осѣмло* се ДД, *ѡсѣко* га Тур, *осѣмло* се Мил ДД Вуч, *ѡсѣћи* Вуч, *ѡсечена* гра́на Тур, *осѣче* Ка Вл, *ѡсечѣто* Вл, *ѡсјече* (3. л. аор.) Гор, *ѡсјочи*, — *ѡслѣжѣмо* вѣ^нску Вл, *ѡслѣжѣши* Вуч, *ѡспѣва* Гр, *ѡспѣвам* Вл, ме́но *ѡспѣвам* Зе, тра́жи дѣсѣт ѡсто́ БК, на *ѡстоја́њу* Вл, два́ ме́сеца *ѡсуѣта*, — *ѡсуѣто* Губ, *ѡстѣпаго* преко Алба́није, — *ѡстѣпи*мо Гу, во́^нска *ѡстѣпила* Пај, *ѡстѣпала* Вл, *ѡстѣпалѣ* ДД Дљ, *ѡстѣпамо* Вуч Ћ, *ѡстѣпа́ње* Дуб Л, ако *ѡстѣпи* Лис, *ѡстѣпио*, — *ѡстѣпѣте* Ка, *ѡстѣпѣо* Губ, *ѡстѣпѣши* Ћ Губ, *пѡсмек* Вуч, *пѡсмија́вају* се Кр, ка се *пѡсетѣм* Вл, за *прѣседни́ка* Пш, *прѣсобље* Лис, *прѣстави* Пш Гр Л, *прѣставѣмо* Мил Лис Нег, *прѣстаља* Кот, *прѣставља* Гу, *прѣстаљају* Вуч, *прѣстаљѣо* Дљ, по *прѣстражѣма* Вуч, *руководѣсто* ДД Гор, не́ма *срѣстава* Вл Губ, *срѣстава* Пух, *срѣства* Мил Лис, сво́ја *срѣства*, — од *срдѣга*, — *сѣскѣ* Вуч;

— *нажѣвила* чо́вѣка Вуч, *нажѣвио* сѣнове Кр;

— *дишколуем шћерку* Лис, да *дишколују* сйнове Мил, *дишравили*, — *дишравѣм* бѡмбу Губ, *дишегу* Вуч Ка, *прѣшколскѡ* Вуч.

Усамљени случајеви *људство* Тур и *свѣтскѡг* Кот, као и одсуство африканизације (изузимајући лик *љуцки*), говоре да је губљење дентала испред фрикатива редовна појава у драгачевском говору.

221. Глас *ɔ* је склон губљењу испред сонанта *n*:

— *дѡпануги се* Вл, *зѡпанемо* Вуч, *испану* Гу, *нѡпане* Вуч, *ѡпане* Тур, *ѡтпане* Гр, *пѡнѣ* Вл Лис Кот Пш Тур, *пѡнѣм* Лис Кот, *пѡнѣш* Ђ, *ѡн пѡни* ГД, *пѡну* Гор, *пѡглѣнем* Вл, *прѡпанѣ* Гр Вуч Лис Ка Тур Губ, *прѡпанѣм* ГД, *прѡпанѣш* Кот Губ, *прѡпану* Лис, *спѡнѣ* Ђ Гу, *нѣ спанѣ* Губ, *упанѣ* Ђ Гу, *упанѣм* Вуч Гор;

— у Мѣснѡ^н *зѡеници* Дљ, *зѡено* Лис ДД Гор Губ, *зѡено* Кот;

— *ѡзјена* Вуч, *јѣна* Л, *јѣна* бѡба Дуб, *јѣнѡка* Вуч, *јѣнѡга* ДД Вуч, *ѡш јѣну* љуту Гор, *н ѣну* стрѡну Губ, *на ѣну* стрѡну Лис, *по ѣну* крѡвицу ДД;

— *згѡно* Л Тур, *пѡнезгоно* Мил;

— *јѡнѡ* ћерка Вл, *јѡнѡ* Рѡдое ГД, *јѡну* Милѣну Пух;

— од *нѡниѡѣ* Лис, *три наниѡе* Л, *пѡ наниѡе* БК;

— учи *Пѣтровунѣ* Ка, до *Арѡнђеловане* Кот, о *Јерѣминунѣ* Ка, по *Јѡвањунѣ* Гор, о *Нѡкољуднѣ* ГД;

— *знѡни* Гу; *нѡнесѣм се* Л; *ѡнѡ*, — *пѡглѣнем* Вл; *ѡмѡ* Гр ДД Вуч Губ, *ѡмѡ* Ђ Губ.

222. Гласовне промене у вези са секвенцом *dn* су непостојаног карактера. Да је то тако, показаће нам наредни примери:

— *зѡпаднѣ* Гу Пај, *нѡпадну* Кр Гу, *пѡднѣ* Лис Тур;

— *зѡедно* Ка Лис Мил Вл Кот;

— *јѡднѡко* Вл, *јѡ мѡли јѡднѡга* Кот, *питаѡ јѡднѡга* Мил;

— *нѡдница* Вуч Тур Губ, по *нѡдници* Вл, *нѡдницу* Губ, *нѡдничили* Вл, *нѡдничим* Губ Вуч, *нѡдничѡ* сам Гу;

— *Арѡнђеловднѣ* Кот, ѡ *Ђурђевудне* ГД, о *Нѡкољуднѣ* Вуч, о *Пѣтровуднѣ* се пѡле Ка;

— *сѡднѣ* Гу Лис БК, *сѡднѣ* Гор, *сѡднѣмо* Тур Вуч; *ѡднѣи* нѣком Лис, *ѡдну* Гор; ако *нѣмаднѣ* Кот;

— *згѡдно* Тур, *пѡднѣ* Ка Тур Лис Дљ, *гѡдан*, *-дна*, *-дно* (свуда), *днѡ*, *днѡ*, *зѡдно*, *зѡдна*, *зѡдну* (свуда).

223. Дентални оклузив *t* губи се испред сугласника *n*, што је у наредним случајевима резултат деловања народне етимологије:

— *прѣпѡстави* Вл, да *се прѣпѡставим* (= ~ представим) Губ, *прѣпѡстѡвка* Мил, *прѣпрошлѣ* гѡдинѣ Гу, *прѣпрошлѣ* зѡмѣ Лис ДД Мил.

224. Као и у другим говорима, реч *астма* има облике са редукованим *t* у интерконсонантској позицији:

— *ѡсма* Вуч, *ѡмѡ ѡсму* Дљ Вуч.

225. Дентални оклузив понекад испада у позицији $c + t + p$:

— *срѣдам* Л, *Срѣин*, — ко *Срѣина* Вуч, *на срѣну* Л, *срѣовѣла* цео виѣк Кот, до *срѣе* Вуч, *срѣѣали* Ка, *срѣѣамо* Л, са *срѣицом* Кр.

226. Дентал t редукује се иза консонанта c у лексемама:

— *бдлесан* Лис Вуч Вл Губ ГД Ка Гу, *жѣлосан*, — *масан* Тур, *одрѣсо* ГД, *дпѣсан* Вл Пај, *пѣкосан* Гу, *пдрѣсан* (= који је висока раста, крупан, развијен) Вуч, *присупачна* жѣна Лис, *пдсан* Вуч, *рддосан* Вл, *свѣсан* Вуч Вл, дѣшла шѣма до *лисѣвѣѣа*, — *лисѣвѣ* Лис.

Већина ових случајева добијена је аналогijом према другим облицима: *бдлесна*, *-сно*, *-сни*, *-сне*, *-сна* итд.

227. Иза фрикатива c изгубљен је сугласник t у речи *сочѣрством* Лис, највероватније зато што су у њој две секвенце *ст*.

У претконсонантској позицији ишчезава сугласник t у лексеми *ротква*: *рдква* Вл Лис Гр.

Једном смо забележили *поцѣњуем* Вл, где је t уклоњено испред африкате у којој је садржано. Исто тако објашњавамо *печѣни* дѣн (= петак, кад се пости) Вуч.

Такође се овај глас понекад уклања у речима *дирѣкно* Лис Дљ и „*варбург*“ због тежег изговора у интерконсонантској позицији. А испред сугласника k ишчезло је t у примеру: да га *одрѣвти* Губ.

228. Сугласници d и t губе се често у сантхију под већ познатим условима, тј. ако наредна реч почиње средним гласом.

229. Сугласник d :

— *дѣка* Драгѣѣла, *тѣкѣ* Вл, *и дѣѣте*, донѣси *вѣдѣ* Лис, *ка дѣспѣ* Нег, *ко Дѣни*ла, — *ко дѣбриѣ* људи Тур, *ко дѣктора* Кот, *ко Драгиѣа* Зе, *ко дѣругѣа* Гу, једно *кѣ другѣ* Мил, *кѣ да* га чѣстѣш Вуч, *о дѣва* брата Губ, *о дѣце* Гу, *о дѣма* Вуч, *о дѣбѣти* Ка, *о дѣбрѣ* породице Вуч, *о дѣрвета* Гу Лис, један *дѣ другѣ* Гр, једно *дѣ другѣа* Пух, *о дѣвана* Вл, *о Душѣна* Гор, *по дѣдом* Вуч, *пре Драчѣом* Дљ, *сѣ дољ* шѣрѣ Вл, *сѣ дѣшѣ* Дуч;

— *ка трѣвѣ* Тѣрци Вуч, *ко тѣвѣ* Гр, *ко тѣбе* Гу, ја шѣла *дѣм ко тѣбе* Гр, *о тѣ* наградѣ Вуч, *о тѣкѣ* Лис, *о тѣкѣ* Кот, *о тѣ* мѣг чѣвѣка Гр, *о тѣ* ти Пух, *о Трѣглава* Гу, *о вѣѣ* млекѣр је покрѣвен *по тѣ*чку Вл, *по тѣ* виѣглу Лис, *по тѣ*чке Гор, *пре тѣ*бѣм Гу;

— *во* се дѣвѣла Вл, *ка сам* бѣла Гр, *ка сам* дѣшла Вл, *ка се* замѣсим Кр, *ка сам* наѣшѣ Пш, *ка су* бѣли Рти, *ка се* завѣрѣши Дуч, *ка се* посетѣм Вл, *ка смо* прѣшли Дрѣну Гор, *ка су* наѣшли ГД, *ка су* дѣшли Вуч, *ка су* бѣла Лис, *ка сам* пошѣ Вуч, *ко сѣбе* Мил, *ко сѣстрѣ* ГД, *ко Срѣина* Вуч, *кѣ си*, штѣ си Дуб, *кѣ су* прѣшли Л, *кѣ су* се исѣлили, — *о тѣ* сѣбе Губ, *о тѣ* си у Гѣчи Тур, *о тѣ* сам ја запѣнтила Лис, *о сад* Гр, *о садѣ* Пух, *о самѣ* мѣкѣ Лис, *о свѣчѣга* Вл, *д смѣ*ѣ Губ, *црѣ* д смѣја Вуч, *о Срѣина* ГД, *д смрѣти* Вуч, *о старѣнѣ* Лис Губ, *о стоке* Вл, *вѣше* о стѣтинѣ Кот, *д стѣ*ра Тур Вуч, *о стѣ*рака Лис, *о стѣ*рѣца Вл, *по срамѣ*тѣм Лис, *сѣ* се виѣѣа, — *сѣ* се радѣ дѣбро Губ, *сѣ* су на положѣну Гу, *свѣ* сам прѣшѣ Ђ;

— *д земљѣ* Губ Дуб, *прѣ зѣру* Гу Зе Губ;

— *ко шна*дѣра Вуч, *о шпѣрта* до шпѣрта Лис, *ѡшта* Лис Вл, *о шћери*у Вуч;

— *ко Ч*ачка, — *ко ч*ешмѣ Вуч, *ко ч*ешмицѣ ГД, *о ч*ѣга Вл, *о ч*атмѣ Лис;

— *ка* ље Вуч, *ка* ље доћи Ђ, *ка* љемо Вл, *ка* ље дни Мил, *ка* љу БК, *шта* ље, *кѡ* ље Мил, *кѡ* ља гѡ Пај, *кѡ* љеш Вл, *кѡ* љеш тѡ Ка, *кѡ* љеш тѡ, *сѡ* ље Дуч, *кѡ* љу Вуч Тур, *ћ*ѣ љу, *кѡ* љу Ђ, *кѡ* љу га Кот Гор, *о* љеркѣ Вл, *сѡ* ља Ђ Л, *сѡ* ље Лис Вл, *сѡ* ље бѣти БК, *сѡ* ље мушкарци Вуч, *сѡ* љемо Гу;

— *ко* цѣра Кот, *ко* Црнобѡраца Дљ;

— *у*дарѣш *о* прѡг Вл;

— *ѡвѡ* би *сѡ* бѣло, — *ка* бѣде Вл;

— *поре* риѣке Тур;

— *о* глѡди || од глѡди, — *пѡ*шку *пѡ* глѡву Вуч;

— *о* жѣваца Вл;

— *о* љетѣнства Губ.

230. Сугласник г:

— *ѡп*се мѣ срѣтѣмо Мил, *ѡп*сам га мѡлио БК, *ѡп*смо дѡбро прѡшли Губ;

— па *ѡп* дѡбро Лис, и *ѡп* дѡлази Кот, ѡн *ѡп* дѡђера пѡна кѡла Вл;

— *ѡп* му кам Тур, *ѡп* ме пита Вл, *ѡп* мѣтиш мѣно Гор, *ѡп* мушкѡ љѣца ѡдѡ Пш;

— за *сѡ* двѡ, — чѣтри ал *пѣ* данѡ Зе;

— *пѣ* стѡтина Тур;

— по *п* шѣстѡро Вуч, *п* шѣстѡро, — *двѡдесе* шѣстѣ Пај, по *п* шѣстѡро нѡрода у кући Вл, *шѣсѣ* чѣтири Мил.

Сугласници с, з, ш и ж

231. Фрикатив *ж* ишчезава у интервокалском положају у неким облицима глагола *моћи* (обично у одричној форми) и *казати*.

— колко гѡд *мѡш* Ка, *мѡж* да наплѡти БК, *мѡж* да јѣдѣш Дљ, *мѡш* љћи Губ, *мѡш* ми рѣћи Вуч, ако *мѡш* Гор, нѣ *мош* Кот, нѣ *мош* Лис, ако нѣ *мош* Гор, нѣ *мош* на срѣћу Гр, нѣ *мош* ако лѡжѣш, нѣ *мош* дѡвѣјаш Вл, нѣ *мош* да нѡш = ~ да нађеш ДД, нѣ *мош* дѡдѣш Пај;

— *кае* нѣће Вуч, даће, *кае*, мѣне Лис, *кае* Дуч, *каем* Гр Кот Губ Вуч, ја вам *кам* Вл, да ти прѡво *кам*, — нѣ да *кам* Гр, да *каш* тѣ Гу, кад *каш* Гор, нѣ *каш* кѡ е Вуч, сѡмо му *каш* Пух.

Остале редукије фрикатива бележене су у сантхију.

232. Фрикатив з:

— *бе* зѣтина Кр, *и* земљанѣ љасѡ Вл, *и* Зѡичѡра Гу;

— *бре* судбинѣ се нѣ мрѣ Лис, *бре* становнѣка Зе, *и* салѡша Губ, *и* сѣла Вл;

— *бе* сѣмена ѡстѡ Ка, *кро* Сѣницу прѡђемо Л.

233. Фрикатив ш:

— *јџ* жив Лис, *јџ* жива Пш, *знџ* Живбина Ка.

234. Фрикатив с:

— *џана* се то не гледџ Губ, *ја са мџгџ* да Ва слџжем Кот, *вџли џн нџ свџјџ* Гу, *Крџсто* се рџдџ Гр, *џетре* сџдме Мил, *шџ* стџгина Тур, по *шџ* салџшџ ГД;

— *џвае* шџстџг маџа Вл, *трџе* шџс Дљ;

— *џанџ* сџтра Ка.

Африкате њ и џ

235. Редукција гласова њ и џ остварује се у неких облика глагола *хтети* и *доџи* (и композита).

236. Сугласник њ:

— *џџ* ш бџти, — *сџ* ш џ ти Л, *па* ш џџи Рти, *ако* ш *џ*џти Лис, *па* ш џџџи Кот, *како* ш ти да *знџ*ш Ка, *кџ* ш Пај;

— *не* да *раџи* Гу, *не* ш *вџшџ* Вл, *ако* џш — џш, *ако* *не*ш, — *ако* *не* сџтра (= ~ *не*џеш ~) Вуч, *не*ш Губ Мил, *ако* *не*ш, *само* му *каш* Пух, *не* да *раџи* Пај, *не* да *слџшџ* Кот.

237. Сугласник џ:

— на *крџ*ју *ја џџ* џпџ за џега Вл, *ја* шџџџа *џџ*м ко *тебе* Гр, *џџ*ш до *ме*не Ка;

— *не* мож да га *нџеш* БК, *мџ*гу да *нџм* вџнџ Губ, *мож* да *нџеш*, — *не* *мош* да *нџш* ДД;

— *кад* *пџш*, — *кад* *прџш* тџџџџџ Гор.

Губљење африкате њ објашњавамо последицом асимилативно-дисимилативних процеса. Није ли се и џ, наслањајући се на свој безвучни опонент, стога губило у наведеним облицима? У оба случаја се ради о ограниченем броју лексема.

Плозив п

238. Он се губи врло ретко, а џегов звучни парџак никада:

— *канџ* пџнека *кап* Губ, *сџ* џе да *прџканџ* Тур, из *рџства* Ка, од *рџцета* Лис, *шџнџм*, *шџнула*, *шџнули* Тур.

Сонанти

239. Сонант в.

Из групе *вџ* често се губи сонант в у облицима глагола *ставџати*, (-)ба-*вџати*, (-)здравџати и (-)правџати:

— *настаџџ* Гу, *настаџџало* Л, *настаџџено* Вуч, *ниџе* *оџустаџџ* пиџе Кр, *џстаџџ* Вуч, *џстаџџало* Дуб, *џстаџџџм* Лис Вуч Кот Дуб, *џстаџџџмо* Тур Гр, *џстаџџати* Лис, *џстаџџено* Тур, *пџстаџџ* Гу, *пџстаџџџена* Лис Вл ГД, *пџстаџџџени* Гу, у среџдини *пџстаџџџено* Губ Вл, *прџстаџџџ* Кот Гу, *прџстаџџџају* Вуч, *прџстаџџџџ* Дљ, *саџстаџџају* Гор Гр, *саџстаџџџм* Вл, *џстаџџџ* се Гр, *џстаџџџала* Тур, *џстаџџџати* мџџџо *кџџџ* Лис, *џстаџџџ* Гу;

— *дѡбаљају Вуч, зѡбаља Пш, нѡбаља́м Лис, нѡбаљѡ Мил ГД, ѡбаља́ љслугу Гу, ѡбаљају Дљ, ѡбаља́мо Ђ, прѡбаља́ Лис, прѡбаљѡ вре́ме Гор;*

— *пѡздраља́м Тур, пѡздраља́м вла́с Губ;*

— *ѡпраљѡ ГД, пѡпраља́^ж Тур, прѣпраља́ју Вуч, прѣпраља́ти ГД, прѡљено Вуч, љпраља́ ГД.*

240. Код ових глаголских облика сонант *в* се ређе чува у претконсонантској позицији:

— *нѡбавља́ Кот, ѡбавља́ се Губ, пѡздравља́м Кот, пѡправља́т Вуч, прѡвљена Лис, прѡвљено на́ рѹке Гор, пѡставља́ Лис, стѡвљѡ Вуч, свѡју прѣставља́ Гу.*

241. Спорадично се *в* редукује у групи *цѡв-* > *цѡје-* и *сѡв* > *сѡје-*:

— *ћѣтѡ, ћѣтала, ћѣтало, ѣдѡци, ѣдѡчи, ѣдѡчиѡ, Пѣтко.*

242. Поред много чешћег облика прилога *вође* (< *овѡв*), понекад се чује са редукованим *в*:

— *ѡђе Кот БК ДД.*

243. Елиминацијом сонанта *в* упрошћене су сугласничке групе *-ство* и *-штво*:

лѡше дрѹсто Вуч, у дрѹсту Вл ГД Л, дрѹшто Вуч, воћарством Пај, домаћинство Лис Вл, два мѣсѣца ѡсуства, — ѡсуство Губ, пѡчастовѡни Гу, прѡѣнство Вл, рѡпство Вуч, у рѡпству ГД Вуч Гу Губ, руковѡство Гор, свѡ^жство (= родбинска веза) Губ, од срѡства Вуч, стѡчѡрством Пај.

Напоредо са овима чују се, додуше, ређе, и облици у којима сонант *в* у поменутих секвенцама није редукован:

— *дрѹство Вуч Лис, у дрѹству Пај, другѡрство Гу, здравствѡну књѡжицу Кот, пријатељство Гу.*

244. Глас *в* изгубио се између два сонанта у двома речима страног порекла:

— *интерју Гу, рѣзѣрни Дљ.*

245. Облици без придевских заменица за каквоћу редовно су бележени без сонанта *в* у положају иза консонаната:

— *ка́ка шко́ла у Краљеву, тѡ е сѡтна пѡсла Гу, ка́ка е Кот Мил, ка́ка сам Вл, ка́ке па́ре Нег, ка́ки Тур, ка́ки неѡбично Мил, ви́ш ка́ки е Вл, ка́ки е, да́ е Губ, чу́је ли се тра́па́т ка́ки Вуч, ка́ки пу́т Пух, ка́ки су тѡ љѹди Гу, лепши́ ма́ и ка́ки го́дети Губ, под ка́ким ѹсловима Мил, ка́ког Пух, ка́ку Вл, срамотѡ́ е на́ка да до́ђе Гу, ни́кака Тур Кот, ни́кака не́ће Гр, ни́какѣ Вл, ни́каки Кот Вл, ни́какѡг Мил, ни́кѣ пѡсте Лис, ни́ки Тур, ни́ки да́н Вуч, та́ка Кот, два-три га́зде су ѡмале та́кѣ Гу, та́ки ДД Дљ Вл, та́ког Вл.*

Овде спада и тип *брѣска, брѣски*.

246. Још у неколика случаја сонант *в* се редуковао у међуконсонантском положају:

— *ѡзљѡче Вуч, ѡзљѡчимѡ вла́с, — ѡзљѡчими Вл, све и сја́, — сраћале су Вуч.*

У једном примеру се *в* редукује у интервокалском положају:

— *пѣчени бра̀ови кра^ж ва̀трѣ Вуч.*

247. Сонант *л* најчешће се губи иза фрикатива *с* у случајевима који су познати и другим говорима:

— *блѣгосѡв*, — *благосѡвити* Тур, опулѡмоћи он *Бѡгосѡва* Лис, више *Бѡрисавѣве* кѹћѣ, — *Бѡрисаву* Вуч, Милѣва *Вѣлсавѣвскѡ* ГД, јес питѡ *Брѡнисава* Пај, *Рѡдисѡв* Ка Вуч, *Рѡдосава* (ж. име), — *Дѡбросѡв* Вуч, ка се *зѡмисѡм* Кр, *Љубисѡв*, — нѣ *мисѣ* Лис, ѡна *мисѡ* Кот, ја пѡсле *мисѡ*, *мисѡ* Лис, кѡко *мисѡшѡ* Тур, *мисѡм* || *мисѡм* Мил, *мисѡм* Гу, нѣ *мисѡм* Кот, штѡ *мисѡге* Лис, *одрѡси* смо Мил, *пѡсѣ* Вл, *пѡс* пѡднѣ Вуч.

У сантхију је понекад елидиран везник *ли* у примерима:

— *знѡш ѡ*, — *разѡмѣш ѡ* Тур, *разѡмѣш ѡ* тѡ Нег.

Преостали случајеви губљења гласа *л*:

— *ђечѡриѡ* Лис, *мекѡриѡ* Вл, *матретѡрѡ* Гу, *мѡштѡка* Вуч.

248. Сонант *р* најчешће се губи у речима страног порекла:

— *зѡтне* Тур, *ѡсандомѡриѡ* ГД, *јѣзга* Тур, у *клѡнѣт* (= кларинет) Ка, *клѡнѣти* Пш, *кѡмпѡр* Тур Вл Мил Пај Губ Вуч Гу, *кѡмпѡра* Гор, *кѡмпѡре* Вуч, *кѡмпѡри* Пш, три-чѣтири *кѡмпѡриѡ* Гр, *повирѡвале* на пѡзор, — у „*Полетѣру*“ Кот, *прекупѡч* Гор, *рѡѡфѣшѡс* Гу, *ѡентѡрају* Вуч, *шагарѣпа* Тур.

249. Сонант *н* је такође најчешће редукован у позајмљеницама:

— *ѡмѣстиѡ* ГД, главно е срж *домѡнѡстѡва* ѡвде Дљ, *домѡнѡскѡ* кѹћа, — *домѡнѡство*, — *Дѡртмуд* Гу, *ѡжѡнѣр* Вл, *ѡнтерѡсѡтна* Лис, *ѡнтерѡсѡтнѡ* ствѡри Гу, *ѡнтерѡсѡтно* ГД Лис Гу, *ѡнспектор* Лис, *ѡструмѡнте* Вуч, *ѡнтерѡсна* Лис, за *ѡнѡнѣра* ГД, *јѡдѡствѡни* Мил, *кѣлер* Вуч, *кѣлѣрѡ* Мил, *кѡмѡдѡнт* ГД Кр Гу, *кѡмѡдѡнта* Вуч, *кѡмбѡ* Пух Гу, *кѡмбѡѡ* Гу, *кѡнѡетрѡнт* Вл, *кѡнѡетрѡнта* Лис, *кѡфѣкѡциѡ* Гу, *рѡдила* у *кѡфѣкѡциѡ* Лис, нѣ *кѡдѣм* Пај, *мѡдерѡстѡчкѡ* Вл, *мѡметѡлно* Вуч, на рѡзним *фѡкѡциѡма* БК, *хѡпермѡгѡн* Вуч.

250. Сонант *м* редукује се у мањем броју случајева у позајмљеним речима:

— *бѡбѡрдѡвѡн*, — *ѡбѡсѡда* Тур, *ѡнѣстиѡ* БК, *сѡнтѣбар* Тур.

Карактеристичан је облик глагола *нѡмати* у 1. л. јд. през. са редукованим целим слогом:

— ја *нѣм* пѡѡма, — ја тѡ *нѣм* Пај, ја ѡ тѡм *нѣм* жѡвѣ вѣзѣ, — *нѣм* дрѡгѡ нѡшта, — ал *нѣм* ѡс тѡ сѡд вѡше нѡшта Вл, да *нѣм* карактерѡстику Кот, ја *нѣм* пѡѡма Зе, *нѣм* нѡшта дѡкусѡм Тур, *нѣм* нѡкога, сѡм сам Лис.

Појава је, као што примери показују, ограничена на категорију 1. л. јд. презента. Процес је могао потећи од елизије вокала у 3. л. јд. през. у сантхију па се проширити на 1. лице. Овде значење није долазило у питање, док је у другим лицима, након овакве редукације, могло бити замагљено.

Из финалне позиције ликвидиран је сонант *м* у прилогу углавном због тога што то није семантички релевантно и што се ослања на тип главно:

— *углѡвнѡ* Вл Гу.

Велар к

251. Губи се само у неколико случајева, углавном у позајмљеним речима:

— *ѡлѣсѡндѡр* Кот, *ѡлѣсѡндѡра* Тур, *ѡљѡво* Лис, *елѣтриѡр* Вуч, *ѣспѣдѡциѡ* Гу Ђ, *ѣсплѡдѡра* Вл, из *Нѡнѡшѡ* Кр.

Упрошћавање финалних сугласничких група

252. Упрошћавање група *ст-*, *шт-* и *зд-* распрострањено је на огромном подручју. Оно је, наравно, захватило и драгачевски говор.

253. Група *ст-*:

— *бескра̄нос* Дљ, *Бл̄говӣџс* ГД, *бӯћмур̄ас* Вуч, *бд̄л̄с* Гр Вуч Кот Гу Лис, *бр̄с* Тур, *вл̄с* Зе Кот БК Л Вуч Пш Гор Губ, *вд̄р̄ас* БК, *вр̄еднос* Кот, *гд̄с* Гу Тур Вл, *г̄ус* Губ, *ж̄ал̄ос* Зе Тур, *на̄ жал̄ос* Гор, *з̄брав̄ас* Вуч, *з̄апв̄е̄с* Лис, *з̄апв̄ӣџ̄с* Тур, *Јдван Злат̄дус* Дљ, *к̄др̄ис* Кот, *к̄р̄с* Лис ГД Гр Тур Гор Кот, *к̄умс* (нем. *Kunst*): *з̄ат̄о* е *к̄умс* да се *б̄а̄ци* шт̄о *д̄а̄ље* Вл, *л̄ис* Ка Лис Вл, *л̄ӣџ̄ен̄ос* Лис, *л̄ич̄нос* Зе, *л̄уд̄ос* Кот, *м̄ас* Гу Тур Лис Ђ Гр, *м̄уд̄р̄ос* Лис Тур, *м̄л̄ад̄ос* Кот Гр, *ст̄арачк̄а нев̄иднос* Кот, *н̄ер̄ас* Вл, *д̄бл̄ас* Зе, *о̄круӣас* Вуч, *п̄исмен̄ос* Лис, *пл̄ас* Губ Тур, *покр̄етнос* Лис, *п̄ос* Вл Губ Лис Кот, *п̄рӣчес* Лис, *п̄рд̄п̄ас* Дљ, *п̄рдӣл̄ос* Гу Гор, *п̄рд̄с* Мил Гу ГД, *п̄р̄с* Гу Лис Вуч Кот Вл Ка, *р̄ас* Тур, *р̄етк̄ос* БК Зе, *р̄етк̄ос* Гу, *с̄авес* БК, *сл̄абос* Дуб ГД, *сл̄ас* ГД, *сл̄атк̄ос* Пај, *спос̄обнос* Кот, *ст̄др̄ос* Дуб Вл Губ Гр, *ӯкр̄с* (= унакрст) Губ, *уна̄кр̄с* Дуч, *ц̄рвенк̄ас* Тур, *ч̄ас* ГД Дуч Тур Кот Дуб, *ч̄ис* Губ Гу Мил Вл Дуч БК Кот Вуч Тур;

— *ш̄е̄с*, *јед̄ан̄е̄с*, *д̄ван̄е̄с*, *тр̄ӣн̄е̄с* ... *девет̄н̄е̄с* (свуда);

— *ј̄е̄с* (свуда).

254. Група *шт-*:

— *п̄р̄ш* Лис Тур Гр Пух Гу Вуч Губ Пух Гор.

255. Група *зд-* упрошћава се на целом терену:

— *зрд̄з*.

ЈЕДНАЧЕЊЕ СУГЛАСНИКА У САНТХИЈУ

256. У везама двеју речи (које најчешће чине акценатсу целину) асимилиује се крајњи сугласник прве речи са почетним сугласником следеће речи (ако за то има фонетских услова). Ово једначење је општа појава у свим штокавским говорима:

257. Звучни + беззвучни:

— *бес* тѣлета Мил, *брес* п̄ара Гор, *ис* каван̄е Гу, *ис* Крст̄аца, — *ис* куће Лис, *ис* пишг̄оља Вл, *ис* П̄ова Лис Тур, *ис* п̄от̄ока Гу, *ис* Прӣзрена Ка, *ис* Та̄ис̄ӣћа Лис, *крос* т̄о р̄ато Дуб, *кр̄ос* кућу Мил, *нис* п̄ут Гор, на *прот̄е̄с* т̄амо = на протези ~ Лис, *ус* кућу Вл, *ус* п̄осте Зе, *ус* т̄е п̄осте Вл, *ус* п̄оток Ђ;

— *код* куће Пух, *кот* п̄опа Кот, *от* к̄ат себе Мил, *от* к̄ога Гу, *от* к̄орена Вл, *ни от* ког̄а Лис, *от* куће Кот, *от* с̄ад Гу, *от* п̄иск̄авца Лис, *п̄от* кровин̄ом Вуч, *п̄от* пазуу Вл, *пот* планӣну Мил, *пр̄ет* кућ̄ом Тур;

— *ни беш* чег̄а Пух, *беш* чо̄ека Тур, *дв̄адеш* ч̄ељади Л, *ши* ч̄абра Гр, *ши* Ч̄ачка Ка Вуч,

— *з̄оп* тако й̄ст̄о Дуч, *з̄уп* ка сам в̄адио Губ.

258. Безвучни + звучни:

— з бр̄да Л, һ̄р̄а з бичај̄ом, — з гáтаном Вуч, з Гòлић̄ Ка, з греб̄енима, — ка и з др̄уге стране Вл, д̄ан̄аз-д̄ањи Гр Мил Тур, з һ̄ев̄о̄ком Ка Ђур̄ђеви стуб̄ова Кот, н̄аз дв̄е Мил Вуч, н̄аз дв̄е Вл, н̄аз дв̄е, — н̄аз дв̄оца Гу, н̄аз дв̄ие, — в̄аз дв̄ие Мил, дв̄ан̄ез гòд̄ина ГД, п̄аз за Бож̄ић̄, — трӣде ш̄ез гòд̄ина Вл, гр̄ӣез д̄ец̄е Мил, ш̄ез гòд̄ина Лис;

- ј̄о̄ж гор̄е Вл, ж̄с һ̄ец̄ом, — н̄аж гл̄ас Вуч;
- дог̄оре л̄уи до нок̄ат̄а Мил, без њ̄и бӣел̄ић̄ Пух;
- н̄о̄ђ б̄ила Кр.

259. Једначење сугласника по начину и месту образовања врши се онда када се *с* и *з* нађу испред сонаната *љ* и *њ*:

— л̄еба и ш̄ л̄еба Л, ш̄ њ̄им Вл, с̄а ш̄ њ̄им ГД, ш̄ њ̄има Вл, ш̄ њ̄име Вуч, с̄а ш̄ њ̄ом Кот;

— б̄еж л̄еба Гу Кот, б̄еж њ̄е Вл, б̄еж њ̄ега Вл, б̄реж њ̄ега Лис, б̄р̄еж њ̄и Гор Гр, ј̄уж њ̄и Вл.

Ликови тр̄еб̄а и л̄еба и ш̄ л̄ебом Кот, н̄иж л̄еђа Вл су усамљени и настали су аналошким путем.

260. Примере са једначењем по звучности унутар једне речи нећемо наводити. Али ћемо поменути неке случајеве у којима до очекиваног једначења није дошло:

— из Гòр̄њег Д̄убца Нег, из Д̄убца ГД Губ, до Д̄убца Вуч, у Д̄убцу ГД Гор Вуч, д̄убк̄е ДД, з̄убци Вуч, оз̄ебсти Тур;

— б̄уб̄ци Тур, Дòњега Д̄уца Вл, з̄упци Гор.

Сличну појаву имамо и у примерима:

— до̄в̄е̄дте га Вуч, из̄д̄дте, вӣкнем Гор, ра̄дте Вл Дуч, ура̄дти Кр, уб̄ра̄дте ма̄раму Л, д̄о̄ђе̄те Лис, про̄на̄ђе̄те га Ка.

Појава је факултативна и практично се везује за пловиве *б* и *д* испред безвучних сугласника.

За ову и претходну групу примера је од велике важности граница слога која спречава једначење по звучности. Истина, граница слога је умерена након редукције вокала *и*. Она раздваја пловиве *д* и *т* и омогућава изговор ових гласова са уобичајеним физиолошко-акустичким својствима. Наша правописна норма такође дозвољава, у неким случајевима, писање дентала *д* испред безвучних сугласника (Правопис 67).

У и-шћа говорима западне Босне проф. Пецо је забележио много примера типа *в̄идт*, *убл̄ажт*, *тӯжн̄еш* га, *п̄азте се*, *р̄д̄ца*, *уб̄ги*, *в̄ид̄н̄еш*. Он закључује да је у питању психофизиолошка појава. На редукцију вокала *и* „свакако је имала утицаја и фреквенност датих ријечи: због честе употребе њихове, а по општем језичком закону да се минимумом утрошка енергије постигне информативни максимум“ (Икавскошћакавски I, 256).

261. Африкатизација није позната овом говору ни у оквиру једне лексеме ни у сантхију. У секвенцама дентал + фрикатив углавном долази до редукције дентала. Само је ретко *-дс-* > *-тс-* > *-ц-*:

— л̄ӯцки Лис Мил, л̄уди л̄ӯцк̄и Губ.

ЈОШ НЕКИ КОНСОНАНТСКИ ОДНОСИ

262. Навешћемо неке појединачне случајеве супституције сугласника који нису обухваћени у одељку о асимилативно-дисимилативним процесима:

д : р: свѣрба, — свѣрбицѣ, — на свѣрбу БК;

г : д: уместо речи *грѣм* употребљава се и реч *дрѣм* у истом значењу. Исп. тур. *dirhet* — 3,207 грама (Шкалаић: Турцизми 219, 225);

т : д: у *џдроби* Мил, што може бити народном етимологијом доведено у везу са именицом *дроб*, *дџругуље* Губ;

љ : л: *ѣлда* ДД;

л : в: *извѣпѣи* ГД, *извѣпио* Губ;

ч : ш: *кашѣмак* Лис;

ш : ч: *чѣпра* (= шипражје, шевар) Губ;

м : н: *сентѣбар* Тур;

с : ш: *пѣшош* Гор;

д : к: *хибрѣика* Кр;

н : к: *икѣн*, *икѣна* Губ.

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

263. Претежно се секундарни сугласници изговарају у речима страног порекла.

а) Сонант в:

— *зѣвушѣѣци* Мил, *нѣпрестѣвно* Гу, *увѣђе* Гор, *увѣђем* Вл, *увѣђемо*, *увѣшила*, *увѣшил* Гр Вл, *увѣшиѡ* Вл, *увѣшило* Гр.

Хијат настао после редукције гласа *j* у секвенцама *у(j)е* и *о(j)е* понекад се попуњава сугласником *в* (који може бити и делимично редукован):

— *чѣве* Мил, *нѣ чуве* ГД, *чѣвѣм* Кот Гр, *чѣвѣш* Вуч, *вѣрувем* Вл, *сѣ чѣм* ћеш да *вѡђувѣш* Лис, *изувем* Гр, *двѡвѣнице* Вуч, *мѣсѡвѣђе* Вл, *мѣсовѣђе* Губ.

Глас *в* уметнут је и у наредним примерима:

— *пѣтнѣстог јѣнувара*, — у *јѣнувѣру* Мил, на *Карѣвулу* смо *ѣшли* Лис, *наѣклала* сам *мѣвѣвѣ* Кр, *фѣбровѣр* Тур, *фѣбрувѣра* Кр Вл Губ, *ѡсмог фѣбровѣра* Вл,

б) Сонант н:

— *ѡустрѣински лѣкар* Вл, *ѡустрѣинског рѣта* Лис, у *Ѣнглѣнску* Мил, *ѡустрѣински рѣт* Губ, *шумѡдѣинска* Ђ Ка, *шумѡдѣински* Тур, *бѣончѣг* Дуч, *комендѣѣа* Гор, он *комендѣѣише* Л, *комендѣѣају* Вл, *кѡмѣндију* Гу Лис, *крѣнглу* Л, *мѡндрѣѣа* Губ, *шѣлѣнтра* = фосфор на дрвѣту шибице Вуч, *дрѣгѣ хѣлѣинске* Вл.

в) Сонант л:

— „*мѣмузере*“ (= пушке „маузерке“) Кр, *ѡктѡмбар* Тур Лис, *ѡктѡмбра* Вуч Лис, *дѣвѣтог ѡктѡмбра* Пух, у *ѡктѡмбру* ГД Вуч Пш, *ѡктѡмбра* Губ.

г) Сонант р:

— *брѣз* другог Губ, *брез* Дука бѣжиѣг Лис, *брез* лѣба Ђ, *брез* ма̀рамѣ, — *брезобрѣзлук* Лис, *брес* па̀ра Гор, *брес* цигара̀ Зе, *кавѣрѣиѣ* Кот.

д) Дентал д:

— *ждра̀ка* Тур Лис, *ждра̀ку* Вл, сунча̀нѹ *ждра̀ку* Гор.

ђ) Фрикатив с:

— *сту̀ж* Тур Лис.

е) Велар к:

— *ѣксѣнциѣ* Тур, *ѣхе* од *ѣксѣнциѣ* Пух.

Неке измене сугласника на крају речи

264. Затварање крајњег слога имамо у речима *бѣрѣв* Гр и *ку̀лѣ* Мил, пошто језичко осећање тежи ка унификацији, тј. прилагођавању позајмљеница овога типа постојећем морфолошком и прозодијском обрасцу.

Именица *багрѣм* у Драгачеву се изговара:

— *багрѣн* Пај Вл Лис Вуч Тур, на вѣ *багрѣна* Кот, *багрѣново* бѹре Губ, *багрѣново* дрѹо Гор Лис.

Супституцију сугласника *м* сугласником *н* имају примери:

— *Јѣврѣн* ГД, *трѣн* Губ, *трѣн* Тур.

Остале консонантске односе на крају речи показују потврде:

— *на̀ковѣљ*, *на̀ковѣља* Кот;

— *вѣдѣић* Вуч Губ;

— *тѣл*, — *тѣлили*, — *у̀голѣмо* јуницу БК, можда са ослонцем на значење глагола *у̀голити* глад, жеђ;

— *сла̀вѹљ* Тур;

— *плѣд* = ограда од летава Тур, где је глас *т* „соноризован“;

— *жѣвѣи ѣган* Лис;

— *пѣриѹм* Тур, лик познат широј дијалекатској ареи;

— *ѣиѣиѣк* Кот;

— *вѣѣстич* Тур;

— *дрѣбаѣѣ* || *дрѣбаѣѣѣ*, — *дрѣбаѣѣѣ* Лис;

— *сѣрѣѣѣ* Вуч, *ѣѣркуз* Губ;

— *нѣп-стѣп* Лис, — под утицајем сугласника *п* из другог дела полу-сложенице.

Ређе се уместо *зар* говори *зал*:

— *зѣл* ѣна може Вл, *зал* ти то *трѣба* гѹна Ви.

Десоноризација звучних сугласника

265. Појава нема такав домашај као у неким другим говорима, нарочито кад је у питању финални сугласник. Примери типа *бок*, *роп*, *грат* ван

одређених позиција — *бок ти дао* — нису познати нашем говору. Крајњи сугласник понекад губи звучност само делимично. У примерима:

— *глад^џ, лаж^ш*, Тур, *откад^џ* Лис, *раж^ш, сн^јег^к, тбг^к* Тур, чује се, поред звучног сугласника, нешто и безвучнога гласа, његовог парњака, што је фонетски разумљиво.

Делимична десоноризација нема шире размере ни у сантхију:

— *да бог^к сачува* Вуч, *из^с кога* краја Кр, *куд^џ ти* ђеш Вуч, *од^џ* Крагујевца Лис.

Потпуну десоноризацију налазимо у невеликом броју (махом позајмљених) речи, које познају и други дијалекти:

— *агресу* Тур, *парадџис* Губ Вуч Пш, *парадџиса* Кр, *парадџса* Вл, *пукџт* цвећа Тур, *пукџте* цвећа Гу, у *пукџгу* Тур, на *стџпац* Вл, *тббош* Ка Губ Тур, *тобдишџр* Ка, *тобдишџић* Вуч, *гдлмџч* Нег, —

што зависи од пута којим су ове туђице стигле у наш говор.

МЕТАТЕЗА

266. Метатеза, измена места појединих сугласника, прилично је честа у драгачевском говору. Гласови у речи замењују своја места у непосредном додиру и на одстојању.

1. Замена гласова у непосредном додиру:

— *агџџр* Вл Мил Вуч, *бџрџак* Гр Гор, *барџактџра* Губ, *близнџци* || *близнџци* Вл, *воџде* Лис Пај, *овџ вџд*, — *вџд*, *вџде* Мил Вл, *воџде* Мил Вл, *воџна* ДД Пај, *воџе* Кот БК Гу Мил Тур Губ Пш Вуч Ј Лис, *вџ^ш* Гр Мил, *кџлко ги* је дџшло Пух, *ибриџџџа* (= хербиџица) Ј, у *кварџџгу* Вуч, *кранџгу* Ј, *џшџ* на *манџреву* Вуч, *нџде* Ка, Вуч Вл, *нџде*, — *нџд*, — *нџди* Пај, *нџје* Кот Гу Вуч Тур Лис ГД, *нџе* Гор, *нџ^ш* Вл, *одџале* Ј, *однџдџ* ГД, *џнџ^ш* Кот, *џнџ^к*, — *отџалџ* е бџо ГД, *отџале* сам ја Пај, *отџалџ* си Ј, *коџ отџале* ГД, *снџдџиџе*, — *сџлџиџи* Кот, *узрџџџали* Мил.

2. Метатеза на одстојању:

— *бџз* мрџза Гор, *бџс* сџшарџ, *бџс* тџга Губ, *нџ* ваља принџсити *бџс* *кокџшџу*, *бџс* *кџкошџа* Вл, *земџџникџма* (= земџакиџама) ДД, на *зџнџт* Вуч Губ, *калџгиџа* (= *оклагиџа*) Губ, *мџндревине* Вуч, *џндалџ* Вл Вуч, *џчкоперан* ГД, *прџндек* || *пџрдек* (= пендрек) Кр, *прџкџ^ш* ватрџ ГД, *родџмџџи* (= домороџи) Вл, у *гџкотрџџи*, — *турбеколџза* Кот, *тџрбеколџзан* Гор Губ Кот.

Узрочнике овој гласовној појави налазимо у тежњи говорника да олакшају артикуалционе процесе у говорном низу.

У Драгачеву се увек говори *манџстџр*, *манџстџри*, *манџстџрџ*.

Код облика *отале* није реч о метатези већ о редукцији гласа *т*. Овако објашњавамо и облик *бџџги* Лис. Ту не видимо метатезу јер је тешко претпоставити да се редуктовао вокал под акцентом: *бајџги* > *бџџги*.

267. Изнесена грађа допушта нам да у консонантски систем драгачевског говора унесемо следеће јединице:

в	р	ј (ʝ, j)	
	л	љ	
м	н	њ	
	з	ж	џ
ф	с	ш	џ
		џ	ђ
	ц	ч	ћ
б	д	г	
п	т	к	

Ако се узме у обзир и табела вокалског система, дата на почетку рада, можемо констатовати да драгачевски говор има 26 консонантских и 5 вокалских јединица у фонолошком систему. Као алофоне јављају се три консонантске јединице (ʝ, j, η). Табела гласовног система драгачевскога говора представља оне фонетске и фонолошке јединице које, углавном, имају и сродни говори. Изузетак је одсуство африкате $\widehat{d\zeta}$.

III

АКЦЕНАТ

268. Данашњи драгачевски говор има у свом прозодијском систему акценат млађих новоштокавских говора. Он познаје, дакле, тонске и квантитивне опозиције. Релативно добро чува поста акценатске дужине. Сва четири акцената су са карактеристикама које су познате млађим говорима. Једино слогови под дугоузлазним и краткосилазним акцентом имају карактеристичну интонацију.

Дистрибуција акцената је, изузимајући неке двосложне и тросложне речи, као у стандардном језику. Изузетак чини краткосилазни акценат повучен са ултима двосложних и тросложних речи на претходни кратки слог. У тим случајевима се померање врши у метатакситчком духу, па на пенултими добијамо опет краткосилазни акценат:

— *водã* > *вѡда*, *ногã* > *нѡга*; *срамѡгã* > *срамѡга*, *топлинã* > *топлина*; *погѡк* > *пѡток*, *језѡк* > *јѡзик*; *домãћин* > *домãћин*, *Милугѡин* > *Милугѡин*. Тако ће, у целини гледано, на целом терену бити:

— *бѡса*, *вѡда*, *гѡла*, *гѡра*, *лѡгла*, *мѡгла*, *дѡшли*; *пѡток*, *јѡзик*, *тѡчак*, *ѡнук*, *мѡмак*, *зѡлен*; *дивљѡина*, *ближѡйна*, *врућѡйна*, *тежѡйна*, *срамѡга*, *ведриѡна*, *висѡдка*, *зелѡно*, *далѡко*; *Бѡдград*, *самѡдук*, *Вукѡман*, *близѡнац*, *синѡвац*, *угрѡчак*, *изнѡшен*, *комиѡћук*, *репѡљак*.

Овакво повлачење (°) акцената јавља се и код четворосложних речи: *довѡдѡну* Губ, *заврзлãма*, — *оплетѡне* Вуч, *количѡна*, — у *околѡни*, — *руковѡство* ДД. (Више потврда наведено је у т. 330, 337, 343 и 368).

269. Ако се, у падежним облицима, на кратко пенултиму повлачи дуги циркумфлекс, редовно се добија (°) акценат:

— *бѡсѡ*, *вѡдѡ*, *гѡрѡ*, *жѡнѡ*, *кѡсѡ*, *кѡзѡ*; *врућѡнѡ*, *ведриѡнѡ*, *Топѡлѡ*, *срамѡгѡ*; *бѡсѡм*, *вѡдѡм*, *гѡрѡм*, *жѡнѡм*, *кѡсѡм*, *кѡзѡм*; *врућѡнѡм*, *ведриѡнѡм*, *Топѡлѡм*, *срамѡгѡм*, *планиѡнѡм*.

Исто тако, ако се у појединим облицима речи овога типа повећава број слогова, наглашени вокал ће бити под краткоузлазним акцентом. Одступања су ретка и аналошке су природе:

— *вѡдама*, *гѡрама*, *жѡнама*, *кѡсама*, *кѡзама*; *висѡнама*, *планиѡнама*; *пѡтока* — *пѡтоку* — *пѡтоци* — *пѡтоцима*, *домãћина* — *домãћину* — *домãћине* — *домãћини* итд.

270. Ликови типа *глãва*, *рѡка*, *Јѡву* и сл. непознати су нашем говору.

271. Оваква ситуација у прозодији драгачевскога говора упућује нас, по Белићеву мишљењу, на косовско-ресавске говоре (Диал. карта, 31). Јљ. Сто-

јановић такво повлачење акцената бележи у Врњцима и околини, али (‘) акценат који се добија након преношења „звучи мање експираторно“, па се, по њему, исто изговара *вѡда* и *вѡду* (Archiv für slavische Philologie XXV, Berlin 1903, 212—213). Таква је и грузанска акцентуација: редовно је *жѣна*, *ндга*, али *жѣнѡм*, *ндгѡм* (Стевовић: *Груза* 420 и даље у анализи по категоријама речи). Пошто косовско-метохијска метанастијска струја није донела досељенике у Грузу, Стевовић појаву краткосилазног акцената на пенултими тумачи последицом додира са пограничним левачким говором (н. д. 423). Много раније је Решетар у Озринићима, у Катунској нахији, поред акценатских ликова *вино*, *вила*, *ѡла*, *писат*, чуо и примере типа *јѣдна*, *ѡбра*, *сѣстра*, *пѣћи*, *рѣћи* (Betonung, 36). У истом делу (стр. 37), Решетар констатује у дубровачком говору однос: *вѡда*, *ѡбра*, *рѣћи*, *пѣћи* : *врѡћина*, *срамѡта*, *печѣно*, *искѡпат*.

Драгачевски говор у типовима *вѡда*, *жѣна* (*вѡѡѡм*, *жѣнѡм*); *пѡток*, *јѣзик* (*пѡтока*, *јѣзика*); *врѡћина*, *срамѡта* (*врѡћинѣ*, *срамѡтѣ*); *ѡмѡћин*, *Милѡтин* (*ѡмѡћинѡм*, *Милѡтинѡм*) има додирне тачке са грузанском акцентуацијом, док у погледу кановачког дуљења не иде заједно с њом (в. Стевовић: *Груза*, 422). У осталим случајевима драгачевска акцентуација слична је оној у Грузи. Разлике постоје у неким појединостима.

У том погледу наш говор показује сличност са неким централношумадијским говорима, и то са тзв. „ерском“ зоном (Реметић: Шумадија, 45).

Прихватајући Белићеву тезу о косовско-ресавском пореклу типова *вѡда* и *сѣстра* у шумадијским говорима, преостаје нам да те ликове у говору Драгачева тумачимо последицом додира ових двају говора. Но овде, ипак, морамо претпоставити постојање екавског супстрата на подручју данашњег Драгачева, јер је нелогично мислити да су динарски досељеници долазили у потпуно ненасељене пределе, поготово што је овај крај доста погодан и за пољопривреду и за сточарство. Ијекавски досељеници су затеченом становништву, без сумње, с обзиром на бројност, наметнули свој говорни образац. С друге стране, они су морали доћи у додир са становништвом у долини Западне Мораве, које је добрим делом донела косовско-метохијска миграциона струја. Кад је такав контакт остварен, и кад се монотонски акценатски систем сучелио са политонским, настале су прозодеме типа *зѣмља* и *жѣна*.

272. За нас је, даље, краткосилазни акценат у *ндга* и *срамѡта*, по својим акустичким особинама, једнак по пореклу старом кратком акценту у *ндго срдѡмог*⁹³. Он је, раније, вероватно био мање експираторан, што је и природно, и развио се код говорника са старијом акцентуацијом. А носиоци политонске акцентуације, кад им је тај акценат наметнут, изговорали су га исто као и „нормалан“ краткосилазни. Уосталом, и типичан (‘) акценат, добијен повлачењем кратких акцената са унутрашњих слогова (*пѡтока*, *вѡѡѡма*, *жѣна-ма*), не говори у прилог евентуалном колебању у правцу мање експираторности.

273. Двосложне речи са Даничићевим (‘) акцентом и кратким финалним слогом, које у драгачевском говору, у целини гледано, имају (‘) акценат,

⁹³ Исп. Кашић: *Конавле* 105, где аутор каже: „Чињеница да се акценат у овим случајевима није пренео на проклитику потврђује његову друкчију природу.“

често се чују и са узлазном интонацијом иницијалног вокала ако иза њих следи енкликтика. Чинећи тако интонациону целину од три слога, ови су облици у свести говорника перципирани као тросложни. Тако је успостављен однос:

— *жѣна ми : жѣнама, склѣни се : склѣните, дѣбро сам : пѣгоком.*

Ради илустрације те појаве, наводимо све примере:

— *жѣна ми* рáдила дѣбро Тур, *жѣна ми* се ђслабила Пух, *жѣна му* е тáмо Лис, *жѣне кад* нáпилѣ живинѣ, — *жѣне* су врло дпáсне, — *ѡтац ми* нѣ даде Пух, *ѡтац ми* рѣкѡ, — *ѡтац нам* је кáзѡ, — *ѡтац је* Зе, *ѡтац ми* је Мил, *сѣстра ми* трáжила Кот, *снáхе* су ми Зе, *ђѣца ко* ђѣца Лис, *јáзук је* Гр, ѡбјесили пѣшкѣр о кúку за ѡтирáње знѡја, — *гѡчак је* о дрѣвета Лис, о пѡслу се бáвѣм, — *пáмук се* ткѣ, — *пáмук је* ѡснова Пух, пúне рúке пѡсла и кот кúће Вл, *јѣлек и* сукњá Кр, *лúла и* кáзан Дуч, *ѡни су* дѡсѣљени Зе, *ѡни су* били (= ~ били) Мил, *ѡни су* дѡшли Ђ, *ѡни су* знáли Гу, *њѣга да* свѣ претрáжуе Гу, *мѣне се* чинѣ Тур, *гѡлем је* Дѡин Кр, *дѣбро ми* је, — *дѣбро смо* жíвили Гу, *дѣбри су* по дúши Вуч, *дѣбро е* Мил, *дѣбра е* била Пш, *дѣбро сам* ја и жíва, --- *скѡром смо* пѣкли Лис, *кáка сам* била Вл, *кáки су* тѡ лúди Гу, за *кѡга сам* дѡшла Кр, *тáки су* лúди ишли Гу, и *бѡсо се* било Губ, *мѡи су* дрúгови Пух, *штѡ ће* ти Мил, *штѡ ће* ми Ви, *мѡгло е* да пúкнѣ Гр, не *мѡгу ја* нѣму да ѡдрекнем Тур, *мѡгли сте* Пај, *мѡгли би* да нáправе Л, *ићи ће* кѡла ГД, *ишла сам* на тѣчá² Вл, *ишли смо* Лис Вл Гу, *ишло се* у цркву БК, *пѡшли за* дѣвѡ³кy, — *пѡшли да* нáпаднú Кр, *дѡшли су* свáтови Гу, *прѡшла сам* и ја Лис, *прѡшли смо* Мил, *пришла те* пítала Кр, *зáшла са* мúшкíм дѣтетом, — *ѡде у* Јѣжевицу Вл, *ѡде ти* ўјáк Кр, *иде л* тѣ, — *ѡде ти* Милан Вуч, *рѣкок ти* ја Гр, *рѣкла сам* Гу, *ѡће л* да се ѡпѣришѣш, — *зѡвну ме* Вл, *рѣкок ти*, — *склѣни се* Кр, *стíши се* (аор.), — *ѡћу ли* Лис, *нѣка га* Тур, *ѡћу ти* ѡвá влáша Пух.

Ова особина се, у извесном смислу, може посматрати у вези са померањем старих кратких акцената у неким архаичнијим говорима. То померање се врши у метатаксичком духу, па старије *жѣнѧ > жѣна*, али ће у енклизи бити „*фáлѧ ви / фáла* бѡгу, *јѣш ли / јѣси*, *ѡћ ли / ѡће* и сл.“ (Пешикан: Староцрногорски, 26). У бјелопавлићком говору се (") акценат не преноси са унутрашњих слогова, али ни са ултима ако је иза ње енкликтика: *жѣна: жѣнѧ ми* ѣе, *зелѣна: зелѣнѧ ѣе* (Ђупић: Бјелопавлићи, 64). Много раније је Белић у каставском говору запазио да чакавски (метатонијски) акут на апсолутном крају речи прелази у дуги циркумфлекс: Он *грѣ*: Он *грѣ* з Волѡскѣга (О реченичном акценту у каставском говору, ЈФ XIV, 151). Све нам то казује да „крај говорног такта — то значи и пауза, и у штокавским говорима, и у нашем стандардном језику, има својих специфичности које нису својствене почетку и средини реченице, и то не само у конзервативнијим говорима штокавског дијалекта ... Та позиција, исто тако, зна и за губљење неакцентованих дужина, чак и за губљење квалитетских одлика акцената“ (Пецо: Акцентологија, 89).

Косовско-ресавски говори, међутим, ову појаву у енклизи познају знатно ређе. Само неколико примера забележених у ресавском говору даје право ауторима на констатацију да „зависност акценатског преношења није везана ... за положај речи у реченици“ (Пецо — Милановић: Ресава, 296). Изузимајући ретке случајеве у којима краткосилазни акценат остаје на ултими (*ѡћѣш ли, возй га* и леkáру и сл.), проф. Симић такође закључује да „енкликтика нема

свуда већег утицаја на акценат ултиме. Наш говор, тако, не познаје примере типа *сиромѧ си ...*“ (Левац, 49—50). И у трстеничком говору се ретко задржава акценат испред енклитике у двосложним речима (које су у књижевном језику са краткоузлазним акценатом). Ту је *жѧна е, дѧца га, сѧстра му* итд. (Јовић: Трстенички, 26).

Тросложне речи у енклизи ретко добијају краткоузлазни акценат на пенултими:

— *помѧгни ми, — одмѧри се* Гу, *голѧма е* Пај, *загѧкла нас нѧћ* Лис, *довѧли је* Кр, *голѧма су* срѧства Мил.

274. Двосложни облици са кратким задњим слогом јављају се са (ʻ) акценатом и онда кад иза њих не стоји енклитика (или неки други ненаглашени облик), и, чак, на крају говорног такта:

— *кѧпујѧ пѧмук* Пух, *нѧшто што нѧје дѧбро* Зе, *мо^ѧ дѧца* ѧмрѧ Нег, *тѧко сам и у рѧду* рѧдила Пш, *шѧлѧ се жѧне* Вл, *прѧ рѧга* Пух, *вишѧ злѧ нѧ дѧбра* Кот, *зѧт ми и сѧстра* Л, *нѧгова жѧна, — у рѧду* Гу, *жѧни дѧо* згѧду Губ, *нѧје дѧу* ѧдарена Кр, *за Бѧжнѧ, — бѧо е лѧвац* Лис, *на пѧгон* Гу, *мѧра да стѧй жѧна, — у мѧрту* мѧсецу, — *ко дѧбар чѧбар, — имѧ двѧ сѧстре* Пух, *прѧчѧ он мѧне* Гу, *и нѧму кѧћу* Губ, *по ѧдан пѧк* Ћ, *трѧ пѧта јѧдна, — мѧја гѧведа* Лис, *како су ми мѧи* пренѧсили Кр, *мѧ^ѧстор дѧбра* ѧка Лис, *дѧбру* девѧ^ѧчицу Вуч, *бѧло гѧло свѧ* Кр, *дѧбро и јес* Лис, *на дѧбро* Губ, *ни за кѧке* пѧре Нег, *по чѧму* Тур, *које жѧшта* Вл, *јѧсу, јѧсу, свѧ су нѧше* Вуч, *ѧде нѧрод* Вл, *ишли чѧк у Тѧјање* Зе, *ишли* крстѧноши Лис, *у ѧндек* Кр, *ѧћу, брѧ* Вл, *да сам за нѧга* дѧшла Кр; —

док су тросложни облици много рећи са (ʻ) акценатом:

— *ћѧ су га одвѧли, нѧ знѧм* Гу, *богѧти* лѧђи Кр, *шарѧна* тѧрба Дуч, *ѧгрѧмнѧ теишѧће* Дљ.

275. По нашем мишљењу, за драгачевски говор је правило *вѧда, пѧток, ведрѧна* и *домѧћин*, пошто се ти ликови појављују неупоредиво чешће од оних типа *жѧна му, пѧмук је, голѧма е* и сл. Међутим, чињеница да се *вѧда, тѧчак, сокѧла, синѧвац* итд. чују често на крају говорног такта или ван реченичног контекста, изоловано, указује на утицај екавске говорне речи путем јавних медија, као и на утицај суседног пожешког и ужичког говора.

Кановачко дуљење

276. И овај говор познаје дуљење краткоузлазних акцената на слоговима испред кратке ултиме двосложних и тросложних речи.

О кановачкој акцентуацији доста је писано у нашој дијалектолошкој литератури. Још је Вук у Додатку „Граматици“ (испред „Српског рјечника“ од 1818) писао да „у Бијоградској највише говоре *лѧнац, кѧнац, кукуруз, сѧло* итд. (мјесто *лѧнац, кѧнац, кукуруз, сѧло*)“⁹⁴. А на 295. страни Рјечника, под одредницом *Кановци*, Вук каже да „по неким селима у Бијоградској највише имају ѧуди обичај те говоре готово уза сваку ријеч *каном, каном б а т о*. На Врачару 1804. године прозвали су и (Бијограђани и други бећари којекакви) зато *кановцима*...“

⁹⁴ Вук: Рјечник LXXI.

Нешто је прецизнији у одређивању кановачке зоне био М. Ђ. Милићевић. Он каже да се кановачки акценат јавља на подручју Авале, Космаја, Шумадије, Колубаре, затим у неким селима смедеревског, крагујевачког и рудничког округа⁹⁵. П. Ђорђевић, потврђујући Милићевићеве податке о територијалној распрострањености кановачке акцентуације, констатује да се краткоузлазни акценат дуљи у свим двосложним и тросложним речима, под условом да су неакцентовани слогови кратки⁹⁶. Ту су наведени примери *Аврам, магла, висок, бгац...*; *вретено, брзина, лепота* итд.

Проблемом кановачке акцентуације бавио се и М. Московљевић⁹⁷. Ову прозодијску појаву П. Ивић је забележио у говору галипољских Срба⁹⁸ и довео је у везу са шумадијско-јужнобанатским говорима. Повећавањем броја дијалектолошких истраживања и попуњавањем празнина на дијалектолошкој карти, употпуњавала се и слика кановачке акцентуације на србијанском и војвођанском терену⁹⁹.

Разматрајући детаљно радове ранијих истраживача¹⁰⁰ у Хрватској, М. Храсте закључује: „Како се види, много је већи број мјеста с кановачким акценатом у Хрватској него у Србији“¹⁰¹. То је и разумљиво јер су на терену Хрватске у додиру сва три српскохрватска наречја: штокавско, чакавско и кајкавско, дакле архаичнији и прогресивнији акценатски системи.

Оно што су за кановачко дуљење рекли Московљевић и Белић једино је прихватљиво и могуће. Оно се појављује код говорника са старијом акцентуацијом у контакту са носиоцима политоније. Не поседујући у свом прозодијском инвентару тонске опозиције, представници тих говора су (њима страну) нову интонациону вредност перципирали као квантитет. Осим тога, вокали под краткоузлазним акценатом иначе су напрегнутије артикулације, која се могла „растеретити“ његовим дуљењем. (Тај физиолошки моменат је могао бити важан и у процесу повлачења силазних акцената са ултима у архаичнијим говорима).

277. У нашем случају важно је одредити откуда кановачко дуљење у драгачевском говору, кад знамо да он има четвороакценатски систем млађих штокавских говора. Из Херцеговине то дуљење, наравно, није донесено. Немају га ни говори западније и југозападније од Драгачева: ужички крај, Златибор, Нова Варош и Полимље¹⁰². Они, изузев неких села која гравитирају Сјеници, сви имају источнохерцеговачку акцентуацију. Стога узроке овој ак-

⁹⁵ Милићевић: *Кнежевина* 118, 171, 302, 305.

⁹⁶ Пера Ђорђевић: *Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien* (Archiv für slavische Philologie XVI, 1894, 134—135).

⁹⁷ Милош Московљевић: *Дијалектолошка карта Војводине* (Гласник Југословенског професорског друштва XVIII, 1937/38, св. 11—12, 1064—1065).

⁹⁸ Ивић: *Галипољс* 28—30.

⁹⁹ Пецо — Милановић: *Ресава* 297; Симић: *Скица* 103; Ивић: *Банат* 142; Реметић: *Јаг* 23 итд.

¹⁰⁰ Исп. само неке радове: Будмани: *Дубровачки* 156—157; Ивић: *Шаптиничко* 116—118; Решетар: *Ветонинг* 28.

¹⁰¹ Храсте: *Кановачки* 70.

¹⁰² Према усменом саопштењу Мирослава Николића, асистента у Институту за српскохрватски језик у Београду.

ценатској појави морамо потражити у источнијем суседу — шумадијским говорима, у којима је она посведочена. Овде је важно додати да јужни део Драгачева има у суседству села која припадају краљевачкој регији.

Кановачко дуљење треба посматрати у вези са преношењем (метатак-сичким) кратких акцената на претходни кратки слог (в. горе). Кановачка црта се развила код представника архаичнијег говора, који су је предали досељеницима, исто онако као што су динарци ијекавци у неупоредиво већем броју акценатских категорија наметнули свој модел.

278. Занимљиво је да грузански говор не познаје кановачко дуљење, иако нека села према Крагујевцу имају непренесене акценте. И. Стевовић, додуше, каже да је грузански говор „најтипичнији у свом средишном делу“ (Гружа, 411).

279. Потврде кановачког дуљења у Драгачеву:

— *Аврам* Ка, пред *Божји* Губ, *борба* Вуч, *бучук* Дуч, и *вода* у књи Вуч, *вола* Л, *врџна* БК, *Драган* Вуч, *мђа дрва* Гр, *дугме* Зе, *жэна* Зе Гу, *жэне*, — *зэмба* Дуч, *јастук* Вл, *капак* Рти, *катран* Дуч, *бес коња* Лис, *с коњем* Вуч, *прва копча* Губ, *кревет* Дуч, *купа* Гу, *златну купу* Кот, *куфер* Гор, *лэто* (= отвор на кошници), — пред *лэгом*, — испред *лэта* Пај, *мэгла*, — *Милан* Лис, *намћор* Гор, *Обрад* Гу, *овас* Вл Вуч, *брах* Дуч, у *поља* Губ, *пород* Вуч, *порез* Лис, да види *посла* ГД, *поток* Зе Кот, *рђа* Кр, у *роју*, — *сарма*, — *седло* Лис, *сестра* Вуч, *сестре* Лис, *Скадар*, — у *Скадру* Дљ, *тэмељ* Дуч, *точак*, — на *точку* БК, *гужбу* Вуч, *чаир* Лис, *Турчин*, — *чэнгел*, — *шињел* Вуч, *штјкла* Тур, и *тэбе* Кот, *тэби* Дуч, *коме* Вуч, и *боси* Гу, *босо* Вуч, *добрри* Кот, *добрру* Вуч, *дрво* Дуч, *чиста* Вуч, по *један* Вуч, по *једно* Гор, *добрро* Л Дуч Кот Пај Губ, *пэшке* Вуч, *дбила* Гу Вуч, *дбила*, — *дбила*, — *дбило* Вуч, *нашли* Вл, *прбила* Кот Вуч Лис, *узми* Кот;

— *бурэга*, — *Веселин* Лис, *комишлук* ДД, *већину*, — *губэри* Кр, на *деоби* Лис, *дужина* Кр Лис, ис *Крстаца* Лис, у *мокрјини* Кот, *муштулук* Вуч, *својина* Лис, *скупоба* Л, *дугачко* Дуч, *поштэни* БК, *голэмо* Кот, *нашши* Губ.

Један број наведених лексема чине позајмљенице. Даље, од истих особа се, поред ликова као што су *вода*, *жэна*, *поток*, *зэмба*, *сестра*, *Милан*, *Драган*, *околина*, *дужина* итд., неупоредиво чешће чују те речи са краткосилазним акцентом. То показује да кановачко дуљење није у већем обиму захватило драгачевски говор, па ту појаву можемо свести у оквире факултативности. Број потврда ипак није незнатан, па смо их стога и навели, иако ова појава нема у нашем говору карактер чврстог, стабилног система.

Поста акценатске дужине

280. Тенденција скраћивања дугих неакцентованих слогова делимично је захватила и овај говор. Идући од запада ка истоку штокавског наречја, ова појава је све израженија. Такође је познато да је скраћивање ненаглашених дужина захватило шумадијско-војвођанске говоре, који чине основицу екавскога стандарда. Као што је експанзија говорне и писане екавске речи у новије време зауставила ширење ијекавице ка истоку, тако је прозодија екавске говорне речи подстакла ликвидацију неакцентованих дугих слогова у гово-

рима који тај квантитет иначе добро чувају. У свему томе веома важну улогу играју већи културни и административни центри. Тако и овај говор не познаје тип *пйповедака*, док је лик *пдгѡка* прилично редак¹⁰³.

Судбина Даничићевих неакцентованих дужина зависи од природе акцента (квалитета и квантитета), броја слогова акцентогене речи и природе финалног слога. Тако ћемо, имајући у виду ове чињенице, и посматрати ненаглашени квантитет. Свакако би било добро ову појаву пратити по категоријама речи. што би омогућило уочавање неких специфичнијих законитости. Такву анализу остављамо за касније, а овде ћемо тај феномен дати глобално.

А. Отворени финални слог

281. а) Облици са очуваном дужином после краткосилазног акцента:

--- *сва̀нѹ* — аор. Ка, *па̀нѣ*, — *нѐкѣ*, — *зрѣлѣ*, — *да̀днѣ*, — *цр̀ниѣ*, — *врѹшѝѣ* Вл, *гла̀чѣ*, — *ку̀иѣ* Мил, *глу̀шиѣ* Губ, *сѝјѣ* Вл, *смѝштѣ* Пај, *пд̀чнѣ* Вуч, *код ма̀иѣ* Вл, *ћѣ̀нѣ* Вуч, *ма̀кнѹ* Пух, *ма̀чкѣ* Гор, *ба̀њѣ* Гу, *ла̀жѣ* БК, *мѝчѣ* Лис, *чкддѣ* Вуч, *дндѣ* Пш, *дрѹгѣ* Кот, *сла̀ба*, — *цѣ̀ба се* Рти, и *млдгѣ* Л, *биднѣ*, — *бидѣ* ГД, *рѣжѣ* Дуч, *сѣднѣ*, — *са̀блѣ* Губ, *нѝчѣ*, — *трѣба* ДД, *сд̀бѣ* Ка, *дрѹгѣ*, — *пѣшкѣ*, — *пдглѣ* Пух, *истѣ* Кр, *скѹпѣ* Гу, *бу̀дѣ* Губ, *вдлѣ* Дуб, *сдшигѣ* Вл, *рдкнѹ* Лис, *ндсѣ*, — *шѝнѣ*, — *здвнѣ*, — *кот чѣ̀чѣ* Гр;

— *ддмѡвѣ* Вл, *Бугарѣ*, — *за̀пѣлѣ се* Пух, *пдмѣнѹ* Гор, *гд̀рѡвѣ* Ка, из *бѹкава̀* Вуч, *па̀ѡца* Лис, из *Лисѣца*, — *динара̀* Ђ, *мѣсѣцѣ* Пш, *ја се ѹкѡчѣ* ГД, *зддѣнѣ* Пух Вл, *вдлѡвѣ* Лис, *лѣ̀ада* Вуч, *рѣдѡвнѣ* издржаванье Гу, *ѣктара̀* Вл;

— *ѹда̀ла се* Гр, *гѹрѣмо* Дуч, *дпа̀сна*, — *дрѹгѡга* Лис, *дшигинѣ* Вуч, без *јѹнади* ГД, *ку̀ишита* Дуч, *дградѣ* Вл, *ба̀вѣмо*, — *ку̀иани* Кот, *чѝишење* Вл, *чѣ̀лади* Дуб, *сѝјато* Гу, *зћѣ̀ламо* Кр, *пдмрлѣ* Вуч, *мѹчѣња*, — *са̀гнѹти*, — *вѣликѣ* Пух, *јадниѣ* Гу, *пѣрѣмо* Тур, *сѣднѣмо* Губ, *ддгнѣго* Вуч, *пдчѣло* Дљ, *бѣјаше* Вл, *прдсѹго* Рти, *глѣда̀те* Зе;

— *нѐпокрѣгнѹ* ГД, *крѣ̀вачевѣ* жѣвот Пај, *кра̀ставѣца̀* Губ, *кдѣ̀аника̀* Дљ, *ѹреѣја̀* Пух;

— *ра̀чунѣло се* Дљ, *гла̀довѣло се* ДД, *за̀држѣла* Вуч, *прѣколѣни* Пај, *Мѣлова̀на* Губ, *знѣмениѣ* мѣста, — *прдкопѣли*, — *нѐпрѣста̀вно* Гу, *слѣдовѣла* Пух, *дснова̀ли* Кр, *ндперјѣго*, — *нѐперјѣги* буздовѣни Вуч, *ддниѣла* Дљ, ис *Крѣ̀вариѣ* Гу, *ддбровѡлно* ГД, *ка̀стилицѣ* Вуч, *зѣкопѣте* БК, *нѐопра̀на* Вл, *Мѣловѣне* Лис, до *кд̀ловоѣ* Гу, *а̀меричкѣ* Ка, *шкд̀лова̀ла се* БК, *бд̀лова̀ла* Вл, *ку̀повѣли* Мил, из *Вѹчковиѣ* Вуч, *мд̀дѣркиња* Гр, *прѣвѣшчѣри* Вуч, *Ра̀дѣлѣво* Л, *пѣвају̀и* ГД;

--- *на̀оружѣно* Гор, *дбѝча̀има* Губ, *Блѣ̀говиѣсти*, — *Мѣломѣрчина* Вл, *нѐскресѣна* Пај, *мѣмогрѣдно* Губ.

б) Облици са скраћеном дужином:

— *кѝше*, — *гѣ̀ра*, — *стѣ пдсго* ДД, *чѹѣ* Ка, *прѣви*, *исто*, — *ку̀ва* Кр, *пѣва*, — *ѹзму*, — *дрѹге* Гу, *бу̀де*, — *чу̀ју се*, — *код на̀ше* Губ, *трѣба* Дуб, *нѐку* Вл, *пѹкне* Вуч, *сѣ̀ку* Лис, *сѣ̀ко* вѣчѣ Вл, *ндсе*, — *сла̀ме*, — *квдче*, *сла̀ме*, — *ѹзме* Гр, *рѣкне* Лис, *жѣ̀ни* сѣна Дљ, *стрѣви* га Гор, да *јѣде*, — *трѣи* дѡ Вл, *скдле* га Вуч, *ѹби* (аор.) Вл, *ра̀зби се* (аор.) Дљ;

¹⁰³ „Одатле се ова појава шири и на екавски стандард где се данас толерише уклањање једне од двеју дужина, ако следе једна за другом.“ (Пецо: *Дијалектологија* 44).

— лѣнаца Губ Тур, пѣмѣну Л, гѣвѣра, — дѣжѣга, — нѣдѣља Кр, чѣгѣнка Вл, љѣтѣца Пух, нѣвѣца Вл, љѣина, — љѣстѣка Пај, гѣчѣкѣва Вуч, љѣмеѣу Бѣжѣиѣа Гр, ѣксѣра Мил, дѣрѣка Вуч, кѣжѣиѣки Губ, пѣслѣва Лис, љѣдѣја Мил, вѣлѣва Ђ, љѣради Вл, зѣбѣца Гор, пѣглѣдну Вуч, гѣдѣйна Пш, лѣбѣва ГД, стѣранѣка Зе, пѣжѣва, — љѣлѣма Вл;

— дѣнара — Гмн. Мил, кѣлема — Гмн. Кот, бѣскиѣа Лис, дѣгриѣа Ђ, бѣжѣали Дљ;

— рѣдикѣлну стѣранку, — у рѣзервару Гу, дѣичѣја — Гмн. Тур, пѣбачѣја Вл, Мѣлошеве њѣвѣ Вуч;

— зѣповиѣсти — Гмн. Тур, из Дрѣкаловиѣа Л.

282. а) Очуван квантитет после дугосилазног акцента:

— пѣра Вл, шѣлѣ, — дрѣнскѣа Ђ, спѣсѣи (аор.), — кѣла, — сликѣа, — стѣрѣ Лис, вѣдѣа Кр, пѣриѣи, — мѣжѣкѣ, — сѣмѣи бѣг Губ, љѣже Сѣгѣ Пух, пѣвѣи Вл, пѣвѣи мѣжѣ ГД, пѣрѣа Пш, пѣрѣвѣ Гу, мѣла Гр, мѣжѣкѣ Вл, цѣрѣни Вл, бѣлѣи Лис, мѣлѣи Гр, љѣшѣи стѣрѣи Губ, љѣнѣи чѣек Гор, мѣлѣ звѣње, — ис Цѣрѣнѣ Горѣ, — сплѣвѣи Пух, Стѣрѣи Влѣ Вуч, глѣдѣни гѣдѣйна Гор, рѣдѣи, — пѣрѣѣ, — пѣгѣа, — гѣрѣнѣ Вуч, Дѣлѣни Дупчѣани, — пѣжѣи сѣрома ГД, пѣтѣа Гор;

— пѣрѣвѣга, -- по стѣрѣомѣ Дљ, дѣлѣмо Тур.

б) Примери са редукованим квантитетом:

— спѣрма се Кр, љѣма Вуч, пѣрѣво Вл, шѣлѣва Л, дѣѣ Губ, бѣци Кот, трѣжѣи се Вл, кѣшта Мил, кѣже Губ, вѣри лѣди, кѣса Вл, свѣдѣба Губ, вѣли се, — крѣжѣни, — пѣрѣме га, — пѣрѣви, — бѣиѣше, — ѣсам брѣга Вуч, рѣче, — пѣриѣи Л, скиѣше, — љѣше, — пѣрѣе ГД, из Гѣче Губ, рѣди Дуб, мѣста Пух, стѣрѣне, — кѣпи, — пѣлѣсти, — стѣро, — спѣва, — гѣѣа, — пѣра, — пѣрѣво, -- мѣра, — рѣди Гр, дѣѣу, — гѣрѣни, — о тѣца, — крѣну, — гѣжѣи, — пѣше, — стѣра, — пѣѣ Лис, пѣте, — пѣрѣѣу Вуч, пѣиѣе, — крѣва, — дѣѣу БК, вѣче, — мѣли, — лѣња, — стѣри, — шѣтѣе, — пѣта, — љѣга Вл, пѣва, — пѣрѣе, — пѣрѣви, — пѣте, — бѣмѣи Дуб, кѣжу, — кѣла Вл, мѣти, — слѣжѣи, — вѣкѣе, — пѣриѣа, — вѣчу, -- пѣѣу Гу, рѣдно дѣба Кр, вѣте, — хрѣни Вуч, врѣѣа, — пѣрѣѣе, — мѣѣ мѣжѣке Ка, шѣлѣско љѣбре ГД, рѣду Гор;

— вѣкаше Губ, пѣлѣамо, — спѣрмага Вуч, сѣѣемо Пух, спѣвамо, — љѣбѣмо, — пѣриѣамо, -- мѣрамо, — кѣжемо Гр, пѣѣемо Лис, рѣдѣнике, — пѣѣемо, — вѣжемо Вл, зѣдано Гу, жѣуримо, — мѣгѣра, — мѣрамо, — пѣриѣано Кр, рѣдѣника — Гмн. ДД, бѣраца Гу, мѣломе Мил.

283. а) Сачуване дужине после краткоузлазног акцента:

— љѣма, — бѣрѣи се, — рѣди се Пај, зѣвѣу, — кѣпѣа, — бѣжѣи, — пѣчѣ, — љѣпѣи, — кѣвѣ Вл, вѣдѣ, — дѣжѣи љѣиѣи Ка, свѣтѣи, — зѣмѣлѣ Кр, зѣрѣ Вуч, љѣгѣа Мил Зе Гр Пух, слѣжѣбѣ, — чѣтѣа Гу, бѣрѣбѣ Вл, вѣлѣи Гор, лѣжѣи БК, лѣвѣ Лис, крѣпѣи ГД, лѣжѣи, -- стѣи Дљ, пѣсѣнѣ Нег, бѣи се Ви, крѣстѣи се Ђ, зѣдѣни Л, бѣрѣи Дуб, лѣтѣи Дуч, бѣжѣи Дљ, пѣрѣврѣи Вл, крѣиѣи Пух, бѣжѣи Гр, љѣчѣ Тур Гу Вл Пш Ђ, чѣстѣи Губ, вѣгѣа, — пѣлѣнѣи Пш, сѣзѣри Кот, сѣдѣи ДД, лѣмѣ Рги;

— дѣпѣња, — сѣврѣиѣи, — зѣрѣдѣи, — свѣлѣвѣа Вуч, у Франѣцѣускѣу ДД, љѣдѣиѣи, — ѣтрѣвѣа, — цѣгѣтѣа, — свѣлѣвѣа, — кѣбрѣидѣни Вл, пѣвѣиѣи, — пѣрѣмѣгѣ, — ѣкѣлѣни ГД, дрѣжѣавѣни, — дѣжѣурѣни Кот, љѣслѣжѣи, — кѣстрѣгѣнѣ Губ, кѣнѣтскѣи Гор, зѣпѣлѣи, — кѣкѣшѣкѣи Ђ, зѣжѣа Ка, стѣврѣчѣиѣа Пух, дѣсѣгѣ Рги;

— *пишенице*, — *укува*, — *прочева* Гр, *узима*, — *доведе*, — *окуси*, — *преноћи*, *збори*, — *гежине*, — *гежана*, — *огучи*, — *божитња*, — *сазрели*, — *одгрхе*, — *ливаде* Вл, *Немачке*, — *зобани* Мил, *нећељно* Лис, *ђево²ку*, — *пресвед* Ка, *црвен* Пај, *јаурећа* Тур, *олвку* Пш, *направ* Вуч, *забаља*, — *јучашињи* Кот, *на-смију се* Гор, *одузме* Лис, *прдгур* Дуч, *стидују* Вл, *насложи* Нег;

— *остави*мо Гр, *састанемо* с Вуч;

— *одвајава*, — *раздвара*, — из *Власеница* Пух, *петнаест* Дљ, *Станишића* Демат, — *аустријски* Вл, *настава*те Мил, *умиљес* Вуч, *шумадинска* Ђ, *Албаније* Дљ, *поускачу* Ка;

— *сађењу*та, — *једноце*вку Гр, *угроши*мо Кот, *порани*мо, — *остави*те Вл;

— *запови*еда Кот, преко *телевизи*је Мил;

— *моби*лисани Гор, *наслеђу*вете Мил, *Исидорев* Губ.

б) Примери са скраћеном дужином:

— *под²на* Вл, *отр²езни се*, — *к²риша*ва, — *ост²упи* Лис, *испа*ле, — *изи*ђе, — *пресу*ши, — *претр*ља, — *прот²иви се* Кр, *отге*се се Пш, *вур²унске* земље Вл, *маши*нски ДД, *ужива* Ђ, *ола*ди Ви, *подме*не БК, *разг²рне* Мил, *распа*ли ГД, *наша*ра Гр, *загла*ви Губ, *накр²иви* Гор, *подле*жу Кот, *уга*се Дуч, *загла*е Ка, *подма*жу Тур, *пребо*ба Гу, *одлу*чи Пух, *заман*е Кр, *пору*чи Нег, *подлу*жи Вл, *нака*ни се Ђ, *пробу*ди Зе, *отге*не Дуч, *завр*ну Дуб, *пробу*ши Пш, *подде*ле ДД, *конду*ра Лис, *пово*за Гр;

— *сре*става Пух, *копа*ју Ђ, *запа*не Кр, *оста*ну Гу, *одне*се Гр, *подм*ичу, — *има*ју Лис, *заг²ри*је Мил, *купу*ве Пај;

— *покуп*љава Мил, *ог²рне*мо, — *наса*димо, — *ђево*јака, — *иза*ђемо, — *за*при²ети, — *услу*жимо Гр, *ост²упа*мо Ђ, *удар*ништво ГД, *шумадинска* Гор, *вез*ивана Вл, *подле*днемо Губ, *ура*димо, — *навра*гимо Кр, из *Роше*вића Вл;

— *заг*јевају, — *изуда*ра, — *уно*симо, — *са*ставимо Гр, *прера*ђуе, — *преста*љају Вуч, *загра*ђуе Лис, *момента* Гу, *откуп*ље ДД;

— из *Мила*говића ГД, *расподи*јеле се, — *поди*јелимо се Лис;

— *попи*суемо Губ, *има*дијаше ГД, *здог*дворимо се Л.

284. а) Очуване дужине после дугоузлазног акцента:

— *гр*едѐ Гр, *ж*ивѝ Лис, *тр*пѝ, — *р*едѝ Ка, *ја*ѝ Пај, *пу*та, — *ту*чѐ, — *вр*шѐ, — *вр*шѝ Вуч, *де*ца, — не *см*едѝ, — *дв*орѝ Вл, *гу*сѝ, — *б*ѐбѝ Кот, *ру*ѝ се Вуч, *м*обѝ, — *пр*елѝ Зе, *зна*дѝ Вл, *вр*шѝтѝ Гу, *стр*анѝ Лис, *ж*енѝ Губ, *па*рѝ Дуч, *в*учѝ Гор, *з*имѝ Нег, *р*екѝ Тур, *тр*авѝ Пш, *лу*дѝ Кот, *са*мѝ Ви, *дра*гѝ Гу, *ж*вакѝ Гор, *вр*чѝ Губ;

— *обу*чѐ Гр, *за*друкѝ Вуч, *ж*андарѝ Ка, *сва*говѝ Нег, *маши*на Вл, *ву*ниѝе Ка, *глас*овѝ Л, *сест*арѝ Тур, *рег*рутѝ, — *дру*говѝ Рти, *сид*љака, — *би*ковѝ Вуч, *кол*ѝни Пај, *др*ветѝ Губ;

— *ме*тарѝ Л, *и*љаду *на*рѝдѝ Губ;

— *стас*авају, — *дову*чѝте Вуч, *си*ѝчѝмо Гр, *ту*ченѝга, — *ва*шерѝште Губ, *рас*клапање Гу, *прег*урање Дљ, *опре*дѝмо Вл, *полу*зѝмо Кр, *магар*ића Дљ, *мана*стирѝ Дуч;

— *Благо*вѝштѝе Кр.

б) Скраћене дужине иза дугоузлазног акцента:

- *сáги*, — *пúга* Гр, *пáсе* Вуч, *вéзе* Пш;
- *рédова* Ка, *пíљака* Вл, *пúгòва* Пај, *Нéмаца*, — *мáлџа* Кот, *бóрџа* Пш, *пúкòва* Ђ;
- *пјевџиџа*, — *овџа* Гр, *слáваца*, — *имéна* Вуч, *рúчају* Кр, до *лакáга* Кр;
- *продáвџа* Вуч, *Пáјевџиџа* Ка;
- *блокíрају* Лис, *Босáнаца* Кр, *укрáдемо* Пух;
- *дóбровóлџаца* Пај, *домáћинстáва* Вуч, *артíљерџаца* Дљ;
- *секирáциџе* — Гјд. Л, *испремéштају* Пух;
- *Аустријáнџаца* Дуб.

Б. Затворени финални слог

285. а) Очуване дужине иза краткосилазног акцента:

- *крòчиш*, — *чèлџр* Пај, *вòлиш*, — *òбрџ*, Вуч, *бíдèм*, — *дíнџр* ГД, *слúшáм*,
- *гúрџм*, — *бáдњáк* Гр, *стáрдòс* Губ, *пúштџм*, — *чèкáш* Лис, *срèџм* Ка, *унèт*,
- *врџ. љáг*, — *вòтњáк*, — *стáшџш*, — *у јáкшџм*, — *збòрџм*, пот *стрèвòм* Вл, *бáџџм*,
- *Бèзјáк* Мил, *узèт*, — *мèсèц* Ђ, *прáвџм* Дљ, *кúћòм* Кр, *крáвòм*, — *стòкòм* Дуч;
- *пòложáш* Лис, *рáспорèд* Зе, *сџгúран*, — *џзabрáт*, — *Мџловáн* Вл, *Љúбòмџр*
- ГД, *вòдоплáв* Вуч, *пòслúшáн* Пај, *зáпочèт* Пух, *бúквџицòм* Гр, *мáнстџр* Губ, *Мџтровòш* Гор, под *вòтњáком* Лис;

— *Блáговџџèс* ГД.

б) Скраћене дужине иза краткосилазног акцента:

- *пúштџм* Лис, *мèсèц* Вуч, *бúдèш*, — *пòчнем* Ка, *пљúш* Кр, *вџјèш* Гу, *стџг-нем* Губ.

286. а) Примери који чувају дужине после (˘) акцента:

- *слџмџш* Гор, *кáжèм* Тур, *спрèмџм* Пух;
- *Ђурђевдáн* Ка.

б) Облици са редукованом дужином после (˘) акцента:

- *рáдџм*, — *кáжèм* Дуч, *слџмáш* Гор, *нáђèм*, — *спáвам*, — *мòраш* БК, *плáшáш* Лис, *нèмáш* Вл, *дòђèм* Л, *пíтáм* Ђ, *сџђèм*, — *шèстòг* ГД, *врáтџи* Дуч, *крèнèш* Кр, *бушџм* ДД, *плáџм* Дљ, *мèсџм* Гр, *кúпџм* Гу, *плáстџш* Зе, *чúвáш* Губ, *дúвáш* Гор, *јáвџм* Нег, *лèчџм* Пух;

— *рáдџником* Вл, под *Рúдџником* Кот, *Мáрковом* Губ.

287. а) Квантитет после (˘) акцента сачуван је у примерима:

- *нòћòм*, — *дáњòм* Ка, *стрúгáч*, — *плáтџиџ*, — *млèкáр*, — *снáбдџм* Вл, *џдèм*
- Вуч, *удáм* Гор, *џмáш* Лис, са *жèнòм* Пух, *вòдòм* Зе, *бòрџм се* Гу, *брòџм* Кот, *кòсòм* Гр, *љúгòм* Дљ, *слáткòм* Нег, на *лáкòм* Ђ, *òвáш*, *òнáш*, *òвòг*, *òнòг* (свуда), *вáкòш* Ви, *зòрòм* Кр, *нòгòм* Пш, *зòвèш* Вуч;

— *пòгáђáм* Гу, *òпáџм* Лис;

- *стáкленòш* Зе, *прџслонџм*, — *òтплáчèм*, — *пòњáвòм* Гор, *пòмòгнèм* Нег, *дúбирòг* Губ, *разúмèш*, — *сутрèдáн* Лис, *сèкирòм*, — *òднџџèк* Вуч, у *Нèмáчкòш*,

— *устаља̄м*, — *до̀зволїм* Кот, *д̄хера̄џ*, — *рачуња̄џ*, — *Трамџиња̄к* Л, *му̀рузнџг*,
— *изедѣм* Вл, *за̀гваран* Дуб, *Мио̀драг* Губ, *Тико̀мїр* Пух;

— *бедградскїм* Вуч, *понѐдельнїк*, — *опѣрише̄ш*, — *орџгозӣм* Вл, *упа̀кован*
Гу, *малѣ̀рисан* Пух, са *домѣ̀щицџм* Дуч, *џста̀лиџег* Лис;

— преко *Мио̀драговџг* Вуч.

б) Облици са редукованим квантитетом иза (‘) акцента:

— *видиши џвџ* Лис;

— *по̀дпу̀џаши*, — *прѐдбїрам* Гор, *до̀ма̄ним* Ка, *у̀йџем* Зе, на *Сџлу̀нским* фрџнту,
— *џпа̀лим*, — *изла̀чиши* Вл, *исп̀удим*, — *на̀служим* Вуч, *уп̀равник* Л, *прѐкршӣтам*
БК, у *џкру̀жним* Пај, на *Ја̀дранском* мџру Пш, *по̀кџно̀м* Пух, *убѐдиши* Мил,
Илї̀ндан Губ, са *Ра̀дџко̀м* Кр, *по̀двѣ̀лиши* Дуч, *по̀сла̀ник* Кот;

— *на̀пу̀ниши* Лис, *џстанем* Гор, *џздравим* Вл;

— *умџла̀вам* Вуч, *распџзна̀вам* Л, *исп̀рѐкїдан* Пај, *неу̀вџзан* Дуч, *обра̀ђу̀вем*
Лис, *ускџла̀ђу̀вем* Мил.

288. а) У следећим примерима очуване су дужине после дугоузлазног акцента:

— *врџћа̄м* Кот, *це̄лим* Вуч, *дрџца̄д* Вл, *ру̀ко̀м* Пај, *гла̀во̀м* Вуч БК Пух, са
Ма̀рџм Гр, *прџџџм* Вл, *вџче̄м* Л, *му̀зџм* Зе Гр Пух Тур Дуч Губ, *трџсе̄м* ГД,
сџру̀жџм Лис, *вџче̄ш* Гор Вуч Дџ Пш, *спа̀сиши* Ђ;

— *ра̀сџднїк* Кот, *на̀реднїк* Вл, *прожївїм* Вл, *обу̀че̄м* Л, *по̀двџче̄м се* Вл,
џгрџсе̄ши Вуч, *прѐме̄тїм* Вл, *исџу̀че̄ши* Пај, *на̀па̀се̄м* Лис, *исџрѐсе̄ши* Тур, *по̀му̀зџм*
Гр Губ Ви Нег Кр, *по̀вџче̄ши* Ђ Кот, *у̀кра̀де̄м* Гор Гу, *оп̀рѐде̄м* Кот Мил.

б) Примери са редукованим дужинама иза (‘) акцента:

— *нѐмаши* ГД Мил, *вџзем* Ка, *џа̀деши* Лис;

— *о̀ме̄теши* Гу, *за̀вџчем* Губ.

• 289. Да процес скраћивања неакцентованих дугих слогова није нагао, показују примери са полудугим ненаглашеним вокалима:

— *по̀зна̄дџ*, — *чѐтврџи* Вуч, пре̄ *бїткѣ̄* Мил, *ге̄ља̄* Л, *пѐдџсе̄т* Вл, *сва̀ња̄ва̄*
Пш, у *Лу̀ча̀нима*, — *до̀мо̀ва̄*, — до *ра̀ме̄на̄*, — до *ко̀ле̄на̄* Кот, не̄ *но̀си* Зе, *пѐгџ*,
— *му̀рузнџ* Гр, *ра̀киџ* Л, *трѣ̄ћї* дан Гр.

Можемо, на крају, констатовати да се поста акценатске дужине у драгачевском говору релативно добро чувају, уз напомену да је редукација највише захватила слокове иза дугосилазног акцента. У тој позицији редуковању су подложне дужине у речима са отвореном и затвореном ултимом. Такође се дуги неакцентовани слогови често скраћују при експресивнијем и бржем говору.

290. Занимљива особина овога говора је што именице *џџс(т)*, *(ш)ћѣр*, *нџћ*, *кџс(т)*, *џко*, *пѣси*, *нџкат* и *Рџи* у генитиву мн. имају неакцентовану дужину најчешће на пенултими:

— *џџсџїју* Вуч, *џџсџїју* Вл Вуч, *џџсџїу* ДД, *ћѣрїју* Вл Вуч, *шћѣрїу* Кот,
нџћїу Лис, из *кџсџїу* Вуч, *џчију* Пух, *џчиу* Пај, *џчију* Гу, из *пѣсију* Вуч, *нџкатїу*
Пај, из *Рџїју* Ка Гу Кр, из *Рџїју* Л, из *Рџїу* Кот; —

поред ређих ликова:

— из *очију* Ћ Вуч, *ћерију* Вл, о *шћерију* Вуч, *шћерију*, — *нџију*¹⁰⁴ Тур.

Дужине којих нема код Даничића

291. Неакцентоване дужине које Даничић није нормирао у „Српским акцентима“ постоје и у говору Драгачеваца. Оне су морфолошке и фонетске природе. У прву групу спадају оне на првом слогу падежног наставка *-ама* у дат.—инст.—лок. мн. именица *а-* основе. У другој групи су дуљења фонетске природе: а) дуљења у сантхију типа *пџиџ е*, након редукције; б) дуљења испред сонаната.

Занимљиво је да Даничић није коментарисао дужину падежног наставка *-ама*. Он ту дужину, додуше, није ни записао, вероватно зато што је сматрао да је наставак *-ама* увек без дужине. По Решетару, који бележи примере типа *кућама*, *букама* у говорима Црне Горе и Боке Которске, ова дужина је секундарног карактера¹⁰⁵. Само је он ограничава на именице у којих је испред *-ама* краткосилазни акценат. Супротно Решетареву мишљењу, Белић тврди да је тај наставак исконски дуг. Ј. Вуковић пише да је та појава проширена на све случајеве „именица ж. р. на *а* где непосредно пред наставком *-ама* не долази кратки или дуги узлазни акценат“ (Акц. II—Др., 226). Ту је, дакле, *пушкама*, *јабукма*, *багњма*, *подмуктицама*, *мајкама*, *суђењима*, али су обични и примери без те дужине. И Вуковић се слаже са Белићевим мишљењем да се ради о старој дужини наставка *-ама*.

292. Дужина првог вокала у наставку *-ама* потврђена је на ширем дијалекатском подручју¹⁰⁶. У Драгачеву се дуги наставак *-ама* у Д—И—Л мн. именица ж. рода *а-*основе јавља иза (‘) акцента (који не мора бити непосредно испред наставка), и иза (‘) акцента (ако не стоји на непосредно претходном слогу). Погледајмо примере:

— по *барама* Дљ, са *брџама* Нег, у *Брџовицама* Пш Ка, по *букама* Губ Кот, *вјама* Дуч, *вдицама* Вл, *врџама* Л Гу, *губицама*, — *гускама* Тур, у *зградама* Лис, у *Зеокама* Зе, с *јабукма* Вуч, по *кљдама* Вл, у *књгама* Кр Вуч, *плџама* Вуч, *кџама* Тур, с *кравма* Кот, *кргма* Пух, *кућама* Дљ, по *кућама*, — по *лџама* Вл, дрвеним *мацама* Нег, на *мукма*, — у *ндвинма* Вуч, на *њвама* Пух, на *парама* Губ, са *парама* Тур Кот, у *парама* Гор, у *паџицама* Вл, *пјесмама* Гор, у *Плџама* ДД, *прџачама* Вл, са *пушкама* Вуч, на *схранама* Зе, по *сваџама* Тур Зе, на *славама* Зе Пух, по *слџама* Губ, по *сџама* Ка, *сгубама* Гу, са *сџама* Лис Вуч, *гџерама* Л, *џицама* Пух, са *тјкма* Вуч, *чџицама* Лис, у *шџама* Вуч, *шџама* Губ, по *шкџама* Вл, у *шкџама* Гр Лис, са *шџама* Вл, у *шџама* Дљ, по *шумма* Кр;

— о *бабинма* ДД, на *Биџгама* Гор, на *вџгама*, — о *вџгама* Вл, по *Властџицама* Гу, *Властџицама* Вл, у *Властџицама* Мил Вл, на *вођицама* Вл,

¹⁰⁴ У Грузи је *кџију*, *вџију*, *очију*, *џију* (Стевовић: *Груза* 578).

¹⁰⁵ Решетар: *Vetoving* 33—34, 96; Решетар: *Штокавски* 89.

¹⁰⁶ Пешњак: *Староцрногорски* 60; Тушић: *Бјелопавлићи* 67; Пињж.: *Колашини* 22; Станић: *Ускоци* II 76; Барјактарев: *Новопазарски* 86; Ивић: *Биограчићи* 144, 158; Б. Николић: *Срем* 231; Ивић: *Банат* 150; Реметић: *Шумадија* 69; Кашић: *Конавле* 119—120.

на *гѡмилѡма* Вуч, у *грѡницѡма* Ка Гор, са *диглѡматѡма* БК, у *државѡма* Дуб, са *кѡлшиѡма* Ка, у *кѡшуѡма* Кр, *кѡчиѡма* Дуб, у *лѡпарѡма* Вуч, *лѡпатѡма*, — о *месѡвеѡма* Вл, *мѡказѡма* Гу, *мѡслинѡма* Губ, са *мѡчугѡма* Вл, *пѡпучѡма* Тур, у *пѡпучѡма* Пај, с *рукѡвиѡма* Лис, о *сѡранѡма* Пух, *сѡстѡпиѡма* ГД, *сѡкирѡма* Вуч, *тѡлѡгѡма* БК, у *ѡслинѡма* Лис, *ѡнукѡма* Кот, са *ѡчиѡма* Губ, *ѡдѡвиѡма* Гу, на *ѡрапѡма* Вл, у *ѡрапѡчинѡма* Кот, по *ѡдѡшинѡма* Лис.

Кратки наставак *-ама* јавља се врло ретко у овој позицији:

— *гѡмиѡма* Губ, у *Шулѡбурама* Вуч, *сѡлама* Гу.

293. Дуги наставак *-ѡма* детаљно је испитивао И. Стевовић на материјалу грузанскога говора. За анализу је узео све двосложне именице, не само са краткосилазним и дуросилазним акцентом већ и оне које имају (‘) и (‘) акценат. Он даје врло прихватљиво објашњење: „Управо, по Даничићу двосложне именице 3. типа *змиѡја* — *змиѡје*, немају дужине у дат. инстр. лок. мн. *бѡвама*, *дѡскама*, *снѡјама* итд., међутим, према стању акцентуације ових именица у говору Грузе излази да су ови облици са (‘) акцентом облици *колѡктива*, а да су облици са множинским значењем *бѡвѡма*, *дѡскѡма*, *снѡјѡма*, *сѡстрѡма*, *нѡћѡма* итд.“¹⁰⁷

У драгачевском говору нисмо учили ову прозодијску дистинкцију, наравно, пошто је наставак *-ѡма* по правилу дуг.

294. Обично говори са дугим падежним наставком *-ѡма* имају дуг основински вокал инфинитива на *-а(ти)*, *-и(ти)*, *-ну(ти)*, ако слог испред њега није под акцентом узлазне интонације. Квантитет основинског вокала задржава се код ових глагола и у радном гл. придеву и футуру I. Поменути дужину имају неки говори северозападне Црне Горе¹⁰⁸ и говор Конавала¹⁰⁹. У Драгачеву се спорадично појављују примери типа:

— *нѡправѡи* Вл, *прѡзборѡи* Ка;

— *мѡчѡи* с ме, — *прѡлазѡи*, — *ѡставѡи*, — *ѡграбѡи* Вл, *ѡслабѡи* се Пш, *ѡзимѡи* Губ, *ѡшинѡи* Ка, *вѡчерѡи* Губ, *прѡпучѡи* се Ка.

295. За наш говор је карактеристично секундарно дуљење у сантхију. Овде првенствено мислимо на дуљење финалног вокала неког парадигматског облика изазвано редукцијом сонанта *ј* у енклитизи *је*, која долази непосредно иза тог облика:

— *сѡдѡбинѡ* е Ћ, *мѡкѡ* е Кот, *грѡтѡ* е, — *ѡдѡлѡ* е бѡла, — *ѡѡлѡ* е здрѡва Лис, *срамѡтѡ* е, — *рѡбѡ* е вође Гу, *ѡкѡ* е Кот, *ѡнѡ* е се уѡвалила Вуч, *ѡнѡ* е пѡвала Гу, *ѡнѡ* е бѡла Кот, *нѡѡговѡ* е о Триглава Гу, *мѡјѡ* е сѡкира Кр, *мѡјѡ* е глава тѡ Гу, *тѡ* е кѡћа мѡја, *мѡјѡ* е! Тур, *ѡистѡ* е Пух, *бѡгѡтѡ* е Гу, *ѡѡбрѡ* ми је свѡ Вуч, тек *ѡѡбрѡ* е ГД, *ѡѡбрѡ* е тѡ Вуч, *ѡѡбрѡ* е сѡд Лис, *ѡѡдѡ* е ѡмало (= овде ~) Гу, *ѡѡѡмѡ* е сѡде порѡсло Мил, *тѡмѡ* е бѡѡ Вуч, *ѡѡговѡ* е, — *ѡѡлѡкѡ* е тѡ за мѡне Гу, *ѡѡкѡ* е се нѡпатио Пух, *ѡѡкѡ* е се уѡвалила Вуч, *ѡѡкѡ* е — *ѡѡ* е Гу, *пѡѡѡѡ* е Вл, *нѡкѡ* е ѡтѡшѡ, *сѡмѡ* е се бѡрѡио Гу, *пѡнѡкѡ* е кѡшуѡу мѡгѡ да кѡпи Пух, *ѡѡговѡ* е Пш,

¹⁰⁷ Стевовић: *Груза* 519.

¹⁰⁸ Вуковић: *Акц. П.—Др.* 303; Вушовић: *ДИХ* 62—65; Станић: *Ускоци II* 77; Пнж.: *Колашин* 23.

¹⁰⁹ Кашић: *Конавле* 120—122.

з̄а ит̄а е Пух, пр̄дшл̄а е Лис, пр̄дшл̄о е Пух, љ̄д̄ал̄а е се Кр, п̄дсиј̄ан̄о е Гу, йме м̄у е Лис, зн̄ал̄о е се Зе,

296. Исту појаву забележио је Б. Николић у говору Срема. Последњи отворени слог парадигматског облика не осећа се као последњи у акценатском погледу. То је допринело да се дужине на том слогу боље чувају него код истих тих облика иза којих не долази енклитика. Створени однос *зѐмље* : *зѐмљѐ* је постао је овде продуктиван и уопштен је и на случајеве у којима је финални вокал парадигматског облика био кратак. Отуда је добијено у *равници* је, *спрѐма* је (Николић: Срем, 229—230).

297. У Драгачеву се ова дужина јавља на вокалима који су иначе кратки. Она, понекад, „чува“ узлазност кратког акцента тамо где је он у прозодијском систему овога говора силазне интонације. Према односу *чѐла* : *чѐлѐ*, *спрамѐга* : *спрамѐгѐ*, појављују се ликови *чѐла е*, *спрамѐга е*.

Уважавајући Николићева запажања у говору Срема, могли бисмо за драгачевски говор констатовати да је дуљење поменутих вокала настало након редукције сонанта *ј* у енклитици *је* (чиме је створен хијат). Ово ћемо покушати доказати двома чињеницама:

1. Дуљење вокала испред редукованог сонанта *ј* забележено је и на унутарњим слоговима засебних речи:

— *Добривѐ* Гу, *Милвѐ* Тур Гу, *Милѐ* Ка, *Др̄аѐ* Вуч, *Стѐпѐвац* Вуч, *ѡдвѐ*но Пај, *багаљѐ*, — да се *ѡбѐ* ГД, *подм̄азѐ* се Дуч, *ѡснѐ*мо Вл, *истигаѐ* Вуч, *ѡкѐ* се Лис, *навѐ*мо, — да се *сашиѐ* Вл, *пѡпиѐ* Вуч, *ѡбаѐ* Лис, *ѡстаѐ* Вуч Л Вл, *пѡзн̄аѐ* Вл, *пѡзн̄аѐ*м Лис, у *Гѡли* ГД, *ћѐли*це Лис, *ста̄ри* Гр, *урѐдни* Вл, у *Русѐ* Дљ.

2. Дуљење акцентованог вокала у неким категоријама:

— *мѐ* Гу Тур Дљ Вл Вуч Гр Рти Лис Кот, *тѐ* Гор ГД, *сѐ* Дуб, *ѡвѐ* Вл БК Лис, *наз ѡвѐ* Вл, *трѐ* Гр, *кѡ е* Вуч Вл, *кѡ е* га сачуѡ Лис, *кѡ е* с тѡбѡм Ка, *кѡ е* те пѡслѡ Гу, *пѡде* — 3. јд. през. Гр, *пѡели* Лис, *чѡек* Губ Гор, *лаѐ* Лис Тур, *траѐ* Вл, *з̄аѡдница* Лис Вл, *з̄аѡднички* ДД, *з̄аѡдно* Лис Гу, *з̄аѡно* Гор Лис, *ит̄а е* Ка ГД, *ћѐ е*, *ѡа е* Губ, *пљѐ* Вл, *псѐ* Миш, *какѡ е*, *ѡа е* Гу.

У свим местима се, иначе, чешће чују облици без оваквог дуљења.

298. Факултативне је природе изостанак дугосилазног акцента, али са задржавањем квантитета:

— *ја̄* ѡстаѡ Вл, *ја̄* мѡли јѡднога Кот, *ја̄* пѡгл̄а Л, *сѐте Ви* Тур, са *т̄им* алкама Вл, *та̄кѡ е* се *тѡ* ра̀дило Вуч; —

док се неколике категорије речи, које су у врло честој употреби, појављују у облицима без акцента:

— *ѡв̄а̄* Лис Кот Вуч, *ѡнд̄а̄* Кот, *ѡн̄у* пѐну Вл, с *ѡн̄им* гл̄умцом Гу, *кажѐ* Гор Дуч Вуч, *каѐ* Лис, *ѡн̄и* ч̄ича Губ.

299. У вези са дужинама у глаг. прид. радном типа *ѡграб̄ила* (в. горе), поменућемо и секундарно дуљење у рад. гл. прид. м. рода. У Драгачеву су ти ликови чешћи од оних са кратким финалним вокалом *о*:

— *ѡй̄ѡ* Вл Зе Рти Кот Вуч Губ Гор Пух Дљ Лис Кр Гу Нег, *ѡа̄цӣѡ* Тур, *ѡѡрӣѡ* се БК Зе, *ѡра̄нӣѡ* Гу Гор, *ѡла̄чӣѡ* Тур, *ѡѡдӣѡ* Вуч, *ѡѡлӣѡ* Пух, *ѡѡлѐѡ* сам

Кот, *врчио* Рти, *гаио* сам Кот, *говѣрио* Тур, *дѣо* Лис Тур, *дѣвѣо* га Вл, *дожѣвио* Л, *дѣнио*, — *жѣлио*, — *жѣо* му Тур, *жѣнио* ГД, *жѣвио* Гу, *животѣрио* Зе, *завѣршио* Пух, *зѣпѣнгио*, — *зѣдѣслио* Вуч, *знѣо* ГД Вуч, *изгѣубио* Гор Вуч, *изне-
надио* Пај, *ѣзуо*, — *крѣо* се Тур, *јѣвио* се, — *јѣо* Тур Вуч, *кѣпио*, — *мѣгио*, — *мѣлио* Тур, *мѣчио* сам Вл, *напатио* се Пух, *направио* Вуч, *начѣнио* Лис, *нѣсио* Ђ Кот, *одбѣранио* Пш, *дѣвѣо*, — *одѣвио* Вл, *оѣнѣнио* се Лис Вуч Тур, *озлѣѣдио* Тур, *окѣдио* Гу, *оѣдѣио* Лис, *пѣнгио* Ка, *пио* Вуч Пај, *плѣтио* Гор, *пѣпио* Кот, *прѣмѣио* Зе, *прѣпратио* Кот, *пѣшгио* Кот, *рѣдио* сам Вл Лис Зе Гу Вуч Кот, *рѣзѣвио* Вуч, *сѣдио* Ка, *слѣвио* Лис, *свѣо* Губ, *слѣжѣио* Зе, *смѣо* ГД, *смѣо* Тур, *снѣлазио* се Дл, *спрѣмѣио* Тур, *стѣо*, — *ѣдѣочио*, — *трѣжѣио* Пух, *трѣшио* Зе, *тѣжѣио* Лис, *ѣбио* Вл Пух Лис Вуч, *ѣбиѣо* Вуч, *урѣдио* Зе, *утѣпио* се Лис, *ѣфатио* Тур, *ѣчио* Ка, *ѣѣо* Вуч, *шѣѣо* Вуч Дл; —

— *бѣрио* се Гу, *кѣпио* сам Тур, *оѣнѣнио* се, — *погѣдио* Вуч, *зѣпѣнгио* Дл, *ктѣо* Пш, *пѣкупио* Зе, *крѣо* Дуч, *пио* Вуч, *прѣлазио* Кр, *тѣрио* Лис, *зѣо* Вл, *дѣслабио* Лис, *ѣзмѣслио* Кр, *оѣнѣнио* се Тур, *пѣкрио* Пш, *изгѣубио* Нег, *вѣдио* Ђ, *дѣкрѣчио* Гу, *кѣсио* Ви, *дѣсѣлио* БК.

Дуљење вокала *о* у глаг. прид. радном м. рода настало је аналогијом према облицима исте категорије, у којима је контракцијом вокалских скупина *-ао*, *-ео*, *-уо* добијен дуг вокал *о*. Тако је дуљење након контракције постало продуктивно јер се проширило на категорију у којој за то није било фонетских услова.

Ова дужина типична је за мачвански говор. Б. Николић сматра да је до „дуљења наставка м. р. радног глаг. придева дошло под утицајем примера типа *дѣчекѣо* је, где је дужина завршетка *-о* добијена контракцијом *-ао* > *-о*, а сачувана благодарећи енклитизици.“ (Мачва, 201). По њему, ово се дуљење из сантхија пренело на друге случајеве. Московљевић такође бележи сличне примере у Поцерини и говори о аналогији типа *сѣо* према лику *дѣио*, али не помиње утицај сантхија (Поцерски, 77).

300. Дуљење вокала пред сонантима обухватило је више категорија речи. Дужина придевског наставка *-ѣв* је прасловенског порекла. У пивско-дробњачком налазимо *ѣлкѣв*, *бѣѣгѣв*, *бѣгаѣв* итд. (Вуковић: Акц. П—Др., 276). Пљеваљски говор чува је само у затвореном слогу (Ружичић: Пљевља, 142). У Драгачево је та дужина донесена из јужнијих говора, а чуве се и у другим местима¹¹⁰. Овде смо је бележили и код вишесложних придева:

ѣѣѣва Вуч, *ѣлкѣв* Гу, *бѣлѣв* Гор Тур, *бѣлѣва*, — *бѣлѣво* Тур, *блѣсѣв* Губ Кот, *блѣсѣве*, — *бѣѣгѣво* Вуч, *бѣѣшѣѣв*, — *бѣѣѣв* Мил, *бѣѣѣво* Тур, *гѣѣѣво* Губ, *гѣѣѣво* Вуч, *гѣлѣѣѣв* Пај, *голдѣлѣв* Гр, *гѣѣѣв* Вл, *гѣѣѣва* Лис, *гѣѣѣве* Вл, *дѣлѣкѣво* Пух, *дрѣѣѣво* Вл, *жѣлѣво* Лис, *јѣвѣгѣѣв*, *-а*, *-о*; Тур, по *кѣѣѣвѣм* пѣтовима Пух, *крѣѣѣв* Тур Гу, *крѣѣѣве* Гу, *крѣѣѣва* Вл, *лѣѣѣв* Гр Гор, *лѣдѣѣѣѣво* Вуч Гор, *лѣѣѣво* Вуч, *мѣѣѣѣва* Вуч, *мѣѣѣѣве* Лис, *нѣѣѣѣдрѣво* Вуч, *дѣѣѣѣѣѣв*, *-а* Вл, *пѣѣѣѣѣв* Губ, *пѣѣѣѣв* Тур БК, *пѣѣѣѣва* Вуч, *пѣѣѣѣво* Вуч Пух, *рѣѣѣѣво* Вуч, *рѣѣѣѣв* Кот Вуч, *сѣѣѣѣѣва* Пај, *грѣѣѣѣва* Вуч, *грѣѣѣѣво* Пух, *тѣѣѣѣв* Гор, *хѣлѣв* Вл, *хѣрѣѣв* Рти Кот Губ, *хѣрѣѣѣв* Вл,

¹¹⁰ В. нпр.: Стевовић: *Гружа* 591; Реметић: *Шумадија* (у „ерској“ зони) 72; М. Николић: *Горобије* 637; Кашић: *Конавле* 120 (спорадично); Барјактарев: *Акцент* 66.

ћдр̄аѵо Пш, ч̄ӣг̄аѵ Дуч, ч̄ӣг̄аѵе Зе, ч̄ӣг̄аѵо Пај, у ч̄ӣг̄аѵом Зе, чв̄р̄г̄аѵ Вуч, м̄ег̄р̄аѵо Ка, ш̄а̄нг̄аѵ Вуч, ш̄а̄ш̄аѵе Тур, ш̄ӯг̄аѵ БК.

301. Присвојни придеви на *-ов (-ев)* и *-ин*:

— *Ад̄ам̄ов* Вуч, *Амет̄ов* гр̄бб Л, *Бд̄гољуб̄ов* Лис, *Бр̄ан̄к̄ов* Губ Тур, *Вес̄елин̄ов* Лис Губ, *Вл̄а̄к̄ов* Губ, *Вд̄имир̄ов* Лис, *Данил̄ов* Тур, *Др̄аг̄ов* Ка, *Душ̄ан̄ов* Лис, *Зд̄ран̄ов* Л, *Јов̄ов* Тур, *Лек̄ов*, — *Љуб̄ов* Рти, *Милан̄ов* Лис Тур, *Мил̄ов* Ка, *Милӯтин̄ов* Губ, *Мир̄к̄ов* Гор, *Миш̄ов* Губ, *Мла̄ђ̄ов* Ка, *Мд̄мчил̄ов*, — *Неш̄ов* Губ, *Пан̄к̄ов* Тур, *Пет̄р̄ов* Лис Вуч Вл, *Рад̄ов* Губ, *Ср̄етен̄ов* Вуч, *Ст̄ев̄ов* Лис, *Хил̄ер̄ов* Гу; —

— *бд̄г̄ов* Вл, *к̄ум̄ов*, — *др̄л̄ов*, — *пд̄п̄ов* Вуч, *топ̄д̄л̄ов*¹¹¹ Пух; —

— *Др̄аг̄ић̄ев* Л, *Мил̄ош̄ев* Дуб, *Рад̄ич̄ев* Губ Гу, *Свет̄озар̄ев*¹¹² Лис; —

— *дч̄ев* Тур, *ц̄ар̄ев* Кр; —

— *б̄аб̄ин* Тур, *Бог̄д̄орид̄ич̄ин* Вл, *Велик̄ин* Губ, *га̄зд̄ин* Вуч, *Дар̄ин* БК, *ж̄ен̄ин* Гр, *з̄ов̄ин* Гор, *Јел̄ин* Пај, *к̄ум̄ин* Пш, *м̄аг̄ер̄ин* Гу, *Љуб̄ич̄ин*, — *Мил̄ич̄ин* Тур, *њез̄ин* Губ, *про̄ин* скр̄бб Гу, *Руж̄ин* Кр, *Та̄њин*¹¹³ Дуч.

Присвојне заменице *његов* и *њихов* често дуље вокал о:

— *њег̄ов* Вл Лис Пух Вуч Кр Л ДД Рти Тур Гу Губ, *њих̄ов* Гу.

302. Ово дуљење познају и мушка лична имена са завршетком *-(л)ав* и *-ан*:

— *Бд̄гос̄ав* Тур, *Бд̄гос̄ава* Лис, *Бр̄атисл̄ав* Кот, *Дб̄рос̄ав* Гу Вуч, *Дб̄рос̄ава* Гу, *Љуб̄ис̄ав* Лис, *Мил̄ис̄ав* Тур, *Рад̄ис̄ав* Ка Вуч ДД; —

— *Душ̄ан* || *Душ̄ан* Кр Лис, *Свет̄и Јов̄ан* Кот, *Слоб̄од̄ан* Гу Тур Мил Вуч Губ.

303. Са дугим вокалом испред сонанта чују се заменице *какав* и *такав*, затим број *један* и одрични облик глагола *јесам* у 1. л. јд.:

— *как̄ав* Вуч Пш, *так̄ав* Дуб Л Тур Вл; —

— *јед̄ан* Гу Вуч Губ Пух Кр; —

— *нис̄ам!* Дуб, *нис̄ам* ДД Вуч.

304. У мањем броју примера дуг је наставак у Г—А л. заменица 1, 2. и 3. л. јд., повратне заменице *себе* и упитних заменица *ко* и *шта*:

— *мен̄е* Ђ ГД Вл Вел Тур Лис Дљ Нег Гу, и *мене* та̄мо Нег; —

— *теб̄е* Кот Дуч; —

— *њег̄а* Пух Гр Губ Гу, *пита̄м ја̄ њег̄а* Нег; —

— *себ̄е* Пај ГД; —

— *код̄а* Гр, *код̄а ће* Лис Нег; —

¹¹¹ Уп. нпр. Вуковић: *Акц. П.—Др.* 274—275; *б̄аб̄ов*, *М̄ар̄к̄ов*, *М̄ир̄ов* поред обичнијег *б̄аб̄ов*, *бр̄ајов* и сл.; Ружичић бележи *б̄аб̄ов*, *бр̄ај̄ов*, *к̄ум̄ов*, *пд̄п̄ов*, али: *р̄астов*, *вр̄бов* (*Пљевља* 141); М. Николић: *Горобиље* 637; Тешић: *Љештанско* 174; Барјактаревић има однос *бр̄ај̄ов* : *бр̄ајова* (*Акцентаг* 66).

¹¹² Вуковић: *Акц. П.—Др.* 274; Стевовић: *Гружа* 587; М. Николић: *Горобиље* 637; Тешић: *Љештанско* 174.

¹¹³ Ружичић: *Пљевља* 141—142; Вуковић: *Акц. П.—Др.* 274; Барјактаревић: *Акцентаг* 67 (*ж̄ен̄ин* : *ж̄ен̄ина*); Реметић: *Шуладија* 72; М. Николић: *Горобиље* 637; Тешић: *Љештанско* 174; Симић: *Обади* 17; Стевовић: *Гружа* 587.

— од *чегā* Тур.

305. Позајмљенице на *-изам* имају дуг вокал *и*:

— *алкохолизам* Зе, *бољшевиџам* Вуч, *комунизам* Дуб Гу Пш, *организам* ГД Кот Кр Дуч, *туриџам*¹¹⁴ Лис.

306. Придевске речи са наставком *-аст* обичније су са дужином на завршетку:

— *блѣсаста* БК, *бѣкасто*, — *ђаволаста* Вл, *мушкѣбањаста* Л, *рѣкљаста* Вуч, *рѣкљаста* Гор, *распрѣјаста* Ка, *рѣбраста* Вл, *руѣкјаста* Вуч, *стѣпасте* нѣге Гу, *црнѣмањаст* Кот, *црвенкас* Тур, *чѣвртјаста* БК, *чѣвртјаста*¹¹⁵ Дуч Вуч.

307. Именице на *-лац* (које у Драгачеву у Нјд. имају *-оц* добијено аналогном према облицима са *-оца < -љца*) имају дуг завршетак:

— *брѣниѣц* Тур Вл, *крѣниѣц* Вл, *нѣсиѣц* Зе Гу Вл, *нѣсиѣца* — Гјд. Ка, *нѣсиѣца* — Гмн. Зе, *прѣгиѣц* Вл Л, *прѣгиѣца* Вуч, *посѣгиѣци* Дуч, *стѣраѣц* Губ, *гѣжсиѣц* Лис, *хрѣниѣц* Вуч Вл, *чѣваѣц* — *чѣваѣца*, — *штѣдиѣц* — *штѣдиѣца* Тур, *жѣтѣци*, — *плѣстиѣци* Пш; —

а тако и две именице на *-лак*:

— *зѣсеѣк* Вл, *зѣсиѣк* ДД, *зѣгиѣк* Тур Вл.

308. Прилози *данѣс*, *вечѣрѣс*, *нѣћѣс* и *јесѣнѣс* свуда гласе тако.

309. Факулгативна је дужина вокала *е* у именице *чѣвек*:

— *чѣвѣк* Вуч БК Л Лис Тур Гу Пух, *чѣѣк* Лис, *чѣѣк* Кр, *чѣвѣче* Тур.

310. Остали појединачни случајеви секундарног дуљења:

— *ѣѣкѣѣра* — Гјд. Тур, у *крѣвѣѣт* Вл, *ѣѣркѣѣстѣр* Гу, *тѣлѣгрѣв* Тур, *ѣѣдѣс* ГД, *ѣѣгорѣк* Вл, *чѣбанѣн*, — *чѣрѣбалѣк* Тур.

Од свих наведених категорија секундарно дуљење увек имају присвојни придеви на *-ин*, прилози *данѣс*, *ноћѣс*, *вечѣрас* и *јесѣнас* и именице на *-лац*. У претежном броју случајева тај квантитет чувају присвојни придеви на *-ов* и придеви са завршетком *-ав* и *-аст*. У осталим категоријама тај квантитет има карактер факулгативности.

Преношење акцената на проклитику

311. Акценти силазне интонације често се у драгачевском говору преносе на проклитике. Та појава ипак није доследна у оној мери у којој је налазимо у неким другим говорима који познају политонију. Овде пре свега мислимо на сродне говоре херцеговачког типа - - пивско-дробњачки¹¹⁶ и источнохерцеговачки¹¹⁷. То је и разумљиво с обзиром на то да је овај говор заплушнут

¹¹⁴ Таково стање је у још неким говорима: Ружичић: *Пљевља* 147; Тешић: *Љештанско* 174; Симић: *Обади* 32; Стевовић: *Гружа* 600—601, с тим што је ген. зам. 1. и 2. лица и повратне заменице *мѣнѣ*, *тѣбѣ*, *сѣбѣ*, а акуз. *мѣне*, *тѣбе*, *сѣбе*. Увек је *кѣдѣ*, *чѣдѣ*, али *њѣга*.

¹¹⁵ Вуковић: *Акц. П.—Др.* 276; Ружичић има *јѣгунѣст*, *буѣмѣст*. . . , али и *жѣѣкѣст*, *црѣнѣст* (*Пљевља* 142); М. Никוליћ: *Горобилѣ* 637; Стевовић: *Гружа* 591; Реметић: *Шумадија* 72 (у „ерском“ крају).

¹¹⁶ Вуковић: *Акц. П.—Др.* (уз категорије речи).

¹¹⁷ Пецо: *Оргѣјѣш* (по категоријама речи). Ту је преношење силазних акцената редовно „кад се испред њих налази проклитика ако нису у питању посебна истицања неких ријечи.“

снажним утицајем суседних екавских говорних типова, којима је преношење мање својствено. С друге стране, јак је и утицај говорне речи са радија и телевизије, која ову појаву скоро да и не познаје. Уопште узев, све се то уклапа у тенденцију чувања акцента засебних речи.

312. Најчешће се силазни акценти преносе на предлоге и везнике, мада се и бројеви, иако акцентогене речи, често нађу у функцији проклитике. Старо преношење на предлоге потврђују наредни примери:

— *на рѹке* Вл Гу Тур ДД, *на брду* ГД Вуч, *на главу* Кот, *на кола* Вуч, *на љего* Гр Пух Гор Тур, *на земљу* Дуч Вл Пш, *на трн* ГД Кр, *на Вис* Пух, *на воду* Гр Зе Кот Лис Ђ Дуч Ви Вуч Вл Губ Нег, *на страну* тб Мил, *на међу* Вуч Гу, *на сѣг* Ка Вл, *на дан* Вл Л Лис, *на очи* Кр Лис, *на зид* Пш БК, *на ред* Губ, *на вѣс* Вуч Кр, *на траву* Губ, *на вѳз* Лис, *на зѳб* Вуч, *на рѳд* Пај, *на жалѳс* Дуб, *на врѣт* Пај Гор, *на зѣму* Гу; —

— *ѳ вѳску* Дуч, *ѳ главу* Вл, *ѳ поље*, — *ѳ гору*, — *ѳ воду*, — *ѳ море* Гр, *ѳ земљу* Пух, *ѳ кола* Ка ГД Мил, *ѳ зѣму* Гу, *ѳ очи* Кот, *ѳ траву*, — *ѳ љего* Губ, *ѳ злѣгу* Нег, *ѳ поље* Тур, *ѳ пољу* Губ, *ѳ рѳд* Гу, *ѳ воду* Вл, *ѳ брду*, — *ѳ планину*, — *ѳ свѣтове*, — *ѳ свѣт* Вуч, *ѳ пролеће* Кот, *ѳ шѳб* Л, *ѳ школу!* Ђ, *ѳ грѳд* Л Гор Вл Дуч Дљ Гр, *ѳ лѳв* Лис, *ѳ лѳд* Тур, *ѳ лѳж* Мил, *ѳ главу* Гу, *ѳ стѳн* Нег, *ѳ ред* Вуч, *ѳ пѣт* Губ, *ѳ трѳ* БК, *ѳ сѣну* Кот, *ѳ рѳд* Гр, *ѳ зѣму* Кр, *ѳ небо* Лис, *ѳ колу* Л; —

— *ѳс поља* Губ, *ѳз лова* Лис, *ѳз неба* Вл, *ѳз грѳда* Гр, *ѳз ока* Губ, *ѳз мрѳка*, — *ѳз двѳ пѳта* Вуч, *ѳз глѳса* Лис; —

— *ѳд бѣса* Вл, *ѳд њега* Ка, *један ѳ другѳ* Гр, *ѳ другѳг* Мил, *ѳ ногу*, — *ѳд глѳди* Вуч, *ѳ камѣн* Ви, *ѳд рѳда* Кот, *ѳ земљу* Кр, *ѳ смртѳ* Вуч, *ѳг кѳма* Нег, *ѳ другѳга* Пух; —

— *сѳ тобѳм* Вл Ђ, *сѳ мнѳм* Вуч Кр Гр Л Зе Нег БК Дуч Губ Гор, *сѳ двѳ* пѳра ГД; —

— *зѳ очи* Лис, *зѳ косу* Вл, *зѳ врѣт* Ђ, *зѳ сѳна* Лис, *зѳ сѣг* Вуч, *зѳ дѳна* Гор, *зѳ двѳ*, — *зѳ трѳ* Гу, *зѳ нѳс* Губ, *зѳ зѣму* Гр Тур, *зѳ кѳма* Гр, *зѳ вѳску* Гор, *зѳ гору* Лис, *зѳ другѳ* Дљ; —

— *прѣ зору* Зе, *прѣд очи* Вл, *прѣ тобѳм* Вуч, *прѣд њега* Л, *прѣд ногу* Губ; —

— *дѳ мрѳка* Гр ДД, *дѳ двѳ* Дљ, *дѳ сѳд!* Л, *јѣдно дѳ другѳга* Вл, *дѳ двѳра* Кот, *дѳ зѳда* Кр; —

— *ѳз воду* Пух, *ѳс камѣн* Гр; —

— *кѳд мене* Вуч Гу; — *прѳ пољу* Лис; — *нѳж ѳѳду*, — *ѳж ѳѳду!* Гр.

Ако је предлог на који се преноси акценат двосложен, онда се наглашава први слог (опет у метатаксихком духу):

— *пѳда мнѳм* Лис, *прѣда мнѳм* Мил, *ѳспѳд брѳда* Дљ, *ѳспѳд њега* ГД, *ѳспѳд њѣ* Вуч, *прѣко брѳда* Дљ, *ѳко врѣта* Зе Кот, *прѣко њѣ* ДД, *ѳза њега* Вуч, *ѳко мене* Губ, *ѳко њѣ*, — *ѳко себе*, — *ѳда ѳж*, — *кѳда нас* Вуч, *ѳзмеђу себе* Л.

Метатаксихко преношење на везнике, негацију и акцентогене речи бележено је спорадично:

— *ѳ нѳѳ ѳ дѳн* Вуч, *тѳкѳ ѳ бѳло* Гр, *тѳвар ѳ пѳ* Гу, *двѳ ѳ пѳ* Губ Лис, *нѳ ѳн* Вл, *нѳ лѣк* Мил Губ Тур Вуч, *нѳ о челу* Вуч; —

— *нѣ дође Гу, нѣ ваља Мил Гу ГД, нѣ ваљам, — нѣ ваљаш Вл, нѣ знѣм Кот Мил Тур, нѣ зна Вл, нѣ оста нѣшта ГД, нѣ шѣе Кот, нѣ иде — аор. ГД, нѣ мош д_идѣш Мил, нѣ би било Кр; —*

— *свѣ трѣ Гу, у свѣ трѣ ГД.*

313. Ново преношење акцената силазне интонације на проклитику махом је давало краткоузлазни акценат, али није занемарљив ни број случајева у којима је добијен дугоузлазни.

Преношење на предлоге

— *на Божѣ дан Гр, на Божњи дан Лис, на грѣбље Пух Дуч Кот, на длану Тур, на крају Вуч, на краве Кр, на кола, — на колима Вуч Тур, на раме Вл, на Рудник ГД, на мене Пух ГД, на прагу Вл, на пашу Пух, на свадбу Дуч, на кућу Зе Гр Пш Лис Дуч Кр Кот БК Дљ, на њиви Губ Пух Вл Кр, на трешњу Вуч, на лиги Гр, на букви Губ, на пѹт Лис Гу, на итали БК, на месту Дуч, на теби Ви Нег, на јабуци Гу, на лађу Гор, на ваиѡ^ѡ ДД, на мѡм Пш, на свѡм Кр, на палицу Губ, на лѣво^ѡ Гу, на њѣг ГД, на славу Вл, нѣма на чѣм Кот; —*

— *у Гѹчи Гу Вл, у Босну Дуб, у букви, — у добрѣ људѣ Вуч, у бѣшчу Гор, у бѣнци, — у јасле Вл, у јаслима Вуч, у мене Вл Пај, у кра^ѡ Тур, у нѡм брѣду Вуч, у рату Гу Дљ, у Краварици Пух, у Краварицу Гу, у Ргѣрима Нег, у Пожегу Ћ Л, у пооде Вуч, у четницима Пух, у кућу Вл, у гѡме, — у мојѡ^ѡ Тур, у Кѡону Ка, у подруму Кот, у прѣвѣче Вуч, у колима Ка, у собѣцу Кот, у Тиѣњу Гор, у риѣку Губ, у ѡше, — у ѡишку Ка, у школи Тур, у њѡ^ѡ Лис Пш Гр, у њиви Губ, у браѣ Лис, у ма^ѡчину Кот, у мѡлѡ^ѡ Губ, у ваиѡм Вуч, у врећу Кр, у прѣве Нег, у шаке Вл, у свако^ѡ Гр, у неко Губ, у слами Гр; —*

— *ѣз Боснѣ Дљ, ѣс Краварице Лис, ѣс кућѣ Вл, ѣз нашѣ Вуч, ѣ шумѣ Дуб, ѣ италѣ Пш, ѣз Лисѣ Гу, ѣс пушкѣ Лис, ѣ школѣ Тур, ѣш чаиѣ Кот, ѣс књѣгѣ Кр, ѣз њивѣ БК; —*

— *ѡѡ мене Дуч Гр, ѡѡ њѣг Лис, ѡѡ сѡд Гу Ка, ѡѡ вѡс Вл, ѡѡ кућѣ Кот, ѡѡ мукѣ Вл, ѡѡ ваиѡг Мил, ѡѡ кѡла Тур, ѡѡ нѡс Пух, ѡѡ ма^ѡке Лис, ѡѡ мѡлиг Ћ; —*

— *сѡ нама Гу, сѡ њѣм Вл, сѡ њѣма Вуч Кот Пух Кр, сѡ браѡм Лис, сѡ скелѣ Губ; —*

— *зѡ кола Тур, зѡ ва^ѡду Вл, зѡ здрѡвље Лис, зѡ оградѡм Пух, зѡ Нѣши Ка, зѡ сѣсе Лис, зѡ нѡс Вл, зѡ њѣма Вуч, зѡ сѹнца Ка, зѡ ма^ѡком Губ, зѡ среѡм Кот, зѡ Пожегу Дљ, зѡ Ђѣсице Кр Гу, зѡ мене Ћ, зѡ нашу Кр, зѡ брашино Гр, зѡ вуну Нег, зѡ кућѡм Рги; —*

— *ѡѡ кућѣ Кот Лис Ћ Вуч Дуб Рги, ѡѡ њѡдѣ Тур, ѡѡ сѡд Гу Ка Кот Ћ Вуч Вл Пух Зе Гр Губ Гор, ѡѡ кѡд Вуч Гу, ѡѡ мене Вл, ѡѡ њѣга Ка, ѡѡ шумѣ Губ; —*

— *кѡѡ кућѣ Ка Вл Гр Дљ Дуч, кѡѡ браѡа Лис, кѡѡ њѣга Ка Гу, кѡѡ мене Вуч Вл, кѡѡ нѡс Мил Ка, кѡѡ њѣ Вл Мил, кѡѡ њѣг Лис, кѡѡ стѡрог Губ; —*

— *ѡѡ другѡме Вуч, ѡѡ шѣиви Гор, ѡѡ стоѡи БК, ѡѡ слави Вл, ѡѡ свадби Гр, ѡѡ њѣму Пш; —*

— *нѣз риѣку Вуч, нѣс пѹт Гор; —*

— *пѡѡ кровинѡм Вуч, пѡѡ њѡм Гр, пѡѡ јабукоѡм, — пѡѡ шѣивѡм Губ, пѡѡ колима Гу; —*

— прѣт кућѣм Тур, прѣд њѣм Вуч, прѣ стрѣном Лис, прѣд бољѣм Гор, прѣд Гучом Вуч; —

— пѣ њиви Дуч, пѣ кући Вл Кр, пѣ њему Губ, пѣ млађѣм ГД, пѣ нашѣм Кот, пѣ благу Вуч.

Ако је предлог двосложан, код новог преношења се краткоузлазни акценат јавља на другом слогу:

— прѣкѣ кућѣ Тур, прѣкѣ куће Вл, прѣкѣ оградѣ Кот, прѣкѣ рамена Вуч, прѣкѣ шумѣ Губ, прѣкѣ прага Лис, прикѣ прага Вл, окѣ кућѣ Вуч Гр, више куће Гр, окѣ ватре Гу, ниже куће Лис, крозѣ сѣго Вл, крозѣ шуму Тур, прина сунцу Тур, прокаѣ ватрѣ ГД, кода нас Вуч, узѣ зраду Лис, изѣ оградѣ Ђ, ниже школѣ ГД.

Често се метатонијско преношење врши на везнике, углавном на везник и:

— и ѓн Лис Вл Гу Мил, и ја Пух Гу, ѓмрла и она ГД, ја и ти, — и она Вл, и сѣд Гу Пш Вл Мил Вуч Гор Кот Л, и ондѣр Вуч, и тамо Гу, и другѣ Ка, живо и здраво Вл, и тамо и вамо Дуч, и Здрѣвка Лис, кад будѣ Тур, да видиши Гу Вл, да виши Вл, да видимо Гу, да богѣ сачува Вуч, мѣж да будѣ Гу, ни у шта Вуч, ни на чему, — ни от кога Лис, ни кот кога Пух, ко нѣ трѣнка Вл, нек идѣм Ђ, нек идѣ вамо Нег.

Прилично је често преношење акцената на негацију:

— не види Гр, не враћа Пух, не виѣмо Гу, не слушаѣм Лис, не пуштамо Вуч, не играѣм Лис, не прѣма Губ, не чуѣем Тур, не трѣба Лис, не мисли Гу, не пјева Тур, не волим, — не мѣши Гу, не копѣм Мил, не смем Вл, не интересуѣ Зе, не знаѣм Вл, не смѣш Губ, не мислѣћи Пај, не вози Гор, не гледѣш Кр, не зѣраѣ Ђ, не сећаѣм се Вуч, не дадок Ка, не режѣте Нег, не смѣта Зе, не правѣм Вл, не носи се Дуб, не сѣпаѣ Губ, да се не бања Лис, не десѣ Губ; —

— не може Тур Дљ Кот, не можѣш Вуч Пух Лис Ђ, не могу Ђ Гр Губ; — али акценат са облика 1. л. јд. през., који у Драгачеву гласи мѣгу, прелази на проклитику у метатонијском духу, аналогѣјом према осталим лицима:

— не могу Губ Лис Гу Вл Мил Дуб Ка Вуч; — као и у једном примеру 1. л. јд. аориста:

— не мого Пај.

314. Карактеристично метатонијско преношење бележено је још код неких облика:

— шта чувѣши Л, шта будѣ¹¹⁸ Вуч, шта бѣ, — шта рѣдѣши Губ, шта мислиѣм Вл, свѣ јутро, — свѣ горѣ, свѣ црѣѣ Вуч, свѣ трѣ Губ, јѣж горѣ Вл, рѣди па кѣм будѣ Л, добрѣ јутро Кот Дуч, у вѣ собрѣ Губ.

За овакво преношење потребна су два услова: 1. да је реч која прима акценат обична у говору и као неакцентогена (ѣѣде, шта чѣкаш, — још сѣмо донѣси мѣно сѣли, — добар дѣн и сл.), па се осећа као проклитика; 2. да се остварује чест додир придева и именице.

315. Такође су чести примери преношења силазног акцената са именице појма који се броји на број. Вук је то забележио у Дубровнику: „По овѣјем

¹¹⁸ В. нпр. Вуковић: Акц. П.—Др. 374; М. Николић: Горобиѣ 634.

јужнијем крајевима тешко је друкчије и чути“ (*Грам. и полем. списи III*, св. 1, стр. 17). Такво преношење је у пивско-дробњачком редовно код бројева 1—10, 20, 30 (само у форми *дваес, триес*), и код броја 100 (Вуковић: Акц. П—Др., 300). Исти тип преношења познају, у већој или мањој мери, и други говори¹¹⁹:

— *двоја кола Вуч, двоє-трѳе БК, двоє-горе Ђ, по двоє прасјиди Вл, двије краве Пух, троє дрвљјди Гу, један другѳга ГД, један ма Ка, пет кјла Гр Вл, пед годјна Мил, двиє куће Рти, шєс недѳља Вл, шєс годјна Лис, седјм-осам Мил Зе Гу Вуч, на дваєс мєста БК, дваєз грјма Вуч, триєс кјла Пух Вл, стѳ иљјдј Кр Пух, стѳ грјма, — стѳ иљјда Гу, стѳ мєтарј ДД, стѳ годјна Вуч, двєстј кјла Гу, двєстј мєтара ГД, триєстј кјла Гу.*

Појава дугоузлазног акцента у резултату метатонијског преношења обична је код бројева који су у функцији проклитике:

— *двј кјла Вл, двј прста Лис, двј пјра Ка, двј гроша Гр, двј месеца Мил, двј мєтра ДД, двј рєда Губ, на двј точка! Вуч, двє краве Пај Вл, двє бјнке Губ ГД, двє године Мил, триј кјла Вл, триј дјна Пај Ка Тур Пух Гу, триј нанице Л, триј куће Тур, пє-ишєс ДД Мил, двјєст пєт иљјдј Вл, за двєс пјрј Гр.*

Понекад се овакво преношење чује у примерима као што су:

— *нјз двоє Мил Вуч, нјз двѳе Вл, нјз двиє, — вјз двиє, — нјс трѳе Мил, нјј двѳе ГД, пѳ сјга Ка, дѳ дна Вуч, итј би Л.*

Сви наведени примери имају ново преношење (у виду краткоузлазног или дугоузлазног акцента). То упућује на закључак да се ради о појави из новијег времена, вероватно после XVII века. Да се такво померање силазних акцената појавило раније, несумњиво би га становништво, у току сеоба, пренело у своја нова станишта, исто онако као што је преносило новоштокавску политонију¹²⁰.

316. Уместо очекиваног старог преношења силазних акцената, у овим примерима смо бележили метатонијско преношење на проклитику:

— *нј брдо Л Вуч, нј брду Мил Кот Губ, ј брду Дљ, ј брдо Дуч, ј пољу Гу Тур, ј поље Гу, ј рјку Дуч, нј жјр Кот, нј бриєг Губ, нј стрјну Рти, ѳд глјди Дљ, ј маглу Вуч, нј брзине Нег, ј висину Вуч, прєкѳ брда Гу.*

У нашим говорима налазимо акценатске односе типа *пѳље* (Нјд.) : *пѳља* (Нмн.), *брдо* : *брда*, *жјто* : *жјга*, као и *сєло* : *сєла*. Могли бисмо још у балтичко-словенској епоси претпоставити однос **rdl'e* : **rol'a*, одакле се лако долази до Вуковог и Даничићевог односа *пѳље* : *пѳла*. Акценат Нмн. добијен је скраћивањем старога акута на финалном слогу (насталог по Сосир—Фортунатовљевом закону), а затим, у процесу новоштокавске политоније, враћањем на иницијални слог у виду краткоузлазног акцента. Тако и код *селј > *селј*, али је аналошко уопштавање, које је потекло од генитива плурала *сєлј*, створило однос *сєло* : *сєла*. Победила је тенденција квалитативне опозиције сингулар — плурал. Ако овоме додамо још и резултате прасловенске метатоније и касније укрштање акценатских типова, лакше ће нам бити

¹¹⁹ Ружичић: *Пљевља* 176; Кашћ: *Конавле* 113—114; Пиж.: *Колашин* 51; Тешћ: *Љешиганско* (двє године, *триј године*) 176.

¹²⁰ „Ове очевидно новије појаве нема у Тришћу: *двј мєтра, триј гѳдине, пет стѳтина* и сл.“ (Б. Никוליћ: *Тришћ* 393).

објаснити напоредност појаве типа *у брду* : *у брду*, *у поље* : *у поље* (В. Јован Вуковић: *Историја српскохрватског језика* I, Научна књига, Београд 1974, 129). Овде треба, свакако, рачунати и са драгачевском прозодијском ситуацијом која у свом систему нема тип *у* *у*.

Спорадични су примери типа:

— *нѣ шиѣ* Кот, *пѣ дну* Вл, *у џеп* Губ Вуч, *нѣ праг* Кот, *у рат* Гу, —

а представљају двосложну акценатску целину која се у овом говору понаша исто као и двосложна акцентогена реч са кратком ултимом и кратким акцентом на иницијалном слогу (*вѣда*, *пѣток*).

317. Има приличан број случајева у којима се силазни акценти не преносе на проклитику:

— у *цркву* Мил, у *штѣли* Зе, у *кѹћи* Вл Пух, у *Ужстиу*, — у *Прѣштину*, — у *смѣслу*, — у *пјѣсму* Гу, у *Турѣци* Тур, у *пѣдруму* Ка, у *Прѣштини*, — у *Бѣгољу* Вл, на *днѹ* Мил, на *слѣму* Губ, на *пѣд*, — на *нѣгу* Гу, на *плѹгу* Тур, на *шѣйве* Губ, на *ѣгради* Ћ, на *кѣжу*, са *кѣжѣ* на *дѣку*, са *дѣкѣ* на *сврѣку*, са *сврѣкѣ* у *мѣглу*, из *мѣглѣ* у *мѣре* Лис, на *дрѹгѹ* Гор Ка, на *пѣвди* бѣга Лис, на *пѣво*^ѣ Гу, на *вѣс* Пух, на *јѣбуку* Кр, на *трѣшњи* Рти, на *вѣздѹк* Кот, на *мѣсту* Пш, од *зѣпада*, — од *истока* Кот, од *Ужѣца* Гу, од *Пѣжѣгѣ* Дуч, од *нѣж* Ка, от *пѣвог* Вл, од *кѹћѣ* Зе, од *бѣга* Гр, од *мѣлѣ* Ка, од *вѣшѣг* Лис, од *мѹкѣ* Гор, от *Кѣонѣ* Вл, до *Вѣс*, — до *тѣбе* Вуч, до *спѣмѣна* Дуб, до *мѣра* Кр, до *јѣбукѣ*, — до *шѣйвѣ* Кот, из *Бѣснѣ* Гор, ис *кѹћѣ* Вл, за *кѣлима* Тур, за *ѣградѣм* Ћ, за *кѹћѣм* Л, за *лѣбом* БК, за *штѣлѣм* Лис, ус *кѹћу* Вл, уз *вѣтру* Гр, кра^ѣ *вѣгрѣ* Пух Вуч Гр, кра^ѣ *кѹћѣ* Гу, низ *ѣбалу* Ка, низ *нѣву* Вуч, о *Бѣнку* Гу, о *вѣма* Зе, о *слѣвѣма*, — о *сѣдѣвѣма*, — о *сѣранѣма* Дуч, о *сѣм* трѣшку Гу, о *тѣме* Зе, око *Турѣцѣ* Тур, преко *пѣга* БК, преко *ѣградѣ* Вл, преко *шѣмѣ* Лис, преко *кѹћѣ* Кот, испод *ѣбале* Вуч, испот *кѹћѣ* Губ, иза *кѹћѣ* Гу, према *сѹнцу* Вуч; —

— у *град* Мил БК, у *ѣко* Вуч, у *рѣд*, — у *ѣсѣр* Вл, у *бѣдо* Кот, у *пѣље* Гу, на *кѣвѣ* Вуч, на *мѣру* Тур, на *бѣду* ГД, на *сѣт*, — на *дѣн* Вл, из *гѣда* Губ, по *кѣмену* Лис, са *сѣта* Вл, од *гѣди* Пш, од *бѣга* Вуч Вл, уза *шѣйву* Лис, уза *зѣд* Гор, преко *бѣда* Нег, преко *бѣра* Гу, преко *нѣса* Дѣ, испот *чѣсти* Нег, испод *ѣка* Зе; —

— и *трѣбѣ* Вуч, и *нѣши* Вл, и *тѣ* и *ѣн* Зе, и *сѣѣку* ДД, и *мѣсо* Гр, и *мѣс* Пух, и *дрѣво* Губ, и *лѣне* Гу, и *вѣс* Кр, и *дрѹгѣ* Дуб, ни *кѹћѣ* ни *кѹћѣшѣта* Дуч, ни *кѹчѣта* ни *мѣчѣта* Гор, ни *лѣба* Ћ, ни *кѣвѣ* Дѣ, ни *Урош* Ка, ни *Јѣним* Вл, ни *ѣѣда* БК, ни *мѣ^ѣку* Кот, ни *бѣту* Лис.

318. У посебним ситуацијама, кад се нешто жели нарочито истаћи, акценатује се и проклитика и акцентогена реч:

— *бѣз* *јѹнѣди* ГД, *бѣз* *бѣйѣна*, — *бѣз* *венчѣња*, — *бѣз* *опѣѣла* Кот, *пѣко* *рѣѣкѣ* Вуч, *пѣко* *Јѣвѣра*, — *пѣко* *Бѣѣлицѣ* Гу, *пѣд* *окупѣгором* Вуч, *ѣспѣд* *Утѣшѣвѣца* Ка, *вѣше* *Чѣчка* Кр, *ѹчи* *Бѣжѣиѣна* Дуч, *мѣмо* *шѣму* Вл.

319. Двосложне речи са краткосилазним акцентом и кратком ултимом (*ѣѣна*, *јѣзик*), које у стандардној прозодији имају (') акценат, не познају преношење на проклитику:

— у *вѣди* Вл, у *рѣду* Пш, у *слѹжѣи* Гор, у *Кѣстаѣ* Ћ, у *сѣлу* Пух Вуч, у *зѣмѣи* Дуч, по *вѣху* Дѣ, по *нѣсу* Вуч, по *вѣди* Лис, по *кѣси* Губ, на *зѣмѣи* ГД,

на нџи Пај, на крџу Гу, на мџи Кр, на пџу Ка Пух Ђ БК, преко сџа Нег, бес пџа Ви; —

— не љди Вл, не вџи Губ, не нџи Лис, не лџи Вуч, не лџи Пш, не крџи Пај.

I ИМЕНИЦЕ

1. Именице мушког рода

320. У ген. мн. именице м. рода типа *град* (Даничић, 19) имају овај акценат:

— *биковā* Вуч Тур, *бреговā*, — *брковā* Тур, *вукова* Лис, *гласовā* Гу, *градовā* Губ Гор Гр Дљ Кр, *даровā* Вуч, *друговā* Пух Гу Пш Ђ Дуч Нег БК Ви, *зечевā* Лис, *зидовā* Тур Пух Кр Лис Вл Ка, *реповā* Пај, *мијовā* Тур, *кумовā* Гр Губ Гу Лис Кр Ђ Нег БК Кот, *синовā* Вл Пух Зе Лис Дуч Гу Пш Ка Тур, *судовā* Вуч, *цветовā* Тур.

321. Са Даничићем се слажу и именице типа *рдџак*¹²¹:

— *голубовā* Лис Тур, *курјаковā* Лис Губ, *рођакā* Вл Губ, *комāдā* Гу Кр Зе Гр Вуч, *лешиникā* Гр, *љешникā* Кот, *вогњакā* Вл ДД, *будакā* Ка, *ујакā* Л, *жандарā* Гор. Колеба се именица *динар*¹²² : *динāра*-Губ ГД Мил, *дйнāра* Губ, *дйнара* Мил.

322. Још је у прасловенској епоси дошло до значајних фонетских и морфолошких измена појединих речи. То је условило метатонијске процесе који су захватили категорију именица, глагола и придева. Данашњи акценатски ликови *градовā*, *голубовā* и сл. свакако су наслеђени из метатонијске фазе акценатског система.

Дат. — инстр. — лок. множине

323. О проширивању измена у Гмн. на Д—И—Л множине говори А. Белић. Према Гмн. настали су ликови који се слажу са Даничићевим моделом¹²³:

— *градовима* Пш Пух Вл, *бреговима* || *брјеговима* Тур, *брковима* Зе Вуч Кр Тур, *дуговима* ДД, *зидовима* Пух Ка Вл Тур Гр, *кумовима* Губ Гу Гр Нег Кр Лис Ђ Вуч БК Кот, *реповима* Губ Гу, *синдовима* Ка Пај Зе Вуч Нег Пш Ви Ђ Дуч, *мијдовима* Тур, *друговима* Гор, *цветовима* Тур.

Тип *рдџак* такође се у овим падежима поклапа са Даничићевим акценатом¹²⁴:

— *голубовима* Тур Лис, *курјаковима* Лис, *вогњацима* Губ ДД, *рођацима* Пај Вуч Кр, *ујацима* Л Пух, *дуваревима* Гр, *љешницима* Кот, *жандарима* Гор Ђ Дуч.

324. Двосложне именице мушког рода са непостојаним *a* које у Нјд. имају (ʳ) акценат задржавају га у Гмн.:

¹²¹ Даничић: *Акценти* 36.

¹²² Исто.

¹²³ Белић: *Деклинација* 27.

¹²⁴ Даничић: *Акценти* 19.

329. Сродан претходном је тип *Отдџац — Отдџца*¹³³:

— *близџнац, мождџнац, покрџвац, синџвац, удџвац, котџлац*, — са непостожаним *а*. Неке од њих у косим падежима дуље акцентовани вокал: *синџваца — синџвацу, удџваца — удџвацу*.

330. Само неколико четворосложних именица м. рода типа *арнаџлук*¹³⁴ уместо краткоузлазног имају краткосилазни акценат на пенултими:

— *аџдџбус Лис, башиџдџзук Вуч, безобрџзлук Вл, рабаџџлук Вуч, хелиџдџптер ГД*.

331. Нека мушка лична имена двојако се наглашавају:

— *Брџгџмиџр Кот, Вџгомиџр Ђ, Дрџгомиџр ГД Лис Вл, Љџубомиџр ГД, Мџломиџр Зе, Рџдомиџр Вл, Слџвомиџр ГД, Тџкомиџр Гу*; — *Мџрослав ГД, Рџдисав Вуч, Рџдослџв Вл*; — *Бџгољџуб Лис, Дрџгољџуб Ка*; — *Рџдивое Пух, Мџлиное Лис*; —

— *Будџмиџр Вуч, Владџмиџр Дџ, Вџомиџр ГД, Дџесиџмиџр Вл, Дрџгомиџр Дуч, Слџвиџмиџр Гор, Тџкомиџр Пух*; — *Бџгосав Лис, Бџрисџв || Бџрисав Вуч, Бџрислџв Ка, Брџгислџв Кот, Вџислџв Ка, Крџнислџв Пај, Рџдосџв Вуч, Рџдисџв Вуч Ка, Стџнислџв Вуч, Тџосџв, — Мџлисџв Губ, Тџмислџв Вуч*; — *Бџгољџуб Губ*; — *Рџдивџе Пух, Мџливџе Тур Гу*.

332. Колебање у акценту налазимо и код неких патронима. Они често чувају акценат имена од којих су настали:

— *Аврамовиџ Зе, Бџгџиџевиџ Кр Губ, Вџелиславџиџ ДД, Вџелисавџевиџ ГД, Вџуиновиџ Губ, Вџуџиџевиџ Мил ГД Ка, Гџавриловиџ Тур, Дџавидовиџ Нег Зе, Дџаниловиџ Гу, Дрџаџиџевиџ Вл, Ђукановиџ Вуч, Ивановиџ Губ, Јовановиџ Вуч, Марџкиџевиџ Нег, Мџјаговџиџ Вуч, Мџлаговџиџ Вл ДД, Мџлиџевиџ Ка, Рџдичевиџ Вл Губ ГД Гор, Рџнџчевиџ Гр, Рџаџиџевиџ Гор, Сџусуровџиџ Лис, Стџјановиџ Тур, Тџовановиџ Вуч, Чџаџаревиџ Кот*; — *Јџнџковиџ Кр, Пџвловиџ Вл*; — *Димџитрџиџевиџ Лис, Танџасиџевиџ, — Тимџотџиџевиџ Гу*; — *Јџћимовиџ Пух, Кџџмановиџ Вуч, Обрџеновиџ Лис, Срџџеновиџ ГД, Тџџдџоровиџ Зе*; — *Анџџџџиџ Гу, Ђенџидџиџ Губ Мил, Обрџџџиџ ГД, Панџџџџиџ ГД Зе Дуч, Сурџџиџиџ Гор, Тайџсиџ Пух*; — *Маџџиџџиџевиџ Гу*; — *Симџџуновџиџ Вуч Кот*; — *Бџеџевиџ Губ, Вџуловиџ Гор Губ, Дџуловиџ Кот, Ђџџковиџ, — Зеџевиџ, — Зиџмоџиџ Губ, Коџковиџ Нег, Лџзовиџ Вл, Луџковиџ ГД, Пајџовиџ Губ Ка, Рџдџовиџ Ка, Рџаџовиџ Губ*.

Реџа су презимена која припадају акценатском типу *Банџћанин* или *Бџновиџ*:

— *Вучџиџевиџ Л, Давидовиџ Пај, Драџиџевиџ Вл, Јовџановиџ ГД Вуч, Милџиџевиџ Пш, Обрџадовиџ Рти, Топџаловиџ Нег, Цџогџџевиџ Губ, Чџаџаревиџ Лис*; — *Милџџевиџ Гу Тур, Кузџмановиџ Нег, Тодџбровиџ Пух Нег Губ, Витџџевиџ Зе, Срџџџеновиџ Нег*; — *Бџјовиџ Кр, Ниџџовиџ Л, Тџџмовиџ Гу*.

333. Облици двосложних и тросложних именица са деминутивним суфиксом *-иџ* имају тај формант дуг у већем броју случајева:

— *бџрџиџ Зе, брџаџиџ (= мали, млађи брат) ГД, брџџџиџ Тур, брџџџиџ Кот, у гуџиџиџу, — коџиџиџа Гор, лџџџиџ Вл, мџиџиџиџ = мали миш Гор, мџиџџиџиџ Мил,*

¹³³ Исто.

¹³⁴ Исто 51.

мо̀стѣӣ, — *мо̀стѣӣе* Гу, *но̀жѣӣ* Вуч, *но̀сѣӣ* Ка, по *па̀нѣӣма* Вуч, *пру̀тѣӣ* Гр, *ро̀вчѣӣ* Гу, *ро̀дѣӣ* Пај, *ро̀шчѣӣе* Лис, *сѝнчѣӣ* Вуч Лис, *ста̀нчѣӣ* Вл, *то̀пчѣӣ* Лис, *цѐриѣӣ* Гу, *црѣӣ*, — *црѣӣи* Тур, *чѐпѣӣ* Вл; ---

— *аста̀лчѣӣ* Вуч Вл, *барда̀чѣӣ* Кот, *букѣӣе* Лис, *дѐгліӣ* Вл, *деча̀чѣӣ* Л Ка, *дѝзмѣӣ* Лис, *ду̀змѣӣ* Мил, *ђѐглиӣ* Тур, *качкѣ̀тѣӣ* Губ, *кола̀чѣӣ* Вл Гр Гу, *ко̀лѣӣи* Лис, *ја̀гнѣӣа* Гу, *кома̀дѣӣ* Гор, *компѝриѣӣа* Гр, *мека̀риѣӣ* Вл, *но̀вчѣӣ* Ка, *оба̀дѣӣ*, — *опа̀нчѣӣ* Пух, *о̀рліӣ* Тур, *па̀клиѣӣа* Гу, *пјѐвчѣӣ* Тур, *пјѐвчѣӣа* — Гмн. Гр, *по̀дру̀мѣӣ*, — *пра̀сиѣӣа* Гу, *свира̀чѣӣ* Вл, *сѝнцѝричѣӣ* Ка, *тѐмѣӣа* Гу, *ула̀риѣӣ* Кот, *ча̀бриѣӣ* Гр, *чарѝшѣӣ* Вуч, *шешѝриѣӣ* Гр.

У Вучковици је забележено *па̀прика̀шичѣӣ*.

Мањи је број потврда са кратким суфиксом *-ӣ*:

— *вишѐчѣӣ* ГД, *деча̀чѣӣ!* Дљ, *дѝречиѣӣ* Лис, *ђа̀чиѣӣа* Дљ, *испѝтиѣӣ* БК, *кола̀чиѣӣе* Дљ, *лѐпчиѣӣ* Гор, *ло̀нчиѣӣ* ГД, *млѝнчиѣӣе* Вуч, *млѝнчиѣӣи* Гу, *обру̀чиѣӣи* Лис, *опа̀нчиѣӣи*, — *па̀рчиѣӣе* Вл, *сѝнчиѣӣа* Вуч Лис, *то̀пчиѣӣма* Лис, *то̀пчиѣӣе* Гор, *цѝпунчиѣӣ!* Губ, *чаѝрчиѣӣ* Лис, *ча̀нчиѣӣе* Дљ.

334. У драгачевском говору је суфикс *-ӣте* увек дуг:

--- *бу̀рӣӣте*, — *вишѐрӣӣте* Губ, *вѐтрӣӣте*, -- *вија̀лӣӣте* Дуб, *гѣ̀дӣӣте* Пш Тур, *Гро̀бѣӣӣте* Лис, *до̀врӣӣте* Вуч Вл Мил, *до̀гнѣӣӣте* Зе, на *до̀гнѣӣӣту* Гу, *Кѣ̀ӣӣте*, --- *Ра̀жѣӣӣте* Тур, *рѐчӣӣте* Губ, *Сѐлӣӣте* Гор, *сѝрӣӣте* Гр.

2. Именице средњег рода

335. Навешћемо још неколико именица средњег рода које у номинативу и акузативу множине имају краткосилазни акценат на унутрашњим слоговима:

— *бу̀ре̄та* Вуч, *вре̄ме̄на* Л, *дре̄та* Тур Вуч, *ду̀ме̄та* Вуч Кот Тур Гу, *ђу̀бре̄та* Нег, *име̄на* Тур Лис Дуч, *небе̄са* Лис, *парче̄та* Вуч, *раме̄на* Тур Вуч Гор, *уве̄та* Тур Лис, *уље̄та* Гу Тур, *хебе̄та* Тур, *клѐмпе̄та* Губ.

336. Исту прозодијску појаву налазимо код тросложних именица типа *вре̄те̄но*¹³⁵:

— *бога̀ство* Губ Тур, *бога̀гство* Лис, *вре̄те̄но* Губ Кр, *реше̄то* Вуч Пух, *вра̀га̀нца* Губ Л, *реба̀рце* Гу, *црѣ̀ва̀нце* Лис, *сѝрдче* Гр Лис, *ту̀лѣ̄мбе* Губ, *шѝље̄же* Гр Вл.

337. Са тим акценатом забележили смо и неколике четворосложне именице:

--- *ино̀стра̀нство* Вуч, *презѝме̄на* Дљ, *руко̀вѣ̄сто* Гор.

3. Именице женског рода

338. Именице ж. р. типа *во̀да* --- *во̀де̄*¹³⁶ имају карактеристичан акценат (о чему је било речи горе). Наиме, ако је други слог кратак, повучени акценат ових именица, уместо Даничићевог (´), има (¨) акценат. О изузецима, прежежно у енклизима, такође је било говора. Тај систем илуструју следећи примери драгачевског говора:

¹³⁵ Исто 66.

¹³⁶ Исто 6.

— бѡрба, вѡ^ида, вѡда, гѡра, мѡгла, кѡза, жѡља, лѡза, дѡска, мѡђа, ђѡца, жѡна, зѡмља, зѡра, ѡгла, кѡса, рѡја, мѡгла, нѡга, рѡса, сѡстра, смѡла...

Ове именице задржавају (‘) акценат у свим двосложним падежним облицима — ако други слог није дуг:

а) Вокатив једнине:

— бѡрбо, вѡ^идо, гѡро, мѡгло, кѡзо, вѡдо, жѡљо, дѡско, лѡзо, мѡђо, дѡцо, жѡно, зѡмљо, зѡро, ѡгло, кѡсо, мѡгло, нѡго, рѡсо, сѡстро, смѡло, пчѡло, што се слаже са Даничићем.

б) Датив и локатив једнине:

— бѡрби, вѡ^иди, гѡри, мѡгли, кѡзи, вѡди, жѡљи, дѡски, лѡзи, мѡђи, дѡци, жѡни, зѡмљи, зѡри, ѡгли, кѡси, мѡгли, нѡзи, рѡси, сѡстри, смѡли, пчѡли.

в) Акузатив једнине:

— бѡрбу, вѡ^иду, гѡру, мѡглу, кѡзу, вѡду, жѡљу, дѡску, лѡзу, мѡђу, дѡцу, жѡну, зѡмљу, зѡру, ѡглу, кѡсу, мѡглу, нѡгу, рѡсу, сѡстру, смѡлу, пчѡлу.

Без обзира на то што неке именице овога типа не мењају акценат у Ајд., нпр. сѡза — сѡзу, снѡха — снѡху код Даничића (Српски акценати, 7), оне су овде обухваћене системом типа змѡја — змѡју. Траг њихове припадности Даничићевом типу видимо у преношењу на проклитику:

— нѡ ногу, ѡ воду, ѡ зору, зѡ косу, ѡ гору, крѡз маглу; —

али је увек:

— ни кѡзу, по сѡстру, на жѡну, за ѡгу, у бѡрбу.

г) Номинатив, акузатив и вокатив множине:

— бѡрбе, вѡ^иде, гѡре, мѡгле, кѡзе, лѡзе, вѡде, жѡље, дѡске, мѡђе, жѡне, зѡмље, зѡре, ѡгле кѡсе, мѡгле, нѡге, сѡе, рѡсе, сѡстре, смѡле, (п)чѡле.

339. Ако двосложни падежни облици једнине и множине имају дуг вокал у наставку, све ове именице добијају (‘) акценат:

а) Генитив једнине:

— бѡрбѡ, вѡ^идѡ, гѡрѡ, мѡглѡ, кѡзѡ, вѡдѡ, жѡљѡ, дѡскѡ, мѡђѡ, зѡмљѡ, жѡнѡ, зѡрѡ, ѡглѡ, кѡсѡ, мѡглѡ, нѡгѡ, рѡсѡ, глѡбѡ, сѡстрѡ, сѡѡ, смѡлѡ, (п)чѡлѡ, рѡѡ.

б) Инструментал једнине:

— бѡрбѡм, вѡ^идѡм, гѡрѡм, мѡглѡм, кѡзѡм, вѡдѡм, жѡљѡм, лѡзѡм, дѡскѡм, мѡђѡм, жѡнѡм, зѡмљѡм, зѡрѡм, ѡглѡм, кѡсѡм, мѡглѡм, нѡгѡм, рѡсѡм, глѡбѡм, сѡстрѡм, (п)чѡлѡм, рѡѡм, смѡлѡм.

У осталим падежима множине постоји потпуна акценатска подударност са Даничићем. Стога их нећемо наводити.

340. Тросложне именице ж. рода типа *ведрина* — *ведринѡ*¹³⁷ имају на месту Даничићевог (‘) краткосилазни акценат у свим тросложним падежима — уколико падежни наставак није дуг:

— ближѡна, већѡна, висѡна, вишиѡна, врућѡна, главнѡна, даљѡна, дебљѡна, долѡна, дружѡна, душѡна, живѡна, кривѡна, ледѡна, љутѡна, мањѡна, милѡна,

¹³⁷ Исто 10.

новјина, оштрјина, планјина, прашијна, пречјина, родбјина, ситњина, старјина, тазбјина, тежсјина, трећјина, тишијна; — слобдја; — сирџма; — парџџа; — ладндџа, масндџа, скупдџа, гежкдџа, чврстдџа, чистдџа; — топдла; — дедба, тегдба; — апсана, кавџа || кафџа, пољана, кречџа; — будџла; — дивџта, лепџта || љепџта, сирџта, срамџта, топдџта; — кривџца, равнџца, ситнџца.

341. Ако је наставак тросложних падежа ових именица са ненаглашеним квантитетом, онда се, као код Даничића, на пенултими јавља (‘) акценат:

— ближјинџ — ближјинџом, већјинџ — већјинџом, висјинџ — висјинџом, врућјинџ — врућјинџом, главнјинџ — главнјинџом, даљјинџ — даљјинџом, долјинџ — долјинџом, дужјинџ — дужјинџом, живјинџ — живјинџом, кривјинџ — кривјинџом, љугјинџ — љугјинџом, мањјинџ — мањјинџом, милјинџ — милјинџом, новјинџ — новјинџом, оштрјинџ — оштрјинџом, планјинџ — планјинџом, пречјинџ — пречјинџом, родбјинџ — родбјинџом, ситнјинџ — ситнјинџом, старјинџ — старјинџом, тежјинџ — тежјинџом, тишијинџ — тишијинџом, пргјинџ — пргјинџом, мицјинџ — мицјинџом; — слобдџџ — слобдџџом; — ладндџџ — ладндџџом, масндџџ — масндџџом, скупдџџ — скупдџџом, гежкдџџ — гежкдџџом, чврстдџџ — чврстдџџом, чистдџџ — чистдџџом; — топдлџ — топдлџом; — дедбџ — дедбџом, тегдбџ — тегдбџом; — апсанџ — апсанџом, каванџ — каванџом, пољанџ — пољанџом, кречанџ — кречанџом; — будџлџ — будџлџом; — дивџтџ — дивџтџом, лепџтџ — лепџтџом, сирџтџ — сирџтџом, срамџтџ — срамџтџом, топдџтџ — топдџтџом; — кривџцџ — кривџцџом, равнџцџ — равнџцџом, ситнџцџ — ситнџцџом.

342. Неколицина именица из ове групе чује се са акцентом који припада типу баџина¹³⁸ и јабука¹³⁹:

— ддјину Кот Л, плџнина Пај, у плџнини Ка, плџнину Пај Ка, прџшијна, — прџшијну Лис, пџшла некџ свџдини ГД, на срџдини ДД Пух ГД;
— у плџнину ГД, рџдбјина Вуч, сџдбјина Тур Вл, сџдбјинџ е Ћ, сџдбјинџ Пш Гу, сџдбјине Нмн. Кр.

343. Понекад и четворосложне именице ж. рода на -ина имају на пенултими (‘) акценат:

— десетјина Гу, киселјину Вуч Вл, киселјину, — количјину Лис, куповјина Вл, околјина Лис БК, у околјини Л, околјину Дљ, на површијни Вуч, половјина Ка, половјину Лис, постелјину Вуч, у трговјини Дљ, трговјину Тур.

У наведеним примерима је, несумњиво, преузет суфиксни акценат именица типа планјина.

О акценту именица ж. рода на сугласник в. т. 435—439.

II ЗАМЕНИЧКЕ РЕЧИ

344. У Драгачеву је Г—А једине личних заменица 1, 2. и 3. лица, заменице себе и упитних заменица ко, шта (што) најчешће мџне, тџбе, њџга, сџбе, кџга, чџга, мада се, реџе, појављују ликови мџнџ, тџбџ, њџгџ, сџбџ, кџгџ, чџгџ (о чему је говорено у одељку о секундарним дужинама).

345. Поред обичнијег џн, ова заменица се реџе чује с кратким акцентом:

— џн Вл Ка Мил Вуч.

¹³⁸ Исто 9.

¹³⁹ Исто 10.

346. Присвојне заменице *наш* и *њин* понекад се понашају као придеви одређеног вида и изговарају се са дугим крајњим вокалом:

— *наш* маџка Вл, *наш* дају Гор, *наш* Срби Гу, *наш* старј Губ, *њин* сѣдница Лис, *њин* чѣта Вл, колѣна *њин* Вуч, *њин* патрѣла Л, *њин* полицѣа Гор, *њин* знакове Кр, старј *њин* Л, *њин* чѣбани Вуч, свѣ е то бѣло *њин* Гу, запалили *њин* шталу Губ.

III ПРИДЕВИ И ПРИЛОЗИ

347. У говору Драгачева делимично се чува разлика у акценту придева и прилога истих по облику. То се најбоље види у средњем роду, који је некада имао функцију ср. рода и прилога. Данашњем придевском акценту *млад*, *млада*, *младо* морамо претпоставити акценат *млад*, *младд*, *младо*; *врѣн*, *врѣнд*, *врѣно*. У говорима штокавског наречја акценат придева ж. рода типа *младд* > *млада* уопштен је и за средњи род: *младо*, *бѣло*, *сиво*. Због обличке подударности адјектива и адверба у ср. роду јединине, тип *брзо* везао се за прилог а тип *брзо* за придев. Те промене је објаснио Белић у поглављу о метатонији¹⁴⁰.

У новије време је уочљиво прозодијско уједначавање у поменутој категорији, и то у корист придевског акцента. Тако и у Драгачеву имамо прилоге са двојаким акцентом:

— *брзо* Гр, *давно* Вл ДД Гр Лис Гор Пај Ка Мил Дуб, *рѣтко* Ка Зе ДД Ђ, *смѣино* Вл, *страино* ДД Лис, *тѣшко* ДД Губ БК;

— *брзо* Губ, *давно* Пај, *ћѣ* му *драго* Дуб, *ладно* Кот, *лепо* вѣзени ђпаѣци Зе, *рѣтко* Мил Кр, *рѣтко* е кѣ старј Ђ, мнѣго ми *тѣшко* дѣлази Нег, *тѣшко* се налази ДД, *тѣшко* да се изборј БК, *тѣшко* држати Гор, *тѣшко* се живј Гу, мѣжда *ћѣ* бѣти *тврдо* Тур, *чѣсто* пѣсијано Мил.

Поред придева неодређеног вида са (') акцентом:

— *гладан*, *-дна* Тур, *гладни* Вуч Губ, *грдан* Пух Губ, *жѣдан*, *-дна*, *-дно* Гу Тур Вуч, *ладан* Тур, *врѣдан* Зе Кр Дуч Нег Ви БК Вл Гор, *будан* Гр Гор Пш Лис Ђ, —

бележили смо и оне са дугосилазним:

— *гладни* ГД Вуч Кот, *грдна* Вл ГД, *дужан* ГД, *квѣсан* Вуч, *пуста*, — мѣтили је *пусту* у кола ГД, *раван* Л, *стидна* Лис, *стидни* ДД, *тѣжак* Кот.

У овим случајевима се не ради о старом акценту на првом слогу. Придеви *гладни*, *дужан*, *квѣсан*, *пуста* и *стидна* добили су тај акценат према речима од којих су изведени¹⁴¹: *глад*, *дуж*, *квѣс*, *пуст*, *стид*. У неким другим говорима та је појава раширенија¹⁴².

348. У одређеном виду разни придевски типови са силазним акцентом (а неки и са дугоузлазним), добијају (') акценат и дужину на крајњем вокалу. Акценатски типови *млад*, *прѣст*, *танак*, *раван*, и *мѣк* у одређеном виду гласе:

¹⁴⁰ Белић: *Акц. студије* 11—19.

¹⁴¹ Белић: *Конјугација* 157.

¹⁴² Вушовић: *ДИХ* 51—52; Ружичић: *Пљевља* 143—144.

— *благѡм сѹруткѡм* Гр, *бѡси* Тур, *врѣлѣ водѣ*^а Вл, *врѹћа* Гу, *врѹћѡ*^н, — *врѹћѹ* Тур, *главнѣ* Вл, *главнѣ* Нег, *главнѣ* Гу, три *дѹплѣ* ГД, *јакѡ сѣрѣ* Губ, *крѡткѣ* Тур, са *крѡткѡм кѡсѡм* Вл, *крѹпнѣ сѡли* Губ, *крѹпнѣ* мрѣви, — *ладнѡм водѡм* Лис, *ладнѹ* Вуч, у *љѡбнѣм* фрѹнама Кр, *љѹгѣ* Гу Пух Губ Дуч Ђ Нег Зе Гр Вл Вуч, *љѹгѹ* Мил, *мѡснѣ* Губ, по *мѡснѡ*^н јединици Вуч, *мрѣи* лѹк Тур, *мрѣнѡ* Лис, за њѣм *мрѣѡм* Гор, *мрѣѡг* Вуч Тур Лис, *нисѣи* Тур, *диѡгрѣ* сѡли Губ, *плѹћнѣ* болѣснѣи Вуч, *пѡснѣ* пѡсѹл Губ, *пѡснѡ* Гу Лис, *прѡстѣ* ГД, за *прѡстѡг* сѣљака Вуч, *прѡшлѣ* гѡдина Мил, *прѡшлѣ* зѣмѣ Вуч, *прѡшлѣ* гѡдине Вл Мил, са тѡм *рѡвнѡм* кѡпѡм Гу, *рѣднѣ* смрѣт Вуч, на *рѣткѣм* бѹквѡма Гу Вуч, *Свѣтѣ* вѡда Дуч Лис, *Свѣтѣ* ми нѣдѣлѣ Вл, *Свѣтѣ* Сава Гу, *Свѣтѡг* Нѣколу Вуч, *Свѣтѡг* Алѣмпѣѡ, — *Свѣтѡг* Ђѡрђа Мил, *Слѡбѣ*, — *Слѡткѣ* Тур, ѡсам пѣта, кѡе *Слѡнѣ*, кѡе *Слѡткѣ* — *Слѡткѹ* Вуч Тур, *Стѡврнѡ* Мил, *Стрѡгѹ* пѡштеду Губ, *Тѡнкѣ* Вуч, *Тѣшкѣ* Вуч Губ, *Тѣшкѹ* Вл, *Трѹлѣ* крѡмпѣр Вуч, у *Трѹпнѹ* шкѡлу Ка, *Тѹћѣ* Тур, *Тѹћѹ* Гу, *Чѣстѣ*, — *Чѣстѣ* Тур.

Интересантан је овакав акценат у једног прилога:

— *рѹчнѡ* кѡшено Губ, *рѡдѣ* *рѹчнѡ* Ка, *рѹчнѡ* љѹди рѡдили Лис, жњѣло се *рѹчнѡ* ДД.

349. Много су ређи ликови:

— *главнѣ* Нег, *гладнѣ* Дуб, *грднѣ* Лис, *крѡви* Л, *крѹпна* жѣнска Кот, *љѹга*, — од *љѹге* Вл, *Дѹгѣ* Рѣса, — у *Дѹгѡ*^н Рѣси Гу, у зѣмљѹ *мѣкѹ*, — *мѡкрѣм* нѡгама Зе, *ндѡѣ*, *-ѡ*, *-ѡ* (свуда), *Стѡрѣ* жентѹраче Кот.

350. Тип *вѡден*¹⁴³ појављѹје се у драгачевском говору са краткоузлазним акценатом на иницијалном или медијалном слогу. Нешто су бројније потврде са тим акценатом на пенултими. Нека законитост у вези са његовом дистрибуцијом не може се уочити:

— *бѡкрѣнѣ* Дуч, *вѡгрѣнѣм* Зе, *вѹненѣ* гѹње Вл, *вѹненѹ* Пај, *гвѡзденѣ* Вл Тур Лис, *гвѡзденѡ* Кот, *гѹменѹ* Вл Вуч, *дрѡвенѣ* ДД Лис, *дрѡвенѡ* Кот Пух Лис, *дрѹштѡвенѡ* Лис, *зѣмљѡнѣ* Гу Вл, *зѣмљѡнѣ* Лис Пух, *зѣмљѡнѹ* ѡасу Гу, *кѡменѡ* Пух Кот, *крѣштѡнѡ* ѣме Вл, *плѣканѣ*, — *плѣканѡ* Лис, *плѣтенѣ* сѹкње Вл, *плѣтенѣ* блѹзе, — *плѣтенѣ* мѡраме, — *Стѡкленѡ*, — *сѹкненѣ* панталѡне Лис, *сѹкненѹ* капу ДД, *срѣчанѹ* Кр, *тѣжанѣ* Вл, *црѣквенѣ* Тур Лис; —

— *брѡвенѡ* Ка, *водѣнѣ* стрѹгара ГД, *гвѡзденѣм* Кр, *дрѡвенѣ* ДД Дуч, *дрѡвенѡ* Вл Гор Ка, са *дрѡвенѣм* рѡлом Дуб, *дрѡвенѡ* Вл ГД Пај Лис, *дрѡвенѡм* Ка, *дубѣѣм* тестѣретом Вл, *зѣмљѡнѣ* врѹна Гр, *зѣмљѡнѣ* сѹд Кр, *зѣмљѡнѣ* тањѣр, — у *зѣмљѡнѣм* лѡнѹцу Лис Вуч, *кѡменѣм* Кр, *кѡменѡ* тѡцило Лис, *кѡшѣнѹ* бѡлес Вуч, *мѡрѡвенѣ* Лис, *срѣчанѹ* мѡну Кр, *срѣчанѣ* Вуч, у *Стѡкленѹ* лѡмпу Губ, *сѹкненѣ* чѡрапе ГД, *сѹкненѹ* капу ДД, *сунѣчанѹ* ждрѡку Гор, *тежанѹ* Вл, *цѣглѡнѣ* зид Вуч, *црѣквенѣ* књѣге Ка Лис, *црѣквенѣ* прѣдмете Нег, *црѣквенѣ* лѡд Вл, *црѣквенѡг* Гу, *живѣчанѡ* бѡлесан Вл.

Акценатски ликови *зѣмљѡнѣ* и *зѣмљѡнѣ* настали су по угледу на акценат неодрѣјеног вида типа *вѡден* и *зѣлен*. Даничић наводи типове *вѡденѣ* : *водѣнѣ*,

¹⁴³ Даничић: *Акценти* 219.

зёмљанӣ : земљанӣ¹⁴⁴. Овде се *вдден̄* директно наслања на *вдден*, док се *земљанӣ* може довести у везу са нагласком неодређеног вида типа *зџлен, зелџна, зелџно*. Ова прозодијска црта карактеристична је и за друге говоре¹⁴⁵.

351. Тројако су наглашени тросложни придеви на *-ски (-чки)*:

— *а̀сталкѣ* Кр, *зѣмаљскѣ* Лис, *крѣветскѣ* Кр, *мѣстовскѣ* јединица Вуч, *нѣбескѣ* Лис Кот, *џемѣнски* крѣмпир Вуч; — *трѣтовскѣ* лѣгла Пај;

— *земљскѣ* Кот, *јавѣрски* пѣт Гу, *ма^жстѣрскѣ* на̀днице Лис, *сватѣвски* Губ, *церѣвачки* пѣскавац Лис.

352. Тип *зџлен*¹⁴⁶ слаже се на целом терену са Даничићем, с тим што је повлачење кратког акцента на кратку пенултиму извршено у метатаксичком духу:

— *зџлен, зелџна, зелџно; дѣбел, дебѣла, дебѣло; пѣшитен, поштѣна, поштѣно; чѣвѣн, чувѣна, чувѣно; шѣрок, шѣрдѣка, шѣрдѣко; цѣвѣн, цѣвѣна, цѣвѣно; рѣумен, рѣумѣна, рѣумѣно; шѣрен, шарѣна, шарѣно*. У одређеном виду овај тип има повучен акценат и свуда је *зџлен̄и, -а, -ѣ; дѣбел̄и, -а, -ѣ; рѣумен̄и, -а, -ѣ*.

353. Двосложни придеви на *-ски (-шки)* понекад на првом слогу имају (˘) акценат:

— *брѣтскѣ* диѣте, — *жѣнскѣ* дѣцѣ, без *жѣнскѣга* Лис, *мѣшкѣ* дѣте Вл, *брѣски* Гу, *Срѣски* сѣвез Вуч; —

поред обичнијих примера:

— *бр̄ски, пѣљски, шкѣлски, свѣски, мѣшкѣ, жѣнски, гр̄ски, лѣјски, гѣрски, ла̄њски, свѣњски*.

354. У нашем говору прилози могу имати кратак и дуг компаративни суфикс¹⁴⁷:

— *бл̄жѣ* Гор Вуч, *бѣље* Кот Губ Мил БК Вл Вуч Лис ГД Тур, *бр̄жѣ* Ка, *вѣше* Л Мил Вуч, *гѣре* Лис Кот, *дѣље* Гр Гор Вуч Вл Кот, *дѣље* Гор, *дѣжѣ* ГД, *лѣкиѣ* Вуч Вл Губ, *лѣшиѣ* Гор Вл, *лѣшиѣ* Губ Дуч, *мѣње* Гор Ка, *нѣжѣ* Вуч, *слѣје*, — без новца *цр̄ње* Вл; *на̀више* Вуч Пај Кот Пух Л, *пѣвише* Мил, *на̀више* Гр, *пѣна̀више* БК Пух, *пѣна̀више* Пај, *сѣвише* Вуч, *на̀нижѣ* ГД Кот Вуч Л, *на̀горе* Гор Гр;

— *бѣлѣ* Гр БК Ка Вл Вуч, *бр̄жѣ* Тур Вуч, *вѣшѣ* Дуб Вуч Лис Л Пај Вл Нег Гу БК ГД Зе Мил, *дѣлѣ* Тур ГД Вуч, *дѣлѣ* Вуч, *лѣшиѣ* Пш Кот, *мѣнѣ* и *мѣнѣ* Дл, *цр̄нѣ* Вл Вуч; *на̀више* Тур ДД Кот, *пѣвише* Дуб, *на̀више* Тур, *пѣна̀више* ГД, *на̀нижѣ* Кот, *на̀ради* Јѣ Вл.

Иако су нешто бројнији примери са кратким вокалом, ипак можемо констатовати да је његов квантитет факултативне природе¹⁴⁸. Тако се чују примери:

— *бѣлѣ* и *бѣље* БК, *кѣ* ће *бр̄жѣ*, *кѣ* ће *бѣлѣ* Вл, *вѣше*, *вѣшѣ* су пѣли Вуч.

¹⁴⁴ Исто 218.

¹⁴⁵ Пецо: *Оргѣш* 41; Б. Николѣи: *Срем* 280—281; Вуковић: *Акц. П.*—Др. 287; Симић: *Обади* 31.

¹⁴⁶ Даничић: *Акценти* 218.

¹⁴⁷ Нарушен је однос типа *бѣлѣ* дѣте : *бѣље* ради, познат неким говорима.

¹⁴⁸ Нема суперлативних форми са (˘) акцентом на речци *на̀*, као што препоручује *Правопис* (445).

355. Облици суперлатива придева и прилога могу бити:

а) Са краткосилазним акцентом на речци *нај* (претежно):

— *на^нближи* Вл, *на^нбоља* БК, *на^нбоље* Мил, *на^нбоље* Гу, *на^нбољи* Кот Дљ, *на^нвеће* Дљ, *на^нвећи* Мил Вуч, *на^нвише* Вл, *на^нгоре* Вуч Гу, *на^нгорји* Вуч, *на^нгорња* грана Пај, *на^нљућа* Кот, *на^нмање* ГД, *на^нмлађи* Кот, *на^нпречи* БК, *на^нслађе* Лис, *на^нстари* Вл Вуч Пш Мил Тур Зе Л Губ Пај, *на^нстариим* *ћететом* Гр, *на^нстарија* Лис Гр, *на^нстаријега* Тур;

б) Са краткоузлазним акцентом на речци *нај*:

— *на^нбоља* Пух, *на^нбоље* Ка, *на^нбољег* Вуч, *на^нвеће* ДД, *на^нвећи* Гу, *на^нвиша* е Мил, *на^нвише* Кр, *на^нмлађега* Вуч, *на^нпрече* Пух, *на^нстари* Гу Лис, *на^нтврђе* Гр, *на^нтежје* Дуб;

в) Са два акцента — краткосилазним на речци *нај* и акцентом компаратива:

— *на^нближи* Вуч, *на^нбдља* Пух, *на^нбдље* Вуч, *на^нбдљи* Тур ГД, *на^нгљупији* Вуч, *на^нљепији* Тур, *на^нпречи* Пух, *на^нтање* Губ, *на^нбогатија* Вуч, *на^нвдљели* Гр, *на^нглавније* Л, *на^нздрави* Пај, *на^нлошија* Губ, *на^нмили* Вуч, *на^носновни* Је Гор, *на^нпактосни* Гу, *на^нпаметни* Мил, *на^нписмени* Пш Гор, *на^нпокварени* Вл, *на^нпоследњи* Гр, међу *на^нпоштењима* Гу, *на^нпрви* ловац Вл, *на^нпрости* Је Губ, *на^нспособни* Лис, *на^нсрећни* Мил, *на^нстари* Пш Вуч Лис, *на^нстарија* Вуч, *на^нугроженија*, — *на^нугроженије* Мил, *на^нчистија* Кот Тур, *на^нчувенија* Вуч.

Облици под в) су, као што се види, најбројнији у драгачевском говору. Ово стога што се делови сложенице још увек осећају као засебне речи¹⁴⁹.

IV ГЛАГОЛИ

356. Глаголи I врсте који у презенту имају дугоузлазни акценат на првом слогу у већини случајева чувају ненаглашену дужину:

— *везѐм* Кот, *везѐ* Ћ, *извезѐ* Зе, *вршиѐ* Гу Тур Лис, *ће вршиѐш* ДД, *вршиѐмо* Гу, *овршиѐм* Вуч, *вучѐ* Дуч Гр Тур, *вучѐм* Л Вуч Лис, *извучѐ* Лис, *подвучѐм* Гу, *подвучѐм се* Вл, *повучѐ* Мил, *обучѐ* Л Вл, *обучѐм* Вуч, *обучѐмо*, — *пресвучѐш се* Вл, *развучѐ* Ка, *обучѐм* Л, *заврзѐ* Вл, *зѐбѐм* Тур, *озѐбѐ* Кот, *крадѐ* Вл, *искрадѐм* га Губ, *прикрадѐм се* Кот, *подмѐгѐ се* Вл, *музѐм* Мил Вл, *музѐмо* Гр, *музѐм* Лис, *помузѐ* Тур Кот, *насѐ* Тур, *напасѐм* Лис, *прѐдѐ* Пш Дуч Кр Вл, *прѐдѐм* Вл Тур, *опрѐдѐмо* Пш, *опрѐдѐм* Гу, *растѐ* Тур Кот ГД, *порастѐ* Мил, *спасѐм* ГД, *спасѐмо* Гр Лис, *спасѐш* Ћ, *стружѐм* Тур, *стружѐм* Лис, *истружѐ*, — *настружѐ* Вл, *спиѐчѐм* Гу, *сѐчѐ* Ка, *осѐчѐм*, — *осѐчѐ* Вл, *наспиѐчѐмо* Кр, *трѐсѐм* ГД, *истрѐсѐш* Лис, *отрѐсѐш* Дуч, *тучѐм* Пај, *истучѐ* Лис, *истучѐш* Вл, *истучѐмо* Кр.

Ова дужина изостаје у пљеваљском¹⁵⁰, а не бележе је ни Вушовић¹⁵¹ ни проф. Пецо¹⁵² у источној Херцеговини. Централнохерцеговачки има редовно кратак наставак презентске основе „ако долази непосредно иза слога на коме

¹⁴⁹ В. нпр. Пецо: *Акцентологија* 71.

¹⁵⁰ Ружичић: *Пљевља* 149.

¹⁵¹ Вушовић: *ДИХ* 61.

¹⁵² Пецо: *ИХ* 188.

се налази било који акценат узлазне природе¹⁵³, па ту имамо: *мѣгем — мѣгеш, мѣгемо — мѣгете ...*, као и *грѣбем — грѣбеш, грѣбемо — грѣбете*. Ту дужину не познаје ни колашински говор¹⁵⁴, док у Пиви и Дробњаку налазимо *трѣсем*, али *вршѣм, вршѣмо*¹⁵⁵. Тип *трѣсти — трѣсѣм* више је особина севернијих новоштокавских говора¹⁵⁶.

О дужини типа *трѣсѣм* говори Белић (Деклинација, 93) и закључује да је она новијег датума.

357. Композита од глагола I врсте задржавају дугоузлазни акценат на основи:

— *заврѣло, — повукла, — претрѣсли, — зарасла, -сло Кот, претрѣсли, — увукла Пш, истукли, — порасло, — повући Тур, повукло се Ка, обукли Зе, отрѣсти Губ, претрѣсли Дљ, порасло Пух, извукла, — порасла Лис, обукла Кр, одрасла Вл, зарасло*¹⁵⁷ Лис.

358. Композита глагола типа *пѣћи — пѣчѣм* имају облике са: а) краткоузлазним акценатом на основи и б) краткоузлазним акценатом на префиксу.

а) Облици са (‘) акценатом на основи (као код Даничића) су:

— *довѣсти Тур, довѣсти Лис, повѣсти Губ Вл, увѣсти Дуб Вл, угѣћи Лис, одвѣла Је Гу, довѣла Вл, довѣли Лис Вуч Гу Дљ, довѣли Је Л, довѣло Пух Кот, повѣли Ћ, завѣли Лис, повѣла Ка, увѣли Вл, извѣли Л, превѣли Лис, одвѣли Пш, развѣли Кр, савѣло Гу, одвѣле, — навѣло Л, повѣла Ка, провѣшишеш Кот, затѣкла Вуч, испѣкла, — огѣкло Гу, упѣкла Кот, оплѣла Вуч.*

б) Облици са краткоузлазним акценатом на префиксу:

— *испечѣм Тур, испечѣши Мил, исплетѣ Лис, ддведѣ, — пдведѣ Дљ, ддведѣ Лис, ддведѣмо Тур, пдведѣм Нег, прдведѣмо Губ, изведѣ Лис, рдзведѣ Кр, уведѣ Гу, спрведѣ нас Нег, ддвела Гу Вл, ддвели ГД, прѣвели Дљ.*

Овакво акценатско двојство одлика је ширег подручја¹⁵⁸.

359. Композита од глагола *nesti углавном имају краткоузлазни акценат на префиксу¹⁵⁹:

— *дднесѣ Кот Вл Гр Дуч, дднесѣм, — дднесѣмо Тур, дднеси! ГД, дднесѣ Кот ДД Тур, изнесѣши Гу, изнесѣ се Губ, дднесѣ Пух, дднесѣши Дуб, пднесѣши Пух,*

¹⁵³ Пецо: *Орѓијеш* 45.

¹⁵⁴ Пнж.: *Колашин* 21.

¹⁵⁵ Вуковић: *Акц. П.—Др.* 319.

¹⁵⁶ Б. Николић: *Срем* 288; *Триш* 383; М. Николић: *Горобиње* 628; Тешћ: *Љеипанско* 173; Московљевић: *Поцерски* 79; Стевовић: *Гружа* 616; Симић: *Обади* 17.

¹⁵⁷ Тако је код Даничића (*Акценти* 91). Проф. Пецо у Орѓијешу (45) има код сложених глагола овога типа увек акценат на префиксу. Ту је *отрѣс(ти), оплес(ти)* итд. Ово је разумљиво с обзиром на дистрибутивна ограничења наших акцената: „Никад узлазни акценат не може стајати на последњем слогу.“ Б. Николић у сремском говору код сложених глагола I врсте бележи ликове *пдѣкли* и *погѣкли* (*Срем* 288), а тако и Московљевић (*Поцерски* 57—58).

¹⁵⁸ Исп. Вуковић: *Акц. П.—Др.* 306—307; Б. Николић: *Срем* 289—291; Московљевић: *Поцерски* 78.

¹⁵⁹ Тако је за сремски Б. Николић закључио да чешће има акценат на префиксу (*Срем* 291).

пђнеси! Губ, *ђднесѹ* ДД, *пђнесѣмо* Губ, *пђнесѹ* Гу, *ѹнесѣмо* Гр; — поред ретких примера са акцентом на основи:

— *донѣси* Вуч Лис, *понѣси* Губ Мил Вуч, *увѣсти* Дуб.

360. Двојство показују и неки други сложени глаголи:

— *пђгрчй* Гу, *пђгрчи* (императ.) Гор, *пђгрчѣм* Кот, *ђђгрчй* Ка, *ђгрчй*, — *ѹстрчй*, — *ѹстрчѣм* Лис, *пђчупѣ* Гу, *пђчупѣ* се *тежсина* Лис, *нђчупѣ* Пух, *ђбеѣѣ* Вуч Лис, *ђбеѣѣм* Гу, *прђберѣм* Вуч, *ђперѣмо*, — *ђперѣ* Вл, *ѹдржѣй* Губ Гу, *ѹзлетѣй* ГД, *пђмогле* Кот, *ѹскопѣ* се Губ, *зѹгрпѣ* Кр, *ѹдржѣм* Тур, *ђдржѣм*, — *ѹичигѣ* Гу;

— *ђдржѣй* Вл, *ѹдржѣй* Мил ГД, *срамђгѣм* Вуч Лис, *срамђгѣи* Вуч, *пропрђгѣи* Вл, *ђперѣ* Гор, *разврѣтам* Губ, *сѢдђчѣм*, — *сѢдђчѣи* Лис, *закљѹчѣ* Кр, *завђлѣм* га Гу, *помђгли* Пш, *упђзнђ*, — *ѹзмѣкиѣ* Вуч.

361. Глагол *ѣѣи* у презенту има краткоузлазни акценат:

— *ѹдѣм* Тур Гу Нег Мил ГД Губ, *ѹдѣи* Пух Вуч, *ѹдѣ* Гу Вл Тур Ка, *ѹдѣмо* Вл Гр ГД Тур Л Зе Пух Кр, *ѹдѣте* Губ Ђ Дуч Лис Гор Пај Вуч, *ѹдѹ* Тур БК Пш Ђ Гу Ви Нег.

Тако је у Поцерини¹⁶⁰, док пљеваљски¹⁶¹ и пивско-дробњачки¹⁶² у једнини имају *ѹдѣм* а у множини *ѹдѣмо* || *ѹдѣмо*. У Срему¹⁶³ презент глагола *ѣѣи* има претежно краткоузлазни акценат (*ѹдѣм*), а ређе краткосилазни (*ѹдѣм*). У говору Љештанског¹⁶⁴ је увек *ѹдѣм*, *ѹдѣмо*.

362. Увек је *ђђѣи* и *нѣѣи* у инфинитиву, а у презенту *ђђѣм*, *нѣѣм*, *ђђѣмо*, *нѣѣмо*.

363. Инфинитив тросложних глагола изведених од *ѣѣи* има (*р*) акценат на основи:

— *ѹзѣѣи* Кр, *ѹзѣѣе* овце Гор, *нѣѣѣмо* Вуч, *ђѣѣи* Дљ БК, *ђѣѣи* Гу Вл Кот Тур Губ.

364. У радном гл. придеву, међутим, ови глаголи имају:

а) Краткоузлазни акценат на основи (чешће):

— *нѣѣѣѢ* ГД, *нѣѣѣѣ* Кот Вуч, *нѣѣѣѣи* Дљ, *разѣѣѣи* се Вл, *ѹзѣѣѣѣ* Кр, *ѹзѣѣѣѣ* Вуч, *ѹзѣѣѣѣ* Губ, *ѹзѣѣѣѣи* Пш Вл, *ѹзѣѣѣѣи* Вл Гр Мил, *ђѣѣѣѣ* Вл, *увѣѣѣѣи* Гр, *ђѣѣѣѣѢ* Рти, *ѹзѣѣѣѣѢ* Мил, *ѹзѣѣѣѣѢ* Л, *ђѣѣѣѣѢ* ГД Вл Вуч, *ђѣѣѣѣѣ* Кр;

б) Краткоузлазни акценат на префиксу (ређе):

— *ђѣѣѣѣѣѣ* Кот Вл, *ђѣѣѣѣѣѣ* Тур, *нѣѣѣѣѣѣ* Лис, *нѣѣѣѣѣѢ*, — *нѣѣѣѣѣѣ* ГД, *ѹзѣѣѣѣѣѢ* Ка, *ѹзѣѣѣѣѣѢ* Тур.

365. Акценатски тип *ѹмѣмо*, *ѹмѣте* превагнуо је у драгачевском говору, потиснувши ликове *ѹмѣмо*, *ѹмѣте*¹⁶⁵:

¹⁶⁰ Московљевѣѣ: *Поцерски* 83.

¹⁶¹ Ружичѣѣѣ: *Пљевѣѣ* 152.

¹⁶² Вуковиѣѣ: *Акѣ. П.—Др.* 322.

¹⁶³ Б. Николиѣѣ: *Срем* 293.

¹⁶⁴ Тешиѣѣ: *Љештанско* 185.

¹⁶⁵ В. п: Вуковиѣѣ: *Акѣ. П.—Др.* 325; Ружичѣѣѣ: *Пљевѣѣ* 152; Б. Николиѣѣ: *Срем* 300—301.

— *баца́те* Гу, *бјежимо* Лис, *боримо се* Кот, *бројмо* Вл, *вјенчамо се* Гр, *врвимо* Лис, *држимо* Дуч Мил Тур, *желимо* Мил, *зовемо* Тур Дуч, *имамо* Тур Мил, *има́те* Кот, *копамо* Дуч, *лежимо* Гу Л, *ложимо* Лис, *ломимо* Тур, *мотамо* Кр, *нојимо* Вуч, *печемо* Вл, *плетемо* Лис Тур, *поймо* ДД, *постимо* Лис Гу, *предамо* Дуч, *прода́те* Лис, *равњамо* Губ, *скидамо!* Гр, *седимо* Кот, *гурамо* Гр Дуч, *трошимо* Вл, *узнамо* Дуч, *чинимо* Лис;

— шта *будали́те* Вуч, *гребенамо* Вл, *ђаволимо* Ка Пај, *изагнамо* Тур, *комишамо* Губ, *одржимо* Вл, *повеличамо* Пај, *пречешља́те* Вуч.

366. Глагол *ба́цити* (пored ређег *ба̀цити*), има ове акценте својих облика:

— *ба̀ци* Губ, *ба̀ци* (2. аор.) Пш, *ба̀цим* Кот Гр, *ба̀циш* Вуч Вл, *изба̀ци* Губ Гу, *ба̀цил* Вл Лис, *ба̀цила* Пух Тур, *изба̀цили* Ка, *поба̀цила* Вл, *прebàцио* Ка, *ба̀цио* Тур, *ба̀цио* Пај, *ба̀чен* Вуч, *ба̀чено* Вл, *наба̀чена* БК, *изба̀чен* Пај, *одба̀чен* Гор, *заба̀чено* Лис, *прebàци се* Дуч;

— *ба̀ци* (през.) Губ, *ба̀циш* Вл, *ба̀ци* (3. аор.) Гу, *ба̀цило* Тур, *ба̀чено* Лис, *прebàчени* Вуч.

367. Облици презента глагола *рoди́ти* чешићи су са (°) акцентом:

— *рoди́* Кот, *рoди́* де́те Вл, *рoди́ се* Губ Л Ка Мил, да *рoди́те* ГД;

— *рoди́* Кот Дуч Гор.

368. Само неколико примера имају у трпном придеву акценат који се слаже са Даничићевим типом *трeсен* — *трeсено* (Акценти, 90):

— *обу́чена* Лис, *обу́чено* Губ, *дову́чене*, — *уву́чене* Гор, *уву́чени* Вл, *гу́чени* пасуљ Гр; —

док акценат типа *плeсти* — *плетeна* — *плетeно* (Даничић: Акценти, 93), имају наредни примери:

— *изнеи́шено* Дуч, *обуве́но* Дљ, *одбијeна* Гор, *ође́вeна*, — *отпиви́ена* Лис, *рече́но* Вуч, *побиве́не* две сде Кот, *побиве́но* Дуч, *покриве́на* Лис, *покриве́но* Вуч Лис БК, *покриве́но* Лис, *оплетeно* Вуч, *прострéно* сламе́ Кот, *развијeна*, — *развијeно* Мил, *саливéна* Гор, *самље́вeно* Ђ, *убивeна* Вл, *уплетeно* Лис, *увезeну* Гу, *пренеи́шено* Кот, *бијeна* Вл, *кригeна*, — *кригeно*, — *мље́вeно* Гу, *пече́на*, — *пече́но* Тур Лис Гу Гр, *плетeна* Тур, *плетeне* Лис, *скривeно* Пш, *шивeне* Вл.

У вези са претходним примерима треба имати у виду тип *рече́но* који се наметнуо, по принципу аналогije, и неким четворосложним облицима. Они се са Даничићем подударају условно.

Ретки и интересантни су придеви *уби́е́на* Тур, *би́е́ни*, — *сави́е́но* Лис; — *покривeно* ГД, *покривeна* ДД.

369. Двосложни облици императива који у Даничића имају (°) акценат на првом слогу овде су са (°) акценатом:

— *вoди́*, *жа́њи*, *зoви́*, *кoси́*, *лoви́*, *ме́ти*, *нoси́*, *пе́ци*, *пoсти́*, *ре́ци*, *склoни́*, *у́зми*, *гoчи́*, *грдши́*.

Ако су ови облици сложени, онда је (°) акценат на основи:

— *довeди́*, *пoжжа́њи*, *пoздoви́*, *пoкoси́*, *улoви́*, *пoме́ти*, *испeци́*, *зау́зми*, *пoклoни́*, *налoжи́*, *извoди́*, *натoчи́*, *опрдсти́*, *донeси́*, *пoтрдши́*.

РЕЧИ СА ДВА АКЦЕНТА

370. О двоструком акценту облика суперлатива било је говора (в. т. 355). Међутим, још неке сложенице имају у овом говору два акцента јер се њихови делови „осећају као две речи“¹⁶⁶. Такви су примери:

— *вѣликошкѡлаца* Гор, *вѣсокорѡдни* Дљ, *глѣвнокомѡндујући* штаб Пај, *глувонѣм* ДД, до *Дмитровѡна* Кот, *Лучинѡн* Кр, *мѡшинбрѡвр*, — *мѣђугѣрет* БК, *народноослободилачка воѣска* Пух, *нѣчка* Губ, *ндворођѣнче* ДД, *пѣкмѡстор* Вуч, *пдлубрвнѡриѡ* Лис, *пдлузидану* кућу, — *пѡтпрѣседник* Губ, *пдлучѡтмара* Л, *прѡзалѡк* Гр Лис, *двѡесторо прѡунѡка* Ка, *свѡкоднѣвно* Лис, *сѡградѡн* Дљ, *сѡтрѣдѡн* Кот, *пдвѣсѡк!* Л, *пдвѣсѡко* Лис Вуч, *пддалѣко* Кот Гр Лис, *пддалѣко* Кот, *прѣбогѡти*, — *прѣгѡлем* Кр, *прѣнѡсељено* Пш, *тѣшко* и *прѣтѣшко* се жѣнѣ Пух.

371. Познато је да у неким архаичнијим говорима није завршено повлачење силазних акцената на претходни слог¹⁶⁷. У њима се чују речи са два акцената као *руѡѡ*, *жѣнѡ*, што говори да новоштокавска политонија није представљала нагао, скоковит прелаз него постепено померање. Таквих примера има и у нашем говору:

— *ѡстѡл* Вл, *гѡвѣѡ* ГД Дуб, *дѡднѡице* Вл, *зѡустѡвѡ* ГД, *ѡмѡли*, — *кѡчѡру* Ка, *ндѡѡло* се Вл, *ѡбѡлѡзѡ* Пај, на *ѡбрѡмѡчи* Вл, *ѡдѡвѣно* Пај, *пѡвѣсѡ* Вл, *пѡкрѡвѣно*, — *рѡнѡје* Ка, *сѡгѡрѣло* ГД, *сѡкрѡли* Ка.

За нас је прихватљиво мишљење дијалектолога „који у двоструким нашим акцентима гледају прелазне ступеве између конзервативније и прогресивније акцентуације“¹⁶⁸. Интересантно је да је у свим наведеним лексемама слог на који се преноси силазни акценат кратак, што се не слаже са Белићевим мишљењем да је узлазност „кратког узлазног тако малена да није могла бити тако лако аперципирана као врло осетна узлазност“¹⁶⁹. Још треба рећи да су овакви акценти бележени највише у Каони, Властелицама и Пајовићима, граничним драгачевским селима, удаљеним од Краљева око двадесет километара. Колебање у акцентима наведених речи могло је бити потпомогнуто утицајем говора са другачијим прозодијским системом.

СИЛАЗНИ АКЦЕНТИ ВАН ПРВОГ СЛОГА

372. Акценти силазне интонације појављују се понекад ван иницијалног слога у домаћим и страним речима:

а) У речима домаћег порекла такве акценте углавном срећемо код сложеница:

¹⁶⁶ Белић: *Из новије акцентуације*, НЈ н. с. II, 229.

¹⁶⁷ Решетар: *Betonung* 8—16; Ившић: *Посавски* 152—153; Р. Бошковић: *О једној акценатској особини дијалеката западне и јужне Истре*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XX, 3—4, 18.

¹⁶⁸ Пецо: *Акцентологија* 73.

¹⁶⁹ Белић: *ЈФ* XV, 248.

— брзомётнѹ Лис, земљораднѣка — Гмн. Зе, једногласно Ка, коештѣ Гр, у међуврѣмену Ка, међутѣм Лис Гу Л Вуч, разноразни кбла ДД, сасвѣм Тур Дљ, тамѣн пѣсла Гу, удчи Бѣжића Гр, целокупан Мил, у целокупнѣм раду Кот, целокупну Лис, осмољѣтка Гу, Југославије Дљ.

б) Непренесен акценат зетско-јужносанѣачког типа јавља се у следећим случајевима:

— Властељѣца Вл, говѣда Кот, на стѣру гранѣцу ГД, дебѣо Гр, домаћѣну Дуч, Драгѣша ГД, заклѣпљени Пај, кучињѣча ГД, ливѣда Гор, на ливѣди Дуч, лопѣте Пај, погѣбе Ка, погдѣен Мил, покрѣшено, — проговѣрѣм Вл, ракѣја Дуч, бѣуре ракѣје Кот, распѣгицу Пај, увѣћен Ка, увѣћио Мил, усѣаве Вл, чуѣуру Дуч.

в) Силазне акценте на финалном и медијалном слогу имају неке речи страног порекла:

— агѣнт Вуч, докумѣнта Лис Кот, докомѣнта Лис, интересѣтно ГД Лис, комадѣнга Вуч, „Манифѣст“ Пш, моментѣлно Гу, у моментѣу Губ Вл, телевизѣор Тур, фодумѣнти, — фурдумѣнти, — фудумѣнте Вл, студѣнт Гу Мил, ордонѣнси Гу, дирѣкно Лис, иструмѣнте Вуч, коперѣнт Гу, жирѣнти БК, десѣнт Ка.

373. У неколико следећих случајева забележили смо метатонијско померање акцената силазне интонације, махом у страним речима:

— Југославију Лис, по Македѣнии Кот, окупѣтор, — пред окупѣтором, — оперѣтор, — пропагѣнда Вуч, реквѣзѣицу ГД, преко телѣвѣије Мил, на терѣтѣори, — терѣтѣорију Дљ.

IV

МОРФОЛОГИЈА

А. И М Е Н И Ц Е

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА

374. Именице са завршетком *-ист(a)*, преузете из страних језика, овде су обичне са крајњим *-а*:

— *националиста* Гу, *комуниста* Гу Пш Ка, *гѹриста*, — *фанатиста*¹⁷⁰ Гу, а множина им је на *-и*.

375. По I врсти мењају се и именице *пијац* и *порез*:

— ђдѣм на *пијац* Ка, тѣмо е *пијац* Вуч, прѣђеш *пијац* Губ, сврати на *пијац* Кот, *пѣрез* вѣлкѣ Кот, па рѣкнѹ *пѣрез* Лис.

376. Именице *хлеб* и *лук* ређе имају у Н—Ајд. завршетак *-а*:

— бѣли *лѹка* Дуч, ѓвде се мѣси *лѣба* БК, ј. . . те *лѣба* Вуч, — али се понекад тај облик употребљава у Ијд.:

— *лѣба* и *ш лѣба* Л, нит ѣмѣ *лѣба* ни с *лѣба* Ђ, *лѣба* и с *лѣба* Кот ДД Гор, *лѣб* и с *лѣба*, — *лѣба* нѣма, с *лѣба* нѣма Пај. У осталим падежима ове именице имају нормалне наставке.

Ова појава је карактеристична за К—Р и Ш—В говоре¹⁷¹, док у нашој зони, видели смо, има спорадичан карактер.

Вокатив јединице

377. Натавак *-е* у Вјд. имају не само именице м. рода са старим тврдим основинским сугласником већ и оне са некадашњим меким сугласником у основи:

— *брѣте* Вуч, *Авраме* Лис, *Јѣкове* Гр, *ђѣволе* Тур, *Рѣке!* || *Рѣк* Ка, *Гѣсподе* Лис, *ђѣде* Л, *Милѹтине* Губ, *Рѣдовѣне* БК, *Мѣловѣне* Гр, *Бѣдграде* Зе, *рѣбе* Лис, *кѹме* Гу, *пѣпе* Ка, *госпѣдине* Вуч, *Драгѹтине* Лис, *Вукѣмане* Гор, *Мѣлане* Тур, *Драгане* Пш, *Јѣване* Вуч, *гѣспѣдѣре* Кот, *мѣјѣре* Гу, *кѣмандѣре* Губ, *водѣничѣре* Лис, *мѣршѣле* Мил, *пѣштѣре* Дљ, *дѣкторе* Зе Пух Гу, *лѣфе* Губ, *цѣре* Кр Тур, *буразере* Тур, *цѣече* Лис, *Мѣлоше* Кр, *Мѣлоше* Гу, *мѹже* Тур, *кѣвѣче* Кот, *кѣпѣче* Гу, *сѣљѣче* Л Кр, *ѣмењѣче* Гор, *зѣмљѣче* Ђ Вуч, *сѣнѣвче* Мил, *бѣже* Гу Зе Пух

¹⁷⁰ Исп. Симић: *Левач* 170, 222; Реметић: *Шумадија* 237.

¹⁷¹ В. Пецо — Милановић: *Ресава* 331; Симић: *Левач* 222—223; Ивић: *Галипољски* 183—184; Реметић: *Шумадија* 237.

Тур, *ра̀днйче* Пш, *ра̀гнйче* Зе, *бѐднйче* Ка, *не лези вра̀же* Вуч, *дру̀же* Л Мил БК, *Уроше* Кот, *Ра̀доше* Вуч, *Миодра̀же* Тур, *Предрра̀же* Гу.

378. Наставак -у бележили смо код именица:

— *Сарићу* ГД, *Лазовићу* Вл, *Симеуновићу* Вуч, *Вукићу*, — *Милићу* Л, *Луковићу* ГД, *Плазичићу* Губ, *Николићу* Гор, *Вукићевићу* Мил, *Шулубурићу* Л, *Обрадовићу* Рги, *Краљу* Кот, *Достанићу* Тур, *пријатељу* Гу, *мла̀дйћу* Ђ.

379. Ређе се чују облици вокатива јд. без наставака:

— *Еџ дру̀г* Губ, *мџ синдвац* Гор Вуч Пух.

Једнакост Н—Вјд. имамо у именица на -о и -е:

— *Ра̀ко* Гр, *Миљџко* Пух, *стрико* Губ, *Ра̀дџко* ДД, *Среџко* Ви, *Ма̀рко* Мил;

— *Ра̀дое* Пш, *Срѐдое* Вуч, *Мйлое* Лис, *Спа̀сое* Ка, *Јерџије* Кр, *Петроније* Гор, *Арсеније*, — *Васйише* Губ, *Јанићије* Лис, *Савагије* Дљ.

Инструментал једнине

380. Наставак некадашњих тврдих основа (-ом) превагнуо је у драгачевском говору и код именица некадашњих меких основа:

— са тйџем *ватра̀лом* Лис, *мўжом*, — *јџсом* Тур, са *но̀жом* Губ Вл, *мйиом* Тур, са *длоиом* Гу, *Мйлошом* Гр, *копа̀чом* Тур, *коса̀чом* Вл, *свира̀чом* Губ Зе, *брија̀чом* Кр, с *кроја̀чом* Пш, *ложа̀чом* Пух, *упаља̀чом* Ђ, *рва̀чом* Вуч, *лу̀чом* Л, под *мења̀чом* БК, с онйџм *глу̀мчом*, — са *Словџном*, — с *Македџном* Гу, *кџном* Тур, са *дџом* Вл Губ Вуч, *оитриџом* Вл, *ло̀нчом* Кр, са *ста̀рчом* Вуч, с *ја̀рчом* Пух, с *моџм стриџом* Гр, *кџнопчом* Нег, *ко̀чом* Ви, *мла̀дйћом* БК, *игапићом* Лис, са *Ра̀ићом* Гу, *Сџџићом* Вл, *ма̀љом* Тур, *кра̀љом* Лис, *кра̀јом* Дљ, с *пишџом* Вл, *лу̀гом* Тур Гу, с *пријатељом* Гу, под *дру̀жјом* Губ, са *зѐљом* Вуч;

— са *упаљачем* Тур, *бйчем* Зе, *ма̀чем* Нег, *кра̀љем* Вуч, *зма̀јем* Кот, *но̀жем* Вл, *Ђџрџем* Гу, *пругићем* Кр, *Мйлошем* Ка Вуч Дљ, *ловцем* Лис, *ла̀нцем* Ви, *мўљем* Мил.

У погледу репартиције наставака -ом и -ем ово подручје припада зони коју су преплавили динарски досељеници, који, по правилу, имају у Ијд. наставке тврдих основа¹⁷². По проф. Симићу, у говорима динарског подручја — као и у говорима који су под тим утицајем — уопштени су наставци тврдих основа, а наставак -ем „указује да је средиште одакле се ова црта шири управо област централних говора косовско-ресавске зоне“¹⁷³. Проф. Ивић сматра да је заменичко-придевска промена допринела ширењу наставака -ем (*О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима*, ГФФНС IV, 211). Изнесено је и мишљење да иста појава на различитим странама може имати аутохтони карактер¹⁷⁴.

¹⁷² Пецо: *ИХ* 116—117; М. Николић: *Горобиње* 670; Кашић: *Конавле* 127.

¹⁷³ Симић: *Левач* 226 (в. и литературу наведену у вези с тим).

¹⁷⁴ Реметић: *Шумадија* 223 (и наведена литература).

Номинатив множине

381. Именице I врсте имају у Нмн. наставак *-и*. Што се тиче уметања множинског инфикса *-ов/-ев-* код једносложних именица, стање је слично оном у књижевном језику:

— *бркови* Вуч Тур, *печени бркови* крај ватрѣ Вуч, *бргови* Тур, *вѹкови* Лис, *дѣнови* ГД, *дѣнови* Вуч, *гласови* Гу, *градови* Губ Гор Гр Дљ Кр, *дарови* Вуч, *дрѹгови* Пух Гу Ћ Пш Дуч Нег БК Ви, *дѹкови* Лис, *знакови* Вуч, *пѹгови* Гу, *зидови* Тур Пух Кр Лис Вл Ка, *зѣтови* Нег Гр Кот, *рѣпови* Пај, *миѹови* Тур, *кѹмови* Гр Губ Гу Лис Кр Ћ Нег БК Кот, *сѣнови* Вл Пух Зе Лис Дуч Гу Пш Ка Тур, *сѹдови* Губ Вуч, *цајѣтови* Тур;

— *вѣшеви* Дуч, *дрѣшеви* Гу, *зѣчеви*, — *нѹжеви*, — *нѹсеви*, — *нѹсови* Тур, *пѹтеви* ДД Тур Губ, *стрѣчеви* Губ, *бѣчеви* Лис, *миѣшеви* Зе Ка, *маѣеви* Кот, *крајевеви* Пш, *срѣђеви* Вл, *пањеви* Кр Мил Гор.

382. Без овог проширења су именице:

— *длѣни* Вл, *миѣи* Тур, *пѣсти* Кот Вл.

383. Неке двосложне именице такође имају проширење *-ов/-ев-*:

— *барјакови*, — *дѣручки*, — *каменови*, — *кѣрјенови* Тур, *кѹрјакови* Вл, *лѣмезови* Вуч, *лиѹинови* Кот, *лѣткови* Губ Кр, *орлѣви* Тур, *орлѣви*, — *чвѣркови* Вуч, *члѣнкови* Тур, *шеварови* Лис, *гѣвранови* Зе Пух, *срѣшеви* Л, *бѹнарови* Губ, *пѣстенови* Дуч, *дѣбадови* Гор;

— *јѣрчеви* Тур, *дѣручеви* Лис, *пѣвају пѣвчеви* ГД, *пѹпуљеви* Вл, *стѣрчеви* Ка, — док су без тог инфикса, између осталих, именице:

— *барјаци* Тур, *ваљци* Вуч, *гѣбени* Вл, *гѣбени* Пш, *дѹвѣри* Тур, *ђѣвери* Гр, *калѣми* Ћ, *кѹрјаци* Вл, *јѣрци* Тур, *облѣци* Губ, *пѣоци* Лис, *ћилѣми* Кр.

384. Именице типа *Банѣћанин*, *Бѹгарин*, *чѣбанин* и сл. бележене су у Нмн. увек без секвенце *-ин-*:

— *Банѣћани* Лис Вуч, *Бѹгари* Кр Вл Вуч Зе Ка Дљ Ћ, *Вѣчѣни* Губ, *Гѹчѣни* Губ Тур, *Дѹбѣѣни* Губ Дуб Зе Ка Лис, *Дубчани* ГД, *Каѣнчани* Гор Губ, *Крушеѣѣни* Гу, *Лиѣѣни* Лис, *Милагѣвчѣни* Губ, *Пуховчѣни* Лис, *Цѣгѣни* Нег, *чѣбани* Л, *Срѣби* Гу, *Маѣвѣни* Гр Зе, *гѣђѣни* Лис, *Зѣочѣни* Гр, *Бѣдгѣрађѣни* Гу, *касапи* Вуч, *Крајѣвѣѣни* Пух, *Ўѣѣѣни* Кр БК, *Тѹричѣни* Тур.

Генитив множине

385. Најчешћи наставак у Гмн. је *-а*:

— *градѣвѣ* Вуч, *дѣнѣра* Пух, *пѹгѣва* Губ, *зѹбѣ* Гр Л, *лѣпѣва* Кр, *крѣвѣта* Лис, *крѣвѣва* Ћ, *лѣнѣѣца* Дљ, *бѣрѣѣца* Пух, *дѣбровѣлѣѣца* БК, *кѹрјакѣвѣ* Кот Вл Вуч, *крѣшѣва* Вуч, *сѣгѣвѣ* Ка, *дрѣѣса*, — *пѹгѣва* Пај Гу, *миѣѣвѣ* Лис, *зѣчѣвѣ* Вл Вуч, до *лакѣта* Кр, *косѣчѣ* ГД, *бунарѣвѣ*, — *нокѣтѣ*, — *лакѣтѣвѣ* Тур, *каменѣвѣ*, — *барјакѣвѣ*, — *дѣварѣвѣ*, — *орлѣвѣ* Тур, *орлѣва* Вуч, *обручѣвѣ* Лис.

386. Неколико једносложних именица немају плуралски уметак:

— са дванѐс *друг̃а* Рти, тридес *низ̃а* дувана Ка, на срѐд *пост̃а* Вл, дѐсет *пруг̃а* Лис, дѐвет *сноп̃а* ДД, дванѐ *есноп̃а* Кр, ѓсам *мак̃а*, — дѐсет *мак̃а*¹⁷⁵ Вуч.

387. Краћа множинска форма у наведеним примерима ограничена је на партитивни генитив испред кога долази број.

Тако и именица *браг* уз бројеве гласи увек:

— ѓсам *брага* Вуч, пѐт *брага* Вл, пѐт, шѐс *браг̃а*, — дванѐс *браг̃а* ГД, сѐдам *брага* Губ, пѐт *браг̃а* Гор Лис, шѐс *браг̃а*¹⁷⁶ Гу.

388. Мањи број именица има у Гмн. наставак -и:

— чѐтрѐс *ар̃и* Ка, дѐвет *град̃и* Кр, дѐсет *град̃и* Лис, шѐс *месѐци̃*, — једанѐс *мѐсеци̃* Вл, *минуг̃и* Кот Гр Лис Вуч Гор, *им̃а м̃иши̃* Ка, *мр̃ав̃и* Тур, *нѐм̃а нѐкт̃и*, — по шѐс *п̃ар̃и* Вл, сѐдам *рѐд̃и* Ка, *цр̃в̃и* Тур.

Дат., инстр. и лок. множине

389. Као и у другим прогресивнијим говорима, и овде је доследно спроведен синкретизам у Д—И—Лмн. Наставак је углавном -има:

— са *бокоро̀вима*, — за *сваго̀вима* Губ, *в̃уковима* Л, *к̃линовима*, — на *грѐбенима*, — з *грѐбенима*, — *дановима*, — *друг̃им дановима*, — о *дановима* Вл, са *обручѐвима* Губ, *дувар̃има*, — *каменѐвима*, — *но̀ктима*, — *бунарѐвима* Тур, *кумѐвима* Вуч Пш Лис Ћ, *голубѐвима* Зе, *ка̀шима* Мил Дљ, *бркѐвима* Кр БК, *чѐбанима* Вл, *градѐвима* Дуб Нег Ви, *ко̀пир̃има* Кот, *прѐзорима* Дуч, *вѐловима* Кот Лис, *крѐвовима* Кот.

390. Наставак -ма у Д—И—Лмн. има само именица *људи*:

— са стар̃им *људма*, — помѓзи *људма*, — према *људма* Вуч, свѐ с *људма* ГД, да^ц *људма* Тур, тѓ су *људи људма* Вл, са *људма* Гор Ка, — али недоследно, јер се чују и облици:

— *људима* Пш, са *људима* Зе.

Неке ситније појаве

391. Лична имена типа *Василџе* имају ову промену:

— *Алѐмпиџе* Ка, *Антониџе*, — *Арсениџе*, — *Васџиџе* Губ, *Јаниџиџе* Лис, *Јерѓџиџе* Л, *Свет̃и Матиџе* Вуч, *Милѐнџиџе* || *Милѐнџиџе* ГД, *Пѐтрониџе* Губ, *Равѓџиџе* Вл, *Сѓброниџе* Вуч;

— *Антониџа* — *Антониџу*, *Јаниџиџа* — *Јаниџиџу*, *Арсениџа* — *Арсениџу*, *Васџиџа* — *Васџиџу*, *Матиџа* — *Матиџу*, *Јерѓџиџа* — *Јерѓџиџу*. *Сѓброниџа* — *Сѓброниџу*.

Изузетак су именице *Јерѐмиџа* Ка и *Пангѐмиџа* Губ, које имају облике *Јерѐмиџѐ* — *Јерѐми* — *Јерѐмиџу*, *Пангѐмиџѐ* — *Пангѐми* — *Пангѐмиџу*.

Мушка имена *Ристивое*, *Радивое*, *Срѐдое*, *Бљѓгое*, *Миливое* увек тако гласе и мењају се по I врсти.

392. Мушка лична имена типа *Бранко* (која у Драгачеву имају двојак акценат — *Бранко* и *Бранко*) доследно се деклинирају по I именичкој врсти:

¹⁷⁵ Тако је и у неким другим говорима: Пецо: *ИХ* 118—119; Вуковић: *ГПД* 52; Пиж.: *Колашин* 120; Вушовић: *ДИХ* 37; Станић: *Ускоци* 195.

¹⁷⁶ В. Пецо: *ИХ* 119; Пиж.: *Колашин* 120.

— *Савко — Савка — Савку* Гор, *Славко — Славка — Славку* Лис Кот ГД, *Стањко — Стањка — Стањку* Вуч, *Раџко — Раџка — Раџку* Кот Вуч, *Рајко — Рајка — Рајку* Вуч Вл Гу, *Мирко — Мирка — Мирку* Вл, *Миљко — Миљка — Миљку* Вуч Нег, *Жарко — Жарка — Жарку* Дуч, *Влаџко — Влаџка — Влаџку* Ка, *Гоџко — Гоџка — Гоџку* Гр итд.

393. Ређе се чују називи празника у којих се задржава стара промена именице дан:

— до *А̀рѣнѣ.ловане*, — до *А̀рѣнѣ.ловаднѣ* || *А̀рѣнѣ.ловадне*, — о *Дмѣтрово.адне* Кот, до *Крстов.аднѣ* ГД, од *Мѣтрово.адне* Ка.

394. На целом терену се имена и хипокористици типа *Јово* мењају по обрасцу им. м. р. -о основе:

— *Бѣџо, Брѣно, Бѣро, Вѣјо, Вѣљо, Гѣјо, Дѣбро, Ђѣко, Йво, Јѣво, Лѣзо, Млѣђо, Млѣдо, Нѣко, Пѣро, Рајо, Сѣмю, Слѣво, Тѣмо, Шуко; бѣто, чѣко, ђѣдо, стрѣко*, —

а присвојни придеви изведени су од тих именица формантом -ов:

— *Бѣџѣв, Раѣѣв, Бѣрѣв, Ђѣкѣв, Шукѣв, ђѣѣв*.

Изузетак чине неке именице које су се, захваљујући утицају екавског стандарда, приклониле III врсти:

— о Свѣтоме *Сави* Кр, свѣтѣ *Сави*, — од свѣтѣг *Савѣ* Гу, у предузећу „*Мѣѣ Мѣтовића*“ Лис, ни чуо за *Тѣгу* Ка, „*Бѣгина*“ ђбућа Тур.

У Драгачеву има топоним *Муѣн* брѣг. Тај назив су, свакако, динарски досељеници затекли на овом простору.

395. Прилично су распрострањени и хипокористици типа *Брѣле, Бѣде, Вѣле, Дѣле, Дуле, Лѣле, Мѣле, Раѣе, Рѣле, Тѣле, Цѣле, Ције*, који се такође деклинирају по обрасцу о-основе.

Промена типа *Јово — Јѣво, Вѣле — Вѣла*, као и придевске форме *Јѣѣв, Раѣѣв*, јасно указују да су тај модел апсолутно наметнули динарски досељеници.

396. Свуда се говори *Шѣба — Шѣбѣ — Шѣби*, што је дошло под утицајем административног језика и војске. У мн. је *Шѣбе/Шѣбе*:

— *Шѣба* бѣ свѣ пѣкупио, — *Шѣбе* ка су наишле Вуч, ћѣрали су ме *Шѣбе* Л, кад су *Шѣбе* бѣле вѣди Кот, за време *Шѣбѣ* Губ, дѣшѣ е *Шѣба* до у Лис, — ми ѣсвојмо *Шѣбу* Тур, ђе су ме *Шѣбе* пѣтисли Пај, *Шѣба* бѣѣ до Раѣкѣ Ђ, кад је дѣшѣ *Шѣба*, — *Шѣба* ти ѣмрѣ Гр, ѣјѣвиѣ *Шѣба* раѣ Тур, *Шѣба* дѣшѣ Губ, ѣѣга ѣћѣрали тѣмо *Шѣбе* Гр, *Шѣбе* су воѣе ѣбѣшли ѣколо, — тѣ су нас *Шѣбе* задрѣјали, тѣ су нас *Шѣбе* дѣбро дѣчекали Дѣ, *Шѣбе* су влѣдале, — тѣ су бѣли прѣсталице *Шѣба* Кр;

— дѣѣ *Шѣбо* у Срѣију Лис.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

Инструментал једнине

397. Поред ретких примера:

— *грѣнем* Лис, *Брѣмѣм* Пај, *грѣнем* Зе, *прѣнем* Вуч, —

обичан је наставак *-ом* код именица меких основа:

— *грђжђом* Тур, *грђњом* Губ, *весѐлом* ДД Пух, *прђлеђом* Ви, *кђшѐњом* Кот, *кђмѐњом* Пш Лис, *дрђњом* Кр Вл, *крѐмѐњом* Мил, *дрђжђом* Гу, *лѐмѐжђом* Вуч, *прђћом* Ка, под *Грђбљђићом* Лис, *уљом* Нег, *мђчѐњом* Тур, пред *тѐлѐњом* Пај, *бђгрѐњом* Кр, *бђсѐњом* Ђ, *прђчѐвљом* Дљ, *рѐмѐњом* Вл, *поштѐњом* својм БК, *плђићом* Л, *бђљом* Губ, *дрђвѐњом* Пух, са *женскђрићом* ГД.

398. У јединским падежима у драгачевском говору је обична промена именица *-т* основе по обрасцу *дете* — *детѐта*:

— *тѐле* — *тѐлета* — *тѐлету*, *уво* — *увета* — *увету*, *пђрче* — *пђрчета* — *пђрчету*, *дђгме* — *дђгмета* — *дђгмету*, *уђже* — *уђжета* — *уђжету*, *ћѐбе* — *ћѐбета* — *ћѐбету*, *бђуре* — *бђурета* — *бђурету*, *дрђво* — *дрђвета* — *дрђвету*, *гђвече* — *гђвечета* — *гђвечету*, *ћђше* — *ћђшета* — *ћђшету*, — али се спорадично појављују именице са формантом *-ет-* иако не припадају старим *-т-* основама:

— у *пђклету* Лис, *нисам слђвѐта* јѐднога учила Вл, *стђклѐта* Тур Вуч, *стђхлѐта* Пај, сужѐње *црѐвета* Вуч, у *црѐвету* Пај.

Овде је формант *-т-* у примерима типа *словета*, *црѐвета* аналошког порекла, али та појава није доживела експанзију као, нпр., у косовско-ресавским и шумадијско-војвођанским говорима¹⁷⁷.

399. У падежима јѐднине проширење добијају и именице са наставком *-це* и *-че* (ове друге знатно ређе):

— *биѐлѐцѐта*, — *жсђђѐцѐтом* Тур, на *дђнѐцѐту* Вл, без *дђнѐцѐта* Ка, з *дђѐтѐнѐцѐтом* Дуч, на *дрђвѐцѐту* Вл, *ћѐтѐнѐцѐту* Пш, *дђвђ зрѐнѐцѐта* Гу, на *имђњѐцѐту* Гу, *дђвђ јађчѐнѐцѐта* Вуч, у *оделђнѐцѐту* Гу, *јђви* се јѐднђм *писмѐнѐцѐтом* Тур, у *писмѐнѐцѐту* Л, *свиђѐњѐцѐта* Вуч, у *циѐлђм ђвђм селђнѐцѐту* Кр, из ђвђг *селђнѐцѐта* БК, на *ситђнѐцѐту* Кот, *крђву с телѐнѐцѐтом* Губ, *штѐдђм пђмало унђчѐнѐцѐту* Гу, у *чѐлѐ* е *жђка* на *црѐвђнѐцѐту* Лис, *јђжѐнѐцѐта*, — *телѐнѐцѐта*, — *пилѐнѐцѐтом* Гр;

— без *брђвѐцѐта* Кр, *ђвђ мушкђрѐцѐту*, *ђнђ женскђрѐцѐту* Губ, *кђпи ми ко рђћѐнѐцѐту* Вл.

400. У Д—И—Лмн. колектива на *-ад* имају наставак *-ма* (примере в. у т. 402), а остале *-има*:

— *сѐлђма*, *пђљђма*, *мѐстђма* || *мђѐстђма*, *брђдђма*, *кђлђма*, *имѐнђма*, *кђленђма* || *кђљѐнђма*, *рамѐнђма*, *увѐтђма*, *ђчђма*.

401. Постоје тројака образовања именица *-т* основе у множини:

- а) колектива на *-ад* (*пилђд*);
- б) суплетивна форма на *-ићи* (*пилђћи*);
- в) множина типа *бурѐта*.

402. а) Најбројније су именице које у множини имају формант *-ад*. Он је продуктиван не само код именица које означавају младунчад већ и код оних којима се именују предмети:

¹⁷⁷ Пецо — Милановић: *Ресава* 316; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 303; Симић: *Лѐвач* 280—281; Јовић: *Трстеник* 84; Ивић: *Хѐре* 336; Б. Николић: *Колубара* 46—47; Б. Николић: *Мђчђва* 264; Рѐметић: *Шумадиђа* 238—239; Павловић: *Рђча* 25.

— са тѣм близна́дма Гр, имала блѣзнѣд Пух, овѣ бравчѣд Кр, у бурѣдма стѣй Ка, дрѣжѣш у бурѣдма Тур, на бурѣдма, — за бурѣдма Вл, за бурѣд, — шѣсторо бурѣди Тур, двѣста бурѣди, — дѣга за бурѣд, — ту бурѣд, — веѣ према бурѣдма Вуч, двѣе дрѣвѣди дѣгачкѣ Ка, троѣ дрѣвѣди Гу, повѣди зрѣд Вл, ѣспадѣ зрѣд Вуч, док дѣш жагѣдма, — јѣгѣд ѣшишамо, — гаѣм јѣгѣд, — с жагѣдма Вл, у мѣйм жагѣдма, — трѣе јѣгѣди Вуч, двѣе јѣгѣди, — трѣе јѣгѣди ГД, да иг пуштѣ жагѣдма, — прѣдѣм јѣгѣд Гр, јѣгѣд, — нешто јѣгѣди, — за жагѣдма Тур, сѣ су ми јѣрѣд вѣликиѣ, — двѣе јѣрѣди, — кѣ ћу с јѣрѣдма Вл, за јѣнѣд, — да пѣложѣ јѣнѣдма Гу, са керѣдма Лис Мил, пуштѣм керѣд прѣ пољу Лис, ѣтерал неке кѣѣсѣд, — са кѣѣсѣдма Вл, пѣватѣ кѣѣсѣд, — тѣрѣно на кѣѣсѣдма Вуч, са кѣѣсѣдма се врло, — двѣе кѣѣсѣди Губ, не дѣѣ крмѣдма тѣм, — дрѣжѣмо мѣло крмѣди Вуч, мѣгарѣд Лис Кот, дѣци кѣпим оде-ланѣд Гу, пѣкчѣди Мил, дѣли пѣшчѣдма, — кѣчѣдѣ, — пѣшчѣдѣ Вуч, пѣрѣд ѣдарена, — бѣѣе мѣѣз у онѣ пѣрѣд, — са перѣдма дрѣвѣм Вуч, кѣло с перѣдма Губ, мѣчѣд, — пѣлѣд, — на квѣчку с пѣлѣдма Гр, пѣлѣд ѣзашла Тур, по стѣтину пѣлѣди, — квѣчку с пѣлѣдма БК, свѣ за пѣлѣдма, — дрѣжѣмо пѣлѣд Губ, пѣлѣд рѣѣнена прѣѣм Ка, рѣнѣм пѣлѣд, прѣсѣд Вл, чѣпарица за пѣланѣд Вуч, неку прѣсѣд Кот, ѣстала сѣмо прѣсѣд Пух, кѣвѣш прѣсѣдма Тур, четрѣѣсторо прѣ-нучѣди Вуч, а ѣѣвери — рѣѣенчѣд Вл, сѣновчѣд ГД, бѣло неке слѣшчѣд! Лис, ѣмѣ сам гѣлѣд Вуч, о гѣлѣди Гор, гѣлѣд, — гѣлѣди Мил Тур, бѣѣм се о гѣлѣдма Вуч, тѣ ѣнучѣд, тѣ дѣцу, — са ѣнучѣдма, — мѣйм ѣнучѣдма Вл, ѣмѣм ѣсморо ѣнучѣди Вуч, ѣставићу ѣнучѣдма Лис, ѣвѣ су нам ѣнучѣд Мил, мѣѣѣ ѣнучѣди и прѣ-нучѣди Кот Пш, мѣѣ ѣнучѣди, — мећу ѣнучѣдма Л, ѣнучѣд и прѣѣнучѣд Л Дуч, чѣлѣд ми ѣ кућѣ, — мѣѣго чѣлѣди Тур, двѣдѣш чѣлѣди Л, чѣлѣдма Дуб Тур, не-колко шѣгѣди, — са шѣгѣдма Кот.

У нашим дијалектима колектива на *-ад* имају различиту промену. Једни говори имају само једнинске облике ових именица, други познају њихове множинске форме у Д—И—Л, а трећу групу чине они у којима збирне именице на *-ад* имају облик множине и у генитиву. Опширан преглед и исцрпну анализу ове категорије дао је проф. Пецо (*Облици колективних именица на -ад*, НЈ н. с. 7, св. 7—10, 234—246). Наш говор припада групи која познаје множинске (чешће) и једнинске (ређе) облике именица на *-ад*, и то са наставком *-и/-ма* у Д—И—Л¹⁷⁸. Неки говори показују двојство у репартицији множ. наставака *-ма/-има*. Тако И. Стевовић у грузанском бележи *гелѣдѣ — гелѣдма* кад ове именице имају значење колектива, а *гѣлѣдѣ — гѣлѣдима* у множ. значењу¹⁷⁹.

403. Ретко се ове именице у Н—А чују са завршетком *-и*:

— зрѣди од шѣбицѣ ГД, мѣѣе су дрѣжѣна гѣлѣди Мил, стѣгла ѣнучѣди и прѣѣнучѣди Кот, глѣдѣм ѣнучѣди, прѣѣнучѣди Пш.

404. Колектива на *-ад* доследно имају промену:

— пѣлѣд — пѣлѣди — пѣлѣдма — пѣлѣд — пѣлѣд — пѣлѣдма.

¹⁷⁸ Уп. Реметић: *Шумадија* 241; М. Николић: *Горобиње* 672.

¹⁷⁹ Стевовић: *Гружа* 460.

За ове именице је, у прозодијском погледу, карактеристично уопштавање номинативног акцента у генитиву (*пѣлѣди*), док се у Д—И—Л увек јављају са дугоузлазним (*пѣлѣдма*).

405. б) Именице ср. рода -т основе често имају облике суплетивне множине на -ићи:

— *пѣлѣћи* Кр Зе Гу Вл Пух Нег, *дизмѣићи*, — *кољѣћи* за *дизмѣиће* Лис, *пѣчићи* Вуч, *пѣчића* Л, *јагњѣћа* Гу, *јагњѣћима* Пш, *телиће* БК, *мѣчићи*, — *прѣсићи* Гр, *телића* Гу, *џучићи* Губ Дљ Мил, *џучиће*, — *џучићима* Лис Ви, *прасѣћа* Гу, *прасѣће* Ђ, *прасѣћима* Кот, *дугмѣићи* Гор, *магарѣћи*, — *магарѣћа* Дљ.

406. в) Овај говор познаје и множину типа *бурѣта*:

— *прѣвѣ* се *бурѣта*, — у *бурѣта* Вуч, *стѣбѣ бурѣта* || *бурѣта*, — *бурѣта* Лис, *стотѣнак дрѣта* Мил, *дрѣта* Дуч, *дрѣтима* БК, *дрѣта* Вуч, *дугмѣта*, — *дугмѣта* Тур, *дугмѣта* Вуч, *парѣта* Гор, *стѣвиш она парѣта* Вуч, *ћѣбѣта* Тур, *ћѣбѣта* Вуч, *жѣне тѣу ћѣбѣта* Дуч, *уѣсѣта* Вуч Гу, *уѣсѣта* се *направе* Дуч, *уѣсѣта* — *уѣсѣта* — *уѣсѣтима* Тур.

Појединачне напомене

407. Именица *деца* двојако се деклинира у нашем говору:

— *дѣци* Гу Вл, *двое дѣцѣ* Пај, *дѣветеро дѣцѣ* Вуч, *пѣно дѣцѣ* Гор, *нѣје имѣ дѣцѣ* ГД, *ћѣцѣ* Вл Нег Пш Кот Гу, *ћѣци* Тур Вуч Кот, *пѣкупѣм ћѣци* Вуч, са *ћѣцим* Вуч Вл;

— *трѣ дѣца*, — *пѣторо дѣца* Пај, *двѣ дѣца*, — *дванѣз дѣца*, — *јѣданѣс дѣца* Вл, *чѣтворо дѣца* Тур, *дѣвет дѣца* Вуч, *нама дѣцама* Гор, са *ћѣцама*¹⁸⁰ Тур.

408. Увек се говори *гѣвече* (Н—Амн. *гѣведа*), а у косим плуралским падежима је бележено:

— *ѣрѣ* са *гѣведима*, — *рѣкчине* од *гѣвѣди* Гор, *гѣвѣди* Губ Вуч Гр, *чѣвѣм гѣведа*, — по *чѣтав дѣн* код *гѣвѣди*, — по *петнѣстину гѣвѣди* Кр, код *гѣвѣди* Лис, *свиѣа* и *гѣвѣди* Кот, *чѣтворо гѣвѣди* Пух, по *петнѣстину гѣвѣди* Губ, *гѣвѣди*, — *гѣвѣди* Ка, око *чѣтрѣс гѣвѣди*, — *гѣведа* Вл, *чѣтворо*, *пѣторо гѣвѣди*, — *она гѣведа* Зе, *ћѣ* су *гѣведа* — *гѣвѣди* нѣма Мил, *гѣведима* Вл.

409. Поред књижевног облика именице *рѣто*, који се чује код образованијег слоја, у Драгачеву старији људи говоре *рѣто* (ср. р.):

— *кад ѣдѣ* на *рѣто*, — *свѣскѣ рѣто* Губ, *пред ѣвѣ рѣто* Гор, *ово прѣшлѣ рѣто* Кот, *прежѣвљѣ рѣто* Дуб.

410. Разноликост у роду има именица *вече*:

— *дрѣгѣ вѣче*, — *јѣш нѣкѣ вѣче* Кот, *јѣдно вѣчѣ* Нег, *свѣкѣ вѣчѣ*, — *вѣчера*, — *вѣчери*, — *вѣчѣри!* Тур, *онѣ вѣче* ГД, *скѣро свѣкѣ вѣчѣ* Пух, *дрѣгѣ вѣчѣ* ѣпѣ Губ, *свѣкѣ дрѣгѣ вѣче* Зе, *дрѣгѣ вѣчѣ* Ка, *ѣнѣ вѣчѣ* Вл, *тѣ вѣчѣ* Пш, *с вѣчера*, — *с вѣчери* Губ, *дрѣгѣ вѣче*, — *добро вѣчѣ* Л, *бѣло вѣче*, — *свѣкѣ вѣче*, — у *ѣнѣ вѣчѣ* Гор, *пред вѣче сѣмо* ГД.

¹⁸⁰ Тако и у источнoхерцеговачкој зони (Пецо: *ИХ* 120).

411. Именица *дѡба* (*дѡба*) увек је средњег рода:

— у ђвѡ *дѡба* Гу, око ђвѡ *дѡба* ГД, ма̀ло пѡсле ђвѡ *дѡба* Гр, у р̀анијѡм *дѡбу*, — у каснијѡм *дѡбу*, — у св̀ако бѡже *дѡба* Пај, у ђвѡ *дѡба* Вл, у ђвѡ *дѡба* дѡђе Ка, у св̀акоѡ *дѡба* Тур, у св̀акоѡ ме *дѡба* помѡгла Вл.

412. На целом подручју се говори *тестѡре* — *тестѡрета* — *тестѡрету* — *тестѡретом*.

413. Напоредо са именицом *јаје* (код образованијег слоја увек тако), обичан је и облик *јаѡце*:

— јѡдно *јаѡце* Дуч, *јаѡце* Нег Вуч ГД Тур, два-трѡ *јаѡцета* || *јаѡета*, — *јаја*, — *јаја*, — *јаѡцима* Тур, по пѡторо *јаја* Губ, из *јаја* [матичиних], — *јаја*, — по пе-шѡсторо *јаја*, — *јаѡци* Вуч, по чѡтерес *јаѡци* ГД.

414. Именице *ра̀ме* и *ко̀лено* (*ко̀лено*) имају промену као у српскохрватском стандарду:

— *ра̀ме* — *ра̀мена* — *ра̀мену* — *ра̀меном*; *ра̀мена* — *ра̀мена* — *ра̀менима*; *ко̀лено* || *ко̀лено* — *ко̀лена* || *ко̀лена* — *ко̀лену* || *ко̀лену* — *ко̀леном* || *ко̀леном*. Изузетак чине потврде до *ко̀љени* Тур, од *ко̀лени* па наниже Пај.

415. Спорадично се говори *писма* (поред обичнијег *писмо*):

— две *писме* слик̀а Лис, дѡшла *писма*, — нѡси *писме*, — између *писма* Тур, купи ми две *писме* Лис, преко *писме*¹⁸¹ Гор.

416. У овој зони се збирне именице на *-иње* ограничавају на:

— *мушкѡиње* Пух Гор Вл Гу, *женскѡиње* Вл Нег Вуч, *мушкѡриње* Пај Вуч, *женскѡриње* Вл ГД.

417. Сматрамо да су занимљиве и збирне именице:

— има *спѡмѡње* Нег, с̀акрио се у *спѡмѡње* Тур, од *спѡмѡња* ГД, *камѡња* за млинове су т̀амо Лис, *гѡиње* (= тесто) Вл.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -а

Вокатив јѡднине

418. Двосложна лична имена и хипокористици са (') акцентом у Нјд. у вок. редовно имају наставак -о:

— *А̀нђо* Вуч Лис, *Бѡсо* Дљ, *Вѡдо* Гор, *Гѡцо* Кр, *Д̀ано* Гр Ви, *Д̀аро* Вуч, *Дѡсо* Пух, *Зѡро* Губ, *Јѡко* Пш, *Јѡло* Гу Кот Вуч Тур Ђ, *К̀ато* Гр, *Кѡсо* Гу, *Љ̀иљо* Лис БК, *М̀аро* Дуб Гор, *М̀иѡро* Пш Зе, *М̀ицо* Гу, *Пѡро* Кот, *Р̀адо* Тур Ка, *Рѡсо* Мил, *С̀т̀ано* Губ, *С̀т̀ѡјо* Кр, *Ц̀ацо* Дљ, *б̀ако* Вуч Зе, *с̀ѡко* Вл Лис, *с̀нашо* Ђ.

Остала двосложна и вишесложна лична имена, без обзира на акценат номинатива, имају вокатив јѡднак номинативу:

— *А̀п̀ка*, *Бѡрка*, *Б̀рап̀ка*, *Вѡп̀ка*, *Д̀ап̀ка*, *Жѡвка*, *Зѡрка*, *Нѡвка*, *Р̀ап̀ка*, *С̀авка*, *Ѓ̀лга*;

¹⁸¹ Уп. и Симнић: *Левач* 279; Реметић: *Шумадија* 246.

— *Ракџина, Милџа, Радџка, Милџка, Милџа, Милџа, Јовџа, Дџбриџа, Спџмџа, Лџгџа;*

Радџина, Крџина, Љџпосава, Радџава, Анџџа, Разџџа, Гвоздџина, — као и трџсложна мушка и женска имена на *-џа*:

— *Аџџа, Вџџа, Дџџа, Дрџџа, Дџџа, Зџџа, Јџџа, Љџџа, Мџџа, Мџџа, Нџџа, Оџџа, Слџџа, Рџџа.*

Именица *гџџа* има вок. *гџџа*.

Са завршетком *-џ* у овом падежу издвајамо именице:

— *прџџа* једна Губ, *пиџџа* Вуч Тур, *куџџа* Зе Пш, *изџџа* Пух Гу.

Дат. — лок. јединице

419. У овим падежима именице ж. р. на *-а* увек имају наставак *-и* (в. т. 113^а). Резултати II палатализације добро се чувају:

— у *Аџџа* Лис, у *бџџа* БК, на *вџџа*, — у *вџџа* Вуч, *вџџа* Губ, у *вџџа* Кот Пух Вуч, *гџџа* Тур, по *дџџа*, — *дџџа* Вл, *дџџа* Тур Пух, у *зџџа* Лис, у *кџџа* Гор Вуч, *кџџа* Тур Кот, *мџџа* *мџџа* Вуч, *мџџа* и *дџџа* Дуч, *мџџа* Губ Вл, даде *пџџа* *муџџа* Пух, у *мџџа* Кот, *нџџа* Лис, на *нџџа* Вуч, у *пџџа* БК, *пџџа* Губ, о *пџџа* Ђ, на *пџџа* Л, на *рџџа* Вл, у *рџџа* Пај, на *руџџа* Гр, ја *каџџа* *сџџа* Гр, *стџџа* Лис, у *стрџџа* Пш Дуб, на *тџџа* Гор, *ћџџа* Гр Вл, *уџџа* Ка, у *фџџа* Пај Лис, на *чџџа* Ђ, *идџџа* Губ, у *иџџа* Гр, *шџџа* Губ;

— у *аџџа* Вуч, на *колџџа* Вл, на *дџџа* Л, на *трџџа* Дљ, *уџџа* Вл, у *фџџа* Кр, на *вџџа* Вуч, у *туџџа* Кр.

420. Двојство показују примери:

— у *Пџџа* Ђ, ка *Пџџа* Вуч, у *Пџџа* Дљ Вл Л, *ћџџа* Вл Гор, *иџџа* Лис.

421. Лична имена са основом на *-к* имају облике:

— *Милџа* Гор, *Милџа* Вуч, *Радџа*, — *Разџџа* Лис, *Рџџа* Вуч, *Цмџџа* Губ.

Говори источнохерцеговачког типа углавном добро чувају резултате II палатализације. У источној Херцеговини се поред облика *дџџа*, на *нџџа*, „који су обични, чују и облици са измијењеним сугласницима *к* и *г*“ (Пецо: IX 100). Ту је и *Аџџа*, *Јџџа*, *Рџџа*. И у ускочком говору „властите именице II врсте с основом на *к* претварају овај глас у *џ* у дат. и лок.“ (Станић: Ускоци 119—120). У колашанском се „промјена велара по II палатализацији врши код заједничких именица по правилима књижевног језика“, док лична имена показују „изразиту колебљивост“ (Пиж.: Колашин 125). Колебање показују и западнобосански ијекавски говори, али је тамо увек *Јџџа*, *Мџџа* (Дешић: Западнобосански 189—190). Доследнији су у чувању резултата ове измене западнорбијански говори¹⁸². У Шумадији су, међутим, „у доброј мери ликвидирани трагови II палатализације“¹⁸³.

¹⁸² М. Николић: *Горобиње* 672; Тешћ: *Љешићанско* 217; Б. Николић: *Колубара* 47.

¹⁸³ Реметћ: *Шумадија* 247.

422. Говори се само:

— *вдћки, маћки, тачки, праћки, квдчки, ручки, срећки.*

Генитив множине

423. Именице чија се основа завршава сугласничком групом најчешће имају у Гмн. наставак *-и*:

— *брѣскѣ Тур, вѣтрѣ Ђ, вѣѣбѣ ДД, гѣскѣ Тур, дѣскѣ Гу Губ, кдвчѣ Тур, кдкдшкѣ Ђ, ђсам кдкдшкѣ Тур Кот, пѣт кдкдшкѣ Гор, кдлѣѣвкѣ Тур, кдрпѣ Лис, крѣшкѣ ѣмѣ Вл, лѣмпѣ Губ, лѣстѣ Тур, држѣмо мѣчкѣ Гор, пѣткѣ Тур, пѣтнѣс пѣсмѣ Вуч, пѣсмѣ Лис, седѣмнѣ сѣбѣѣ Губ, дѣвет сѣбѣѣ Гор, свѣдбѣ Гу, шѣс тѣглѣ, — гѣртѣ Губ, ѣшкѣ Тур, дѣсет шѣтрѣ Губ, шѣпкѣ Гор.*

424. Именице ж. рода са уметнутим *а* између сугласника на крају основе, са генитивним наставком *-а*, нису честе у нашем говору:

— код *бѣкѣва ГД, дѣвојѣка Тур, ѣѣвојѣка Гу, крѣшѣка Тур, оѣѣѣ (свуда), — пѣшѣка Гор, трѣшѣѣѣ Губ, трѣшѣѣѣ Тур, црѣкава Л.*

425. Као интересантне наводимо и генитиве *бѣшѣѣ, — звѣздѣ Тур, свѣдба Губ.*

По овој особини наш говор се разликује од неких других говора источно-херцеговачке базе. Тако проф. Пецо у источној Херцеговини Гмн. на *-и* бележи само код трију именица (ИХ 126), а не налази их ни Вушовић (ДИХ 37). У пивско-дробњачком чак није потврђен ниједан ген. мн. на *-и* (Вуковић: ГПД 56). И у ускачком говору су ове именице или са непостојаним *а* или без њега¹⁸⁴. У западно-србијанској зони¹⁸⁵, међутим, ширење наставка *-и* карактеристично је за ове именице. Његово ширење обично је и у Шумадији¹⁸⁶.

426. Мањи број именица са једним сугласником на крају основе има у Гмн. наставак *-и*:

— *бѣбѣ Пш, жѣвѣкѣ Гор, ѣмѣ прѣчѣ и прѣчѣ Пај, дрѣгѣ прѣчѣ Вл, прѣчѣ Лис Губ, прѣчѣ Л, због трѣбѣ Вуч, —*

а у већини случајева су са завршетком -а:

— *лѣѣѣ Тур, чѣзѣ Губ, мѣѣѣ Ка, лѣзѣ Вл, дѣрѣѣѣ Нег, мѣнѣ Вуч, пѣлѣѣ Пш, чѣшѣ Пух, вѣзѣ Гу.*

427. Цело подручје познаје облике *рѣкѣ (рѣкѣ), нѣгѣ*, а само од два информатора смо чули:

— преко *рѣкуѣ Гор, од мѣѣг рѣкѣѣ, — нѣгѣѣ Тур.*

428. Наставак *-у* код именице слуга је изузетак:

— *нѣѣ ѣмѣ ти слѣгѣ Вл, поред много обичнијег Гмн. слѣгѣ.*

429. Из групе *pluralia tantum* издвајамо неколико именица:

¹⁸⁴ М. Станић у вези с тим закључује да „не треба у овом говору очекивати појаву *сметѣѣ*, већ само *сметѣѣѣ*, не ни *мајѣѣ*, већ само *мајѣѣѣ* итд. (Ускоци 204).

¹⁸⁵ Б. Николић: *Колубара* 47; М. Николић: *Горобѣѣѣ* 674; Тешић: *Љѣшѣѣѣ* 218; Б. Николић: *Тришѣ* 415.

¹⁸⁶ В. Реметић: *Шумадија* 250; Стевовић: *Гружѣ* 461; Павловић: *Рѣѣ* 26.

- а) Овде се говори *јасле* и *јасли*, али је у Д—И—Л само *јаслима*:
— *јасле* неке Мил, имају *јасле*, — *јасла* Тур, те се *тур*а у *јасли* Вуч, у *јаслима* Тур, за *јаслима*, — држао у *јаслима* Вуч.
- б) *наћи* БК Вуч, *наће* БК, *наћиви!* ГД, али се, у том значењу, чује и *наћвар* Тур, *наћвар*, — у *наћвару* Гр.
- в) *наочаре* Пај, *наочаре* Вл, поред ређег *свијери* Кот.
- г) *соне*, — доље су *сони* дугачке Лис, целе *сони*, — трде *сони* дрва Гу, вџймо на *сонима* зими Тур, са *сонима* Нег, *херо* на *сонима* Лис.
- д) своје *прси* Кр, *прси* у *прси* Кот, из *прси*у Вуч, то су *прси*, — преко *прси*у Тур.
- ђ) Бели *поклади* Вл, о Белим *покладима* Ка, *поклади*, — *покладе* Пух.
430. Именицу *чезе* бележили смо у једнини:
— *чеза* Гр, са *чезом* Лис, преврнџ *чезу*, — *чезу* и *коња* Вуч.
431. Множина од именице *крстоноша* овде гласи:
— носили *крстоноши* Вл, ишли *крстоноши* Гр, дођу *крстоноши* Лис.
432. У снимљеном материјалу има и неколико именица м. и ср. рода које су пришле -а промени
— неку *артиклу* Гор, *бицикла*, — како ће догнати *бициклу* по мраку, — дошџ на *манеру* Вуч;
— из *дупље* Лис, среде и *пегке*, — његову *миру* (= мирис) Вл, *реда* је да се ожените Губ.
433. Именица *усташи* има следеће ликове:
— *усташ*, — *усташа*, — *усташин*, — *усташа* || *усташу* Губ, *усташ*, била е *усташ* Вл, *усташин* — Нмн. Губ, *усташи* Гу.

Дат. — инстр. — лок. множине

434. Као што се може очекивати, у драгачевском говору је потпуно извршен синкретизам у Д—И—Лмн.:
— на *водама* Гр Гу, *врџама* Л Гу, на *веригама*, — о *веригама* Вл, са *венама* Ђ, међу *женама* Тур, *нашим* *девојкама* Губ, на *планинама* Вуч, по *врућинама* Лис, у *границама* Ка Гор, *гумицама* Губ, у *Шулбурама* Вуч, свим *силама* Гу, у *кошуљама* Кр, на *њињама* Пух, о *пчелама* Пај, по *косама* Губ, *свињама* Вуч, *шадрама* Вл итд. (Више примера в. у т. 292).

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

435. У инструменталу јединице именице женског рода на консонант претежно имају наставак -(j)ом:
— *влашином* Лис, намучени смо *глађом* Вуч, *пџче* *крвљом* да мџкри Пш, с *крвљом* Вуч, *крвљом* плаћено Пш, с *машином* Губ Гр, с *памењом* Гу, *сџљом* Вуч, *сџлом!* Гу, *бџлешином* Вл, *стџрошином* Губ, *мџдошином* Лис, *прџпашином* Мил.
436. Наставак -у је доиста редак и ограничава се на примере:

— са *крвљу* Лис, *пдмоћу* чуќања Пух, за *памећу* ДД, али су, иако ретки, занимљиви облици Ијд. са наставком *-им*:

— *чађим*, — са *крвим*, — *мастим* Тур, покривено *бјујадим* Кр.

Наставак *-јом* у Ијд. именица ж. р. на сугласник чест је у неким босанским¹⁸⁷ и славонским говорима¹⁸⁸. Он је, свакако, дошао под утицајем осталих именица ж. рода. Облици *крвим*, *чађим*, *мастим* добили су, према инструменталу свих осталих именица, *м* на крају¹⁸⁹. Чињеница да се у четири јединска падежа ових именица појављује исти облик (*кости*) могла је подстаћи појаву ликова *крвљом*, *мастим*. Они се, дакле, појављују као резултат тежње за морфолошком унификацијом. Наведени разлог могао је иницирати процес, који је текао у једном или другом правцу¹⁹⁰.

437. Нису обични облици инструментала на *-и*:

— с *пдмоћи* њй Тур, са једнџм *ствари* Губ, с једнџм једнџном *речи* Гу.

438. Неколико именица има у Гмн. наставак *-ију*:

— *мало кокдишу* Вл, *ноћију* Тур, *четерес ноћју* Лис, *млого смртју* Гор, *пет ћерију* Дуб Вл, *седам ћрију* Гор, *ћерију* Губ, *имала мака ћерију* Вл, *пет шћерију* Ђ, *шћерију* Кот, *шћерију* Тур.

439. Са наставком *-и* су именице:

— *дуги ноћи* Ка, *седам дана* и *седам ноћи* Губ, *ствари* Гу Лис Вуч Кр, *речи* Пух Л Мил, *риечи* Гр Гор Дљ, *ћери* ГД, *болести* Ви.

Појединачне напомене

440. Увек се говори *буђа* — *буђџ* — *буђи* — *буђџом*.

441. Интересантна је конгруенција у вези са овим именицама:

— кад је *глад био* Вуч, *то су њихови ствари* Кот, *имало срџа* Вуч, *кдсти су бици* и *испадали* из *џбалџ* Нег, *то с њима био влас* = власт Губ, *излачимо влас* онаџ Вл.

442. За неке именице изгубило се осећање припадности м. роду:

— *түриш саму жџр* Гр, *чишта жџрџв*, — *малко жџрџви* Кр, *үзме се жџрџви* са *түјем ватраљом* Лис, *прву йвџр донесу* Вуч, *четврт месеци* Тур, *прва позив* БК, *прва позив* Пш, у *трџџџ позиви* Губ, *трџџа позив* била Гор, кад је *дрүга позив* наишла Кот, *бџжитња пџс* Вл, *џну своју сџс* Пај, на *йшџрџ* мџу Гу, *спџмџн* *нџје* џцу *ударена* || *таџ спџмџн*, — код онога *спџмена* Кр, *џна клџс* || *џнаџ клџс* Вуч.

443. Само једном је забележено *кџла* *ракиџ* Мил, а обичан је облик ср. рода *кџю*.

¹⁸⁷ Исп. нпр. Пецо: *Икавскоићкавски II*, 86.

¹⁸⁸ Решетар: *Штокавски* 171.

¹⁸⁹ Белић: *Деклинација* 50.

¹⁹⁰ В. рад проф. Вукомановића: *О неким примерима нормализације основе у српскохрватском језику* (Књиж. и језик 2, 1975, 228—235).

Напомена о односу падежа правца и места

444. У драгачевском говору има спорадичних случајева неправилне употребе падежа правца и места. Иако ова појава није општа одлика нашега говора, она ипак говори о вези са црногорским идиомима:

— срѝз је био у *Тијање*, није ђвди у *Гучу*, — ова^и дѡм у *Кѡтражу*, — било буре ракиће у *кућу*, — дежурни овциѡр бијаше у *Гучу* Кот, ка су били у ону *јаружуцу*, — били на *Куманово*, — радило се сваки дан у *поље*, — доноси баба јаја у зѡмљану *ћасу* Губ, он је био у *Петницу* х 2, — рђени смо у *Властелице*, — прѡ сам на *некице* била, — јѡдан тѡмо у *Брѡзовице* Вл, ниѡ се на *сѡдлацу* сѡди Лис, нѡма тѡ ни у јѡдну *кућу* Пух, ја сам ѡдбрана био на *Јѡвр*. Ђ.

Б. ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ПРОМЕНА

445. Наставак старих меких основа добро се чува у Нјд.:

— *лѡше* Мил Губ, *лѡше* жито Пш, *нѡше* Нег Пух Зе Ви, *трѡће* Зе Тур, *тућѡ* имање Вл, *тућѡ* днѡте Гор, *ћѡтиње*, — *кокошиње*, — *пѡицеће*, — *ѡвѡ* Тур, *ѡѡжѡ* ГД Лис, *ѡѡеће* Вл, *ѡвѡ* мѡса Вуч, *пилеће* Зе, *јагњеће* печѡње Губ, *телеће* Пш Дљ Нег, *дубѡће* тестѡре Вл, *јунеће* Гор Кр, *љѡтошње* мѡче Губ, *прѡлетошње* Гу, на *ѡнашње* време Ђ, *рѡбље* Мил, *јучашње* Гу, *крѡвље* млеко Вуч БК, *лѡгње* Гу Нег, *зѡдње* у шкѡли Ка, *Бѡдње* вѡче Гр Вл, *сврѡчиѡе*, — *пѡчиѡе*, — *тѡчиѡе*, — *ничиѡе* Гр, *свињеће* Губ.

446. У следећим примерима, са основом на меки сугласник, бележили смо наставак старих тврђих основа:

— *врѡћу* гѡвѡже Лис, *врѡћу* млеко Губ, *врѡћу* млиѡеко Тур, *лѡшо* Гу, нѡкако е *крѡ* нѡма Губ, тѡ е *шуљѡ* Лис, *нѡшо* порѡкло Дуб, *сѡѡ* Драгѡчево Губ, *сѡѡ* ѡружје Гор Дљ, *сѡѡ* време Гу Тур, *сѡѡ* ѡудство Тур, *сѡѡ* имање Лис, *сѡѡ* јутро, — *сѡѡ* жито Вуч, *сѡѡ* вѡће искалемо Кот, *сѡѡ* сѡло Гор, *циѡло* сѡланце Ђѡраћ — *сѡѡ* слѡви Лѡчиндѡн Кр.

У два примера имамо облик *сѡѡ*:

— *сѡѡ* мѡе стање Тур, стахло *сѡѡ* покрѡшено Пај.

447. У ген. и акуз. јд. м. и ср. рода добро се чува наставак меких основа:

— *ѡвѡѡга* мѡса Вуч, *мѡѡга* брѡта Мил, дѡду *мѡѡг*, — Драгана *мѡѡг*, — код *мѡѡг* имена Вл, *мѡѡга* сѡстрића, — преко *мѡѡг* Вуч, јѡднѡг *тѡѡг* Бѡсѡнца Пај, „па поседе на *сѡѡѡг* Шарѡна“ Кр, *сѡѡѡга* ћѡтѡта Губ, имаш ли *коѡга* Драгѡчевца ГД, *коѡѡга* ѡтерѡ полициѡа Мил, нѡмам *ѡѡљѡга* Гор, *нѡшиѡга* зѡта ГД, *ѡвчиѡг* мѡса трѡба нѡћи *сигурниѡг* Вл, *трѡћѡг* јуна Тур, до *нѡшиѡг* сѡла Губ, преко *вѡшиѡга* имања Лис, *јагњећеѡг* Вуч, *прѡсећеѡг* Кр, *ѡѡећеѡг* мѡса Дљ, ако има *јунећеѡг* Ка, *ѡѡмѡћеѡга* вина Кр.

Није узела маха тенденциѡа уопштавања наставка *-ѡг(а)* у Г—А старих меких основа:

— *врѡћѡг* млиѡека Тур, *сѡѡѡга* га изгазише ГД, сѡинули га *сѡѡѡга* Вуч, исѡкли га *сѡѡѡга* Пај, из *шуљѡѡг* дрвета Губ.

ПРИДЕВСКИ ВИД

448. У говору Драгачеваца добро је очувано осећање у вези са употребом неодређеног придевског вида:

— *Ѕмѣш дшгар нѡж Вл, млѡго е фѣн Губ, кѹ ћу вѡкѡ стѡра Гр, сѣтна пѡсла Гу, у гѡглу сѡбу Нег, здравѣ ка лѣљени Гр, нѡшѡ дѡбар а лѡк пѡсѡ Лис, црн смо зѡлогѡ^ѡ јѣли Вуч, лѹдо чѣљѡде Тур, јѡ сам пѡштен чѡек ГД, ѣмала бѡлесну ма^ѡку Вл, одгѡила мѣѣто, здравѡ диѣте Пух, ѡнѡ е мрѣва ствѡр Вуч.*

449. Придевске и заменичке речи, као и редни бројеви, у овом говору имају скоро доследно промену одређеног придевског вида. Једино се у Гјд. понекад чују облици именске промене (у дат. и лок. јд. изузетно ретко). Именска промена се ограничава на неколике категорије. То су партитивне конструкције, називи празника и неки топоними:

— *ма^ѡстор дѡбра ѡка, — од сѣрова дрѣвета, — за нѡва трѡга Лис, зѡ мѡда чѡѣка Кот, нѣсмо бѣли бѡш сѣромашина стања Вл, бѡже, дѡбра чѡѣка Губ, нѣће бѣти дѡбра врѣмена Кр, прѡјина лѣба Вл, ѣмѡ ѡца жѣва Л, кѹпили кѣло мѹтвѣна брѡшна Гр, нѣ дѡ, кѡка лѣба ГД, брѡта њѣгова Вуч, дѡбро рѡди — дѡбру се нѡда^ѡ Гр, сѹва мѣса Губ;*

— *до Дмѣтровѡна Кот, од Мѣтровѡна Мил, пѡсле Арѣнѣловѡна Вл, до Крѣстова Вуч, од Лѹчина до Дмѣтрова Кот, до Пѣтрова пѡста Губ. (Примери типа до Крѣстовѡднѣ наводе се у т. 221);*

— *из Пѣтрова Сѣла ГД, испод Чѣмѣрна Ка, по Чѣмѣрну Пај, у Чѣмѣрну Гор Ка;*

— *са Сѡлѹнска врѡнта Дуб.*

450. Заменице *његов, њен, њезин и њихов* у ист. Херцеговини могу имати именичку и заменичко-придевску промену (Пецо: ИХ 138). Аутор закључује да присвојни придеви на *-ов, -ев* и *-ин* претежно имају промену неодређеног придевског вида (И. 144). Међутим, у Пиви и Дробњаку ови придеви у косим падежима чешће добијају промену одређеног вида (Вуковић: ГПД 62), мада се придев који с именицом чини неки сталан назив мења по именичкој деklinацији (И. 62—63). Вуковићев закључак је да „говор П. и Др. уопште мало употребљава дуже облике“ (I 63). У колашинском крају, ѡпет, знатно је ређа именичка промена (Пиж.: Колашин 143). Присвојни придеви на *-ов/-ев* и *-ин* могу у промени „имати и дуже и краће наставке“ (И. 145). У источној Црној Гори „независни падежи су, може се рећи, сасвим изгубили неодређене облике“ (Стевановић: Источноцрногорски 77). Од шумадијских говора узимамо грузански, у коме је нестало именичке промене (Стевановић: Груза 464), и централношумадијски који ову промену има у Гјд. у неким ситуацијама (Реметић: Шумадија 267).

451. О дугој и краћој форми Г—Ајд. придева и заменица било је говора раније (т. 142). Овде ћемо навести по неколико примера, уз образложење да је више оних са наставком *-ога/-ега*:

— *зѡ мѡга брѡта Гор, од мѡга кѡљѣна Вуч, мѡга мѹжа, — мѡга ѡца Вл, мѡга брѡта Гр, мѡга мѹжа Гу, од њѣнѡга Вл, њѣнога ѣѣда, — њѣнога ѡца ГД,*

од његовога брата Тур, сваќ свбга, — *младбга* га оженили Гу, *о тбга* умрб Вуч, *днбга* дана Губ, *двбга* сына Лис, *кбга* ћеш Ка, *Дрдгомирового* стрица Дуч;

— *мбг* оца *дтац* Губ, *младог* сирца Кот, од *шљивовбг* дрвета Вуч, *мбг* оца Гор, *мбг покбћнбг* ћеда Вл, *кбра дббрбг* БК, *ћдравбг* Губ.

452. Тенденција уједначавања облика датива, инструментала и локатива јединине присутна је и у нашем говору. Много су ређи облици са наставком *-им* у дат. него у лок. јд. Наводимо све потврде:

— *мбйм* сестрићу, — *днйм* иксану, — *днйм* детету Губ, *онйм* маљим, — *мбйм* првбйм мјужу Вуч, *свбйм* сараднику Мил;

— у *двйм* Вуч, у *двйм* селу Л, у *двйм* рату Тур, у *днйм* оделу сам *дтишб* ГД, по *днйм* пољу Губ, по *днйм* послу Вуч, на *днйм* врџу, — по *днйм* лебу Губ, у *тйм* раздббљу Мил, *о тйм* мисљим Вл, *о тйм* се баљим Пај, *нб* мисљим *о тйм* Лис, у *тйм* наћвару, — *о тйм* бадњаку, — *у тйм* рату Вл, у *тйм* селу, — *у тйм* часу Вуч, *у тйм* завадб се Дуб, на *кйм* дста Драгачево Губ, *нб* *о кйм* *нб* мисљим Вл, *по чйм* ћеш да га замрзјш Губ, *нбма* на *чйм*, — *о нбчйм*, — *о чйм* се сад зањимам Вуч, *имам* дрва у *мбйм* забрану Вл, по *нбшйм* фронту Дљ, у *нбшйм* цемату Вл, у *једнйм* *стакленйм* сандуку Губ, у *дрџгйм* рату *онйм*, — *о свбйм* лебу Кот, на *Солунским* фронту, — у *земљанйм* лонцу Вл, били на *родитељским* [састанку] у Котражи, --- *сечб* у *дрџитвенйм* Вуч.

У Дијалектолошкој карти (38) Белић констатује да је падежни наставак *-им* у Д—Лјд. настао укрштањем екавских и икавских говора. Овај наставак иначе је карактеристичан за већи део шумадијско-војвођанских говора¹⁹¹.

453. Ипак су много чешћи примери дат. и лок. јд. са наставком *-ом(е)*. Навешћемо само по неколико потврда:

— *мбм* оцу Вуч, *днбм* тамо Вл, *мбме* ћетету Гор, *мбме* унуку, — *мбм* сину Губ, *овбм* човјку Пух, *нбшбм* синбвцу Кр, *дббрбм* раднику Зе, *једнбм* *нбшбм* комшији Ка, *бдлеснбм* оцу Пш;

— по *мбм* мшљбњу, — у *мбм* засеоку, — по *мбм* плану Кот, у *нбшбм* крају, — у *земљанбм* лонцу Вуч, у *двбм* потоку, — *прем чбм* си свбтљб Пај, у *нбшбм* крају Рти, у *мбме* селу Зе, у *нбшбм* оделу Дљ, на асталу *мбме* Кот, у *свбм* имању Мил и сл.

454. Наставци старих тврдих основа углавном су ретки у овом говору. Но и кад се чују, немају подједнаку (или бар приближну) учесталост у појединим падежима. Тако је ова промена најчешће бележена у Гмн., док у Ијд., Д—И—Лмн. представља праву реткост:

— *бе зубаца гвдзденије* Гор, *дббријег* мбста, — од *мџишкџе* глава, — *начињеније* Гу, *ко дббрије* пријателја, — *дрџитвеније* кбла, --- *јакџег* људј, — *разнијег* Тур, од *туђијег* Гр, *лијегне* ријчј Рти, двбја кбла *мртвије* Пш, *дрџије* причј Лис, *двџе* дана ГД, *тџег*, — *тџе* његови другбва Гу, *нбстало е тџе* врбна Тур, *тџе* регрутја Рти, *поред тџег* Дљ, *само ја о тџе* Лис, *тџје* солунјаца БК, *оније* златнијка Вуч, од *оније* што су били са њиме Лис, од *днџег* Гу,

¹⁹¹ Ивић: *Банат* 150; Б. Николић: *Срем* 345; Поповић: *Госпођинци* 177; Павловић: *Рача* 30; Стевовић: *Гружа* (аутор наставак *-им* тумачи простим уједначавањем наставака заменичко-придевске промене) 425, 441.

пјесми *нѣкијег*, — а о тѣца *ѡстѣлјег*, — *нѣкакѣ* Лис, због *таквијег* Кр, *мѡијег* другѡвѣ Рти.

Знатно је мање потврда за Ијд. и Д—И—Лмн.:

— са *тѣјем* капетаном, — са *тѣјем* јутѣрњим, — са *ѡнѣјем* Лис;

— *дрѣјем* су давали, — *ѡвѣјем* у Гѣчи Лис;

— за *дрѣјем* жѣнама Лис, са *ѡнѣјем* ствѣрима ГД;

— у *тѣјем* кѣћѣма Кот.

Мања фреквенција наставака старих тврдих основа наговештава ишчезавање ове промене. По тој особини драгачевски говор се удаљава од осталих говора источнохерцеговачке основе¹⁹². Наставке тврдих основа доследније чувају и босански ијек. говори¹⁹³.

455. У Гмн. придева и заменица најчешћи наставак је *-иг*:

— *жѣнскијг*, — *стѣријг* Тур, од *нѣкијг* Пух, *какијг* ѣмѣш Гр, *лѣпиг* Гу итд. (Више примера наводи се у т. 173^б).

456. У знатно мањем броју су примери са наставком *-и*, *-ик*:

— преко *стѣри* љѣди Ка, *сѣви* шљѣва Л, првѡбѡрѣца *ѡбѣри*, — *мѣѡди*, — *стѣри* (Гор), *ѡвѣљи* свѣћѣ, — нѣма и *ѡдри*, — код *нѣшиј*, — због *ѡви*, — и *зѣмљѣни* ѣасѣ Вл, од ѡнѣ *њѣни* Пај, код *мѡи* БК, ко *сѣди* кућа ДД;

— *мѡик* Гор, *тѣк* Дљ, код *њѣк* ГД, ѡдѣ *њѣк* Вуч, *ѡвѣк* (Гр).

457. У дат. и инстр. мн. чешћи је наставак *-има* него *-им*, док су у локативу увек бележени примери без „покретног“ *а*:

— *ѡвѣма* *мѡјма* Вуч, *сѣјма* *ѡстѣјима* Вл, међу *прѣјима* Зе и сл. (в. т. 142);

— у *вѣлѣкѣјм* градѡвима Кр, на *нѣкѣјм* мѣстима Пух, у *зѣмљѣнијм* лѡнцима Вл, у *стѣклѣнијм* бѣштама Вуч, ѡ *тѣјм* ствѣрима Губ, на *сѡјѣјм* мѣстима Нег, по *зѣпуштѣнијм* ѣмѣњима Ђ, у *мѣјим* парчијѣима Мил.

Напомене о придевима

458. Мушка и женска лична имена типа Новица, Аница имају у присвојном придеву на крају основе *-ч*:

— *Ѧничѣјн* Кр, *Брѣнкичѣјна* Гу, *Дрѣјичѣјн* Гр, *Дѡбѣричѣјна* Мил, *Зѡричѣјн* Пух, *Јѡвичѣјну* Пш, *Мѣјичѣјниѡ* Губ, *Мѣјичѣјно* Тур Губ, *Јѣбѣичѣјн*, — *Мѣјичѣјн* Тур, *Нѡвичѣјн* ГД, *Слѡвичѣјно* Пај.

459. Код именица са *-к-* у основи редовно се у присвојном придеву успоставља алтернација *к:ч*:

— у *Ѧнчѣјну*, у *мѣчѣјну* Вуч, *Дѣричѣјном* чѡвѣку Пух, *Дѡбѣричѣјна* мѣ^ѡка ГД, уз *Дѡбѣричѣјну* кѣћу Губ, *Дрѣјчѣјна* ГД, *Зѡрѣвчѣјниѡ* кѣћи Мил, *Јѣјичѣјну* Пух, *Лѣјичѣјна* брѣћа Лис, *Јѣбѣичѣјна* Вуч, *Мѣјѡчѣјн* Тур, *Мѣјѡмѣјрчѣјна* ѣѣрка Вл, *Мѣјѣјничѣјно* Лис, *Рѣѡѡчѣјн* Тур, *мѣчѣјн* ѡтац Л, *ѣѣѡчѣјн* Тур.

¹⁹² Пецо: *ИХ* 137—138, 140—141, 145; Вуковић: *ГПД* 59, 64; Станић: *Ускоци* 219—222; Пиж.: *Колашин* 146; Кашић: *Конавле* 149—150.

¹⁹³ Исп. нпр. Дешић: *Западнобосански* 250; Симић: *Обади* 76—77; Букановић: *Цагарде* 248.

460. Ктетипци изведени од именица *Аустрија, Шумадија* и *пешадија* и сл. гласе:

— *устрјинска војска Вуч, устрјински рат Губ, аустрјински лекџар Вл, аустрјинског рата Лис, шумадјинска Ђ Ка, шумадјински Тур, пешадјински пук Гу, другји хемјинске Ви.*

ПОРЕЂЕЊЕ ПРИДЕВА

461. Наставци за компаратив су *-ји, -ији* и *-ши*. У употреби наставака *-ји* и *-ији* нема запаженијих одступања од стандарда. Овде ће, истина, компаративни наставак *-ији*, након губљења гласа *ј* и сажимања, гласити (у ном. јд. м. р.) *-и*:

— *бдљй Кр Вуч Зе Пух Пш, дѣбља Мил, жућй Тур, јачй Нег Губ, врѹћѣ Гр, тѣжй Пух, млдја Вуч, млдјй Ви Дљ, краја Гор, слају Л, нјжѣ Кр, дубља Гу, шйрй Ка, крајѣ Лис Дуб;*

— *лдшй Вуч, напрѣднй Кот, несрѣтнй Пух, пантљивй ГД, писмѣнй Пај, стѣрй Вл ГД Губ Кот Кр Лис, лукрай Рги, поштѣнйа Дуб, раниѣга Вл, ладнйѣ Гу, дшгрийа ДД.*

Изузетак чини наставак *-ши*. Осим код придева *лѣп* || *лѣп* — *лѣтши* || *лѣтши*, *мѣк* — *мѣкши* и *лак* — *лакши*, овај наставак смо забележили и у следећим компаративима (поред распрострањенијих облика са *-ји*):

— *глупши Вуч Вл, бѣлиѣ, — блѣкши, — у јѣкши рѹкама, — црнши Вл, мѣнше Вуч.*

462. Контаминацију наставака *-ши* и *-ији* чули смо два пута:

мѣло ндвши ДД, зелѣншиѣ, — пуншиѣ Губ, висѣкшиѣ Вл Ка, док је у ндвши Тур компаративни суфикс -ши уместо обичног ндвй.

У целој зони се говори *тѣкши, -ѣ, -ѣ*, што представља суплетивне облике према позитиву *лош, слаб*.

Ова појава је прилично распрострањена у шумадијским, косовско-ресавским и северносрбијанским говорима¹⁹⁴. У нашој зони, као што и број потврда показује, она нема шире размере.

463. Поред компаратива *врѹћѣ* бележили смо и *врѹшиа Вл, врѹшију кѣву Вуч.*

464. Интересантни су и облици:

— *грѣчу кѣву Тур, грѣѣ, — гѣркију Вуч;*

— *вѣшљй Тур, вѣшљѣ Лис, вѣшља Ка Гр;*

— *дѹљй, -ѣ, -ѣ, поред дѹжй, -ѣ, -ѣ (свуда).*

465. Суперлатив се гради морфемом *на^н*:

¹⁹⁴ Стевовић: *Гружа* 468; Павловић: *Рача* 31; Реметић: *Шумадија* 281—283; Ивић: *Биограчићи* 163; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 306; Симић: *Левач* 341—343; Пецо — Милановић: *Ресава* 341—343; Јовић: *Трстеник* 112—114; Б. Николић: *Мачва* 266; *Колубара* 49 итд.

нѣ високшиѣ дрво ДД, *нѣ* глупшиѣ Вуч, *нѣ* прѣшиѣ Вл, *нѣ* вѣшиѣ Лис и сл. (Више примера наведено је у т. 355).

Напомене о заменицама

466. Присвојне заменице *мѣ*, *твѣ*, *свѣ*, (*мде*, *твде*, *свде*) тако се изговарају на целом подручју. (О дуљењу типа *мде* в. т. 297.2.).

467. Заменица *њѣ*ин забележена је само једном Гу, а обични облици су:

— *њѣ*н ГД, у крила *њѣ*на Губ, *њѣ*на Ка, *њѣ*но Мил, *њѣ*но Ка Гр, *њѣ*ну Вл, *њѣ*не сестре Л, *њѣ*ни дѣо Лис, *њѣ*ни чѣек Гор, *нѣ*кѣ *њѣ*ни рѣѣак Лис, од *њѣ*ни Мил.

468. Такође је само једна потврда за *њѣ*хѣв Гу, а увек је:

— на *њѣ*н казан, — *њѣ*н лѣбац Дуб, *њѣ*н стражѣр Губ, *њѣ*н звѣк, — *њѣ*н јѣзик Пај, *њѣ*н брѣт Гу, *њѣ*на дѣца Вл, *њѣ*н ѣтац Мил, *њѣ*на сѣба Тур, *њѣ*нѣ сѣдница Лис, *њѣ*но Вл Пај, са *њѣ*не стране, — *њѣ*ну слику Пај, *њѣ*ни Мил, *њѣ*нѣ Вл, *њѣ*нѣм капѣтану Вуч, по *њѣ*нѣ, — по *њѣ*нѣме Гу, под *њѣ*нѣм ѣправѣм Л, о *њѣ*нѣм врѣмену Вуч.

469. Употреба заменице за сва лица *себе* и присвојних заменица *свој*, *своја*, *своје* није као у стандарду. Ове заменице се веома ретко употребљавају и кад се присвајање односи на субјекат, кад предмет који се присваја треба издвојити од других:

— *имѣ* и ѣн *њѣ*гову дѣцу, — ѣна *издѣ* *њѣ*нога брѣта, и ѣна *издѣ* брѣта свѣг ГД, чѣча ми *њѣ*говѣ *њѣ*рци кѣпи ѣлину оѣ сѣмога, — он дѣје кѣѣи па кѣже *њѣ*говѣ *њѣ*ни Гр, сѣ чѣм ѣна брѣни *њѣ*н жѣвот, — кад ѣна *нѣ*је свѣ *њѣ* господѣр бѣла *њѣ*ном живѣту, а кѣко ѣе господѣри сѣтра с кѣѣом *њѣ*нѣм, — сѣн ми мѣра *њѣ*говѣ *њѣ*рима, — *извѣ*дѣ *њѣ*ну *њѣ*рку, — и тѣѣ *имѣ*е прикѣзѣ и *њѣ*гово, — *имѣ*ла *њѣ*ну зѣмљу и кѣѣу Вл, *изашла* међу *њѣ*но друштво Лис, он ѣе га тѣрити у *њѣ*гѣв цѣп, — *нѣ*је примио јѣднѣга *њѣ*говѣга воѣнѣка нѣѣболѣг Вуч, он ѣе дѣѣи на *њѣ*говог ѣца и мѣѣкѣ грѣб Губ, лѣгнѣ нѣ сламу, тѣри дѣјѣте крѣѣ *њѣ* Кот, пѣвѣ јѣднѣга прѣтиѣца сѣ *њѣ*м Вуч, свѣ мѣне лѣѣди вѣдили сѣ *њѣ*ма Лис, зѣдржѣ главнѣ дѣо зѣ *њѣ*га, — онѣг сѣна што е ѣставио сѣ *њѣ*м Вл, кѣд мѣне сам ѣрѣ Ка.

У пивско-дробњачком је ова појава карактеристична, али се заменица *свој*, *своја*, *своје* (за присвајање субјекту) много чѣшѣе чује него у нашем говору. Вуковиѣ је, на одабраним примерима и суптилном анализом свих случајѣва, успѣо да уочи и законитости ѣене употребе¹⁹⁵.

470. Показне заменице *ѣвѣ*, *тѣ*, *ѣнѣ* најчѣшѣе се тако изговарају. Само се у Нјд. м. р. понекад чују облици *ѣви* и *ѣни*¹⁹⁶:

— *ѣви* кѣже нѣ може Гор, *ѣви* Лѣубишиѣн ѣѣд Вуч, *ѣни* кѣже Губ, *ѣни* дѣвѣн Л, *ѣни* дѣн Кр, не кѣмѣшѣ *ѣни* чѣча Губ.

Немамо потврда за облик *та* м. *тај*, а није забележно ни протетичко о-уз ту заменицу, добијѣно аналогијом у неким другим говорима.

¹⁹⁵ Вуковиѣ: ГПД 59—61.

¹⁹⁶ Пецо: ИХ 139—140; Вушовиѣ: ДИХ 55; Вуковиѣ: ГПД 61; М. Николиѣ: Горобиѣе 677.

471. Придевске заменице за каквоћу имају следеће облике:

— *kākī, kāka, kāko, tākī, -ā, -ō, nākī, -ā, -ō*. (Примере в. у Фонетици, т. 245). Рећи су ликови: *kākāv* Вуч Пш, *tākāv* Дуб Л Тур Вл, *tākē* Пух.

472. Облици заменице *что* овде су *што*, ретко, само у значењу *what*, и, обичније, *шта*:

— *што* да улазѝм Губ, *што* су ме звали Пух, *што* му нѝ рече Гу, *што* нѝ уђете Лис, *што* не ђстанѝш Гор.

Сложени облици *нешто* и *нешта* равноправно се употребљавају у значењу *etwas*:

— ако *нешто* имам Гор, *нешто* рећи Вл, да нѝ би *нешто* увишло, — тако ме *нешто* одвѝло, — ђставимо *нешто* Гр, мђже *нешто* да бѝдѝ Кот;

— донесѝ *нешта* Дуч, *нешта* ће те казнити, — *нешта* ми је проговђрило, — *нешта* га услѝжимо Гр, *нешта* говђрила Гу, *нешта* Лис Вл, — док су остали облици увек сложени са *шта*:

— *зашта* нѝје виђела Гу, имам пуно *коешта* Гр, *свишта* сав виђђ Мил, *свишта* ћеш чути Гу, не учѝ *ништа* Лис, *ништа* ми нѝ причам Вуч, *свишта* бѝло, *свишта* бѝва Гор, *ништа* нѝће да бѝдѝ Губ.

473. У овом говору смо бележили примере у којима је негација одвојена предлогом од заменица у косим падежима:

— нѝ уздѝм се *ни* у *шта* Вуч, *ни* беш *чегѝ* Пух, *ни* от *ко* странѝ Лис, *ни* на чему Лис, нѝкад чђвек погоди о свѝму, нѝкад *ни* о чему Вуч, *ни* у *ко*га Кот, *ни* за *кѝм* Гор, *ни* о *кѝм* Вл, *ни* у *ка*ку странку Зе, нѝ бринѝ се *ни* за *шта* Губ, *ни* за *ка*ке пѝре Кр, *ни* на *ка*кѝ сабор Пш, — али су чести и случајеви у којима таквог одвајања нема:

— без *ничега* Вл, нѝсмо без *ничега* Губ, дђшла е до *ничега*, — дђшло до *ничега* Вуч, од *ничега* пошђ БК, — и тђ за *ништа* Вл, од нѝје *ништа*, — без *ништа* Вуч, од *ништа* свѝ ствђрио ГД, нѝко с *никѝм* Кот, с *никѝм* се нѝсам свѝђала Губ.

474. Иако ретки, интересантни су ликови:

— нѝће *никѝ*, — *никѝ* посте да ђмрси нѝће Лис, *никѝ* дан (= никакви ~) Дљ, *никѝ* глас (= никакав ~) Тур, *никђ* јѝло да ђкуси нѝће Губ.

475. Поред чешћих ликова *нѝкѝ*, *-ā*, *-ō*, и *свѝкѝ*, *-ā*, *-ō*, понекад се појављују и:

— *нѝкђ* мушко Лис, *нѝкои* од нас ГД, *свѝкое* Дуб, смѝло се *свѝкђ* Губ, *свѝкое* дѝте Кот, у *свѝкое* дђба Вл, *нѝкоја* || *нѝкоја* жѝна ГД.

476. Удвајање заменица, карактеристично за призренско-тимочке говоре, забележено је само неколико пута¹⁹⁷:

— нѝдили га *нѝгѝ*, — у слѝчају да *им* се *нѝма* нѝшто дђгоди, — Мѝловѝне, ако *ш* тѝ *мѝне* да *ли* поможнѝш Лис, — нѝмђм да *ти* пѝкне *тѝби* глава Вуч, — кђ га *нѝга* нѝје затвѝрђ.

¹⁹⁷ Реметић такође ретко бележи ово удвајање (*Шумадија* 296).

Личне заменице

477. Облици датива и локатива јд. личних заменица 1. и 2. л. и повратне заменице *себе* гласе *мѣне, тѣбе, сѣбе*:

— пошѡ зѣц к *мѣне* Ка, *мѣне* сам ѡставио, — *мѣне* су причали Гор, Цигани са бѡсом из Бјелице су били *мѣне* Губ, нити трѣба њима зѣмља нити трѣба *мѣне* Кот, нит је ѡн долазио *мѣне* Пух, његовѡ¹⁹⁸ ѡрци кѡпи ѡлину о сѡмота а *мѣне* о цѡца Гр, *мѣне* се њѣ ѡтимало њѡшта Пај, *мѣне* штѡ бидѣ Ђ, *мѣне* е мѡѡ сѡн испребиѡ мѡе рѡке Лис, он *мѣне* помѡже врсту кѡпати, — причѡ ѡн *мѣне*, — *мене* се нѣ дѡе Гу, да¹⁹⁹те Ви *мѣне* нѣшто Нег, *мѣне* јѡвио, — *мѣне* е ѡме Мѡлић Тур, прѡво ѡдѣ *тѣбе*, — *тѣбе* сам дѡо Вуч, ако *тѣбе* ѡстанѣ Л, јѡ *тѣбе* кѡжем Мил, наслѡжи *тѣбе* Тур, док *тѣбе* ѡздравѡ твѡја мѡ²⁰⁰ка Лис, дошѡ сѡм сѣбе на смѣрт Кр;

— о *мѣне* да причам Вл, знѡ свѣ о *мѣне* Гу, о *мѣне* ѡмѡ да се причѡ Тур, ви²⁰⁰сѡ о *мѣне* Гр, а у *мѣне* кѡвѡ Пух, мѡсли о *тѣбе* Гор, ѡне се срѡши по *тѣбе* Кр, тражиш према *тѣбе* Дљ, каже, о *тѣбе* гѡворѣ Вл, у *сѣбе* замѡслим Л, прѡчитала у *сѣбе* Кот, нѡси се о *сѣбе* Губ, у *сѣбе* држи рѡну, — дѡнесѣ ѡ *себе* Пај, о *сѣбе* нѡсам знѡо њѡшта Лис, мѡслим у *сѣбе* Вл, ѡмѡју у *сѣбе* Дљ.

Ова језичка црта обухвата широку зону штокавских говора. Присутна је у зетско-јужносанѡачким¹⁹⁸, источнохерцеговачким¹⁹⁹, косовско-ресавским²⁰⁰ и шумадијским²⁰¹ говорима.

Краће форме *мен, теб, себ* не појављују се у овом говору.

478. Само се енклитички облици заменице *ви* у дативу и акузативу мн. не подударају са стандардом:

— причам *ви*, — кѡ би *ви* гѡтовио јѣло Гор, фѡла *ви* Губ, ако *ви* понудѡ Дуч, да *ви* покѡже Вуч, кѡко да *ви* кѡм Лис, тѡ *ви* нѣ ваља, сѡд *ви* јѡ кѡжем, — кѡжем *ви* Вл, кѡ *ви* кѡпуге гѡрѡво Тур, исприѡ *ви*, — њѡшта *ви* њѣ фѡлило Губ, да *ви* ѡзбѡци ДД, ѡе *ви* је Ђ;

— да *ве* нѡсам ви²⁰⁰ѡ Л, штѡ *ве* нѣма Вуч, кѡ е *ве* ѡпознѡ, — мѡлим *ве*, — поштоваћу *ве* Вл, ако *ве* нѣ би чѡла Ка, да *ве* не ѡврѣдим БК, ... ли *ве* ѡста Пај, позваће *ве* прѣседнѡик Губ.

Навели смо све забележене и снимљене потврде енклитичких облика *ви* и *ве*, док је примера за форме *вам* и *вас*, разумљиво, много више. Остале енклитике слажу се са стандардом: *ме, те, се, нас, ми, ти, нам*.

479. Лична заменица 3. л. *он* само се акценатски не слаже са стандардом јер се, поред чешћег *ѡн*, понекад чује са (˘) акцентом:

— ѡн Вл Ка Мил Вуч, —

¹⁹⁸ Стевановић: *Источноцрногорски* 73—74; Тупић: *Бјелопавлић* 81—82; Барјактарев: *Новопазарски* 89.

¹⁹⁹ Вуковић: *ГПД* 58; Вушовић: *ДИХ* 54; Станић: *Ускоци* 208.

²⁰⁰ Пецо — Милановић: *Ресавѡ* 332—334; Алексић --- Вукомановић: *Жупѡ* 306; Симић: *Левач* 344—345; Јовић: *Трстеник* 120.

²⁰¹ Стевовић: *Гружѡ* 469; Реметић: *Шумадија* 287—288.

а у косим падежима једнине чешћи ликови су *њѣга, њѣму, њѣм* || *њѣме*, а ређе се говори *њѣгѣ*.

У акузативу је увек бележен енклитички облик *га*. Лок. јд. гласи, чешће, *њѣму*, а у Властелицама смо чули: да мисли о *њѣме*, — о *њѣм* само мислим.

480. Л. зам. 3. л. ж. рода *ѣна* (ређе *ѣна*) има облике:

— *њѣ, њѣѣ, њѣѣзи, њѣзи, њѣ, њѣм* (*њѣме*).

Енклитички облици су увек *јоѣ* и *је*.

481. Заменица 3. л. има у множини пуне и енклитичке облике који се слажу са нашим стандардом. Овде треба, наравно, имати у виду судбину гласа *х* (в. т. 171^в).

— *њѣ* трѣе *јѣло* Гор, код *њѣ* Мил, између *њѣ*, — код *њѣ* Вл, код *њѣк* ГД, *ѣдѣ њѣк* Вуч, *њѣг* Гу Кр Кот, од *њѣг* Гр Вл, код *њѣг* Лис, *тѣрѣмо* двоицу *њѣг*, — *њѣгѣ* три Гр, *кѣлко њѣг* *ѣдѣ* Пух;

— *нѣма* и *гѣрѣ* Вл, *кѣдѣ* сам *ѣ* *дѣгнѣ* Гу, *јѣ* *ћу* и *чѣвати* Гр, *ѣвѣ* и Гу, *чѣвѣм* *ик* Ка, *нѣма* *иг* Гу, да *иг* *пѣта* Лис, *јѣ* *иг* *шкѣловѣ*, — *јѣ* *иг* *пѣзнаѣм* Тур, *имѣ* *иг* *јѣш* Дљ, *потѣчѣ* *иг* Гу.

В. БРОЈЕВИ

482. Све деклинационе форме (у јд. и мн.) има само број *јѣдан* (*јѣдѣн*), а бројеви *дѣѣ* и *трѣ* у ж. роду имају облике *дѣѣма* (ређе *дѣѣѣма*) и *трѣма*. Променљивост броја *чѣтири* није потврђена.

483. Бројеви од 11 до 19 редовно имају упрошћену вокалску секвенцу *ае* > *ѣ* и изговарају се:

— *јѣдѣнѣс, дѣѣнѣс, трѣнѣс, чѣтрѣнѣс, пѣтѣнѣс, шѣсѣнѣс, седѣмѣнѣс, осѣмѣнѣс, дѣвѣтѣнѣс*.

484. Бројеви *дѣѣдѣсет, трѣдѣсет ... дѣвѣдѣсет* имају ликове:

— *дѣѣс* (најчешће), *дѣѣдѣс* и *дѣѣдѣсѣт* (ређе), *трѣѣс*, *трѣѣдѣс* (ређе), *чѣтрѣс* (ретко *чѣтерес*), *пѣдѣсѣт, шѣсѣт, седѣмдѣсѣт, осѣмдѣсѣт, дѣвѣдѣсѣт*.

485. Од редних бројева издвајамо следеће:

— *пѣрѣ* Пај Дуб, *пѣрѣ* Вл Вуч ГД Ка, *пѣрѣ* (Вл), *пѣрѣ* Мил Вл Ка, по *дѣѣ* *пѣрѣ* Дуч, *пѣрѣ*м Вуч, *пѣрѣ*м *мѣѣ* Вуч, у *пѣрѣ*м свѣскѣм рѣту, — са *пѣрѣ*м жѣнѣм Мил, осѣмдѣсет *дрѣгѣ* Вл, *пѣрѣ* Пш, *дрѣгѣ* Вл Ка, јѣдну и *дрѣгѣ*, — у *дрѣгѣ*м рѣту, — *дѣѣс* *дрѣгѣ* Мил, *дрѣгѣ* Ка, *дрѣгѣ*м Вуч, на *дрѣгѣ*м мѣсту Губ, код јѣднѣ, *дрѣгѣ*, *трѣѣ*, *чѣгѣрѣ* Вл, *трѣѣ* Вл Зе, *дѣѣс* *трѣѣ* Мил, *чѣтрѣнѣстѣг*, — *пѣтѣнѣстѣг, шѣсѣнѣстѣг* и *седѣмѣнѣстѣг* Вл, *дѣѣсто* *дѣѣтѣ* Вуч, *осѣмѣнѣстѣ* гѣдинѣ Гр, *дѣвѣтѣнѣстѣг* Мил, *дѣѣстѣ* Губ Лис Тур, *чѣтерѣстѣ* гѣдинѣ Л.

486. Збирни бројеви и бројне именице изводе се суфиксом *-оро*:

— *чѣгѣоро* Лис Вл Мил, *пѣгѣоро* Л Лис Вл Мил, *шѣгѣоро* Лис Вуч, *пѣ-шѣгѣоро* Пај, *сѣдѣоро* Дуб, *ѣсѣоро* Гр Кот Дуб, *дѣвѣгѣоро* Л Зе, на *дѣвѣгѣоро* дѣцѣ Мил, *дѣвѣгѣоро* свѣѣна Вл, *дѣсѣгѣоро* Дуб Гр Кот Л Вуч, по *дѣѣгѣоро* Лис, *дѣѣгѣоро* прѣѣнѣка Ка, *шѣсѣгѣоро*²⁰² Кот;

²⁰² Само је у Вучковици од једног информатора забележено: *дѣвѣгѣоро* дѣце, — *дѣвѣгѣоро* шѣтѣнади, — *пѣтѣнѣгѣоро*.

— четворица Тур Вл, њи петорица Вуч, шесторица Вл, седморица Губ Пух, осморица Кр, деветорица Лис.

487. збирни бројеви двоје и троје изговарају се без гласа *j*:

— наз двоје Вл, двоје-троје БК, две свиња Кот, двоја врата на кући ГД, двоји волови Гор, троје Гу Мил, троје Вл, двоја кдла Гр Пух.

488. Из снимљеног материјала су и ове бројне именице:

— двојица синовā Вуч, двојица Вл Гу Л, двојицу Тур, тројица жандарā Ка, обадвојица Гор, обадвојицу Лис, двојица Пш, двојици, — двојици Кот, отац нам је казб двојици Зе, двојицица, — обадвојицица! Лис.

489. Бројне именице изведене формантом *-ак* ретке су у драгачевском говору (*десетак* кућана Зе), али су врло честе са суфиксом *-ина*:

— имам ја мој петнестину, задружни четрестину БК, дошло њи петнестину на прошење, — петнестина данā Вл, петнестину годинā Пух, по дваестина ГД, дваестину метара Лис, дваестину дана Мил, триестину оваца Гор, триестина кућа Вуч, триестину метара Лис, триестину ћакā Дљ, четрестина Гор.

Г. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ

ИНФИНИТИВ

490. Облик инфинитива без крајњег *-и* забележен је само четири пута, од чега су три потврде из истог места:

— ниси мѡгѡ виђет, — њмаг мушкѡ дијете, — њишта се нѡмѡ^н глашит ГД, њикад осѡшет нећете Вл;

— не мѡгу се бѡрити, — не може двѡс дјецѡ нѡсити Дуб, нѡмѡ нѡћи на звѡрку пѡцати, — њи се дā повѡсти ни пѡћерати Губ, да ти будѡ мѡкшā крава мѡсти Гр, пѡчѡ чѡпати кѡсу, — бѡјати се кѡшѡ Тур, жѡо им дѡћи Гор, нису мѡгли њишта дѡбити Вуч, пѡмаже ми врсту кѡпати Гу, нѡма се ни ѡѓити, — тѡшко се снѡћи, — то њије њаше знѡти Лис, свѡ са мѡрала рѡдити, — ми смо тѡ дѡцу помѡгли њишоловати, — ако е тѡ вѡровати, — ње мѡже трѡктор, оно е га рѡчѡн производити Вл.

АОРИСТ

491. Овај глаголски облик је у живој употреби у драгачевском говору. Он је у казивању, нарочито оном експресивнијем, врло фреквентан и функционалан. Обичан је од перфективних глагола, док се од имперфективних чује знатно ређе. Облици аориста у нашем говору слажу се са стандардним. У фонетском погледу одступања постоје једино у 1. л. јд., а условљена су губљењем и заменом гласа *x*. Примери типа *бѡцик*, *ѡмадок*, *дѡдок* наведени су у Фонетици (т. 172^в).

492. а) 1. л. јд.:

— *нѣ би ја Гу Пај, дадо Гор, знадо Кот, нѣ мого Пај, погибо ГД, подгину Гу, немадо Ка, додо ГД Кот, ја дѣби рѣсу Вл, скидо се Кот, спушти Вуч, умедо Вл, устадо Л, рѣког Гор Губ, плагис Гор, црког Лис, па кад осѣ Кот.*

б) 2. л. јд.:

— *заклѣ се ти Кот, ти прѣдби врѣнт, — ти ме љзми, — санилѣ ли га Губ, дође ти Пух, даде ли му Кр, ти ме слага Вуч, рѣче ти нѣму Тур, љвати ли ти штѣ БК, доде ти Ви, не поднаде ти мѣне Лис.*

в) 3. л. јд.:

— *враги нас Губ, нѣ би му мило Кот, би ли кѣт кућѣ Вуч, бубну га вѣ Л, баји Вл, завриска Кот, загује Л, закликта Кот, замиче љ собу Л, јави Лис, изађе Гор, љзије ГД, љвуче Кот, ѣн крѣну Вуч, није Пш, доде Лис, докрѣте се Вл, докрете се ГД Нег Вуч, докрете се ГД, докрете Л, дојесѣ се Вуч, нѣ оста ништа ГД, доста ѣн Вуч, доге ми Здравка сѣр, — достарѣ се Вл, добрте Вуч, доменѣ се Губ, докиде Кот, дољгње Л, побѣље га прс, — догледну Вуч, догибе Пух, догибе Гор, подгину || подгиде! Вл, позелѣње, — потрча Губ, потѣже Рти, ма^{ка} поцрње Гу, подѣ Пух, плѣште рѣку ѣ рѣку Л, паде Гор, прѣврте Лис, прѣврте се Л, не признаде Гор, прѣтеже Пш, прѣста Пај, прѣпаде Л, расплѣсти ме Вл, пушти Л, пушти ме, — пушта ме Вуч, и ѣмбар сагоре Лис, свѣ сагоре Пух, скиде Вуч, сије Гор Вуч, љвати Вл, увије Гор, љеже Кот, љмрије Вуч, љмрије ГД, устаде Нег, љчини Тур, љчини Вл, ушује Вуч Лис, црче Вуч, чѣ Лис.*

г) 1. л. мн.:

— *бисмо Ка Л, подкуисмо Ка, горесмо — не сагоресмо Гу, рѣкосмо БК, љгинусмо Гу, не љгоресмо, — чѣсмо Ка, добисмо Вл, дођосмо Зе, врагисмо Пух, љватисмо Лис, крѣнусмо Зе, плагисмо Кр, нападосмо Дљ, љкнусмо Мил, завршисмо Дљ, достадосмо Ђ, оstdосмо Л, подгисмо Вуч, љљубисмо се ДД, љђосмо Губ.*

д) 2. л. мн.:

— *прѣпадосте Л, дођосте Вуч, врагисте се Вуч, дадосте Гр, чѣсте Лис, сѣдосте Гор, љзѣсте ГД, нѣ следосте Мил, разбисте Гу, сѣчекасте Кр, упѣлисте БК, прѣврнусте Пш, куписте Ђ.*

ђ) 3. л. мн.:

— *зѣтрѣше Ка, додоше Гу, упѣлише Вуч, зацѣуѣше се Лис, укрупѣше ми се нѣге Тур, падоше Л, нађоше ГД, љбише Вуч, додоше Дљ, стѣдоше Нег, сѣкрише Пух, одвоѣше Ви, доѣукоше Гу, одвоѣдоше Кр, подгледаше Пш.*

493. Забележили смо и неколико облика аориста несвршених глагола:

— *љика ѣн БК, љѣведе Лис, крѣса ис пиштоља Вуч, кука нѣка жѣна, кука, кука Лис, ја мѣли једнога Кот, љѣаињава Лис, прѣже и љвати мѣша Губ, прѣча, — свѣђак се Вуч, смѣјасмо се Гу, љлази, — долазише Лис, боловасмо Ка.*

494. Овај говор не познаје аористе типа дођомо, дођошмо, дођоште. На-
ставак *-слю, -сте* у 1. и 2. л. мн. аориста значајна је изоглоса која, попут ве-
ликог броја осталих, има карактеристичан правац: југозапад — североисток²⁰³. Она повезује све источнохерцеговачке и црногорске говоре, иде пре-

²⁰³ Ушовић: *ДИХ* 60; Вуковић: *ГПД* 72, Пецо: *ИХ* 154—155; Пиж: *Колашин* 168—169; Станић: *Ускоци* 252; Пешикан: *Староцрногорски* 178—179; Ђупић: *Бјелоплавлини* 93; Ђупић: *Зета* 280; Барјактаревић: *Новопазарски* 103; М. Николитић: *Горобље* 680; Тешић: *Љешиганско* 227; Стевовић: *Гружа* 483.

ко Санџака, обухватајући западносрбијанске идиоме, да би се сучелила са секвенцом *-шмо* у северносрбијанској зони. Та се црта пружа даље на исток све до Космаја и Букуље²⁰⁴.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

495. Слично већини штокавских говора, глаголски прилог прошли нестало је и из драгачевског говора. Облик *бишши*, *-а*, *-е* се употребљава, али увек са значењем обичног придева.

ПРЕЗЕНТ

496. У 1. л. јд. презента наставак *-у* имамо само у облицима *мѡгу* и *дѡу*.

497. Глагол *мѡћи* има у 1. л. јд. презента (ређе) и наставак *-м*: *мѡжем* Гу Дуч, *нѡ можем* Тур Лис.

498. Понекад се код глагола VII и VIII Белићеве врсте појављује наставак *-у* у 3. л. мн. (уопштен аналогизацијом):

— *вѡлѡ*, — *вѡзѡ*, — *трѡчѡ*, — *рѡдѡ*, — *трѡциѡ*, — *кѡплѡ* Гр, нек *вѡдѡ* Вл, *изводѡ*, — *ѡмѡсу*, — *зѡрѡ*, свеће Кр, *вѡдѡ* Дљ, *ѡсивѡ*, — *дѡбѡцу*, — *пѡдиѡѡлу се* Губ, *вѡрѡ* Пух, *бѡжѡ* Дуб.

Глагол *хтеги* у 3. л. презента ретко има облике:

— *хѡђеју* Дљ, *ѡђеју* Лис Пух, *ѡђеју* Кр, да *ђеју* да га *нѡђу* Гу, *нѡђеју* Вл.

Наставак *-у* у 3. л. мн. поменутих глагола све је експанзивнији идући од запада ка истоку. У архаичнијим црногорским говорима Муслимани по правилу имају *-у*. Заједнички живот са муслиманским становништвом утицао је на појаву овог наставка и код православних²⁰⁵. Источнохерцеговачки говор такође ретко има *дрѡжѡ*, *зѡнѡ*, *дѡлазѡ*. За ову особину проф. Пецо с правом каже да се проширила из црногорских говора (ИХ 151—152). Ову морфолошку особину констатовао је и Вушовић (ДИХ 58), такође спорадично. Конавоски говор је ова појава захватила у потпуности, што се тумачи утицајем дубровачког (Кашић: Конавле 163). Релативно мали број облика са *-у* даје нам право на констатацију да однос наставака *-е* : *-у* није битније нарушен у говору Драгачева.

499. Различите облике презента има и глагол *бићи* (*sein*):

— *бѡдѡм* Гор Тур Лис Гр, *бѡдем* Вл, *бѡдеи* Ка, *бѡдѡ* Мил Вл БК Гр, *бѡде* Мил, *бѡдемо* Мил;

— *бѡдѡм* Гр Тур Вуч Дуб Пај Кот Гр, *бѡдем* Гр, да *нѡ бидѡи* Вл, *бѡдѡи* Пај, *бѡдѡ* Гор Вл Лис Ћ Вуч Кот Гу Губ Тур, *бѡде* Лис Вл Гр Ка, *бѡдемо* Мил Гу, *бѡдѡ* Гу Гр Мил Вл, *бѡду* Ка;

— *бѡднѡм* Вуч, *бѡднем* Вл, *бѡднѡ* ГД Вл, *бѡдне* Губ;

— *бѡнѡм* Тур Вл, *бѡнѡ* Вл;

²⁰⁴ В. Реметић: *Шумадија* 320 (и литературу наведену тамо).

²⁰⁵ Стевановић: *Источноцрногорски* 85—86; Пешкан: *Староцрногорски* 174; Ћупић: *Зета* 280.

— бӯднѣ Гр;

— бӯнӯ Пух.

500. Завршетак *-ду* у 3. л. мн. презента ограничава се на неколико глагола, а најчешће на глаголе *дати* и *знати*:

— *дэдӯ* Вуч, *дэдӯ* Тур Вуч, *дэдӯ* Вуч, не *дэдӯ* Тур Вл Гр, не *дэдӯ* Вуч Ка, не *дэдӯ* Кот, *предэдӯ* Лис ДД Дуч, *предэдӯ*, — *предэдӯ* Вуч, *продэдӯ* Гу Тур, *продэдӯ* Вуч, *знэдӯ* Гр Рти Зе Гор, *знэдӯ* Пај Гу, *знэдӯ* Вуч БК, не *знадӯ* Вл, *упознэдӯ се* Вуч, *имэдӯ* Мил, *имэдӯ* Дуч, не *смэдӯ*, — *споразумэдӯ се* Вл, *дни ме удэдӯ* Лис, не *умэдӯ* ДД.

501. Проширење сугласником *-д-* ретко је у другим лицима:

— *знэдѣм*, — *имэде*, — *имэдѣмо*, — *имэдемо* Дуч.

Наставак *-ду* у 3. л. мн. през. најчешће је бележен у сверносрбијанским говорима. У биограчичком говору проф. Ивић га налази у свим глаголским врстама²⁰⁶. Мањи број потврда пружају мачвански²⁰⁷ и колубарски²⁰⁸ говор. У грузанском се то своди на ликове *дэдӯ* и *не знэдӯ*²⁰⁹, а у Рачи Крагујевачкој је највише тих примера забележено у Вишевцу²¹⁰. У Ресави је појава сведена на ликове *мдјседу*, *скачѣду* и *трчѣду*²¹¹. Глаголи *дати*, *знати*, *мети* и *умети* имају у Левчу завршетак *-ду*, уз још неколико глагола (ређе)²¹². Око Трстеника се, поред глагола *дати*, *разумети*, *мети*, *умети* и *имати*, наставак *-ду* ретко чује од глагола *хтеги* и *моћи*²¹³. Више потврда са аналошким *-ду* посведочено је у централношумадијској зони²¹⁴, али их је и ту највише од глагола *знати*, *дати*, *имати* и *разумети*.

ИМПЕРАТИВ

502. Изузев ретких примера као што су *прѣставимо* Лис и *а^ддѣмоге* Тур, из Драгачева нема потврда за 1. л. мн. императива.

503. Глаголи са сугласничком основном ретко губе наставак за облик у 2. л. јд.:

— *стѣн тѣ* Вл, *бјѣс љ* лад Тур, *скѣн тѣ* диѣло Ћ.

У 2. л. мн. аориста губљење вокала код поменутих основа је чешће (примере в. у Фонетици, т. 86).

Облици без *-и* (*-*) у императиву чести су у штокавским говорима, а мишљења о узроцима његовог изостављања су подељена. М. Стевановић је

²⁰⁶ Ивић: *Биограчички* 165—166.

²⁰⁷ Б. Николић: *Мачва* 272.

²⁰⁸ Б. Николић: *Колубара* 52.

²⁰⁹ Стевановић: *Груза* 480.

²¹⁰ Павловић: *Рача* 45.

²¹¹ Пецо — Милановић: *Ресави* 348.

²¹² Симић: *Левач* 391—392.

²¹³ Јовић: *Трстеник* 134—135.

²¹⁴ Реметић: *Шумадија* 312—313.

мишљења да је у питању аналогија према старом императиву атематских глагола *пажда* и *вѣжда*²¹⁵. Б. Николић, који сличне форме налази у сремском говору, сматра да се ради о редукцији²¹⁶. М. Пешикан одбацује морфолошке и фонетске узроке и сматра да су до изостављања *-и* у императиву довели семантички разлози²¹⁷.

504. Изостављање наставка *-ј* редовно је у 2. л. јд. и мн. глаголских основа на *-и*:

— *зави* Вуч, *напи* се Дуб, *ши* на машину Гор, *сми* се, — *смије* се Вл, *убије* Лис итд. (в. т. 160).

505. Код вокалских основа чува се наставак *-ј* (= *џ*) у 2. мн.:

— *пита*^џ Мил, *сипа*^џ Кот, *одво*^џ Лис, *рачуња*^џ Вл, *прѣбрѣ*^џ Ка, *скида*^џ се Кот, *ођеља*^џ Лис итд.

506. Чести су примери негативне форме императива типа:

— *не издѣте* Гор, *не чека*^џ ме Губ, *не слуша*^џ га Вуч, *не виџите* Пух, *не гледа*^џ Кр, *не игра*^џ се Гу, —

али је сасвим обична и конструкција од речце *нѣмѣ* и презента са везником *да* или (ређе) *футура* (в. т. 160).

507. Речца *де* понекад модификује (обично ублажава) значење императива:

— *да*^џде Вл, *пѣйде* Вуч, *прѣгѣнде* Вл.

508. У експресивном казивању често се користи приповедачки императив, обично уз 1. л. јд., мада се употребљава и уз остала лица. Понекад су у говорном низу реченице са приповедачким императивима који су везани за различита лица:

— шта гѣђ *ја* *рѣци*, *прѣђу* *кѣва*^џ, *умѣкиа*^џ па *извади*, *мѣта*^џ па *снѣ*^џ на *кѣчиѣ*, па *ѣзми* *врѣтило* па *нави*^џ*а*^џ, *тѣри* на *разбѣ*^џ па *тки* Кот, *пѣнеси* *јабучица*, *пѣнеси* *коѣшта*, — *ши* *блузе*, *кѣри* *панталѣне* Губ, *ши* на *машину* Гор, *тѣри* *пасѣља*, *тѣри* *кромпира*, *тѣри* *кѣпуса* Вуч, *ѣвамо* *застрѣжи*, *убаџи*, онда с *онѣм* *нагибачѣм* *прѣтежи* Пај, *ѣгидни* *лѣгни*, *врѣти* се, — *прѣди* за *сѣкно*, — па *донѣси* на *ѣрамѣчи*; *пѣри*, *пѣри*, *тѣрља*^џ по *ѣѣо* *дѣн*, — *пѣтрчи*, *мѣчи* се, *ради* Вл, *ја* с *ѣцом* *ѣстани*, — и *пѣтрчи* *ја* и *пѣтрчи* и *мѣши* и *ѣдри* Лис;

— *сѣдло* *накрѣни* *тѣмо*, *накрѣни* *вамо* Гр, *ѣдри* *сѣкирѣм* у *шину* Лис, *ѣнда*^џ *се* *напи* па *лѣзи* у *ѣндек* Дуб, *ѣѣји* *прѣдѣ* *њи*, — *ѣѣји* код *мѣг* *ѣца* и *мѣ*^џ*ке* *ѣладу* *нарѣдѣ* Губ, *ѣни* *ѣгѣжи* *њѣга*, *жандѣри* *ѣѣји* и *ѣгѣра*^џ *Раѣѣја* у *зѣтвор* ГД, *не* *кѣѣди* да *пѣђе* за *њѣга* ГД;

— *ја* *ради*, *ѣни* *кѣради* — *ѣгѣра*^џ у *Гѣчу* те *прѣдѣ*^џ Лис, *ја* *тѣри* *руку* *прѣко* *њѣга*, *ѣн* *рѣгни* *мѣне* *руку*, *ја* *плѣчи*, *плѣчи* Вл.

²¹⁵ Стевановић: *Источноцрногорски* 89—90.

²¹⁶ Б. Николић: *Срем* 317.

²¹⁷ Пешикан: *Староцрногорски* 175.

ИМПЕРФЕКАТ

509. У овом крају је имперфекат у фази нестајања. Он је, у ствари, већ сведен на неколико случајева. Најчешћи је од глагола *бити* и *имати*:

— ја *бија* Кот, *бијаше* вако̄ у зиму Гу, *бијаше* мало већи Кот, *бијаше* снег Лис, *бејаше* излапела Вл, како му *бејаше* име Гу, један вепар до пола *беше* поеден Вл, како *беше* овоме име Пај, *беше* мраз Вуч, пет кокошки *бијаше* Гор, не *бијасмо* кућу заклопили Кр, *бијагу* велики снегови Зе, *бијагу* торбине, — *бијагу* сви Л, *бијагу* у старо¹⁸ кући Вуч, ја *имадија* Ка, *имадија* две краве Пај, не *мадијаше* у Београду Ка, *имадијаше* ГД, *имадијаше* Гу, *имадијаше* Вуч.

510. Од осталих глагола имперфекат се ређе гради:

— *вијаше* Гу Л Губ, Баш мџа стрџна *вѣљаше* Кр, како се *звјаше* Вуч Лис, он *комендијаше* Л, *лѣжасмо* Ка, учитељица *носјаше* шешџрић Зе, *пјѣвјаше* Губ, *свјраше* Вуч, *ишја* да ме *закѣље* Лис, ја *ишѣдија* Вл, како се *презјивјаше* Губ.

Од Драгомира Јовичића из Лиса чули смо имперфекте: *ишјаше*, *ишрјашу*, *пјѣвјашу*, *сјѣшјашу*, *брѣњаше*, *трѣњаше*, али их не сматрамо особиним драгачевског говора јер је овај човек причавао делове из Библије.

Слично стање у вези са имперфектом и суженошћу његове употребе налазимо у западној Србији²¹⁸, Шумадији²¹⁹ и косовско-ресавским говорима²²⁰. У свим овим говорима у живој употреби су облици имперфекта углавном од глагола *бити*, док се од осталих глагола чују веома ретко.

ТРПНИ ПРИДЕВ

511. Као и у другим сродним говорима, источнохерцеговачким²²¹ и шумадијско-војвођанским²²², и за наш говор је карактеристична употреба наставака *-ан* и *-ат* у трпном придеву. У овом говору је, отприлике, однос 2:1 у корист наставка *-ат*:

— *биран* Гу, *вѣзан* Дуч, *вѣзани* Вл, *дан* Кот, *заклан* Зе Кот, *заклана* Вл, *заклано* Гу Вл, *затваран* Дуб, *затваран* Губ, *зидано* Гу, *ишрано*, — *изазвана* Вл, *изгласана* Гр, *израњавано*, — *изубијано*, — *клан* Гор, *кљепано* Вл, *кѣвано* Лис, *контузован* Вуч Пај, *лѣгани* смо, — *мобилицан* Губ, *мобилицани*, — *мобилицан* Вуч, *насликана* Вл, *некресана* Пај, *нешколовано* Вл, *окретано* Губ, *опрано*, — *опрано* Тур, *опрано* Гу, *орано* Дуб, *дсигуран* Вуч, *дшеран* Л, *пјковано* Вуч, *пензионисан*, — *поватани* Гу, *посијано* БК, *пдтрпано* Кот, *продјавана* Ка, *рањаван*

²¹⁸ М. Николић: *Горобиље* (где је сачуван углавном од најфреквентнијих глагола) 680; Тешић: *Љештанско* 226.

²¹⁹ Реметић: *Шумадија* 315—316.

²²⁰ Пецо — Милановић: *Ресава* 352; Симић: *Левач* 395—397; Јовић: *Трстеник* 144—145; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 308—309 (где се наводе облици имперфекта на *-аја*, аналошка образовања према *сађаше*, *рађаше* и сл.).

²²¹ В. нпр. Пецо: *ИХ* 157—158; Станић: *Ускоци* 255; Петровић: *Змијање* 122; Б. Николић: *Тришћ* 422; Пиж.: *Колашин* 170.

²²² Б. Николић: *Колубара* 53; Б. Николић: *Мачва* 274; Реметић: *Шумадија* 328—329.

Мил, *сијан* дуван Лис, *спиковано* Кот, *ткане* ствари Губ, *ткано* Кот Вл, *ткано* Тур, *туран* Вл, *турано* Гу Ка, *ћерани* смо Губ, *убране* Вл, *укувано* Вуч, *урезано* Зе, *чувана*, — *шклован* Ка, *шкловано* Вл;

— *аперисаг*, — *брага* Вуч, *ватг* Гу, *дата* Лис, *дато* Лис Ћ, *ддгнат* ДД, *држата* Тур, *држато* Лис Тур, *завијате* коленике Кот, *завијато* || *завијато* Лис, *зидат* Дљ, *заказато* е Дуч, *заклат* Ка, *закопате* у земљу Вуч, *зват* Вл, *звати* Пај, *звато* Кот Губ Лис ГД, *зидато* Вл, *изабрат* Вл, *изабрати* Гу, *изграђивато* Л, *ископато* Вл, *исписата* Тур, *ишиерата* Лис, *казато* Гу, *клата* Лис, *контгузват*, — *кдпато* Вуч ГД, *крџисаг* Лис, *кувато* Вуч, *назвато* Тур, *наоружати*, — *наперјати* буздовани, — *наперјато* Кот, *нагрпато* Тур, *дбењата* ГД, *дбрате* су Губ, *дзидат* камѐн Пух, *омазато* Вуч, *драто* Ка Лис Гу, *обнављато* Л, *дсигурат* Вуч, *дснйвати* Лис, *дсгупато* Гу, *дгерато* Пај Вуч, *дшерата* Лис, *дшерати* у лагер Пух, *пензионисаг* Дуч, *пјевато*, — *планирато* Вуч, *пдрезата* Кот, *пдзвата* Гу, *пдзвати* Зе, *подпаковато*, — *подправљаг* Вуч, *пдрављаг* Гор, *пдслаг* Лис Ка, *прегнато* пиће Кот, *прекривато* сламом Лис, *прдбрате*, — *прддати* Вуч, *прдзвати*, — *прдзвато* Зе, *прдопат* Вуч, *саранйвати* Кр, *састаљата* Тур, *сијата* збб, — *сијато* Ка, *сијато* Гу, *слати* су овамо Дљ, *сликата* Вл, *сликато* Гу, *спремата*, — *терат* Вуч, *терато* Вл ГД, *ткате* Пш, *ћерат* Тур Вуч, *узимата* Л, кад су Ћурђеви Стубови *узимати* Кот, *указато* Губ, *укопчат* БК, *уписати* Лис, *уснйвати* Губ, *цвепато* Кот.

512. У вези са односом наставака *-г* и *-ен* одступање од стандарда имамо у примерима:

— *нису одделити* Пај, *одделити*, — *подделити* били, — *одјелит* Вуч, били су *подделити* Кот, *савит* Лис, *оженит* Гор, мй као браћа, *оженити* обадва Губ, — док остали случајевни таква одступања не показују:

— *добивѐна* Тур, *испуштено* Вл, *обљен* пакт Пух, *сакривен*, — *сакривѐна* Тур, *ћубрено*, — *рађено*, — *нађубрена* Вл, *слдмљен* Гу, *погрошена* Пш, *убиђен* Тур, *жѐњен* Вуч, *ожењен* Тур, *сакривѐна* Гр.

513. Аналошким путем успостављена је алтернација палаталан — непалаталан консонант у трп. придеву глагола I врсте *грести*, *мусти* и композита од *нести* (примере в. у т. 196). Од глагола *вести* трпни придев је *везен*, *-а*, *-о*.

514. Наводимо још неке облике трп. придева које сматрамо интересантним у смислу извесног колебања:

— *застрг*, — *сагнути* Пух, *одлакнџто* Вуч, *сађенџта* Губ;

— *џнет* Вл, *дднет* ДД, *ддниџето* Тур, *изниџето* Гу;

— *пџштен* Л Гу Вл, *пџићен*, — *пџићени* Ка, *напџићено* Вуч, *заврћено* Вл, *кодзе* су *угрвене* ДД, *сламе прострвѐно* Кот, *то* е *пивено* ДД, *отпивѐна* Лис, *збб жевљѐна*, — *пожњевљѐна* Лис, *исцрпљен* Зе, *запошљен* ДД.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

515. Овај облик није чест у нашој зони. У неколико случаја се не подудара са стандардном формом:

— узноно се *трчући* Губ, *трчући* Вл, *тражџући* волџва ГД, *укочише* се *нџге* *седући* || *седући* Тур, —

што се да објаснити последицом аналошких процеса.

Остали случајеви не одступају од стандарда:

— *трчећи*, — *свирајући* Гу, *говорећи* Тур, *гледајући* Кот, *кријући*, — *видећи* Зе, *не мислећи* Пај, *не мислећи*, — *брављећи* Вл, *радио сам у надници издржавајући* Ђецу, — *слушајући* Вуч, *радећи*, — *трпљећи* неправду, — *кукајући*, — *кријући* Лис.

516. Од поприведљених облика наводимо:

— *био је народ држећи раније*, — *стојећи* Кот, *будуће*, — *могуће* БК, *радећи* дан ГД, *падаћа* бдлџс Лис, *звечећи* нџвац Гу.

ФУТУР

517. Он се подудара са стандардом и прилично је чест:

— *сила ли ћеш мукџе виђети*, — *говорили су како ће бити књижице*, — *нећу те порећи* Вл, *ја ћу вама даћи* Пух, *кажи да ћу ноћи ти тамо и да нећу долазити* Кот, *а он ће рећи*, — *а он ће нећу казати* Лис, *живети нећу* Вл, *са ња врати се* Ђ, *ти ш остати* кући Вуч, *доћи ће он* Гор, *да ће ићи* код Љубише Вуч, *са ћемо виђети* Гу, *трџе неће да ће црћи* Гр.

518. Такође је обичан облик без личне заменице, који се изговара као једна реч:

— *брдићемо* Губ, *имаће* сад о вашеру Гр, *вратићу* ти доклџ види Дрџгое Губ, *јџиће* и *џна* Гр, *укупићу* ти каџмака Вуч, *чуваћу* га Зе, *гледаћемо* нећкако Тур, *виђећете* како е Лис, *начекаћеш се* Кр, *купићу* нов Гр, *чуђиће се* народ Вуч, *крџиће* па продавати Нег, *нестаће* и *тџ* Пш, *пази паићеш* Мил.

519. Ако се инфинитив завршава на *-ћ*, онда се могу чути двојаки облици футура:

— *огићу* Вл, *изиће* бвце Гор, *доће* жџна Дуч, *доће* ти прџсци Кот итд. (В. примере у т. 83);

— *ићи* ћеш Лис, *наћи* ћемо Кр, *огићи* ћеш, — *доћи* ће, — *наћи* ће Вл, *доћи* ће Гу Тур Гор, *доћи* ће време, — *ићи* ће зџмљџм ГД, *рећи* ће ти он Гр.

520. Футурски облици типа *доћу*, *наћу* и сл. карактеристични су за већи део говора источнохерцеговачке основе²²³. Шумадијско-војвођански говори, по резултатима досадашњих испитивања, сви познају тај облик футура²²⁴. И косовско-ресавским говорима је ова особина позната и лако се објашњава сажимањем супинске форме и футурске енклитике²²⁵. У мањем броју идиома налазе се футурске форме *доћи* *ћу*, *ићи* *ћу*²²⁶, са већом или мањом учесталошћу.

²²³ Пецо: *ИХ* 155; Пиж.: *Колашин* 169; Кашић: *Конавле* 168; Петровић: *Змијање* 124; Дешић: *Западнобосански* 188; Реметић: *Кладањ* 132; Симић: *Обади* 79; Ђукановић: *Цапарде* 250; Б. Николић: *Триш* 421; Тешић: *Љешиганско* 227.

²²⁴ Реметић: *Шумадија* (са више потврда типа *доћи* *ће*) 322—323; Б. Николић: *Срем* 352; Б. Николић: *Мачва* 274; Б. Николић: *Колубара* 53; Поповић: *Госпођинци* 70, 191.

²²⁵ Пецо — Милановић: *Ресава* 353; Симић: *Левач* 399; Јовић: *Трстеник* 140.

²²⁶ Вуковић: *ГПД* 75; Станић: *Ускоци* 257—258; М. Николић: *Горобље* 681.

521. Употребљава се и футур који уместо инфинитива има презент, са речцом *да*, али и без ње:

— *овди ће да буде састанак*, — *ја знам да ће да ме он прèварѝ Вуч*, *којѝ те воли*, *она ће да дође*, — *зависи колико ће буре да буде Лис*;

— *како ћу ти кажем Гу*, *гледам кой ће се јави Вл*, *неко ће се обрадуе Ђ*, *са ћу му кажем Вл*, *сам ће се повуче*, — *дни ће се наградае Вуч*, *прије ће он умрѝ нò ја ГД*, *мбраш нађеш Лис*, и *опе ћу се инѝгим Губ*.

Као што се из примера види, изостаје употреба енклитике *ће* за сва лица, што је карактеристично за косовско-ресавску говорну зону²²⁷.

ФУТУР II

522. У нашем говору се и футур II подудара са стандардом:

— *ако будѝм знаò*, — *ако будѝм слѝгò*, *нека ме стрѝља Кот*, *кад бидѝм умрѝла Гр*, *ако се будѝм свѝдела Вл*, *кад будѝте òгшили у Доњи Дубац Пај*.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

523. У драгачевском говору углавном је у употреби плусквамперфекат који се гради од перфекта помоћног глагола:

— *само знам да е првò се била прѝудала у Гучу Кр*, *било се разрѝсло ће* *ће да га нема*, — *пòгинò јѝдан бѝò*, — *били дни побегли*, — *жена била дðшила*, — *биò ми је узò Радовѝн*, — *биò пѝò снѝг Губ*, *нѝје се биò пòчело венчавати*, — *и ðна се уðала била*, — *дни су се били подѝлили Гу*, *пòчò сам биò Мил*, *ка сам ја биò побегò Пај*, *он је укрò биò некò ћебе Дљ*, *дðнѝла му жена скðро кѝло злата била*, — *пòчѝли су били да везују*, — *двѝ куће биò начиниò ГД*, *досѝлили се горе били Л*, *наши пукови били осту̀пили Ка*, *а мѝ се сакрили били у подрум*, — *òстала била трудна*, — *òнѝ је чòек биò узò мѝне Гр*, *нисам биò òчистиò*, — *дали ми оваѝ зѝсеок били*, — *напунла била пѝтнѝз гòдѝна*, — *пòслѝ смо оду̀ставили били*, — *сѝла била да дòручкуе*, — *дѝлила сам се била Вл*, *нисмо били дðшили до Колѝшина Пух*, *сам биò òстò*, — *дòгнò он бѝò кући волове*, *биò ми пѝкò дбруч*, — *òтац бѝò òгшиò у рѝт*, — *Шваба бѝò свѝ пòкупиò*, — *ја сам се бѝò запòслиò Вуч*, *направиò кафѝну биò*, — *биò рѝкò ја баксем да е узмѝм Гор*, *како су били се зарòвили*, — *ја биò побегò Кот*, *већ је биò завршиò*, — *он слðмиò бѝò нòгу*, — *они с то бѝли подиѝѝли давно Лис*.

524. Облик плусквамперфекта несвршених глагола забележен је само два пута:

— *биò сам шѝò да се запòслѝм Пух*, *некѝ мðи кòмшиѝ били рѝдили Вл*.

525. Такође је редак облик плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола:

— *бѝѝаше излѝпела Вл*, *нè биѝасмо кућу закòпили Кр*, *ја бѝѝа пòчò Кот*.

Употреба плусквамперфекта није много раширена ни у говорима источнохерцеговачке базе. Тако проф. Пецо каже да је овај облик „ријетко

²²⁷ Пецо — Милановић: *Ресава* 353; Симић: *Левач* 400; Ивић: *Галипоље* 255; Ивић: *Хере* 339.

у употреби у овом говору“ (ИХ 157). Вуковић за пивско-дробњачки вели да је плусквамперфекат чест од свршених глагола, а да се од трајних не чува ниједан облик (ГПД 74). У горобилском говору у западној Србији његова је употреба такође сужена (М. Николић: Горобиље 682), као и у босанском Подрињу (Симић: Обади 81).

ПОТЕНЦИЈАЛ

526. Овај облик има би у свим лицима:

— *sáveговао би те*, — *jâ б ишѡ Пај, дгровѡ б се* кад *б љзѡ Ка*, па *б му се прѡдѡ* Мил, *вѣ би исправили* Кот, *брѡћа би мѡгла заедно* Вуч.

ПЕРФЕКАТ

527. Перфекат је врло фреквентна граматичка категорија у драгачевском говору. Обичан је са помоћним глаголом и без њега. У раду има доста примера па их стога нећемо посебно наводити.

ОБЛИЦИ НЕКИХ ГЛАГОЛА

Овде ћемо дати облике неких глагола по њиховим врстама.

I врста

528. Презент глагола *ићи* је *идѡм, идѡш, идѡ* (в. т. 361); императ. *иди* (свуда), *ите* Дуб Гу; р. прид. *ишѡ, ишла, ишло, ишли, ишле, ишла* (свуда); пр. сад. *идући* Тур.

Сложен са префиксом *из-* глагол *ићи* има облике *изићи* и *изаћи*:

— *изиће* Кр Л ДД Тур Гр Пш Дуч, *изићѡ*, — *изићу* Вуч, аор. *изиће* ДД, р. прид. *изишѡ* Л, *изишѡ* Гу Вуч, *изишо* Ка, *изшила* Пш Лис, *изшиле* Кр, *изшили* Вл;

— *изаћем* Мил, *изаћеш* Тур, *изаће* Л Пш, *изаће* (3. аор.) Гор, *изашѡ* Вуч Тур, *изашѡ* Мил, *изашла* Пш, *изашла* Губ, *изашли* Вл Пш.

Од инфинитива *огићи* Гу Вл Губ Кот Тур бележили смо облике:

-- *огићем* Губ Вл Кр, *ддем*, — *ддѡш* Мил, *ддѡ* Вуч Лис Зе Пух Ка, *ддѡмо* Кр Ђ Пш Гор, *ддѡ* Гу Ви Нег Тур Дљ, *огићи* ГД Тур, *огидни* Вл, *огиди* Лис Ка, *огићите* Тур, *огишли* Кот Вл, *огишла* Тур.

Глагол *уйћи* има двојачке облике презента и гл. прид. радног. Једни су са непопуњеним хијатом, а код других је зев отклоњен гласом *в*:

— *уйћем* Ка Гор Мил Тур, *уйћѡм* Вуч Гор, *уйћеш* Пух Ка Вл, *уйће* Губ Кр Тур, *уйћу* Вуч, *утишѡ* Нег Гу, *утишо*, — *утишли* Тур;

— *увћем* Вл, *увћје* Дуб, *увћјемо* Гр Вл, *увшила*, — *увшили* Гр Вл, *увшило* Гр.

Глагол *сићи* (ретко *саћи*) има форме *сићем* Губ, *сиће* Вуч, *сићѡ* Лис, *сѡшла* Вл.

529. По принципу аналогije проширен је резултат I палатализације у 3. л. мн. през. глагола са основом на сугласнике *к* и *х*:

— *вучу* Гор Губ Вл БК Вуч Тур Нег Дуч, *извучу* Лис, *довучу* Вуч, *повучу* Губ, *обучу се* Гор Вуч, *преобучу се* БК, *гучу* Пш Лис, *погучу* Вуч, *погучу се* Дуб, *погучу из* Гу, *истучу* Лис, *печу* Л ГД Тур, *печу се* Зе, *сијечу* Вуч, *осијечу се* Губ, да *пресјечу* Гу Губ, *вршиу* ДД Вуч Губ Тур, *овршиу*, — *површиу* Пух.

530. Остали облици глагола врћи:

— *вршѐм* Тур, *вршѐш* ДД, *вршѐ* Вл Вуч, *врше се* ДД, *вршѐмо* Тур, *вршѐмо* Гу, *извршѐ се* Вл, *овршѐ* Мил, *овршѐм* Вуч, *вршите*, — *врши* Тур, *врѓ* Кот Лис Вуч Тур, *врли* Гу Тур, *оврли* Пух.

531. Глагол *спаст* у инф. гласи *спасити* и има промену по VII гл. врсти:

— *спасѐм* ГД Гор, *спасѐ* Тур, *спасѐ* Лис, *спасѐмо* га Гр, *спасѐмо* кућу Лис, *спасио* Пш Пај ГД, *спасила* Вл, *спасило* Ка Пш, *спасили* Лис, *спасили се* Губ, *спасиен* Тур, *спасисмо се* Гу, *спасише* Нег, *спасавѓ* Нег, *спасавали* Гор, *спасавѓ* Дљ Вл.

532. За глагол *мѓћи* карактеристичан је облик *мѓгнѐм* Кот, *мѓгнѐ* Вуч Губ, са значењем *футура II*. Такође се често у 2. л. јд. чује облик *мош* (в. т. 231).

533. Неколико глагола I врсте имају промену и по III врсти:

— *пѓможѐм*, — *припѓможѐм* Гу, *пѓможѐ* му задруга Вуч, да *пѓможѐ* Гу, *пѓможемо* Губ; *лѓси* (императ.) Дуб Гор, *лѓзи* Дуб; *рѓчѐм* БК, *рѓчѐш* Кот, да *рѓче* Вуч; *јгечѐ* Лис, *затече* ме на сабору Ка, *затече* те нѓћ Кр, *пѓгечѐ* Вуч; *сѓге*, — *сѓдите*, — *сѓди*, — *сѓ тѓ*, — *сѓли*, — *сѓле* Тур, *сѓгли* Дљ, *сѓдѐм* Нег, да *сѓдѐ* Лис, *сѓди* Кот Лис Гу Вуч Мил;

— *пѓмогнѐш* Дуч, *пѓмогнѐ* Тур, *помѓгни* ми Гу, *помѓгните* ме Вл; *лѓгнути*, — *лѓгнѐм* Вл, *лѓгнѓ* Тур, *лѓгни* Вл Дуб; *рѓкнѐш*, — *рѓкнѓ* Губ, *ѓдрекнѐм* Тур; *пѓтекне* Дуч; *сѓднѐмо*, — *сѓднѐмо* Тур, *сѓднѐм* Вл Пш, *сѓднѐ* Губ.

534. Глагол *срѓсти* има облике по VII врсти:

— *срѓтѐм* Ка Гу, *срѓтѓ* Вл, *срѓтѐмо* Гр, [они] да *срѓтѐ* Немце Вл, *сѓсрѓтѓ* Гѓспод нѓга Лис, *прѓсрѓтѓ* га смрт Мил, *срѓтила* га Губ.

535. Глагол *мрѓти* и сложени облици:

— *мрѓјѓти* Кот, *мрѐм* Пш Лис Гор Вл, *мрѓ* Лис Гу, нѐ *мрѓ* Лис, *јмрѓ* Мил, *јмрѓ*, — *јмрѓла*, — *јмрѓло* (свуда), *пѓмрѓли* Ка, не *јмрѓиѓ* Мил, не *јмрѓиѓг* Кот, *јмрѓиѓ* Губ Вуч, *јмрѓиѓ* ГД, *пѓмрѓиѓ* народ Лис, свѓ *пѓмрѓиѓ*, — *пѓмрѓиѓше* Ћ, *изјмрѓиѓ* народ Гу.

536. Презентска основа од глагола сложених од корена *пѓ-* припада II врсти:

— *пѓпењѐм* ѓу Пај, *пѓпењѐм се* Вуч, да *се пѓпењѐм* Лис, *пѓпењѓ* ми јѓш двѓ гѓдине Гор, *пѓпењемо се* Кр, *пѓпењѓ се* на врбу, — *јспењѓ се* Гр, *пѓпењѓ се* па скачу на нѓга Лис.

II врста

537. Глагол *ткѓти* врло ретко у презенту има облике по VI врсти, док је промена по II обрасцу правило:

— *ткâм*, — да се *ткâ* Вл, *ткâмо* Мил, —

ткѣм Вл ГД Кот, *ткѣш* Кот Гу, *ткѣ* Вл Пух Тур Гр, *ткѣмо* Губ Вл Пш Мил, *ткѣ* Губ ДД Гр Кот Тур, *ткâла* Кот Тур, *ткâле* Тур, *изаткѣм* ГД, *изаткѣш* Кот, *изаткѣмо* Вл, *изаткѣ!* ДД.

III врста

538. Глагол *метнути* овде углавном гласи *мѣтиги* и мења се по VII врсти:

— *мѣтим* Гр Пух, *мѣтиш* Губ Гу Кр, *мѣти* Вуч, *мѣти се* Дљ Дуч, *мѣтѣ* Вуч, *мѣтимо* Тур, *мѣтио* Вуч Дуч, *мѣтио̄*, — *мѣтила*, — *мѣтили* Тур, *мѣти* (императ.) Пај. У Лису смо чули облик *мѣтнѣ*.

539. Од глагола који припадају III врсти, а облике аориста имају по I и, спорадично, по III врсти, издавајмо:

— *о̀крете* Л, *о̀крете се* Нег Вуч ГД, *о̀крете се* ГД, *о̀крѣте се* Вл, *о̀брте* Вуч, *о̀ткиде* Кот, *п̀дгибо* ГД, *п̀дгибе* Пух, *п̀дгибе* Гор, *потѣже* Рти, *прѣврте* Лис, *прѣврте се* Л, *прѣтѣже* Пш, *скѣде* Вуч;

— *п̀дгину* Гу Вл.

IV врста

540. Репартиција презентских наставака глагола типа *намигивати*, *казивати* и сл. иста је као у стандарду:

— *намигуем*, *казуе*, *досађуем*. (О губљењу гласа *ј* у секвенци *-ује* в. у т. 1576).

541. Према инфинитиву *ноћевати* стоје облици:

— *ноћѣва* Вуч Тур, *ноћѣвају* Вуч, *ноћѣвѣ* Л Гор Вуч, *ноћѣвали* Вуч.

542. Од глагола̄ *давати* и *познавати* само је:

— *даем* Вуч, *даем* Кр, *даеш* БК, *дае* Лис Кот ДД, *дае* ти доларе Мил, *дае се* стѣци Гр, *даемо* БК Кр, *испрѣдае* Вл, *прѣдаемо* БК, *прѣдае се* Мил Гр ГД, *прѣдаем* Гор, *прѣдаеш* Гу, *прѣдаемо* БК, да се *удаем* Кот, *удае се* Вуч Лис, нит се *удае* Пај, *п̀знаем* Лис, *п̀знаѣ* Вл, *п̀знаѣ се* Пш.

V врста

543. Сем ретких потврда:

— *ј̄ах̄а* (3. през), — *ѹвѣк је ј̄ах̄аӣ!* с кѣњом *ӣшѣ* Кр, *ј̄аӣшла* на кѣњу Зе, — глагол *јахаги* има промену по V врсти:

— *јаати*, — *јаиѣм* Гу, *јаиѣш* Вуч, *јаиѣ* ГД, *ѹзјаше* Гр, *ѹзјашѣ* магаре Дуб, *ѹђаше* Вуч, *ј̄аиѹ* Вл, *ѹзјашѹ* Губ, *ј̄аѣ* Гу, *ј̄ахѣ* Кр, *ј̄аала* Гр, *ѹзјѣ* Гу, *ѹђѣ* Вуч.

544. Само неколицина глагола има понеки пут презент по V врсти (поред обичније промене по VI обрасцу):

— *вр̄аћѣ* вѣтар дѣм ГД, *прѣбирѣ* Вуч, *п̀диат̄гљем се* Губ, *скѣће* ГД, *шкрѣпље*, — *шкрѣпљу* Гр, *п̀дстигљу* Губ, *одѹзимѣ* ГД.

Само је по једном забележено не *йскā* ми се Вуч, *прѣтрѣкам* Л, поред обичнијих облика по V врсти. Такође се говори *мирѣшиѣ*, а у Каони смо двапут чули *мирѣшиѣ*.

545. Глагол *жети* има једном посведочен облик презента *жѣнѣм* Кот, а радни прид. без сугласника *њ* забележен је трипут: *жѣла* Гр Кот, *жѣли* Тур. Иначе преовлађују облици:

— *жнѣм* Кот Гр, *жнѣ* Кот Вуч Гр Мил ДД, *жнѣмо* Гу Тур, *жнѣте* шашину Губ, *жнѣу* ДД Вуч Гу, *пѣжнѣм* Лис, *пѣжнѣш* Кот, *пѣжнѣ* ДД, *ѣжнѣу* Ка, *жнѣй* (императ.) Тур, *жнѣла се* Гу, *жнѣло се* Вуч ДД, *жнѣли* ДД, *пѣжнѣли* Губ.

546. Глагол *слати* (и сложене форме) има ликове:

— *пѣшлѣм* Лис, нѣ *пошлѣм* БК, *пѣшлѣ* Вуч, *пѣшлѣу* Л, да се *испошлѣ*, — нека *испошлѣу* Губ;

— *шлѣ* Вуч, *шлѣ* Ка, *шлѣ*, — *шлѣла* Вуч.

VI врста

547. Изузимајући ликове типа *знѣдѣу*, *дѣдѣу*, *имѣдѣу* (т. 500), ови глаголи у осталим лицима немају проширење сугласником -д-:

— *знѣм*, *знѣш*, *знѣ*, *знѣмо*, *знѣте*; *дѣм*, *дѣш*, *дѣ*, *дѣмо*, *дѣте* итд.

548. Глаголи *шѣтати*, *гѣжати*, *глѣдати* и *свѣрати* имају облике презента по VI врсти. Само је једном забележено *свѣрѣй* у свѣралу Вуч.

VII врста

549. Глаголски облици изведени од основе *пусти-* и *намести-* имају *-шт-* уопштено аналогijом. (В. примере у т. 193).

550. У Драгачеву је само бележено *трѣлити*:

— *трѣлѣ* Вуч Вл Лис, *трѣлѣ* Вл, *сѣтрѣлѣ* Тур, *сѣтрѣли* Ка, *истрѣлити* Вуч, *сѣтрѣло*, — *прѣтрѣлила* ђбуѣа Лис, *пѣтрѣлѣ* Пух, *сѣтрѣлила* Вл, *ѣтрѣлило* Пај, *истрѣлѣ*, — *сѣтрѣлио* Губ.

551. Инфинитиви попут *жѣвити*, *трѣпити* настали су аналогijом, а такође и облици р. прид. типа *жѣвили*, *ождѣнила* (т. 105).

552. Према р. прид. *зрѣла*, *зрѣло* итд. овде имамо инф. облик *зрѣлити*, а према њему форме:

— *зрѣлѣ* вѣѣ, — *сѣзрѣлити* Вуч, брзо *зрѣлѣ* Лис, *зрѣлѣ* Кот, *зрѣлѣ*, — *јѣчам ѣзрѣлио* Губ, *сѣзрѣлѣ* Лис Дуч Дуб Губ, док су ретки примери као што су *сѣзрѣи* Кот, *зрѣи* ѣ јесѣн Лис.

Д. ПРИЛОЗИ

553. Прилошке речи показују у овом говору највећу шароликост у морфолошком и прозодијском погледу. Оне су врло често са партикулама, које се понекад додају једна на другу. Навешћемо све забележене ликове.

ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО

554. Облици прилога за место, забележени у драгачевском говору, углавном се налазе и у сродним говорним типовима.

овде:

— овде, — *овди* Мил Вл Вуч ГД Гу Пш Ка Тур Кот, *вође* Тур БК Лис Вуч Дљ Кот Гу Мил Пш Губ Ј, *овдена* Пш, *овденак* Пај, *овденак* Вл, *водна* ДД, *воденџке* Вл, *вођенак* Кот, *воџ*, — *воџна* Вл, *воџна* Пш, *воџнак* Вл Гор, *воџнаке*, — *вона* Вл, *вое* Губ;

ту:

— *тѹ* Вл, *тѹџ* Гр Лис Пух, *тѹн* ДД, *тѹна* ДД БК Ј Лис Кот Вл Вуч, *тѹна* Мил Гу, *тѹне* Вл ДД Пух Дуч, *тѹнџ* Пух, *тѹнак* Кот, *тѹнак* ГД Вл, *тѹнаке* Дуб Вл, *тѹнаке* ГД, *тѹнаке* Пај;

онде:

— *онде* Вл Пај, *онди* Вл Вуч Мил, *ноди* Пај, *нође* Кр ГД Лис Вуч Кот Гу Тур, *ноџ* Вл, *ное* Гор Губ, *ноџ* Вл, *ноџна* Губ, *ноџнане*, — *ноџан* ГД, *ноде*, — *нод*, — *ноди*, — *нонак* Пај, *оџна* Вл, *ноде* Ка Вуч Вл;

овамо:

— *овамо* Тур, *вам* Ђ Вуч, *вамо* БК Нег Тур Вл Гу Пух Вуч Лис Мил Дуч, *амо* Дљ;

онамо:

— *онамо* Вл Ка Пај Губ Вуч, *ономо* ДД Вуч Лис;

горе:

— *горе* Пух Мил Вл Дуч Пај Вуч Губ, *гори* ГД, *гдр* Вл, *горена* Рти Ка Вл, *гдрна* Мил, *гдрнак* Гор Пај Вл, *гдрнаке*, — *гдрнаке* Вл, *горенак* Гор;

доле:

— *доле* ГД Вл Зе Мил Кот Гр Пај Дуч Дљ Гу Ј ДД, *дол* Вл, *доље* Пух Вуч Дуб Ј Кот Зе Вл Губ Мил Гу Дуч, *дол* Вл, *долна* ГД Мил, *долна* Вл, *долена* Вуч, *доленаке* Губ, *долнаке* ГД Вл, *долнак* Гор;

одавде:

— *одавде* Гр, *одавде*, — *одавде* ДД, *одавден* Пух, *одалџ* Губ, *одалџ* Ка, *оваџ краџ* одамо! Ј;

одатле:

— *одатле* Ка, *отале* ДД Гр, *оталџ* Гу Пај, *оталџ* Вл БК, *отале* Ка, *отален* Кр, *отален* Рти;

оданде:

— *оданде* Кот, *одандџ* Гор;

одзого:

— *оддзгџ* Пај Пух, *оддзгдр* Пух, *дзгџ* Гу Губ Кр Ј;

одовуд:

— *одвѹд* Гр Лис, *одвѹд* Дуч, *одвѹд* Дуч Вл Кот, *одвѹд* Пај;

одонуд:

— *однѹд* Кот ГД Вл Кр, *однуд* Вуч Дуч, *одонѹд* Вл.

Често се упитни прилог за место (*где*) употребљава у значењу *куд*:

— *ђе* ћете Вуч, *ђе* отишла Вл, *ђе* ће сад Губ.

У употреби су и ликови *где*, *де*, *ди* и *гдје*, али много ређе него облик *ђе*.

Прилог *куд* углавном се употребљава за означавање циља, док просективно значење имају прилози:

— *кѹдѹ* Дуч, *кѹде* Гор Тур, *кѹдије* Вл Мил Губ Гу, *кѹдѣ* Ка, *вѹдѣ* Вл, *вѹдије* Кот, *гѹдѣ* Ка Вуч Вл, *гѹдѹ*, — *гѹдије* Вуч, *прѹђи некѹдије*, — *ниѹдије* Вл, *нѹдије* Кот, *имало коештѹ коекѹдѹ* да однесѣ Гр, *свѹкѹд* Тур, *свѹдена* кѹћа од крѣча Кр, *свѹђе* Вуч, *свѹђ* Тур Вуч Ћ Гу Губ.

У значењу „преко пута, на супротној страни“ употребљавају се прилози *напремиѣ* Вуч Дуч ГД и *упремиѣ* ГД Гу Вуч.

У грађи су се нашли и следећи прилози:

— *кѹ* су се веселници исѣлили, *кѹђеју* Губ, *отклѣн* Лис, *одаклѣ* си Тур, *откалѣ* Гу, *однеклѣ*, — *јавите се однекале* Вл, *унѹзѹд* Мил, *ѹзѹд* Гор, *наоколо*, — *мѹло гѹре вѹшѣ* Гу, *пурѹкни кѹња назѹд*, — *дѹнде* Тур, *ѹгуде* Ћ, *гѹрам* Губ, *пѹдалеко* Мил, *коешѣ*, — *пѹнеђе* Гр, *кѹмо ти цѹка* Дуч, *ѹблизо* смо спѹвали Лис, *идѹћи* ка Јавѹру Кот, *идѹћи* Јерѹтиѣвѹ^н кѹћи Кр.

Неки прилози су наведени у Акцентима.

ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ

555. Обличку шароликост показују и прилози за време:

ономад:

— *онѹмѹд* Мил ДД, *ндѹмѹд* ДД Тур Губ Гу Вуч Вл Пух, *онѹмад* Тур, *нѹмѹдне* Пух;

дању:

— *дѹњи* Тур Губ Вл, *дѹњѹм* Ка;

ноћу:

— *ндћи* Л Ћ, *гѹдно ндћи* вѹзити Тур, *нѹмѹ ндћи* на звѣрку пѹцати, — *дежѹрѹ ндћи* Губ, *ндѹм* Вл Ка;

ујутро:

— *дѹлазѣ јѹгтри* Вуч, *сѹмо јѹгтри* прѣдѹемо Пш, *јѹгтру* пѹјем лѣкове Вл, *јѹгтру* Мил;

скоро:

— *скѹром* смо пѣкли Лис;

онда:

— *дндѹ* Зе Гу Ви, *дндѹ^н* Гр Вуч Мил Вл, *дндѹ^н*, — *онда^н* Вл, *ддндѹ^н* ГД, *дндѹр* Вуч Гор, *дндар* Гор, *дндѹк* ГД, Пај, Пш, *дндак* Дуч, ГД, *дндаке* Вл Рти, *ондаке* Вл, *дндѹ^нк*, — *днда^нке*, — *онда^нке* Кр;

с а д (а) :

— *сѝд* Вуч, *сѝде* Вл ДД Гор Пш Гр Гу Кот Дуч Вуч Губ Мил Пух, *сѝднѝке*, — *сѝднакѝ* Вл, *сѝдѝ* Гу.

Облике прилога *после*, *сутра* и *прекосутра* в. у т. 136.

556. Од осталих прилога и прилошких израза наводимо:

— *ѝмѝ* ДД, *нѝгда* Пух, *свѝкад* ДД, *нѝћѝс*, — *дѝнѝс*, — *јѝггрѝс*, — *зѝми*, — *лѝти* || *лѝти* (свуда), *дѝнѝске* Кот, нѝје ѝмало *јѝкад* (= ~ било никад) ДД, *озѝмѝс* — (означава зиму која долази) Губ, *дѝцкан* ДД, *ѝбноћ* Зе Вл, *ѝбноћ* Мил, *ѝвноћ* Гу, *дѝкле* ДД Мил, *дѝкѝд* Вл, *прѝколѝни* Пај, *јѝко* (= сада) Губ, *јѝком* ГД Пух, *јѝком* се ослобѝдило (= тек што се ~) Гу, кад *јѝком* изгрије, тѝ е пѝн мѝсѝц Тур, *јѝедна* (= стално, увек) Губ Лис, *јѝсени* бѝрѝ се мѝруз, — нѝсѝ се *зѝми* и *јѝсени* Лис, *ѝбданице* (= дању) Мил, *ћѝ тѝмо*, *ћѝ тѝмо* Пај, *нѝзѝд* Вл, *мѝлопрѝ* Пај, *мѝлопре* Мил, *мѝлочѝс* Губ, *јѝ нѝћ* (= ноћу) Губ, *јѝднак* је пѝтѝ (= стално ~) Мил, *јѝгѝм* стѝгну Нѝмци Вуч, *дѝнѝз-дѝњѝ* Мил, *данѝз-дѝњѝ* Вл, *дѝнѝс* ме *дѝни* вѝлѝ Гр.

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

557. Овде ћемо издвојити оне прилоге и прилошке изразе које сматрамо карактеристичним у говору Драгачева:

г р е д о м :

— *плѝтиг_грѝдом* Гор, *грѝдом* плѝтѝм Гу;

м и м о г р е д н о :

— *мѝмогрѝдно* сам рѝдио тѝ^ѝ зѝнѝт Тур, *мѝмогрѝдно* и кѝпѝм пѝмало Губ;

м и м о г р е д а :

— *сѝдимо* дѝвѝн *мѝмогрѝда* Вл;

п о р е д о м :

— *домѝћин* пѝсталѝ гѝсте *по рѝдом* Гу;

п р а в к е :

— *прѝвкѝ* кѝд мене Гу;

в е л и к о :

— *вѝлико* пѝшѝчиш ДД;

ш а л е :

— *шѝлѝ* се нѝћеш извѝћи Ђ;

б е ш а л е :

— *бешѝле* си га ѝдарио Вуч;

д у п к е :

— *ѝпанем* дѝпкѝ Гор;

н а г л а в и ч к е :

— *избѝци* те *наглавицкѝ* Вуч;

- косимичке:
 — вако га ударио некако *косимичкѣ* Вуч;
 назорице:
 — ја за њим *назорице* Губ;
 у краћину:
 — у *краћину* ти нешто рѣкне Губ;
 припадно:
 — чоѣку трѣба да приђѣш *припадно*;
 меродавно:
 — мѣне е то свѣ било *мѣродавно* Гу;
 његовски:
 — он то нако *његовски* смѣва;
 полешке:
 — осто на поду *полешкѣ* БК;
 развлаком:
 — чоѣвек трѣба да пиѣ *развлаком* Гор;
 ратније:
 — *ратније* се живи Вл;
 на сент:
 — некад мѣсечина па се види, некад нако *на сент* идемо Губ,
 сила:
 — *сила* ли ћеш мѣкѣ виђети Вл;
 скрпатно:
 — *скрпатно* је доћи тамо Пух;
 ис тишине:
 — *ис тишинѣ* да се кѣва Вл;
 тијакно:
 — кѣваш *тијакно* Вуч;
 узасоб:
 — био сам три пута у болници *узасоб* Тур;
 ласно:
 — *лашње* ми се покрити ГД, *лашњије* држати Пај, *ласно* е сад говорити,
 — *налашње* е рѣћи нећу Пш;
 наштино:
 — љзмѣш по јѣдну кашуку *наштино* Лис;
 читаво:
 — *читаво* се срѣдимо Вуч;
 у фасу:
 — знам свѣ да ти кажем у *фасу* Кр;

од ума:

— jâ га нѣвиѡ [сат] од ѱма Тур;

укрс:

— баѡа jѣбуку [млада] ѱкрс Губ;

друкше (друкшиjе):

— дрѡкиѣ се рѡдило (Вл), а ѣйлим ѡпѣ дрѡкишjѣ Кр;

помено:

— рѡткѡм помено Кот.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

558. На следећим страницама упоредићемо најважније фонетске, акцентске и морфолошке особине нашег говора са сродним ијекавским говорним типовима. Те црте ћемо пратити у источнохерцеговачком, пивско-дробњачком, пљеваљском, горобилском и, наравно, драгачевском говору. У ту сврху коришћене су монографије: Асим Пецо: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1—200, (ИХ); Јован Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1—114. и *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, 187—417 (П—Др); Гојко Ружичић: *Акцентски систем пљеваљског говора*, СДЗБ III, 113—176 (Пљ); Мирослав Б. Николић: *Говор села Горобилца (код Ужичке Пожге)*, СДЗБ XIX, 621—746. Поређење са североисточним млађим штокавским говорима остављамо за другу прилику. Особине које сматрамо битним представљамо на табелама.

А. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Ијекавски говори (са донекле различитим заменама дугог јата и неким екавизмима).	Ијекавски говор (са неким старим и неким новим екавизмима).	Мешовити ијекавско-екавски говор.
ИХ: $\acute{\text{t}} > \text{ij}\acute{\text{e}}$, $\text{ij}\acute{\text{e}}$ (<i>бијѐла</i> , <i>бијѐсан</i>), $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$, $\text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>лијѐго</i> , <i>лијѐк</i>); П—Др: $\acute{\text{t}} > \text{ij}\acute{\text{e}}$ (<i>сијѐло</i>), али и као полудуг акценат; $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$, $\text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>сињѐг</i> , <i>сињѐно</i>).	$\acute{\text{t}} > \text{nie}$ (<i>д^ниѐте</i>), $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$, $\text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>вијѐка</i> , <i>сијѐно</i>).	$\acute{\text{t}} > \text{w}\acute{\text{e}}$ (<i>д^виѐте</i>), $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>сињѐно</i>)
ИХ: $\text{r}\acute{\text{t}} > \text{re}/\text{r}\acute{\text{je}}$; П—Др: $\text{r}\acute{\text{t}} > \text{re}$. Изузетци су: <i>кдрѐн</i> , <i>гдрѐје</i> и <i>старѐшина</i> .	$\acute{\text{t}}$ иза <i>r</i> даје <i>e</i> (ретко <i>je</i>)	$\text{r}\acute{\text{t}} > \text{re}$

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Није нарушен однос <i>пре-</i> : прѣ-, <i>пре-</i> : при-	прѣ- > пре- (сасвим ретко при-), при-: при- (врло ретко пре-) предлози: прѣд, прѣко (про), прѣма	Незнатно је поремећен однос међу пре- : прѣ- и пре- : при-; предлози су: пред, преко (про), према
сијати, смијати се, гријати, вијати	грѣ ^и ати, смѣ ^и о се, пос ^и ати	Најчешће је: сѣ ^и емо, вѣ ^и е, смѣ ^и јала се, грѣ ^и јали се
ИХ: а) бѣ ^и аше б) нѣ ^и је в) водѣнији г) нијесам (код млађих нисам); П—Др: а) бѣ ^и ак б) нѣ ^и је в) здравѣ ^и г) нијесам	а) би ^и аше = бѣ ^и аше б) нѣ ^и је в) прѣ ^и сти д) нѣ ^и сам	а) бѣ ^и аше (би ^и аше) б) нѣ ^и е (нѣ ^и је) в) здравѣ ^и (здравѣ ^и) д) нѣ ^и сам
ИХ: вѣ ^и ео (ређе вѣ ^и дијо); П—Др: вѣ ^и дијо	вѣ ^и лио = вѣ ^и ѣ ^и	жѣ ^и вѣ ^и о, жѣ ^и вио, жѣ ^и вео (жѣ ^и вѣ ^и о)
ИХ: ви ^и јела (ретко: во ^и ла); П—Др: ви ^и јела	ви ^и јела	ви ^и јела, вѣ ^и дила, вѣ ^и лела
би ^и ѣг	би ^и ѣга	би ^и ѣг (обѣ ^и лѣжѣ ^и)
ИХ: понѣ ^и ѣљак, понѣ ^и ѣљник, — си ^и јели; П—Др: понѣ ^и ѣљник, — си ^и јела	понѣ ^и ѣљник (понѣ ^и ѣљак), — усѣ ^и јелица	понѣ ^и ѣљак, понѣ ^и ѣљник (понѣ ^и ѣонѣ ^и к, понѣ ^и ѣдионѣ ^и к), — усѣ ^и јелица, сѣ ^и јели
ИХ: а) ѣ б) вѣ ^и је, ѣ ^и је, ѣ ^и вѣ ^и нѣ ^и рке, ѣ ^и јена (вѣ ^и ди); П—Др: а) ѣ б) ѣ ^и је, вѣ ^и је, ѣ ^и нѣ ^и је (у Др и овде, онде)	а) ѣ б) вѣ ^и је, нѣ ^и је (ређе: ѣ ^и вде, ѣ ^и нде)	а) ѣ ^и ѣ (ѣ ^и ѣ, ѣ ^и ѣ) б) вѣ ^и је (ѣ ^и вје, ѣ ^и је), ѣ ^и вде, ѣ ^и вди, нѣ ^и је (ѣ ^и нје)
ѣ ^и ѣкира	ѣ ^и ѣкира (ретко си ^и кира)	си ^и кира, сѣ ^и кира, ѣ ^и ѣкира
ИХ: стѣ ^и јо, шѣ ^и ѣо; П—Др: стѣ ^и јо	шѣ ^и ѣо	шѣ ^и ѣо
ИХ: мѣ ^и ни, те ^и би, се ^и би, а у селима према Ц. Гори мѣ ^и не, те ^и бе, сѣ ^и бе; П—Др: мѣ ^и не, те ^и бе, сѣ ^и бе	мѣ ^и не, те ^и бе, сѣ ^и бе	Д—Лјд. мѣ ^и не, те ^и бе, сѣ ^и бе

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
ИХ: а) с дѡбријем б) мѡјије (тѡјијег) в) свѡјијем; П—Др: а) ѡнијем б) злѡјег в) дѡбријем, мѡлијем	а) јѡднијем = јѡднѡм б) ѡвије (ѡвијег) = ѡвиѡ в) свијѡма = свиѡма	а) Ијд. ѡвиѡм (ретко: ѡвијем) б) Гмн. од ѡнѡг, ређе: код нѡши, спорадично: ѡвијег) в) Д—И—Лмн. свѡйм, вѡликѡм
ИХ: грија; П—Др: смија, лија, мијови	лиѡа, ми[j]урови	ѡ смиѡа, лиѡа, мијови
ИХ: ѡетињиг, ѡѡрат, сѡна, ѡзес, ѡгала, сѡтра, кѡзѡ, Тѡтко, ѡзахати и ѡѡхати; П—Др: ѡвѡјка, ѡѡрати, сѡсти; ѡзести, сѡтра, ѡзједнѡчиги, ѡѡги	ѡѡца, ѡѡрѡм (тѡскѡба), сѡме, ѡѡпало (ѡѡѡлѡка), ѡзѡлѡца	ѡвѡѡка, ѡѡрати (ѡвѡѡка, гѡрати); сѡсти, ѡзести/сѡсти, ѡзести, ѡгала; сѡтра, ѡзѡтра/сѡтра, ѡзѡтра; ѡѡ, ѡѡла, кѡзѡ мѡсо
ИХ: дѡспѡет, бѡѡсиѡ, мѡѡсѡц, дѡѡѡта порѡд: пѡѡѡ, бѡѡлѡца, мѡѡсѡц, вѡѡра; П—Др: пѡѡсма и пѡѡсма, вѡѡра и вѡѡра, мѡѡриги и мѡѡриги	пѡѡсма (тѡпѡѡти), бѡѡжати (бѡѡнути), вѡѡгар (ѡѡѡѡѡти), мѡѡѡто (гѡмѡѡти)	пѡѡсма/пѡѡсма, вѡѡра/вѡѡра, мѡѡра/мѡѡѡра, бѡѡжати/бѡѡжати
ко	кѡ (ретко: кѡѡ)	ко (ка)
ИХ: дѡѡѡ, — дѡѡѡ, — мѡѡгнѡ (мѡѡгнуѡ); П—Др: рѡѡѡ, — ѡзѡ, — лѡпнѡ	пѡѡѡ, — ѡзѡ (ѡѡѡѡ), — скѡнѡ	глѡѡѡ, — дѡнѡ, — дѡнѡ
ИХ: бѡѡ, дѡѡ, стѡѡ (дѡ, ѡѡ); П—Др: кѡѡ, дѡѡ, знѡѡ	дѡѡ, зѡѡ, стѡѡ	кѡѡ, дѡѡ, знѡѡ
П—Др: кѡѡѡ	вѡѡѡ, пѡѡѡ и сл.	пѡѡѡ, свѡѡѡ
јѡѡѡнѡс и сл.	јѡѡѡнѡс и сл.	јѡѡѡнѡс и сл.
ИХ: фонему х чувају Муслимани, а православни само тамо где су измѡшани са ѡима; П—Др: или је изгубљен или замењен.	Губи се сугласник х без трага или се замењује другим гласовима.	Глас х се изгубио или је замењен другим гласовима.

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
ИХ: а) мѡјије (твѡјијег) б) дѡдок; П—Др: а) мѡлијег (стѡрије) б) рѡдик	а) ѡвије (ѡвијег) = ѡвиѡ б) дѡдок	а) Гмн. мѡйг (ретко: начињѡнијег, нѡиш) б) 1. л. јд. аор. ѡстадок (стѡдок)
ИХ: чувају га Муслимани, а Срби га најчешће замењују са в; П—Др: замењује се гласом в.	Сугласник <i>ф</i> најчешће је замењен сугласником <i>в</i> или се напоредо употребљавају ликови са <i>в</i> и <i>ф</i> .	Сугласник <i>ф</i> претежно се замењује: <i>Врѡнѡѡз</i> , <i>ѡвиѡири</i> , <i>сѡбра</i> , <i>јѡпка</i>
мѡреш, мѡре	мѡжеш, мѡже	мѡжеш, мѡже
*стј > шт	*стј > шт	*стј > шт
ИХ: чѡс; П—Др: рѡдѡс, прѡиш, али: грѡзд, звѡжд	Упрошћене су финалне групе -ст, -шт, -зд, -жд	пѡс, прѡиш, грѡз
П—Др: кришен/крићен	крѡшен	рѡскрићено, крѡићѡва се
ИХ: а) сѡват б) тѡца; П—Др: а) сују б) тица, чѡла	а) псѡју б) тѡца, чѡла	а) псѡвѡ б) тѡца, чѡла (пчѡле)
ИХ: кѡвча, — ѡвѡиш, — ѡвѡирно; П—Др: кѡвча, — ѡвѡше, — ѡвѡина	кѡвче = кѡпче, кѡвча, — ѡпѡина, ѡвѡиш, — ѡпсало	кѡвча/кѡпча, кѡпче, — ѡпѡина, ѡвѡиш/ѡвѡиш, — ѡпсѡ
ИХ: ретко вѡ > ѡ; П—Др: пѡправѡм	ѡстаѡѡмо	ѡстаѡѡм
ИХ: ш ѡѡме, — ражѡѡти се, — ѡ ћѡѡм; П—Др: ш ѡѡм, — ижѡѡбиги, — жћѡѡѡѡм	с ѡѡм (ш ѡѡм), — крѡж њиву	ш ѡѡм, сѡ ш ѡѡм, — бѡж ѡѡба, — жћѡѡѡм
-ћн- > -тњ-	-ћн- > -тњ-	-ћн- > -тњ-
Их: пѡнѡм, јѡна, али и: гѡдни, јѡдна; П—Др: прѡпанѡм	пѡнѡ (пѡднѡ), сѡдѡ	спѡнѡ, згѡно, јѡна (спѡднѡ, згѡдно, јѡдна)
мѡѡго, сѡдѡмѡс	мѡѡго (мнѡго), сѡдѡмнѡс	мѡѡго, сѡдѡмнѡс
ѡпѡнѡгила	пѡнѡгим	ѡпѡнѡгила

Б. АКЦЕНАТСКЕ ОСОБИНЕ

источнохерцеговачки	горобильски	драгачевски
Нема скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина.	Има позиционих скраћивања Даничићевих неакц. дужина, али много мање него у североист. млађим новошток. говорима.	Делимично скраћивање Даничићевих неакцентованих дужина.
П—Др: <i>тресѐм</i> (<i>вршѐм</i> , <i>вршѐмо</i>), — <i>плѐтѐм</i> ; Пљ: <i>тресем</i>	<i>вршѐм</i> , <i>вучѐм</i> , <i>музѐм</i> , <i>музѐмо</i>	<i>вѐзѐм</i> , <i>тресѐм</i> , <i>музѐм</i> , — <i>плѐтѐм</i>
П—Др: <i>јѐбукѐма</i> и <i>јѐбукама</i>	<i>крѹшкѐма</i>	<i>кућѐма</i> , <i>Властѐљицѐма</i>
Нема кановачког дуљења.	Нема потврда за кановачко дуљење.	Ретки примери кановачког дуљења.
<i>гѐрѐв</i> , <i>грѐивѐст</i> , <i>сѐстрѐин</i>	<i>прљѐв</i> , <i>ћѐгѐс(т)</i> , <i>бѐбин</i>	<i>блѐсѐв</i> , <i>рѐспрѐѐс</i> , <i>жѐнѐин</i>
П—Др: <i>-ѐв/-ѐв</i> , — <i>бѐкѐин</i> (осталих дужина нема); Пљ: <i>бѐбѐв</i> , <i>сѐстрѐин</i> (осталих дужина нема)	<i>Душѐн</i> = <i>Јѐван</i> , <i>Свѐтѐг Јовѐна</i> ; <i>комунѐизѐм</i> ; <i>њѐгѐв</i> ; <i>Мѐилошѐв</i> ; <i>сѐстрѐин</i> ; <i>јѐдан</i> ; <i>нѐжѐом</i> ; <i>јѐсам</i> ; <i>плѐтен</i>	<i>Млѐћѐв</i> ; — <i>Дрѐгѐићѐв</i> ; — <i>њѐгѐв</i> ; — <i>Бѐгѐосѐв</i> ; — <i>Душѐн</i> ; <i>јѐдѐн</i> ; — <i>оргѐанизѐм</i>
Ове дужине нису потврђене.	<i>бѐсѐиѐк</i> , — <i>рѐдиѐ</i> , — <i>Лопѐшиѐни</i>	<i>брѐниѐи</i> , — <i>рѐдиѐ</i> (недоследно), — <i>Банѐћѐани</i>
П—Др: <i>-ѐ</i> и <i>-а</i> , <i>-ѐ</i> и <i>-и</i> , <i>-нѹ</i> и <i>-ну</i> ; Пљ: <i>ѐграги</i> , <i>крѐчѐги</i>	<i>лѐпсаги</i> , <i>пѹшиги</i> , <i>гѐнуги</i>	<i>плѐкаги</i> , <i>мѐслиги</i> , <i>гѐнуги</i>
П—Др: нема дужине на наст. <i>-е</i> у 3. л. мн. аориста; Пљ: <i>ѹзѐше</i> (<i>ѹзѐше</i>)	<i>пѐцркаше</i>	<i>пѐчѐше</i> , <i>пѐдоше</i>
П—Др: <i>дѐнѐс</i> = <i>дѐнас</i> , — <i>брѐжѐ</i> = <i>брѐже</i> ; Пљ: <i>дѐнѐс</i>	<i>дѐнѐс</i> , — <i>дѐљѐ</i> = <i>дѐљѐ</i>	<i>дѐнѐс</i> , <i>нѐћѐс</i> , <i>јѐсѐнѐс</i> ; — <i>бѐљѐ</i> и <i>бѐље</i>
П—Др: <i>мѐне</i> , <i>тѐбе</i> , <i>сѐбе</i> ; Пљ: <i>мѐнѐ</i> и сл.	<i>мѐнѐ</i>	<i>мѐнѐ</i> , <i>тѐбе</i> , <i>сѐбе</i> (<i>мѐнѐ</i> , <i>тѐбѐ</i> , <i>сѐбѐ</i>)

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Доследно преношење акцената на проклитику.	Преношење акцента на проклитику није сасвим доследно.	Није доследно преношење акцената на проклитику.
П—Др: <i>двѣјѣ куће</i> ; Пљ: <i>осам стотина</i>	о(д) <i>два брата</i> <i>ђеца</i> , <i>дваес</i> <i>пѣра</i>	<i>двоја кола</i> , <i>два кила</i> , <i>наз</i> <i>двоє</i>
Нема скраћивања дугог <i>р</i> вокалног.	Нема скраћивања дугог <i>р</i> вокалног.	Нема скраћивања дугог <i>р</i> вокалног.
<i>градау</i>	<i>у граду</i>	<i>у граду</i>
П—Др: <i>љѣкови</i> , <i>пљастови</i> , <i>анови</i> ; Пљ: <i>градови</i> , <i>стѣнови</i> , <i>дијѣлови</i>	<i>зѣдови</i> , <i>зѣрови</i> = <i>зѣрови</i> , <i>пљастови</i>	<i>градови</i> , <i>пљастови</i>
П—Др: <i>љѣковѣ</i> — <i>љѣковима</i> , <i>пљастовѣ</i> — <i>пљастовима</i> , <i>ановѣ</i> — <i>ановима</i> ; Пљ: <i>друговѣ</i> — <i>друговима</i> (<i>друговима</i>), <i>жѣљѣвѣ</i> — <i>жѣљѣвима</i>	<i>зидовѣ</i> — <i>зидовима</i> , <i>кључѣвѣ</i> — <i>кључѣвима</i>	<i>градовѣ</i> — <i>градовима</i> , <i>пљастовѣ</i> — <i>пљастовима</i>
П—Др: <i>грѣбље</i> — <i>грѣбља</i> ; Пљ: <i>снѣпље</i>	<i>грѣбље</i> , <i>звѣжје</i> (<i>звѣжје</i>)	<i>грѣбље</i> , <i>зрѣжје</i>
П—Др: <i>грумѣну</i> ; Пљ: <i>на јавѣру</i>		<i>на Јавѣру</i>
П—Др: <i>удѣвац</i> — <i>удѣвца</i> ; Пљ: <i>удѣвац</i> — <i>удѣвца</i>		<i>удѣвац</i> — <i>удѣвца</i>
П—Др: претежно је: <i>врѣтѣћ</i> , <i>-ића</i> ; Пљ: <i>градѣћ</i> , <i>-ића</i>	<i>прѣстѣћ</i> , <i>цвѣтѣћ</i>	<i>кѣнѣћ</i> , <i>-ића</i>
П—Др: <i>вѣјѣнѣца</i> ; Пљ: <i>кѣмарѣца</i> (<i>кѣмарѣца</i>)	<i>лѣнѣца</i>	<i>лѣнѣца</i> , <i>Босѣнѣца</i>
<i>бурѣга</i> , <i>-ѣгѣ</i> , <i>-ѣтима</i>	<i>ћѣбѣга</i> , <i>-ѣгѣ</i> , <i>-ѣтима</i>	<i>бурѣга</i> , <i>-ѣгѣ</i> , <i>-ѣтима</i>
<i>гладан</i> и <i>гладан</i> , <i>гладна</i> и <i>гладна</i>		<i>гладан</i> , <i>гладна</i>
П—Др: сужена употреба типа <i>љѣгѣ</i> ; Пљ: не постоји тај акценатски тип	<i>рјѣткѣ</i> <i>сито</i> , <i>мѣснѣ</i> <i>сѣр</i> , <i>тврѣдѣ</i>	Карактеристичан акценатски тип <i>лѣднѣ</i> , <i>блѣгѣ</i> , <i>мѣкѣ</i> .
П—Др: паралелни типови <i>бѣкрѣнѣ</i> и <i>бакрѣнѣ</i>	<i>дрѣвенѣ</i> , <i>земљѣнѣ</i>	<i>дрѣвенѣ</i> и <i>дрѣвенѣ</i> (<i>ређе</i>)

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
П—Др: <i>ѡн</i> ; Пљ: <i>ѡн</i>	<i>ѡн</i>	<i>ѡн</i> (ретко <i>ѡн</i>)
П—Др: <i>ѡвѡјѡца, ѡвѡјѡца</i> ;	<i>ѡвѡѡца</i>	<i>ѡвѡѡца</i>
<i>изѡћѡ, изѡћѡ</i>	<i>огѡћѡ (ѡгѡћѡ)</i>	<i>изѡћѡ</i>
П—Др: <i>ѡѡћѡ = ѡѡћѡ</i> ; Пљ: <i>ѡѡћѡ</i>	<i>ѡѡћѡ, пѡћѡ</i>	<i>ѡѡћѡ</i>
П—Др: <i>ѡѡвѡсти и ѡѡвѡсти, испѡћѡ и испѡћѡ, ѡѡнесѡм</i> ; Пљ: <i>ѡѡнесѡм, испѡчѡм</i>	<i>ѡѡвѡсти, ѡѡнесѡм</i>	<i>ѡѡвѡсти, угѡћѡ, повѡла, испѡкѡла (ѡѡведѡ, испѡчѡм)</i>
П—Др: <i>вѡћѡ, трѡсти, ѡѡвѡћѡ (ѡѡвѡћѡ)</i> ; Пљ: <i>вѡћѡ, трѡсти</i>	<i>вѡћѡ, зѡпѡсти, трѡсти, трѡсла</i>	<i>вѡћѡ, трѡсти, ѡбѡкли, прѡтрѡсли</i>
<i>чѡшѡљѡм — чѡшѡљѡмо, жѡлѡљѡм — жѡлѡљѡмо</i>	<i>чѡтѡмо, држѡјѡмо, зѡвѡмо</i>	<i>чѡтѡм — чѡтѡмо, жѡлѡљѡм — жѡлѡљѡмо</i>
П—Др: <i>пѡтѡгајѡ и пѡтѡгајѡ</i> , али је увек: <i>зѡпѡтѡгајѡ</i> ; Пљ: <i>пѡтѡгајѡ</i>	<i>вѡјѡнчѡвајѡ</i>	<i>пѡтѡгам — пѡтѡгајѡ</i>
<i>прѡѡѡѡла</i>	<i>прѡѡѡѡла</i>	<i>прѡѡѡѡла</i>
П—Др: <i>ѡгровѡла</i>	<i>кѡповѡла</i>	<i>кѡповѡла</i>
<i>прѡјзнѡга</i>	<i>пѡчѡѡга</i>	<i>ѡзѡѡга</i>
П—Др: <i>трѡсен, -ѡна, -ѡно</i> , али и <i>зѡмѡѡтен, -ѡ, -ѡ</i>	<i>вѡѡзен — вѡѡзѡна — вѡѡзѡно</i>	<i>вѡѡзен, -ѡ, -ѡ</i>

В. МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
<i>ѡѡре, вѡзѡру, лѡѡду</i>	<i>ѡѡре, сѡне</i>	<i>Вјѡд. брѡѡте, ѡроше, водѡничѡре, мѡѡѡћѡу, крѡљѡу</i>
ИХ: експанзија наставка <i>-ѡм</i> ; П—Др: <i>крѡљѡм</i> и <i>крѡљѡм</i> , — <i>нѡѡсићѡм</i>	<i>лѡѡѡѡм, — (пѡѡѡѡм?)</i>	<i>Ијѡд. мѡѡѡѡѡм/крѡљѡѡѡм</i>

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
ИХ: <i>нóжови, јéжјеви;</i> П—Др: <i>кљúчеви, грóшеви</i>	<i>нóжјеви, мѣшеви</i>	Мн. <i>нóжјеви, зéчеви</i>
ИХ: <i>бéзи, нóжи;</i> П—Др: <i>кљíни, кљúчи,</i> <i>крши</i>	<i>дáни (дáнови)</i>	<i>длáни, мѣши, пđсти</i>
ИХ: <i>дчеви, мјéсецови,</i> поред: <i>дáни, мјéсѣци;</i> П—Др: <i>бúсенови,</i> <i>дбадови, прстенови</i>	<i>дчеви, гдлубови, мѣурови,</i> <i>— свéцови</i>	<i>кúрјакoви, мѣткoви,</i> <i>прстенови</i>
пéт брáтá, дéсет рóбá, сто плáстá		двáнéс дрúгá, дéвет <i>снопá, дсам брáтá</i>
П—Др: <i>рáт (м. р.) и уз</i> <i>прдшлú рáт</i>	Им. <i>рáт</i> је м. рода.	Им. <i>рáт</i> може имати и ср. род: <i>рáго.</i>
<i>Бáјо — Бáја — Бáју</i>	<i>Бóјо — Бóја — Бoју</i>	<i>Јóво — Јóва — Јóву</i>
<i>Бáјов, -ова, -ово</i>	<i>Бóјов, -ова, -ово</i>	<i>Јóвов, -ова, -ово</i>
<i>Рáде — Рáда — Рáду ...</i> <i>Рáдом</i>	<i>Ђóле — Ђóла — Ђóлу ...</i> <i>Ђóлом</i>	<i>Вúле — Вúла — Вúлу ...</i> <i>— Вúлом</i>
ИХ: губи се суфикс <i>-ин</i> у неких именица: <i>чóбан,</i> <i>цѣгане.</i>	Суфикс <i>-ин</i> чува се у синг.: <i>чóбанин</i>	Чува се суфикс <i>-ин</i> у јд.: <i>чóбанин, Бúгарин</i>
<i>гòвече — гòвечета; гòведа</i> <i>гòвѣди</i>	И у Горобилу тако.	<i>гòвече — гòвечета, мн.</i> <i>гòведа — гòвѣди</i>
ИХ. <i>рáме и рáмо, од</i> <i>рама; рамéна, рамéнима;</i> П—Др: <i>рáмо — рáмена</i>	<i>рáме, нà рамену, рамéна,</i> <i>рамéнá</i>	<i>рáме — рáмена</i>
ИХ: <i>А̀нице (Даница);</i> П—Др: <i>Стáница</i>	<i>Љúбица</i>	Вјд. <i>А̀ница</i>
ИХ: <i>сúмњá, жрѣвá, —</i> <i>вагáрá, пјѣсамá;</i> П—Др: <i>рáдњá, мрѣжњá,</i> <i>— ђевојакá, мајјакá</i>	У ген. пл. именица <i>а</i> -основе врло је обичан и чест наставак <i>-и.</i>	Именице са сугласничком групом у основи имају у Гмн. често наст. <i>-и: брѣскѣ,</i> <i>сáбљѣ, ма́чкѣ,</i> а ређе облике са уметнутим <i>а:</i> <i>букáва, пушáка.</i>
ИХ: <i>гúсле, нáћве и гúсли,</i> <i>нáвѣи;</i> П—Др: <i>јáсли, нáћви/нáћве</i>	<i>нáћве</i>	<i>јáсли и јáсле, нáћви и</i> <i>нáћве</i>

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
ИХ: сã крви (ретко: крвљу); П—Др: сѡли, глãди	са мãсти, с крви	Ијд. обично: крвљом, мãшићом, глãћом (ређе: крвљу)
кокодшӣ, кодстӣ, ушӣ (ретко: кокодшӣју, кодстӣју, ушӣју)	кокодшӣу, кодстӣу	Гмн. нѡћ̄и и нѡћ̄ију, п̄рс̄ӣју (п̄рсӣју), кокодшиу
ИХ: мѣни, тѣби, сѣби (према Ц. Гори и мѣне, тѣбе, сѣбе); П—Др: мѣне, тѣбе, сѣбе	мѣне, тѣбе, сѣбе	Дјд. мѣне, тѣбе, сѣбе
ИХ: дат. ви, али нам; П—Др: спремила сам ви ужину, али нам	енкл. дат. ви (да ви кãжем), али нам	дат. енкл. нам, вам/ви, а у акуз. нас, вас/ве
ИХ: њѣзин (њѣн); П—Др: њѣзин	њѣн = њѣни (њѣз̄ин)	њѣн, њѣна, њѣно
ИХ: њихов и њијов; П—Др: њ̄ин, њ̄ина, њ̄ино или њ̄ин, њ̄ина, њ̄ино	њ̄ин, њ̄ини, њ̄ина, њ̄ине	њ̄ин (њ̄ин), њ̄ина, њ̄ино
П—Др: с њѣговијем вѡловима је ўзорѡ, али су чести и случајеви типа: ѡн имã свѡју кућу.		Карактеристична употреба присв. зам. свој, своја, своје: имã и ѡн њѣгову дѣцу = ~ своју ~.
ИХ: обичнија је промена неодр. вида; П—Др: из Никѡлина Дѡла, о Лучину-днѣ, нã Горãнску, иначе је обичнија промена одређеног вида.	Ретки примери именске промене: у Милићеву Сѣлу, сѡва лѣба.	Именска промена је ограничена на случајеве типа: брãта њѣгова, до Дмитрова, у Чѣмѣрну.
ИХ: равноправно заступљене обе форме; П—Др: чешће се употребљавају краћи облици.		Чешћа је дужа форма: мѡга, ѡвѡга и сл.
Нема таквог уједначавања.	Нема таквог уједначавања.	Делимично уједначавање Д—И—Лјд. придева и заменица: ѡн̄им дѣтету, у ѡв̄им сѣлу.

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
П—Др: <i>кѡмшијскѣ,</i> <i>рѡкѣјскѣ</i>	<i>кѡмшијнски (рѡкѣјски)</i>	<i>шумѡдѣјнски, пешѡдѣјнски</i>
ИХ: <i>-еро;</i> П—Др: <i>-оро/-еро;</i> <i>пѣгоро/пѣгеро,</i> али само <i>петѡрица (петѡрица)</i>	<i>чѣтворо, пѣгоро, петѡрица</i>	суфикс <i>-оро:</i> <i>чѣтворо,</i> <i>пѣгоро, чѣтворица,</i> <i>пѣгорица</i>
ИХ: <i>вѡкѣј, тѡкѣј, какав,</i> <i>онѡкѣј;</i> П—Др: <i>вѡкѣј, кѡкѣј, тѡкѣј</i>	<i>вѡкѣј, кѡкѣј, тѡкѣј</i>	<i>вѡкѣј, кѡкѣј, тѡкѣј, нѡкѣј</i>
ИХ: број <i>јѣдан</i> има целу промену, — <i>двѣјма</i> и <i>двѣљма, трѣјма (трѣјма);</i> П—Др: <i>јѣдан, јѣдни</i> <i>вѡлови, с јѣднијем</i> <i>грѡбљама, — двѣјма,</i> <i>трѣјма</i>	<i>двѣјѣма (трѣјѣма,</i> <i>чѣгиријѣма)</i>	<i>јѣдан (јѣдѡн), јѣдни, с</i> <i>јѣднѣјм кѡлима, двѣјма</i> <i>(двѣјѣма), трѣјма</i>
ИХ: <i>јѣдѡнѣс, двѡдѣс,</i> <i>трѣјдѣс (двѡдѣсѣт,</i> <i>трѣјдѣсѣт), чѣгерѣс;</i> П—Др: <i>јѣдѡнѣс ...</i> <i>дѣвѣтнѣс, двѡѣс (двѡдѣс),</i> <i>трѣјѣс (трѣјдѣс), чѣгерѣс</i> <i>(чѣгерѣсѣт), шѣсѣт</i>	<i>јѣдѡнѣс ... дѣвѣтнѣс,</i> <i>двѡдѣс (двѡдѣсѣт, двѡѣс),</i> <i>трѣјдѣс (трѣјѣс), чѣгрѣс и</i> <i>чѣгерѣдѣсѣт, шѣсѣт</i>	<i>јѣдѡнѣс ... дѣвѣтнѣс, двѡѣс</i> <i>(двѡдѣс), трѣјѣс (трѣјдѣс),</i> <i>чѣгрѣс (чѣгерѣс), шѣсѣт</i>
<i>вѡлѣјм (вѡлѣу)</i>	<i>вѡлѣјм</i>	<i>вѡлѣјм</i>
П—Др: <i>знѡјѣу (знѡдѣу)</i>	<i>дѡм (дѡдѣјм), дѡмо</i> <i>(дѡдѣјмо), знѡдѣу (знѡдѣјм,</i> <i>знѡдѣјмо), ѣмајѣу</i>	<i>дѡдѣу, знѡдѣу, ѣмадѣу</i> <i>(знѡдѣјм, ѣмадѣј, ѣмадѣјмо),</i> али и: <i>дѡјѣу, знѡјѣу, ѣмајѣу</i>
ИХ: <i>бѣјдѣјм (Бѡрач:</i> <i>бѣјдѣјм/бѣјдѣјм;</i> П—Др: <i>бѣјдѣјм, бѣјдѣјм</i>	<i>бѣјдѣјм (бѣјдѣјм), бѣјдѣу =</i> <i>бѣјдѣу</i>	<i>бѣјдѣјм, бѣјдѣјм, бѣјдѣјм,</i> <i>бѣјдѣјм</i>
ИХ: <i>мѡгу (мѡјѣјем, мѡрѣјм)</i>	<i>мѡгу (ретко: мѡјѣјем)</i>	<i>мѡгу (мѡјѣјем)</i>
<i>чѣјм, чѣјш, чѣј, чѣјмо, чѣјте,</i> <i>чѣју (у ИХ јѡш и тѡкѡјѣјм,</i> <i>тѡкѡјѣју и тѡкѡјм, тѡкѡјѣју,</i> али <i>ређе)</i>	<i>тѡкѣјм, тѡкѣју</i>	<i>тѡкѡјѣјти: тѡкѣјм ... тѡкѣју</i>
ИХ: <i>дѡдѣјѣјм;</i> П—Др: <i>сѡкрѣјѣј, пѡсѣј</i>	<i>пѣј, сѡшѣј</i>	2. л. јд. императива основа на <i>-и:</i> <i>зѡвѣј, пѣј</i>

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Имперфект је жива граматичка категорија.	Сачуван само код најфреквентнијих глагола.	Имперфекат ретко у употреби.
<i>јѣдосмо</i>	<i>дѣдосмо</i>	аор. <i>дѣјосмо</i>
Дужа и краћа форма у подједнакој употреби.	Чува се финално <i>-и</i> .	Дужи облик инфинитива.
ИХ: <i>пѣзвѣн, дрѣт, — навѣјен/сѣвѣта, — помужѣна, довѣжен/довѣзен;</i> П—Др: <i>зѣвѣн/зѣвѣт, — музен, вѣзен, истрѣсен/растрѣшен</i>	<i>пѣзвѣт, — дѣжењен (чешће: жѣњен), саишвѣна, саљевѣно</i>	<i>дѣгрѣн, тѣрѣт, — сакрѣвен, — мујѣсен/вѣзен; — дѣсениг, — дѣделит</i>
ИХ: <i>наћу;</i> П—Др: <i>ићу, побјећу</i>	<i>дѣћи ћу, наћи ћу (стиће, отиће)</i>	<i>отићу, дѣћи ће</i>
ИХ: ретко <i>пѣчѣ, стрѣжѣ;</i> П—Др: <i>пѣкѣ, довѣкѣ</i>	<i>пѣчѣ, вѣчѣ</i> и сл.	<i>пѣчѣ, сѣчѣ</i>
ИХ: <i>дѣлазѣ</i> (ретко)	<i>прѣвѣ, наљазѣ</i>	<i>изводѣ, ѣмѣсу, вѣрѣ</i> (ређе)

559. Из табела се види да се драгачевски говор у највећем броју особина слаже, потпуно или делимично, са поређеним идиомима. На основу целокупне грађе изложене у овом раду, намеће се закључак да је данашњи драгачевски говор млађи штокавски говор источнохерцеговачког типа у југозападној Србији.

560. Стабилан вокалски и консонантски ситем је одлика нашега говора. Он данас представља, како смо у одељку о замени *ѣ* констатовали, мешовити ијекавско-екавски тип. Раније је, несумњиво, ијекавизам имао превагу над екавским ликовима. Током својих антропогеографских истраживања 1898. и 1899. године Ердељановић је приметио: „Становништво говори врло правилним српским језиком и у главном јужним наречјем. Али се већ јако осећа и утицај источног наречја ... Свуд се запажа и то, да старији људи говоре правилније а неки и сасвим правилно јужним говором — знак, да источно наречје продира јаче тек у новије доба“ (н. д. 99—100). Важну спону са херцеговачком базом чини јекавско јотовање, скоро у свим категоријама у којима га имају остали сродни ијекавски говори. Остале фонетске особине познате су, у већој или мањој мери, сличним идиомима ИХ и Ш—В основице.

561. Акцентуација је новоштокавска, са јасно издиференцираним тонским и квантитативним опозицијама. Релативно се добро чувају поста акценатске дужине, мада су озбиљно „нападнуте“ у ликовима са два ненаглашена квантитета. После (◌̣) акцента дуги слогови се врло ретко чују. Карактери-

стично је повлачење силазних акцената на кратку пенултиму у виду (˘) акцента: *вѡда, пѡгѡк*, али је увек *вѡдѣ, пѡгѡка* и сл. Ову акценатску особину познаје грузански говор, затим централношумадијски, чачански и горњомилановачки крајеви. Динарски јекавци, сигурно је, нису донели ту прозодијску црту, коју треба посматрати у вези са говорним супстратом на ширем србијанском терену. Живо старо и ново преношење силазних акцената на проклитику је црта која наш говор спаја са југозападним говорима (посебно случајеви типа *дѡá дáна, пѣт пáра*). Кановачко дуљење није забележено у великом броју лексема, а такве случајеве објашњавамо утицајем шумадијских говора. Акценатску подударност са говорима ИХ базе налазимо у низу категорија (датих по Даничићу).

562. Највећи број изоморфа повезује говор наше области са херцеговачким и Ш—В говорима. Овде се, без изузетка, именице типа *Јѡво* мењају по обрасцу *Јѡво — Јѡва — Јѡву*, а присвојни придеви изведени од тих именица увек гласе *Јѡвѡв, Јѡвова, Јѡвово*. Са шумадијским говорима се ова зона подудара у једнакости Д—И—Л јд. заменица и придева (*дѡѡм дѣтету, у нѡѡм сѣлу*), мада се у истој мери чују и облици *дѡбрѡм, дѡѡм* итд. Наставци старих тврдих основа у заменичко-придевској промени, иако нису чести, сведоче о вези са јужним говором. Имперфекат није жива граматичка категорија, што је одлика многих јекавских говора ван Херцеговине и Ц. Горе.

563. Пресудан значај у формирању драгачевског говора имају досељеници из југозападних (ијекавских) крајева. Тај адстратски слој — херцеговачки ијекавски — у новије време је здружен са екавским адстратом, који битно утиче на физиономију нашег идиома. С обзиром на разгранатост старих породица (в. т. 15), као и на чињеницу да динарско јекавско становништво није дошло одједном већ у етапама, не сме се занемарити улога супстрата у формирању неких језичких црта.

VI

ЛЕКСИКА

А

а̀вољити, — йм несвр. *нејасно, неправилно изговарати зубне сугласнике, шушкати*. — Авољй кад говорй, шушкѧ.

а̀ндѹк, -ука м (тур.) *направа од тикве којом се извлачи течност (најчешће ракија) из неког суда (обично бурета), натѧга*.

а̀лен, а̀лена, -о (тур.) *светлоцрвен*.

а̀љав, -а, -о који не стоји добро (о одећи и деловима одеће). — А̀љинка нйје лиѧпа, а̀љава дође ако прѧђа нйје лѧпа.

Изр. **а̀ленѧ па̀прика**. — Пѧспѧш а̀ленѧм па̀прикѧм.

а̀ндрѧк м *трње, трњак*.

антрѧшѧл м *место на самару између терета с обе стране*.

а̀тѧл м *онај који је лоше одевен, одрпанац*.

а̀утњѧк м *опанак од камионске гуме*.

а̀шлук, а̀шлука м (тур.) *део запрежних кола у који је урезана осовина*. — На а̀шлук се вѧже осѧвина кѧла и цѹгови.

Б

багларати, -ѧм несвр. *много говорити, брбљати*.

Ба̀глѧв, -ѧва м *надимак изведен од глагола багларати*.

бадња̀чица } ж *погача која се меси на Бадњи дан, чесница*
бадња̀чица }

ба̀дњара ж *воденица поточара са бадњем*. — Ймајѹ водѧнице ба̀дњаре и са тѧчком па на њѧга тѧчѧ иш чѧсмѧ.

ба̀зва ж *врста крушке*.

ба̀јиновац, -ѧвца м *врста дувана*.

ба̀квица ж *суд у који иде ракија кад се пече, капалица*.

ба̀ксем и **ба̀ксѧм** прил. (тур.) *тобоже, бајаги*. — Као ба̀ксем ѧн мѧне прѧдѧе пѧре.

ба̀лдисати, -шѧм свр. (тур.) *клонути, малаксаѧи, посустаѧи*. — Ба̀лдисала снага.

ба̀лук, ба̀лука м (тур.) *свитак конца, гуѧвѧца*.

ба̀луча̀н, -а̀на, -а̀но (тур.) који је ткан без чунка, провлачењем балука (обично ћилим).

ба̀нкӯт, -у̀та м врста пшенице са осјем.

ба̀птити, -и́м свр. пасти, бубнути, треснути.

бару̀шља̀в, бару̀шља̀ва, бару̀шља̀во мочваран, подводан, баровит. — Рдгоз ра̀стѣ у бару̀шља̀вѣи́м мѣстима.

ба̀сати се, -а̀м се несвр. бавити се нечим, занимати се. — Џ ја сам се о̀ томѐ ба̀сѡ.

ба̀ста̀ш, -а̀ша м онај коме иде од руке, који је способан, вичан нечему.

ба̀та ж дрвена мишоловка, ступица.

ба̀тлѣ̀на, -и́нѣ ж судбина; срећа. — Та̀кѣ сам ти ба̀тлѣ̀нѣ.

ба̀диња ж сиромаштво, беда.

безга̀ћан, безга̀ћана м надимак човеку који није имао гаће кад је дошао у војску.

бѐла̀ѣни, -ѣ̀на, -ѣ̀но несретни, ђавољи. — Е са̀д јѡш ѣмало нѐкѣи бѐла̀ѣни јѡви́ћ. Он се пѐо на кућу на Бѡжи́ћ. — Мѡја ма̀ка ба̀ш није једама̀ гла̀ву сагѡрела са тим бѐла̀ѣним цѐђом.

бѐлило } с новац којим гости за свадбеним ручком дарују младенце. — Зе-
бјѣ̀лило } тови купили бјѣ̀лило.

бѐлѣ̀на, -и́нѣ ж 1. бело рубље.

2. стрна жита (овас, пшеница, јечам, раж).

Бѐлица ж име овци.

бѐло̀в, бѐлова, бѐлово који је од бела. — Бѐлова врата. — Бѐлово дрво.

бѐло̀капа м онај који носи белу капу као део ношње. — Онѣ пу̀сте бѐло̀капе [Турци] нава̀лиле.

бѐлош м животиња беле длаке, обично вепар.

бѐнт м (тур.) брана, устава за воду.

бѐроса̀вка ж врста ране шљиве.

бѐстра̀г м велика даљина. — Из бѐстра̀га до̀ђе на̀рода.

бѐцнути се, -не́м се свр. тргнути се.

биљежица ж нека ствар (најчешће болесникова) обично од одеће, која се даје врачари ради врачања, белег. — Га̀та̀р глѐда у ме́не па ве́лѣ: „Ди́жете, да̀де ми ка̀ку биљежицу од те́бе да нѐшто ви́дѣм о те́бе!“

би́нтија ж врста кромпира.

бича̀ја ж држак од бича, бичаље. — Ће́рѣ з бича̀јѡм.

блѣ̀ѣ м (обично у мн. блѣ̀ови) оков на осовини запрежних кола.

блѣ̀жка ж игра ближе (са новчѣима).

ближња̀ив, -а̀ива, -а̀иво који има близни, тј. различите жице (о ткању). — Двѐ жице у је́дан котла̀ц; по ѡсам прѡсти, а ѡну̀ ближња̀иву у је́дан. — Уво̀ђење двѐју жица у је́дан котла̀ц, то̀ ти се зо̀вѐ ближња̀иво.

блїзнїак, -ака м близанац.

бљўштўр м коров.

бѣднути, -нѣм свр. мало убоности, боцнути. — Мѣне е бѣднула винова лѣза прѣво у ѣко.

божанствен, -а, -о побожан (о песни). — Ђндѣ пјѣвѣмо вакѣ нѣкѣ божанственѣ пјѣсму.

Бѣжї дѣн м други дан Божића.

бѣјација м онај који воли да се туче, кавгаѣија.

бѣкѣс(т), -ѣста, -ѣсто који има испупчене стране, бокове.

бѣлѣнца } ж кантар који мери до 25 кг.
бѣлѣнца }

бѣљеризовати (се), -уем (се) несвр. ићи на боље, побољшавати (се). — Бѣљеризуе се жївот.

бѣљирати (се), бѣљирам (се) несвр. побољшавати се. — Бїло е тѣжак жївот, сад је мѣло бѣљирало.

бѣравити, -їм несвр. бити на неком месту, налазити се. — Ту ни, кѣзати, лѣти бѣравї млѣко и сїр.

бѣстаѣка ж врста крушке која је унутра црвена.

бошчовѣлук, -ѣлука м (тур.) башта за поврће, врт, градина.

брѣдвити, -їм несвр. тесати брадвом.

брѣзда ж изр. у јѣднѣ брѣзди уједно, заједно (о њиви). — Ымѣ пѣ-шѣс ѣктѣрѣ у јѣднѣ брѣзди.

брѣле, -а м име од мила којим је млада звала ручног девера.

брѣтїнка ж име од мила којим је млада звала свекрве.

брѣца, -ѣ м други девер (од три девера).

брвнѣлија ж кућа од брвана, брвнара.

брвнѣача ж кућа од брвана, брвнара.

брвнѣачица ж дем. од брвнѣара, брвнара.

брѣдина ж земља у брду, страни. — Брѣдинѣ мѣло имѣмо

брѣзовача ж врста крушке.

бројѣница ж (обично у мн.) весела чобанска и славска песма, поскочица.

брѣсара ж водир.

бубѣнчїї м мали дечак. — Јѣ у трећѣ години, мѣли бубѣнчїї, разумїѣш.

бѣпгати, бѣпгѣм несвр. ударати о нешто производећи потмули звук. — Бѣпгѣ звѣно на гѣвечету.

бѣрача ж буре за купус.

бѣрїѣк м дѣждевнѣк.

бѣсика ж бусен.

бѣїма ж врста ситног веза на одећи (најчѣшће на антерији и вермену).

бућмурас, -а́ста, -а́сто који је пуних, округластих образа, буџмаст; пун, пуначак; исп. и дркуиџс.

буџа ж дрвени суд за воду са ручком (од 10 до 20 л).

буџук, буџука м (тур.) дрвени суд за жито.

бушан, -шна, -шно који има рупу, пробушен. — Бушно му крај срца.

В

вагација ж онај који вага, мери.

ва́ровати, -уѐм несвр. не радиги неким радним данима због празноверја.

вѐлија ж кришка јабуке, крушке, кромпира и сл.

вѐлико прил. непром. много, јако, дуго. — Вѐлико пѐша́чиш.

вѐндер, вѐндера м булдожер, багер.

вѐња́к м хладњак од лиснатих грана, кровине и сл.

весѐлнѝк, -ѝка м јадник, несрећник.

вѐтрийште с в. вијалиште.

вѐштѧ́к, -ѧ́ка м вештачко ђубриво.

Вѝда ж јенско лично име.

видо́вац, -о́вца м врста пасуља.

виђѐљача ж полица за лампу јисјалицу.

вијали́ште с место где се веје жито; место на коме има ветра; исп. ветриште.

вијѐк, вијѐка м најпогодније време за нешто, јек. — Није имало пролето́с кишѐ у на́вѐи онѧ́ јѐк, кад је трѐбало да ни́чѐ.

Изр.: кад нѐма вијѐка, нѐма ни лијѐка.

вијо́глав, -ѧ́ва м. 1. врати́ло (раније са точно́м) око кога се намотава уже и узима вода из бунара.

2. **виѧо**, чекрк за покретање ручне вршалице.

ви́кнути и **ви́кнути**, ви́кнем и ви́кнѐм свр. **отићи**. — После ја ви́кнѐм на ми́раз, о́дѐм. — Ја ви́кнѐм ода́вде, ви́кнѐм па у Ивањицу.

ви́нковац, -о́вца м трактор произведен у фабрици „Томо Винковић“.

ви́тка и **ви́тка** ж (ген. мн. ви́ткѝ) а. танко цепано дрво које служи за градњу куће чагмаре. б. ду́же иверке за прављење котарица.

ви́тлѝти, -ѝм несвр. **окретати се**, **вртети се**. — Камѐње ви́тлѝ го́ре и мељѐ, сем онѧ́кѐ.

виши́на, -ѝнѐ ж у великој мери, навелико, много. — Није си́јѧто на виши́ну.

вла́с, -и ж влакно, ниѧ.

вла́шац, -шца м врста црног лука жбунастог изгледа. — Вла́шац ни́чѐ у гоми́љку, је́дѐ се ўзелено.

вла́чег, вла́чега м јак гвоздени ланац.

водѐњаја ж врста сочних, водених крушака.

вѡдњика ж *течност киселјаста укуса која се добија од сувих јабука и крушака.*

вѡдоплāv м *поглава.*

вѡђница ж *везена шара на чарапама и кошуљи.*

вѡзати, **вѡзам** несвр. *водити коло.* — Кѡй мѡмак вѡза кѡло, ѡн зѡвнѣ ђевѡ^ѡку.

вѡзрās м *пунолетство.* — Док су порāsли у вѡзрās.

воћѣвит, -ѣвита, -ѣвито *који је богат воћем.* — Тѡ е бїло воћѣвито вѡ^ѡнā.

врāштати, -ѡм несвр. *праштати, пуцати (о дрвету).* — Нѣће гѡрї већ сāмо врāштї.

вр҃г м (лок. јд. вр҃гу) *в. ѡ^ѡдѡк.*

вркѣт, -ѣта м. *в. преврт.* — У плѣтѣњу ѡмā глāт и вркѣт.

вр҃љкати, -āм несвр. *скитати.*

вр҃стати, -āм несвр. *разгртати копачиѡм земљу између врста кукуруза.* — Трѣбā мѡруз да извр҃стајѡ. — Вр҃стāш са кљѡсетом.

вр҃ца ж (обично у мн.) *опанак од неуштављене коже.*

вр҃чати, -ѡм несвр. *љутито говорити, гунђати, негодовати.*

вр҃чити, -ѡм свр. *нагло скренути, савити.*

вр҃шкара ж *кошница исплетена од лозе или прућа, купастог изгледа.*

вр҃урити, -ѡм несвр. *радити тежак посао, теглити.*

Г

гāдан, -дна, -дно *који изазива гађење, прљав.* — Свї сте гāдни на мѣне.

гāљāv, -āва, -āво *хром, ѡпав, гељав.*

гарантѡра ж *гарниѡра.*

гѣљати, гѣљам несвр. *храмати, шепати.* — Гѣљѡ на јѣдну нѡгу.

гѣпара ж *врста вршалице коју покреће запрега идући у круг.*

гїгати се, гїгам се несвр. *љуљати се, клатити се.*

глāва ж *извор неке реке.* — Бāш на глāви Тѡлїшнице.

главїњати, -āм несвр. *нїи љуљајући се, клатећи се.* — Ā^ѡде, главїњā^ѡ пѡшти тѣле.

главїчѡрак, -рка м *брежуљак, главица, брешчїћ.*

главнїк, -їка м *главни обруч на бурету или каѡи који се прво ставља.* — Направї ѡбрѡч гвѡзденї и ѡндā нāбиѣ први главнїк.

глѣдан (глѣдан и глѣдан), -дна, -дно *леп, згодан, наочиг.* — Глѣдна ђѣца ко јāбуке.

глїновача ж *в. гриновача.*

гмїза ж *сачма.*

гѡдет м *год, велики празник који се свечано прославља.*

- голадија ж зб. *фиг. сиромаси, голаћи.*
 голаћина ж и м *голаћ, сиромас.*
 Голубица ж *име заови од мила.*
 горџан, -џана м *осоран, надмен човек.*
 Горунац, -нца м *брдо у Драгачеву.*
 гостирати се, гостирам се *несвр. гостити се, частити се.*
 гџов, гџова, гџово *сигуран, извѣстан, неизбежан.* — Онда ће гџова мува да најђе.
 градити, градим *несвр. правити.* — Гради се од зџби уже.
 грбати, грбам *несвр. радити тежак посао, диринчити.*
 грџом прил. *успут.*
 грџновача ж *врста старинске пушке.*
 грџмаљ м *стар, онемоћао човек.*
 грџњача ж *крпа у коју се ставља сир да се оцеди.*
 гџжварица ж *(обично у мн.) чизме од танке, fine коже која се гуџва, набира.*
 гуња ж *сукнени огртач, гуњ.*
 гуњица ж *в. гуња.*
 гусити, -йм *(на кога) несвр. љутити се, дувати.* — Гуси јџдно на другџ.
 гуцкати, -ам *несвр. у дем. значењу: потајно говорити против некога, зуцкати.*
 — Они гуцка, прича прџтив државџ, а пџсле добију и џни по нџсу.
 гуцнути, -нџм *свр. пронети глас тајно, пришапнути.* — Али му гуцнули дру-
 ги са странџ.
 гушањ, -ања, -ања *који је попут гуше, кесаст.* — Нџсиле се гушање панталџне.
 гушарица ж *врста тикве која се користи за воду.*

Д

- даванџија ж *давање, издатак.*
 Дада ж *име од мила свекрви из уџе фамилије.*
 дџрга ж *дебља остругана даска која се ставља преко потока.*
 даровниња ж *дарови, поклони које обично млада добије на свадби.* — Сна
 јоџ да од даровнињџ нешто.
 двџескиња ж *пушка калибра 20 мм.*
 двџанџска } ж *врста пушке калибра 12 мм.*
 двџанџскиња }
 двџска ж *јагње од годину дана, шмџеже.*
 девџдел м у изр. од ~ од давнина, од палтџвека. — Он ће ти испричати
 о девџдела.

дѣзѣр, -ѣра м *врста кромгира*.

дѣлиница ж в. *брале*.

дѣсетка ж *мека ракија од десет гради*.

Дѣмитар, -тра м *име*.

дѣвести се, -дѣм се свр. *бити доведена (о млади, невести)*. — Дѣ л је се Нѣвка онамо дѣвела — нѣ знѣм.

догољѣцати, -ѣм свр. *догегати, доћи полако*. — Догољѣцѣм са штѣкама.

дођѣин, -ѣна м пејор. *онај који је доселио из другог краја*.

дозвољѣвати, дозвољѣвам несвр. *дозвољавати*. — Дозвољѣвате л да Вам приѣчам?

дѣоранити, -ѣм свр. *доћи рано*. — Ызутра она ѣбравѣ бабѣтина дѣоранила [да] нѣложѣ вѣтру.

достѣверити, -ѣм свр. *додати, допунити, довршити*.

Драгѣѣвѣше с *име заови од мила*.

дрѣвнитѣ, -ѣм несвр. *стављати дрвене оплате на колске точкове*.

дрѣкало с *привиђење, угвара, приказа*.

дрѣновѣк м *штап, прут и сл. од дреновине*.

дрѣновѣка ж *врста шљиве слабијег квалитета*.

дрѣжати, -ѣм несвр. *имати високо мишљење (о некоме или нечему), придавати важност, ценити*. — Дрѣжѣ на сѣбе.

дрѣкатавац, -ѣваца м *дрхтање, дрхтавица*. — Спаваѣ у канѣлу док те нѣ стигнѣ дрѣкатавац.

дрѣљѣв, -а, -о *разрок, врљав*.

дрѣдѣћ, -ѣћа м *пацов*.

дрѣгенац, -ѣнца м *други рој (о пчелама); исп. трѣћенац*.

дрѣчати, -ѣм несвр. *штрчати*. — Дрѣчѣ оне длѣке.

дубѣѣч, -ѣча м *гвоздена алатка за дубљење дрвета*.

дубѣирѣбг, -ога м *рог на старинској кући кровѣњари који је побијен у земљу*.

дუმѣњѣк, -ѣка м (тур.) *уздужна греда на таваницѣ*.

дургуља ж *врста шљиве*.

Ђ

ђѣволитѣ, -ѣм (ђѣволѣмо) несвр. *фиг. живѣти тѣшким живогом, кубурити*.

ђѣскати, ѣскам несвр. *правитѣ несташлуке*.

ђѣвгѣритѣ, ѣвгѣрим несвр. *лајати*. — Кѣрѣд лѣјѣ, сѣмо ѣвгѣре на ѣѣга, а нѣшта му нѣ могуѣ.

ђѣвкати, -ѣм несвр. в. *ђѣвгаритѣ*.

ђѣвнути, -нѣм свр. *ланути*.

ђинђуља } ж фиг. млада, невеста.
ђинђура }

ђоновѧк, -ѧка м опанак са ђоном.

ђубриштиња ж у пеј. значењу: *вештачко гнојиво, ђубриво*. — Нѧће [усев] да рѡдї сѧд, навадило се на онѹ ђубриштињу.

ђувѧчѧг м *врста дубљег земљаног суда, ђувеч*.

ђунија ж (тур.) у изр. довести под једну ђунију *дотерати, удесити по својој вољи, довести у ред*.

ђутурица ж (тур.) *узимање неког посла у целини*. — Ова^н ѧдѧ у ђутурицу, ја ѡстанѧм кѹћи.

Е

ѧтемѧљ м *припрост, глуп човек*.

Ж

жѧнидбина ж *женидба*. — Да ѡпричам и о жѧнидбини цѧра Душѧна.

жївети се, -ѧм се *несвр. имати добар стандард, добро живети*. — Дѡбро су се жївели ѡвде.

живїна, -ѧнѧ с зб. *перад, живад*.

жїжалица ж *мала лампа без цилиндра, жижжа*.

жїкинац, -ѧнца м *Жикино коло*.

жїтина ж у *експрес. значењу: жито*. — Имѧмо жїтинѧ, бѡг знѧ кѡлко.

жмїралица ж *в. жижжалица*.

жѹгнути, -нѧм свр. *сркнути*. — Жѹгнѧмо мѧло чѡрбѧ.

жѹчан, -чна, -чно *љут, бесан*. — Јѧ сам жѹчан нѧ тѡ.

З

зѧбравѧс, -ѧста, -ѧсто *тврдоглав, својеглав*. — Кѡлко е ѡн зѧбравѧс.

зѧвалит, -а, -о *који се тешко сналази, сметен, несналажљив*. — Нїсмо бїле зѧвалите.

зѧваровати, -уѧм свр. *спречити, сузбити неко зло врачањем*.

заварчївати, заварчуѧм *несвр. спречавати, сузбијати неко зло врачањем*. — Заварчуе се лїѧвѡм рѹкѡм свѧкѧ болѧка.

зѧвонца ж *кривина, окука, завој*.

заврзати, зѧврзам *несвр. закачивати, запињати за нешто, спречавати, омета-ти*. — Очистїм овѧкѡ снѧг да ме нїшта нѧма заврзати.

заврзївати, заврзуем *несвр. закачивати, запињати*. — Заврзївала ми ѧљни-ница за ѡрезѧне гїце.

заг̃асан, -сна, -сно који је тамне, затворене боје, загасит.

загилікати, загилићем свр. зашкакљати.

заимавати (се), заимавам (се) несвр. стицати имовину, богатити се. — Пдчели смо да се заимавамо.

заимати (се), -ам (се) свр. стећи имовину, закућити, обогатити се. — Грдно имање искрчио и покупово док је заимб̃ двб̃ овде.

заитин м (тур.) зејтин.

закдпиштити, -им свр. в. заимати. — Нисам ја тб̃ закдпиштио раније, већ од добрих људи ўзб̃.

закрџити, закрџитим свр. забранити, ускратити. — Видиш, овѧ̃ Пдповић [лекар] закрџитио ми је вино.

закудрати, закудрѧм свр. заостати у развоју, закржљати (о домаћим животињама).

зализати, заліжем свр. преваром и сл. одвести, завести. — А сѧд: зализб̃ мѧмак дѧвѧ̃ку у тмушу, одвео је два кйломѧтра.

зѧмка (зѧмка) ж омча, петља.

зѧмријѧти, зѧмрѧм свр. умрети; помрети. — Мѧ̃ ѧтац и стріц су зѧмрли — нису се дѧлили.

зѧмчица ж дем. од замка.

зѧнадничити, -им свр. зарадити надничењем. — Јѧ̃, јѧдан, ако штѧ̃ зѧнадничим, донѧсѧм ў кућу.

занѧмати, занѧмам несвр. I. забављати, веселити, разонодити. — ѐни су занѧмали нѧроде.

II. ~ се забављати се. — Није ти било да се дѧвѧ̃ка занѧма с мѧмком.

занѧмљив, занѧмљива, занѧмљиво који се занима, интересује за нешто, радозна. — Занѧмљив сам бйб̃ за свѧшта.

зѧпосит, -а, -о који себе прецењује, уобразен.

запкѧлгити, запкѧколѧм свр. опколгити, окружити.

задставица ж уседелица.

задчитити, заѧчим свр. уочити, опазити, приметити.

заошпљити, заѧшпљѧм свр. заоштриги, зашпљѧтити. — Није ѧмало ни рѧѧнйк да нѧбије на ѧнѧ̃, но нѧкѧ̃ заѧшпљѧи сѧкирѧм.

зѧпатити, -им свр. пропагити, промучити. — Свѧ сам ти зѧпатио тѧ мѧке.

зѧпатити, -им свр. I. одгојити, умножити. — Зѧпатѧ̃ по дѧсеторо дѧцѧ̃. — Зѧпатио сѧмо свињу.

II. ~ се закогити се, залећи се. — Бљѧштур се зѧпатѧ̃ у ливади.

запѧштати, запѧштам несвр. почињати пост. — Запѧшта се пред Бѧжић.

заплѧтити, заплѧтитим свр. лоше проћи, лоше се провести (нпр. у рату). — Ўвѧк су Босѧнци заплѧтили.

запѧставити, -им свр. поставити, засновати. — ѐн је прѧви запѧставио машинѧе.

- зàранак**, -анка м *време пред излазак сунца*. — Пòђемо тàкò око зàранàка.
- зарàнити**, зарàним свр. *почети давати храну детету после мајчиног млека*. — Јà сам зарàњена кад је се јèла кòприва.
- зарòдити се**, зарòдìм се свр. *везати се рађањем, стећи пород и одомаћити се*. — Зарòдила се била туна.
- зарòзати се**, зарòзам се свр. *почети нагло плакати, расплакати се*. — Рàдо-сава се зарòза.
- затракивати**, затракуем несвр. *запиткивати, заговарати, задржавати причом*. — Јà б мàло затракивала: кàко си, штà рàдиш.
- зàтревити**, -ìм свр. *затећи, наћи, задесити*.
- затревљàвати**, затревљàвам несвр. *налазити, загицати*. — Затревљàвали и[х] и тукли.
- затрòшити**, затрошìм свр. *иситнити, издробити (нпр. хлеб)*. — Затрòшила мýрузни лèбац у млéко.
- зàумити се**, -ìм се свр. *замислити се*. — Кад би се зàумио чòвек штà е вàм, па штà е вàм.
- зàчикати**, -ам свр. *изазвати, испровоцирати*. — Тàмо су и нèкì зàчикали код Вèнца, пýцали нà њì.
- зàцепак**, -пка м *мали џеп на оделу*. — Јà òнò зàбик у зàцепак.
- звàница ж позив**. — Фàла на звàници.
- звìериги**, -ìм несвр. *погледати, ишчекивати*. — Сàмо звìерим кà ће да свàнè.
- згòдно прил.** *добро, лепо*. — Нàкисло е згòдно.
- згрàда ж брвнара, вајат**.
- здрàвиги**, -ìм несвр. *пуждати, додавати некоме флашу с пићем говорећи му „здрав си“ и сл., наздрављати*. — Нàпијем јà чýтуру па здрàвим тèби.
- земљарина ж порез на ораћу земљу**.
- зиéвалица ж врста зељасте биљке чији цветови подсећају на уста, а користи се за лечење крајника**.
- зликòвник**, -íка м *зликовац, убица*.
- знàтан**, -тна, -тно *који доста зна, памеган, бистар*. — Ї òн је знàтан, òн је òсмо гòдйште, али јàко бйстар.
- зòр, зòра м (тур.) напор, напрезање**. — Нíје ти зòр показати.
- зубнути**, -нèм свр. *појести мало, на брзину, грицнути*. — Пòпијем рàкију, зубнèм мàло, идèм нà другй пòсò.
- зуварница ж корист, фајда**. — Трàжиш дйнар вйше, вèликà [је] тò зуварница.

И

- ìбретити се**, -ìм се несвр. (тур.) *чудити се*. — Чýдио е се нàрод, ìбретиò.
- изàмљети**, -мељèм свр. *фиг. доћи крају, свршити (се)*. — Било гòтово изà-мљело, всè пред рòк идèм кýћи.
- ìзвраскати**, -àм свр. *испрскати, испуцати од кише (обично о воћу и поврћу)*.

изврќати се, изврќам се свр. *изјурити се, науживати се.* — Она се изврќала свѧ, нѧ зна се нит је жѧна ни дѧвѧ⁴ка.

изврѣстати, -ам свр. *направити врсте на њиви.*

издѧјати, издѧјам несвр. *устима извлачити млеко из дојке, сисати.* — Тѧле издѧја онѧ ѧмужу.

издѧнциѧ ж в. *даванциѧ.*

ѧзједна прил. *непрестано, стално, непрекидно.* — Такѧ то ѧзједна тѧчѧ. — О тѧдѧ ѧмѧм чѧле ѧзједна.

излемѧзати, -ам свр. *фиг. злоставити, накинѧити.* — Излемѧзало ме свѧшта.

излѧпшати се, излѧпшѧм се свр. (безл.) *постати лепше, изведрити се (о времену).*

ѧзлѧѧи, -гнѧм свр. *изаѧи.*

ѧзмјѧштити се, -ѧм се свр. *преместити се, преселити се.* — Да се мѧ јѧдна измјѧштимѧ.

измѧдити, -ѧм свр. *изаѧи из моде.* — Нѧѧе то јѧш да измѧдѧ.

измѧртати, измѧртам свр. (тур.) *преварити.* — Измѧрташе га и ѧѧераше.

ѧзѧбла прил. *у облици, неотесано (о дрвету).* — Јѧпија се дѧвлѧчи ѧзѧбла.

изразѧвати се, изрѧзуем се несвр. *говорити непристојне, грубе речи, псовати.*

ѧксѧн, -ѧна м (тур.) *људско биѧе, човек.*

ѧла ж злоба, пакост. — Ни сам нѧком нѧшта ѧлѧ нѧкѧ начинила.

ѧменица ж *телефонски именик; именик уопште.*

ѧскѧсити, ѧскѧѧм свр. *довршити кошење, покосити.*

ѧскраден, -сна, -сно (само за ж. род) *који се искрао, побегао (о девојци која сама оде момку, без свадбе).* — А сѧстра ми се ѧдѧла прѧ мѧне, ѧстѧ сѧма ѧскрадена, такѧ е и ѧтишла.

ѧспит, ѧспита м *веридба.* *изр. ѧзѧѧи ~ верити се.* — ѧзѧѧи мѧ ѧспит.

ѧстимати се, -ам се несвр. *држати се укочено, правити се важан, прсити се.* — ѧстимали се ѧѧуди.

ѧстина ж изр. *бѧѧи на ѧстини бѧѧи мртѧв, почивати.* — ѧн је сѧд нѧ истини.

ѧстовѧнац, -нца м (обично у множини) *они који славе исту славу.* — Исто-вѧнци смо, нѧ може јѧдно дрѧѧѧм дѧдѧмо нѧ славу.

ѧстѧлити (се), ѧстѧлим (се) свр. *угѧсити (се).* — Вѧтра се истѧлила.

ѧѧмет прил. (тур.) *велики број чега, много.*

ѧшчѧврљити, ѧшчѧврљим свр. *померити, изглавити, тичашити.* — Нѧкѧко ѧшчѧврљѧ прѧст.

Ј

јѧбѧчара ж *пита са јѧбукама.*

јѧглица ж *искокан кукуруз, кокиѧе.*

јѧгличица ж *дем. од јѧглица.* — ѧзмѧ по пѧ-шѧс мѧрушчѧѧа па ѧспѧчѧмо на шпѧрету, онѧ јѧгличѧца јѧдѧмо.

- ја́дити, -й̄м несвр. I. *кукати, нарицати*. — Жѣна кўкала, јадила, нѣсрећила.
 II. *радити* (у емотивном говору, у иронији).
 ја́дунка ж *невољница, несрећница, јадница*. — Милу́нка, ја́дунка.
 ја́нца ра ж *псего које краде јаја, положаара, јајара*.
 ја́йце с *тег јајастог облика на кантару, јаје*.
 ја́йцење, -ета с *дем. од јаје*.
 ја́ком прил. *непром. тек, тек што, чим*. — Кад ја́ком изгрије, то е пу́н мѣсец. — Ја́ком се ослободило. — Ено ја́ком нѣком ни́чѣ жито.
 ја́куљача ж *кукуљница, капуљача*.
 ја́нија ж (тур.) *врста јела од мяса и пиринча*.
 ја́рйк, -й̄ка м а. *врста пролетњег сигног кукуруза од кога се праве кокице*.
 б. *врста белог кукуруза крупног и облог зрна*.
 ја́рмати, -а̄м несвр. (тур.) *хранити (стоку) јармом*. — Јармају́ кра́ве, сто́ку.
 ја́тка ж *јадница, несрећница*.
 ја́уд м (ном. мн. ја́удови) *слабо, неухрањено, мршаво дете*. — Ймало ово двѣ ја́удѡва.
 ја́днѡко прил. *стално, непрестано*. — Ал са́мо ни́је он код мѣне ја́днѡко, него је нѣко мо́џ рани́ѣ нѡсиѡ.
 ја́днѡчито прил. *уједначено*. — Мбраш ја́днѡчито д *опредѣш, нѣ ваља ни рѡспредено ни у́предено, но тамѡн како трѣба*.
 ја́днѡлико прил. *на исти начин, исто*. — Једнѡлико смо гла́довѡли и ѡнога́ ра́та и ѡвога́.
 ја́зѣрити се, -й̄м се несвр. *подсећати на језеро*. — Да ймѡш да сунѣш зѣтина колко ѡћѣш па да се ја́зѣри.
 ја́зиковати, -куем несвр. *много причати, пружати језик*.
 ја́лница ж *врста кромпира за јело*.
 ја́ловй, -а̄, -ѡ *који је за јело, јестив (обично кромпир)*.
 ја́чменица ж *хлеб или ракија од јечма*.
 ја́ѡва́пка ж *врста крушке која сазрева око Светог Јована јесењег (11. септембра)*.

К

- кабу́лити, кабу́лим (обично у негацији) несвр. (тур.) *жалити, мари́ти*. — Нѣ би кабу́лио шта ѡћѣш да́ти да ми се то нѣ десѣ.
 ка́зати се, ка́жем се несвр. *рећи своје име некоме при упознавању, представити се*. — Вй се ка́жите. — Ка́жи се чй си.
 ка́зати, ка́жем свр. *као поштапалица, узречица*.
 ка́иш, ка́иша (у ген. једн.) м *народна игра; исп. и ту́ра*.

каџмачити се, -џм се несвр. *добити кајмак на површини.* — Што више кџвџш [млеко] бџље се каџмачџ.

калавџрма ж (тур.) *кавурма.*

калаџзити, -џм несвр. (тур.) *показивати некоме пуг, предводити (некога).* — Да ми калаџзи пџт.

калџмати, -џм несвр. *пуговати пешке, иџи, пешачити.*

калкан, калкана м (тур.) *таван на итали.* — А и по среџи сам џмџ на калкану сџена на штџли.

Кџлуша ж *име овци црне главе.*

канџтити, канџтим несвр. (тур.) I. *погпомагати, одржавати, крпити.* — Ёма лџпо имаџџе, тџ га канџти.

II. ~ се *тешко се одржавати, животарити.*

канџчиџ м *врста цвеџа.*

канделиџа ж *врста цвеџа.*

канџсати, -шџм (трп. прид. канџсџн) несвр. *божити галиџом; божити.*

канџтина ж *аугм. и пеј. од канга.* — Ё некџ канџтини.

каџпавац, -џвца м *врста шџиве која сама опада кад сазри; исп. црношџива.*

каџпалиџа ж *суд у који тече ракиџа из казана.*

каџпиџа ж (тур.) *отвор (који чине палац и кажипрст) кроз који се прџтеруџу пиџџи у игри пиџака.*

каџптџр, -џра м *покривач од коре (обично трешџеве) који се ставџа на кошницџу да зашџтити пчеле од хладноџе.* — Нџтнџш каџптџр на кџшнице да не зџбџ чџле.

каџра-тџван м (тур.) *в. дубоки таван.*

Кџраџа (обично у мн.) *презиме.*

каџтимџџџ] прил. (тур.) *намерно, кастиле.* — Ёзгредно нџмџ прџпуштити, кџстом] али кџстом отиџи штџта е за кџџу.

каџтрџбла ж *тучана глеџосана посуда са ручком и ногарима.*

каџтранџџа ж (тур.) *посуда за катран (за подмазивање запрежних кола).*

каџџара ж *зграда у којџ су смџштене каџе.*

каџџикара ж (тур.) *врста пушке кременџаче.*

каџџика ж (тур.) *изр. џставити каџџику преминути, умрети.*

квџсан, -сна, -сно који је тек оздравио; *нежсан, ровиг.*

кџре с *паџџе, псџго.*

киџџануша ж *врста шџиве.*

киџрити, -џм несвр. *вирити, извиривати.* — Киџрџ џџџа.

квџдара ж *дугачка тестера за резаџе квџда, балвана.*

квџпина ж *каџаста течност која се добитџа куваџем зелене ораховџ коре.*

класат, класата, класато у изр. класато жито: жито које има класје, стрно жито.

класача ж врста високе траве сличне зоби, власуља.

класовит, -овита, -о који је богат класјем, класат; бујан. — Бујад велика расте, а класовита.

клинџар м беспосличар.

клинџав, -а, -о који је висок и танак, вицкаст.

кличак, -чка м изр. вући (се) кличка вући (се), теглиги клитка.

кљодити се, -јм се несвр. мрстити се.

кљук м а. млаз воде који избија на површину (обично на извору). б. кљук који избија при врењу течности, кључ.

кџба ж штап који је побијен у земљу у игри класа.

кџбилица ж део на који се ослања вретено за подизање воденичног камена.

кџвраг, кџврага м коров, травуљина.

кџжара ж врста јабуке.

кџжмура ж кора воћних и других плодова (обично шљиве).

кџжмурица ж дем. од кожмура.

кџзара ж ногари за тестерисање дрва, козлић; исп. магаре.

кџзетина ж козја длака.

кокошџар; -џара м кокошињац.

колебати, -џам несвр. померати се, љуљати се, клатити се. — Мџбра да џмерџи рџзбџџи, да бџдџе рџвномџрно, нџ смиџе да колебџа.

колибара ж колиба.

кџлотрџг м траг од колских точкова.

комџишина ж листови који обавијају клип кукуруза, џљвина.

кџмџшка ж чаура за метак. — Три џџака џмало кџмџшке од митрољџза.

кџрна ж приџог који се носи о сахрани (обично у јџлу и пићу). — Дџшџ с кџрпџм.

кџруга (обично у мн.) ж гумени опанџи.

косџљак, -љка м коса, косиџа у географџском смислу. — Оџни су сџмо про-вџкли преко џнога косџљка и тџ је зџкопџли.

кџстрџт ж предиво или тканина од козје длаке, кострет.

кџстрџтни, -тна, -тно који је од кострети, костретни.

кџстрџшни, -а, -о в. кострутни.

котџлац, -џлаца м место у нџгима кроз које пролазе жџице.

котџбан, — бџана м већа корпа од прућа у коју се бере кукуруз.

котџце с отвор на горњем воденичном камену.

кџџџџка } ж окруњени клип кукуруза, кџџџџка
кџџџџка }

кѡчѡње с зб. од кочањ.

кѡштац, кошѡца м семенка у коштаном омоту, кошѡца.

кошѡљара ж мотка, обрамица на којој се носи опрано рубље.

крајц м у изр. поставити, сѣсти у гѡрњи крајц у чело софре, место за долибашу.

краснѡк, -ѡка м љубавник, швалер.

крѣтан, -тна, -тно у изр. крѣтно и непокрѣтно (имање). — Ымѡм прѡво на пѡла ѡмовине, на крѣтно и непокрѣтно.

крѣчѡвѡѡк, -ѡка м 1. крѣчѡк.

2. земља, тле са доста крѣчѡка.

крѡвѡк м у изр. кѡѡ ~ зашто, шта је то, који ѡво и сл. — Јѣс крѡвѡк.

крѡвѡчев, -а, -о у изр. крѡвѡчевѡ ѡжѡвот ѡвољѡ, тежак, напоран, мучан. — Тѡ б мѡу бѡло тѡкѡ за мѡѡ крѡвѡчевѡ жѡвот.

крѡжуља ж писѡљка од мекшег камена којом се писало по таблици.

крѡла с мн. други дан крсне славе; исп. ѡкрѡље.

крѣчеле ж мн. дрвени подупорѡи који спречавају осипање (земље) при копању бунара. — Копѡмо ѡчетвѡрт и прѡвѡмо дрвенѡ крѣчеле и тѡ пѡткѡвамо да тѡ ѡбала нѡ идѡ.

кувѡкати, кѡвѡчем несвр. пуштати карактеристичан глас (о ѡурки).

кѡѡкавичити, -ѡм несвр. тврдичити, шкрѡгарити, цѡцијати.

кѡѡлача ж (тур.) сеоска куѡа примитивно грађена, купастог облика.

кѡѡлати, -ѡм несвр. надолазити, кретати се у великом броју.

кѡѡндра ж (обично у мн.: кундре) цѡпеле.

курѡзѡн, -ѡна м празилук.

кѡѡтѡница ж вредна и штедљѡва жсена, куѡаница. — Бѡла е млѡго дѡбра рѡдница и кѡѡтѡница.

куѡѡњара } ж поњава од кудеље, кучина.
куѡѡњача }

куѡѡкѡшлук м нечовештво, безобразлук.

куѡѡштра ж опака жсена, оштроконђа.

Л

лавѡрити, лѡвѡрим несвр. оговарати, олајавати, трачати.

лѡднѡк, -ѡка м хладѡк; исп. вѡѡѡк.

лѡѡкомица ж дрвени жлеб којим тече вода у воденички бадањ.

лѡшнѡнѡ прил. (комп. од лако) лакше, једноставније.

лѡбѡрник м у псовци: хлеб, хлебац.

лѡгѡштер м писѡљка.

лѣђа ж мн. у изр. затворити леђима врата урадити нешто нечасно, лоше, нанети некоме штету. — Нисам није затворио леђима врата.

лѣк м у изр. ни лѣк, за лѣк никако, уопште не; замало, умало.

лѣлек м рода.

лѣпарица ж колиба улепљена благом. — Нѣкѧ кòлибица бѣше кра^н пу̀та, нѣкѧ лѣпарица.

лѣпка ж влакнасто ткиво испод липове коре које се употребљава за везивање.

лѣпѣак м нерадник, ленитина, готован. — Да се м̀ало пòштрѣ за тѣ лѣпѣке з̀акон.

лѣпѣати, -ам несвр. скигаги, беспосличити.

лѣпсѣвати, лѣпсѣвам несвр. умираги. — Родѣвало се и лѣпсѣвало. Кò знѧ ò шта су лѣпсѣвали.

лѣстер, лѣстера м врста металне глазуре сјајног изгледа.

лѣтва ж лапавица; уопште кишовито време.

лѣчит, -а, -о леп за гледање, наочит. — Кад су кр̀упни вòлови и лѣчити.

лѣчит се, -ѣм се несвр. бити сличан некоме, личити на некога. — А ѣто штò [је] м̀ене мр̀зела — што се лѣчим на òца.

лѣгало с лога, легало. — Ўбиѣм двѧ з̀еца на лѣгалу.

лѣзивѣз м вез без мустре, слободан вез.

лѣкмара ж и м пијанац, пијаница. — Òнѣ лѣкмаре што п̀ију.

лѣкмѧш, -ѧша м пијаница; онај који воли бесплатно да једе и пије. — Нису нѣкѣ локмѧши, нѣкѣ бѣкриѣе.

локмѧшити, локмѧшим несвр. пити и јести на туђи рачун.

лопѧрица ж део плуга на који се ставља раоник.

лоѣикѧв, -а, -о болешљив, слаб. — Нѣшто сам данѧс лоѣикѧв.

лѣбина ж изнутрица, дроб.

лѣбура ж кора скинута уцело, уједно са трупца; исп. и шубура.

лѣжити, лѣжим несвр. стављати у луг, пепео пре прања, киселити у води у коју је стављен пепео (о тканинама и предиву). — Лѣжи се прѣђа у пѣпелу.

лѣжѧков, -а, -о који је од храста лужѧка, који припада лужѧку.

лѣлѣћ, -ѣћа м дрвени део на казанском капку у који улази лула, рукавац.

лѣпље с огпад.

лѣчац, -чца м дрвени лук на колевци преко кога се ставља прекривач.

Љ

љѣшкати, -ѧм несвр. љуљкати, трескати.

М

мā м снага, јачина. — Да њмā мā ђнāѡ.

мāгаре с в. кѡзара.

мāја ж (тур.) материја с квасним гљивицама које изазивају врење (о сирењу).

мāѡчевина ж имовина наслеђена од мајке (обично пољопривредно имање).

Мāквина ж топоним.

малѡнкост ж рана младост, детињство. — И ѡмѡ сам пāмѡт зātѡ што сам од малѡнкости слўшѡ.

малѡдушан, -шна, -шно који је слабе физичке конституције, слабашан, нејак.

мāнисати, -шѡм несвр. налазити ману, замерати.

мāтерѡн који припада матери, који се односи на матер; матерњи. — Мāте-рѡн јѡзик.

мāчуга ж (обично у мн.) штака.

мачужица ж дем. од мачуга, мочуга.

мацāрац, -рца м врста пасуља.

мāшка ж штап у игри клиса.

мѡдведовача ж врста крушке.

мѡдити, -ѡм несвр. пуити се слатким соком, постајати сочан (о багрему). — Мѡдио је двā сāта и прѡкинѡ.

мѡдѡнѡк м врста крушке.

мѡљѡво с млевѡње (процес).

мѡндревине ж мн. (тур.) мердевине.

мѡнта ж врста лековите траве.

мѡродāвно прил. обично, нормално; свеједно. — Мѡне е то свѡ бѡло мѡро-дāвно.

мѡрпўр м врста памука.

мерўгати, -āм несвр. тући, ударати (некога).

мѡртѡк, мѡртека м (тур.) ексѡр дуг око 10 цм.

Изр. ѡсетити мѡртеке уплашити се.

мѡталѡште с место на коме се надмеће у бацању камена.

мешāја ж жена која меси хлеб. — Кѡјā е мешāја ђвѡ мѡсила? — Јѡдна јѡтрва плāнинка, дрўгā мешāја, трѡћā чўва ђвце, чѡтвѡрта чўва гѡведа.

мѡгати, -āм несвр. ићи, кретати се, мрдати.

мѡгнути, -нѡм свр. отићи; нестати.

милѡцвѡће с име којим је снаха звала заову одмила.

мѡмогрѡдно прил. успут, уједно. — Мѡмогрѡдно и кѡсѡм пѡмало.

мѡира ж мирис, арома.

ми́чко прил. *мало, незнатно*. — Врло ми́чко.

мјеша́ница ж *варјача или оклагија којом се меша*.

мла́ч ж *мочвара, живобара, пишталина*. — Оћерāмо [стоку] на нѣкӯ мла́ч те напоймо.

модерѝстички прил. *на модеран начин, модерно*. — Давно смо ми правили мају, дѡкле тѡ сад модерѝстички, мора да се купи.

мѡдѣркиња и **мѡдѣркиња** ж *она која је савремена, модерна*. — Мѡдѣркиња сам била вѣлика. — Бѡже, мѡдѣркиња, кѡсу дѡвде, ланце, мѣнђуше и тѡ.

мѡловати, -уем несвр. у изр. **бѡг те мѡловѡ**.

мѡљ м *мољац*.

момкѡвати, мѡмкуем несвр. *бити слуга, момак, радити*. — Свѣму трѣба момкѡвати.

мѡрјалан, -лна, -лно *који се ради под принудом, обавезом, обавезан, принудан*. — Нѝти је забрањено, нѝти је мѡрјално да се дѡносѝ.

мѡтика ж у изр. **сѝјати под мѡтику сејати на оѡак, мотиком**.

мрзан, мрзана м *онај који је омрзнут, кога мрзе*. — На мрзану кӯћа ѡстāе.

мрљāv, -а, -о *жгољав, неразвијен, ситан*.

мӯзике ж мн. у изр. **крāткѣ мӯзике усна хармоника**.

музӯвѝр, -ѝра м (тур.) *паметан, сналажљив човек; препреден, лукав човек*.

мукāет (тур.) у изр. **бѝти ~ обратиги пажњу, припазити (на некога или нешто)**.

муљѣвит, -ѣвита, -о *несигуран, буран (обично о ратном времену)*. — Муљѣ-вито врѣме, бѝо бѡмбāрдован Бѡдград.

мӯре с *метални подметач са рупом на коме се пробија гвоздје*.

мӯрови м мн. *жмарци*. — Прѡћоше ме мӯрови.

мӯтвен, -а, -о *кукурузни (о брашну)*. — Кѝло мӯтвена брашна.

мӯчено прил. *тешко, мучно*. — Бѝло е мӯчено према дāнашњици. Онѡ е бѝло мӯчено.

мушкарѝње с зб. *мушкарци, особе мушког пола*.

Н

набāктати се, набāкћѣм се свр. *добро се најести*.

набат м *набијена земља (при градњи зидова), набој*.

навалицѣ прил. *намерно*.

навлак (обично у мн.: навлаци) м *гвоздена кука која служи за набијање шине на точкове запрежних кола*.

нагāнта м и ж *особењак*.

нагѝбача ж *дрвена алатка за савијање (дрвених) обручева*.

нагѝбати, нагѝбāм несвр. *савијати обруч нагибачом*.

на̀грања̀к, -ња̀к м в. *нака̀рет*.

на̀грѣзнути, -нѣм свр. *по̀јавити се у великом броју*. — Пу̀ста во̀ска на̀грѣзла.

на̀зива̀к, -вка м *надима̀к*.

на̀зѡрице̑ } прил. *неопажѣно, непримѣтно (ићи за неким)*.

на̀ка̀рет м (тур.) *незгодан човек, на̀цак*. — На̀ћи нѣко̀га на̀ка̀рета.

на̀кѡнче с *мушко дете које се додаје невести кад стигне пред младожењину кућу*.

на̀љећи, -гнѣм свр. *наићи*.

на̀мѝнути, на̀мѝнем свр. *доћи близу неког места (обично идући брдом, планином)*. — Кад на̀мѝне над Лѡзницу.

на̀мо̀рати, на̀мо̀рам свр. *натерати силом (некога) да нешто учини, приморати*.

на̀на ж *име одмила којим је снаха звала свекрву из уже фамилије*.

на̀низ м *било шта што је нанизано, низ, ниски*.

на̀нос м *количина јаја које снесе кокошка за неки период*. — Кѡлко пу̀та да̀емо кѡкѡшкама на Бѡжић, то̀лико пу̀та ѡне имају на̀ љето на̀нос. — Прѐстави, ра̀ниш да̀нас пѐ-шѐс пу̀та, кѡкѡшка нѡсѣ, нѡсѣ, па два̀-три да̀на прѐстанѣ, па јѡпѣт ѡдма̀ нѡсѣ.

на̀одити, на̀одѣм несвр. *налазити*. — Али су на̀одили са̀карѣн нѣки бела̀ни.

на̀паочити, -ѣм свр. *ударити или измениги паоце на точку*. — Па по̀гле на̀паочѣ, у̀дарѣ паоце.

на̀пер м *место на коме вода из јаза улази у бадањ*. — Во̀да се одврати́ла на на̀перу.

на̀перја̀т, -а, -о *који има пера, са перима, перни (о буздовану)*. — На̀перја̀ти буздова̀ни.

на̀пѝлити, на̀пѝлим свр. *излећи (о живини)*. — Жѐне на̀пѝлѣ живи́нѣ.

на̀пити, -ѣм свр. *попити (нпр. из чу̀туре и сл.), отпити део пића*. — На̀пиѣ̀м ја чу̀туру па здра̀вѣм тѐби.

на̀пртити, -ѣм свр. *ставити на раме, понети на рамену*. — На̀прти́м нѣкѡ кѡсицу, шта би́ло да нѡсѣм на лѐђима.

на̀пу̀дити, на̀пу̀дим свр. *отерати, најурити*.

на̀ра̀сти, на̀ра̀стѣм свр. *учинити да тесто, хлеб нарасте*. — Кад шљѣве стѣгнѡ и ѡна̀ пјѣна кад се на̀баца̀ у кацу, оно на̀бѡдље на̀ра̀стѣ по̀гачу.

на̀рѐдити, на̀рѐдим свр. I. *спрѣмити, припремити, приправити*. — „ѡѣш ра̀киѣ̀ да ти на̀точѣм?“ — Па на̀рѐди та̀мо, ба̀ба ни́је ту́.

II. ~ се свр. *спрѣмити се, припремити се*. — На̀рѐдим се и по̀ђем.

на̀слѡ̀жити, на̀слѡ̀жим свр. *досути, доити пиће у чашу*.

на̀ста̀вати, на̀ста̀вам несвр. *боравити, живѣти, становати*.

на̀тра̀вити се, на̀тра̀вим се свр. *напити се доста алкохолног пића, отпити се*.

на̀ћевѡ̀р м (лок. на̀ћевѡ̀ру) *наћеве*.

националиста м онај који воли своју нацију, родољуб.

начвóрити се, начвóрим се свр. пејор. — Џдѣ чйча прѣдѣ њ, јѣ се начвóрио за чйчѡм.

нацицити се, нацицим се свр. (тур.) *лепо се обући, дотерати се, удесити се.*

нашлѣмити, нашлѣмим свр. *скупити, прикупити постепено.* — Мбра нѣшто да се нашлѣми.

наштино прил. *на празан стомак, пре јела.* — Џна [ракија] се пйје наштино са кѣвѡм.

нашўљити, нашўљим свр. *скупити, уштедети (нпр. јаја).*

невиднос ж слепило (у изр. *старачка* ~).

нѣзниѣн, -а, -о у изр. у *нѣзниѣном стању у несвести.*

нѣмерен, -а, -о *угледан, цењен.* — Тѡ е бйо чѡек нѣмерен, чоечансто ѣмѡ.

неѡкосан, -сна, -сно *који има мало чланова у кући.*

непрѡменит, -а, -о *без промене, непромењен.* — Да бўдў срѣтњи, дугѡвеки и непрѡменити.

нѣскресѣн, -а, -о *који не бира речи, неотесан, сиров, груб.*

нѣсрећити, -ѣм несвр. 1. *јадити (1).* — Жѣна кўкала, јѣдила, нѣсрећила.

2. *в. јѣдити (2).* — И ѡно нѣшто јѣдило, нѣсрећило.

нѣстѣлан, -лна, -лно *нелиран, несташан.* — А ѣ био сам и нѣстѣлан ў младе гѡдине.

Њ

њѣговскй прил. *на њему својствен начин (обично тврдоглаво).*

О

обѣврети, обѣврѣм свр. *уврети, саврети.* — Обѣврела је сўпа.

обѣзвйјати, -ѣм свр. *изгубити свест, онесвестити се.*

ѡбданице прил. *преко дана, дању.* — Нѡсиѡ пѡшту ѡбданице.

обдржѣвати се, обдржѣвам се несвр. *одржѣвати се у животу.* — И ѡндѣ обдржѣва се тйм лѣковима.

ѡбетина ж сеоска слава, заветина.

ѡбетинѡвати, -уем несвр. *славити ѡбетину.*

облйчити, облйчим несвр. *давати чему облик, обликовати.* — Тѡ се [гесто] фйно облйчи, облйчи, облйчи и полѣко се рўкѡм спўшта у црѣпуљу.

обнезнѣнити се, обнезнѣним се свр. *обезнѣнити се.* — Џна се обнезнѣнй и ўватймо е.

ѡбнићн, -кнѣм свр. *свуда нићи, понићи.* — Кукўруз нйје ѡбникѡ.

обрадѣвати, обрадѣвам несвр. *добйјати свилу (о кукурузу).* — Кукўруз кад је обрадѣвѡ.

обра́мача ж *обрамица*.

обра́мнит (и обравнит) -а, -о *који је претежно раван*. — Ова^џ дѣо зѣмљѣ коѣ ми је обрамнит, то обрађуем трактором.

обрежак, -шка м *брешчиѣ са равним или заобљеним врхом; зараван на брезу*.

обрт м *окретај*.

обртањ, -тња м *окретање, обртање, врћење*. — Не може да стигне обртањ.

обућа ж јд. *ципела*. — Беј једне обуће, без друге обуће, са једном обућом.

овизати се, овизам се свр. *прибрати се, доћи себи*. — Ка сам се ја овизала, сѣђела сам за једним златним аста́лом.

оврати́ти, оврати́м свр. *вратити се, повратити се на другу страну у вршају*. — Кѣњи трче ђколо: О, врати! Они оврате, па на другу страну.

овршина ж *кровина на врху стога, која се баца кад се стог разврши*. — Нити да ми има овршине на сје́ну.

овчеѣй, -а, -е *који је од овце, овчији*. — Са овчеѣјим мѣсом.

огледанце, -ета с *зеница*.

огрѣбача ж в. *тарак*.

огрѣбљавати, огрѣбљавам несвр. *чешљати гребенима кудељу, гребенати*.

огрт, огрта м *огртање, загртање кукуруза*.

одвећати, -ам свр. *постати већи, порастати*. — Чим [дуван] одвећа, ђпе се копа двапѣт.

ђдерина ж (обично у мн.) *стара, износана ствар, збачак (о одећи)*.

ђдјецати, -ам свр. *завршити плач јецањем, отплакати*.

одмањати, -ам свр. *смањити се по обиму, количини*. — ђпе смјиче сламу [у вршају], па кад одмања, истрѣса.

ђдрећи, -кнем свр. *не испунити нечији захтев, одбити*. — Не могу ја њѣму да ђдрекнем. — А ја сам ђдрекла њѣга пѢслен па нисам ѣла за њѣга.

одѣставити, -им свр. 1. *прекинути неки посао, обуставити*. — Да одѣставите ѣрање људѣ. — Рѣко му да одѣстави дѣван.

2. *оставити, напустити*. — Одѣставио Радика́лну стра́нку. — Они мене одѣставѣ и ђдѣ. — Одѣставио зѣмљу.

ђдушевно прил. у *души, по вољи*. — То е мѣни бѣло нешто ђдушевно, да се са тѣм тѣшѣм.

ђдрављавати, ђдрављавам несвр. *чинити здравим, излечивати, опорављати*. — Не могу та^џ народ да ђдрављавају.

ђзимкуља ж *крава која није стеона, јалова крава*.

ђзимни, -мна, -мно *који се сеје у јесен, озими*.

ђкраина ж *околина, периферија*. — Како немаш неѣѣ ђкраину да стануеш.

ђкрѣље с *трећи дан славе; исп. и крила*.

ђкрушѣс, -ста, -сто в. *бућмурас*.

омалòдушити, -йм свр. *изгубити храброст, морал за борбу*. — Омалòдушио ја, сàмо мйслйм, првā пушка пукнè — кòм да се прèдāм.

омйвати се, òмйвам се несвр. *умивати се*. — Òмйваш се тy и òтāле скòчйш.

òмити се, -јем се свр. *умити се*. — Јā сам сàмо òвy мāицу скйнò са сèбе и òмио се дò пола.

омлāдак, -тка м деца, *подмладак*. — Дòдā се у òнy трèћy чāшу за омлāдак: да òмлāди Бòг и òвā^н дòм мyшкòм и жèнскòм дèчицòм.

омрсити, òмрсим свр. у игри *пиљака: додирнути један пиљак другим*. — И ја òндā прòтyрам свè òвè [пиљке] òвāкò, да не òмрсим, да чyкнèм о тā^н, да нè чукнèм јèдан о дрyгй.

òмршāи м *почетак узимања мрсне хране после поста*. — Òмршā^н је на Ўскрс.

òмужа ж *прво млеко после тељења (јагњења или кожења)*.

омyљити, òмyљим свр. *подбацити, попустити*. — Òвā гòдина ће д òмyљй. — Омyљио у учèњу.

опāати, опāшèм свр. *очистити хлеб перушком, опахати*. — Опāшèм, ја, лè-бац òчистйм, пòсле нòжом хè сагòрело òкрешèш лèпо.

опйсмнити се, -йм сè у изр. ~ *yсмeно научити читати и писати ван школе, самоуко*.

онкрāјати, òпкрāјам несвр. *служити, послуживати, нпр. госте*.

òплавак, -āвка м *краће обло дрво*.

òпрāлати, -āм несвр. *слати, спремати, упућивати*.

опустòшити опyстошйм свр. I. *размазити некога*.

II. ~ *се размазити се, распустити се*.

òпучити, -йм свр. I. *отиснути, ћуинути, оборити*. — Бйјy авиòни и јèднòга òпучè код Кyманова.

II. ~ *се отиснути се, сурвати се*. — Крāва се сврзла, òпучила се низ òбалу, полòмила рòгове.

опчyвати, òпчyвам свр. *сачувати*.

орāница (ређе *орāчйца*) ж *дрвена направа за орање, ралица*.

орāшчара ж *пита са орасима*.

орòгозити, -йм свр. *ставити рогоз између дуга у каце или бурета*.

òс м (инстр. јд. òсом) *осје*.

òсвраћати, -ам несвр. *свраћати, навраћати*.

òсиёвак, -ёвка м *ситно брашно које се задржи око воденичног камена, око-лици*. — Знāш. ймā у вудèници од òсиёвка па yмèси.

осмāнлија ж (тур.) *речита, говорљива жена*.

òстрòшка ж *колац око кога се садева сено*.

отāкати, òтāчем несвр. *оштриги на тоцилу*.

отāкāње с гл. им. од *отакати*.

òтарчнти, -йм свр. *очешљати [кудељу] гребенима, огребенати*. — Òтрлий се па се òтарчй.

òтвòрити се, òтворйм се свр. *нагло и јако почети*. — Òтворй се рåt.

òтјеста ж *житко тесто*. — Òтјестòм лйґепиш око кáпка.

òтòчити, òточйм свр. *наоштриги на тоцилу (обично нож или секиру)*.

òтрлити, -йм свр. *истући трлицом кудељу да би се добило чисто влакно*.

òтруо, -ла, -ло *који је труо, иструо*. — Покрйвено тàчкòм па òтруло.

òчкопèран, -рна, -рно *који се издваја од осталих, отмен, напредан*. — Ма бòљè сам знào да мйслйм òндàр но сàд, кàко сам јà бйò òчкопèран.

òчурина ж *пејор. отац*. — Очурина се ожèнио.

ошйннти, òшйним свр. *ставити, набити шину на кацу или буре*.

òшколовати, -уем свр. *омогућити некоме да заврши школовање, школовати*.

— Да òшколују дèцу.

òшљикàв, -а, -о *који има осја, са осјем (о пшеници)*.

П

пакèтара ж *фабрика папирне амбалаже*.

пàламетàран, -рна, -рно у изр. *пàламетàрна нèпогода*. — Још вàкò ка те пàламетàрна нèзгода ... Ђво сàд сўша, грàд.

пàлица ж у изр. *вўћи нà палицу вўћи на страну, застрањивати, штегити, ометаги*.

пàмучйи, -à, -ò (тур.) *који је од памука, памучни*. — Пàмучинò плàтно.

пàнтљив, пàнтљива, -о *који добро и дуго памти*.

пàприца ж *метални део који повезује воденични камен са колом*.

пàртизàнкара ж у *пеј. значењу: партизанка*.

пàтити, -йм несвр. **I.** *гажити, држати (о стоци)*.

П. ~ се *множити се, котити се (обично о инсектима)*. — Стјèнкаче се пàтè.

пàтинути, пàтйнем свр. *ослабити (о киши)*.

пàтишњара ж *слатка проја*. — Мò^ч је òтац првй умиґесио слàткў проју у нашйм сèлу, што се сàд зòвè пàтишњара.

пàтосница ж *простирка за под из домаће радиности*. — Ткèмо пàтоснице.

пàцвица ж *гужвица памука, вунице и сл.*

пàчистй, -à, -ò у изр. ~ *òтòрник*.

пашàлук м *пашњак*. — Бйли пашàлуци па је йшла стòка свўкуд рèдом.

пашчййи (у ген. нм.) *врста децје игре*. — Йґрàмо се пашчййа.

Пèка ж *женско име*.

пèкàрница ж *пекара*.

пèкмàйстор м *главни мајстор у печењу пекмеза, ракије и сл.*

повиличати, -ам свр. *скупити сено у мале пластове, попластити.*

повита ж *дивља лоза.*

пѡвоз, пѡвоза м *услови у којима се вози.* — Кад је зима, дѡбар пѡвоз, дне [саонице] се слабо јѡдѡ.

пѡвѡзати, пѡвѡзам свр. *повести коло.* — Мѡмак пѡвѡза кѡло.

пѡвозит, -а, -о *који се лако и брзо окреће (нпр. воденично коло).* — Тѡри се ѡна^ѡ шиљак дѡље [у јаје] да би повозитијѡ било; чим је та^ѡѡ, ѡно е и повозитијѡ.

пѡвѡзити, пѡвѡзим свр. *повести у возилу.* — Чйча, сѡди, дѡклѡш да те пѡвѡзимо.

пѡвратак, -тка м *повраћај младожење и барјактара невестиној кући кад крену свагови.* — Миливоѡ се враћа на повратак и ѡгрне га мѡја ма^ѡка ћилимом.

поврѡтич м *врста цвећа.*

повраћети, -нйм свр. *погати вран, сив, модар.* — Од мрѡза повраћели.

пѡвратак, -тка м *враћање младожењино младиној кући по дар (о свадби).*

пѡврзица ж *родбина; лоза.*

пѡдасѡти, пѡдаспѡм свр. *насути, посути (нпр. пуг).*

пѡдатрѡсак, -ска м *погрес изазван експлозијом.* — Јѡ ѡзгѡ ѡпѡлим мѡтак ѡ воду, по дѡсѡт — двѡнѡс ѡбијем, јер ѡна^ѡ пѡдатрѡсак иг [рибе] ѡнѡсѡсти.

пѡдвала ж *дрвени подупирач у кући чагмари.*

пѡдвоити се, пѡдвоим се свр. *одвојити се, раздвојити се, поделити се.* — іни су се подвоили мѡло, ѡва^ѡ се старй одвоио.

пѡдѡкати, пѡдѡкам свр. *распродати, потрошити, проћердати.* — Подѡкали имање.

пѡделит, -а, -о *одељен, одвојен.* — Ймѡ сам чйче, али бйли су пѡделити.

пѡдлијѡпити, пѡдлијѡпим свр. *усторити, заостати; погоршати се (о раду, послу и с.л.).* — Йшло е тѡ двйје-трй гѡдине згѡдно, сѡд је мѡло подлијѡпило.

пѡдлѡжара ж *онај који је подлѡжан туђем угтицају, нестабилна, некарактерна особа.*

пѡдлубѡрити се, пѡдлубѡрим се свр. *набухнути, избочити се (о кори).*

пѡдмѡсти, -тѡм свр. *замесити, замутиги.* — Џзмѡш мѡрузнѡг брѡшна па ѡнда^ѡ се тѡ мѡло подмѡтѡ.

пѡдѡћи, -ћѡм свр. *надоћи (о тесту, хлебу).* — Џмијѡсе жѡне, јѡдне, пѡгаче па ѡнѡ ѡставй мѡно ... те пѡдѡђе.

пѡдражйвати, пѡдражуем несвр. *раздражйвати, разјаривати, изазивати (нпр. пса).* — Кѡ нѡ мѡју кѡрушу пѡдражуе, сѡба^ѡле лѡе.

пѡжйвети, -йм свр. *прожйвети (обично добро).* — Нйкад нйсам пѡжйвела.

пѡзлѡбнос[т] ж *злоба, пакост.* — Дѡк сѡдѡ ймѡ нѡкѡ позлѡбности.

пѡјѡвити, пѡјѡвим свр. *истерати, потерати стоку на пашу.*

пѡјѡкутити, -йм свр. *брзо појести, смазати, збрисати.*

пóнмити, пóн^имим свр. *материјално се опоравити, кренути набоље.* — Дóста е жéна тóне [у фабрици] пóн^имило и спóдигло животнй стáндáрд.

полéшкé прил. *на леђима, налећке.*

пóличáрка ж *најстарија кћерка која је „на полици“, тј. за удају.*

пóложáјник м *онај који први дође коме у кућу на Божий, полазник.*

пóложина ж *место где се стоци меће, полаже храна, метало.*

пóлубрвнáлија ж *полубрвнара.* — Кóђа е прáвљена пóлубрвнáлија или брвнáлија.

полóжити, пóлóжим свр. *посути лугом, пепелом.*

пóлупáмучин, -á, -ó (тур.) *који је са памучном основом а потком од кудеље и сл. (о платну).*

пóлучáтмара ж (тур.) *старинска кућа чије су две стране од камена а две од дрвета.*

пóљáш, -áша м *онај који живи у пољу.* — Дóлазé ови пољáши те ми рáде.

помáњкати, -ám свр. *угинути, полигсати, истребити се.* — На вéћó^и висини су помáњкали зéчеви од нéкé бóлести.

пóбоди м мн. *прва посета родбине удајој невести, првине.*

пóплести, -тэм свр. *исплести поплет, венац на котарици.* — Ўмио сам да исплетэм котóбањ, а да пóшпетэм не ўмијем.

пóплет, пóплета м *венац којим се завршава плетење корпе (или чега другог).*

поплијéсити, пóплијéсим свр. *прекрити се плесом, добити на себи плес, буђ (о сиру).*

попљóцкíвати, попљóцкуем несвр. *пожудно гледати некога кад једе и пије.*

пóрáсан, -сна, -сно *који је висока раста; крупан, развијен.* — Бйó чдек кру́пан, пóрáсан.

порéчати се, пóрéчам се свр. *посвађати се, споречкати се.*

порíммити се, пóрíмим се свр. *одродити се.*

порóбити, пóробíм свр. *опљачкати.*

порóвати се, пóруем се свр. *порвати се.* — Тй [од] мéне бй лáни јáчá, á^и да се пóруемо.

пóсвбикниња ж *усвојено женско дете.*

пóсилити, -йм свр. *постати силан, посилити се.* — Свé је óвó се нáело и пóсилило. — Сáд свé пóсилило, а јá сам освања́вала на машини.

пóследак, -тка м (обично у лок.) *крај, завршетак неке радње.*

пóстаја ж *в. капалица.*

пóстаљати, -ám несвр. *у пословици: Жéна пóстаљá човéка у вр сóврé и на днó сóврé.*

посóљати се, -ám се свр. *спотаћи се, оклизнути се, посрнути.*

пóсечити, -чйм свр. и несвр. *класти животиње и спремати месо за зимницу.*

потáванити, -йм свр. *направити таван.*

пѡтак, -а, -о *лош, полош*. — Пѡтака ми ђвѡ згрѡдица.

пѡтковѡн, -а, -о *насут каменом и шљунком (о пугу)*. — Свѡкѡн кѡћи пѡтковѡн пѡт; ако није асвѡлтѡран, али је пѡтковѡн.

поткрвѡвити, **поткрвѡвим** свр. *мало се угојити*.

потпѣтити, **потпѣтим** свр. I в. *омуљити*. — Много потпѣтила гѡдина.

II. ~ *се пореметити се, окренути се нагоре, наопако*.

пѡтрулити, -ѡм свр. *почети трулити, бити мало захваћен труљењем*. — Ако е ђбућа [у кола] пѡтрулила, стѡѡ напољу, ђн је ђндѡ предѡбува.

потрѡсити, -ѡм свр. *мало посути (нпр. паприком, сољу и сл.)*. — Потрѡсѡм ѡленѡм паприком.

пѡчасити, -ѡм свр. *изгубити време чекајући*.

почѣстѡвати, **почѣстѡвам** несвр. *правити честим*. — Ђдарѣ се прирѡшци, почѣстѡваш рѡгове.

пошклубѡкати се, -ѡм се свр. *добити шклубуке, тликове, оприштити се*. — Пошклубѡкѡ се ко да е се вѡљѡ по кѡпривѡма.

празниѡк, -ѡка м *тањир*. — Није се јѣло из празниѡка, но из ѡасѣ.

првѡчитити, **првѡчим** несвр. *бити први, најбољи, предњачити*. — Људи су вѡљели да првѡче.

прѡвенчѡр м в. *првешчар*.

прѡвече и **прѡвешче** с в. *пооди*.

прѡвешчѡр м *онај који иде у првешче*.

првѡкоп и **првѡкоп** м *прво копање кукуруза*.

прѡбѡвати, **прѡбѡвам** свр. а. *преболети бобање (о ѡуриѡима)*. б. *фиг. преболети, презжалити*.

прѡвоја ж *превој*. — На онѡ прѡвои.

прѡвѡрт м *врста плега*.

прѡгнѡт, -а, -о *много јак, прејак (о пићу)*.

прегѡворити, **прегѡворѡм** свр. *наговорити*. — Дѡшѡ трѣћѡ пѡт лѣним наѡином и прегѡворѡ ме и ђдѣм за њѣга.

прегѡдинити, **прегѡдѡним** свр. *провести годину дана*. — Таѡ рѡѡ ѡстѡ код мѣне, прегѡдиниѡ. — Ако прегѡдини јѣдно двѣ гѡдине, тѡ б прѡпало.

прѡденац, -нца м *чврста веза која се прави упредањем, увијањем коноца помоћу дрвета*. — Ђвио на прѡденац.

прѡдѡрати, **прѡдѡрѣм** свр. *прећи, огићи, превалити део пута*. — Док прѡдѡрѣм ја мѡло дѡље те се спѡсим.

прѡжати, -ѡм несвр. *вребати*. — Прѡжа, прѡжа и ѡватѡ мѡша

прѡживљѡѡ м *буран, тежак живот са доста доживљѡја, обично непријатних*.

прѡзвати, **прѡзовѣм** свр. *преименовати, назвати другим именом*. — Сѣмени се звѡли ђни па смо и мѡ прѡзвѡли жандѡри, комѡнисти прѡзвѡли милиѡѡѡци — свѣ крстило на свѡѡ наѡин.

презиме с *име одмила које млада даје укућанима и родбини*. — Кдљко гдђ има кужана, свѣ мбраш да зовѣш презименом, свѣ презименом осим човека: свѣкрову ма^жка или мама, свѣкра тале или татица, ђѣвера брале.

прѣкада ж *прекадња, панаја*.

прѣкрѣтити, прѣкрѣтим свр. *ускрѣтити, забранити*. — Прѣкрѣтио ми лѣкар вино.

прѣкрѣт м у изр. на прѣкрѣт. — Овамо има где заплнѣ на прѣкрѣт и трѣица навлаче ону шину на она^ж тѣчак.

прѣламача ж *врста пушке чија се цев преклапа, прелама*.

прѣлетак, -тка м *онај који је од прошлог лета, од прошле године (нпр. сено)*.

прѣлетни, -а, -ѡ *лањски, прошлогодишњи*. — Тѡ нам је прѣлетно жито.

прѣпѣћи, прѣпечѣм свр. у изр. *нѣмилѡм се гѡсту лѣбац прѣпечѣ*.

прѣпокрѣвати, прѣпокрѣвам несвр. *поново покрѣвати*. — Кад ова^ж мали порастѣ, он ће [да] прѣпокрѣва даљѣ.

прѣпокрѣти, прѣпокрѣјем свр. *поново покрѣти*. — Ово ћу ја са да прѣпокрѣјем.

прѣпѡставити се, -им се свр. *представити се*. — Да се прѣпѡставим.

прѣпрѣдача ж *поњава од прѣпрѣдене вуне или кудѣље*. — Дѡниѣла сам два-дес ѣ двиѣ прѣпрѣдаче пѡњава што сам ткала.

прѣсвѡити, прѣсвојим свр. *насвојити, надвладати (о болести)*. — Глава ме прѣсвѡила.

прѣсѣвити, -им свр. *в. сѣвити*.

прѣскакало с *место на оградѣ где се прѣлази, прѣскаче, прѣлаз*.

прѣсмѣјавати се, прѣсмѣјавам се несвр. *подсмѣвати се*. — Иду па се прѣсмѣјавају мѣне.

прѣсниѣтити се, прѣсниѣтим се свр. *савити се, скупити се, прѣвити се (од глади, умора или болести)*.

прѣставити, -им свр. (*узречица*) у изр. **прѣстави**, **прѣставимо**, **прѣставите** на пример, *рецимо*.

прѣтргнути, -нѣм свр. *изненада нешто учинити, потегнути*.

прѣтѡцати се, прѣтѡцам се несвр. *стално прѣлазити из једног места у друго, погѡцати се*. — По туђим кужама се прѣтѡцала.

прѣцркнути, -нѣм свр. *умрети од страха*.

прѣжуља ж 1. *плехани суд са дршком за прѣжење кафе*.

2. *Већа посуда за печење жагњадѣ или прасади*.

прѣбѣрати, прѣбѣрам несвр. *распрѣмати сто*. — Туна ѡстанѣ сѡбра пѡстаљена и тѡ се не прѣбѣра док нѣ сванѣ.

прѣбѡдова ж *врста пушке*.

прѣвидити, -им свр. *видѣти привиђење, приказу, прѣзрѣти се некому*. — Ишѡ сам кроз грѡбље, ништа прѣвидно ни сам. Пѡнеко, браће, чѡдѣ ме, каже: „Ја сам прѣвидио“.

пригуслати, -лам свр. *досадити, додијати*. — Пригуслало ми његово причање.

пријеклад м *камен подметач на који се наслањају дрва на огњишту*.

призрети, призрём свр. *учинити се некоме да нешто види, привидети се*. — Ја сам каже, призрњ, мене уплашило ђвњ, уплашило ђнњ.

приказаније с *приказа, утвара*.

прилињати, прилињам свр. *косећи додати на претходну траву*. — Ја сам ђвњ лани прилињњ ... накњсио сам ђтаву, мњжда имњ иљаду књла.

припáрити, припáрим (трп. прид. припáрен, -а, -о) свр. *направити пар, саставити, комплетирати, спарити*.

прилепљив, -а, -о *који се лако преноси, заразан, инфективан*. — Прилепљивњ бњлњс.

примитњван, -вна, -вно *мали, незнатан*. — Ђтац ми је дњо примитњван дњо имњња.

припадно прил. *у најпогоднијем тренутку и на одговарајући начин*. — Чњњку трњбњ да приђњш припадно.

приптати, -птњм свр. (тур.) *гушити, заптити (о астми)*.

прирожак, -шка м (мн. прирошци) *краћи рог на кући*.

прирудити, -њм свр. *(о бељењу платна, умакању и сушењу на сунцу) в. уполовачити*. — А прируди, ђпњт умачи; од сунца прируди, уполовачи.

прислава ж *в. обетина*.

прладати се, -њм се несвр. *дробити се, ситнити се, трошити се (нгр. хлеб)*. — Ако га [хлеб] не њзмијњшаш дњбро, ђн се прладњ.

прладовина ж *труло дрво које се распада, прлад*.

прњавор м *прње, дроњци*. — Ђзмњм ђнњ прњавора што мњгу да обучњм.

прњбаљати, -њм несвр. *прњбављати, обављати неки обред, обичај*. — Јњдно сњло данњс прњбаљњ приславу, друњњ друњи дан.

прњурљати се, -њм се свр. *проварити се (о млеку)*.

прњвирати, -рњм несвр. *загревати до врења, кључања, варити*. — Ђвамо ба-књраче вњдњ прњвирњмо.

проживњти, -њм свр. *оживњти*. — А нњ веруем сњма сњби: дњ л је проживњо, кумим те бњгом!

прозњборити, прозњборњм свр. *проговорити, рећи, казати*.

прњломљен, -а, -о *који има рупу, шупаљ, пробијен*. — Прњломљњна књска.

промућурити, промућурим свр. *размислити*. — Мњраш дњбро да промућуриш.

прњпјевати, -њм свр. *фиг. постати срећан, задовољан, богат и сл.* — Књ крњво рњди, нњ мож да прњпјевњ.

прњстњтњња ж зб. *прост, сиромашан народ, сирњтњња*.

прњтњк м *ређе сњто за прњтокање стрних жњта, решето*.

прòтирати, -рём несвр. *протурати, прометати*. — Тка се без чўнка, прòтирè се на гўжвице.

прочапрљати, -ām свр. *прочепркати*.

прòчèвље с део *огњишта где се ложи ватра и кува јело*.

пртљача м и ж *онај који много прича, пртља, брбљивац*.

пру́гло, -гла с *дрво причвршћено за косу кад се косе стрна жита*.

прцо́ка ж пејор. *мека, слаба ракија, брља*.

пўвòр м *пепео од цигарете*.

пўдити, пўдим свр. *терати, гонити (о стоци)*.

пўпул м (мн. пўпуљеви) *пупољак, изданак*.

пўстошāн. -шна, -шно а. *размажен*. б. *безобзиран*. — Народ бїо пўстошан.

пустòшити, **пустòшїм** несвр. *пуштати на вољу, чинити некоме по вољи (обично детету)*.

пустòшити се, -їм се несвр. *ачити се, мазити се у говору*.

пўсула ж (тур.) *писани документ, потврда, уверење*.

пўтовођа м и ж *онај који показује пут, водич*. — Ўзèли га Нёмци за пўтовођу.

Р

рāван, -вна, -вно *једнак, исти по старости*. — Јā и Мијāило смо рāвни.

равāнчица ж у дем. *значењу: равница*.

радећї, -ā, -ē *радни*. — Радећї дан.

Рāдич, Рāдича м *име*.

Радòета м *аугм. од Радоје*.

рађèње с *гл. им. од радити*. — Злò рāђèње — гòтово сўђèње.

разговāрати се, **разгòвāрам се** несвр. *забављати се, љубависати*. — Нїје имало мòмак и ћèвòўка да се разговāрају ко сād.

рāздвојак, -ўка м у изр. *по рāздвојку, на рāздвојак попола*. — Па се йшло цркви, па по рāздвоўку, јèднè нèдеље нèколко, дрўге нèколко, пòла, и тākò.

рāздвоица ж *подељеност, раздвојеност*. — На рāздвоицу нам имāње.

рāзрушити се, -їм се свр. *престати бити рушан, скинути црнину*. — Јòш се нїсам рāзрушила за нїм, а рòшла е гòдина.

Разўмèнка ж *име*.

рāжабити, -їм свр. *згазити као жабу, рашчеречити*. — Оће ðтац да е рāжабї. — А сād: залїзò мòмак ћèвòўку у тмўшу — да е рāжабї.

рāзвлāком прил. *радити нешто развлачећи, полако, лагано*.

рāзлог м обично у изр. с *рāзлогом (радити нешто) полако, натенане, без журбе*. — Нек чòек пїђе с рāзлогом.

рāк м *рачвасто дрво којим се уклешти дрвени обруч приликом везивања*.

ра̀ношљива ж *врста шљиве.*

ра̀нфла ж *шара на вуненим чарапама.*

ра̀њеница ж *свиња која се храни за зимницу; исп. и ђубрњница.*

ра̀њеничица ж *дем. од ра̀њеница. — Ђбила сам ра̀њеничицу.*

ра̀свѣт м *зора, освѣт. — С вѣчери још ђтишђ, а долазим кад је ра̀свѣт.*

ра̀сперѣјати, -јам свр. *растрести, раздвојити, раишчешљати, расперјати.*

ра̀спредено прил. *меко предено.*

ра̀сприча̀вати, ра̀сприча̀вам несвр. *увесељавати, разонођивати причама, шалом. — Чавуш, тђ е неки кђи ра̀сприча̀ва та̀мо свѣрбу.*

ра̀спрѣа̀с, -ста, -сто *раздвојен, растављен, са размаком. — С једне стране по̀трпа̀м шину, а ђнђ доле ђстанѣ ра̀спрѣа̀сто, има три-чѣтири сантима између дуге доле.*

ра̀спустђшити се, ра̀спустђшим се свр. *размазити се.*

ра̀спутица ж **1.** *кракови који се одвајају од главног пуга. 2. раскрсница.*

ра̀сцерити, -ѣм свр. *испрскати, распукнути (нпр. цигла).*

ра̀ткати, -ам несвр. у *дем. значењу: радити. — Јђш ра̀ткам дђбро.*

ра̀тније прил. (тур.) *боље, безбрижније. — Ратније се живи.*

ра̀уна ж *део испод казана где се ложки ватра, ложнице.*

рѣгнути, -нем свр. *јако, грубо гурнути.*

рѣдац м *жица, ред на сукненом платну.*

рѣдниѣ, -а, -ђ *који долази по реду, природан. — За четрдѣсет дана зђвѣмо ђпет рѣднђ, као и први пѣт. — Рѣднђ се тђ послѣжуе. — Ђмро од рѣдне смрти.*

рѣкла ж *женски капутѣи.*

рѣндити, -дѣм несвр. (тур.) *стругати, рендати (о дрвету). — Он рѣнди то на тѣзги.*

рѣпача ж *дрво које везује предњу и задњу осовину кола, срчаница.*

рѣпѣљак, -љка м *пегѣлка у воћа и поврћа, коренчиѣ. — Кад ђнаѣ рѣпѣљак [корен печурке] ђдломѣш, оно тђчи млѣко рѣјо.*

рѣчѣште с *старо речно корито.*

рѣшма ж (тур.) *нарез, урез (обично на металним деловима).*

рѣшма̀с, -ста, -сто (тур.) *који има решму, нарезан.*

рѣвати, -ам несвр. *гурати; вући, теглити. — Рѣваѣ ко сирђче.*

рѣнути, -ѣм свр. *гурнути, навалити.*

рѣпа ж *велики камен, каменчина, стена.*

рогђзѣн, -а̀на м *паразитук; исп. и курѣзѣн.*

рогђца и рогђца ж **1.** *тање дрво са скраћеним огранцима за сушење сена и сл. 2. колац у гумну, стожер.*

родомђљац, -ђљца м *домородац. — Тђ ни́су водна̀ родомђљци, но су дошља̀ци.*

рòђѣнче с (мн. рòђѣнчад) *онај који је у блиском сродству, рођени*. — Їмала сам дѣвере — [праву] рòђѣнчад. — Купуе ми [очух] ко рòђѣнчету.

рòига ж в. *рогоца (1)*.

рўвати се, -вѣм се несвр. *рвати се*.

рўдеж ж *отпаци вуне који се одстрањују ваљањем сукна*. — У ваљалицама они маљеви тучу докле њзбије она рўдеж.

рўдица ж *вуница*.

рўи, рўја, рўјо *који је црвенкасте боје, румен, ружичаст*.

рўити се, -ѣм се несвр. *бити руј, црвенкаст, руменети се*. — Рўи се парадас.

рўка у изр. *на рўке радити радити ручно*. — **бїти с рўкѣ** *бити од користи, помагати*. — Да им бўдѣм са рўкѣ.

рўпоклїс м *народна друштвена игра*.

рўчити, рўчим несвр. *ситати*. — Рўче шљїве у капу.

рўчка ж *земљана посуда са ручком*.

рўшвацз м *русвај, лом, хаос*.

С

сабља ж *фиг. човек, борац наоружан сабљом*. — Дѣвет сабљї ђтишло на Кòсово.

саврїшити, саврїшим свр. *свршити студије, добити диплому*. — Да саврши за маїнског инжињера.

сагубити се, сагубїм се свр. *отићи незнано куд, изгубити се*. — Ја мбрам неку да се сагубїм, а ти да ђстанѣш сама.

садалька ж *направа за сађење, садилка*.

сайбија м и ж (тур.) у изр. **бїти** ~ в. *мукает*.

саковац, -ѡвца м *врста плуга*.

сакуљача ж (тур.) *део кола који спаја руду и предњи трап*.

салаи м *кош за кукуруз*.

самїѣшати, самїѣшам свр. *умешати, помешати*. — У сїту жїта самїѣша и зѡби. — Тѡ самїѣша па пїђе.

самсара ж (тур.) в. *їацара*.

сандучара (тур.) ж *кошница за пчеле направљена од дасака*.

сан[и]ѣти, -сѣм свр. *снети*. — Нек санесѣ ми пушку.

сапсовати, сапсуем свр. *мало опсовати, изгредити*. — Она њѣга сапсовала.

сачма, сачмѣ ж (тур.) у изр. **сејати на сачму** *сејати руком*.

сашуѣти, -ѣм свр. *прећугати*. — Он сашуѣ, ја се извўко и пѡбего.

свѡдбар м *обично у мн.: свѡдбари девојачки сватови*.

свѡдан, -дна, -дно (обично у мн.) *једнак, исти*. — Свї смо мї свѡдни.

свѣкнути, -нѣм свр. *научити нешто; навикнути се на нешто.* — Свѣкнѣм тѣѣ пѣсѣ.

свѣнѣћѣи, -ѣ, -ѣ свињски. — Овчећѣ или свињећѣ [месо].

свѣнѣац, -нѣа м обор за свиње које се гове; исп. *ѣбор.*

својина и **свѣдина** ж *родбина, својга, фамилија.* — Пѣшла нѣкѣѣ свѣдини ѡвѣмо. — Је л Ви свѣдина кѣка?

својсто с а. *родбинска веза.* б. *порекло.*

сврѣкуља ж в. *сакуљача.*

сврѣкати, сврѣчѣм несвр. *скинути лишће са пруга, гране.* — Узмѣм гране вѣкѣ па сврѣчѣмо. Грабово дрво, грана ... Ја не ѡдломѣм гране, него сѣмо сврѣчѣм шѣму [лишће].

сврѣзѣв, -а, -ѡ *неуредан, запуштен; исп. смлѣтав.*

свѣђи, -чѣм свр. *смањити, умањити.* — Дрѣжали су мѣло стѣкѣ па су ѣ тѣ свѣкли.

сѣбе *речца којом се означава просторна и временска удаљеност.* — Ћѣ сѣбе Раѣдова кућа. — Пронѣверила бѣђку, ѣ тѣ ѡткѣ[д] сѣбе. — ѡткѣ[д] сѣбе нѣје кѣша љѣцки пѣла.

сѣбица ж *мека ракија јачине ѡко десет гради.*

сѣвити, -ѣм свр. (тур.) *погрешити.*

Сѣнца ж *име ѡдмила којѣм невеста зове најстарију заову.*

Сѣја ж *име ѡдмила јетрви.*

сѣлѣјка ж *пејор. женска особа која трача по сѣлу.*

сѣлѣнце с *хип. ѡд село.*

сѣнт (тур.) у изр. *на сѣнт ѡприлике, приближно.* — Знѣмо на сѣнт пѣт кѣдѣ е. — Нѣкад мѣсечина па се вѣдѣ, а нѣкад нѣкѣ на сѣнт идѣмо.

сѣпетка ж (тур.) *мања котарица, прави се обично ѡд лесковог дрвета.*

сѣпија ж (тур.) *буре у којѣм се штави кожа.*

сѣбара ж *примитивна кућа ѡд дрвета улепѣног блатом, која стоји на четири сохе.*

Сѣгава ж *име овци.*

сѣѣрак, -рка *врста крушке.*

сѣла ж *много.* — Сѣла ли ћеш мѣкѣ вѣђети.

сѣмсѣнка ж *крањца.* — Кѣ да е сѣмсѣнка.

сѣпљѣти, -ѣм свр. *стегнути.*

сѣрѣшњача ж *земљана посуда за сѣрење млека.*

сѣрѣштина ж *аугм. сѣрѣште.*

сѣротан, -тна, -тно *сѣромашан.* — Дѣста сѣротан краѣ.

сѣрѣтуша ж *комарица.*

сѣса ж у изр. *уѣтити трѣнѣсту сѣсу заостати у развоју, закрѣљати; исп. закудрати.*

си́сак, -ска м испупчени, истурени део мезве на који се сипа.

сја́гњен, -а, -о бремениг (о овци).

сје́рјав, -а, -о који има сјерине, неопран, прљав (о вуни).

сје́рина ж прљавитина на вуни. — Сјерина е неопранитина са оваца.

сје́руша ж врста траве.

сју́зити се, сју́зим се свр. ујединити се, повезати се. — Он се сјузи с Турцима.

скле́шпит, -а, -о који није гломазан, мали, лепог облика, згодан за руковање, ношење и сл.

скљо́бати се, скљо́бам се свр. срушити се, сручити се.

скдо́блѧс, -ста, -сто пљоснат.

скдо́зан, -зна, -зно (обично у ж. роду) бремениг (о кози).

скр́пѧтно прил. тешко, напорно; неповољно, непрактично. — Скрпѧтно је доћи тамо. — То е било скрпѧтно, неекондично: трѣба вдови, па трѣба два пута да идѣш за вршалицу, па за постолје.

скр́чати, -ѧм несвр. оглашавати се шкрипањем, шкрипати. — Кдола тамо скрчѣ, пиштѣ она дрвенѧ кдола.

сла́вац, -вца м онај који слави крсну славу. — Од славаца ѧма највише Никольца.

сла́нтољити, -ѧм свр. опљачкати, поробити. — Вдоћа на тавану — свѣ је то слантољено, покупили и днѣли.

слѣ́мити, -ѧм I. фиг. попити. — Слѣмио лѧтар вина за ручак.

II. ~ се слѣти се, сложити се. — Да се то слѣмѧ.

сли́чит, -а, -о сличан. — Сличита имѣна.

смија́нција ж смех, шала.

смиш́љен, -а, -о сналажљив. — Жѣнскѧ глава у сѣкунд смишљѣнија нег^к човѣк у сау.

смла́тав, -а, -о в. сврзав.

смлѣ́чавина ж пена која се ухвати на млеку кад се кува.

смдо́к, смдо́ка м млечни производи, бели мрс.

сморо́гати, -ѧм свр. фиг. удаљити некога, одстранити.

смрдо́тина ж оно што смрди, смрдљива лешина. — Што прилазиш смрдо-тини?

смрзо, смрзли м мраз, мразеви. — Бѧше смрзли с јѣсени.

сму́кара ж пејор. змија. — Шѧран [поскок] је смукара најљуђѧ.

снадо́дити се, снадо́дѧм се несвр. сналазити се. — Снаоди се како знаш.

сдо́ара ж соха која се употребљава при товарењу коња.

сдо́дом, сдо́дома м уселина, урвина, јама; исп. и урвача.

сока́чара ж в. селанка.

сѳница ж *плав* у саона. — Ўзмѳ се маљ и накуцава се ногар у сѳницу. Два ногара у јѳдну сѳницу.

сѳничак м *траг саоница*.

сѳњити, -ѳм несвр. *помало падати, сипити (о киши)*. — Сѳњѳ те га угаси.

сѳшка ж *стожер, колац (на гумну)*.

спјѳнити, -ѳм свр. *скинути пену, нпр. са млека кад се кува*.

сплачињара ж *пејор. жена лошег морала*.

спѳдићи, -гнѳм свр. *одајити, подићи*. — А ѳвѳ двѳе жѳнскѳ [деце] врати гѳр, и ѳна тѳ спѳдигла и удала.

спѳмѳн м *споменик*.

справниѳ м *алатка за хобловање дрвета, рапон*.

спрѳдача ж *предени вунени покривач*.

спровѳдити се, **спрѳводѳм се** несвр. *проводити се*. — Такѳ сам се ја спрѳвѳдила.

спрѳштити свр. *згњечити, здробити*.

спѳдити, **спѳдим** свр. *сјурити, стерати*. — Спѳди те тѳмо ка но тѳ ѳвце.

срѳдчка ж *цвѳчица од зове за намотавање плетива која се ставља у чунак*.

сребрѳнац, -нца м *врста пасуља*.

срѳдњѳк, -ѳка м *човек осредњег имовног стања*.

срѳђ м (мн. срѳђеви) *дуга у задну каце и бурета*.

срѳћа ж у изр. **стѳти (некоме) на срѳћу спречити**. — Стѳни сирѳти на пѳт, нѳ мош на срѳћу.

срѳада ж (тур.) *серѳада*.

стѳвљати се, -ѳм се несвр. *навијати за јѳдну страну у спору, мешати се*. — Кѳзна ће ти бити педѳсет ѳљада ако нѳшта бѳдѳш се стѳвљала. — Госпѳдине сѳдија, нѳћу нѳшта да се стѳвљѳм, сѳмо да чѳѳм.

стаклѳрац, -рца м *врста кукуруза*.

стѳклѳѳ, -ѳѳа м *мала стаклена флаша, чокањчиѳ*.

стѳрка ж *пчелињи рој, друштво које презими*. — Дрѳгѳга прѳљећа ја сам дѳо ѳѳму рѳѳ јѳдан, а мѳне ѳстала стѳрка.

стасѳвати, **стасѳвам** несвр. *доспевати, приспевати (о воћу и летини)*. — Стасѳвајѳ мацѳрке.

стѳсати, **стѳшѳм** свр. *доћи, стићи*.

стѳпѳн, **стѳпѳна** м у изр.: **по стѳпену постѳпѳно**. — Пѳдмладак се уништѳва по стѳпену.

стѳдѳвати, **стѳдуем** несвр. *стѳдѳти се, устѳзати се*. — Стѳдуе рѳдити.

стѳѳнкача ж *стѳница*.

стѳгуља ж *мањи стѳг, обично пасуља*.

стѳѳѳи, -а, -ѳ *који се чува за свечане прилике, стајаћи*. — Стѳѳѳе кѳшуље.

стотњѣк, -ѣка м буре које узима сто литара.

стѡчица ж у дем. значењу: стока. — Штѡ рѡднѣм — рѡднѣм, полако, стѡчицу глѣдѡм.

стѡчница ж женска особа која чува стоку, чобаница.

стрѡжати, -ѡм несвр. *стражарити; пазити на нешто*. — Стрѡжаш и чѡваш.

стрѣвити, -ѡм свр. *срести*.

стрѣжев, -а, -о *храстов*. — Ымѡм зѡбрана стрѣжевога.

стрѣмица ж *најлонски конац за удицу*.

стѣбе ж мн. *мердевине*.

стѣлити, стѣлим свр. *погамнети, замрачити*. — Стѣлило у кѣни о дѣма.

стѣпѡс, -ста, -сто који је као ступа, који подсећа на ступу, дебео. — Ымѡ стѣпѡсте нѡге.

судѡвица ж *суша*. — Погѡдила нас судѡвица.

судѡта, судѡтѣ ж *наткривено место, место које не кисне*. — Ка се потрѣви кѣша, мѡрало е судѡте да ѡмѡш или трѣмове.

сѣгласница ж *сагласност, пристанак*.

сѣдѡрник м *судница*.

сѣдити се, сѣдим се несвр. у игри пиѡка: *одређивати ко ће прѣи играти*. — Прѡ вѡкѡ тѣрѡмо [пиѡке] ѡ шаку. Кѡме се ѡставѡ [на руци] нѡвише, тѡ прѡи ѡгрѡ.

сѣдланица ж *длан, шака*.

сѣкара ж *змија; смук*. — Знѡ штѡ су сѣкаре? ѡнѣ што се вѣчѡ по зѣмљи.

сѣлдрѡма ж (тур.) *зграда за кукуруз у клипу, салаш*.

сѣлити, -ѡм несвр. (тур.) *одобравати, потврђивати, признавати*. — Босѡнац сѡмо сѣлѡ.

сѣљати, -ѡм несвр. *ѡћи у већем броју, сѣљати (о народу)*. — Сѣ тѡ ѡшло, сѣљало.

сѣро-црѣвен *тамноцрѣвен*. — А тѡ цѣт од тѣ црѣмушицѣ дѡђе сѣро-црѣвен.

сѣстати се, -нѣм се свр. *уморити се, сѣстати*. — Вѡлови ми се сѣстанѡ.

сѣстоаница ж (обично у мн.) *ногоступ*. — Ыдѣм сѣстоаницѡма

Т

тѡбѡрка ж буре са водом за *расхлађивање при печењу ракије*.

тѡвањача ж *таванска греда*.

тѡкуша и тѡкиша ж *врста крушке*.

тѡкши, -ѡ, -ѣ *слабији, лошији*.

тѡнчица ж *врста пушке*.

тарѡблија ж (тур.) *кућа од брѡвана, тарѡбе, брѡвѡнара*.

тѡрак, -рка *гребен за чешљање, огребљавање кудеље*.

- тѣрлити се, -ѣм се несвр. *фиг. мучити се.*
- тѣрчати, -ѣм несвр. *чешљати кудељу тарком, гребенати.*
- тѣчка ж *дрвени кров.* — Покривено тѣчкѣм па ђтруло.
- тѣшкѣ (тѣшкѣ и тѣшкѣ), -ѣ, -ѡ *фиг. велики, огроман; исп. сѣла.* — Бѣће тѣ тѣшкѣ нѣрод.
- тежѣпара ж *простирка или покривач од тежине, кудеље.*
- тѣњкѣр, -ѣра м *возач тенка.*
- тѣпалук м (тур.) *затиљак.*
- тѣпати, -ѣм несвр. *звати одмила.* — Њѣга тѣпају Мѣле.
- тѣпелѣк м *капа црвене боје коју су носиле девојке и невесте.*
- тѣпколити, -ѣм несвр. *изговарати неправилно неке гласове, тепати.*
- тѣјѣкан, -кна, -кно *тих, тихан.*
- Тѣтма ж *брдо у Драгачеву.*
- тишѣна, тишѣнѣ ж у изр. *ис тишѣнѣ лагано, полако.* — Ис тишѣнѣ да се кѣвѣ.
- тѣмѡра ж *тмурно време пред кишу, тама.*
- тѣлмѣч, -ѣча м *туљач.*
- тѣп м (тур.) *термин у игри пиљака.*
- тѣчкара ж (обично у мн.) *в. аутњак.*
- тѣван, -вна, -вно *зарастао у трави, обрастао травом.* — Пшѣница тѣвна.
- тѣвсати, -шѣм несвр. *трајати.*
- тѣпѣт м *бат, топот, шум.*
- тѣгнути, -нѣм свр. *фиг. изненада, одједном нешто учинити, потегнути.* — Он ѣе тѣгнути и отѣћи.
- тѣнда ж *врста цвећа.*
- тѣнѣкуша ж *врста пушке.*
- тѣнѣнац, -ѣнца м *други рој (о пчелама); исп. и другенац.*
- тѣнѣња ж *врста бораније.*
- тѣнѣскиња ж *стог, крстина пшенице од тринаест снопова.*
- тѣлац м *део трлице.*
- тѣлити, -ѣм несвр. *тући конопљу или лан на трлицу.*
- тѣлица ж *дводелна дрвена направа којом се трли.*
- тѣпеза ж *низак округао сто, синија.*
- тѣношка ж *ниска столица на три ноге, без наслона, трножац.*
- тѣпѣрка ж *марама троуглог облика.* — Мѣрама тѣпѣрка с нѡсила плѣтенѣ о тѣжинѣ.
- тѣшити, -ѣм несвр. *дробити, ситнити (нпр. хлеб).*
- Тѣуба ж *велики народни фестивал трубача и смотра народног стваралаштва и фолклора у Гучи.* — Вѣћѡ сам га о Тѣуби у Гучи.

груњѣсати, -ām несвр. пејор. *играти*.

трѹтуша ж *матица која носи*.

тѹвити, -й̄м несвр. *схватати, знати; памтиги*.

тѹлити, тѹлим несвр. *гасити*. — Нáрод пòсе тѹлио òвѣ страћаре; нáма бíло сагòрело.

тулѹмбе, тулѹмбета с (тур.) *зупчаник на ручној вршалици који обија клас*.

тѹњати, тѹњам несвр. *лоше играти, трапарати*. — Јá се јѣдѣм ко мѣсѣц кад вй̄дим нѣко да тѹња и н ѹмѣ да й̄грá.

тѹпикáв, -а, -о *приглуп, туп*.

тѹра ж (тур.) *в. кáши*.

тѹрити, -й̄м свр. *ставити, метнути*.

тѹрковац, -òвца м *врста цвећа*.

Тѹрска̄ ж *сјенички крај, Санџак*. — Од Тѹрске̄ па òвамо мáло.

тѹтомй̄ш } м (у ген. једн.) *народна игра*.

тѹтумрáк м *фиг. глупак, будала*.

тѹчити, -й̄м свр. *ударити*.

Ћ

ћáса ж (тур.) *земљана посуда*.

ћѣпѣпак, -ѣнка м *пањ или даска на чему се сече печење*.

ћѣрнич м (тур.) *непечена цигла*.

ћѣрт м (тур.) *урез, усек на греди*.

ћй̄врије ж мн. (тур.) *материјал, прибор, грађа уопште што служи за прављење чега*.

ћилимача ж (тур.) *вунена поњава*.

Ћòрлáш, -áша м (тур.) *надимак*.

ћуша ж *предњи део раоника*.

У

ўбити, ўбиѣм свр. *заклати свињу за зимницу*. — Ўбила сам рањеничицу.

ўбѣйница ж *в. рањеница*.

ўбратимити се, -й̄м се свр. *узети некога за брата, побратимити се*. — Ўзео га јѣдан место брата, ўбратимио се са јѣдним вòд кòмшиѣм.

ўбрѹшен, -а, -о *тврд за мужу*. — Првò кад пòдой тѣле, òндá се измѹзѣ да се вй̄ме мáло омѣкшá да нѣ би òстало ўбрѹшено.

ўвикнути, -нѣм свр. *навићи, навикнути*.

Ћвнтлнт, -ѡм свр. *бациги, зафрљачиги*. — Ћвнтлѡм шаќкачу у нѣкѣ шљивѡѣ.

Ћврљати, -ѡм свр. *изгазиги, замрсиги*. — Бѡле нѣкѣ кѡноплѣ па свѣ пѡкчад ѡврљала.

Ћдвѡѡни -ѡна, -ѡно удвоѡен, дугли. — Стѡвѡмо ѡдвѡѡну стражу.

Ћдрвѣнчити се, -ѡм се свр. *укочити се, удрвѡнѡти се*.

Ћжак, -шка м *даждевњак*.

Ћзасѡб прил. *узастѡпно*. — Бѡо сам трѡ пѡта у бѡлници узасѡб.

Ћзрѣч ж *узречица*.

Ћјармити, ѡјармѡм свр. (тур.) *самлѡти за јарму, самлѡти слично јарми*.

Ћклизнути, —нѣм свр. *склизнути, ѡмаћи се*.

Ћкѡрба ж *прекор, укор*.

Ћкрс прил. *унакрс*. — Баца јѡбуку [млада] ѡкрс.

Ћктати, -ѡм несвр. *гласно певати*.

Ћкупити, -ѡм свр. *скупити, накупити, прикупити*. — Двѡдес тѡвѡра за дан мѡба ѡкупила шљѡва.

Ћламбити, -ѡм свр. *подвалѡти, подметнути*. — Јѡ вѡма ѡламби.

Ћм м у изр. од ѡма *ѡтприлике, ѡдока*. — Јѡ га нѡвиѡ [сат] од ѡма.

Ћмѡкало м пејор. *дете које умаче хлеб у неко јѡло*. — Бѡгати, умѡкало, кѡ е мѡѡ ѡувѣгѡѡа.

Ћмак, ѡмака м у изр. *бѡти на ѡмаку при крају жѡвѡта, на измаку жѡвѡта*. — Жѡна слѡба, на ѡмаку.

Ћмерити, -ѡм свр. *пѡставити равно, водоравно*. — Мѡра да се ѡмерѡ рѡзбѡѡ, да бѡде рѡвномѡрно, нѣ смѡѣ да колѡбѡ.

Ћметан, -тна, -тно *вѡшт, умѡшан*.

Ћметрити, -ѡм свр. *сложити дрѡа количине јѡдног кубног метра*.

Ћмѡша ж *мѡшавина*.

Ћмљѡти, ѡмѡлѡм свр. *намлѡти, самлѡти*. — Кад ѡмѡ водѡ, ѡмѡлѡ лѡѡдма.

Ћморба ж *умор*.

Ћнутрашњѡница ж *унутрашњѡ органи, изнутрица*.

Ћпѡчѡњачити, -чѡњѡчим свр. *пѡстати пѡчѡњак, добити зрна, зазрнити*. — Да упѡчѡњачѡ мѡлко.

Ћполѡвѡчен, -а, -ѡ *који је неком радњѡм доведен до половине, напола гѡтов*.

Ћполовѡчитѡ, -лѡвѡчим свр. *пѡстати напола гѡтов, напола припремљѡен неком радњѡм*.

Ћпѡштѡвѡвѡње с *пѡштѡвѡње*.

Ћпѡштѡвати, -ѡем свр. *ѡказати пѡштѡвѡње, пѡчаст*.

Ћпредѡно прил. *тврѡо предѡно*.

Ћпредѡнѡчен, -а, -ѡ *који је чврѡсто свѡзан „на предѡнац“*.

упрцати, упрцам свр. *побећи, одмаглити*. — Нису мџгли да упрцају никуд.
 упуња̄с, -ста, -сто пун, пуначак, дебео. — Није такџ крупан, упуња̄с чџвек,
 него ма̄ло ма̄њи и ма̄ло та̄њи.

урвача ж в. *сџдом*.

ургѣнта ж *врста кромпира*.

уређати, уређам свр. *ређе нешто радити*.

уријез м фиг. *оштрина, чврстина (о људима)*. — Нема уријеза ниџко.

урушан, -шна, -шно *који је затворене боје, таман, црн*.

усвоити, усвоим свр. *победити, надвладати, насвојити*. — Не могу ту слабџс
 д. *у*свое.

усинити, усиним свр. *усвојити мушко дете и дати му сва права која има син,
 посинити*.

услужити, услужим свр. *послушати, послужити*. — Ваџко нешта га
 услужимо.

услушати, -шам свр. *услужити, послушати*. — Та два ђевера мџш услушати
 и чџвека.

установити се, установим се свр. *настанити се, сместити се*. - И јадно,
 беџало и тџ се установило око Чачка.

устаџ, -џца м и ж *онај који је радан, вредан, предузимљив*.

усулити се, -им се свр. *усудити се, одлучити се*. — Не смије да се усули
 да идѣ.

ушерити се, -им се свр. *накупити се сјерине, прљавитине (о вуни)*.

утањити, утањим свр. *свести на најмању меру, умањити, смањити*. — Утањи
 а не прекини.

утицати се, -чѣм се несвр. *мешати се у туђи посаџ, петљати се*. — Да се
 утичѣм у твоѣ посџ.

утора ж *дрвена гредица којом се са доње стране учвршћује задно каџе или
 бурега*.

уторач м в. *утора*.

уторити, -им несвр. *стављати утору; причвршћивати утором*. — Има уторач
 што уторѣ буре.

утрнити се, утрним се свр. *убости се на трн*.

уτροшен, -а, -џ (о колу) *које играју и омладина и старији, мешовит*. — Тџ е
 уτροшено кџло биџо., није бивало посебно, да каџе, е џџџ йгра џмладина,
 џџџ йграју стари.

утрџити, утрџим свр. *удробити, иситити (обично хлеб)*.

утук, утука м *незџода, несређа, малер*.

учетвртити, учѣтвртим, свр. *тешуђи учинити четврџастим*. — Кџлика е грѣ-
 да, џдѣ џџџ дан јѣднџме док џтешѣ, учѣтврѣти.

учиљети, -им свр. *ослабити, ископнети*. — Учиљѣ за џџџм што е бџлѣстан.

учинити, учиним свр. *ставити (неџоџе) чини, џмађијати, уређи*. — Учинџе
 ми чинѣриџе.

уцили́сити се, уци́лїсим се свр. *постати кашаст, густ након дужег кувања.*
ушнїи́к, -їка м *метални део алатке у који се утиче држаље, ушница.* — Ћдри
ушнїи́ком у шїну.

Ф

фѧса ж у изр. *казати у фѧсу тачно, прецизно, у длаку.* — Знѧм свѧ да ти
кажем у фѧсу.

фрѧкѧт, -ѧта м в. *прѧврт.*

Ц

Цѧја ж *име.*

цѧрѧвѧка ж *врста крушке.*

цвѧкерница ж *цокула поткована ексерима обле главе.*

цїбѧње с гл. *им. од цїбати.*

цїбати (се), -ѧм (се) *несвр. јакo (се) љуљати, дрмати (се).* — Цїбѧ се *крѧвет.*

цїклїнг м *алатка за глађење обрађеног дрвета.*

цїкнути, цїкнем свр. *фиг. умрети, пресвиснути, скинути.* — Како нїсам
цїкнула, нѧ знѧм.

цїлїндрѧш, -ѧша м *пејор. човек са цїлїндар-шеширом.*

цїпѧн м *дрвена славина кроз коју тече вода из бадња.*

цїцовина ж 1. *врста цвећа.*

2. *врста платна, циц.*

цмїља ж *врста траве која се сеје.*

Цогѧвїић и Цѧгѧль (мн. Цогѧљи) *презиме.*

црвљѧнїк, -їка м *дрвени чекрѧ за намотавање пређе на цевчице.*

црмѧшница ж *врста траве (која цвета у фебруару).* — А тѧѧ цвѧт од тѧ
црмѧшице дѧђе сѧро-црвен.

црношљивѧ ж *врста шљиве.*

црњѧш м *име животињи црне длаке.*

цртѧк, -ѧка м *гвоздени део плуга, цртало.*

цѧнути, -нѧм свр. *попити (обично алкохол), цугнути.*

Ч

чѧзбен, -ѧ, -ѧ поштен, *честит.*

чѧканац, -ѧнца м *чекїћ за откивање косе.*

чѧмпати, -ѧм *несвр. 1. чупати.*

2. *гребати.*

чѧпак, -пѧка м (мн. чѧпѧњци) *папак.*

- чапáрати, -ám стварати карактеристичан шум при ходу.
 чапарница ж мања, обично дрвена, посуда, чанчић.
 ча́пница ж уска дуга.
 ча́тма ж (тур.) зид од дрвених летава, пружа и сл., облепљен блатом.
 ча́тмара ж (тур.) кућа од чатме.
 че́кало с (тур.) дрвена дашчица (наслоњена на воденични камен) која истерује зрње из коша, чекетало.
 чељу́ска ж жлеб у трлици. — Џма трлица, имају вамо три чељу́ске.
 чепе́рак, -е́рка м мера за дужину.
 че́рен м мотке о којима висе вериге.
 че́ренац, -е́нца м мрежа за ловљење рибе.
 че́твѣрно прил. учеврт, у четвѣртом облику. — Направљш базѣн од бето́на, б́ило че́твѣрно б́ило д́бло.
 чечва́рица ж в. чечварка.
 че́чварка ж шевар, жбун.
 чибу́љица ж бубуљица. — Баба, сунце те спржило, све [јој] вуде неке чибу́љице испуцале, а отишла тамо на пијац, зайта јагда.
 чѣв́т м (тур.) пар. — Чѣв́т волбова.
 чѣм м грубо влакно које остаје при преради конопље, кучине.
 чѣмкати, -ám несвр. грицкати.
 чиња́рица ж она која „чини“, врача, врачара.
 чѣпра ж шипраг, шипражје, грешта.
 чѣсталица ж отирач за обућу.
 чѣта́во прил. одиста, зацело, уистину. — Чѣта́во се срѣдѣмо.
 чоечанст[в]о с карактер, човечност. — То е б́ио чѣек немерен, чоечансто ѣмб.
 чо́рбалук м (тур.) порцуланска посуда за вариво, чорбу, супу.
 чо́рба́р, -а́ра м (тур.) велики казан у коме се кувају шљиве у пекмезари.
 чошица ж дем. од чоха.
 чу́кара ж аугм. и пејор. од чу́ка.
 чу́ла ж бубна опна. — Мѣслио сам да е пукла чу́ла у увету.
 чу́чавац, -а́вца м врста мањег казана за печење ракије.

Ц

- цаба́лѣш, -ѣша м (тур.) оно што је добијено џаба, џабалук. — Џабалѣша јѣсти и пѣти.
 ца́балуча́р м онај који воли бесплатно да поједе и попије. — Нѣсам б́ио нека́рђа да сам б́ио ца́балуча́р.
 ца́кати, -ám чесвр. псовати, грдити.
 ца́б-ца́бѣ прил. (тур.) врло јевтино, у бесцење.

цба̀н м мањи дрвени суд за воду, жбан. — Цба̀н и бѹца, у тим је ношена вѹда.

цѐгра ж кржљаво и чворновато дрво.

цѐгрѡв, -а, -о који подсећа на цегру, кевгав.

цѹгара ж неугледна, лошија кућа или колиба, ѿгара.

цѹгарница ж дем. од цѹгара.

III

ша̀цтѹв, -ѹва м славина на бурету.

ша̀лѡнтра ж фосфор на шибици.

ша̀ран, ша̀рана м змија шарка, поскок.

ша̀шина ж осушене стабљике кукуруза, кукурузовина.

шѐвѡр, -ѡра м шипраг.

шѐпѹрак, -рка м врста цвећа.

шѐтколити, шѐтколим несвр. шеткати.

шѝб м шума.

шѝљак, -љка м в. рогоѿа (1).

шѝпѹран, -рна, -рно који се односи на шипурњачу.

шѝпѹрњача ж врста земље од које се прави цигла.

шкр̀чати, -чѡм несвр. шкрипати. — Кѹла шкр̀чѹ.

шлѡм, шлѡма м разни огпаѿи који се бацају на буњштите, смеће. — Тури шлѡма на ѹгњштите да пѹши.

шлѡвовѡк м сирће добијено од преврелих шљива, ѿбре.

шлѡбскати се, шлѡбскам се свр. в. скљѡати се.

шмѹкљив, шмѹкљива, -о који има лош укус или мирис.

шѹкати, шѹкам несвр. пеј. од пити (алкохол).

шѹкња ж пеј. нос, њушка, ѡуша.

шѹнтула м и ж подмукла, подла особа.

шѹрѡв, -а, -о који има велике усне.

шпѹрт м плетена ограда око њиве. — Ошпѹрта до шпѹрта пѹ пољу.

шталѹтѡница ж дем. од штала.

штѡнац, -нца м гвоздени клин у вратилу воденичкога кола који се наслања на јаје.

штивлѹтѡница ж кратка женска чизмица. — Идѹш у штивлѹтѡницама, ѹнѹ чѡрапе сѡмо шкрѡплѹ. Ко вѹ сѡд ѹвѹ чѡзмице.

штрѡка ж чипка на ивици чаршава.

штѹкѡтор м плафон.

шѹбура ж в. лубура.

шўма ж *лишће дрвећа и повргларских биљака.*

шўмка ж *лиска.*

шўмчйћ, -йћа м (разг.) *партизан.*

шўркати, -ām несвр. *помало радити, радувати.* — Он шўркā, рāди кòт кућē, а ймā плāту или пēнзију.

шўшкавац, -вца м *врста цвећа.*

шўшкар м *шум.*

шћўкорити, -йм свр. *скупити, сабрати.* — У ћошēнце мāло слāmē шћўкорй.

VII

ТЕКСТОВИ

... Престави, ми ђеца, није било вако̄ да спа̀вамо на ка̀учима и на то̀, него се прѣстре сла̀ме по сѣби, па нѣка̀ ова̀ко шарѣница, па по̀лижемо ђеца сва̀, зна̀ш. Такѡ е било ђнда̄^и, није имало. Каже, штѡ е Ката̀ ва̀ко ма̀ла? Она е ма̀ла, ни́су ми родитељи били ма̀ли, али ја сам за̀рањена кад је се јѣла ко̀прива, прѣзалу̀к, ку̀пус, расѡ, цѐле се овѐ пѡсте вѐликѣ до Васкрса, седам нѐђеља, пѡсти. Укува̀ кача̀мака па ту̀ри вѐлику̀ трпезу, па на̀ шѣснѣстору̀ у ку̀ћимā: кѡе ђецѣ, кѡе чйча, кѡе стрй̀на. Ја сам била сирѡтица кот чйчѣ и ко̀ стрй̀не, ни́сам имала ѡца и ма̀^ику, пѡмрли ми рāно, ни́сам у̀пантила. У Атеници сам рѡјена а у Гра̀бу сам живела ко чйчѣ, а ѡтац се бйо по̀диѣлио па ѡтишѡ у Атеницу на има̀ње. И била сам ко̀ чйчѣ, зна̀ш, на̀с пе-шѣс ђево-ја̀ка, па нѐма се; јѣдну сук̀њу са̀шијемо па обу̀чемо јѣдна те иза̀ђемо нѐкуд, па ѡна̀ дѡђе — обу̀чѣ дру̀га. Није то имало ко са̀д, колко гѡд ѡћеш. Ѣнда̄^и ти није имало. Тако сам се ја спровѡдила. Чйча ми, штā ће, нѐгово̄^и ђерци купи а̀лину о сѡмота а мѐне о цйца. Одсмо ѡбадвйѣ на са̀бор: ѡна цйцелѣ — ја ѡпа̀рке, ја до ко̀ловођѣ, а ѡна глѐдā иза мене. Ја била сирѡтица, ал са̀мо била ра̀днија. Ѣнда̄^и ти није било да узме ђевѡ^ику ко во са̀д: бѡже, мо̀дѣркиња, кѡсу дѡвдѣ, ла̀нце, мѐнђуше и то̀. Ѣнда̄^и е било са̀мо ко̀ја е ра̀дна, са̀мо ко̀ја дѡбро ко̀па, дѡбро жнѣ, брзо пла̀сти. А ја сам то свѐ ра̀дила, ја сам и сѝјено ђѣнула. Ја сам се у̀дāла, ни́сам имала ни́какѣ ни спрѣме ни па̀ра, ништа, само као сирѡче узели ме — ра̀дница дѡбра. И ѡстала ра̀дница и да̀наз-да̀ни... Са̀д је свѐ дру̀кчиѣ, свѐ дру̀гѡ. Али бѡга ми, за̀пантила сам дѡста, са̀мо што ме није ву̀деница мљѐла. Зна̀ш какѡ е сирѡче. Сва̀ка ма̀^ика свѡм ђетету бѡље да нѐго мѐне, али мене, ва̀лда, бѡг сачу̀ва те сам ѡпѣ здра̀ва. Седамдѣсѣт ми је и трѐћа гѡдина са̀д: ја јѡш идѣм те ра̀дим.

... Мо̀мак по̀вѡза ко̀ло, ко̀ју ѡн ѡће — ѡн зѡвнѣ. Ако ли ѡдѣ нѐкоја са̀ма, он ѡдма̀ свира̀чима: нѐ свйра̀^ите. Нѐ свйђа му се ко̀ја с дѡшла до њѣга.

... И ѣто ти, са̀м мо̀гу да ти ка̀жем: ста̀ро врѐме, да ти пра̀во ка̀м, дѡста сам и за̀боравила. Са̀мо ни́сам ѡнѣ мо̀е му̀ке за̀боравила што сам ја прѡпра-тила по ра̀ду. Свѐ мо̀е сѣстре о стрй̀ца ѡдошѐ да ма̀ло провѣрља̀ју коеку̀да, ја у̀ ку̀ћи да ѡстанем да прѣбйрам па̀суљ сѹгра за ру̀чак да се ку̀ва ра̀дницима, да по̀могнѣм сна̀си... Вѝше су ме тѐрал и то̀.

У̀дāла сам се мла̀да. Ни́сам то̀ се у̀дāла што трѐба да се у̀дāм, него сам се у̀дāла да на̀ђем мо̀ју ку̀ћу, да нѐ биѣм у ту̀ђѡ^и ку̀ћи. Овде ка сам дѡшла, на̀шла сам свѣкрову. У̀дѡвица, мла̀да. Свѣкра ни́сам, по̀гинѡ у ра̀ту. Јѡ^и, какй чѡвек, какй бѡг, да спа̀вам ја са чѡвѣком, са̀мо звѝсрй̀м ка̀ ће да свāне. Она мѐне за̀приѣти у̀вечѣ док је свāнуло да сам умиѣсила и уку̀вала и во̀дѣ дѡни-јѣла. Са̀мо слу̀ша̀м ка̀ ће пѝѣвци да за̀пјева̀ју. Нѐкй чйча ва̀м имѡ пѝѣвца па

пјева прије поноћи. Ја устанем. Вода подалеко. Морах на брамачи дидеш да донесеш. А сад неће. Кд те пита за свекрову и свекра, спава до десет сати. На једно мјесту ми се жалила једна, каже, требā да пуштимо говеда, да бће устати само да помогне истерати у поље, ја ћу чувати. Она, каже, дтвори прозор па вели: кд нб моју керушу подражуе, саба^иле лае! Ја нисам смјела, јо^и. Мене изудара свекрова, па ме изударā човек. Ја мало прислоним уз дувар, одјецам, отплачем па дпē зовē: ма^ика, шта ћ^иш са да радим. Сад неће; ако е само човек шинē — оде. Остави, ако има, и дијете, свē. Оде.

... Васкрс. Како се слави? Па ето, не слави се, тб се бдē јаја данас, дијелē се ћџи, ћџа се чукају. Ово мбе стигло куда није јутрбс, почукало коекудā. А Бджић је бдљи. Славили смо Бджић дббро. Учи Бджића кад будē, уносимо сламу. И онда^и ћџа, што има ћџе дна пијучу, а ја прибавим вамо, знаш, баба нам прибави брā, јабука, шећера (у коцке онда имало дбста). И тб, ћџа пијучу а дна квдче и баца. Саставимо жита и пасула, пшеници и збби, свачега бвб што се сје, у сито. Пдсле идē један и уноси. И онда^и бн однесе у шаши тāмо и у рукавици и бтуд бн гађа, нбси бадњак на рамену. Идē право у кућу. Онда^и било прдчџвље, знаш, дбле. Кўћа брвњара, прдчџвље па ту^и по камџн један она^и, турају то. Отуд идē: Дббро вџе, чџстит Бджић! Ови бдвуд бацају: Ваистину, чџстит Бджић. И пдсле умијесимо колāч и туримо ту^и на нē бадњаке, па онда^и љубимо: „Како ми љубимо бадњак тākб крāва телџнце, бвца јарвџнце, квдчка пилџнце.“ Тб причамо и љубимо. Тб е дчи Бджића. А на Бджић пдсле поранимо и онда^и изиђе тāмо једно и зовē пб имену: „Ћџ ти нбсе кдкбшке?“ Ми кажемо: „У кући на тавану.“ Онда^и нећеју никуд из двбришта. А ако тб нē причамо, бнда^и оне бдоше по туђб^и авлици, нарочито овākб же су овб кўће чџсте. И бнда^и ўзмџмо те бадњаке, сијџџемо и чџсницу печџмо на тбме. И цāрамо, са тџм бадњаком цāрамо вāтру. Кажемо: „Кблко жāра вбликб пāра, вбликб овāца, вбликб бвведи, вбликб свиња“... Кд нам дбђе рāно о туђиџег (ондā е се сџјала тежина), ми га бгрнемо пбњавбм вākб и дāднемо пбвјесму те прџбāци преко грџдē на кўћи. И кажемо да нам бйдў вбликб кбноплџе. Тб ми зовџмо пбложā^иник; сџднемо и вākб нџшта га ўслўжимо. А трџћ дāн пдсле износџмо сламу. Уочи Бджића ўнесџмо. Стбй на Бджић и на Божџ дāн, а на Стџвањдāн, трџћ дāн износџмо и тб турамо по калемима, вako свџ у рākље, пбмало, пбмало, пбмало, пбнеђе и пдсле нџшто бставџмо ка се прво рāсквочџ квдчка, ми ту сламу туримо у сандук и онда^и насāдимо кдкбшку, ту^и туримо јаја и турим вākб у један сўд, кад насāђуем, и ўзмџм, овā^и, и свџ турāм по трбџ; кām: три кбкице, шџс (а пџтнџ се тура), три кбкице, посе бпџ трбџ, шџс кбкџца, дџвџт кбкџца, двāнџс кбкџца и три пџвчџћа, на^ипдтлџе, те тб се изведе вџшџ кбкџца него пџвчџћа. Тб врāчамо ми тākб на Бджић... Идџ се и дāе се стбци, него шта, оно што смо сād стāвили ми, мџкиње, уочи Бджића, онб рећи жџто и бнб, то мбра да се дā свб^и стбци. Кблко пўтā дāјемо кбкбшкама, тблико пўтā бне имају пдсле на џето нāнос. Прџстави, рāниш дāнас пџшес пўтā, кбкбшка нбси, нбси па двā-трџ дāна прџстанџ па јбпџт нбси. Тākб се то рāди.

Ката Илић, 73 год., Граб

Ја сам убијо јазавца, разумјеш, у пећину се ја забијем за јазавцом и нађем једнога мртвог, рањен био и мртав. Керад отишла преда мном у пећину и у пећини нађем другога, живога. И попо се ко год на горњи спрат, ко ноће да се попење; кѣра дођу, лају, ништа му не могу, разумѣш, само ђевгаре на њѣга, а ништа му не могу. А ја са вењером, тѣрио вењер споре себе и пушку, и ономо ка сам пришо на јено три метра до њѣга, опалим ис пушкѣ, а она^ѣ дим загуши, вењер се истули, ја поново после запалим вењер — нема јазавца ни кѣради, нема ништа. Извиђем напоље, она га извукла, кѣрад, напоље. Чекала двојица вамо напољу, разумјеш. И извучѣм га напоље. После убијо сам и на неколко мѣста. А од јазавца месо у јесен кад га убијеш, оно много добро. Мас. Нема ло^ѣ, мас као свињеће. То е добро за реуму, за лиѣкове неке се узима она мас. Мене су давали овѣ вамо Шушићи два кила масти свињске за кило онѣ. Све истрампаљаво. Ја, раније није имало масти свињске. Куповали ми, били сиромашни, а дни гѣзде, узму за мазање амова коњима, знаш, за коечѣга, каише онѣ, за све то е та мас опасна. . . Како месо, неће га ни пашче, неће га гавран. Од лисице и од јазавца неће месо ништа да окуси. Оно е кисело. Има киселину у себе, ваља, те га неће ништа да јѣде јел оно у земљи живѣ. Три месеца, мислим, он прѣзими у пећини. Не изоди ништа да јѣде. Само се савије у круг и сиса задњицу, разумјеш. А у јесен је он дебо ко год вѣпар, подрави се, јѣде печѣњеке, јѣде коечѣга, мѣруз.

... А о тѣца осталијег убијо сам голуба, креју, грлицу. То ваља иксан да јѣде.

... Ишо сам у а^ѣку ал никад га нисам убио ни сам га виђо. Једном смо ишли у Голубац горе у потеру, цѣла општина, разумјеш, и није ниједан имо да се нађе у шуми.

... Били цандари, раније, пре рѣта. Пушку дѣе да ти одузме ѣе ти нађе ако не плаћаш лов. Ако плаћаш лов, и идѣш редовно ка трѣба да идѣш у лов. А ми смо ишли, кријумчарили, ишли и лѣти и зѣми, кријући, разумјеш.

... Одѣм ја, чекају овѣ са керадма, ја одѣм са керадма, при пољу пуштѣм кѣрад доље, разумјеш; Мило^ѣко Лазовић ѣ Владимир чекају на брду горе зѣца, ја убијем два, на логалу. И изнесѣм пред њѣг, са два зѣца изађем, дни горе чекају, ништа убили нису. Кѣрад оћерају једнога, бјаги, или два, они сагубѣ. Е лисицу сам једном свега убио. Једном. И пушка ми је пукла, видиш овѣ. Ја месец дана нисам на очи виђо ништа, у болници. Ова^ѣ прс начисто прѣбило, еве га познас се како е прѣрасло. Она пушчѣтина бѣла старинско, скраћена цѣв па одвуд зашправљѣно бѣло, оно искочило. Пуњено барутом, као танчицу, напуниш барутом. Ы сад, мразови јаки, оно прѣноћѣ, заледѣ. Сутредан био Стѣвањдан, ја пораним одавѣ. Цѣлу пецивицу нисам ни начо. На Божни дан, на Божни дан, ја. Одавѣ кѣрушу и пуштѣм ту^ѣ горе, опалим ис пушкѣ. Пушка прште, кундак, оста само мало у шакама, ја се прѣтурим; и зѣц тамо пао. Овѣ докопају зѣца, разумѣш, онѣга и мене доведѣ одма. У болницу ме упуте и прѣболѣм. Брѣ судбинѣ се не мрѣ.

Сад пуштѣ двапут, трипут неђѣлно, суботом, како ли, и потље нема више ништа. Сад идѣ у групама. Има у пољу једна група, има у брду једна овде, сад овѣ новѣ ловци. Кѣрад крѣну, а ти имаш положа^ѣ ѣ трѣба да чекаш. Чукаре неке, брѣшчићи, неђе. Вође е страна, није поље ко у Банаѣту. У Ба-

нату, ја сам глѣдо, расподијеле се и сѣбом идѹ. Вѣдѣ и кѣрад, бјаги, али нѣ може ђд њиѣ да пѣбјегнѣ тѣм. Блокѣрају са свѣ странѣ лѣвци. Баш ја сам бѣо око првоѣ у Банѣту, ѣскупи се по њиѣ двѣдесет ѣмѣ. И сѣд тѣмо они идѹ, цѣла онѣ грѹпа, и расподијеле се ђколо. Блокѣрају јѣдан крѹѣ па пѣсле се ђпѣ пѣмичу. И кѣради ѣмају, маѢм тѣчѣри код њиѣ Ѣни, ѣѣрају тѣце. Кѣрад, крѹпнѣ, шаренѣ. А ја о шпѢрта до шпѢрта пѣ пољу, по шашинѣма. Јѣ сам бѣо и кѣр и лѣвац, а код мѣне њѣ Ѣстало да га нѣма. ШпѢрт је тѢ преко њѣва што се заграђуе, ѢнѢ те се ушлѣѣ, тѣкѢ ти је, Ѣбашка су кѢда нас њѣве, њѣ то грѹписѣно. И сѣд, Ѣнѣ вѣрице су њѣкле, у онѣ цѢун се он заѣиѣ и лѣжѣ.

Коста Николић, 77 год., Лис

А свѣкар, бѢг да га прѢсти, бѣо ми је бѢљѣ од рѢђенѣ маѣкѣ. Јѣс маѢо свѣкрова, дѢје ваѢо: „Драгѹтинѣ! Нѣ може то тѣкѢ!“ Он мѣне њѣ звѢо ѣменом него „мѢе диѣте“. БѢг да га прѢсти. Свѣкра накѢѣ њѣ ѣмѢ њѣко. Ал дѢ прѢвде, бѣла сам ја прѢм њѣм. Он јѢш мѣне њѣ ѣзреко рѣч, ја лѣтѣм. Од мѣне њѣ ѣмало ѣксѣна да је мѢѣ поѢи и пѢслушати, ал свѣкар ми је бѣѢ сѹнце и сѹнце. Сѣмо да сам ја бѣла на њѣговѢ мѣсту, ја би бѣла дрѹгѣ. Али свѣкра сам ѣмала и ѣмала. Умала сам и дѣвере. Јѣдан ми је дѣвер бѣо ваѢо маѢо, знѣш. А дѣвере — рѢђѣнчад. Па рѢђѣнче ми њѣ бѣло. Ал сѣмо, дѢ прѢвде, маѣка ми је бѣла устѣш. РѢђѣна маѣка. Тѣкудѣ, на сѢбор. ШтѢ ѣш, дѣзвѣнѣш, дѣѣте, ѣгрѢнка, нѣмѣ, кѣка ѣгрѢнка. Аустриѣнци, они су свѢко вѣчѣ прѢвилѣ_ѣгрѢнке. Однесѣш тѣри вѣрѣике, знѣш, те се тѢ стѢви на вѢтру, и Ѣни су свѣ прѢвили ѣгрѢнке. Идѹ дрѹгѣ жѣне са тѹђѢм дѣцѢм. . . И нѣ пѢлим јѢ свѣћу њѣ ѣу пѢлити. Устѣш. А дрѹгѹ ѣѣрку — њѹ је пѹштла како Ѣна знѣ. У на сѢбор, и да се Ѣучѣ, и свѣ. А ѣто штѢ мѣне мѣзѣла: што се лѣчим на Ѣца. Уто, на Ѣца се лѣчим. Сѣмо смѣтно е ме мѣзила, смѣтно. Мѹчила е ме. Мѹчила сам се и код мѹжа. Мѹж је ме убијѢ кѢ змѣју. КѢ змѣју, да Ви кѣжем. МѹчиѢ е ме, пѣјаница е бѣѢ, курварѣина е бѣѢ. Бѣла сам за њѣм двѣдес јѣдну гѢдину, кѣвав сам лѣбац јѣла. И ја сам њѣга зѢо кѹрвѣ убила. МѢрала сам. Ул Ѣн мѣне, ил ја њѣга.

ДѢшѢ е Ѣт кѹрвинѣ кѹлѣ, кѣзо е да заѢоѣ мѣне и ѣѣрку ми. ДѢшѢ тѹ с јѣднѣм, што кѣжем ти, Сѣриѣм. ДѢшѢ ѹвече пѣјѣн. Свѣ тѢ ти заѢѣ, свѣ мѢраж да рѣдиш. Сѣмо нѣсам кѢсила лѣвадѣ. Свѣ са мѢрала рѣдити Ѣсим кѢшеѣна лѣвадѣ. И њѣ бѣло ваѣда. . . ДѢђу ѹвече, свѣ тѣчно, свѣ ѢвѢ, свѣ ѢнѢ. Кѣже: „ПрѢвѢ заѢоѣѣм тѣбе па заѢоѣѣм ѣѣрку.“ Па ми је диѣте кѢѢо нанѣзати (Ѣвѹ сѣд Рѣду што сам помѣнула); бѢциѢ е преко сѢница, тѢѢ је га нанѣзати жѣвога на стѹпац. ПѢ сам ноѣвала коскѹдиѣѣ, по папѣрати.

Здравка (Гвозденија) Мајсторовић, 84 год., Властѣлица

. . . Ѣна се вѢљѣла са прѣседнѣком Ѣпштинѣ. А маѣа мѣне свѣ: „Милѹнкѣ, кѣзѢ ти је Мѣписѣв да не равѣриш“; то маѣа. А Ѣна подговѣрала ту мѢју јѣтрову свѣ да мѣне ѣшѣѣра. Завадила ме и са чѢвѢком, ѹзѣла мѣ машинѹ. ДѢѣс КрѣстѢниѣа и кѣжѣ: „ПрѢдѣѣ лѣваду ѹ Краварици.“ Умѣм двѣ ѣктѣра тѣмо лѣвадѣ, те прѢдаѢо. Мѣне дѢѣс пѢрез, ѹзѣше ми вѢлове, кѣже: „Не мѢгу ја сѣ да ти њѣшта пѢмогнѣм.“ Нѣ мож да пѢмогнѣ заѢѢ што прѣписали мѢи Ѣчѣвину, сѣ чѢѢковину, те ја пѢѣѣм у двѣ срѣза пѢрез. А ѣмам ја Ѣчѣвину у Чѣчку а

имам и чоёковину, а имам и вође. Имам тамо у Пдову очевинѣ и чоёковинѣ, имам у Лису. А имам у Краварици, то ми је чоёковина...

... Ја, подиђлимо се ја и моја јетрова (што е на завоици). То су били ђеда Савѣ синови. Три су отишли а један је осто са њим. Е та^џ што е осто са њим, то е бид Милан, а овѣ су отишли од њѣга. Е сад, то сам ја остала у то^џ кући ње та^џ бидо. Та^џ мо^џ син и синдѡвац, они су о тога. Та^џ мо^џ чдѣк... Стево и Љубо. А Љубов је Драгољуб (што имам ток синовца), а Десимир је Стѣвѡв... Е сад њима мѹка: „Шта ње Милѹнци толика имовна“, па рѡкнѹ порез...

Ово после попишемо; нећ а да радим. Дѡђе она: „Милѹнка, ти нађи кѡга ти дѡеш, ја ћу да ѹзмѣм Срѣћка Стевановића да сѡмо покосимо заедно.“ „Дѡбро“, реко, „ѡде.“ Покосимо ми и пѡжњемо пшеницу, она одѣ у бању... Дѡђе Срѣћко, а ја ѹзмѣм Миљка Стѡрчевића... те се то попише и подиђели. Свѣ, свѡку парцѣлу пѡпола. Такѡ нам и припадѡ... Тѹжи она мѣне. Ја, кад бѣ... попишемо... Ка смо шѡћели дѡ то, да се пише, она каже: „Па дѡбро, Милѹнка, зна шта е, једна, каже, да се измјѣштимо, једна дидемо у Грѡбљѣште (Грѡбљѣште се звѡло, било грѡбље), а једна дѡстанемо гѡре.“ А начинили кућу једну, ова^џ, дѡље имѡ сутѣрен и пѡдрум, гѡре три сѡбе. Нѣбатили кућа, реко, она стѡра, реко, те помриѣ волики нѡрод. У Грѡбљѣште смо дали дѡста, реко, а у Грѡбљѣште нећу ја а не велѣм ни тѡја ђѣца да идѹ у Грѡбљѣште. Једна ћемо у поље, а једна да бѹдемо гѡре у брду. Пѡђемо ја и Срѣћко и та^џ, Миљѡнка, јетрова, и пѡђе ми та^џ браниѡц мо^џ... Гѡре ѡкутѣница ѡстаѣ свѡ на једну странѹ. А другѡ ѡстаѣ дѡље, зна се, о тога Грѡбљѣшта, ње качара била моја, па о тѣ качарѣ свѣ је мѡе чѡк тамо... Имѡ око пѣ шес ѣктѡра што ми је у једно^џ брѡзди. То су свѣ избѡчили кѡја одѣ вамо дѡље, знаш, они то, велѣ, да мѣне ѡткачѣ одѡзгѡ. Кад бѣ после да се то пѡтпишу, да се пѡтпишемо, кад она: „Ја нећу да се пѡтпишем.“ Они оскѡчише, и они ѡуди, неће нико да се пѡтпише, а подиђѣљено. Дебничѡрка Милѹнка и Миљѡнка, трѡта — врѡта, ѣ ѡстанѣ... Мѣне дѡшло да измјѣштѣм ја мѡе грађевине вође, за пѣт гѡдина да измјѣштѣм. Реко, Мѣловѡне, ако ш ти мѣне да ми пѡмогнѣш да, реко, подиђелим се ја са Милѣвѡм. „Не мош ти, сѡмо мош, кѡе, да прѣпишеш.“ Па ја бидѣм прѣмѡрана па прѣпишем... И то биднѣ, ја прѣпишем и ѡн мѣне ко бајаги помѡгѡ, а свѣ ми крали. Шеснѣс тѡвѡра ми рѡкиѣ украдѹ. И то свѣ са мѡјѡм ђѣцѡм. Ја рѡди, ѡни кради, ја рѡди. И ѡнѡ што ѹрадѣм, дѡћерѡ ѹ Гѹчу те прѣдѡ. О бѡже, сѡчувѡѡ, порези, дрѡжи, ѹдри. Кад ѡни сѡв дѡкодак мѣне рѡкнѹ: Стевановића дѡкодак.

Милунка Стевановић, 68 год., Лис

Ово да испричам само о Стајку покоњеме и Гуљи. Погодѣ за Сѡвез чѡбрице за сѣр. И направѣ ѹговѡр. И они направѣ чѡбрице. И предадѹ чѡбрице. Ови стѡвѣ сѣр и наспѹ сѡк, сѡк сѡв изиђѣ. Тѹжи Срѣскѣ сѡвез покѡѡнога Милѡрада и Стајка да им је изишѡ сѡк. „На ѹговору нѣ пише, ми нѣсмо погодили за сѡк но за сѣр. Сѣр њѣ изашѡ, стоѣ у чѡбрицама.“ А сѡк изашѡ. И дѡбијѹ и. Мѡрали да плѡте. Ысто погодио кѡцу за кѹпус а њѣ за рѡсѡ. Главѣце неће дѡзиђѹ. А од рѡсола и сѡка... И мѣда. Мѣд наѡопаснѣ. Мѣд, Љубиша, прѡлази кроз дрѡво риѣтко. И рѡсѡ и сѡк, ѣ то ѣсто кроз дрѡво прѡлази риѣтко. И тѹ мѡраш да имѡш чѹпу бѣстру шта рѡдиш, да промѹћурлиш пѡ да пишеш и да се прѡтѣгнеш. Ја бѡгме.

Тò е било пòслије овè окупáције. Јá сам прáвио бұрад за пèкмез йстò тè гòдинè за Сáвез. Да нè идèm на изгрáдњу. Општина ми [пошáље] пòзив да идèm на изгрáдњу. Јá идèm код нй да ме ослободè да осјèчèm дұжице за бұрад. Бèше òнá^и Луића Вèлимира сйн, Јèздо, дйректор: „Брáдву ти па у шуму.“ Нйшта, ја врáтим се òпет кұи. Овй свè пòзив за пòзивом. Мбрáш дйдèш. Врáтим се пòнова и дрұги пұт. Јá чұпò се, и òвамо и òнамо док сам испорұчио бұрад. Чйм испорұчиò бұрад, у Бèоград на Áду Цигáнлију трийез дáнá. Й òдèm јá пòнова код Лућа у канцелáрију, јèс. Кажè: „Брáдву тй па у шуму.“ Штá брáдву па у шуму, Знáдү òни хè шұма, дрұже. Тй мène дá^и црño на бйелò, и йзвáдйм ўговòр: „Евè ти ўговора па прáви тй бұрад!“ Не мòгу на двйè стрáне. Он нèмаднè кұд, нáпишè да ме нè смè нйко тèретити док тў òбавезу не зáвршйм...

Брáнисáв Шұба вұко му дрáва, òвомè. Òни нè смйу вудè да прòђу, ођу јá да и бйјем. Ја и чèкáм сáмо вò^и да ми нáйђу. Ја тò нè кријем нйшта. Вйђели сте ову рáскрсицу: он идè оном гòрњом пұтањом, пұтем, а јá дòље. Јèбè ми мá^ику лóповску, а идè кроз мòе. Й нòси òнá^и бòкáл што са му рáзбиò. Й лóнчић. (Евè оног лóнчића, нáшò јучè, онòмáд Лұбуиша. Дòшò вòд ў нòй да вòдй бйка да му òсèмени крáву. Дòшò вòс да вòдй бйка а нйје дòвò крáву. А јá пòшò нáнижè. А звáо Срèтена; òн му нйје дòшò. Он прèт куђу з бйком, Срèтен òздò с мотòром). Идèш кроз мòе, да йзвинеш, сўнце ти, и лáеш; што нè идèш пұтом ко чòек но идèш ко дáндара, онам òн!

... А рúчак нйсу смèли да нòсе тáмо; она пòслие òтишла чá гòре, ал òпет преко мòег и преко Мйодрáговòг, те прòшла тáмо да им пòмáже. Й òни òнò йскосè и ўставè двè косáчице у ово^и мòјò^и лйвади. А пòшò ова^и Кркљò гòре ў плáнну пá ка сам јá нèга тáмо нáпудйò, он пòшò вáмо. Кў хèш вáмо! Иди кў си пòшò, нèмò^и да ти пұкне тèби сáд глáва!

... Вйђèнеш дòље, сáмо да ти пòкáм. Па оно е мртва ствáр, ја мòгу да му нòйáс, èво нáш чèтири чòека, па ја мòгу свè да му ўништйм оно што ймá. Припò крáву ў обалу тáмо, не дòлазè по трий дáна. Й òна нйје нèгова. Крáва се сврзла, òпучила се низ обалу, полòмила рòгове. Кажè, јá му, ова^и, слòмио крáву... Ја нè бй, èво, не прекрстиò се; јá кад би тò рáдио, јá б му свè ўтрò, нè б ймò ни пйлета. Тò е грòта ако ймá кò пáмèти.

Драгиша Равић, 70 год., Вучковица

Тáкò тò, штá да ти кáжем. Да е сèљáк дòбар, нè би бèжáли свй у грáд. Свй бèжè. Ја сам дáò пáре, и овá мòја двá синòвца те смо дòшли пұдо прèт куђу. Й сá слұчá^ино ймáмо пұт. А штá хè онá^и ў брду што нè мож да приђе, нèзгодно. Продáвали смо рáније млéко, сáд не дáемо, сáд ми, онáкò, бáвймо нèкè јунице и продáемо те јунице. А млéка нèма; двè крaве па бáвймо сйр. Ймáмо ўнука тòгá у Скòшљу те òн то тáмо прòгұра. Бòљá мáло рачуница. Йнáче прòдáју млéко овде свй на пұту. Изгòнио сам, (ймò по пè-шèс крáва), извучèm ту млéко на колицима, прèдáм. Бйла е лèпа пáра. Е сáд нй тò нèма рачуна, скұп консèтрáт, скұпо сèно, скұпо свè. Ка сáберèш, ўзмèш òлòвку, нèмáш нйшта. Сáмо без òловке ако рáдиш, мòже. Сáд не прèдáемо. Бáвймо се ò јуницáма. Йшло е тò двйè-трий гòдине згòдно, сáд је мáло подлијèпило.

Како ћ њи, ја не знам. Стала цена, није родило на пуно места. Тешка е била ситуација за сијено. Код нас је вође па нешто, није лоше. Али свā околина другā лошија. Лош је компир, лоша ливада, лош кукуруз, лоше свē. Око Сенице тамо попилисале су овце, нема ништа. У Македонији — нема ништа, у Вд^вводи-ни један кра^в — тешко посијано, лоше. Сви су краєви подбацили. Околна Чаџка није ба^вш на^вгоре. Мāло укрстило, ал ипак мџе.

Јунице ми гајмо дог б^вд^ву пре т^вл^вење на једно м^всец дана па се онда^в прџају; л^вп^вом ц^вн^вом то ишло. Мџш и да об^ви^веш т^вл т^вмо. Им^вам ја мџи петн^встину, им^вам з^вд^вруж^вни четр^встину. Ј^ва, тџ мџ да п^вгл^вед^внеш. Ми утол^вмо ј^вуницу, кад б^вуде пре т^вл^вење, ўзм^ве се л^впа п^вра. Млџго бџље нџ да ч^вк^важ да се т^вл^ви, да ти в^вуч^веш м^вли^веко, да џвџ, да џнџ. Прџд^в се ј^вуница за п^втн^вез, дв^ваес милиџн^ва, ид^ве на н^вк^ва м^вста т^вмо џе л^вуди н^вмају. Тџ е пџв^везано са з^вд^вругама н^вк^вим. . . Тр^вџба да се пров^вуч^веш на н^вч^вему, н^вџе изгуб^виш, н^вџе дџб^ви^веш. З^вд^вруга жив^ви о тог н^врџда, от пџл^вџпр^вивреде, н^ве може д^врук^вчи^вџ. Како би џна н^впр^ведовала. Им^ва стџ сл^вўжбеника, стџ п^вед^вс^вџт. Св^вџ су тџ л^вуди са в^великџм п^влатџм. Ако тџ ми с^вел^ваџи не пџмогн^вџмо, тџ мџра да ст^ван^вџ ј^вџдан д^ван и н^вма ништа. Св^вџ им^ва свџџ. Н^вџе може без р^вада ниџе. А пџгџтову с^вел^вак. О н^вџ п^вита кад л^ви^вџеже, кад уст^ва^вџ. Ја уст^ва^вџем у ч^вџтири, п^вџ с^вати и н^вџ п^вита дан^вас кџл^вкџ е с^вати, но р^вадим н^вџумџрно п^вџтн^вџ-ш^вџсн^вџ с^вати. В^вџровџ ил н^вџ, ј^ва, м^вџгор чџџек, сед^вамд^вџс^вџт и п^вџ-ш^вџез гџдина, док, мџи к^вў^вн^вани сп^вџвају, ја џств^варим пџ н^ванице. Они ўв^веч^вџ џ^вџџ да с^вџд^вџ, џ^вџџ да прџзбор^вџ. Дџ^вђу кџмши^вџе, дџ^вђу п^ври^вјатељи; т^вџ е тел^вев^визор, т^вџ е р^вадио.

Радован Вујичић, 76 год., Котража

У дев^вџтн^вџстџ сам ј^ва гџдини дџшла вџде за мџга чџв^вџка, ўдала се. И т^ва^в сам ж^вивџт пџжив^вџла са њ^виме ч^вџтр^вџс џсам гџд^ви^вна. У п^врвџ в^вр^вџме кат сам дџшла, џн је б^ви^вџ ј^вџдан б^вџкрија в^велик^ви, а р^вазбџ^вник — н^вџмаж гџр^вџга. А п^вр^вџд очи — д^вџлија (кџџ ме нам^вамило т^вако). И џн је м^вџне д^вџџе у стџм^вџку ўб^вио. А к^вџке сам ј^ва ўбџџ пџдн^вџла. . . Ј^ва сам пџб^вџџила д^вџџе, м^вўшко, у п^вџџо м^вџс^вџџу. Џтишла сам код л^вџкар^ва. К^вџже: „Т^ви с^в џм^вала пџб^вџџа^в.“ Ј^вџсам. „Н^вџм^вџрно ал сл^вўч^вџ^вно?“ Р^вџџо, сл^вўч^вџ^вно; шт^вџ да се р^вџсп^вр^вџџам. „Џстала ти — к^вџже — пџсл^вџџица от пџб^вџџаја, н^вџж д^вџџу в^више џмати док не изв^вршиш ч^виш^вџџење.“ Штџ џу се ч^ви^вст^вити, џвџ е џшло нџрм^вџлно па н^вџ мџгу д^в џм^вам с^вўгласицу, а н^вџкмџл да се ч^ви^вст^вим. . . В^више д^вџџџу н^висам џмала.

Са њ^вим к^врв и пџж — ч^вџтр^вџс џсам гџд^ви^вна. И ис п^виштџџља е м^вџ г^вџџо. А д^вџ е т^вџк^ви нас^вп^вр^вџ м^вџне б^виџ, ј^ва би с^вџбе џсудила, м^вџда џсуде н^вџма: т^вўко и б^вџбу, т^вўко и д^вџду; м^вџ^вка м^ву се п^вр^вџудала, њ^вџга е ј^вџднџг с^вина џстав^вила а на п^вџџт је џтишла те гл^вџдала за џнога штџџ е се ўд^вџла. И џн је св^вџ то т^вўко, а м^вџне в^вџџ, бџџџе, с^вџчув. Ис п^виштџџља м^вџ е г^вџџџ, џвџм трџношкџм м^вџ е у в^вилицу г^вџџџ — дв^вџ з^вуба изб^вио: џво в^ви^вте џва^в џжиљак вџџе, вол^викџ џко б^ви^вло, в^ви^вте џва^в п^вр^вс, в^ви^вте и џва^в — св^вџ су то њ^вџгови ўбџи. С^вџкирџм и с^вџкирџм и с^вџкирџм ў гл^вџву, и џ^вџџе д^в ўб^ви^вџе; ј^ва се бџри^вла и бџри^вла и те бџрб^вџ в^више н^висам џмала, изн^вџмогла сам. Ј^ва ст^вџв^вим р^вўку џвакџ, в^више н^вџам бџрб^вџ, џ^вџџе ў гл^вџву и ў гл^вџву. И џџџе к^врџс т^вџ бџрб^вџу ј^ва сам с^вџкиру ўватила р^вўкџм, џво в^видите, те сам сп^вџсила те џвџ н^ви^вџе ис^вџџџено н^вџџистџо. У Чаџџак м^вџ џтерале кџмши^вџџе л^вџкар^ву и ч^вџџџири су кџв^вџџе ўд^вџ-

рили. Питају ме: „Кд те ово удариђ?“ Реко, чђвек. „Какђ ти је ово чђвек вађи?“ Па ја такђг имам, бђљег нђмам. „Па ово е идиђот!“ Па, реко, ђто ти.

Тђ сам трпела и трпела и трпела. Ис пиштђља! Ударио ме тун у нђгу, воде, куршум, ђзмеђу овђе дамара амо дђље ђишио куршум. Ис пиштђља. Ђутите, јђђ, па кажу м: „Удари спђмђн.“ Ја кат пђчем ђ ђим да зђбрђм, мђне ниђе нђма. Ђ, ђгранђка и ђплавађка и лђба и шђрпђи; и млђка пђнесђм — он ђзми по цђлу ону шђрпу па гађађ, п оно прђспи по мђне па удара. На крају нђжом у лђђа. Стђни, нђш више! Па спђђбиђем па га ђђбнђм. А бђло се ђслабило колко е шлђмало. Снђг је под ђиме се кђпнио. А пољупрђвредђ никакђ рађило ниђе, сђмо ђшло нађђ. Двђдес и чђтири је ђктара зђмљђ прђђало. Ништа ђно принђвило ниђе. Ту сам качару ја прђмешла, тађ са мђкар ја наредђила пђсле ђђга. Ово вод ђсто, нђколко ја, нђколко братђнађ, помођо ми сђмо кђлко да прђтворђм. . . И ђво вамо, ђсто сам тако пђсле ђђга кђпила. Ђ, на крају већ нђжом кад је бђло (а већ је бђло изнемђгло, и сђмо куд ђдђ да ђдђ, виче: „ђђу крђви, ђђу рђбију, ђђу крђви, ђђу рђбију“), е стђђ, кђга ћеш више! Па такђ ми је бђг и мђја сђђбина дђдала, па ка сам ђзђла па ђђбула! Тамо е било. . . имала ја радђнике па. . . Јђђ, ниђе ти бђло мђне да сђднђм и овађђ кђђ ђђга да пђпиђем него сђмо д ђзмђш тађђр ил ђ нешта и грђдом д ђђђш и д ђђђш и д ђзбђгђваш ђђ ђђга. Такђв је жђвот чђтрђс ђсам гђђђна. Ђ да саберђм: ђт пђднђ до пђднђ, са сђта на сђт, на дан, никакђ пђд годђна нђсам се ш ђђм поразумђла. Да се поразумђмо зђђдничђђг жђвђта. Бђжђла сам, врађђ ме; ђвати ко но ђцу курђђ кад нђси, па заклопђи. Глђђђ бђга нђђ ка ђе дђћ кђ да т ђтклопђи. Побегнђм. Ниђе ђндађ бђло. . . Стђ сам пђтђ казала: Јђђ, Ђђто, штђ не завлђда кад ја бђ млађа! Нђ можеш, нђ можеш, нђсам ја, брђ, ђ ја сам ђт крђви и ђд мђса. Одо, нађи ћу нђку сђђбину мђју. (ђндак је бђло ако пђбегнђш, ниђко те нђзашта не рачђна. Ниђко нђзашта.) Ђ, такђ сам ти жђвот поживђла. Ђ пђсленађе ја, пђслђ кђкни, кђкни. Ђ, ниђе се дђгло више ђђнде. Ђ, ниђс. Жђвђло е јђданђс нђђђла. Јђданђс данђ! Ђ, пђсле ти је ђркло. . . Кађо сам ја рђнула, ђно е трђснуло ђ нђкђ жђиле, зђђш. Ђ, ту ниђе мђђђ бити свђсан више. И умрђ.

Ђ, пђсле ме ђвђ пђчнђ тђжђити, тђрати д ђзмђ имђђе: ђбила ја ђђга. Ђ, ђндађ ти долази сђђ, и долазе милиђија и мђне саслђшава кађо е бђло. Свђ ја ђђ ђ до ш, како сам ђвишла ђ кућу до пђследнђђга чђса, ја ђђма свђ испрђчам. Јђ нђсам зђђла, ђни то држђ нђшто, ја нђ знам штђ они држђ. Јђ прђчам ђнђ што јђсте. Свђ. И кажем: сђђу и влађсти, ђтђ влђс, ђтђ зђкона, ђвђ мђне, вђ рађте вађђе, а мђне гђре рђбиђђ нђма нђ што сам је дђсђђ ђздржђла. И тако тђ, и на крају ка сам ја ђшла пред ђстражђни сђђ. . . Прс ми мђли ниђе забђлеђ.

Ништа во дђђђте, ниђе ђмало да се ђзђдђ, зђђте ли, ништа. Дрђђђ сђђе жђђто, дрђђђ тађ ђђмпђр и коештђ, пасђљ и тђ; ђн то за рађију испрђђђе. Кад бђнђ до Бђђиђа, ђђ Бђђиђа ни жђђа ни пасђља ни сђра ни кађмађа ни ђђђђнице ни мађсти, ништа. Сђмо мђж д ђђђђеш да вађђш мђђе по ђђшђковима. Ђе ђ јесђн ђбиђе се рађђениђа, по сђлу мирише, ђн ђтера ме д ђштем у сђлу. Ђђ ђђж д ђштђђш, ђштђђш данђс, ђштђђш сђтра. Глђђђ на прђђђор за кђлико да дђђем. Не прђкрстђм ти се у свђтђ нђђђђу жђђва да нђсам ја смђла да мђне дрђђга дђђнђ зђлогђђ д ђзђђђм; ако сам ђжђђђђла, да прђђ ђђм пђђем водђ, зђђа се да сам се нађђла ко дрђђђђга а нђсам дђнђђла — ђђи. И ако не дђнесђм ђ сђла,

Ѕби јербо што нисам донела. Лежи и лиња ка кери́на, а нагна мене те идём те копа́м ја с копа́чима. А совшті да не смём ўвече да вѣчерам; ўзем па́рче сйра и ле́ба, донесем да ра́ним кери́ну.

Стари његов де́да из Губереваца, он је бра́т би́џ по́пу, неко́м Авраму. Он је имо́ мно́го, та́ Аврам, имовину, дошо́ на ми́раз, па е бра́та зовно́, довео́ га у за́другу ту́не заедно́ те ра́дили. Ту́ га оженили. И његов о́тац, тог Драгише́ о́тац, он живео́ два́дес и пѣт го́дина и имо́ сестру́ штџ е́ за овим била. И та́ Драгиша (и једна мла́ђа била), кад је он ўмрџ, ова мла́ђа што му е сестра, она е остала по́смрче, ни́је била рџена. А он дваес пѣд го́дина и ўмрџ. Ё, ов са́ де́да и ба́ба (они су одѣлени во́т по́сле одо́нуд; да л је се Нџвка онамо довела, ма́ка његова, да л ни́је — не знам). Ё по́сленакџ он ўмрџ а он по́сто (зна́ штџ ти је де́да и ба́ба, ўнуче мушко́, а сина́ изгубили ра́но, младо́га)... и да гледају са́мо све́ца да се не исту́љи у ку́ћи. Ё кад је по́расто и дошо́ до свџга пуно́лства... џ ни́је служии ни во́ску, а де́да и ба́ба разма́зили. Ма́ка да ўведе ў ре́д, да́на сўтра, да́на сўтра — не фѣрма е ништа, бйе, а овй га штите; џна напусти, преу́да се и оти́ђ за чо́ека кои пѣт синџва́ има. Он кад је по́расто, он ту́ко и ба́бу и де́ду. Онда́ ти је бйло: ко́ се у́да, да има́ имовина до́бра а да се не де́лиш, то́ се ру́куеж з бџгом. А ја́ сам била џтмена, ма́ђу има́ла, ма́ка и мене ра́но ўмрла, очу́рина се оженио́ дру́гом же́но́м. Ко́ те пи́та, а́д, о́ с у́да́м. Пре́д очи́ га гледаж — бџже јѣдйни, то не́ма! А у мо́зак нисам се уву́кла да ви́дйм.

Драгојла Плазинуи́, 77 год., Властељица

Мо́ џѣд... имо́ два́ презимѣна. Бежџ е о Ту́рака, бежџ од џво́г, од џно́г и џнда́, на́зад побегџ, ту́ дошо́. Ту́ кад је дошо́, он је џвде џпсто́ и ўзео га један место бра́та. Убра́тимии се са јѣдним во́д ко́мшиџом. И ту́ жи́вљџ не́ки го́дина и џженй се од Јѣчменица, па џнда́ он преба́ци йме Јѣчменица, по же́нинџм имену Јѣчменици. Са́мо да не зџве се Јѣчменица, Тако́ то́ бйло вре́ме и џнда́ с џни одѣле. Останџ му че́три сина... До́чекали су ве́лику ста́рџс. Ка се за́ратило са Ту́рцима на́приѣд, из на́ше ку́ће џтишло е се́дам во́џника. То е била за́друга ве́лика. И по́сле прџшло то́ ра́то. Остало е то́ по ра́ту. Вра́тило се пѣт. Мо́ о́тац по́гинџ на Вишегра́ду четрнѣсте го́динѣ. То е бйло не́прекйдно ра́то дванаестѣ па тринѣсте з Бугарима, па Ау́стрија четрнѣсте го́дине. Њй пѣт је до́шло жи́ва са Солу́нска фрџнта, а дво́ица су по́гинули у то́м ра́ту. По́гинули су четрнѣсте го́днѣ, ни́ су дванѣсте ни тринѣсте...

То е бежџало, но́сило де́цу у на́ручу и џстаљало ја́дно де́цу у кана́ле, не́ може двоџе дѣце́ но́сити. Ишо́ сам ја́ у Ча́чак, бйо сам џнда́ дванѣс, тринѣз го́дйна. Же́не нџсе; џ по́терало сто́ку, по́терало ко́ње, по́терало го́веда и ја́дно бежџало и то́ се останџвило око Ча́чка, околинѣ Ча́чка й између Кра́љева и Ча́чка устанџвили су се ти. И ми́ смо при́мили Боса́нце од Ма́калови́ћа ва́милиџе, њй пѣторо че́љади. Бо́равили су до два́дестѣ го́днѣ. Осамнѣсте го́дне до́шла во́ска, џни су йшли та́мо ви́дели има́ ли ко́. Ёсто́ им не́ки џѣд... До́лазио е та́ сйн, Ма́калови́ћ Ми́лош, до́лазио ко́д нас не́колко пу́та. Па ка су Не́мци на́йшли, он побегџ, та́ Ми́лош Ма́калови́ћ, из Бџснѣ. И побегне џту́д и бйде́ во́двйје го́дине, трй... Држали пѣт кра́ва, прѣтерали, дни. И то́ су држали ту́на до дваес прѣве го́днѣ. Дваес прѣве го́днѣ до́ђе им та́ (осамнѣсте, де-

ветнесте дође им та^н син, преживљо њ он то рато) Марко Ма^нкаловић. Он је преживљо то рато и дошо и одво и одавдѣ, и Слатине. Тако смо и подуватили и чували њ. Боже, што су то људи поштени, и нако. . .

Пантим и ово четрес прве ка су заратили са овима. И онда^н су били заедно све док дођоше партизани и четници и љотићевци, па и они и они, све групе неке. У тим, ова^н, они се раздијеле, нешто оде у четнике, нешто у партизанае. У тим партизанима имо ја брата, Душана једнога. Имо сам четири брата. И они оду, њи четири, у комунисте а ја у четнике. Њ ка смо били на Краљеви у борби (то било е све једно, ње ко воли), он био командир тамо вода, ја вамо, И у тим заваде се. Али друкчија е борба код њи, ја сам виђо. Звали они мене на њин казан, та^н мо^н брат, дидем ја тамо; па њије то важно ако си ти тамо, ја сам вамо. И бидем туна. Одједампут, каже, заваде се. (Ту^н смо био месец дана, у Краљеви, у борби са партизанима док смо били заедно, знаш). После командир четѣ био неки Борис, Словенац. Њ ја онда^н пред њега: остаљам, реко, пушку! „Што?“ Тако. Имам три брата у партизанима. Ја не могу се борити против њи. Еве ти пушка. И, до правде, он мене примио. Примео ме и ја кући. И о тада после нисам никуд мрдо. Дошо вође, био у Одбору, узео ме неки Њирјак Миљо^нко те бидем у на^нтеже време ка треба да се откупуе. Треба во^нсци слати, треба рана, треба кукруз откупљивати од народа, треба меса, треба. . . А ја сам њиг помаго и раније. У први ред сам дао, ка су почели они, триес — четрес кила одних пшенице те предо. И то су они упантили ко е што даво онда^н, четрес прве годне. И узѣ он мене тунаке за одборника те сам био одборник од четрес пете. . . четврте, ка су дошли они, четрес четврте, и бидем до педесе друге. . .

. . . Јер нашо порекло. . . Подко^нни Душан кад је отишо у ту борбу, он је оставио породицу целу његову, и одјампут је узо пушку и отишо. У одред њије хо вође никаки диде, њије хо за Љубић нит је у Драгачеву се примо. Отшо е у одред Прва пролетерска у Ужице. Пролазио је видије на Краљево кад је била борба, ѡ више га ја нисам виђо. Ми смо о два брата синови. Мо^н дтац и његов — браћа рођена. А тако смо се пазили. Ми смо се родили у једно^н кући. Ту^н смо порасли. Крос то рато опасно е добар та^н човек био, браца и слободан. Па кад је на Краљеви било, разумѣж, да е она^н Богдан Капелан њин. . . вуче, разумѣж, два сандука мунџије. „Водници, а^нд овамо за мунџију!“ Њ ми за мунџију, један сандук бомби. И мене е га жао, то Капелана. То е био чоек немерен, чоечансто имо. И он исто Босанац. Толико ме заволѣ, пазили смо се. И они мене зову за вечеру увек на њин казан, ако сам ја водник вамо у овом четничком одреду. Али сам и раније био у то^н позицији, у земљорадничко^н странци.

Благоје Јечменић, 83 год., Дубље

. . . Пред рато то се показало. Прво свеско рато. То се знало, ка ће да се зарати, дођу дрѣкавци ти, плашила. Ја ка сам била дево^нчица и моја сестра, имале брата, мало био млађи од нас. Њ, ова^н, вако месечина с вечери, ми ѡнавали сено онамо у пољу. Њнавали према месечини. И пошли кући; ка смо били у ријеци, доле у потоку, плѣште нешта њиз воду, озго њизбрдо. Плѣште, плѣште, плѣште. Поглѣднемо ми: ка го^н ждрѣбѣнце ка се ождријеби

кѡбила, па ждрѣбѣнце свѣ на пѣчате, црно и бѣло, црно и бѣло. Тѡ е нѣкѡ приказаније било. Ми само смотамо брата и једна и друга, једна с једне, друга з друге, смотамо га и бежимо путем. Оно плѣште и ђде нѣз воду. Одѣмо кѡћи и причамо ми код ма^ѣке наше како смо виђели. Каже: „Јесте ли штаго^ѣ проговѡрили ка сте тѡ виђели?“ Ми кажемо нѣсмо, само смо шућели. „Да сте проговѡрили, нѣ би ваљало нѣшта. Нѣшта нѣ би ваљало!“ И пѡслѣн, ова^ѣ, бѡ-јали смо се за брата да л ће нам живити кат смо тѡ виђели, знаш. „Само ако нѣсте нѣшта проговѡрили, нѣшта нѣће да бѡде,“ ђна велѣ. И нѣје нѣшта било. Тѡ е раније имало, то приказаније.

Ћ кад је шћело да се зарати, прво свѣскѡ рато, тѡ сам запамтила, дођу ти дрѣкали. Такѡ јасно дрѣчи да звѣчѣ сѡдови пѡ соби, прѣстави, и ђна кѡфа и ђна^ѣ пѡклопац дрма се на кѡфи. Такѡ јакѡ звѣчи од ђнога дрѣкала. Ћ пѡтљѣн кажу, старѣй народ — ђне да се зарати. Такѡ е и било. Ја сам била мала, нѣ знам, три-чѣтири, пѣд гѡдѣна, такѡ сам имала. Пѣ-шѣс гѡдѣна са имала. А свѣ сам запамтила. Та^ѣта наш, мѡ^ѣ ђтац, ѡн ђтишѡ у рато. Четрнѣсте се гѡдне заратило, а пѣтнѣсте пѡгинѡ у Краљеву. Тамо више Краљева, у Пѣкчаници. И тамо пѡгинѡ, и мѡја ма^ѣка ђтишла са једним старѣим чѡвеком и дѡтерала га. И, ова^ѣ, саранили га. Ћ такѡ, тѡ е се свѣ знало, ка ће да се зарати, да ти дрѣкали дођу. Е пѡслѣн, кад је шћело ђвѡ рато да бѡде, йстѡ су дрѣкали долазили. Нѣ видѣш ти нѣга, само га чѡш по пѡтоку ће дрѣчи. Пѡдвѡено, нѣки тамо, нѣки вамо. А садѣ нѣма да се чѡју, само тѡ ка ће рато.

... У Ивањицу нѣсмо йшли, йшли смо у Чачак. Па пѣшкѣ, пѡнесѣмо по двѣс, по трѣс кѣла на обрамачи. Нѡсимо сѣр и ка^ѣмак, ва^ѣкѡ коѣшта да продамо, пѣлеж, кѡкѡшке, ћурке. И тѡ турѣмо на обрамачу, вежемо и нѡсѣмо. Ћ преко Торлака тамо, преко брѡда, нѡсимо, пѣшкѣ идѣмо. Продамо тѡ. (А сад не би ти ђтишла пѣшкѣ. Нѣ могу ни д ѡдѣм, бѡли ме нѡга). Пѡђемо прѣ зору. Устанѣмо, такѡ, у чѣтири, у чѣтири, у пѡла чѣтири. Нѣкад и у трѣ. И, тако, пѡђемо. Знамо на сѣнт пѡт кѡда е. Нѣкад мѣсечина па се видѣ, а нѣкад накѡ на сѣнт идѣмо. Ка сѣјају звѣзде, имѡ мало свѣтлости... Ја имала сѣстру у Трнави доле, й нѣсам имала кѡт прије да пѡђем него у зала сунца. Ка сам йзишла гѡре на брѡдо, залази сунцѣ. А имају ђпасну кѣрад, ђће да ме исциѣпају кат стѣгнем до нѣ. А ја пѡгрчи, а нѡсим на лѣђима по двѣс кѣла, й стѣгнем док нѣсу пѡпуштали кѣрад. Мртва пѡла док сам стѣгла до сѣстрѣ. Црн залага^ѣ лѣба биѡ раније, да ја тебе кажем. Сад је лакше. Јѣз да се ради, ал је лакше.

Велика Плазинић, 78 год., Губеревци

Мѡ^ѣ ђтац ис Прилика, рѡђен у Приликама. Биѡ на Сѡлунском фрѡнту, ђнда^ѣ дошѡ са Сѡлунског фрѡнта, биѡ једну гѡдну данѡ гѡре, пѡсле ожѣнио се, доле му насѡчио нѣки кѡмшија мѡју ма^ѣку. Ожѣниѡ се ѡвѣ и нас пѣторѡ ймѡ. Пѣт сѣсѡра и мѣне шѣстог. И такѡ, живило се, мѡчило се, радило се. Ја данѡс имам свѣ. Бѣдно. Бѣдно се живило. Свѣ тѡ на рѡке. Орѡто са рѡлицѡм, са вѡловима, странѡм, па сѣјѡто на ђцак, ћѡбре нѡшено у корпама па тѡ сѣјѡто. Данѡс јѡк. Данѡс растуриж ћѡбре, извѡчѣш, пѡсиѣеш на сѣјѡч. Нѣко крѡпѣ, нѣко не крѡпѣ. Па су сѣјѡли под мѡтику, свѣ између ѡцака сѣје, пасѡљ се пѡсе пѡчупѡ... на стѡгуље; па се ѡсѡши једно врѣме, пѡсе се млѡти, прѣвије

на вјетру. Пшеницу смо врли, само смо врли са вршалицом, није мотор био... а није имало овј дрешџа и то.

Кукџрус копа првокоп и дгрт. Ал на рџке свџ. Сад јок. Сат копачица. Ишли смо у позаџмицу, звало се то, ишло. Сад нема, нема, то изумрло. Сад је савџло књига на два слова. Ми стари што држимо мало још, пдсле... Ми одемо једне седмице (први коџи је одредио) у понедељак. И у понедељак вџче распорџуе: ти уторак, среду, четвртак, тако свакџ дан да имамо. Копамо код тебе дана, сутра код мене и тако даље.

Пшеница се жњџла на рџке. Није имало жџтелице, није имало ништа, свџ на рџке. Има по петне се скџпи и дваес жџтебца. Жџне жњџ, џџди вџзују. Снопови велики... Ужџта, правџ се, ужџта от пшенице. Усџче се па се вџзуе. И онда се осуши то и трпа се у стдгове. Пдсле здвнџш некога са мотором те то овршџ. Овршџ на гомилу и плџву и свџ, пдсе ветрењача вије онд, дан један вијџш на гџвну, посе уносџш то у цаковима, врџћама, са чим имаш... Једном пантим да е било код нас на гџпло, на гџпло вршено. То е рџчна вршалица, тамо стоџ, па вамо као црепуља има једна, па два пара волџва џџрају то и одкређу. Нисам кџпово [брашно], ни данас не кџпџем. Онда е мљевџно на риџџци Бјџелици. На риџџци имало водџница и одџраш двеста кџла, триста кџла и самџљџш. И то за једно време слџжи... дџђџш одџ кад бџдџ до краја, самџљџш и тако. А данас има мџн туње, самџљџш. Ја самџљџм једном гдџишњџ и бџдне ми то.

... Брџвњаре биле, полубрџвњаре. Полубрџвњаре имале брџвна гџре, дџле сбџа, ил једна ил двџџе. Гџре су брџвна од стржевинџ, стржева брџвна. И бџкова су бџла. А дџље цџгла. Бџла е пдчџла цџгла пдсле да излази, само нџпечџна цџгла. Зџдано на пџ цџгле, тџрани дизмџћи... Лџжено на дгџишту, вамо, у брџвњари. На дгџишту лџжено, лџжено унутра, лџжи се стално џ загрџјава се. Огџиште бџло — два приџклада побџџена, камена, дџље цџгла пдтурџна мало, да не гџри. И ноџе лџжено, пристаља се ноџе, кџва се, није имало шпџрет.

Миливоје Милутиновић Белегија, 65 год., Гџча

... Ми смо раџдили онда у џивама. Раџило се, јакџм се ослобџдило. То е бџла онџ партизаниџа, онд ослобођџње. И свџ се ишло у позаџмицу, ја. А он је мндго лџно пџџвџ. Он викне пџџсму, а ја сам бџла овако прџко Бјџелице, тамо жџвџла. Мџди су родитељи се подџлили са једном стрџном па онда су прџшли онџ у варџшицу, те жџвео ми џтац у варџшици. А ја сам жџвџла на сџлу. И сад, ја вако у пристрањку тамо а тамо Гџча варџшица, знџш. И сад он зна џе сам ја, да ја идџм џвцама. Мџнгуп, нег шта е него мџнгуп. А ја сам бџла дџбра девџчица, стварнџ. Нека приџа кџ шта дџе, неџ он каже. Па онако, пџџва да ја чџџем. Пџџва. А ја сам волла пџџсму. Над мене није имало, стварнџ, да запџџва, играла сам и шлџгџре и народна кола. Пџџсме свџ мџгџђе, и гратске и чџбанске, свџ сам волла да пџџвам. Ја сам, пошто сам се џдала и порџдиџевала џџцу, бџла маџора. Пџџвам џвде, нарот станџ ономо пџтом кат прџђе, каџо ја фџно сам пџџвала. Мндго сам лџпо пџџвала. А џ он је згџдно пџџвџ, само није бџш џгрџ згџдно. Ал заљџбик се у онџ пџџсму џџговџ. Данџ-сџутра, данџ-сџутра, заедно идџмо, ако сџџџмо жџто — заедно, ако копамо, он ми помџже врсту копати, ја за џим и он мене помџже, и приџамо тако џ... Па џто, неџад

је имало момѣната ка смо ћутали, сѣмо ћутимо, сѣмо идѣмо једно зѣ другим и ћутимо. Ако жиѣмо пшелицу, па сѣмо фикћѣмо ўзбрдо зѣедно, свѣ зѣедно. И ѣто, мѣло помало; људи тако вичу: „Бѣже, лепѣ сўдбинѣ да се ўзму Миливое и Ракина, бѣже, лиѣпок пѣра што би било.“ После ми тѣ нешто ўпаде у главу и тако, завѣлим га па пѣслѣ јѣдва чѣкам ка ћу да га чўем да пјѣва и ѣѣ ћу да га видѣм. И ѣѣ га гѣд видѣм, ја ў коло дѣ негѣ, до кѣловоѣѣ, вѣлла сам да игрѣм, то сам игрѣла кѣ, ко прѣденац. И кад гѣд он пѣведѣ кѣло, ја до негѣ. Игрѣла сам и до другѣх; пѣслѣ су се и интересовали нѣки младѣћи да пѣћу сѣ мнѣм да игрѣју, ал ја. . . И да ме пѣтају да пѣћем зѣ њѣх; ја кѣжем кѣсно си се јѣвио, не врѣдѣ. Вѣлѣ Миливоја и гѣово. Али смо вѣљели се на прѣс начин, нѣкѣ што вѣкала ѣна, на сѣоски начин, сѣоскѣ љубав бѣла. Ниѣ то ко сѣде. . . На мѣсец дѣна пред ўдају, ка сам шѣла да се удѣм, ѣндѣ си ме пољубио — ја са мѣспла да е цѣо свѣјет вѣћѣ. Сѣмо сам причѣла му: нѣмѣ^н нѣком причѣти. . . Имѣ е ѣн, имѣ е ѣн другѣх што му е трѣбало зѣ другѣ стѣари, а нѣкѣ вѣлда е мѣне чўвѣ, ѣткуд знѣм ја. Углѣвнѣ смо се вѣљели, нѣкѣ из дўшѣ сам га вѣљела. Што се тѣче брѣка, ја нѣсам знѣла зѣ брѣг док нѣсам дѣшла зѣ негѣ. Бѣла вѣлика свѣдба, негѣ рѣдитељи јѣднѣг имѣли.

Тѣкѣ, било е и лепѣг дѣна и мѣжда и гѣркиг нѣкад, алѣ ја нѣса мѣгла нѣкад негѣ да нѣ волѣм у живѣту. Ишѣ е, ѣн је бѣи свѣкојѣк, ал ја сам дѣла тў рѣч да бўдѣм прѣва жѣна, да бўдѣм вѣрна жѣна, да нећу нѣкад бѣти до смрѣти мѣѣ да нѣ би бѣла. . . И нѣ волѣм, нѣкад нѣ волѣм кѣја, кѣја жѣна е поквѣрена. Нѣ волѣм тѣ. И ѣстала сам тѣкѣ, а он је бѣи свѣкојѣк, ја сам свѣшта прѣживѣла од негѣ. Свѣшта. Ниѣ ме матрѣтирѣ, сѣмо е врѣло де ниѣ мѣгѣ. Сѣмо да ниѣ кѣт кућѣ. Додўшѣ, имѣла сам и лепѣг дѣна, ишли смо па сѣгурно двѣс гѣдина у бање. Ишѣ е прѣви гѣдина док је бѣи мѣлѣћѣ, ишѣ е без мѣнѣ. Нѣса мѣгла ја, док нѣсам сѣна прѣво ожѣнила, нѣса мѣгла да идѣм. Ниѣ имѣ кѣ да ѣстанѣ кѣт кућѣ. . . Жѣвели смо лѣпо. Вѣљели смо се, вѣлла би да ўмрѣмо и зѣедно. Тѣ е фѣно. Ћѣцу смо изрѣдили, имѣмо трѣѣ ѣѣѣ. Вѣла бѣгу, ѣѣца су нам дѣбра и свѣ нам је дѣбро.

Ракина Милутиновић, 64 год., Гуча

На^нвишѣ се бѣвило о вўни и о тѣжини. О тѣжине се прѣтѣрѣвало плѣтно зѣ вѣш и чѣршевѣ ѣсталскѣ и крѣветскѣ, пѣ и слѣмарице, свѣ се рѣдило о тѣжинѣ. А од вўнѣ ћѣлими, кѣо што смо мѣ звѣли рѣниѣ губѣри, шарѣнице. Штрѣкале се чѣрапе од вўнѣ. Тѣ се не удаѣ док нѣма бѣрем по дѣсеторе чѣрапе да пѣнесѣ мѣладѣжењи и сѣбе. Тѣ вўненѣ чѣрапе, то ниѣ имѣло друкѣшиѣ. Мѣло ја ка сам стѣгла, мѣло е тѣ пѣслѣнке било друкѣиѣ. Осѣмнѣс гѣдина бѣла сам, кўпили су нам цѣпеле, кўпѣвне чѣрапе смо ѣбуле, дѣтле нѣсмо чѣрапа ѣбуле кўпѣвниг. Вўнено, свѣ вўнено. И плѣло се вўнено, и цѣмперѣ и сўкње чѣк. . . Имѣло е вѣза ѣвѣга, вѣзѣло е се (чѣршеви), пѣнеко, ал то ниѣ свѣк. Јѣстучнице ѣвѣ вѣзѣле се. Нѣшто се ѣклало ѣвѣ вѣкѣ рўчнѣ. . . Јѣ сам нѣекѣла ти мѣлѣвѣ и кѣечѣга прѣко пѣтнѣс, двѣс. Ћѣци. И мѣне имѣ, што но кѣжу. . . Цѣлѣ зѣмѣ тѣжину тў прѣдѣш, сѣдѣш прѣма онѣ^н лѣмпѣици и прѣдѣш. Пљўвемо сѣмо ѣнѣ, сѣмо пљўѣш ѣнѣ и прѣдѣш. Жсўримо кад бўдѣ ў пролѣѣе, чѣм стѣжѣ мѣрт мѣсѣц, ѣ^нде да се ѣнѣ прѣђѣ лўжи у пѣпелу. Олўжи се у мѣлакѣ^н вѣди у пѣпелу и стѣви се тѣмо у пѣриѣницу јѣдну. Трѣ-чѣтири дѣна сѣпѣмо врѣлу вѣду на ѣнѣ и

послѣнке извадимо, однесемо на ријеку Бјелицу те то исперемо. Ако е лѣдено и свѣ, прѣбием лѣд па пѣрѣм онѣ, испирам. Кѣ те пита, оно лѣдѣ, слѣдиле се и руке... Свѣ се јагми раниѣ да се то уради. Стѣжѣ радно дѣба, послѣн се не може. Такѣ то урадимо па послѣнке онѣ снѣсмо, навијамо и ондаке ткѣмо штѣ трѣба.

... Побийѣ се кѣчићи тѣмо и изброимо кѣлко мѣтара то трѣба. Тѣ оснуемо на нѣколко кѣчића и ондакѣ однесѣмо. Опѣт имају сѣе што се зѣвѣ, двѣ сѣдице вѣкѣ, и тѣ вратио онѣ мѣтимо од рѣзбоја и тѣ навијѣмо. Разѣбирам онѣ, имају ћѣпци, двѣ дрѣвета између онѣга. Ћѣпци се зѣвѣ. И онѣ, разѣумѣш, ми навијѣмо, послѣн рѣзбоѣ намѣстимо кѣћи и ондакѣ има нѣти, има брдила онѣ. Ондакѣке ѣведемо тѣ. По двѣ мѣра тѣ да рѣди, двѣ нѣг док тѣ ѣведемо. Е послѣ јѣдна то ткѣ. Сѣдѣ те ткѣ, онѣ другѣ мѣта цѣѣви. Имали смо ми црвѣланѣк, ѣзѣли су наѣма из музеја и црвѣланѣк што смо мѣтали цѣви... Цѣвѣице од зѣвѣ, цѣѣви. Насѣѣчѣмо овѣ зѣве и тѣ изђѣљамо, сѣмо на краѣвима ѣставимо на кѣ оне кожмурицѣ а оно зђѣљамо згѣдно... Ми ѣставѣмо ѣколо да не би спѣдало ка то мѣтамо. И тѣ мѣрамо шѣпкѣм нѣкѣм врѣћѣм да онѣ прѣбушимо, зѣву. Тако направиѣмо лиѣпу цѣв, мѣтиш на онѣ црвѣланѣк, сѣдѣш и мѣташ. Натѣра ме стрѣна дѣ оно сѣдѣм и мѣтам. Наѣтеже ми било цѣѣви мѣтати. Не мож да намоташ цѣѣвѣ кѣлко она мѣж дѣткѣ. Још нѣшта ако вако пѣниѣ ткѣ. Ал штѣ ћш, мѣраж да рѣдиш. И ѣто како ти е било, ја сам рѣзбоѣ моѣ (биѣ сѣв жѣжљѣв и свѣ), пошто сам прѣстала ја рѣдити ѣ тѣме, ја сам то свѣ срушила, вратио су ми ѣдниѣли ови бѣш у музеѣ и црвѣланѣк. И јѣдно ми је вратио ѣдниѣла бѣш ѣвѣ ћѣрка што е у Загребу. Она вѣљѣла то да ѣднесѣ... Па, имало е, о тоѣ тѣжини, онѣ што се тѣрчѣ тѣжина; грѣбенима што се огрѣбѣѣва, а ѣсто тѣрак и огрѣбѣча што се зѣвѣ... Тѣ смо и вѣну такѣ рѣдили. Рѣшчѣшљам ону вѣну па на грѣбене, рѣшчѣшљамо то и извлѣчимо вѣлѣс штѣ ѣмо, а онѣ крѣтѣну (зѣвѣмо крѣтѣно онѣ штѣ е), тѣ се прѣдѣ за пѣтку, а онѣ вѣла за ѣснову. И ѣто ти како ти је жѣвод биѣ од раниѣ, а сѣ то свѣ другѣ. Сѣд ѣмладина жѣвѣ, не зна то да рѣди, нѣје му пѣтребно. Ако ѣће нѣкѣ ћѣлим. Врзмају још пѣмало, пѣнско срѣѣду, нѣко ћѣлим, нѣко нѣшта. Нѣма ткѣѣна онѣга ко што е било, да се ткѣ, да се прѣдѣ, да се те тѣжинѣ сѣје.

... Помѣзѣм крѣву и ондакѣке скѣвѣм то млѣко, скѣдам кѣѣмак, сѣрѣм онѣ... У шѣрпе. Бѣкрѣч имѣ ѣбично, имѣлѣрани бѣкрѣч. Како сам ја тѣ сѣзнала, то е имѣлѣрано, а прѣ... су бѣкарни бѣли сѣдови. Бѣкрѣч вѣликѣ, има чѣтрѣс кѣла што кѣва млѣко и другѣ што сѣрѣ... Скѣвѣм оно млѣко и ондакѣ ѣставим те с ѣлади, скѣнѣм кѣѣмак а онѣ послѣ млѣко ѣсирѣм. Нѣсило се, продавало се и пѣтљало се да набавиш нѣшто дѣци. Ако пѣле имѣш, нѣма тѣ замрзѣвѣ да стѣвѣаш.

... Онѣ е ѣзгѣ више Гѣче, из сѣла Рѣту. Онѣ е рѣдом ѣзгѣ и послѣнке ѣстала ѣдѣвица, мѣне е било двѣ месѣца кад ми је ѣтац пѣгинѣ, сѣстра ми јѣдна ѣ трѣћѣ гѣдни бѣла. Нѣсмо ѣпанѣтиле ѣца нијѣдна. И онѣ мѣла бѣла. Она е бѣла пѣд гѣдина ѣдѣвица па е се послѣнке прѣѣдала ѣсто ѣ тѣ сѣло гѣре. Таѣ е пѣтѣ прѣви пѣза ѣу, а ѣтац је нѣе дѣо... Сѣнѣвче, нѣје ти било да се дѣвѣѣка занѣма : мѣмком него (мѣне е мѣѣка прѣчала и стрѣна пѣкѣѣна, пѣмрѣ су) ѣдѣ тѣ, срѣђују стѣри пријѣтѣлѣсто, а ти не знаш за кѣга ѣдѣш док

не дођу онда^ике као да ти дадну прѣстен и паре неке и тако. Знам, баш моја стрѣна вѣлаше: кад је отишѡ дѣда, њен свѣкар, злоговорици се са тим њеним ђцом и дѣдом, а она и не зна тог момка. Нит је знала момка она ни он њу док се нису они дан отишли да е доведу. Са се занимају по неколко година па се узимају... Само е причано како е дошла дево^ика, свадбу се ту^и, довели је, и коѣшта; она сад не смије да пита за кога е она дошла, и не зна, него пришла те питала кувару. А он како сав замазан. „Је ли, знаш ти за кога сам ја дошла?“ А он казо: „За двога ђида.“

Андријана Карић, 75 год., Крстац

Рођен сам њаду девѣсто девѣте године у сѣлу Пшанику. Данā живѣм у сѣлу Вучковѣци. Као дѣте мо је ѡтац бѣо отишѡ у рат и Немци су га зарѡбили, то јес Аустрѣјанци, и ѡтерали су га у Немачку. Тамо е бѣо у рѡпсту. Ми смо ѡстали кот куће гладни, жѣдни. Ни имѡ ко назд издржава: ја и мо^и брат и једна сѣстра. Прво ѡтац, ма^ика и ђед. И послѣ смо ту тако мучили се. Шваба е најшѡ, Аустрѣјанац, када су... ова^и, бѣо са мали ал сам запантио, чуѡ сам, каже: „Убише Фердинара!“ Фердинара убили а његов ѡтац је бѣо Враѡ неки, ја сам бѣо дѣчко, чуѡ сам. И дни ка су дошли неђе љза Сараева, Миљацке, иза Миљацке тамо неку као вршиѡ е, та^и Фердинарт, вршиѡ е као неку ма^инерву. Шта е ктео, не знам. И послѣ дошѡ е у Сараевѡ. Када е дошѡ у Сараевѡ, нега су на Миљацки кот ћуприѣ... убиѡ Принц Гаврило. И послѣ, на та^и циљ њима е било криво, Аустроугарско^и, дни су послѣ заратили, ударили на Ср^ибију... Бѣо са мали па сам чуѡ свѣ кат по Бѡсни... чули се топови. И било е тако десѣт-петнѣз дана док су одјеампут наши почѣли ѡту да бѣгају, јер су њи Аустрѣјанци били надбили. И ѡту су били бѣгали, гладни најлазе, а овмо нису мѡгли ништа добити јел је Шваба бѣо свѣ покупио: и пасуљ и жѣто и кѡкоши. Што вико, ѡно свѣ кренѡ, ништа нисмо имали да јѣдемо. И прѡлазио е, ’наш, тамо су ѣшли неђе у правцу Крушевца, тамо су отишли и послѣ су прѣбачени преко Албаниѣ, мислим у Француску. Прѣбачени су тамо. Причали су ми да су ѣ ѡви Французи дѡбро дѡчекали, да су ѣ бријали, шѣшали, умивали, кранили, да е имѡ свѣки во^иник по једно да га издржава тамо, дѡк сѣ поправили. И ѡту су сѣ вратици послѣ преко Албаниѣ. Тамо су мѡго њи помрѣли у повратку преко Албаниѣ, око пута су ѡстали, нису мѡгли да се врате, помрѣли су. Једна количина е дошла вамо. И послѣ, по дѡласку вамо у Ср^ибију, ка су дошли, са њима бѣо краљ Петар и, шта ја знам коѣ је бѣо, и наши су били главнѡ. Бѣо Степа Степановић, он бѣо вѡђа, тако сам чуѡ. И послѣ је вама ка су дошли, њи су Бугари напали те су они ратовали и з Бугарско^и. Ја сам порѡсто, мало смо и прерасли, дошѡ ми ѡтац из рѡпта, уписѡ ме е у школу. Кад ме е уписѡ у школу, било е нас мѡго застарло, чѣтири и пѣд годѣшта... И завршиѡ сам ту школу. Мо^и ѡтац кад је дошѡ ѡтуд из рата, управо из рѡпта, он се запѡслиѡ у Ивањицу да ради. Тамо су радли раније ѡбућу, ѡпаѣке. Тамо е радиѡ, зарађивѡ да нас храни. Ми смо били гѡли, бѡси, гладни, жѣдни. Даѡ нас је у школу са велико мѡком; мучили смо, завршиѡ сам ѡсновну школу, даѡ ме е у Ивањицу, први пут кад је пѡчала гимназија, даѡ ме у гимназију. Завршиѡ сам два разреда гимназије. После није ме мѡго даље издржавати као сирѡма, а бѣо сам тако ѡштар да е ме лекѡр прѣгледѡ и казо:

„Да одустави школу јел ти си млого... пријек, тебе нема дуго живѡта.“ И стварно, мо^ж ђтац каже: „Повуци се ти кући, а ја ћу (ѡсталу ѡву моју браћу, имѡ сам трѡицу)... њи ћу дати, а ти ш ѡстати кући.“ Ја сам ѡсто кући, радио, мучиѡ се. Пѡчели смо да се займавамо, а^ж ѡво, а^ж ѡно.

... Па поради те ћенѡ, да л сам пѡтревиѡ, да л нисам, да л сам погрѡшиѡ, да л нисам — и ја не знам. Ниса млого неку имовину велику стећи поради те деце издржавајући. И издржѡ сам и, сви су здрави, што но кажу, нису сакати, нису слијепи, никакѡ болѡс немају... Отишли су од мене, кат поглаш, сви. Једна ћерка ѡстала е, ѡна ту ради, и ѡна се запѡслила. Ови су ѡтишли, раде сви за себе. Саѡ, ја јѡш мучим се и радим, борим се и тако даље. А за време окупације ... терали су ме свуђ... И данас, мене је седамдесѡт пѡта гѡдина, ја јѡш радим. Морам да радим, је ли имам седам синѡва и двије ћерке; девѡторо сам спѡдизѡ деце.

Јован Симеуновић, 75 год., Вучковица

... Бѡдиња у кући, школа се учила у Тијању. Све сам ти запатио те мѡке. Мои су другови прилично и глѡдовали, ја нисам. Али што се тиче, нако, ѡдеће, мучења, немаштинѡ у кући, то е све било. Све. Па, пѡтле сам био у во^жсци, закачило ме три гѡдине... Двѡез другѡ сам рѡђен; па су ме терали четници, мобилизавали па мѡраж д иѡеш. Па пѡтле ка су дошли... народноослободилачка во^жска, партизани, ѡнда^ж сам ѡтишѡ и био сам тридесѡт и три месеца у во^жсци. Онако сам стално био кот куће, ѡ послу се бавим. Радио сам са вѡловима пѡна^жвише. Панти млого ѡуди ка сам ја био деѡак, мѡжда ѡт петнѡстину гѡдина. А ја саѡ имам шѡсѡт пѡт. Онда^ж су ѡуди били шѡсѡт пѡт гѡдина — грѡбови. Сагнути, нѡсѡ шубаре, великѡ брковѡ, бедни, мучни, а тек ја саѡ у шѡсѡт пѡт гѡдина иѡем јѡш. Ја сам лани дошѡ са Златибора, догнѡ вѡлове, седамдесѡт и пѡт километара за тринѡсати. И то вѡлове ћѡрѡ...

Причали су ѡвде да су се досѡлили ис Црнѡ Гѡрѡ. Прва е... (сѡтра ћеш тамо виђети код неке вудѡнициѡ; да саѡ меље, та^ж би чѡвек, Светѡмир Нешѡванић, много знѡтан, ѡсмо гѡдѡште али јако бѡстар...) ту^ж кѡбила стѡварена. Ту^ж да су стѡварили и ту^ж су се насѡлили ѡви Таисѡћи, Та^жсѡћи. Има ѡвде, ако си чуѡ за оног Милисава, он је био пѡсланик, саѡ је њѡгѡв унук доктор, хѡруг у Бѡграду. Они су ѡ таде пѡстали. Е ѡвде су саѡе били, ѡвде су се презивали Томанићи по неко^ж Томани, Тѡми, тако су причали. Пѡтле смо се Блѡгоевићи пѡдѡлили и Таисѡћи. Пѡтле тамо Јаћимовићи, и ѡни су се насѡлили...

Ѓтишѡ сам пѡшкѡ у Сјѡницу тридесѡт и три пѡта и вратио се бѡз метра вѡжње. За пѡтнѡз гѡдина. Ѣт пѡдѡсѡте гѡдинѡ до шѡсѡт пѡтѡ. Ѓто, ѡћѡрам вѡлове на пашу све пѡшкѡ, девѡдесѡт километара ѡдавде. Т горе јѡдном у ѡто да ѡбићем и, горе, и пѡнесѡм ѡдавде... у тѡрби за три даѡа. Тѡ су ти пѡтње, ѡнда е та ѡхрана бѡла слаба. Пѡнесѡш кукурѡзни лѡб за два даѡа, а за јѡдан даѡ, ако имаѡнеш, пшѡеничног. Горе нема ништа у Сјѡници, ће ми ѡставимо вѡлове... Т вратиш се ѡдѡзгѡ, пѡшкѡ. И сѡтра на пѡсѡ, ѡсти ко да ниси ишѡ.

Радивоје Благојевић, 65 год., Пухово

Ту нѣмаш нѣшта нарочито. То су била сиротѣњска комишања. Штѣ ће, набольѣ гѣзда нѣа више о дѣсет врѣна жѣта. Сѣјѣто по мѣно пшеничице, сѣјѣта зоб, ѣлда и проја. Пѣлад рањена пројом и ѣлдом. А ѣлду ако посиѣеш, онда свѣ ће чѣлѣри дѣти ти по кѣло, двѣ мѣда. Кѣ посиѣ ѣлду. Ћубрета нѣе имало. Нѣко нѣе сѣјѣ, рѣцимо, на ѣца ка сад ил у брѣзду. Сѣјѣто као пшеницу. Узмѣш и посиѣеш, и тѣ што ти родѣ. Каѣ са кад б дѣорѣли ту страну, узмѣш у... жѣта, бѣчук се звѣо, заѣш, посиѣеш и узмѣж дрѣачу и повлѣчиш и тѣ кѣпѣш. Кѣ е пѣштен, он пѣгибе кѣпајѣ, кѣ е нѣпоштен, сѣмо илѣ... Наѣдѣлѣ жѣта дѣ по Бѣжићу. Чѣм прѣђе Бѣжић, у купѣвање... Пѣсле бѣѣ Јѣво Кнѣжевић, што су га срѣљали, он је бѣѣ чѣек сѣљак. Он је прѣво кад је дѣшѣ из рѣства осѣмнѣсте гѣдинѣ, узѣ пѣдорѣ ѣйву, узѣ ѣубрета, тѣриѣ ѣубре, ѣубре, па тѣриѣ жѣто и тѣ е рѣдиниѣ. И ѣгѣле су ѣуди пѣчѣли. Бѣле слѣбе и рѣлице. Дрѣвѣнѣм рѣлицѣм ѣрѣто. Лѣдѣну дрѣвѣнѣм рѣлицѣм ѣрѣш. Илѣш спѣред брѣздѣ, оно сѣмо имѣ гѣвѣзденѣ рѣоник, нѣшта више. Онаѣ рѣоник бѣѣ вѣкѣ скѣблѣст, а ѣвамо имѣла пѣра закачена те набѣеш на онѣ лѣпѣрицу. Тѣ ти је бѣло ѣрање.

... Чѣек мѣж да бѣдѣ дѣктор прѣвѣ, а мѣж да бѣдѣш у кућѣ глѣп ко, ко тѣстиѣа. Дѣѣте више рѣдитѣлѣи васпѣтајѣ нѣго стѣ учѣтѣлѣа. Ти га наѣчиш ѣнѣ како се прѣвѣ ѣвѣ шѣља. И ѣно ће да ти је напѣрави. Али ѣно е глѣпо у кућѣ ка нѣѣ.

... Прѣмѣтили бѣли са Јѣвѣм жѣндѣром шѣвѣпскѣм... Јѣвѣ и Стѣвѣн дѣ илѣ или код мѣѣ маѣке или код Лѣка Рѣдовића (Сѣвету ти си запѣнтиѣ). Трѣћѣ кућѣа. И дѣѣе ти тѣ Мѣланѣва жѣна, стрѣна. А ѣѣдуковѣли су (ѣни су бѣли тѣѣни ѣѣдѣци) стрѣц мѣѣ Мѣлан, Мѣлан Рѣдѣчевић и Вукѣшин Сѣрић. Е тѣ су ти бѣли ѣѣдѣци. Он цѣѣ дѣн дѣнѣс лѣпо с тѣбѣм, а нѣѣс мѣж да бѣдѣш и заклѣн. А вѣздѣн пѣѣ с тѣбѣм дѣнѣс. И ѣн, сѣмо кад бѣдѣ прѣд нѣѣ, заурлѣ Вукѣшин Сѣрић дѣле, Мѣлан чѣе, Мѣлан заурлѣ, Мѣлан ѣвѣѣ чѣе. И ѣни су заѣверу учѣинили те су убили Шѣука Рѣдѣчића. И узѣли пѣре. Па ка сам јѣ дѣшѣ тѣ да наслѣдим тѣ имѣње, то е бѣла пѣна кућѣа. Мѣне пѣп раскућѣо, Ырош. Он мѣне пѣзѣва, кѣже: „Землѣ чѣјѣ бѣла нѣе, чѣјѣ бѣти нѣѣе. Нѣшта да наслѣди, нѣшта. Ни ѣкѣ прѣста кѣнѣца, сѣмо землѣу. Јер тѣ су пѣре Шѣука Рѣдѣчића. ѣни су нѣѣга убили.“ И ја пѣштѣм те се свѣ раскућѣи. Па пѣчнем пѣсле на гѣлѣѣ ѣтрѣни. И ѣн се ѣслабѣи, тѣѣ Мѣлан, стрѣц ми, и поп Ырош мѣне изѣгнѣ и собѣ да нѣ слушѣм јѣ штѣ ѣн нѣѣга испѣвѣда. А бѣла врѣна... Дѣле е зѣмлѣа па гѣре бѣла дѣска шпѣретнѣа. А јѣ се полѣко увѣчѣм нѣде. И ѣн прѣча кѣко крѣви ѣбиѣ рѣг. „Па нѣ пѣтам јѣ тѣбе је л крѣви ѣбиѣ рѣг но јѣсѣ ли ѣбиѣ тѣи и Вукѣшин Сѣрић и Мѣлан Рѣдѣчевић, јѣсте л убили Шѣука Рѣдѣчића?“ Пѣдѣлѣ пѣппѣна, разѣмѣш ли, ѣтѣворѣ врѣта на собѣи, јѣ нѣ мог с изѣвѣчѣм из вурѣнѣ. ѣн сашѣѣе, јѣ се изѣвѣко и пѣбсѣго; прѣчаѣ штѣ ѣѣш. Нѣ чук да л прѣзнаде. А мѣра да е прѣзнѣ, ѣдѣмѣ е пѣсле ѣмрѣ.

Милош Кнѣжевић, 78 год., Каѣна

А ѣвѣ мѣ, докле нѣсѣмо вѣде имѣли у кућѣама, мѣ смо свѣ мѣрѣли да тѣрѣмо стѣѣку на изѣворе да пѣймо, и зѣми и лѣти. Кѣ нѣе имѣ близу, мѣрѣ е да тѣра, ѣко е долѣко, мѣрѣ да тѣра ѣбѣвѣзно на ѣвѣ тѣкуће вѣде. Како јѣ пѣнтѣм тѣ е стѣлно бѣло тѣкѣ. Сѣмо е се тѣшко жѣвѣло без ѣбзѣра; прѣ рѣта тѣжѣ стѣ пѣстѣ бѣло нѣ сад. Сѣд је стѣ пѣсто жѣвѣт бѣлѣи. Нѣсу гѣдине рѣдѣвале, нѣт

је воће родевало толикō, нит е имало... да се тō ђубри земља да дае принос каō сад. То е свѣ лoшиѣ родевало. Сāмо су вотњаци родевали, ђни су родевали. Њима ни прѣкрана нѣје трѣбала. А што се тичѣ пшеница, зōб, јѣчам, раж, ѣлда, тō нѣје имало да се прикрāни... Имā штāљско ђубре и тō зађубриш, кōлко турѣш. Мāло стōкѣ било, држало се по ѣдна крāва, двѣ, волови. Тѣшко кōй гāзда мōгō имати волове и три крāве, чѣтири. Кōй су били великѣ домаћини, кōй су имали великѣ пōсед, ђни су мōгли. А кōй су гѡд били мāлок пōседа, тѣшко су мōгли. Држѣ по јѣдну крāвицу, овāцā. И прѣ рāта дōста кōзā имало... Нарѣђѣње дōшло, кōзе су утрвене. Сад овāцā имā. Кō имā прōстора за овце, он држѣ и сād овāцā имā дōста. Мāло е сāде рāдника у сѣлу. Свѣ е ѡмладина ѡтишла у шкōле, позапōслила се, сāмо нађеш данāс нас по двā-три чѣче, чѣтири. Јā сам скупљō прѣ рāта по чѣтрѣс копāчā те с нам кōпали. А сад нѣмаш, сāмо мōж да наеш јѣдно двѣ бāбе, двā чѣче, прѣко чѣтворо нѣж да наеш.

Добили смо асфалтни пѣт Вѣча — Дубац прѣ пѣд гōдина. Нѣје имō асфалтнѣ пѣт, бѣо накō. Ишли смо ѡдāвде пѣшке свѣ у Гѣчу, нѣје н имало пѣт. А ишли смо и у Краљѣво пѣшке. Тѣрали смо за Краљѣво дрва. Турѣж двā мѣтра дрвā, прѣбавиш три дāна. И ѡтерāш и дрва прѣдāш и кѣпиш штā ти трѣбā. Три дāна мōраж да прѣбавиш. Сад нѣко, дрва се тѣ нā месту... прѣдāе на асфалту. Ако „Вѡћар“ или „Дрāча“ не ѡкупљѣе, стѣгнѣ дрѣгѣ прѣкупац, прѣдāж дрва свѡја ком ти ѡћеш. Тражиж^ш дѣнар вѣшѣ, велика е то зувāрица.

... Нѣје имало прѣ[л]ѣгōс кѣше у нā^швѣши онā^ш вѣјек, кад је трѣбало да нѣчѣ: ѣсѣви кукѣруз, пшеница, крѡмпѣр. Мнѡго е било сувѡвица. Мнѡго е изѡстала лѣтина. Сāде имā кѣше, нѣколко дāнā бāж^ш била лѣпа кѣша, алѣ дѡцкан... Великā нāма стрāна и брѣвѣито, сāмо е рѡдно. Свѣ што пѣсиѣш рѡдѣ дѡбро, воће рѡдѣ. Штā^ш бѡље. Дā е равнѣје, и мѣ би вољѣли. Нѣ може мнѡго мāшѣнски да се рāди. Мāло е снāгѣ, нѣ мож рāдника да нађеш. ѡмладина млѡго ѡтишла. Млѡго. Око чѣтрѣс имāјѣ из Тāдѣнā ѡбавѣзника што су ѡтишли.

... Па тѣн је Рā^шка Бѡрѣвић прѣво ту зāдругу ѡсновāла. И то е почѣла ѡна рāдити. Жѣне рāде ко^т свѡи кѣнā. Оне тѣн дѡнесѣ и ѡтале нѡсѣ рѡбу. ѡднесѣ те ткѣ или плѣтѣ, а кад изātку, дѡнесѣ те прѣдāду. Дѡста е жѣнā тѣне пѡ^шмило и спѡдигло тā^ш животнѣ стāндāрд.

Раденко Тадић, 77 год., Доњи Дубац

Петар Ђукановић

ГОВОР ДРАГАЧЕВО

Резюме

В работе дается обзор фонетических, акцентных и морфологических характеристик Драгачево, области в югозападной Сербии. В этой зоне находятся 48 деревень и два городка (Гуча и Лучани), насчитывающие около 50.000 жителей. Население в старину переселено главным образом из динарских областей (Черногория и Герцеговина), причем исконные жители составляют незначительную часть.

В основе драгачевского говора иекавский говор восточногерцеговинского типа. Ему известны все категории екавской йотации (*ђеца, њѣрати, сѣсти, њѣсти, њѣпало, кѣзѣи, сѣтра*). Звук *x* в основном утратился или заменен звуками *z* и *k*. Фонема *ф* также редко слышится и чаще всего заменяется звуком *в*. Группа согласных *шч > кч, њњ > тњ, њн > тњ*. Часты элизии и редукции типа *дѣм (= дођем), нѣм (= нађем), кѣш (= кажеши), пѣш (= пођеш), мѣш д љзмѣш, њѣ д унесѣм*.

Морфологические черты также новоштокавские. Существительные мужского рода типа *Јѣво* склоняются по модели *Јѣво — Јѣва — Јѣву*, а из них произведенные притяжательные прилагательные звучат *Јѣвѣв, Јѣвова, Јѣвово*. В дательном, творительном и предложном падежах единственного числа прилагательных и местоимений является окончание *-им* (*ѣвѣм чѣвѣку, у нѣшѣм сѣлу*). Окончания старых основ на мягкий согласный являются правилом (*ѣд ѣвѣ љѣдѣи, ѣвѣм љѣдѣима*), а основ на твердый согласный — исключением (*ѣд ѣвѣе, ѣ нашиѣем*). Встречаются редкие случаи субстантивного склонения (*за стѣра чѣвѣка, у дѣбру вређену*). Спорадично употребляется форма винительного для обозначения места (*бѣо у Пѣтницѣ*). Имперфект не является живой грамматической категорией в этом говоре.

Драгачевскому говору известны все четыре новоштокавские ударения. Постударные долготы сохраняются относительно хорошо. Дистрибуция акцентов, за исключением некоторых двусложных и трехсложных слов, как и в стандартном языке. Исключением является перенесенное кратконисходящее ударение на краткой пенультиве (*вѣда, срамѣта, пѣток, домѣин*). „Кановачко“ удлинение частично охватило этот говор (*у пѣља, с кѣњем, зѣмља*), так что это явление можно считать факультативным. Перенос ударения является живым процессом. Значительной акцентной чертой являются вторичные долготы типа *ѣлѣв, блѣсѣста, Јѣвѣв, жѣнѣн, кѣѣѣма, дѣвѣ*.

Большое число важных изоглосс связывает драгачевский говор с говорами восточногерцеговинского, шумадийско-воеводинского и косовско-ре-савского наречий. В последнее время на него сильное влияние оказывает экавская разговорная и письменная речь.

Карта Драгачева

ZORKA KAŠIĆ
GOVOR KONAVALA

Ovaj rad predstavlja doktorsku disertaciju koja je odbranjena 27. oktobra 1988. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu. Komisiju su sačinjavali akademik Miroslav Pantić, akademik Asim Peco, prof. dr Radoje Simić i prof. dr Slavko Vukomanović.

Rezultati istraživanja govora Konavala, koji su dati u ovom radu, odnose se na jezičko stanje koje je zatečeno na terenu između 1979. i 1983. godine kada je izvršeno terensko ispitivanje.

Tekst disertacije je završen 1988. godine. Sam autor nije ništa menjao, izuzev poboljšanja rukopisa prema primedbama članova komisije u toku odbrane i sugestijama recenzenta akademika Pavla Ivića.

Ovom prilikom se zahvaljujem mentoru akademiku Asimu Peci na nesebičnoj pomoći, a svojim profesorima akademiku Miroslavu Pantiću, prof. dr Radoju Simiću i prof. dr Slavku Vukomanoviću na konstruktivnim primedbama.

Posebnu zahvalnost dugujem akademiku Pavlu Iviću čiji su saveti, strpljenje i razumevanje omogućili da se ovaj rukopis objavi.

S A D R Ž A J

	Strana
SKRAĆENICE I LITERATURA	246
UVOD	251
1. O toponimu Konavle	251
2. Osnovni geografski i istorijski podaci o Konavlima	252
3. Poreklo stanovništva	254
4. Dosadašnji podaci o ovom govoru	255
5. Metodološki podaci	256
FONETIKA	259
A. VOKALI	259
ZAMENA VOKALA	261
1. Vokal <i>a</i>	262
2. Vokal <i>o</i>	263
3. Vokal <i>e</i>	264
4. Vokal <i>i</i>	264
5. Vokal <i>u</i>	264
VOKALSKE SKUPINE	265
POJAVE U SANDHIJU I GUBLJENJE VOKALA	267
REFLEKSI <i>ě</i>	268
Refleksi <i>ě</i> u dugim slogovima	268
Refleksi <i>ě</i> u kratkim slogovima	272
Sekundarno <i>ě</i>	277
B. KONSONANTI	279
SONANTI	279
Sonant <i>l</i>	279
Sonant <i>ʃ</i>	280
Sonant <i>m</i>	282
Sonant <i>j</i>	283
Sonant <i>v</i>	285
FRIKATIVI	286
Frikativ <i>h</i>	286
Frikativ <i>f</i>	289
Frikativi <i>š</i> i <i>ž</i>	290
Frikativi <i>s</i> , <i>z</i> , <i>š</i> , <i>ž</i>	291
PLOZIVI	291
AFRIKATI	293

JOTOVANJE	294
Staro jotovanje	294
Novo jotovanje	295
Jekavsko jotovanje	295
ASIMILACIJA KONSONANATA	298
DISIMILACIJA KONSONANATA	300
UPROŠĆAVANJE SUGLASNIČKIH SKUPINA	301
AKCENAT	303
Opšte napomene	303
Kanovačko duljenje	303
Prenošenja akcenata na proklitike	305
POSTAKCENATSKE DUŽINE	310
Nestabilne Daničićeve dužine	310
Dužine kojih nema kod Vuka i Daničića	312
MORFOLOGIJA	315
IMENICE	315
Imenice muškog roda	315
Imenice srednjeg roda	318
Imenice ženskog roda na -a	319
Imenice ženskog roda na suglasnik	321
ZAMENICE	321
Lične zamenice	321
Pridevske zamenice	324
PRIDEVI	327
Neodređeni pridevski vid	327
Promena prideva određenog vida	328
BROJEVI	330
Osnovni brojevi	330
Zbirni brojevi i brojne imenice	330
Redni brojevi	331
GLAGOLI	332
Infinitiv	332
Prezent	334
Aorist	336
Imperfekat	337
Futur I	337
Futur II	338
Pluskvamperfekat	338
Imperativ	339
Radni glagolski pridev	339
Glagolski pridev trpni	339
Glagolski prilozi	340
NEPROMENLJIVE REČI	340
Prilozi	340
IZ SINTAKSE	342
Iz sintakse padeža	342

Iz sintakse zamenica	345
Iz sintakse glagolskih oblika	346
IZ LEKSIKE	348
ROMANIZMI	352
TURCIZMI	368
PRIMERI KONAPOSKOG GOVORA	372
OPŠTI ZAKLJUČCI	390
RIASSUNTO	393

SKRAĆENICE I LITERATURA

- Barjaktarević: NSG Barjaktarević, Danilo: Novopazarsko-sjениčki govor, SDZb XVI, Beograd, 1966, str. 1—177.
- Belić: DIJS Belić, Aleksandar: Dijalekti istočne i južne Srbije, SDZb I, Beograd, 1905.
- Belić: Dubrovnik Belić, Aleksandar: Dubrovnik i njegovo mesto u duhovnom razvitku našega naroda, Rešetarев zbornik, Dubrovnik, 1931, str. 446—449.
- Belić: Fonetika Belić, Aleksandar: Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I, Fonetika, Beograd, 1972.
- Belić: Istorija, II, 1 Belić, Aleksandar: Istorija srpskohrvatskog jezika, knj. II, sv. 1, Reči sa deklinacijom, Beograd, 1965.
- Belić: Istorija, II, 2 Belić, Aleksandar: Istorija srpskohrvatskog jezika, knj. II, sv. 2, Reči sa konjugacijom, Beograd, 1965.
- Belić: Misli Belić, Aleksandar: Misli o prikupljanju dijalekatskog materijala, JF V, Beograd, 1926—1927, str. 1—10.
- Belić: O čakavskoj Belić, Aleksandar: O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji, Glas SKA, knj. 168, Beograd, 1935.
- Belić: Prilošci Belić, Aleksandar: Prilošci istoriji slovenskih jezika, Glas SKA, knj. LXII, str. 199—242.
- Benc-Bošković: Konavle Benc-Bošković, Katica: Konavle, tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja, Zagreb, 1983.
- Bloomfield: Language Bloomfield, Leonard: Language, New York, 1933.
- Bošković: O prirodi Bošković, Radosav: O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore, JF, knj. XI.
- Bošković: Osnovi I Bošković, Radosav: Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika I, Fonetika, Beograd, 1972.
- Bošković: Osnovi II Bošković, Radosav: Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika II, Morfologija, Nikšić, 1985.
- Brajković: Peraški Brajković, Tomo: Peraški dijalekat, Program C. K. Državne Velike Gimnaziju u Kotoru za školsku godinu 1892/93, Zagreb, 1893, 3—21.
- Brozović: Cavtat Brozović, Dalibor: Cavtat, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo, 1981.
- Budmani: Dubrovački Budmani, Pero: Dubrovački dijalekat, kako se sada govori, Rad JAZU, LXV, Zagreb, 1883, str. 155—179.
- Ćupić: GB Ćupić, Drago: Govor Bjelopavlića, SDZb, knj. XXIII, Beograd, 1977.
- Ćupić: Laterali Ćupić, Drago: Laterali u govorima Crne gore, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XXVII—XXVIII, 813—816.
- Daničić: Istorija Daničić, Đuro: Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka, Beograd, 1874.
- Deanović: TMRP Deanović, Mirko: Terminologia marinera e peschereccia a Ragusa vecchia (Cavtat), Studia romanica et anglica, br. 5, Zagreb 1958, str. 3—31.
- Dešić: ZIG Dešić, Milorad: Zapadnobosanski ijekavski govori, SDZb, XXI, 1976, str. 1—316.

- Dostanić: Zapažanja Dostanić, Dušan: Neka zapažanja o hercegovačkom tipu bokeljskih govora, Ogladi br. 2, Titograd, 1963, str. 77—83.
- Đorđević: Kanovački Đorđević, Pera: Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien, Archiv für slavische Philologie, XVII, Berlin, 1894, 132—139.
- Ferjančić: Vizantijski Ferjančić, Božidar: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Beograd, 1959.
- Filipović: Posuđivanje Filipović, Rudolf: Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje, Suvremena lingvistika, knj. IV, Zagreb, 1967, str. 27—89.
- Grujić: Konavli Grujić, Radoslav: Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka, Spomenik SKA, LXVI, Zemun, 1926.
- Hraste: Hvar Hraste, Mate: Čakavski dijalekat ostrva Hvara, JF, knj. XIV, Beograd, 1935, str. 1—55.
- Hraste: Kanovački Hraste, Mate: O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj, Filologija 1, Zagreb, 1957, str. 59—75.
- Hraste: Konavli Hraste, Mate: Konavli ili Konavle, list Konavle br. 5, Gruda, 1961.
- Hraste: Metodologija Hraste, Mate: Metodologija ispitivanja naših dijalekata, Jezik, knj. 8, Zagreb, 1960, str. 71—81.
- Ivić M: Repertoar Ivić, Milka: Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima, ZFL, VI, 1963, str. 13—30.
- Ivić: Dijalektologija Ivić, Pavle: Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, Uvod i štokavsko narečje, Matica srpska, Novi Sad, 1985.
- Ivić: Distribucija Ivić, Pavle: Razvoj principa distribucije fonema u srpskohrvatskom jeziku, Književnost i jezik XV, Beograd, 1968, str. 13—22.
- Ivić: Galipoljski Ivić, Pavle: O govoru galipoljskih Srba, SDZb, knj. XII, Beograd, 1957.
- Ivić: Inventar Ivić, Pavle: Inventar fonetske problematike štokavskih govora, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1962—1963, str. 99—110.
- Ivić: Konsonantizam Ivić, Pavle: Dva glavna pravca razvitka konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1957, str. 159—184.
- Ivić: Vokalizam Ивич, Павле: Основные пути развития сербскохорватского вокализма, Вопросы языкознания, Москва, 1958, VII, str. 3—20.
- Ivšić: Nacrt Ivšić, Stjepan: Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja, Kovčežić za hrvatska i srpska narječja, knj. 1, JAZU, Zagreb, 1914.
- Ivšić: Posavski I, II Ivšić, Stjepan: Današnji posavski govor, RAD JAZU, 196, Zagreb, 1913, str. 124—254; RAD JAZU, 197, Zagreb, 1913, str. 9—138.
- Ivšić: Prilog Ivšić, Stjepan: Prilog za slavenski akcenat, RAD JAZU, 187, Zagreb, 1911.
- Ivšić: Šaptinovačko Ivšić, Stjepan: Šaptinovačko narječje, RAD JAZU, 168, Zagreb, 1907, str. 113—162.
- Jireček—Radonić: Jireček, Konstantin i Radonić, Jovan: Istorija Srba I i II, Beograd, 1952.
- Istorija I, II
- Jireček: Vlasi Jireček, Konstantin: Vlasi i Morovlasi u dubrovačkim spomenicima, Zbornik Konstantina Jirečeka I, Beograd, 1959.
- Vuk: Poslovice Karadžić, Vuk: Srpske narodne poslovice, Cetinje, 1836, Predgovor VII—LIII.
- Vuk: Rječnik Karadžić, Vuk: Srpski rječnik, Beč, 1818.
- Lipovac—Radulović: Lipovac—Radulović, Vesna: Romanizmi u Crnoj Gori — jugoistočni dio Boke kotorske, Cetinje — Titograd, 1981.
- Romanizmi
- Lučić: Prošlost Lučić, Josip: Kroz konavosku prošlost, Konavoski zbornik I, Dubrovnik, 1982.
- Maretić: Gramatika II Maretić, Tomo: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, II, Zagreb, 1931.
- Marković: Ančić Marković, Svetozar: Jezik Ivana Ančića, SDZb, XIII, Beograd, 1959.
- Miklošič: Lexicon Miklosich, Franz: Lexicon palaeoslovenicograeco-latinum, Vindobonae, 1862—1865.
- Miklošič: Monumenta serbica Miklosich, Franz: Monumenta serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii, Viennae, 1858.
- Milas: Mostarski Milas, Matej: Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, 153, str. 47—97.

- Miletić: CG Miletić, Branko: Crmnički govor, SDZb, knj. IX, Beograd, 1940.
- Miletić: Izgovor Miletić, Branko: Izgovor srpskohrvatskih glasova, SDZb, knj. V, Beograd, 1933.
- Milićević: Kneževina Milićević, Milan: Kneževina Srbija, Beograd, 1876.
- Moguš: Čakavsko Moguš, Milan: Čakavsko narječje, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- Moskovljević: Moskovljević, Miloš: Dijalektološka karta Vojvodine, Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva, knj. XVIII, sveska 11—12, Beograd, 1938, str. 1—32.
- Moskovljević: GK Moskovljević, Miloš: Govor ostrva Korčule, SDZb, knj. XI, Beograd, 1950.
- Muljačić: Kontakt Muljačić, Žarko: Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje, Suvremena lingvistika, IV, Zagreb, 1967, 123—132.
- Musić: SZB Musić, Srđan: Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, knj. XLI, Beograd, 1972.
- Nikolić: Osnovne Nikolić, Berislav: Osnovne dijalekatske akcentatske pojave u mladim novoštokavskim govorima, JF, knj. XXVIII, sv. 1—2, Beograd, 1969, str. 189—208.
- Nikolić: TG Nikolić, Berislav: Tršički govor, SDZb, XVII, Beograd, 1968, str. 367—473.
- Nikolić: Upitnik Nikolić, Berislav: Upitnik za ispitivanje akcenata u štokavskim govorima, JF, knj. XXVII, sv. 1—2, Beograd, 1966—1967, str. 307—336.
- Obad: Vodovod Obad, Stijepo: Rimski vodovod, Konavle, list SSRN Konavala, god. II/1961, br. 3, 5.
- Obad: Konavle Obad, Stijepo: Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata, Konavoski zbornik I, Dubrovnik, 1982.
- Okuka: Rama Okuka, Miloš: Govor Rame (Uvod, Fonološke i morfološke osobine), Sarajevo, 1983.
- Peco: Akcentologija Peco, Asim: Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika, Naučna knjiga, Beograd, 1970.
- Peco: FVJ Peco, Asim: Fonetika Vukova jezika prema fonetici ijekavske Hercegovine, Anali Filološkog fakulteta u Beogradu, knj. 5, Beograd, 1965, str. 191—197.
- Peco: GIH Peco, Asim: Govor istočne Hercegovine, SDZb, knj. XIV, Beograd, 1964.
- Peco: Ikavskoštakavski Peco, Asim: Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine, ANUBiH, Djela, knj. LXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, Sarajevo, 1986.
- Peco: Jekavske Peco, Asim: Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini, JF, knj. XXVII, sv. 1—2, Beograd, 1966—1967, str. 267—306.
- Peco: Konavle Peco, Asim: Konavli ili Konavle, Jezik naš svagdašnji, Sarajevo, 1969, str. 95—96.
- Peco: Mjesto Peco, Asim: Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine, JF, knj. XXV, Beograd, 1961—1962, str. 295—328.
- Peco: O nekim „ikavizmima“ Peco, Asim: O nekim „ikavizmima“ ijekavskog izgovora, NJ, knj. XIII, sv. 1—2, str. 57—63.
- Peco: Ortiješ Peco, Asim: Akcentat sela Ortiješa, Građa Naučnog društva NR BiH, knj. X, Sarajevo, 1961.
- Peco: Podveležje Peco, Asim: Govor Podveležja, BHDZb, knj. IV, Sarajevo, 1983, str. 209—281.
- Peco: Poređenje Peco, Asim: Jedno poređenje Vukova jezika sa govorima jekavske Hercegovine, JF, knj. XXVI, sv. 1—2, Beograd, 1963—1964, str. 177—218.
- Peco: Pregled Peco, Asim: Pregled srpskohrvatskih dijalekata, Naučna knjiga, Beograd, 1978.
- Peco: Prelazni Peco, Asim: Prilog proučavanju prelaznih govora, Radovi ANUBiH, knj. LXX, ODN, knj. 21, Sarajevo, 1981, str. 43—52.
- Peco: Promene nepalatalnih Peco, Asim: Promene nepalatalnih suglasnika u vezi sa *j* na srpskohrvatskom području, JF, knj. XXVIII, sv. 1—2, Beograd, 1969, str. 143—188.
- Peco: Strani Peco, Asim: Strani uticaji na fonetiku srpskohrvatskog jezika, Anali Filološkog fakulteta u Beogradu, knj. VI, Beograd, 1966, str. 321—330.
- Peco: Sudbina kratkog *ě* Peco, Asim: Sudbina kratkog *ě* iza *r* u ijekavskim govorima, JF, knj. XXXIII, 245—264.
- Peco: vrhti/vrti Peco, Asim: Srpskohrvatsko vrhti/vrti, JF, knj. XXXV, Beograd, 1979, str. 169—176.
- Pešikan: SSLjG Pešikan, Mitar: Starocrnogorski, srednjekatunski i lješanski govori, SDZb, XV, Beograd, 1965.

- Petrović: Zmijanje Petrović, Dragoljub: O govoru Zmijanja, Matica srpska, Prosvjeta, Novi Sad — Zagreb, 1978, str. 7—197.
- Pižurica: GOK Pižurica, Mato: Govor okoline Kolašina, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Posebna izdanja, 12, Titograd, 1981.
- Remetić: GČŠ Remetić, Slobodan: Govori centralne Šumadije, SDZb, knj. XXXI, Beograd, 1985.
- Remetić: Upitnik Remetić, Slobodan: Sutorina, Upitnik za srpskohrvatski dijalektološki atlas.
- Rešetar: Betonung Rešetar, Milan: Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung I, Wien, 1900.
- Rešetar: DZ Rešetar, Milan: Dubrovački zbornik od god. 1520, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knj. C, Beograd, 1933.
- Rešetar: Jekavski Rešetar, Milan: Jekavski književni govor, Javor, god. XXII, 1893.
- Rešetar: JMD Rešetar, Milan: Jezik Marina Držića, Rad JAZU, 248, Zagreb, 1933.
- Rešetar: NDP Rešetar, Milan: Najstarija dubrovačka proza, SAN, Beograd, 1952.
- Rešetar: Štok. Rešetar, Milan: Der štokavische Dialekt, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung, VIII, Wien, 1907.
- RJA Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb, 1880—1976, knj. I—XXIII.
- RMS Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad — Zagreb, 1967—1969, knj. I—III, Novi Sad, 1971—1976, knj. IV—VI.
- Roller: Agrami Roller, Dragan: Agramno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XV stoljeća, Zagreb, 1955.
- RSAN Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, SANU, Beograd, 1959—1984, knj. I—XII.
- Ružičić: Pljevlja Ružičić, Gojko: Akcenatski sistem pljevaljskog govora, SDZb, knj. III, Beograd, 1927.
- Simić—Ostojić: Fonologija Simić, Radoje i Ostojić, Branislav: Osnovi fonologije srpskohrvatskoga književnog jezika, NIO Pobjeda, Titograd, 1981.
- Skok: Etim. rj. Skok, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I (1971), II (1972), III (1973), IV (1974), JAZU, Zagreb.
- Skok: Pomorska Skok, Petar: Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu, Split, 1933.
- Stanić: UG Stanić, Milija: Uskočki govor, SDZb, XX, Beograd, 1974.
- Stanić: Uskočki Stanić, Milija: Uskočki akcenat, SDZb, knj. XXVIII, Beograd, 1982.
- Stevanović: ICD Stevanović, Mihailo: Istočnocrnogorski đijalekat, Biblioteka JF, 5, Beograd, 1935.
- Stevanović: Njogoš Stevanović, Mihailo: Neke osobine Njogoševa jezika, JF, knj. XIX, sv. 1—4, Beograd, 1951—1952, str. 17—33.
- Stevanović: Savremeni I Stevanović, Mihailo: Savremeni srpskohrvatski jezik, knj. I, Naučno delo, Beograd, 1964.
- Stevanović: Savremeni II Stevanović, Mihailo: Savremeni srpskohrvatski jezik, knj. II, Naučna knjiga, Beograd, 1969.
- Šišić: Ljetopis Šišić, Ferdo: Ljetopis popa Dukljanina, Beograd, 1928.
- Šišić: Pregled Šišić, Ferdo: Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1962.
- Škaljić: Turcizmi Škaljić, Abdulah: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966.
- Tadić: Dubrovnik Tadić, Jorjo: Dubrovnik od postanka do kraja XV stoljeća, Historija Jugoslavije I, Zagreb, 1953.
- Truhelka: Konavoski rat Truhelka, Ćiro: Konavoski rat 1430—1433, Glasnik Zemaljskog muzeja, knj. 29, Sarajevo, 1917.
- Vaillant: Zlatarić, I, II Vaillant, André: La langue de Dominiko Zlatarić, I, II, Travaux publiés per l'Institut d'études slaves, VI, I, Phonétique, Paris, 1928.
- Vujović: MD Vujović, Luka: Mrkovički dijalekat, SDZb, knj. XVIII, Beograd, 1969.
- Vukmanović: Konavli Vukmanović, Jovan: Konavli, antropogeografska i etnološka ispitivanja, SANU, Posebna izdanja, knj. DXXVII, Odeljenje društvenih nauka, knj. 85, Beograd, 1980.

- Vuković: Akcenat Vuković, Jovan: Akcenat govora Pive i Drobunjaka, SDZb, knj. X, Beograd, 1940.
- Vuković: GPD Vuković, Jovan: Govor Pive i Drobunjaka, JF XVII, Beograd, 1938—1939, str. 1—114.
- Vuković: Istorija Vuković, Jovan: Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika, Beograd, 1974.
- Vuković: Pitanja Vuković, Jovan: Pitanja savremenog književnog jezika, knj. II, sv. I. Sarajevo, 1951.
- Vušović: DIH Vušović, Danilo: Dialekt istočne Hercegovine, SDZb, III, 30—70, Beograd, 1927.
- Vušović: Njegoš Vušović, Danilo: Prilozi proučavanju Njegoševa jezika, Biblioteka JF, knj. 3.
- Zore: DT Zore, Luko: Dubrovačke tuđinke, Spomenik SAN, XXVI, Beograd, 1895, str. 1—26.
- Zore: Konavli Zore, Luko: Konavli kad su pali pod Dubrovnik, Srđ, br. 9, Dubrovnik, 1907.
- Zore: Paljetkovanje Zore, Luko: Paljetkovanje, Rad, JAZU, 108, 110, 114, 115, 138, 170.

I

UVOD

1. O TOPONIMU KONAVLE

U literaturi se naziv ove oblasti pojavljuje u tri varijante: Konavli — Konavala — Konavlima (m. pl.), Konavle — Konavala — Konavlima (varijanta koja se po slaganju nesamostalnih reči s njom može smatrati imenicom ženskog roda u množini, ali po obliku dativa, instrumentala i lokativa imenicom muškog roda u množini) i Konavlje — Konavlja — Konavlju (n. sg.).

Naziv ove oblasti prvi put, u pisanim izvorima pominje Konstantin Porfirogenit oko 950. godine kao *καναλη*¹. Pop Dukljanin u Ljetopisu beleži Canale², a u italijanskim izvorima susreće se naziv Canali³. U XIV i XV veku pojavljuje se oblik Konavli⁴.

Vuk Karadžić u Srpskom rječniku i Đura Daničić u Rečniku iz književnih starina srpskih beleže Konavlje.

U Rječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rečniku Srpske akademije nauka i umetnosti, Rečniku Matice srpske i Matice hrvatske, književnim se smatra naziv Konavli, a odrednica Konavlje upućuje se na Konavli. I u Enciklopediji Jugoslavije nalazi se odrednica — Konavli — dakle imenica muškog roda u množini.

Vukovo Konavlje (za njim se, očigledno, poveo i Daničić), kao imenica srednjeg roda u jednini, neprecizno je zabeležen toponim.

Kada pregledamo rečnike, koji isključuju Vukovo Konavlje, jer ga upućuju na Konavli, izgleda da nema nedoumica oko naziva ove oblasti. Međutim, nije tako. Naime, Konavljani svoju oblast nazivaju Konavle (pluralia tantum), tako se zove i list koji izlazi u Konavlima, pod ovim naslovom su objavljene i dve monografije⁵, to je i naziv društva za znanstvene i kulturne djelatnosti koje je osnovano u Dubrovniku itd. U govoru svih informatora, u svim mestima u Konavlima, javlja se *samo* naziv Konavle. Ovaj naziv

¹ Grujić: Konavli, 3; Ferjančić: Vizantijski, 49, 62, 53.

² Šišić: Ljetopis, 326.

³ Vukmanović: Konavli, 5.

⁴ Miklošič: Monumenta, 186.

⁵ Benc-Bošković: Konavle; Mijović-Kočan: Konavle.

se u nominativu ponaša kao imenica ženskog roda u množini, jer se u tom rodu javljaju i nesamostalne reči, koje se s njom slažu, tako je: *Gôriē Kônāvle, Dônē Kônāvle, naše Kônāvle, Kônāvle su bile*. . . i sl. Međutim, oblik dativa, instrumentala i lokativa uvek je *Kônāvlīma*, dakle kao kod imenica muškog roda. Nije u našoj jezičkoj građi sa terena zabeležen ni jedan primer *Konavlama*. Informatori koji redovno imaju: *pò rupām, pò hīvām, na žīdinām*, u odgovarajućem padežu ovog toponima stalno imaju nastavak *-ima*, znači ova imenica se u paradigmi nije uklopila u kategoriju imenica ženskog roda.

I u monografijama objavljenim pod naslovom *Konavle* oblik dativa, instrumentala i lokativa je u muškom rodu, pa tako nalazimo: *u rodnim Konavlima, nad Konavlima* se slomilo carstvo, *pri posjeti Konavlima*. . . (Mijović-Kočan: *Konavle*, 6, 13), *u Konavlima* nalazimo, *o Konavlima* počinje (Benc-Bošković: *Konavle*, 5, 24) i sl.

Ovakva paradigma toponima Konavle upućuje na zaključak *da je ovaj romanizam ušao u kategoriju toponima u kojima se „gotovo na celom prostoru pružanja našega jezika sačuvalo e iz nastavka za nominativ množine imenica muškog roda tipa kamene, u okamenjenom obliku (ovaj nastavak se prenosi na nazive mesta koji ga ranije nisu mogli imati)”*⁶.

Na ovakav zaključak upućuje i činjenica da se često u govoru naših informatora nazivi sela Močići, Čilipi, Popovići, Višnjići, Mikulići. . . javljaju u nominativu sa nastavkom *-e*, kao u primeru snimljenom na magnetofonsku traku: *Čilipe, Mōčiće, Pōpoviće i Grūda nijesu strādali*.

Ako je navedena pretpostavka tačna, onda nije neočekivano da se javljaju dve varijante naziva ove oblasti: Konavli i Konavle. Pogotovo je očekivana pojava da se u rečnicima i enciklopedijama nalazi varijanta *Konavli*. Belić kaže da se „u ovim nazivima *e* često i u narodnom jeziku, a još više u književnom, zamenjuje glasom *i*”⁷. Takva je i sudbina toponima koje Belić na istom mestu beleži: Grižane, Brežane, Žabare, Boževice, Crmiće, Ranovce; ili ih u rečnicima nema ili imaju nominativni nastavak *-i*, kao Žabari.

Ako se „dvojestvo oblika u toponimima kosi sa osnovnim načelom koje se primenjuje kod pisanja i promjene ovih imena — ako — tu treba da daju odlučujuću riječ oni koji znaju kako se ovo geografsko ime izgovara, koji to ime nose u svom rječniku”⁸, onda možemo smatrati da je naziv ove oblasti *Kônāvle* (pluralia tantum sa paradigmom *Kônāvle — Kônāvālā — Kônāvlīma*), a nazivi stanovnika te oblasti: *Konāvljanin* i *Konāvōka*. U ovom radu će se upotrebljavati ovakav naziv oblasti i nazivi njenih stanovnika.

2. OSNOVNI GEOGRAFSKI I ISTORIJSKI PODACI O KONAVLIMA

„Oblast Konavala zahvata krajnji jugoistočni dio današnje Hrvatske, odnosno nekadašnje Dubrovačke Republike, pružajući se od sjeverozapada prema jugoistoku, od Vučjeg ždrijela do Debelog brijega. Ona sa istoka graniči Bokom Kotorskom, sa sjevera hercegovačkim planinskim grebenima, sa zapada Cavtatom, a sa juga Jadranskim morem”⁹. Površina Konavala je 209,16 kvadratnih kilometara¹⁰.

⁶ Belić: *Istorija*, II, 1, 14.

⁷ Belić: *Istorija*, II, 1, 14.

⁸ Peco: *Konavle*, 95.

⁹ Vukmanović: *Konavli*, 3.

¹⁰ Grujić: *Konavli*, 41, 45, 46.

Granice Konavala su često u ranijim periodima bile predmet spora sa susjedima. Istorija je zabeležila nekoliko sporova i dva krvava rata u XV veku, koje su Dubrovčani vodili da bi državne granice pomerili što dalje na jug i na istok od plodnih Konavala¹¹.

U Konavlima se jasno razlikuju tri predela: primorski krš, polje i krševiti unutrašnji deo (u kome dominiraju planine od kojih su najviše Sniježnica i Bjelotina).

Prirodne razlike ovih predela su uočljive, tako da se u narodu od davnina Konavle dele na „Primorje (primorski krševiti dio uz more), Donju Goru ili Bandu (Konavosko polje s niskim brežuljcima prema Primorju), Gornju Bandu (padine Sniježnice prema Konavoskom polju) i Planine ili Površ, pojas na sjeveroistočnim padinama Sniježnice“¹².

Konavosku morsku obalu čine strme i nepristupačne stene, visoke od sto do trista metara. Zbog toga su sva konavoska sela, osim Molunta, udaljena od mora najmanje pola sata hoda. Pored Molunta, koji se nalazi na obali malog zatona, pristupačan izlaz na more imaju još Popovići.

Konavosko polje, koje se proteže sredinom Konavala, relativno je uska kraška aluvijalna ravan. Dugo je devet kilometara, a najveća širina mu je 2,2 kilometra. Površina polja je oko petnaest kvadratnih kilometara.

Brdski deo Konavala — Planine ili Površ — veoma je sličan susjednim hercegovačkim predelima. To je suri kamenjar sa vrlo malo obradivog zemljišta u uskim dolovima okruženim stenama.

Konavle su, zahvaljujući pogodnom geografskom položaju i povoljnim uslovima za život, bile naseljene još od najranijih vremena. Različita su mišljenja o tome ko su bili stanovnici ove oblasti pre Ilira.¹³ Ilire su pokorili Rimljani i Konavle su postale značajna rimska provincija. Iz rimskog perioda, koji je trajao sve do IV veka, nađeni su mnogobrojni ostaci materijalne kulture: novac, komadi grnčarije i mozaika, delovi natpisa. Najznačajniji dokaz prisustva Rimljana na ovim prostorima je melioracioni sistem u Konavoskom polju i akvadukt koji je dovodio vodu iz rečice Ljute do Epidaura (današnjeg Cavtata). Akvadukt je izgrađen u I veku. Počinje od Malog vrela u Vodovađi i proteže se preko Gabrila i Zvekovice do Cavtata. Dug je 20 kilometara. Ostaci akvadukta mogu se i danas videti na pojedinim mestima u Konavlima i Cavtatu¹⁴.

Sloveni, zajedno sa Avarima, prodiru na ovo područje u VII veku, zauzimaju i ruše Epidaur. O procesu privikavanja Slovena na novu postojbinu malo se zna. Prvi put se u pisanim izvorima Konavle pominju u X veku i to uporedo sa župom Travunijom. Vizantijski car Konstantin Porfirogenit u delu „De administrando imperio“ piše da su Konavljani za vreme cara Mihajla, zbacivši vlast Romeja, postali „samoupravni i samostalni pokoravajući se isključivo svojim arhontima“¹⁵. Od XI veka Konavle su u sklopu Duklje, od kraja XII veka do 1378. pod vlašću Raške, a od 1378. godine su vlasništvo bosanskih velikaša¹⁶.

¹¹ Vukmanović: Konavli, 4.

¹² Benc-Bošković: Konavle, 11.

¹³ Vukmanović: Konavli, 15.

¹⁴ Obad: Vodovod, 5.

¹⁵ Ferjančić: Vizantijski, 79.

¹⁶ Lučić: Prošlost, 18.

Dubrovačka republika je dugo nastojala da dođe do Konavala — „Misira Dalmacije“¹⁷ — kako bi svom stanovništvu obezbedila dovoljno poljoprivrednih proizvoda, što Dubrovčanima polazi za rukom tek početkom XV veka: istočni deo su 1419. otkupili od Sandalja Hranića, a zapadni deo 1426. od Radoslava Pavlovića¹⁸.

Dubrovačka Republika je vladala Konavlima 400 godina, a od 1806. do 1814. godine su pod okupacijom Napoleonove Francuske. Padom Napoleona, Konavle zajedno sa Dubrovačkom Republikom ulaze u sastav Austrije, a posle prvog svetskog rata postaju deo Jugoslavije¹⁹.

3. POREKLO STANOVNIŠTVA

Kada su Sloveni, u prvoj polovini VII veka, pristigli u Konavle, tu su zatekli malo brojne Rome i romanizirane Ilire. Vremenom Sloveni i na ovom prostoru postaju dominantan narod.

Podelom Rimskog carstva na istočno i zapadno, Konavle su dugo bile pod vizantijskom političkom i crkvenom upravom, u sastavu Travunije²⁰.

U ranom srednjem veku, pa sve do XV stoleća, u Konavle se naseljavaju stočari iz dinarskog zaleđa²¹.

Kada su Konavle potpale pod vlast Dubrovačke Republike, počelo je i vođenje određene demografske politike. Prilikom prve podele zemlje 1423. godine bilo je dozvoljeno seljacima iz Bosne, koji su živeli u Dubrovniku duže od godinu dana, da se mogu naseliti u Konavlima²². Podizanjem dva franjevačka samostana počelo je pokatoličavanje dotad pravoslavnog stanovništva, što je uticalo i na to da se agrarni, društveni i etnički odnosi koji su vladali u Dubrovniku prošire i na Konavle²³.

Dubrovačka Republika je, takođe, brinula i o zaštiti bogatih Konavala od najezde hercegovačkih pastira sa stokom. Nekoliko puta je Vijeće umoljenih izdavalo zabrane prelaženja pastira u konavosku župu²⁴. Međutim, stočarima je dozvoljeno da se naseljavaju u predele koji su za to pogodni. Tako je, recimo, Veliko vijeće donelo odluku 4. januara 1430. godine da se Planine nasele Vlasima i drugim kolonistima. Tada je naseljeno pleme Bjelica iz Zete, i to 50 do 60 kuća, koje je pristalo da se bavi stočarstvom prema dubrovačkim propisima i da služi Republici kao i drugi stanovnici Konavala²⁵.

„Prema raznim izvorima, koji su poslužili za ispitivanje porijekla stanovnika o čijim se precima nešto zna, najveći su udio u naseljavanju Konavala imale susjedne oblasti. Glavna matična područja su bila Hercegovina, Crna Gora sa Bokom Kotorskom, Dalmacija sa Dubrovnikom i Bosna, a bilo je doseljavanja i iz drugih krajeva — Srbije,

¹⁷ Roller: Agrarni, 237.

¹⁸ Truhelka: Konavoski rat, 145.

¹⁹ Šišić: Pregled, 485; Obad: Konavle, 66—70.

²⁰ Jireček—Radonić: Istorija I, 52.

²¹ Grujić: Konavli, 82; Jireček—Radonić: Istorija III, 58.

²² Roller: Agrarni, 242.

²³ Tadić: Dubrovnik, 585.

²⁴ Jireček: Vlasi, 197.

²⁵ Jireček: Vlasi, 197.

Slovenije, Hrvatskog primorja, Albanije, Italije. Dubrovnik je služio kao etapno mjesto iz kojega su pojedinci, poslije zadržavanja od godinu dana, slati kao kmetovi na posjede u Konavlima. U starijem naseljavanju najjača migraciona struja je dolazila iz Crne Gore, a u mlađem iz Dalmacije.“²⁶

U istim životnim uslovima, konavosko stanovništvo se mešalo, izjednačavalo i najzad pretopilo u jednu etničku grupu. Procesi asimilacije su ubrzani *endogamijom* koja je sve do naših dana vladala u ovoj zatvorenoj etničkoj grupi. Stvoreno je homogeno stanovništvo, a ta homogenost se ogleda u *govoru*, običajima, folkloru i nošnji.

4. DOSADAŠNJI PODACI O OVOM GOVORU

U našoj dijalektološkoj literaturi nema radova koji se posebno bave govorom Konavala, pa ni njegovim pojedinačnim osobinama. Međutim, ne može se reći da ne postoji interesovanje za ovaj govor. S obzirom na geografsku i etničku bliskost sa susedom Hercegovinom, podrazumevalo se da su njegove osobine bliske ili istovetne sa osobinama govora istočne Hercegovine. Ili se, s druge strane, podrazumevalo, s obzirom da su Konavle od XV veka u sastavu Dubrovačke Republike, da je ovaj govor blizak dubrovačkom.

Vuk Karadžić saopštava da je govor u Konavlima kao u Hercegovini. Iz Budmanijevog rada o dubrovačkom dijalektu²⁷, ne može se sa sigurnošću zaključiti gde se po jezičkim crtama svrstavaju Konavle. Prema Budmaniju, Dubrovnik i Cavtat, u kojima se govori dubrovačkim dijalektom, „odasvud su okoljeni od Ercegovackoga“. On ističe da je šira okolina pod uplivom dubrovačkoga. Od te šire okoline pominje ostrva, severna sela i Dubrovačku župu koja deli Dubrovnik od Cavtata. Konavle i ne pominje. To bi moglo značiti da Budmani smatra kako u Konavlima nema uticaja dubrovačkog dijalekta.

Luko Zore potvrđuje činjenicu da je konavoski govor blizak hercegovačkom, ali naglašava da, ipak, postoje razlike. On kaže: „vas govor za seljačke poslove i narodni život čisto je hercegovački, . . . a što je idiotizama u Hercegovini, popravili su cavtajskim izgovorom. . . U Konavlima je divan jezik, komu je sve prosto i narodno, bez manijere, bez nakita, samoniklo, nenavruto.“²⁸

Pavle Ivić ističe da je od svih govora Dubrovačkoga primorja nauci najpoznatiji govor Dubrovnik i Cavtata. A mnoge pojave koje nalazimo u ovom govoru zastupljene su i na ostalom delu zemljišta nekadašnje Dubrovačke Republike. Tako je u Konavlima zabeleženo *drugaricam, ovemu, u čijom kući* i sl. Od hercegovačkih osobina uočljivo je gubljenje glasa *h* i najnovije jotovanje, koje je prošireno i na konsonant *s*²⁹.

U Pregledu srpskohrvatskih dijalekata profesor Peco ukazuje na činjenicu da mnoge osobine dubrovačkog govora nalazimo u njegovoj široj okolini — do Cavtata i Konavala³⁰.

²⁶ Vukmanović: Konavli, 60.

²⁷ Budmani: Dubrovački, 155.

²⁸ Zore: Konavli, 418, 419.

²⁹ Ivić: Dijalektologija, 139, 140.

³⁰ Peco: Pregled, 75.

Dragocene podatke o konavoskom govoru s kraja prošlog i početka ovog veka nalazimo u Zborniku za narodni život i običaje. Tu se nalaze tekstovi o narodnim običajima iz Konavala. Autori su Nike Balarin, Nikola Ljubidrag i Paulina Bogdan-Bijelić. Tekstovi su pisani narodnim jezikom. Međutim, činjenica da je ovde bilo bitno da se zabeleži autentičan narodni običaj, a ne autentičan govor, umanjuje vrednost ovih tekstova kao jezičke građe za analizu konavoskog govora. Kada se tome doda da tekstovi nisu akcentovani i da nam nije poznato do koje mere su redigovali tekstove sami autori, a do koje mere redakcija časopisa, ostaje nam mogućnost da ih sa rezervom koristimo naporedo sa današnjim govorom.

U ratu, verovatno 1806—1808. godine, izgorela je konavoska kancelarija, tako da je jezička građa za ispitivanje osobina konavoskog govora iz perioda Dubrovačke Republike zauvek izgubljena. Sigurno je i to jedan od razloga što u literaturi ima malo podataka o govoru Konavala.

5. METODOLOŠKI PODACI

Preliminarno ispitivanje govora Konavala pokazalo je da je govor u priličnoj meri u stadijumu dekompozicije. Naše vreme je i inače dovelo do gubljenja jasnih razlika između ruralne i urbane sredine, a u Konavlima je ta razlika izgubljena više nego u mnogim drugim sredinama.

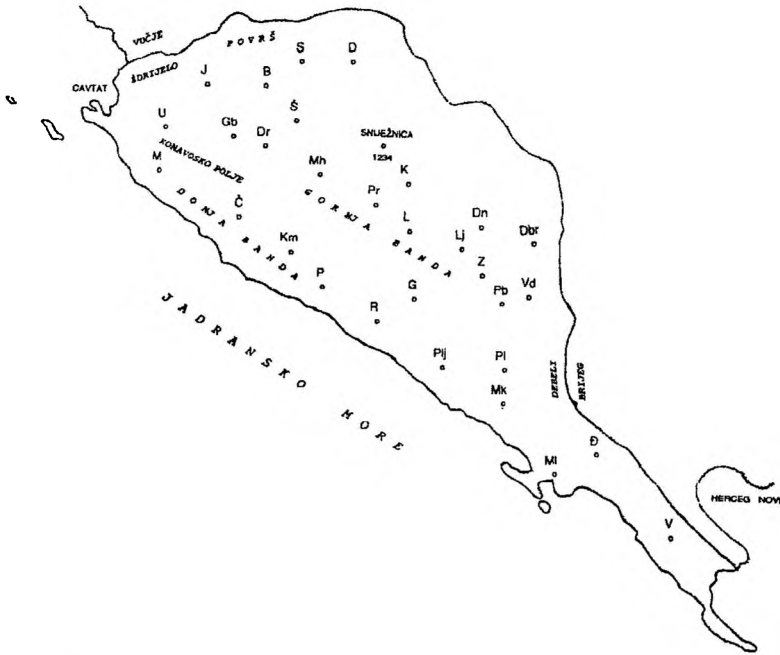
Ustanovljeno je već u početku ispitivanja da je jedna od bitnih karakteristika ovoga govora veliki broj dubleta i fakultativnih varijanti u mnogim jezičkim crtama.

Navedena saznanja odredila su i metod prikupljanja jezičke građe za analizu. Direktnim korišćenjem upitnika ne bi se dobile adekvatne jezičke osobine, pa je građa prikupljena spontanom razgovorom, bilo sa pojedincima ili sa više sagovornika. Za pripremu razgovora korišćeni su postojeći upitnici za ispitivanje srpskohrvatskih govora i dijalektološka literatura o govorima sličnog tipa. Pored toga što je ispitivač i ranije delimično bio upoznat sa načinom života, običajima i mentalitetom Konavljana, posebnu pomoć za pripremu razgovora pružala je antropogeografska studija Konavli, Jovana Vukmanovića.

Informatori su birani po utvrđenim dijalektološkim kriterijumima. Te kriterijume nije uvek bilo moguće ostvariti zbog toga što su i među najstarijim Konavljanima nepismeni prava retkost. Treba istaći izvanrednu predusretljivost, komunikativnost i spremnost informatora da prilično dugo razgovaraju o raznim temama i da dozvole da se to snima na magnetofonsku traku. Zbog činjenice što su sagovornici znali da se razgovor snima (a to je moglo uticati na autentičnost govornih osobina na početku razgovora), prvih pola sata snimljenog razgovora nije korišćeno za analizu.

Terenska ispitivanja obavljana su u kraćim vremenskim intervalima od 1979. do 1983. godine. Ukupan boravak na terenu trajao je oko tri meseca. Ispitano je svih 29 sela (u Konavlima ima 29 sela sa 83 zaseoka) i snimljen razgovor sa 60 informatora. Građa je skinuta sa magnetofonskih traka i akcentovana. Deo jezičke građe nalazi se u ovom radu kao prilog.

Pored primera koji se navode u analizi osobina konavoskog govora date su skraćeni-
ce sela u kojima su zabeleženi. Konavoska sela su sledeća:

1. Bròtnice	B	16. Míkulići	Mk
2. Čilipi	Č	17. Mòčići	M
3. Drvènik	Dr	18. Mòlunat (zaselak!)	Ml
4. Dúbā	D	19. Pāvlje Břdo	Pb
5. Dùbrāvka (Mřcine)	Dbr	20. Plòčice	Pl
6. Dūnave	Dn	21. Poljice	Plj
7. Đurinići	Đ	22. Pòpovići	P
8. Gābrile	Gb	23. Pridvòrje	Pr
9. Grūda	G	24. Rādōvčići	R
10. Jasènica	J	25. Strāvča	S
11. Kòmaje	Km	26. Šilješci	Š
12. Kùnā	K	27. Ūskoplje	U
13. Lòvòrna	L	28. Vītaljina	V
14. Ljūtā	Lj	29. Vodòvađa	Vd
15. Mīhanići	Mh	30. Zástolje	Z

Za poređenje osobina konavoskog govora sa susednim govorima, pored dijalekto-loške literature, korišćena su i terenska ispitivanja punktova Sedlari i Lastva u jugoistočnoj Hercegovini. Terenska ispitivanja ova dva sela (popunjavanje upitnika) ispitivač je obavio u okviru projekta Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks — sinhronijska deskripcija i odnos prema standardu.

Lastva se nalazi oko 12 km severoistočno od Trebinja, a Sedlari na jugoistočnom rubu Popova polja (30 km zapadno od Trebinja).

Korišćene su i dijalekatske karakteristike Žakova, ispitivačevog rodnog sela. Žakovo je najzapadnije selo Trebinjske šume. Nalazi se 24 km zapadno od Trebinja, na granici dve mikrodijalekatske oblasti — Trebinjske šume i Popova polja.

Prilikom analize pojedinih fonetskih osobina konavoskog govora (priroda dvo-složnog refleksa *ž*, frikativi *š* i *ž*) korišćena je spektrografija.

Za uspešnu spektrografsku analizu potrebni su laboratorijski uslovi snimanja govora. I pored toga što govor nije sniman u laboratorijskim uslovima, kvalitet snimaka na magnetofonu marke UHER omogućio je da se jedan broj primera analizira na spektrografu.

Iz spontanog razgovora sa informatorom (žena od 56 godina iz Drvenika) snimljenog na magnetofonsku traku izdvojeni su pojedini primeri za analizu. Jedan deo ovih spektrograma priložen je u poglavlju o *ž*.

Analiza je izvršena na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu. Korišćen je spektralni analizator — SONOGRAF. To je audiofrekventni analizator koji grafičkim putem prikazuje svaki tip kompleksnog zvuka u opsegu od 80 do 8000 herca. Rezultat analize je spektrogram. Na njemu se u tri dimenzije prikazuje razložen analizirani zvuk. Frekvencija se nanosi na vertikalnu osu, trajanje na horizontalnu, a intenzitet je predstavljen zacrnjenjem zapisa. S obzirom da je za prepoznavanje glasa značajna promena ukupne zvučne energije, na spektrograme je naneta i kriva totalne amplitude. U analiziranim primerima bilo je bitno što vernije praćenje spektra pojedinačnih glasova, pa je zbog toga filtriranje izvedeno pomoću filtra šireg opsega od 300 herca.

Pošto je bilo moguće spektrografski analizirati relativno mali broj primera i govor samo jednog informatora, napominjemo da ovi rezultati imaju uglavnom ilustrativnu vrednost.

II

FONETIKA

A. VOKALI

1. Vokalski sistem u govoru Konavala relativno je stabilan i mogli bismo ga predstaviti na sledeći način:

i   u
e   o + ɤ
a

Artikulacija vokala, uglavnom, odgovara artikulaciji vokala u govoru istočne Hercegovine, odnosno artikulaciji ovih glasova u našem standardnom izgovoru³¹. Izuzetak predstavlja vokal *a*, koji se ponekad izgovara nešto zatvorenije. Pojava nije karakteristična za sve predstavnike ovoga govora. Kod informatora koje smo smatrali nosiocima dijalekta, zatvoreno *q* (koje je ponekad i labijalizovano), javlja se sporadično. U obimnom materijalu snimljenom na magnetofonske trake mogu se izdvojiti malobrojni primeri koje nije moguće sistematizovati ni po poziciji, ni po kvantitetu, ni po kvalitetu, jer se u istim pozicijama, kod istih informatora pojavljuje ovaj glas standardne artikulacije. Napominjemo da smo u svim selima nailazili na informatore u čijem se govoru nije pojavilo ni jedno zatvoreno *q*.

2. Ipak, na osnovu malobrojnih primera možemo reći da se zatvoreno *a* najčešće javlja u dugom slogu, mada smo našli potvrde i u kratkim slogovima. Navešćemo primere za ovu pojavu:

zn̄qm, P̄qve, M̄qto, K̄qte, st̄qle, M̄qre, m̄qli, St̄qne, im̄qm, m̄qlo, str̄qšn̄e, dr̄qg, r̄qđi, đbič̄qji, L̄qpad, Jadr̄qñ, k̄qži, gr̄qđū, m̄ontq̄zn̄e, n̄eč̄eš n̄qć, n̄i j̄q, zn̄q, vjenč̄qñe, j̄q, n̄e-m̄qmo, dv̄q, vr̄šq̄jā, č̄qjāđ, st̄qri, ov̄qca, str̄qnu.

Primere za vokal *a* standardne artikulacije nećemo navoditi, jer se potvrde za to mogu videti iz tekstova koji su dati kao prilog ovome radu.

³¹ Peco: GIH, 33.

Priroda vokala u govoru Konavala zanimljiva je sa dva aspekta. Prvo, očekivalo bi se, s obzirom na pojavu zatvorenog *a* u Dubrovniku³², Cavtatu³³, Boki i Paštrovićima³⁴, zatim u nekim perifernim crnogorskim govorima³⁵ i s obzirom na geografske, kulturne i političke veze ovog područja tokom nekoliko veka sa Dubrovnikom i Cavtatom, a i ekonomske i kulturne veze jugoistočnog dela Konavala sa Bokom, da ova pojava zahvati i govor Konavala. Međutim, na osnovu stanja koje smo mi uočili boraveći na ovom području u više navrata od 1979. do 1983. godine možemo sa sigurnošću tvrditi da je zatvoreno *q* novija pojava. Da je dijalektolog ispitivao ovaj govor pre dve decenije, verovatno, ne bi našao ni ovoliko potvrda za odstupanje od standardnog *a*.

Drugi aspekt ove pojave je relativna oprečnost sa odnosom dijalekta i standarda u novije vreme. Moglo bi se očekivati da je odstupanje od standarda kod predstavnika mlađe generacije u opadanju, međutim, ovde to nije slučaj. Kulturno prestižan Dubrovnik uticao je na mlade, koji se uglavnom školuju u Dubrovniku, neki putuju na radno mesto iz Konavala, da svoj govor prilagode govoru Dubrovniku, a ne standardu. Pa je kod predstavnika mlađe generacije svako dugo *a* zatvoreno, čak labijalizovano.

3. Da je vokalski sistem Konavala bliži govoru istočne Hercegovine nego dubrovačkom govoru i govoru Cavtata, potvrđuje i vokalno *r*, koje u hercegovačkim govorima može biti i dugo i kratko, kao uostalom i u standardnom izgovoru, dok je u Dubrovniku „samoglasni *r* svagda kratak“³⁶, a u Cavtatu „silabem je i /r/, uvijek kratak“³⁷. U govoru Konavala dobro se čuva distinkcija između dugog i kratkog *r*. Brojni primeri koje smo našli u svim mestima to potvrđuju:

kratko *r*

ūzbrdo Gb, *ūzbrdom* Gb, *nāvrcēmo* J, *ū pastrvu* P, *Ūskrs* P, *zāmvrkla* Dr,

přs Č Dr D, *dřvo* Ml Đ, *vř* R, *sřce* M, *ř srcu* V, *křvi* M, *přtit* D, *mřvica* D, *přvō* D, *cřnē* D, *přstēn* Dr, *dřžō* Dr, *křpicu* V, *smřklo* Dr, *gřlice* P, *mřča* P, *křs* U, *křsno* ĩme Gb Dr, *křsnē* slāve P, *Gřci* Gb, *řrtāl* U, *řřša* P, *tvřde* U, *tvřdāvā* Ml, *vřlā* Č, *břdo* D, *břda* Gb M, *břdima* Dbr,

křtit Db, *křstī* Gb Dr, *křstū* Gb, *křstio* D, *Křstov dān* Gb, *mřtav* Gb L, *mřtva* R L, *mřtvo* L, *mřtačkī* Gb, *dřži se* L Gb, *dřžali* D, *dřžalo* P, *dřžava* Ml, *dřžavi* R, *cřnice* Dbr, *přvō* J, *Cřvik* Dr, u *křšu* Pr U, *čevřtānje* Dbr, *vřste* U, *obřsti* B, *čētñēs* Pr, *svřšāvā* U, *iskřcali* Ml, *přlāvō* U, *čētvrřtina* P, *čētvrřtica* Dr,

dugo *r*

žřvīe D, *žřvī* D, *gřko* J, *křv* M, *mřtva* Č, *Gřbaļ* L, *vřs* zēmņē B, *břzo* Gb, *svako-vřsnōga* P, *svřšī* D, *cřnā* D, *cřnī* D, *přvōga* P, *přvū* J, *přvije* Db, *tvřd* Dr, *tvřdo* U Ml, *sřp* P, *sřpom* Dbr B, *cřkva* Gb U R Pl, *cřkvi* D, *ū cřkvu* M, *cřno* U,

břzom D, *křnka* P Ml, *trřnili* Dr, *svřnuo* L, *istijale* Dr, *vřste* B, *Cřnčević* Dr, *žřvnima* D, *upřskale* J, od *Gřkā* Gb, *tvřdo* Ml, na *tvřdu* Ml, *potvrřdit* Đ, *mālo přnā* R, *zagřni* D,

³² Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: Štok., 104.

³³ Brozović: Cavtat, 497.

³⁴ Rešetar: Štok., 104.

³⁵ Stevanović: ICD, 18, 19; Bošković: O prirodi, 182, 183; Vujović: MD, 122, 126.

³⁶ Budmani: Dubrovački, 156.

³⁷ Brozović: Cavtat, 497.

zag'nuo D, dr'vā U Đ Dbr Gb, mrtav Gb, mrtva L, mrtvu Gb V, umrla Gb D U R, vrtē U, zavrti Dr, zavrsila Gb P, svrsilo Gb R Ml, vrsu Gb D Km, vrla Gb Dr, vrla Dr, obrla D, vrslo Dbr, vrsli D,

umrla L Ml, umrlo L Km, umrli V R, pomrli Km J U, pomrlo Km, samrle B, izumrla R, izumrlo Č, od mrtvijem Gb, u crkvu M Dr Č B P Pl, oko crkve Gb, pre crkvom Dr D, na vrh J, utvrdimo Č, obrnete Gb, u tvrdi Đ, odaprla P, prorstila L, navrnuto U Dbr Km, četvrtē Gb V, ddrli D, ddrte brave Gb.

Kolebanja u primerima tipa mrtav//mrtav, mrtva//mrtva//mrtva više govore o akcentnatskim osobinama ovoga govora nego o gubljenju razlike u kvantitetu slogotvornog *r*.

Kao što se iz navedenih primera može videti, slogotvorno *r* je najfrekventnije u interkonsonantskoj poziciji. Susrećemo i potvrde za primere tipa *vrē, zvrzē, rda, zarđā* (u svim mestima), a takođe i specifičan primer *čet' ure*, kada broj postaje proklitika (o ovoj pojavi govori se u poglavlju o akcentu i redukciji vokala), a *r* ostaje vokalno ispred početnog vokala akcentogene reči.

Kao i u većini štokavskih govora i ovdje se susreće devokalizacija *r* u poziciji ispred vokala u radnom glagolskom pridevu: *umrō, samrō, izumrō, prōstrō* i sl.

Devokalizacija nije sprovedena u slučajevima gde se gubio konsonant *h*, pa će se pojaviti poneki primer tipa: sa onog *vra* Pr, lani sam svē *obrō* Km, pored svē sam *ovršō* Km, *vra, vra* Pr. Čuvanju vokalnog *r* u ovim slučajevima doprinelo je, verovatno, retko pojavljivanje ovakvih primera jer se paralelno javljaju likovi sa *h* i bez *h* u primerima tipa *vrh, vr*, a pojavljuju se i likovi sa zamenom glasa *h* glasovima *v* i *j* *vrv* i *vrij*. Destabilizovana situacija u vezi sa glasom *h* nije dozvolila da se uopšti lik sa vokalnim *r* ispred vokala, pa da se onda devokalizuje kao u radnom glagolskom pridevu, gde nema paralelnih likova.

U radnom glagolskom pridevu glagola **vrhti* (infinitiv je u ovom govoru *vrtjeć* i *vrš*) javljaju se takođe naporedo *vrtō* i *vršō* i u trećem licu množine prezenta *vrtu* i *vrsu*, pa je i tu naporednost likova doprinela da ne dođe do devokalizacije *r*. Naporednost likova ovoga glagola prisutna je u mnogim govorima srpskohrvatskog jezika. „Do formacije infinitiva samo ovog glagola došlo je, svakako, i zbog toga što taj infinitiv čini nešto posebno u našoj konjugaciji. Time se, upravo, i objašnjava veći broj fonetskih likova toga glagolskog oblika u našem jeziku“.³⁸ Pošto se infinitiv javlja u više likova, javljaju se i drugi oblici u različitim likovima. U našem slučaju ti različiti likovi nisu pogodovali devokalizaciji vokalnog *r* u položaju ispred vokala.

Takođe u govoru naših starijih informatora nema devokalizacije u primerima *vžanica, vžanā* slāma i *ržanā* slāma, *sēkrva, jētrva, grka* kafa, *grčica*. Kod mlađih informatora ponekad će se pojaviti i lik *gorka*, što je uticaj standarda.

ZAMENA VOKALA

U ovom govoru susrećemo se sa pojavom zamene vokala. Na osnovu naše građe, može se konstatovati da ta pojava u Konavlima nije frekventna niti predstavlja nešto posebno u odnosu na srodne govore. Može se čak tvrditi da je reda nego u susedstvu. Navešćemo neke od karakterističnih primera za svaki vokal pojedinačno.

³⁸ Peco: *Vrti/vrti*, 175.

1. Vokal *a*

a : *e*

U velikom broju opisanih govora, pa i u srodnim istočnohercegovačkim³⁹, u nekim leksemama susreće se zamena vokala *a* vokalom *e*. U Konavlima je ova pojava retka. Javiće se samo primeri tipa *jàmac/ĵèmac*; i u pozajmljenicama *arèna/erèna*.

Ovde je uvek samo: *vràbac/ràbac*, *ràs(ti)*, *kràs(ti)*,

a : *i*

Zamena vokala *a* vokalom *i* u ovom govoru je veoma retka. Za razliku od susednih govora, ovde je samo *dàje* i *vàzda*; najčešće je *dòsta*, ali će se ponekad čuti i *dòsti*. Lik *dòsti* javlja se u zdravicama, pa možemo pretpostaviti da je preuzet sa formom zdravice iz drugog govora. Ovaj prilog se u formi *dòsti* često javlja u istočnoj Hercegovini⁴⁰.

a : *o*

Nešto češće se vokal *a* zamenjuje vokalom *o*. Ovu zamenu susrećemo u našim rečima, kao: *ònomo*, *òdòvlè/òdòblè/òdòblèn*, *òtòle*; ali je samo: *dalèko*, *màuna/màhuna*.

Ovi vokali se zamenjuju i u pozajmljenicama: *kòmìn*, *kònò*, pa i: *Kònāvle*, *Konāvjanin/Konāvjānin*, *Konāvòka*, *konāvòski*.

1.2. Kao što se može i očekivati, ovde je poluglas, kada se vokalizovao, davao vokal *a*. Ovako dobijeno *a* se svojom fiziološkom i akustičkom prirodom ne razlikuje od istog vokala drukčijeg porekla. Navešćemo neke pojave vezane za sudbinu poluglasa:

a) Predlog *s(a)* najčešće ima standardnu formu, pojavljuje se ili kao *s* ili kao *sa*, zavisno od glasa kojim počinje akcentogena reč. Međutim, nalazimo jedan broj slučajeva u kojima se umesto *a* javlja *o* ili *u* uz brojeve i zamenice koje počinju konsonantom:

sù tijem V D, *sù ĉijem* Gb Đ D V, *pròšò su četiri* R, *pròšò sù pět* R, *sò tijem* Dbr.

Ovu pojavu susrećemo i u istočnohercegovačkim govorima⁴¹. Vušović pretpostavlja da je *su* moglo biti dobijeno prema dubletima *suproc/sproc*, *suviše/saviše*⁴², a da je vokal *o* u *so* dobijen iz neke zamenice koja počinje vokalom *o* (s ovim, s onim, s onoliko i sl.), pa se docnije ovaj vokal mogao osetiti kao sastavni deo predloga *s*⁴³.

b) Pored frekventnijih likova *pèdaĵ*, *žrvań*, u ovom govoru susrećemo, verovatno analoške, likove *pèđĵ*, *žrvań*.

c) U paradigmi imenica *šāv* i *pās* javlja se: *šāva* — *šāvu* — *šāvi* i *pāsa* — *pāsu* — *pāsi*.

Pojavu vokala *a* umesto nepostojanog *a* u ovakvim primerima Moguš smatra izrazito čakavskom tendencijom⁴⁴. Međutim, „pojava jake vokalnosti, tj. vokalizacija poluglasnika i tamo gde je inače ne bismo očekivali, može se javiti i u nekim što-govorima. Naime, oblici *sana* — *sanu*, *pasa* — *pasu* mogu se sresti i u dubini štok. područja, i u onim govorima koji su dosta udaljeni od čakavskih granica, čak i onih granica koje se

³⁹ Vušović: DIH, 12; Vuković: GPD, 8—11; Peco: GIH, 33—35; Pižurica: GOK, 60—61.

⁴⁰ Peco: GIH, 35.

⁴¹ Peco: GIH, 36; Vušović: DIH, 12.

⁴² Vušović: Njegoš, 60.

⁴³ Vušović: DIH, 12.

⁴⁴ Moguš: Čakavsko, 21.

pretpostavljaju za stariji period razvitka našega jezika, za predmigracioni period⁴⁵. Profesor Peco daje potvrde za ovakve likove iz zapadne Hercegovine, istočne Hercegovine, Crne Gore, Bosne (Zvornik) itd.

Jednosložne reči sa nepostojanim *a* podložne su pojavi jake vokalnosti u paradigmi⁴⁶, pogotovo ako se javi još neki od uslova kao što je težnja da se očuva značenje reči. Pojava *pàs — pàsa — pàsù* u govoru Konavala i drugim govorima sličnoga tipa, uslovljena je i potrebom da se sačuva značenje reči. Naime, u ovim govorima se konsonantska skupina *ps* uprošćava tako što se *p* gubi, kao u primerima: *sùje, sèto*. U slučaju da nema jake vokalnosti paradigma imenice *pàs* bila bi: *sa — su*, pa bi se ovakvi likovi teško mogli značenjski vezivati za imenicu *pàs*.

d) Sekundarno nepostojano *a* u pozajmljenicama ne alternira sa *e*, pa je ovde redovno: *mètar, kílometar*.

e) Na čitavom području je *òžica, òžičica* (lžica). Dosledno je i *ùš, ùšljiv* (všš).

2. Vokal o

o : a

Zamenu vokala *o* vokalom *a* nalazimo u primerima: *òzgār, òzgā, òzdā, òzdāl, samàuk/samòuk*. Ovakve likove susrećemo i u jugoistočnoj Hercegovini⁴⁷. Ova zamena se javlja i u pozajmljenicama pa imamo dubletne likove *aperácija/operácija, zaòloški/zòd-loški vīt*.

Ovde je redovno: *stāt, stòjō, sùbota, òvāmo/vāmo, mòtika, tolikō*.

o : e

U prezentu glagola *moći*⁴⁸ nema alternacije *o : e* pa je redovno: *mòre, nè more/mòže, nè može*. Samo je: *èvo, èto, èno, ovlikō/vlikō, tolikō*. Nepoznati su likovi *eve, ete, ene*, zabeleženi u okolini Kolašina⁴⁹. Takođe je nepoznato *evliko, teliko*, koje se javlja u Hercegovini⁵⁰.

Na čitavom području je *gròb, gròbje, gròbnica*, ali se u toponimima susreće: *Grèbak, Òbūgañ grèb* i sl.

U zbirnim brojevima i brojnim imenicama na ovom području je samo *-ero: četvero, pètero, četvèrica, petèrica*. Tako je u Dubrovniku i Sutorini⁵¹, u istočnoj Hercegovini, jugozapadnoj Crnoj Gori susreću se ovi oblici naporedo, znači *-ero* i *-oro*⁵², a u Pivi, Uskocima i okolini Kolašina samo oblici na *-oro*⁵³. U jugoistočnoj Hercegovini, u našim kontrolnim punktovima, takođe je samo *četvero, pètero, četvèrica, petèrica*.

⁴⁵ Peco: Ikavskoštakavski, 48.

⁴⁶ Belić: Fonetika, 64.

⁴⁷ Kontrolni punktovi: Sedlari, Lastva, Žakovo.

⁴⁸ Peco: GIH, 37.

⁴⁹ Pižurica: GOK, 65.

⁵⁰ Peco: GIH, 37.

⁵¹ Budmani: Dubrovački, 174; Remetić: Upitnik.

⁵² Vušović: DIH, 65; Peco: GIH, 37.

⁵³ Vuković: GPD, 67; Stanić: UG, 59; Pižurica: GOK, 65.

U ovim primerima nije reč o zameni vokala *o* vokalom *e* nego su u upotrebi stariji likovi ovih brojeva i brojnih imenica, koji su ranije bili znatno češći u upotrebi. Miklošič daje oba lika za ove brojeve⁵⁴.

Oblici pokaznih zamenica *tègā*, *òvegā*, *ònegā* i sl. javljaju se samo u ovom liku na čitavom području. Ovakvi likovi susreću se i na području severozapadne Boke i u Dubrovniku, od štokavskih govora, a karakteristični su za čakavski dijalekat.

U govoru Konavala u zameničko-pridevskoj promeni susrećemo završetak *-ega*, *-emu* i kod tvrdih *osnova*, ali samo kod zamenica.

o : u

Zamenu ovih vokala najčešće susrećemo u pozajmljenicama ili u složenicama koje su iz jezika administracije ušle u širu upotrebu. Takvi su sledeći primeri:

bètūn Gb, *betūna* Ml, *vàgūn* Ml, *vagūna* Ml R U, *èrodrum* R, *restūrān* Ml, *kātuličkē* Đ, *prðfesūr*: L, *prðfesūra* U, *profesirica* R.

Tako i: na *poluprìvrednōm* dobru R, *poļuprìvrednōm* Č, *pòļuprìvrednōm* Đ i slično. Pored ovih likova naići ćemo i na likove sa neizmenjenim *o*.

O se zamenjuje sa *u* kada se nađe ispred nekog sonanta (*n*, *m*, *l*, *r*), a u primerima *poluprìvreda*, prvi deo složenice se, verovatno, u svesti govornika, ne vezuje za polje nego za polovinu (*pola* > *polu*-*prìvreda* > *poluprìvreda*). Interesantno je da *o* pred nazalnim sonantom u pozajmljenicama alternira sa *u* dok u našim rečima ne beležimo takvu pojavu, a nalazimo je u nekim štokavskim govorima (Bosanska Krajina, Dalmatinska Zagora).

3. Vokal e

e : a

Redovna je zamena u primerima *prāma*, ali se na celom području naporedo javlja i *prēma*. Takođe se naporedo javlja i *prījā* i *prīje*, ali je samo *prījašnji* u svim mestima. Takođe se naporedo javlja i *malāšan* i *malēšan*, a i oblik *gūšanica/gūšenica*.

e : i

E se zamenjuje glasom *i* u pozajmljenicama: *īnglēsķā*, *īnglēzi*. U ovom slučaju se ne radi o zameni vokala, nego je verovatnije da su ove lekseme prihvaćene u datom fonetskom liku prema italijanskom izgovoru.

4. Vokal i

Retka je pojava zamene vokala *i* nekim drugim vokalom. U našoj građi našli smo samo primere u pozajmljenicama: *bèblijē* Pr, *atelèrija* Gb.

5. Vokal u

U pozajmljenicama, kao i kod ostalih vokala, susreće se zamena, kao *Ròzvēlt* i sl., što je, verovatno, prihvaćen originalan izgovor.

⁵⁴ Miklošič: *Lexicon*, 1114—1115.

VOKALSKE SKUPINE

Jedna od karakteristika distribucije naših vokala je da se retko u govoru dva vokala nalaze jedan pored drugoga, pogotovo ako jedan od njih nije pod akcentom. Pošto se usled glasovnih promena, tvorbenih procesa ili morfoloških pojava ipak vokalske grupe nađu u govoru, najčešće dolazi do sažimanja ili se na neki drugi način otklanja hijat. Naravno, to ne znači da neki razlozi ne pogoduju očuvanju vokalskih grupa. To mogu biti semantički, prozodijski ili koji drugi, ali, u svakom slučaju, ponekad se i u ovom govoru javljaju dva vokala jedan pored drugoga.

1. Najfrekventnija je vokalska skupina *-ao*, koja je u najvećem broju slučajeva nastala u rezultatu promene sonanta *l* na kraju sloga. Na učestalost ove skupine utiče frekventnost kategorija reči u kojima se ova promena izvršila. U vezi sa ovom skupinom u govoru Konavala možemo izdvojiti nekoliko tipa primera.

a) Kada su vokali neakcentovani, redovno dolazi do regresivne asimilacije, tj. do asimilacije u korist drugog vokala iz skupine. Tako *-ao* > *ō*, u primerima:

uskòpō G D, *rèzō* D, *ukřcō* Dbr R, *umívō* se Dbr Dr, *òstō* L Gb M G V D, *pokázō* V, *imō* L Ć Dr J B Mh Km P Ml R Pr V D, *ūdō* Dr G, *kūpovō* V, *pđštovō* se Gb, *pítō* Ml B D U, *mórō* U Ć Gb, *plácō* L B D, *kúpō* se Gb, *glèđō* Km, *kázō* B D Gb, *blagosívō* Gb, *zaključō* L, *ručávō* L, *đrō* L, *ūbrō* L, *òkukō* L, *zaključávō* L, *nasmíjō* se L, *trěbō* M, *prèstō* R V, *ukòpō* Ml, *silovō* V, *uživō* V, *òdmicō* Km, *nèstō* Ć, *prezívō* V, *nàvrtō* R, *uspíjēvō* P, *vrěbō* Ć, *fěrmō* M Km, *kūkō* M, *póstojō* V, *sačívō* L, *vládō* U, *třgō* D, *prìčekō* Ć, *igrō* L V G, *pòznō* V Pr, *ukřcō* Dbr R, *zakázō* Dr, *kđvō* L, *nabljō* D, *prđđō* L V, *pjěvō* L Pr, *stímō* Ć, *písō* R Pr V, *dřžō* L P Pr, *napiśō* V, *čitō* R, *pòslō* R, *lěžō* Đ, *nāzvō* B, *vjěncō* B, *ispisō* Đ, *ðbecō* Đ, *isō* se L, *iskřcō* R, *mijěšō* V, *spávō* Mh V, *šětovō* L, *izmětō* J, *dòčekō* R L.

Takođe redovno *-ao* > *ō* u primerima gde je *a* rezultat vokalizacije poluglasa, kao:

išō L Ć M B Dbr Mh P R G V D Gb, *našō* L U Pr V G, *dòšō* L M Dr B Dbr Km P Ml Đ R Pr G U V D Gb, *pòšō* Ć Dr Dbr M P R Pr D Gb, *oňšō* L B P Gb, *izišō* P G Dbr, *dīgō* G L D, *òtēgō* Gb, *nājegō* D, *šěkō* Gb L, *rěkō* Pr Ć Dr D Dbr P Gb Đ R L G, *izdūbō* D, *mđgō* G V L Ć Dr Mh Km P D Gb, *òbūkō* L, *snàšō* V, *ùjegō* R, *pòmioģō* V, *pròšō* Ć, *našō* B, *nàvikō* Đ, *pòsō* Gb G Pl P D, pa i: *Konàvōka*, *konàvōski*.

Rezultat asimilacije je dugo *o* koje se u govoru redovno čuje. Kod tipičnih predstavnika ovoga govora ne pojavljuju se primeri sa grupom *-ao*, gde nije izvršena asimilacija.

Ovakvu asimilaciju susrećemo u severozapadnoj Boki, jugozapadnoj Crnoj Gori, istočnoj Hercegovini, Dubrovniku i Cavtatu, tj. u svim susjednim govorima⁵⁵.

b) Kada je u skupini akcentovan vokal, u Konavlima se čuju dva načina izgovora. Sporadično se čuju oba vokala, pa imamo i *brāo*, *slāo*, *dāo*, *zvāo*, *znāo*, ali je znatno češće kod istih govornika došlo do asimilacije u govoru pa se čuje dugo *o*: *brō* se gřm D K Dr, *brō* se viš D K J, *jā* sam nu *slō* R Đ V, *žō* mi je Pr Lj Gb, *dō* mi je Gb Ml Dr M L V J D Km Pr, *zvō* B Dr Ml Gb Đ R L V G, *znō* J D P Gb Pr R L U, *gōvica* (u većini mesta), tako i *Mōčiči* < *Maočiči*. Jedino u primeru *zāva*, koji se sporadično javlja, pored češćeg *zōva*, imamo progresivnu asimilaciju.

⁵⁵ Vušović: DIH, 13; Peco: GIH, 41; Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: Štok., 108; Musić: SZB, 33; Brozović: Cavtat, 499.

Sažimanje sekvence *ao* u dugo *o* kao stalna pojava susreće se u govoru Dubrovnika i Cavtata⁵⁶, kao frekventnija varijanta (pored ređeg izgovora oba vokala) u govoru severozapadne Boke, jugozapadne Crne Gore⁵⁷ i kao retka pojava (pored znatno češćeg izgovora oba vokala) u govoru istočne Hercegovine⁵⁸. Po ovom tipu asimilacije (*ao* > *ō*) Konavle se razlikuju od svog zaleđa. Kada stanovnici jugoistočne Hercegovine opo- našaju Konavljane, onda ističu ovu osobinu.

c) Zanimljiv je glasovni lik poredbene reči *kao* (koja se pojavljuje i kao akcentovana i kao neakcentovana). U Konavlima se ona ne javlja u punom obliku. Hijat se otklanja dvojako:

— Sažimanjem sekvence *-ao* (*āo*) u dugo *o*:

kō da je mōja L, *kō* što ì oće Ć L, *kō* pensionēr Ć, *kō* što se J, *kō* mēd D, *kō* da si dōšō M, *kō* da mi je Km, zīnē *kō* āždaja Km, vīdī, *kō* fin gospōdin Km, *kō* sréstvo R, *kō* čēla L, *kō* mākovo zīno Pr, ōbijes *kō* dānas Pr, *kō* sā dōbro āuto V, ūje *kō* krūškovac V, *kō* sāpūn Dbr, kūvā *kō* pūra Gb, cīna *kō* vrāg Gb, nije *kō* jā Gb, tākō *kō* đēca U.

Navedeni primeri pokazuju da se asimiluju vokali i kada je vokal *a* akcentovan i kada nije. Ovakvo otklanjanje hijata u poredbenoj reči nalazimo u slučajevima kada sledeća reč počinje konsonantom. Međutim, kada je sledeća reč u govornom nizu veznik *i* pojavljuje se drugačiji glasovni lik, kao u primerima:

— imā zēnā *ka* i mūškārācā V, *ka* ì svakī L, *ka* ì ōna R, *ka* ì ōn Ml, znā *ka* ì jā Đ Ml, *ka* i pīvī pūt Km, īstō *ka* ì vī Km, *ka* i dānas Đ, ēvo *ka* ì jā B, ōstari *ka* ì jā M.

U ovim primerima poredbena reč, veznik i akcentogena reč čine akcenatsku celinu. Pošto je to izgovorna celina, u govornom nizu bi se pojavila tri vokala jedan za drugim. Ta skupina se, verovatno, uprošćava gubljenjem vokala u sredini. Druga mogućnost je asimilacija sekvence *ao* progresivnom asimilacijom. Međutim, pošto je u našim primerima *a* kratko, to verovatno nije reč o asimilaciji, jer se u rezultatu asimilacije dobijaju dugi vokali.

2. I sekvenca *-eo* (i finalna i medijalna) svodi se na *-ō*:

prōvō je četiri dāna D, ūzō L G K D Km Mh Đ, *pđčō* V U B D L Ml P Đ, *vēsō* L, *vlastōski* Km Ć Dr.

Međutim, ova asimilacija nije dosledna kao u sekvenci *-ao*. Pored navedenih likova susreću se i: *prōveo*, *ūzeo*, *dēbeo*, *pđčeō*, *vēsēo* (u svim mestima). Redovno je *grōta* (u većini mesta), zatim *Grōti* (naziv zaseoka), *prō* pōdnē Gb M Km V Mh D Dr Pr Ć, *prō* baštinē R Lj U M, *prō* pūra R J K D, nōgu *prō* nōgē Km U J Lj, *prō* pēt Ć M Km Pl, *prō* dān L.

b) Kada je jedan od vokala pod akcentom, ova sekvenca se ne asimiluje, pa u svim mestima imamo: *kīlēo*, *plēo*, *žēo*, *srēo/srījo*, *jēo/ljo*.

Sudbina sekvence *-eo*- ne razlikuje se mnogo od sudbine ove sekvence u Dubrovniku, Cavtatu, Boki i istočnoj Hercegovini⁵⁹.

⁵⁶ Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: Štok., 107; Brozović: Cavtat, 499.

⁵⁷ Musić: SZB, 33; Vušović: DIH, 13.

⁵⁸ Peco: GIH, 42; Kontrolni punktovi Sedlari, Lastva, Žakovo.

⁵⁹ Budmani: Duš. ovački, 156; Rešetar: Štok., 109; Brozović: Cavtat, 499; Vušović: DIH, 13; Peco: GIH, 43; kontrolni punktovi.

3. Grupa *-ae-* u neakcentovanim slogovima svodi se na *-ē-*: *dvānēs, sedāmnēs* itd., i to dosledno u svim mestima.

4. Sekvenca *-ea-* (*ea < eka*) asimiluje se u dugo *a* u primerima: *nākv/nākv, nākvije, nākije, nākvu*.

5. U 3. 1. pl. prezenta glagola *imati* redovno se sažima sekvenca *au* (*<aju*), pa u svim mestima susrećemo *īmū*, ređe se čuje *nēmū*. Zanimljivo je da kod svih drugih glagola ovoga tipa čujemo redovno sekvencu *-au*: *pādaū, glēdaū, pričāū, odbijaū, razgovāraū* se. Ovo je karakteristično za Dubrovnik⁶⁰.

6. I dva identična vokala kada se nađu jedan pored drugoga, u rezultatu gubljenja nekih od sonanata, sažimaju se u jedan dug vokal: *stāt, stāla, stāla, stāli* (*a < aa < aja*); *spāli, spāle* (*a < aa < ava*); *svēdno*, znāš *đē* Grūda, kad *mē* bilo vđja (*e < ee < eje*).

POJAVE U SANDHIJU I GUBLJENJE VOKALA

1. Afereza u govoru Konavala nije česta, iako je nalazimo i u našim rečima i u pozajmljenicama.

a) Javiće se izostavljanje inicijalnog *a*: *plaudīrali* su mi, *ērodrom/ērodrum* (u svim mestima).

b) Nešto je češće izostavljanje vokala *o* u inicijalnoj poziciji u oblicima zamenica i priloga. U svim mestima se može čuti: *vākō, vākā, vākī, nākō, nākā, nākī, vūdā, vāmo, vlikō, vlikā, vlikū, nōmane/nōmadne*, ali nisu nepoznati ni glasovni likovi *ovākō, ovākā, ovākī, onākō, onākā, onākī, òvudā, òvāmo* (veoma retko), *ovlikō, ovlikā, ovlikū, onōmadne*. Stiče se, ipak, utisak da su glasovni likovi bez inicijalnog *o* češće u upotrebi, a da se lik *òvāmo* skoro i ne čuje; naporedo se upotrebljavaju *vāmo* i *āmo*.

2. Elizija vokala u sandhiju je živ proces, mada nije redovna pojava.

a) Vokal *a* elidira u enklitikama: *p òndā* Dbr Ml L, *p ūzō* tójagu L, *d ìdē* prigleda L, *nēce d ìdē* Ml, *pļūnuvo g* u jēzik L, da *g ìdē* tūžit L. Kako se iz navedenih primera vidi, vokal s kraja enklitike se izostavlja ako akcentogena reč počinje vokalom. Međutim, to nije redovna pojava. Znatno je više primera, kod istih govornika, gde se vokal ne izostavlja.

b) U sandhiju će ponekad biti izostavljen i vokal *o*: između *vegā* Dr, *nāšō nū* mālū L, *kāko se nō zōve* Dr, *kōjē nō* gđōdinē Dbr, *ak imā kō* Ml; u ovim slučajevima može biti sažimanje.

c) Vrlo retko će se čuti elizija vokala *u*, kao u primeru: da *s òni znāli* D.

d) Nešto je češća elizija vokala *e* u sandhiju: *kāko j òn* L, *kō što j ì bila* L, da *j rēkō* D, *kā bi s imō* prēsuvć M, što *s ònō* dogōdilo Km, više bi *s urādilo* P, *tū j òstō* Ml, *nij òvō* za pričat L.

e) Eliziju vokala *i* u sandhiju susrećemo u sledećim primerima: išli *b* u Trèbinje Gb, istō *b òstale* Gb, *dē b òstalo* Gb, pa *b òn* L, da *b òn* L, ili *b òni* Ml, pa *b òndā* Dbr, ka *b òna* D, što *b òstavili* J, *tāko b òne* J, pa *b ovākō* pričali M.

Ponekad se u imperativu gubi vokal *i*: *bjēž tāmo* Dbr, *bjēž ū lād* M, *bjēž jādna* M.

⁶⁰ Rešetar: Štok., 113.

3. Sinkopa je, takođe, retka. U našoj građi našli smo samo nekoliko primjera: *ūdrit* će te Pl, *ūdrila* D, *vlikō* B, *vlikū* Km, *onlikō* V, da se *prēzvū* V, *bjēšte* M Ć Km.

REFLEKSI *ě**Refleksi ě u dugim slogovima*

1. Govor Konavala spada među govore sa klasičnom ijekavskom zamenom *ě*. U današnjim dugim slogovima na mestu nekadašnjeg glasa *ě* najčešće je dvosložna glasovna sekvenca *ije*.

O fiziološkim, akustičkim i intonacionim osobinama ove sekvence dosta je pisano u našoj dijalektološkoj i fonetskoj literaturi⁶¹.

Zbog različitih stavova o glasovnoj vrednosti ove sekvence, ona je različito i obeležavana.

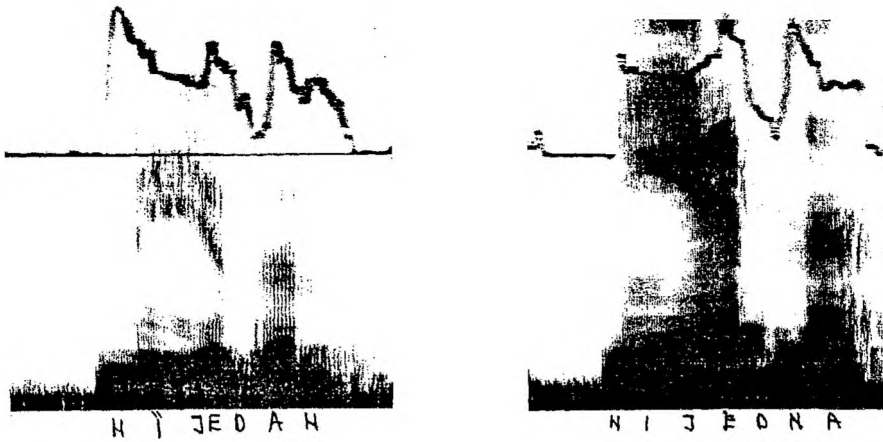
U beleženju građe na terenu mi smo pozicionu varijantu glasa (foneme) *j* obeležavali odgovarajućom grafemom za taj glas. Činjenica je (što je delimično, koliko je to bilo moguće, jer je materijal sniman na terenu, i eksperimentalno provereno) da je u govoru Konavala umesto dugog *ě* sekvenca *ije*. Osobine glasa *j* su sigurno i fiziološki i akustički obeležene intervokalskom pozicijom. Relativno malo primera koji su poređeni kao: *nĭ jedan* : *bĭjedan*, *ni jĕdna* : *vrijĕdna*, ukazuje na to da je *j* u refleksu jata i *j* u primarnoj sekvenci *ije* skoro identično. To je veoma kratak glas, kraći od *j* u drugim pozicijama. I u ostalim pozicijama glas *j* je kraći od drugih glasova; ako pokušamo da ga produžimo, prelazi u artikulaciono polje vokala *i*.

Analiza sekvence *ije* na spektrogramu pokazuje nedvosmisleno da su izgovorena tri glasa. U intervokalskoj poziciji izgovoren je veoma kratak glas. Da je to sonant, zaključujemo po padu energije. Taj niži intenzitet, karakterističan za sonante, traje određeno vreme, da bi posle toga nastupio porast energije karakterističan za vokal *e*. „Antiformant“ glasa *j* u ovoj poziciji nije izrazit kao u inicijalnoj. Do pada energije dolazi u trenutku kada se prednji deo jezika izdigne prema tvrdom nepcu da bi se artikulisao sonant *j*, ali pošto je prednji deo jezika u znatno nižem položaju pri artikulaciji narednog vokala *e*, jezik se ne približava dovoljno nepcu da bi se stvorio tesnac i nastao karakterističan šum, a tesnac bi doveo do još većeg pada energije. Na spektrogramima se vidi ovakva poziciona varijanta glasa *j* i u refleksu jata i u primarnoj sekvenci *ije* (spektrogrami se nalaze na strani 269).

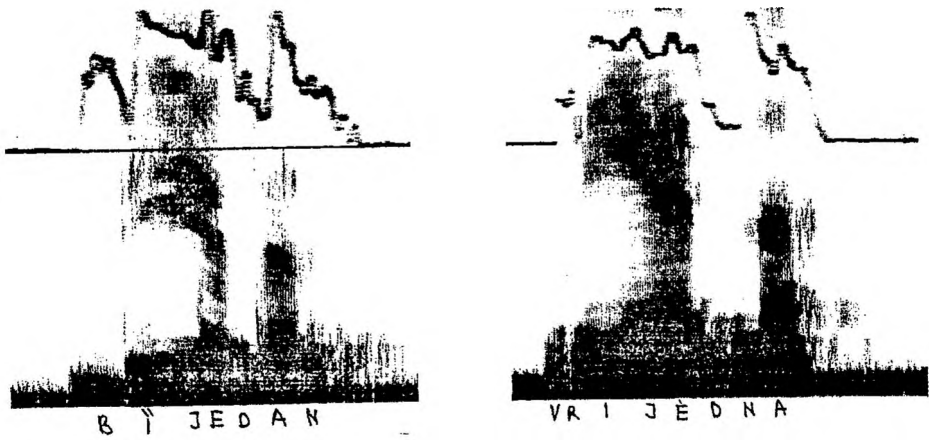
2. a) Na mestu nekadašnjeg glasa *ě* pod dugosilaznim akcentom u Konavlima je najčešće *ije*: *ĭječĭš* G, *bĭjelō* G Mh U, *bĭjelā* Gb D, *bĭjeli* Gb Pr, *bĭjelōga* Gb Dr, *bĭjelōm* Pr, *bĭjelū* Dr, *bĭjelē* Vd Dbr, *bĭjelimo* G, *ĭjepĭ* G Km, *ĭjepū* Mh Dbr U, *ĭjepē* L V, *ĭjepo* Gb Dr D Ć J Km K L Lj M Pl Dbr Pr R, *ĭjepō* D, *svĭjet* G Dr Ć L Dbr M Pr R, *svĭjeta* Ć Km, *svĭjetom* V, *prĭje* (u svim mestima), *sĭječaĭ* G, *čĭjeli* Gb D K U, *čĭjelōga* Dr, *čĭjelā* Gb V P, *čĭjelē* Pr, *čĭjelū* B Dr Mh Ć, *čĭjelō* Dr Ć K Lj U, *čĭjelim* R, *mĭješā* B Dbr Pč, *mĭješās* D, *mĭješāna* Mh, *dĭjeĭena* Km, *dĭjeĭene* Vd, *sĭjene* Vd, *brĭjeg* Vd Ć, *brĭjega* K, *mĭjeĭna* Gb M, *mĭjeĭnāmo* Gb, *mĭjeĭnājū* Pr, *mĭjeĭnāj* U, *ĭjek* Gb, *vĭjek* Gb, *vĭjeka*

⁶¹ Rešetar: Jekavski, 313—316, Štok., 52—90; Belić: Fonetika, 86—95, DIJS, 126; Stevanović: ICD, 25—26; Miletić: CG, 314; Vuković: GPD, 12—16, Pitanja, 33; Peco: GIH, 47—56. Ovo pitanje nisu zaobilazili ni drugi ispitivači ijekavskih govora.

Slika 1

Slika 2

Mh, *sljeno* Dr K, *sñijene* Mh, *dvije* Gb D Đ K L Mh M V Pl Dbr Pr R Č, *ñjevōm* Dr R, *ñjevi* Dr, *ñjevā* P, *rñjetko* Dr Mh V Pr P, *sñijeg* D, *sñijega* Mh, *cljenim* Đ, *rñječ* Đ K Mh Ml Č, *rñječi* Pr K, *sñijensa* J, *rñjet* Km K V Dbr P R U, *rñje* Lj, *rñjeće* R, *rñjecemo* L Pr Č, *đijete* Km, *ñjericā* K Č, *mñje* L, *ñjesnā* L, *sñjedā* L Pr, *sñvijetli* L, *vñjes* Ml, *ñjemācā* Ml, *sñijevās* D, *ñjes* Mh, *đijeli* U, *đijelū* V, *skupocñjenā* Pl, *zñvier* Pr, *ñjerovića* P, *sñijedu* R, *ñjesnik* P, *cvñjeće* U, *cvñjecem* R, *bñjednik* R, *bñjedan* Km, *bñjedna* Č, *bñjedno* R, *prñjeti* R U, *ñjes* R, *cljev* U.

b) Rede i u znatno manjem broju primera naići će se i na jednosložnu zamenu *ě* u dugom slogu: *mñēsū* Dbr, *dragocñjenosti* R, *Bñēli* kamen Pl. Navedeni primeri su jedini u kompletnoj jezičkoj građi koja je prikupljena na terenu.

c) Ima u građi i nekoliko primera gde je drugi deo sekvence *ije* dug: *rñjēc*, *prñjē*, *smñjēha* M, *sñjēne*, *sñvijēt*, *sñvijēg* L. Isti informatori su sve druge slućajeve izgovarali sa kratkim *e*.

3. a) U slogu pod dugouzlaznim akcentom najćešće je *ijē*: *svijētu* G V Gb Đ J L Ml U, *dijete* G Gb Dr Km L Ml Pr P R, *porijēklom* G V, *ñjēsam* B V Dr K Lj Pr P U Č Km, *ñjēsi* Km Ml Dbr, *ñjēsmo* Gb Dr D Mh, *ñjēste* G, *ñjēsu* Km Ml Dbr, *svijēta* L, *svijētli* G, *rijētko* G, *mijēhat* J, *mijēhali* Dr, *promijēnut* Dr, *promijēnilo* Ml, *promijēnila* J, *promijēnili* G V L, *promijēnile* Gb, *namijēnili* L, *izmijēnula* Dbr U, *zamijēnili* P, *mijēšō* V, *mijēšali* J Pr, *promijēšat* Dbr, *izmijēšalo* G Gb Ml, *izmijēšala* Đ, *smrijēku* B, *cijēdila* B, *procijēdi* D V, *procijēdilo* Lj, *svijēća* V Vd, na *svijēću* Ml, *zviјezda* V, *sijērak* V, *tijēsno* V, *vrijēme* V Vd Gb D Lj Dbr M P U Č Mh, *brijēme* D J, *dijēla* Dr Lj Ml, *dijēlu* Mh, *dijēlilo* se Mh Dr, *dijēlili* L, *podijēlijo* Km Mh, *podijēlili* V Gb L P, *izdijēlili* Dr Pr, *vrijēdi* V Km Č Pl, *vrijēdijo* R, *vrijēdno* Đ, *vrijēdna* Dr Mh P, *stijētalo* V, *stijētale* J, *prelijētali* P, *rijēka* Pr, *rijēkē* Mh U, *rijēci* V Vd, *donijēla* Vd J K Mh, *odnijēla* D, *iznijēla* Mh, *naniјēla* U, *mlijēko* P, *mniјēko* Vd J Km, *mijēko* J, *mlijēka* Dr Km, *mniјēka* D K, *mijēka* D, *mlijēku* Dbr, *sijēće* Vd Đ Pr, *posijēćeš* Gb, *posijēćemo* J, *posijēćete* Dbr, *prosiјēćali* J, *isiјēćeš* K, *isiјēćete* Gb, *lijēpa* Gb Dr R U L, *lijēpe* Mh, *vrijēska* Gb U, *lijēka* Gb, *lijēćijo* Pl, *cijēpat* Gb, *bijēlo* Gb J K, *bijēla* Pr, *Bijēle* Pr, *bijēlet* J, *zabijēli* se Mh, *Snijēžnica* Gb, na *Snijēžnici* Dr, *vijēnac* Dr, *vijēnca* Mh, *vijēncu* R, *mijēsiti* Dr, *mijēsili* J, *umijēsiti* D, *cijēna* Dr, *cijēni* R, *cijēne* Dbr, *cijēnama* Mh, *procijēnila* R, *sniјēli* Dr, *zaniјēla* Km, *polijēvat* M, *polijēva* J, *polijēvajū* P, *polijēvala* Mh, *zaliјēvō* D, *priliјēpivā* D, *sijēlo* D, *sijēla* Mh, *plijēvla* D, *kosijēre* D, *Stijēpo* L Pr, *Stijēpović* Đ, *Cvijēto* R L, *nasliјēditi* R, *nasliјēdili* Km, *zaplijēni* L, *slijēpac* Đ, *odijēlo* L, *smijēšna* L, *Popijēvalo* Pr, *pripiјēvalo* L, *pripiјēvali* M, *griјēhu* L, *ogriјēšili* L, *pogriјēšila* M, *pogriјēšili* R, *sijēda* L, *cvijētu* L, *cijēvi* Mh, *zahtijēvō* Ml, *piјēsak* Mh Ml, *piјēskom* U, *vijēsiti* M, *stijēni* M, *stiјēna* M R, *sriјēdē* Č, na *sriјēdi* Pr, *porijēklo* Pr, *bijēdno* Pr, *zviјēri* P, *uspiјēvō* P, *uspiјēvaū* R, *gliјētom* R, *lijētom* R, *zapriјētijo* U, *iskoriјēniti* U, *primijētila* R, *pripiјēvijēdō* R, *obliјēnijo* R.

b) I u ovom slućaju ima nekoliko primera gde je *e* dugo: *brijēme*, *svijēće*, *vijēku* L, *cijēli* M, *svijētla* Vd, *vijērno* D. Ovo su takođe jedini primeri u jezičkoj građi. Informatori su sve druge primere izgovarali sa kratkouzlaznim akcentom.

4. a) Refleks *ě* u dugom neakcentovanom slogu najćešće je *ije*: *pōslije* G Gb Dr D J Ml Dbr P Č, *nāpriјed* B Km Ml M Pr Č, *nāpriје* D, *ōđdriјebi* B, *dōniiјet* Vd R, *dōniiјela* Pr, *dōniiјeli* Gb Km L Ml M, *ōdniiјet* Pr, *ōdniiјela* Đ, *ōdniiјeli* Gb Km L Ml M Vd, *prēniiјet* V, *ñzniјela* Dbr, *ñzniјeli* J, *ñzniјet* Dr, *rāzniјeli* Pr, *ūspiјevā* V, *nēvriјeme* Vd J R, *prōcijiјediš* D Dbr, *prōcijiјētimo* Vd J, *īscijiјedi* D, *īscijiјedē* U, *ūmriјet* Gb M, *izūmriјet* J, *razūmijēs*

Gb L, *razumijete* Km, *zadijevā* Gb, *pròmijeniš* P, *pròmijeni* Gb, *nàmijèнено* Đ, *ùvijek* Gb J Dbr M P R Č, *pòmijješāmo* Dr, *pròmijješāmo* J, *izmijješāmo* D Dbr R, *òtprije* Đ, *māloprije* Dr Km, *nājprije* Km L Mh M Pl P, *pòlijevā* Mh R M, *pòlijevāte* Mh, *prèlijevā* D, *pòvrijeden* Đ, *òbijeli* L, *pđ dvije* Lj, *nāsljijedena* P, *òbijesna* Č, *òdijejeni* U, *nānijeli* Mh, *kòlijevčica* Mh, *ògrijev* Dbr, *pògriješī* M, *pròždrijet* M, *pòvrijetko* Pl, *skupòcijenā* Pl.

b) Kao i u prethodnim slučajevima i ovde se pojavljuju primeri izgovora sa dugim *e*: *pòsljijē* Vd Dr, *razumijēš* L, *kòrijēni* D, *nājprijē* B, *ùvijēk* M P Č, *razumijēm* Đ.

c) U zameničko-pridevskoj promeni u instrumentalu jednine i dativu, instrumentalu i lokativu množine redovno je samo *ije* kao refleks *ē*: *òvijem* G Gb D Đ Km L Mh Ml Pr U, *svijem* G Vd Km L Č, *ònijem* G Vd Gb D Đ J Lj Mh Ml Dbr Pr R, *ñjem* B V Vd Dr D J Km L Lj Mh Dbr Pr P R, *svācijem* B K, *sāsvijem* B D Ml Dbr M Pr P, *svòijem* Vd Dr Đ L M Č, *nēkijem* Vd Gb Dr M Dbr, *vāšijem* Gb, *sū čijem* Gb D K, *zā čijem* Km, *nēčijem* Gb, *nēgovijem* Dr L, *nñhovijem* Dr Č, *tākijem* Đ, *zā kijem* Km, *s kijem* M, *mòijem* L M, *istijem* Dbr, *tvòijem* M, *nēkakvijem* Pr, *jākijem* G, *bòsijem* B, *strānijem* Vd, *čijelijem* Gb, *mrtvijem* Gb, *mnānijem* Gb, *glāvatiem* Dr, *sūhijem* Dr K, *stārijem* D L Pr Č, *rādnijem* J, *prīrodnijem* J, *zēlenijem* K, *dòbrijem* Km Pr, *dūbrovačkijem* L, *tvrdijem* L, *prīmītvijem* Mh, *mālijem* Ml, *nārodnijem* Pr, *vēlikijem* Pr, *pūkijem* Pr, *svētijem* P, *ljejijem* Č, *přvijem* P, *drūgijem* D Km K Mh Dbr M P.

d) U genitivu množine zameničko-pridevske promene najčešće je *ije*: *nāšije* G V Pr Dr, *nāštjeh* L, *nñjovije* G, *ònije* G L Ml P, *ònijek* B, *ònijeg* J, *ònijeh* Dbr Gb, *i nekijeh* B, *nēkije* Ml, *ñje* V Gb Đ D Mh Dbr P, *ñjeg* D Pr, *ñjeh* Mh Č, *is tjih* B, *òvije* Dr J Km Lj Ml Dbr Pr, *òvijeh* B Gb Dr Mh M, *òvijeg* D, *svākije* Vd L, *svākakvije* Gb, *svākakvijeh* J, *svije* Ml, *kòjije* Lj, *tākije* Km R, *mòjijek* Gb, *kākivje* G, *nīkakvije* Đ Pr P, *nīkakvijeh* M, *mnādiije* G, *mlādiijeh* Km, *stāriije* G Km Mh Pl, *stārijeg* Pr, *stārijeh* Gb Km, *amēričkije* V, *tūrskiye* Vd, *crnògorskiye* Vd R, *taljānskiye* Vd, *nēpismenijeh* V, *nāmještenijeg* Vd, *gòlije* Gb, *mūškije* Gb, *mūškijeh* Gb, *lijēpije* Gb Pl, *ljejpije* Pr, *lijēpijeh* P, *čñnijeh* Gb Dbr, *čñnijeg* J, *krivije* Gb, *přjašñijeh* Gb, *gòrñijeh* Gb, *čvenijeh* Gb, *mòdrjijeh* Gb, *òtvorenijeh* Gb, *zādñije* Dr, *sāmije* Dr, *vēlikijeh* Dr M, *vēlikije* Ml, *vēlikijeg* Pr, *bòjjijeh* Dr, *mālije* D, *mālijeh* Dbr, *mālešñije* Pr, *dvije* L Dbr, *đvijeg* J, *křsñijeh* J, *òpćinskiye* Km, *prāznije* L, *nēvòlñijeg* L, *tūžñijeg* L, *krūpnije* L, *nòvije* Mh, *žēnskiye* Ml, *žēnskiye* Pr, *cijēlije* Ml, *strāñije* Ml, *vāñskije* Ml, *ùtopjenije* Ml, *frāncūskiye* Ml, *žūtijeh* Dbr, *štētnijeh* Dbr, *sřpskijeh* P, *svakovřsñijeh* P, *grūbije* R, *nāpuštenije* R, *vēzāñije* R, *rāzličittijeh* M, *vīšije* M, *lūdije* Pr, *lūdijeg* Pr, *nēukijeg* Pr, *pūčkijeh* Pr, *rāznije* Pl P, *rāznijeg* P, *dòbrije* P, *dòbrijeg* Gb, *jēdnije* K, *drūgije* P Lj Km, *drūgtjeh* D.

Međutim, u ovom obliku pojavljuju se i slučajevi sa dugim *ē*: *nēkijēh* B, *ñstijēh* B, *přtenijēh* Dr, *zñskijēh* Dr, *svijēh* L, *mòjijēk* Gb, *ònijēh* Gb, *òvijēk* K, *živijēh* R, *rāznijēh* R, *nēkakvijēh* R, *stārijēh* R, *mlādiijēh* R.

I u genitivu množine zameničko-pridevske promene dugo *e* se pojavljuje retko, odnosno daleko je više potvrda da se izgovara kratak vokal. Međutim, ovi izuzeci su brojniji od izuzetaka u prethodnim slučajevima, a u zameničko-pridevskoj promeni ta dužina se pojavljuje samo u genitivu, dok u ostalim padežima ne nailazimo ni na jedan primer izgovoren sa dugim *e*. Potvrda je relativno malo, ali ipak kao da je tendencija da se dugo *e* izgovara u slučajevima gde je na kraju sačuvan glas *h*, ili je zamenjen nekim drugim glasom. Nema ni jednog primera sa dugim *e* u slučajevima kada je *h* izgubljeno na kraju, pa se oblik završava sekvencom *-ije*.

5. Dakle, na osnovu iznetih brojnih potvrda iz svih punktova može se zaključiti da se na mestu nekadašnjeg glasa *ě* u dugim slogovima u govoru Konavala izgovara dvo-složni refleks *ije*. Ova glasovna skupina se po akustičkim i fiziološkim osobinama ne razlikuje od primarne sekvence *ije*.

Može se reći da je u principu u dugom slogu pod silaznim akcentom ovde *-ije-*, da je u dugom slogu pod uzlaznim akcentom *-ijè-*, a u dugom neakcentovanom slogu *-ije-*.

Međutim, mali broj izuzetaka, koji se nalazi u našoj građi, u skoro svim kategorijama primera svedoče o svojevrsnoj nestabilnosti kvantiteta drugog dela sekvence *-ije-*.

S obzirom na principe distribucije vokala u našem jeziku, ne može se očekivati stabilnost sekvence *-ije-* u govornom nizu. Već je rečeno da intervokalska varijanta glasa *j* ima samo tonsku strukturu, elementi šuma, karakteristični za sonante, u ovoj poziciji izostaju. Zbog toga se u govornom nizu pojavljuju jedna za drugom tri tonske realizacije, što sigurno mora dovesti do različitih pojava nestabilnosti kvantiteta. S druge strane, ovaj uzastopni niz tonskih elemenata utiče i na nepreciznost naše percepcije, pa je dosta teško precizno odrediti šta u stvari čujemo, da li čujemo dug ili kratak vokal.

Što se tiče sekvence *-ije-* i sekvence *-ijè-*, neosporno je da se vokal *e* u njima razlikuje. Akcentovan vokal *è* iz druge sekvence superiorniji je u pogledu jačine, visine, pa i kvantiteta u odnosu na neakcentovan vokal iz prve sekvence. To se može videti poređenjem primarne sekvence u primerima *nĳjedan/nĳjedna* (tako je informator izgovorio sl. 1) i jatovske sekvence u primerima *bĳjedan, vĳjedna* (sl. 2). Moglo bi se reći da *e* iz primera *nĳjedan, nĳjedna, bĳjedan, vĳjedna*, iako različite dužine kod istog govornika, spada u „kvantitetsko polje“ kratkog vokala.

Što se tiče zamene *ě* u dugim slogovima, govor Konavala se ne razlikuje mnogo od susednih ijekavskih govora svoga zaleđa⁶², ali se znatno razlikuje od stanja u Boki, Cavtatu i Dubrovniku⁶³ gde u dugim slogovima alterniraju jednosložni refleks *je* i dvo-složni *ije*.

Prema potvrdama iz jezičke građe prikupljene na terenu, moglo bi se reći da refleks *ě* u dugim slogovima u Konavlima ima najviše sličnosti sa istočnijim govorima hercegovačkog tipa⁶⁴.

Refleksi ě u kratkim slogovima

1. U kratkim slogovima najčešće je na mestu nekadašnjeg *ě je* ili *e* sa jotovanjem prethodnog suglasnika.

a) Susreću se i poznati primeri gde je *e* u sekvenci *je* dugo, a dužina je sekundarna, nastala posle zamene *ě*. To su sledeći primeri: *mĳjĕstā* Vd Gb Dbr Ml L Mh D, *prĳdmĳjĕnā* Dbr, *vĳjĕrā* Dr, *zāmĳjĕrām* Vd, *prĳvjĕnĕ* Dbr, *osĳjĕćaju* P, *sĳjĕćām se* Dr, *nĕ sĳjĕćām* G, *prĳsĳjĕk* U.

b) Posle labijala *b, p, m, v* danas se u Konavlima čuje samo *je*: *bĳjĕĕve* B Lj Dbr Gb Pl P V J Pr Vd, *bĳjĕĕvā* Dbr Dr Gb, *ĕbje* D L, *bĳjĕži* P G, *bĳjĕži* K, *bĳjĕžu* P, *bĳjĕž* M

⁶² Peco: GIH, 47—56; Vušović: DIH, 7; Vuković: GPD, 12—16; Kontrolni punktovi u jugoistočnoj Hercegovini.

⁶³ Brozović: Cavtat, 497; Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: JMD, 129, DZ, 161—162, Štok., 84; Musić: SZB, 33; Dostanić: Zapažanja, 77—83; Remetić: Upitnik.

⁶⁴ Stanić: UG, 65—67; Pižurica: GOK, 67—68.

Dbr, *bježalo* D, *bježali* Ml, *pòbjeglo* R G, *pòbjeć* Gb, *pòbjegla* Dbr, *bježat* L, *pòbjegli* Pr, *pòbjeglo* bi V Dbr, *bjèlice* U R V, *bjèlicā* Dr Vd, *bjèlaća* Pl Pr, *Bjèlotina* Pr Dbr, *Bjèlotinē* Vd,

Kipjelovac Pr, *trpjēt* G M, *trpjeli* M, *pjěškē* G J Gb V, *pjěšāčē* R, *uspjeli* Pr R, *zāpjenī* Lj, *pjeskòvito* V, *pjěsma* Dbr, *pjěsme* R M, *pjěsāmā* D M, *ù pjesmi* P, *pjevāci* Gb, *pjěvāne* Lj P Gb Pl, *pjěvāna* P, *pjěvā* se Dr, *pjěvale* bi M, *pjěvali* D Km M K, *pjěvālo* se Dbr M, *pjěvalo* se Mh Gb Dbr Č, *prīpjevali* M, *òpjevāne* P, *nāpjevā* Č, *pjěvāj* D L, *pjěvāčkōmu* zbdru Č,

mjěsto Vd M D L Pr Đ Pl Km G, *mjěsta* P Pr L U Gb B, *ù mjestu* Ml Pr, *mjěštanin* L, *nāmješten* Km M, *nāmještāj* R Mh, *nāmjestī* R, *nāmjesto* Mh, *mjěšēc* D Km Ml Gb, *mjěsēca* Vd Gb Mh L Pr R Đ Dbr U, *mjěsēcū* Dr, *mjesēcā* Mh Km Ml, *u mjesēcū* D, *mjesēcima* Mh, *mjēri* Dbr L, *mjērit* Gb, *izmjerijo* Mh, *mjērīli* U, *zāmjerit* Dr, *mjērama* Dbr, *imjeren* R, *imjerenō* Gb, *ne zāmjerite* Pr, *nāmjerijo* se Km, *nāmjerī* se M, *prómjer* U, *smjēli* R V, *smjěšē* Vd, *smjěšē* B, *mješanijē* Km, *nāmjesnici* Gb, *izmjēniivā* Mh, *prōmjena* P, *razūmjet* R, *gīmjelo* Gb,

vjēra V Km, *vjērē* P Lj, *vjēru* Vd Č, *vjērujem* Dbr Ml, *vjērujēm* Km, *vjēruješ* L, *vjērovat* Km, *vjērovāt* Dbr D Pr, *vjērovō* V D, *vjērūj* R K Gb, *vjērovāle* Mh, *vjērūjte* Č, *vjētar* Gb Dbr Km Ml Dr, *vjētra* Dbr, *vjētri* Pr, *vjēcīto* Dbr, *vjekòvito* L, *vjěkovīma* V, *vjēncāt* P Mh, *vjenčānā* P Dr, *vjenčāna* Pl, *vjēncā* se M, *vjēncō* B, *vjēncala* Gb, *vjēncali* D, *prōvjenče* Dr, *razvjēncāvā* M, *vjēridbe* P, *vjēridbu* Dr, *vjēreni* Gb, *vjēreničkī* Dr, *vjērijo* Đ B, *vjēri* Pl, *Vjēsnik* Pl, *vjěštāčkōg* Dbr, *vjěžba* R, *svjēži* V, *prěvjesili* R, *sāvjes* Dr, *zapovjēdnik* Ml, *dvā svjěskā* rāta Pr, *prōsvjetni* R, *za rāsvjetu* P, *Pāvjestīne* Pr, *Cvjětković* Ml, *zāvjet* V, *zāvjetom* R, *čōjek* Gb V Mh G, *čōjek* Km, *čōvjek* V, *čōvjek* L Mh U, *čōjeka* Ml, *čōjeka* Gb, *čōjeka* Km, *čōvjēka* Mh, *čōvjeka* R, *čōjeku* Gb, *čōjēku* Pr Đ, *čōvjeku* R, *něvjesta* K Dbr Č Pl Gb Dr M Lj, *něvjesti* Pr Dr, *něvjestu* Km G U, *živjet* Gb Pr Đ, *preživjet* Km, *živjela* R Gb Dr, *živjelo* P Pr B, *živjele* Mh, *doživjelo* Km, *živjeli* Č D Ml P Pr L R, *dvjēsta* Vd Mh Dbr P Pr Đ.

c) Kada se *ě* našlo u kratkom slogu iza nazala *n*, njegov današnji refleks je *e* sa jotovanjem prethodnog suglasnika:

pocrñelo Gb, *oždñeli* D, *ogladñeli* D, *Němačkū* Ml, *Němačkā* Km, *ù nedrima* Dbr, *zà nedrima* Lj, *šñēgovi* D.

d) Današnja situacija u vezi sa refleksom *ě* u kratkom slogu iza laterala *l* je trojaka:

— Sporadično se čuje sekvenca *-je-*, a lateral nije jotovan, kao u primerima: *ljēti* Č Pr Dr, *ljētnim* Mh, *prōljeće* Mh, *ljēvše* Đ, *uljēvšat* Đ.

— Češće je *-e-* sa jotovanjem prethodnog suglasnika: *nāsledñie* L, *dōje* L P Dbr, *ni leti* Lj, *sļepāčkū škōlu* Đ, *sļepāčkī* Đ, *ļtnīkōvci* Pr, *pōtje* L Gb, *žēleznica* Mh, *žēlezom* Mh, *žēležnica* Mh, *ļēpše* V, *ļēšnāke* B, *bijēlet* J, *sļepōtiņa* Gb, *kļēnovinē* G, *ļeta* Km, *ļēkove* M, *nājlēpšē* Pl, *vōjela* bi Gb.

— Danas se najčešće čuje *-je-* umesto cele sekvence *-lē*. Jotovanjem laterala *l* dobijeno je *ļ*, koje je kasnije zamenjeno glasom *j*: *dōje* Km P Ml Đ R Pr G V Gb U Dr J B Dbr D K Vd, *dōjek* Lj, *dōjekā* Mh Ml, *dōjenākā* Đ, *pōtje* Km B D Dbr K, *jēto* Dbr Mh, *jēti* Pr Gb J Dbr, *jētuje* Dr, *prōjeće* V Dr J Mh, *premjēće* Dbr, *na kōjena* J, *kōjenima* D, *obōjela* Mh, *razbōjele* se J, *razbōjeli* se Mh, *sāmjelo* Mh, *sāmjela* K, *mjēlo* se Dbr, *mjēli* V, *nāsjednik* Dbr, *žējeli* bi B, *žējezo* B, *žējeznica* Pr, *žēježničār* G, *žēježničkī* Dr, *žēježničkōm* Mh, *žēježničkē* Pr, *pjēva* Dr Dbr Km, *nājevak* D (videti zamenu laterala *ļ*).

e) U primerima gde je kratko *ě* u poziciji iza nenepčanih suglasnika *t, d, s, z, c*, danas u Konavlima nalazimo dvojako stanje.

— U relativno malom broju primera čuje se *-je-*:

lētjeli M, *ōtjeli* Ml, *htjēli* G P, *tjeskōba* B,
djēca U V Gb, *djēci* J, *djēcē* Dr, *djēcū* Č, *djēvēr* Gb, *djēlovi* P, *djēvojka* Dr, *djēvojke*
 Dbr Pl, *djēvojku* Č M, *djēvojākā* M, *djevójčica* Č, *gdjē* Gb, *nēgdje* Č, *ōvdje* Ml,
sjēcām se Mh, *nē sječām* P, *pōsjetu* Dbr, *ōsjetila* D Km, *ōsječali* M, *ne ōsjetimo*
 Mh, *sjēvērñē* R, *ōsjekla* J, *sūsjeti* R, *Sjēnište* Pr, *sjēme* J Dbr, *sjēdi* se M, *sjēli* Dr, *sjēdiš*
 Pl, *sjēdū* ðndā Č,

za sekvencu *-zje-* nema potvrda,

procjenivalo Mh, *precjēdīvām* J.

— Znatno su brojniji, i moglo bi se reći da su oni osobina govora Konavala, slučajevi u kojima je *j* iz refleksa kratkog *ě* jotovalo prethodne suglasnike *t, d, s, z, c*:

požúcela K, *Ščēpāna* D, *lēceli* J, *izlēceli* M Dr Dbr, *nalēceli* J, *čēli* R, *čēla* Ml Mh,
ōčeli Ml, *ōšćeo* sam Km, *nē ščeli* Pl, *izlēcē* D, *dđcerat* Km, *dđcerāš* Dbr J, *dđcerāj* J
 U M B, *ōcerō* Gb, *ōcerām* Km, *ōcerali* R, *pōcerāj* M, *nācerāj* J D, *išcerat* D, *iščerali*
 Gb, *nācerala* R, *ūcerāj* kōne Km D, *ūceralo* bi se Mh, *ūcerali* bi Mh, *ūcerā* K,

nādes Ml, *nādeli* Đ, *ūdeli* B, *đējēm* G, *žđejalo* Gb, *ōdejō* R, *đēla* Pr, *požúđela* L,
izlúđela Dr, *djevēr* Dr, *dēvera* Gb L, *mēđeda* J, *usiđelica* Dbr, *osiđelica* Pl, *usiđelice* Gb,
kūđeja Pl, *kūđeju* Dbr, *kūđeju* Dbr Pl, *ponēđēnik* G, *ponēđējak* R, *nēđeja* Dbr, *nēđeje*
 Dbr, u *nēdeju* Gb U, u *nēdeju* L, *nēdejōm* Mh Dr, *nēdešōm* L, *đēd* L Gb, *đēdo* Gb Dbr
 Dr D, *đēda* P D, *đēdovi* Pr, *prāđedovskē* Pr, *đēca* Gb P R Dbr Lj D B, *đēcē* Gb, *đēci*
 Km, *đēcū* Gb P Pr, *đētetu* Gb, sa *đēcōm* Mh, *đēcētina* R, *djevójka* Dbr P R Gb U, *djevójci*
 J, po *djevójku* Č U, *djevójkōm* bījak Gb, *djevójke* V Pr M P Km Đ J D, *djevójāk* M,
djevójākā M Km Gb, *dēvovāne* Gb, *djevójkē* Č, *djevójčica* L, *djevójčice* L, *vide* M Dr,
vidēs Pr Dbr, *vīdet* Gb P Km R Đ Dr G, *vīdecete* Pr Dbr, *vīdela* Dbr R V Gb Dr Lj,
vīdele J, *vīdeli* J Pr Gb Ml Km V, *zā videla* Gb, *nā videlo* R, *đē* Dbr Gb M Č Ml P V
 L Km Pr Pl G D Lj U, *đēgoj* Vd K D B, *đēgoć* Gb K D B, *đēgod* Č Gb, *ōđe* Vd Gb
 M Č Mh Dbr D Ml P Km V L R Pr K J Dr U G B Đ, *ōđekā* K M Km, *ōđenā* Ml,
ōđenākā Đ, *vōđe* Lj Dbr R Pr Pl Dr, *vōđenā* Ml, *ōvđe* Vd Gb Ml P Pl G, *vōvđe* L, *ōnde*
 D U Mh, *nōđe* R, *pōđeko* Lj, *nēđe* B D Dr J Mh Đ R L P M, *nīde* Pr G Lj Dbr Dr Gb
 Đ Km L P D V, *īde* U Lj, *svūđe* Gb, *svūđ* D,

kōserićem Km, *Šenōkos* Dr, *gūšenica* J, *prōsek* U, *ōsenač* R, *šēcām* se B, *sūsēd*
 Dbr, *šēkira* Đ, *šēkiru* G, *sūsēdi* D, *šēkirōm* Gb, *ōsetijo* Dbr, *ōsetili* Ml, *šētovō* L, *šētovāli*
 L, *šētovāše* Č, *šēme* Lj Dbr J K B, *šemēnā* D, *šerīva* D Dr J K Mh, *šēr vūñē* Dbr, u
šerīvi D Dr, *šerīvōm* Mh, *pōšēc* L, *pōšekō* Gb, *pōšekli* Pr Mh L, *pōšeklo* Km, *šēkō* Gb,
šēkli Km Dbr, *ūšekō* L, *prōšekli* D, *zasečēno* D, *šēdat* Gb, *šēdi* L Gb, *šēdiš* D, *šēde*
 malo R, *šēde* J, *šēdi* M Mh, *šēdāli* D, *šēdō* sam M, *šēdala* Dbr, *šēli* smo R D, *šēdali*
 G, *pošēdali* bi Dbr, *zāsēdnū* G, *šēdēci* Km L B, *šēdnica* Ml,

mřzela L, *mřzeli* L D B Lj,

čēdilo D, *procētalo* K B Km Pl G, *čētalo* Č Đ Dbr.

2. Kao što se iz navedenih potvrda vidi, u govoru Konavala refleks kratkog *ě* najčešće je sekvenca *je*, kao i u drugim štokavskim ijekavskim govorima. Ono što ga čini donekle posebnim i u odnosu na svoje zaleđe i u odnosu na govor Dubrovnika, to

su rezultati ijekavskog jotovanja. O tome će biti više reči u poglavlju koje se odnosi na konsonantski sistem ovoga govora.

3. Zamena *é* u kratkom slogu iza *r* nije ujednačena.

a) U skupini *v + rě* susrećemo u ovom govoru dvojako stanje. Na celom području nalazimo primere u kojima se posle *r* javlja sekvenca *je*:

gõrje Gb Mh Dbr, *gõrjeli* L Pr V, *põgorjeno* Km, *okõrjeli* G, *rjěćica* Pr M, iako navedeni primeri nisu neobični dobija se utisak, po broju potvrda, da se znatno češće i u skupini *v + rě* javlja *e* na mestu *ě*, pa tako imamo: *gõdre* Vd Gb Dbr G V Km Pr K Dr U Lj L Č B L, *izgõrelo* U D B K J Pr Lj Dbr Vd V Đ Mh P Pl Č M, *okõreli* J B Mh.

b) Kratko *ě* iza *r*, ako je ispred njega neki konsonant, redovno je zamenjeno glasom *e*, kao u primerima:

vřěmena Pr M Pl, *vřěmena* Pr R, *vřěmenima* Pr, *nevřěménā* R, *smřěkiņa* D, *smřěkiņā* B, *smřěkovina* J Mh Dbr V, *smřěkovo* đrvo Gb Lj Km, *vřěsovina* D K Km Pl, *grěška* Dr R Lj L Č Km Pr Đ K Vd, *grěšan* M Km Pl, *nāpredno* U J, *brěgovima* U Lj Vd, *břegõvima* L.

4. Refleksi *ě* u prefiksu *prě-* dvojaki su:

a) U današnjim dugim slogovima susreće se umesto *ě* dugo *e* kao u primerima: *prerod* U Lj K Vd Đ V M Pl, *prerov* Km G Gb U J B, *preraz* M Đ V Dbr Dr, *prerres* R Pr, *prerstup* R Đ, *prerstupnā* gõdina U Pr.

b) Međutim, nailazimo i na jedan broj primera sa sekvencom *-ije-* umesto *ě* u dugom slogu prefiksa *prě-*, kao: *prijenos* P V Đ, *prijelaz* Lj.

Mada ovo nisu brojni primeri, niti su frekventne lekseme sa *prě-* u dugom slogu da bi se moglo zaključivati koji se lik češće upotrebljava, stiče se, ipak, utisak da su slučajevi sa refleksom *e* umesto *ě* običniji.

c) Kada je u pitanju prefiks *prě-* u današnjim kratkim slogovima redovno je *e* umesto *ě*:

prerovnjeno Mh, *prerpadõ* Vd, za *preradu* U, *prerāduje* U, *prerodi* U, *preletivale* V, *prerodě* Pr, *preprerdat* Dbr J, *pretõčilo* B, *prervara* Đ V Ml Vd K D.

5. Prema refleksu kratkog *ě* iza *r* govor Konavala bi spadao u zapadnije ijekavske govore štokavskog dijalekta⁶⁵ u kojima se umesto sekvence *-rě-* susreće *-re-*, ali nije neobična ni skupina *-rje-*. Skupina *-rje-* nije neobična u sekvenci *v + r + ě*, što ovaj govor vezuje za zapadnije govore, ali se ne susreće u sekvenci *c + r + ě* što više odgovara istočnijim ijekavskim govorima štokavskog dijalekta.

6. I ovdje se susreću stalni ekavizmi: *něko*, *něšto*, *někad*, *něki*, *cěsta* (u svim mestima), *đzleda* K Đ R, *slezěna* R Pr.

7. Ni ovom govoru nisu nepoznati fonetskim putem dobijeni ikavizmi⁶⁶.

a) Kada se *ě* nalazi u poziciji ispred glasa *j* redovno daje *i*: *nje* (u svim mestima), *stārjěmu* L Dr, *stārjij* M, *nemõčnijī* M, *mīlijē* L, *bijāhū* Pr, *bijāk* Gb, *grjješ* D, *ugrije*

⁶⁵ Peco: Sudbina kratkog *ě*, 254.

⁶⁶ O četiri pozicije u kojima *ě* daje *i* govore: Maretić: Gramatika II, 46—47; Belić: Fonetika, 93—94; Stevanović: Savremeni I, 84—85; Peco: O nekim „ikavizmima“, 57—63; a problemom se bave u konkretnim govorima i skoro svi ispitivači ijekavskih govora.

Dr Gb, *ùgrijāna* J Mh, *smije* se M, *smijō* se L M, *smijū* se U, *smiji* se M, *smijala* se R, *nasmijā* se Gb, *nasmijō* se L, *nasmiješ* se Km, *sijalo* se G M P Km Pl, *sijālo* D, *sijali* Vd K, *sije* V, *nē sije* R, *sijāli* J, *sijāla* Gb, *pōsijali* D Dr Pr, *prōsije* se G Lj, *pōsī žito* L, *nē sijemo* Dbr.

Pored ovih najčešćih likova, sporadično će se čuti i primeri tipa *šejalo* se žito M, *smjéje* se Č. Isti informatori su u drugim slučajevima izgovarali *sijalo* se i *smije* se. Dobija se utisak da su ovi likovi *šejati*, *smjejeti* nekad bili znatno rasprostranjeniji, danas ih informatori retko upotrebljavaju jer ih doživljavaju kao zastarele i smešne. Primere kao *šejati*, *pošejati* nalazimo u nekim hercegovačkim⁶⁷ i crnogorskim⁶⁸ govorima. Vušović smatra da se tu radi o analogiji, dok Miletić pretpostavlja da ovi likovi predstavljaju starije stanje.

Rešetar⁶⁹ navodi da se u nekim govorima susreću i oblici *smijejem* se (Zvornik, Vareš, Kreševo), *smijejat* se (Ozrinici, Ubli). U tim govorima je, verovatno, naknadnim duljenjem nastao dug slog na mestu nekadašnjeg *ě*. U Konavlima je u tom glagolu i danas dug vokal kao što svedoče navedeni primeri tipa: *smije* se... Sasvim je logično da se na tom mestu pojavi *-ije-* kao i u imenici *smijeh*. Pitanje je odakle je na mestu dugog *ě*, kada je, kao što potvrđuju brojni navedeni primeri, dugo *ě* u Konavlima zamenjeno dvosložnim refleksom. Jednosložni refleks, kao što je već ranije navedeno, nije stran dubrovačkom govoru, ni govoru Cavtata, pa je sasvim moguće da je oblik *smjéje* se preuzet iz govora Cavtata. Ovo tim pre što su potvrde ovih malobrojnih primera iz sela najbližih Cavtatu (Močići i Čilipi).

b) Takođe susrećemo *i* od *ě* u vokalskoj skupini *ěo < ěl*:

željio Mh, *polúdiyo* G, *srjjo* L, *preživijo* Č, *nājijo* se Pr, *mlijo* Mh, *nādijo* ĩme Pr, *polětijo* Pr, *trpijo* G, *čijo* Dbr, *razumijo* L, *đstarijo* Km, *vòlijo* M Km, *izlètijo* Dr Ml, *živijo* Gb Ml Km L Dbr, *dōnijo* M Gb Pr V, *đijo* Ml R Pr P U, *smjijo* bi J G Gb Km, *vđijo* D Gb R L Km, *sjjo* nā kamēn L Km G, *hñjo* G Č, *sñjo* G, *ñjo* P.

U svim primerima se pojavljuje intervokalno *j* koje je sigurno nastalo posle zamene kratkog *ě* vokalom *i*. Ovo hijatsko *j* javlja se i u drugim narodnim govorima. To je jedan od načina da se izbegne dodir dva vokala. Već smo videli da je ta tendencija da se asimilacionim ili nekim drugim putem izbegne spajanje dva vokala jača u govoru Konavala nego u susednim hercegovačkim govorima (ovde se asimiluju dva vokala i kada je jedan od njih akcentovan).

U drugim oblicima, u kojima *l* nije prešlo u *o*, kratko *ě* zamenjeno je sekvencom *je* (kao što je poznato u nekim govorima se analogijom ovo *i* prenosi i u oblike u kojima *l* nije prešlo u *o*), pa tako imamo *žějela*//*žějela*, *polúdjela*//*polúđela*, *srěla*, *prežvjela*, *nājela* se, *mjěla*, *nādjela*//*nāđela*, *polětjela*//*polěćela*, *trpjela*, *cijěla*, *razumjela*, *vòjela*//*vòjela*, *đstarijela*//*đstarela*, *izlètjela*//*izlěćela*, *živjela*, *smjěla*, *vđjela*//*vđđela*, *sjěla*//*šěla*, *htjěla*//*šćěla*.

Analoški proces, u kome se *i* umesto *ě* prenosi u druge oblike i pozicije u kojima nije bilo fonetskih uslova za pojavu vokala *i* nije potpuno zaobišao ni govor Konavala.

⁶⁷ Vušović: DIH, 9.

⁶⁸ Rešetar: Štok., 69; Miletić: CG, 248.

⁶⁹ Rešetar: Štok., 69.

Tako smo u našoj građi našli primere tipa: *trpili* su me Km, *živilo* se U. Primeri su malobrojni i predstavljaju izuzetak, ali ipak svedoče o pojavi.

Likovi tipa *sjəo//šəo*, *srəo*, *zrəo*, veoma retko se čuju od starijih informatora. Po ovome su Konavle bliže Dubrovniku, za čiji govor Rešetar kaže da „nema nikada mladih oblika na *eo* (*sreo*, *jeo*, *zreo*)“⁷⁰, nego svom zaleđu⁷¹, gde su ovi likovi u relativno čestoj upotrebi.

c) I ovde je *i* od *ě* ispred *l* (*j*) vezano za grupu *ělj*⁷² pa tu, verovatno, dolazi do pojave vokala *i* u disimilacionom procesu⁷³. Tako se ikavski refleksi pojavljuju u primerima:

zabjježili Km Dr Pl V, *bjježijo* Đ Lj, *bjježit* R Pr, *zabjježi* G M, *Bjješka* D K. Van skupine *ělj* i ispred *l*, kao i u većini ijekavskih govora susrećemo sekvencu *je*:

nědeļa L, *nědeļom* L, *ponědeļak* R, *nědeļa* U Dr, *nědejē* Dbr V, *nědeju* M R G, *kūdeju* Pl, *kūdeja* Pl, *kūdeju* Dbr, *žđejala* L Lj, *žđejemo* J.

d) Relativno je mali broj primera sa *i* umesto *ě* ispred *đ*. Samo u sekvenci *ěđđ* javlja se ikavski refleksi, kao u primerima: *sidet* Km, *usidēlica* Vd Dbr K, *osidēlica* Pl, *usidēlice* Gb Lj D, *zapōvidet* L Mh Km. Kada se kratko *ě* našlo u poziciji ispred *đ* koje nije nastalo u rezultatu ijekavskog jotovanja danas imamo sekvencu *je*: *pobjeđuje*, *ubjeđuje*, *vědel/hrjěde* i sl.

Primeri u sekvencama *ělj* i *ěđđ* „upućuju na zaključak da su suglasnici *lj* i *đ* u današnjim grupama *ilje* i *ide* od *ělj* i *ěđđ* bili nešto palatalniji od istih glasova dobijenih ranijim jotovanjima“⁷⁴.

Sekundarno *ě*

1. I ovde su relativno frekventne reči u kojima se javljaju refleksi *ě* na mestima gde etimološki nije bilo *ě* nego neki drugi vokal (najčešće *i* ili *e*).

a) Pojava je reda u našim rečima, ali je, ipak, susrećemo u primerima sa morfemom *ir*: *vōdijer* J M R, *kōsijer* (potvrde u svim mestima), *đstrožijer* Dbr Vd V K, *košerić* L Lj Vd, *košerićem* Km, *šeromášak* L, kao i: *uskišēlijo* G Gb Đ, *kūpjena* D K J Č, *đētelina* K Č Km.

b) Znatno češće susrećemo sekundarnu vrednost *ě* u romanskim pozajmljenicama umesto sekvence *ir*: *gūstrijena* V Gb D J K, *gūstrijenu* V J, *gūstijerna* B Dbr, *gūstijernu* Lj, *gūstijerne* Mh, *bistrijene* V Ml, *brācijere* V, *gvāntijera* Gb Pl, *kūpijerta* Mh L, kao i: *podūmijenat* Dbr, *podūmijenta* Đ Pr, *podūmijentāna* B Pr, *dōtrijenica* Gb, *rōmijenča* D J.

U primerima: *mistijo*, *mišćela* M Dr Lj Vd, *bārijo*, *bārijela* Đ Dbr U, *tūnijo*, *tūnela* R, preneo se, verovatno, odnos iz kategorije *dio*, *dijela*, *udio*, *udjela*, *predio*, *predjela* i sl.

O pojavi sekundarnih vrednosti *ě* dosta je raspravljano u našoj dijalektološkoj literaturi. Pojavu *ije* ili *je* u našim rečima kao sekundarni refleksi *ě* tumače stranim uticajem

⁷⁰ Rešetar: NDP, 32.

⁷¹ Peco: GIH, 32; Vušović: DIH, 9.

⁷² Peco: O nekim „ikavizmima“, 63.

⁷³ Rešetar: Štok., 170.

⁷⁴ Peco: O nekim „ikavizmima“, 63.

Vajan i Vušović⁷⁵, a Ivšić, Rešetar i Maretić⁷⁶ smatraju da je do ove pojave došlo fonetskim putem, tj. da je *i* u poziciji ispred *r* moglo da se diftongizira. Profesor Mihailo Stevanović⁷⁷ smatra da je do ove pojave u imenicama tipa *kosijer/kosir* došlo zbog toga što je ova reč u praslovenskom mogla imati različite sufikse, tj. mogla se javiti u obliku *kosěrb* (što je normalno dalo *kosijer*) i *kosīrb* (što je dalo *kosir* u ekavskim govorima), a za ovom imenicom su se mogle povesti i neke druge slovenske reči sa sufiksom *-ir*. „Verovatno paralelno obrazovanje starijeg datuma“ u primeru *kosijer* vidi i Miletić⁷⁸.

Za oblik *kupjena* (prema književnom *kupina*) Rešetar⁷⁹ pretpostavlja da je mogao nastati analogijom prema pasivnom participu glagola *kupiti*, dok Miletić⁸⁰ i za ovu imenicu pretpostavlja paralelno obrazovanje.

Imenicu *đetelina*, u ovom obliku, nalazimo i u nekim drugim jekavskim govorima. Ovde umesto nazalnog vokala *ɛ* imamo jatovski refleksi⁸¹.

*

1. Rezimirajući ukupnu vrednost jatovskih zamena u govoru Konavala, možemo reći da je *ě* u dugom slogu zamenjeno sekvencom *-ije-*, a u kratkom slogu najčešće sekvencom *-je-*; da su i ovde prisutni fonetskim putem dobijeni ikavizmi i pozicioni i leksički ekavizmi, a nisu izostale ni sekundarne vrednosti *ě*. Jatovska dvosložna sekvenca *ije* ne razlikuje se po fiziološkim i akustičkim osobinama od primarne sekvence *ije*.

a) Na mestu vokala *ě* u dugim slogovima koje je bilo pod akcentom silazne intonacije ovde je *lje* u najvećem broju zabeleženih primera. Skoro su pojedinačne potvrde za *jě* i *ljě*.

b) U slogu pod dugouzlaznim akcentom, takođe u najvećem broju zabeleženih primera, refleksi *ě* je *ijě*. Postoje, doduše, pojedinačne potvrde i za *ijě*. Vokal *e* iz sekvence *ijě* razlikuje se po kvantitetu od vokala *e* iz sekvence *lje*. Pošto je nosilac akcenta (iako kratkog), kvantitativno je superiorniji od neakcentovanog vokala *e*, ali se ipak nalazi u „kvantitetskom polju“ kratkog vokala.

c) U dugom neakcentovanom slogu umesto *ě* ovde je *ije*. Javiće se pojedinačni primeri gde je izgovoreno *ijě*. Za razliku od pojava duljenja drugog dela dvosložne jatovske sekvence u akcentovanom slogu, koja su retka i nesistematična, u neakcentovanim dugim slogovima kao da postoji tendencija da se *ijě* javlja nešto češće (mada daleko manje od *ije*) u genitivu množine zameničko-pridevske promene.

d) Na mestu *ě* u kratkom slogu najčešće je sekvenca *je*. Jota iz ove sekvence redovno jotuje prethodne suglasnike *t, d, s, z, c, n, l*, ali nikada labijale *p, b, m, v*.

e) U poznatim pozicijama (kao i u ijekavskom standardu) nalaze se fonetskim putem dobijeni ikavizmi i, takođe, pozicioni ekavizmi. Prisutni su i karakteristični leksički ekavizmi.

⁷⁵ Vaillant: Zlatarić I, 234; Vušović: DIH, 10.

⁷⁶ Ivšić: Posavski I, 167; Rešetar: Štok., 73—74; Maretić: Gramatika II, 55—56.

⁷⁷ Stevanović: ICD, 27.

⁷⁸ Miletić, CG, 254.

⁷⁹ Rešetar: Štok., 74.

⁸⁰ Miletić: CG, 255.

⁸¹ Peco: GIH, 61.

f) Sekundarne vrednosti *ž* nalazimo i u nekim našim rečima umesto sekvenci *ir* i *er*. Zbog velikog broja romanskih pozajmljenica sa prvobitnom sekvencom *ir*, ove sekundarne vrednosti su veoma frekventne. Ovde susrećemo sekundarne pozicione jatovske ikavizme u pozajmljenicama tipa *tùnijo*, *tùnela*, *mìstijo*, *mìščela*, gde se mogao preneti odnos iz kategorije *dio*, *dijela*, *udio*, *udjela* i sl.

2. Osim malobrojnih izuzetaka, ukupna vrednost jatovskih zamena je veoma bliska standardu, odnosno bliska je najkласičnijoj ijekavskoj zameni *ž*.

B. KONSONANTI

1. U konsonantskom sistemu ovoga govora javlja se veliki broj dubleta i fakultativnih varijanti. Dok je vokalski sistem relativno stabilan, za konsonantski se može reći da je u stadijumu dekompozicije.

a) Odstupanje od štokavske artikulacione baze ogleda se u sonantima *l* i *ļ*. Artikulaciona baza sonanta *l* je najčešće štokavska, ali se oseća i uticaj primorskog blago palatalizovanog *ļ*. Na mestu sonanta *ļ* javljaju se tri varijante: najčešće ovaj sonant alternira sa sonantom *j*, u relativno velikom broju potvrda susreće se i štokavsko *ļ*, a u malom broju primera javlja se i nejotovana skupina *ļj*.

b) Za skupinu ploziva možemo reći da su stabilne artikulacije i da u okviru njihove distribucije nema većih odstupanja od standardne štokavske baze.

c) Frikativi u artikulacionom pogledu ne odstupaju od štokavske baze, ali se u ovoj skupini javlja veliki broj dubleta i fakultativnih varijanti. To se, pre svega, odnosi na glas *h* i na glasove *s* i *ž*.

d) Kao što se može i očekivati, s obzirom na postojanje odnosa *š* — *s* i *ž* — *ž*, u govoru Konavala je potpuno izdiferenciran izgovor afrikata *č* — *ć* i *ž* — *đ*. Afrikat *ž* se sporadično pojavljuje kao alternant glasa *z*.

Konsonantski sistem konavoskog govora možemo predstaviti sledećim tablicama:

Sonanti			Šumni konsonanti		
v		m	p	b	f
	l	r n		t	d
j	ļ	ń	c	(3) s	z
			ć	đ	(š ž)
			č	ž	š ž
			k	g	h

SONANTI

Sonant l

1. Kada je reč o sonantu *l*, možemo reći da se i u Konavlina oseća uticaj opštepri-morskog blagog palatalizovanja ovoga glasa. Tako ćemo od pojedinih informatora čuti:

*biġa, požúcela, ðólazī, plāti, ùlazijo, ròdila, udála, ubrála, blágo, kòġač, mládòs, pòsġa, lġako, ràġo, vòġovi, bàrjeġa, bìġo, bòġovò, strádaġo, pričáġo, krémulo, ženilo, udá-
vaġo, škòġu.*

Ovo palatalizovanje ne ide prema glasu / kao u nekim drugim perifernim govori-
ma⁸². Prilikom artikulacije ovoga glasa vrh jezika se većom površinom i intenzivnije
pritiska na alveole nego prilikom artikulacije štokavskog /l/. Tako priljubljen vrh jezika
se brzo odvaja od alveola, što dovodi do pojave pratilačkog poluglasničkog elementa.
Akustički utisak ovog specifičnog glasa je uočljiviji ispred vokala zadnjega reda jer je
njegova artikulacija slična artikulaciji štokavskog /l/ ispred vokala prednjega reda, ali je
moguće i ispred vokala prednjega reda uočiti razliku između štokavskog /l/ i ovog pala-
talizovanog /l'.

Mada ne možemo zanemariti navedene potvrde ovoga dalmatinizma, ipak možemo
reći da to nije opšta osobina govora Konavala. Za palatalizovano /l' možemo reći, kao i
za zatvoreno, labijalizovano a, da je novija pojava, da je sporadično prisutna u govoru
starije generacije, da se nešto češće javlja u govoru srednje generacije, a da se u govoru
mlađe generacije može smatrati opštom.

Sonant /

1. a) Supstitucija sonanta / sonantom j može se smatrati osobinom ovoga govora.
Tu se jednako ponaša i / nastalo u rezultatu starijih jotovanja i / nastalo u rezultatu
najnovijeg ijekavskog jotovanja. Primeri supstitucije glasa / nastalog u rezultatu ijekav-
skog jotovanja navedeni su u poglavlju o refleksima kratkoga ě. Ovde se daju potvrde
supstitucije glasa / koje je nastalo u rezultatu starijih jotovanja:

*tkājā K, pājā K, jāga Mh, prodūjili Mh, na tèmeju J, ðadijejeni U, ozbljē Dbr, sđjeno
Gb, brēžujākā U, istrjō se K, istrjale Dr, jēguja Dbr B, zemājski L, ðòsejena Pr, kēceja
Pr, žējan Km, pòšajēm R, kúkoj Gb, tējig B, pètruje Ml, petròjače M, prègjače Gb,
davòjijem R, pòmīšjā Dr, zàmīšjāš Vd, žđejalo Gb, žđejēm G, jūto Gb Pr, kjūč Km,
iskjūči Dr, iskjūčijo Đ, kùdeja Pl, kùdeju Dbr, kùdejom Mh, ùjezē V, ùjezēm Mh, nàjegō
Gb, nàjeglo J, izjegō Km, navajivō Č, provajivat Km, ððvōjno Gb Mh J, zadovoljnijē
Mh, sāmòvōjno Dr, najūtī se Đ, nājūtīš Đ, nē jūbi Dr, jūbāvnē Gb, zajūbijo se Đ, vēju
R B, vējūn Km R, vējāča G, za krāja R, krājica Km, mējē Mh K, mējū Đ V, sàmejū
D, sàmejē se Dr, samēji D, jūjā Dr, jūjām se Dr, jújajū se Dr, jújali bi se Vd, čēšjāš
D, čēšjali K, čēšjāmo Dr, pročēšjā Dr, pročēšjāvala Dr, čēšjala L, kđjēmo tēle Dr, zàkojē
se tēlic J, kđjū zā zīmu D, zàkojū se K, zakōji kōzle D Gb, brāva za kđjiva M, pòsteja
Pl, is pòstejē M Km Mh, u pòsteji P, pri pòsteji Gb, sejāci Đ, sejāčkē Đ, sejāčko J,
sejāčkī Km, za sejāku Gb, ròditej Dr, ròditeji Km P Ml Gb Dr Dbr, ròditeje Dbr, za
ròditeja V, od ròditeja Gb, ròditejima M R Mh, čējād R Pr Dr Vd, čejāde M Ml Mh,
čējādi Km Dr Mh VD, ūje Ml Pr V Dr Dbr K, ūja M Đ R Gb U J Mh Lj Vd, ūjem P,
kòšuja M P Mh Pr Vd, kòšuji Vd Dr, kòšuju Mh, kòšuje Gb Dr Vd, potkošujak Vd, pđje
Km Pl R Pr V Gb Dr D J, pđja Đ Pr V U, pđju M K Pl Đ R Gb U Mh Km, vājā Č
M Km Đ R Pr Gb U Dbr K J, nē vājā M Pl Đ Pr Gb J D Mh K J, vājalo Gb Mh,
vājali su V, jūdi K Ml Pl Đ Pr G V U J D Mh Vd, jūdi Km Pr V Gb D Vd, jückā Dr,
vesēje Č M Gb Dr B, vesēje J, vesēja Mh, vesēja Pr, famija Km Ml Đ Pr, famiji R,*

⁸² Stevanović: ICD, 42—45; Miletić: CG, 278—282.

famiju Pr, *famijom* Dr, *famije* P V J, *famijā* R, *ljadu* Pr Gb U Dbr Pl Km, *ljādā* Pr J Dbr, *hjadu* Dr, *daje* Č V Gb, *dāje* Km Đ K, *nājdajē* Dbr, *bōje* M Km Pr Gb U B Dbr K, *bōjē* P V Dr Dbr K, *bōjā* Mh, *bōji* Đ V Gb Mh, *bōjēga* D, *bōjjeh* Dr, *nājboji* Gb U D, *nājbojā* Dbr U, *nājbojē* Gb K, *nājboje* Gb M U Mh, *nājbojem* Dr, *prjateji* P Gb Dr, *prjateje* Mh V, *prijatējina* Č, *prjatejā* Dr, *prjateja* Č, *prjateju* Km Pr, *prijatējica* Dr, *sprijatējili* R, *nēdeja* Dr Č, *nēdejē* Gb Dbr, *nēdeju* Gb U, *nēdejōm* M Mh Dr, *vōjē* K, *vōji* P Ml, *vōju* Pr Dr, *nēvoja* R G Gb, *nēvojē* Km Pr Mh, *nēvoji* Gb, *nēvoju* Km, *Obajenā* Dr, *Vajala* Vd, *Krājeva* Mh, *Rázdoje* Đ, *Kukujice* Km, *Vasijev* gaj Mh, *Radėjeva* Dr, *Zástoje* P, *Jubenko* Đ, *Jubić* Dr, *Jubuški* Gb, *Pėješac* Mh, *Nikoj* dán Dr, *Nikoja* dána V, *Nikojā* cřkva Vd, *Krājević* Pr M, *Krāji* Pr, *Krājevićā* Pr, *Jūtā* Pr Lj, *Jūtū* Vd Db Lj, *ūtūtōm* V Đ Dbr, *Šješci* Gb, *Šježākā* Gb J, *ūt Šješcima* J D, *Vitājna* Ml V, *Vitajina* G, *Vitājnē* Đ, *Vitājni* Ml, *Vitajini* Pl, *Vitājnōm* J, *Vitajanin* V, *vitājškā* lōza V.

b) Pored navedenih potvrda za supstituciju glasa *l*, susrećemo i veliki broj primera u kojima se javlja štokavski sonant *l̥*:

vōla Mh Č L, *zā voju* L, *vōlna* Č, *nēvōlni* L, *nēvōlnijeg* L, *vesēje* L, *vesēla* L, *fašivā* L, *zafašivām* vi L, *lūdi* Mh G R P Km, *lūde* L, *lūdi* Km Pr Gb Mh Vd, *lūdima* G, *lūckōmu* L, *prjateji* L, *prjateje* L, *u prijatēlā* L, *nēprjateje* L, *sprijatēšili* Gb, *vālā* Dbr, *vālām* L, *nē valā* Dbr, *vālalo* je Ml Vd, *Grbaļ* L, *Ľubić* R, *pōlubac* Dr, *lūbav* L, *lūbavi* M, *lūbim* L, *sēļāk* U Č, *sēļaci* G, *sēļāčkū* Pl, *mēļē* L, *bōje* M Pr Mh, *bōjē* Lj Dbr, *ūt boļemu* Č, *nājboji* L, *nēdeja* L, *nēdejōm* L, *ljādā* L Dbr, *hjadu* P G Mh, *ōbiteļ* P, *ōbiteļstvo* P, *zadōvōjno* Ml, *stēļa* L, *stēļē* Pr, *Krāji* Pr, *krāļ* L, *špīļa* Gb, *spīļē* L, *pōļe* Lj Pl, *popuštivijā* M, *ūlegō* L, *nālegō* L, *ūlegla* L, *ūles* Dbr, *izlegō* Dbr, *izlegli* Km, *ožēglače* L, *ičēšjat* L, *osmōjetka* R M, *šřiva* J, *šřivā* Pl Mh, *rōditeļā* Vd, *rōditeje* L, *pōkoļū* stādo K L, *kļūc* Km, *priklučak* Pr, *zākļučāvō* L, *kōsuļa* Dbr M, *kōsuļe* Lj, *Vitāļina* Pl Dbr, *Vitājanka* V, *dūļā* Dbr, *dūļi* L, *tēļige* L, *učiteļica* R Mh, *učiteļ* L, *pomētļivo* Km, *nāseļa* R, *djeļena* Km Vd, *Vēļē* brdo P, *famiļa* R P, *ūļe* Lj P, *uļmē* U, *nēdeļa* Dbr, *ponēdeļak* R, *kūdeļu* Pl, *Beretļika* Pr, *ōzbiļno* Pr, *ōzbiļnijē* Đ, *pāžļivi* R, *Cēļe* R, *přtļa* Pr, *popřtļat* Pr, *Čkāļa* Pr, *čavēļat* Pr, *Nikoļ* dán V Dr, *Mijoļ* dán V, *vālđa* Vd, *slabūļava* Lj, *poļopřivreda* Dbr, *pēđl* zēmjē D, *sažalāvajū* Mh, *Ľūtū* Lj, *ūt Ľūtōm* Dbr, *Radējević* Mh, *žējno* Dr, *sāļē* Mh, *pošāli* Mh, *izdaļēga* Dr, *řřtāļ* U, *ugostitēļstvo* U, *bataļona* V, *na Mļētu* V, *Pēļešac*, *bībļavi* Gb, *pāļēne* Mh, *dāļe* Mh, *ūdāļenōs* U, *istrļa* Dr, *přļavo* U, *třšļa* P.

Primeri u kojima je *l̥* nastalo u rezultatu ijekavskog jotovanja navedeni su u poglavlju o refleksima kratkoga *ě*.

Ovakvo veliki broj potvrda za pojavu glasa *l̥* može ukazivati na uticaj standarda. Međutim, to je malo verovatno, s obzirom na noviju pojavu nekih dalmatinizama u govoru Konavala. Pre će biti tačna pretpostavka da se *l̥* i njegov supstituent *j* upotrebljavaju paralelno kao fakultativne varijante, s tim što se *j* ipak pojavljuje češće.

c) Ta fakultativnost upotrebe ovih dvaju glasova na mestu glasa *l̥*, mogla je dovesti do pojave nejotovanih primera:

ljēti Č Pr Dr, *ljētnim* Mh, *prōļjeće* Mh, *ljēvše* Đ, *uljēvšat* Đ, *ljūdi* R Mh, *nāselse* Pl, *iseljēna* Pr, *dōseljeni* Dr, *ūļje* Mh, *ūļja* P, *ūļjem* R, *ūļjaru* Mh, *vesēje* R, *ūdāļjenost* U, *Ľjūtōm* U, *nē ljūbi* Dr, *pōļjūbū* se Č, *pokoljēne* R V, *bilje* Mh, *nājbolji* U Č, *nājboljē* U, *bōlje* Dr, *famijla* R, *dāļje* U, *ljadu* Gb, *iseljāvā* Dr, *přljavōm* Mh.

Nejotovani primeri predstavljaju veštački izgovor nastao u pokušaju podražavanja književnog jezika.

2. Pojava supstitucije glasa *l* glasom *j* je „dalmatinizam nastao u rezultatu ukrštanja dvaju glasovnih sistema slovenskog i romanskog“⁸³. Ova pojava prisutna je u većini govora jadranske obale. Susrećemo je u govorima čakavskog dijalekta kao „novu osobinu poniklu u Primorju, većinom pod stranim uticajem“⁸⁴, a nije zaobišla ni štokavske govore na obali Jadranskog mora koji su na određen način bili u kontaktu sa romanskim glasovnim sistemom. Tako je prisutan u govoru Podbiokovlja od Graca do Makarske⁸⁵, u govoru Dubrovnika⁸⁶, Cavtata⁸⁷ i severozapadne Boke⁸⁸. Ova izoglosa susreće se i u nekim kontinentalnim govorima⁸⁹.

Na osnovu današnjeg stanja supstitucije *l* sa *j* u Konavlima, možemo zaključiti da je ova pojava nastala pod uticajem zapadnijih govora, koji je očigledno kasniji od hercegovačkog uticaja. Otuda *lě* > *je* > *je*.

Sonant *m*

1. Zanimljivo je da je sonant *m* stabilan glas u svim pozicijama, pa i u finalnoj. Moglo bi se očekivati, s obzirom na postojanje već pominjanih dalmatinizama, da se i u ovom govoru finalno *m* supstituiše glasom *n* kao u Dubrovniku, Cavtatu, Boki, Podbiokovlju. Međutim, od pravih predstavnika govora Konavala nismo čuli ni jedan takav primer. Redovno je samo:

rúkōm, nògōm, ìglōm, nè znām, pītām, prèčezo sam, vójskōm, vèživom, vèlikōm, nèkōm, s kōjīm, ñihovijem, lđēm, nijèsam itd., kao u govorima zaleđa. Doduše, enklitike *sam* i *vam* će se često pojaviti bez finalnog *m*, kao u primerima: što *sa* jâ Km Ml L, za òvō *sa* se smijō L, što *sa* rádijo L, pa *sa* svē znō L, što *sa* naučijo Đ, *sa va* se to nāpuštilo Ml, tō bi *va* jâ mōgō Ć, s tim što se javljaju naporedo i forme sa finalnim *m*. Vokal *a* u ovakvim slučajevima nije nazalizovan, ili nije nazalizovan do one mere do koje je nazalizovan u govoru Cavtata⁹⁰. Ukoliko ovdje nije reč o nestabilnosti (do gubljenja) finalnog konsonanta u enklitikama i proklitikama kao kod ploziva, onda ovi primeri kod starijih informatora mogu biti potvrda delimične nestabilnosti finalnog *m*.

Ako se danas na teritoriji Konavala ponekad čuje *n* umesto finalnog *m*, onda ga sigurno izgovaraju mlađi ljudi školovani u Dubrovniku i Cavtatu. Mada danas na osnovu obimne građe možemo tvrditi da ove osobine nema u Konavlima, u najskorije vreme će zbog ekstralingvističkih faktora sigurno supstitucija finalnog *m* sonantom *n* zahvatiti i ovaj govor.

Činjenica da ovaj „dalmatinizam“ nije do naših dana zahvatio govor Konavala, svedoči o tome da u ranijem periodu zapadni govori nisu imali presudan uticaj na razvoj ovoga govora.

⁸³ Ivić: Dijalektologija, 140.

⁸⁴ Moskovljević: GK, 5.

⁸⁵ Peco: Ikavskoštakavski, 119.

⁸⁶ Rešetar: Štok., 123.

⁸⁷ Brozović: Cavtat, 498.

⁸⁸ Čupić: Lateralni, 813.

⁸⁹ Peco: Ikavskoštakavski, 117—121.

⁹⁰ Brozović: Cavtat, 500.

Sonant *j*

1. Sonant *j* je i u ovom govoru, kao i u standardu i govorima neposrednog dubrovačkog zaleđa, glas čije su artikulacione i akustičke osobine veoma zavisne od pozicije u kojoj se nalazi. Artikulaciono polje ovoga glasa dosta je široko, pa se kod istih govornika kreće od pravog tesnačnog šumnog glasa do skoro pravog vokala sa tonskom strukturom, veoma bliskog vokalu *i*. Prema Miletiću⁹¹ bitnu razliku između *i* i *j* treba tražiti u položaju jezika i u načinu kako vazduh struji kroz prolaz: pri *j* je jezik na srednjoj liniji malo udubljen, a vazдушna struja je brža i jača tako da i pri širem prolazu proizvodi šum⁹².

Spektrografska analiza akustičkih osobina ovoga glasa takođe pokazuje da postoji razlika između vokala *i* i sonanta *j*. Sonant *j*, i kada ima tonsku strukturu i kada su mu formanti na istom frekventnom području na kome su i formanti vokala *i*, slabijeg je intenziteta od toga vokala. Najuočljivija razlika između ova dva glasa je u trajanju. U svim pozicijama kod istog govornika sonant *j* traje znatno kraće od neaccentovanog vokala *i*. Za razliku od vokala *i* koji se u govornom nizu može produžavati (akcenat, dužina, objedinjavanje artikulacionog procesa dva identična glasa), sonant *j* ostaje kratak i kada dođe do objedinjavanja artikulacionog procesa dva identična glasa.

2. Priroda glasa *j* i njegova distribucija u govoru Konavala ne razlikuje se mnogo od prirode i distribucije ovoga glasa u standardu i u susednom govoru istočne Hercegovine⁹³.

a) U inicijalnoj poziciji glas *j* se čuva ispred svih vokala, pa tako imamo: *jāko*, *jāči*, *jābuka*, *jāsenovina*, *jādo*, *jēdi*, *jēdno*, *jēčam*, *jēsam*, *jēzikā*, *jīce*, *jōš*, *jōrgan*, *jūnac*, *jūnāk*, *jūtro*.

U ovoj poziciji glas *j* ima najizrazitije konsonantske osobine. U našoj građi nismo našli slučajeve u kojima bi se *j* gubilo iz inicijalne pozicije.

b) U medijalnoj poziciji, ispred i iza konsonanata, *j* takođe čuva svoj konsonantski karakter, pa imamo: *bōžjēmu*, *bōžjā*, *nāručje*, *odjāvit* (*pōgorjeno*, *pjēvat*, *vjētar* i slični primeri koji su navedeni u poglavlju o refleksima kratkoga *ē*), zatim *slūčājno*, *rūjna*, *mājka*, *svōjta*, *čūjte*, *ājde*, *vōjsku* itd.

Dakle, i za ovu poziciju može se reći da je stabilna, tj. da se glas *j* u njoj jasno artikulira, pa u govoru ne dolazi do njegovog gubljenja.

c) Nešto je složenija slika ovoga glasa u intervokalskoj poziciji. Artikulacione i akustičke osobine prethodnog i narednog vokala izrazito utiču na prirodu glasa *j*.

Kada se *j* nađe između dva vokala zadnjega reda, ono i u ovom govoru čuva svoju izrazitost, pa imamo: *đbičājā*, *zāgrlājā*, *stōjō*, *mōjōj*, *tvōjōj*, *rādujū*, *plāndujū*, *prekrājō*, *pōznājū*, *prōdājū*, *pōstojū*, *svōju*, *mōju*, *sōja*, *krōja*, *uzrūjō* se, *strūja* i sl.

Primeri gubljenja glasa *j* u poziciji *a + j + u* u 3. l. pl. prezenta glagola V vrste⁹⁴: *imaū* G R Đ Gb U, *nēmaū* Gb Dbr, *pādaū* G D, *glēdaū* L P B, *prīcaū* Ml D, *odbījaū* B, *razgovāraū* L, *vjēncaū* Č, *zavījaū* B, *uzgājāū* Č, *uspījēvaū* R, *pītaū* B, *mōraū* R,

⁹¹ Miletić: Izgovor, 66.

⁹² O prirodi srpskohrvatskoga *j* i pitanjima vezanim za ovaj problem isp. Belić: DIJS, 126—135.

⁹³ Peco: GIH, 83—86.

⁹⁴ Stevanović: Savremeni I, 342.

obàdaū Dbr, *zbiĵaū* K, *nè saū* K, *stāvjaū* Dbr, *polijèvaū* V, *bàcaū* U, *stràdaū* R nisu uslovljeni intervokalskom pozicijom. Do gubljenja *j* u ovom slučaju došlo je analogijom jer se u ostalim licima ne pojavljuje taj glas. To potvrđuju i oblici 3. l. pl. prezenta glagola IV vrste B obrasca⁹⁵ gde se redovno pojavljuje *j*: *crkājū*, *upòznājū*, *pròdājū*, *udājū*.

Od govora istočnohercegovačkog tipa ova pojava prisutna je u govoru zapadne Crne Gore⁹⁶, a široko je rasprostranjena u crnogorskim govorima⁹⁷.

Nešto su slabije izražene osobine sonanta, ali još uvek su jasne, u intervokalskoj poziciji kada je ispred *j* neki od vokala prednjega reda a na drugom mestu neki od vokala zadnjega reda, kao: *bogàtijā*, *napijali*, *Mĵjo*, *pòpijū*, *kòmèdiju*, *litùrdiju*, *zablēja*, iz *mu-zèja*, sa *séjōm*, *séju*.

Još više se gube šumni elementi u poziciji kada je na prvome mestu neki od vokala zadnjega reda, a na drugom vokal prednjega reda: *đbičāje*, *ràsprodaje*, *đbičāji*, *vřšāji*, *bòje*, *pokòjē*, *tròje*, *pòjedēm*, *izbròjite*, *kòji*, *dvòjica*, *kùpujemo*, *šàlujete*, *strĵi*.

Najneizrazitija je artikulacija glasa *j* između dva vokala prednjega reda. U ovoj poziciji je to glas samo sa formantnom strukturom. Elementi šuma izazvani trenjem u tesnacu potpuno izostaju. Već je rečeno (u poglavlju o refleksima *ĵ*) da su ovo formanti veoma kratkoga glasa, znatno kraćeg od neakcentovanog vokala *i* kod istog govornika, i slabijeg su intenziteta. To slabljenje intenziteta formanata i smanjivanje trajanja karakteristično je za sonante, pa možemo reći da se *i* u intervokalskoj poziciji između dva različita vokala prednjega reda čuva ova poziciona varijanta sonanta *j*, kao u primerima: *muzèji*, *bléji*, *Makèdonijē*, *kòmšije*, *nezgòdnijē*, *zmĵje* (i već navedeni primeri dvosložne zamene *ĵ*).

Sonant *j* čuva se i između dva identična vokala prednjega reda, kao: *muzèje*, *vesèje*, *náseje*, *Bĵbliji*, *zdrāvĵi*, *mĵliji*, *čĵji*, s tim što je artikulacija između dva vokala *i* ponekad neodređena do gubljenja, ali nemamo potpuno sažimanje tipa *zdrāvĵi*, *mĵli*, *stàri*. Jedino u primerima *ĵlin* vř, *ĵlin* dān imamo potpuno objedinjavanje artikulacije, znači i gubljenje glasa *j* iz ove pozicije.

Kada su u pitanju osobine sonanta *j* u inicijalnoj, medijalnoj u kombinaciji *v + j + c* i *c + j + v* u intervokalskoj poziciji, možemo reći da stanje u govoru Konavala u priličnoj meri odgovara stanju u standardu, te da su postojeće varijante fiziološki uslovljene pozicijom u izgovoru.

d) I u finalnoj poziciji *j* čuva svoju individualnost, kao u primerima: *slĵčāj*, *đbičāj*, *krāj*, *rāj*, *rōj*, *zmĵj*, *znōj*, *brōj*, *mōj*, *tvōj*, *svōj*, *slĵšāj*, *òstāj*, *vĵèriĵ*, *nèmōj*, *čèkāj*, *dòcerāj*, *dàriĵ*, *pĵèvāj* itd.

U našoj građi našla su se i nekoliko primera 2. l. jednine imperativa u kojima se *j* na kraju gubi: *ukřcā* samare (L), *nèmō* òrat L, *prĵčā* ònō đēde L. Primeri gubljenja *j* u imperativnu iza vokala zadnjega reda su u govoru Konavala veoma retki; oni su karakteristični za crnogorske govore⁹⁸, ali se u Konavlima redovno gubi *j* u imperativu kod

⁹⁵ Stevanović: Savremeni I, 342.

⁹⁶ Vušović: DIH, 22.

⁹⁷ Stevanović: ICD, 29—30; Pešikan: SSLJG, 118—119; Miletić: CG, 116—117; Vujović: MD, 185; Rešetar: Štok., 113; Čupić: GB, 40.

⁹⁸ Rešetar: Štok., 194; Vušović: DIH, 23; Miletić: CG, 319—320; Pešikan: SSLJG, 118; Vujović: MD, 184; Čupić: GB, 43.

glagola čija se osnova završava na *-i*, pa imamo: *ùbi* bõže, *nàpi* se vòdē, *pòsi* žito, *sàvi* grānu, *zàvi* rúku, *ùmī* se itd. Ova pojava široko je rasprostranjena u velikom broju narodnih govora.

e) Ni govoru Konavala nije nepoznato sekundarno *j*. Pojavljuje se u pojedinim leksemama u inicijalnoj poziciji, kao: *jõpē*, *jõpēt*, *jõpēta*, *Jercegovina*, ali se ove reči javljaju i u likovima *õpēt* (rede), *Ērcegovina* (najčešće) i *Hērcegovina*.

Redovno se *j* izgovara između *i* i *o* u radnom glagolskom pridevu: *ùdarijo*, *polètijo*, *dðnijo*, *bljo*, *pògazijo*, *častijo*, *narúčijo*, *polúdijsjo*, *vòdijo*, *stāvijo*, *vrátijo*, *ùbijo*, *zarádijo*, *govðrijo*, *odrédijo*, *trážijo*, *čnijo*, *òdijo*, *jāšijo*, *gònijo*, pa i u drugim rečima kao prelazni glas između *i* i *o*: *rādijo*, *kamijõn*, *avijõn* itd.

Sporadično se u govornom procesu u proklizi i enklizi pojavljuje sekundarno *j*, kao u primerima: *i jona*, *i jono*, *i joni*, *ì jon*, *i jonda*, *ì joce*, *i jako*, *i jøvū* i sl., zatim: *imā jī*, *stvòrijo jī* bog, *grizla bi jī* sávjes, *kúpit jī*, *da jīm* je lāko itd.

f) U govoru Konavala susrećemo se sa pojavom da drugi suglasnici alterniraju sa glasom *j*. O alternaciji *l* : *j* već je bilo reči, a dešava se sporadično da se u finalnoj poziciji umesto afrikata *č* i *đ* pojavi *j*, kao u primerima: *põj*, *dõj*, *nāj*, *prõj*, *nīkuj*, *štðgoj*, *ððgoj* i sl.

3. Kada analiziramo prirodu i distribuciju glasa *j* u govoru Konavala, s obzirom na njegovo postojanje u pozicijama gde mu je etimološki mesto, s obzirom na pojavu sekundarnog *j* i s obzirom na alterniranje drugih glasova sa njimi, možemo reći da je *j* u ovom govoru stabilan i vrlo frekventan glas.

Sonant *v*

1. Glas *v* u Konavlima odgovara prirodni ovoga glasa u centralnim štokavskim govorima. To je sonant u kome su prisutni tonski i šumni elementi. Tonski elementi su dominantni, pa se ovaj glas ne obezvučava ni u jednoj poziciji.

a) Karakteristično je za ovaj govor da je *v* nestabilne artikulacije između dva vokala *o*, kao u primeru *gðvori*. Doduše, susrećemo izgovor *gðvori*, ali znatno češće se čuje *gðori* ili *gõri*. Ovu pojavu susrećemo u Dubrovniku, Cavtatu i Sutorini, a nepoznata je govorima zaleđa.

b) I ovde se kao i u mnogim narodnim govorima *v* pojavljuje kao hijatski glas, bilo da se javlja na mestu glasa *h* (o čemu će biti reči u poglavlju o glasu *h*), bilo da otklanja hijat između vokala zadnjega reda, kao u primerima: *àvuto*, *pānuvo*, *svrñuvo*, *čūvo*, *dāvo*. Međutim, ovo sekundarno *v* ne javlja se dosledno čak ni kod istog govornika, pa se naporedo čuju i likovi *àuto*, *pānuo*, *svrñuo*, *čūo*, *dāo/dō* i sl.

c) Sporadično *v* ispred *r* u reči *vrijème* alternira sa *b*, pa se čuje *brijème*, *stārā bremèna*, kao u Dubrovniku, Boki i Cavtatu⁹⁹, ali je znatno više potvrda za fonetske likove *vrijème*, *vremèna*.

Takođe je vrlo živa pojava asimilacije u konsonantskoj grupi *vn*, pa *v* alternira sa *m* kao u primerima: *dāmno*, *gūmno*, *ònni*, *ònnovi*, *Dùbrõmnik*, *rāmno*, *ramnina* i sl.

⁹⁹ Budmani: Dubrovački, 157; Rešetar: Štok., 115—116; Brozović: Cavtat, 501.

Ova pojava prisutna je u govoru Dubrovnika, Cavtata, istočne Hercegovine i u govorima Crne Gore¹⁰⁰.

d) Sonant *v* se gubi i u ovom govoru u primerima: *mèdèd*, *gòžde*, *šèdok*, *čòjek*, *srèsto*, *sròsto*, *bogàsto*, *òde*, *mìrtac*, *kòčka*, *sèkar*, *sèkrva* i sl.

Uprošćavanje suglasničkih skupina u navedenim primerima gubljenjem glasa *v* ima znatno širu areu¹⁰¹, ali izgleda da se primeri tipa *sèkar*, *sèkrva* pojavljuju na užem prostoru¹⁰².

FRIKATIVI

Frikativ *h*

1. Govoreći o glasu *h* Vuk veli da se „osim u Dubroviku glas ovoga slova čuje kako onuda po okolini, tako i gore k jugu po svemu primorju naroda našega i po Crnoj Gori do samoga Skadra; ali slabo će zdravo, postojano i na svakome mjestu u riječi“¹⁰³. Danas za govor Konavala možemo reći da se *h* nalazi u sastavu njegovog konsonantskog sistema, i to u svim pozicijama, ali ni u jednoj postojano. Na osnovu građe sa terena, zaključujemo da postoji naporedna upotreba fonetskih likova sa *h* i bez *h*, i da je gubljenje glasa *h* iz svih pozicija u dobroj meri zahvatilo i ovaj govor. Navešćemo potvrde za gubljenje i, na drugoj strani, za čuvanje glasa *h* po pozicijama.

a) Inicijalna pozicija. Glas *h* se gubi u sledećim primerima: *lād* D Vd K Dr U, *ù* *lād* M, po *lādu* K, *lādovāli* D, *rās* B Đ, na *rāstu* B, *rāstovi* Dbr, na *īpu* Km L, na *īpicu* K, *īka* Ml M, *òdi* L, *òdijo* V, *òdila* V Đ Ml, *òdili* Đ V, *òcu* Pr Đ Gb M L, *òčeš* Dbr Mh K D Đ V Ml Km M L, *òce* R Vd D B J Dr Đ Gb V G P Km Č L, *òcemo* R Mh Lj M Č, *òcete* Dbr G Gb R V, *oš* pròda P, *òce* R, *īijo* je L, *òjeli* Ml, *čèla* Ml, *òli* Dbr, *òcijo* K, *rānu* Gb, *rāni* Dbr, *rānòm* Vd, *rānit* Mh, *nè rānimo* Dr Gb, *rānē* D B, *rānū* se Dbr, *rānilo* se Gb, *rānila* je P Pl, *rānili* R Pr J Dr U P Pl, *rānile* Mh.

Tako i: *ājde* L M Km G Gb Đ R U D Dbr Lj K Mh, *āj* P, *aje* Dr Dbr, *ajte* M, *ajdemo* Km, *ajemote* R, *ārambaša* L B D Km, *ajđuci* L, *ajđukā* L, *pròsi Ājku* Gb, *ījada* R, *ījadu* Km Gb U Dr Pr Mh Dbr, *ījade* R Pr, *ījādā* Km Ml Dbr J, *īlada* L G Gb, *īlād* L, *òtel* M Km, pred *òtelom* Pr, *òteli* Km, po *òtelima* M, *Ārcegovina* Pr, *Ārcegovinē* Ml Đ, *Ārcegovini* Mh, *Ārcegovinu* Gb Km, *èrcegovāčkī* G, *èrcegovāčkē* Mh, *Ārcegovac* G Gb, *Ārcegovōvci* G V Dr D R, *Ārcegovācā* Pl Pr, *Ārcegovōvcima* G M, *Ārcegovka* Km U R, *Ārcegovku* K Đ.

Navedeni primeri bi mogli upućivati na tvrdnju da se glas *h* izgubio iz inicijalne pozicije.

Međutim, postoji i značajan broj primera u kojima se *h* u ovoj poziciji izgovara:

hlād Dr, po *hlādu* M, *hlādnoṃ* J, *hrāstovina* G, *hrānē* G B, *hrānu* B Mh, *htījo* V G Č, *htjēla* R, *htjēli* P, *hòdili* L.

Tako i: *hājde* Dbr, *hīmber* Gb, *hibrida* Mh, *Hòlister* Pr, *hlōra* V, *hīdrofōra* Mh, *Hàlīfak* Dbr, *hòtelu* Gb, *hīladi* Mh G P, *Hòlāndijē* Dbr, *hèktāra* G, *hājduk* G, *Hèrceg-*

¹⁰⁰ Budmani: Dubrovački, 158; Rešetar: Štok., 115; Brozović: Cavtat, 501; Peco: GIH, 94; Vušović: DIH, 27.

¹⁰¹ Peco: GIH, 82; Vuković: GPD, 29; Stevanović: ICD, 36; Pižurica: GOK, 90.

¹⁰² Brozović: Cavtat, 506.

Nõvom R V, Hèrceg-Nõvõm Đ, Hèrceg-Nõvõga U, Hèrcegovac M, Hèrcegovinu G, Hèrcegovinõm P, Hèrcegovini Mh.

Odnos potvrda za gubljenje glasa *h* iz inicijalne pozicije i potvrda za njegovo čuvanje nedvosmisleno govori da je u Konavlima *h* u ovoj poziciji bilo izgubljeno. Naime, kod svih informatora, kada se radi o rečima iz svakodnevnoga govora, češće se pojavljuju primeri bez *h*. Tako se reči: *hlád, hrást, hrána, hòdit, hàjde, htjèti, hìlada, Hèrcegovina* i slični primeri znatno češće, i kod znatno većeg broja informatora, pojavljuju bez glasa *h*. Ovaj glas je relativno stabilan jedino u rečima koje su u najnovije vreme ušle u leksički fond ovoga govora, kao: *hìdrofõr, hìbrìd, hèktār, hlõr, hòtel, Hålifåks, Hõlister, Hõlåndija* i sl. Karakteristično je da se, doduše retki, turcizmi pojavljuju bez ovoga glasa, kao: *Åjka, àjdük, àrambaša, Mèmed*, što, takođe, upućuje na potvrdu da je *h* iz inicijalne pozicije bilo izgubljeno.

b) Medijalna pozicija. U medijalnoj poziciji *h* se gubi u sledećim primerima:

vřlo Mh, vřli Dr Gb, obrla D, vřšli D, vřõ D, vřšũ Gb, pãat D, pãāj Dbr, pãali Dbr, nàodì L, nàodē L, òlādì K, pròlādì D, oládìce se K, dõrāni Mh, dorānili Gb, põrānim J, nřovi R, prìodìia Dr, gròti Pr, gròte J, gròtuša Pr, čàure D, Čèović Pr, mánũ rúkõm L, meānicē L, mācea L, Mēmēdā Pl, zàitijo U, mānit L, Vlauitin Gb.

Na mestu izgubljenog *h* danas u medijalnoj poziciji imamo hijatsko *v*, nešto rede *j*, a ponekad se i u ovoj poziciji *h* zamenjuje glasom *k*, kao u primerima:

v umesto h

rũvo Pl M L K Mh Gb Dr, rũva Pl, ruvõnoša Gb, mũva Km, bũva D G V Đ, ðrāvā Pl, dũvā Ml, pũvā R, strēva M R K, strēvũn Dr, pāvā Km, pāvāj Km, opávali D, krũva D Đ Gb Ml Km, ðivān Đ G Pl, ðuvāna K Km, ðivānskũ Km, sũvo Đ Dbr D, sũvo D J, sũvõ zlato Pr Gb, sa sũva Ml, sũva zlata Pr, sũvũ Đ D, kũvat J, kũvām Gb, kũvāš Lj D, kũvā J Dbr Gb, kũvalo Lj P, kũvālo B, kũvāla Gb, kũvāno Gb, skũvāt Dbr U, skũvāš Lj, skũivā D, skũivāmo Gb, skũivāli J, ukũvāt Dbr, ukũivā se Vd Gb, ukũivālo se Lj.

j umesto h

Mjjo Dbr, Mjjoř dān V, āždaja Km, nřjov J Đ, nřjova J Pr, nřjovo B, nřjovije G, utřjat Dr, ukũjivā Vd.

k umesto h

paròkija Ml L Km, paròkiji Pr Ml.

Pored navedenih potvrda za gubljenje glasa *h* iz medijalne pozicije, u našoj građi postoji značajan broj potvrda i za postojanje ovoga glasa u toj poziciji:

vřhõr P, jãhāli L, nahòdijo L, rũho Pl Č, ù uho Č, ðũhān J, ðuhāna V, snāha Č, břjāhũ Pr, sãhrane Mh Pr, grijèhu L, zahtjèva Ml, ì orāhā Dbr, smřjèha M, slũha M, slũhom Km, nā poslũhu L, vřha Vd, na vřhu Mh, sũhijem Km Dr, sũhõme Dr, grāha Lj Dr Km, krũha Pr R Dr Đ Km, ù kruhu Dr, ðhlādì J Dr, zaahládilo M, pròhõdāj Dr, strāha V, ð strāha R, strahõvito U, pròhtije se Gb, iza Tihē R, māhune Pl, pāhali Dr, ù Grahovu R, Vlāho Gb, Mihócević Pr, kũhañe D, kũhāt J, kũhā Pl, kũhõ M, kũhāla Dr, kũhali D, kũhiñē Mh, ù kuhĩni V, ukũhā Dr, skũhā J, skũhāli Dr, nřhovi Dr J, jũhu Gb, arhvu Pr, mūheri U, špāher G, paròhija Gb, nāhija Pl.

I pored toga što bismo na osnovu navedenih primera mogli reći da se *h* u medijalnoj poziciji javlja češće nego u drugim pozicijama, verovatno je to novija pojava. Činjenica je da se kod istih informatora pojavljuje i jedan i drugi fonetski lik. Kod starijih infor-

matora su brojniji primeri bez glasa *h*. Ipak, može se reći da je medijalna pozicija naj-pogodnija za ponovno uspostavljanje glasa *h*.

c) Finalna pozicija. I u finalnoj poziciji susrećemo više mogućnosti u vezi sa glasom *h*. Može da se gubi, zamenjuje drugim glasovima (*v, j, k, g*) ili se izgovara.

Glas *h* se gubi u sledećim primerima:

grā K, *grā* Đ, *vř* K, *mřje* vòdē L, *òdmā* Č Pr P R, *strā* Pr, *prāznije* L, *pūnije* L, *rāznije* Đ, *krřvije* Gb, *vězānije* R, *lijēpije* Pr Gb, *nāpuštenije* R, *třrskije* Vd, *crnògorskije* R Vd, *taljānskije* Vd, *amēričkije* V, *bòsanskije* P, *àustrřnskije* P, *mnādije* Pr, *stārije* G, *lūdije* Pr, *žēnskije* Pr, *gòlije* Gb, *siròmašnije* R, *vānskije* Ml, *zādnije* Dr, *lòšřijje* Dr, *nēkije* vèlikije Ml, *tākije* Km, *mòjije* L, *nāšije* Pr G V, *drřgije* Km P Lj, *svākije* L Vd, *ònije* Dbr Dr, *kòjije* Lj, *svřje* Ml, *nřkakovije* Pr, *òvije* Km Ml Pr U J Lj K, ni *òvije* *dòmāčije* ni *strānije* Ml, *řije* Đ V R Gb B Dbr Mh, *jā bi* R, *kāko bi* *jā rēkō* Mh, *nř* Đ Pl, *bilo i* je Km, ako *i* vřdi P, da *i* pītāš Ml, *vřāg i* znāo Pl, *imali smo i* R, *de i* je bilo R, da *će i* smāknut Gb, *ògūlimo i* V, *imā i* K, *škòlova i* Mh, *òndā i* vřde J, *pòsla i* *čā* Km, da *jī nē bi* V, *grřzla bi jī sāvjes* Dr, *stāvijo jī* břjo D, *imā jī* D, *kūpit jī* Dbr.

U našoj građi našli smo potvrde za pojavu drugih glasova umesto *h* u finalnoj poziciji. To su sledeći primeri:

v umesto *h*

krřv Đ K D G Km Dr Vd S Š, *glřv* D K Ml, *òrav* J, *vřv* Pr.

j umesto *h*

řlin vřj Pr.

k umesto *h*

vřdok B, *drřgijek* D, *nēkijek* B, *mòjijek* Gb, *ònijek* B, *nřk* Mh, više *ik* rádilo Mh, *jā sam ik* vřdijo D, da *ik* imā Gb.

g umesto *h*

nřg K, *ig* D Pr K Km Mh, *òvijeg* D, *ònijeg* J Đ, *řijeg* Pr D, *kòjijeg* Pr, *čřnijeg* J, *třžnijeg* L, *nēvòřnijeg* L, *rāznijeg* P, *vèlikijeg* Pr, *nēukijeg* Pr, *stārijeg* Pr, *lūdijeg* D Pr.

Naporeda sa primerima gubljenja i zamene drugim glasovima pojavljuju se i primeri čuvanja glasa *h* u finalnoj poziciji, kao:

krřh G Gb Dr Dbr, *glřh* Gb, *òrah* Pr, *strāh* Pr Gb, *grāh* V D Dbr Mh, *vřh* G J Pr, *òvijeh* *gòrřijeh* *čřnijeh* *mòdřinā* Gb, *ònijeh* *přijašņijeh* Gb, *bòjijeh* Dr, *pūčkijeh* Pr, *nēkijeh* B, *muškiyh* Gb, *křsnijeh* J, *stārijeh* Km, *nēpismenijeh* V, *mnādiyh* Km Gb, *nřkakovijeh* M, *nāšijeh* K L, *svākijeh* J, *svřjeh* L, *řijeh* B Vd Č Mh, *òvijeh* K Dr, *nřh* J Km, *nřh* M, *òkō nřh* J, *ú nřh* Gb, *zá nřh* V, *imā ih* R Km V, *pa ih* uvėži B, *vòdi ih* J, *bilo ih* je M, *vřjāh* Km, *nē bih* Dr Km.

I ovde treba napomenuti da se kod istih govornika javljaju i primeri u kojima se *h* gubi i primeri u kojima se izgovara. Kod starijih informatora je manje likova sa *h* (ali se kod svih, ipak, pojavi po neki). Razlika između sela postoji jedino u zameni glasa *h* glasom *g*. Ova pojava prisutnija je u selima gornje strane, tj. u selima planinskog područja koje je uz granicu sa Hercegovinom i Sutorinom, mada će se sporadično čuti i u selima „donje bande“ (Km, P), tj. u selima blizu mora.

2. Skupina hv

Danas u Konavlima na mestu skupine hv susrećemo tri mogućnosti.

a) Glas *h* se gubi, pa imamo: *vātat* Đ, *vātāš* Đ, *vātā* Gb V, *vātajū* J, *vātali* Ml, *ivatićeš* Đ U, *ivatiē* L, *ivatiite*, L, *ivatiijo* R Đ K Dr S D, *ivatilo* Ml R, *prīvati* L D Vd Š, *prīvavila* Km M Dr Gb Dbr, *svātīš* Đ, *svātīli* R Ml, *kāvu* K.

b) Skupina se zamenjuje glasom *f*, kao u primerima: *fāla* M Km Dr Dbr, *pořālit* Pr, *zafařivam* L, *pořālili* L, *kāfa* Đ Ml R, *kāfē* R D Gb J, *kāfu* K G P.

c) Susrećemo i primere u kojima se ova skupina čuva: *hvāla* Km P, *pohvālili* Mh, *zāhvālim* Km, *hvātām* Mh, *prīhvati* Č.

Primeri u kojima se čuva skupina hv su nedvosmisleno novija pojava nastala pod uticajem standarda.

Veliki broj primera u kojima se glas *h* gubi iz ove skupine još je jedna potvrda koja upućuje na zaključak da je u glasovnom sistemu ovoga govora *h* bilo izgubljeno. Činjenica da se ova skupina u rečima *hvala* i *kafa* najčešće zamenjuje glasom *f*, vezana je za sudbinu foneme *f* i specifičnost ovoga govora kada je u pitanju sudbina fonema *h* i *f*.

3. N osnovu iznetog materijala možemo zaključiti da se u današnjem govoru Konavala *h* pojavljuje kao sastavni deo konsonantskog sistema, ali ne kao stabilan glas nego samo kao jedna od fakultativnih varijanti u svim pozicijama. Činjenica da se kod starijih informatora pojavljuje ređe, upućuje na zaključak da je *h* bilo nestalo ili je bilo na putu da potpuno nestane iz glasovnog sistema ovoga govora. Međutim, pošto među našim informatorima nema ni jednog koji, bar u malom broju slučajeva, nema ovaj glas, možemo pretpostaviti neki kontinuitet postojanja glasa *h* u minimalnoj meri. Minimalni kontinuitet ovoga glasa mogao je podržavati govor Dubrovnika i Cavtata gde je *h* sačuvano kao sastavni deo konsonantizma¹⁰⁴, a neosporno gubljenje, koje možemo pretpostaviti na osnovu današnjeg stanja u govoru, sigurno je uticaj neposrednog zaleđa gde je *h* izgubljeno¹⁰⁵. Minimalni kontinuitet je doprineo mogućnosti da se *h* lako uklapa u konsonantizam konavskog govora.

Frikativ *f*

U nekim narodnim govorima glasovi *h* i *f* su slične sudbine. Naime, u govorima u kojima se gubi glas *h* ili zamenjuje nekim drugim glasom i glas *f* je često nestabilan, zamenjuje se glasovima bliskim po načinu (*v*) ili po mestu tvorbe (*p*). U govoru Konavala to nije slučaj. Videli smo da je *h* podložno gubljenju i zameni, a *f* stabilan glas u konsonantskom sistemu ovoga govora, i to u svim pozicijama, što ga čini bliskim nekim govorima zaleđa i govoru Dubrovnika i Cavtata¹⁰⁶. To možemo videti iz sledećih potvrda:

frōnta Gb, *fōra* Gb, *federācija* Ml, *friřidēr* Gb Dr K, *fjorinā* Km R, *frēška* Gb, *feudālizam* Đ, *Frāno* Č, *filoksēra* Mh, *fišek* Đ, *farmacēutku* Mh, *nē falī* Km Mh, *fālī* R, *fajlivā* L, *fālila* M, *fřtāl* U, *fērjā* Dr, *fizičkōm* U, *Frēzno* Pr, *fjōka* P, *Sān Frāncisko* V

¹⁰³ Vuk Karadžić: Poslovice, XIV.

¹⁰⁴ Budmani: Dubrovački, 158; Brozović: Cavtat, 498.

¹⁰⁵ Vušović: DIH, 18—20; Peco: GIH, 68—79.

¹⁰⁶ Peco: GIH, 80—82; Budmani: Dubrovački, 158; Brozović: Cavtat, 502.

R, *fanatičniji* R, *fudbāl* V, *frātūn* G, *fenilo* G, *flāšu* D, *flāšice* G, *fēs* M Dbr, *finānci* Ml, *finānskā* Ml, *Francūzi* Ml, *frāncūski* L, *frāncūske* Ml, *ferō* P Ml Lj D G, *ferāle* Ml C Km, *frātar* L, *frātri* Km, *fratārski* L, *fakultēt* Mh R Gb P U, *fermāj* Km, *fermāvā* Ml, *fermō* M, *fermāvala* Gb, *fermāvali* Gb D Vd, *fēsta* Gb, *fēstu* M, *fēsti* R, *fēste* Vd, *fōklōr* C Dr, *folklōru* R, *folklōra* Pr, *fin* Km, *finā* Dr Pl Km, *fina* V, *fino* G Gb D Pl V Dr J Mh, *fino* U, *fini* Dbr Pr M K Km, *finū* Đ, *finu* U, *famija* Đ Km Pr, *famijē* J, *famiji* R P V, *famiju* Pr, *famijōm* Dr, *famije* P V, *fāmijā* R P,

šefovi U, *trēfi* V, *hidrofōn* Mh, *prōfesūr* U L, *prōfesōr* P R V Mh, *nāftē* U, *štufām* Dr, *štufāte* Gb, *telēfōn* V Dr, *mānetofōn* Km, *geogrāfskū* V, *filōzof* P, *trāfo-stānica* Km, *šōfēr* Km V, *Kalifornija* R, *trēfilo* Gb, *pōtrefila* R D G K, *strēfila* D R Km, *preforāvat* K, *kāfa* Đ Ml R, *kāfē* R D Gb J, *kāfu* K G P, *kāfanu* R,

grōf Km, *Křf* L.

U romanizmicima tipa *vàžōla* (ven. fasolo, it. fagiuolo, mlet. fazolo), *podūmijenta* (lat. fundamentum) susrećemo zamenu ovoga glasa glasovima *v* i *p*. Ovaj tip zamene poznat je i drugim govorima u čiji su leksički fond ušli ovi romanizmi, a koji u glasovnom sistemu imaju glas *f*¹⁰⁷. Jedino za romanizam *pūnjestra*, koji se u Konavlima upotrebljava samo u ovom fonetskom liku, možemo reći da donekle upućuje na zamenu glasa *f* glasom *p* (u Dubrovniku je samo *funjestra*)¹⁰⁸. I turcizam *sōfra* ovde se može čuti kao *sōpra*, ali to ipak nije potvrda za zamenu glasa *f*, jer se ovaj lik čuje samo u zdravicama i verovatno je zajedno sa zdravicom primljen iz govora koji ne zna za glas *f* u svom konsonantskom sistemu.

Frikativi *s* i *ž*

1. Glasovi *s* i *ž* kao odlika glasovnog sistema Konavala, diferenciraju ovaj govor od govora Dubrovnika i Cavtata i približavaju ga istočnohercegovačkim i crnogorskim govorima. Ovi glasovi nastali su u rezultatu ijekavskog jotovanja, a susreću se i primeri jotovanja gde grupe *sj* i *zj* nisu posledica jatovskog refleksa.

a) Glas *s* znatno je frekventniji, jer su frekventnije i kategorije reči u kojima se pojavljuje skupina *sj*, pa tako susrećemo:

šeriva J K Mh Dr Đ Vd D Š B. . ., *šēr* vūnē Dbr D V, *košerić*, *šendkos*, *gūšenica*, *prōšek*, *ōsenač*, *šēcat* se, *sūsēd*, *šēkira*, *ōšetit*, *šētovat*, *šēme*, *pōsec*, *šēs*, *šēdnica*. . . (Poglavlje o *ē*),

kao i: *pāši* život Đ, *sūtra* M P Km Đ R U, *sūtrī* dān Č R U, *prekōsutrī* dān Č P V, *prōsutra* J B D Dbr Dr R.

b) Za glas *ž* imamo manje potvrda, ali je neosporna njegova prisutnost. Susreće se u primerima:

mīžela L Lj, *mīželi* K L Km Č,

kao i: *kōžī* K D L Km Đ V Pl Ml R M, *īžes* K Dbr, *īžestīt* Gb, *īžedē* Gb, *īžedū* L, *īželo* Pr, *īželi* K Gb.

c) Nije neočekivano da skoro svi predstavnici ovoga govora upotrebe ponekad glasove *s* i *ž* i grupe *sj* i *zj* kao fakultativne varijante. U navedenim primerima najstariji

¹⁰⁷ Musić: SZB, 26., 236; Budmani: Dubrovački, 158.

¹⁰⁸ Budmani: Dubrovački, 158.

informatori vrlo će retko upotrebiti grupe *sj* i *zj*. A u primeru *šeriva* grupu *sj* ne izgovaraju ni mladi. Kod svih se susreće samo ovaj fonetski lik, jer im standard nije nametnuo drugi pošto živi kao leksem u svim oblicima. Čak i oni koji se izrazito trude da ne govore dijalektom na pitanje kako se zove neoprana vuna odgovaraju *šeriva*, a poneko upita: „Je li to pravilno?“

Jedina razlika u upotrebi ovih glasova u istočnohercegovačkim¹⁰⁹ i crnogorskim¹¹⁰ govovima i govoru Konavala je u tome što se u Konavlima ne javljaju ovi glasovi kao varijante drugih glasova u hipokoristicima. (Možda se i javljaju u minimalnom broju, jer ispitivaču koji nije meštanim, i pored toga što dugo spontano razgovara sa ljudima, hipokoristici mogu promaći.)

d) Pošto su ovi glasovi po svojim fiziološkim i akustičkim osobinama identični sa frikativnim delom afrikata *ć* i *đ* (na spektrogramu se može videti da su koncentri šumne strukture na istoj frekvenciji, da je isti raspored koncentrata energije, jedino je razlika u trajanju, jer u prvom delu afrikata nema energije pošto traje okluzija koja se otklanja stvaranjem tesnaca), to će se i ovde desiti da u govornom nizu dođe do asimilacije, pa se može čuti: *grōžđe, gōžđe, žđejat, iz Đurinića, už đevōjku, išcerāt, šćemerīt, lišće, lišćoška, iš ćupa* i sl.

Frikativi *s*, *z*, *š*, *ž*

Ovi glasovi su u govoru Konavala u artikulacionom i akustičkom pogledu identični sa *s*, *z*, *š*, *ž* u najprogresivnijim govovima štokavskog narečja.

U govornom nizu, u asimilaciono-disimilacionim procesima, glasovi *s* i *z* veoma su podložni promenama (o konkretnim slučajevima biće reći u poglavlju o glasovnim promenama). Najveći broj promena u vezi sa ovim glasovima prisutan je i u većini ijekavskih govora.

PLOZIVI

Artikulaciona baza glasova *p*, *b*, *t*, *d*, *k* i *g* je takođe štokavska. Jedino se za ponašanje glasova *t* i *d* u govornom nizu može reći da svojom izrazitom sklonošću da se na kraju reči gube donekle odstupaju od štokavske baze.

a) U govoru Konavala često se susreće infinitiv glagola na *-ti* bez ikakvog završetka (potvrde se navode u odeljku o infinitivu). Upotreba ovih oblika nije vezana za mesto u govornom nizu. Naime, oni se javljaju i u sredini i na kraju govornog takta. Informatori celo svoje izlaganje završe ovakvim oblikom. Može se reći da je upotreba oblika sa finalnim *-t* i bez njega fakultativna čak i kada je u pitanju jedan govornik. Kvantitativna analiza pokazuje da se, ipak, češće javlja supinski oblik.

Pojava gubljenja glasa *t* iz finalne pozicije supinske forme infinitiva zabeležena je i u nekim drugim govovima¹¹¹. Milija Stanić daje potvrde za ovu pojavu u Uskocima,

¹⁰⁹ Vušović: DIH, 16—18; Peco: GIH, 63—64, 92—93; Vuković: GPD, 44—45; Stanić: UG, 79—85; Pižurica: GOK, 86—88.

¹¹⁰ Stevanović: ICD, 34—35; Miletić: CG, 341—343; Ćupić: GB, 44—46.

¹¹¹ Stanić: UG, 232; Pižurica: GOK, 154.

ali primećuje da ona nije postala izrazita karakteristika ovoga govora. Mato Pižurica beleži ove oblike kao najčešću mogućnost u govoru okoline Kolašina.

Ova pojava nije i najčešća mogućnost u govoru Konavala, ali je kao fakultativna varijanta izrazita osobina ovoga govora.

Gubljenje glasa *t* iz supinske forme infinitiva često je uslovljeno pozicijom u govornom nizu. U futuru se ispred enklitike koja počinje afrikatom, u procesu uprošćavanja suglasničke skupine, gubi glas *t*. Na isti način se gubi ovo *t* kada se u sandhiju nađe ispred reči koje počinju plozivima *t* i *d*, afrikatima ili frikativima *s* i *š*, da bi se izbeglo udvajanje identičnih glasova, afrikatizacija ili udvajanje sličnih elemenata različitih glasova.

Pošto se iz navedenih fonetskih razloga često u govoru javlja infinitiv bez finalnog *t*, takav oblik se morfologizirao, pa se susreće i u pozicijama u kojima nema fonetskih uslova za pojavu ovakvog lika.

Pored infinitiva na *-ti*, gubljenje glasa *t* nalazimo u predlozima i prilozima, kao: *pú mene G, jǒpē radi Ć, jǒpē vǐdǐm P, ǒpē znā svē Km* i sl.

Ova pojava je naročito česta u brojevima: *pē sáti Ml, dēvē sáti V, dēvē ženā L, dēsē gǒdǐna Vd, desē godǐnā P, desē krūnā P, devedēsē Ml, šezdēsē gǒdǐnā Ć, pedēsē gǒdǐnā Pl Gb, pedēsē pētē P, pedēsē milijóna R, sēsē gǒdǐnā Km* i sl.

Brojevi u ovom govoru često postaju proklitike, pa se ploziv iz njihove finalne pozicije mogao gubiti na isti način kao i kod priloga i predloga, u procesu uprošćavanja suglasničke skupine nastale u sandhiju. Pošto u govoru često dolazi do stvaranja uslova za takvu vrstu uprošćavanja, likovi bez finalnog *t* osećaju se kao potpuni, pa se upotrebljavaju naporedo sa potpunim oblicima u svim pozicijama.

b) Glas *d* se često gubi s kraja priloga i predloga, pa tako nalazimo: *ka je pítō Gb, ka je lūd L, ka je ú nas Đ, ka me nájūtǐš Đ, ka nije bilo Ml, ka neće Đ, ka vam dām Dr, ka vǐdū Gb, ka lǎje L, kǎ ũvrǐ Dbr, kǎ u Nǒvōm V, kǎ bi mǐ D, kǎ bi mǎlo Š, ka bi. . . L Pl Ć M Gb, ka ga tí G, ka polúdiš Dbr, ka pjěvā L.*

bilo je *něka V, nǐka nijesu Pl, nǐka ništa Ml, nǐka ùmrijet Gb,*

što *gǒ vǐdǐte Ml, nǎza jěno Ml, kǒ nęga L, sǎ više nē Dbr Km, sǎ ví Đ, sǎ je V Ml, sǎ nē moremo Đ,*

na *srě kũcē L, nǎ sre gúmna K, ispǒ ní Š.*

Međutim, primeri: *kǎ se. . . R Dbr D, kǎ su R L Dr D, ka si stǎra Gb, ka sam imō L, ka stǎnē D, ka znǎš Gb, ǒtka sam Dr Gb, ǒtka su Ml J, nǐka čũo Ml, ǒ svǒga G, ǒ svǐle G, ǒ sad L, vrǎta ǒ sobē P, ǒ stǐda R, po špǒretom G, pǒ spǐlu L, ko stǎrije júdi G, sǎ se je řdē Dr, sǎ smo dǒbro V, ispo zvonika R, ispǒ stokē D, ispo šǎtǒrā Ml, prě živinu D, u srě sēla Km,*

sǎ trěbā Đ, ǒ šta L, pǒ tũ plǒčicu L, kũ češ M J Km Gb U Mh, prě cřkvu M, isprě cřkvē Đ, ǒ dǎnas J, ǒ díkē L, ǒ dvǎdes Km, ǒ djěcē R, ǒ dvǎ lǐtra R, ǒ tǎkije R, ǒ čǎsija L, ǒ čǒeka L, ko cěrkē D, řspo časti R fonetski su uslovljeni pozicijom u kojoj su se našli. Da ne bi došlo do udvajanja identičnih glasova, afrikatizacije ili udvajanja sličnih elemenata različitih glasova, došlo je do uprošćavanja sažimanjem ili gubljenjem jednog od glasova, u ovom slućaju ploziva s kraja predloga.

Pošto su navedeni predlozi frekventni, fonetski uslovljeno gubljenje ploziva s njihovog kraja moglo se morfologizirati, pa se zbog toga naporedo upotrebljavaju i predlozi

bez ploziva *d* na kraju i predlozi u potpunom obliku nezavisno od pozicije. Na sličan način su se donekle mogli morfologizirati i oblici priloga *kā, sã, n̄ka, òtkã, n̄ka*, jer je gubljenjem ploziva na kraju razrešen problem suglasničkih skupina u govornom nizu, koji se inače u većini srpskohrvatskih govora, pa i u standardu, razrešava pokretnim vokalima.

c) Pojava gubljenja ploziva *t* i *d* s kraja predloga, priloga i brojeva susreće se u istočnoj Hercegovini¹¹² i u nikšićkom govoru¹¹³. Međutim, u konavoskom govoru ovo gubljenje je izrazitije i zahvata više kategorija reči. Širinu pojave uslovlja je karakteristika akcenatskog sistema u kome često i akcentogene reči postaju proklitike, pa se tako češće stvaraju uslovi za uprošćavanje suglasničkih skupina u sandhiju.

AFRIKATI

1. S obzirom na nestabilnost afrikata u govoru Dubrovnika¹¹⁴, a u novije vreme i u govoru Cavtata¹¹⁵, moglo bi se očekivati da je neizdiferenciranost afrikata *ć — č* i *đ — ž* u nekoj meri prisutna i u ovom govoru. Međutim, naša građa pokazuje da su oba para stabilna. Nismo naišli ni na jedan primer nestabilnosti ovih glasova. Stabilnosti afrikatskih parova sigurno je doprinelo postojanje odnosa *ś — š* i *ž — ž* u glasovnom sistemu ovoga govora. Postojanje ovih glasova, čiji elementi predstavljaju frikativne delove afrikata, čuva njihovu artikulacionu i akustičku izdiferenciranost.

Lekseme *đemper, šendvić, palaćinke, oćale* (koje se javljaju isključivo u ovom fonetskom liku), nisu potvrdila nerazlikovanja afrikata, jer su one u ovoj fonetskoj formi ušle u leksički fond Konavala. Navedene lekseme se u ovom liku javljaju i u neposrednom zaleđu, gde je izdiferenciranost afrikata nesumnjiva.

Afrikat *ʒ* javlja se kao postojan glas u leksemama *ʒinga* Ml D Č M Lj V, *bronzin* R K Lj J, dakle u rečima kojih nema u književnom jeziku. U slovenskim rečima sporadično se čuje umesto *z* koje se nalazi u „bliskom susedstvu“ sonanta *r*: *pròzore* L, *pròzori* Km, *jèzero* Ml Pl, *žôrka* Đ. Ova pojava susreće se u Dubrovniku i Cavtatu¹¹⁶.

U konavoskom govoru se u ovoj poziciji znatno češće javlja glas *z*: *pròzor* M Mh P, *jèzero* Dr Lj, *žôrka* (u svim mestima).

3. Izdiferenciranost afrikata isto tako pokazuje da je konavoski govor imao svoj vlastiti razvoj. Mada je bio pod jakim uticajem svojih suseda Dubrovnika i Cavtata, sačuvao je izvorne fonetske vrednosti — bez pojave svodenja afrikata na jedan par ili umekšavanja afrikata *ć* i *ž*.

Odnos urbani — ruralni govor i ovde može biti relevantan za još uvek jasne razlike između govora Dubrovnika i Konavala.

¹¹² Peco: GIH, 105.

¹¹³ Vušović: DIH, 31.

¹¹⁴ Budmani: Dubrovački, 159.

¹¹⁵ Brozović: Cavtat, 498.

¹¹⁶ Brozović: Cavtat, 501; Budmani: Dubrovački, 158—159.

JOTOVANJE

Staro jotovanje

1. Rezultate starog jotovanja glasova *t, d, s, z* i *n* nalazimo u svim kategorijama reči u kojima se ono izvršilo, pa se tako danas u Konavlima javljaju potvrde tipa:

òbrāden, prēsāden, izgrāden, nāsāden, ùpūcen, vrācen, nāpuñen, nāsloñen, pòkošen, pòtrošen, òmražen, izgažen, òprošten...

dřšcēm, glòdēm, dišēm, režēm, ištēm, bištēm...

lūci/jūci, lūđi, tāni, břži...

utvrđivat, vrācat, oprāstat, snižavat...

Pošto se imperfekat samo sporadično javlja, to ne navodimo primere ovog glagolskog oblika kao opšte potvrde rezultata starog jotovanja.

2. U ovom govoru danas (doduše, vrlo retko) nalazimo uspostavljanje starog stanja kada je u pitanju jotovanje sonanta *l*, pa tako susrećemo: *bòlje, dālje, nājbolji, nājboljē, òseljeni, ùdāljenòst, isèljāvā...*

Već je rečeno u poglavlju o sonantu *l* da se ovi primeri javljaju retko, i to kod mlađih predstavnika ovoga govora.

U najvećem broju slučajeva na mestu sonanta *l* nastalog u rezultatu starog jotovanja (kao i na mestu *l* koje je nastalo u rezultatu drugih jotovanja) danas imamo ili *l* ili *j*. Alternacija *l : j*, odnosno naprednost upotrebe i likova sa sonantom *l* i likova sa sonantom *j* sigurno je doprinela da se u govoru pojavi skupina *lj*.

3. Rezultate jotovanja labijala u procesu starog jotovanja danas u Konavlima skoro da ne možemo naći. Ovde je uglavnom uspostavljeno staro stanje, pa imamo:

a) *pl > pj*: *pjūnē* P, *ùtopjenije* Ml, *pòtopjeni* Ml, *stòpjena* Pr, *sàsipjē* J, *kūpjēne* Gb, *prikūpjala* Mh,

b) *bl > bj*: *izgubjeno* P, *onespòsobjene* P, *zòbjē* Pr, *izobjū* D, *ù dubje* J, *izdūbjena* Mh,

c) *ml > mj*: *zēmja* Km P Pl R G V Dr J B, *zēmjē* P R Pr G Gb Dr J D Lj, *zēmji* Mh B Ml Pr, *zēmju* M Pl Đ R Pr Gb J D Dbr, *zēmjōm* M Dbr, *zemjáci* M, *zēmjištu* G, *zēmjopis* Pr, *zēmjanō* K, *zēmjotrēs* Mh Vd, *zēmjotrēsa* Dr M, *snīmjena* R, *üzimjēs* R, *üzimjē* J Km, *üzimjū* Mh.

d) *vl > vj*: *prēnovjeno* Mh, *jāvjavū* U, *zabòravjā* Ml, *dòbavjā* Gb, *nābavjāmo* U, *òbavjāne* P, *sāstavjā* Gb, *sāstavjali* R, *òživje* se Dr L, *nāživjemo* Mh, *tòvjeno* Gb, *ùtovjeno* Mh, *stāvjam* Gb, *stāvjaš* Vd D, *stāvja* J B Vd, *stāvjaū* Mh Dbr, *stāvjāt* J D, *stāvjen* Km, *stāvjena* R, *stāvjalō* Mh U, *stāvjalō* se B, *stāvjali* U, *stāvjali* Gb J, *stāvjāj* J, *pòstavjam* L, *pòstavjeno* L Đ, *pòstavjala* U, *pòstavjeni* Mh, *pòstavjajte* Dr, *prepòstavjā* V, *ùpravjā* Ml, *prìpravjā* Pl P, *nāpravjāš* Vd, *nāpravjale* Vd, *nāpravjeno* D Mh, *nāpravjena* P, *nāpravjene* Vd, *pòpravjāt* M, *pòpravjāmo* B, *pòpravjali* Gb, *pòpravjana* B, *sprāvjav* L Pl, *sprāvjalā* L, *sprāvjala* Pl, *sprāvjali* Gb, *sprāvjali* Pr.

e) U kompletnoj građi nađeno je samo nekoliko primera u kojima se posle labijala pojavio glas *l*: *plūmuvo* L, *upotreblāvāli* (što je standardni lik), *konòplika* (odgovor na

pitanje: Je li rakita ili konopljika?), *Mjēt* (isti informator je nekoliko puta izgovorio *Mjēćanin* i *Mjēćanka*).

f) U ovom slučaju uspostavljanju starog stanja sigurno je najviše doprinela paralelna upotreba *l* i *j*, a proces je podržala uobičajenost grupa *pj*, *bj*, *vj*, *mj*, u kojima nije izvršeno jekavsko jotovanje.

Novo jotovanje

1. Ni po rezultatima novog jotovanja Konavle se, sa izuzetkom *l*, ne razlikuju od većine ijekavskih govora. I ovde je redovno:

*prūće, cvļjeće, pòbrđe, kàmēne, grāne, gròžde, gòžde, lišće...
tēleći, jàneći, gòvedī...*

2. Nalazimo i rezultate jotovanja skupina *sj* i *zj*:

*pāši život, pāsā vjera, kao i sūtra, sūtri dān, prekòsutri dān, pròsutra, prekòsutra...
kòži sīr, kòžē mnijēko.*

3. Kao što se može i očekivati, ako se u govoru javlja paralelnost upotrebe *l*, *j*, *lj*, ona se može pojaviti kod svakog *l* nezavisno od porekla, pa i kod *l* koje je rezultat novog jotovanja. Tako susrećemo (veoma retko): *náselje, vesēlje, bilje...*

U najvećem broju slučajeva kod najstarijih informatora na mestu *l* koje je nastalo u rezultatu novog jotovanja danas imamo naporednu upotrebu sonanta *l* i sonanta *j* (primeri su navedeni u poglavlju o sonantu *l*).

4. I kod rezultata jotovanja labijala u procesu novog jotovanja, paralelnost upotrebe *l* i *j* i neizvršeno jekavsko jotovanje labijala, doveli su do uspostavljanja starijeg stanja, pa je danas redovno:

- a) *pł* > *pj*: *snòpje* Dbr D V Đ M, *snòpja* Dbr, *kòpje* V, *Úskopje* Gb,
- b) *bł* > *bj*: *gròbje* Pl Dbr Mh Vd, *gròbju* Pr, *sàbjē* L, *dūbja* Dbr,
- c) *mł* > *mj*: *gfmje* P G V,
- d) *vł* > *vj*: *krāvje* Dr, *dřvje* R, *crěvje* J Mh P, *zdrāvje* L Gb, *zdrāvja* Gb Mh K, *zdrāvju* Č, *divjāč* Pr Mh K Vd, *divjā* J B, *divjē* L Pl J, *divjū* U Mh J, *divjāk* V, *divjaku* J.

4. Pojava destabilizovanja rezultata starog i novog jotovanja u skupinama *pł*, *bł*, *vł* i *mł* poznata je u manjoj meri i drugim ijekavskim govorima¹¹⁷, a posebno je izražena u govorima neposrednog dubrovačkog i konavoskog zaleđa. U Sutorini, Popovu polju i Trebinjskoj šumi zabeležili smo: *zēmja, sprāvja, stāvja, zòbjē, ùzimjē, jāvja, snòpje, zdāvje, gròbje...* Kod starijih informatora ovakvi likovi preovlađuju.

Jekavsko jotovanje

1. Po rezultatima jekavskog jotovanja govor Konavala se razlikuje od govora Dubrovnika i Cavta¹¹⁸. Ovde se redovno jotuju suglasnici: *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, *n* i *l* kada se nađu ispred *je* od *ē*.

¹¹⁷ Peco: GIH, 67, 87—88; Pižurica: GOK, 94; Vuković: GPD, 38; Vušović: DIH, 24—26; Stevanović: ICD, 36—37; Miletić: CG, 346—347; Čupić: GB, 56.

¹¹⁸ Budmani: Dubrovački, 152; Ivić: Dijalektologija, 140; Peco: Pregled, 76; Brozović: Cavtat, 502.

a) Na čitavom području nailazimo na potvrde u kojima grupa *tje* (*je < ě*) > *će*:

požúćela, Šćěpāna, lěćeli, izlěćeli, nalěćeli, čěli, čěla, óćeli smo, óšćeo sam, ně šćeli, izlěće, dđócerat, dđócerāš, dđócerāj, óćerō, óćerām, óćerali, pđócerāj, nāćerāj, išćerat, išćerāli, nāćerali, nāćerala, úćerāj kđóne, úćerālo, úćerali, úćerāt. . .

b) Potvrde za *đe* umesto *dje* su veoma brojne, pa susrećemo:

nāđes, nāđeli, uđedi, đějēm, žđėjalo/žđėjalo, óđejō, đěla se, požúđela, izlúđela, đěvēr, đěvera, usíđelica, osíđelica, usíđelice, kúđeja, kúđeju, kúđeļu, poněđěnik, poněđělak, něđeja/něđeļa, něđeju/něđeļu, něđejōm/něđeļōm, đěd, đědo, đěda, đědovi, prāđedovskā, đěca, đěcē, đěcu, đěcōm, đětetu, đěčětina, đěvōjka, đěvōjci, đěvōjku, đěvōj-kōm, đěvōjke, đěvōjāk/đěvōjākā, đěvōjčica, đěvōjčice, đěvōjčicu, vīđe, vīdes, vīđet, vīđecete, vīđela, vīđele, vīđeli, zā vīđela, nā vīđelo, đě, đěgoj, đěgoć, đěgođ, đěgod, óđe, óđeka, óđenākā, vóđe, vóđenā, óvđe, vóvđe, ónđe, nóđe, něđe, nīđe, līđe, svūđe, svūđ. . . đětělina, měđed.

c) Da grupa *sje* > *še* potvrđuju sledeći primeri:

košerícem, šenōkos, giúšenica, prđšek, óšenać, šěčām se, siúšed, súsedi, šěkira, šěkiru, šěkirōm, šěme, šemēnā, óšetijo, óšetili, šětovō, šětovāli, šětovāše, šeríva, šerívi, šerívōm, šér vūnē, pōšec, pōšekō, pōšekli, pōšeklo, šěkō, šěkli, úšekō, prěšekli, prěšekli, zasečeno, šedat, šedī, šedīš, šede, šedi, šedāli, šedō, šedala, šěli, šedali, pošedali, zāšednū, šedécī, šědnica. . .

Jotovanje susrećemo i u primerima gde su se *s* i *je* našli u dodiru nakon uprošćavanja suglasničke skupine, kao: *šedok* (*svě > svje > sje*), *šedđčila*, a javlja se i u primerima sa sekundarnim *ě*: *šeromášak, uskišělijo* i sl.

d) Za grupu *zje* koja daje *že* ima manje potvrda, ali zbog njene male frekvencije i ovi malobrojni primeri potvrđuju pojavu:

mřzet, mřzela, mřzelo, mřzeli.

e) Ovaj govor zna i za jotovanja skupine *cje < cě* koja daje *će*: *ćedilo, ćěpanica, ćěpalo*, a samo sporadično *ćetat, ćetā* (*cvě > cvje > cje*) jer je češće u upotrebi glagol *cāvćet/cāvťjet, cāvťi*.

f) Skupina *ně > ne*, pa imamo:

ožěđheli, ogāđheli, ù nedrima, zā nedrima, něžan, pocřhelo, šñěgovī, Nēmica, Němačkā, ali je samo: *něko, něšto, někī, pđnešto, nekoliko, někāko, někakve*¹¹⁹.

Navedene potvrde u prethodnim tačkama pokazuju da je stanje u Konavlima u vezi sa jekavskim jotovanjem suglasnika *t, d, s, z, c, n* skoro identično sa stanjem u istočno-hercegovačkim i crnogorskim govorima¹²⁰.

¹¹⁹ Sve potvrde za jotovanje već su navođene sa nazivima mesta u kojima su zabeležene u poglavlju o re-fleksima *ě* (ovde su ponovo date radi sistematičnosti). Tamo su navedeni i nejotovani primeri koji se danas mogu čuti. Sigurno je da se u ovom vremenu mogu očekivati paralelni likovi, koji se uspostavljaju pod uticajem standarda, ali naši pouzdani informatori najčešće imaju jotovane likove. Da su nejotovane forme novija pojava potvrđuju i lekseme lokalnog karaktera, jer se javljaju samo u jotovanom liku, kao na primer *šeríva*.

¹²⁰ Peco: GIH, 61—64; Vušović: DIH, 15—18; Stanić: UG, 106—108; Pižurica: GOK, 95—96; Stevanović: ICD, 34—36; Miletić: CG, 344—345; Čupić: GB, 54—55; Vuković: GPD, 44—47.

2) Nešto je složenija slika rezultata jotovanja grupe *lě*. Ranije je rečeno da se u Konavlima *l* supstituiše sa *j*, ali je u ovom slučaju ipak moguće rekonstruisati jotovanje. Danas na mestu grupe *lě* imamo dve mogućnosti:

a) *lě* > *le* kao u primerima: *dđle*, *lěti*, *sļepāčkī*, *sļepāčkū*, *lětnīkōvci*, *žēleznica*, *žēlezom*, *ļepše*, *ļēšnake*, *bijēlet*, *sļepōtiņa*, *kļēnovina*, *lētā*, *ļēkove*, *nāļļepšē*, *nāļļevšā*, *vōļela*.

b) *lě* > (*l* > *j*) > *je*, kao: *dđje*, *dđjek*, *dđjekā*, *dđjenākā*, *jěto*, *jěti*, *jětuje*, *pròjeće*, *premājeće*, *kōjena*, *kōjenima*, *obđjela*, *razbòjele se*, *razbòjeli se*, *mjělo*, *mjěli*, *sāmjelo*, *sāmjeli*, *nāsjednik*, *žējezo*, *žējeznica*, *žējezničār*, *žējezničkī*, *žējezničkōm*, *žējezničkē*, *pjěva*, *nājevak* . . .

c) Naporednost upotrebe *l* i *j* sigurno je poremetila doslednost jotovanja grupe *lě* i omogućila pojavu (doduše ne mnogo rasprostranjenu i ne kod najstarijih informatora) nejotovanih likova, kao: *lļēti*, *lļētnim*, *pròljeće*, *lļēvše*, *uljěvšat*.

Nejotovani primeri javljaju se u selima donje strane, i to kod nešto mlađih informatora. Na ovu pojavu su verovatno uticala dva faktora: već pomenuta zamena *l* sa *j* i govor Dubrovnika i Cavtata, gde je ova pojava takođe prisutna¹²¹.

3. Ijekavskog jotovanja labijala *p*, *b*, *v*, *m* u Konavlima nema. U celoj našoj građi nije nađen ni jedan slučaj.

a) Ovde je samo: *Kipjelovac*, *trpjjet*, *trpjeli*, *pjěškē*, *uspjeli*, *zàpjeni*, *pjeskòvito*, *pjěsma*, *pjěsmē*, *pjěsme*, *pjěsmi*, *pjěsmama*, *pjevāci*, *pjěvānie*, *pjěvāna*, *pjěvā*, *pjěvale*, *pjěvali*, *pjěvalo*, *pjěvālo*, *prìpjjevali*, *òpjjevāne*, *òpjjevāna*, *nàpjjevā*, *pjěvāj* . . .

b) Takođe i: *bjěčve*, *bjěčāvā*, *òbje*, *bjěži*, *bjěži*, *bjěžū*, *bjěž*, *bjěžalo*, *bjěžali*, *pòbjeć*, *pòbjeglo*, *pòbjegla*, *bjěžut*, *pòbjegō*, *pòbjegli*, *bjělice*, *bjělicā*, *bjělača*, *Bjělotina*, *Bjělotinē* . . .

c) Redovno je: *vjěra*, *vjěrē*, *vjěru*, *vjěrujem/vjěrujēm*, *vjěruješ*, *vjěrovat/vjěrovāt*, *vjěrovō*, *vjěrovāle*, *vjěruj*, *vjěrujite*, *vjětar*, *vjětra*, *vjětri*, *vjěćito*, *vjekòvito*, *vjěkovima*, *vjěncāt*, *vjěncāna*, *vjěncā*, *vjěncō*, *vjěncāla*, *vjěncāli*, *pròvjence*, *razvjěncāvā*, *vjěridbe*, *vjěridbu*, *vjěreni*, *vjěreničkī*, *vjěrijo*, *vjěri*, *vjěštāčkōg*, *vjěžba*, *svjěži*, *prěvjesili*, *sāvjes*, *zapovjědnik*, *svjěski rāt*, *pròsvjetni*, *rāvsvjetu*, *Pāvjěštine*, *zāvjet*, *zāvjetom*, *něvjesta*, *něvjesti*, *něvjestu*, *živjet*, *preživjet*, *živjela*, *živjelo*, *živjeli*, *doživjelo*, *dvjěsta* . . .

d) Nema jotovanja ni u grupi *mě*, i tu je samo: *mjěsto*, *mjěšta*, *mjěstu*, *mjěštanin*, *nāmješten*, *nāmještāj*, *nāmjesti*, *nāmjesto*, *mjěsēc*, *mjěsēcā*, *mjěsēcū*, *mjesēcā*, u *mjesēcū*, *mjesēcima*, *mjěri*, *mjěrit*, *izmjerijo*, *mjěri*, *zāmjerit*, *mjěrama*, *umjeren*, *umjerenō*, *zāmjerite*, *nāmjerijo se*, *nāmjeri se*, *prómjer*, *smjěli*, *smjěsē*, *smjěšē*, *mješanijē*, *nāmjesnici*, *izmjěñivā*, *mjěšinā*, *razumjet*, *gimjelo*.

Može se ovde postaviti pitanje da li su navedeni primeri potvrde da jotovanja labijala nema, ili ga je ipak bilo pa je *l* iz grupa *pl*, *bl*, *vl*, *ml* zamenjeno glasom *j*. Ovakvu pretpostavku opovrgavaju dva argumenta. Prvo, na osnovu već navođenih potvrda za paralelnost upotrebe *l* : *j* (u poglavljima o *ě*, sonantu *l* i u ovom poglavlju) može se videti da nema nijednog slučaja pojave glasa *l* u grupama *pě*, *bě*, *vě*, *mě*. Drugo, iz literature je poznato da ni ijekavski govori sa najdoslednije izvršenim jekavskim jotovanjem nisu proces jotovanja labijala u ovim grupama sproveli do kraja. Pogotovo ovaj proces nije sproveden do kraja u govoru neposrednog zaleđa, tj. u današnjoj istočnoj

¹²¹ Rešetar: Štok., 143; Brozović: Cavtat, 498 i 505. Verovatno je i u Dubrovniku i Cavtatu naporednost likova sa *l* i likova sa *j* dovela do ove pojave.

Hercegovini¹²². A najneposrednije zaleđe u jugoistočnoj Hercegovini (naši kontrolni punktovi: Sedlari, Žakovo, Lastva) takođe skoro da ne zna za jotovanje ovih grupa.

ASIMILACIJA KONSONANATA

Po ovoj vrsti glasovnih promena (sem manjih izuzetaka) konavoski govor ne odstupa od standarda, ni od drugih ijekavskih govora. Navešćemo samo najkarakterističnije pojave vezane za asimilaciju suglasnika.

1. I ovdje se uvek asimiluju po zvučnosti dva šumna suglasnika kada se nađu jedan pored drugoga zvučni i bezzvučni, odnosno bezzvučni i zvučni. Ova asimilacija je uvek regresivna.

a) Pored asimilacije po zvučnosti u okviru jedne reči, skoro uvek je susrećemo i u okviru izgovorne celine u proklizi i enklizi, kao u slučajevima:

is Kònavālā J, iš Komājā Km Dr, is kósā L, is kōga Pl, iš kućē Gb K V, is Cřnē Gòrē Ml R, ot Kòprivicā R, òt kravē Gb K Š, ot kózā Š D, òt kućē M, òt pjesāmā D, ot četiri Dr, ot svēga Dbr, òt sedam Gb, kòt kućē Č D, kot kòga K, ispot kríla L, nřs poje Gb, kròs poje R, us třpezu Pr, kat će bīt Č P, kat kòjēmo Dr, kat se vjēri Pl, kat se òsūši Dr,

z drřgē Km, z gòvedima Lj, z bròda Gb, z brádòm L, z gàletòm Dbr, z břda G, z drřštvoM Km, z grānice K, z dògovōrom M, z glāvatijem Dr, z drřgijem M K D, dvajēz godinā Km R Vd Pr, dvajēz dánā Vd.

b) Pored redovne asimilacije konsonanata po zvučnosti u okviru jedne reči, i u okviru izgovorne celine, u enklizi i proklizi, ovu pojavu ponekad susrećemo i u sandhiju kada u dodir dođu konsonanti različite zvučnosti s kraja jedne i početka druge akcentogene reči, kao u primerima:

nēkut pòc J, sāt šālujete V, sāt pò malo K, bjēš tāmō Dbr, mūs pòdē Dr, dà bōk pòmožē Km.

Da se u navedenim primerima ne radi o obezvučavanju konsonanta na kraju reči nego o asimilaciji po zvučnosti, potvrđuju sledeći slučajevi u kojima bezzvučni suglasnik s kraja akcentogene reči prelazi u zvučni pamjak ispred zvučnog konsonanta s početka druge akcentogene reči:

dvajēz dēvētē Pl, přije jēz břjo òbičāj Č.

2. Asimilaciji po mestu i načinu tvorbe podložni su konsonanti: *s, z, v, l, m, p.*

a) Kada se frikativi *s* i *z* u govoru nađu ispred prednjonepčanih palatalnih suglasnika, najčešće se asimiluju s njima po mestu tvorbe pa prelaze u frikative *š* i *ž*.

Do direktnog kontakta frikativa *s* i *z* i prednjonepčanih palatalnih glasova najčešće dolazi u proklizi, pa je tu ova pojava i najuočljivija. Tako se redovno javlja:

š nřm Gb L P, š nřime D Gb Dbr G V J R, š nē R, š nōme Š L Č V R, š nřma Pr L M Gb, pa i: nē šñele Lj,

iš Čilipā Dr, iž nēga Š Vd, iž ni Ml.

¹²² Peco: GIH, 64-68.

I kada nije u pitanju direktan dodir ovih glasova, nego su prednjonepčani glasovi *š* i *č* u susjednom slogu, može doći do asimilacije, pa se javlja:

šúša U, *šúšē* Gb, *šúši* Gb Vd, *šúšimo* U, *šúšijo* M B, *šúšilo* Gb Lj, *šúšila se* B, *ošúšit* R, *pošúšile se* Km, *prišúšilo* J, *šáčōm* Vd, *iž Vúšičā* Ml.

I ova vrsta asimilacije je najčešće regresivna, ali će se javiti i po neki primer progresivne asimilacije na daljinu, kao:

žēježnica Š Pr, *žēježnički* Dr, *žēježničkē* Pr.

I u ovom govoru će se javiti asimilacija frikativa *s* i *z* ispred palatalnih afrikata *č* i *đ* u čijem se rezultatu dobijaju glasovi *ś* i *ž*, kao:

grōžde Dbr Vd Mh, *gōžde* Dr, *išcerāj* K D, *ž đētetom* Dr U Lj, *ś čōška* Km.

Sve navedene slučajeve asimilacije frikativa *s* i *z* susrećemo i u drugim srodnim govorima¹²³. Međutim, zbog paralelnosti upotrebe *l* i *j* u Konavlima se vrlo retko, i kada se izgovara glas *l*, asimiluju glasovi *s* i *z* ispred *l*.

Moglo bi se reći i da je asimilacija na daljinu nešto češća u Konavlima nego u susjednim govorima.

b) U skupini *vn* sonant *v* se najčešće asimiluje po načinu tvorbe sa nazalom *n*, pa se javlja:

Dùbrōmnik R J D, *Dùbrōmnika* Pr Dbr D, *Dùbrōmniku* Dr P, *glamn̄na* Pr, *glamn̄ō* K, *glamn̄ē* K, *glamn̄ē svōjtē* Dr, *ōsnōmn̄ē* M, *dāmno* Dr R L, o *damn̄inā* J, *rāmno* R Đ, *Rāmni* Vd, *izrāmnilo* D, *nārāmno* R.

Redovno je *gúmno* (u svim mestima), što potvrđuje običnost skupine *mn* u ovom govoru.

Ova asimilacija po nazalnom načinu tvorbe je karakteristična i za Cavtat i Dubrovnik¹²⁴, a nije nepoznata ni u susjednim hercegovačkim govorima¹²⁵. Zabeležena je i u crnogorskim govorima¹²⁶.

Profesor Peco navodi da su u istočnoj Hercegovini običniji primeri sa neizmenjenom grupom *vn*, međutim u Konavlima su primeri sa neizmenjenom grupom *vn* prava retkost.

c) Ovde nalazimo i progresivnu asimilaciju sonanta *l* po načinu tvorbe prema prethodnom nazalu *m*. Sasvim su obični primeri:

mnijēko Vd D K Pl Km, *mnátijo* Dbr, *omnátili* D, *imnāči* Vd, *mnādiku* D, *mnādōs* R V Č M D B, *mnādosti* Pr, *ōmnadina* R, *mnād* G Pr, *mnāda* D, *mnādi* P Gb L G Dbr, *mnādē* V D, *mnādijem* Gb, *mnāđi* Dr G, *mnāđā* Gb, *mnadīca* Gb, *mnadīcā* R, *mn̄n* D Gb, *mn̄ni* Dbr, *mn̄nā* Gb.

Budmani kaže da u Dubrovniku „ima ko govori i *mnad*“¹²⁷. I u jugoistočnoj Hercegovini, u našim kontrolnim punktovima, beležili smo *mn* umesto *ml* kao čestu pojavu.

¹²³ Peco: GIH, 95—96; Vuković: GPD, 47; Vušović: DIH, 27.

¹²⁴ Budmani: Dubrovački, 158; Brozović: Cavtat, 501.

¹²⁵ Peco: GIH, 94; Vušović: DIH, 27.

¹²⁶ Rešetar: Štok., 115.

¹²⁷ Budmani: Dubrovački, 158.

Pitanje je otkuda u celom sistemu regresivnih asimilacija pojava ove progresivne. Verovatno je sistematsko pojavljivanje skupine *mn* umesto *vn* doprinelo da se *mn* uopšti i umesto skupine *ml*.

d) I sonant *m* kada se nađe ispred ploziva *t*, *d* i *k*, frikativa *s* i *š*, afrikate *c*, u procesu regresivne asimilacije po mestu tvorbe prelazi u sonant *n*, pa se, kao uobičajeni, javljaju sledeći primeri:

pāntit D, *nē pantīm* D, *ūpāntijo* L, *zāpāntijo* Pr, *zāpāntit* Pr, *zāpānti* R,

sedandēsēt Pr Km L, *osandēsēt* Lj Č M Đ,

ò stōnka R, *kŕnka* P,

kònsije Pr Č D,

zīnskē Gb Dr, *zīnskōga* Pr, *òsanstō* R Pr, *mōnci* d.

Ovakva asimilacija sonanta *m* poznata je i drugim srodnim govorima¹²⁸.

e) Kada se ploziv *p* nađe ispred frikativa *s* i *š* i afrikata *č* u pojedinačnim primerima, on u procesu asimilacije prelazi u sonant *v*. Tako redovno nalazimo:

kāvsa L, *kāvse* Pl, *kāvse* Gb, u *kāvsam* Pl, *kōvča* Vd, *kōvčica* Km i ponekad *ļēvše*, *uļēvšat* Đ.

Ova pojava zabeležena je u Dubrovniku, Cavtatu i srodnim hercegovačkim govorima¹²⁹.

DISIMILACIJA KONSONANATA

1. Disimilacioni procesi u konsonantskim skupinama nisu tako česta pojava u govoru Konavala. U velikom broju narodnih govora, pa i u susednom istočnohercegovačkom, do disimilacije najčešće dolazi u skupinama od dva nazala¹³⁰. Međutim, u Konavlima je uobičajena pojava da se dva nazala izgovaraju jedan pored drugoga. Oni se ne razjednačavaju, pa je redovno: *gūmno*, *ògrōmno*, *tāmno*, *mñđgo* (*nđgo*), *sedāmnēs*, *osāmnēs*, *đīmiāk*, *sūmiām*. . . A videli smo da se u procesu asimilacije pojavljuju skupine od dva nazala umesto drugih skupina.

a) Uočljiva je disimilacija frikativa *s* u govornom nizu. Jedan od načina da se izbegne udvajanje identičnih glasova u sandhiju je i disimilacija. Kada se *s* kao finalni glas predloga ili čak i akcentogene reči nađe ispred glasa *s* kojim počinje naredna reč, on u procesu disimilacije po mestu tvorbe prelazi u prednjonepčani frikativ *š*. (Ovo se odnosi i na *z* koje je u procesu asimilacije po zvučnosti u sandhiju prešlo u *s*.) Tako će se često susresti:

iš sēla D, *kroš svōju* R, *krōš sela* P, *beš svēga* P, *ú naš su óđe* D, *ú naš se zōve* Dbr, *ú naš se kážē* Pr, *jā bi važ zvō* Km, *vāš sklādnē òbraze zagovōrijo* L, *a jēš sūša* K, *dānaš su izgūbili* P, *šēš strāmācā* Dr, *dvādeš sēdmē* R.

Ovo nije jedini način uprošćavanja navedenih konsonantskih skupina u sandhiju, ali je kao jedna od pojava karakteristična za Konavle.

¹²⁸ Peco: GIH, 93—94; Vušović: DIH, 27; Vuković: GPD, 29; Pižurica: GOK, 100.

¹²⁹ Budmani: Dubrovački, 157; Brozović: Cavtat, 502; Peco: GIH, 94; Vušović: DIH, 27; Vuković: GPD, 28.

¹³⁰ Peco: GIH, 97.

b) Verovatno je disimilacioni proces po načinu tvorbe i u skupini *vl* koja daje *bl* u primerima:

dóble R Ml, *òdòblē* Pr D, *òdòblēn* Dr.

UPROŠĆAVANJE SUGLASNIČKIH SKUPINA

Inicijalna pozicija

a) U distribuciji konsonanata po pravilu se uprošćava inicijalna skupina u kojoj je na prvom mestu neki od ploziva, a na drugom neki drugi šumni konsonant, tako što se ploziv gubi.

Redovno ovde:

pš > *š*: *šēnica* Dbr D B Vd Pr R Mh Đ P, *šēnicē* Č Dr Gb, *šēnicu* Mh J G, *šēnišnō* Gb Vd, *šēnišnōga* Dbr, *šēnišnē* Gb,

pč > *č*: *čēla* Č L D K Mh, *čēlē* Đ V Ml P, *čēlu* M Vd G Gb,

ps > *s*: *sòvat* Km, *sūje* Mh Vd, *sēto* J B D,

pt > *t*: *tića* Č Km M D B, *tičēha* Dr,

kć > *ć*: *ćēr* Gb K Pr Dr P, *ćēri* Km, *ćérkē* M R, samo smo jednom zabeležili *ščēri* Gb,

dl > *l*: *lijēto* Č V, *lijētom* R Đ, ali i *glijētom* R.

Pojava gubljenja ploziva iz inicijalne pozicije ima daleko širu areu. Većina navedenih uprošćavanja je poznata i susednim govorima¹³¹.

b) Zanimljivo je da se sonant *m* iz inicijalne skupine *mn* u ovom govoru ponekad gubi kao i plozivi. Pored primera u kojima se ova skupina čuva, pojaviće se i slučajevi gubljenja sonanta *m*, kao:

nđgo Š Đ Gb V K Dbr P, *nđgi* Đ Vd Dbr K.

Medijalna pozicija

Pored opštih asimilaciono-disimilacionih procesa (o kojima je bilo reči) koji dovode do uprošćavanja suglasničkih skupina u medijalnoj poziciji, iz te pozicije mogu pojedini suglasnici da se gube.

a) Može se gubiti jedan od ploziva iz skupine od dva ploziva, kao:

klūko Š, *klūku* D, *klūkā* Dbr, *otèretile* Ml.

b) Takođe, može da se gubi ploziv iz skupine sastavljene od ploziva i nazala. Tako se gubi *d* iz skupine *dn*, kao u primerima:

pānē G K, *òpanē* K, *òpanū* Dr, *pròpanē* Gb, po *pónē* Gb, *onòmane* J, *jāna* Dbr D, *jāni* vládika R, *jēno* B, ali su znatno brojniji slučajevi u kojima se ova skupina čuva. Potvrde za čuvanje ove skupine u primerima *pódnē*, *onòmadne*, *jādna*, *jèdno* zabeležene su u svim mestima.

Najčešće se gubi ploziv *g* iz skupine *gn*: *jāne* G Gb, *jāneta* Gb Dr, *jānci* Dr, *òjañi* Dbr D Dr, *òjañila* J Vd Dr.

¹³¹ Peco: GIH, 102; Budmani: Dubrovački, 159; Brozović: Cavtat, 501; Rešetar: Štok., 150.

Pojava gubljenja ploziva iz ovih skupina poznata je i susednim govorima¹³².

c) Ponekad se plozivi iz medijalne skupine *ts, ds* gube, pa će se javiti:

bràskī Pr, *gràskī* Km M P, *gràskije* R, *beògraskī* Pr, *gòsposkō* Ml.

Međutim, i u ovom govoru može doći do afrikatizacije ove skupine, pa se susreće: *bràckī* Gb, *gràckō* R, *gòspockā* Pl.

d) I ploziv *k* iz medijalne skupine *kš* gubi se u nekim slučajevima, kao:

lāše Km D Dr, *lāši* P, *nājlašē* Pr, *mēše* Đ Pl D, *mēšā* J.

Pored ovakvih primera u kojima se skupina *kš* uprošćava, javljaju se i znatno brojniji slučajevi u kojima se čuva.

e) U Konavlima se redovno gube frikativi *s* i *š* iz medijalnih skupina *sc* i *šč*:

prāca D Dbr Km Gb, *prāci* K U Mh, *prāce* Gb Pr, *prācima* J K Pr,

prāčička U, *prāčevinu* D, *ūbručić* M D K Dbr Vd Pr V Km Pl, *ūbručice* L P, *ičēšjat* L, *ičēšjāna* M L Km Pl K.

Ova pojava je karakteristična za dubrovački govor¹³³.

f) Sonant *l* može da se gubi iz skupina *šl, sl*, pa se sporadično javljaju primeri: *lšo* se daleko Dbr, *dōša* cisterna, *dōša* kliša J, *mī smo dōši* R, *dōši* su Km, *pōši tāmō* M, *pōše* đevōjke D.

Finalna pozicija

U finalnoj poziciji redovno se uprošćavaju skupine *st, zd, št* tako što se gubi ploziv:

kšs U, *Tšs* R, *pšs* Đ Č M Dr D, *liš* P Dbr G, *gšs* K, *rās* B Đ, *všs* kāmēna D, *čās* Đ Č, *mās* K, *sāvjes* Dr, *všjes* R, *prōšlōs* Pr, *bōlēs* B, *mnādōs* B D M Č Pr R V, *mīlōs* R, *ūdājenōs* U, *žālōs* J, *stārōs* D Pr Gb, *svēčanōs* R, *čīs* D, *prēs* Dbr, *zāpres* D, *òples* Dr, *pōjes* G, *šēs* Km Ml R Č Dr P Vd Lj Pr Dbr D, *jedānēs*, *dvānēs* . . .

prīš D, *prīž* Č, *grōz* Dbr Vd D V Ml.

Uprošćavanje ovih skupina u finalnoj poziciji je pojava svojstvena velikom broju narodnih govora, i o njoj nije potrebno ovde posebno govoriti.

¹³² Pojava gubljenja ploziva iz ovih skupina poznata je i susednim govorima, isp: Peco: GIH, 103; Vuković: GPD, 3.

¹³³ Budinani: Dubrovački, 159.

III

AKCENAT

OPŠTE NAPOMENE

1. Govor Konavala pripada govovima sa četveroakcenatskim sistemom. Izdiferencirana su dva akcenta silazne i dva akcenta uzlazne intonacije. Neakcentovana dužina javlja se samo u postakcenatskoj poziciji. U principu su silazni akcenti vezani za prvi slog višesložnih reči, a jednosložne reči znaju samo za silazne akcente. Finalni slog ne može biti pod akcentom.

Činjenica da se uzlazni akcenti mogu javiti na ultimim dvosložnim proklitika (i na ultimim akcentogenim reči koje ovde relativno često mogu preuzeti ulogu proklitika), kao i na jednosložnim proklitikama, ne isključuje četveroakcenatski sistem, jer proklitike u ovim slučajevima postaju inicijalni slogovi višesložnih izgovornih celina.

2. Brojne pozajmljenice uključile su se u potpunosti u četveroakcenatski sistem, tako da ćemo u njima vrlo retko naći silazni akcent van prvog sloga. Kada su u pitanju pozajmljenice, ovde, kao i u Dubrovniku, možemo govoriti o tzv. hipernovoštokavskom pomeranju akcenta prema početku reči, pa se javljaju najčešće akcenti tipa: *rèpublika*, *Amerika*, *tùrizam*, *mèrcèdes*, *kòmisija*, *pòlitika*. . . (u poglavlju Iz leksike date su brojne potvrde).

3. Vokalno *r* može biti nosilac sva četiri akcenta i neakcentovane dužine (potvrde su date u poglavlju o vokalima).

KANOVAČKO DULJENJE¹³³

1. Nestabilnost uzlaznih akcenata u dvosložnim i trosložnim rečima, kada se nađu ispred kratke ultime, odvaja u akcenatskom pogledu ovaj govor od srodnih mlađih ije-kavskih govora.

a) U dvosložnim rečima ispred kratke ultime nalazimo pojavu duljenja kratkouzlaznog akcenta:

---

¹³³ O kanovačkom duljenju kao akcenatskoj pojavi i njenoj rasprostranjenosti u srpskohrvatskim govovima ima dosta podataka u literaturi: Vuk: Rječnik I, 295; Miličević: Kneževina, 118; Đorđević: Kanovački, 132—139; Rešetar: Betonung, 37; Belić: O čakavskoj, 29—30; Ivšić: Prilog, 149—150; I. šić: Šapinovačko, 116—118; Moskovljević: Dijalektološka karta, 1064—1065; Ivić: Galipoljski, 28; Hraste: Kanovački: 59—75; i drugi.

jěcam J K U Dbr D Pr Km P Pl, *jěcma* Dr J Lj Vd G Gb, *bója* J, *Bóžić* P, *žěna* Km, *sěla* G V Km Ml, *sěstra* Pr Gb, *pótok* R, *ótac* Km, *lóa* J, *sěstre* Pr Gb, *snáha* Č, *jědra* na čámcu Ml, *dóbro* J Km, *dóbna* Č, *bliski* V, *dánas* Km, *bóme* M, na *měku* důšekú Mh, *měki* Mh, *bórbu* Đ, *jěsam* Km, *nósit* D Mh D, *nije* Dr J, *lěglo* je dijěte D, *mógli* R, *rěkla* Dr D R, *rěkli* Dr J Dbr Vd Gb Km M, *išla* Dr L R, *išlo* J V Gb P, *išli* K Vd Pl, *póšla* Đ P L U Mh Dr, *póša* Km Dr, *póšlo* Đ Km K U Dbr, *póšle* Km J, *póšli* Dbr D Ú G Ml R, *dóšla* Dr J Ú Mh Dbr D V Gb L Pl R Č, *dóšlo* Dr U Gb J Dbr B D V Km P Đ R M, *dóšle* Mh Km Pl M, *dóšli* U Dr J Gb Vd Mh D Pr V Km L Ml Pl Đ R Č, *nášlo* Đ, *nášla* Mh R L, *nášli* L Đ R, *próšla* Dr G, *próšlo* Dr, *próšli* Pr R, *sášla* Dr, *sášli* P, *prěšla* J, *prěšlo* Dbr, *prěšle* Mh, *zášlo* Dbr.

Međutim, u istoj toj poziciji i kod istih informatora javiće se i brojne potvrde kratkouzlaznog akcenta:

Bóžić Pr Gb, *Úskrs* Gb, *život* Č, *kosa* Dr, *gróba* R, *nóga* Dr, *kóna* Km L, *sělo* M Km Dr, *sěla* M L P G, *žěna* L G Pr Dbr Dr Č M, *žěne* P Gb V G, *ótac* Pr Km L Č M, *sěstra* Dbr Gb L, *sěstri* Gb, *sěstre* M Č Dr, *rěkli* Dr Gb Km P Č M, *mógli* V Pr Km, *nije* M, *dóbro* Dr Km L Č M, *móje* Dr L, *dánas* Km M Č, *svòje* Km, *něgov* Č, *čásno* Č, *lásno* Č, *bóme* M, *išla* Č U P Gb, *išlo* M Gb Dr, *išli* Pr Mh, *dóšla* Dr, *dóšle* V, *póšle* V, *póšlo* Vd.

Reklo bi se da primeri bez kanovačkog duljenja nisu novija pojava, nego da naporeda postoje kao fakultativne varijante, tj. da kanovačko duljenje nije sistematski zahvatilo ovaj govor nego je primljeno kao jedna od akcenatskih varijanti.

b) Kao dokaz za prethodnu tvrdnju mogla bi poslužiti i pojava nestabilnosti dugouzlaznog akcenta u dvosložnim rečima ispred kratke ultime. Kao što nalazimo naporeda pojavu primera tipa *žěna/žěna*, tako isto nalazimo i varijante tipa: *lěđa/lěđa*. Pojava skraćivanja dugouzlaznih akcenata ispred kratke ultime nije dominantna, ali su sasvim obični primeri:

stáblo R Mh, *náčin* J, *stábla* R, *svíla* Vd, *vřste* U, *tvřdo* Mh, *lěđa* Vd D, *gláva* B, *dávno* V, *mírni* Gb, *vřata* Gb, *plátit* Mh, *vřúca* Dr, *znáte* Dr, *mřtav* Gb L, *mřtva* R L, *mřtvu* L, *víno* Đ, *stránci* Č, *gládan* Pr, *žědan* J, pa i: *poláko* M Ml Km.

Naravno, naporeda sa navedenim primerima javljaju se i primeri sa dugouzlaznim akcentom, kao uobičajeniji:

stáblo, *náčin*, *stábla*, *svíla*, *vřste*, *tvřda*, *lěđa*, *gláva*, *dávno*, *mírni*, *vřata*, *plátit*, *vřúca*, *znáte*, *mřtav*, *mřtva*, *víno*, *stránci*, *poláko*, *gládan*, *žědan*, i to kod istih informatora.

c) Alterniranje kratkouzlaznog i dugouzlaznog akcenta u dvosložnim rečima i nezjednačenost akcenta prideva neodređenog vida verovatno su uticali na pojavu *trovarijantnog* akcenta dvosložnog radnog glagolskog prideva:

bíla Pl M Č Pr R L P Km Gb G Pr D Dbr Mh Dr, *bíla* Dr J U Mh Pr V Ml R M, pa i *bíla* Dr Ml Gb Pr D K Mh, *bílo* M Č Pr Đ Ml P Gb V G Vd Dbr Lj Mh, *bílo* Dr J U K J Mh Pr G V Gb Km P Ml Č M, *bílo* M Č R Ml P L Km Gb V G D Mh Vd J K U Dr, *bíle* Pl Pr Dbr, *bíle* Dr J V Ml Km, *bíle* Dr R Pl P L Pr D Mh J, *bíli* Vd Ml V Pr, *bíli* U Dr M, *bíli* Dr M L Pr Gb G Vd U, *dáli* V Ml Pr, *dáli* U P, *dáli* P L Dr U, *zvála* Ml, *zvála* Đ Ml Vd, *zvála* L Pr B K.

d) Na pretposlednjem slogu trosložnih i višesložnih reči, ako je finalni kratak, umesto kratkouzlaznog akcenta može se javiti kratkosilazni:

domaćin L R Č Gb, *veselje* Dr B J Pr Gb M Č L, *milđsti* L, *vručini* Dr, *pomđci* L, *dijālet* Pr, *grmēna* Dr, *Burdžlez* L, *Bjelđša* L, *višina* Km, *nebēsa* Km, *površini* L, *imēna* Pr, *beškōta* Gb, *živđtu* Pr, *glamni* Pr, *vremēna* Pr,

dubđko U, *dalđko* U K Km, *izdalđka* D, *poštēno* L, *nepoštēno* L, *vesēla* Č, *večēras* Km, *zelēna* Km,

donēsi Dbr, *vesēli* L, *provēli* Pr, *izāšla* U, *pomđgla* J, *pomđgli* Km, *pomđzi* L, *utēkla* L, *iznēsi* L, *dovēdi* L, *dovēzi* L, *poklđpi* D, *poklđpit* Gb, *oīšla* L, *ožēnit* M, *ladđvat* M, *nakōtit* Km, *porođilat* Km, *govđrit* Pr Km, *obnemđgli* M, *posđli* M, *ogladni* M, *ožēdni* M.

Treba istaći da su daleko brojniji primeri u kojima se javlja kratkouzlazni akcenat.

Kratkosilazni akcenat na penultimi razlikuje se, po akustičkim osobinama, od kratkosilaznog akcenta u inicijalnom slogu. To je kratki akcenat koji po početnoj realizaciji, po porastu tona i intenziteta, podseća na kratkouzlazni, ali kod koga u drugom delu sloga i ton i intenzitet naglo opadaju kao kod kratkosilaznog akcenta; za ovaj akcenat se može reći da je jedna od varijanti kratkouzlaznog akcenta u kanovačkom položaju.

e) U ovom govoru se proklitike dosledno ponašaju kao sastavni deo reči uz koju stoje, pa, verovatno, zbog toga dolazi i do pojave da se na inicijalnom slogu dvosložnih reči sa kratkom ultimom, ako se ispred njih nalaze jednosložne proklitike, umesto kratkouzlaznog (ili kanovačkog dugouzlaznog), ponekad javlja kratkosilazni akcenat:

i mēded Pr, *po nđci* L, *u sēlu* Km K, *na kōña* J, *na kōnu* L, *na kōne* Gb K, *i žēna* Pr, *za vđla* L, *pa đri* L, *i jēsno* M, *na sānduk* M, *na Bđžić* K, *i kļpus* K, *i pātña* Gb, *o dđma* Km, *i pđrez* L, *pa dđbro* Pr, *u dđgu* L, *kro život* Km Pr.

Ovaj kratkosilazni akcenat istih je aksutičkih osobina kao i kratkosilazni u kanovačkom položaju na penultimi trosložnih i višesložnih reči. Činjenica da se akcenat u ovim slučajevima nije preneo na proklitiku potvrđuje njegovu drukčiju prirodu.

Inače, sve navedene reči pojavljuju se kod istih informatora i u još dve akcenatske varijante, ili sa kratkouzlaznim ili sa dugouzlaznim akcentom.

f) Kanovačko duljenje kratkouzlaznog akcenta u dvosložnim rečima pred kratkom ultimom, i pojava kratkosilaznog u trosložnim i višesložnim rečima na penultimi ispred kratke ultime, nedvosmisleni je uticaj dubrovačkog i cavtajskog¹³⁴ govora.

Na osnovu naše građe prikupljene na terenu, možemo reći da je ova pojava poznata konavoskom govoru, ali nije u potpunosti postala sistem. Dovala je do potpune nestabilnosti uzlaznih akcenata u kanovačkom položaju i do pojava dvoakcenatskih i troakcenatskih varijanti.

PRENOŠENJE AKCENATA NA PROKLITIKE

Da je novoštokavska politonija u potpunosti zahvatila ovaj govor, svedoči i skoro dosledno prenošenje silaznih akcenata na proklitike. Naravno, rečenični akcenat ponekad uslovljava da se ovaj proces ne vrši, ali su takvi primeri retki.

¹³⁴ Budmani: Dubrovački, 160, 157; Rešetar: Betonung, 37; Hraste: Kanovački, 69, 74; Brozović: Cavtat, 502, 503.

Silazni akcenti se prenose na predloge i veznike, a često i akcentogene reči preuzimaju ulogu proklitika, naročito brojevi.

1. a) Nalazimo brojne potvrde za prenošenje silaznih akcenata na predloge bez promene intonacije:

ù *grād* M P Pr Dr, ù *lōv* L Gb, ù *jāz* R, ù *lūd* M, ù *mrāk* Dr, ù *dōm* L, ù *sūd* Ml L, ù *brōd* Dr, ù *Bēč* Gb, *nā vrāt* B Dr, *nū dān* R Mh Dr, *nā zid* D, *nā rēd* Pr, *nā drōb* L, *nā stō* Č, *nā vōz* Gb, ù *pēc* L, *sā mnōm* Dr Ml L Km Dbr, *pō dvā* Dbr K P Gb B, *pō trī* Pr Dbr J U Dr,

ò *strāha* R, ò *stīda* R, òd *rēda* R, ò *dūba* D, ò *zrāka* J, ù *grāda* R Ml Dbr K Dr, *zā kūma* L, ù *rūku* M Gb D Vd, ù *dūšu* M, *zā zīmu* D, *prī glāvu* Km, ù *Dūbē* Gb, ù *mēso* J, *zā lūda* Km, *nā pŕvū* Dr,

ù *boga* M Gb, ù *svijet* M, *nā brode* R, òd *roda* K, *zā bedēm* B, *krōz mozak* Pr,

ù *zemju* R, ù *kose* L, ù *vodu* Vd Km, *nā noge* L Dbr J Dr, ù *jesēn* R P, ù *prsi* Gb, ù *starōs* L,

nā uje Dr Dbr K, ù *uho* Č, ù *grožde* M, ù *oku* Km, ù *moru* Ml M, *nā tli* Gb J, *nā ruvo* L, *nā grobje* Pl, *dō neba* Pr,

ù *sto* Dbr, ù *nešto* M Dbr, ù *nekū* M, *pō tobōm* Km M, *prē sobōm* Pr M, ù *onōm* V, *zā stara* M, *nā sitno* Dbr J U, *nā lako* Đ, ù *toplo* J, ù *dugo* Pr, ù *dubje* J, ù *doma* R Gb J, *pō pola*, *pō dvije* D Lj, *dō osam* Dr, *pō deset* D,

nā koñima Dr, òd *kamena* R, *nā vrijeme* Km, ù *planinu* L, ù *dubinu* J, ù *srijedu* R, *prī nekijem* Vd, *pō petere* Gb, *pō nekoliko* P,

pa i na negaciju: *nē vajā* J, *nē poznā* Č, *nē poznās* Ml, *nē poznajū* Dr. . .

b) Kada je rezultat prenošenja na dvosložne predloge kratkosilazni akcentat, on je uvek na prvom slogu predloga, kao:

òkō *vrāta* Mh, ùza *strānu* Gb, *prēko pōdnē* M, ùza *nē* Km, òkō *nē* Đ Mh,

òkō *ruva* L, *pōkrāj mora* Ml, òkō *nega* L, *prēko nega* M, *prēdā n* Pr, ùza *nē* Km, *krōzū nu* Pl, *mēdū nas* Km, òkō *nas* U, òkō *nili* J, *mēdu nima* U.

c) Često je ovo prenošenje i na veznik *i*:

ì *sīn* Dr J, ì *mūž* Dr Đ, ì *dvā* G, ì *trī* K Dbr G Đ, ì *pēt* Dr U Dbr V Gb Đ Km, ì *šēs* D G L, ì *pō* Dr Dbr, ì *vrāga* Đ, ì *zēca* Gb, ì *ziāta* Km Gb, ì *sīna* V Gb, ì *žēdan* D, ì *glādan* D, ì *bilo* D, ì *bila* L,

ì *kolo* M, ì *đeci* Gb, ì *jedna* Lj, ì *dvije* Dr Lj Gb Đ Mh, ì *osam* Dr Pr Km, ì *devēt* Pr Gb L P, ì *onī* D, ì *doma* K, ì *ondā* V Pr, ì *vše* Vd Đ, ì *prije* Dbr Gb L Mh, ì *četvero* Gb, ì *petere* Pr,

pa i na daljinu kada se veznik i predlog ponašaju kao dvosložna proklitika: ì *u poje* Km, ì *u dvije* D.

d) Javlja se prenošenje silaznih akcenata bez izmene intonacije na akcentogene reči koje preuzimaju ulogu proklitika, kao:

štā *jā* Dbr Vd V P, štā *tī* Vd, svē *nās* M D, svē *trī* L, svā *trī* L, svē *tō* L,

štā *imā* D, kō *imā* P, mōre *bit* Pl.

2. Znatno je č.šće prenošenje silaznih akcenata na proklitike u čijem se rezultatu javlja kratkouzlazni akcentat, a u značajnom broju slučajeva i dugouzlazni.

a) U našoj građi našli smo brojne potvrde za ovakvu vrstu pomeranja silaznih akcenata na predloge, pa ih navodimo kao ilustraciju širine i stalnosti pojave:

nà pūt Pl, nà krāj M R Dr, pòd nīm L Pr J, òd nē L V B Pl Č M, ù nōm L U D Km Mh J, kòd nās G, zà tāj Vd, nà tō Km L Dr J P R Vd, ù tōm M, pò tū Mh L Gb Č R, pò tē Ml Km G,

ò stōnka R, nà sūnce D Vd Lj, kròz vrāta Mh Dbr, ù škōlu Đ Lj Mh K Gb, ù Jūtōm Lj Dbr, ù Dūbōm Dr, ù štīrku Dr, ù cřkvu Č Pl P B L Dr Gb, ù tvřđi Đ, nà vrāta M Km Dbr, nà mājku Gb, pò Bāčkōm Km, ò svōjtē Dr, òd mūrvē J Gb, òt kārte K, ò sūšē Gb, zà cřkvōm Pr Lj Dr M, bēz Lūkē Dbr, ìz mōga Dr D, ù mōmu Gb, ù svōmu Km, ìs kōga L Pr, pò kōme L, ù dōnōm K Lj, ù rīmskū L, ù stārē Gb Đ, pò skūpē M, prì stārōm Lj,

pò mūrvara Dbr, prēd vrātima D Vd Dbr,

ù mnin B Pl, ù špag J, ù rat Gb R, nà pjat K, nà pod Dbr, zà prs D, nà smrt R, nà sve Đ, nà lak R,

ìz vrta Dr, zà brata Dr, òd rata Gb Km, pò kamēn Đ, pò mjesēc Đ, nà istōk L, ù času Č, ù cara L, ù Risnu Dr, òd gusta Gb K,

ìz brda Dbr, zà jeta Dr P, pò žito Pr, nà kluko Dbr U, nà mjestu J Ml, nà zdravje Č L, ù čudu Pr, ù nēdra Dbr, ù ime L,

nà pjacu V Dr, nà pašu Gb Km V K Dr, nà misu Gb J, nà kući Gb Km V K Dr, nà sreći L, nà ure R, nà poštu R, nà nīvi M, ù mladōs Pr, ù smokve M, ù šumu L Ml Km, ù pjesmi R, ù bačvu J Dbr, ù teću Vd Gb, ù knīgu D, ù šaku D, ù Lastvu K, ù Boku Mh, ùz draču V, ùz gusle M, ùz Bosnē R Pr, zà pare Dr R, nà svadbu R, nà rpu Km, nà Grudi Pl G Dr, pò voji Ml, òd vunē Gb Dr, ò dīnē Đ, òd bañē M R, òt kučkē J, ò stokē J, òd robē Pl K, òt kravē Gb K J, ù barām Lj, ù kīgām B Gb, ù vrečām L, ù kučām Pl M,

ù mene U Gb Dbr Mh B J M R Đ Km, pò sebi U B K Gb Lj, ù tebe M U, ù nega Km L Dr U J Pr K, nà temū M L Gb R J, ò tegā Gb Vd J Dr Pr, sù tijem V D J Lj, ù onō K, sù čijem D, ù nekō L,

nà drugi Ml L V D Km Dbr, ù dosta D K J L K, ù malo Lj J K D, nà više Vd Dr, nà grešo Dr, ù vrelu J Vd, ù gorī Đ, nà istōm Gb, nà desnōm Dr, pò turski Gb, pò naški Vd, zà kadā Lj, dō sadā M,

ù Šibenik K, nà poslūhu L, dō doktora Dr, ìs Komājā Km Dr, ù popōvā Vd, ù Čilipe Gb, ù svatove L, nà koñima L Gb J K,

ù projeće Vd, òd jañeta Gb, zà videla Gb, dō kojēnā J, ù nēdrima Vd Dbr, ù brdima Ml,

ù Kanadi Dbr, ù baštinu R Lj M, ù tećici K, ù konobu P, ù pastrvu P, ù švajeru Đ, ù křpici Vd, nà udicu Đ, nà odrini Pl, nà srijensu J, nà skrīnu Gb, nà godinu Gb R L, nà nadnicu Km, nà mlinicu P, òt potrebē L Lj, ò stotinē Km, nà kokoši Vd, ù vrećice K, nà balice K, nà pečice Lj, kròz novine Vd, kròz kīgazine Pr, nà babine Dr, òd maslinā Lj Dbr, òt poklādā Vd, pò godinām M, ù Brotnicām D, ù bječvām Gb,

ù nekoga M, nà lijevōm R Dr, nà velikō Dbr, ù drugōga U M Đ,

ù Čilipima V Km, nà ugovōre J L, prì krajevima Dr, nà gubičimu D, pò nekoliko Km Vd.

b) Kada se silazni akcenti prenose na višesložne predloge sa promenom intonacije, u rezultatu tog prenošenja javlja se uzlazni akcenat na finalnom slogu predloga:

ispřè cřkvě Đ, překò Strāvčě D, izù Jūtě Pr,
prema drugōj D, okò tegā L, ispò stokē D, međù lave L,
prekò godinē Pr, prekò bubřegā Gb.

c) Kao što se može i očekivati, redovno je prenošenje na negaciju:

nè dāj Dbr, nè znām Dr Lj Dbr Pr Km P, nè rānim D, nè pāntim B, nè nādū V,
nè jūbi Dr, nè dōdē Dr Vd, nè rādū P, nè lūcim Dbr, nè slūži Km, nè kážem Dbr, nè
mnāčim J, nè krēcē Dr, nè smētā Dr Đ R, nè rādi Dr U P R M, nè pītā Dbr Đ, nè lūtā
R, nè pričām L, nè šūši Gb,

nè bi M, nè perē Đ, nè idē Dbr R, nè krizmā P, nè molī Km, nè nosī Mh Dbr Gb
Km, nè rečē Km, nè falī Km, nè gledā R, nè padā R P, nè piješ Mh, nè kaštri Vd, nè
čisti J Lj, nè sije Dr Pr, nè vidim Dbr, nè legū D, nè dajū Dr, nè čuđim Dr, nè spat R,
nè budē Dr D V,

nè prešite Km, nè vadimo J, nè rečemo G, nè smijete Dr, nè vjeruješ Ml, nè
mejēmo Gb.

d) Prenošnjem su zahvaćeni i veznici: *i, ni, a, da, te, dok, ka*

ì pūt L, dà bōg Km, à jā Č Km L, ì tī B Dbr, ì vī V Ml Km, tè ōn L, ì nū U, à
mī L, ì tū Pl Đ, ì pēt Km, ì znā Km, nì stāt Dbr,

ì škōlu Km, ì cřkva Vd, ì pāra Lj, nì mājka Dbr U L G, nì mūrvē Dbr, ì stāri U
M, ì dōñi V, nì pētē V, ì šestē M,

ì pričā Km, ì pītām Pr, ì nēmām Lj, ì nēce K, ì rādīš Pr, ì plātū Č, dà pišēš Đ,
dòg dōdē Dbr, kà dōdū Km Gb Dr Pr,

ì mlin Lj, ì naš Pr, ì jes Č Dr, ì bit Gb U K, à sad L,

ì rođāk Pr, ì jasēn K, ì prstēn Dr, ì graha Lj Dr,

ì žito D Pl, ì ralo L, ì žensko P V,

ì tata Dbr, ì kuća Pr, ì mačka Pr, ì mama Dbr, ì tica Gb, ì krava R, ì steja L, nì
stoke D, ì tetku Đ, ì ćaću L, ì silōm R, ì gusle K, ì starōs Pr, ì prokule Dr,

ì nešto L, nì tegā Ml, ì svaki L, ì sretan M, ì mnadi Dr, ì jedno Km, ì višē R P, ì
dobrū L, ì drugā Gb L Km, ì sedmē Gb V Pr,

ì pazit K, nì dizat Gb, dà vidiš U, dà imā V, dà budē L, dà idē Đ U, dà rodi R
Đ, ì biće Km R, ì joće L, nì znali D Dbr,

ì običaj Đ, ì troskota Gb, ì vezove Dbr,

ì zdravicu L, ì muziku Pl, ì mladosti Pr,

ì veselo L K, ì turskije Vd, ì mlađemu L, ì velikijeg P,

dà budemo Km U, dà vidite U, ì sijalo M,

čak i: *ì na ruke K, ì ne vajā Gb, ì u drugē Km.*

e) I ovdje neke akcentogene reči mogu preuzimati ulogu proklitike, reklo bi se nešto češće nego u drugim mlađim ijekavskim govorima.

Brojevi najčešće postaju proklitike, pa je u ovom govoru sasvim obično:

četiri dāna J, osām ūrā P Dr, deset ūrā Gb, deset krūnā P, stā kilā Gb,

dvijè godine J Pr, *dvijè žice* D, *dvijè litre* Đ, *čet̄ ure* R, *pè stofin* Pr, *pè čutūrā* Gb, *pè godinā* Km, *šez godinā* Km, *osām godinā* Km, *desè godinā* Gb P, *desèt ijādā* Km D, *dvajèz godinā* Dbr Vd Pr Km, *dvajèz devētē* Pl, *stò metārā* Đ, *stò dukātā* L.

Pored brojeva, ulogu proklitike mogu preuzimati i druge reči, kao:

štò jā L, *kò nēće* B, *svakì dān* K Dr D B Vd, *đè bilo* Gb,

kò znā K V Gb U M, *kò oće* B, *kò imā* Gb, *štò imā* K D, *štò oće* Km, *štò budē* Pr, *đè oće* Vd, *svù godinu* K.

3. U govoru Konavala je dosta široka pojava dugouzlaznog akcenta na proklitici u rezultatu pomeranja silaznog akcenta sa izmenom intonacije. Uočavaju se tri slučaja u kojima se na proklitici javlja dugouzlazni akcentat.

a) Kada se umesto punog zameničkog oblika posle proklitike upotrebi enklitički oblik, u tom spoju enklitike i proklitike javlja se dugouzlazni akcentat, kao u primerima:

ú me Km, *nā me* Km, *nā se* U Dbr, *nā te* M.

b) Rezultat prenošenja silaznog akcenta sa jednosložnih oblika ličnih zamenica na proklitike je takođe dugouzlazni akcentat:

zá nu Č M Dbr B L, *pó nu* U, *ú nu* D J M Č Km, *nā nu* Dbr, *ód nas* M L, *kód nas* M Ml G Pr Mh, *zá nas* V, *dó nas* Mh P, *í nas* V, *ú nas* Č Dr J K Lj Dbr Vd Mh D Pr V Gb P Đ, *ód vas* U, *ú vas* J K Km M, *kód vas* Č, *ú ní* M, *zá nih* V, *nā ní* J, *pó ní* L, *ú nih* Gb,

pa i kada se dobije trosložna izgovorna celina: *ú vaske* M, *ú naske* K J Mh M, što može biti analogno prenet odnos iz dvosložne izgovorne celine.

c) Dugouzlazni akcentat se javlja i kao rezultat prenošenja silaznog akcenta (i dugog i kratkog) na jednosložne reči koje su preuzele ulogu proklitika, a imale su dug akcentat:

dvā dāna P, *dvā sīna* Pr, *dvā trī* D, *pé šēs* D Ml, *pó nē* Km, *kráj nē* Gb, *okó crkvē* Gb,

pó ure Vd, *pó godinē* Dr Km, *pó svijeta* L, *dvā brata* Pr, *dvā prsta* D, *dvā metra* Đ, *dvā mjesēca* R K L Dbr, *trī ure* Gb Pr Dr, *trī kuće* D, *trī mjesēca* Pr, *pút mene* G, *kráj tije* Gb, *pró baštinē* R, *pró godinē* J, *okó skriñē* Gb, *okó kućē* G, *okó tegā* Km D.

Na pojavu dugouzlaznog akcenta u navedenim primerima moglo je uticati čuvanje postojećeg kvantiteta vokala u rečima koje su preuzele funkciju proklitika.

4. Prenošnje akcentata na proklitike dosledno se vrši i u govoru Dubrovnika i Cavtata¹³⁵ i u srodnim istočnohercegovačkim govorima¹³⁶. Takođe je ovim govorima poznato i uključivanje brojeva u proklitike. Ipak je ova pojava u Konavlima šira nego u Hercegovini.

Dosledno prenošenje silaznih akcentata na proklitike (u koje se, takođe, dosledno uključuju i veznici), uključivanje akcentogenih reči u repertoar proklitika, pojava dugouzlaznog akcenta na proklitikama, nestabilnost uzlaznih akcentata (i dugog i kratkog izazvana kanovačkim duljenjem, pa stoga pojava dvoakcenatskih i troakcenatskih varijanti), doveli su do izrazitog razlikovanja rečenične melodije konavskog govora od rečenične melodije istočnohercegovačkog govora.

¹³⁵ Brozović: Cavtat, 503.

¹³⁶ Nikolić: Osnovi, 196.

POSTAKCENATSKE DUŽINE

U govoru Konavala nema pojave skraćivanja postakcenatskih dužina. Nezavisno od toga da li dolaze posle uzlaznih ili silaznih akcenata ili posle neakcentovanih slogova dužine su stabilne. Stabilnost Daničićevih dužina ne remeti ni uzastopni niz dugih slogova, pa se tako čuvaju i po tri uzastopne dužine, kao: *brežžujākā, prèvitākā, muškārācā* i sl.

Pojavljivanje dužina u postakcenatskim slogovima ni u ovom govoru ne poklapa se uvek sa Vuk — Daničićevom normom, ali podudarnost postoji u velikoj meri.

Navešćemo karakteristične potvrde za stabilnost dužina koje se poklapaju sa normom:

a) *svàdbē, vòdē, stòkē, mladòžēnē, šenicē, lòzē, strújē, rakijē, glávē, rúkē, ràšē, svilē, zèmjē, vòjskē, kùcē, dráčē, tràvicē, štētē, škòlē, stránē, đèvojke...*

b) *sìlòm, pècinòm, mètlicòm, trpezòm, nèđejòm, večinòm, mòjòm, starìnom, plòčòm, trgòvinòm, òstāvštìnòm, mòtikòm, kòsòm, srèčòm...*

c) *štētā, ženā, mlīnā, òrāhā, mìjendēlā, gùsālā, prèpelicā, záselākā, tìkvicā, Crnògorācā, bjèčāvā, tòrbicā, mètārā, dòmōvā, Vīšñicā, vùkōvā, tvřđāvā, smòkāvā, kùnicā...*

d) *stāri, cīni, prìsòjni, mlādī, mnādī, zèlenī, lījepī, bìjelī...*

e) *pròđān, zàklān, skùvān, sřimān, prèotēt, skìnut...*

f) *bìjāh, vèjāh...*

g) *jàdući, ìdući, pjèvajūći, bjèžèći, vèzūći, trésūći...*

h) *kòkòš, pròšlòs, žālòs, mnādòs, bòlès, ùdāļenòs, stāròs, mìlòs, svèčanòs...*

i) *plātīm, kàžēm, pītām, skìcēm, znācīm, sùšīm, pāntīm, svīrām, mìslīm, vīdīm, lègnēm, òignēm, šālīm, ìdēm, rèčēm, vrācēm, gòvorīm, večerām, rāzgñècīm, òblācīm, rāzgòvārām...*

j) *ìgrāne, òrāne, kòpāne, pjèvāne, kòšène, vèsłāne, plīvāne, kùpjène, cāròvāne, đèvovāne...*

k) *stùdēn, přstēn, cějād, vřšāj, kāmēn, òbìcāj, kòlāč, đèvojka, kòlājna, pòtrēs, jāsēn, vìnogrād, kòmād, mjèsēc...*

l) *vjèrīj, bàcāj, pòcèrāj, porāzgòvārāj, dòcèrāj, sàčūvāj, pòlìjevāj, sùmporāj, vjèrūjte, fèrmāj...*

NESTABILNE DANIČIĆEVE DUŽINE

a) U Konavlima nije nepoznata dužina u prezentu glagola prve vrste koji neposredno ispred prezentskog nastavka imaju dugouzlazni akcentat. Ali ta dužina nije stabilna, pa se javljaju kod istih informatora i primeri sa dužinom i bez nje. Tako nalazimo:

múzem J, prédem D, vézem K, obúčem Dr, vézeš Dbr, prède K M, smije M, véze Dbr M, oprède Vd, obúče Ml, pomúzemo J Vd.

U istim mestima kod istih govornika naići ćemo i na poneki primer sa dužinom, kao:

prédēš D, prédē M Vd, vézē se Dbr.

Ipak se stiće utisak da su brojniji, i da se češće javljaju, primeri bez dužine.

Bez prezentske dužine mogu se javiti sva tri lica jednine i prvo i drugo lice množine. U trećem licu množine uvek je dug nastavak: *prédū, vèzū, mizū, obūkū, smijū*.

Od srodnih govora dužinu u prezentu ovih glagola nemaju Uskoci, okolina Kolašina, nikšićki govor, Pljevlja i Ortiješ¹³⁷. Bez dužine su i naši kontrolni punktovi u jugoistočnoj Hercegovini. Za napredno javljanje oblika sa dužinom i bez nje zna samo govor Pive i Drobnjaka¹³⁸.

b) Nestabilna je u Konavlima i prezentska dužina glagola tipa: *zvati, plesti, peći, teći, sjeći/šeći*.

Javljaju se oblici prezenta ovih glagola bez dužina, kao:

zòvem D K Lj, zòveš Vd, zòve B P M, zòvemo Dr Mh K, tèče D, pèče Dr Gb, sijèče Vd, posijèčeš Gb, posijèčete Mh, isijèčemo J, isijèčete Gb,

ali su brojne potvrde u kojima postoji prezentska dužina:

plètē M, plètēm Vd, tèčē D, pèčē Vd Č, pèčēš Dbr, zòvēm Km Vd P Gb, zòvē Gb Km P Ml L Dr J Lj Dbr D B Pr, zòvēmo Lj Dr Ml Gb, zovēmo J, zòvēte Ml, zòvū P U, zàzovēš B, zàzovē Č.

Dug prezentski nastavak navedenih glagola imaju Pljevlja, Uskoci, Piva i Drobnjak, nikšićki govor i okolina Kolašina¹³⁹. U ovim govorima je u 1. i 2. l. pl. redovno dug akcenat na nastavku kod glagola bez prefiksa.

Današnje stanje prezentske dužine kod ovog tipa glagola u Konavlima bliže je zapadnijim govorima u kojima je ova dužina takođe nestabilna, a u 1. l. pl. nije dug akcenat na nastavku¹⁴⁰.

c) Dvojako stanje nalazimo i kod glagola koji u prezentskom nastavku imaju *-je*. Češće su potvrde za kratak vokal *e* u ovom nastavku:

čūjem Gb, čūješ Dbr M, čūje Gb, snūje Km, pūje Dr D Č, grūješ D, škòluje Mh, kùpujemo G, odrèđuje Km, pròbije J, ràzbije Pl, vjèrujem Ml, smijemo U, ùlijemo Gb, zàlijemo Gb, ùzlije Vd, pròlijes U, ùmijes D, nasàđujem G, pòstaje P, ràstajete se U, osàkujes K, osàkujemo Dr, nàpijem L Km, pònapije P,

ali će se naći kod istih informatora i slučajevi u kojima nalazimo dužinu, kao:

čūjēs Dr, čūjē Dr, šījē M, ùbijē Km, dòbijē P, òstajē J P, ùgrijē Dr, vjèrujēm Km, kùpujēs M.

Ovako dvojako stanje poznato je i u Pivi i Drobnjaku¹⁴¹. Ortiješ¹⁴² ima redovnu dužinu u prezentu glagola ovoga tipa, a Pljevlja, nikšićki govor, Uskoci, okolina Kolašina¹⁴³ nikada nemaju dužine. Nikada nema dužine ni u našem kontrolnom punktu (Žakovo).

¹³⁷ Stanić: Uskočki, 82; Pižurica: GOK, 21; Vušović: DIH, 61; Ružičić: Pljevlja, 149; Peco: Ortiješ, 45.

¹³⁸ Vuković: Akcenat, 319.

¹³⁹ Ružičić: Pljevlja, 149; Vuković: Akcenat, 320; Stanić: Uskočki, 166; Pižurica: GOK, 21.

¹⁴⁰ Peco: Ortiješ, 45; naš kontrolni punkt Žakovo nikada nema dužinu u prezentu ovih glagola.

¹⁴¹ Vuković: Akcenat, 319—320.

¹⁴² Peco: Ortiješ, 45.

¹⁴³ Ružičić: Pljevlja, 149; Vušović: DIH, 64; Stanić: Uskočki, 83; Pižurica: GOK, 21.

d) Ovde je redovno: *mògu* — *mðreš/mðžeš*, *hòcu/òcu* — *hðćeš/ðćeš*, kao i u srodnim, već pominjanim govorima.

e) Prema ovoj jezičkoj crti, tj. relativnom čuvanju starog stanja, odnosno nestabilnosti nove dužine kod glagola na *e* u prezentu¹⁴⁴ Konavle su bliže hercegovačkim govorima nego Dubrovniku. Naime, u dubrovačkom govoru sva tri pominjana tipa glagola imaju prezentsku dužinu¹⁴⁵.

DUŽINE KOJIH NEMA KOD VUKA I DANIČIĆA

I u ovom govoru nalazimo izvestan broj dužina, u nekim kategorijama reči, kojih nema kod Daničića.

1. U malobrojnim slučajevima kada se javlja nastavak *-ama* u dativu, instrumentalu i lokativu množine imenica ženskog roda na *a*, prvi slog tog nastavka može biti dug ako mu ne prethodi dug akcenat ili kratkouzlazni akcenat. Tako će se javiti:

vīlāma J Dr, *ù Dunāvāma* L, *stājāma* Vd, *ù godināma* Dr i sl.

Ova dužina nije obavezna. Kada se javi novi oblik dativa, instrumentala i lokativa sa nastavkom *-ama*, on je najčešće bez ove dužine.

Međutim, oblik na *-am*, kao: *vīlām*, *ribām*, *pò kučām*, *pò rupām*, *na zidinām* i sl. uvek ima dug vokal *a*. Tako je i u Dubrovniku¹⁴⁶. Za dug prvi slog ovoga nastavka znaju i drugi govori, a od srodnih, dužina je pod navedenim uslovima karakteristična za nikšićki, uskočki i okolinu Kolašina¹⁴⁷. U Pivi i Drobnojaku se javlja kao jedna od mogućnosti¹⁴⁸.

2. Sporadično se javlja i dužina pridevskog nastavka *-av*:

přlāvo U, *bālāv* Gb, *gārāv* Dbr Vd. . .

Međutim, daleko je više potvrda za kratke pridevske nastavke *-av*, *-as(t)*, *-at*.

3. a) U ovom govoru je najčešće dug osnovinski vokal infinitiva na *-nu(ti)*, *-a(ti)*, *-i(ti)* ukoliko prethodni slog nije uzlazno intoniran.

slūšāt D, *stāvīt* Č G Dbr, *stāvi* Pr, *kūpīt* Gb, *pānūt* Gb G, *stāvjāt* D J, *přtīt* D, *pūtīt* Km, *pūšīt* Km, *jāčit* Km, *šālīt* se Km Gb, *sprāvī* Gb, *čūdīt* Pr, *rězāt* D, *kāpāt* D, *spāzi* Pr, *rūšīt* Gb, *kītīt* D, *skūvāt* Dbr, *přīgāt* Dbr, *vādīt* D Ml, *skīnūt* J, *kūhāt* U, *lājāt* Gb, *mūčit* Đ, *glēdāt* Km L Dbr, *čistīt* Pl, *trājāt* Vd, *pāntīt* Đ, *lōpovāt* L, *zabōravīt* Ml, *izmučit* Đ, *ūtrnūt* Km, *iščīmāt* L, *dōlazīt* Ml Dbr, *pōstavīt* U, *pōkupīt* U, *ūkuvāt* Lj, *tōvarīt* Dbr, *ōkretāt* U, *přepadāt* U, *pōpravīt* Dr, *nāpravīt* Vd, *škđlovā* P Pr, *ūlazīt* Dbr, *pōmrškāt* Pr, *přōpanūt* Đ, *ūzimāt* Đ, *rāzlikovāt* Đ, *nāvrtā* Dbr.

Pojava dugog osnovinskog vokala pod navedenim uslovima nije obavezna, pa će se javiti i primeri sa kratkim vokalom i kod istih informatora:

¹⁴⁴ Belić: Istorija II, sv. 2, 93.

¹⁴⁵ Rešetar: Betonung, 185, 186, 187.

¹⁴⁶ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁴⁷ Stanić: Uskočki, 14; Pižurica: GOK, 22; Vušović: DIH, 46.

¹⁴⁸ Vuković: Akcenat, 225, 226.

izvadit Dr, *prăvit* Dr, *zămjerit* Dr, *năstavit* R, *zămislit* Pr, *sįjat* Pr, *prėpadat* Dbr, *păzit* K, *trėsnut* P, *zăbavit* Km, *pőstavit* Km, *năšalit* Č, *ųkinut* M, *prőčistit* M, *pőpravjat* M, *glėdat* L, *ųprtit* V, *prőkupit* Gb, *izvadit* J, *kųpit* Mh, *stăvi* Km . .

Ovde se dužina može pojaviti i u slučajevima udvajanja infinitivnog završetka kod glagola na *-sti*:

jėstıt Km L Gb R Pr, *dővestıt* K, *năjestıt* L, *grıştit* L, *pőjestıt* U, *păstıt* Gb, *šėstıt* Gb J, *srėstıt* Mh.

I u ovom slučaju se paralelno pojavljuju i likovi sa kratkim vokalom:

jėstıt Dbr R, *dővestıt* M, *krăstıt* L, *prėstıt* J, *įzestıt* Gb, *đprestıt* Dr, *pőjestıt* Pr.

b) Dug osnovinski vokal kod pominjane kategorije glagola, i u istim uslovima (tj. ako prethodni vokal nije uzlazne intonacije) zadržava se i u radnom glagolskom pridevu. Može se čak reći da u radnom glagolskom pridevu u ovoj poziciji dug vokal preovlađuje.

skųpıla D L, *kųvāla* Gb, *slųšāla* Gb, *vādila* B Ml, *stāvila* L, *đizāla* Gb, *čistila* V, *trăpıla* Gb, *įlazıla* B, *prėvjesila* R, *dđđijāla* Đ, *đajāla* G, *prőlazıla* J, *pőkupıla* M,

pādālo Vd, *stāvjālo* U, *stāvila* Lj, *trājālo* Mh, *slāvilo* Č, *įgrālo* M, *trăpilo* M, *vādilo* Ml, *rībālo* Ml, *kăpālo* D, *sįjālo* M Gb, *glėdālo* G Gb, *slāzilo* G, *prjevālo* Dbr M, *kųvālo* B Lj, *đubrilo* Vd, *ųkanvālo* Lj, *zășumilo* Ml, *ųdesilo* G, *đslabilo* Đ, *porėmeņilo* Ml Pr, *năćicvilo* Pr, *đšetitilo* Dbr Đ, *ispucālo* Ml, *įzimālo* Lj, *pőkupitilo* P, *zărătulo* L, *dłlazilo* Lj,

vătāli Ml, *pāsāli* L, *bāvili* Ml, *mųćili* J, *glėdāli* L Vd, *čėkāli* Gb, *kųpili* Đ, *skųpili* K, *krįzmāli* L, *jāhāli* L, *vādili* Dbr, *pătili* U, *krėtāli* L, *srųšili* G, *prāvili* D, *kānūli* Vd, *sprāvjāli* Pr, *kųhāli* D, *vřăćāli* D, *trăgāli* D, *sįjāli* D Vd, *stāvili* D, *pőkpravjāli* Gb, *pđginūli* Gb, *prőkupili* M, *năpuštili* R, *dłlazili* Gb K Đ Pl, *pőkstavili* Pl J, *kđristili* U, *zabįježili* D, *pőkįjāli* Pr, *ųdesili* G, *đmrazili* L, *įzimāli* K, *tđvarili* Dr, *nāvřtāli* J,

pānūle Ml, *đparile* Km, *pųcāle* Gb, *prāvile* B, *kųpile* Mh, *pőkčinūle* Gb.

Isti kvantitetski odnosi čuvaju se i u futuru I:

pānųću Pl, *stānųću* Đ, *įřgāćeš* D, *mųćićeš* se K, *pādāće* J, *slāvīće* Đ, *sįjāćeš* M Ml P, *dđđijăćete* mi Đ . .

d) Dug osnovinski vokal infinitiva pod navedenim uslovima od srodnih govora imaju Nikšić, Piva i Drobñjak, Uskoci i okolina Kolašina¹⁴⁹.

Govori u današnjoj Hercegovini ne znaju za ovu pojavu¹⁵⁰, a za nju ne zna ni dubrovački govor¹⁵¹.

Dakle, ova dužina poznata je govorima koji imaju dužinu u dativu, instrumentalu i lokativu množine imenica ženskog roda i koji imaju duge preidevske nastavke *-av*, *-ast* i *-at*.

Rešetar je uočio ovu pojavu u govorima Crne Gore i Boke i ograničio ju je na dvoakcenatske sisteme¹⁵². Nad Rešetarevom tvrdnjom da su ove dužine sekundarne, preovladalo je mišljenje da su ovo očuvane stare dužine koje su se u našem jeziku skratile

¹⁴⁹ Vušović: DIH, 62—65; Vuković: Akcenat, 303; Stanić: Uskočki, 77; Pižurica: GOK, 23.

¹⁵⁰ Peco: GIH, 159; Peco: Ortiješ, 44—45; naš kontrolni punkt Žakovo.

¹⁵¹ Rešetar: Betonung, 159—160.

¹⁵² Rešetar: Betonung, 34—35, Štok., 89.

najpre pod starim akutom, a dalje se po analogiji skraćivale i u slučajevima gde nije bio akut¹⁵³.

*

Na osnovu iznetih opštih činjenica o akcenatskom sistemu konavoskog govora možemo zaključiti da je u akcenatskom pogledu ovaj govor pretrpeo uticaj tri tipa susjednih novoštokavskih govora, ali da se po svojim osobinama nije u potpunosti uklopio ni u jedan od njih.

1. Dubrovački govor izvršio je uticaj u domenu kanovačkog duljenja i zadržavanja starijeg stanja u akcentu prideva neodređenog vida¹⁵⁴. Nijedna od ovih osobina nije u potpunosti uklopljena u akcenatski sistem konavoskog govora, nego postoje kao nesistematične varijante. Međutim, postojanje ovih varijanti dovelo je do opšte nestabilnosti uzlaznih akcenata (i dugouzlaznog, tip: *lèda/léda* i kratkouzlaznog, tip: *žéna/žèna/žèna*, pa i tip: *bìlo/bílo/bílo*) u dvosložnim i trosložnim rečima ispred kratke ultime. Ta je nestabilnost i kvalitativna i kvantitativna. Postojanje dve i tri varijante, kod istih govornika, dovelo je do promene prirode ovih akcenata. Akcenti u ovom položaju razlikuju se po svojoj prirodi od akcenata u progresivnim novoštokavskim ijekavskim govorima.

2. Po prirodi i distribuciji akcenata van kanovačkih pozicija konavoski govor je sličan najprogresivnijim istočnohercegovačkim govorima. Sličan im je i po čuvanju distinkcije između dugog i kratkog vokalnog *r*.

3. Po arhaičnoj crti čuvanja starih dužina (tipa: *přlāv, nřvāma, slřšāt, slřšāla*), koje su se u progresivnijim govorima skratile, ovaj govor se razlikuje od dubrovačkog i istočnohercegovačkog, a sličan je istočnijim ijekavskim govorima hercegovačkog tipa.

¹⁵³ Belić: Istorija II, sv. I, 47; Vuković: Akcenat, 225—227, 303—304.

¹⁵⁴ O pojedinačnim akcenatskim pojavama koje karakterišu određene kategorije reči raspravlja se u Morfoloziji.

IV

MORFOLOGIJA

U fonetskim i prozodijskim osobinama konavoski govor, u odnosu na govor Dubrovnika, čuva dosta osobenosti koje ga vezuju za istočnohercegovačku maticu. Mađutim, morfološke crte ga znatno više približavaju govoru Dubrovnika.

IMENICE

IMENICE MUŠKOG RODA

1. Karakteristike dvosložnih ličnih imena

a) Dvosložna muška lična imena: *Vláho, Lúko, Józo, Vido, Bóžo Đuro, Péro, Máto, Ívo, Niko, Mího/Míjo, Pávo, Jáko*, koja imaju dugouzlazni akcentat i koja se u nominativu završavaju vokalom *-o*, zadržavaju u svim padežima paradigmu imenica muškog roda.

Prisvojni pridevi od ovih imena izvode se nastavkom *-ov*: *Vláhov, Lúkov, Józov, Vídov, Bóžov, Đurov, Pérov, Mátov, Ívov, Nikov, Mihov/Míjov, Pávov, Jákov*.

b) Zanimljivo je da se dvosložna muška lična imena sa dugouzlaznim akcentom, koja u nominativu imaju završetak *-e*: *Vúle, Ánte, Více*, menjaju kao imenice ženskog roda (*Vúle — Vúlē — Vúli — Vúlu — Vúle — Vúlōm — Vúli*), a prisvojni pridevi od njih se izvode nastavkom *-in*: *Vúlin, Ántin, Vícin*.

c) Pojava da se dvosložna muška lična imena na *-o* i *-e* ne menjaju po istoj paradigmi tipičan je „dubrovčanizam“. Za nju zna Dubrovnik¹⁵⁵, neposredna dubrovačka okolina, Konavle i jedan deo južne Hercegovine u neposrednom dubrovačkom zaleđu¹⁵⁶.

Kao što je poznato, u većini govora imena ovoga tipa s nastavcima *-o* i *-e* u nominativu dele istu sudbinu: ili se menjaju kao imenice muškog ili kao imenice ženskog roda.

Do pojave razdvajanja deklinacionih tipova muških imena na *-o* i muških imena na *-e* mogao je dovesti uticaj centralnohercegovačkog govora u kome ovaj tip imena (i na

¹⁵⁵ Budmani: Dubrovački, 170; Rešetar: Štok., 165, JMD, 163.

¹⁵⁶ U samo jednom od naša tri kontrolna punkta u Hercegovini (Žakovo) imena tipa: *Jóvo, Péro* menjaju se kao imenice muškog roda, a tip: *Jóle, Ráde* kao imenice ženskog roda.

-o, i na -e) ima paradigmatu imenica ženskog roda¹⁵⁷. S obzirom na činjenicu da dubrovačko zaleđe, i ono koje pripada današnjoj Hercegovini i ono koje pripada današnjoj Crnoj Gori, zna samo za promenu ovog tipa po paradigmatu imenica muškog roda¹⁵⁸, pretpostavljeni centralnohercegovački uticaj je malo verovatan. Prihvatljivija je pretpostavka da su ovom razdvajanju doprinela dvosložna ženska imena koja u ovom govoru imaju u nominativu -e, kao: *Máre, Áne, Stáne, Jéle, Páve, Nike, Líce*, pa se muška imena tipa: *Vúle, Ánte, Vice*, svojim finalnim -e uključuju u istu deklinacionu kategoriju, kako je to i u dubrovačkom govoru.

Pomenuta imena imaju isti oblik nominativa i vokativa, samo se u vokativu javlja dugosilazni akcenat. U ostalim padežima ostaje nepromenjen dugouzlazni akcenat.

Oblici jednine

U oblicima jednine imenica muškog roda nema naročitih odstupanja od standarda, jedino bi se moglo reći da se nešto češće, nego u drugim govorima, uopštava instrumentalni nastavak -om iza palatalnih suglasnika, pa se javlja:

prìjatejom Č M Pl G, *nožom* D, *múžom* Dr K Dbr, *kòňom* J, *pláčom* Dr, *páňom* B, *gospárom* Pr Đ Lj Pl Ml Č Km, *òcom* Km Pr, *právcem* U, *znòjom* K, *gúđjom* B, *čèkićom* R, *svécom* P, *vícom* Pr.

Međutim, ovom govoru, ipak, nije potpuno nepoznat ni oblik instrumentala sa nastavkom -em pa nalazimo: *prìjatejem* Dr, *kócem* B, *tìgòvcem* P, *pútem* M.

Tendencija da se uopšti instrumentalni nastavak -om karakteristična je za dubrovački govor¹⁵⁹.

Oblici množine

Nominativ — 1. Već je u uvodnom delu rečeno da je naziv oblasti *Kòňāvle* (koji se u govoru naših informatora javlja samo u ovoj formi) verovatno stari oblik nominativa množine (kakav su imale imenice tipa: kamene)¹⁶⁰. Naziv *Kòňāvle* ima ovu ustaljenu formu, a odredbene reči uz ovu imenicu u nominativu dolaze u ženskom rodu. Međutim, po nastavku -ima u dativu, instrumentalu i lokativu zaključujemo da se ova imenica nije uključila u kategoriju imenica ženskog roda.

Za stari nominativ množine na -e, koji se ustalio u nazivima mesta¹⁶¹ nalazimo na terenu još potvrda:

jèdan záselak se zòvc *Grūšícice*, a jèdan *Vìgñe* Km, sèlo *Pòpoviće* je dđbìlo ìme P, dđbe *Pòpoviće*, *Vitājna* i *Mikuliće* činū klāčine Dbr, *Čilipe*, *Mòčiće*, *Pòpoviće* i *Grūda* nijèsu strádali M, bljo Đura, Mìka i Vìšña, pa ti tàkò nàzvāni *Đuriniće*, *Mikuliće* i *Vìšñiće* Đ, *Vinograce* R.

Osim naziva *Kòňāvle*, koji je ustaljen, za ostala mesta se znatno češće javljaju u govoru nazivi sa množinskim oblikom nominativa množine na -i: *Grūšići*, *Vìgñi*, *Pòpovići*, *Mikulići*, *Vìšnjići*. . . što može da se tumači i uticajem administracije, kako se često javlja u jeziku.

¹⁵⁷ Peco: GIH, 15.

¹⁵⁸ Peco: GIH, 129; Vušović: GIH, 35.

¹⁵⁹ Budmani: Dubrovački, 170.

¹⁶⁰ Belić: Istorija, II, 1, 14.

2. Imenice tipa *mīš*, koje u našem standardu proširuju osnovu morfemama *ov/ev*, ovde su obične i bez proširenja:

mīši, od *mīša* Lj, *rúčki* Dr, *listi*, *ùberēš* mnádē *liste* na strúku D, *dvóri* U Lj V Đ Pl Km, *vòlti* Gb, *ròzi* Gb, *vjètri* Pr Đ P, *bròdi*, *nà brode* R, *gòlubi* P, *pòsli*, *vèlikijeh pòslā* M, *tròški*, *nc činū tròške* M, *lāvi*, među *lave* L, *snòpi* Dbr, *štāpi*, *uza štāpe* D.

Javljuju se i primeri sa proširenjem osnove, kao:

vùkovi L Vd Č, *sřpovi* M D Dr, *bòrovi* Ml Pr, *vòltovi* Gb K Lj, *đèdovi* Pr, *bògovi* D, *vjètrovi* Đ Km, ali za neke od ovih imenica, kao što su: *mīš*, *dvor*, u našoj građi nisu nađene potvrde sa proširenjem.

S druge strane, javljaju se s proširenjem imenice u kojima ono nije uobičajeno, kao:

zùbovi Mh, *pālcovi* Dbr, *sānovi* K, — pored *zùbi* J Dr Km, *pālcī* D Lj, *snī* L.

U vezi sa navedenim primerima treba istaći da ovakvo morfološko dvojestvo susrećemo i u susednim govovima Hercegovine i Crne Gore¹⁶², ali bi se moglo reći da su u Konavlima oblici bez proširenja dominantniji.

Genitiv — 1. U genitivu množine imenica muškog roda beležili smo uglavnom nastavak *-a*:

mīnā P, *samārā* L, *dānā* M P, *kónā* G, *brāvā* M, *đrāhā* Gb, *mijendēlā* Gb, *vřšājā* Gb, *zāsēlākā* Km, *nòvācā* G, *rāzrēdā* P, *đūkātā* L, *zēcōvā* P J, *vùkōvā* J, *dubōvā* Mh, *neputōvā* Dr, *vezōvā* Gb, *dòmōvā* Pr, *korākā* Km, *vragōvā* Đ, *prijatēļā* L, *bròđōvā* Ml, *strānācā* Pl, *bòrōvā* Pl, *đbičājā* M, *mùškārācā* Ml M, *prēvitākā* Dr, *brēžujākā* J.

2. Samo nastavak *-a* u genitivu množine imaju imenice: *gòst*, *přst*, *nòkat*, *pār*, *mjèsec*:

gòstā Km Dbr K Lj B, *nòkātā* R Č Pr, s *děset přstā* R Vd, *dvādes pārā* čārāpā K Gb D, *děvēt mjesēcā* Ml Km.

Nastavak *-i* našli smo u tri slučaja: *júdi/ļúdi* (u svim mestima), *mirīsī* Vd Gb Lj D, *moždāni* Pr.

Oblici na *-iju* — kao oblici starih dvojinjskih padeža — nepoznati su ovom govoru.

3. I ovde se mogu sresti oblici genitiva množine bez nastavka, i to samo uz brojeve: *trīsta đūkāt* L, *šēs tovār* L Vd.

Navedeni oblici genitiva susreću se i u susednim govovima¹⁶³.

dativ, instrumental i lokativ množine. — 1. U ova tri padeža redovno je nastavak *-ima*, znači morfološki sinkretizam je u potpunosti ostvaren:

brėgovima U Lj V, *bregòvima* L G, *kumòvima* L Č Gb, *kùmovima* Dr, *prijatēļima* L, *prìjatejima* D, *sřpovima* V, *sřpòvima* K, *kònima* K L Dbr V, *břkovima* Mh, *brkòvima* Mh.

Imenice tipa *mīš* u ovim padežima imaju ovakve oblike: *mīšima* Lj, *lāvima* L, *bròdima* R.

¹⁶¹ Belić: Istorija, II, 1, 14.

¹⁶² Peco: GIH, 117—118; Vuković: GPD, 52; Stevanović: ICD, 66.

¹⁶³ Budmani: Dubrovački, 171; Peco: GIH, 119.

Ovakvo stanje je u dubrovačkom govoru, a u istočnohercegovačkom je najčešće nastavak *-ima*, mada se ponekad susreće i *-ma*¹⁶⁴.

IMENICE SREDNJEG RODA

1. Budmani za dubrovački govor kaže da „mnoga srednja imena u svom pluralu pred padežni svršetak umeću *-ij*“¹⁶⁵. Ova osobina nalazi se i u konavoskom govoru, ali samo kod imenice *vrata*:

lúpajū ònā *vratija* R, svè pròzore i *vratija* sam učinijo sām L, *vājā da nàpravū sva vratija* K, *lznijeli ònā vratija* Mh, lupaju *vratijima* R.

Imenica *vrata* se takođe javlja u svim mestima. Forma *vratija* se upotrebljava da označi više pojmova, a naročito kada se želi naglasiti da je to mnoštvo. Samo se ova imenica proširuje (nismo u građi našli *selija*, *morija* i sl.), a proširenje omogućuje da se ovom imenicom u uobičajenoj formi označi jedan pojam, a proširena označava više pojmova. Ostale imenice srednjeg roda na *-o* i *-e* tipa: *sèlo*, *kòlo*, *nèbo*, *čūdo*, *mðre*, *pðje/pðje*, *sūnce*, ne proširuju osnovu i imaju paradigmu kao u našem standardu.

2. Po promeni tipa: *sèlo*, *pðje* u konavoskom govoru menjaju se i neke imenice koje u standardu proširuju osnovu suglasnikom *n* i *t* (tip: *ime*, *kube*), pa se tako susreće:

od *úža* K, *úžem* K Dbr, čitav dān u *úžu* Gb, *kòlāč* od jèdnog *jāja* D, s ònog *dřva* Đ.

Ova pojava zabeležena je i u istočnoj Hercegovini¹⁶⁶.

3. Videli smo da u instrumentalu jednine imenica muškog roda postoji tendencija da se uopšti nastavak *-om* i tamo gde je u standardu još uvek *-em*. Međutim, u ovom padežu imenice srednjeg roda dosledno zadržavaju distinkciju *-em* iza palatalnih suglasnika, a *-om* iza nepalatalnih suglasnika:

mðrem Ml Km M, *pðjem* D K Vd, *pðjem* L Lj, *gròžđem* Gb J V B K Lj, *bðrjem* Pr, *snðpjem* Dr U J D Vd Dbr P R Đ, *zdrāvjem* Dr Č M Km Vd V, *grðbjem* Pl, *úžem* K Dbr, *nāručem* Dr. . .

sèlom D Š Vd Pl, *nèbom* Pr, *čūdom* Č, *ūvom* L, *òkom* Dr Vd K.

4. Obavezno proširuje osnovu suglasnicima *t* i *n* najveći broj imenica koje proširuju osnovu i u standardu i u susjednom istočnohercegovačkom govoru¹⁶⁷: *pīle* — *pīleta*, *tèle* — *tèleta*, *jāne* — *jāneta*, *māče* — *māčeta*, *čejāde* — *čejādeta*, *vrijēme/brijēme* — *vrēmena/brēmena*, *brēme* — *brēmena*, *sēme* — *sēmena*, *plēme* — *plēmena*.

5. Od imenica koje su proširivale osnovu konsonantom *s*, ovde se danas susreće samo oblik množine: *nebèsā* Km, *nebèsā* L, *nebèsima* Vd Č U.

¹⁶⁴ Peco: GIH, 120.

¹⁶⁵ Budmani: Dubrovački, 170.

¹⁶⁶ Peco: GIH, 120.

¹⁶⁷ Peco: GIH, 122.

IMENICE ŽENSKOG RODA NA -a

1. Lična imena

Dvosložna ženska lična imena koja imaju dugouzlazni akcenat redovno se u nominativu završavaju na *-e*: *Mâre, Âne/Jâne, Jêle, Stâne, Pâve, Nike, Lúce*. (Zanimljivo je napomenuti da su, izgleda, do naših dana ovih sedam imena bila skoro jedina ženska imena u Konavlima).

Oblik vokativa ovih imena isti je kao nominativ, samo što se u vokativu javlja dugosilazni akcenat: *Mâre, Jâne, Jêle, Stâne, Pâve, Nike, Lúce*. U ostalim padežima ostaje dugouzlazni akcenat nominativa.

Dvosložna ženska imena sa završetkom *-e* u nominativu karakteristična su za Dubrovnik¹⁶⁸, jedan deo istočne Hercegovine, tj. neposredno dubrovačko zaleđe¹⁶⁹, a susreću se i u severnoj Dalmaciji i nekim crnogorskim govorima¹⁷⁰.

Vokativ jednine — Već je rečeno da dvosložna ženska imena imaju vokativ na *-e*: *Mâre, Stâne*, tj. isti oblik vokativa i nominativa.

Retka ženska imena na *-ica*: *Mârica, Kâtica*, takođe zadržavaju isti oblik u vokativu, tj. Vsg = Nsg.

Zajedničke imenice tipa: *đevòjčica, kurjòznica, kùkavica* u vokativu imaju nastavak *-o*:

đevòjčico B Ć Km, *kurjòznico* jèdna Đ, *stârâ kùkavico* J U.

Međutim, pojavljuju se i primeri sa nastavkom *-e*:

đevòjčice Gb Dr, *jepòtice* Đ.

Genitiv množine — 1. Imenice ženskog roda treće vrste u genitivu množine imaju samo nastavak *-ã*:

štêtã Km, *žênã* Km, *stránã* Ml, *kúcã* Km, *krãvã* G, *stijênã* M, *škòlã* M, *mãslinã* V P, *kùtijã* Km, *prèpelicã*, *tkvicã* Km, *liscã* P, *kùnicã* P, *tvrdãvã* Ml, *ijãdã* L, *gòdinã* Km, *třpèzã* Km, *tòrbicã* Dbr, *prilíkã* G . . .

a) Ako se osnova ovih imenica završava na dva konsonanta između njih se najčešće pojavljuje nepostojano *a*:

ovãcã P, *güsãlã* Gb D, *đevòjãkã* Km M, *püşãkã* P, *pãtãkã* Gb, *vòcãkã* P, *smòkãvã* L K D Ml P, *Crnògorãkã* Pl, *Èrcegovãkã* M, *bãčãvã* L, *pjëshãmã* M P V, *bjèčãvã* Dr Gb D, *bükãvã* B, *lòkãvã* J, *crkãvã* Gb, *mòlitãvã* Ć L Gb, *mãjãkã* Gb, *vãtãrã* Dbr.

b) I ovde se, kao i u istočnoj Hercegovini¹⁷¹, ne pojavljuje nepostojano *a* između sonanta na prvom i nekog drugog konsonanta na drugom mestu, kao:

trãmpã M Mh, *kãntã* Pr, *mòlbã* P Dr Đ Km K U D, *čãvkã* P, *čòrbã* Gb, *kàsãrmã* Ml, *svòjtã* Dr.

Međutim, obični su i primeri:

mãjãkã Gb, *Hèrcegovãkã* M, *Crnògorãkã* Pl, *đevòjãkã* (uvek).

¹⁶⁸ Budinani: Dubrovački, 170; Rešetar: Štok., 167, Betonung, 96.

¹⁶⁹ Pecò: GIH, 122—123. Tako je i u našim kontrolnim punktovima Žakovu i Sedlarima.

¹⁷⁰ Rešetar: Štok., 167; Stevanović: ICD, 63—64.

I na osnovu ovo malo potvrda može se pretpostaviti da je dug prethodni slog jedan od uzroka što se nepostojano *a* ne javlja u ovakvim suglasničkim skupinama.

c) Dug prethodni slog i skupina ploziv ili frikativ na prvom a sonant *ŋ* na drugom mestu uslovljavaju genitiv bez nepostojanog *a* u sledećim primerima:

šetnā U, *rādñā* R M Lj Vd Dbr, *klādñā* D V, *nošñā* Pr Km V, *mřžñā* M Pr, *pážñā* U, ali: *vřšāñā* J U K Vd¹⁷².

e) U našoj građi nismo našli ni jedan primer za genitiv množine ovih imenica na *-i*. Tako je i u susednim srodnim govorima¹⁷³.

f) Našli smo nekoliko potvrda starog oblika genitiva:

sedandēsēt *ljad* L, ū kućām *đevojāk* Gb, iz vratā ōd *Pil* Ml.

Slični ostaci starijeg stanja zabeleženi su i u nekim drugim govorima: dubrovačkom¹⁷⁴, srodnim hercegovačkim govorima¹⁷⁵ i bosanskim govorima¹⁷⁶, te se ni po ovoj crti Konavle ne izdvajaju od susednih govora.

g) Genitiv plurala imenica *ruka* i *noga* samo je *rūkā*, *nógā* (u svim mestima).

I ovde je, kao i u Dubrovniku, „genitiva duala posve nestalo te se govori samo *ruka*, *noga*, *oči*, *uši*“¹⁷⁷. I u susednoj istočnoj Hercegovini najčešće je *rūkā*, *nógā*, a ređe *rūkū*, *nógū*¹⁷⁸. U srodnim govorima u današnjoj Crnoj Gori najčešće je *rūkū*, *nógū*¹⁷⁹. U Sutorini je takođe *rūkā*, *nógā*¹⁸⁰. I u neposrednom dubrovačkom zaleđu je, takođe, nestalo genitiva duala (tu je: *rūkā*, *nógā*; *òči*, *ùši*, *přsi*. . .).

Dativ, instrumental i lokativ množine — 1. U Konavlima je skoro uvek u ovim padežima imenica III vrste nastavak *-am*:

dáli *būbām* Dbr, ni *babām* Vd, premā *kućām* Pl, nōsīm *đevōjkam* Đ, primičē se *vřšñām* Đ,

prebāci *vīlām* J, s *kūžinam* Pr, *drugāricām* Dr, s *prijatēlicām* Pl, tñjem *tēćām* Gb,

ū *kućām* Pl M, pō *kućām* Km Gb, pō *baštīnām* Pl, ū *wecām* L, na *zīdinām* L, ū *kavsām* Pl, ū *bječvām* Gb, pō đvijem *vālām* D, pō *nīvām* M, pō *godīnām* Km, pō *rupām* K, pri *pēcīnām* Vd, ū *Barām* Lj, ū *Grudicām* J, ū *Brotnicām* B, ū *Strāvčam* K, ū *Komajām* Km, u *Mrcīnām* Pl L.

Doduše, nailazi se ređe i na primere sa nastavkom *-ama*:

rūkama Ml, ū *kućama* Ml, pō *svadbama* Č, ū *godinama* Dr, pō *prūgama* L.

¹⁷¹ Peco: GIH, 125.

¹⁷² Peco: GIH, 125—126; Pižurica: GOK, 124.

¹⁷³ Vušović: DIH, 37; Vuković: GPD, 56; Stanić: UG, 204; Pižurica: GOK, 124. U istočnoj Hercegovini se javlja u malobrojnim primerima — Peco: GIH, 126.

¹⁷⁴ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁷⁵ Vušović: DIH, 38; Vuković: GPD, 57; Peco: GIH, 126; Stanić: UG, 205.

¹⁷⁶ Rešetar: Štok., 161.

¹⁷⁷ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁷⁸ Peco: GIH, 126.

¹⁷⁹ Stanić: UG, 204—205; Pižurica: GOK, 124—125.

¹⁸⁰ Remetić: Upitnik.

Morfološko obeležje *-am* kod imenica ženskog roda beleži i Budmani u dubrovačkom govoru¹⁸¹. U Konavlima nismo zabeležili nastavak *-ami*, koji nalazimo kod Budmanija. Završetak *-am* nije nepoznat ni hercegovačkim govorima¹⁸², ali on u njima nije dominantan. Najverovatnije da je ovde dativni oblik nametnut i instrumentalu i lokativu.

IMENICA ŽENSKOG RODA NA SUGLASNIK

1. U jednini imenice tipa: *čī (ćēr), mās, vlās, kōs, čās, sāvjes, vījes, prōšlōs, bōlēs, mnādōs, mīlōs, žālōs, stārōs, svečanōs, kōkōš, jūbav, vēče* imaju samo dva oblika. U svim padežima sem nominativa i akuzativa je nastavak *-i: ćēri, māsti, vlāsti, kōsti...*

Nismo zabeležili ni jedan primer oblika na *-ju* u instrumentalu:

s *ćēri* sam bila u Sàrajevu D, sà *stārōsti* ti dōđu i bolesti Km, s *čāsti* i poštéнем pò bijelōm svijetu M, gospōdini bōže, s tvōjōm *mīldōsti* L, s vèlikōm *žālōsti* Đ, s mālōm *sāvjesti* ti òni rādū Dbr, s *pđmōći* bōga Gb.

Instrumental bez nastavka *-ju* je češći i u nekim susednim govorima¹⁸³.

2. U genitivu množine samo je nastavak *-i*:

ćēri D Gb Vd Km, *kōsti* V Đ, *kōkōši* Lj J D M, *uši* D B.

3. U dativu, instrumentalu i lokativu prema našoj građi nastavak je *-ima*:

u *kōstima* Đ U, s *ćerima* Km D Dr, dāj *kōkōšima* Gb D, u *přsima* K.

ZAMENICE

LIČNE ZAMENICE

1. a) Puni oblici ličnih zamenica za 1. i 2. lice i povratne zamenice *sěbe* odgovaraju tim oblicima u našem standardu. Akcenatski se podudaraju sa mnogim govorima „jugozapadnog dela štokavskog dijalekta“¹⁸⁴, tj. u genitivu, dativu, akuzativu i lokativu jednine imaju kratkosilazni akcenat, umesto kratkouzlaznog: *měne, těbe, sěbe; měni, těbi, sěbi*.

b) U enklitičkim oblicima ovih zamenica, ipak, ne postoji podudarnost sa standardom. Pored standardnih enklitika u genitivu i akuzativu: *me, te, se, nas, vas* i *mi, ti, nam, vam* u dativu, javlja se i enklitički oblik dativa *vi*, koji se upotrebljava naporedo sa *vam*:

jā vi ljubim rūke L, *svākā vi* je kùća imala V, *tākō vi* je V, *jā ću vi* rēc V, *bílo vi* je V, *tō vi* je kākō *vi* je gōdina V, *dōbro vi* je V, *něću vi* gōvori Vd. . .

Postoji daleko više potvrda za enklitički oblik *vam*. Budmani kaže da se *vi* i *ve* čuje u Konavlima¹⁸⁵. Međutim, mi nijednom nismo zabeležili *ve*, a *vi* retko u najvećem

¹⁸¹ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁸² Peco: GIH, 127; Vušović: DIH, 38.

¹⁸³ Peco: GIH, 128; Vuković: GPD, 58; Budmani: Dubrovački, 176.

¹⁸⁴ Belić: Istorija II, I, 105.

¹⁸⁵ Budmani: Dubrovački, 173.

delu oblasti. Jedino se u jugoistočnom delu, koji gravitira Herceg-Novom i Sutorini, nešto češće pojavljuje ovakav enklitički oblik.

Nismo, takođe, zabeležili *si ni ne*.

2. a) Lična zamenica trećeg lica *on* javlja se u ovom govoru u dva akcenatska lika: *ōn* i *ōn*. Po broju potvrda kod istih informatora i u istim mestima za oba akcenta, možemo zaključiti da je upotreba fakultativna. Ova zamenica se oblički i u punoj i u enklitičkim formama podudara sa standardom.

Međutim, u genitivu, dativu, akuzativu i lokativu javlja se kratkosilazni akcent: *něga*, *němu*. U oblicima genitiva i akuzativa nismo zabeležili dugo *-a* (*něgā*), što se može susresti u susednoj istočnoj Hercegovini¹⁸⁶.

U akuzativu se javljaju tri forme, tj. puni oblik *něga*, enklitički *ga* i enklitika *n* uz predloge:

žzā *n* D Gb V, předā *n* Č Km K D Vd Dbr Pl, nīza *n* G P Km K U.

Enklitika *n* se javlja i u slučajevima kada se odnosi na bića i na predmete.

Nalazili smo potvrde za dvojake oblike instrumentala s predlogom *s*:

š *nīm* Gb L R, š *nīme* D Gb Dbr G V J R.

3. a) Lična zamenica za treće lice ženskog roda *ona* u nominativu, genitivu i instrumentalu i oblički i akcenatski se podudara sa standardom.

U akuzativu je puni oblik *nū*, a enklitički samo *je*. Nismo našli ni jednu potvrdu za enklitiku *ju*. Za tu formu ne zna ni dubrovački¹⁸⁷, a ni govor dubrovačkog zaleđa¹⁸⁸.

b) Puni oblik dativa i lokativa i enklitički oblik dativa u Konavlima glase *nōm*, *jōm/jom*:

gđovorīm *nōm* Gb, da *nōm* stāvī L, dāvām tō *nōm* Dr, jā tō *nōm* ištēm B, jōpet tō *nōm* rēčēm Vd,

nā *nōm* Km R Mh J V Pl Ml Č M Dr, ù *nōm* Km U L Lj Pl Dbr K D J Š G Vd,

pa *jom* sād Mh, ōndā *jom* rŭvo iđē Pl, muž *jōm* Dbr, ako *jōm* rēčē J, da *jōm* dámo K, da *jōm* ōstō D, đēvēr *jōm* Dr, ūmro *jōm* muž Dr, ako *jōm* ne ōgŭlīm Gb, da *jōm* kážē P L, ōnā *jōm* čēr Č.

O izjednačenosti nastavka dativa s nastavkom instrumentala govore i sledeće potvrde:

šta je *nóme* večeraske K, dāću ga *nómē* L.

Ovom svojom osobinom da umesto nastavka *-oj* ima nastavak *-om* u dativu i lokativu zameničko-pridevske promene konavoski se pridružuje jednom tipu govora na različitim stranama srpskohrvatske jezičke teritorije, kojima se pridružuje i po kanovačkom duljenju uzlaznih akcenata ispred kratke ultime. Od govora na zapadnoj strani naše jezičke teritorije ova pojava zabeležena je u Dubrovniku¹⁸⁹, dolini Neretve i Rame¹⁹⁰, od štokavskih govora, a od čakavskih u govorima koji se dodiruju sa štokavskim pa su pretpeli njihov

¹⁸⁶ Peco: GIH, 133.

¹⁸⁷ Budmani: Dubrovački, 173.

¹⁸⁸ Peco: GIH, 134.

¹⁸⁹ Budmani: Dubrovački, 172; Rešetar: Štok., 182.

¹⁹⁰ Okuka: Rama, 105.

uticaj (istočni deo Hvara i Korčula)¹⁹¹. Za ovu pojavu znaju i ekavski govori u Šumadiji¹⁹².

Početak ove pojave Daničić vezuje za XVI vek¹⁹³. Međutim, Vajan¹⁹⁴ tvrdi da su potvrde za ove oblike počele tek od početka XVIII veka. On smatra da je elizija finalnog *j* mogla dovesti do pojave ovih oblika. Ima mišljenja¹⁹⁵ da je analogija prema oblicima muškog roda zameničko-pridevske promene uticala na pojavu nastavka *-om* u dativu i lokativu jednine zamenica i prideva ženskog roda.

Nesporno je da su se dativ i lokativ jednine ženskog roda u zameničko-pridevskoj promeni izjednačili sa oblikom instrumentala jednine te iste promene. Moguće je da su ovo izjednačavanje podržali dativ i lokativ jednine muškog roda zameničko-pridevske promene.

4. Oblici množine (i puni i enklitički) zamenice trećeg lica u principu se podudaraju sa standardom. Nestabilnost glasa *h* i pojava sekundarnog *j* doveli su do pojave različitih likova punih oblika genitiva i akuzativa, kao i enklitičkih oblika genitiva, akuzativa i dativa množine. Pa se pojavljuju:

nih J Km, *nih* M, òkō *nih* J, ú *nih* Gb, zá *nih* V,

nīg K,

nīk Mh,

nī Đ Pl,

imā *ih* R Km V, pa *ih* ùvėžė V, vòdi *ih* J, bílo *ih* je M,

ima *ig* D Pr K Km Mh,

vīše *ik* rádilo Mh, jā sam *ik* vīdijo D, da *ik* imā Gb,

bílo *i* je Km, ako *i* vīdi R, da *i* pītāš Ml, vrāg *i* znāo Pl, imali smo *i* R, đė *i* je bílo R, da će *i* smāknut Gb, ògūlīmo *i* Vd, imā *i* K, škòlova *i* Mh, òndā *i* vīde J, pòsla *i* čā Km,

da *jī* nē bi V, grīzla bi *jī* sāvjes Dbr, stāvijo *jī* bījo D, kùpīš *jī* Dbr,

da *im* dām J K, da *im* rėčėm Gb, dėnu *im* kāži M, lījepo *im* rėci K,

kad *jīm* svānč Lj, ònda *jīm* bācīmo Vd, pa *jīm* vīdė Dr, šta *jīm* kāžū Dbr.

Iz navedenih primera se vidi da puni oblik dativa i akuzativa može naporedo imati dugosilazni i kratkosilazni akcenat.

Karakteristično je za sve likove enklitika *ih* (*ih*, *ig*, *ik*, *i*, *jī*) i *im* (*im*, *jīm*) da se u njima uvek realizuje dug vokal.

Sve pomenute mogućnosti realizacije punih i enklitičkih oblika nalazimo i u istočnoj Hercegovini, samo u Konavlima nema: *nīha*, *nīhana*, *nīhakar*, *hi*, *hig*, *hin*, *him*, što se susreće u Hercegovini¹⁹⁶.

¹⁹¹ Hraste: Hvar, 32; Moskovljević: GK, 201.

¹⁹² Đorđević: Kanovački, 137—138; Ivić: Dijalektologija, 75; Ivić: Galipoljski, 213; Peco: Pregled, 47; Remetić: GCS, 274, 292 i dr.

¹⁹³ Daničić: Istorija, 166—167, 186.

¹⁹⁴ Vaillant: Zlatarić II, 133—134.

¹⁹⁵ Ivić: Galipoljski, 213; Belić: Istorija II, 1, 122—123.

¹⁹⁶ Peco: GIH, 135—136.

PRIDEVSKE ZAMENICE

Prisvojne zamenice — 1. Zamenice *môj, tvôj, svôj*, (i *mòje, tvòje, svòje*) karakteriše upotreba sažetih i nesažetih oblika u zavisnim padežima:

môga bràta Dr, *mômu* živòtu Gb, *mômu* sínu Pr, *môga* kúčka V, ù *mômu* mjèstu Pr, *svôga* pòja Lj, ì *svôga* gr̃mena Gb Dr, ù *svômu* mjèstu Km.

Nesažeti oblici se ređe javljaju, ali se ipak susreću, kao:

mòjegā sína Km, *mòjēmu* dūndu Pr, *tvòjega* rùva M.

I u susednim istočnohercegovačkim¹⁹⁷ češće se upotrebljavaju sažeti oblici. Iz primera se može videti da se, za razliku od Hercegovine, u Konavlima kao pokretni vokal u dativu i lokativu jednine uglavnom pojavljuje *u*, što je osobina dubrovakog govora¹⁹⁸.

2. U instrumentalu jednine i genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine, kod pravih predstavnika ovoga govora, susreću se samo nastavci starih tvrdih osnova:

jā *mòjjem* pútem, *tí* *tvòjjem* M, *s* *mòjjem* sínom L, *svòjjem* Vd Dr Đ L M Č, *nègovijem* Dr L, *mòjjēk* Gb, *vāšijek* Gb, *vāšijem* Gb Dr G K B Pl Ml, *nļjovijem* Đ K, *nļhovijem* Dr Č.

3. U dativu i lokativu jednine prisvojnih zamenica ženskog roda redovno je nastavak *-om*:

po *svòjom* vōji P, svāk *svòjōm* kùci Pl, na *svòjōm* svādbi Lj, u *tvòjōm* kùci Dr, u *mòjōm* bāštini Pl, *tvòjōm* séstri J, *tvòjōm* svòjti D, sījeda kōsa je slāva glāvi *nèzinōm* Pr, *nāšōm* snāzi Pr, *vāšōm* rúci K.

4. Umesto zamenice *nēn -a, -o*, ponekad se javlja *nèzin, nèzina, nèzino*:

rōditeji *nèzini* Ml, mājka *nèzina* Dr, glāvi *nèzinōm* Pr, ali se najčešće upotrebljava genitiv jednine lične zamenice *ona*:

nē bāto, nje nāspān K, tō je *nē* muž Dr, *nē* sēsra K Dbr, *nē* àuto Gb, *nē* brāt Dr, *nē* vèzivo D, *nē* kūmovi Č, *nē* čeri J, *nē* dijete G.

Po ovoj osobini je konavoski govor najbliži govoru Dubrovnika¹⁹⁹. Budmani kaže da u Dubrovniku uopšte nema posebne prisvojne zamenice ženskog roda trećeg lica, nego da se samo upotrebljava genitiv *nē*. Videli smo da je u Konavlima ovo najčešća mogućnost, ali da se javlja i zamenica *nèzin, -a, -o*. Pojedinačni primeri upotrebe ovakvog posesivnog genitiva zabeleženi su i u drugim govorima²⁰⁰ i kod pisaca²⁰¹.

Pokazne zamenice — 1. Umesto standardnog *ovaj, taj, onaj* u nominativu jednine muškog roda po pravilu je *òvī, tā, ònī*:

òvī stārijī sīn Dbr, *òvī* mālī Dbr, *òvī* načīn Mh, *òvī* klāk B, *òvī* bōr P, *òvī* brāt Lj, *òvī* sāt L, *òvī* svļjet L,

¹⁹⁷ Peco: GIH, 137.

¹⁹⁸ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁹⁹ Budmani: Dubrovački, 173; Rešetar: Štok., 185.

²⁰⁰ Ivšić: Posavski II, 114; Peco: GIH, 138.

²⁰¹ Rešetar: NDP, 91, JMD, 199; Marković: Ančić, 106; Vušović: Njegoš, 63; Stevanović: Njegoš, 23.

tâ kòret Pr, tâ knêz Pr, tâ sàstanak R, tâ kònō Ml, tâ plân Ml, tâ gòre mjēsēc Km, tâ mājstor L, tâ sāt L, tâ pròfesūr R, tâ čòjek Č, tâ jéčam M,

òní sāt L, òní bàdañ Dr, òní pūt Pr, òní dán Pl, òní izvor Ml, òní pòtrēs Ml, òní jèdan Km.

Ovakve oblike navedenih pokaznih zamenica od srodnih govora nalazimo u nikšićkom govoru, Pivi i Drobnojaku, Uskocima i okolini Kolašina²⁰². U istočnoj Hercegovini se paralelno upotrebljavaju: *òvāj/òvaj, tāj, ònāj/ònāj*, prema: *òvi/òvi, tâ, òni/òni*²⁰³. Iz Budmanijevog rada²⁰⁴ saznajemo da se u Dubrovniku krajem prošlog veka govorilo samo *òvi, ti, òni*. Rešetar kod dubrovačkih kancelara konstatuje da se najpre razvio i utvrdio oblik *oni*, jer se oseća potreba da se razlikuje imeničko *on (er)* od pridevskog *on (jener)*, a da se za njim povelu *ov*, dok su praslovenski oblici **ъ** i **ь**, uz prvobitne oblike *ta(j) — sa(j)* tek kasnije postali *ti — si*²⁰⁵.

Tâ umesto *ti* ili Vukovo *tāj*, po Belićevom mišljenju, nastalo je u narodnim govorima gubljenjem finalnog *j* pod uticajem kosih padeža. Dokaz za postojanje *j* u toj formi vidi u dužini vokala *a*²⁰⁶.

b) Kao i u Dubrovniku²⁰⁷, navedene pokazne zamenice *òvi, tâ, òni* u genitivu i lokativu umesto završetka *-oga, -og, -ome, -omu, -om* uvek imaju *-ega, -emu*:

òvegā Č L Pr V Gb J Đ K Dbr, tēgā J U Lj K Mh D B Gb Ml P M Č L V R, ònegā K Dbr D J Gb V Pr Č L, òvemū Dbr Dr Đ Km, tēmū J K B U Dr Gb Pr R Km L, ònemū Vd Mh D B Pr.

U jednom delu jugozapadnih štokavskih govora, u dalmatinskim govorima i u nekim čakavskim govorima, izvršen je uticaj mekih osnova na tvrde²⁰⁸. Taj uticaj se osetio i u konavoskom govoru, ali samo u genitivu, dativu i lokativu jednine zamenice *ovaj, taj, onaj*.

U navedenim oblicima finalni vokal uvek je dug. Poreklo te dužine može se vezivati za partikule²⁰⁹.

c) Ove zamenice u instrumentalu jednine i genitivu, dativu i instrumentalu množine imaju samo nastavak starih tvrdih osnova:

òvijem: G Gb D Đ Km L Mh Pr Ml U, tjem V B Vd Dr D J Km L Lj Mh Dbr Pr P R, ònijem G Vd Gb D Đ J Lj Mh Ml Dbr Pl Pr R, ònije G L Ml R, ònijek V, ònijeg J, ònijeh Dbr Gb, ònijēh Gb, òvijēk K, òvije Dr J Km Lj Ml Dbr Pr, òvijeh V Gb Dr Mh M, òvijeg D, tije Gb Đ L Mh Dbr P, tjeg D Pr, tjeheh Mh Č V.

Oblici s nastavcima starih mekih osnova čuju se samo u govoru mlađih školovanih ljudi, ali i kod njih retko. Ovde nismo nalazili proširenje *ez (zi)* u nastavcima tvrdih osnova za koje zna dubrovački govor²¹⁰.

²⁰² Vušović: DIH, 55; Vuković: GPD, 61; Stanić: UG, 211; Pižurica: GOK, 138.

²⁰³ Peco: GIH, 139—140.

²⁰⁴ Budmani: Dubrovački, 173.

²⁰⁵ Rešetar: NDP, 70.

²⁰⁶ Belić: Prilošci, 219.

²⁰⁷ Budmani: Dubrovački, 173.

²⁰⁸ Belić: Istorija II, 1, 123.

²⁰⁹ Peco: GIH, 140; Belić: Prilošci, 219.

²¹⁰ Budmani: Dubrovački, 173.

2. Pokazne zamenice ženskoga roda *òvā, tā, ònā*, imaju izjednačene oblike dativa, instrumentalna i lokativa jednine; u dativu i u lokativu javlja se nastavak *-om* kao morfološko obeležje:

primàkni se *òvòm* stòlici K, *dāj tō òvòm* ðevòjčici Č, u *òvòm* òkolici Mh, u *òvòm* kaznàčini Km,

dāj tòm ženi Gb, u *tòm* kùci Mh Pl L, u *tòm* sòbi R, u *tòm* škòli M, *nà tòm* gràni Gb, *ka i ònòm* ðevòjci R, *ònòm* fèsti R, u *ònòm* òkolici Mh, u *ònòm* pùnčelici Dr, *na ònòm* tàračici Dr, u *ònòm* Bibliji Pr, *po ònòm* cijèni R.

Pokazne zamenice za kakvoću — 1. U govoru Konavala ove zamenice imaju sledeće likove: *òvakì/vàkì, ovàkà/vàkà, ovàkò/vàkò, tàkì, tàkà, tàkò, onàkì/nàkì, onàkà, onàkò/nàkò*, što znači da imaju samo formu određenog vida²¹¹:

ovàkì je òbičàj Dbr, *vàkà* sùša nìgda nije bila Vd, *vàkò* je bìlo J, *tàkì* pòtrès nè pàntim Ml, *kà te tàkà* tòkà Km, *nàkì* vinogràd sàtrijet R, *nàkà* ðevòjka Đ D K, *onàkà* žena Dr, *nàkò* dòbro gròžđe D, *onàkò* cete vi gòre U.

Pokazne zamenice za količinu — 1. Takođe se realizuju na više načina: *ovòhki/ovòhki-vìhki, ovòhki/vìhki, ovòhko/ovòhko-vìhko*:

ovòhki národ Pr, *vìhki* tratàmenat Gb, *ovòhki* vinogràd R, *ovòhka* kùša V, *vìhka* vručina U, *ovòhko* pòje Pr, *vìhko* málò jáne Dr.

Najčešće se javljaju sažete forme *neodređenih zamenica*: *nàkav, nàkva, nàkvo* (a nisu potpuno nepoznate ni forme *nèkakav, -a, -o*):

nàkav čòjek dòšo Km, *nàkva* prikolica V, *nàkvo* nòvò dòba Gb.

Odnosno-upitne zamenice — 1. Ove zamenice u ispitivanom govoru, uglavnom, imaju standardnu formu: *kò, štò, štà, kòjì, -à, -è, čijì, -à, -è, kàkav, -a, -o i kòlik, -a, -o*.

I za njih možemo konstatovati sledeća odstupanja od standarda:

a) Zamenice *kò* i *štò* imaju u instrumentalu oblike s *kijem, s čijem*²¹².

b) Stekli smo utisak da zamenica *štò* ima prevagu u upotrebi nad zamenicom *štà* i u značenju „was“:

štò cèš me pítat K, *štò* cèš tò písat Đ, *štò* tò gòvorìš Gb.

c) Zamenica *kòjì* češće u paradigmi ima sažete forme: *kòga, kòmu*.

d) Kao i ostale pridevske zamenice, tako i ove najčešće imaju u dativu i lokativu pokretni vokal *u*: *kòmu, čemu, kòmu, kòjèmu, čijèmu, kàkvòmu, kòlikomu*.

e) Pridevske odnosno-upitne zamenice u instrumentalu jednine i genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine uvek imaju nastavke starih tvrdih osnova.

f) Pomenute zamenice ženskog roda u dativu i lokativu jednine imaju nastavak *-om*: u *kàkvòm* pòsudi Dbr, o *kòjòm* Màri pričàš U, u *čijòm* kùci K, *kòlikom* pričì se nàdàte Mh.

Opšta zamenica za kvantitet — 1. Ovde ta zamenica, kao i u srodnim govorima²¹³, ima samo formu *vàs, svà, svè*:

vàs svìjet tàkò ràdì Km, *svà* kòšuja mi je bila mòkra J, *svè* pòje pòtopì Lj.

²¹¹ Tako je i u dubrovačkom (Budmani: Dubrovački, 173) i istočnohercegovačkom (Peco: GIH, 141).

²¹² Tako je i u Dubrovniku (Budmani: Dubrovački, 173).

²¹³ Budmani: Dubrovački, 173.

PRIDEVI

NEODREĐENI PRIDEVSKI VID

1. I u ovom govoru još uvek nalazimo razlikovanje određenog i neodređenog pridevskog vida.

a) Našli smo potvrde za svih pet oblika u kojima se ogleda promena prideva neodređenog vida — nominativ, genitiv/akuzativ, dativ/lokativ jednine i nominativ i akuzativ množine kod prideva muškog roda:

nije *zdrāv* līs J, *kā* je *vèlik* préród U, *tréba* da je *čīs* D, *mnād* je G, *ně* vajā bit *něsretan* Pr, *pòšten* glās C, *stòji* i *glādan* i *žēdan* D, ako je *glādan* i *žēdan* Pr,

mrtva sīna L, *mrtva* vòla L, *gospodāra sāma* L, *lūda* čojèka Km, *imō* sam *tāmo* *bōlesna* sīna Km, *òstaviće* te *bògata* L,

u *dūgu* vijèku L, u *tānku* grijèhu L,

mī smo *něpismeni* jūdi Pr, *bili* smo jūto *glādni* Pr, *kā* bi *dānas* *bili* *mīrni* Gb, *slābe* sam *prijateje* imō L.

b) Mogu se naći potvrde i za nominativ/akuzativ, genitiv, dativ/lokativ jednine i nominativ/akuzativ množine prideva srednjeg roda:

ně bi *smījo* *tō mōkro* *dāvat*, *nego* *svě* *zdrāvo* J, *svě* da *īm* je *sūvo* i *čīsto* J, *tō* *dōdē* *bijèlo* U, *kāko* je *tō* *bīlo* *vjérno* D, *dijète* je *bōlesno* G, *kāko* *ćeš* *vòdit* *bōlesno* *dijète* G, *zīmškō* je *odijèlo* *òd* *vunē*, *crno* Pr, *štō* *nōvo* *īmā* Km, *tvřdo* *šļeme* L, *tō* *ti* *mōrā* *bīt* *čīsto* K, *svě* je *sūvo* Đ, *svě* *se* *nōvo* *stvārā* Đ, *sā* *šenišno* *ně* *mejēmo* Gb,

ūzmēš *slāna* *mēsa* J, *zlāta* *sūva* *vrijēdi* Pr, *sa* *sūva* *zēmjišta* Ml,

da *stālno* *stòjī* u *vriću* Vd,

žīta su *jōš* *zelēna* B, *tō* su *vrijēdna* *đeca* Pr, *strāšna* su *tō* *bila* *vremēna* Km, *glādna* su i *đeca* R.

c) Potvrde za nominativ, genitiv, akuzativ jednine i nominativ/akuzativ množine ženskog roda neodređenog vida su:

ka *si* *stāra* Gb, *òna* je *mrtva* L, *stāra* *glāva* L, ako *nije* *dōbro* *glādna* Pr, *glādna* je *òna* Km,

iz *crvènē* *svītē* P, *dāj* *sejāku* *glādnē* *zēmjē* R,

lijèpu *rīječ* *govōri* Pr, *imō* je *dōbru* *dōmovinu* Km, *rèčē* *sāmo* *grūbu* *rīječ* M, *stāru* *kūću* *ně* *moreš* *òčistit* D,

nijēsu *mògle* *bit* *gòle* *nōge* Gb, *za* *dōvestit* *škđlovāne* *na* *sèlo* M, *mólbe* su *bīle* *čēste* P, *ī* *čele* su *glādne* D.

d) Iz navedenih primera može se videti da se i u ovom govoru (kao i u srodnim ijekavskim govorima²¹⁴) još uvek čuva osećanje za upotrebu neodređenog vida.

²¹⁴ Peco: GIH, 142—146; Vušović: DIH, 49; Vuković: GPD, 62—65; Stanić: UG, 214—215; Pižurica: GOK, 142—143; Budmani: Dubrovački, 171—172.

Međutim, ni ovdje to nije očuvano do kraja. Da nema potpune izdiferenciranosti, svedoče sledeći primeri:

óde je *tòpli* krâj V, imā bīt da je *jâki* tērēn M, tō je *čīstī* strūk šēnicē G, nājbojē je *pēčenō* mēso Č,

imō je *dōbrē* nīve D, kâ bi bila *lījepā* žētvā M, tō su *lījepē* bōjē Pr, tō su *vēlikē* rāzlike U, dānas je *vēlikā* pōtrošnā U, bila je *nēkā* *crvenā* zēmja B, tō je bilo *lījepē* *žūtē* bōjē J itd.

2. Neodređeni pridevski vid je u konavoskom govoru karakterističan po akcenatskoj nestabilnosti. Do ove nestabilnosti su dovela dva sistema; stariji dubrovački u kome svi pridevi, koji menjaju akcenat u prilogu, imaju u nominativu, akuzativu, genitivu i lokativu jednine muškog i srednjeg roda i u akuzativu jednine ženskog roda, te u nominativu i akuzativu množine muškog i ženskog roda isti akcenat kao u prilogu²¹⁵ i noviji hercegovački u kome se razlikuje akcenat priloga i prideva u navedenim padežima.

Susret ova dva sistema mogao je dovesti do naporedne upotrebe različitih akcenatskih likova, kao: *súvo/súvo*, *súva/súva*, *mrtva/mrtva*, *gládna/gládna*, *žíva/žíva*, *živo/živo*, *žédan/žédan*, *žédna/žédna*, *žédno/žédno* i sl.

PROMENA PRIDEVA ODREĐENOG VIDA

1. Već pominjane odlike zameničko-pridevske promene (u odeljku o zamenicama) takođe se odnose i na prideve određenog vida.

a) U genitivu jednine muškog i srednjeg roda uglavnom se javlja nastavak *-oga*:

grúbōga rúkopīsa V, *gospòdinōga* bōga L, *jâkōga* bōga L, *Svétōga* Nikolē L V, *pòštenōga* domācina Č, *ònegā* *mnādōga* kúčka L, *Svétōga* Ščēpāna D, *lījepōga* kōna Pr, *stārōga* Ántē Pl, *žmùo* *vīna* *bījelōga* ili *crnōga* Gb, *slānōga* mēsa Lj.

Ovu osobinu da „genitiv nigda ne gubi krajnjega samoglasa“ konstatuje i Budmani u dubrovačkom govoru²¹⁶.

b) Takođe, kao u dubrovačkom, i ovdje je u dativu i lokativu jednine muškog roda kod prideva određenog vida gotovo uvek nastavak *-omu*:

pjèvnāčkōmu zbōru Č, *tambùrāškōmu* Č, u času *dōbrōmu* Č, *sàdašnēmu* Pr, u *tòplījēmu* K, u *doñēmu* D, *pròšlōmu* Dbr, *strāšnōmu* M, *mnādōmu* Vd, *stārōmu* Dbr, *drāgōmu* Km, *srètnōmu* Pl, *vrljednōmu* Mh, *crvenōmu* Đ.

c) I u instrumentalu jednine muškog i srednjeg roda, te u dativu, instrumentalu, lokativu i genitivu množine sva tri roda, i kod oba pridevska vida, javljaju se samo nastavci starih tvrdih osnova:

jâkijem G, *bòsijem* V, *strānijem* Vd, *cljelijem* Gb, *mrtvijem* Gb, *glāvatiem* Dr, *sūhijem* Dr K, *stārijem* D L Pr Č, *rādnijem* J, *prírodnijem* J, *zēlenijem* K, *dōbrijem* Km Pr, *dubrovačkijem* L, *tvrdijem* L, *prlmitivnijem* Mh, *mālijem* Ml, *národnijem* Pr, *vēlikijem* Pr, *pūkijem* Pr, *svētijem* R, *lījepijem* Č,

mnādije G, *mnādijeh* Gb, *mlādijeh* Km, *stārije* G Km Mh Pl, *stārijeg* Pr, *àmeričkije* V, *turskije* Vd, *crnogòrskije* Vd R, *nèpismenijeh* V, *námještenijeg* Vd, *gòlije* Gb, *mùškije*

²¹⁵ Budmani: Dubrovački, 172.

²¹⁶ Budmani: Dubrovački, 171.

Gb, mužkih Gb Dbr, *lijèpije* Gb Pl, *lijèpijeh* R, *črnijeh* Gb Dr, *črnijeg* J, *krivije* Gb, *prjajašnjeh* Gb, *gòrnijek* Gb, *crvenijeh* Gb, *mòdrijuh* Gb, *òtvorenijeh* Gb, *zàdñije* Dr, *vèlikijeg* Pr, *vèlikijeh* Dr M, *bòjijeh* Dr, *màlije* D, *màlijeh* Dbr, *màlešnije* Pr, *đivije* L Dbr, *đivijeg* J, *křsnijeh* J, *òpćinskije* Km, *pràznije* L, *nèvoñnijeg* L, *tùžnijeg* L, *krùpnije* L, *nòvije* Mh, *žènskije* Pr, *cijèlije* Ml, *vàńskije* Ml, *ùtopjenije* Ml, *fràncuskije* Ml, *tañjànskije* Vd, *žùtijeh* Dbr, *štètnijeh* Dbr, *sřpskijeh* R, *grùbije* R, *nàpuštenije* R, *vèzàñije* R, *všije* M, *lùdije* Pr, *nèukijeg* Pr, *ràznije* Ml R, *ràznijeg* R, *dòbrije* R.

Nastavci starih mekih osnova javljaju se veoma retko, a i kad se pojave očigledno su uticaj standarda: *òpćinskih* P, *poluprivrednih* Mh i sl. Nastavci starih tvrdih osnova preovlađujući su i u susednim i srodnim ijekavskim govorima²¹⁷.

d) U dativu i lokativu jednine prideva ženskog roda po pravilu se javlja nastavak *-om*:

mládòm se *dòrāñi* Mh, *muškòm* i *žènskòm* *đeci* Km, *svàkòm* *nājmañòm* *parcèli* Pr, *mládòm* *nèvi* Pr,

pri stāròm *kūci* Lj, po *Glàvskòm* L, *ù Dúbòm* Gb Dr, *pò Vitājñòm* J, *ù Lūtòm* Dbr Lj, *starine* u *Hřvātskòm* K, *pò Bačkòm* Km, *pò Čřnòm* *Gòri* Km Ml R B, na *jákòm* *vātri* Lj, *zèlenòm* *mènestri* Vd, po *đèbelòm* *ròbi* Dbr, u *konàvoskòm* *ròbi* J Dbr, *ù dònòm* *bándi* K, na *mālòm* *křpici* Mh, na *žèježničkòm* *stānici* Mh, *ù mañòm* *mjèri* Mh, na *nāpi brđt-ničkòm* J, u *hlādñòm* *vòdi* J, u *stùdenòm* *vòdi* J, na *jákòm* *vātri* J, o *svlènòm* *būbi* Dr, *pò očevòm* *líniji* Dr, na *ljevòm* i *đesñòm* *rúci* Dr, *ù novòm* *grādevini* R, u *Kòsovskòm* *ùlici* R, na *ljevòm* *strāni* R, na *pūtnòm* *agènciji* R.

O ovoj osobini zameničko-pridevske promene (već je o njoj bilo reći u poglavlju o zamenicama) u dubrovačkom, Budmani kaže da je „u dat. i lok. sing. ženskoga roda toliko kod neizvjesnih pridavnika svršetak pogrešno *om* kao i u instr.“²¹⁸ Naše potvrde govore da je u Konavlima *-om* u dativu i lokativu jednine prideva ženskog roda, nezavisno od toga da li su neodređenog ili određenog vida.

2. Prisojzni pridevi se u većini slučajeva u ovom govoru menjaju po promeni neodređenog vida:

brātova *vòla* L, o *Pètrovu* *dānu* K, od *Nikoja* *dāna* V, *Vùlina* *sīna* Đ, *Ántina* *brāta* Vd, od *ženina* *brāta* K, iz *Pètrova* *sèla* J, *Jèlina* *vèživa* Dbr, *Stānina* *sīna* D.

Za ovakvu promenu prisojznih prideva zna i istočnohercegovački govor²¹⁹, dok se u Pivi i Drobnojaku pridevi izvedeni od vlastitih imenica češće menjaju po promeni određenog vida²²⁰.

3. Poimeničeni pridevi tipa *mlādā*, *stārā*, *mālā* i, ovde česti, nazivi sela u formi nominativa jednine ženskoga roda određenog vida, kao: *Dúbā*, *Kunā*, *Lūtā*, *Lòvòrna* menjaju se po promeni prideva određenog vida: *Dúbā* — *Dúbē* — *Dúbòm* — *Dúbū* — *Dúbòm* — *Dúbòm*; *Kunā* — *Kunē* — *Kunòm* — *Kunū* — *Kunòm* — *Kunòm*.

²¹⁷ Budmani: Dubrovački, 172; Vušović: DIH, 50; Vuković: GPD, 64; Peco: GIH, 145; Stanić: UG, 219—226; Pižurica: GOK, 146.

²¹⁸ Budmani: Dubrovački, 172.

²¹⁹ Peco: GIH, 144.

²²⁰ Vuković: GPD, 62.

BROJEVI

OSNOVNI BROJEVI

1. Već su u poglavlju o glasovima navedeni brojevi kao potvrde za određene karakteristike glasovnog sistema ovog govora. Tako se brojevi: *šēs, jedānēs, dvānēs, devētnēs, dvādes, trīdes, četēres, pēsēt, šēsēt, sedāndēsēt, osāndēsēt, ųjadaųjāda/hjāda* najčešće razlikuju po svom fonetskom liku od ovih brojeva u standardu.

Takođe je bilo reći o osobini osnovnih brojeva da često u govoru postaju proklitike i da se naporedo javljaju forme bez finalnog ploziva i forme s finalnim plozivom.

2. I u konavoskom, kao i u mnogim drugim govorima, samo broj *jēdan* ima deklinaciju²²¹. U promeni broja *jēdan* takođe se ogledaju sve pomenute odlike zameničko-pridevske deklinacije:

jēdnoga vōla L, jēdnomu čoēku Pr, jēdnijem pūtem G, dāo jēdnōm žēni K.

U jezičkoj građi nisu nađene potvrde za promenu broja *dvā* i *trī* u ženskom rodu, koje se susreću u istočnoj Hercegovini i Dubrovniku²²².

3. Osobina da se brojevi od *jēdan* do *dēvet* vežu za desetice veznikom *i*²²³, kao *dvādes* ų *dvā* i sl., ovde je sprovedena i u vezivanju desetica za stotine, pa se kaže:

stōtinu i šēsēt i jēdno pīsmo Pr, stōtinu i šēsēt ų osam Pr, trīsta i dvādes ų devēt Dbr.

4. U ovom govoru se umesto broja *sto* češće upotrebljava brojna imenica *stōtinu*: *stōtinu pūta mu trēbā rijet R, stōtinu gōđinā K Lj Vd Dbr V Dr.*

Češće se javlja *dvjēsta* Vd Mh Dbr Pr Đ nego u dubrovačkom *dvjēsti* Č²²⁴, a obično je i *dvjē stōtine* K D Ml, *trī stōtine* Ml Mh J, *četiri stōtine* S B, *pēt stōtinā* Mh Dbr, kao u istočnoj Hercegovini²²⁵, ali i *pē stōtin* Pr, *šē stōtin* Č Km, kao u dubrovačkom²²⁶.

ZBIRNI BROJEVI I BROJNE IMENICE

1. I u zbirnim brojevima i brojnim imenicama uopšten je stariji morfem *-er* za njihovu tvorbu. Redovno je samo: *četvērīca, petērīca, šestērīca*...

Morfema *-er* za tvorbu zbirnih brojeva i brojnih imenica je jedna od karakteristika svih hercegovačkih govora²²⁷, dubrovačkog²²⁸, a susreće se i u Sutorini²²⁹. U nikšićkom

²²¹ Budmani: Dubrovački, 174; Peco: GIH, 147; Vuković: GPD, 66; Vušović: DIH, 65; Stevanović: ICG, 82; i drugi.

²²² Peco: GIH, 147; Budmani: Dubrovački, 174.

²²³ Peco: GIH, 147; Vuković: GPD, 66.

²²⁴ Rešetar: Štok., 191.

²²⁵ Peco: GIH, 148.

²²⁶ Budmani: Dubrovački, 174.

²²⁷ Peco: Ikavsko-takavski, 205.

²²⁸ Budmani: Dubrovački, 174.

²²⁹ Remetić: Upitnik.

govoru javljaju se naporedo *-oro* i *-ero*²³⁰, a u Pivi i Drobnjaku, Uskocima i okolini Kolašina samo *-oro*²³¹. Što znači da se Konavle ovom svojom jezičkom crtom potpuno slažu sa svim govorima u neposrednom susedstvu.

Ovi brojevi se, uglavnom, ne menjaju nego se padežni odnosi ostvaruju pomoću predloga. Jedino se pojavljuje množina tipa: *pètere nõvine* Pr, *sèdmere* crèvje P.

2. Umesto zbirnih brojeva koji u standardu i u susednim govorima označavaju skupove osoba različitog pola, u Konavlima se javljaju zbirne imenice, kao u primerima:

Na svadbu zòvū mūško i žensko is kućē. Őbavezno idū *dvòjica* P, Mògli bi Đuro i Jéle. Pa nèka idu nī *dvòjica* Pl, Jèste li dòšli sàmo vàs *dvòjica* (u obraćanju mužu i ženi — K), Na òbjudu bila *petèrica*: Jéle, Lúko, nèpūt i dvije nèpūče Dbr.

REDNI BROJEVI

1. Redni brojevi u nominativu imaju, uglavnom, standardni oblik; jedino je razlika u akcentu. Ovde je samo: *přvī, sèdmī, òsmī* (potvrde u svim mestima), kao u Dubrovniku²³².

2. U ostalim padežima redni brojevi imaju sve odlike konavoske (i dubrovačke) zameničko-pridevske promene (videti poglavlje o pridevima). Navodimo samo neke potvrde:

přvòga, drùgòga, sèdmòga, sedàmnèstòga, přvòmu, drùgòmu, sèdmòmu, sedàmnèstòmu...

přvijem, drùgijem, sèdmijem...

přvijeh/přvije, drùgijeh/drùgijek/drùgije...

trides i osmòm gòdini R, u *devedèsèt sèdmòm* gòdini R, u *drugòm* gòdini K, u *drugòm* državi Ml, u òvòm *drugòm* ròbi Ml, *jèdnòm* i *drugòm* stránki Č, *njèdnòm* kòkoši L...

3. U Konavlima postoji jedna zanimljiva pojava vezana za označavanje dana i meseci. Naime, meseci se ovde, uglavnom, ne imenuju nego se označavaju rednim brojevima: *přvī, drùgī... dvánèsti*. Jedino se *vèjača/vèlača* i *màrač* imenuju, ali ne da bi označili mesec nego neke od pojava vezanih za te mesece (klimatske, atmosfèrske i sl., kao: mächke ùvatila *vèjača*, òvò je kò *màrač* — misli se na promenljivo vreme, *màrcànò* sùnca). U ostalim slučajevima kada se nešto datira upotrebljava se samo redni broj za mesec u godini. Dani u mesecu ne označavaju se rednim brojem nego osnovnim. Tako kao redovnu pojavu nalazimo:

trides jèdanèstòga Pr, *trī dvánèstòga* V, *sès sèdmòga* Gb, *sès četvrtòga* Dr, *sèdam sèdmòga* R, *dvà drùgòga* Pr, *sedàmnès òsmòga* Km.

Upotreba osnovnog broja za datiranje je direktni uticaj italijanskog jezika. U italijanskom se za označavanje datuma upotrebljava osnovni broj.

²³⁰ Vušović: DIH, 65.

²³¹ Vuković: GPD, 67; Stanić: UG, 59; Pižurica: GOK, 65.

GLAGOLI

INFINITIV

Infinitiv je u govoru Konavala frekventna jezička kategorija. Analiza jezičke građe pokazuje da se u ovom govoru infinitiv iskazuje na nekoliko načina.

1. Standardni oblik infinitiva, sa završecima *-ti*, i *-ći* ne može se čuti od pravih predstavnika ovog govora. U analiziranoj jezičkoj građi pojavilo se samo nekoliko primera infinitiva sa ovim završecima, i to kod informatora koji su pod većim uticajem standarda.

2. Najčešće se čuje oblik koji se završava glasom *-t*, što potvrđuje veliki broj primera:

vézat Gb, *žèt* Dr, *zvət* Đ, *zòbat* D, *izbrísat* Đ, *kázat* J, *klät* K, *krètat* Dbr, *làgat* Đ, *nàvrítat* J, *òkretítat* U, *òrat* Pr P R, *písat* K, *pòžet* Dr, *pomágat* Dr, *rèzat* D, *ùbrat* M, *ukázat* B,

đígnūt R Dbr, *pànūt* Gb D, *prèkinut* M, *pròpanūt* Đ, *skínūt* J, *trèsnut* M R, *úkinut* M, *úskrsnūt* Km R, *útrnūt* Km,

bít U Lj V Gb B Č J, *vít* J, *daròvat* L, *kažívat* Dbr, *ladòvat* M, *lájāt* Gb, *ludòvat* M, *òdlit* Dbr, *pàāt* D, *pít* U Lj K, *pòstat* Lj, *sàvit* Mh, *sàšit* Dbr, *čūt* Gb,

automatizírat Đ R, *vjèncat* Mh, *glèdat* Km L, *dāt* U K Mh, *zàimat* Km, *zakíđivat* Đ, *zakúčat* Đ, *znāt* Pr B Ml Vd, *izàgnat* D, *imat* P L, *kòpat* Dr R D, *kúpat* R, *kühāt* J, *načínat* L, *odgovárat* P, *ozeñívat* J, *okòpat* Dr, *pàdat* R, *páčat* Đ, *pítat* K Km, *pòznat* Č L, *pomijèšat* Dbr, *prèpadat* U Dbr J, *príznat* R, *príčat* Km L Č, *pròdat* Pr B Č, *razgovárat* Pr, *svírat* Č, *skùvāt* U, *slúšāt* B, *snímat* U, *stàvjāt* J D, *užívat* U, *úžet* Dr R, *uzdržávat* K, *uzímāt* Đ, *upítat* M, *čavèlat* Pr, *čekat* Mh, *čèšlat* L, *čitat* K, *čúvat* Lj B, *šétat* U,

bácit Vd, *vàđit* Mh, *víđet* Dr Km Vd Gb P, *vòzit* Ml, *govòrit* Km R, *gònit* Gb D R Dbr, *gráđit* U Pr Č, *dòlazit* Ml, *žalòstit* Dr, *živjet* R Đ Vd, *zàbavit* Km, *zàitit* Mh, *zàmislit* Pr, *zàmjerit* Dr, *zaráđit* R, *izbròjit* Dr, *izvadit* J Dr, *izlúćit* Đ, *kvárit* R, *křstít* K, *kúpit* Dr Mh Lj, *mástit* Dbr, *mjèrit* Gb, *naslijèdit* R, *nàšalit* Č, *nàstavit* R, *nòsit* U Pr D, *nòcit* M, *odgovòrit* Km, *odòbrit* M, *ožènit* M, *osvòjit* Lj, *pràvit* Dr, *pàzit* K, *pànfit* Đ, *plátit* R Mh Lj P, *pomírít* Dr, *pozájmit* R, *pòkupit* J, *pòstavít* Km, *potròšit* Gb, *prežívjet* Pr, *prìkupit* Gb, *prímít* Pr, *pròsit* L, *pròslavít* J, *pròčístit* M, *ráđit* R Ml Km M Vd Č, *ránit* Mh, *ròđit* L Đ Mh, *ròjit* Pr, *sáđit* K, *slàvit* Lj, *smòlit* L, *sòlit* Vd, *sprèmit* B, *stvòrit* Đ, *súšit* K, *trážit* R, *tròšit* Mh, *túžit* L, *ùprítit* Vd, *upútít* J, *urédit* L D, *úsirit* D, *úçit* Pr, *částit* Pr, *čnit* R P, *cijèdit* D, *šálit* Gb,

zàspat Gb, *provištāt* J, *spāt* Km L.

Ovakav oblik infinitiva javlja se i u susednim govorima, samo što se u tim govorima naporedo upotrebljava i puni oblik infinitiva i oblik bez finalnog *-i*²³². U cmogorskim govorima se češće susreće oblik sa gubljenjem finalnog *-i*²³³, ili isključivo on²³⁴.

²³² Budmani: Dubrovački, 174.

²³³ Peco: GIH, 159; Vušović: DIH, 56; Budmani: Dubrovački, 175.

²³⁴ Stevanović: ICD, 84; Miletić: CG, 244; Čupić: GB, 89.

3. Glagoli čiji se infinitiv završava nastavkom *-ti*, u govoru Konavala često se javljaju i bez ikakvog nastavka, kao:

brà Lj Mh Gb, *vika* Dr, *zakalàjisa* J, *zvà* Đ, *kàza* Č Dr Pr Đ, *nàvrtā* Mh, *napisa* Vd, *opisa* Gb M, *pisa* Đ, *potpisa* Km, *skàka* Pl,

dìgnu D, *pànū* Pl, *prevīnu* Km, *pròpanū* Đ,

bì P Km Č Gb, *vjèrovā* Gb, *krìtikova* Đ, *nàpi* Mh Ml, *pì* Gb, *ràzlikova* Đ, *škòlovā* Pr, *brīga* L, *glèda* Gb, *dā* R, *dòcera* Km, *zalijsva* J, *znā* K M, *ispriča* L, *oduzē* M, *okūpa* se Vd, *pāda* Dr, *pāsa* Dbr, *plāca* Lj, *pògleda* Dr, *polijsva* J, *porotūla* Km, *prepròda* M, *prizna* R, *prīca* Km, *probīra* Gb, *pròda* P, *pročita* B, *razgovāra* L, *razūmje* R, *spāva* Vd, *sprāvja* L, *uzē* Km Č, *utija* Dr,

bāci R, *brāni* R, *vādi* M, *vīde* Pr, *vrtāi* R, *govōri* Km Vd Đ, *gōni* Gb, *grādi* Gb, *dogōdi* Gb, *živje* Gb R, *zābavi* Km, *zabòravi* Vd, *zāmjeri* Pr, *zāiti* Đ, *zapōviđe* Mh, *zarādī* L, *isključī* R, *kūpi* Dr Vd, *kūpi* Gb R U M, *jūbi* Dr, *najūti* Đ, *nāpravi* Mh, *načini* Gb, *nōsi* Ml L, *prēvari* Mh, *privēdi* R, *potvrđi* Đ, *pfti* M, *pūšti* Lj, *rādi* Km Vd U Đ, *sagrādi* Ml, *svīši* M, *spāzi* Pr, *stāvī* Km R Pr, *trāži* R, *trōši* Km, *ūvati* Đ, *upūti* Km, *učini* Gb R,

vrišta Pl, *izdřza* Lj Mh.

Upotreba ovih oblika nije vezana za mesto u govornom nizu. Naime, oni se javljaju i u sredini i na kraju govornog takta. Govornici celo svoje izlaganje ponekad završe ovakvim oblikom. Može se reći da je fakultativna upotreba oblika sa finalnim *-t*, i bez njega, čak i kad je u pitanju jedan govornik. Kvantitativna analiza pokazuje da se, ipak, češće javlja supinski oblik.

Pojava gubljenja morfeme *-ti* u infinitivu zabeležena je i u nekim drugim govorima²³⁵. Milija Stanić beleži ovu pojavu u uskočkom govoru, ali primećuje da ona nije postala izrazita karakteristika ovoga govora. Mato Pižurica beleži ove oblike kao najčešću mogućnost u govoru okoline Kolašina.

Ova pojava nije i najčešća mogućnost u govoru Konavala, ali je kao fakultativna varijanta izrazita osobina ovoga govora. Težnja ka otvorenom slogu prisutna je i u drugim kategorijama reči. U infinitivu se ova pojava donekle morfologizirala.

4. Glagoli koji se u infinitivu završavaju na *-ći* u ovom govoru se javljaju uvek bez finalnog *-i*:

pōc Dr R M J, *dōc* Dr Km Ml Gb R Lj, *ūc* Dr, *ispec* Dr, *rēc* U Km Gb V P, *dbāc* Km, *ūtec* R, *dīc* R J Pr Dbr, *izāc* R, *nāc* R, *izvūc* M, *mōc* Gb, *lēc* Gb, *prōc* Gb Mh P, *pōmoć* V.

U literaturi o susednim govorima zabeležena je pojava kao i za oblik na *-ti*: ili je napredna upotreba punog oblika i oblika bez finalnog *-i*, ili je isključiva upotreba bez finalnog vokala.

5. Ponekad se u ovih glagola finalno *-ć* zamenjuje sa *-j*:

pōj Km R, *dōj* Lj, *prōj* R, *nāj* Pr, ipak se znatno češće, kod istih informatora, javljaju oblici na *-ć*.

Ovu pojavu beleže i ispitivači crnogorskih govora²³⁶.

²³⁵ Stanić: UG, 232; Pižurica: GOK, 154.

²³⁶ Stevanović: ICD, 84; Stanić: UG, 232; Pižurica: GOK, 155; Vuković: GPD, 33; Vušović: DIH, 23; Pešikan: SSLjG; Miletić: CG.

6. Glagol *reći* javlja se u obliku *rěc* Km Gb V P U, ali znatno češće u formi *rjet*²³⁷ P Km Đ U Dr R Pr V K Dbr ili *rje* Đ R Dr.

7. Glagol *ići*²³⁸ susreće se samo u starijem obliku *it* Km M Gb R Dr Lj.

Pojava udvajanja infinitivnog nastavka u ovih glagola nije zabeležena.

8. Oblici glagola na *-sti* upotrebljavaju se dvojako, i to: bez finalne morfeme *-ti* (rede) i sa udvojenim infinitivnim nastavkom (najčešće).

U ovih glagola otpadanje morfeme *-ti* nije ista pojava kao u tački 2.2. Finalnog *-i* nema u unfinitivu kao ni kod ostalih glagola, a *t* se izgubilo uproščavanjem suglasničke skupine *st* u finalnoj poziciji u reči (tako je u svim susednim govorima). Međutim, primeri tipa: *izes* Gb, *jēs* R, *òples* Dr u govoru Konavala se veoma retko javljaju.

Znatno češće se na čitavom području Konavala čuju oblici sa udvojenim infinitivnim nastavkom:

jěstīt Km L Gb R Pr, *jěstīt* Dbr R, *dòvestīt* K, *dòvestīt* M, *krāstīt* L, *nàjestīt* L, *grīstīt* L, *věstīt* P, *prěstīt* Pl, *izestīt* Gb, *pòjestīt* U, *òprestīt* Dr, *pòjestīt* Pr, *pūstīt* Gb, *šestīt* Gb J, *prěstīt* J, *srěstīt* Mh.

Primere sa udvojenim nastavkom u glagola na *-sti* beleže Peco²³⁹ i Vušović²⁴⁰, a Budmani²⁴¹ ovu pojavu navodi kao redovnu u dubrovačkom govoru.

Pojava udvojenog nastavka verovatno bi se mogla tumačiti činjenicom što su infinitivi koji se završavaju glasom *-t* najfrekventniji, pa je to *-t* u svesti govornika postalo morfološka oznaka infinitiva uopšte. Pošto je fonetsko uproščavanje suglasničke skupine *-st* dovelo do toga da se u ovih glagola infinitiv završava glasom *-s* (koji nije morfološka oznaka infinitiva), došlo je do ponovnog dodavanja infinitivnog nastavka.

PREZENT

1. Nastavak *-u* za 1. lice jednine prezenta pored glagola *mògu*, *òću/hòću*, u ovom govoru redovno ima i *věju/věju/vějūn*. Skoro u svim mestima našli smo potvrde za pomenute realizacije, s tim što su likovi *věju* i *vějūn* frekventniji. Kod istih informatora, i u istim mestima, pojavljuje se i jedna i druga varijanta. Oblik *velim* ne postoji u ovom govoru.

Samo sporadično javlja se *vīđu*, a daleko je češće, ako ne i redovno, *vīđim*.

Oblik *voļu*²⁴² nepoznat je ovom govoru. Ovde glagol *voleti* ima samo oblike superlativa. Potvrde tipa *nājvolim* zabeležili smo kod većine informatora.

Ostaci starog nastavka *-u* za prvo lice prezenta, pored *mogu* i *hoću* i u standardnom jeziku, susreću se i u drugim srodnim govorima. Tako Vušović²⁴³ navodi da se u

²³⁷ Budmani za dubrovački govor kaže: „Mjesto reći svagda se kaže rijeti“ (Dubrovački, 175).

²³⁸ Budmani u dubrovačkom beleži „iti (ne ići)“ — Dubrovački, 175.

²³⁹ Peco: GIH, 108.

²⁴⁰ Vušović: DIH, 56.

²⁴¹ Budmani: Dubrovački, 175.

²⁴² Vuković: GPD, 67; Peco: GIH, 149.

²⁴³ Vušović: DIH, 57.

nikšićkom govoru, pored *věļu* i *vīđu* javlja još: *unávidu*, *závidu*, *napòvidu*. Vuković²⁴⁴ u Pivi i Dbornjaku beleži *věļu*, *vīđu* i *vđļu* u komparativnom značenju. U istočnoj Hercegovini²⁴⁵ se takođe javlja *věļu*, *vīđu*, *vđļu*. Dubrovački govor nema 1. lice jedine prezenta na *-u*, izuzev *mogu* i *hoću*²⁴⁶. Konavle su po ovoj osobini negde na sredini između svog zaleda i Dubrovnika.

2. Analogijom je uopšten nastavak *-u* u 3. licu množine kod glagola VI i VII vrste²⁴⁷:

častū se Č, *tumačū* Č, *prèkrstū* se Č, i *plātū* Č, *pàzū* Č, *pòľubū* Č, *upòrèdū* se M, *vđdū* J, *dìržū* Pl M, *vīdū* se V, *pràvū* J, *vđļū* Dbr, *dijelū* V, *stàvū* Dbr Č Gb, *ràdū* Gb R P, *lètū* Gb V, *čìnū* Pl M Č Dbr, *gòvorū* Č M V Gb Đ R, *dòlazū* Ml Km Mh, *bléjū* Pr, *třčū* Đ, *zàtvorū* Đ, *pūšū* G Đ, *dàredū* Pl P, *vrátū* se Pl, *nàpravū* Dbr, *isplovū* Ml, *učū* đecu Pr, *kļipū* Pl, *bàvū* se Pr Ml, *nòsū* M Dbr J Gb V, *bjèžū* R Km, *gònū* G, *pòstojū* R V, *òčistū* se Vd, *pròpuštū* M, *gràdū* M, *mìslū* Km, *čìnū* Pl, *sòlū* V, *zàmolū* V, *slàvū* V, *tròšū* Gb, *vàdū* J, *òdgojū* Dbr, *ùvālū* Dbr, *rànū* Dbr.

Ova pojava je u potpunosti zahvatila konavoski govor. Primeri sa nastavkom *-e* u 3. licu množine skoro su nepoznati. Pojava analoškog uopštavanja nastavka *-u* ima daleko širu areu. Ovdje je, očigledno, uticaj Dubrovnika²⁴⁸ imao presudnu ulogu, jer je ovo analoško uopštavanje veoma retko u govoru istočne Hercegovine (javlja se mali broj primera koji su teritorijalno ograničeni)²⁴⁹.

3. Analogija se ogleda i u 3. l. plurala kod glagola V vrste čija se infinitivna osnova završava na vokal *a*, a osnova prezenta na dugo *ā*. Ovi glagoli u Konavlima nemaju nastavak *-ju*, kao u standardu, i većini govora ovoga tipa, nego samo *-u*. Tako se redovno javlja:

imaū G R Đ Gb U, *imū* Km Vd Đ, *némaū* Gb Dbr, *pàdaū* G D, *glèdaū* L R V, *prìčaū* Ml D, *odbijaū* V, *razgovàraū* L, *vjènčaū* Č, *zavljaū* V, *uzgàjaū* Č, *uspìjèvaū* R, *pìtaū* V, *móraū* R, *òbàdaū* Dbr, *zbljaū* K, *nè saū* K, *stàvjaū* Dbr, *polìjèvaū* V, *bàcaū* U, *stràdaū* R.

Analoškim procesom je u ovim slučajevima eliminisan sonant *j*, jer se kod ovih glagola u ostalim licima ne pojavljuje taj glas. Da se ovde ne radi o uopštavanju samo nastavka *-u*, ili o gubljenju glasa *j* iz intervokalske pozicije, potvrđuju oblici 3. l. plurala prezenta glagola IV vrste B obrasca²⁵⁰ kod kojih se redovno javlja nastavak *-ju*: *crkājū*, *upòznājū*, *pròdājū*, *udājū*, jer ovi glagoli i u ostalim licima imaju sonant *j* (*upòznājēm*, *upòznājěš*...).

Ovde bi se mogao ogledati uticaj crnogorskih govora, u kojima je ova pojava široko rasprostranjena²⁵¹, a od govora hercegovačkog tipa za nju zna samo nikšićki²⁵².

²⁴⁴ Vuković: GPD, 67—68.

²⁴⁵ Peco: GIH, 149.

²⁴⁶ Budmani: Dubrovački, 176.

²⁴⁷ Stevanović: Savremeni I, 343—344.

²⁴⁸ Budmani: Dubrovački, 175.

²⁴⁹ Peco: GIH, 151—152.

²⁵⁰ Stevanović: Savremeni I, 342.

²⁵¹ Stevanović: ICD, 29—30; Pešikan: SSLJG, 118—119; Miletić: CG, 116—117; Vujović: MD, 185; Rešetar: Štok., 113; Čupić: GG, 40.

²⁵² Vušović: DIH, 22.

4. Glagol *živjeti* (infinitiv u Konavlima ima samo forme *živjet/živje*), koji se u standardu menja po VI vrsti, redovno ima oblike prezenta po I vrsti:

živem L Mh Vd P, *živeš* L Gb Lj, *žive* Km P Gb J B, *živemo* Č M D K, *živete* Đ U, *živū* Č M Vd V.

I u dubrovačkom govoru se javlja ukrštanje nove forme infinitiva glagola *živsti* (*živjeti*) i starih oblika prezenta²⁵³.

5. Glagol *rjjet/rjje* (javlja se ponekad u infinitivu i *rječ*) ima sledeće oblike prezenta: *rječem* R L Lj V, *rječš* R D K L, *rječē* Dbr M, *rječemo* K U J Vd, *rječete* Km Ml V, *rječū* Pr M.

U našoj građi nismo našli potvrde za promenu ovoga glagola po obrascu III vrste. Na promenu ovog glagola po obrascu I vrste nailazi se i u susednim govorima²⁵⁴.

6. Glagol *ići* (ovde u infinitivu ima samo stari oblik *it*) u prezentu ima standardnu promenu *idēm, idēš, idē*...

7. Glagol *sjesti* (infinitiv ovde glasi *sjēs/sēs/sjēstī/sjēstī*) menja se po obrascu I vrste: *šedēm, šedēš, šedē*...

8. Sigurno će se naći još po neki glagol koji odstupa po vrsti promene od standarda, ali ta odstupanja nisu brojna.

Već je rečeno da su nestabilne nove prezentske dužine kod određenih glagola, ali da nema pojave skraćivanja prezentskih dužina.

Za akcenat oblika prezenta karakteristično je da se neki glagoli I, V, VI i VII vrste javljaju u dve akcenatske varijante, tip: *čitāmo/čitāmo, pečemo/pečemo, želimo/želimo, držimo/držimo*, ali znatno češće ovi glagoli u prezentu zadržavaju akcenat infinitiva, kako je, često, u dubrovačkom zaleđu i drugim hercegovačkim govorima²⁵⁵.

AORIST

1. U ispitivanom govoru još uvek se može susresti aorist. Kada kažemo još uvek, mislimo na to da su potvrde retke i da postoji tendencija približavanja dubrovačkom govoru u kome je „aorista tako već nestalo, da ga Dubrovčani pri čitanju ne umiju izgovoriti pravim akcentom“²⁵⁶.

U kompletnoj jezičkoj građi za analizu ovoga govora nadene su samo sledeće potvrde aorista:

nādok Dbr, *viđok* B, *skōči* se jā Mh,

štō mi tī tō rēče L, ūmori li se, jāna? D, što dōvede, Lúko, bōlesno dijete G,

izlēće D, dōđe L Mh, póđe L, rōđī je mājka Č, bōk stvōri Č Gb, ŷede Gb, ōdnese Dbr,

učnismo Pr, blagōvasmo L, vīnca pīsmo L.

²⁵³ Budmani: Dubrovački, 175.

²⁵⁴ Peco: GIH, 150.

²⁵⁵ Peco: Ortiješ, 46.

²⁵⁶ Budmani: Dubrovački, 174.

Iz malobrojnih potvrda bismo, ipak, mogli zaključiti da oblici aorista u našem govoru u dobroj meri odgovaraju standardnim. Naravno, i u ovom obliku se ogledaju odlike glasovnog sistema, pa se javljaju odstupanja od standarda o kojima je bilo govora u fonetici (nestabilnost glasa *h*, ijekavsko jotovanje. . .).

Navedene oblike (i slične fonetske likove tih oblika) nalazimo u svim susednim govorima²⁵⁷, sem dubrovačkog.

IMPERFEKAT

Ni imperfekta nije „sasvim nestalo“²⁵⁸. Obična je upotreba ovog oblika od glagola *biti*:

bījā Pr, *bījāk* Gb B K Lj Vd *bījāhū* Pr Dbr Dr.

Susreće se i imperfekta od defektnog glagola *vèlīm*:

vèjāh Km, *vèjāk* B, *vèlak* L.

Imperfekat od glagola *vèlīm* beleži i profesor Peco u govoru istočne Hercegovine, Pižurica u okolini Kolašina²⁵⁹ i Miletić u crmničkom govoru²⁶⁰.

Imperfekat *šètovāše* M Č, javlja se u zdravici, pa nije u potpunosti potvrda upotrebe imperfekta ovog glagola u svakodnevnom govoru. Međutim, zdravice, iako gotove forme koje su preuzimane iz zaleđa, prilagođene su u mnogim elementima ovom području, pa i u lingvističkim. Činjenica da u njima postoje oblici imperfekta, govori o tome da nije izgubljeno jezičko osećanje za ovaj glagolski oblik.

FUTUR I

U odnosu na standard, futur I u govoru Konavala ima nekih odstupanja. Ta odstupanja proističu iz karakteristika infinitiva u ovome govoru.

a) Ako se futur I iskazuje bez ličnih zamenica, njegova tvorba je identična tvorbi u standardnom jeziku. Tako su i od glagola čiji infinitiv (i u standardu) ima završetak *-ti* oblici futura:

pòznaću L D K Vd, *gòniću* U K Dbr, *kòpaću* Lj Pr, *ozeñtvaće* gòra J, *pítaću* Mh.

Jedino odstupanje od standarda kod pomenutih glagola (osim odstupanja u očekivanim fonetskim likovima) nalazimo u čuvanju stare dužine na završetku infinitivne osnove, ako prethodni slog nije uzlazno intoniran (o ovoj pojavi videti poglavlje o akcentima), pa se može javiti:

pānuću Pl, *stānuću* Đ, *tīgāćeš* D, *mūčīćeš* se K, *pādāće* J, *slāvīće* Đ, *šjāćeš* M Ml R, *dòdijāćete* mi Đ.

Naporedno se javljaju ovi oblici i bez dužine u navedenoj poziciji, koji u potpunosti odgovaraju standardnim oblicima, kao:

šālīću se Gb, *kūhaću* J, *vādiću* Mh, *lājaće* Gb, *izmučīće* Đ i sl.

²⁵⁷ Vušović: DIH, 60; Vuković: GPD, 72; Peco: GIH, 154—155; Remetić: Upitnik.

²⁵⁸ Budmani i za imperfekta u dubrovačkom govoru kaže da ga je nestalo (Dubrovački, 174).

²⁵⁹ Peco: GIH, 154; Pižurica: GOK, 168.

²⁶⁰ Miletić: CG, 476.

b) Za razliku od našeg jezičkog standarda, i u ovom govoru futur I se i od glagola koji se završavaju na *-ći*, kada se ne javlja lična zamenica, tvori srastanjem enklitike sa osnovom:

Ispeću Dr, *dôću* Dr U Ml Km M J V Mh Lj, *pòmoću* ti Đ, *dīćeš* Dbr Gb, *nâćete* U V.

c) Ako se javlja lična zamenica i enklitika, onda se ti oblici razlikuju od standarda po tome što infinitiv ima supinsku formu, ili je bez ikakvog nastavka, ili ima udvojen nastavak:

tī ćeš òstat U, *òñ će naslijèdit*, *òñ će znāt* Ml, *tī ćeš mu kázat* Pr, *òni će bránit* R. . .

mī ćemo křitikova Ml, *òni će prìgleda* L, *jā ću zvā* Đ, *tī ćeš zarádi* Č. . .

jā ću pôć U, *tī ćeš izāć* Lj, *òñ će pròć* Gb, *òni će dôć* Vd. . .

tī ćeš izēs Gb, *jā ću òples* Dr, *òni će dòvestit* K M, *vī ćete srēsīt* Mh. . .

d) Navedene oblike futura I nalazimo i u susednom hercegovačkom i dubrovačkom govoru²⁶¹ i u govoru severozapadne Boke²⁶². Pomenuti način tvorbe futura I ima znatno širu areu, jedino se forme sa udvojenim infinitivnim nastavkom glagola na *-stit* javljaju na užem području (videti odeljak o infinitivu).

FUTUR II

1. Standardni oblik futura II retko susrećemo u ispitivanom govoru. Ipak, ima po- tvrda za njegovu upotrebu:

ako bñdēš plākala nè dām ti M, *ako ga bñdēš našō, rēci mu* R, *ako bñdēte dōšli, svrātite* Đ.

2. Češće se za označavanje ovog vremena koristi prezent svršenih glagola:

ako dōdētē, svrātite Gb Dr, *ako nāpravim, dàću jōm* Č Vd, *ako izvēzem, pòslaču* Dbr, *ako iskjūčīš, čūćeš* Dr, *ako prōdēš, dōđi* Đ. . .

3. I ovde se često javlja modalna konstrukcija prošlog vremena²⁶³:

bīćete čūli Km, *bīće sāmjela* K, *bīće izvēzla* Dbr, *bīću rēkō* Pr, *bīću glēdō* L, *bīću rādijo* R, *bīćete vīdēli* U, *bīćete jēli* D, *bīćete slūšāli* Đ. . .

Ovu konstrukciju nalazimo i u dubrovačkom²⁶⁴ i u hercegovačkim govorima²⁶⁵.

PLUSKVAMPERFEKAT

U ovom govoru je u upotrebi varijanta pluskvamperfekta koja se tvori od perfekta glagola biti i radnog glagolskog prideva:

²⁶¹ Peco: GIH, 155; Budmani: Dubrovački, 175; Rešetar: JMD, 191.

²⁶² Remetić: Upitnik.

²⁶³ Peco: GIH, 156.

²⁶⁴ Budmani ovi: konstrukciju futura I od glagola biti i radnog glagolskog prideva naziva „futer prošli“ (Dubrovački: 174).

²⁶⁵ Peco: GIH, 156; Pižurica: GOK, 169.

nè bi bile viđele J, prije bi bijo kúpijo G, bila sam išla pjěške Gb, tàmàn sam se bila đigla Dr, bāš sam se bijo umivō Dbr, òne bile izlěćele tàmō Ml. . .

Ovakvi oblici pluskvamperfekta su najobičniji u istočnoj Hercegovini²⁶⁶, a u neposrednom dubrovačkom zaleđu, prema podacima iz naših kontrolnih punktova, jedino su oni u upotrebi.

IMPERATIV

1. U tvorbi ovog glagolskog načina nema većih odstupanja od standarda. Naravno, i u ovom obliku se ogledaju osobenosti glasovnog sistema (primeri su dati u poglavlju o sonantu *ŷ*).

2. Pored veoma frekventnih oblika za 2. 1. jednine i 2. 1. množine, ovde se, kao dosta uobičajen, javlja i oblik 1. lica množine:

nè dājmo Mh D, skūvājmo J, pričājmo Pr, pričekājmo Č Km, rēcimo D Mh J, štédimo Lj. . .

4. Imperativ se u ovom govoru često susreće. Pored pripovedačkog prezenta, najomiljenije je sredstvo slikovitog kazivanja.

RADNI GLAGOLSKI PRIDEV

1. Fonetski lik radnog glagolskog prideva muškog roda dat je u poglavlju o vokal-skim skupinama, pa o njemu ovde ne treba posebno govoriti. U tvorbi ovog oblika nema odstupanja od standarda, izuzev već pominjanih fonetskih.

2. U obliku ženskog roda ogleda se akcenatska osobina koja odlikuje i dubrovački govor²⁶⁷ tj. kod nekih glagola posle dodavanja prefiksa ostaje isti akcenat koji ima i prosti oblik:

ubrāla M D K Dbr, udāla Č M Km Gb D, umřla Gb R, pa i: uzdržāla Č, počēla U Mh D.

Međutim, javljaju se naporedo i oblici sa pomerenim akcentom:

ūdāla se P Ml Đ, ūmřla M Gb.

O pojavi trovarijantnih akcenatskih likova radnog glagolskog prideva već je bilo reči (poglavljje o akcentima).

GLAGOLSKI PRIDEV TRPNI

I u tvorbi ovog glagolskog prideva takođe nema većih odstupanja od standarda. Redovno se javlja:

a) *òpjevān — òpjevāna — òpjevāno, ŷzorān — ŷzorāna — ŷzorāno, ŷskopān — ŷskopāna — ŷskopāno. . .*

b) *čūven — čūvena — čūveno, ispěčen — ispěčena — ispěčeno. . .*

²⁶⁶ Peco: GIH, 157.

²⁶⁷ Vuk: Poslovice, XLII; Budmani: Dubrovački, 177.

c) skīnūt — skīnūta — skīnūto, prēvrnūt — prēvrnūta — prēvrnūto, òkrēnūt — òkrēnūta — òkrēnūto. . .

Međutim, javiće se i primeri drukčije tvorbe, kao:

ūdāta (potvrde u svim mestima), *pròdāt* Č M R, *pòkrīt* L J, *prèkrīt* Dbr K, *sàkrīt* U B, *sàtřta* D, *òdřte* brāve Gb.

Neki od ovih primera javljaju se naporedo i s drukčijim načinom tvorbe:

pokrivena V, *prekriveno* Pl D, *sakrivèno* Lj.

GLAGOLSKI PRILOZI

1. Glagolskog priloga prošlog uopšte nema u ovom govoru. Nema ovog oblika ni u govoru Dubrovnika²⁶⁸, a susednom hercegovačkom govoru nije potpuno nepoznat, jer se čuva po neki primer u ustaljenim izrazima²⁶⁹.

Pojava gubljenja ili izrazitog snižavanja frekventnosti glagolskog priloga prošlog karakteristična je i za mnoge druge govore²⁷⁰.

2. Glagolski prilog sadašnji čuva se u ustaljenim izrazima, kao: *nòsēcā/noséca* žena, i novijoj konstrukciji *letēce* vrijeme M Vd.

Potvrde van ustaljenih formi su retke:

křijūci V, *sedéci* L B, *stojéci* L, *letéci* B, *mògūcē* P.

Iz navedenih primera se vidi da je tvorba ovog oblika bliska našem standardu.

NEPROMENJIVE REČI

PRILOZI

1. Pojava gubljenja ploviva *t* i *d* u sandhiju, koja je u ovom govoru vrlo frekventna (o tome je bilo reči u fonetici), donekle se morfologizirala, pa se u ovom govoru javljaju i prilozi bez finalnog ploviva van pozicija koje uslovljavaju njegovo gubljenje. Tako su za Konavle karakteristične pomenute forme sledećih priloga:

jòpē/òpē, kà, nēka, nīka, òtka, sã, dòsa, òdsa, nãzã, nãprije, svūku.

Pored ovih „krmjih“ formi, javljaju se i pune forme ovih priloga:

jòpēt/òpēt, kàd, nēkad, nīkad, òtkad, sãd, dòsad, òdsad, nãzãd, nãprijed, svūkud.

2. Neki prilozi se naporedo javljaju sa dužinom poslednjeg vokala i bez te dužine, kao:

dòmã M, *těžē* P, *blīžē* P, *jãčē* M, *nãjlašē* Pr, *dãjē* Km M K, *mãñē* Gb M, *bòjē* Gb M, *bòjē* L, *gòrē* M, *nãjgorē* M Pr, *višē* G Pr Dbr Dr L M Č R Đ Pl P, *nãjvišē* Dr L.

Ali i:

²⁶⁸ Budmani: Dubrovački, 174.

²⁶⁹ Peco: GIH, 158.

²⁷⁰ Stevanović: Savremeni II, 724.

dōma Dr J U Lj Pr Pl Vd, *tēže* R Mh, *bliže* D B V Ml Km, *jāče* Km Pl K, *lāše* P, *nājlakše* R, *dāje* M, *dāje* J, *māne* Lj, *bōje* Pr, *bōje* Gb P M, *gōre* Lj Pr Km M J, *dōje* U Dr J Gb, *vīše* Dr U Mh Pr V Gb Km L Ml Č M, *nājmañe* M, *nājviše* Č Gb.

Od istih informatora su beleženi i prilozi sa dužinom i prilozi bez dužine. Ipak, stiče se utisak da primeri bez dužine imaju neznatnu prevagu.

3. Ni ovom govoru nisu nepoznate partikule koje se, uglavnom, dodaju priložima:

vūdār Dbr, *tādār* L, *ōndār* P Pl R Dbr V J K,

ōvudāra Ml, *ōndāra* Đ,

ōndārke K J Š Dbr, *ōzgārke* J, *tādārke* B,

ōndāk Š, *ōndāke* K, *dānaske* Š M J K,

ōklēn Đ, *ōdneklēn* Pl, *dōnēklēn* Lj,

gōrenā V, *ōvdenā* V, *ōdenā* Ml Đ, *ōdekā* K M Km,

ōđenākā Đ, *tāmonākā* Đ, *ōnomonākā* Đ,

dōjenākā Đ, *ōnomākā* Đ, *gōrenākā* Đ.

Treba istaći da se navedeni prilozi neuporedivo češće javljaju bez partikula i kod najstarijih predstavnika ovoga govora.

NEKE SINTAKSIČKE OSOBENOSTI KONAOSKOG GOVORA

U sintaksi konavoskog govora oseća se uticaj sva tri govora iz neposrednog susjedstva. Nailazimo na neke osobine dubrovačkog, istočnohercegovačkog, pa i govora severozapadne Boke.

IZ SINTAKSE PADEŽA

1. Sporadično se javlja nerazlikovanje padeža cilja, tj. akuzativa s predlozima, od padeža mesta, tj. lokativa. U našoj jezičkoj građi našli smo sledeće potvrde za ovu pojavu:

bila sam i nà pašu K, pèklo se nà vatru B, imā jèdna tvrđava óde na òvō břdo M1, vjèncājū se ù cřkvu Ć, nije bilo vego četiri u svē Kōnāvle Km, u mōju mnādōs sāsvisjem mālō je bīlo B, naćinō sam ònomo ù Gřbaļ L, rōdila se ù Mrcine gōre P1, bīli ù Cřnū Gōru R, tō u Kōnāvle zōvū mōdrina Pr.

Primere za izdiferenciranost ovih padeža nećemo navoditi, jer u svim ostalim slučajevima naši informatori su upotrebljavali jasno izdiferenciran padež cilja i padež mesta (što se može videti iz priloženih tekstova) kao u našem standardnom jeziku.

Mesta u kojima smo nailazili na potvrde raspoređena su po celoj oblasti tako da ne možemo reći da samo neka od njih znaju za ovu osobinu.

Od susednih govora za ovu osobinu zna severozapadna Boka²⁷¹, a istočna Hercegovina samo u pograničnim mestima prema Crnoj Gori²⁷². Budmani kategorično tvrde da u Dubrovniku nema ove „pogreške“.

U uvodnom delu ovog rada (o poreklu stanovništva) naveden je podatak da se u predeo konavoske površi doselilo 50—60 porodica iz plemena Bjelica iz Crne Gore. Specifična organizovanost života u Konavlima, a naročito endogamija, doveli su do jezičkog ujednačavanja i stapanja novodoseljenih sa već postojećim adstratom, pa je moguće da je ova jezička osobina (i neke već navedene u prethodnim poglavljima) ostatak jezičkih crta donetih naseljavanjem, a ne uticaj susednih govora.

2. I ovde se u pojedinim izrazima javlja predlog *u* umesto predloga *po* u značenju kretanja s ciljem da se nešto donese:

²⁷¹ Dostanić: Neka zapažanja, 82; Musić: SZB, 34; Remetić: Uputnik.

²⁷² Peco: GIH, 162.

īdēm ū smokve, pa ću ti dōnijet da jēdēs M, *đtišla su đeca ū grožđe*, dōnijećē bōjēga Gb, *īšle žēne u đrva* K, *vāzda je īšla ū grm* i donōsila ga na lēđima D.

Ovakva upotreba predloga *u*, umesto predloga *po*, susreće se i u istočnoj Hercegovini:²⁷³.

3. Sasvim je obiĉna upotreba akuzativa bez predloga za oznaĉavanje vremena kada su u pitanju imenice koje oznaĉavaju vremensko razdoblje (jesen, godina, noć, veĉe, dan i sl.):

bījo je *ōvū jēsēn prōšlū kōd* nas Pr, da će dōj *ōvū jēsēn đōma* Km, jōš će *ōvū gđdinu* bīt ū Zadru P, *prōšlū nōć* je bilo strāšno vrūće M, *ōnō vēĉē* je bila mālā īz grāda K, rēkli dōć *ōni īstī dān* Pl.

Naporeda sa primerima akuzativa u ovim sluĉajevima javlja se i genitiv bez predloga:

prōšlōg jēta je bilo mnđgo tūristā Ml, *ōvē gđdinē* je sūša smrtimicē K, *tōgā dāna* ti ōni pōđū ū Novī V...

Dobija se, ipak, utisak da akuzativ bez predloga u ovim sluĉajevima ima prevagu.

4. Upotreba predloga *u* s genitivom vrlo je frekventna u ispitivanom govoru.

a) Genitiv s predlogom *u* ovde se ĉesto upotrebljava u funkciji odredbe završetka kretanja u mestu prema kome se ono vrši, umesto genitivne sintagme s predlogom *kod*:

z grānicē su dōšli *ū nas* K, nijēsmo nīgda ū *drugōga* īšli zāimat Gb, je li svrātijo *ū tebe* D, dōlazijo je tā ĉđjek i *ū mene* U, ījegli mī ū *Mārtinovića* Ć.

b) Upotrebljava se i u funkciji odredbe mesta u kome se privremeno vrši radnja uz glagole mirovanja, takođe umesto genitiva s predlogom *kod*:

bījo sam jā *u Vagnera* G, stāla sam *u đvegā drugōga sīna* D, stō sam *ū nekē Lūcē* ū Dunavām L, bila sam *u mōjē tētē* Lj, tō šēme je bilo tāmō *ū popōvā* Vd, bīće bila *ū dumānā* Gb, šēdali smo *u Māta* Km, vēĉerali *ū kumōvā* Ć, sijēlilo se vāzda *ū mene* D, nōĉijo sam *ū nē* G, dānas je *ū dūnda*, gōnī lūk Dbr, bōlovō je tāmō *ū brata* Km, bījo sam *u sinōvā* Pr i sl.

c) Vrlo je frekventna upotreba genitiva s predlogom *u* u funkciji oznaĉavanja prilaženja k pojmu u genitivu uz glagole kretanja:

īdēm ū cara L, *īdū ū nē* Ć, *īdē u pōpa* P, *īdē ū nēga* Dr, pōšli smo *ū Kostopēĉa* U, ěto nas mī ćemo *ū tebe* nōĉit M, *īdē ū doktora* Dr, *pōšō ū Vūlē* Đ, jēste li pōšli *u Pēra Mālōg* R...

d) Vezom predloga *u* s genitivom oznaĉava se u ovom govoru „prisustvo onoga što se kazuje upravnom reĉju i u posedu, u sluĉbi, u shvatanju, u verovanju ili mišljenju, u stavu pojma s imenom u genitivu“²⁷⁴, što se u našem standardu oznaĉava vezom predloga *kod* s genitivom naporeda s vezom predloga *u* sa ovim padežom:

ū nas se tākō rādilo Vd, tākō je *ū nas* vāzda bīlo Dr, i *ū vas* je īstā pjēsma Dbr, *ū nas* se pīje bōga mōlilo Km, *ū nē* imā tēgā dōsta Lj, tākō je *ū stārē ĉejādi* B, bīće tākō i *ū vake* K...

e) Veza predloga *u* s genitivom ĉesto se javlja umesto posesivnih prideva i zamenica:

²⁷³ Peco: GIH, 165.

²⁷⁴ Stevanović: Savremeni II, 294.

džobar li je vinogrād u *Íva* R, u *Lúka* se ũdāla ćer Dr, u *Māre* je vėzĭvo od nājbojije Vd, u *Vláha* se slómila kōla Đ, liĵepe su đevōjke u *Ántē* M. . .

Posebno su zanimljivi primeri u kojima se umesto prisvojnih zamenica *moj*, *-a*, *-e*, *tvoj*, *-a*, *-e*, *njegov*, *-a*, *-o*, upotrebljava genitiv ličnih zamenica za 1, 2. i 3. lice s predlogom *u*:

ũ *mene* mũž Dr M D K Vd Dbr Pl J, ũ *mene* sĭn M D Gb Lj Dbr, ũ *mene* otac Dbr, ũ *ńega* brāća Ml Km, ũ *ńega* đũndovi Đ, ũ *tebe* nĕpũća K, ũ *tebe* zĕtovi Dbr. . .

Šira upotreba predloga *u* s genitivom, nego što je to u sandardu, susreće se i u drugim govorima²⁷⁵, međutim, u konavoskom je ta osobina veoma izražena na štetu predloga *kod* i prosvojnih prideva i zamenica.

Govor Konavala je po ovoj osobini najbliži dubrovačkom, za koji Budmani kaže da se u njemu „predlog *u* s genitivom češće upotrebljava nego kod ostalog naroda“²⁷⁶.

5. Već je rećeno da genitiv zamenice *ona* najčešće zamenjuje prisvojnu zamenicu *ńen*, *-a*, *-o* (poglavlje o zamenicama), kako je to i u dubrovačkom.

6. a) Sasvim je obićna (i preovlađujuća) upotreba genitiva uz odrićne glagole:

nijĕsu nālazili *blāga* V, nĕćemo *prāzna rāzgovōra* U, pa ne nāšli *pũta* J, nĕmām *pĕnsijĕ* L, sāt se *stārĭjĕga* nĕ poštuje Gb, nĕma *ni jĕdne óvcĕ* R, nĭje mi kũpĭjo *pāpra* Dbr, nĕmā ti đn *lōzĕ* D, nĭje prĕstō *ni jĕdne ũrĕ* R, nĕmajũ đni *stāda* B. . .

b) Takođe nailazimo i na upotrebu genitiva uz potvrđne glagole, ako se pojam u genitivu može shvatiti kao deo veće celine:

ĩmām đđsta *vĩna i rākĭjĕ* Km, ĩšli su nā *Jũtũ* da sāmĕjũ *brāšna* D, dogōnili su đtudā *klāka i nĕkakvĕ gĩlĕ* Mh, ĩmō je mōj ćāća i *ovāćā i govĕdā* P D, dāj tōm đevōjćici *māntalĕ* Gb. . .

7. Susreću se brojni primeri genitiva s predlogom *za* u funkciji dopune za određivanje namene s kojom se vrši radnja upravnog glagola:

trāpĭlo se *za lōzĕ* M, ũzimāli *vĩna zā krsnĕ slāvĕ* P, što se đstavĭ *za zĩmĕ* K, brō se gĩm *za žĩvora* D, vĕzem *za tvōjĕ ũdajĕ* Gb, da osĕćem mĕsa *za jũhĕ* Dr, pĕćem pĭle *za pũta* K, tō rādĭ *zā klaćĩnĕ* Ć, đstavĩmo nājevak *zā sirišta* D. . .

Genitiv sa predlogom *za* u ovakvim slućajevima ima „veću arhaićnost i dijalekatski karakter, i pored upotrebe na dosta širokom prostoru“²⁷⁷.

Budmani naglašava da je ova osobina svojstvena i dubrovačkom govoru²⁷⁸.

8. a) Često se umesto prisvojne zamenice *moj*, *-a*, *-e*, javlja enklitićki oblik lićne zamenice prvog lica u dativu:

đvā *mi nĕvjĕsta* trāpĭ Dbr, *nĕvjĕsta mi stōjĭ* Gb, đnā *mi nĕpũća* ĩđĕ ũ škōlu Dr, *ũnuka mi tāmō* u grādu rādĭ K, *brāt mi žĩve tāmō* Dbr, *đvĕ mi kōmšĭje* prōlazĕ Pr, *đvā mi ćer* udāta tāmō Km. . .

b) Konstrukcija: *je li kući?*; *kako tvoji kući?* susreće se i u ovom govoru. Dativ imenice *kuća* u ovoj konstrukciji u potpunosti je sinonimiji sa prilogom *đđma/đđmā*.

²⁷⁵ Ivšić: Posavski II, 117; Stevanović: ICD, 102; Peco: GIH, 166.

²⁷⁶ Budmani: Dubrovaćki, 178.

²⁷⁷ Stevanović: Savremeni II, 336.

²⁷⁸ Budmani: Dubrovaćki, 178.

Ovako se oblik *kući* upotrebljava u govoru centralne Hercegovine²⁷⁹; Vuk navodi ovaj oblik iz Dalmacije „kao i doma“, a susreće se u delu Hercegovine koja čini neposredno dubrovačko zaleđe.

9. Kao i u većini naših govora i ovde se, pored socijativa, upotrebljava predlog *s(a)* sa pravim instrumentalom:

nije *s kòsòm* kòsijo D, polijèvaū *sa rògorom* V, dovèzi *s vòzom* L, *sa pijèskom* i klàkom gràđeno Ml, da se nàpije vòdè *s rùkama* Vd, šétajū *s àvutima* U, ugòdila bòđu *s mòlitvòm* Č, *sà zlàtom* izvezèna P.

Sporadično se javlja i instrumental bez predloga *s*, kao:

kòpala je *mòtikòm* Dbr, veživale žène rùkovèti ònijem ìstijem žìtom K.

10. a) Ovde se može susresti i po neki primer „apozitivnog“ instrumentala kojim se skraćuje zavisna rečenica, kao:

òna je prispjevala *zimskòm sezònòm* Mh, vrijèdan čòjek *zimskòm sezònòm* stvòriće gúmno Mh, Hèrcegòvci rádili *nàdnicòm* Dbr, poznávala sam tvòju mājku *đèvòjkòm* Gb.

b) Nailazi se, doduše retko, i na instrumental bez predloga umesto genitiva s predlogom *od*:

jā sam sāmò *vòdòm* živjela i *sðkom* od nārānčē Gb.

11. a) Umesto predloga *o* u ispitivanom govoru se s lokativom upotrebljava predlog *od*:

gòvorīmo *od ònemū* Km, nè misli *od nèvoji* Gb, pričāū *od òvòm prìvredi* U, svè *òd mřtvijem* pričāli Gb, pjèvale se pjèsmè *od Milošu Obiliću* i *òd Mārku Krájeviću* M, da ti pričām *ot Kònāvlima* Pr, da ti rēčēm nešto *od òvòm gòri* B, nēmòj me pīta *òd našòm brūci* Dbr.

Ovakvu upotrebu predloga *od* ima dubrovački govor²⁸⁰, a nije nepoznata ni govoru severozapadne Boke²⁸¹.

b) Predlog *od* se ponekad upotrebljava umesto poredbene reči *kao*:

kā ìdēm vīde ùnuka ovākò *od Konāvòkē* se obučem Dr, mī smo živjeli *od bđijje fāmijā* R, òvi mnādi *od ženā* obučèni Km. . .

Ova pojava zabeležena je i u Dubrovniku i predstavlja kalk italijanskog izraza tipa: *vivere da signore, vestito da dona*²⁸².

IZ SINTAKSE ZAMENICA

U Konavlima se od našeg standarda razlikuje upotreba povratne sameniце *sebe* i prisvojne zamenice *svoj*. Ni ovde se, kao ni u dubrovačkom²⁸³, ove zamenice ne upotrebljavaju uvek kao u standardu, pa će se javiti:

privati i mene *s tòbòm* L, bòg ga je stvòrijo nà sliku i priliku *nègovu* L, jā òcu tvòje, a nè dām ti *mòje* M, ti *tvòjijem* pùtem, jā *mòjijem* Dr, ti si *tèbe* oskřbijo Mh, mī

²⁷⁹ Peco: GIH, 167.

²⁸⁰ Budmani: Dubrovački, 178.

²⁸¹ Musić: SZB, 34.

²⁸² Budmani: Dubrovački, 178.

²⁸³ Budmani: Dubrovački, 178.

ćemo *nāma* nác Đ, já sam *měni* učinila kàfu, ajde učini i tí *těbi* Gb, idē Máto u *něgovu* bāštinu Pl.

Rešetar ovu pojavu tumači uticajem italijanskog jezika²⁸⁴, što može da se odnosi na govor Dubrovnika i okoline, ali, s obzirom na to da se ova pojava javlja i u govorima koji nisu bili pod neposrednim uticajem romanskih jezika, moguće je da se ona ovdje razvila i bez stranog uticaja²⁸⁵.

Pored primera u kojima se umesto zamenice *sebe* i *svoj* javljaju druge lične i prisojne zamenice, može se naći i niz potvrda o upotrebi ovih zamenica:

mějemo sāmo zà *sebe* Lj, mětmi něšto *ná se* Gb,

nājboje je i *svōga* gñmena Dr, rādī u *svōmu* mjestu Km, idē svāk *svōjōm* kùci Pl, igrála na *svōjōm* svādbi Lj, nājvolim pričā *sa svōjijem* čějādima M, (više potvrda dato je u poglavlju o zamenicama u morfologiji).

2. U konavoskom govoru se, kao i u dubrovačkom²⁸⁶, ne odvajā rečca *ni* od odričnih zamenica:

za *níkoga* tō nije dōbro Gb, *prēd níkoga* tō nè bi iznijo Pr, zà *ništa* nè bi tākō učinijo Č, zà *ničijem* ne žūdīm Km, *od níkoga* nè bi iskala Dr, nè idū zà *ničim* R.

IZ SINTAKSE GLAGOLSKIH OBLIKA

Upotreba infinitiva — 1. Ovaj glagolski oblik se najčešće upotrebljava kao dopuna glagolima nepotpunog značenja. Tako se javlja:

nè moreš *čūt* Gb, ne mōgu *znāt* L, mōžeš *pítat* Lj, vājā njēga *pítat* M, vājā *jěstīt* R, vājā *īt* M, kad je trébalo *īt* Km, kad imāš *úsirit* D, kad bi ga imali *křstīt* K, ka sē imō *žēnit* R, ka su ga imali *sādīt* R, imajū *sādīt* Pr, počēla *pādat* Dbr, pōčō *učīt* D, pōčō *řgāt* D, pōčō *pēc* B.

Pored ovog najčešćeg tipa dopune glagolima nepotpunog značenja u infinitivu, javlja se i dopuna u prezentu s veznikom *da*:

trěbā da pásū ōvce i krāve R, *vājā da postōjī* mǎlo Dbr, *něće da zōbjē* Pr, *vājā da nīko nè pričā* Gb, *vājā da slūšā* Đ, *trěbā da imā* R.

2. I u našem govoru javlja se infinitiv sa predlogom *za* kao finalna dopuna:

jā sam slāla za *ōpresīt* Dr, tēško je za *dōvestīt* škōlovāne M, da idē š *nīm za ugovárat* đevōjku L, nije dōlazijo za *rādīt* Đ, tō je dīvno za *pročitāt* R, trěbā dōsta vrēmēna za *věstīt* ōvē vězove Pl, dōnesē mi duvána za *pūšīt* Km, trěbā trī dāna za *sprāvīt* đrvo i za *nāpravīt* stěļu L, tō je svē za *uvěza(t)* vōla L, skūpili bi se za *šālīt* se Gb, imā za *utōvīt* práce i za *rānit* kōkoši Mh, sprémala se za *īt* u škōlu K, svē što trěbā za *ōbūc* K, nōsijo sam vrěču za *sjěstīt* Dr, imale smo ūza za *přīt* D, ne mōgu nác ōvi skatātūn za *otvōri(t)* vrāta Dbr.

3. Infinitiv se javlja i kao objekatska dopuna uz odrične oblike glagola *jesam* u značenju „ne treba“:

²⁸⁴ Rešetar: NDP, 91.

²⁸⁵ Peco: GIH, 1:9.

²⁸⁶ Budmani: Dubrovački, 173.

ma òvō nije za *prīcat* L, nije tō za *jēstīt* Gb, nije tō za *vjērovā(t)* Km, tō nije za *glēdat* Đ.

Budmani u dubrovačkom²⁸⁷, takođe, beleži upotrebu predloga *za* i *bez* sa infinitivom i smatra da je to romanski uticaj, što se može prihvatiti i za govor Konavala.

U našoj građi nismo našli potvrde za upotrebu predloga *bez* sa infinitivom.

Imperativ — Jedna od karakteristika ovoga govora je izuzetno velika frekvencija pripovedačkog imperativa. Kada govornici pričaju o svojim doživljajima, kada govore o događajima u kojima su učestvovali, naročito kada prenose iskustva vezana za određene poslove, imperativ je omiljen glagolski oblik:

pa òndā ònō sēme *vēzi* i *nōsi* J;

òpćina *dódi* pa *obáli* Ml;

òndā bi išle *rádit*, ali dōma *přvō urádi* svē Gb;

vāzda smo nēšto pòpravjali: *razváli* ònī pòd, *pròbjiāj* pùnestre i *tākō* Gb;

pòčō grádi kùću, a ne pítō *gospára*, *gòspār* ga *pozòvi* da nē smije G;

priprémi kàčuo vèliki, *džī* četēres *litārā*, òndā *priprémi* mēso i *òčisti* svē, pa u ònī kàzan *stāvi* i *poklòpi*, *nalòži* ògań, pa *ájde* nà misu pře *cřku* D;

pa *nàli* vòdu, pa *uzàvri*, pa òndā *pòli* ònū vūnu D;

pa òndā *prokòpāj* mu dōje zēmju, *přtīsni* dōbro nògama i *zagřni*, *tākō* je òn pòkòńi *rádijo* D;

otídi žena, kòjā je *domācica*, pa svē tō lījepo *samèji* ù *žřvńima*, pa *umijēsi* D;

òndā *mòtāj* nà kluko i kāsni^{jē} tō klùko *oprédi* J;

òčisti svē špod *nih*, pa *stāvi* *drūgī* *līs*; svākī *dān bēri*, svākī *dān stāvjāj* J;

pòtrgāj, pa *izméči* nògama bòsijem, pa ga *úspi* u jēdnu *bāčvu*; *stāni* po *trī*, četiri *dāna*, pò *pēt*, pa ga *tādārke otòči* i *úli* ù *bačvu* B.

U pripovedačevom kazivanju prepliću se narativni prezent, narativni perfekat i imperativ (što se može videti iz priloženih tekstova).

²⁸⁷ Budmani: Dubrovački, 179.

VI

IZ LEKSIKE

1. U leksici konavoskog govora u velikoj meri se odražavaju kulturno-istorijski uslovi u kojima se ovaj govor razvijao. Te odraze nalazimo i na drugim jezičkim nivoima, ali u leksici najviše. Slovensko stanovništvo se u ove krajeve doseljava u VII veku. Prvi slovenski doseljenici sigurno nisu našli prazan prostor u tom delu rimske provincije, pa je jezički supstrat (romanski) već tada morao delovati na adstrat. Kasnija istorija Konavala, kao dela Duklje, Raške i Bosne, mogla je obezbediti ovom govoru sličnu sudbinu kao i drugim štokavskim ijekavskim govorima. Međutim, pripajanje Konavala Dubrovačkoj republici početkom XV veka (istočni deo 1419, a zapadni 1426) svakako je znatno uticalo na dalji razvoj konavoskog govora. Dubrovačka republika je četiri stotine godina vladala konavoskom župom, a padom Republike nije prestao uticaj Dubrovnika, kao kulturnog centra, na Konavle.

2. Urbana sredina uticala je na ruralnu u mnogim domenima, što se odražavalo i na govor, a naročito na leksiku. U dubrovački govor romanska leksika je ulazila u direktnoj romansko-slovenskoj interferenciji²⁸⁸. Međutim, slovensko stanovništvo iz okoline Dubrovnika, pa i Konavljani, primali su romansku leksiku posredno, iz slovenskog dubrovačkog govora, a ne iz romanskog.

Kada analiziramo danas živu romansku leksiku u govoru Konavala²⁸⁹, uočavamo da se ona ne razlikuje mnogo od dubrovačke. Najveća je razlika u količini ribarske i pomorske terminologije. Ova terminologija zauzima veoma značajno mesto u dubrovačkim i bokeljskim romanizimima, dok je u konavoskim samo sporadična. To je sasvim prirodno, pošto su Konavle stočarsko-ratarska župa bez povoljnog pristupa obali. Ribarstvom se bavi mali broj ljudi u Moluntu.

Kao što su i Sloveni, koji su se doseljavali u Dubrovnik i gradove Boke, primali urbanu kulturu, a preko nje i romanizme, tako je i ratarsko-stočarsko stanovništvo Ko-

²⁸⁸ O romanskim pozajmljenicama u dubrovačkom govoru i delimično o načinu njihovog pozajmljivanja: Budmani: Dubrovački; Zore: DT, Paljetkovanje; Rešetar: Štok., JMD, DZ; Deanović: TMPR; Musić: SZB.

²⁸⁹ Romanske pozajmljenice koje smo našli u našoj jezičkoj građi nalaze se u rečniku koji je dat abecednim redom. U pripremi ispitivanja govora Konavala, pored upitnika za ostale jezičke nivoe, koristili smo se i radovima koji se bave pozajmljenicama, kao: Budmani: Dubrovački; Zore: DT; Rešetar: JMD, DZ, Štok.; Deanović: TMPR; Musić: SZB. Navedenim radovima smo se služili i u određivanju značenja i etimologije romanizama. Pored ovih radova u definisanju značenja i određivanju etimologije služili smo se i rečnicima: RŠAN, RJA, RMH, RMS, Skok: Etim. rj., SRIS.

navala posredstvom Dubrovnika prihvatilo elemente urbane kulture, a preko nje i veliki deo romanske leksike.

a) U kulturi stanovanja ogleda se veliki romanski uticaj; od građevinarstva do nameštaja i drugih predmeta koji se koriste u svakodnevnom životu u kući. O tome svedoči niz romanizama, kao: *bának, bāna, bārjelo, bàuo, bistrijena, bòkara, bòtija, bòcūn, britvūlin, bròka, brònzīn, būrō, būsra, vāz, vētrīna, vòlat, gāncīn, gvāntijera, grādele, demžāna, žmūo, ĩmbuļa, kavàlet, kāmara, kanāvot, kantīnela, kántula, kántūn, káčuo, kášet, kášūn, kīkara, kīkarica, klāk, klāčina, kòltrīna, kòmin, komināta, kòmostre, kònoba, kòrniž, kòčēta, krpātūr, kùžīna, kùpijerta, kùpica, kùšin, lāma, lāta, līksija, līmica, līncuo, lūkijernica, lukēnar, māļ, māca, māštel, mòbiļa, mùļara, nāpa, òmbrelo, pāla, pantāruo, parāpet, pāsabrōt, petròjača, pižuo, pīlo, pjān, pjāt, pjātača, plāna, podūmijenta, pòlača, piūestra, rāstio, ròmijenča, rubīnet, sāla, sàloča, skāle, skālīn, skandālet, skatātūn, skrīna, skūra, sòvrīna, strāmac, tāvaja, tavūlin, tàlijenta, tàpit, tàraca, tēca, tīnel, tòvjelica, travātūra, tūndela, ferō, fersāta, civjera, šēga, šēgūn, škāļa, škānič, škātula, škrābica, špijerlica, šugāmān. . .*

b) Veliki broj romanskih termina u oblasti kulinarnstva, bilo da je reč o pripremanju, začinima ili jelima, svedočanstvo je o prihvatanju i menjanju kulture ishrane nekadašnjeg nomadsko-stočarskog stanovništva. U ovom domenu susrećemo: *bēvānda, bēškot, bīž, bōkūn, vāžōla, vērdūra, vērza, gāleta, gārōfalič, granārīz, kàhela, kāpula, kaštrādīna, kònsērvā, kontòhāta, kòstañ, kùkumār, lòčika, māntala, māsika, mēnestra, mētvica, mījendel, mòrāč, padīšpañ, pāļe, pānāta, pāpar, pāsta, petrūsin, pīpūn, pomādōra, pōr, prīganica, pròkule, pròšek, pršūt, sēļēn, simūlāta, tōč, cūkar, škanāta, špīca. . .*

c) Prisutno je i dosta romanizama vezanih za odevanje, kao: *bāreta, bòtāna, bòtūn, bumbāk, vēsta, vēstīt, gēte, gondūlete, zēpe, kālčīn, kártela, kòlāna, kòlūr, kòrdūn, kòret, kòtula, križat, kūrđela, palērīna, palētun, ròba, tēla, trāvērsa, fjōka. . .*

d) Susreće se i značajan broj romanizama u imenovanju geografskih i atmosfernih pojmova, kao: *ārija, bānda, būra, vāla, kāštijo, kònō, kotòraža, kùrenat, mājstrāl, mārač, mōntaņa, pūč, fortūna, šīlok, šipūn. . .*

e) Nisu neočekivani romanizmi iz domena religije, kao:

dòtrijenica, dūblijer, dūmna, dūmo, lēmōzina, litūrđija, providāncija, sakrāmenat. . .

f) U manjem broju, ali su ipak prisutni, i romanizmi za imenovanje telesnih osobina i bolesti: *vīsta, gōba, mārca, āsma, pòntūra, fēbra, frānza. . .*

g) Ni imenovanje srodnika nije pošteđeno romanskog uticaja, pa će se javiti: *dūndo, nēpūt, nēpūča* i kalkovi: *prvi rođak, drugi rođak* (od talijanskog primo cugino, secondo cugino). Ipak, u oblasti imenovanja srodstva, romanizmi u Konavlima imaju znatno užu bazu nego u Dubrovniku i Boki.

h) Pored imenovanja navedenih konkretnih pojmova, pojavljuje se i niz romanizama za imenovanje apstraktnih, kao: *bēleca, bulikān, gūs, kāsīg, kolūāta, kòraž, kòrot, krījānca, kurījōština, pjāžer, prātika, providāncija, skāndō, skūza, tratāmenat, užānca, fjāka, šēs. . .*

3. Romanske pozajmljenice pripadaju različitim kategorijama reči. Prirodno je da ima najviše imenica (do sada navedeni romanizmi su imenice), pošto se one najčešće pozajmljuju. Najčešće se pozajmljuju iz dva razloga. Prvo, uticajem jedne kulture na drugu pojavljuje se potreba za imenovanjem novih pojmova koji do tada nisu postojali

u jednom jeziku i, drugo, imenice se kao samostalne reči, najlakše uklapaju u novi jezički sistem.

a) Porem imenica u Konavlima se kao romanske pozajmljenice pojavljuju i pridevi: *āvizan, gōbav, gūlōzan, ĩntijer, kōčūt, k̄rcat, kurijōzan, lib̄er, nēšesan, rānketiv, s̄igūr, s̄īmān, ūšestān, f̄in, š̄esan, š̄ōkān*. . ., glagoli: *av̄izat, al̄evat, ap̄elat, ar̄ivat, āsistit, b̄alat, bandūnat, b̄astat, bac̄ilat, beš̄tmat, vij̄āžat, gr̄atat, gūstat, dūplat, dūrat, žḡarat, zak̄artat, zal̄ampat, izv̄intat, indiv̄iñat, ĩnk̄artat, ĩntrat, ĩntrav̄eñat, ĩsat, k̄alat se, k̄artat, k̄ontat, k̄orotovat, kr̄epat, l̄abat, l̄ampat, lib̄erat, m̄ijentovat, nav̄egat, ob̄adat, ogr̄ančat, ok̄artat, opit̄urat, p̄arat, p̄asat, p̄ačat, peļ̄ugat, pend̄ulat, p̄izat, pl̄enkat se, pop̄ulat, potar̄acat, pred̄uplat, pr̄ēšit, pr̄igat, prosp̄erat, prof̄undat, p̄urgat, p̄učit, rasp̄ačat, reḡalat, rem̄ucat, rov̄iñat, sv̄oltat, s̄ekat, s̄enčat, sk̄alat, sp̄enžat, s̄tmat, s̄urgat, t̄entat, t̄okat, t̄ōcat, tr̄atat, č̄apat, ūžat, uskoč̄itat se, uš̄estat, f̄ermat, fiḡurat, fr̄egat, ž̄ontat, š̄egat, š̄tvat, š̄tufat*. . ., prilozima: *al̄āvija, ver̄amēnta, gr̄ēšo, dr̄etom, dr̄ito, l̄ēšo, lišo, pr̄onto, pr̄ōpito, f̄alco, f̄ora, ž̄usto*. . .

b) Veliki broj danas živih romanizama, koji pripadaju brojnim kategorijama reči, svedoči o snažnom romanskom uticaju na konavosko stanovništvo. O tome posebno svedoče pozajmljenice za apstraktne pojmove i vrlo frekventni romanizmi u kategoriji glagola, prideva i priloga. Međutim, ove i ovakve pozajmljenice, putpuno uklopljene u slovenski jezički sistem, svedočanstvo su o sposobnosti nosilaca ovoga govora da asimiluju veliki broj tuđih reči, a da ništa ne izgube od svoje izražajnosti.

c) Prema Blumfildovoj²⁹⁰ klasifikaciji jezičkog pozajmljivanja, može se zaključiti da je prelazak romanskih reči u slovenske govore na jadranskoj obali intimnog tipa²⁹¹. U odnosu na romanske govore, slovenski govori su bili pretežno zemljoradničko-stočarskog tipa, nedostajala im je terminologija za mnoge vrste delatnosti i grane civilizacije koju su morali pozajmljivati od urbanog stanovništva Dalmacije²⁹².

Intimnog tipa su i romanske pozajmljenice u konavoskom govoru. Ove pozajmljenice, ukoliko su se proširile na malom prostoru, pokazuju tendenciju da nestanu i da se zamene rečima koje su ušle u upotrebu na čitavoj teritoriji jednog jezika²⁹³. I pored toga što Dubrovnik ima izrazito prestižnu ulogu, pa to danas može delovati kao elemenat konzerviranja romanizama, što se delimično i dešava, jer se paralelno upotrebljavaju romanizmi i njihove zamene iz standarda, najveći deo ovih pozajmljenica će, sigurno, u najskorije vreme biti potisnut. Ostaće samo one koje su ušle u upotrebu na širem srpskohrvatskom jezičkom prostoru.

4. Iako Konavle nikada nisu bile pod neposrednom turskom vlašću, u leksici konavoskog govora, pored dominantnih romanizama, susreće se i značajan broj turcizama²⁹⁴. Pojava može biti neobična, ali ne i neobjašnjiva. Konavle se na severu graniče Hercegovinom, a na jugoistoku Sutorinom. I jedni i drugi susedi su bili dugo pod turskom

²⁹⁰ Bloomfield: *Language*, 444—495.

²⁹¹ Musić: SZB, 14.

²⁹² Skok: *Pomorska*, 89.

²⁹³ Musić: SZB, 15.

²⁹⁴ Pod turcizmima se podrazumevaju reči orijentalnog porekla, koje su preko turskog jezika ili preko muslimanskih verskih obreda ušle u naše govore. Deo turcizama koje smo našli u našoj jezičkoj građi dat je u rečniku abecednim redom. Prilikom definisanja značenja i objašnjenja etimologije koristili smo se sledećom literaturom: Škaljić: *Turcizmi*, RSAN i RJA.

vlašću. Jedna od posledica ovih istorijskih prilika je primanje velikog broja orijentalnih reči. U vreme turske vladavine, susedne Konavle su često bile pribežište pojedincima i grupama, koji su iz različitih razloga bežali iz ovih krajeva. To je sigurno jedan od puteva kojim su turcizmi ulazili u govor Konavala. Drugi, sigurno značajniji put posrednog prihvatanja turcizama, su vekovne jake veze Konavljana sa zaleđem. Čvrste i kontinuirane su bile trgovačke veze. Skoro do naših dana zadržala se trampa poljoprivrednih proizvoda između Hercegovaca i Konavljana. Hercegovina je bila stalno tržište za ulje, vino i rakiju, a Konavle za stočarske proizvode: meso i vunu. Siromašnija Hercegovina je bila i tržište sezonske radne snage za bogatu župu Konavle (bogatu za ovo podneblje). Ta stalna upućenost jednih na druge stvarala je i specifične prijateljske odnose između ovih dvaju ruralnih sredina. Ovakvi odnosi su, sigurno, u velikoj meri uticali na pojavu turcizama u Konavlima, a takođe i na pojavu brojnih romanizama u jugoistočnoj Hercegovini.

a) Turcizme susrećemo u oblasti stanovanja, bilo da se imenuju delovi kuće ili okućnice, delovi nameštaja ili predmeti koji se u kući upotrebljavaju: *avlija, āmbār, ĩbrĩk, kād̄rma, k̄antār, m̄āngal, mat̄arica, maša, m̄elem, m̄ōsūr, s̄amār, s̄ānsija, s̄ān, s̄epet, s̄inija, s̄inžir, s̄ōpra, t̄āva, t̄enžerica, t̄ōprak, c̄emer, c̄esa, h̄ānžār, c̄ārdāk, c̄ĭbuk, c̄ĭvija* . .

b) Najveći broj turcizama vezan je za odevanje, kao: *ānt̄erija, ārač, āršĭn, ḡājtān, d̄ōlama, ĩmbrišim, j̄eč̄erma, k̄aiš, k̄ōvča, p̄āpuče, p̄ōšica, s̄aruk, sv̄ilāj, t̄ōzluci, t̄ōke, c̄ĭrak, f̄ermen, f̄es, c̄ermica, ž̄amādan* . .

c) Jedan deo turcizama je, verovatno, deo usmene književnosti, koja je ovde u formi zdravica i danas veoma živa, pa se susreće: *āždaja, ājdūk, ārambaša, b̄arjak, b̄eg, b̄ečār, b̄ūla, d̄ūšmanin, đ̄uv̄eglija, k̄ūbura, m̄egd̄ān, t̄ef̄erič, c̄ōrda* . .

d) Nešto je manje ove leksike u domenu kulinarstva, pošto preovlađuje romanska kuhinja. Ipak se pojavljuje: *b̄ūt, j̄āprag, p̄āstrma, p̄ilāv, p̄āšik* . .

e) Pored navedenih leksema za konkretne pojmove, u Konavlima će se pojaviti, doduše u manjem broju, i turcizmi za apstraktne pojmove, kao: *belāj̄et, z̄emān, z̄ulum, ĩnād, f̄ajda, v̄ajda* . .

f) U orijentalnoj leksici su daleko najbrojnije imenice. To je razumljivo, i očekivano, zbog toga što je u ovom slučaju posredan međujezički kontakt. Upadljivo je odsustvo prideva, osim izvedenih, tipa: *āvlijski, ājdūčki*. U manjoj meri javljaju se glagoli: *batālit, z̄āntačĭt, kalāj̄isat* . . i prilozii: *b̄ārem, bezb̄eli, m̄ūkte* . . koji pored pozajmljenica za apstraktne pojmove svedoče o jakim međujezičkim vezama.

5) I turcizmi koje susrećemo u konavoskom govoru pripadaju pozajmljenicama intimnog tipa. Za razliku od najvećeg broja konavoskih romanizama koji, zbog toga što su ušli u geografski periferne govore, nemaju mogućnost da se nametnu širem prostoru, pa bivaju potisnuti, turcizmi su primani u centralnim govorima, pa su postajali opšti, što je najvećem broju ovih leksema obezbedilo trajnost upotrebe na širokom jezičkom prostoru. Svi turcizmi, koji su navedeni u rečniku, imaju znatno širu rasprostranjenost. Izuzetak od ovoga su lekseme: *ārač, p̄ōšica i b̄ātala (b̄ātalina)* koje su lokalnog karaktera.

6. Pored navedenih pozajmljenica romanskog i orijentalnog porekla, u Konavlima će se naići i na germanizme. Doba austrijske vladavine ovim područjem nije ostalo bez posledica na govornu situaciju. Germanizmima nije poklanjana posebna pažnja zbog toga što su retki, a i ti retki germanizmi imaju veliku širinu upotrebe na čitavom prostoru naših govora koji su bili u sličnim istorijskim prilikama. Tako se ovde javlja *bōgno*

(okuka, krivina na putu — nem. Bogen — luk, svod, krivina), *štrēka* (železnička pruga — nem. Strecke — rastojanje, pruga, daljina, put), *špāher* (štednjak — nem. Sparherd) i germanizmi sličnoga tipa.

7. Pored opštih grecizama tipa *tipeza*, ovde ćemo susresti i neke specifične za uže područje, kao: *goldkud* (kukuruz, grč. kolokynda), *dikele* (alatka sa dva kraka za kopanje, n. grč. dikella), *pēdepsa* (briga, problem, grč. paidepsa), *àla*, *àlate* (hajde, hajdete, za podsticanje, grč. ela).

8. Jednom rečju, leksika u govoru Konavala predstavlja lingvistički zanimljiv teren za proučavanje jezičkog kontaktiranja. Ovde se leksika daje samo u naznakama koje mogu uputiti na šira i dublja proučavanja ovog problema. Ovaj jezički nivo je istraživani i obrađen u onolikoj meri koliko je bilo moguće u jednom radu u kome se ispituju i ostali jezički nivoi.

ROMANIZMI

àdijo — zbogom — tal. addio (SZB).

alāvija adv. — u redu, kako treba — tal. alla via (SZB, RSAN: imenica u značenju sreća i prilog u značenju srečno).

àlevat (se), -ām (se) — podići (u značenju odgojiti decu), ustati, oporaviti se od bolesti — tal. alevare i alleviare (SRIS).

apèlat, -ām — obraćati se, pozvati sa osobitim zahtevom, molbom — tal. appello (Etim. rj.).

ārija f — zrak, vazduh — tal. aria (RSAN, RJA, SZB).

arivat, -ām — stići, prispeti — tal. arrivare (RSAN, SZB).

āsistit, -im — dvoriti, pomoći — tal. assistere (SZB).

àsma f — sipnja, zaduha — tal. asma (SZB).

āvizan, -a, -o — dosetljiv, obazriv, bistar, oštrouman — tal. avvisato (RSAN).

āvizān, -a, -o — obavешten — tal. avvisato (SZB).

avizat (se), -ām (se) — dosetiti se, obavestiti — tal. avvisare (RSAN i SZB).

baçilat, -ām — misliti na nešto, voditi računa o nečemu — ven. bacilar (SZB).

bàla f — uvezano breme, denjak, svežanj — tal. balla (RSAN, SZB).

balāncana f — plavi patlidžan — tal. melanzana (RSAN i SZB: balānčāna).

bàlat, -ām — igrati, plesati — tal. ballare (SZB).

balūnača f — vrsta masline — tal. pallone (RSAN: balūnača, vrsta rane smokve).

bānak i *bānak* m — tezgā, klupa — tal. banco (RSAN, SZB).

bānda i *bānda* f — strana — tal. banda (RSAN, SZB).

bandūnat, -ām — napustiti, ostaviti — tal. abbandonare (RJA, SZB: bandūnjat).

bāna f — kupatilo u kući — tal. bagno (RSAN, SZB).

bàreta f — okrugla plitka kapa bez štita — tal. barretta (RSAN, SZB).

bārjelo i *bàrelo* n — duguljasto i pljosnato burence za tečnost, mera za zapreminu razne veličine — tal. barile (RSAN: bārilo, SZB: bārìo).

- bàstat* — umeti, biti sposoban — tal. bastare (Upotrebljava se bezlično s logičkim subjektom u dativu. RSAN, SZB: u značenju smeti, usuditi se).
- bàuo, bàula* m — drveni sanduk sa devojačkom spremom — tal. baule, ven. baul (SZB, RSAN: bàul u značenju putnički kovčeg).
- bèleca* f — lepota, zadovoljstvo, uživanje, bogatstvo — tal. bellezza (Kaže se: „Nijèsam ni jã živijo u bèleci“. RSAN, SZB: samo u značenju lepota, lepotica).
- bèškot* m — dvopek — lat. bis coctus, — ven. bescoto (RSAN, SZB).
- beštmat* i *bestmat*, -am — psovati, grditi — tal. bestimmiare (RSAN, SZB).
- bèvānda* f — vino pomešano sa vodom — ven. bevanda (RSAN, SZB).
- bìstrijena* f — vrsta bunara za skupljanje kišnice — lat. cisterna (SZB: bistjerna, RSAN: bistijerna).
- bíž, blža* m — grašak — ven. biso (RSAN, SZB).
- bòkara* f — poveći, obično drveni sud sa drškom, za vodu ili vino — ven. bocal, — tal. boccale (SZB: češće bòkār m, RSAN).
- bòkūn* m — komad, parče — ven. bocon (RSAN, SZB).
- bòcūn, bocūna* m — flaša veće zapremine — ven. bozzon (RSAN, SZB).
- bòtāna* f — prosto pamučno belo platno — ven. botana (RSAN, SZB).
- bòtija* i *bòtiļa* f — stakleni sud sa grlicem, flaša — tal. bottiglia (RSAN i SZB: botilja).
- bòtūn, botūna* m — dugme — ven. boton (RSAN, SZB).
- bràcijera* f — dalmatinski jedrenjak za obalnu plovidbu, obično sa jednim jarbolom — ven. brazzera (RSAN: bràcēra tal. brazzera, SZB: bràcēra i bràcēra).
- britvūlin* m — mali nož na rasklapanje koji se nosi u džepu — ven. britolin (SZB: britūlin).
- bròka* f — kanta, sud od lima — ven. broca (SZB, RSAN: u značenju krčag, pehar).
- bròkule* f pl. — vrsta karfiola, obraslice — tal. broccoli (SZB, RSAN).
- brònzīn* i *brònzīn* m — sud za kuvanje ili držanje vode — ven. bronzin (SZB, RSAN).
- brūške* f pl. — drvca za izvlačenje na kocki — tal. bruschette (SZB: brūškete, RSAN: brušket).
- būcāl* m — čekrk za vezivanje jedra — tal. bozello (SZB: būcel, RSAN: bōcel).
- bulīkān* m — gužva, galama, svađa — tal. bulicame (SZB, RSAN).
- būmbāk, bumbāka* m — pamuk, pamučna tkanina — lat. bombax, tal. bombagia (SZB, DT).
- būra* f — severoistočni vetar na Jadranu — tal. borra, ven. bora (RSAN, SZB).
- būrō, burāla* m — sanduk sa ladicama — tal. borale (DT).
- būrsa* f — torba — sr. lat. bursa, tal. borsa (DT).
- būs* m — komad zemlje obrastao travom, koji se izdvaja iz okoline — lat. buxus (RSAN, SZB, DT, Etim. rj.).
- būtārga* f — ikra — tal. bottarga (SZB, RSAN).
- būtīga* f — prodavnica, dućan, radnja — tal. bottega (RSAN, SZB, DT).

- cima* (bàrbeta) f — konopac za vezivanje barke pri kopnu — tal. cima (RJA: u značenju lišće do glavice luka, u repe i sl.).
- civjera* f — nosila za mreže i drugi teret, sprava na kojoj nose nešto dvojica među sobom — ven. civiera (SZB, RJA: civijera, DT: samo u značenju nosila za mreže).
- čùkar*, *čùkara* m — šećer — ven. zukaro, tal. zucchero (DT, RJA, RMH, SZB).
- čèmpres* m — vrsta drveta, kiparis — tal. cipresso (RJA, RMH, SZB).
- čàpat*, -ām — zgrabiti, uhvatiti — ven. ciapar ili chiapar (RJA, SZB).
- demžàna* f — velika staklena boca opletena prućem — tal. damigiana (RSAN, SZB).
- dòtrijenica* i *dòtrìnica* f — propoved u crkvi, verske pouke — tal. dottrina (RSAN, RJA).
- drètom* i *drìto* adv. — pravo, u istom pravcu — tal. dritto, ven. dreto (SZB, RSAN).
- dùblijer* m — velika voštana sveća sa četiri fitilja — tal. doppiere (DT).
- dúmna* f — kaluđerica, redovnica — lat. domina (RSAN, SZB, DT).
- dúmo* m — sveštenik — lat. dominus (DT).
- dúndo* m — stric, ujak, u oslovljavanju starije osobe nezavisno od srodstva — lat. dominus (RSAN, SZB: dōndo).
- dùplat*, -ām — dvostručiti — lat. duplus (SZB, RSAN).
- dùrat*, -ām — trajati — tal. durare (RSAN, SZB).
- žàrdin*, -ína m — vrt, bašta — tal. giardino (RSAN: dårdin, SZB).
- žònta* f — dodatak — ven. zonta (SZB).
- žòntat*, -ām — pridodati, priložiti — ven. zontar (SZB, DT).
- žòrnāta* f — dnevni rad, nadnica — ven. zornada, tal. giornata (SZB, DT, RSAN: dōrnāta).
- žùsto* adv. — baš, upravo tako — tal. giusto (DT).
- fàlco* adv. — pretvorno, lukavo, lažno — tal. falso (SZB).
- famija* i *famiļa* f — porodica — tal. famiglia (RJA, SZB: fāmilja).
- fèbra* f — temperatura, groznica — tal. febbre (SZB, RMH).
- fèrmat*, -ām — zaustaviti, zadržati — tal. fermare (RJA, RMH, SZB: i fermávat, -ām).
- fèrō*, -ála m — fenjer, svetionik na moru — ven. feral od grč. faros (SZB, DT).
- fèrsāta* f — pokrivač za krevet — mlet. fersata (DT).
- fèsta* f — svečanost, proslava — tal. festa (RMH, SZB: fēšta).
- fèta* f — kriška, komad — tal. fetta (SZB, DT: fjēlica).
- figùrat*, -ām — lepo izgledati, lepo se ponašati — tal. figurare (SZB).
- fīnānca* m — carski stražar, finans — tal. guardio di finanza (SZB: filanc i financ).
- fīn*, -a, -o — ugladen, otmien, istančan, profinjnen — tal. fino (RJA, SZB, RMH).
- fjāka* f — malaksalost, izmorenost, mlitavost — tal. fiacca (SZB).
- fjōka* f — mašnica, traka — tal. fiocco (SZB: fjōk m.).
- fōra* adv. — napolje, van — ven. fora (RJA, SZB).
- fortūna* f — nevreme, oluja — tal. fortunale (SZB: fortūnō, RMH: fōrtūna i fortūnel).

- frègat*, -ām — ribati, trljati, čistiti četkom — tal. fregare (SZB).
- frèšak*, -a, -o — svež — tal. fresco (SZB).
- fruštilin*, -a m — bič, šiba — tal. frusto (SZB: frūšta).
- gājba* f — rešetkast sanduk od daščica za prenošenje voća i živine — st. tal. gaiba (SZB).
- gàleta* f — okrugli dvopek — tal. galletta (RSAN, SZB).
- gànčīn* m — motka sa kukom na kraju — tal. gancio (RSAN i SZB: gānač).
- gàrbūn*, garbúna m — ugalj — tal. carbone (RSAN, SZB).
- gàrōfalić* m — karanfilić — tal. garofano (RSAN, SZB: garōnfō).
- gàrōfō*, gārōfala m — karanfil — mlet. garofalo (DT).
- gète*, gèta f pl. — dokolenice bez naglavaka ispletene od vune — tal. ghette (SZB, RSAN: gèta).
- gōbav*, -a, -o — grbav — tal. gobbo (SZB, RSAN).
- gondūlete* f pl. — vrsta ženskih cipela — tal. gondolette (SZB: gondòlete, RSAN: gondūlete i gondòlete).
- gōvica* f — vrsta slatkovodne ribe — ven. gavon (RSAN: gāovica, SZB: gāvica, u značenju sardelica).
- gràdele* f pl. — gvozdena rešetka na kojoj se peče riba i meso — ven. gradela (RSAN, SZB, DT: gradikulje).
- granàriz* m — pirinač — tal. grano rizo (RSAN, DT).
- gràtat*, -am — rendisati, strugati — tal. grattare (RSAN, SZB).
- grèšo* adv. — sirovo — tal. grezzo (RSAN i SZB: grèz, -a, -o, u značenju sirov, neotesan divlji).
- grīna* f — moljac u mesu i siru, moljac u obliku crvića u vunenim stvarima — ist. rom. greiña (Skok: Etim. rj.).
- gròp* m — čvor — tal. groppo (RSAN, RJA, Budmani).
- grūj* m — ugor, vrsta morske ribe — tal. grongo (RSAN).
- grūn* m — grumen zemlje — tal. grumno (RSAN, SZB).
- gūlōzan*, -a, -o — halapljiv, oblaporan — tal. goloso (RSAN, SZB, DT).
- gūs(t)* m — ukus, uživanje, ćud, prohtev — tal. gusto (RSAN, SZB: gūšt).
- gūstat* — prijati, goditi, biti po volji — tal. gustare (Upotrebljava se samo u bezličnoj formi. SZB: gūštat, DT: gūstati).
- gūstijerna* f — zasvođena jama ili rezervoar za skupljanje kišnice — lat. cisterna (RSAN, DT, SZB: bīstijerna).
- gutūnār*, gutunára m — zarazna konjska bolest — lat. guttur (SZB).
- gvàntijera* f — poslužavnik — tal. guantiera (RSAN, DT).
- īmbuļa* f — pokričak od kostreti — tal. imbugliare u značenju zaviti (SZB: u značenju džak, vreća u kojoj se drži mreža, RSAN).
- indivīnat*, -ām — potrefiti na nešto po sećanju — tal. indovinare (SZB: indivīnat i indivīnjat).

- inkàrtat*, -ām — oblepiti malterom — tal. incartare (SZB).
- ìnatrat*, -ām — sresti nekoga, slučajno naći — ven. intrar, tal. entrare (SZB).
- ìnatràta* f — rod koji zemlja u toku jedne godine da jednoj porodici — ven. intrada (SZB: intràda).
- ìntijer*, -a, -o — sličan, istovetan — tal. intero (DT).
- ìnatravèñat*, -ām — dogoditi se, nastupiti — tal. intravenire (DT).
- ìsakìvat*, -ujem — cediti vunu, rublje — tal. secarre u značenju sušiti (RJA i SZB: sèkat, izbacivati vodu iz čamca).
- ìsat*, -ām — podignuti, izdignuti — tal. isarre (SZB, RJA).
- ìzdùrat*, -ām — izdržati, podneti — tal. durare (SZB, RMS, RJA).
- ìzvìntat*, -ām — izmisliti — tal. inventare (SZB: izvèntat).
- jàška* f — mamac za ribe — lat. esca (RSAN).
- kàča* f — mali poluloptasti sud sa drškom kojim se zahvata iz lonca — lt. cattia, tal. cazza (SZB, RSAN).
- kàčuo*, kačúla m — bakarni sud u kome se kuva jelo na ognjištu, kotao — tal. cazuola (RSAN, DT).
- kàlat* (se) — ām (se) — spustiti, skinuti — tal. calare (SZB, RJA).
- kàlčìn*, kalčina m — kratka čarapa — tal. calza (SZB: kálca).
- kāmara* f — soba — ven. camara (SZB, RMS, RJA).
- kanàvot* m — kuhinjska krpa — ven. canevezza (SZB: kanàvaca, DT: kanàvac).
- kànkār* m — rak (bolest) — lat. cancer (DT).
- kantìjēr*, kantijéra ñ — dugačka greda pričvršćena horizontalno na zemlju na kojoj brod u gradnji leži svojom palubom — tal. cantiere (RSAN, RJA).
- kantìnela* f — tanka krovna greda, letva — ven. cantinela (SZB).
- kāntor* m — vrsta ribe — tal. cantaro (RSAN, SZB).
- kāntula* f — slavina — lat. cannula (SZB, RJA).
- kāntūn*, kantúna m — ugao, kut, ćošak — ven. canton (SZB, RJA, RMS).
- kāñac* m — vrsta morske ribe — tal. cangnazzo ili cagna (SZB, RSAN).
- kāñela* f — slatka korica, cimet — tal. cannella (RJA, SZB: kànela).
- kāpula* f — crveni luk — lat. caepula (RSAN, SZB).
- karàvela* f — jedrenjak sa tri ili četiri jarbola — tal. caravella (RSAN).
- karìjōla* f — kolica sa jednim točkom i dve ručke — tal. carriola (SZB).
- kàrtat*, kàrtām — premazivati malterom, krečiti — tal. carta (RSAN, RJA).
- kārte* f pl. — vrsta četvrtastih grebena za vunu sa gusto raspoređenim sitnim zubima — tal. cardo (RSAN).
- kàrtela* f — kesica boje za bojenje svile i platna — tal. cartella (SZB: u značenju srečka, mapa, korice).
- kàruce* f pl. — laka kola, kočije — tal. carozza (RSAN).
- kàstìg* m — kazna, bruka — tal. castigo (SZB, RMS).

- kāšet* m — sanduk — tal. cassetta, mlet. caseta (RSAN, SZB: kāšeta i u značenju mrtvački sanduk, DT: kašeta).
- kāštio*, *kāščela* m — zamak, tvrđava — lat. castellum (DT).
- kaštrādina* f — sušeno bravije meso — ven. castradina (RJA, SZB, RMS).
- kāšūn*, *kašūna* m — veliki sanduk — tal. cassone (RSAN, SZB).
- kavàlet* m — konjić, nogari za testerisanje drva — tal. cavalletto (SZB, RMS).
- kāvsa* f — mrtvački sanduk — lat. capsa (SZB: kàpsa).
- kījerna* f — morska riba — lat. acernia, tal. cernia (RSAN: kērna, kījerna i kījernja, SZB: kērnja, kījērnja i kērna).
- kikara* f — šolja za belu kafu — tal. chicchera (DT, RSAN: kikara, RJA i SZB: ćikara).
- kikarica* f — šolja za crnu kafu — tal. chicchera (SZB: ćikara).
- kīmak* m — stenica — lat. cimicem (DT, SZB, RJA, RSAN).
- klāčina* f — peč za pečenje klaka ili jama u kojoj se peče ili gasi klak, krečana, vapnenica, od imenice klak — lat. calcem (RSAN, SZB: klāčnik i klāčina).
- klāk* m — kreč, vapno — lat. calcem (SZB, RSAN, RJA).
- kòčūt*, -a, -o — tvrdočlav — tal. cocciuto (SZB: kòčūt).
- kòčēta* f — krevet (obično u brodskoj kabini) — tal. cucceta (SZB, RSAN).
- kòlāna* f — ogrlica — tal. collana (SZB).
- kòhītāta* f — kakvoća, svojstvo, kvalitet — tal. qualita (SRIS).
- kòltrīna* f — zavesa — tal. coltrina (SZB, RMS, RSAN).
- kòlūr*, *kolūra* m — boja, šara — tal. colore (SZB, DT, RSAN, RMS, RJA).
- kòmīn*, *komīna* m — manja pomoćna prostorija koja služi kao kuhinja — lat. caminus (DT, RSAN: jedno od značenja, SZB: u značenju dimnjak, odžak).
- komīnāta* f — dimnjak — tal. caminata (DT).
- komòdat* (se), -ām (se) — snaći se, dobiti, smestiti se — ven. comodarse (SZB, RSAN, RJA).
- komòmila* f — lekovita biljka — tal. comomilla (DT).
- kòmostre* f pl. — lanac nad ognjištem na kojem visi kotao — st. dalm. camastra, grč. i n. grč. komastre (SZB, RSAN: prema grč. kremastos: obešen, koji visi, DT: kòmoštre).
- kònat*, *kònta* m — račun — tal. conto (SZB, RJA, RMS).
- kònō*, *konála* m — jarak, kanal — tal. canale (DT, SZB, RJA).
- kònoba* f — podrum, prostor kućni pri zemlji — sr. lat. canaba (SZB, RJA, RSAN: kònoba).
- kònop* m — uže, konopac — lat. cannabis, sr. lat. canapus (SZB, RMS, RJA).
- kònsērva* f — pekmez od rajčica koji se upotrebljava kao začim — tal. conserva (RJA, SZB).
- kòntat*, -am — računati, brojati — tal. contare (SZB, RMS, RJA).
- kòntònāta* f — slatko od dunja — tal. cotognata (SZB: kotùnjàda).

- kòraž* m — hrabrost — tal. coraggio (SZB: kòrađ).
- kòrdün*, *kordúna* m — gajtan koji se prišiva kao ukras — tal. cordone (SZB, RJA, RMS).
- kòret* m — deo ženske nošnje, prsluk — tal. corpetto (SZB, RMS, RSAN).
- kòrníž* m — okvir, ivičnjak pored puta — ven. cornize (DT, SZB, RJA, RSAN).
- kòrot* m — žalost za mrtvima, crnina, crna traka, crni veo kao znak žalosti za nekim — ital. corotto (DT, SZB: kòrota).
- kòrotovati*, -ujem — žaliti mrtvog noseći crninu — tal. corotto (DT, RJA, RMS, SZB).
- kòstañ* m — kesten — tal. castagno (SZB, RSAN).
- kòščela* f — koprivić, drvo i plod — tal. castella (DT, SZB, RSAN).
- kotòraža* f — podzemni jarak — lat. cataracta (DT: kotòrađa).
- kotròbanat* m — krijumčarenje — tal. contrabbando (SZB: kontròbanat i kotròbanat, RMS: kontròbānt, RSAN: kontràbānd).
- kòtula* f — suknja — ven. cotola (SZB, RSAN).
- kòvsa* f — stegno krupne ili sitne stoke — lat. coxa (DT).
- k̀rcat*, -a, -o — pun — tal. carico (DT).
- kr̀epat*, -am — crći, lipsati — tal. crepare (SZB, RMS, RJA).
- kr̀ešit*, -im — porasti, povećati se, poskupeti — tal. crescere (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- kr̀ijānca* f — odgoj, vaspitanje, učtivost — tal. creanza (SZB, RSAN, RJA: kr̀eānca).
- kr̀iješva* f — trešnja — lat. ceraseus, grč. kerasos (DT).
- kritikat*, -am — kritikovati — tal. criticare (SZB: pod uticajem dubrovačkog govora).
- kr̀pātūr* m — posteljni pokrivač, jorgan — lat. coopertorium (RSAN, RJA, DT, SZB: korbātuo).
- kr̀ižat* m — čohana kratka gornja odeća bez rukava — ven. crosato (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- k̀ikumār* m — krastavac — tal. cocomero (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- k̀ipica* f — čaša za rakiju — sr. lat. cuppa i tal. coppa (RJA, DT, SZB: k̀upa u značenju čaša, pehar, boja u italijanskim kartama; čašica za rakiju se zove bićerīn).
- k̀upijerta* f — krov kuće — ven. coverta, tal. coperta (SZB: k̀uvjërta, RJA: k̀uvijerta, DT: k̀upijerta).
- k̀urđela* f — pantljika, vrpca, uzica — tal. cordella (DT, RSAN, SZB: g̀urđela).
- k̀urenat* m — morska struja — tal. corrente (DT, SZB, RMS, RSAN, RJA: k̀urēntija).
- k̀urijōzan*, -a, -o — znatiželjan, radoznao — tal. curioso (RJA: kurijōz; kurijōzan, RSAN: kuriōzan u značenju neobičan, čudan, čudnovat, SZB: kurijōžan u istom značenju kao u Konavlima).
- k̀ušīn*, *kušīna* m — jastuk, uzglavlje — ven. cussin, tal. cuscino (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- k̀užīna* f — kuhinja — ven. cucina, tal. cucina (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- kvādro*, *kvādra* — četvorougao — tal. quadro (Kaže se: kvādro lōzē SRIS).
- kvārat* m — četvrti deo, četvrtina nečega — tal. quarto (SZB, RSAN, RMS, RJA).

- lābat*, -ām — piti zahvatajući jezikom i usnama, lokati — tal. labbro (SRIS).
- lāc* m — uzica, omča, trak, zamka — sr. lat. laccus, ven. lazzo, tal. laccio (SZB, RSAN, DT).
- lāma* f — pleh, sud od pleha — tal. lama (SZB).
- lāmpat*, -ām — sevati — st. tal. lampare (SZB, RJA, RMS).
- lāpis* m — olovka — tal. lapis (SZB, RJA).
- lārgat* se, -ām se — udaljiti se, popustiti — tal. largare (SZB).
- lāta* f — lim, kofa za vodu — tal. latta (SZB, RSAN).
- lēmōzina* f — milostinja, milodar koji se skuplja u crkvi — ven. lemosina (DT, SZB, RSAN: elēmōzina prema grč. eleemon).
- lēntrat*, -am — naslikati, portretirati, fotografisati — ven. retrar (SZB, DT: lètrāt, letrāt i lēntrat).
- lèšo*, adv. — kuvano, obareno — tal. lessa (SZB).
- lèut* m — vrsta ribarskog čamca — tal. leuto (SZB, RMS, RSAN).
- līber*, -a, -o — slobodan — tal. libero (SZB).
- lībèrat* (se), -am (se) — osloboditi se — tal. liberarsi (SZB).
- lībro* n — knjiga — tal. libro, lat. librum (DT, RJA, RMS, RSAN).
- lījerica* f — instrument sa tri žice — tal. lira (DT).
- līksija* f — ceđ — lat. lixium (DT).
- līmica* f — turpija za oštrenje metalnih predmeta — lat., tal. lima (RJA, RSAN).
- līncuo*, līncūn m — krevetski čaršaf, plahta — vulg. lat. linteolu, tal. lenzudo (SZB: lēncuo, RSAN: lēncūl, līncūn).
- līšo* adv. — jeftino, bez štete, bez nepravilnosti — tal. liscio (RSAN, RJA).
- litīrdija* f — služba božja, liturgija — tal. liturgia (RMS, RSAN, SZB: letīrdija).
- lōćika* f — vrsta salate — lat. lactuca (SZB, RJA, RMS, RSAN).
- lōkānda* f — gostiona — tal. locanda (SZB, RJA, RSAN).
- lōkārda* f — vrsta plave ribe — lat. lacerta, st. dalm. locarda (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- lōrko* i *lōrko* m — bauk, veštac, čudovište — tal. l' orco (RJA, RSAN, SZB: lōrgo u istom značenju).
- lūkijernica* f — uljana svetiljka — lat. lucerna (RJA, RMS, RSAN: lūkijerna, SZB: lūkjerna, lūkjērnica i lūkērnica, DT: lūkjērnica).
- lūkēnār*, lūkeñāra m — višekraki svećnjak sa svetiljkama na ulje — lat. lucerna (RSAN: lukijērnār).
- māca* f — teški čekić, malj, bat — tal. mazza (SZB, RMS, RSAN).
- mācōla* f — drveni bat kojim se tuče meso u kuhinji — tal. i ven. mazzola (SZB i RJA, DT: mācula).
- māća* f — slaba kiša koja leti smeta usevima — tal. macchia (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- mājstrāl*, mājstrō, -āla m — zapadni vetar — tal. maestrale (SZB, RSAN, DT: mājstrō).

- māl* i *ṁālīc* m — veliki gvozdeni čekić sa drvenom drškom, obično služi za razbijanje kamena — lat. malleus, tal. maglio (SZB i Budmani, RSAN, RMS, RJA: mālji).
- mânžu* f — jelo — ven. mangia (SZB, RSAN, RJA).
- manigōdo* m — onaj koji čini zlo, prevarant — tal. manigolto (Budmani, RSAN, RJA).
- mànina* f — narukvica — tal. manina (SZB, RSAN, RJA).
- mântala* f — vrsta slatkog jela od šire i brašna — tal. mantala (SZB, DT, RMS, RSAN, RJA).
- mārač* m — mart, ožujak — lat. martius, tal. marzo (SZB, DT, Budmani, RMS, RSAN, RJA).
- maràngūn*, *marangúna* m — stolar, drvodelja — ven. marangon, tal. marangone (Budmani, SZB, DT, RSAN, RJA).
- mārca* f — gnoj, trulež — ven. marza, tal. marcia (SZB, RSAN).
- māstika* f — rakija u koju se stavlja biljka tršlja — tal. mastica (RMS, RSAN, RJA, SZB: mǎštika).
- mǎškara* f — maskirana osoba, loše obučen čovek — ven. mascara (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- mǎstela* f i *mǎstel* m — omanja drvena posuda, čabar, kabao, vedro — tal. mastello (Budmani, DT, RSAN).
- mēnēstra* f — supa, čorba, dobro jelo uopšte — tal. minestra (SZB, RSAN, RJA).
- mēštar* m — najstor — tal. maestro (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- mījendel* i *mījendeo* m — badem — ven. mandola, južno tal. ammenola (Budmani, SZB: menduo, DT: mjendeo).
- mījentovat*, -ujem — spomenuti, imenovati — tal. mentovare (DT: njjéntovati).
- militār* m — vojnik — tal. militare (SZB i RJA).
- mīnat* i *mīnat*, -ām — minirati, bacati u vazduh — tal. minare (SZB, RSAN, RJA).
- mīstio*, *mīščela* m — sud za pranje rublja — tal. mastello (SZB, RSAN, RJA).
- mōbiļa* f — nameštaj — ven. mobiglie (SZB).
- mōntaņa* f — brdo, planina — tal. montagna (Budmani, SZB, RJA).
- mōrāč*, *morāča* m — vrsta trave koja se upotrebljava u kuvanju — lat. amareceum, tal. amaraco (Budmani, DT, SZB, RJA).
- mřča* f — smreka — lat. myrtus (DT).
- mřgīņ*, *mrgīņa* m — međa, granična oznaka — lat. margine (RMS, RJA, Budmani, SZB: mřgīņj i mřgīņ).
- mřkātuņa* f — dunja — lat. mela cotonia (Budmani, DT).
- mūļara* f — sud u kojem se drži soljena riba — lat. mollia (Budmani, RJA, SZB: mūļjača).
- mūrğa* f — talog od maslinovog ulja posle ceđenja — ven. morga (SZB, RJA).
- mūrīna* f — vrsta morske ribe zmijastog oblika — tal. murena (SZB, RMS, RJA).
- mūrva* f — dud, drvo i plod — lat. morus, tal. mora (Budmani, RJA, RMS, SZB).
- mūškāčela* f — vrsta kruške — tal. moscatella (DT).
- mūšļa* f — morska školjka — mlet. mussola (DT).

- mūžika* f — muzika — tal. musica (Budmani, DT, SZB, RJA).
- nāpa* i *nāpica* f — prekrivač za sto, stolnjak — tal. nappa (DT, RMS, RJA).
- navègat*, *navegávat*, -ām — ploviti, broditi — tal. navigare, ven. navegar (RJA, SZB: navigat).
- nèpūt* m — sestrić, sinovac, bratanac — lat. nepote (RJA, RMS, Budmani, SZB: nèpūč i nèpūt, DT: nèpūt u značenju unuk).
- nèpūča* f — sestričina, sinovica, bratanica — lat. nepotia (Budmani, RJA, RMS, SZB, DT: nèpūča u značenju unuka).
- nèšesan*, -a, -o — neuredan, neskladan — tal. sesto (DT).
- obàdat*, -ām — obratiti pažnju na nešto, obazirati se, mariti — tal. abbadare (SZB, DT, RJA).
- oćále* f pl. — naočare — tal. occhiali (SZB, RJA, Budmani: oćali).
- ogrànčat*, -ām — ogrebat i — tal. grantiare (SZB).
- okàrtat*, -ām — oblepiti malterom — tal. incartare (SZB).
- òmbrelo* n — kišobran — tal. l'ombrella (SZB: lùmbrela, RSAN: dùmbrela).
- òmbuo*, òmbula m — komad mesa od goveđe slabine — ven. ombolo (SZB, RJA: limbi).
- opitùrat*, -ām — obojiti, okrečiti — tal. pitturare (SZB).
- òsjenač* i *òšenač* m — pelen — lat. apsynthium (DT).
- òsti* f pl. — dugačka drvena motka koja se završava metalnim oštrim delom sa više zubaca, služi za ubijanje ribe — lat. asta (SZB, RJA).
- òštriga* f — vrsta školjke, kamenica — tal. ostrica (Budmani, SZB, RJA).
- pàčat se*, -ām se — mešati se u nešto, uplitati se — tal. impacciarsi (RJA, SZB).
- padišpañ* m — vrsta kolača od jaja, brašna i šćera — tal. pan di Spagna (RJA, patišpanja, SZB: panděšpanj, DT: pandišpanj).
- pàk* m — paket, zavežljaj — tal. pacco (SZB).
- pála* f — lopata — tal. pala (SZB, RJA).
- palàmida* f — vrsta morske ribe — ven. palamida (SZB, RJA, Budmani: pòlānda, DT: palāmida i pòlānda).
- palèrina* f — ogrtač bez rukava, pelerina — tal. pellegrina (SZB: pelègrīna).
- palètūn*, paletūna m — kratak kaput — tal. pallettone (Budmani, DT, RJA, SZB).
- pàlje* f pl. — mekinje — lat. palea, tal. paglia (SZB, RJA).
- pànāta* f — hleb, kruh — lat. panata (DT).
- pantàruo*, pantarúla m — viljuška — tal. punteruolo (Budmani, RJA, DT, SZB: češće se upotrebljava pìrūn).
- pàpar* m — biber — tal. piper (RJA, DT, SZB).
- paràngalo* n — struk za dubinski ribolov koji je sastavljen od velikog broja udica — ven. parangalo (RJA: paràngao, SZB: paràngō i paràngal, DT: paràngō).
- paràpet* m — zidana kamena ograda pored puta — tal. parapetto (RJA, SZB).
- pàrat* — činiti se, izgledati — tal. parere (Upotrebljava se bezlično. RJA, SZB: pod uticajem dubrovačkog govora).

- pàsabrōt* m — cediljka za supu — tal. passabrodo (SZB: pàšabrōd).
- pàsač* m — novac za putnu kartu — tal. passaggio (RJA, SZB: pàsač i pàsač).
- pàsat*, -ām — proći — tal. passare (RJA, SZB. Javlja se i kao povratni glagol pasat se — zadovoljiti se postojećim, na primer: pàsāj se s tō mǎlo vōdē).
- pàsta* f — testo, rezanci — tal. pasta (RJA, SZB: pàšta).
- pàš* m — mera za dužinu, korak — tal. passo (RJA, SZB).
- pàtate* f pl. — krompir — tal. patata (Skok: Etim. rj.).
- pàtrūn*, *patrūna* m — vlasnik broda, čamca, starešina ribarske grupe — tal. padrone (RJA, SZB).
- pèča* i *pèčica* f — komad, komadić — sr. lat. petia, tal. pezza (SZB, DT, RJA).
- peļūgat* -ām — uzimati sve do poslednjeg ostatka — tal. pigliare (SZB: peljūžat u značenju pljačkati, RJA: peljūgati u značenju uzimati, grabiti).
- pendūlat*, -ām — loviti ribu spravom koja se zove pendula — ven. pendolor (SZB, RJA: pēndula, ribarska sprava, DT: pēndula).
- pénsija* f — penzija, mirovina — tal. pensione (RJA, SZB: Musić kaže da „u ovoj reči s namesto z pokazuje da se radi o direktnom posuđivanju iz ital. jezika“).
- petròjača* f — petrolejska lampa — tal. petroliera (SZB: petròljera, ali i petròljača).
- petrùsin* m — vrsta biljke koja se upotrebljava kao začim, peršun — lat. petroselinum, tal. petrosellino (RJA, SZB, DT).
- pījerka* f — vrsta morske ribe — lat. perca (SZB, RJA: pērka).
- pīlo* n — sud od kamena za držanje ulja, sudopera od kamena u kuhinji — tal. pila (DT, SZB, RJA).
- pīnāta* f — lonac, šerpa — ven. pignata (Budmani, SZB, RJA).
- pīpūn* m — dinja — lat. pepo-onis, tal. popone (U Konavlima je, kao i u SZB, došlo do pomeranja, pa pipun označava dinju, a za lubenicu se upotrebljava naziv dinja. DT, SZB, RJA. Budmani smatra da je reč pipun grč. porekla).
- pitūrat*, -ām — obojiti, namazati (kuću, nokte, usta) — tal. piturare (SZB, RJA: u značenju slikati).
- pīz* m — teret, uteg, kamen kojim se pritiska meso koje se priprema za zimu u salamuri — tal. peso (RMS, RJA, SZB: pjēz i pīz).
- pīzat*, -ām — biti težak, potegnuti — tal. pesare (DT).
- pižuo*, *pižūla* m — kameno sedište, zidani naslon uz zgrade — lat. podolium, tal. poggiuolo (Budmani, DT, SZB, RJA).
- pjāca* f — trg — tal. piazza (SZB, RJA).
- pjāžer* m — zadovoljstvo, zabava — tal. piacere (Budmani, DT, RJA, SZB: pjāder).
- pjān* m — sprat — tal. piano (SZB).
- pjāt* m i *pjatinic* m — tanjir, tanjirić — tal. piatto (Budmani, RJA, SZB).
- pjātača* f — veliki tanjir na kojem se iznosi glavno jelo — tal. piatto (SZB: pjādela).
- pļāna* f — alat kojim drvodeljia izravnava površinu daske — lat. plana, tal. pialla (Budmani, DT, RJA).

- plènkati se*, -ām se — mešati se u nešto — tal. implicarsi (SZB: plèkat se).
- podùmijenat* m i *podùmijenta* f — temelj kuće — lat. fundamentum (DT, Budmani: podùmjenat, SZB: podùmjēnta, a uz obalu fundāmenat).
- pòlāča* f — palata, velika kuća — lat. palatium, tal. palazzo (Budmani, DT).
- pòlas*, *pòlsa* m — bilo, puls — tal. polso (Budmani, SZB: pòlac, pòlca).
- pòma* i *pàlma* f — vrsta suptropskog drveta — lat. i tal. palma (Budmani, DT, RJA, SZB).
- pomàdōra* f — rajčica, paradajz — tal. pomodoro (Budmani, DT, RJA, SZB: pomidōra i pamidōra).
- pònat* m — jaka daska koja služi za premošćavanje, najčešće u građevinarstvu — tal. ponte (RJA, SZB).
- pòntūra* f — upala pluća — tal. pontura (SZB).
- popùlat* — raščuti se po narodu — tal. popolarizzare (Upotrebljava se bezlično. Kaže se: tō se popùlalo po národu).
- pòr* m — vrsta luka — lat. porrus, tal. porro (RJA, SZB: pòr).
- pòrat* m — pristanište, luka — tal. porto (Budmani, SZB).
- potaràcat*, -ām — popločati — tal. terrazzare (SZB).
- potašùlat*, -ām — primiriti, prikriti — ven. taser (SZB).
- pràska* f — breskva — tal. persica (Budmani, DT, SZB).
- pràtika* f — praksa, vežba — tal. pratica (SZB).
- predùplat*, -ām — udvostručiti — lat. duplus (SZB).
- prèmat* — odgovarati, dopadati se, biti stalo do nečega — tal. premare (Upotrebljava se bezlično i najčešće u odričnom obliku. Ne prēmā mi — nije mi stalo do toga. Skok: Etim. rj.).
- prèša* f — žurba, hitnja — tal. pressa (Budmani, SZB).
- prèšit*, -īm — žuriti, hitati — tal. pressare (Budmani, RJA, SZB).
- prìganica* f — uštipak — ven. fritola (DT, SZB).
- prìgat*, -ām — pržiti — tal. prigere (Budmani, DT, RJA, SZB).
- prítka* f — kolac, motka koja se zabode uz biljke penjačice — tal. pertica (RJA, SZB).
- profundat* (se) -ām (se) — pasti na dno, propasti nekuda, strovaliti se u neku provaliju — tal. sprofondarsi (RJA, SZB).
- pròkule* f pl. — obraslica, brasunica — tal. broccoli (DT).
- prònto* adv. — slobodno — tal. pronto (Kaže se: Prònto ti je svè u značenju: slobodno ti je sve, dozvoljeno ti je sve SRIS).
- pròpito* adv. — baš, upravo, taman — tal. proprio (DT, SZB).
- prospèrat*, -ām — napredovati, uspeti — tal. prosperare (RJA, SZB: prošpèrat).
- pròsuļa* f — tiganj, tava — sr. lat. frixorium, juž. tal. frasola (DT, RJA, SZB).
- pròšek* i *pròsek* m — vrsta vina koja se pravi od prosušenog grožđa — tal. prosecco (SZB).

- providāncija* f — providnost božja, providenje — tal. provvidevza (RJA: providēncija, SZB: providēnca).
- přšut* m — dimljena šunka — ven. persuto (RJA, SZB, DT: přšukat).
- pùč* m — studenac, izvor — lat. putens, tal. pozzo (Budmani, DT).
- pùčīt*, -īm — naglo poteći (od imenice pùč).
- pùncēla* f — čahura svilene bube — tal. filugello (DT: funkjela).
- pùnestra* f — prozor — tal. finestra (RJA i SZB: funjestra i pùnjestra).
- pùrgat*, -ām — čistiti — tal. purgare (RJA, SZB).
- ràca* f — rasa — tal. razza (RJA, SZB).
- ràdakva* f — repa — lat. radaicem (Skok: Etim. rj.).
- rām* m — bakar, mjed — tal. rame (SZB, Budmani).
- rānketiv*, -a, -o — užegao, pokvaren (za mast, meso i jelo) — lat. rancidus (Budmani, SZB: rānkotāv, rānketāv, DT: rānketljiv).
- raspàčat*, -ām — rasturiti — tal. dispacciare (SZB).
- rāša* f — vrsta domaćeg sukna — tal. rascia (DT, SZB: u označenju podsuknja od grubog vunenog platna).
- rāštio*, rēščēla m — gvozdena ili drvena rešetka oko vrta ili kuće — tal. rastrello (DT).
- rēgal*, -āla m — dar, poklon — tal. regalo (SZB).
- regālat*, -ām — poklanjati — tal. regalare (RJA, SZB).
- rēgula* f — pravilo, red, propis — lat. regula (SZB, RJA: rēgula).
- rēmēta* m — zapušten, dronjav čovek, odrpanac — lat. i tal. eremita u značenju pustinjač (SZB: rēmēta, RJA u značenju pustinjač, redovnik, kaluđer, crkvenjak, DT: crkveni zvonar i čuvar crkve).
- remūcat*, -ām — lutati, ići na sve strane — tal. rimorchiare (DT).
- rōba* f — rublje, odelo — tal. roba (RJA, SZB).
- rōmatika* f — bolest zglobova i mišića, reumatizam — ven. romatismo (DT, SZB: rōmātizma).
- rōmijenča* f — sud za vodu, obično od bakra, a može da bude i od drugog metala — sr. lat. ramentia (DT, SZB: rōmjēndža, RJA: rōmēnča).
- rovīnat*, -ām — uništiti, upropastiti, oštetiti — tal. rovinare (SZB: rovinat).
- rubīnet* m — slavina — tal. robinetto (Skok: Etim. rj.).
- ruzmārīn* m — mirišljava biljka — lat. rosmarinus (DT).
- sākēt*, -ēta m — papirna kesa — tal. sacheto (SZB: sàket ali se u istom značenju potrebljava škártoc. Musić navodi da je u Boku saket ušao pod uticajem dubrovačkog govora).
- sakramēnat*, -nta m — sveta tajna, svetotajstvo — lat. sacramentum (SZB, RJA).
- sāla* f — dvorana, dvornica — tal. sala (RJA: sāla).
- sāloča* f — dvorana, dvornica — tal. salotta, salotto (RJA, DT).
- sārag*, sārگا m — vrsta ribe — lat. sargus, tal. sarogo (RJA, SZB: sārak).

- sàrdela* f — vrsta morske ribe — tal. sardella (SZB).
- sèkat*, -ām — izbacivati vodu iz čamca — tal. seccare (RJA, SZB, DT).
- sèlèn* m — vrsta biljke koja služi za začim, celer — ven. seleno, grč. porekla (RJA, SZB, DT).
- sènčat*, -ām — žacnuti se, onesvestiti se, biti u šoku — tal. sentio (DT).
- setèmāna* f — sedmica, nedelja — ven. setemana (SZB).
- sìgūr*, -a, -o — pouzdan — lat. securus (DT: sikur).
- simùlāta* f — griz — tal. semolino (SRIS).
- sihòrīna* f — gospođica i gospođa — tal. signorina (SZB).
- skàlat* (se), -ām (se) — spustiti (se), sići — tal. calare (RJA, SZB).
- skāle*, skālā f pl. — merdevine — lat. scalea, tal. scale (SZB: skale označavaju stepenice, a skala merdevine. U Konavlima se za stepenice kaže i skale, ali češće skalfni).
- skālīn*, -īna m — stepenik — tal. scalino (SZB, RJA).
- skalīni*, -ā m pl. — stepenište — tal. scalino (SZB: skalināda).
- skandàlet* m — grejač za krevet — tal. scaldaletto (DT, RJA, SZB).
- skāndō* i *skāndō*, skandāla m — sablazan, slutnja, bruka — tal. scandalo (SZB: skāndala f u istom značenju).
- skarāmbēž* m — žohar — tal. scarafaggio (DT).
- skatātūn* m — reza na vratima — tal. scatto — skok, trzaj (SRIS).
- skòntat*, -ām — izračunati — tal. contare (RJA, SZB).
- skrīna* f — sanduk (obično za rublje i ostali tekstil) — lat. scrinium, tal. scrigno (RJA, SZB).
- skūla* f — škola — lat. schola (DT).
- skūra* f — drveni pritor na prozorima — tal. scura (RJA, DT: skūra).
- skūža* f — izgovor, ispričavanje — tal. scusa (DT).
- sòlad*, sòlda m — novčić — tal. soldo (RJA, SZB).
- sortīmenat*, -a m — vrsta, pasmina — tal. sorte (DT: sòrta).
- sòvrīna* f — stino kamenje što se u zidanju stavlja između velikog kamena — lat. saburra, tal. zavorra (RJA, SZB).
- spènžat*, -ām — potrošiti novac ili imovinu — tal. spendere (DT, RJA, SZB).
- spēnza* i *spēnza* f — kupovina na trgu, trošak za kupovinu — sr. lat. spensa, tal. spesa (Budmani, DT, SZB i RJA: spenza).
- spījūn*, -ūna — izvodnik u ribarenju — tal. spione (Budmani).
- sīzenat*, -nta — podoficirski čin u staroj vojsci — tal. sergente (Budmani, RJA, SZB).
- stār*, -āra m — mera za težinu, oko 60 kg — sr. lat. stara, starium, tal. staio (RJA, SZB, Budmani).
- stīmān*, -a, -o — poštovan, cenjen — tal. stima (Skok: Etim. rj.).
- stīmat*, -ām — poštovati, ceniti — tal. stimare (SZB: u značenju proceniti, ali Musić navodi da se ponekad upotrebljava i u značenju poštovati, ceniti).

- stràmac* m — dušek — ven. stramazzo (SZB, RJA).
- stùpa* f — kućine — lat. stappa, tal. stoppa (DT, RJA, SZB).
- sùrgat*, -ām — baciti (obično sidro u more) — tal. sorgere (RJA, SZB).
- svòltat*, -ām — zasvoditi — tal. voltare (RJA, SZB).
- šàbaka* f — vrsta ribarske mreže — tal. sciabiaca (DT, RJA, SZB).
- šèga* i *šéga* f — pila, testera s konopcem — ven. sega (SZB).
- šègat*, -ām — rezati pilom ili testerom, piliti — tal. segare (RJA, SZB).
- šègūn*, *šegúna* m — velika pila, testera sa dve ručke za rezanje stabala i velikih komada — tal. segone (RJA, SZB).
- šèsan*, -sna, -sno — uljudan, pristojan, lepog fizičkog izgleda — tal. sesto (SZB, RJA: šèstan).
- šèš* (t) m — urednost, skladnost, pristojnost, način — tal. sesto (DT, RJA, SZB).
- šèšula* f — oruđe od izdubena drveta kojim se crpe voda iz broda — tal. sessola (SZB).
- šìlok* m — južni, jugoistočni vetar, jugo — tal. scilocco (RJA, SZB).
- šìpūn* m — mlaz kiše — tal. sifone, od grčkog sifon (RJA, SZB, DT: kao toponim).
- škàlja* f — komad kamena koji se pri zidanju stavlja u kreč između većeg kamenja, sitno kamenje u međama — tal. scaglia (DT, RJA, SZB).
- škànāta* f — dvopek — tal. scannata (RJA, SZB, DT: škànātica).
- škànić* m — klupica, vrsta stolice — tal. scagno (RJA, SZB: škànj).
- škātula* f — kutija sa poklopcem — tal. scatola (RJA, SZB).
- škīna* f — kičma, hrbat, leđa — tal. schiena (RJA, SZB).
- škràbica* i *škràbinica* f — fioka, ladica — ven. scrabatolo (RJA, SZB: škràbija).
- šòkān*, -a, -o — prigilup, budalast — tal. sciocco (SZB: šòkāv).
- špāg* m — džep — tal. sacco + spacco (RJA, SZB).
- špāg*, *špāga* m — tanko uže, uzica, konopac — tal. spago (DT, RJA, SZB).
- špīca* f — koštica u plodu, semenka — ven. spizza (RJA, SZB).
- špījerlica* f — levak — mlet. piria (DT).
- štūvat*, -ām — slagati, složiti — tal. stivare (RJA, SZB).
- štřòp* m — prsten od konopca za veslo — tal. stroppo (RJA, SZB).
- štūfat*, -ām — kuvati na poseban način — tal. stufo (SZB: u značenju dodijati, dosaditi).
- šugāmān*, *šugamána* m — ručnik, peškir — ven. sugaman (RJA, SZB).
- tàbār*, -ára m — kabanica, neka vrsta muškog kaputa bez rukava — tal. tabarro (RJA, SZB).
- tàbela* f — drvena ili limena ploča na kojoj je nešto napisano — tal. tabella (SZB, RJA: u značenju skrižaljka, tablica, tabula).
- takūlīn*, -ína m — novčanik — tal. taccuino (SZB).
- tàlijenta* f — čekić za klesanje i razbijanje kamena — tal. talento (SZB: tàlēnta).
- tàpit* m — sag, ćilim — tal. tappeto, mlet. tapeo (Skok: Etim. rj. DT: grčkog porekla).

- tàraca* i *tàračica* f — otvorena galerija iza kuće, veliki balkon, veranda, ravan krov na kući — tal. terrazza (RJA, SZB).
- tàvaja* f — stolnjak — tal. tovaglia, ven. tovaglia (SZB, RJA).
- tavùlin*, -ina m — stočić, mali sto — tal. tavolino (RJA, SZB).
- tèća* f — šerpa — ven. techia (RJA, SZB).
- tèla* f — vrsta tkanine, platna — tal. tela (RJA, SZB).
- tèntat*, -ām — kušati (nekoga), navoditi (koga) — tal. tentare (SZB, RJA).
- tìnel* m — soba za ručavanje, blagovaonica, primaća soba — ven. tinelo (RJA, SZB).
- tòć* m — sok od pečenja — ven.ocio (SZB: tòč).
- tòćat*, -ām — namočiti sokom, umakati u sok od pečenja — ven. tociar (SZB).
- tòkat*, -am — pripadati — tal. toccare (Bezlično, kaže se „Tòka da tò ùrādiš“ SZB, DT, RJA: tókati u značenju ticati, dirati).
- tòvjelica* f — stolica bez naslona, drvena niska klupica — mlet. tavela mezzana (DT, Skok: Etim. rj.).
- trabàkula* f — vrsta broda na jedra sa dva jarbola — tal. trabaccolo (SZB, RJA).
- tratàmenat*, -nta m — gošćenje, gozba, prijem — tal. trattamento (RJA, SZB).
- tràtat*, -ām — ugostiti, počastiti — tal. trattare (RJA, SZB).
- travàtūra* f — pregrada od lakog materijala, ograda od spletene trske premazana žbukom — tal. travatura (RJA, SZB).
- tràvèrsa* f — pregača, kecelja — ven. traversa (RJA, SZB).
- tùndela* f — uzglavlje, blazina — lat. tugdela, (DT).
- ùra* f — sat — tal. ora (SZB).
- uskočùtat se*, -ām se — uzjoguniti se, postati tvrdoglav — tal. diventar cocciuto (SZB: uskočùtat, pod uticajem dubrovačkog govora).
- ùšestān*, -a, -o — uredan — tal. sesto (SZB, DT).
- ušèstat*, -ām — urediti, udesiti — tal. assestare, metere in sesto (SZB, DT).
- ùžānca* f — navika, običaj — tal. usanza (SZB, DT).
- ùžat*, -ām — običavati, biti vičan — tal. usare (RJA, SZB, DT).
- vàžōla* f — grah, pasulj — tal. fagiuolo (RSAN, SZB: fādžōla).
- vāla* f — dolina, uvala — tal. valle (SZB, RSAN).
- vàpōr*, *vapōra* m — parobrod — tal. vapore (RSAN, SZB).
- vāz* m — staklena posuda, obično u obliku valjka ili prizme za čuvanje prerađevina od voća i povrća — tal. vaso, mlet. vazo (RSAN, SZB: vāž).
- varāmēnta* adv. — zaista — tal. veramente (SZB, U Konavlima prezime Verāmēnta).
- vèrdūra* f — povrće, zelen — tal. verdura (SZB).
- vèrla* f — venčani prsten, burma — ven. vera (SZB: vèra, RSAN: véra).
- vèrza* f — glavati kupus — tal. verzotto (SZB: vèrzot).
- vèsta* f — haljina — ven. vesta (SZB i RSAN: vèšta).

- veštīt* i *veštītīc* m — kratki kaput i muški i ženski — tal. vestito (SZB: veštīt u značenju muško odelo).
- vetrīna* f — izlog — tal. vetrina (SZB: veltīrina).
- vijaž* m — putovanje — tal. viaggio (RSAN i SZB: vijad).
- vijažat*, -am — putovati — tal. viaggiare (RSAN i SZB: vijadat).
- vīsta* f — vid — tal. vista (SZB: višta, u značenju pogled, vid, vidik).
- vōlat*, *vōlta* m — zidani svod — tal. volto (RSAN, SZB).
- zakartat*, -am — zapušiti, zalepiti malterom — tal. incartare (SZB, RSAN).
- zalampat* — početi sevati, zasevati — tal. lampare (Upotrebljava se bezlično. SZB, RSAN).
- zénzo* m — imenjак — mlet. zenso (DT).
- zēpe* f pl. — papuče od platna — tal. zeppa (SZB).
- žāra* f — ćup — tal. giara (RSAN, SZB).
- žgārat*, -ām — pogrešiti — ven. sgarar (SZB, RSAN).
- žmūo*, *žmūla* m — čaša iz koje se pije voda ili kakvo drugo piće — lat. modiolus (RSAN, DT).
- žūdio*, *žūdela* — židov — lat. iudaeus (DT).
- žūkva* f — žuka, brnista — lat. juncus (RSAN, SZB).

TURCIZMI

- ajdūk* m — odmetnik od vlasti, drumski razbojnik, lopov, za vreme Turaka, kod Južnih Slovena (naročito Srba) još i: borac protiv turske vlasti za oslobođenje — tur. haydut (Turcizmi).
- āmbār* m — sanduk za žito i brašno — tur. ambar (RSAN, Turcizmi).
- āntērija* f — vrsta muškog ili ženskog ogrtača — tur. entari (Turcizmi).
- ārač*, *ārča* m — komad crvene ili crne čohe koji služi kao ukras na odelu — tur. harç (RSAN).
- ārambaša* m — hajdučki poglavica — tur. harāmı başı (RSAN, Turcizmi).
- āršin* m — šipka kojom se pri tkanju razapinje tkanina na razboju, mera za dužinu koja se još uvek upotrebljava u tkanju — tur. arşın (RSAN).
- āvlija* f — kućno dvorište ograđeno zidom — tur. avlu (RSAN, Turcizmi).
- āždaja* f — ogromna neman, obično vodena, ponekad višeglava i krilata, koja proždire ljude i životinje — tur. ejder, ejderha (RSAN, Turcizmi).
- bārem* adv. — makar, u najmanju ruku, ako ništa drugo — tur. bari, vulg. barim (Turcizmi).
- bārjak* m — zastava — tur. bayrak (Turcizmi).
- bātala* f i *bātalina* f — močvarno, neupotrebljivo zemljište — tur. battal u značenju pokvaren, zapušten, neupotrebljiv (RSAN).

- batálit*, -im — ostaviti, okaniti se, zapustiti, napustiti, pokvariti, poremetiti, oronuti. . .
— tur. *battal* (RSAN).
- bècār* m — neženja, momak, samac bez porodice — tur. *bekar* (Turcizmi).
- bëg* m — plemić, plemićka titula — tur. *bey* (Turcizmi).
- belájet* m — nesreća, nevolja — tur. *bela* (Turcizmi, DT).
- bezbèli* adv. — zaista, zacelo, naravno, besumnje, jamačno, sigurno — tur. *besbelli* (RSAN).
- bùla* f — žena muslimanka — tur. *bula, bola* (Turcizmi).
- bùt* m — bedro, stegno — tur. *but* i *bud* (Turcizmi).
- čãrdãk* m — velika soba na spratu — tur. *çardak* (Turcizmi).
- čèrmica* m — vrsta ženskog prsluka — tur. *geçirme* (Turcizmi).
- čìbuk* m — cev sa lulicom na jednom kraju koja služi za pušenje — tur. *çibuk* (Turcizmi).
- Čìfut* m — Jevrej — tur. *Çifut* (Turcizmi).
- čìvija* f — ekser — tur. *çivi* (Turcizmi).
- čèmer* m — svod, luk — tur. *kemer* (Turcizmi).
- čèla* f — mesto na glavi sa kog je otpala kosa — tur. *kel* (Turcizmi).
- čèsa* f — tobolac, vrećica — tur. *kese* (Turcizmi).
- čòrda* f — sablja — tur. *görda* (Turcizmi).
- čòrav*, -a, -o — slep — tur. *kör* (Turcizmi).
- čòro* m — onaj koji ne vidi na jedno ili oba oka, slepac — tur. *kör* (Turcizmi).
- čùrak* m — muški kaput postavljen i opšiven krznom, bunda, kožuh — tur. *kürk* (Turcizmi).
- dòlama* f — ženski duži prsluk — tur. *dolama* (Turcizmi).
- dùšmanin* m — neprijatelj, protivnik — tur. *düşman* (Turcizmi).
- žãmàdan* m — muški zatvoreni prsluk s rukavima — tur. *camadan* (Turcizmi).
- đuvèglija* m — mladoženja, momak za ženidbu — tur. *güvey* (RSAN).
- fájda* i *vájda* f — korist, dobit — tur. *foyda* (Turcizmi).
- fèrmen* m — muški prsluk od čohe bez rukava — tur. *fermen* (Turcizmi).
- fès* m — kapa posebnog kroja — tur. *fes* — ime dobijeno po gradu Fesu u Maroku (Turcizmi).
- gàjtan* m — fino izrađena vrpca koja služi za ukrašavanje odeće — tur. *kaytan* (RSAN).
- hàmāl* i *àmāl* m — nosač — tur. *hamal* (Turcizmi).
- hànžãr* m — dugi šiljasti nož sa oštricom na obe strane — tur. *hancer* (Turcizmi).
- ìbrik* m — oveći bokasti bakarni sud (ređe od srebra, zlata i drugog), ponekad ukrašen ornamentima; vrč sa uzanim grlom, kupastim poklopcem, dugačkim povijenim sis-
skom i drškom — tur. *ibrik* (RSAN).
- imbrìšim* m — vrsta tankog svilenog konca za vez — tur. *ibrişim* (RSAN).
- ìnãd* m — kapric, prkos, tvrdoglavost, upornost u protivljenju, svađa, zavada — tur. *inat* (Turcizmi).

- jàprag* m — jelo spremljeno u lozovom listu — tur. yaprak (Turcizmi).
- jèčërma* f — vrsta prsluka, deo muške i ženske narodne nošnje — tur. geçirme (Turcizmi).
- kàdrma* f — kamenom popločan put ili avlija — tur. kaldırım od grč. Kalos dromos (Turcizmi: kaldırma).
- kàiš* m — remen, kožni opasač — tur. kayış (Turcizmi).
- kalàisat*, -išëm — prevlačiti posuđe kositrom — tur. kalay (Turcizmi).
- kàntār* m — železna sprava za merenje težine — tur. kantar (Turcizmi).
- kòvča* f — metalna kukica i mali metalni kolutić za koji se kukica zadeva — tur. kopça (Turcizmi).
- kùbura* f — mala puška koja se puni barutom — tur. kubur (Turcizmi).
- māngal* m — sud posebnog oblika u kojem se drži žeravica radi zagrevanja sobe — tur. mangal (Turcizmi).
- màša* f — gvozdена lopatica sa dugom drškom za zahvatanje i prenošenje žara, vatraļ — tur. maşa (RSAN).
- matàrica* f — mešćić za vodu ili neku drugu tečnost — tur. matara (RSAN).
- mègdān* m — borba između dva lica kao vrsta obračuna ili odmeravanja snage — tur. meydan (RSAN).
- mèlem* m — mast koja se privija kao lek na ranu, krastu, uboj itd. — tur. melhem (Turcizmi).
- mòsūr* m — drvena cev za namotavanje pređe, konca i slično, kalem, izraštaj, na primer ledenica na krovu — tur. masura (Turcizmi).
- mùkte* adv. — na tuđ račun, gotovanski, besplatno — tur. müft (Turcizmi).
- nāhija* f — upravno područje, kraj, oblast, — tur. nahiye (Turcizmi).
- nàlet* m — đavo, demon, prokletstvo, u izrazu: „Nàlet te bilo!“ u značenju Đavo te odneo! Neka si proklet! — tur. lanet (Turcizmi).
- pàžik* m — sitan crni luk za rasadivanje — tur. arpacık (RSAN: arpadžik).
- pàpuče* f pl. — vrsta plitke otvorene kožne obuće koja se nosi u kući — tur. papuç (Turcizmi).
- pàstrma* f — sušeno i dimljeno meso — tur. pastırma (Turcizmi, DT). U Konavlima se ova reč čuje i u liku pàstrva.
- pazār* m — stočna pijaca — tur. pazar (Turcizmi).
- pìlāv* m — jelo od gusto kuvanog pirinča — tur. pilav (Turcizmi).
- pòšica* f — vrsta uštirkane marame — tur. puşu (Turcizmi: pòşa u značenju kapa ili šal).
- sàhān* i *sān* m — bakarna ili limena zdela — tur. sahan (Turcizmi).
- sāmār* m — drvena naprava slična sedlu koja se stavlja na leđa konju, mazgi ili magarcu — tur. semer od grč. sagmarion (Turcizmi).
- sànsija* f — ugređan sud od železa u koji se stavlja kukuruzni hleb da se brže i bolje ispeče, crepulja (DT).

- sàruk* m — tanko platno ili šal omotan oko fesa, čalma — tur. sarik (Turcizmi).
- sèpet* m — dubok koš koji se nosi na leđima ili se tovari na konje — tur. sepet (Turcizmi).
- sinšir* m — lanac, okovi — tur. zincir (Turcizmi).
- sinija* f — nizak okrugao sto — tur. sini (Turcizmi).
- sòpra* f — postavljen sto, trpeza uopšte — tur. sofrā (Turcizmi).
- svilāj* m — širok kožni opasač, pojas koji spređa ima više pregradaka za oružje — tur. belsilahī (Turcizmi).
- tāva* f — tiganj — tur. tava (Turcizmi).
- teferič* m — zabava izvan kuće — tur. teferrüç (Turcizmi, DT).
- tènžerica* f — gvozdeni sud za prženje jela — tur. tençere (Turcizmi, DT).
- tòke* f pl. — metalne pločice i dugmeta prišivena na prsima na đečerni ili džemadanu kao ukras — tur. toka (Turcizmi).
- tòprak* m — ognjište, zemljište, tlo — tur. toprak (Turcizmi, DT).
- tòzluci* m pl. — dokolenice od čohe ili sukna koje se sa strane zakopčavaju — tur. tozluk (Turcizmi).
- vālāj* adv. — bogme, odista, zaista, baš ta — tur. vallāh, vallāhi (RSAN).
- zàmtačit*, -im — kapricirati se, posvaditi se, navaliti sa pitanjima ili zahtevima — tur. inat (Turcizmi).
- zèmān* m — vreme, doba — tur. zeman (RSAN).
- zèra*, *zèričica* f — vrlo mala, neznatna količina nečega, mali deo nečega — tur. zerre (RSAN).
- zùlum* m — nepravda, nasilje, bezakonje, teror — tur. zulüm (Turcizmi).

VII

PRIMERI KONAVOSKOG GOVORA

1. Jèdan čòek pálio lāzinu, pa se jèdna zmija isala nā drvo, a đkolo je obakòlijo svŭj ògañ. Ònā zmija kážē čòèku:

— Spási me od ògña, a mój òtac — gòorī — krāļ zmijā, òstaviće te bògata.

Òn bŕzo usijèci jèdan dùgačkī prŭt, kòliko je mògò ðŭļi, pa òndā prŭzi ònomo na ònŭ grānu, ònā se zmija ũvati i òn je iznèsi iz ònegā ògña. Kážē mu ònā zmija tàdā:

— Àjde sā mnòm, mój òtac će te daròvat. Nèmòj nŭšta ũzèt nego jèzik.

Te ònī čòek š nòm dòšò tāmo krāļu. Zmija kážē:

— Òvī me čòek spāsijo. Dārŭj ga.

— Kāko tē spāsijo?

Zmija káže tàkò i tàkò, da je obakòlijo ògañ, da je čòek prŭzijo prŭt i da je izvadijo iz ògña.

— Štò bi da ti dām?

— Néću nŭšta, nego dā mi jèzik.

— Ma tò ti nè mogu dàt. Neg ũzmi štò drŭgò.

— Ma nŭšta néću nego tò.

— Àjde — gòorī — prŭzi jèzik!

I ònī krāļ zmijā plŭnuvo g u jèzik. Òn sādā znā štò gòorī tŭca ka pjèvā, štò gòvorī zmija, štò gòorī kúćak ka lāje, svè znā.

Ŭvečē tàkò stòjī, a nalécele dvŭje tŭce, razgováraŭ se i kážu:

— Dòlje imā ònā plòča, pòd nòm je zàkopāno blāgo. Da kò znā, pa da pòdignē ònŭ plòču, kòliko bi pòd njòm blāga nàšò nè bi mu trébalo vŭše rádi.

A ònī čòek čŭvo, te idi šŭtrŭ dān, pòdigni tŭ plòču i nádi pòd njom blāgo, silnò blāgo. I jòndā kŭpijo dòsta stāda, óvcē, brávā nakŭpijo i tāmo otŭšò ũ planinu i ográdijo vèlikē štāle. I dòbavijo dvā kúćka. Kad jèdnòga dāna ònī mnādi kúćak lāje i svè zòvè vŭkove dà dòðŭ da mu pòkolŭ stādo, da mu se nàjestŭt mèsa. A ònī stārī kúćak nè dà, nè dà nŭkāko. Stārī kúćak brānŭ. A ònī gāzda čŭvo i òdmā narédijo da ònegā mnādòga kúćka ũbijŭ.

I jòndār ũzò kòrŭa d ŭdē prigledā stòku nā planinu i ŭde š nŭm žèna. Žèna jāšŭ na kòbili, a òn jāšŭ na kònu. Kako gònē ũzbrdo, zavŭštala kòbila, pa kážē:

— Lako je tēbi nōsi gospodāra sāma, a jā nōsim gospodāricu i ù nōm sīna. Jā nōsim dvōjicu.

Gospodāru bilo mīlo da će mu se rōdi sīn, pa se nasmījō. Ōn se nasmījō, a žēna ga pitala štō sē smījō. A ōn da nēce jōm kāza, nēce da jōm kážē, jer ako kážē nēmā mu živōta. A ōna svē dā jōm kážē, dā jōm kážē. Ū nekō mu dōba dojadilo:

— Àjde dovēdi pōpa da se ispōvidītu p ōndā ću ti kāza.

Čūo mnādi kōkōt da će mu ùmrijet gospōdār pa nēce ništa da jēdē. Žālī gospodāra. A stārī kōkōt jēdē. Mnādi kōkōt kážē:

— Pa kākav si, jēdēš, a ùmirē ti gospōdār. Tī ga nē žališ.

— Jā ga nē žalīm. Jā imām dēvē žēnā, pa nē kaživām nijednōm znānie, a ōn nēmā nego jēdnu pa īdē nōm kāza znānie. Znā da će ùmrije, pa kā je lūd, nēka mrē.

Ōnī gospōdār razūmijo, pa skōčijo, p ūzō tōjagu, pa po žēni:

— Za ōvō sam se smījō, za ōvō sam se smījō!

I tākō ga spāsi kōkōt.

*

Bījo vākō šeromāšak, nēšto prītekō i ogrādijo mālo mēanicē, mālo ducāna, i tū prōdāvā svāšto i s tījem živī. Napīsō tābelu više vrātā „Jā živem brēz brigē“. Nālegō cār Àustrijē, pa ga pītā:

— Ma kāko tī živeš brēz brigē, štā ti imāš?

— Imām ōvō bŭtigē ōde i s ōvijem živem brēz brigē, mālo zārādīm, kōliko mi je dōsta, i živem brēz brigē, ništa nē mislīm.

— Dōbro, tī živeš brēz brigē, a jā sam cār Àustrijē i živem s vĕlikōm brīgōm. Dōlazīm ō sad dō osam dānā i ako mi ne odgōvoriš nā trī pītaņa glāva ti je dōlje.

— Kāži, kōjā su?

— Prvō ti je pītaņe da mi kážēš dē je pō svijeta? Drŭgō ti je pītaņe da mi kážēš kōliko jā vālām? A trēćē da mi kážēš štō jā mislīm?

Cār otišō, a tā čōek se zāmislijo, ne govōri ništa. Dōlazī mu brāt.

— Štō si se zāmislijo, štō ti je? Vāzda si pjĕvō lījepo kā bi jā vūdā nālegō. Vāzda si bījo vēsō, a sād nē pjevāš i nĕvesō si.

— Ne govōri mi ništa. Nālegō je cār Àustrijē i pōstavijo mi trī pītaņa. Ako mu ne odgōvorīm da će me pōšec.

Ōndā kážē brātu tā trī pītaņa. Brāt rĕče:

— Nēmō brīga ništa, jā ću dōj, jā ću odgōvōrit.

I brāt sādā, ka je imō dōć cār, otišō tāmo pred bŭtigu.

— Dā mi tō tvōje odijĕlo štō imāš nā sebi!

Ōbŭkō ōnō brātovo odijĕlo i pripravijo se. Dōlazī cār Àustrijē, kážē:

— Jēsī li se pripravijo da odgōvoriš na ōnā trī pītaņa štō sam ti pōstavijo?

— Jĕsam, kōjā su?

— Kāzācēs mi, prvō, dē je pō svijeta?

— Óću.

Digō se, pa štápom pokazō:

— Óđe, ěvo óđe je pó svijeta. Sād, ako nè vjeruješ, ajde mjèri na svākū bāndu, pa ako nè budē, òndā me súdi.

— Kōjē je drŭgō?

— Drŭgō ćeš mi kázat kòliko jā vājām?

— Óću.

— Kòliko?

— Vājāš dvādes ì devē srèbrnākā.

— Ma, kāko?

— Čār se nèbeskī prōdō za trīdes, a ti sī čār zemājskī, bàrem jèdan srèbrnāk māne vājāš nego čār nèbeskī.

— Kāzi mi trècē: što jā mīslīm?

— Óću. Tī mīslīš da sam jā òni što si onōmadne š nīm govōrijo. Nijēsam ja òn, nego sam jā nègov brāt.

*

I jōndār kà sam načinijo sāmār, čūlo se tō da načínām samāre, a zàratilo se, nēmā samārā nīkako. I jā pōčō načínat samāre, i tō národ vīdijo, pa dōlazili iz svjē Kōnavālā i Ērcegovinē. Īmā u Dŭbrōvniku nā Rupām, gōre na zidinām dŭbrovačkijem, sāmār i rālo drĕvenō, járam, tĕljizi, svē za uvézat vōla i osamārit kōña. Jā nijēsam òt kō sam òdnijo tāmo ni išō. Ővī je mālī išō glĕdat. Jā nè bi mōgō izbŕojit kòliko sam načinijo samārā. Načínō sam po Ērcegovini, āmo ū Gŕbaļ, pa óđe po Sŭtorini. Trĕbā òkō jèdnōg samāra dōbro rádīt trī dāna. Za sprāvīt drĕvo i nāpravīt stĕļu. Svē sam sām naučijo. Nīđe nijēsam na zānāt išō. Bījo sam samāuk. Ēvo bāčāvā óđe što sam ĩ načinijo ko nājboļī tā mājstor, što ĩ rádī, što prāvī bāčve.

(Īvo Burdĕlez, 84 godine, Lovorna, magnetofonski snimak, 1979. godine)

2. Őni su spāvāli, sīn ĩ stārī. Jā sam tū ū bañī bīla. Īšla nèšto pōčistit ūjitrū. Mīslīm da jā nijēsam ū nèšto krĕnula, ū nekū strŭju, jāli nèšto. Nĕkā ūka lĕti. Svē rāstvorī. Ūka se stvōrila. Mīslīm, bōže, štō j òvō. Nĕšto se upālilo, mīslīm. Glĕdām krĕdenca s òkrečē. Mālī skāčē iz pōstějē. Zōve: „Bjĕž, māma, nā dvōr, bjĕž nā dvōr!“ Mīslīm, đē je stārī òstō, kāko ćeš njĕga izvŭc. Te òndā smo izlĕceli vānka, ònō već utīšalo, ali je strāšno bīlo. Vidiš nīšta òstetilo nije. Ū nas nēmā nīšta vīde ū kučām. Īmā bīt da je jāki tĕrĕn. Nīšta nije ni u Čavtatu. U Dŭbrōvniku stārī grād i ònō okolo òpcinē, jĕs. Īšĕlili òpcinu, mōrajū je pōpravjat. A vidiš i Kōnavle, òvĕ gōrnjĕ, štō mī rĕčĕmo Kōnavle ispod brĕda, tō gōrekā, òno je jāčē strādalo, ali ódekā Mōčícē, Čīlipe, Kōmaje, Pōpovicē, Grŭda, òvō je mānĕ strādalo. Jĕs nèšto, pōnešto nèđe đē su lōšijĕ kŭce. A gōrīa bānda je strādala.

*

Kā je nèstalo vōza, nèstalo Ērcegovācā. Svē je drŭkčije dōšlo. E, prījā smo mi ĩstō s Ērcegovcima zarađivali. Mī kŭpi ū nī gōrĕ pāstrvĕ, brāvā za kōjiva, pa posōli, a òni

ú nas ùzmi råkijē, vína, ũja, svē jēdno ù drugōga. Őni dōcerāj nāma mēso, a mī nīma dāj vīno i råkiju, i tākō se lījepo sporazūmi. A sād nēmā kō će ti kúpi ni vīno, ni råkiju, nego vājā svē ťt u bŭtīgu. Kúpuješ pō skŭpē pāre, a nākō bi kúpijo, posōlijo, dōma lījepo šŭšio pāstrvu, zimi kŭhō kā te vōja. Svē drŭkčijē bīlo. Svē se prēdkrečē, pa i tō, a štō ćeš, dā.

*

Kā bi bila lījepā žētvā, pa se pōcerāj žētvelice. Kā bi imale dōj ù krāj nā nīvi, kō će ōsta na répu. Pa pōžni pŕs, nōkat, nē znāš đē čāpāvāš. A, bōže mōj, što bi jēdna prē drugŭ lētjele, kō će vīšē, kō će pŕijā. Pa ōndā bācāj sŭpove ũ zrāk. Őnda bi jēdno drŭgōmu pripomāgali, kā čemo pŕijā svīši žētvu, kā čemo ladōvat pŕō pōdnē. Vākō, pot kākav dŭb, mŭrvu, sjēdi se. pŕēko pōdnē. Nije pŕije bilo spāvānja, sād se spāvā. Nego dōdi iz baštīnē, ũmī se, ako imāš štō, pōjedi pa bjēž ũ lād. Žējeli smo se sāsāt i isprīča se jēdno z drŭgijem. A dānaske nīkoga, mālo kōga čŭješ, mālo kōga vīdīš.

*

Ma kākvi, jādna, tō se skrīvalo. Đē između stījenā se uvūci kā bi s imō prēsŭvč. A dānaske se plīvā jēdno z drŭgijem. Pŕijā bi se znālo đē bi išli na kúpaŕne mŭškī, a đē žēnskē. Pa bi đē mŭškī dōplivali āmo, pa ne pŕemā ti kā si obŭčen, a ne dādu ti se obŭč. Bōme, jōš ako đē ostāvīš na stījeni, a pōđēš ũ more, nēčeš nāč. A mŭka bi tō bila, nego bi se ostavilo jēdno da čŭvā. A vāzda je bilo smijēha, jādna.

Pa dōma ājde tādā kroz vīnogrāde. I oglādni nā moru i ožēdni, pa ājde ù smokve, ũ grožde, ũ čijē bilo, pŕōnto ti je bilo. Nēčeš ũbrat da nōsīš, ũberēš ũ rŭku i ũdēš. Nē bi ti nīko zabŕānijo tō. Jōš bi ti ũbrō, pa bi rēkō: ēvo, jā ũbrō pa ũdēm. Őni rēčŭ: ājte, ājte.

*

A nije se lāko dānas ni ožēnit. Lāko se ožēnit, ali kō je u grādu i nāmješten, ali za dōvestit dānas škōlovāne, nēće nīko na sēlo. Pŕijā su, ũstō, stārē žēne dōsta trŭpjele, pŕelazile preko svēga i nē bi, vēle, obādale. A dānašnā ōmladina ne trŭpi jēdno drŭgōga. Tākō je, i kōd nas bī vāzda rēkli: ako nijesi spŕēmna svē pŕōždrījet, nēmōj se pŕti ũ svījet, jer ćeš se svēga iskušat. A dānaske ako jēdno drŭgōmu rēčē i grŭbu rījēč, jā mōjijem pŭtem tī tvōjijem. Nēće da jēdno drŭgōmu pŭštī.

(Māre Drāgović, 68 godina, Močići, magnetofonski snimak, 1979. godine)

3. Ővō se zōvē mījēsto Kōmaje. Čētiri zāsēlka imajŭ, i u ōvā čētiri zāsēlka nēmā stārījī čōek ōd mene pō godinām. Pōmŕlo je mnādījeh jŭdi ōd pēsēt gōdīnā, ōd trīdes gōdīnā, ō dvādes ũ pēt gōdīnā. Stārījeh je jŭdi mālo doživjelo mōje dāne, a jōš, fāla drāgōmu bōgu, jōš sam bīstar ũ svōmu mōzgu, jōš kō da mi je pedēsē gōdīnā. Jā sam ũzeo stārōst vēlikŭ, pa čōek u starōsti pōpuštī vīstōm, pōpuštī slŭhom i pōpuštī mōzgom.

Pa sād nijesu jŭdi ũpuštāni, ōde svāk pŕlīčno žīve, ōde su jŭdi vinogradāri i vŭtlāri. Őde se snāodī na svākŭ rāznī nāčin, pa svāk imā dīnār. Őde se svākē setēmānē ũbije gōveče: jali tēle, jali vō, jali krāva. Nē falī nīkomu jēstīt, pa ako mu nē falī jēstīt, ōdmā je dōbro.

*

Rèkò sam: bàš je čòek vråg. E, jès se čüdio čòek što vråg čini, a sàd se čüdi vråg što čòek čini. Jès, jès nè trebā ti mĩslit. A jòš, đè idèmo. Èvo vidiš đè su dānas dóšli. Įžlegli su na nebèsa. Jèsu li nebèsa tũ ili tā gòre mjèsèc, đè je òn, štò jā znām, kòjā je tũ visĩna. Ali kòga je bòg s mòzgom zāvadijo įt nā tē visĩne. Jā da me imũ pòstavit kào što je Ròzvēlt bĩjo, ili bĩjo kòji vladār svijeta, ajde, rizikāj pòj gòre. Svè kážè siguro je. Ma, nèka tēbi bùdè siguro. Tò je siguro, tũ đe si sĩjo, tò nèće pò tobòm se porotũlat, a ònò se mòre porotũla, pa òstat bez glāvè.

*

Pārā sam imò, da ih je mālò kò imò. Jā sam jāšijo sèdlenĩka kòna. Òndā kò je imò sèdlenĩka kò da je imò avijòn. Pa jā sam kũpijo biciklo bĩjo. A nije bilo nego četiri u svè Kònāvle óde. Óšèco sam da ga imām zātò što sam mògò. Pa jā znām kākav je mòj žĩvot bĩjo. Tĩpjeli su me mòji ròditeji, dakāko. Įstò sa im bĩjo, mòrebit, trũn į oku, jer su vĩdeli da se òni nijèsu onākvòm bèlecòm odgājali kào što sam se jā odgājò. Kĩvāv je zalogāj bĩjo prije. Óde nije čòek mògò da zārādĩ kòmād krũva šālè, nego je trebalo įt u Àmeriku. A za pòj u Àmeriku trebalo je nājprije, pòj pĩtat kò će ti zāimat trĩsta fjinā. Trebalo mu je potpisa dòmovinu. Nije tò šāla. Ótòlè su ļũdi đòbili đĩnār, a òklè drũgò. Mòj čāca pòkòni imò je dòbru dòmovinu. Dijelena je į trĩ komāda o tādā do dāna dānas. Òn bi plātijo nèkoliko rādnikā, pa bi dòlazili į ñega, pa bi rādili nā nadnicu. A kũ češ įt dājè. Dòdi į Cĩnũ Gòru, nēmā. Dòdi u Ècegovinu, glādna je i òna. Àmerika dalèko.

*

Mā jā pričām s jèdnijem frātrom. Kážè òn mèni: „Pa štò nõvò mĩslĩš, kākò svè òvò dānas?“ „Dòbro“, vèju jā, „mòj pādre. Nõvò đòba“. „Kākò“, gòvori, „štò nõvò đòba?“ „Pa, èvo“, vèju jā, „svèga imā, nè falĩ ništa. Prije se vĩše bòga mòlilo, sā se bòga nè molĩ. Kòliko se tũ nāprijet pòšlo. Prije vākò“, vèjũn, „kā bi jèdna žèna zanjijèla, ò stotinè nè bi ròdila prije đèvèt mjesècā jèdna, a sā prò pèt nè nosĩ nijedna. Mòj pādre, đòbili smo jèdnu nõvũ pāsminu“. „Fāla, gòspār Māto,“ gòori „įdè jā rèc mĩsu!“ Ma, jòš sa jā ñèmu izbròjijo pètnès, svè đò pamèti, znāš.

*

Čũješ òvò ću ti, sĩnko, rĩjet. Da mòj otac sũtra imā dòc za vladāra i da mòre bĩ vĩša òvā dĩžava nego što je bila Nēmāčkā, jali Àmerika, ako imā dòc dò rata, nálete bĩlo tamo, nè trebā mèni ni dĩžava, ni ništa. Mèni je rāt pokòsijo jèdnoga sĩna, pa mèni je nāpravijo jèdnu vliku rānu, kòjā mi ñĩgda zārās nèće. Kòga nije tò tókalo, ļāko mu je govòri štò ócè.

Jā sam sa svākòm nācijòm na svijètu pòsla imò, ali ako sam se na čòeka nāmjerijo, jā ga nijèsam pĩtò kòjè si vjèrè.

(Māto Dròbac, 85 godina, Komaje, magnetofonski snimak, 1979. godine)

4. Iza àustrĩnskòg ràta ovũdā vam nije ni bilo strānācā, ni nĩka ñĩkoga. Kā su svfĩšili ràtovi, òndā je nārod pòčò dòlazit. Bilo je òvije vaĩskije: Francúzā, Inglèzā, Amerikānā i Nĩjemācā. Óde su nājprije pòčèli dòlazit Čèsi. Òni su u Kũpārima grādili ònò odmā-

ralište, a òndā je svāk òlāzijo pòmalo vāmo. A sāt je jòpē navālilo sa svīje strānā. Da nije bījo òvi pòtres bilo bi tí národa i u Dùbròmniku i òvudā. Bílo bi ti tēgā národa kòliko òćeš, ali òtkò òvò bījo pòtres, òndā slābijē òsta.

*

Māslinā vam je bilo pñje u stārā vremēna òsta. Svē su 'na bròdove krcali tò ūje. Bilo je i smòkāvā, i gròžða, i pòvrca òsta. Stò gò vīdite òvò māslinā i òvò ovudār što rādimo tò je svē òsve bila lòza i smokva i māslina. A sā va se tò nāpuštilo, sā vam ò tegā nēmā više ništa, jòpe šūma rāste. Kroz jēno dvādesē gòdinā pòtpunā će bīt šūma da se nēce znāt ni ðē su māsline bile. Svē zašumilo. Stòkē ovudā sā nēmā ništa, pñje je bila síla kózā, òvācā, vòlòvā, kóniā, svākē rācē je bilo.

*

Kāko mi je bījo òtac u Àmeriki, dòšò je u òvòm drùgòm ròbi i meni je dò da nòsim kà i òn. A pñje vam je bilo svē žīvā Konāvòka i Konāvjanin nije bilo nīkoga u òvòm drùgòm ròbi nego svē ònò konāvòskò. Dānas se promijēnilo svē. Nē poznāš çòjeka ni žēnsko, ni oklē je, ni štò je, ili je ūz grāda ili je òdòvlē i sēla. Ístā ròba, ístò svē.

(Ánte Cvjētković, 77 godina, Molunat, magnetofonski snimak, 1979. godine)

5. Ímā šūmē, kāko nēmā. Ímā bòròvā, jasēnovinē, plānikē, çesvinē, vrēsovinē, dùbovinē. Pò baštinām imā māslinā jòš, ali tēgā mālò. Víše ne ráđajū, nē rádi se òkò ní. Od vòca imā šjivā, prāsākā, òravā, smòkāvā, gròžða, diñā, pipúnā — kò sādī. Ímā kùkumārā, pomādòrā, krtòlē, kùpusa, vērze. . .

Ímā zèçēvā, līsicā, kùnīcā, rāznòga tiçēñā. I divjē svīne su nam dóšle, što nīka nijēsū bile. Rijū zēmju, jèdū krtòlu, vrāg i znāò. Èto tū, ù tomū pòju, òlāzū i tū blīzu.

*

Nājpñje kāt se vjērī, ìdē ù nē òma na ūgovòr. Ugòvārā se kà će se ūdat i ožēnit. Òndā òna sprāvjà rùvo. Odrèdū dān vjenčāñā, pa ìdū ù cīkvu na vjenčāñe. Kāt se vrātū, ìdū na večeru ù nēga òma. Tū je svādba, večera, pjēvāñe, svirañe, zábava sve do pònoća, pāsā pònoća. Òndā idū svāk svòjòm kùci. Nēvjesta òstaje ù tòm kùci ðē je dóšla. Ímā rāznije òbiçājā od sēla do sēla.

*

Kād nēko ūmrē, ðržū ga dvādes i çètiri sāta ù kući. Šūtrī dān je spròvod sa pòpom. Nēko òce mùziku bez pòpa, a nēko òce i pòpa i mùziku. Pñje se zakopāvālo, ne u kāvse, nego onākò u lincuo ga zamòtaj, pa ga uváli ù grobje. A sād nije, sād imādū kāvse i svāk imā svòju kāvsu, kùpī za svòga, òndār ù kavsām zakopāvaju.

Sād se tū više nīko ne kòpā ðē je stārò gròbje. A nòvò je tāno preko púta, imā finò.

(Jéle Būdman, 77 godina, Pločice, magnetofonski snimak, 1979. godine)

6. Nijesam bijo mnōgo nīde, ali znām nēkōga bōga. Mī smo mēdū se rāsa bālkānskā nēsložni, vrāžiji jūdi. Nā svōga smo junāci, a ne na tūđina. A tō nije dōbro, nije, sīne! Zātō nas vīše pūta tūđin lāše pōgazi. Mī bi se ōdapřli prema snāzi nāšōm, ali unūtra nije srēđeno, ni stōpjena snāga. Vājā imat snāgu svojēvōjnū, a ne pod pritiskom nīka-kvijem, nīčijem. Mī smo od Frāna Jōsipa jūdi nēpismeni nāpola; tō se tākō rēčē, pa se nē čudi ako ja štōgod lūđijeg, mālo nēukijeg. Ōbično je bīlo u moja vremēna šēs pūčkijeh, svākōmu jēdnāko. Rījetko je kō mōgō da se škōluje ovākō zā nešto. Ako je ōdneklē imō pōdršku ili nēkōm ōstāvštīnōm ili nēkōm trgōvinōm. Tō su bīli ne stōti nego od pē stō domōvā jēdan slūčāj da se mōre škōlovā. Svē je dōma tō kōpalo, rādilo, mūčilo se. Žīvjelo se bijēdno. Nēki bi iskākali ū svijet, nā more. Nājviše su išli u Āmeriku. I nāš je ōtac bījo trī pūta.

*

A znāš vremēna sve mijēnājū pa svāk u svōje vřijēme žīvī. Sāt kā bi se mī bīli pretvōrili nā se pē stōtīn gōđmā, kākō je tādā bījo ōbičāj, mī bi se sād čūdili ū čudu. Ōnda je bīlo nākō, a sād je ovākō. Būdūći će se čūđit sādašnēmu, i tō tākō, sīne, īdē.

Ū naše vřijēme, mālo přije nās, ōđe su dvōjica-trōjica bīli pōsijali bōrje. Āustrija je bīla dāla sjēme da se pōsije, pa nārod tādā đřžō da će ōdnijet dižava zēmju, pa nē ščeli sījat. Mōji stārī su pōsijali i kōmšiju jednōga Vēselića nagovōrili. A ōndār tō vrēmenom vjētri, zvijeri i žīvine rāznijeli, pa se mnōštvo nāćicvīlo. Ō tegā smo se kōristili hīladama čīsūčā. Īmā dvajēz godinā da smo pōsekli za celulōzu hīladu kubīka. Bījo je po kōji dūb. Tō su rānili stārī đēdovi od sirōtīnē da rōđī ōnī žīr za práce, da im dā jēstīt jer nije bīla ōbijes kō dānas. Dānas nēće pāsac ni golōkuda da zōbjē. Dāvamo mī kokōšīma, pa ako nije dōbro glādna, nēće; dāvāmo jōm mālo šēnice, ōndā ōnegā bi promijēnila, ōnegā bi pōlabala. Nājijo se kúćak i mačka, nēće ōnē slanīne s krāja ni kúćak ni mačka.

Nēkakvo čūdo dōđe, bōg dāvo da ōvō prospērā ū dugo, nego mē strā. Nās je strā, stārū čējad. Ōvō je neōbično skōčilo nāprijed. Grādili bi kīlu bābilōnskū, kō što je ĩmā u ōnōm Bībliji. Dō neba da se isājū, bōgu gōre, tākō bi i sad pōčēli grādit. Tō ti je čūdo.

*

Tō je slīka kad sam ĩmō dvādes i četiri gōdine. Znāš, brāte, kā je rāvno svē, kā je snāgē, a mālo moždānī. Ōvō smo zvāli ōđe presamitača, a ōvī kōmād, što su rukāvī, tō je tā kōret. Ōđe ĩmā nā nēmu jēdan kōmād, ako cete ga spāzi, što je dōvlē, odōnudā plēci su i ōvō vūdā, tō smo zvāli gūñac. A ōvō smo zvāli gāće. Ōvō je pās, ōkolo, crnī. Primōrci tāmo ĩmū žūtōga. Od Dūbrōmnika ōnomo, a āmo ōvā strāna, Žūpa dūbrovačkā i Kōnāvle, su ĩmali crnī pās. A bjēčve ōvē, ōbično bījelē, ū svakoga. Ōpānci su bīli, ōvō je pūkī slūčāj da sam ōdneklē, jā ti nē znām kázat ōklē su tē cipele.

Žēnskū će ti ōna štōgod mālo popřtlat. Īmā ti ōnō gōre na glāvi. Īmā jōš jēdan kōmād šīrī. Žēna ĩmā pod ōnijem vēlikijem ūbrūsom mālū, ōnō zōvū zavežglāvica. Ōnō vēlikō gōre po ōnemū je ūbrucīć. Ōvō vēlikō je jēti bījēla kōšuja, ōbičnā. Zīmskō je ōd vunē, crno. Tō zōvū mōdrina u Kōnāvle, ko Crnogōrci bjēlača. A ōvō přē sobōm, ōvā kēceja se zvāla trāvērsa. A ōnī pās, a ĩmā přēko nēga ōpēt jēdna mālā štriklica, nū smo zvāli kūrđelica. Lijepē bōje rāznē, od svīlē i ō svašta.

*

Vázda smo primali, vázda véselo, ot kád nam je podumijenta i prádedovskō ime i kuća. Nécēs kúcu ódnije, óna će ístō óstat. Zášto nē bi učinijo dóbra. Prími pútніка, síne, i málo gládnomu dá, ako je sírōta gládan i žédan, tō su ti đēla vèlikā, nē vajā bit nēsretan. Učini zld i pòmrskāt nēkoga, tō, síne, nē vajā. Pa óndā màkar ako nīgda níšta nē moreš, lijèpu rječ govōri, tō je zlāto súvō.

(Péro Popijèvalo, 77 godina, Pridvorje, magnetofonski snimak, 1979. godine)

7. Svè óvō što se vídi Kónavālā, nije tū nīko bíjo vlásan ò svōga, tō je svè bilo pod gōspárom. Mórali su mu nōsit kōkoši, píllād, jája, jáne, šenicu i čúda. Ali tō se otkúpilo već imā gōdinama. Sād ne pōstoji tō nīkako, a náročito iza oslobodéna.

Kò je bíjo kmèt, nije se mōgō ni smījo ni žēnit što nēće kázat gōspáru. Nije smījo na vlástitōm svōm zēmjištu grádit kúcu ako nije kázō gōspáru. Bíjo je ú nas jédan slūčāj da se Lásíc iz Dunāvā ódmekō zbok tōgā kao hájdúk. Pōčō grádi kúcu, a ne píto gōspára. Gōspār ga pozōvi da nē smije, a ón grádiyo. Zabrańívō mu gōspār na svè mōgúće náčine. Ón jédnē nōci úzmi píšku, pa u Dúbrōmník pjěške. Ne úbijo ga i vrátijo se kúci, pa óndā mórō da bjèži iz Kónavāla. Íšō u Hèrcegovinu gōre i u Cínū Gōru. Nije trpījo, ali nījovo bilo svè.

*

Bíli smo vèzāni s Crnōgōrcima, a ósobito s Èrcegovcima. Znáte da u rátu óde nije bilo níkakva icidēnta. Štítali smo jédan drūgōga. Nášije je Júdi bilo kod právoslávnije pōbjeglo. Nécē u ústaše, pa pōbjegnē gōre i óni ga záštitē. Nījovije je Júdi slázilo dóje.

Ímām já i kúmče, kōji je gōdinama stōjō ù mene, pravoslávac. Úroša sam nášō ù kući bōlesna. Já dóšō mu kòd májkē, bila mi je kúma. Já síjo, a óna čini káfú. Kúma, štā je óvō po špōretom? — pítam je. „A, mōj kúme, Úroš, bōgami.“ Tō je nē dijete bilo. Pítō sam je štā je dōktor rēkō. „A rēkō je da je dzbílno bōlestan.“ A dijete je već náginálo tuberkulózi. Já sam tū nōcījo. Újutru jōm kážēm: „Kúma, bi li tí mēni dála dijete da ga já vōdīm mōjōm kúci?“ „Bí, ali káko ćeš tí vōdi bōlesno dijete?“ „Jā bi ga vōdījo ako tí rēčēs da ga vōdīm.“ Óna mi dála dijete i já ga dōveo óde. Svēćeník kážē da je Lúko polúdījo, dōveo bōlesno dijete među svōju đēcu. Úroš je óstō tū desétak dánā. Já ga vōdījo ù doktora Vágnera. Rēkō mi je da je dijete dzbílno bōlesno. Já ga jédnoga dána ódveo u Èrceg-Nōvi kod drūgōga dōktora. Málo smo sēdali, nijēsmo dūgo, i, bōgami, ón dóšō. Dōšō i glēda me: „E, Konávjanine, štō si tí htījo?“ „Dōveo sam tí jédno dijete da ga prēglēdāš.“ „A đē ti je dōktor Vágner.“ „Bíjo sam já u Vágnera, dōktore, í dvā púta, í trí, pa nije đētetu gōre, ali já sam čūo da ste ví dōbar dōktor.“ „Kā si ga dōveo, dóbro.“ Stāvījo ga sjēstít i príča š níme, pa se okrénuo ná me i kážē: „Nije óvō tvōje dijete, Konávjanine, óvō je Èrcegovac. Pa štō ga tí dōvede da ga líječīš?“ „Kúmče mi je i sírōtīna, pa sam ga dōveo.“ Prēglēdā ga, bōgami, dūgo, dóšō bi já vākō sakat ná Grudu i vrátijo se, a ón vázda ga prēglēdā. Ókrēnū se pú mene i kážē: „Mōj Konávjanine, dijete je bōlesno. Mōre mu se pōmoć, mnād je. Trēbā da úzme nēkē flāšice širupa i da píje, a da jēdē mēd, māslo, mnādi sír, bíjelo mēso, znāči tēlecē i kokōšijē. Óčeš li tí tō?“ „Ócu dōktore!“ Kā smo svè srédili, máli se óblāči, vázda on š níme se príča, a já ga pítam kōliko imām da plāfīm. Okrénuo se pú mene, pa rēče: „Níšta. Kā ga tí mōreš líječít, mōgu ga i ja prēglēdat.“

(Lúko Būšković, 81 godina, Gruda, magnetofonski snimak, 1979. godine)

8. Dòšò kénc da pîta ù boga vîjek. Bôg mu dâvâ pedèsè gòdinâ.

— Đè, gospòdine, da já živîm pedèsè gòdinâ, a nâ meni gònû, bîju me, nêma ò tegâ ništa, ne mògu nîkâko.

— Pa da kòliko?

— Dvâjes ì pêt.

— Dòbro, nèka bùdè dvâjes ì pêt.

Dòšò pàs da pîta vîjek.

— Èvo, trîdes gòdinâ.

— Kâkvije trîdes, ne mògu já nîkâko lâjât tolîkò.

— Èvo ti pètnès.

Dòšò màjmun, kâžè:

— Gospòdine, dâj mi vîjek.

— Èvo ti pedèsè gòdinâ.

— Kâkvije pedèsè, da se já pèñèm da bèrèm i jèdèm ònè lèšnjâke i òvò i ònò.

— Èvo ti dvâdes gòdinâ.

Dòšò çòjek i kâžè:

— Gospòdine, dâj mi vîjek.

— Èvo ti trîdes gòdinâ.

— Mâlo mi je! Dok ògrâdîm kûcu, òženîm se, imâm dijète, alèvâm dijète. . .

— Èvo ti od kéncâ dvâjes ì pêt, od pása pètnès, od màjmuna trîdes.

Çòèèski je vîjek trîdes gòdinâ. Od kéncâ mu dò dòklè mòre gònit, od pása ònò kâd nè more rádit, ali mòre lâjât, a od màjmuna da mu se ðèca rúgaju Ìza kantûna. Tâkò dòðe ù starè dâne, pa pòstanè çòjek màjmun, bàlâv, jâdan, da se rúgaju ðèca.

(Péro Vlahutin, 66 godina, Gabriele, magnetofonski snimak, 1981. godine)

9. Vîno se ùkuvâ. Stâvîmo dvâdes Ìtârâ. Òstavî se sèdam-òsam. Što se vîše ùkuvâ, tò je bòje. Òndâ se kûvâ kò púra. Stâvî se ònijèh òrahâ, mîjendèlâ, múkè. Prîje smo šènišnè múkè, a sâ šènišno nè mejèmo, nego kûpîmo simulâtè i beškòta. Mètnè se kânelè, òrašçîca i gâròfaliça. Dîgnèmo škrâbînicu, ùzmèmo kanâvot i ònda Ìzljîjemo ù tò. Òzgâr Ìšçe od nârâncè. Kâ je rèžète, òndâ Ìšçe òdrežète. Da je bilo stâvit ù šta, pa je poklòpit da se nè šûšî. Mî nijèsmo òbâdale, nego stâla pokrîvèna kânaftòm na jèdnòm gvântijeri, pa je gûbila svòje svè. Sâd nè vajâ ništa, sâ vîše nije tò màntala. Mâlo se prâvî. Stârî çe pòmrijet, mnâdijem ne prèmâ.

*

Kâ bi ðòma urâdili ònò svòje, òndâ bi nam rékli da Ìdèmo vâkò ðè zarâdi ðînar. Nâs je bilo ðèsè ðèvojàkâ za ùda se, ò trî màjke. Nije lâko sprâvî ðèsè ðèvojàkâ. Prîje se nòsilo vèlikò rûvo. Nòsilo se ðòmâçè. Prèò se làn, pa se tkâlo i ðòma se kòšuje çinile i mòdrine. Tò je bîo vèlikî pòsò i tròšak. Òvijèh gòrnîjèh, çfnîjèh mòdrînâ bi se nòsilo ðèsè-dvânès, kâko bi kòjâ mògla. Kòšûjâ po trîdes. Prègjàçâ, vezovâ, tkânicâ, bjèçâvâ

od bumbáka i òd vunē, bõže sáčũvaj. Nijesu prije išle gòle nõge. Ako je bila gòlije nõgā, nije bila ðevõjka. Vāzda ù bječvām, jēti od bumbáka, a zĩmi òd vunē.

I òndā bi išle ðē je kò nāšõ štõ da rádi: brā trávu, kũpi māsline. . . Ali ðõma prvw urádi svē. Ú nas je bijo domācĩn ù kući. Òn ũveçē narēðivā ðē kò ĩðē rádi i nē trebā ũjĩtru mĩslit ðē çes, nego põpi káfu i àjde. Kāko òn rēkõ, tākõ móralo bĩt. Bĩlo je káfē, nijesmo nigda išli ù drugõga. Vāzda smo imali ðõma põpit i izestit.

Jā bi dõšla vākõ rádit i òndā se sprijateljili. Stāli smo vjēreni pēt gõðinā. Òn põšõ ù rat. Dõšõ osāmnēstē, a ðevētnēstē se jā udāla. Kā sam se udāla, imala sam dvājes ĩ pēt gõðinā. Stārā ðevõjka. Ali nije òndā. Òndā je bĩlo: Udāla se māterina Mĩle o dvādesēt ĩ ðevēt gõðinā, da je Mĩli jõš gõðina bila, tād bi Mĩle zā udajē bila. Jēs, bõjē je više: ðēvovāñe mõje çarovāñe, çār ti bĩjāk dok ðevõjkõm bĩjāk. Cĩm se ũdaš, više àdijo. Vāzda šũti. Ako si mālā — šũti nē znāš nĩšta. Ako si ðevõjka — šũti, ðevõjka si, nēmõj da te kò çũje. Ako si nēvjesta — nēmõj progovõri, bõže, sáčũvaj. A kā si stāra — šũti, lũda si, nē znāš nĩšta. Tākõ vāzda šũti, çĩjeli život.

*

Bĩle smo u komĩnu jā i Mārija, nēvjesta mi. Sēstra mõja dõšla ĩz grāda. Stõjĩmo u komĩnu. Rēkõ bi: imā dvādes avijõnā ù kući. ĩstrçāli ònomo na vānka, jā i sēstra, a nēvjesta mi pod ònā vrāta se gõre sklõnila. Stõji tēca na frĩzideru i svē ovākõ çĩni, pũna vòdē. Ugási, zāboga — gõõrim jā Māriji — kò znā štõ çe nam se dogõdi. Òna bfzo ugási plĩn i tākõ prõšlo. A svē, bõže, kũçe kõ da ĩdũ. Vĩto, kākõ je. Nāša je kũca za rũšit. ĩmāmo gõre jēdan magāzin, pa smo gõre lēgli. Vlāho i ðanas gõre lēži. Mēne je strā. Da ĩšta mālõ dõðē, svē bi òvõ pālo. Kā bi ðanas bĩli mĩrni i mõgli žĩvjet, bõg nē dā. Grādili pedēsē šēstē, a prije põpravjāli òvũ dvā pũta. Razvāli ònĩ põð, prõbijā pũñestre, vāzda nēšto. Ako imāte dĩnār, stāvĩ se u bētũn. Nēmā da ga obũçete i ĩzadēte nego svē u bētũn vājā stāvĩt. Kò znā kākõ su krēsali prije stārĩ. Kākõ su imali võlte.

*

Zēca bi çĩnili ònõ ù teçu, znāte. Ú teçu isijēçete zēca i jõndā ga zakišāte ù dosta raškota. Nēkõliko se kišā, òndā ga òbārĩte u çĩstõm võdi. Zāpržĩte lũk, mēso isijēçete nā komāde i òbĩnēte da se zažũti. Òndā žmũo vĩna, bĩjelõga ili çĩnõga. ũlijemo jũhē, òndā mũkē mālõ põ ĩnemu. Lijep je tõç ò tegā.

*

ĩmā tũ svēti Mĩtar, çĩkva. Svēti Mĩtar je slāva Valhũtinima, Kõrdĩcĩma, Võjĩnĩcĩma i Klēçkĩma. A tāmõ ĩza Kleçākā, Kārtũšĩcĩ, slāvē Mrātiĩn ðān, a Mrātiĩnā ĩm je çĩkva. Ú nas je prĩsluga Svētā Āna, šēs sēdmõga. Na Kĩrstov ðān prātĩmo krĩžu. Tõ je blāgosõv põja. Põp ĩðē ĩsprē çĩkvē, pa tāmõ ĩspot Kleçākā, pa ðõje nĩs poje, pa u Zākrajĩnicu, pa i Zākrajĩnicē ũz brdo bi se dõšlo ú nas põt kuçe. Òndā bi nā pē-šēs mjēstā ù temũ pũtu fermāvāli, a põp bi blagosĩvõ põje. Sād sāmõ ĩðē okõ çĩkvē. Sā su i põpovĩ gospāri.

Prije vam je, mõja gospõða, zēmja bila zlāto. Zlāto je i ðanas, ali ðanas nĩko ne obādā zā zemju. Mĩ smo imali bāštinu tāmõ više Òboda i u Dēbelõm põju, tāmõ ĩspot Pridvõrja. ĩmali smo i prekõ brda nā dvā mjēsta. Svē se tõ ráðilo.

(Jéle Vlahũtin, 88 godina, Gabriele, magnetofonski snimak, 1981. godine)

10. Tò sam čùla ðe stàri jùdi pričau da prije óde nije bilo sèla nìkako, vego da su nìkakvi jùdi dosèlili òdneklè iz dalèka. Bìla je vèlikà kùpjena i gòra ónde ðe sà vòda tèčè. Òni se umòrili i ozèdnèli, bìce i oglàdnèli, kò iz dalèka dosèlili. I da su šèli i da su se pričali. „Hã — vèli — da je bògdò šad vòde!“ I da se nèki okrénuvo, kad ispod ònè kùpjènè izlèce cfnì kosòvić, a drùgi da je vidiyo pa da j røkò: „Èno kòsòvca — vèli — a da bùdè óne vòdè, da mì pògledāmo!“ Ìmali su nèkè kosijère i àlat nèki sù čijem su šèkli tò gòrè kùdā bi nàlazili. Tāmo tò pròsekli i òčistili kà tāmo bùci vòda da se nè more slùšāt. Tā vòda da je òndā búknula kà su òni dìgli tū gòru. Pflì su tū vòdu i òndā da su tò zabiježili ù knìgu i da se pròzvala vòda Kosòvić. I nìkad da nè znā nìko da je tā vòda presúšila, vego dòdè nà malo, tånko, ali vāzda tèče, vāzda ìdè.

Ú nas je bilo tū, vidiye, tāmo stārò ògište od brèmena stārè tē dúbrovačkè vlastèlè. Tā je kùca nāša i još jèdna ù dònèmu sèlu. Ìmā zasečèno ù kamenu, gòre više vrātā, kòjè gòdinè je tò nàpravjeno. Tū se ú nas kùpila mnādòs iz òvijeg āmo sèlā. Ònò ùoči Bòžicia ili ùoči Svètòga Ščèpāna, ùoči Úskrsa. Dòšli bi tū i šèdāli, pjèvāli. Bìle su gùsle, pa bi razvèsalali ùz gusle kò bi znò pjèva. Bìlo je dòsta što su znāli ònè Kāčicia lìbra. Tò bi se òrila pjèsmā do pāsa pónoća. Bìlo bi ùoči Bòžicia ú nas na pónoća óde u òvòm cřkvi, kàpelici, iz Brotnicā, i Šiježākā, i Strāvčè, òdòblè ú nas, s Jāgnila od ònomo, svè mōnci i cure, i tò bi se skùpilo i pjèvalo ùz lìbra. Bìlo bi da se pìje i da se jèdè. Priprèmi kàčuo vèlikì, držì četères i pèt lītārā, òndā priprèmi mēso i òčisti svè, pa u ònì kàzan stāvi i poklòpi, nalòži ògañ pa ājde nà misu prè cřkvu. Kā se òzdāl mīsa svřši, òndā jòpè óde nà jelo. Tò bi se òrila nebēsa òt pjesānā kàko bi tí mōnci i ðèvojke pjèvāli.

*

Kāko nije, da sù čijem smo, jāna, vrřli vego svè s kòñima. Bìla su gúmna kāmènā, nije vākò ka i dānas. Nòsilo, zlāto mòje, svāk je nòsijo, nije nìko što jā znām, što jā mògu pāñfit, natòvarijo māzgu vego su samo ù mnin ù Jūtū žito gònili da sāmèjū brāšna; drùgò nìšta vego svè na lèdima i jùdi i ðèvojke i žène, svè se na lèdima nòsilo.

Prije kà smo rádili okò tegā, pòsijala bi se šènica pa kà b òna uzrásla nèkoliko, kòliko ovākò pèdl jèdno od zèmjè, bìlo bi šemènā ù nòm drùgijek, što nije žito vego trāva nèkā, pa bi se svè tò, svākā mřvica oplijèvla i dìgla da nìšta nēmā, vego čistì strùk šènicè. Òndā bi se lījèpo pòzela i obrla. Nāmetni gúmno, pa ùcerāj kòne, stāvi im mřže nà gubičinu da ne izobjū ònè rùkovèti pa nācerāj. Pjèvāj i vrři, pa vīle ù šaku, pa podmèci òkolo da gāzè kòni da ne òstanè.

Tò je bilo prije mène, tò je mòja pòkòñā svèkrva óde činila. Kā bi šènicu nāmetli u gúmno da je vrřū, omnātìli bi mālò, ò kam ili kàkvu štìcu ili vrātā kàkva. Òčistili dòbro, opāvāli da im je tò čisto. Žřvn su imali — mālò je kùcā bìlo što nijèsu imali žřvne. Otìdi žèna, kòjā je domācica pa svè tò lījèpo sāmèji u žřvima pa umijèsi. Dok bi se tā šènica u gúmnu obrla s kòñima i počèla pāat, pògača kò bòžiji bòg da se jèdè.

*

Ako je vùna u šerivi, nèce grīna ú řu, tākò su prije govòrili. Kā bi je prāli, uzāvrelì bi vòdu, vèlikì kàzan na kòmostre, pa nālì vòdu, pa uzāvri, pa òndā pòli ònū vùnu. Kā se mālò pròlādì, kà mòreš je vādìt, izvadiš je i òndā jòpè stùdenū vòdu i tò lījèpo isākujèš ka i robu drùgū. Òndā pròsterèš nède, na nèkè grāne, vākò, da ti se sùši.

*

Tāmo smo imali stāju prekò tegā brda, vèlikū. Tū smo imali vinogrād, ali nije bilo ònò po dólini da se posádilo kò dānas, vego svè òkolo. Ako se prùži ònī prùt iz lòzè, ako je dòšò dōje do zemjè, òndā ga provèdū. Ū mene pòkòni muž pròvò bi ga tāmò, pa òndā prokòpāj mu dōje zemju, prìtisni dōbro nògama i zagrni. Po dvādes i četiri kòna smo gròžda dogònili òtudā. Nije gònijo u sèpetima, vego bi nòsili cèlte. Třgāli bi, pa svè na ònè cèlte iskrèni. Pa bi u ònè mjèšine nabíjali kòliko gòj bi mòglo. Ōn bi i kòjenima i nògama svè nabíjò da vīšè stānè. Mòre bi, vālā, da nije bilo ū našemu sèlu bōjèga vīna vego ū nas, zāšto òn, pòkònik, nije třgò gròžde kò drùgi. Drùgi su třgāli rāno, pa im nije sāzrelo, nije im sāzrelo. Ako òčenèš mnādičicu, pa ìdèš zòbat, pa ti se ne prilijèpīvā přs zā prs kò mēd, nije zdrèlo; òndā nè vājā vīno. Ōn ti je tākò rádijo. Ōndā su jūdi iz Dùbrònnika dólazili óde ū nas i pīli vīna i govòrili da tākoga nīde nijèsu pīli vego ū nēga pòkònēg.

*

Lijepo ga pròcijediš, òčistiš brònzin ū čem ga imāš procijedi. Ōčistiš ga fino i fino křpu stāvīš i òndā ònò mijèko pròcijediš. Stāvīš nāpravè mālò kòliko je dōsta zā tegā. Kā se òno mālò ùtvřdi, òndā nòsīš nā vātru. Ūmijèš rúke i lijepo tò křpiš i mijèšāš pòmalo, pòmalo dok ti se skřpī òvakò. Ōndā tò ū rúke izvadiš pòvišè ònegā, isto cřjediš dok ti se iscijedi svè. Ōndā ga mālò splòsniš, ònò da ne òstanè ū kluku vego da je rávan, i òndā stāvīš nā sūnce ū nekū kórpū i tò se sūši dvā, tñ dāna. Ōndā ga mòreš rēzāt, pa stāvājāt ū uje, mòreš ga jèstīt ònakò, mòreš kākò òcèš. Sīrišta smo prāvili od kòzleta. Zakòji kòzle, pa òndā nēgov nājevāk fino òperèš u tolikò vódā da ti je čīs. Ōndā stāvīš šāku sòli i ūlijèš mnijèka jèdnu čāšu, kòliko bilo, i stāvīš òcta, ìstò jèdan žmù, ū tò i tò ti stòji.

*

Jèdnè gòdinè zāmeo snijeg, pa se nije mòglo óde dōje pròj. Prema pòjati je bilo izrāmnilo, nije se mòglo pròj nikāko, vego su svè nòsili i lòpate i pále, pa su odmètali da mògū pròj ū donè sèlo. I jònomo kò je imò stāju. Tāmò izmeđū vegā brda po òvijem vālām dōsta je jūdi rānilo stòku. Tāmò su i žívjeli, nijèsu mògli dōj. Tā je snijeg stòjò dvādesèt i pē dānā da se nije dīgò nikāko. Ōndā je bilo stòkè u svākoga dōsta, u ònò dōba. Brò se gřm, svākū gòdinu od òvò dōba pa nāprije, dòkle nāberèš što ti je dōsta zā godinu da dāš živini kā ti stīsne brijème da nè moreš ga ìšcerāt tāmò da ti se nājedè. Jāsèn, nājvišè jāsèn. A bī i dùbovina kòjā bi bila mnāda pa pūna gřma. Grāne su se brále, ka i ònò što je bilo óde što je Nike izbāčila. Zbijali bi stògove i ū kuće, đè bi se mòglo, ū pojate. Svè zā zīmu da imāš živinama štò dāt kā ti zāmetè da ga nè moreš izāgnat.

*

Vāzda smo mī imali kèra tāmò kā sam jā bila ū mōga čācè. Đègoć bi zabòravili, bilo bi nas dōsta, pa bi nēšto zabòravili, vākò, đe bi lādovāli pòd nekòm vòčkòm gòre ū brdu ònemū. Znām jèdan pūt smo gònili drùgijem pútem, a kèro òstò. Nijèsmo ni znali. Vèlimo, mòre bit da ga je ūjela zmija, pa da ga je nèstalo. Kād jèdna mòja ròdica kākè da je njòj òstalo nēkakvo vèzivo što je vézla pa da jòm òstò jèdan komādić tū. Ōnī kèro òstò tò čúvat i tñ četiri dāna stòjò. Nīkāko ga nije bilo. Ròdica pòšla da vīdi kād òn još kod ònegā vèzīva stòji i gladan i žedan i čūvā. Mnògo je tò bilo vjèro.

(Māre Lākušić, 94 godine, Duba,
magnetofonski snimak, 1981. godine)

11. U mlin se stāvjalō dvjēsto trides do dvjēsto četēres kilā māslinā. Kā je gōj vėlik prėrod, nē bi mnđgo ūja bilo. Jėdan mnin bi dāvō četēres ili trjēs i pėt litārā čistōg ūja. Kā nije prėrodilo, bilo bi više. Tō su vėlikē rāzlike. Őne svē o sėbe iscijedē, sāmo uję ōstanē. I balūnače, ōnē krūpnē, i ōnā krvāvica. Mā, ōklē tī znāš za bjėlice? Tē bjėlice, kōjē se zōvū i jārice, nājboje bācaū. Bācaū pėt do dēsēt pōsto ūja više nego drūgē. Mī smo dvādesē četvrtē gōdinē imali dvjē stōtine i sėdam mnina māslinā.

*

Sa strānē nābavjāmo lōzu. Sād večinōm i Srbijē. Őni dōnesū nēšto i nāvīnūto, ali više dīvjū. Őndā mī nāvrcēmo pō sebi. Őnā će nam stārā izumrijet. Najotpōrnijā lōza je kadārūn. Nājboji rōd dāvā, nājboje se ōd nēga prerāduje bjjelō vīno. Dānas je pōtrošnia bjjelōg vīna vėlikā. Ővī vrānac, plāvac, nē može se prerādīva, nego za crnō vīno. Kadārō je mānū i slādorū, nējāči, ali za preradu bjjelōg vīna nājboji. Īmāmo ōnāj što nē možete ga pīt, pomōzi mi rijet, bjjeti, štō smo tō sādili — prōšek.

(Lūko Kōstopēč, 69 godina, Uskoplje, magnetofonski snimak, 1981. godine)

12. Sjėcām se, svē vām znām. Pėtnėstī āprila, sedamdēsēt dēvėtē. Ūskrs, sāmī nāš kātoličkī Ūskrs. Őn je puštijo živor tū gōre, a jā sam ōstala dōma. Kā mi je Ūskrs, imam mālo ispec. Őde sam dōšla ūzėt mēso. Dōje sam ōsekla mēso i stāvila vōdu. Vračām se dōje i ĩdēm u kōmīn. Jėdnōm pōgōm nā prag stāla. Nē dā mi nēšto, svā se jūjām, nē dā mi ūnūtra, nē dā mi ni u kōmīn. Štō je, mājko mōja, što mi je ōvō jūtros. Őn kāžē: zēmjotrēs. Vrātīla sam se na ōnū tārācicu dē ste vī māloprīje šėli, ali ōnomo me, na ōnū strānu vājā. Őndā sam jėdva ōnā trī skalīna učinila. Ővī mlādī spāvā, ali i on ōsetijo, izlėtijo ōdmā, otvōrijo gōrnīa vrāta. Izlėtijo je vānka. Jā sam sāsila tū ispred ōnā trī skalīna. Māli se ōkrečē, kāžē: „A, mājko mōja, ōće li nāša starīna izdžīza!“ Svē je ĩdžržālo. Nācīklo mālo pōviše vrātā. Őndā je tō prēstalo. Jā zōvēm Bōža, a ōn se ōzīvje gōre z gūmna. Őndā sam pōšla nīlhove āmo vīdet. Ővā domācīca, stārījā, bila puštīla živor. Bila je nā paši. Trēči ōzdā, kāžē, šīkajū se mēde, jūjajū se smōkve. Trēči ōzdā, zōvē, krīvi se. Kāsniijē je bilo u tōku dāna dōsta. Őndā, nē znam nākom kōliko dānā, jope tākō bījo jāki. Mīslīm ōkō šēs ūvečē. Nē znām kōliko je bilo dāna ōstalo. Jā sam bila dōje, namīrivala živor. Jōpē se tō šīkalo. Jūjā se strāšno ōvī strėvūn. Mālo sam se izmākla da nē bi štō pōčėlo pāda. Izmākla sam se tū pōd mūrvu, ali nije ništa, valāj, ēto svē je prōšlo u nājbojēm rėdu.

*

Zakāzō bi se dān kā bi dōšō mnādīc i njėgov brāt i jōš nėko ō svōjte glāmnē okle mu je mājka. Dōšli bi, dāli prštēn za vjėridbu. Őna bi svē do ūdajē nōsila vjėrenīčkī prštēn. Vėrla se dājē na vjėncānu, a prštēn sa ōkom za vjėridbu. Zakāžē se dān za vjėncānie. Tō būdē, svākāko, nēdeja. Őndā se nējesta obūče u nārōdnu nōšnu, stāvī ōnāj vijėnac. Dvā sāta ĩza ōbjeda bi se pōčėla oblāci. Trėbalo bi da se ōna obūče, da se ūrėdī, svākāko, više ō dvije ūre. Prīje se ĩšlo nā noge ū crkvu na vjėncānie. Sā se, ĩza rata ōvegā, ĩdē s āvutima. ĩdē svōjta, ĩdē vīšē tū čėjādī. Na vjėncānu se stāvī i prštēn i vėrla. Prštēn se nōsī nā desnōm rūci, a vėrla nā lijevōm. ĩs crkvē se ĩdē ū nēga dōma. A rūvo je ĩšlo prīje vjėncānia. Večinom bi pōšlo jėdnu-dvije ūre prīje. Tō rūvo stōjī, nē krēčē ga nīko dōklē ōna nē dōdē. Šūtri dān tēk ōna dārove vādī i dārīvā. Ū provjėnce bi se

išlo nakom dvije-tri neđeje. Nê mājka ne dôlazī dok ôna nê rodi. Mājka prvī pūt dôlazī nà babine kat se dijete krstī. Tākō je prije bilo, sà je drùčkijē, sàd idū. Mājka nđsi prevítak. Prevítak bī se zvô tō za jêdnôm prèvit dijete. Ú nas vam je izreka, kàžē: ròdijo se sīn, bôgu fála; kàžē: ròdilo se žēnsko, fála bôgu.

*

Strížemo ôvce. Já ĩ mūž. Strížemo ih u màju mjēsēcu, kad ũgrijē. Ôn tō ũiti, jāči je, ôbalīmo ôvcu i vêzemo nôge. Sàstavīmo prve ĩ zadnē nôge, stēgnēmo konópom da se nê prucā. Ôna lēži, pa je stāvīmo mǎlo navišē ĩ ôndā s jêdnē stránē ôn, s jêdnē jā, da tō prijē idē. Ako je pôrežēmo, mǎlo pòlijemo ràkijôm. Nê budē ništa ôpásno, tō zaráste. Ônda čičkāmo vūnu. ĩmā strášno mnôgo čičkākā zátô što nam jêdū sījeno. Tō ti mī u šerīvi jôš čičkāmo. Kā tō svē iščičkām lījepo, ôndā pērēmo. Tréba dobro vrúćā vòda. Tō zàparīmo, ôndā u dvije-tri ôsakujemo ĩ tudā na tàracu pròsterēmo.

Čèšjāmo. Prijē smo činile mòdrine, plēle čarape. Zàdnije sêdam-ôsam gòdinā sam učinila šes strāmācā ôd vunē. Já sam pročèšjávala, za strāmace nê trebā fino, nego sǎmo da je čista dôbro, pa da se ĩkoliko pročèšjā. A bilo je ônô mǎšīnski, bile su dōma nêkē kárte, pa se rúčno kártalo. Ôvē gòdinē sam sprémila bila pêt ĩ pō kílā u Bjèlovār za dêmpere. Slǎla sam tō za ôprestit.

Jánce smo šíšali kásnijē. Mislīm da je bījo sêdmī mjēsēc. Sīsajū dôklē ĩ ôšīšāmo. Kad ôšīšāmo jánce, ôndā višē ôvce nê dajū, nê poznajū kôjē je čiījē.

Ôjañī, pa nê júbī. Tō mi je svākē gòdinē skòro. Ôndā idēm u sêlo trážit mlījēka i čūcu što djēca pijū ĩ bôčicu mǎlū kô nô o dècē ili ô soka i tō pērēm svākī dān ĩ pò trī púta. Ako ôna nê dā nīkāko, dīžīm tū ôvcu trī púta nà dān. Tō bŭdē kǎd je dvôje, pa jêdno júbī, a drŭgo nê júbī. ĩmā ôvcijī pòljubac. Tō se zamòtā u kruh, unútra, tākō da tō pòjedē ĩ, kǎžū, da pòslije ljubī. Nije svākā jêdnāka. A nēka kǎ dôjī, kǎ je dvôje ôjañila, dôjī ôbadvoje ĩ svē glêdā na jêdnu ĩ nà drugu strānu nēka jôm ôbadvoje sīsā.

(Stáne Bágović, 56 godina, Drvenik,
magnetofonski snimak, 1981. godine)

13. Mī smo se mŭčili oko svilenē bŭbē. Ônô šēme vézi, pa nôsi. Ôndā izlète lèptīri. Tē lèptīre bi mī stāvīli na jēnu křpicu. Ône b nà tō plátno upřskale, ĩsto kao svākā bŭba. Ôndā bi tī lèptīri kásnijē pòmřli. A tō sĭēme bi mī ôstavīli. Kǎ bi dôšo pròjeće, kǎ pòcnē mŭrva ozeñívat, ôndā bi tē bŭbe stāvīli ũ toplo da se izlégu. Kǎ bi se izlégle, dávali bi ĩm líšća ôd mŭrvē. Ôčisti svē ĩspod níh, pa stāvi drŭgī list. Svākī dān bēri, svākī dān stāvāj. Višē bi nam dôdijale. Čètiri setēmāne bi tākō lēzale. Nēkad bi se ĩ razbòjele. Kǎ je kǎkvo nēvrijeme ĩ kǎ nije zdrāv līs ôd mŭrvē. Nê bi smījo mòkro dáva, nego svē lījepo zdrāvno, da ĩm je sŭvo ĩ čisto pòd níma svē. Ône bi se pòcelē ĩstô ovākô vīt kô što se vīje pǎŭk. Vīje se dok se svīje u ônŭ pŭncelīcu nížīmu. Ôndā bi ĩ tākô nêkoliko dánā ránīli. Ôndā se stāve u vrēlu vòdu ĩ vǎdē se tī kònci. Pòkupi kònce mêtlicôm nêkôm. Svē se vǎtajū ôñī kònci od ônē pŭncelē pri ônŭ mêtlicu. Ôndā mòtāj nà kluko ĩ kásnije tō klŭko oprédi. Tō je bilo lījepē žŭtē bòjē, ali kǎ bi mī ônô skŭvali, ôndā dôdē tō bijèlo, izidē ônā níjova bôja. Kásnijē mǎstīmo kǎko kô ôce, na svākī nácīn.

(Žena, 60 godina, Jasenica,
magnetofonski snimak, 1981. godine)

14. U mòju mnādōs sàsivijem mǎlo je bìlo. Nǎjprijē se sádilo ònō prúce što bi se obrézalo. Pòtje kǎ je dóšla nèkǎ žilòžder bòlēs, narédilo se da se sádi divjǎ lòza, amerikànica nèkǎkva. Ó tadǎ se više sádi vǎzda.

Pòtgrǎj, pa izmēci nògama bòsijem, pa ga ùspi u jèdnu bàčvu. Stǎni po trí, četiri dǎna, pò pět, pa ga tàdǎrke otòči i ùli ù bačvu. Pretòčilo bi se, kò bi imō više, i dvǎ puta pró godinē. Kǎ bi se istòčilo ònō víno, ònī dròp bi se pòzbijo mǎlo da se ne bi ùskisèlijo. Stǎjō bi nèkē dǎne i tàdǎrke bi se stǎvijo kǎzan tǔ, pèklo se nǎ vatru i rǎkija bi se cijèdila. Lòzovača, nije bìlo nìkakvè drùgè smjēsè. Stǎvjalo sē nèkijèh trǎvǎ da imǎ ùkūs. Nèko je vòlijo tō, a nèko nè bi. Morǎča, pòpōnca i smrèkīnǎ ònijek.

*

Prǎvile su se gùstijerne. Bila je nèkǎ civenǎ zèmja i òvi klak, što se činē klǎčine. Izmijēsalo bi se i ùtrlo i s tìjem su se grádile prìje nego je cimēnt dòšō. Imǎ ù mene, ù knìgǎm imǎ písǎno, da je tō nǎjstǎrijǎ ù Brotnicam. Jèdnōm sam, vǎkō, išō dòma. Vídok dvòjicu, nòsè ònē mǎlè majčícè. Odbíjǎu kǎmèrne, pa glèdaū kǎkva je vrš kǎmena. Já i tǔ nǎzvō. Pítaū mène imǎ li đègoj, vèlè, óđe vōda da bi se nǎpili. Já im vèju da imǎ ámo nǎprijed. Ón izvadijo knìgu i glèdǎ. Kǎžè mi bi žèjeli ònū vōdu u Mǎrtinovića iz gùstrijenē. A, vèju, imǎ vam bliže nego ù mene. „Mí nècemo nego ná řu.“ Jèsu li dólazili nè znam. Tō je nǎjstǎrijǎ, kǎžem ti, óđe u sèlu. Èno je jòš tǔ. Đègoć ú řu stǎvimo řibu nèkū, jèguja što se zòvè.

(Bóžo Mǎrtinović, 93 godine, Brotnice, magnetofonski snimak, 1981. godine)

15. Svǎkǎ řzrèda žèna je nòsila na lédima. Jòš nèšto, mùški jǎšū nǎ końima, a žène nòsū brème zǎ końima. Jēs, òči mi, i ù mene mǎti. Čǎca jǎši na kòřu, a mǎjka zǎ řim nòsi brème drǎvǎ. A i ú vas istō tàkō, istǎ pjēsma. Rǎnijè se nòsilo, da ne bi izgùbijo kilo žita. Žèlo se sřpom, veživale žène rǔkovèti ònijem řstijem řitom. Čètères ònije rukovèti bi se vézalo ù snop. Ú Ľūtōm dōje imǎ mnīn brašńeni. Tǔ se mjèlo, a imǎ i dǎnas tìje mlínǎ. Dólazi krǔh óđe iz Dùbrōmńika. Da sē ù mene òcu dǐgnūt, pa da vidi da mu dólazi krǔv iz Dùbrōmńika, pòbjegō bi jòpe ònomo u ònō gròbje. Većinōm se kùpuje vóde ú nas, a nèkē žène jòš mǐjesū.

*

Kǎko je bìlo, nè dǎj, bòže, nìkad više. Ūprǎv sam se umívō. Óni izlèceli. Óvi skòčijo òzgǎ, s òvè tǎracè. Skòčijo tǔ i tǎmo izlègō. Já nè mogu nìkǎko nǎc òvi skatǎtǔn za otvòri vrǎta. Ú nekō dōba nádok nèkǎko i bjēs tǎmo nǎ vrǎta. Óvō bǐdo, tǎ Bjèlotina, dīmī, pǎdǎ kǎmèrne. Rèkō bi svè vrǎg òdnese, pròpadǎ svìjet. I òndǎ više prèkinulo i áje zbdōgom. A jēs, jǎdan sǐnko, kǎko nije òštètilo. Učinilo je štètè i òt kùcǎ i ot svèga. Nijèsu pǎle, ali òštètilo je bàš dōbro. Óni zǎdńi istè gōdinè nije bàš tàkō jǎk bijo.

(Mátō Pèrović, 80 godina, Dubravka, magnetofonski snimak, 1981. godine)

16. Bila sam i na pašu, i domaćica, i rádila, i kòpala, žela, i svāšta. Prije smo sijali dōsta šenicu, rāž, jécam i jàrik. Sāt pò malo slijemo jécam i jàrik, tō je jārō žīto, a bōjē je. Štōgođ duvána i kītōlu. Tō je glāmnō. Ōvō drūgō štōgođ ūrādīš pòvrca: kùpusa, blītvē, pomādōrā, lūka, česna... Tō svē da imāš zā domā.

Ránili smo prije vòlove i kònie, a sād ránimo krāve i kònie, a vòlovā nēma, mālo.

Vézali bi dvīje mázge, đēgoć kà bi kò imō ī trī, prije bi òbrō. Nē, ú naskē se ne dži, nego se sāmo ūcerā, pa prūstōm òkolo gōniš. U sēlu je kāmēnō gúmno. Būdē i zēmjanō tāmō pò rupām. Jécam se nājbojē vrše. Ōn mōre i po lādu, a šenica se nē dā. Jōš ako je mālo vlāžna, nē dā se nikako.

Mī smo prije svē žēli. Sve srpòvima, rùkama, ī sijeno brāli. Sā se mālo žné i štō imā, nego se kòsōm pòkosī. Prōspē se. Pòkupī se štōgoj, a národ mānie i obādā. Sāt se tō i nē jedē. Vājā za kòkoši i práce. Nēmā, slābo pājā za kùpit, pa òndāke je dōbro kad imā štō dōma. Ōndār imā štō dāt. Mī imāmo trōje, i tō su nam vèliki. Ōndārke tāmō do pred Bōžić pòkoljū se svī. Tō se pòsoli i stōjī nēkoliko dánā u žétku. Ōndā se iznesē u ògnīšta da se dīmī. Gōrī ògan dōsta, òsūši se i mōre izdūrat kò znā kòliko. Kā dīgnēš ònō drūgō mēso, òndā izvadiš pršut i stāvīš piz ná ū. Stāvīš štīcu, jali kāmēn, jali nēšto tēškō. Kā se òsūši, stāvimo ga ū vrećice òt kártē, jali òd robē, jali do mūkē. Nē òd nāilōna, kážū da nē vajā, da se pokvārvā.

Imā svāk ovācā, i kózā i ovācā. Imā òvijēh sād kózā, ma bōjē se ònē prije bile. Tō j òndā, nēkāko, dīžava ī smākla. Ōndā pōtje pòčēle òvē. Nēko jēdnu, nēko dvīje, nēko ònemū daj i tākō, jōpē, svāk imā po kòjū. Lijēpo je nījovo mnijēko. Ōvō u kōga imā, kò gōnī nāpōse jānce i kòzlicē da nē saū, da s òdbijū. Mī svē izmiješāmo i òt kravē i òvčē i kòžē. Tādār ti je finī sīr.

Šīšāmo tākō kà prōdē Đūrdev dān. Kāko u kōga ima kò. Lijepo ī ūitiš i vēžēš svē četiri nōge i òndā nōžicām. Jānci se strīgū kāsniijē, ònō tāmō o Pètrovu dānu, a đēgoj nīkāko. Ōstanū. Nījovu vūnu zòvemo jārīna. Gōvorē mnōgī da šerīva vājā za kākvē rōmatikē. Ú nas su z grānicē dōlazīli i ūzimāli. Kážū da strāšno vājā. Čēšjali smo mī ī na rūke i nòsili na mašīnu u Trēbiñc. I ū Lastvu smo nòsili. Jā nē znam đē sād imā. Ī mī smo imali òne kārte prije, rāzdrlō se, pa vīše nēmā. Bīlo je tkājā u sēlu. Slābo ò tegā īko nòsi vīše. A sādē i naše mānice, īstō nòsē mālo, pa òndā ga bācī. Prije su se kabānice ò tegā činile, štō se nòsilo na pašu. Vreće ū nas ī sat činē, nego skūpo dōlazī.

Bērēmo drva, i grm, i trāvu. Vājā da dāvāš. Imā òvē gōrē svākē tūdā kòliko òčeš, ali nē vajā svē za līsīnika, ònō štō zbījaū, štō se òstāvī za zīmē. Sāmo jāsen, jali dūbovina. Drūgō òpanē.

A jēš suša smrtimicē. Gōra je ū nas požúcela.

(Lúce Ōbrad, 75 godina, Kuna, magnetofonski snimak, 1981. godine)

17. Imā dvīje crkve. Ōvī āmo záselak Bēzboge, òni slāvū Mijol dān, a drūgī òvi záselci slāvū Nikolj dān. Nēkat su govōrili, jā nījēsam plòvijo kao pòmorac, da su ī brodovi nòsili slīke svētōga Nikolē. Ōvā nāša mālā crkvica, óvdenā, òna vi je īstō závjēt nēkōga pòmōrca, stārōga Pržīca. Ōn je imō ònē mālē brācijere, pa je prevòzijo sō iz Albānījē. Ūvatilo ga mōre óde òdje ispod òvē ūvalē. Ōn se závjētijo ako se spāsi, ako dōđē do Mòlūnta, da će šāgrādī mālū crkvicu óde. Tākō je ī ūspijo. Spāsijo se i pòčō

je grádi òvū crkvicu. Ònda su dóšli i drugi iz òvòg záselka da će mu pòmoć. Tàkò su i učinili naši prèdi. Tù se mi skùpimo svàkòga Nikoja dāna.

(Vláho Sprèmić, 67 godina, Vitaljina, magnetofonski snimak, 1981. godine)

18. Ímali smo i mí prijè tègā dōsta. Ímali smo, mílā mòja, da se nije mòglo ni osvòjit. Skòrom smo bili drūgi ù Jútòm. Prodávālo se i državi. Tù trèbā dōsta rúkā, nije lāko kùpit. Sā nēmā nijèdna māslna. Svè sē pòvadilo. Svākè je bílo. Nājviše òvije krùpnije.

A nēmòj nīšta govòri, imām kòkoši, pa nè smijem pùšti. Nè smijem nīde pùšti kòkòš, nèki mi je dān jèdnu dīgla. Kòkoši mi nè nosū.

Ímali smo i mlin náš što se mjèlo brāšno. Ámo nā Jútòm. Sā se tò svè razbácilo više. Ímā ĩ sedam, òsam gòdinā da smo ga razbácili.

Trébalò je jèdno trīsta kílā za zásūt māsline. Òndā kako izādè, kāko je kòji tèrèn òd maslnā. Nije svākī tèrèn ístī da dā ũja. Òvè krùpnijè māsline dādū māne ũja.

Òvò smo mí dòveli Jútū. Ímā bāzen vóde više òvè nājgòrīè klùčè. Ímāmo mí gùstijèrnu, ma tò je zápuštāno. Kòristim vākò kā mi je pri potrebi, kā mi nèstanè, a òvū iz Jútè tòčimo na rubinet.

Vúdā u sèlu nēmā nīko ovácā. Bī vākò, kò imò pò dvije, trī, četiri z gòvedima, a sā nēmā ko čúva. Dèca ídu dò kad ù škòlu, òcu li jā da ídèm čúvat òvcu.

(Stáne Jàkopović, 77 godina, Ljuta, magnetofonski snimak, 1983. godine)

19. Zèlenā mènestrā ti nè vajā ako prásac ú řu ne zàgazi. Mòrāš stāvīt kòmād pršuta i ònò líjepo da zápijeni. Kùvāš na jákòm vātri, da dòbro vrī. Ako je ù malo vòdè, òndā nè vajā, zagrčī.

Ot Svètè nèdejè je nòc ũru ĩ pò dlūā nego dān. Tò je zādñā nèdeja u sèdmòme mjesècu. Žène bi ot Svètè nèdejè pòčèle près kùdelju ũvečè. Dòma se rádilo, tkālo i prèlo do pónoća. Po kòlikò vretèna oprèdi, pa òndā lèzi. Sā se tò više i nè nosī. Nī òvce se nè rānu, ni vuna, ni ništa. Ímā gòre pùn bauo rāšè, tòrbīcā i svèga. Dòce grñna, pa će ízes. Kò da ču òdnijet tāmo ù grobje, nije crkva dalèko vóde.

Nèka ti donèse nèvjesta ònè kíte i vezove, pa da vídiš bāš. Tòkalo bi mi dònijet. Òna imā, jā míslim, dvānès pròmjenā. Rādnijem dānom nè nosī konāvòskò.

Jèdno pedèsèt sam, vākò, navézla, pa darivala. Òvò je ònā òšva što je na ònijem vezòvima, u ònemū onolìčkòmu. Òvò je onolìkò pònātā ístò, sāmo što je òvò po dèbelòm ròbi. Véze òvā mi nèvjesta konāvòskū bàretu. Nije je jòš načínila. Dàrovāla je ònijem dvjèma ù Kanadi jèdnu, jèdnu gòre u Kulīša jèdnòm, a sā véze četvrīū, sāmo što je nije jòš skròjila. Dèvòjke su nòsile sāmo òbašvenū crvenū, a pòslije, kā bi dóšlo mālo više gòdinā, òndā stāvī zlātaču nā glāvu. Kā se ùdā nè nosī bàretu, nego ũbrucić.

Jèš, sigūro. Sā se pomijèšalo svè, mīješā se krv, pa bíce òndā ũvoznā pāsmina. Prijè je bílo, za mòje dòba, kād bi dóšla ù kuću, kā bi súnce zášlo, mògla sam ne dòlazit, a sā se òndā ídè is kučè, sā je dóšlo drūgò dòba.

(Káte Glàvinić, 72 godine, Pičete — Dubravka, magnetofonski snimak, 1983. godine)

20. Kontònātu prāvimo od mrkātūnā. Ōgūlimo ī, pa ònda izgrātāmo. Stāvimo šècer ú ní, kilo na kilo. Tò se kùvā. Kā se dōbro ùkuvā, òndā se ìzlije nā mālē pjatiniće.

Tò bi ù popōvā bilo tō šēme. Ōni bi ga dávali. Žènskē bi ga držale ù nedrima, ù krpici, da stālno stōji na vrúcu. Ōndā, kā bi vīdela da se léžū, stāvila bi ī u jēdnu kùticu. Ōnō dok su mālē, pòmalo īm se lišća òd murāvā dāvā. Kāko òne rāstū, tākō svē nāvīše stāvjàš, na nēkē jēse, na vrāta ili nā nešto. Ōkolo se splētē žūkva. Žūkva se òpletē kō vijēnac. Stāvī se praprātinē, lovòrikē i smīdikē. Būbe se pēnū nā tō i òndā se zāvijū. Kā se zāvijū svē, tō se dīgnē i òčistū se. Stāvī se ù vrelū vōdu. Stāvjà se pò nekoliko, ònō pò dvije, trí šāke ù vrelū vōdu i òndā se vādī svíla. Tò se prēde, a kā se oprēde, smòtā se na vākē pāke. Tò se skùvā, a òndā māstimo ònē kīte konāvōškē. Svílu mòreš za tōrbice, mòreš za véstit, mòreš za svē vèzove konāvōškē.

(Jéle Čūpic, 59 godina, Vodovađa,
magnetofonski snimak, 1983. godine)

OPŠTI ZAKLJUČCI

Na osnovu analizirane jezičke građe, koja je prikupljena na terenu i na osnovu saznanja iz dijalektološke literature i literature o vanlingvističkim činjenicama vezanim za područje Konavala, možemo zaključiti sledeće:

I Konavoski govor predstavlja kompaktnu lingvističku celinu. Toj kompaktnosti govora doprineli su posebni uslovi života koje je organizovala Dubrovačka Republika. Iako na teritoriji Konavala postoje jasno razdvojene geografske celine, koje uslovljavaju donekle različit način življenja, što bi u drukčijim sredinama moglo da dovede do naujednačenosti jezičkih osobina, to ovde nije slučaj. Endogamija unutar Konavala dovela je do znatnog ujednačavanja jezičkih crta.

II Područje Konavala je od 15. veka bilo u sastavu Dubrovačke Republike, pa je potpuno prirodno da je dubrovački govor u značajnoj meri odredio puteve razvoja mnogih jezičkih osobina. Međutim, razgraničenost urbane i ruralne sredine takođe je uticala na to da govor ove oblasti zadrži značajan broj jezičkih crta koje ga i danas jasno odvajaju od dubrovačkog govora.

III U dijalekatskom pogledu govor Konavala pripada štokavskom narečju ijekavskog izgovora, a predstavlja prelazni govor između tri govorna tipa. U njemu su kao dominantnije prisutne karakteristike dubrovačkog i istočnohercegovačkog govora, a u manjoj meri se javljaju i neke karakteristike crnogorskih govora.

IV U govoru Konavala postoje jezičke osobine koje su zajedničke sa istočnohercegovačkim, a ne postoje u dubrovačkom govoru. Od ovih osobina izdvajamo najvažnije, a to su:

1. stabilan vokalizam,
2. kvantitativna izdiferenciranost sonanta *r* u slogotvornoj funkciji,
3. klasične vrednosti refleksa *ě*,
4. stabilnost sonanta *m* na kraju reči,
5. gubljenje glasa *h*,
6. postojanje glasova *ś* i *ź* u glasovnom sistemu,
7. potpuna izdiferenciranost afrikatskih parova *č* — *ć* i *ž* — *đ*,
8. dosledno ijekavsko jotovanje glasova *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, *n*,
9. većina asimilaciono-disimilacionih procesa kao u istočnohercegovačkom,
10. akcenti van „kanovačkih“ pozicija, a naročito čuvanje dužina,

11. imenička promena prisvojnih prideva,
12. zadržavanje akcenata infinitiva u prezentu glagola I, V, VI i VII vrste,
13. upotreba aorista i imperfekta,

V U ovom govoru postoje jezičke crte koje su zajedničke sa dubrovačkim, a ne postoje u istočnohercegovačkom:

1. redovno sažimanje sekvence *žo* (*dô, žô, znô*),
2. supstitucija sonanta *ʃ* *sonantom j* i sporadična pojava *l* i *j* u uzastopnom sledu umesto *ʃ*,
3. sporadična pojava blago palatalizovanog *ʃ*,
4. afrikat *ʒ* u neslovenskim leksemama i u govornom nizu umesto *z* u blizini sonanta *r*,
5. gubljenje frikativa *s* i *š* iz medijalnih skupina *sc, šč* (*práci, ŭbručić*),
6. kanovačko duljenje, ali nedosledno i nestabilno,
7. zadržavanje starijeg stanja u akcentu prideva neodređenog vida,
8. razdvajanje deklinacionih tipova hipokorističnih muških imena na *-o* po I vrsti i hipokorističnih imena na *-e* po III vrsti,
9. nastavak *-am* u dativu, instrumentalu i lokativu imenica ženskog roda, ali nema nastavka *-ami*,
10. tendencija da se u instrumentalu jednine imenica muškog roda uopšti nastavak *-om*,
11. oblik dativa i lokativa jednine zameničko-pridevske promene ženskog roda izjednačen sa instrumentalom,
12. uopšten nastavak *-ega, -emu* u genitivu i lokativu pokaznih zamenica,
13. uvek *-oga* (nikad *-og*) u genitivu muškog i srednjeg roda zameničko-pridevske promene,
14. zbirne imenice umesto zbirnih brojeva,
15. pojava osnovnog broja u datiranju,
16. udvajanje infinitivnog nastavka kod glagola koji se završavaju sekvencom *-sti*,
17. analoško uopštavanje nastavka *-u* u 3. l. pl. prezenta kod glagola VI i VII vrste,
18. predlog *od* u lokativnoj sintagmi,
19. predlog *od* umesto poredbene reči *kao*,
20. rečca *ni* se ne odvaja od odrične zamenice,
21. infinitiv sa predlogom *za* kao finalna dopuna,
22. u leksici u aktivnoj upotrebi brojne romanske pozajmljenice.

VI Konavoski govor ima i nekoliko osobina koje nisu raširene ni u Dubrovniku ni u istočnoj Hercegovini, a postoje u govorima Crne Gore, po pravilu uključujući i one istočnohercegovačkog tipa. To su:

1. arhaična crta čuvanja starih dužina u pridevskom nastavku *-av* i čuvanje dugog osnovinskog vokala u infinitivu glagola na *-nu(ti), -a(ti), -i(ti)*, ukoliko prethodni slog nije uzlazno intoniran,

2. *j* umesto *ć* u supinskoj formi infinitiva glagola sa završetkom *-ći*,
3. *-au* u 3. l. pl. prezenta glagola V vrste,
4. sporadično nerazlikovanje akuzativa i lokativa, odnosno upotreba istog oblika za označavanje cilja i mesta.

VII U ispitivanom govoru fonološki nivo je sačuvao najveći broj istočnohercegovačkih osobina sa značajnim udelom dubrovačkih.

Akcentatski sistem se kanovačkim duljenjem približio dubrovačkom, ali je čuvanjem dužina blizak hercegovačkom, a čuvanje arhaičnih dužina upućuje na kontakte sa Crnom Gorom.

Morfološki i sintaksički nivoi su pretrpeli najveći uticaj Dubrovnika, bilo da je konzervirano starije stanje ili je u ovaj govor uneto dosta dubrovačkih jezičkih crta. I u okviru ova dva nivoa neke osobine ukazuju na kontakte sa Crnom Gorom, odnosno Bokom kotorskom.

Leksika ovog govora sa brojnim i danas živim romanskim pozajmljenicama svedoči o jakom kulturnom uticaju Dubrovnika, pa i dubrovačkoga govora na Konavle. Međutim, i na ovom jezičkom nivou konavoski govor u odnosu na dubrovački poseduje neke osobenosti koje se ogledaju u relativno brojnim pozajmljenicama orijentalnog porekla.

VIII Naše vreme je doba brisanja strogih granica između ruralne i urbane sredine. Brisanje tih razlika vodi gubljenju specifičnosti narodnih govora. Ni Konavle nisu toga pošteđene. Jedan opšti pogled na današnji govor ove oblasti (bez izdvajanja odgovarajućih informatora) govori o brzom i potpunom približavanju govoru Dubrovnika i udaljavanju od standarda (jer veliki broj osobina ovoga govora, naročito na fonološkom nivou, odgovara osobinama govora koji su u osnovici standarda). Ova malo neobična pojava udaljavanja od standarda je u slučaju konavoskog govora potpuno objašnjiva. Kulturni prestiž Dubrovnika, i svest o tom kulturnom prestižu u širim razmerama, pogoduje ovom konzerviranju dijalekatskih osobina jedne kulturne sredine i prihvatanju tih dijalekatskih osobina u susednom predelu koji gravitira Gradu.

Zorka Kašić

LA PARLATA DI KONAVLI (VALLE DEI CANALI)

Riassunto

In questo lavoro viene descritta la parlata della Valle dei Canali (Konavli), territorio che si estende all'estremo sud-est della Croazia, vale a dire nella parte sudorientale di quella che un tempo fu la Repubblica di Ragusa (Dubrovnik).

Una breve introduzione è riservata alla denominazione del territorio con i dati geografici e storici e quelli concernenti l'origine della popolazione.

Soprattutto i territori circconvicini hanno contribuito alla formazione della popolazione della Valle dei Canali. Gli apporti maggiori sono quelli venuti dalla Erzegovina, dal Montenegro con le Bocche di Cattaro, la Dalmazia con Ragusa e la Bosnia, ma non mancano anche afflussi di altra provenienza.

Vivendo in condizioni di vita omogenee, la popolazione dei Canali si è mescolata, amalgamata e fusa in un unico gruppo etnico. I processi di assimilazione sono stati accelerati dall'endogamia che ha dominato a lungo su questi territori. La popolazione così costituitasi manifesta la propria omogeneità nella *parlata*, negli usi, nel folclore e nei costumi.

Dal punto di vista dialettologico la parlata dei Canali appartiene alla variante štokava della pronuncia ijekava e costituisce la parlata di transizione fra tre tipi di parlate. In essa, infatti, hanno un carattere dominante le proprietà della parlata ragusea e di quella erzegovese orientale, minore, invece, è l'apporto delle parlate montenegrine.

Fonetica

Fra le caratteristiche fonetiche si distinguono particolarmente il vocalismo stabile nella parlata degli informatori più anziani e la destabilizzazione della vocale *a* nella parlata della generazione giovane.

La sonante *r* in funzione sillabica può essere sia lunga sia breve.

I riflessi dello *ě* sono quasi „classici“. Nelle sillabe lunghe compare *ije*, e in quelle brevi *je* con ikavismi ed ekavismi altrettanto classici.

Le caratteristiche del sistema consonantico della parlata dei Canali sono le seguenti:

La sonante *m* in fine di parola è stabile. La sonante *lj* viene facoltativamente sostituita con la sonante *j*. La sonante *l*, moderatamente palatalizzata, si manifesta in modo sporadico.

Il suono *h* si perde. Esistono i suoni *ś* e *ź*. Le coppie di affricate *ć* - *đ*, e *č* - *dž* sono completamente differenziate. L'affricata *dz* è di uso sporadico.

Nei processi di assimilazione è regolare la sincope delle sequenze *ao* > *ō* e *ào* > *ô*. Altrettanto coerente è la jotizzazione ijekavica dei suoni *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, e *n*. Non esiste la jotizzazione ijekavica delle labiali.

Spesso constatiamo la perdita delle occlusive *t* e *d* in fine di parola.

Accento

Il sistema degli accenti di questa parlata è caratterizzato dall'instabilità degli accenti iniziali davanti all'ultima breve.

Si rileva la presenza dell'allungamento dell'accento ascendente breve del tipo žèna/žéna, ma anche l'abbreviazione del tipo ascendente lungo léda/lèda.

L'accento ascendente breve nelle parole trisillabe e nei sintagmi collocati davanti all'ultima breve talvolta dà luogo ad una specie di accento breve discendente: *ladðvat*, *i mèded*.

Oltre che di queste varianti i medesimi parlanti fanno uso anche di accenti non prolungati e senza il cambiamento di qualità dell'accento ascendente breve davanti all'ultima breve, nonché dell'accento ascendente lungo senza abbreviazione.

L'autrice ritiene che sul fenomeno non influisca lo standard, ma che questa variabilità sia una caratteristica precipua della parlata dei Canali, che non è compresa completamente dai fenomeni indicati, come sistema („kanovački“ è la denominazione specifica di questo prolungamento).

Caratteristica di questa parlata è un trasferimento quasi coerente degli accenti discendenti sulle proclitiche. Le parole accentogene talvolta si assumono le funzioni delle proclitiche, specialmente i numeri.

La persistenza delle lunghezze postaccentuali sono un'altra proprietà di questa parlata. . . Si mantengono inoltre le vecchie lunghezze della desinenza aggettivale *-av* (*gã-rãv*) e le lunghezze della vocale tematica dell'infinito in *-nu/ti/*, *-a/ti/*, *-i/ti/*, purché la sillaba precedente non abbia un accento ascendente (*pãnut*, *šãlit*, *slũšãt*).

Caratteristica è pure la variabilità dell'accento antico e recente negli aggettivi indeterminativi (*súvo* / *súvo*, *súva* / *súva*), come la triplicità dell'accento dell'aggettivo verbale attivo (*dãli* / *dãli* / *dãli*).

Morfologia

Il livello morfologico di questa parlata è contraddistinto da alcuni caratteri essenziali: la distinzione, nella declinazione, tra i nomi maschili bisillabi, con accento lungo ascendente in *-o*, secondo il I tipo (*Péro* — *Péra* — *Péru*) e i nomi bisillabi in *-e* secondo il III tipo (*Vúle* — *Vúlē* — *Vúli*).

La desinenza *-am* nel dativo, nello strumentale e nel locativo del plurale dei nomi di genere femminile (*kũcãm*, *zĩdinãm*).

Nella declinazione degli aggettivi pronominali di genere femminile, la forma del dativo e del locativo del singolare coincide con quella dello strumentale (*dãjẽm ònõm*, *žẽni*; *na zẽlenõm grãni*).

Nel genitivo e nel locativo dei pronomi dimostrativi è comune la desinenza — *-ega* — *-emu* (*òvegã*, *òvemũ*, *tẽgã*, *tẽmũ*).

L'infinito non ha la terminazione *-ti* o *-ci*, sia che si perda soltanto la *i* nei verbi in *-ci* (*põc* / *põj*, *dõc* / *dõj*), sia che, nel caso dei verbi in *-ti*, si perda solo la *-i*, o l'intera terminazione *-ti* (*rãdit* / *rãdi*, *prĩcat* / *prĩca*). È inoltre caratteristica dell'infinito il raddoppiamento della desinenza nei verbi che finiscono con la sequenza *-sti* (*jẽstĩt*, *prẽstĩt*).

L' aoristo (*nádok, đdnese, blagòvasmo*) e l'imperfetto (*bìjāk, bìjāhu, vèjāh, vèljāk, šètovāše*) non sono sconosciuti a questa parlata, per quanto ne sia ridotta la frequenza.

I nomi collettivi vengono usati in sostituzione dei numeri collettivi (*Dóšla petèrica: Vlāho, Jéle, nèpūt i dvìje nèpūče*).

Sintassi

Nella sintassi della parlata dei Canali si rileva sporadicamente l'uso indifferenziato dell'accusativo e del locativo, ovvero l'uso di un'unica forma per indicare lo scopo e il luogo (*pèklo se nà vātru; ròdila se u Mfrcine*).

La preposizione *u* col genitivo si usa al posto della preposizione *kod* e in sostituzione degli aggettivi e dei pronomi possessivi (*Ú nas se tākò rádilo. U Vlāha se slòmila kòla*), mentre il genitivo del pronome *ona* compare invece del pronome possessivo *njen* (*njè sèstra, njè dijète*).

Prevale l'uso del genitivo „slavo“ con i predicati negativi: (*Pa ne nàšli púta. Nècemo prázna ràzgovōra. . .*), e spesso compare il genitivo partitivo a completamento dei verbi affermativi (*lšli da sàmejū brāšna*).

La forma enclitica del dativo del pronome personale di prima persona viene usato in sostituzione del pronome possessivo *moj, -a, -e* (*òvā mi nèvjesta, ònā mi nèpūča*).

La proposizione dipendente viene spesso ridotta per mezzo dello strumentale appositivo (*Poznávala sam tvòju mājku đèvòjkōm. Ōna je prispìjèvala zìmskōm sezónōm*). Lo strumentale senza preposizione compare al posto del genitivo con la preposizione *od* (*Jā sam sāmo vòdōm živjela*).

Nel sintagma locativo si incontra la preposizione *od* (*Ōn mīslī od nèvoji*). Questa preposizione sostituisce anche il funzionale comparativo *kao* (*òvī mlādi od žénā obučèni; ovākō od Konāvōkē se obučem*).

La particella *ni* non si separa dal pronome negativo (*Za nìkoga tō nìje dōbro*).

In funzione finale compare l'infinito con la preposizione *za* (*Dònesē mi duvána za pūšit. Jā sam slāla za òprestīt*).

La parlata dei Canali è caratterizzata, inoltre, da una forte frequenza dell'imperativo narrativo.

Lessico

Il lessico della parlata dei Canali è ricco di un grande numero di prestiti, che sono stati analizzati secondo il tipo e le categorie delle parole.

I romanismi hanno un carattere intimo. Questa popolazione, prevalentemente dedita all'agricoltura e all'allevamento, non possedeva il lessico necessario per molti tipi di attività e branche della civiltà. Si tratta delle parole che potevano essere prese in prestito dalla popolazione urbana della Dalmazia.

Nella cultura abitazionale si riflette il grande influsso romano: dall'edilizia all'arredamento e agli altri oggetti di uso casalingo quotidiano. Ne sono testimonianza lessemi del tipo: *vòlat, kantìnela, klāk, bānak, bānja, kavàlet, ìmbulja, kāmara, kanāvot, kòltrīna. . .*

Nell'ambito gastronomico domina il seguente lessico: *bèškot, bìž, bòkūn, vèrdūra, vērza, māntala, mènèstra, pàsta, pìpūn, simùlāta. . .*

Sono molto numerosi anche i romanismi legati all'abbigliamento (*bàreta, bõtāna, bùm̄bāk, kòlūr, kòtula, tràv̄ersa* . . .), alle denominazioni geografiche e dei fenomeni atmosferici (*àrija, v̄ala, kàštijo, kotòradža, fortūna, šip̄n* . . .), come ai nomi delle parti del corpo e delle malattie (*v̄ista, gòba, m̄arca, pòntūra, f̄ebra, fr̄andza* . . .), dei parenti (*dũndo, n̄epūt*; come i calchi: *prvi rođak* lit.: *primo cugino*!, *drugi rođak* lit.: *secondo cugino* . . .).

Oltre ai lessemi per i concetti concreti compaiono anche i romanismi per i concetti astratti: *b̄eleca, buhk̄an, ḡus/t/, k̄astig, kòradž, kòrot, kr̄j̄anca, kur̄j̄òština, pj̄adžer, ùžanca, š̄es/t/* . . .

Se fra i prestiti i più numerosi riguardano i nomi, sono in grande numero anche gli aggettivi (*āvizan, gòbav, ìntijer, kòčūt, lìber, s̄im̄an* . . .), i verbi (*al̄evat, ar̄ivat, band̄inat, vij̄adžat, žḡarat, indiv̄n̄jat* . . .) e gli avverbi (*al̄avija, gr̄ešo, dr̄ito, l̄ešo, pr̄ònto, pr̄òpito, f̄alco, d̄žũsto* . . .).

Nel lavoro è compreso un ricco vocabolario di romanismi e di turcismi tutt'ora usati, nella forma fonetica in cui sono presenti nella parlata dei Canali con l'indicazione dei significati e la determinazione della fonte da cui deriva il lessema.

* *
* *

La parlata dei Canali costituisce un insieme linguistico compatto. A questo carattere contribuirono le particolari condizioni di vita create ed organizzate dalla Repubblica di Ragusa. Sebbene sul territorio della Valle dei Canali coesistano insieme geografici chiaramente distinti, che talvolta condizionano modi di vita differenti, pure non assistiamo all'affermarsi di discontinuità linguistiche.

МАРИЈА Л. ШПИС-ЋУЛУМ

ФИТОНИМИЈА ЈУГОЗАПАДНЕ БАЧКЕ
(КОРОВСКА ФЛОРА)

САДРЖАЈ

	Страна
I. УВОД	401
II. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА	411
III. НАЧИНИ НОМИНАЦИЈЕ КОРОВСКИХ БИЉАКА	426
IV. ЗАКЉУЧАК	433
V. РЕЧНИК	437
VI. СПИСАК ПУНКТОВА И ИНФОРМАТОРА	468
VII. ЛИНГВИСТИЧКЕ КАРТЕ	469
VIII. РЕГИСТАР ЛАТИНСКИХ НАЗИВА	480
IX. ЛИТЕРАТУРА	484
ABSTRACT	490

I. УВОД

У последњих десетак година организовано и систематски истражује се српскохрватска народна лексика Војводине. Истраживања се заснивају на прикупљању лексике из различитих домена народног живота и њеном приказу по термилошким и тематским скупинама. Лингвистичку обраду лексичке грађе чини анализа њених семантичких и творбених вредности, а у приказу лексичког материјала примењују се лексикографски и лингвогеографски метод. У резултату оваквих истраживања појавили су се радови посвећени терминологији куће и покућства у Војводини [32]¹, пастирској [17] и ратарској терминологији Срема [18], ратарској и повртарској терминологији Шајкашке [44], војвођанској коларској терминологији [31]. Монографија о српскохрватској лексичкој рибарства такође спада у ред остварења ове врсте [85]. Такви истраживачки напори требало би да допринесу пословима на стварању Дијалекатског речника Војводине, чиме би се добила основа за израду Регионалног дијалектолошког атласа Војводине [95/198].

У прилог истраживању лексике војвођанских говора, у овом раду пажња се посвећује називима биљака.

Биљке су од најстаријих времена од животне важности за људе, те се народним називима флоре придаје велики значај за дијалектолошка истраживања [91/100]. Лексичка група назива биљака, као богата и стара у словенским језицима, сматра се вредном за изучавање историје језика [105/1]. У лингвистичкој литератури истиче се да овај древни слој лексике, који се одликује разноликим путевима формирања, заслужује пажњу и на плану семантике и на плану творбе [52/89], при чему се наглашава значај изучавања особености народне ботаничке номенклатуре са лингвогеографског аспекта, посебно када се оно врши на широком словенском материјалу, где резултати с успехом могу бити искориштени за словенске лексичке реконструкције, а такође за ближе одређивање дијалекатског рашчлањивања прасловенског језика [50/158].

У упитнику ОЛА називи биљака заступљени су са 38 питања која омогућавају утврђивање најопштијих праваца диференцијације у словенском језичком свету и дају представу о богатству и особености ове лексичке групе у словенским језицима [52/89]. Оглед лингвогеографског изучавања семантике речи *жиго, урађен на материјалу свих словенских језика, показује семан-

¹ Овде и даље, број у угластој заградни указује на број под којим се извор наводи у библиографији; наредни број, одвојен косом цртом, упућује на одговарајући том, односно страницу, а следећи, иза тачке са запетом — на други извор итд.

тичку еволуцију и неке законитости историјског развитка тога назива у словенским језицима [64].

У последњих неколико деценија народна ботаничка номенклатура предмет је дубоких лингвистичких истраживања у низу словенских језика [105/1—2; 52/89], посебно у руском и украјинском, где су називи биљака изучавани и у оквиру тематског приступа лексици на сабраним дијалекатским материјалима, што је лингвистима омогућило да установе скупове мотивационих обележја која се налазе у основи назива растиња, те најчешће принципе и начине номинације тога комплекса реалија. Тиме се добила основа за приказ једног од начина формирања те групе лексике и једног од главних извора дијалекатских лексичких разлика [13/100; 46].

Иако је у науци указано на чињеницу да народна ботаничка терминологија спада у лексичке групе које су најбитније и најпогодније за приказивање лексичких особина и лексичког диференцирања српскохрватског језичког подручја [123], називи биљака још увек су једна у низу неистражених или недовољно проучених лексичких група кад је у питању српскохрватски терен. Лингвистички приступ анализи фитонимије код нас није утврђен², а литература у којој су називи биљака били предмет лингвистичке обраде веома је оскудна. Лексикографска дела која разматрају народну ботаничку номенклатуру — *Југославенски именик биља* Б. Шулека и *Ботанички речник* Д. Симоновића — премда замашног обима, по мишљењу Н. И. Толстоја спадају у низ збирки речи народне терминологије код којих се поставља питање потпуности грађе, географске одређености изворног терена и његове документованости [123/186].

Циљ овога рада је да покаже какав се фонд номинационих јединица употребљава на територији југозападне Бачке за означавање коровских биљака³.

На подручју означеном као терен истраживања, староседелачко становништво које говори српским језиком чине носиоци југозападних бачких говора војвођанског поддијалекта и посавског икавског дијалекта [57]. Већ с

² Ово је истакла Н. Вајс у једном од својих радова у којима се бави народним називима биљака, преузетим из Симоновићевог *Речника*, односно Шулековог *Именика* [21/89]. У томе раду она показује да је међу најплоднијим путевима народне номинације биљака онај у којем се неки део биљке поистовећује с делом тела животиње. У другоме раду, примењујући семичку анализу, овај аутор разматра начин реализације семе „бости“ у фитонимима; при томе оправданост семе тражи у морфологији саме биљке, а за верификацију јој служе ботанички описи биљних врста [22]. Анализирајући, пак, структуру одређеног броја фитонима за које се може установити да су мотивисани народним веровањима, легендама и уопште религијом, уз помоћ ботаничких описа и „лекаруша“ у којима налази информације о својствима биљака, Н. Вајс приказује мотивацију која је довела до стварања фитонима. Поред тога, на основу поређења фитонима различитих европских језика, установљује сличну или једнаку организацију садржаја фитонима, тј. семичко јединство [25].

³ Под коровским биљкама овде подразумевам не само корове у ужем смислу — посебну еколошку групу биљака које расту на њивским површинама, усевима и засадима, углавном као пратиоци гајених биљака — него и корове у ширем смислу. То су све, условно речено, некорисне и штетне биљне врсте које се појављују на антропогеним стаништима и изван обрадивих површина: рудералне биљке (врсте које се срећу претежно на рудералним стаништима — рушевинама, смећлиштима, економским двориштима, запуштеним просторима око људских насеља, поред путева и железничких пруга и сл.), корови природних травњака (ливуда и пашњака), акватични корови (биљке канала, рибњака и других водених басена) и шумски корови [67/40—41].

обзиром на овакву дијалекатску структуру терена, могуће је очекивати појаве лексичке неуједначености и разлика на фонолошком, односно морфолошком плану међу говорима о којима је реч.

Народна ботаничка терминологија, као веома богата, обухвата више класа назива с обзиром на подгрупе означених реалија [91/100]. Већина народних фитонима доста јасно се сврстава у четири основне тематске групе. У прву од њих спадају називи дрвећа — дендроними, у другу називи корова — хербоними⁴, у трећу називи културних биљака, а четврту групу чине називи нижих биљака, међу којима су у народу најпознатији називи гљива — миконими⁵ [105/12]. Истраживање чији су резултати приказани у овом раду, ограничено је на хербониме, јер се претпостављало да та скупина спада у фонд дијалекатске лексике који подлеже забору. Називи за означавање реалија биљнога света део су лексичког фонда којим се сеоско становништво, оријентисано углавном на земљорадњу и сточарство, користи у свакодневном комуницирању. Употребљавајући, међутим, савремена механичка и хемијска средства за сузбијање штетних биљних врста на обрадивим површинама, људи све мање долазе у непосреднији контакт с коровом. Тиме се смањује њихова способност препознавања појединих биљних врста, а речи којима се оне именују губе се из памћења.

Литература која може послужити за експертирање грађе кад су у питању народни називи корова у Војводини готово је занемарљива. Термини из тога домена налазе се спорадично у појединим збиркама речи с територије Војводине [в. нпр. 79]. Комплекснија збирка народних хербонима дата је у раду посвећеном терминологији коровске флоре у Шајкашкој [43]. У штурој етнолошкој литератури која обрађује војвођански терен ретки су радови у којима се налазе и подаци о народним именима биљака [147; 138]; ту, по правилу, изостаје прецизна локализација термина, као и латински називи биљних врста чија се народна имена наводе. Треба овде напоменути да је већину различитих прилога, чланака и студија у етнолошкој литератури као изворе за прикупљање ботаничке лексике својевремено одбацио Д. Симоновић, што због непоузданости такве грађе, што услед немогућности проверавања података или ботаничке идентификације биљака [108/VII]⁶.

Називи биљака који су у овом раду анализирани и наведени у приложеном *Речнику* прикупљени су од информатора на терену. Истраживањем је обухваћено дванаест насеља југозападне Бачке и један контролни пункт у Срему. Сва ова места насељавана, већином или у знатној мери, српски, односно

⁴ Термин *хербоним* изведен је по угледу на термине као што су *фитоним*, *дендроним*; упор. *хербологија* 'наука о коровима' [67/9].

⁵ Термин *миконим* одговара термину *микологическије номен* који употребљава И. В. Сабадош.

⁶ Истраживач народне фитонимије морао би се ослонити искључиво на податке прикупљене на терену и на незамењливу помоћ ботаничара. Од литературе, пак, могу бити корисни радови Ј. Туцакова [124; 125]. Поједини називи самониклих биљака са прецизном ботаничком идентификацијом и локализацијом на војвођанском терену (изван подручја југозападне Бачке) и у неким граничним областима, које је Ј. Туцаков забележио у теренским истраживањима народне медицине, могу да послуже као путоказ за утврђивање лексичке диференцијације у даљим истраживањима ове тематске скупине на територији Војводине.

шокачки староседелачки живаљ. У селу Бођани, где има староседелаца — припадника обеју ових етничких група, анкетом су обухваћени представници и једне и друге.

За потребе истраживања начињен је упитник. Његова израда налагала је претходно упознавање са нивоима класификације, то јест са принципима таксономије биљака, ботаничким и другим својствима коровских биљака, њиховим морфолошким особеностима, а такође с народним веровањима и обичајима везаним за поједине биљке, кроз одабрану литературу из ботанике [117; 134; 144], агрономије [33; 67; 96], народне медицине [124; 125; 129], етнографије [61; 112; 138; 143; 147] и др. На темељу података из литературе састављен је ограничени списак коровских врста⁷ који је послужио као основа за израду упитника. Списком је обухваћен низ врста одабраних по критеријима као што су: раширеност врста, масовност и учесталост њиховог јављања, величина штете коју наносе пољопривреди и отпорност према мерама сузбијања, карактеристична својства биљака, првенствено лековитост / отровност, односно разноврсна употреба појединих врста — њихова примена у људској исхрани, исхрани стоке и пчелињој папи, у народној медицини, код народних обичаја. У упитник сам, пак, настојала да уврстим искључиво оне коровске врсте које би становништву подручја одабраног за истраживање могле бити познате — оне које су, с обзиром на еколошке факторе њихове распрострањености, заступљене у флори југозападне Бачке⁸. Упоредо с израдом упитника текла је припрема илустративног материјала. Његову основу чиниле су колор-фотографије коровских биљака (снимљених у природном амбијенту) и цртежи биљака (на којима су оне представљене у целини, с подземним деловима, такође у боји) из неколико књига које су ми истовремено послужиле за идентификацију латинских назива биљака представљених на фотографијама и цртежима [39; 60; 86; 125; 129; 141; 145]⁹. Као илустративни материјал

⁷ Научне биолошке таксономске категорије, од којих су најважније врста (*species*), род (*genus*), породица (*familia*), ред (*ordo*), разред (*classis*) и одељак (*phylum*), апстрактни су појмови којима се у оквиру хијерархије даје одређени положај. Хијерархија такса (таксономски систем) изражава представу о разграничењу и сродности биљака. У тежњи за нормирањем и могућношћу поређења таксономских нивоа, врста (*species*) заузима кључни положај. Категорија врсте односи се на најниже биљне јединице које се од свих осталих јединица разликују по константним, наследним ознакама. Врста је најзначајнија јединица биолошке таксономије, а од супраспецифичних јединица најважнија је род (*genus*). Род обухвата скупине врста које се јасним цезурама разликују од свих других скупина врста [134/48—50]. Род биљака, међутим, научни је појам који *одсуствује у народу*. Творци нормативних ботаничких терминологија једног језика приликом именовања рода употребавају, у првом реду, најфреквентнији назив најтипичније и познате у народу *врсте* која по ботаничкој класификацији припада роду чији се назив формулише [105/13].

⁸ У вези с овим проблемом од велике помоћи била су ми упутства и примедбе др Боже Пала из Института за биологију Природно-математичког факултета у Новом Саду. И овом приликом др Палу најтоплије захваљујем на помоћи код припреме упитника, као и на ботаничкој идентификацији биљака које сам доносила с терена.

⁹ Латински називи коровских врста, као и родова и фамилија биљака који се наводе у овом раду усклађени су према номенклатури примењеној у *Списку коровских врста Југославије са предлогом јединствених српскохрватских назива* [66]. Латински називи културног биља и дрвећа преузети су из *Пољопривредне енциклопедије* [96] и *Уџбеника ботанике за високе школе* [134].

употребљавала сам и део репрезентативног студентског хербарија који ми је уступљен на Пољопривредном факултету у Новом Саду¹⁰.

Упитник је добио коначан облик након прелиминарних теренских испитивања у којима је анкетирано десетак људи, ратара и чобана у Бачкој Паланци. Том приликом, од 200 коровских врста које су биле обухваћене пробним упитником, идентификоване су 82 врсте. Због таквих резултата број питања у упитнику сведен је на она на која се одговор може поузданије очекивати. Поред врста идентификованих у прелиминарним истраживањима, у упитнику је задржано неколико лековитих биљака, те оних које на неки други начин скрећу на себе пажњу — упадљивом морфолошком структуром, величином, мирисом, бојом¹¹.

У сваком од места обухваћених истраживањем називе за биљке прикупила сам најмање од четири информатора¹². Поред цртежа и фотографија биљних врста заступљених у упитнику, многи заинтересовани информатори прегледали су илустративни материјал пробног упитника. Осим тога, да бих забележила што више назива из истраживане тематске скупине, од сваког информатора на крају разговора тражила сам да наведе њему знана имена коровских биљака, уколико такве нису биле обухваћене упитником. Малобројни називи биљака или њихових делова, добијени овим путем, укључени су у корпус назива који се у овом раду анализирају и унесени су у *Речник*¹³. Када је грађа сакупљена и називи исписани на картице, те узбучени за потребе израде речника, уследио је поновни излазак на терен. Овога пута тражено је од информатора да кажу коју биљку или њен део називају одређеним именом. На таква питања људи су одговарали опширније и углавном спонтано. Описивали су изглед и особине биљке, говорили о проблемима које им задаје у усевима и о путевима борбе против ње, или, пак, о томе у какве сврхе и на који начин биљку употребљавају, као и због чега је називају именом које су навели. Овај материјал, забележен у целости уз помоћ магнетопона, пренесен је на картице у виду дијалекатских текстова уз одговарајуће називе, а затим у *Речнику* дат као контекст готово уз сваку одредницу.

Поред задатака да се сачини речних сабраних хербонима и израде лингвистичке карте, у овом раду постављен је и задатак да се семантички анализира прикупљена грађа. Могућности анализе семантике чланова тематских

¹⁰ Свој хербаријум уступила ми је и дпл. биолог Лидија Дамјановић из Бачке Паланке. Ове збирке накнадно сам допунила биљкама које сам, током истраживања на терену, сакупила сама или уз помоћ информатора и које су идентификоване у Институту за биологију новосадског ПМФ-а.

¹¹ У науци је изнето мишљење да фактор погодности биљке за задовољење људских потреба није без важности за карактер народне номинације биљака; истакнуто је такође да постоје случајеви из којих се закључује како своје називе у народу не морају имати све биљке, већ да се именују оне које из неког разлога привлаче пажњу људи [51/324].

¹² Иако сам на већину питања добила одговоре у свим испитиваним пунктовима, постоје и она на која је одговорено само у по једном месту. Разлози због којих су одговори изостајали двојачке су природе. Понекад је било посредни непознавање неких биљака у појединим насељима. Већином, међутим, упркос томе што су биљке описивали до појединости и тврдили како су им врло добро познате, људи их нису именовали.

¹³ Латински називи коровских биљака које нису биле обухваћене упитником, у приложеном Регистру латинских назива обележени су звездicom.

група и посебно семантичке структуре назива биљака разматрао је у својим радовима низ аутора. Стога ће овде најпре бити указано на неке аспекте проблема анализе семантике фитонима изложене у литератури.

Значајним за изучавање дијалекатске лексике уопште показали су се радови Н. И. Толстоја у којима је предложено схватање речи као јединства лексеме, звуковне стране речи и семеме, њенога садржаја посматраног као збир сема, те разрађена методологија описа конкретних микропоља [119; 120]. У својим радовима, међутим, овај аутор истиче да предложени начин анализе није подједнако ефикасан за разне категорије лексике. Он може бити успешно примењен у тој сфери где је систем семема аутономнији по односу према систему реалема. У сфери конкретне лексике, пак, где је семантички систем подударнији са системом реалема, а везе и односи језичких јединица условљени блискошћу њима означених реалија, указани начин не оправдава се у пуној мери [119/38—39]. Делећи семеме на разложиве и неразложиве на низ семантичких диференцијалних обележја, Толстој подвлачи да семеме типа 'бреза', 'липа', 'мак', 'пелин' и сл. треба сматрати неразложивим, односно онима које се састоје из једне семе. У том смислу оне се јављају као немаркиране, неспособне да улазе у опозиције с другим семемама [121/346; 362—364]. При изучавању народних назива биљака, по Толстоју, у основу плана садржаја ставља се ботаничка класификација [120/26]. Да једне лексичке јединице допуштају исцрпно разлагање њихових значења на елементарна семантичка обележја, док се друге таквом разлагању супротстављају, истиче и Д. Н. Шмелов [148]. Овај аутор подсећа да се речи, међу којима и неке од јединица „конкретне“ лексике, обједињују у лексичко-семантичке микросистеме услед самерљивости њихових значења на основи супротстављености по семантичким обележјима. Насупрот томе, обједињење речи као што су фитоними или зооними произилази, по правилу, на основи постојања само заједничког обележја, семантичке теме („биљка“, „животиња“) у њиховим значењима. Значења многих лексичких јединица код којих је у првом плану денотативна функција засићена су, наиме, индивидуалним, „предметним“ обележјима која у принципу нису међусобно упоредива. Различита обележја појединих врста дрвећа, наглашава Шмелов, у суштини се не могу представити као конструктивна обележја значења одговарајућих дендронима. Ни једно од њих не треба интерпретирати као разликовно семантичко обележје, будући да се значења таквих речи опирају не на узајамно супротстављање по појединим обележјима, већ на њихову укупност као одраз конкретних својстава означених реалија [148/148—155]. Одређење лексичког значења речи ипак не треба замењивати описом реалије, изричит је Шмелов [148/17]. Он даје и примере из којих се види да истицање обележја означених предмета у склопу лексикографске дефиниције неких јединица конкретне лексике оставља места произвољности лексикографа или, пак, претвара лингвиста у енциклопедиста. Шмелов, наиме, налази да су у дефиницијама уз називе дрвећа у *Речнику савременог руског књижевног језика* у различитим комбинацијама одражене ознаке као што су: боја коре, форма листа, висина, густина круне, покретљивост лишћа, област распрострањења и сл. Неподударност обележја Шмелов запажа и у тумачењу речи које означавају животиње, птице итд. [148/243]. Руски семантичар Апресјан такође налази да значења многих речи, међу којима су на

првом месту називи врста животиња, инсеката, биљака, не могу бити потпуно и исцрпно описана у терминима елементарних обележја. Зато препоручује да се приликом тумачења таквих речи у лингвистичким речницима, независно од тога да ли се додају енциклопедијска појашњења или не, обавезно користе слике — *ostensible definitions, definitions demonstratives* [3/71].

Неки истраживачи сматрају да имена различитих врста минерала, биљака, животиња и сл. не дају материјала за семантичку анализу, те да би дефиниције таквих речи у лингвистичким речницима требало ограничити само на истицање семантичке теме, тј. на означавање припадности именованих предмета некој класи реалија. Шмелев, међутим, мисли да би било нецелисходно одустати од лингвистичке анализе тематских обједињења речи, од покушаја да се у њима пронађу општи семантички елементи. За лингвистику, примећује овај аутор, није без значаја каква се обележја предмета одражавају у појединим називима, односно карактеришу чланове ове или оне тематске групе [148/13—14, 242]. Једна од предности тематског приступа изучавању лексике народних говора, како истичу лингвисти, јесте управо то што анализа ограниченог круга номинационих знакова, обједињених истом денотативном функцијом, дозвољава да се прегледније одреде својства реалија која су постала основ њиховог именовања [13/100; 91/12—13]. Такво својство означене реалије, названо од стране истраживача мотивационим обележјем односно мотивемом, денотатом, унутрашњом формом назива или обележјем номинације, представља компоненту лексичког значења [28/242; 34/17; 69/13—14; 91/25—26, 120]¹⁴. Изучавање лексичке мотивисаности у оквиру тематских група открива једну од важних врста системских односа у лексци — структурно-семантичке, мотивационе везе међу речима, као допуну оним везама које представљају одраз ванјезичких односа, тј. међусобних односа означених предмета [13/101; 91/121—122]. Мотивационе везе заснивају се на одразу у изведеници мотивационог обележја као једне од минималних компоненти изведеног лексичког значења и семантике изведенице у целини [91/122]. Откривање мотивисаности као деривационе везе између изведеног и исходног значења речи омогућава да се установе асоцијативна или репрезентативна обележја речи у њеном основном значењу — она обележја која имају лингвистички значај захваљујући деривационим могућностима речи, која представљају основу за семантичку транспозицију и актуелизују се у преносној употреби речи, а чија се семантичка релевантност одређује датим преносом [148/233, 277]. На плану постављања конкретних задатака у оквиру анализе тематске групе лексике лингвисти подвлаче неопходност установљења мотивационих обележја у називима са живом, јасном унутрашњом формом, а затим и општих тенденција номинације, принципа и начина номинације одговарајуће групе реалија у испитиваним говорима [13/100; 91/88—89]¹⁵.

¹⁴ Разматрање унутрашње форме у улози елемента семантичке структуре лексичких јединица већина лингвиста оправдава само у случају њеног осмишљавања на синхроно-описном плану. За одређење унутрашње форме као *синхроне компоненте семантике речи* неопходним условом сматра се разграничење појмова унутрашње форме и етимологије језичких јединица [28/237].

¹⁵ Под принципом номинације схвата се семантичка категорија, фиксирана у свести носилаца језика, која подразумева избор обележја реалија које подлежу именовању, а формира се на основу уопштавања мотивационих обележја од стране говорног колектива и служи као база за

Ти истраживачки задаци определили су начин анализе који је примењен и у овом раду. Да би се, наиме, приказала денотативна основа прикупљених ботаничких назива и утврдили принципи номинације коровских биљака у говорима југозападне Бачке, приступило се анализи унутрашњих форми назива, то јест одређивању основâ номинације корова¹⁶. Семантичкој анализи подвргнуте су номинационе јединице јасне, живе мотивације, тј. називи чију унутрашњу форму, по правилу, препознају носиоци испитиваних говора. Номинационе јединице чија је унутрашња форма са синхроног становишта нејасна не разматрају се [91/53]. Немотивисаним јединицама сматрају се општи називи из ове тематске групе као што су *трава*, *цвеће*, затим наслеђени ботанички називи код којих је мотивацију могуће објаснити једино на историјско-етимолошком плану¹⁷, позајмљени фитоними чијих су унутрашњих форми несвесни носиоци говора ако не владају језиком — извором позајмљенице, те поједини домаћи називи са заборављеном унутрашњом формом¹⁸ [91/156—157, 165]. У одељку *Семантичка анализа* хербонимијска грађа подељена је према начину мотивисаности номинационих јединица у две класе. Прву од њих чине називи који су мотивисани директно, по ознакама биљака (они у којима је та ознака непосредно одражена). У другу класу сврстани су називи који су мотивисани индиректно, тј. засновани на ознакама које су издвојене поређењем биљака или биљних делова с другим реалијама или појавама, или су, пак, утемељени на различитим веровањима везаним за биљке. Ознака (или тобожња ознака) биљке одражена је у називима из ове класе посредно, захваљујући употреби познатих форми за изражавање новог садржаја путем њиховог преосмишљавања или реорганизације [13/99; 140/254; 35/84]. У резултату овакве класификације грађе у другој класи нашли су се називи са семантичком, односно семантичко-конструктивном мотивисаношћу, називи који откривају односе мотивационог карактера међу речима или лексичко-семантичким варијантама, међу основним и изведеним речима које су чланови различитих тематских и терминолошких група. У оквиру сваке од класа

нова именована, то јест доводи до тога да се приликом стварања нових номинационих јединица те тематске групе одабирају слична обележја реалија као основа њихове номинације [13/99; 91/92]. Под начинима номинације схватају се начини стварања различитих врста назива — семантичких и афиксалних деривата, сложених, ращчлањених и позајмљених номинационих јединица [91/35—36]. Разноликост начина и принципа номинације јесте један од главних извора дијалекатских лексичких разлика и узрок образовања различитих лексичких ареала [91/188].

¹⁶ Приликом утврђивања основа номинације ослањала сам се у првом реду на објашњења настанка појединих назива која сам забележила код информатора, а затим и на различите податке о биљкама преузете из литературе [39; 86; 96; 128; 129; 134; 144; 145].

¹⁷ Наслеђени, прасловенски називи флоре у испитиваним говорима функционисау, по правилу, са непровидном мотивацијом, тачније, са затамњеним етимологом; изузетак представљају називи *горушица* и *буника* који, упркос дубокој старини, чувају јасноћу унутрашње форме.

¹⁸ Незнатан је број назива који су настали на испитиваном терену, а чију везу с именованим биљкама информатори не могу да објасне. Процес заборављања мотивације, „демотивацију“ речи лингвисти објашњавају тиме што мотивисаност обично није важна да би реч испуњавала своју номинациону и комуникативну функцију (немотивисане речи је не испуњавају лошије од мотивисаних). Тако се јасноћа унутрашње форме временом губи у резултату честог репродуковања мотивисаних јединица од стране неког колектива људи, па није реткост да се чак и деривати типа метафоричких назива почињу доживљавати не као пренесени називи, већ као обичне номинационе јединице [91/156—157].

ботанички називи разврстани су према обележјима мотивације у неколико семантичких група. Међу директно мотивисаним хербонимима посебне групе чине називи настали на основу мириса биљке, њенога укуса, боје, величине итд. Индиректно мотивисани називи груписани су с обзиром на ону ознаку која, у функцији карике између биљке и друге реалије, представља основу номинације биљке. Мотивационо обележје које указује на асоцијативну везу *биљка ~ друга реалија*, базирану на некој од њихових заједничких ознака, назива се у овом раду *ознака асоцијативно повезаних реалија*¹⁹; другим речима, основом именовања биљке сматра се њена *ознака издвојена поређењем* (она по којој биљка подсећа на другу реалију или појаву). У другим случајевима асоцијативне повезаности основом номинације биљке сматра се *веровање у неку од њених ознака*. Да би било уочљивије с којим лексичким јединицама, односно с јединицама којих тематских и термилолошких група ступају у мотивационе везе анализирана ботаничка имена, она су у оквиру појединих семантичких група сврстана у подгрупе с обзиром на типове реалија с којима именоване биљке и делове биљака повезује сличност одражена њиховим именима.

Под називима с једним мотивационим обележјем подразумевају се номинационе јединице у чијој основи лежи једна ознака биљке или дела биљке, а под оним с више обележја мотивације називи засновани на неколиким ознакама именоване реалије. Више од једног обележја имају, по правилу, називи-синтагме, код којих је детерминатив најчешће мотивисан једном, а основна реч другом ознаком биљке; синтагматски називи могу, међутим, бити и семантички „сажети“, односно могу имати у основи само једну мотивему²⁰. Називи који одражавају комплексе обележја чланови су више семантичких група²¹.

У посебном одељку овога рада приказани су начини номинације коровских биљака у испитиваним говорима. Номинационе јединице класификоване су као различите врсте назива: семантички и афиксални деривати, конверзиви, сложенице, синтагме, реченице у номинационој функцији и позајмљенице. Изведене, сложене и рашчлањене номинационе јединице разматрају се као структурни типови назива, при чему се истичу фреквентни модели. У оквиру анализе афиксалних изведеница даје се репертоар афикса и наглашава њихова различита продуктивност, као и варијантност у употреби појединих форманта. На основу количинског односа између различитих врста назива указује

¹⁹ Код асоцијација представа о реалијама и појавама, представа о новој реалији изазива у сећању представу, слику друге, од раније познате реалије за коју постоји назив; поређећи реалије, номинатор издваја њихово заједничко обележје које служи као основа номинације нове реалије [91/26].

²⁰ На то указује Д. Н. Шмелев када пореди сложене фитониме типа *медвеђе ухо*, *медвеђи корен*, *вучје јагоде*: јасно је да је назив *медвеђе ухо* сажетији, збијенији него *медвеђи корен* који је, са своје стране, мање „делњив“, семантички „рашчлањив“ од назива *вучје јагоде* који у свој састав укључује и ознаку рода [148/264].

²¹ У приложеном *Регистру латинских назива*, где су уз научна имена биљних врста дата, по фреквенцији појављивања у говорима, сва забележена народна имена, уз сваки мотивисани назив врсте или дела биљке одговарајућом бројном ознаком упућује се на семантичку (под)групу или (под)групе у којима је тај назив обрађен приликом семантичке анализе. Број ознака уз назив одговара броју мотивационих обележја у његовој основи. Уз називе који се не уклапају у формиране семантичке групе или, пак, имају недовољно јасну унутрашњу форму, упућује се на бројеве напомена у којима се они разматрају.

се на различиту продуктивност одговарајућих начина номинације корова на испитиваном подручју.

Речник који је приложен овом раду састоји се од преко 200 речничких и око 150 упутничких одредница. У оквиру обраде речничке одреднице наведени су сви синоними одговарајућег назива. Фонетске и морфолошке варијанте једног назива окупљене су под истом одредницом, оном која представља најфреквентнији лик или, ако је у питању хербоним страног порекла, лик који је најближи оригиналном називу. Различите реализације категорије броја обједињене су под сингуларском формом, а сви синтагматски називи под управном речју синтагме. Сваки фонетски и творбени лик или синтагматски назив налази се у речнику и на месту које му одговара по азбучном реду. За биљне називе страног порекла који представљају непосредне позајмљенице дат је као стимолошки податак назив из изворног језика. Уз сваки од назива биљке или дела биљке наведен је најпре број пункта из којег потиче дијалекатски текст који је уз одредницу дат као контекст, а затим, у загради и сви остали пунктови у којима је тај назив забележен.

На неколико лингвистичких карата приказани су називи на основу којих се формирају мање или више јасни ареали на испитиваном подручју. Поступак при картографисању био је такав да су различити фонетски ликови истога назива представљени на картама истим знаком, па овде треба напоменути да неки фонетизми образују јасне ареале; тако нпр. код придева који је чест у саставу синтагматских назива корова форма *дивији* везана је за пунктове 3, 6—12, а облик *див.њи* јавља се у пунктовима 1, 2, 4, 5 и 13 (в. карту 1). Називи биљака у легендама сврстани су на основу учесталости појављивања у говорима. Код картографисања података одразила се и употреба више назива за исту биљку у једноме месту. Различити називи једне исте биљке срећу се, по правилу, напоредо код свих информатора у истом пункту, с изузетком места Бођани где два знака уз ознаку пункта значе најчешће то да један назив употребљава српско, а други шокачко становништво тога насеља. Цртица уз ознаку неког пункта значи да у том пункту није забележен назив за биљку чији се називи картографишу.

II. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

1. НЕПОСРЕДНО МОТИВИСАНИ НАЗИВИ

1.1. Мирис. Коров 'Bifora radians M.B.' спада у биљне врсте које привлаче пажњу људи својим непријатним мирисом. То карактеристично обележје биљке легло је у основу њене номинације у свим испитиваним пунктовима: најчешће се назива *смрђуша* (1C²², 3, 7, 8, 10, 11), затим *смрдуша* (1Ш, 2, 4, 5) и *смрђива трава* (6, 9, 12, 13). У једном од пунктова именованом *смрдуша* (2) означава се и 'Conium maculatum L.'. Ароматична, пак, 'Mentha aquatica L.' у говорима шокачког становништва носи назив *миришавка* (1Ш, 2, 4, 5).

1.2. Укус. Укусом биљке мотивисани су називи неколико коровских врста, првенствено оних које се могу употребљавати у људској исхрани или, пак, оних које радо пасе стока. Међу таквим врстама кисело је укуса 'Oxalis stricta L.' која носи назив *кисељак* (1, 2, 4, 5); у једном од пунктова назив *кисељак* (13) односи се на врсту 'Rumex acetosa L.', док се њој сродна врста 'Rumex obtusifolius L.' у двама местима именује синтагмом *кдњски кисељак* (5, 13). Назив *слатковина* (2, 4, 5) за 'Bilderdykia convolvulus (L.) Dum.', 'Convolvulus arvensis L.' и 'Calystegia sepium (L.) R.Br.' указује на сладак укус биљке. Таквог је укуса и *слатка трава* (7) 'Panicum crus-galli L.'.

Укус биљке основа је номинације појединих врста које су отровне или непогодне за исхрану. На љутину врсте 'Ranunculus acer L.' указује њено име *љутин* (2, 8, 9, 11—13), а на горчину корова 'Roripa silvestris (L.) Bess.' његов назив *гдрчка* (9); на истом обележју заснива се и један од назива за 'Anthemis arvensis L.' који гласи *гдрчин* (5).

1.3. Боја. За један број хербонима као мотивациона база послужила је боја биљке или неког дела биљке.

Зелена боја у основи је номинације биљака које се употребљавају за јело док су младе, зелене. Називом *зеље* означавају се врсте 'Atriplex patula L.' (1—13), 'Chenopodium album L.' и 'Chenopodium polyspermum L.' (1C, 3, 6—13). У говорима шокачког живља лексема *зеље* јавља се и као део синтагматских назива биљних врста. Такви називи у пуној мери одражавају тежњу номинатора ка прецизној идентификацији реалije. Детерминативом синтагме, наиме, постиже се детаљизовано означавање, односно семантичка диференцијација. За именовање врсте светлог, беличастог, брашњавог стабла и листова 'Chenopo-

²² Тамо где постоји разлика између назива који за означавање неке биљке употребљава српско становништво и назива којим исту биљку означава шокачки живаљ у Бођанима, иза бројчане ознаке пункта унела сам слово С (= Срби), односно Ш (= Шокици).

dium album L.' употребљава се, тако, синтагма *бело зѐље* (1Ш) / *било зѐље* (2, 4, 5), док сложени назив *црно зѐље* (1Ш, 2, 4, 5) означава врсту тамнијих, сивкастозелених листова 'Amaranthus retroflexus L.'. Назив *црвено зѐље* (1Ш, 2, 4, 5) означава врсту црвенкастог стабла 'Chenopodium polyspernum L.'.

Белом бојом цветова биљке мотивисани су називи за 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' *бѐла трава* (6—11), *бѐлуша* (6); у појединим местима синтагмом *бѐла трава* (6, 10) / *била трава* (4) означава се и 'Galinsoga parviflora Cav.'. На белину цветова биљке указује и име врсте 'Leucanthemum vulgare Lam.' *бѐла рада* (1С, 3, 6—12). Коров плавих цветова 'Centaurea cyanus L.' у неким од пунктова именује се синтагмом *плава трава* (6, 9), а врста са жутиим цветовима 'Ranunculus acris L.' у једном месту носи назив *жутиуља* (9). Синтагма *црни чичак* (1Ш, 2) име је за биљку црнога плода 'Bidens tripartitus L.'. Сложени назив *црвена дѐтелина* (3, 6—13) / *црвена дѐтелина* (3, 7, 8, 10, 11) употребљава се за означавање врсте црвених цветова 'Trifolium pratense L.'.

1.4. Величина. Величина неког дела биљке основа је номинације појединих корова чији се делови, по неким обележјима слични деловима других биљака, разликују од њих по величини. Хербоними мотивисани овим обележјем структурно су синтагме; при том, основна реч синтагме увек је назив друге биљке, пренесен по сличности, а детерминатив — атрибут који изражава величину — у функцији је идентификације врсте.

Коров крупних цвасти 'Anthemis arvensis L.' који се назива *крупна камила*, *крупна камилица* (7, 9, 11—13) или *крупна тиграца* (1Ш, 2, 5) ваља разликовати од лековите *камиле* (*камилице*, *тигрице*), врсте 'Matricaria chamomilla L.' ситнијих цветних главица. Цењени народни лек, врсту ситног плода 'Agrimonia eupatoria L.' под називом *ситни чичак* (1, 2, 4, 5, 9, 13) треба разликовати од крупноцветног *чичка*, корова 'Arctium lappa L.'.

1.5. Структура. У погледу морфолошке структуре уочљиво обележје појединих коровских биљака је њихова трновитост. То обележје на прозиран начин изражавају синтагматски називи биљака који у своме основном делу садрже лексеме *трн*, *трње*; тако *зѐчији трн* (3, 6, 9—12) и *зѐчије трње* (13) означавају трновиту врсту 'Ononis spinosa L.', док се трновити коров 'Onopordion asanthium L.' именује синтагмом *магарѐђији трн* (3).

Због карактеристичне структуре биљна врста тврде влаи 'Lolium perenne L.' назива се *тврда трава* (1, 4, 6, 7, 10, 12) или *тврдац* (13). Коров оштрих рубова листова 'Carex pseudocyperus L.' носи назив *диштрик* (5), док је лепљива биљка 'Galium aparine L.' у једном од пунктова позната под називом *лепљива трава* (13).

1.6. Врста неког дела биљке. Коров 'Rubus caesius L.' добио је називе по врсти једног од својих делова. Како је плод овога корова збирна коштуница која се на испитиваном терену назива *јагода*, то је коровска биљка која рађа јагоде понела називе *дивије јагоде* (3, 6—12) / *дивље јагоде* (1, 2, 4, 5, 13) и *јагодњак* (1—6, 8—10, 12, 13).

1.7. Место раста. Хербоними настали на основу места на којем коров расте такву мотивацију изражавају или основном речи, попут назива *локвањ* (1—13) за биљне врсте 'Nymphaea alba L.' и 'Nuphar luteum (L.) Smith.' које расту

у локвама и другим стајаћим водама, или детерминативом синтагме, као у називима *ливадско сѐно* (8, 11, 12), *лединско сѐно* (3, 5) којима се именује ливадски коров '*Lolium perenne* L.', или, пак, првим чланом сложенице, као у имену *ладдлеж* (7—9, 11, 12) / *ладолеж* (4, 13) за биљку '*Calystegia sepium* (L.) R.Br.' која ниче на сеновитим, хладовитим местима.

1.8. Начин раста. Коров '*Calystegia sepium* (L.) R.Br.' одликује се не само специфичним местом раста, већ и посебним начином раста: биљка расте лежећи (пружајући се по земљи или ослањајући се на какву подлогу). На ту особину биљке скреће пажњу други члан њеног сложеног назива *ладдлеж* (7—9, 11, 12) / *ладолеж* (4, 13). Назив *пџанац* (1—4, 6—12) / *пџонац* (8—10, 12, 13) за исти коров указује, пак, на то да се биљка пење (обавијајући се око других биљака или предмета својом танком, полегљивом стабљиком). И друге биљке које тако расту називају се најчешће истим именом; '*Convolvulus arvensis* L.': *пџанац* (1—4, 6—12) / *пџонац* (8—10, 12, 13). '*Bilderdykia convolvulus* (L.) Dum.': *пџанац* (1, 3, 6—12) / *пџонац* (8—10, 12, 13).

1.9. Време јављања (ницања/цветања). Коровске врсте рода '*Petasites Gaertn.*' спадају у прве пролетње биљке. Већ у марту из поданака ничу стабљике на којима се још пре листања појаве цвасти. Ове биљне врсте раног ницања и цветања, '*Petasites hybridus* (L.) Sch.' и '*Petasites albus* (L.) Gaertn.' зову се *млаћ* (2, 4) или *млаћа* (1—3, 9). Касно с пролећа, у мају или у јуну, процвета '*Anagallis arvensis* L.'. Овај весник лета у пуном је цвету уочи Видовдана, те му се и име везује за први летњи празник. Биљка се најчешће назива *видџвска трава* (1С, 3, 6—12), а понегде и *видџвица* (12, 13), *видџвица* (8) или *видџвка* (11)²³.

1.10. Крмна погодност. Поједини хербоними означавају биљку као омиљену или прикладну у исхрани неке животиње. Тако је *магарећа боца* (2), *магарећа бџда* (4) или *магарећији грн* (3) груби, трновити '*Onopordon asanthium* L.' који многе животиње избегавају, док ће магарац увек радо одгристи бодљикаву цваст²⁴. Коров '*Cichorium intybus* L.', горког укуса и веома чврстог, разгранатог стабла, пасе само коњ. Зато ову биљку у неким местима зову *кџњогрџ* (1, 5).

1.11. Дејство. Називи мотивисани овим обележјем засновани су било на физичком дејству биљке (дејству приликом додира), било на њеном физиолошком дејству (утицају изазваном уношењем биљке у организам путем исхране), при чему назив казује или о утицају биљке на органе за варење или, пак, о њеном утицају на нервни систем.

1.11.1. Да корови рода '*Urtica* L.' у додиру с кожом изазивају осећај топлине, паљења, сведочи низ њихових назива образованих од глагола *жарити*, *жећи*, *жагриги*: '*Urtica urens* L.' назива се *жара* (1С, 9, 12), *жаруља* (1С, 9), *жџрица* (12), а називима *жџџење* (7, 11), *жџџа* (6) / *жџџа* (8), *жџџара* (6),

²³ Цветање о празнику основа је мотивације фитонима различитих језика; о честом народном везивању времена цветања биљке (ређе зрења плода) уз црквене датуме — празник неког свеца или друге светковине (Божјић, Ускрс) који падају у истоме месецу или годишњем добу в. 25/254.

²⁴ Због склоности ове животиње да се храни чкаљем, што је на испитиваном подручју најчешћи назив за биљку '*Onopordon asanthium* L.', постоји на том терену пословица која гласи: „Лигши, мџгарче, док чкаљ не нарасте“ (8). А разозналом човеку се каже: „Штџ си зџно, кџ мџгарац на чкаљеве!“ (11).

жџежика (10) и, у говорима шокачког становништва, *жџгра* (1Ш, 2, 4, 5) имењује се, поред врсте '*Urtica urens* L.' и врста '*Urtica dioica* L.'.

Бодљиви корови најчешће се зову *бџа*: '*Xanthium spinosum* L.' (1, 2, 4, 5, 8), '*Cirsium arvense* (L.) Scop.' (1, 2), '*Onopordon acanthium* L.' (1, 5); последња биљна врста именује се и синтагмама *магарџа бџа* (2) и *магарџа бџа* (4).

1.11.2. Неке биљне врсте из породице '*Brassicaceae*' садрже течност која, кад се биљка жваће, дражи, гуши и пече, а на слuzници и кожи проузрокује осећај топлине и пликове. У такве биљке спада '*Sinapis arvensis* L.'; због осећаја паљења, горења који изазива у пробавним органима овај коров се назива *горушица* (1—3, 5—13).

1.11.3. Врста '*Hyosciamus niger* L.', која узрокује халуцинантна стања, на подручју југозападне Бачке позната је под називом *бџника* (1—13)²⁵.

1.12. **Динамика.** Посебну семантичку групу чине називи мотивисани покретљивошћу биљке — хербоними формирани од глагола *крпиги се* 'лепити се, хватати се, приањати', *котрљати се*, *зевати*, *квакати*, као и такав назив-синтагма у чијем је саставу придев *жив* који указује на динамику својствену означеној биљци.

Класићи врсте '*Setaria verticillata* (L.) P.B.' снабдевени су чекињастим бодљикама чији су зубићи окренути надоле; услед тога клас биљке се лепи, приања за одело, за длаку и руно, а та особина биљке постала је основа њене номинације у већини испитиваних пунктова: најчешћи њен назив је *крпигуз* (1, 3, 6—13). Исим именом, *крпигуз* (1, 2, 4, 5) или називом *крпељ* (1Ш, 2, 4, 5), понегде још и називом *крпач* (1Ш, 2) или *крпуља* (9) означава се коров '*Galium aparine* L.' који се такође хвата, лепи за човека и животиње, за предмете и друге биљке помоћу кукасто савијених чекињастих длака којима је обрастао.

Када се полукугласти грм слабога корена '*Eryngium campestre* L.' у јесен осуши, он се под налетом ветра премеће, котрља; зато је назван *котрљан* (1—10, 12, 13).

Ако се цвет биљке '*Linaria vulgaris* Mill.' постранце притисне, његове латике се размичу, отварају; отпуштене се, пак, склапају, затварају. У дечјој игри овај цвет „зева“ — па се биљка зове *дивија зевалица* (6—12) / *дивља зевалица* (1, 13), *дивије зевало* (3, 6—12), *зівалица* (2) — или „кваче“, па се биљка назива *дивљи квак* (5).

Ако се закачи и откине клас биљке '*Hordeum murinum* L.', он ће се својим дугачким, крутим осјем опирати о подлогу и покретати се, миголити, завлачити се у одело, у рукаве и ногавице и мицати се при сваком покрету тела. Због покретљивости класа овај коров назива се *жџва трава* (4).

1.13. **Одсуство неке особине.** У називима-синтагмама које означавају коровске биљке, реч која се одређује често је назив културне или општепознате дивље биљке — било да до такве подударности долази захваљујући истој основи номинације биљака, било да је назив пренесен по сличности двеју биљака. Детерминатив у саставу таквих хербонима-синтагми најчешће је придев

²⁵ И овде се за човека који говори бесмислице каже: „*Као да се напигу бџнике*“ (10).

дивији / *дивљи*, но неретко ту функцију има придев који је образован од назива животиње и који означава непогодност биљке за људску употребу, односно указује на одсуство квалитета који има биљка чији је назив фиксиран у основном делу синтагме²⁶.

Коров *Rumex obtusifolius L.*, назван *кдњски кисељак* (5, 13), није за јело; листови му, наиме, по укусу далеко заостају за *кисељаком* *Rumex acetosa L.* или *Oxalis stricta L.* Корови који наликују биљној врсти *Ocimum basilicum L.*, али немају вредност и многоструку примену у исхрани, народној медицини, народним обичајима и религијским обредима као *босиљак*, називају се *кдњски бдсиљак* *Salvia pratensis L.* (7, 10, 11), *Stachys recta L.* (9—13). Нелековита врста *Anthemis arvensis L.* налик на *камиллицу* *Matricaria chamomilla L.* означава се синтагмама *кдњска камиллица* (1С, 6—13), *кдњска камилла* (6—13), *кдњска гџагрица* (1Ш, 2, 5); у једном од пунктова, паралелно са семантички еквивалентним синтагмама, биљка се именује и простим, једнолексемним називом *кдњара* (12).

Овој семантичкој групи припадају и имена за врсте рода *Lamium L.* које изгледом подсећају на *коприву* *Urtica L.*, али не жаре, не пале као врсте тог рода; то су *мртва коприва* *Lamium album L.* (1С, 3, 6—13), *Lamium purpureum L.* (13) и *мртва ждгра* *Lamium album L.* (1Ш, 2, 4, 5), *Lamium purpureum L.* (2, 4, 5)²⁷.

1.14. Време употребе. На подручју југозападне Бачке народни је обичај да се о летњим црквеним празницима бере биље, које се потом носи у кућу, у цркву, а најчешће се плете у венце и качи на куће — обично на спољни зид, окренут улици. О Петровдану се то чини с биљком названом *петровско цвеће* (1С, 3, 6—13) *Achillea millefolium L.*, а о Ивањдану с биљком која се зове *ивањско цвеће* (1, 3, 6—13) / *ивањско цвиће* (2, 4, 5) *Galium verum L.*²⁸.

1.15. Начин употребе. Назив коровске врсте *Hordeum murinum L.* који гласи *погнио прасе* (1С, 3, 6—12) потиче од начина на који се деца играју класом ове биљке: покрећу га трљањем међу длановима, а игру прате речима

²⁶ Овај вид номинације биљака, карактеристичан још за прасловенски језик, чест је у народним говорима низа словенских језика: придеви образовани од назива животиње губе сопствену семантику и у ботаничким називима имају значење 'дивљи', 'који није прави', 'нејестив или лошег укуса' и сл., а често су заменииви синонимима *дивљи*, *шумски*, *пољски*. Такве називе биљака треба разликовати од назива-синтагми насталих у резултату метафоричког преноса на основу сличности биљке или њеног дела с делом тела животиње, или од оних који означавају јестиво биље — омиљену храну неке животиње [105/25—26; 50/151].

²⁷ Назив *разлићје* (3) / *разлићше* (1, 2) / *разлиће* (4, 5), који је житни коров *Centaurea cyanus L.* понео захваљујући тој својој особини да се разликује од околног растиња због интензивно плаве боје цвета, не уклапа се ни у једну семантичку групу хербонима насталих на основу особина означене биљке.

²⁸ Овај народни обичај описује Вук Караџић у *Живогу и обичајима народа српског*: „На неким мјестима (као у Сријему) уочи Ивања дне беру дјевојке ивањско цвиће те вију вијенце и међу испред куће по стреси или плоту“ [61/294]. У *Српском народном календару* помиње се народно веровање по којем биље и траве о празнику свеца имају појачана лековита својства, те се зато лековито биље бере и плету се од њега венци, који се чувају у кући као лек против разних болести [2/117]. У Војводини је Ј. Туцаковић од старих људи слушао да назив *петровско цвеће* за *Achillea millefolium L.* потиче од Петровдана, јер је ту биљку најбоље брати на тај дан када је, како се мисли, најлековитија [125/141].

— гйц, гйц, попино прѣсе! Исти коров негде носи још и назив *гйцуља* (7, 10, 11), изведен од ономапојејске речи којом деца у игри „вабе“ клас.

1.16. Сврха употребе (намена / функција). 1.16.1. Неки називи корова за-
снимају се на употреби означене биљне врсте у народној медицини за лечење
одређених болести. Тако се врста '*Agrimonia eupatoria L.*', која се употребљава
за заустављање крварења и постепивање зарастања рана, назива *рдњеникова*
трава (3, 6). '*Cichorium intybus L.*' који се употребљава за лечење кашља назван
је *трава от кашља* (4) или *кашљара* (9)²⁹.

1.16.2. Неколико назива коровских биљака темељи се на употреби неке
биљне врсте за исхрану стоке, односно за прехрану појединих врста домаћих
животиња. Као сточна храна, крмиво уопште, у неким местима употребљава
се ливадски коров '*Lolium perenne L.*' назван *ливадско сѐно* (8, 11, 12) или *лѐ-*
динско сѐно (3, 5). За означавање врсте '*Trifolium pratense L.*' која служи за
исхрану крава, у неким од пунктова паралелно се употребљава сложени назив
крѣвска дѣгелна и њему семантички еквивалентан једнолексемни назив *крѣ-*
вара (9, 12, 13); у неким другим местима иста биљка назива се *крѣварица* (4,
5). Биљна врста '*Medicago sativa L.*', која је у једном од пунктова намењена
искључиво за исхрану коња, названа је *коњара* (13).

1.16.3. Коровска биљка '*Capsella bursa-pastoris (L.) Med.*' служи за забаву,
игру „гатања“: наизменичним откидањем плодова од подножја ка врху биљке
погађа се и просуђује да ли ко воли или не воли, лаже или не лаже, хоће ли
неко нешто учинити или неће, а називи ове биљке представљају речи којима
се прати гатање: *вдлѐм (те)-нѐ волѐм (те)* (1С, 3, 6, 8—10, 13) / *вдлѐм (те)-нѐ*
волѐм (те) (4, 5), *вдлѐ-нѐ воле* (6, 7, 9—12) / *вдлѐ-нѐ волѐ* (1Ш, 2), *вдлѐш-нѐ*
волѐш (1С, 3, 12, 13), *дђу-нѐђу* (1, 5, 8—11), *дђе-нѐђе* (11), *лѣже-нѐ*
лаже (12).

2. ПОСРЕДНО МОТИВИСАНИ НАЗИВИ

2.1. Мирис. Мирис асоцијативно повезаних реалија ретко је основа но-
минације корова на испитиваном терену. У мојој грађи само један од биљних
назива указује на такву асоцијативну повезаност у основи мотивације. На везу
биљка ~ прехранбени продукт, у овом случају напитак који се справља од
плодова друге биљке упућује назив *лимунѧда* (13) за '*Melissa officinalis L.*', ко-
ров који мирише на лимун.

2.2. Укус. Укус асоцијативно повезаних реалија мотивисао је један од на-
зива за врсту '*Lathyrus tuberosus L.*'. Она се познаје по слаткастим гомољима
који укусом подсећају на орах, плод дрвета '*Juglans regia L.*'; отуда биљци
назив *орѧшак* (5—7, 9, 11) / *орѧшац* (5, 9) / *рѧшак* (3).

2.3. Боја. Боја појединих делова биљке представља мотивациони импулс
за најразличитије асоцијације.

²⁹ Веза између врсте '*Equisetum arvense L.*' и њених назива заборављене унутрашње форме
прдѧњица (1, 3) и *прдѧуља* (4) постала би јаснија ако би се претпоставило да се ова биљка, која се у
књизи *Лечење биљем* Ј. Туцакова препоручује, између осталог, „за боље варење, против гасова“
[129/572], некада користила у народном лечењу и зато понела ове називе.

2.3.1. Сличност по боји једна је од основа именовања корова '*Bidens tripartita* L.' синтагмом *џиганске бубе* (5); црна боја плодова ове биљке доводи је, наиме, у везу с црнопутим Циганима³⁰.

2.3.2. Црвена боја — боја стида, осећања које се обично манифестује црвенилом на људском лицу, лежи у основи номинације врсте '*Daucus carota* L.' у свим испитиваним говорима. Ова биљка, у чијој се цвасти један цвет црвени (биљка која се „стиди“) назива се *стидна трава* (8, 11), *стидно цвеће* (10, 11), а најчешће *стид* или *стидак* (1, 4, 9—13)³¹.

2.3.3. Биљка '*Chelidonium majus* L.', која садржи течност жуте боје добила је назив *жутица* (9) по болести која се манифестује жутилом и од које ова биљка тобоже лечи.³²

2.3.4. Врста '*Euphorbia suparissias* L.', која садржи течност белу попут млека, у говорима југозападне Бачке позната је под називом *млџичка* (1, 3, 6, 9, 10, 13) / *млџига* (10, 13) / *млџичка* (2, 3, 5) / *млечика* (6—12) / *млечига* (7, 9, 10, 12) или *млџац* (12) / *млџац* (2). На исто мотивационо обележје у основи именовања ове биљке указује и детерминисана компонента њеног синтагматског назива *змијско млџо* / *змијско млџо* (III). Сок боје млека има и врста '*Taraxacum officinale* Web.' која у једном од пунктова носи назив *млџац* (3).

Мотивациони импулс за именовање биљке '*Polygonum persicaria* L.' називом *христова крв* (8) јесте боја на лишћу овога корова. Листови, наиме, на лицу имају по једну тамноцрвену пегу сличну трагу насталом од капи крви.

2.3.5. На основи сличности дела биљке с делом тела птице образовани су називи за '*Polygonum orientale* L.': *ћуркова крџста* (3), *ћурчија крџста* (13), *ћурков слџнац* (7, 11). Цваст ове биљке подсећа на меснату израслину на глави ћурана како својим обликом, тако и црвеном бојом цветова.

2.3.6. У главичастим цвастима корова '*Anthemis arvensis* L.' средишњи цветови су жути, а ободни бели. На испитиваном подручју ова врста именује се низом сложених назива у чијем је основном делу фиксирано име општепознате лековите биљке идентично обојених цветова, пренесено по сличности. Најчешћи назив је *кдњска камџлица* (1С, 6—13) или *кдњска камџла* (6—13), а

³⁰ Овде вероватно спадају и називи за '*Papaver rhoeas* L.' *була* (12) / *була* (III, 2), *џанбула* (1, 3, 6—11, 13); у једном од пунктова, наиме, имала сам информатора који је назив *була* објаснио тиме што је цвет биљке црвен као була, Туркиња (у вези с ношњом турске жене). Упор. синоним *турџинак* [109/1/232] који је забележен нпр. у Шајкашкој [43].

³¹ У *Српском рјечнику* Вук је уз фитоним *стидак* забележио: „Ова трава има бијел цвијет у сриједи мало црвен; Србљи приповиједају да је оно црвено од прије веће било, па сад сваки дан бива мање: јер већ нестаје *стида* међу људима“ [62/715]. Сличну приповест о биљци званој *стидак* наводи Павле Софрић [112/207], а она се подудару с причама које су о тој биљци казивали моји информатори.

³² Последње је, наравно, заблуда која потиче од народног веровања да се жуто лечи жути (similia similibus curantur!), на шта подсећа и Н. Ваје када пише о средњовековном веровању да су биљке створене за добро и зло људи и да оне поседују неке ознаке (облик, боја, мирис, укус) које указују на „унутрашње“ квалитете, односно намену биљке [21/91—92].

ређе се употребљавају називи *дѝвија камѝлица* (8—11) / *дѝвља камѝлица* (13), *дѝвија камѝла* (8—11) / *дѝвља камѝла* (13), *крѝпна камѝлица* и *крѝпна камѝла* (7, 9, 11—13); Шокци углавном називају ову биљку *кѝњска гѝтрица* или *крѝпна гѝтрица* (1Ш, 2, 5)³³.

2.3.7. Стабло биљне врсте '*Cuscuta epithymum* L.', које обликом подсећа на влас, жуте је боје. Као метафоричко полазиште за именовање биљке послужило је, по народним веровањима, светлокосо митско биће од чијег је имена образован атрибут у саставу синтагматског назива биљке: *вѝлина кѝса*, *вѝлина кѝстица* (1, 3, 6—13).

2.3.8. Црвене цветове — цветове боје вина има '*Lamium purpureum* L.', коров који се на испитиваном терену најчешће назива *рѝдино вѝно* (1, 3, 6, 7, 9—12).

2.3.9. Коровска врста '*Viola arvensis* Murr.', на чијим цветним латицама има светле и тамне боје („дан“ и „ноћ“), зове се *дѝвији дѝнинѝћ* (3, 6—12) / *дѝвији дѝнинѝћ* (12) / *дѝвљи дѝнинѝћ* (1, 2, 4, 5, 13).

2.3.10. На боји асоцијативно повезаних реалија заснован је и један од назива који се на испитиваном подручју употребљава за означавање делова биљке. Белина ризоме врсте '*Sorghum halepense* (L.) Pers.', наиме, асоцира на зубе, па се ти подземни изданци биљке зову управо тако: *зуби* (10).

2.4. Облик. Облик дела биљке у основи мотивације њенога назива увек је тим називом изражен асоцијативно, путем метафоричког преношења назива друге реалије у целини или путем састављања нових јединица из готових елемената по одређеним творбеним и синтаксичким моделима.

2.4.1. Делови биљке који имају правилну форму упоређују се с делом тела или органом таквог облика. Издужени део биљке, тако, асоцира на издужени део животињског тела, реп, а округли део биљке на око. Делови биљака који наликују репу у првом реду су класолике метлице појединих трава (фам. '*Rosaceae*'): биљка издужене цвасти '*Alopecurus pratensis* L.' назива се *мишији рѝп* (1, 6, 8, 10, 12, 13) а коров такве цвасти '*Phleum pratense* L.' *мѝчков рѝп* (3, 6, 12), *мѝчији рѝп* (1, 5). Издужени надземни део биљака (стабло с гранама / листовима / цветовима) такође подсећа на реп; отуда називи за биљке с таквим обележјима: *мѝчији рѝп* (4) и *лишчији рѝп* (6) за врсту '*Equisetum arvense* L.', те *ѝловски рѝп* (5) за '*Verbascum densiflorum* Bert.'.

ѝловско ѝко (13) назив је за биљку округле цвасти '*Leucanthemum vulgare* Lam.', док се синтагмом *змијино ѝко* (12) именује коров округлог плода '*Bifora radicans* M.B.'.

У ову семантичку подгрупу спада и *вѝлина кѝса*, односно *вѝлина кѝстица*, (1, 3, 6—13), назив за врсту '*Cuscuta epithymum* L.' нитастог стабла које подсећа на влас³⁴.

³³ Нејасно је да ли у ову групу хербонима спада и назив *чиѝвурске јаѝгоде* (4) за '*Anthemis arvensis* L.'; овај коров не доноси плод налик на јагоду, па је основа овакве његове номинације можда била сличност с јагодама по боји цвета.

³⁴ Коментарисући народне називе биљних врста из рода *Cuscuta* L., наведене у Симоновићевом *Боганичком речнику*, Н. Вајс истиче да је влакнаста или нитаста карактеристика биљке била основни подснцај за стварање читавог низа метафоричких назива којима је основа сема 'нит', а концептуализације су 'коса', 'конац', 'реп', 'бич' с различитим детерминацијама [25/260].

2.4.2. Анатомска лексика послужила је за формирање једног броја биљних назива захваљујући асоцијативној вези биљка ~ животиња. Поједини делови биљке, наиме, обликом подсећају на делове тела или органе неких животиња. Коров дугуљастих, шиљастих листова 'Plantago lanceolata L.' назива се *зечије уши* (5); *ћурков сљинац* (7, 11), *ћуркова крџа* (3) или *ћурчија крџа* (13) биљка је издужене висеће цвасти 'Polygonum orientale L.'. Врста 'Consolida regalis S.F. Gray.', чији цвет с остругом — делом цветног омотача, издуженим и истуреним попут репића, наликује полном органу у козе назива се *кодзија пица* (1, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 13). Облик пачије ноге има лист биљке 'Calystegia sepium (L.) R.Br.': при основи је усечен, са шиљастим режњевима. Зато се ова биљка у једном од пунктова назива *пачињак* (6).

2.4.3. Делови биљака који обликом подсећају на предмете обично су плодови или цвасти, ређе цвовови, а у једном случају то је стабло биљке.

Због сличности издуженог овалног плода с јајетом, биљка 'Aristolochia clematitis L.' назива се *јајцурица* (13). Врста с дугуљастим, на врху зашиљеним плодом који подсећа на фитиљ у петролејској лампи, 'Geranium dissectum Jusl.' носи назив *стењак* (11). Називом *виљушке*, *виљушките* (1С, 6—12), ређе *виљушкџр* (1С, 3, 6, 8, 11) означава се коров 'Bidens tripartita L.' чији пљоснати плодови на врху имају 2—4 осја, а *звезданац* (3, 7, 8, 10, 11), односно *звџздан* (1, 4) је 'Lotus corniculatus L.', врста биљке чије зракасто распоређене махуне граде звездолики штит.

Очигледно је подударање облика новчића с округлом цвашћу врсте 'Bellis perennis L.' под именом *крајцарица* (1С, 3, 6—13) / *крајцарица* (III, 2, 4, 5). Ваљкасту елипасту цваст има коров под називом *преслицница* (4) или *бурџце* (13) 'Muscari racemosum (L.) Mill.'. Лоптаста цваст врсте 'Trifolium pratense L.' налик је на гомбу, лоптасту кићанку од конца или вуне; отуда биљци назив *гџмбара* (3, 6—12). На чепалј подсећа шиљасто назубљена цваст биљке под именом *чџшља* (3—5) 'Dipsacus laciniatus L.'.

Биљна врста купасто проширеног цвета који је налик на мали левак, 'Calystegia sepium (L.) R.Br.' назива се *точирџи* (1, 3, 7, 11), односно *лифчићи* (2). Један од назива врсте 'Consolida regalis S.F. Gray.' је *сџкирица* (1, 6, 8, 10, 11); цвовови ове биљке, смештени појединачно на врховима гранчица, имају овој чији је део дугуљаст и хоризонтално истурен као сечиво секире.

Врста звана *тру(м)бџљика* (5) / *штру(м)бџљика* (4) 'Conium maculatum L.' има стабло право, шупље и обло попут трубе.

2.4.4. Подударност у облику листа, цвасти или каквог другог дела између коровске и неке друге биљке — повртарске културе, украсне вртне цветнице, житарице, па и општепознате коровске врсте или врсте дрвета представља основу за преношење назива од раније познатих биљака на корове који им наликују³⁵.

³⁵ Називи коровских биљака које изгледом подсећају на друге биљке по правилу су синтагматски. У склопу синтагми, реч која се одређује је назив друге биљке, културне или самоникле, а детерминатив најчешће придев *дџвији* / *дџвљи* (~ прави). Такве називе корова треба разликовати од оних чије су компоненте именице које представљају „сопствене“ називе биљака и придев *дџвији* / *дџвљи* (~ питоми) који служи диференцијацији коровске биљке од истоимене културне. Тако је *дџвија* / *дџвља нана* самоникла, неузгајана нана 'Mentha aquatica L.' од које је 1840. године у Ен-

Врста 'Aristolochia clematitis L.' назива се *дџивији пџсџљ* (6, 9), јер су јој листови срцолики попут листова пасуља 'Phaseolus vulgaris Savi L.'. Коров 'Polygonum persicaria L.' има дугуљасте листове са заонитреним врхом, као у паприке 'Capsicum annuum L.', те се зове *дџивија пџприка* (3, 6—12) / *дџвља пџприка* (1, 2, 4, 5, 13).

Биљке означене називима *дџивији бџсиљак* или *кџњски бџсиљак* 'Salvia pratensis L.' (7, 10, 11) и 'Stachys recta L.' (9—13) подсећају на 'Ocimum basilicum L.' цветовима сложеним у размакнуте пршљенове. Коров 'Centaurea cyanus L.' чији су цветови с нарџцканим круничним листићима скупљени у цвџст сличан је каранфили, врсти 'Dianthus carophyllus L.' и назива се *дџивији карџнфил* (7, 8, 10—13). На врсту 'Rosmarinus officinalis L.' личи коров линеарних седећих листова 'Galium aparine L.'; он се именује синтагмом *дџивији рџзмџрин* (7, 8) / *дџвљи рџзмџрин* (5) или, пак, синтагмом *дџевџрско цвџће* (10), називом који указује на употребу ружмарина код свџдбених обичаја.

Основа номинације неких трава јџсте облик њихових цвџсти у поређењу са цвџстима појединих житарица. Тако се коров 'Lolium perenne L.' чији су класићи сложени у клас налик на пшенични 'Triticum vulgare' = 'Triticum aestivum' назива *жџгџрка* (6). Клас врсте 'Hordeum murinum L.' чине класићи с осјем, те ова трава наликује јџчму 'Hordeum sativum' = 'Hordeum vulgare' и носи назив *дџвљи јџчам* (1Ш, 2, 5) / *дџивији јџчам* (3, 6). Врста 'Setaria glauca P.B.', пак, подсећа на мухар 'Setaria italica', јер има чекињасте класиће који граде привидни клас. Називи тога корова гласе *му(в)џрика* (1, 3, 6—12) и *дџивија муџџр* (3, 7—9) / *дџвља муџџр* (2, 4, 5, 13). Коров под именом *дџивији сџрак* (3, 6—12) / *дџвљи сџрак* (1, 2, 4, 5, 13) 'Sorghum halepense (L.) Pers.' сличан је сирку 'Sorghum bicolor'; класићи обеју биљака формирају метлицу.

Корови се именују по другом самониклом биљу на основи међусобне сличности коровских биљака по облику листа. Врста 'Oxalis stricta L.' назива се *дџивија дџтељина* (3, 6—12) / *дџивија дџтељина* (3, 7, 8, 10, 11) / *дџвља дџтељина* (13) будући да има троделне листове какви су карактеристични за детелину 'Medicago sativa L.' и 'Trifolium pratense L.'. Врсте биљака из рода 'Lamium L.', које по јајастим, оштро на зубљеним, на врху зашиљеним листовима личе на коприву 'Urtica sp.', носе назив *мџтва кџприва* — 'Lamium album L.' (1С, 3, 6—13), 'Lamium purpureum L.' (13) или *мџтва жџгџра* — 'Lamium album L.' (1Ш, 2, 4, 5), 'Lamium purpureum L.' (2, 4, 5). Перастим листовима, пак, одликује се врста 'Artemisia vulgaris L.' баш као и 'Rosa canina L.' по којој је добила име *дџивија рџџка* (10).

Стерилни изданак коровске врсте 'Equisetum arvense L.', с гранама распоређеним у „спратове“, у многоме наликује каквом минијатурном дрвету четинара. Поједини називи овога корова, као што су *бџровина* (6, 9), *чџмовина*

глеској укрштањем произведена културна *пџна* 'Mentha piperita Huds.' [96/III/189]; *дџивија* / *дџвља рџџка* 'Rosa canina L.' махом служи као подлога за поједине калемљене, гајене врсте под називом *рџџка* [96/III/396]. Придев у саставу синтагме *дџивија* / *дџвља зџвалица*, назива за коров 'Linaria vulgaris Mill.' указује на постојање „питоме“ *зџвалице*, украсне баштенске врсте 'Antirrhinum majus L.'; *дџивији* / *дџвљи дџитиџ* 'Viola arvensis Murr.', чије су латиче обојене светлом и тамном бојом, расте искључиво самоникло, за разлику од врсте под називом *дџитиџ* 'Viola tricolor L.', која се и гаји као омиљено цвеће у многим крушницетним, декоративним варијететима и формама.

(1) и *дивља кршикјндла* (5)³⁶ темеље се на обличкој сличности његовог неплодног стабла с бором 'Pinus sp.' или јелом 'Abies sp.'. На основи сличности са дрветом ова биљка се у неколико пунктова сликовито именује синтагмом *зечији лад* (7, 8, 10, 11). Како је дрво оно које, пре свега другог у биљном свету, ствара хладовину, детерминисана компонента сложеног метафоричног назива за коров представља, заправо, метонимијски назив за дрво.

2.4.5. Облик асоцијативно повезаних реалија јавља се и као унутрашња форма једног од назива за делове биљке. По врсти пецива на коју личе, округли пљоснати плодови корова 'Malva silvestris L.' називају се *пџгачице* (11)³⁷.

2.5. Величина / димензије. 2.5.1. Величином, дужином или висином као заједничким обележјем биљке и животиње, односно дела биљке и дела тела или органа животиње мотивисано је неколико хербонима, обично синтагми у чијем се саставу налази придев изведен од назива животиње.

Делови биљака који обликом асоцирају на правилан део тела или орган — на реп или на око — „припадају“ одређеним животињама због сличности у величини, односно дужини између дела биљке и ока, односно репа у животиње. Тако се биљка крупне цвасти 'Leucanthemum vulgare Lam.' назива *вдловско дко* (13), а врста ситног плода 'Bifora radians M.B.' *змијино дко* (12)³⁸. Коров релативно кратке цвасти 'Alopecurus pratensis L.' означен је као *мшицији рџп* (1, 6, 8, 10, 12, 13), а коров 'Phleum pratense L.' релативно дугачке цвасти, сличне репу крупније животиње каква је мачка, назван је *мачков рџп* (3, 6, 12) или *мџчији рџп* (1, 5). Неплодно стабло врсте 'Equisetum arvense L.' такође је релативно дугачко, попут репа мачке или лисице, те се ова биљка назива *мџчији рџп* (4), *мшицији рџп* (6). Синтагма *вдловски рџп* (5) име је коровске врсте изразито дугог надземног дела 'Verbascum densiflorum Bert.'.

Назив *зечији лад* (7, 8, 10, 11) мотивисан је, како изгледа, висином именоване биљке и њој по том обележју сличне животиње. У хладу ниског степног стабла врсте 'Equisetum arvense L.' може да нађе прибежиште само невелика животиња каква је зец. Идентични сликовити израз обележја „мала“, „ннска“ појављује се и у називима *зечији трн* (3, 6, 9—12), *зечије трње* (13). Овим синтагмама именује се трновита коровска врста ниског раста 'Ononis spinosa L.'. У називу *керјин* (4) за биљку ситних цветова 'Linaria vulgaris Mill.' мотивема „мали“ изражена је употребом деминутивне форме.

³⁶ *Кршикјндла* 'божићно дрвце, јелка'.

³⁷ Нејасно је да ли назив за врсту 'Sonchus oleraceus (L.) Gou.' *крљ* (1—3, 6—13) / *крља* (4, 5, 13), како се на испитиваном терену назива и инсект паразит 'Ixodes ricinus', стоји у вези с изгледом семена биљке, као што је то свакако случај с биљком чији је најчешћи народни назив, по Симоновићевом *Речнику*, *крљ*, а која се још код Глинџија помиње под називом 'Ricinus' због сличности семенке с крпељом [108/401].

³⁸ У класама на које је фитонимијску грађу са зооморфским елементима, ексцерпираниу из Симоновићевог *Речника*, поделила Н. Вајс, „назив за *дно тијела животиње* има улогу означитељског морфема класе (*morphème significateur de classe*), док је назив животиње специфична варијабла (*variable spécifique*) и она је у опозицији с називима за остале животиње у истој класи“ [21/93]. Тако класа „...око/очи“ означаје биљке према њихову цвијету (округао и правилан у цвату или цвјетна главица). Унутар те класе супротстављају се: крупно око неких сисаваца (нпр. вола), ~ ситно око птица, змије и сл.“ [21/95].

2.5.2. Врста '*Erodium cicutarium* (L.) L'Hérit.' чији дугачки, танки плодови подсећају на делове тела роде, птице *par excellence* дугих, танких ногу и кљуна назива се *рџдин кљу̀н* (IC, 8—13) или *рџдине нџге* (III, 2, 4).

2.5.3. Име коровске врсте '*Bellis perennis* L.' мотивисано је како обликом, тако и величином њене цветне главице у поређењу с предметом. Округла и ситна, цваст је слична малој крајцари, новчићу, па отуда овој биљној врсти назив *крајцарица* (IC, 3, 6—13) / *крајцарица* (III, 2, 4, 5). И други хербоними настали семантичким преносом деминутивних форми речи мотивисани су величином дела биљке спрам величине предмета на који личе: *сикирџица* (1, 6, 8, 10, 11) '*Consolida regalis* S.F. Gray.' има цвет који подсећа на малу секиру, *преслицџица* (4) или *бурџице* (13) '*Muscari racemosum* (L.) Mill.' има цваст попут мале преслице или малог бурета, плодови биљке под називом *виљушкџице* (IC, 6—12) '*Bidens tripartitus* L.' наликују малим виљушкама, а *точирићи* (1, 3, 7, 11) или *лифчићи* (2) '*Calystegia sepium* (L.) R.Br.' јесу називи биљака чији је цвет налик на мали левак.

Коров '*Calystegia sepium* (L.) R.Br.' назван је и *калицџићи* (3) јер му је стабло танко и дугачко попут канџије.

2.5.4. Врста '*Bidens tripartitus* L.' по дозрењу расипа мноштво сићушних једносеменних плодова који својом величином подсећају на инсекте. Ово обељежје чини једну од основа именовања биљке синтагмом *џџганске бубе* (5).

2.6. Структура. Називи биљке '*Portulaca oleracea* L.' засновани су на томе што њени чврсти и водом испуњени листови делују као да су од леда. Тај коров „ледених“ листова најчешће се назива *ледџџак* (3, 6—12), а затим *ледено* (1, 4, 13), *ледџџак* (5) и *ледена трава* (2).

2.7. Врста неког дела биљке. Поједини корови именују се по воћу или по повртарским културама захваљујући асоцијативној повезаности двеју биљака на темељу истоврсности неког њиховог дела (плода, подземног стабла). Тако коров '*Lathyrus tuberosus* L.' који, попут грашка '*Pisum sativum* L.', рађа врсту сушног пуцајућег плода, махуну, носи назив *дџивији граџиак* (3, 6—12) / *дџиџи граџиак* (1, 2, 4, 5, 13). Коровска врста '*Solanum nigrum* L.', са сочним плодовима-бобама као у винове лозе '*Vitis vinifera* L.', зове се *керџе грџџџе* (1—13), односно *змијско грџџџе* / *змињско грџџџе* (III, 5). Врста биљке која за подземно стабло има луковицу, коров '*Muscari racemosum* (L.) Mill.' назива се, по сличности с луком '*Allium cepa* L.' *дџивији лџк(ац)* (3, 6—12) / *дџиџи лџк(ац)* (1, 2, 5).

2.8. Начин раста. Коров '*Sorghum halepense* (L.) Pers.' тешко се искоређује, јер су му ризоми чврсто усађени у тло. Једна од асоцијација приликом именовања жилавих подземних изданака била је чврста усађеност зуба у вилици, па су ти делови биљке названи *зуби* (10)³⁹.

2.9. Време јављања. Међу првим пролетњим биљкама цвета коровска врста '*Lamium purpureum* L.'. Време њенога цветања је време повратка рода, па је биљка названа *рџдино вино* (1, 3, 6, 7, 9—12) и *рџдино цвџе* (8). У пролеће

³⁹ Исту основу мотивације могуће је претпоставити код назива *зубача* (1—13) '*Synodon dactylon* (L.) Pers.'; веза између основе (зуб) и изведене речи (зубача), како је истакнуто у литератури, постаје јаснија ако се зна да се ради о корову који се врло тешко чува, јер је ризомима снажно причвршћен за земљу [43/196].

се и гушчићи легу, па се биљка која тада цвета '*Taraxacum officinale* Web.' назива *гущичије цвеће* (10).

2.9.2. У пролеће, с првим сунцем, кад змије излазе процвета *змијино цвеће* (1—3, 12, 13) '*Taraxacum officinale* Web.'

2.9.3. У јесен, пак, с првим мразевима, цвета *мрљова сестрица* (13) '*Colchicum autumnale* L.'

2.10. Дејство. Поједини ботанички називи темеље се на поређењу биљке или њеног дела с другим реалијама по међусобној сличности њиховог дејства на човека и животиње. Подлогу семантичке мотивисаности хербонима чини и утицај који коров има на друге биљке.

2.10.1. Коров бодљивих плодова '*Datura stramonium* L.' назван је по животињи која бодје: *бик* (8, 10, 11), *бикови* (1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 13).

2.10.2. Плодови врсте '*Bidens tripartita* L.' који се каче за човека и животиње забадајући се, боцкајући, подсећају на бодљиве инсекте, те је биљка добила назив *циганске бубе* (5).

2.10.3. Плодови биљке '*Malva silvestris* L.' који, притиснути на кожу, оставају на њој траг, белег у виду ожилка од болести или од „пелцовања“ (цепљења, вакцинисања) најчешће се називају *пелце* (1—3, 6, 7, 9, 10, 12), а понегде *дспице* (4) или *бдгиње* (13).

2.10.4. Биљке се доводе у везу с другим реалијама и по физиолошком утицају — благотворном, лековитом или штетним, отровном дејству на човека и животиње. Тако је '*Hypericum perforatum* L.', у народу веома цењена биљка снажног и многоструког лековитог дејства, назив *госпина трава* (2, 4), односно *госпин цвет* (5) добила по религијском бићу за које се верује да има велику исцелитељску моћ⁴⁰.

2.10.5. Отровне коровске врсте, пак, именују се најчешће синтагмама чији је први члан придев изведен од назива отровне или за човека у неком другом смислу опасне, крволочне или подмукле животиње: *змијско грбчиће* / *змијско грбчиће* (1Ш, 5) коров је отровних плодова '*Solanum nigrum* L.', док је *змијско млеко* / *змијско млеко* (1Ш) биљка с отровним млечним соком '*Euphorbia suparissias* L.'; за номинацију обеју ових биљака у једном од пунктова употребљава се још и синтагма *змијска трава* / *змијска трава* (5). Зооним с негативном конотацијом мотивисао је и хербониме којима се означава опасна, отровна врста '*Aristolochia clematitis* L.; њени називи гласе *курјача трава* и *курјачевина* (4)⁴¹.

⁴⁰ Бавећи се структуром фитонима ономастолошки мотивисаних религијом и другим сродним садржајима, Н. Вајс је утврдила да квалификативни придев религијскога садржаја (*свети, блажени...*) или придев изведен од именице с религијском конотацијом (*божји, богородичин...*) указује, по правилу, на лековитост биљке (ређе на неку другу њену намену), док именица уз коју стоји означава „део биљке“ или је „назив за другу биљку“ (*лист, трава, дрво..., просо, лук...*) [25/252]. По овом аутору фитоними настали од имена светаца такође указују на лековитост биљке; тако би фитоним *маргарета* могао бити утемељен на имену св. Маргарете (заштитнице породиља), уколико би се њиме означавала нека од тзв. „женских трава“, каква је нпр. '*Leucanthemum vulgare* Lam.' [25/259]; упор. назив *маргарета* (1Ш, 2, 4, 5) за '*Leucanthemum vulgare* Lam.' у говорима шокачког становништва на подручју југозападне Бачке.

⁴¹ Поредећи украински народни назив отровне биљке сочних црве њих плодова '*Lonicera xylosteum* L.' *вовчи ягоди* с аналогним називима те биљке у низу словенских језика (рус. *волчы яго-*

Слично томе, негативна конотација зоонима *кер* актуелизује се у семантици назива *керџе грџије* (1—13) којим се означава коров привлачних, али отровних, смртоносних плодова '*Solanum nigrum L.*'

2.10.6. Коров '*Cuscuta epithymum L.*' развија се паразитирањем на другим биљкама, лако и брзо се преноси с једне на другу, те на усеве делује заразно; отуда његов назив *иуџа* (1—5, 8)⁴².

2.11. Динамика. 2.11.1. Хербоним *чиљак*, који на читавом испитиваном терену означава коровску врсту '*Arctium lappa L.*' с цветним главицама које се каче, лепе својим бодљикама, у неким од пунктова преноси се на друге коровске биљке сличних особина. Тако назив *чиљак* носи коров који се длачицама лепи, крпи за човека и животиње '*Galium aparine L.*' (3, 4, 6—13), а истим именом негде се назива и биљка чији се плодови каче оцем '*Bidens tripartitus L.*' (4, 13); у појединим местима '*Bidens tripartitus L.*' зове се *црњи чиљак* (1Ш, 2), док је синтагма *ситни чиљак* (1, 2, 4, 5, 9, 13) назив за врсту '*Agrimonia eupatoria L.*' чији се плодови, снабдевени кукастим бодљама, такође каче за одећу, за крзно и руно животиња.

2.11.2. Биљка '*Setaria verticillata (L.) P.B.*' има класиће који својим чекињастим бодљикама јако приањају за одећу, те се врло тешко од ње одвајају; такав пратилац сељаков, с којим ће се често, као с нераздвојним пријатељем, вратити кући с њиве, назван је *пријатељи* (2, 4, 5).

2.11.3. Стиснути међу прстима, цветови биљке '*Linaria vulgaris Mill.*' се отварају, док се отпуштени затварају. На терену југозападне Бачке негде се, у дечјој игри, каже да цветови „квачу“, у другим местима они „зевају“, а понегде „лају“ — отуда биљци у једном од пунктова назив *керџи* (4).

2.11.4. Прецветала коровска биљка '*Taraxacum officinale Web.*' чије се цветиште, када се у њега дува, осипа, расипа, а у дечјој игри „гаси“, назива се *лампта* (4) или *свећа* (12)⁴³.

2.12. Сврха употребе (намена / функција). Неке коровске биљке назване су по предметима којима су сличне по ономе за шта служе, у које сврхе се употребљавају. Тако се коров '*Artemisia vulgaris L.*' који служи за чишћење, метење, назива *метла* (1, 4), *двљва метла* (2, 5) / *дввија метла* (3, 9), *метлиње* (11). Прецветала биљка '*Taraxacum officinale Web.*' под називом *сат* (13) у дечјој

ды, белорус. воўчыя ягады, поль. wilcze jagody, слов. vlčia čerešňa, каш. volčja češnja, луж. wjelče oko, буг. вълча ябълка), Ј. В. Закревска закључује да придев вучји у наведеним називима јесте симбол нечег неприкладног, лошег, шкодљивог, отровног. И други називи настали од корена вовк- у дијалектима украјинског језика означавају најчешће дивље, углавном отровне биљке или неке шкодљиве делове биљака, нпр. вовче молоко 'Euphorbia L.', вовча вишня 'Atropa belladonna L.', вовк 'Viscum album L.', вовчинець, вовчник 'Daphne mezereum L.' [51/322]. Међу нашим народним називима истих ових биљака у Симоновићевом Речнику такође се срећу они са придевом вучји, курјачји у своме саставу [108/62, 162, 191]. Упор. и називе за 'Aristolochia clematitis L.' које Симоновић наводи као најчешће: вучја јабука, вучја стопа [108/46].

⁴² У наведеним пунктовима глагол *диугати се* употребљава се и у значењу 'заразити се шугом, коровом '*Cuscuta L.*' (о биљкама, усевима)'.

⁴³ Назив *јудџки бунџ* (4) за биљку '*Dipsacus laciniatus L.*' која међу сраслим листовима задржава воду, кишницу, по мотивационом обележју на којем је заснован излази из оквира семантичких група образованих на основу сличности означене биљке с другом реализијом по некој од особина.

игри служи за мерење времена: када се у њено цветиште дуне, рошке са свиленкастим папусом се оспу, а колико их на цветишту остане, „толико је сати“ . И листови корова 'Arctium lappa L.' имају своју улогу у дечјој игри: они служе за заштиту од кише, па су названи *амбрели* (4).

2.13. Веровање у „структуру“ биљке. За благотворни 'Thymus serpyllum L.', народни лек од многих болести, назван *мајкина душица* (1С, 3, 6—13) / *мајчина душица* (1Ш, 2, 4, 5), везано је народно веровање да у овој биљци живи мајчина сен⁴⁴.

2.14. Веровање у дејство биљке. Назив биљке 'Myosotis palustris (L.) Nath.' *споменик* (1—3, 5—13) темељи се на народном веровању да ова биљка магично утиче на памћење онога ко је носи⁴⁵.

2.15. Веровање о намени, функцији биљке. **2.15.1.** У пехарастој лисној розети корова 'Dipsacus laciniatus L.' скупља се и дуго задржава кишница. По народном веровању овај природни „бунар“, у којем има воде и у време највеће суше, употребљавали су хајдуци да би утолили жеђ; зато се биљка зове *ајдучки бунар* (4).

2.15.2. Биљка 'Polygonum persicaria L.' с тамноцрвеном пегом на листовима које је, како се верује, употребљавала Богородица за време месечног крварења, у једном од пунктова носи назив *трава мајке бдјеје* (10).

2.16. Веровање о пореклу биљке или неког њеног дела. **2.16.1.** За коров 'Polygonum persicaria L.' везано је и веровање о томе одакле биљка потиче. Прича се, наиме, да је она расла на Голготи, одакле се проширила по читавом свету, а по томе и назив биљке гласи *голготска трава* (8).

2.16.2. Врста 'Polygonum persicaria L.' названа је и *христова крв* (8) јер се верује да је крв распетог Христа капала на биљку која отуда има пегав лист.

⁴⁴ У књизи посвећеној биљкама у народном веровању и певању код Срба П. Софрић у вези с биљком званом *мајкина душица* помиње дрвно народно веровање по коме је биљни свет наставаљане посмртног живота људске душе. Верујући у сеобу умрлих људи у биље, народ смешта „добре и благе душе у корисне и пријатне биљке, а зле душе у трновите и отровне биљке“ [112/157—158]. У Чајкановићевом *Речнику српских народних веровања о биљкама* биљка под именом *мајкина душица* 'Thymus serpyllum L.' означена је као сеновита, она која стоји у вези са старинским божанством Баба (Тета Mater) [143/171]. Термин *сеновита биљка* преузет је, по свој прилици, од Вука, чији чланак под називом *Сеновита* Чајкановић наводи из књиге *Живот и обичаји народа српскога* [143/326]. Исти текст налази се у Вуковом *Српском рјечнику* уз одредницу *сјеновита*: „У Грбљу се приповиједа да између великијех дрвета (букава, растова итд.) имају гдјекоја *сјеновита*, која у себи имају такву силу да онај који их посијече одмах умре или дуго година до смрти остане болестан“ [62/684]. Слично празноверје бележи П. Софрић: „Наш народ на име ни изумрлу биљку неће из корена ишчупати, страхујући, да тиме не би чупао косе својој умрлој мајци или старимајци“ [112/159]. Термин *сеновита биљка* В. Чајкановић објаснио је овако: „Према старинским схватањима и нашег народа и других народа, дрвета и биљке могу бити — мада то нису увек — *сеновите*, то јест, оне припадају или каквој души (...) или каквом добром или злом демону (...) или дивовима (...) или, најзад, божанствима“ [143/327].

⁴⁵ Легенде о настанку имена ове биљке, која симболише сећање, верност и оданост, постоје код различитих народа [112/206—207]. Називи за ову биљку идентични су по својој унутрашњој форми у низу европских језика (упор. рус. *назабудка*, назив који В. Виноградов убраја у низ својеврсних интернационалних европских калкова и чеш. *nezapomínka*, пољ. *niezapominajka*, рум. *ni mă uita*, нем. *Vergissmeinnicht*, енгл. *forgetmenot*, франц. *ne m'oubliez-pas*); основа постанка ових назива, повезаних с народно-поетском симболиком и народним веровањем о биљци, разматрана је у лингвистичкој литератури [51/323].

III. НАЧИНИ НОМИНАЦИЈЕ КОРОВСКИХ БИЉАКА

1. СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА

Међу називима коровских биљака образованим путем семантичке деривације речи најбројнији су они који су настали у резултату метафоричког преноса назива предмета (*метла* 'Artemisia vulgaris L.', *стењак* 'Geranium dissectum Jusl.' *свећа*, *лампа*, *сат* 'Taraxacum officinale Web.');

међу називима биљака типа секундарних лескичко-семантичких варијанти речи неретко се појављују деминутивне форме назива предмета (*сикирџица* 'Consolida regalis S.F. Gray.', *пресличџица*, *бурџице* 'Muscari racemosum (L.) Mill.', *крајцарица* / *крајцариџица* 'Bellis perennis L.'). Лексеме у функцији секундарних номинација — назива биљака и њихових делова понекад су фиксиранс у форми плурала или представљају деминутиве у плуралу⁴⁶ (*амбрети* листови врсте 'Arctium lappa L.', *виљушке*, *виљушкице* 'Bidens tripartita L.', *точирџи*, *лифчиџи* 'Calystegia sepium (L.) R.Br.'). Хербоними као семантички деривати ређе се формирају од лексичких јединица које примарно означавају дрвеће или друге биљке (*бдровина*, *чамовина* 'Equisetum arvense L.', *чиљак* 'Bidens tripartita L.', 'Galium aparine L.', *дџиџија ружа* 'Artemisia vulgaris L.', *дџеврско цвџеће* 'Galium aparine L.'). болести (*жугџица* 'Chelidonium majus L.', *иџуга* 'Cuscuta epithimum L.'). ожиљке од болести и сл. (*дџице*, *бдџиџе*, *пџице* плодови 'Malvae silvestris L.'). животиње (*бџик*, *бџикови* 'Datura stramonium L.', *керџи* 'Linaria vulgaris Mill.'). прехрамбене продукте (*лџиџица* 'Melissa officinalis L.', *пдџице* плодови 'Malvae silvestris L.'). делове тела (*зџиби* ризоми врсте 'Sorghum halepense (L.) Pers.'). људска осећања (*стџид* 'Daucus carota L.') или људе (*прџиџеџи* 'Setaria verticillata (L.) P.B.')⁴⁷. Појединим биљкама надавају се женска имена (*кџиџа* 'Anthemis arvensis L.', *марџарџета* 'Leucanthemum vulgare Lam.')⁴⁸.

2. АФИКСАЛНА ДЕРИВАЦИЈА

У односу на семантичку деривацију творба речи је продуктивнији начин номинације коровских биљака на подручју југозападне Бачке. Већина афиксалних образовања саздана је од именичких, ређе придевских и глаголских основа суфиксацијом, а незнатан је број хербонима насталих префиксално-суфиксалним начином творбе.

⁴⁶ До лексикализације плурала долази онда када биљка која се именује има много плодова, цветова или када се именују биљни делови — листови (а не лист), плодови (а не плод), јер се ти делови биљке јављају и у процесу номинације уочавају у мноштву.

⁴⁷ Метафоричка јединица вероватно је и назив биљке *була* / *була* 'Papaver rhoeas L.'.

⁴⁸ О хербониму *марџарџета* в. нап. 40.

-уља: *власуља* 'Agropyrum repens (L.) Beauv.', *жугуља* 'Ranunculus acer L.', *крпуља* 'Galium aparine L.', *гџуља* 'Hordeum murinum L.'.

Нижу фреквенцију (број потврда мањи од пет) имају следећи суфикси:

-ара: *крџара* 'Trifolium pratense L.', *коњара* 'Medicago sativa L.', *гџмбара* 'Trifolium pratense L.', *кашљара* 'Cichorium intybus L.';

-је /-ење, -иње: *зџе* 'Atriplex patula L.', 'Chenopodium album L.', 'Chenopodium polyspermum L.', *разлиџе* / *разлиише* / *разлиће*⁵¹ 'Centaurea cyanus L.', *жџење* 'Urtica dioica L.', 'Urtica urens L.', *мегље* 'Artemisia vulgaris L.';

-ача /-овача: *зубача* 'Synodon dactylon (L.) Pers.', *слџовача* 'Malva silvestris L.', *трџсковача* 'Polygonum aviculare L.';

-уша /-џуша: *бџуша* 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.', *смрџуша* 'Bifora radians M. B.', *смрџџуша* 'Bifora radians M. B.';

-киња /-[j]акиња, -о[в]киња: *мџијакиња* 'Stellaria media (L.) Will.', *мџиџкиња* / *мџиџкиња* 'Stellaria media (L.) Will.';

-ан: *зџџдан* 'Lotus corniculatus L.', *когљан* 'Eryngium campestre L.';

-ин: *дџелин* 'Medicago sativa L.', *гџрџин* 'Anthemis arvensis L.';

-јак: *кисџџак* 'Oxalis stricta L.', 'Rumex acetosa L.', *ледџџак* 'Portulaca oleracea L.'.

Знатан је број нискофреквентних наставака који се јављају са по једном потврдом: -ак: *јџгодњак* 'Rubus caesius L.', -ан: *лџквџан* 'Nuphaea alba L.', 'Nuphar luteum (L.) Smith.', -ар: *виџушкџар* 'Bidens tripartita L.', -ач: *крџпџач* 'Galium aparine L.', -аи: *калџиџаи* 'Calystegia sepium (L.) R. Br.', -ељ: *крџељ* 'Galium aparine L.', -ива: *коприва* 'Urtica dioica L.', 'Urtica urens L.', -ик: *џитрџик* 'Carex pseudocyperus L.', -ић: *љугџић* 'Ranunculus acer L.', -ј: *мџџ* 'Petasites hybridus (L.) Sch.', 'Petasites albus (L.) Gaertn.', -ја: *мџџа* 'Petasites hybridus (L.) Sch.', 'Petasites albus (L.) Gaertn.', -њак: *пџачињак* 'Calystegia sepium (L.) R. Br.', -ољ: *иџџвољ* 'Rumex obtusifolius L.', -от: *трџсковот* 'Polygonum aviculare L.', -ув: *рџџув* 'Arctium lappa L.', 'Rumex obtusifolius L.' / *рџџув* 'Rumex obtusifolius L.' и, везан за страну лексему -ов: *балџнџв* 'Eryngium campestre L.'.

2.2. У односу на богат репертоар суфикса префикси су у творби хербонима малобројни и сваки од њих јавља се са по једном потврдом:

па-: *папџушковиња* 'Papaver rhoeas L.';

по-: *пџпанаџ* / *пџпонаџ* 'Bilderdykia convolvulus (L.) Dum.', 'Calystegia sepium (L.) R. Br.', 'Convolvulus arvensis L.';

про-: *пропџушковиња* 'Papaver rhoeas L.';

раз-: *разлиџе* / *разлиише* / *разлиће* 'Centaurea cyanus L.'.

3. КОНВЕРЗИЈА

Именоване коровских биљака путем конверзије речи на подручју југозападне Бачке сасвим је спорадично. Једину потврду овога начина номинације

⁵¹ Назив *разлиџе* могао је губитком експлозивне компоненте африкате /ч/ и под утицајем лексеме *лиише* дати *разлиише*, а упрошћавањем сугласничке групе /шћ/ и *разлиће*.

представља хербоним *лѣдено* 'Portulaca oleracea L.', настао у резултату супстантивизације придева који је задржао придевску промену.

4. СЛАГАЊЕ РЕЧИ

Међу називима корова на испитиваном подручју мало је сложених лексема. По структурно-морфолошким ознакама то су сложенице чије су компоненте именице или, пак, именице и глаголске коренске морфеме. Према своме саставу и према синтаксичком односу делова сложеног назива хербоними су:

4.1. сложенице постале срастањем

4.1.1. копулативна: *џанибула* 'Papaver rhoeas L.';

4.1.2. рекцијска (императивна): *кѣгигџ* 'Setaria verticillata (L.) P. B.';

4.2. сложенице са спојним вокалом

4.2.1. детерминативна: *кѣњогрѣз* 'Cichorium intybus L.';

4.2.2. рекцијска: *ладѣлеж* / *лѣдолеж* 'Calystegia sepium (L.) R. Br.'.

5. ПОВЕЗИВАЊЕ РЕЧИ (СИНТАГМАТИЗАЦИЈА)

Стварање синтагматских номинационих јединица најчешћи је начин именовања коровских биљака на подручју југозападне Бачке. По своме саставу синтагматски називи су двочлани, спорадично и трочлани, а представљени су следећим структурним типовима:

5.1. *Adj + N*. У зависности од тога шта означава именица уз коју стоји придев, у оквиру овога структурно-морфолошког типа назива издвајају се три основна структурно-семантичка типа:

5.1.1. Најбројнију групу хербонима чине синтагме у којима именица означава биљку, део биљке или представља општи назив за биљке. С таквом именицом најчешће је удружен квалификативни придев: *дѣвија рџжа* / *дѣвља рџжа* 'Rosa canina L.', *дѣвија зѣвалица* / *дѣвља зѣвалица* 'Linaria vulgaris Mill.', *дѣвије зѣвало* 'Linaria vulgaris Mill.', *дѣвљи квѣк* 'Linaria vulgaris Mill.', *дѣвија нѣна* / *дѣвља нѣна* 'Mentha aquatica L.', *дѣвији дѣнинѣћ* / *дѣвији дѣнинѣћ* / *дѣвљи дѣнинѣћ* 'Viola arvensis Murr.', *црѣно зѣље* 'Amaranthus retroflexus L.', *бѣло зѣље* / *бѣло зѣље* 'Chenopodium album L.', *црвено зѣље* 'Chenopodium polyspermum L.', *црвена дѣтелина* / *црвена дѣтелина* 'Trifolium pratense L.', *дѣвије јѣгоде* / *дѣвље јѣгоде* 'Rubus caesius L.', *смрѣлива трѣва* 'Bifora radians M. B.', *бѣла трѣва* 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.', 'Galinsoga parviflora Cav.' / *бѣла трѣва* 'Galinsoga parviflora Cav.', *плѣва трѣва* 'Centaurea cyanus L.', *лѣплива трѣва* 'Galium aparine L.', *жѣва трѣва* 'Hordeum murinum L.', *тврѣда трѣва* 'Lolium perenne L.', *слѣтка трѣва* 'Panicum crus-galli L.', *лѣдена трѣва* 'Portulaca oleracea L.', *стѣдна трѣва* 'Daucus carota L.', *стѣдно цвѣће* 'Daucus carota L.'.

Уз именицу која изражава наведене садржаје често, међутим, стоји и посесивни придев, најчешће такав који је изведен од назива животиње или птице: *магарѣћа бѣца* 'Onopordon acanthium L.', *магарѣћа бѣда* 'Onopordon acanthium

L., *кравска дџетелина* 'Trifolium pratense L.', *зечији трн* 'Ononis spinosa L.', *зечије грње* 'Ononis spinosa L.', *магарџији трн* 'Oporodon acanthium L.', *курјача трава* 'Aristolochia clematidis L.', *змијска трава / змињска трава* 'Euphorbia cyparissias L.', 'Solanum nigrum L.', *змијино цвеће* 'Taraxacum officinale Web.', *зущије цвеће* 'Taraxacum officinale Web.', *рџино цвеће* 'Lamium purpureum L.'

Именица која представља општи назив за биљке ређе се комбинује с придевима изведеним од именица које означавају људско биће (*рањеникова трава* 'Agrimonia eupatoria L.') или религијско биће (*зџспина трава* 'Hypericum perforatum L.', *зџспин цвић* 'Hypericum perforatum L.') или с придевима изведеним од женских имена (*ањњина трава* 'Agrimonia eupatoria L.'), од имена светаца (*видџска трава* 'Anagallis arvensis L.', *пџтровско цвеће* 'Achillea millefolium L.', *ивањско цвеће / ивањско цвиће* 'Galium verum L.') или од именице која означава географски појам (*зџлзотска трава* 'Polygonum persicaria L.').

5.1.2. У знатном броју хербонима-синтагми именица уз коју стоји придев представља назив друге биљке или њеног дела; такву именицу обично одређује квалификативни придев (најчешће придев *дивји* / *дивљи*): *дивји па-сљ* 'Aristolochia clematidis L.', *дивји грџшак / дивљи грџшак* 'Lathyrus tuberosus L.', *дивји лјк(ац) / дивљи лјк(ац)* 'Muscari racemosum (L.) Mill.', *дивји паприка / дивља паприка* 'Polygonum persicaria L.', *дивји карџнфил* 'Centaurea cyanus L.', *дивји бџсиљак* 'Stachys recta L.', 'Salvia pratensis L.', *дивљи рџзмарјн / дивји рџзмарјн* 'Galium aparine L.', *дивљи јџчам / дивји јџчам* 'Hordeum murinum L.', *дивјија мљвџр / дивља мљвџр* 'Setaria glauca P. B.', *дивјији сјрак / дивљи сјрак* 'Sorghum halepense (L.) Pers.', *дивља кришкјндла* 'Equisetum arvense L.', *дивјија дџетелина / дивјија дџетелина / дивља дџетелина* 'Oxalis stricta L.; *дивља тјатрица* 'Anthemis arvensis L.', *дивјија камјла / дивља камјла* 'Anthemis arvensis L.', *дивјија камјлица / дивља камјлица* 'Anthemis arvensis L.', *крјлна камјла* 'Anthemis arvensis L.', *крјлна камјлица* 'Anthemis arvensis L.', *крјлна тјатрица* 'Anthemis arvensis L.', *ситни чјчак* 'Agrimonia eupatoria L.', *црни чјчак* 'Bidens tripartitus L.', *мртва коприва* 'Lamium album L.', 'Lamium purpureum L.', *мртва жџгра* 'Lamium album L.', 'Lamium purpureum L.'

У оквиру овог структурног типа није ретко ни удруживање именице која представља назив друге биљке или њеног дела с посесивним придевом, по правилу с оним изведеним од назива животиње: *кџњска камјла* 'Anthemis arvensis L.', *кџњска камјлица* 'Anthemis arvensis L.', *кџњска тјатрица* 'Anthemis arvensis L.', *кџњски кисџљак* 'Rumex obtusifolius L.', *кџњски бџсиљак* 'Stachys recta L.', 'Salvia pratensis L.', *керџе грџжје* 'Solanum nigrum L.', *змијско грџжје / змињско грџжје* 'Solanum nigrum L.'. Уз именицу која означава део друге биљке спорадично долази неки други придев, као у примеру *чјвутске јџгоде* 'Anthemis arvensis L.'

5.1.3. Фреквентан структурно-семантички образац синтагматских назива биљака представља онај у којем се именица која означава део тела комбинује с присвојним придевом изведеним од назива животиње или птице: *мјшији рџп* 'Alopecurus pratensis L.', *мџчи рџп* 'Phleum pratense L.', *мџчков рџп* 'Phleum pratense L.', *лјшичији рџп* 'Equisetum arvense L.', *вџловски рџп* 'Verbascum densiflorum Bert.', *змијино џко* 'Bifora radians M. B.', *вџловско џко* 'Leucanthemum vulgare Lam.', *кџзија пјца* 'Consolida regalis S. F. Gray.', *зечије уш* 'Plantago lanceolata L.', *рџдин*

кљун 'Erodium cicutarium (L.) L'Hérit.', *ћуркова крџа* 'Polygonum orientale L.', *ћурчија крџа* 'Polygonum orientale L.', *ћурков сљинац* 'Polygonum orientale L.'. Комбиновање именице која означава део тела с неким другим придевом сасвим је ретко. У једном примеру она је удружена с придевом у чијој је основи име митског бића: *вилаина кџа*, *вилаина кџица* 'Cuscuta epithimum L.'.

5.1.4. Нискофреквентни структурно-семантички типови биљних назива, потврђени појединачним примерима јесу они у којима именица уз коју стоје различити, обично присвојни придеви представља женско име или означава предмет, животињу, инсекте, течност људског или животињског порекла, прехранбени продукт или крмиво, појаву у природи, апстрактни појам или људско биће: *бџа рџа* 'Leucanthemum vulgare Lam.', *дџија мџла / дџиља мџла* 'Artemisia vulgaris L.', *дџдџи бџнар* 'Dipsacus laciniatus L.', *пџино прџсе* 'Hordeum murinum L.', *цџганске бџбе* 'Bidens tripartita L.', *хрџтова крџ* 'Polygonum persicaria L.', *зџијско мџко / зџинско мџко* 'Euphorbia cyparissias L.', *рџдино вино* 'Lamium purpureum L.', *лџвадско сџно* 'Lolium perenne L.', *лџдинско сџно* 'Lolium perenne L.', *зџчији лџд* 'Equisetum arvense L.', *мџкина дџишџа / мџјина дџишџа* 'Thymus serpyllum L.', *мрџзова сџстриџа* 'Colchicum autumnale L.'.

5.2. $N + N_{gen} + Adj$. Једини назив овог структурног типа састоји се од именице која представља општи назив за биљке и устаљене хришћанске термилошке синтагме у посесивном генитиву: *грџа мџке бџсџе* 'Polygonum persicaria L.'.

5.3. $N + Prep + N_{gen}$. Овај структурни модел заступљен је такође усамљеним примером хербонима у којем уз општи назив за биљке стоји генитив именице с предлогом *од* у атрибутој функцији означавања намене биљке: *грџа од кџишџа* 'Cichorium intybus L.'.

6. ТЕРМИНОЛОШКА УПОТРЕБА РЕЧЕНИЦА

Термилошка употреба реченица као начин номинације корова ретка је на испитиваном подручју. Реченице у номинационој функцији представљају неколики хербоними којима се означава коров 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.'; ти биљни називи представљају комбинације двеју реченица које чине предикати у једном од лица једине презенте глагола *воleti* (с објектом израженим личном заменицом или без њега), *хтеги* и *лагати*, при чему се у другој реченици увек одриче оно што се овим глаголима казује: *вдлџм (те)-нџ волџм (те) / вдлџм (те)-нџ волџм (те)*, *вдле-нџ воле / вдли-нџ воли*, *вдлџш-нџ волџш*, *дџу-нџу*, *дџе-нџе*, *лџже-нџ лџже*.

7. ПОЗАЈМЉИВАЊЕ

У говорима југозападне Бачке употребљава се сразмерно мало хербонима страног порекла, а њихов територијални домашај је различит. Свеопшту или знатну распрострањеност на испитиваном подручју имају следећи позајмљени називи: назив *рџжа* (у синтагми *дџија / дџиља рџжа* 'Rosa canina L.'), лик који се сматра талијанизмом [109/III/174], затим позајмљенице, најверо-

ватније, из румунског — *кукута* 'Conium maculatum L.' и *палџмида* / *палџмуда* 'Cirsium arvense (L.) Scop.', [109/1/264; 109/11/591], те турцизми *тагула* 'Datura stramonium L.' и *на̀на* (у синтагми *дѝвија* / *дѝвља на̀на* 'Mentha aquatica L.'). За означавање појединих лековитих и крмних биљака у свим испитиваним говорима употребљавају се германизми пореклом од латинских биљних назива: *ка̀мила* (поред *ка̀милица*) 'Matricaria chamomilla L.', *ви́ка* / *вика* 'Vicia sativa L.'. Посредством немачког језика продрло је, свакако, француско *ту̀џерна* — на испитиваном терену и *лу̀џерка* 'Medicago sativa L.', 'Trifolium pratense L.'. Остали инојезични називи сведоче о спорадичном усвајању немачке и мађарске фитонимијске лексике на овим просторима: *џи́нкрџт* / *џи́нкрџт* 'Equisetum arvense L.', *фегџисман* 'Myosotis palustris (L.) Nath.', *шпџаргла* / *шпџарга* 'Trifolium pratense L.', *балџнгџв* 'Eryngium campestre L.', *џрвџчка* 'Viola arvensis Murr.'. Ове позајмљенице присутне су у малобројним или појединачним говорима и употребљавају се често напореда с домаћим називима за исте биљке; нпр. *фегџисман* и *спомџнак* (2, 12, 13) 'Myosotis palustris (L.) Nath.', *џрвџчка* и *дѝвљи да̀нинџћ* (5) 'Viola arvensis Murr.'.

IV. ЗАКЉУЧАК

Анализа прикупљене грађе показује да називи који се на испитиваном подручју употребљавају за означавање коровских биљних врста највећим делом поредстављају мотивисане номинационе јединице. Близу 80% биљних назива из ове тематске скупине чине номинације с јасном унутрашњом формом. Преглед различитих типова обележја која су легла у основе мотивације хербонима илуструје принципе номинације коровских биљака у испитиваним говорима. До стварања највећег броја хербонима довео је принцип номинације по обележјима биљака, формиран на основу уопштавања мотива номинације везаних за мирис, укус, боју, облик величину, димензије и структуру биљке или за врсту неког од њених делова. Уопштавањем обележја мотивације везаних за место и начин раста биљке, време њенога јављања, крмну погодност, дејство биљке или њену покретљивост образовао се, нешто мање плодан, принцип номинације по особинама биљака. Трећи принцип јесте номинација биљака по употреби (времену и начину употребе, намени, функцији биљака). Најмање плодан принцип именовања корова је онај који се односи на мотивисаност веровањима везаним за биљке.

Хербоними прозирне унутрашње форме мотивисани су најчешће посредно, по ознакама биљака у основи њиховог поређења с другим реалијама или појавама. Захваљујући томе група назива коровских биљака попуњавала се метафоричким номинационим јединицама, како на рачун семантичке транспозиције лексичких јединица у оквиру исте тематске групе, тако и путем метафоричког преношења јединица које су чланови других тематских скупина. Међу називима коровских биљака који су настали у резултату сликовитог преноса назива других реалија на биљке најбројнији су они код којих је као основа за метафорички пренос послужила нека од спољашњих ознака биљке и друге реалије. Најчешће је то облик, а затим боја и величина, односно димензије; на основи других обележја (мириса, укуса, структуре, различитих особина, употребе и др.) пренос се остварује ређе. На биљке и делове биљака најчешће се преносе називи предмета — *мџла*, *стењак*, *ламп*, *свѣћа*, *сат*, *крајцарица*, *преслицца*, *бурџце*, *сикрица*, *виљушке*, *точирџи*, *лифчићи*, *бунџ* (ајдучки ~), *амбрели*; затим називи делова тела — *зуби*, *ноге* (родине ~), *кљун* (родин ~), *крѣста* (ћуркова ~), *рѣп* (мишији ~, маџков ~), *уши* (зѣчије ~), *дџо* (змијино ~, воловско ~), *кџа* (вилина ~); такође називи других биљака, дивљих и гајених и називи дрвећа — *камли* (кџњска ~), *гитрица* (крупна ~), *дџелина* (дивија ~), *кџприва* (мртва ~), *чиџак* (ситни ~), *пасуљ* (дивији ~), *грашак* (дивији / дивљи ~), *паприка* (дивија / дивља ~), *бџсљак* (кџњски ~), *каранџил* (дивији ~), *рузмарџн* (дивији ~), *јџџам* (дивији / дивљи ~), *мџџа*

(дџивија / дџвља ~), *бџровина*, *чџмовина*, *кџтикџндла* (дџвља ~) итд. Поред оваквих „чистих“ преноса, метафоризација се спроводи додавањем различитих наставака на основе назива предмета, делова тела, биљака, нпр. *камџиџаиш*, *виџушкџр*, *зџбача*, *му(в)џрика*, *жџгџрка*. Знатан део биљних назива из истраживане скупине у мотивационом је односу с називима животиња и птица; то се, пре свега, односи на атрибутивне синтагме у којима је детерминатив мотивисан обликом или димензијама дела биљке у поређењу с делом животињског или птичјег тела (*зџчије* уши, *мџчи* рџп, *ћурков* сљинац, *рџдин* кљун), величином биљке и животиње (*зџчији* лад, *зџчији* трн), временом јављања биљке и буђења животиња, излегања или повратка птица (*змиџино* цвџће, *зџиџије* цвџће, *рџдино* цвџће) или дејством биљке које је слично животињском (*змиџска* трава, *курџача* трава, *керџе* грџђе). Мотивационе везе назива коро̀ва с лексиком из других тематских група (називи за религијска и митска бића, људе, људска осећања, болести, инсекте, прехранбене продукте, природне појаве, апстрактне појмове и др.) знатно су уже.

Будући да избор основе номинације зависи, пре свега, од субјективног запажања особености реалије приликом њеног именовања, једна биљка у истом говору често има по два или више паралелних назива, најчешће заснованих на различитим обележјима мотивације (нпр. начин раста: начин и место раста — *пџпанац* / *пџпонац* и *ладдлеж* / *ладолеж* (4, 7—9, 11—13), начин раста : укус — *пџпанац* и *слџтковина* (2, 4, 5), начин раста : облик цветова — *пџпанац* и *гочџриџи* (1, 3, 7, 11), начин раста : облик листа — *пџпанац* / *пџпонац* и *пџчиџџак* (6), начин раста : облик стабла — *пџпанац* и *камџиџаиш* (3) 'Calystegia sepium (L.) R. Br.'; облик цвета : боја цвета : употреба биљке — *гџмбара*, *цџвена дџтелина* (3, 6—12) и *кџвџска дџтелина* (9, 12) 'Trifolium pratense L.'). У складу с тенденцијом ка мотивисаности назива коровског биља, називи провидне мотивације у говорима неретко конкуришу онима с нејасном унутрашњом формом; мотивисани хербоними представљају паралеле инојезичним називима (нпр. *биџ*, *биџови* и *гџгула* (7, 8, 10, 11) 'Datura stramonium L.'), понекад и старим називима који су изгубили мотивисаност (нпр. *жџра* и *кџпрџва* (1С, 9, 12) 'Urtica urens L.'). Улога мотивисаности огледа се и у појави хомонимије у називима биљака; наиме, како на избор мотивационог обележја у великој мери утиче његова важност за носиоце говора, то више различитих, штавише ботанички несродних биљних врста има у једном говору исти назив услед истоветности основе њиховог именовања: нпр. *зџље* 'Atriplex patula L.', 'Chenopodium album L.', 'Chenopodium polyspermum L.' (1С, 3, 6—13); *бџца* 'Cirsium arvense (L.) Scop.', 'Onopordon acanthium L.', 'Xanthium spinosum L.' (1). У границама појединих говора уочава се, међутим, тенденција ка уклањању хомонимије, посебно уколико именоване биљке имају неку ознаку важну за препознавање њихових вредности, особито прехранбених (нпр. *зџље* 'Atriplex patula L.': *бџло зџље* / *бџло зџље* 'Chenopodium album L.': *цџвено зџље* 'Chenopodium polyspermum L.': *цџрно зџље* 'Amaranthus retroflexus L.' (1Ш, 2, 4, 5); *кисџџџак* 'Oxalis stricta L.': *кџњски кисџџџак* 'Rumex obtusifolius L.' (5)).

Формирање номенклатуре коровске флоре у говорима испитиваног подручја остварено је на неколико начина: семантичком и афиксалном деривацијом, конверзи.ом, слагањем речи, синтагматизацијом, терминолошком употребом реченица и позајмљивањем ботаничких назива из других језика. Нај-

већи број номинација појавио се у резултату лексикализације атрибутивних синтагми, појаве карактеристичне за све словенске и многе несловенске језике кад је у питању народна ботаничка терминологија. Продуктиван структурни модел синтагматских биљних назива јесте модел $Adj + N$; хербоними-синтагме настали по другим обрасцима ($N + N_{gen} + Adj$ и $N + Prep + N_{gen}$) налазе се на периферији читавога система. Већина једнолексемних номинација, пак, настала је путем творбе речи. Најпродуктивнији је суфиксални начин творбе, док је префиксално-суфиксалних деривата мало; таква образовања у словенским ботаничким номенклатурама настају, уосталом, ретко још од древних времена. Основна маса суфиксалних изведеница образована је од именичких, ређе придевских и глаголских основа, најчешће помоћу формантâ *-ица* и *-ика*, врло продуктивних у ботаничкој номенклатури словенских језика почев од прасловенског периода. За неколико суфиксалних образовања може се претпоставити да су мотивисани дволексемним називима — синтагмама с аналогном компонентом, односно да су настали универбизацијом атрибутивних синтагми, тенденцијом која је у творби ботаничких назива активна у свим словенским језицима; за означавање појединих биљака, наиме, у неким говорима паралелно се употребљавају мотивациона синтагма и одговарајућа суфиксална изведеница, нпр. *курјача трава* и *курјачевина* (4) 'Aristolochia clematitis L.', *крљска дегелина* и *крљска* (9, 12, 13) 'Trifolium pratense L.', *кљњска камџла* и *кљњара* (12) 'Anthemis arvensis L.'.

У резултату семантичке деривације хербоними настају у знатно мањем броју него путем творбе речи, но и то доста интензивно. Основни вид лексичко-семантичке транспозиције је метафоризација; производне основе назива биљака при том су најчешће називи предмета.

Позајмљивање ботаничких назива из других језика као начин номинације коровских биљака на подручју југозападне Бачке готово да је спорадично, премда поједине позајмљенице имају на овом терену свеопште распрострањење. Паралелизам у употреби назива страног и домаћег порекла, доста типичан за испитиване говоре, указује на то да процес позајмљивања, по правилу, није условљен неопходношћу номинације нових, од раније непознатих биљака. Највише инојезичних назива примљено је из немачког или посредством немачког језика с чијим је носиоцима на овим просторима некада постојао суживот; германизмима се означавају углавном крмне, украсне и лековите биљке, што указује на могућност да су биљни називи у условима узajамних културних и привредних контакта народа преузимани као *Kulturwörter* и *Apothekerwörter*.

Број конверзива, сложеница и реченица у термилошкој употреби међу називима корова готово је занемарљив.

У погледу територијалног распореда назива из испитиване тематске skupине, забележених на подручју југозападне Бачке, уочљиво је то да једне јединице номинације живе у свим говорима, док друге образују мање или веће ареале. Највеће територијално распрострањење имају, по правилу, неутрални, немотивисани називи — наслеђени хербоними и најстарије позајмљенице. Кад је у питању ареални распоред хербонима, на већини израђених лингвистичких карата уочавају се две јасно супротстављене зоне употребе појединих

назива. Издвојени ареали најчешће обухватају с једне стране говоре српског, а с друге стране говоре шокачког становништва. Говорима из ове друге групе, међугим, понекад се по неким особинама прикључују поједини српски говори, обично говор Дуроња (уп. карте бр. 5, 7, 10) или говор пункта на територији Срема (уп. карте бр. 3, 17). Формирање различитих ареала на испитиваном терену условљено је у првом реду широким могућностима говора кад је у питању избор основа и начина номинације биљака. Извор највећег броја разлика међу говорима у означавању једне исте биљке јесте различит избор како основе мотивације назива, тако и начина номинације биљке (уп. карте бр. 7, 16, 18); другачија мотивациона обележја у основи именовања биљке доводе до употребе различитих номинационих јединица у говорима и онда када се начини номинације биљака у њима делимично подударају (уп. карте бр. 3, 5, 10, 13) или када су у свим говорима исти (уп. карте бр. 4, 9, 12). Територијална лексичка диференцијација изражена је и у појави различитих врста номинационих јединица типа назива страног порекла у једним и домаћих назива разне структуре у другим говорима (уп. карте бр. 6, 8, 14). До диференцијације ређе долази због употребе различитих производних основа назива при њиховој мотивисаности истом ознаком биљке и при истом начину номинације биљке (уп. карте бр. 11, 21).

V. РЕЧНИК

А

ајдучки бунџар в. бунар.

амбрели м рl листови врсте 'Arctium lappa L.'. — *Ја знам да се каже амбрели. Па да, што је широко листиће, па амбрели. Бајџи от кџице. 4.*

ањђина трава в. трава.

апта ж 'Sambucus ebulus L.'. — *Слџино зова, сам[о] није зова; нџска, тако ѓто. Има вако сџтно, сџтно цвџће, днѓ бубуљчице цвџт. И тѓ по каналима расте. Нѓкат су дѓда и баба пѓкли ракију ѓ[ѓ] тѓ апте. Од апте се пѓкла ракија, јака ракија, сам[о] што маљо смрди. Па ѓто, пѓни канали су апте. 10 (1—9, 11—13).*

арвачка ж (< мађ. árvaszka) 'Viola arvensis Murr.' в. дивји даниноћ / дивљи даниноћ. — *А тѓ је, џто и цвѓд бѓде, а и дивље бѓде. Ѓнда тѓ дивље бѓде сџтно здрѓво. Арвачка јѓл даниноћ, како кѓ. Ѓви млади, ѓни тѓ тако назѓваду, а ми стѓри, ми кажемо арвачка. Јѓдна свѓкрва пѓслала снају да џде, тѓ ис комшилука, да џде купити арвачке. Каже, нѓмаду арвачке, само даниноћ. 5.*

Б

балангѓв -ѓва м (< мађ. ballangó) 'Eryngium campestre L.' в. котрљан. — *Ка[ѓ] дѓђе зѓма, знаи, кат се тѓ ѓсѓиш, днда тѓ вѓтар тѓра пѓ њива. А тѓ се кѓтрља, нѓко каже котрљан, а ми кажемо: ипѓ свѓт ради? Каж[у], тѓра вѓтар балангѓв. 8 (11).*

баџица ж цваст врсте 'Turpha angustifolia L.' в. бачка, палацка. — *Баџице, ѓ, ѓне расту тако по баѓама, по каналима и тако. Она има тако, висѓко гѓре џстера, е, днда пѓсле дѓгог врѓмена тѓ се свѓ овакѓ слази као пѓрје, па ѓстане само ѓна шѓба, ништа дрѓго. 2.*

бѓчка ж цваст врсте 'Turpha angustifolia L.' в. батица, палацка. — *Бѓчка расте у мѓчвари. Бѓонско је гѓре, ко пѓиш, а дѓле има стаџку зеленоу. Лѓиће је дугуѓасто, дугачко; тѓ у мѓчвари расте. 4 (5).*

бѓла рада в. рада.

бѓла трава в. трава.

бѓло зѓље в. зѓље.

бѣлуша ж 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. бела трава, воле-не воле / воли-не воли, волем (те)-не волем (те) / волим (те)-не волим (те) / волеш-не волеш, лаже-не лаже, оће-неће, оћу-нећу. 6.

бѣк, **бѣка** м 'Datura stramonium L.' в. бикови, татула. — *Мѣ у Дѣспотову зовѣмо га бѣк. Зѣгѣ се зѣве бѣк, што дѣе да убѣде кѣ бѣк, ако нѣ пазѣи, дѣа ње убѣсти. Оѣе кѣд нѣ[с] сѣмо кѣжу бѣк, бѣкови. У, кѣже, кѣлѣи су бѣкови, свѣ мѣмлају. 11 (8, 10); бѣкови -ѣва рl — Јѣо, бѣкѣва ѣма. Ширѣко лѣише, бѣли цвѣт. Па црнѣ сѣме, кат пѣкне. — Ёно бѣи код мѣне у ѣвлији, мѣлѣм те, ѣзашѣ сѣд, јѣдѣн кѣрѣн од бѣкѣва. Сѣме кѣ од лѣка. Пѣ лѣгрѣ сам јѣ сѣмена нѣкупила кѣ[д] Томѣце лѣне на бѣстану. За рѣѣму. У рѣкију, пѣтопѣ се тѣко с тѣри пѣста у лѣтру кѣмовице, цѣлу зѣму јѣ облѣгала нѣге. 10 (1, 2, 4, 5, 7, 8, 11, 13).*

бѣла трава в. трава.

бѣло зѣље в. зѣље.

бѣгиње бѣгиња ж рl плодови врсте 'Malva silvestris L.' в. оспице, пелце, погачице. 13.

бѣда ж **магарѣћа** ~ 'Onopordon acanthium L.' в. боца, магарѣћа боца, магарѣћји трн, чкаљ. — *Изрѣсте тѣ у тѣлѣкѣи висѣни и ѣма дѣгачѣко лѣише и свѣд ѣма днѣ бѣде. Огѣсно је. На вѣр лѣста ѣма бѣде. А и на сѣмим стѣблу, одѣкле лѣише ѣде, и тѣмо су; свѣ је у бѣдама. Магарѣћа бѣда. Нѣ може тѣ нѣко јѣс[ти], тѣ бѣде дѣсно. 4.*

бѣквица¹ ж 'Plantago major L.' в. буквица. — *Бѣквица је тѣ. И тѣ је дна што ѣма дѣрѣгли лѣст. 12 (1С, 3, 6—11, 13); бѣквица² 'Plantago lanceolata L.' в. буквица, зѣчије уши. — *А ѣва бѣде, дна је дѣгачѣки лѣст. Ёво, вѣ[ди]ш по сѣмену, ѣ тѣ је бѣквица. Јѣ кѣжем да је ѣво мѣшка бѣквица, а днѣ је жѣнсѣка. 12 (1С, 3, 6—11, 13).**

бѣровина ж 'Equisetum arvense L.' в. дивѣља кришкиндѣла, зѣчији лѣд, лишѣији рѣп, маѣји рѣп, прѣдѣлица, прѣдуѣла, цинкрѣт, чѣмовина. — *Тѣ је кѣо бѣровина што рѣсте. Кѣ бѣровина рѣсте. Мѣло тѣко, па кѣ и бѣровина ѣва вѣлика, сѣмо што је тѣко мѣло. Бѣровина. 9 (6).*

бѣсиљѣк -ѣљѣка м **дѣвији** ~¹ 'Salvia pratensis L.' в. коњѣски бѣсиљѣк. — *Нус пѣт, по лѣдѣинама, тѣ вѣше тѣу рѣсте. Тѣ нѣма пѣ ѣивѣ. Он вѣше и[з] жѣла рѣсте, тѣј дѣвији бѣсиљѣк. Па цвѣта, нѣко, на лѣлѣв. Уза свѣког лѣста ѣма, нѣко, по дѣвѣ сѣтна цвѣтѣћа. Бѣи дно, што кѣжу, кѣ бѣсиљѣк. Вѣше смрѣди нѣг што мирѣши. 7 (10, 11); дѣвији ~² 'Stachys recta L.' в. коњѣски бѣсиљѣк, старѣчаѣ. — *Тѣ је дно што смо рѣкли, днѣј дѣвији бѣсиљѣк, кѣњѣски бѣсиљѣк. Тѣ је сѣтно и бѣлѣ се у жѣлу, у стрѣниѣ, тѣ је, дѣвѣј, старѣчаѣ. О[д] тог мѣда свѣ пѣлѣрѣи нѣсе. И лѣпо мирѣши. 12 (9—11, 13); кѣњѣски ~¹ 'Salvia pratensis L.' в. дѣвији бѣсиљѣк. 7, 10, 11; кѣњѣски ~² 'Stachys recta L.' в. дѣвији бѣсиљѣк, старѣчаѣ. — *Кѣњѣски бѣсиљѣк, ѣво ѣ сад ѣма на ѣиви кѣд нѣс. Ово вѣко ѣма тѣу свѣд бѣли тѣко цвѣт, кѣњѣски бѣсиљѣк. Па ѣду чѣле на кѣњѣски бѣсиљѣк. 10 (9, 11—13).***

бѣца¹ ж 'Cirsium arvense (L.) Scop.' в. пѣламира / пѣламуда. — *Бѣце ѣма мнѣго, свѣѣкаѣ. Па зѣгѣ што бѣду ѣви лѣстови, бѣде, ѣго, зѣгѣ је зѣвѣмо. Ума чѣлѣ па бѣде, па днѣа ѣма рѣзни[х] тѣ[х] којѣкѣкѣ[х] бѣца, а свѣ зѣвѣмо у ѣсто вѣреме бѣца. Кѣје бѣде, бѣца је. 1 (2); бѣца² 'Onopordon acanthium L.' в. магарѣћа бѣда, магарѣћа боца, магарѣћји трн, чкаљ. — *Тѣко лѣише бѣде, па тѣ свѣд ѣма тѣко**

бóца, бóца̄, бóца̄, а тāj кд цвйт што трйба да је, тō је тaкo джгачке бóце. Тō је бóца. А и лшиће је тaкo бодљиво. 5 (1); бóца³ 'Xanthium spinosum L.' в. дикица. — А ово је бaж бодљиво, ово кд йгле буде. Тō је бóца. 5 (1, 2, 4, 8); магарећа ~ 'Onopordon acañthium L.' в. боца, магарећа бода, магаређији трн, чкаљ. 2.

бўбе бўба ж рl цйганске ~ 'Bidens tripartitus L.' в. виљушкар, виљушке, виљушкице, црни чичак, чичак. — Цйганске бўбе, тō тaкo нарaсте вeљкo, па кад йдеш крoж нў, днда се нaпунеш, нaпунеш. Тō тaкo је, па йма кд вйле нйке тў. Па-с-тō тaкo назaбaда, назaбaда. Јў, кад йдемо, па тaкo нaййемо нa тō, па јoј, ал сам се нaпунила цйгански[x] бўба. 5.

бўквица¹ ж 'Plantago major L.' в. боквица. — Тō је бўквица. Йма и кoја порaсте, а йма и кoја, oва шйрока, тa се сaмo шйри, знaте, шйроко лшиће. 5 (1Ш, 2, 4); бўквица² 'Plantago lanceolata L.' в. боквица, зечије уши. — А oва бўквица што је зeчије ўши, тa порaсте, и знaте, вйше тaкo тaнко лшиће буде пo тој стаблики. Па oво што кaжу да је зeчије ўши, да је тō мўшка, а oво је жeнска, oва, шйроко лшиће. 5 (1Ш, 2, 4).

бўла ж 'Papaver rhoeas L.' в. папушковина, пропушковица, панибула. — Њe се нaђе у жйту и у ситнйли ўсевима, днда је зaтворена, па пoсле кaд] тō пўкне, тō њeно гњeздо расцвeтa, днда буде рoзне и црвене. Тō је бўла. Кад јeдaрет прdје њeно врeме, днда тō лшиће пaдне дoле, днда oстане сeмe, тaкo глaвица јeднa, и тaмo је унутри црнo, црнo сeмe, мнoгo, мнoгo йма сeмена ў тој глaвици њeнoј. 2 (1Ш); бўла — Вйдйли је и тў да ймaте је, бўле. Ймa је, с прoлећа oна, кд не ўзоре, oна oсилй се, па рaшйри се, цвeтa. Ди ўвaги, дйгод, мa, сaм[o] се црвeни њйва. Па бўла, црвeна, црвен цвeт, кд бўла, Тўркиња. Тўрцй су бўле били. Тўрцй су црвeне фeсиће нoсили. 12.

бўнар бунaра м aјдўчки ~ 'Dipsacus laciniatus L.' в. чешља, чкаљ.

бўника ж 'Hyosciamus niger L.' — И њe мd]жe]ш вйдйги по кaнaлима, тaкo, ўс пўт кад йдеш. Жўћкaво цвaги. Oнда кaже: ал је луд, кaдo да се нaпйиo бўнике. Тō знaм да кaжу. Жўго цвaги бўника. 10 (1—9, 11—13).

бурeнце -ета с 'Muscari racemosum (L.) Mill.' в. дивйји лук(aц) / дивљји лук(ац), прeсличица. 13.

В

видoвница ж 'Anagallis arvensis L.' в. видoвка, видoвска трава, видoвчица. 8.

вйдoвкa ж 'Anagallis arvensis L.' в. видoвица, видoвска трава, видoвчица. — Вйдoвкa; зaтo што на Вйдoвдaн, ў тō врeмe, Вйдoвдaн двaдeст oсмог јуна, тў oтпрйлике, зaвиси од гoдинe, цвeтa. 11.

видoвска грaва в. трава.

видoвчица ж 'Anagallis arvensis L.' в. видoвица, видoвка, видoвска трава. — Oвo је видoвчица. Сa]д] тō вeћ нeмa, тō је вeћ до Вйдoвдaнa прeшло. Јел oна до Вйдoвдaнa. Кd лeдeно је лшиће, и по зeмљй се прўжа, а ситaн, црвен, лeп цвeтйћ йма. 12 (13).

вйкa ж 'Vicia sativa L.'. — Йма вйкa, тō је мaунастo, и рaсте, eт[o] на прўги ћеш нaћи. Oнa се прўжa, рeцймo, сaд oдe, па eн[o] чaк тaмo ймa. 10 (1—5, 8);

ви́ка — *Ви́ка се зове. Тò је за потрдињу, за коње и за тò. Ви́ка има зрно кò пàсуљ, тò, кòњи се дòбро гòје ò[д] тога.* 12 (6, 7, 9, 11, 13).

ви́лина кòса в. коса.

ви́лина кòсица в. косица.

виљушкàр -àра м 'Bidens tripartitus L.' в. виљушке, виљушкице, циганске бубе, црни чичак, чичак. — *Виљушкàр, тò је тràва, има виљушке, и тò се позà-дèва ако нàйђеш у чàрапа у нèга. Онда тò кò виљушкице се тàко позàдèвају.* 6 (1С, 3, 8, 11).

виљушке -шàка ж pl 'Bidens tripartitus L.' в. виљушкар, виљушкице, циганске бубе, црни чичак, чичак. — *Тò обично буде тàко кàо лòптица. И кат процвèта, буде сàтно, кàо лòптица. Кò òна гòмба ò[д] дегелине. А кид идèмо крòс тò, а òнò се зàкачи, па ис тè гòмбе испàдају тè виљушке. Тò буде свудà гòтов пò њиви. Она йстò се рàзмлàти, па веровàтно да сèменом, да ис тй[x] виљушкà, да је ту сèме у томе, у тй виљушка, да се сèменом òна рàзмножи.* 7 (1С, 3, 6, 8—12).

виљушкице, -йца ж pl 'Bidens tripartitus L.' в. виљушкар, виљушке, циганске бубе, црни чичак, чичак. — *Има кò от сунцокрèга, тàко, обично, па нà крају дèвè бòдље, и тè се бòдље забòду у чàрапе, нè мож[e] се иззивати нйко ò[д] тй[x] виљушкйца. А тò није висòка тràва. Тò, èто, баш тò су виљушкице, òà, тò је тà тràва.* 7 (1С, 3, 6, 8—12).

ви́но с рòдино ~ 'Lamium purpureum L.' в. мртва жагра, мртва коприва, родино цвеће. — *Рòдино ви́но, па è[то] тàко нйско и млàвско цвèта и ймà га и по њиви и порет пуга и порет кàлдрме и свудà, ймàмо га чàк и усред њиве кàдгод. И тò рàно, тò је прво прòлетње, прòлетњи цвèт што цвèта.* 6; — *Е òво је, вйдши, рòдино ви́но. Зàто што је црвèно, што вàлда йма тàј црвени цвèт.* 12 (1, 3, 6, 7, 9—11).

влàсуља ж 'Agropyrum repens (L.) Beauv.' в. пиревина, пирика. — *Òвò је влàсуља. Што блйже влàгу, тò је свè јàча. Влàсуља йма тàј влàг.* 11 (3, 5—7, 12).

вòле-нè воле 3_{sg} 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. бела трава, волем (те)-не волем (те) / волим (те)-не волим (те), волеш-не волеш, воли-не воли, лаже-не лаже, оће-неће, оћу-нећу. — *Тò је вòле-нè воле. Па тò дèца врàчају, и дèвòјке: вòле ме мòмак, нè воле ме мòмак, па òно òткине, па òнда нà крају штò йспàдне: је л вòле, је л нè воле. Зàтò се зове вòле-нè воле. Е сàд, нàђеш вòле-нè воле, òткинеш вр и бàциш. Отпрййке. И онда ò[д] доле: нè воле-вòле, вòле-нè воле, вòле, и òнда знàш је л те вòле мòмак, је л те нè воле. И сàд мй нà њиви вйше пуга, кат седймо, òнда: дòће Ћура бèсан, нèће; дòће, нèће. Йли зсèна које чòвек пйје, òна: дòће пйжан, нèће; дòће, нèће.* 10 (6, 7, 9, 11, 12); **вòли-нè воли** (1Ш, 2).

вòлèм (те)-нè волèм (те) 1_{sg} 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. бела трава, воле-не воле / воли-не воли, волеш-не волеш, волим (те)-не волим (те), лаже-не лаже, оће-неће, оћу-нећу. 1С, 3, 6, 8—10, 13; **вòлйм (те)-нè волйм (те)** — *Кйдà се: вòлйм те-нè волйм те. Йстò смо кйдали, тàко кат сйднèмо, цуре. Наберèмо, òнда, па тàко, будèду и мòмци и свй. Сйднемо на клупу, па: вòлйм те-нè волйм те. È, напòслетку, кад га нè волйм, òнда ме йуши, па бйж.* 5 (4).

вòлèш-нè волèш 2_{sg} 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. бела трава, воле-не воле / воли-не воли, волем (те)-не волем (те) / волим (те)-не волим (те), лаже-не лаже, оће-неће, оћу-нећу. 1С, 3, 12, 13.

вѡли-нѣ воли в. воле-не воле.

вѡлїм (те)-нѣ волїм (те) в. волем (те)-не волем (те).

вѡловски рѣп в. реп.

вѡловско ѡко в. око.

Г

гѡвѣз м 'Symphytum officinale L.' — *Гѡвѣз, тѡ расте у ритѡ. Тѡ на рїцким зѣмљама, на црним, влажним зѣмљама, ту расте. Има шїрок лїст и цвѣт плѡв, чѣле їду на њѣга. И ѡн, ѣго, кат се ѡсили, ѡн расте кѡрѣном, а и сѣменом. А тѡга їма кѡд нѡс здрѡ[в]о мнѡго. Мї га зовѣмо гѡвѣз. Лїст шїри кѡ штѡвољ, ѡно што смо рѣкли да їма штѡвољ, ѡн їма ѡнѡ за лѣк, їма сѣме ѡно црно. А ѡвѡ је у другѡм обліку, ѡвај нѣма тѡко, него ѡн їма цвѣтове, ко гѡд нѣки ўкрас, цвѣће, чѣле їду на њѣга, на тај гѡвѣз. Ал ѡн їма кѡо што їма шаргарѣпа, папѡрнѡк и тѡ, тѡко ѡн їма, сѡмо њѣгова црна жїла и їма, вѣлке жїле пѡиѡта, тај гѡвѣз. Јел док нї[је] се тѡ тѡко дрѡло, мѡшїне док нїсу дрѡле дубѡко, ѡнда їстѣра, чїтаво чѡдо се їзвѡм, тѡ їма жїла, чѡдо јѣдно, чїтав ѡбѡн. Тѡ је од гѡвѣза. 3 (1, 2, 4, 8).*

гїцуља ж 'Hordeum murinum L.' в. дивїји јечам / дивљи јечам, жива трава, попино прасе. — *Зѡдк тога назївају гїцуља, ка[д] дѣци узберѣмо ў рѡку, па пѡстїмо, ѡна, тѡко држїи у рѡки, а ѡна сѡма мїли, мїли и ѡде у рѡкѡв. 7 (10, 11).*

гѡлготска трѡва в. трава.

гѡмбара ж 'Trifolium pratense L.' в. кравара, краварица, кравска детелина, луцерна / луцерка, црвена детелина, шпаргла / шпарга. — *Имамо ѡву ѡдмѡћу, лѡцїрку, и гѡмбару. Ђна їма гѡмбе, бѡш вѡко, рѡза, црвѣне. 7 (3, 6, 8—12).*

гѡрчїка ж 'Roripa silvestris (L.) Bess.' 9.

горѡшїца ж 'Sinapis arvensis L.' в. репица / рипица. — *Кат се пѡсије рѣпа, па кад горѡшїца приузме, ѡнда рѣпа ѡстане гѡнка и сїгна, зѡгѡшїи се. А мїслим, їсто мѡж[е] да се чѡпа, да се ѡѡје жївїни. 7 (1—3, 6, 8—13).*

гѡрчїн -їна м 'Anthemis arvensis L.' в. дивїја камила / дивља камила, дивїја камилица / дивља камилица, дивља титрица, ката, коњара, коњска камила, коњска камилица, коњска титрица, крупна камила, крупна камилица, крупна титрица, чивутске јагоде. — *Тѡ је ѡна кѡ тїтрица, знѡте, сѡмо нїје лїкѡвїта, него тѡко висѡко нарѡсте. Тѡ је тај гѡрчїн. Тѡ је пѡпуг, кѡжемѡ камилица, ал тїтрица је тѡ, старѡвїрски. Сѡмо тѡ је крупнїје, ѡво, гѡрчїн, тѡ бѡде тѡки цвѣт. Тѡ зѡто се зѡве гѡрчїн, да нїко нѣће се прїварити па чѡј кѡвати. Кѡ бѣре, ѡнда: [x]ѡјѡ[е], кѡ[д] ѡш гѡрчїн брѡт. Па гѡрко, па ѡѡ. Тѡ нїје ѡѡбро. 5.*

гѡспїна трѡва в. трава.

гѡспїн цвїт в. цвїт.

грѡшак -шка м дивїји ~ 'Lathyrus tuberosus L.' в. дивљи грашак, орашак / орашац / рашак. — *Тѡ је дивїји грѡшак, њѣга їма ў жїту, ў детелини. Има мѡуне кѡо грѡшак. Ђн їма жїлу и ѡдле кѡо крѡмпїр. Рѡза, лѣпо рѡза цвѣта. Брѡла сам тај, ѡнибулу, што кѡжемѡ кѡкољ, карѡнфїл дивїји, набѣремо пукѣте па нѡсїмо кѡћи, мѣтѣмо у вѡзну. Против чѣга бїло да прскѡмо ў њїви, ѡи тај дивїји грѡшак,*

он остаје. Нема још отрова да њега мџис[е] да отрује. Њега њл идемо чупамо, ил мџиком сечемо. 7 (3, 6, 8—12); дивљи ~ (1, 2, 4, 5, 13).

грџије с змијско ~ 'Solanum nigrum L.' в. змијска трава / зминска трава, зминско грџе, кереће грџе. III, 5; зминско ~ III, 5; кереће ~ — *Има трава кереће грџије. Гадна је ко враг. Мџ брџ, Ђука, ми купили кудељу, и он мали бџо. А ми идемо, радимо, а он за нама, и то кереће грџије, најо се, све љо му цурило нуз уста. Једва је осто он жив џнда.* 10 (1—9, 11—13).

гџије цвеће в. цвеће.

Д

данинџ м дивји ~ 'Viola arvensis Murr.' в. арвачка, дивљи данинџ. — *То је дивји данинџ. Зато што на једном цвету њма и тамних нијанси, као нџ, и светлих, жутих. У дблику питомог данинџа.* 11 (3, 6—10, 12); дивљи ~ (1, 2, 4, 5, 13); данинџ дивји ~ — *Има и данинџ тако џсто сџни, дивји. Сџан, данинџ прџви, сам[о] сџан. А џви су леги данинџи зато што њма жутџ[x], њма свакојџџ[x], ал џно је жут дивји.* 12.

дџерско цвеће в. цвеће.

дџелина ж 'Medicago sativa L.' в. детелина / дителина / дитељина, дителин, коњара, луцерка. — *Па луцерна зџву стручњџци џву прџву дџелину, а ми зџвемо луцерна џну гџмбару, што лџлџв цвет њма, а џву што цвета плџво, то зџвемо прџва дџелина.* 6 (1, 3, 7—13); дивји ~ 'Oxalis stricta L.' в. дивји детелина / дивља детелина, кисељак. — *Има, џво, мџжем је дџнџти, њма ту у бџици д[џ]ма[x], ту близу; кџжу дивји дџелина.* 11 (3, 6—10, 12); дивља ~ 13; крањска ~ 'Trifolium pratense L.' в. гомбара, кравара, краварица, луцерна / луцерка, црвена детелина / црвена детелина, шпаргла / шпарга. 9, 12, 13; црвена ~ 'Trifolium pratense L.' — *Има дџогџдишџа, црвена дџелина, нџко је зџве прџстије, ми сџљџци, гџмбара, зато што њма тџ гџмбе, знџш.* 11 (3, 6—10, 12, 13); дџелина 'Medicago sativa L.' 1, 3, 7, 8, 10, 11; дивји ~ 'Oxalis stricta L.' 3, 7, 8, 10, 11; црвена ~ 'Trifolium pratense L.' 3, 7, 8, 10, 11; дџтелина 'Medicago sativa L.' — *А дџелина је вџшџа и кџжем, тџки цџџд бџде, па плџв. Па то се сџје.* 5; дџтелина 'Medicago sativa L.' 2, 4.

дџелина в. детелина.

дивји дџелина в. детелина.

дивји дџелина в. детелина.

дивји зџвалица в. зевалица.

дивји камила в. камила.

дивји камилица в. камилица.

дивји мџгла в. метла.

дивји мџвар в. мувар.

дивји паприка в. паприка.

дивји рџжџ в. ружџ.

дивје јџгоде в. јагоде.

дивије зéвало в. зевало.
 дивији бóсиљак в. босиљак.
 дивији грашак в. грашак.
 дивији дáниноћ в. даниноћ.
 дивији дáниноћ в. даниноћ.
 дивији јечам в. јечам.
 дивији карáнфил в. каранфил.
 дивији лўк(ац) в. лук(ац).
 дивији пáсўљ в. пасуљ.
 дивији рўзмáрйн в. розмарин.
 дивији сирак в. сирак.
 дивља дéтелина в. детелина.
 дивља зéвалица в. зевалица.
 дивља камíла в. камила.
 дивља камíлица в. камилица.
 дивља кришкíндла в. кришкиндла.
 дивља мётла в. метла.
 дивља мўвáр в. мувар.
 дивља пáприка в. паприка.
 дивља рўжа в. ружа.
 дивља титрица в. титрица.
 дивље јáгоде в. јагоде.
 дивљи грашак в. грашак.
 дивљи дáниноћ в. даниноћ.
 дивљи јечам в. јечам.
 дивљи квáк в. квак.
 дивљи лўк(ац) в. лук(ац).
 дивљи рбзмáрйн в. розмарин.
 дивљи сирак в. сирак.

дикíца ж 'Xanthium spinosum L.' в. боца. — Она кад је ўзмéж бóде. Па дá, нé смéш ићи ни бóс ни голóрук. Кáко изáђе, бóде д[д]мá[х]. Дикíца је дпáсна, стó бóдлá йма. Па кат стáнеш нá нў, јáој. — Идéмо по нéком нáсипу, нé мож[еш] ићи, а јá ишó у сáндáла, о[д] дикíце. 10 (1, 3, 4, 6—9, 11—13).

дителин м 'Medicago sativa L.' в. детелина / детелина / дителина / дитељи-на, коњара, луцерка. — Йма лўцёрне, йма дителина. Йма и двóг дителина што мй кóристимо за мáрву, а и лўцёрне, тá је нйжсја, па тáке гóмбе цвéтају, а дителин, он дпег онáко висóко нарáсте па тáко цвáд бўде плáви. 5.

дителина в. детелина.
 дитељи́на в. детелина.

дрезга ж 'Nasturtium officinale R. Br.'. — Њу вода нџси, а она расте. Тџ је дрезга. Ситно нџко, на резанчиће. А л тџ мнџго има. Тџ заџуши чџмце, на прџмер, кад иду канџ.юм, вода нанџсе, па ка[џ] дџђе чџмас да прџђе, нџ мож[е] да прџђе. Тџ је дрезга. 8 (1—7, 9—13).

дџшица ж **мџјкина** ~ 'Thymus serpyllum L.' в. мајчина душица. — Тџ вџлџмо, и тџ лџпо и мирџши и чџле пџдају на њџ. Не расте висџка, тџко тџлка, има тџко цветџиће мџјкина душица. 6 (1С, 3, 7—13); **мџјчина** ~ (1Ш, 2, 4, 5).

Ж

жџгра¹ ж 'Urtica dioica L.' в. жежа, жежара, жежење, жежика, коприва. — Ми кџжемо жџгра. Оно што бџчи. Та је жџгра дџбра, и кџрџње је дџбро, и стаблика је дџбра за чџј. Тџ је, кџже, дџбро за прса, за бџбриге, за свџчега. Ајџј, тџ тџко бџчи. Онда, знџш, кад прџкосџду дџца јџдно дрџџм, днда сџмо[о] узбџру, па дџсагри: јџј, џла си ме дџсагријо, па се дџру, дрџчу. 5 (1Ш, 2, 4); **жџгра**² 'Urtica urens L.' в. жара, жарица, жаруља, жежа, жежара, жежење, жежика, коприва. 1Ш, 2, 4, 5; **мџтва** ~¹ 'Lamium album L.' в. мртва коприва. — Има, ал тџ не бџчи, тџ је, нџ знам је л имџмо дџ год џ бџшчи. И тџ је џсто тџко лџише шџрџко и зелџно и свџ, сџмо нџма тџ, да пџцка, да пџче, знџте; мџтва. Мџтва жџгра. 5 (1Ш, 2, 4); **мџтва** ~² 'Lamium purpureum L.' в. мртва коприва, родино вино, родино цвеће. 1Ш, 2, 4, 5.

жџра ж 'Urtica urens L.' в. жагра, жарица, жаруља, жежа, жежара, жежење, жежика, коприва. — Сџгне, мџле днџ, жџре. Жџре, тџ су сџгнџ кџприве, а дџве велике, тџ су, тџ мџр[а] бџти корџнчину да имају унутри, дџк приџдишиње. 12 (1С, 9).

жџрица ж 'Urtica urens L.' в. жагра, жара, жаруља, жежа, жежара, жежење, жежика, коприва. — Она нџ буде гџдин[у] дџна, буде сџмо с прџлеџа сџгне жџрице. Та дџстаје по цџлу гџдину, а днџ жџрице, днџ сџмо с прџлеџа, и сџтно лџише џма. 12.

жџруља ж 'Urtica urens L.' в. жагра, жара, жарица, жежа, жежара, жежење, жежика, коприва. — Има кџприва жџрка, жџруља, тџ је она, сџтно лџише, [з]нџш; тџ је жџрка кџприва, а џма она прџва, велика. 9 (1С).

жежа¹ ж 'Urtica dioica L.' в. жагра, жежара, жежење, жежика, коприва. — Ёго има дџ гџдџ дџете. Ј л жџеџи је л кџприва. 6; **жежа** (8); **жежа**² 'Urtica urens L.' в. жагра, жара, жарица, жаруља, жежара, жежење, жежика, коприва. 6; **жежа** (8).

жежара¹ ж 'Urtica dioica L.' в. жагра, жежа, жежење, жежика, коприва. — Она днџли и пџче и свџрби и свџ, з.џ. Нџко кџже жџеџсара. 6; **жежара**² 'Urtica urens L.' в. жагра, жара, жарица, жаруља, жежа, жежење, жежика, коприва. 6.

жежење¹ с 'Urtica dioica L.' в. жагра, жежа, жежара, жежика, коприва. — Сам[о] да прџба[м] мџло да те пџцнџм с џице, по нџги је л по рџки, да вџдџши кџко жџеџе. А јџко дџбро и кџрџсно за мџџје свџње, истџрџва гџсте, код нџзимџди. Јџ испрџбџ, мџџџим свџњама, нџзимџдима кџј су одбијџни дџ сисе, жџеџење тџра гџсте, ако имају у црџвима, тџра гџсте нџпо.џе. Онда, јџ сам пџјо сџк, цџђен

сдк од жѣжѣња. 11 (7); жѣжѣње² 'Urtica urens L.' в. жагра, жара, жарица, жаруља, жежа, жежара, жежика, коприва. 7, 11.

жѣжика¹ ж 'Urtica dioica L.' в. жагра, жежа, жежара, жежење, коприва. — Па коприва и жѣжика. Па што жѣжѣ, жѣжѣ као кад се вагра опали, је л, жѣжѣ, искоче пљикова. Зѣтѣ је жѣжѣсика. 10; жѣжика² 'Urtica urens L.' в. жагра, жара, жарица, жаруља, жежа, жежара, жежење, коприва. 10.

жѣва трава в. трава.

жѣтѣрка ж 'Lolium perenne L.' в. лединско сено, ливадско сено, тврда трава, тврдац. 6.

жѣтѣца ж 'Chelidonium majus L.' — Жѣтѣца онѣ, знѣш. Кад ѣмѣ[ш] жѣтѣцу, онѣ тѣм травом се лечи. 9.

жѣтуља ж 'Ranunculus acris L.' в. љутић. — Порет пѣта ѣма тѣ жѣтуља. Тѣ ѣмѣ у канѣлу код нѣс. Па дѣ, тако што онѣ, видѣш, ѣма тѣ корѣне, жѣтуља. Свѣ се прѣжса и вагѣ се, што више чѣпѣш, свѣ више се прѣжса. 9.

3

зѣздан м 'Lotus corniculatus L.' в. звезданац. — Тѣ је бѣло пѣ тѣм лѣдинама нѣшиѣм и пѣшиѣѣцима и нѣкат се тѣ ишло кодѣт, нѣ сѣ[д] тѣ[х] лѣдина више и тако нѣма, али знѣмо, прѣје, пѣтнѣјз-дѣѣст гѣдѣна унѣзад, нарѣчитѣ боѣанскѣ шѣума, тѣмо је тако бѣло тѣ[х] чѣстѣна у шѣуми, дѣ је тѣј зѣздан ѣшо и дѣ су љѣди ишли и кодѣли су и јѣко лѣпок сѣна су ѣмали ѣ[д] тог зѣздана. 4 (1).

зѣзданац -ѣнца м 'Lotus corniculatus L.' в. звездан. — Зѣзданац је жѣт, што га мѣ зѣвѣмо. Тѣ по лѣвадама, тѣ нѣма на друго[м] мѣсту. Тѣ сѣно бѣде нѣд-ор^н гѣнѣл. Он се шѣри, нѣ бѣде вѣлик, сѣм[о] нарѣсте тако по нѣзама, тѣј жѣтѣ. Тѣ се зѣвѣ зѣзданац. 3 (7, 8, 10, 11).

зѣвалица ж дѣвија ~ 'Linaria vulgaris Mill.' в. дѣвије зѣвало, дѣвѣла зѣвалица, дѣвѣли квак, зѣвалица, керѣћи. — Тѣ је дѣвија зѣвалица. Кат се прѣѣтѣсне цѣт са стрѣне, он зѣвне. Зѣтѣ је зѣвалица, зѣтѣ се зѣве. 11 (6—10, 12); дѣвѣла ~ (1, 13); зѣвалица (2).

зѣвало с дѣвије ~ 'Linaria vulgaris Mill.' в. дѣвија зѣвалица / дѣвѣла зѣвалица, дѣвѣли квак, зѣвалица, керѣћи. — Па тѣ је дѣвије зѣвало. Тѣ је прѣво зѣвало, сѣмо што је дѣвије, сѣтѣније него дѣво зѣвало. Стѣснѣ се, онѣ зѣва. Па зѣто, кат се стѣснѣ цѣт, он зѣне, а пѣстѣјс га, он се скѣпѣ. Зѣтѣ се и зѣве зѣвало, сѣмо је тѣ дѣвије, а онѣ лѣлаво, ѣма свакојѣког, бѣрдѣв, тѣ је цѣвѣе. 12 (3, 6—11).

зѣље¹ с 'Atriplex patula L.'. — Тѣ је зѣље. Тѣ мѣ као дѣца ишли смо, па кѣдѣмо, па јѣдѣмо. 5 (1—4, 6—13); зѣље² 'Chenopodium album L.' в. бело зѣље / било зѣље. — А зѣље тѣ што назѣвамо, то је са ѣзаним, шпѣцѣстим листѣиѣма, гѣре, нѣко, бѣлушкаво и гѣцкаво. 3 (1С, 6—13); бѣло ~ 1Ш; бѣло ~ — А бѣло зѣље ѣма, бѣије је, и мѣло онѣко ѣма код крѣскаво лѣиѣе, бѣло; шпѣцѣстѣје, ѣжѣје и шпѣцѣстѣје. 4 (2, 5); зѣље³ 'Chenopodium polyspermum L.' в. црѣвно зѣље. 1С, 3, 6—13; црѣвно ~ — А црѣвно зѣље је пѣпу[т] црѣног, сѣмо што је црѣвенчѣсто. 4 (1Ш, 2, 5); црѣно ~ 'Amaranthus retroflexus L.' в. штир. — Па црѣно зѣље ѣма шѣроко лѣиѣе. И на ѣему ѣма сѣмена, чѣдо бѣжѣје. И ако се тѣ на врѣме не ѣчѣсти, тѣ забрѣлѣси зѣмѣу да дѣгѣдинѣ бѣде као мѣк од ѣѣга. 4 (1Ш, 2, 5).

зѣчије трње в. трње.
 зѣчије ўши в. уши.
 зѣчији лад в. лад.
 зѣчији трн в. трн.
 зівалица в. зевалица.
 змијино ђко в. око.
 змијино цвеће в. цвеће.
 змијска трава в. трава.
 змијско грђжђе в. грђжђе.
 змијско млѣко в. млеко.
 зминска трава в. трава.
 зминско грђжђе в. грђжђе.
 зминско млѣко в. млеко.

зубача ж 'Cynodon dactylon Pers.'. — Јђј, зубача. Она је тѢнка и она је у зѣмљи, исто има јѢко мнѢго жѢла и дѢгачке жѢле и кѢж[у] кат стѢи на тѢвану сѢдам гѢѢина и мѢгѢш је ў земљи, она рѢсте. Не ђсѢши се нѢкад. Има пѢно члѢн-кѢва. ЈѢко тѢшко се зубача чѢпа, зѢтѢ што она нѢма јѢдну жѢлу, него Ѣбун овѢко, пѢно жѢла има. 10 (1—9, 11—13).

зѢби зуба м рl ризоми врсте 'Sorghum halepense (L.) Pers.'. — Ал сѢд има дѢвијек сѢрка више нѢ[го] кукурѢза пѢ њивама. Има ђдле овѢко дѢгачке, зѢбе мѢ кѢжемо. БѢле ђне жѢле, јѢке. КѢо зѢби у зѣмљи, бѢло па ђбело, ђѢбље ђг пѢлѢа; нѢ мо[же]ш ишѢпатѢ га. 10.

И

ивањско цвеће в. цвеће.
 ивањско цвиће в. цвеће.

Ј

јѢгоде јѢгѢда ж рl дѢвије ~ 'Rubus caesius L.' в. дивље јагоде, јагодњак. — Кат сам бѢјо ђѢте, кѢже ђтац или ђѢда: пѢшѢјте свѢње на стрњѢку. А пѢшѢмо свѢње на стрњѢку, ђнда ђве дѢвије јѢгоде тѢкѢ се разлѢзиле по стрњѢки ђи је бѢло жѢто, а мѢ ђбујѢмо ђпѢнке бѢш чѢрѢпа. Па кат се ђно замѢта тѢ на пригѢбу ђко стѢпале, па кад ўвече трѢба да лѢжемо, а стѢпале свѢ изгребѢне. 11 (3, 6—10, 12); дивље ~ (1, 2, 4, 6, 13); чѢвутске ~ 'Anthemis arvensis L.' в. горчин, дѢвија камила / дивља камила, дѢвија камилица / дивља камилица, дивља титрица, ката, коњара, коњска камила, коњска камилица, коњска титрица, крупна камила, крупна камилица, крупна титрица. — Па чѢвутске су јѢгоде пѢпут камѢлице, сѢмо нѢсу лѢкѢвите; крупнијѢ су ђг камѢлице. Ѓ па тѢ сѢгније што је, тѢ зѢвѢмо камѢлица, а ђнѢ што је крупнијѢ, ђно зѢвѢмо чѢвутске јѢгоде. 4.

јагодња̋к м 'Rubus caesius L.' в. дивије јагоде / дивље јагоде. — *Јагодња̋к и у стр̋њики расте и по кана̀лима. Јагодња̋к је дна тра̀ва, дивије јагоде. Има крај кана̀ла, кра[ј] је̋ндека, има је свуда. То је слично д̋в̋м пр̋в̋им јагодама, сам[о] шт̋ има дн̋е бр̋кове и див̋ија. Јагодња̋к је дивије јагоде, е̋то, др̋укчије н̋е мо[же]ш̋и ка̀сти, јагодња̋к.* 10 (1—6, 8, 9, 12, 13).

ја̀џурица ж 'Aristolochia clematitis L.' в. дивији пасуљ, курјача трава, курјачевина. 13.

ј̋ечам ј̋ечма м див̋ији ~ 'Hordeum murinum L.' в. гицуља, дивљи јечам, жива трава, попино прасе. — *Див̋и̋и ј̋ечам, што на̀ко кад ра̀диш̋, он ми̋гољи. Та̀ко̋ има слично̋, о̀во̋, о̀сију ка̀о ј̋ечам о̀ва̋ј пр̋ви, а ви зна̀те, ра̀ни ј̋ечмови д̋ни што-з-били, јел пр̋е су и св̋д ж̋ста̋ има̀ле о̀сију; е с̋т смо са пи̋ш̋ицом без о̀сије, а ј̋ечам н̋е мож[е] б̋ит̋ [и] без о̀сије, има о̀сију, а и то̋ има о̀сију ка̀ ј̋ечам. За̀то̋ га з̋ову див̋и̋и ј̋ечам.* 6 (3); **д̋ив̋љи** ~ (1Ш, 2, 5).

К

ка̀мѝла ж 'Matricaria chamomilla L.' в. камилица, титрица. — *Ка̀мѝла је сит̋нија и лѐгша.* 12 (3, 4, 6—11, 13); **д̋ив̋ија** ~ 'Anthemis arvensis L.' в. горчин, дивија камилица / дивља камилица, дивља камила, дивља титрица, ката, коњара, коњска камила, коњска камилица, коњска титрица, крупна камила, крупна камилица, крупна титрица, чивутске јагоде. 8—11. **д̋ив̋ља** ~ 13; **к̋д̋њска** ~ — *То̋ је к̋д̋њска ка̀мѝла, а ка̀мѝлица што ка̀жемо, то̋ је о̀ва што се б̋ере за апо̀теку.* 7 (6, 8—13); **к̋рупна** ~ — *То̋ је то̋, бу̀лка и к̋рупна ка̀мѝла, зна̀м да сам пр̋авила бук̋ете од о̀ног, ка̀т сам б̋ила д̋ете, по̋ ж̋иш̋у.* 12 (7, 9, 11, 13).

ка̀мѝлица ж 'Matricaria chamomilla L.' в. камила, титрица. — *Па̋ има о̀ва о̀бична ка̀мѝлица што се б̋ере за апо̀теке, за ча̀ј, то̋ је ка̀мѝлица ка̀жу.* 7 (1—6, 8—13); **д̋ив̋ија** ~ 'Anthemis arvensis L.' в. горчин, дивија камила / дивља камила, дивља камилица, дивља титрица, ката, коњара, коњска камила, коњска камилица, коњска титрица, крупна камила, крупна камилица, крупна титрица, чивутске јагоде. 8—11; **д̋ив̋ља** ~ 13; **к̋д̋њска** ~ — *А о̀ва, к̋д̋њска ка̀мѝлица, то̋ вис̋око на̀расте, па к̋рупне ц̋в̋етове има, г̋д̋ов ка̀ б̋ела ра̀да. Б̋ела ра̀да има ш̋ироко ли̋ш̋е, а о̀во има исто̋ с̋итно ка̀о ка̀мѝлица.* 7 (1С, 6, 8—13); **к̋рупна** ~ 7, 9, 11—13.

кам̋џи̋ја̋ш -а̀ца м 'Calystegia sepium (L.) R. Вг.' в. ладолеж, лифчићи, пачињак, попанац / попонац, слатковина, точирићи. — *То̋ је кам̋џи̋ја̋ш. За̀то̋ што је д̋угачак, м̋д̋[же]ш̋ пр̋авит̋ ка̀мџи̋ју од њ̋ега. Пл̋уг, мо̀г̋ор од осамд̋ес[е]т ко̀ња̋ ће за̀уставити. То̋ је та̀нко ка̀ ка̀мџи̋ја што ка̀жу, и д̋нда ка̀т се то̋ на̀гомила, за̀устави мо̀г̋ор. То̋ је по̀панац, р̋итски, онд[а] има о̀ва̋ј б̋ели, ма̀ли, с̋итни по̀панац, што̋ исто̋ ц̋в̋ати, са̀мо има ма̀ло пла̀вушка̀сто, ал о̀ва̋ј по̀г̋тну̀но б̋ео, та̀ј кам̋џи̋ја̋ш.* 3.

ка̀ра̀нфил м див̋ији ~ 'Centaurea cyanus L.' в. плава трава, различје / разлишје / разлиће. — *О̀во је див̋и̋и ка̀ра̀нфил. Ва̀лда по̋ том ц̋в̋ету, што̋ има ц̋в̋ет ка̀о ка̀ра̀нфил.* 7 (8, 10—13).

ка̀га ж 'Anthemis arvensis L.' в. горчин, дивија камила / дивља камила, дивија камилица / дивља камилица, дивља титрица, коњара, коњска камила,

коњска камилица, коњска титрица, крупна камила, крупна камилица, крупна титрица, чивутске јагоде. — *Тò је ката. Ката смрòдн, а камилица мирншић.* 3.

кашљара ж 'Cichorium intybus L.' в. коњогриз, трава от кашља. — *Кашљара, скупља се за чај, от кашља. Тò порет пуга расте. Она ни нема листа, него òдма[x] тако гèра стабло и ò[ò]ма[x] гèра тако цвет. Кашљара, тò сам баш от свèкрве мòје чула. Кад идèмо из винограда, ондак она мени каже, Јовица бшю мали, па кашљò, каж[e] с[ò] ò] немо ми òве плàве, кашљаре, набрати, па осушити, па скувати чај.* 9.

квâк квâка м дивљи ~ 'Linaria vulgaris Mill.' в. дивија зевалица / дивља зевалица, дивље зевало, зивалица, керићи. — *Тò је исто кò и, èто, имáмо овàкòг обичнòга квâка, òде тај цвет, а òво је дивљи квâк. Тај ншкàко дружчије не цвета, сáмо жуто. Тò исто тàко по ливадама, коједш буде, и тàко ди се нè оре, знáте. Па нè знам, èто, вáлда зàто што зивуће. Па èто тàко, тàко по страни, вшдште, онда зивуће.* 5.

керèће грòжђе в. грòжђе.

керићи м pl 'Linaria vulgaris Mill.' в. дивија зевалица / дивља зевалица, дивље зевало, дивљи квâк, зивалица. — *Оно што смо рекли керићи. — Има дивље, има жуто. Жуто цветè. — Има и у башта што буде кàо украсно цветè. — È, па тò је пштомò, ал има башш жуто, сáмо је сштншје. — Па кат прштиснè се овàко мáло, онда тò мáло кò òтворш се. Цвет се рáствори. — Кат се прштисне, кàо, тò смо рекли, вшди кàко керићи лáју.* 4.

кисèљâк¹ -âка м 'Oxalis stricta L.' в. дивија детелина / дивија детелина / дивља детелина. — *Кисèљâк, тò мðжемо јшсти. Имáмо и тш у башчи ми тðга. Тò је баш òзбшљно и кисело. Па òшца кат смо бшли свашта смо јшли. Е ш сад имáмо у башчи, сáмо, баш ншки òан кат сам кòпáла, нàшем, тàко, жбун, òвâ. А шсто тàко мð[же]шш узбрати лшстиш, òвâ, па тшрит уста, па гршцкати. Кшсело, баш је кшсело. Кисèљâк. 5 (1, 2, 4, 5); кисèљâк² 'Rumex acetosa L.' 13; **кòњски** ~ 'Rumex obtusifolius L.' в. репув, штавољ. — *Тò тàко висòко, а кàжем, тàко кò три прста ширòко лшшше, па тàко дшгачко. А вшдите вш кàкво је тò сшме. А тò порáсте, је л те, вèлико. Тò се кàже кòњски кисèљâк.* 5 (13).*

кљун м рòдин ~ 'Erodium cicutarium (L.) L'Hérit.' в. родине ноге. — *Вшди òво, кò рòдини кљунòви. Тò се зòве рòдин кљун, трáва тâ.* 12 (1С, 8—11, 13).

кòзија пшца в. пшца.

комòтљика ж 'Artemisia vulgaris L.' в. дивија метла / дивља метла, дивија ружа, метла, метлиње, трутљика. 13.

кòњара¹ ж 'Anthemis arvensis L.' в. горчин, дивија камила / дивља камила, дивија камилица / дивља камилица, дивља титрица, ката, коњска камила, коњска камилица, коњска титрица, крупна камила, крупна камилица, крупна титрица, чивутске јагоде. — *Па кòњска камила ми смо тò звáли, кòњара тò је. Тò ншје да се бèре, знáм да кàжу: нèмòјте брâти тш кòњару, кàже, не врèди тò брâти, тâ ншје за чај.* 12; **кòњара**² 'Medicago sativa L.' в. детелина / детелина / дителина / дителина, дителин, луцерка. 13.

кòњогршз м 'Cichorium intybus L.' в. кашљара, трава от кашља. — *Кòњогршз, тàкò èто. Па вáлда га кòњи и пòједу рáдо. Прè су кòњи шшли на пшшу. А èто, онда, други га ншсу òðризли, а кòњи јесу.* 1 (5).

кѡњска камѡла в. камѡла.

кѡњска камѡлица в. камѡлица.

кѡњска тѡтрица в. тѡтрица.

кѡњски бѡсиљак в. бѡсиљак.

кѡњски кисељак в. кисељак.

кѡприва¹ ж 'Urtica dioica L.' в. жагра, жежа, жежара, жежење, жежика. — *А ѡвѡ су прѡве кѡприве, ѡве вѡсоке што рѡсту, и сѡме тѡра још.* 9 (1С, 3, 6—8, 10—13); **кѡприва**² 'Urtica urens L.' в. жагра, жара, жарица, жаруља, жежа, жежара, жежење, жежика. — *Їма жѡрице, ѡне сѡгне, а ѡма и крѡпне кѡприве. Їма ѡвѡје кѡприве.* 12 (1С, 3, 6—11); **мртва** ~¹ 'Lamium album L.' в. мртва жагра. — *Сѡмо ѡма мртва кѡприва, ѡна не жеже, а скѡрѡ су сѡичне, мѡла је рѡзлика. Тѡ што кѡјсу мртва кѡприва, тѡ не жеже, а ѡвѡ је жеже јаел кѡприва.* 6 (1С, 3, 7—13); **мртва** ~² 'Lamium purpureum L.' в. мртва жагра, родино вино, родино цвеће. 13.

кѡса ж вѡлина ~ 'Cuscuta epithimum L.' в. вилина косица, шуга. — *Вѡлина кѡса, ѡнѡ се шѡри. Па ѡу је тѡшко уништѡти, тѡ вѡлину кѡсу. И пѡли се, пѡ ѡви, учѡпѡмо па зѡпѡмѡмо. И изѡре, и ѡна ѡпет крѡне; јѡко тѡшко је уништѡти. Обично ѡ детелини бѡде нѡјвѡше, крѡпѡру, рѡги, у тѡ нѡски бѡљкама. У кукурузи већ и ако бѡде, не мо[же]ш, не видѡ се. Дѡгачко, свѡ вѡко. Кад згрѡбѡмо рѡком, па тѡ вѡче се, дѡгачко, и кѡжем, јѡ пѡкиѡм, пѡкупиѡмо пѡ детелини, грѡбљѡнице нѡсѡмо, не врѡди, ѡна уништи, кѡг се лѡги, јѡгро дѡтелине уништи. Тѡ је тѡко дѡпѡсна трѡва. А и ѡнѡ је лекѡвѡта. Мѡј мѡж је ѡу пѡјѡ против чѡра. Вѡлину кѡсу и пѡтровско цвеће, тѡ сам сѡшѡла, па ѡнда кѡвала чѡј. Нѡслаѡк је пѡјѡ зѡјугрѡ, ѡвѡ дѡци, и ѡвече. И ѡнда бѡло га ѡ[ѡ] ток прѡшло.* 7 (1, 3, 6, 8—13).

кѡсица ж вѡлина ~ 'Cuscuta epithimum L.' в. вилина коса, шуга. — *Вѡлина кѡсица мѡ је зѡвѡмо. А ѡна кад ѡђе, тѡ мѡраш пѡлиѡти, ѡна је дѡпѡсна. Нек пѡдне сѡм[ѡ] тѡко парчѡнце, д[ѡ]мѡ[x] нѡкне и шѡри се, тѡко гѡсто, па кѡо да вѡгра гѡре, јѡде свѡ што ѡма. Свѡку бѡљку пѡједе. А дѡтелину пѡсебно. Сасвѡм зѡмѡва ѡстане пѡд ѡѡм гѡла, неѡма нѡшта, јѡде и кѡко се шѡри, тѡкѡ се нѡгло зѡшѡѡва и тѡко нѡшти, кѡо кад вѡгра гѡре па зѡ ѡѡм ѡстаје црѡно, тѡкѡ ѡна нѡшти. Тѡ је вѡлина кѡсица, тѡкѡ је свѡ зѡву кѡд нѡс. Вѡлина кѡсица, пошто је лѡпа, жѡугѡ кад је глѡѡш.* 3 (1, 6—13).

кѡтрљѡн м 'Eryngium campestre L.' в. балангов. — *Кѡтрљѡн нѡско рѡсте и окрѡгу рѡсте, тѡко. Он кѡг се ѡсѡшѡ, тѡ свѡ ѡстаје, нѡшта-с-ѡ[н] нѡје ѡтрѡѡ. ѡн стѡји по гѡдин[у] дѡнѡ, кѡтрљѡ се, вѡтар га нѡси, пѡтај бѡга, кѡломѡтар. Тѡкѡ је чѡрѡст и лѡс[т] тѡј ѡѡгов и свѡ. А кѡтрљѡ се, кѡжем, кѡтрљѡн зѡтѡ се и зѡве, што га вѡтар мѡж[е] нѡси[и] куд дѡе, јѡдѡн кѡрѡн, а волѡки мѡбѡн.* 12 (1—10, 13).

крѡвѡра ж 'Trifolium pratense L.' в. гѡмбѡра, крѡварѡица, крѡвска детелина, луцерѡна / луцерка, црѡвена детелина / црѡвена детѡљѡна, шпѡрглѡ / шпѡрга. — *Мѡј сѡмо тѡ зѡвѡли прѡва дѡтелина, лѡцѡрка. А ѡну сѡде прѡву зѡву лѡцѡрка, а лѡцѡрку крѡвѡра.* 12 (9, 13).

крѡварѡица ж 'Trifolium pratense L.' в. гѡмбѡра, крѡвска детелина, луцерѡна / луцерка, црѡвена дѡтелина / црѡвена детѡљѡна, шпѡрглѡ / шпѡрга. — *Тѡ је зѡ мѡрѡву. Тѡ се кѡси и рѡни. Егѡ ѡмѡмо тѡу нѡ улици. Кад ѡцѡѡте, ѡнда бѡде гѡмбѡ. Па зѡто што се рѡни мѡрѡва. Тѡ се мѡрѡви рѡни, је л те. Тѡ је тѡ, крѡварѡица.* 5 (4).

кравска дѣтелина в. детелина.

крајцарица ж 'Bellis perennis L.' — Крајцарица, онџ стаго је, маџи је и кџрѣн, и сџтан цвѣт. Ѐма, и код мѣнѣ је бѣло на улици крајцарице свѣда. 10 (1С, 3, 6—9, 11—13); крајцарица (1Ш, 2, 4, 5).

крѣв крѣви ж хрѣстова ~ 'Polygonum persicaria L.' в. голготска трава, дивѣја паприка / дивѣа паприка, трава мајке божје. — Кат су Хрѣста рѣзапѣли, днда је тѣ трава бѣла пот крѣстџм, тѣ рѣсла. И тѣ је кѣпѣало на тѣ траву и џсталѣ су флѣке, крѣв. И на сваџком листу ѣма флѣка. Ёго, зѣтџ се џна зѣве хрѣстова крѣв. Нѣко је зѣве дивѣја паприка, а тѣ је хрѣстова крѣв. — Ѐма џна лѣише, па тѣ лѣише тѣко, кѣ у паприке, али је кѣрѣн црѣвенкаст. И днда ѣма тѣфне црѣвене. Тѣ је крѣв Исуса Хрѣста кад је кѣпѣала. 8.

крѣста ж ѣуркова ~ 'Polygonum orientale L.' в. ѣурков слинац, ѣурѣиѣја крѣста. — Нѣкако, кѣ дно кат-с-тѣ кѣсиџо, днда сам ѣѣ ишла, ишла и сѣкли лубѣнице. А ѣѣ свѣ вѣдѣм по канѣлу дно иѣто мѣ кѣжѣмо ѣуркова крѣста. А тѣ тѣко дѣгачко па рѣза. Сѣд ѣма га. Што кѣжу ѣуркова крѣста. 3; ѣурѣиѣја ~ 13.

крѣшкѣндла ж дивѣа ~ 'Equisetum arvense L.' в. боровина, зѣчиѣи лад, лѣшчиѣи реп, маѣи реп, прѣдѣлица, прѣдуѣа, цѣнкрот, чѣмовина. — Тѣг ѣмаџо на ѣиви џдстѣ, по кукурузѣма и тѣко. И тѣ се свѣгди џткѣне, тѣ нѣ смѣж додѣрни[тѣ], тѣ се свѣки згѣвак џткѣне, тѣко је кѣдѣливо. Ёво рѣсте на ѣѣдном прѣдеѣу зѣмѣѣ, дивѣа крѣшкѣндла. Вѣдѣте вѣ да је тѣ тѣко бѣиш лѣпо кѣ и џве, чѣмовина, ѣ л. Мѣ кѣжѣмо тѣ дрѣвце иѣто се кѣти, знѣте, на Бѣжѣиш, џва чѣмовина, ѣ л, тѣ кѣжѣмо крѣшкѣндла. Ёво је дивѣа. Ёго, лѣчи, вѣ[ди]ш, на тѣ, на чѣмовѣну, ѣ л? 5.

крѣл крѣла м 'Sonchus oleraceus (L.) Gou.' в. крѣла. — Крѣл, џн рѣсте висѣко, а кат се џтсѣче, ѣде мѣко из ѣѣга. 9 (1—3, 6—8, 10—13).

крѣла ж 'Sonchus oleraceus (L.) Gou.' в. крѣл. — Ёстану флѣке џт крѣлѣ. Лѣише ѣма пѣгуг маслѣчка. И за свѣѣе, тѣ и гѣишчиѣи вѣду док је мѣѣдо. — А пѣсли џтврдне, нѣрѣџито џва стѣбѣлка и днда истера вѣѣ, и џде бѣде мѣло и бѣѣѣ, на тѣм лѣишѣу, и цвѣт, и днда је вѣѣ више нѣ за чѣг. А док је мѣѣдо, ѣѣду. Ѐмаџо бѣише џдде, па кад бѣде крѣла, ако је лѣпа, донѣсѣ се џпет мѣло, џно иѣта кѣже, [x]ѣ[де] да се џслѣду, ѣл свѣѣи, ѣл гѣишчиѣи, ѣл прѣсѣци ѣл тѣко. 4 (5, 13).

крѣпѣч -ѣча м 'Galium aparine L.' в. деверско цвѣѣе, дивѣиѣи рузмѣрин / дивѣљи розмѣрин, крѣпѣл, крѣпѣгуз, крѣпуѣа, лѣпѣлива трава, чѣчѣк. — Крѣпѣч, џн рѣсте у жѣтѣу. И џн, тѣко, пѣста свѣѣе лѣзе и крѣпѣи и днда рѣиш жѣтѣ џдде, ѣ л. На прѣмѣр, вѣ кад ѣдѣте сѣде у жѣтѣу, џн ѣе се свѣ за вѣс полѣпит, зѣкрѣит. Тѣко се крѣпѣи, зѣтѣ се зѣве крѣпѣч. 2 (1Ш).

крѣпѣл м 'Galium aparine L.' в. деверско цвѣѣе, дивѣиѣи рузмѣрин / дивѣљи розмѣрин, крѣпѣч, крѣпѣгуз, крѣпуѣа, лѣпѣлива трава, чѣчѣк. — Крѣпѣл, тѣѣ се и на џдѣло, и на свѣ дѣе пѣкупѣти, кѣѣѣлу ѣл сѣкѣѣу, итѣѣ, кат се ѣ тѣ увѣѣѣи. 5 (1Ш, 2, 4).

крѣпѣгѣз¹ м 'Setaria verticillata (L.) P. B.' в. прѣѣѣтеѣи. — Кад ѣдѣш у вѣѣнѣи чѣрапа, свѣ на чѣрапа џстане. Тѣ је крѣпѣгѣз. 12 (1, 3, 6—11, 13); крѣпѣгѣз² 'Galium aparine L.' в. деверско цвѣѣе, дивѣиѣи рузмѣрин / дивѣљи розмѣрин, крѣпѣч, крѣпѣл, крѣпуѣа, лѣпѣлива трава, чѣчѣк. 1, 2, 4, 5.

крѣпуѣа ж 'Galium aparine L.' в. деверско цвѣѣе, дивѣиѣи рузмѣрин / дивѣљи розмѣрин, крѣпѣч, крѣпѣл, крѣпѣгуз, лѣпѣлива трава, чѣчѣк. — Кѣко ѣѣѣш ѣнѣтра,

оно се закрпи, као коњи, тако је, знаш. Па крпуља кажу, крпуља. Па бео она цветѧ, само што је велика, кд и жито нарасте. У житу баш и расте. За одело се залети, да не мо[же]ш га очистити. Тај лист се лепи за одело. А кад је поднеш копати, она се умота на мотику, ни бог је скинут с мотике. 9.

крупна камила в. камила.

крупна камилица в. камилица.

крупна титрица в. титрица.

кукољ м 'Agrostemma githago L.' — *Кукoљ, он цвета тако роза. И његовo је сeмe у чаури. Нако има чауру кд сeмe от каранфила што је. Ђ, у каранфила има више сeмeна, а у тог кукoља, у њeга има сaм[o] јeдно сeмe. У тoј чаури има јeдно сeмe и крyпно је кд зрно од бибера. Он расте у житу. Највише у житу има кукoља. 7 (1—6, 8—13).*

кукута ж 'Conium maculatum L.' в. смрдуша, тру(м)бељика / штру(м)бељика. — *Кукyта, тo је дпaсна, отрује гyшчићe. Она расте високo, тако, па рeтка. Отрoвна је јакo за гушчићe, кaкo је пaсу, д[д]ма[x] усну. 10 (1, 3, 6—9, 11—13).*

курјача трава в. трава.

курјачевина ж 'Aristolochia clematitis L.' в. дивији пасуљ, јајцурица, курјача трава. — *Курјачевина. Има у винограду код нас. Тo јакo смрдѧ. Имa, има кд њике гyчице бyде o[д] цвѧта. Од отог онда бyде пoсле кд гyчице, o[д] тдга цвѧта жутог, дa. Ал онa је ликовита. За чег не знам, сaмо знам да је ликовита курјачевина. Јa мислим да је мaма мeтала нa ногу, нa рану, курјачевину. 4.*

Л

лад м зeчији ~ 'Equisetum arvense L.' в. боровина, дивља кришкиндла, лишчији реп, мачји реп, прдаљица, прдуља, цинкрот, чамовина. — *Тo је зeчији лад. Загo што се тy зeчеви склaњају од врућинe. Тако нaрo[д] тyмaчи, зeчеви се тy склaњају у лад и са оне стране ди је сeнка ископају јaму и тy се сакрију у ладовину. 11 (7, 8, 10).*

ладолеж м 'Calystegia sepium (L.) R. Br.' в. камцијаш, лифчићи, пачињак, попанац / попонац, слатковина, точирићи. — *Кд подпонац он је, пeнтрa се гдe, ладoлеж. 12 (7—9, 11); ладoлеж (4, 13).*

лаже-не лаже 3sg 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. бела трава, воле-не воле / воли-не воли, волем (те)-не волем (те) / волим (те)-не волим (те), волеш-не волеш, оће-неће, оћу-нећу. — *Јeдно је тo, сaм[o] нeкo кaкe лaжe-нe лaжe, a нeкo кaкe [e] вoлe-нe вoлe. Ђ, сa[д] ћeмo видeти је [ли] лaжe, је л нe лaжe. О[д] доле се пoчнe, па рeдом дo краја. 12.*

лампа ж прецветала биљка врсте 'Taraxacum officinale Web.' в. сат, свећа. 4.

леденак -нка м 'Portulaca oleracea L.' в. ледена трава, ледено, ледењак. — *Напољу имaмо нa улици лeдeнак. Па eто, тако, широм иде по зeмљи, тако. Док изaћeмо видѧћeте, бaш имaмо тy, нисам имaла врѧмена да исчeм. Тако иде, између цѧга, је ли, онда се сaмо шѧри, шѧри. Зелeно, липo. Дeбeло. Онда, по винограду, тако, ди је прaзна њивa, тo расте. Сa[д] тo пpид јесен имa. Пpид јесен тдг бyде. Пpико лига и не буде. 5.*

ледена трава в. трава.

ледено -ог с 'Portulaca oleracea L.' в. леденак, ледена трава, леденак. — Па њ тѝ се јако прѡма. А зелѡна, листѡи су окрѡгли и кѡ вѡдени, онѡко, сѡчни листѡи су жој, на леденим. — Ледено, тако је зовѡмо. 4 (1, 13).

ледѡнак -ака м 'Portulaca oleracea L.' в. леденак, ледена трава, ледено. — Ледѡнака ѡма пуно. Па да, ѡт [о] ѡма у дворѡшту. Дѡбелѡ је и ледено, да, дѡбелѡ је лишиѡе, није танко, и пуно је сѡфта, је л како да кажем. И шпрѡцам и копам, ту траву нѡ мо[же]ш убити. 10 (3, 6—9, 11, 12).

ледипско сѡно в. сѡно.

ливадско сѡно в. сѡно.

лимунада ж 'Mellisa officinalis L.'. 13.

лишчији рѡп в. рѡп.

лифчији лифчиѡа м pl 'Calystegia sepium (L.) R. Br.' в. камцијаш, падолеж, пачиѡак, попанац / попонац, слатковина, точириѡи. — Тѡ су лифчиѡи. Кѡ лифкови цвѡтѡ. 4.

лѡквѡњ¹ -аѡа м 'Nuphar luteum (L.) Smith.'. — Ми смо тѡ зѡали лѡквѡњ, зѡаи. Мѡи ѡјѡци су ту ѡмали сѡлаш, пот сѡлѡм. Онда чѡрдѡк, ми кад зѡтворѡмо краѡе, па онда паѡтке тѡрамо у тај. И тако цвѡти у крају, у ѡбарини. 10 (1—9, 11—13); лѡквѡњ² 'Nymphaea alba L.'. — Тѡ је лѡквѡњ. Тѡ по вѡди цвѡта. 8 (1—7, 9—13).

лѡк(ац) лѡка м дѡвији ~ 'Muscari racemosum (L.) Mill.' в. буренце, дивљи лук(ац), пресличица. — Тѡ је онѡј лѡкац, ѡма дѡвији, тѡ ѡма по кукурузи кад се дре. И тѡ нѡ мо[же]ш угаѡнити. Тѡ ѡма плаѡ цвѡт, сѡтан. Дѡвији лѡкац, тѡ је сѡтно, расте ѡсто, сѡм[о] сѡтан лист, није крупан кѡ у лѡка, и цвѡт ѡма. 12 (3, 6—11); дѡвљи ~ (1, 2, 5).

луцѡрка в. луцерна.

луцѡрна ж 'Trifolium pratense L.' в. гѡмбара, краѡара, краѡарица, краѡска детелина, луцерна, црѡена детелина / црѡена детѡљина, шпаргла / шпарга. — А на луцѡрни бѡде рѡзни цвѡт. И она не нарасте вѡшиѡа. Тако, тѡ је зѡ краѡе дѡбро, је л те, тѡ бѡде зѡсто и свѡ. А вѡдѡте, гѡмбе. Тѡ је рѡзна цвѡт. Тѡ је луцѡрна, тѡ је зѡ краѡе. 5 (1—4, 6, 9, 12); луцѡрка¹ 'Trifolium pratense L.' в. гѡмбара, краѡара, краѡарица, краѡска детелина, луцерна, црѡена детелина / црѡена детѡљина, шпаргла / шпарга. — А луцѡрка зовѡмо ону што гѡмбу ѡма, са три лиѡта. Кѡт стручѡѡка је дѡратно, а кѡд нѡс у сѡлу и ми свѡ пѡори, ѡву седмогѡдишњу зовѡмо праѡа дѡтелина, а дѡѡ је луцѡрка, та гѡмбара. 6 (1, 3, 4, 9, 12); луцѡрка² 'Medicago sativa L.' в. детелина / детѡљина / дителина / дитѡљина, дителин, коѡара. — А луцѡрку, ѡу сѡјемо, она пѡт гѡдина мѡже да се корѡсти, ѡде кѡд нѡс. Она расте вѡше и ѡма лиѡто плаѡ и дѡнко плаѡ цвѡт, нѡко, чѡчкав. Нѡко, гѡнасто је. 7 (8, 10, 11).

Љ

љѡтиѡи -иѡа м 'Ranunculus acer L.' в. жутуља. — Љѡтиѡи, он је, жѡто цвѡта. Зѡам да се зѡвѡ щѡтиѡи. 11 (2, 8, 9, 12, 13).

М

магарећа бода в. бода.

магарећа боца в. боца.

магарећији трн в. трн.

мајкипа душица в. душица.

мајчина душица в. душица.

маргарета ж 'Leucanthemum vulgare Lam.' в. бела рада, воловско око. — *Тò тако би́ло цвѣта, тò је маргарета. А има и питоме маргарете, а дво је дивља. Исто тако крај пúта, ди се нè оре.* 5 (III, 2, 4).

маслáчак -чка м 'Tagaхасum officinale Web.' в. гушчије цвѣће, змијино цвѣће, маслачац, млечац. — *Она жу́та тра́ва, кад мѣтеш, па о́жугтиш нòс. Маслáчак. Тò чим прво сунце сине, имамо га на улици. На дану се отвори, а увече се затвори.* 12 (1, 2, 4—11, 13); *маслáчац -чца — Маслáчац, радо пчѣле иду на њега. Има га свúда, пò њивама и порет пúта.* 6 (7, 8, 12).

маслáчац в. маслачак.

ма́чји рѣп в. реп.

ма́чков рѣп в. реп.

мѣтла ж 'Artemisia vulgaris L.' в. дивија метла / дивља метла, дивија ружа, комотљика, метлиње, трутљика. — *Има сѣмена мнòго и на једним и на другим, а погодово на билим што ка́жемо, тò се разгрàната кàо мѣтла òва, кòровача што се прàви, тàко знà бит вѣлико.* 4 (1); *диви́ја ~ 3, 9; дивља ~ — Тò је дивља мѣтла. Знàте, тò òнда исичѣмо, кад нѣмамо ова́ке прàве мѣтле, òнда тò исичѣмо па мѣтемо. Тò је дивља мѣтла.* 5 (2).

мѣтлѣње с 'Artemisia vulgaris L.' в. дивија метла / дивља метла, дивија ружа, комотљика, метла, трутљика. — *Кàжу мѣтлѣње. Мѣтлѣње зàтò, ја сам пèто старог, зàшто зовѣш мѣтлѣње, кàже зàтò што су нѣкад људи у недостáтку мѣтле, òнда о[д] тòга везивали, прàвили мѣтле. Зàтò се зòве мѣтлѣње.* 11.

миришáвка ж 'Mentha aquatica L.' в. дивија нана / дивља нана. — *Па òто, сà[д], тàкò кàжемо ми по старовѣрски, миришáвка. И тò је исто òдòбро за ча́ј. А знàте кàко ли́по мириши́ исто. И тò бóде тàко пò њивама.* 5 (III, 2, 4).

миши́ји рѣп в. реп.

мишакиња ж 'Stellaria media (L.) Vill.' в. мишовка, мишовкиња / мишокиња. — *Ово у прòлеће, по вèногрàди. Тò не рáсте висòко. Сви́њи òдòбро јѣду. Мишакиња.* 12 (1, 2, 4, 5, 8).

мишòвка ж 'Stellaria media (L.) Vill.' в. мишакиња, мишовкиња / мишокиња. 10.

мишòвкиња ж 'Stellaria media (L.) Vill.' в. мишакиња, мишовка, мишокиња. — *Сàд òва што је у вèногрàду, што је гáмàне, кàко се зòве; мишòвкиња. Има ситан бѣли цвѣт. А сѣмена кòко гòд òнеш. Нèко је се куртáлисати. Ёто мишòвкиње.* 8 (1, 3, 5—7, 9—13); *мишокиња* (1, 3, 8, 9, 12).

мишокиња в. мишовкиња.

млаћ¹ млаћа м 'Petasites hybridus (L.) Sch.' в. млаћа. — *Млаћ, он је шумско цвеће, расте у шуми, има га млавог и белог, и ето, то се кадгод брало па првило винчиће девдјичицама да носе момцима винце. У прдмиће, рано у прдлеће он цвате, у априлу.* 4 (2); **млаћ²** 'Petasites albus (L.) Gaertn.' в. млаћа. (2, 4).

млаћа¹ м 'Petasites hybridus (L.) Sch.' в. млаћ. — *То је оно што смо ми брали у Багренири, што кажемо млаћа. И још кажемо леги млаћа.* 9 (1—3); **млаћа²** 'Petasites albus (L.) Gaertn.' в. млаћ. — *Млаће исто има код нас. То има плаве и беле, то расте у шуми, не буде велико; то исто расте рано у прдлеће.* 3 (1, 2, 9).

млеко с змијско ~ 'Euphorbia suparissias L.' в. змијска трава / зминска трава, зминско млеко, млечац / мличац, млечника / млечига / мличика. IШ, зминско ~ IШ.

млечац¹ -ца м 'Euphorbia suparissias L.' в. змијска трава / зминска трава, змијско млеко / зминско млеко, млечника / млечига / мличика, мличац. — *Е, па то је млечац. То неће нико да пасе ни да једе. Кад га откинеш, онда ко млеко, нико, бела иде тећност ис тога стабла.* 12; **млечац²** 'Taraxacum officinale Web.' в. гушчије цвеће, змијино цвеће, маслачак / маслацац. — *Неки кажу млечац, неки кажу змијино цвеће.* 3; **мличац** 'Euphorbia suparissias L.'. — *Он кад се преломи, онда иде млеко. Зато се зове мличац. Ди год га преломиће, тамо цури млеко. То је така биљка. Само је отровна та биљка.* 2.

млечика ж 'Euphorbia suparissias L.' в. змијска трава / зминска трава, змијско млеко / зминско млеко, млечац / мличац, млечига / мличика. — *Па то је млечика; та млечика зове се. Откинеш, а то све цури бело ко млеко. Знаш да нису нам дали да беремо.* 12 (6—11); **млечника** (1, 3, 6, 9, 10, 13); **млечига** (7, 9, 10, 12); **млечига** (10, 13); **мличика** - *Исто кад откинеш, оно буде, било иде из дног, ко кајмак, ис тог, и остане флака на руци ако се одма[х] не опере.* — *И ето, зато се, валда, и рекло мличика, што ко млеко иде ис тога.* 4 (2, 5).

млечига в. млечика.

млечига в. млечика.

мличац в. млечац.

мличика в. млечика.

мрцова сестрица в. сестрица.

мртва жагра в. жагра.

мртва коприва в. коприва.

мувар -и ж **дивија** ~ 'Setaria glauca P. V.' в. дивља мувар, му(в)арика. — *Па дивија мувар је исто ко год и два што је пигома мувар. То је исто, како мувар има влаг, тако и она има влаг, само што је ово тање.* 3 (7—9); **дивља** ~ (2, 4, 5, 13).

му(в)арика ж 'Setaria glauca P. V.' в. дивија мувар / дивља мувар. — *А ово је та трава што код нас кажу муварика. Има тако влаг, једно зовемо крпигуз, а једно муварика.* 7 (1, 3, 6, 8—12).

И

нана ж дивија ~ 'Mentha aquatica L.' в. дивља нана, миришавка. — *Па има, ето, ту смо је видели негде на слици, дивија нана. Па ко и два нана за чај,*

сáм[о] што нѐм[а] тѹ мёћ. А1 мирёше љсто тáко. И мáло је сáтнёја, дá. 10 (3, 6—9, 12); дёвљá ~ (1, 13).

нёге нёгу ж р1 рёдине ~ 'Erodium cicutarium (L.) L'Hérít.' в. родин кљун. — Свѣ смо се мё тё с ётём сёгрáли кё дёца, са рёдинёи нёгама. — Тё овáко љстера, и бѹде по чѣтири-пѣт, из јёднёг, онáко, вёси. Дрѹкче нёсмо звáли већ рёдине нёге. Пá ѣго, ёткёнѣмо, ѣво, рёдине нёге. 4 (1Ш, 2).

О

ёко с вёловско ~ 'Leucanthemum vulgare Lam.' в. бела рада, маргарета. 13; змијино ~ 'Bifora radicans M. B.' в. смрдљива трава, смрдљуша, смрдуша. — Змијино ёко је црно и окрѹгло и змијино ёко тё се зёве. Тё бѹде ѹ жёгу, кат се оврше, па тё бѹде у жёту, змијино ёко. Ўвáти се зá жёто и пѣнтрá се и тё је змијино ёко. Пѣ, сáмо је тáко бáш сáтно, црно. Црно, сáтно и тё се зёве змијино ёко. Тё кат се сáтре, тё је црно и бѹде ѹ жёгу. 12.

орáшак -шка м 'Lathyrus tuberosus L.' в. дивёји грашак / дивљёи грашак, орашáц / рашáк. — Тё је кáо крёмпёр. Орашáк, тáко се ёде зёве. И тё порѣ[ё] жёга рáсте. А орашáк, а тáј цвѣт јáко лѣпо мирёши. А тё вáде па јѣду и ёáју свёњáма. Орашáк, дá. Рёју свёњёи, тё трáже и јѣду. 9 (5—7, 11); орашáц -шца (5, 9); рáшáк рáшка — Рáшáк рáсте црвѣно ѹ жёгу, љзбије ёзго нá жёто, па пёкрёје, па нѣ моёс[е] кёмбáј да кёси, зáмрси се. Он љма ёгле, свёње га рёју. Йма кё кромпёриё ёгле. И ёнда кад љзёње гёре, тек ёнда се шёри и цвáти. Тѹ гѣра ёне нѣгове зáпѣрке. Јáко лѣп цвѣт, рёзо је, рёзо [о]нáко. Йма и мёрёс. Тё је рáшáк. И тё свёњёи зёми рёју, крмáче; мё сирётиња, кукурѹза мáло, Швáбе су зѣмљу ёнда ѹ тё врѣме окупёрили, ётац нáш пёсије, кёњёи вѣшали, плѹг дрвѣни, не вáљá. Зѣмљá се ѹзоре макар кáко, рáшáк ѹдари, јá чѹвам свёње, гѣ, крмáче, ёнда ёне ёсете тё, стáне у рёт, нáправи рёвачу, чѹдо бёжёије, да нѣ мо[ѣ]ш приёи, трѣба мёгику па затрпáвати. Они тё вáду, јѣду. И кад га јá прёбáм, ёнда слáдак. Тё је рáшáк. 3.

орашáц в. орашáк.

ёспице ёспёца ж р1 плодови врсте 'Malva silvestris L.' в. богиње, пелце, погачице. — Слёз је, кáко да кáжем, трáва, а тё што је рёдило нá ёем, тё смо звáли ёспице. Тё сáтно. Пá смо прётёскали. — Кё ёспице прáвили смо ёд ётого. Тё смо рѣкли ёспице, дá. Тё, ѣго, ѹзмѣмо, па прётёскамо, áјде, ёспице; дёчина. Кё сёгрáчке. 4.

ёћу-нѣћу 1_{sg} 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. бела трава, воле-не воле / воли-не воли, волем (те)-не волем (те) / волим (те)-не волим (те), волеш-не волеш, лаже-не лаже, оѣне-неѣне. — Знáж зá тѹ трáву, ёћу-нѣћу? Рáсте по дѣте-љинама и бѣло цвѣта. А зёвѣ се ёћу-нѣћу, дѣвёјка кат се [х]гѣла да ѹдá, ѹзѣла је тѹ трáвку, па се зáмёслила, па скиёала, тё стёё тáко нá грáнчици, а нá сваком крају љма кáо цвѣтић, пёсле тё сáзре, и кáо мáуница мáла ёстаје, и ѹ свакој љма сѣме. А ёна стёёи па глѣда: шёá, да се ѹда ил не ѹда. Кáж[е]: ѣ ѹ-нѣћу, ёћу-нѣћу. Тё је тá бѣла трáва, ёвё што кёсёмо пё дѣтелини. 8 (1, 5, 9—11).

дће-неће 3_{sg} 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. бела трава, воле-не воле / воли-не воли, волем (те)-не волем (те) / волим (те)-не волим (те), волеш-не волеш, лаже-не лаже, оћу-нећу. 11.

дштрѣк -ика м 'Carex pseudocyperus L.'. — *Исто у бари расте дштрѣк. А тѣ не цвѣта. Тѣ је сáмо тáко лѣише, па тáко порáсте. Тѣ је дштрѣк. А зáто што је то здрáво дштро. Тѣ посíче д[д]ма[x]. О[д]ма[x] кат се мáло дѣра, је л повѣчеш рѣку је л штá, д[д]ма[x] ће ти пѣсићи. Дштрѣк, тѣ се тáкѣ зѡве тá трáва. 5.*

II

палáмида ж 'Cirsium arvense (L.) Scop.' в. боца, паламуда. 1С, 3; **палáмуда** — *Тѣ је палáмуда. Тѣ је јáко лѣиша трáва. Ди нѣ йма, тѣ рáна слáбо рáсте. А бѡде, кад је отсéчемо и нѣ дáј бѡже рѣком гáлом ўвaгити, свѣ рѣке избѡсти. Она цвѣта рѡза, па гѡмбице йма, а йма да цвѣта бѡло, па йсто гѡмбице тáко. И йс тѣ[x] гѡмбѣца йспада, ў нѣ йма сѣме. А кѡмбица дѡ нáс ймѡ, кад је дѡро, тѣ је злѡ бѣло. Пѣно жѣто тѣ[x] глáвѣца. 7 (4—6, 8—13).*

палáмуда в. паламида.

пáлацка ж цваст врсте 'Typha angustifolia L.' в. батица, бачка. — *Ово је рѡгоз, а ѡво у средѣни, тѣ смо звáли ко дѣца пáлацке. Кѣдали па се йграли. И сáд бѡру па стáве у вáзну. 7 (1, 3, 6, 8—13).*

пáприка ж дѣвија ~ 'Polygonum persicaria L.' в. голготска трава, дивља паприка, трава мајке божје, христова крв. — *Лѣише йсто кáо у пáприке. Нѣће ѡна на пѣску да йде, ѡна сáмо йде у влáжно, дѣвија пáприка. 12 (3, 6—11); дѣвља ~ (1, 2, 4, 5, 13).*

папѣшкови́на ж 'Papaver rhoeas L.' в. була, пропушкови́на, цанибула. — *Ајде, ѡнете йћи видити, ймáло, навѣзла мѡја снáја папѣшковину. Тѣ је, йсто ў жѣгу рáсте. Тáко црвѣни цвѣт. Тѣ је папѣшкови́на. А тѣ је гѡрко. Ёто тáкѣ ўвѣк смо звáли, вѣди, свѣ се црвѣни папѣшкови́на. Тѣ је старѡвѣрски, папѣшкови́на, тѣ је о[д] дѣидини[x] дѣда. 5.*

пáсуљ -уља м дѣвији ~ 'Aristolochia clematitis L.' в. јајцурица, курјача трава, курјачевина. — *Дѣвији пáсуљ пѡ нѣиви рáсте. Тáко кѡ ѡвáј пáсуљ, сáмо што је тáко из јѣднѡг, и тáко йма лѣише, слѣчно пáсуљу, и цвѣта жѣто. А знáте кáко тѣ смрди кад ўзмѣш ў рѣке. Тѣ ймá пѣт јѣгáра ў том комáду, и тáко на срѣд срѣде йма тѡк пáсуља и кѡпáли кукурузе, ѡнда кад је нуз кукуруз, па га трѣба ушчѣпати, ѡнда свѣ ми се гáди, тáко смрде рѣке ѡ[д] тог. Тѣ је дѣвији пáсуљ. 6 (9).*

пáчнѣнѣк м 'Calystegia sepium R. Br.' в. камцијаш, ладолеж, лифчићи, попанац / попонац, слатковина, точирићи. — *Тáкѣ се појáвијо нá нѣиви, злѡ бѡжѣије. И тѣ сáм[о] тáкѣ по кромпѣру, сáт смо ймали, п-ѡнда кад зáпне плѣгом да изѡрáва, вѣче се трѣ мѣтера. Кѡ пáтка што йма нѡгу, тáко ѡн йма лѣст, и зáтѡ смо га и нáзвáли пáчнѣнѣк. 6.*

пѣлце пѣлци ж pl плодови врсте 'Malva silvestris L.' в. богиње, оспице, погачице. — *Тѣ је слѣз, бáш тáј цвѣт, а йма ѡне, кáо, пѣлце, кáо дѣцá смо, при-тиснемо нá рѣку, па ѡстане кáо пѣлца. Тѣ смо звáли пѣлце, а зѡвѣ се слѣз. 7 (1—3, 6, 9, 10, 12).*

пѣтровско цвѣће в. цвѣће.

пйревина ж 'Agropyrum repens (L.) Beauv.' в. власуља, пирика. — *Пйревина није зубача; она је ситна, има ситне жйле и ситан лист.* 3 (2, 4—13).

пйрика ж 'Agropyrum repens (L.) Beauv.' в. власуља, пйревина. 1, 5, 8, 9, 11, 12.

пица ж **кџија** ~ 'Consolida regalis S. F. Gray.' в. сикирица. — *Тџ је оно што кџжу код нас кџија пица, кад мџрам тако да кџжем. Тџ расте у крај жйта.* 7 (1, 3, 6, 9, 10, 12, 13).

плава трава в. трава.

пџгачице **пџгачица** ж **рl** плодови врсте 'Malva silvestris L.' в. богиње, оспице, пелце. — *Пџгачице. Зџтџ што је у дџблику пџгачице. Ми смо брџли, па мџтемо на рџку, па стйиснемо на неколко мџста, оно џстане шарџно.* 11.

пџпанац¹ -џнца м 'Bilderdykia convolvulus (L.) Dum.' в. попанац, слатковина. — *Кад џде ушчџпаи, чџк џнамо му је крај. А исто га зовемо пџпанац. Бџде ишџ[ст]-сџдам грџна, а по два мџтера изрџсту дџгачко, прико трй-чџти[ри] рџда кромпйра и на јџдну, и на другу стрџну. Кат се ушчџпа, кџжем, дџгачко, не мо[же]ж га изџџи. Код нас кџжу пџпанац.* 7 (1, 3, 6, 8—12); **пџпанац** -џнца — *Ово је исто врста пџпџнца. Тџ је тџј што иде по зџмљи, вијџга. Нџ иде на стабло, не иде на џграде, већ сам[о] по зџмљи. Вйди кџко вијџга.* 12 (8—10, 13); **пџпанац**² 'Calystegia sericum (L.) R. Br.' в. камцијаш, ладолеж, лифчићи, пачињак, попанац, слатковина, точирићи. — *Вако га повџчеш, дџгачко, а кат пџстиш, џн се сџв џврне, скџпи. Пџза се по зџмљи, па лишиће џно, и цџвџга, точйре има бџле, па тако вџлике цџвџгове. И џнда џ том точйру бџде сйтно, нако, окрџгљу, тврдо, чџурица, па џ тој чџурици бџде по јџдно сџме црно. Ўтог бџлог пџпџнца, а џнда, има јџш јџдна врста пџпџнца, тџј има цџвџ ситан.* 7 (1—4, 6, 8—12); **пџпанац** — *Бџли је већинџм тџј ладдлеж, пџпанац. Крупне бџле цџвџгове има.* 12 (8—10, 13); **пџпанац**³ 'Convolvulus arvensis L.' в. попанац, слатковина. — *Јел џвај пџпанац, џн стџврно, џто, у кукурџза, кџ маљо зџпусти, па џво бџш прџкџуче смо врймили сџнџокрет; па на вр сџнџокрета код Мйшићеви[х]. Тџ је зџани пџпанац.* 4 (1—3, 6—12); **пџпанац** — *Тџ је што се пџње на кукурџзе, пџпанац. Тџј се вије око њџга, вй[ди]ш, врџи се око њџга, па га зџтвори; џвај се шйри, а џвај иде у висйну па се сџ[мо] мџга, мџга и зџтвори стабло кукурџза јел жйта. Сџв се углџте.* 12 (8—10, 13).

пџпино прџсе в. прџсе.

пџпанац в. попанац.

прџсе **прџсста** с **пџпино** ~ 'Hordeum murinum L.' в. гицуља, дивйји јечам / дивљи јечам, жива трава. — *Тџ је пџпино прџсе; гицуља йли пџпино прџсе. Зџтџ што се џткине вџт, џн је дштар, и џкрџне се џвако, и џнда дџца се йграју џвако и џно кџизи наџтраг, кџже: гйц, гйц, пџпино прџсе!* 11 (1С, 3, 6—10, 12).

прџџџница ж 'Equisetum arvense L.' в. боровина, дивља кришкиндла, зечији лад, лишчији реп, мачји реп, прџуља, цинкрот, чамовина. — *Тџ је бйљка кџја пџсти два мџтера, вйше, жйле џдле. Прџџџница жйла, два мџтера дубоко. Јџ са[м] мйслијо да ће бйт прџџџнице, џно, џнда су џдариле кйше; јџдне нџма у џџ-стану, јџдне прџџџнице. Јџш њџ некџко зџву џви дрџги, ако није некй реп, не знам, сџмо, углџвџм, мй је зовемо свй прџџџница. Тџ је бйљка кџја исто шйри жйле, црне, тџнке жйле има, тџнке, црне, и шйри, и дубоко иде. Нџма листџва, него има тџ грџне, тако, сйтне, иде џ шпци, кџо што иде јџла, џ, тџкџ изглџда.* 3 (1).

прдуља ж 'Equisetum arvense L.' в. боровина, дивља кришкиндла, зечији лад, лишчији реп, мачји реп, прдлаљица, цинкрот, чамовина. — *Има јако дубоке жшле унутра, можда, што ми видио, можда су педè[сет]-шездè[ет] центи, а можда и дўље. А има у тим жшлицама кд неки зглавкови и из тог сваког зглавка расте. И нарочито у прдлеће, што, то буде мј мйсец, днда изађе и ако се мло запустји, ма не мо[же]ш кукурузе од њè дчистит, ослободит. Прдуља, тако се каже. 4.*

прсличица ж 'Muscari racemosum (L.) Mill.' в. буренце, дивји лук(ац) / дивљи лук(ац). — *Прсличица, то цвæте исто, има ситнè, ситнè, двè, листиће, тако кд лук. Лилаво је. 4.*

пријатељи -еља м pl 'Setaria verticillata (L.) P. B.' в. крпигуз. — *Па како се сад зове. А, да; пријатељи. То се лиги, крпи. Па што, тако кажемо, пријатељи. Тај је пријатељ теби. Ми смо то имали кат смо кукурузе брали, па кат сам дошла кући, сукњу морала бацити, чарапе бацит, свè се јукупило; пријатељи. 5 (2, 4).*

пропушковина ж 'Papaver rhoeas L.' в. була, папушковина, цанибула. — *По жшгу расте. И неко је зове булка, у Вајски, што, то је исто шокачко село, дни кажу булке, а ми кажемо пропушковина. Црвено цвæте. Кд мак. И цвйт је кд мак. 4.*

Р

рада ж бела ~ 'Leucanthemum vulgare Lam.' в. воловско око, маргарета. — *То је ово бело, то су цвæтови дни бели. Бела рада, то је цвæт двæј овде што ја имам. Има га и дивје, у жшгима га обично има. Крај жшга. Има га и по ливадама. Кд крупна камјица, само је крупније. 9 (1С, 3, 6—8, 10—12).*

разлиће в. различје.

различје с 'Centaurea cyanus L.' в. дивји каранфил, плава трава, разлише / разлише. — *Различје, у жшгу то бива. Плаво. Па ја не знам, зшто се зове различје, само тога је бивало у жшгу, то окупира цело жшго. Кад имаш воду у стомаку, скуваш и воду истераш. То су Швабе о неком свецу плели венце о[д] ток плавог. 3; различје — Разлише, то исто прџи жшго, као и та сикирица и грашак и то се само у жшгу најчешће среће свè. Плаве је боје и лепо цвèће. Ту, у исто време буде то разлише, сикирица, грашак и кажемо коњска камјица. 1 (2); различје — Па то расте највише тако по ливадама, онако, знате, и у жшгу то буде. Сад ни не буде у жшгу зато што се то баца венџак. Видите, то је то, то плаво. То ми днда, знате, као, ндсимо пдљско цвèће, кад имамо Брашанчево, Тилово ми кажемо, знате, днда иде процесија, и днда ми тако направимо винце дицама па ндсимо у процесији, дица ндсе. То плаво, то је различје. А оно било, то је, опè[т], тџтрица. 5 (4).*

разлише в. различје.

рањеникова трава в. трава.

рашак в. орашак.

реп м вдовски ~ 'Verbascum densiflorum Bert.' 5; **лишчији** ~ 'Equisetum arvense L.' в. бој овина, дивља кришкиндла, зечији лад, мачји реп, прдлаљица, прдуља, цинкрот, чамовина. — *Па лишчији реп што так[о] расте. Има са стране*

кѡ грѣне и тѡ тѡко пѣно тѡг зелѣнила, па тѡко кѡ рѣп се ѡбеси, па тѡ зовѣмо лѣичији рѣп. 6; маѣчији ~¹ 'Equisetum arvense L.' в. боровина, дивља кришкиндла, зечјији лад, лишичији рѣп, прѡдаљица, прѡдуља, цинкрот, чамовина. — И маѣчији рѣп, и прѡдуља, и ѣма назѣва свакојаки[x]. 4; маѣчији ~² 'Phleum pratense L.' в. маѣчкови рѣп. 1, 5; маѣчкови ~ 'Phleum pratense L.' в. маѣчији рѣп. — Маѣчкови рѣп, тѡ је на ливѡди. Ёсто кѡ маѣчкови рѣп, трава, као што је ѡва, ал ѡнај прѡви маѣчкови рѣп сасвѣм је дѡгачак толико. Ишчѡушићу ѣ[з] сѣна па ћу вам пѡслати тај јѣдан маѣчкови рѣп. Лѣичи на рѣп. 3 (6, 12); мѣничији ~ 'Alopecurus pratensis L.' 1, 6, 8, 10, 12, 13.

рѣпица ж 'Sinapis arvensis L.' в. горушица, рѣпица. 1Ш, рѣпица — Рѣпица растѣ у свѣм културама. И не само у ѣиви, него и на пѣту и дрѣму и свѣд. Нарасте вѣсока, ѡста грѣната, цвѣтѣ жуто, кад оцвѣтѣ ѣма махуне, мѡжда, кѡлко је тѡ, пѣ[т]-шѣс[т] цѣнтиметѣра и сѣдам, дѡгачке, ѡске, у свакој ѣма сѣмена, црно, сѣтно сѣме, и тѡ кат се осѣмени, ако се не пѡзи, тѡ вѣло тѣшко се ѡчисти зѣмља од рѣпице. 4 (2, 5).

рѣпѣв¹ -ува м 'Arctium lappa L.' в. чѣчак. — Оно нако ширѡко лѣише. Прѡвили смо кат смо дѣца били кѣшѡбрѣне ѡ[ѡ] тога. Вѣлика трава нарасте, мѡжда и са дѣсет, двѡнајст лѣстѡва, и вѣлики лѣстови и ширѡки. Расте, свѣдѡ га ѣма. Тѡ је рѣпѣв. 6 (1С, 3, 7—13); рѣпѣв² 'Rumex obtusifolius L.' в. коњски кисељак, штавољ. 1Ш; рѣпѣв -а — Рѣпѣв, ја знам, ѣма лѣише, тѡ је као рѣн. — Само још вѣће лѣише него у рѣна и ширје лѣише. — Ширје лѣише ѣма од рѣна. Тѡ је рѣпѣв. 4 (2).

рѣпица в. рѣпица.

рѡгоз м 'Typha angustifolia L.' — А од лѣиша се ткѡли, прѣ, рѡгѡзѣаче тѡ се звѡло, пѡ собѡ се ширѣло и стѡвѡло. Сѣкло се, па се вѣзала кукурузѡвина, ѡжа се прѡвила од рѡгоза. 7 (1—6, 8—13).

рѡдин кљѣн в. кљѣн.

рѡдине нѡге в. ноге.

рѡдино вино в. вино.

рѡдино цвѣће в. цвѣће.

рѡзмаријн м дивљи ~ 'Galium aparine L.' в. деверско цвѣће, дивјији рузма-рин, крпач, крпѣљ, крпѣгуз, крпѣуља, лепљива трава, чѣчак. — И тѡ се ѣсто лѣпи. Тѡ ѣсто пѡруши ѣсито, пѡруши свѣ. Па да, дивљи рѡзмаријн. ѡд оток се мѡра ѣсито прѣскати, јел тај пѡруши ѣсито. Тѡ је дивљи, вѣди како ѣма гѡмбѣце, тѡ кат се ѡспе, тѡ на годину бѡде дѣпло. ѡнда кад ѡпазиду ѣуди, пѡри, сѣљѡци, јѣ л, ѡнда ѣдеду у пѡљѡпрѣвредну, ѡнда иштеју тѣ тѣчности, пѡпрѣсаду, јел ѣначе не бѡде ѣсито, пѡруши га, тѡ се тѡко плѣте. Тѡ што је тѡко, тѡ су свѣ онако кѡ бѡце, тѡ свѣ онако грѣбе. И тѡ за чѣга се зѡлѣпи, било и за рѣво. Тѡко је по старѡвѣрски, рѡзмаријн. Ёто, имѡмо тѣ у бѡици пѣтомѡга, што мирѣши, тѡ се цвѣт кѣти кат се свѡтови ѣма, пѣтоми. А ѡво није. Дивљи рѡзмаријн. Јѡо, кѡже, вѣди кѡлко ѣма рѡзмаријна. ѡ[ѡ]ма[x] шпрѣцат. 5; рѡзмаријн дивјији ~ (7, 8).

рѡжа ж дивјија ~ 1. 'Rosa canina L.' в. дивља рѡжа. — Тѡ је дивјија рѡжа, ѡна ѣма ширѡко, цвѣта на Бѣгеју колко ѡдете и дѣгод. 12 (3, 6—11); дивља ~ (1, 2, 4, 5, 13); дивјија ~ 2. 'Artemisia vulgaris L.' в. дивјија метла / дивља метла, комотљѣка, метла, метлѣње, трутљѣка. — Јѡко се тѣшко ишчѡпа. Тѡ мѡ[же]ш ѣчѣсти двѣрѣште. Ума тѡ кѡд нас тѣ. Кѡ дивјија рѡжа. Јѣсте дивјија рѡжа, лѣст

дѝвије рѹџе, а л је дѝвија. Јѣсте, дѝвија рѹџа. Нѣма тѝ цвѣта, сѝмо јо[ј] је лѝст на рѹџу, и мѝ кѝжемо дѝвија рѹџа. Лѝст је рѹџин и днда мѝ кѝжемо ѣв[о] дѝвија рѹџа кад отсѣчемо. 10.

С

сѝт м прецветала биљка врсте 'Taraxacum officinale Web.' в. лампа, свећа.
— Тѝ смо мѝ звѝли сѝт. Дувамо, дѣца, па кѝлко ѝстане на њѣму, тѝлко је сѝти. 13.

свећа ж прецветала биљка врсте 'Taraxacum officinale Web.' в. лампа, сѝт.
— Па тѝ је маслѝчак. Тѝ хѹрке вѝлу. Тѝ ће попиѝпат свеѣ, а ѝво дѣца ѝпе[т] да пиѣре, да угѝсе свећу. — Тѝ дѣца дѹвају, па лѣти. Пѝрну, тѝ кад сѝзри, па пѝрну, тѝ смо мѝ звѝли свећа. Свећа се звѝла, што пѝрнеш па ѝдлети. Пѝрнеш, днда слѣти тѝ бѣло и тѝ се ѣвѝси днда. Тѝ се зѝве днда свећа. 12.

сѣно с лѣдинско ~ 'Lolium perenne L.' в. житарка, ливадско сено, тврда трава, тврдац. 3, 5; ливадско ~ 8, 11, 12.

сѣстрица ж мрѝзова ~ 'Colchicum autumnale L.'. 13.

сѝкириѝца ж 'Consolida regalis S. F. Gray.' в. козија пица. — Па сѝкириѝца је кад жѝто веѝ сѝзрѣва, нѝјчѣиће у жѝту бѹде. А ствѝрно јѣсте. Ѐма ѝно ѝстурено нѝзѝд на цвѣтићу. 1 (6, 8, 10, 11).

сѝрак сѝрка м дѝвији ~ 'Sorghum halepense (L.) Pers.' в. дивљи сирак. — Тѝј дѝвији сѝрак, то.ѝко је нѝрѝсто. Нѣма уѝште пѹга. Сѝ[ѝ] тѝ идѣмо па кѝсѝмо, да мѝжемо да нѝправѝмо лѣнију, да прѝлазѝмо. Тѝко ћемо мѝ подѝвљати, да нѣћемо у атѝру ѝмат нѝкога. 8 (3, 6, 7, 9—12); дѝвљи ~ (1, 2, 4, 5, 13).

сѝта ж 'Juncus effusus L.'. — Ѓна ѝма лѝиће дѹгачко, висѝко, па окрѹгло. Па смо мѝ нѣкад кѝ дѣца ѝ[ѝ] то[г] кѝдали, па плѣли, прѝвили, кѝо, плѝвку, лѝћу, па пѹштали по вѝди, ѝно пѝва. Тѝ се зѝве сѝта. 7 (1—6, 8—13).

сѝтни чѝчак в. чичак.

слѝтка грѝва в. трава.

слѝтковина¹ ж 'Bilderdykia convolvulus (L.) Dum.' в. попанац / попонац. — Ѐма дѣвѣ врсте слѝтковине. Ѐма ѝвѝ крупнија, кѝја ѝде гѝре, кѝја се јѝко пѣње. Тѝ је вѝше пѝпанац. А дна ѝд.ле што је, тѝ је слѝтковина. 4 (2, 5); слѝтковина² 'Calystegia serium (L.) R. Br.' в. камцијаш, ладолеж, лифчићи, пачињац, попанац / попонац, точирићи. — Ѓто вѝдѝте кѝко се пѝп.иће и по кукуѹрузу и пѝ жѝту и свѹд и тѝко лѝпо цвѣта. Тѝ је слѝтковина. Па ѝмѝ крупније, знѝте, ѝма баш тѝке. Дѝ, тѹ баш мѝ ѝмѝмо и нѝ њиви. Тѝ тѝко бѹде цвѝт. Вѝ[ѝ]те, тѝ је тѝ вѣликиѝ, крупна. 5 (2, 4); слѝтковина³ 'Convolvulus argensis L.' в. попанац / попонац. — Па веѝиѝом се гѝвори слѝтковина. Па ѣто, кѝ[ѝ] тѝко дѝђе ѝна до висѝнѣ, днда кѝжемо, вѝди пѝпанац кѝлико је ѝтшио гѝре. Нѣ кѝжемо вѝди слѝтковина кѝко је ѝшла гѝре, него пѝпанац. 4 (2, 5).

слѣз слѣза м 'Malva silvestris L.' в. слезовача, слиз. — Тѝ је слѣз, и ѝн ѝма тѝ тѹ, тѝко, што дѣца тѝ мѣћу; пѣце. 3 (1, 6—11, 13); слѝз — Па тѝ је, ѣто, слѝз. А ѣто, ѝмѝмо ѝ тѝ тѹ, днда берѣмо, па лѝпимо нѝ рѹке; тѝ тѝко бѹде кѝ пѹце. Ѓнда, кад нѝћемо тѝ, берѣмо, па лѝпимо нѝ рѹке. Тѝ је слѝз. 5 (2, 4).

слѣзовача ж 'Malva silvestris L.' в. слез / слиз. — *Слѣзовача је дна што смо се пѣлцовали навек, има днај лилави цвѣт, па има сѣме дно округло, а ми деца притиснѣмо, а тѣ остане кѣ пѣлца.* 12 (3, 6—11).

слиз в. слез.

слинац слинца м **ћурков** ~ 'Polygonum orientale L.' в. ћуркова креста, ћурчија креста. — *Буде црвено, густо, па виси, онако, као ћурак што има, нао, нис кљун што му виси, оно црвено. Тѣ се зове ћурков слинац.* 11 (7).

смрдљива трава в. трава.

смрдљуша ж 'Bifora radians M. B.' в. змијино око, смрдљива трава, смрдуша. — *А, тѣ је смрдљуша. Тѣ је она бѣла. Она цвѣта бѣло, а смрди, нѣ, не мо[же]ш... Тѣ обично кат кѣша пада. Она ну[з] жито, нус крај жита буде. Смрди јако. Ако ће кѣша падати, па смо у атару, па још и не обљачи се, днда ђсетимо да смрди тѣ трава.* 7 (1С, 3, 8, 10, 11).

смрдуша¹ ж 'Bifora radians M. B.' в. змијино око, смрдљива трава, смрдуша. — *Тѣ је трава једна која јако смрди. И зѣтѣ се зове смрдуша. Јако смрди. Кат прѣђете поред њѣ, днда одѣло и свѣ смрди. А ђсетѣ се на далѣко. Гѣѣ њѣ има, она смрди.* 2 (1Ш, 4, 5); **смрдуша**² 'Conium maculatum L.' в. кукута, тру(м)бељика / штру(м)бељика. 2.

спомѣнак -нка м 'Myosotis palustris (L.) Nath.' в. фергисман. — *Има спомѣнак. Јако лѣпо мирѣши. Ђ, тѣ не можем да се сѣтим зѣшто је спомѣнак.* 8 (1—3, 5—7, 9—13).

старѣац -чца м 'Stachys recta L.' в. дивѣји босиљак, коњски босиљак. — *А исто и тѣј старѣац, сѣмо што је ђ[н] нијси, не расте висѣко и сѣтан, ал је крѣмско, лѣпо, и мирѣши сѣв ѡтѣр од њѣга. Сѣм[о] сѣ[д] тѣ пѣору, и тѣ шприцају, па тѣ пѣле угину. А тѣ је тако бѣо кѣ багренѣв, лѣп, ѡ старѣаца.* 12 (1—11, 13).

стењак -њка м 'Geranium dissectum Jusl.' — *Стењак је зѣтѣ што има ѡну израслину на цвѣту. Стењак је у петрѣлѣјској лѣпти и у фѣњеру ђвѣм што се некаѢ у штали, Ѣкачѣ се у шталу ди нема струје, и наливен петролѣјом, и има ѡд ђвогѣ, пѣмука израђен стењак. Тѣ је као гѣтан пљѢснаго, и Ѣн се ѣврђе помоћу шрафа јѢднѢг, Ѣн се ѣврђе и ѣврђе да, кат се ѣпѣли, да сѣја вѣћма и слабије. Зѣтѣ стењак, што има израслину Ѣну у Ѣблику стењка.* 11.

стѣд м 'Daucus carota L.' в. стиѢак, стиѢдна трава, стиѢдно цвѣће. — *Стѣд, тѣ исто тако цвѣта здраво вѣлико, па ѣнутри је, сѣд нема тѢк стѣда вѣше. Тѣ тако вѣлик цвѣд бѣде, днда је тѣ прѣје бѣло, тѣ су рекѣли стѣд; црвѣног бѣло ѣнутри кѣ пѣ[т] дѣнара је л како. Сѣд, лѣне је бѣло Ѣви, сѣд нема ни јѢдне; нема стѣда. Нема тѢг црвѣног у тѣм цвѣту. А тѣ се зове стѣд. Прѣје, док смо се стѣдили, док нѣсмо прѣд малѣм и прѣ[д] тѣтом ништа дивѣнили, ни нѣ прѣт кѣм, ни прѣд братѣм лѣѣм нѣкаѢ нѣсам слѣла рѣћ ни: лѣјсеиш, кѣк[в]и, ни: тѣ није ѣстина. Нѣ. А сѣд... Тѣ је стѣд, тѣ тако вѣлики цвѣд бѣш.* 5 (1—4, 6—13).

стѣѢак стѣтка м 'Daucus carota L.' в. стиѢ, стиѢдна трава, стиѢдно цвѣће. — *СтѣѢак, зѣши, Ѣно што зѢву. А у среѢини има црвѣно, трѣба да има црвѣно. А јѣ кат сам бѣла Ѣге, јѣ пѣнѣми кад је бѣло то. ѣко, ѡтпрѣлике кѣ некаѢашња петѢбанка. Кѣјс[у], док тѢг нестане, нестаће стѣѢда. А тѣ тако расте ширѢко и пѣно има тѣ[x] цвѣтѢва. ПѢ томе сс зѢве стѣд, што је некаѢа бѣло стѣѢда. Штѣ је некаѢ бѣло срѣмѢга и крѣтко Ѣбући и голѣшавѣ ићи.* 9 (1, 4, 10—13).

стїдна трава в. трава.

стїдно цвѣће в. цвѣће.

Т

тѣтула ж 'Datura stramonium L.' в. бик, биковн. — Чѣуре бодљикаве има. Ђѣно сѣме је лекѣвито. Цвѣти тѣко, бѣло. Мѣ смо употребљавали за кѣњски жѣдре-бѣћак; тѣтула тѣ је. 3 (7, 8, 10—12).

тврѣа трава в. трава.

тврѣац тврѣа м 'Lolium perenne L.' в. житарка, лединско сено, ливадско сено, тврѣа трава. 13.

тѣтрица ж 'Matricaria chamomilla L.' в. камила, камилица. — Мѣ кѣжемо тѣтрица, камилица, свиједнѣ је, је л те, тѣ, ѣно бѣш је мѣј син накѣсијо, па мѣ [же] ш кѣвати чѣј и тѣко. Па штѣ јѣ знѣм, кѣжем тѣтрица, камилица, штѣ јѣ знѣм. А тѣтрица, тѣ смо још мѣли бѣли, и: ѣдемо дѣне[ти] тѣтрице. 5 (1Ш, 2); **дѣвља** ~ 'Anthemis argvensis L.' в. горчин, дѣвија камила / дѣвља камила, дѣвија ками-лица / дѣвља камилица, ката, коњара, коњска камила, коњска камилица, коњска титрица, крупна камила, крупна камилица, крупна титрица, чивутске јагоде. 1Ш, 2, 5; **кѣњска** ~ 1Ш, 2, 5; **крѣпна** ~ 1Ш, 2, 5.

точѣрић -ића м pl 'Calystegia sepium R. Br.' в. камцијаш, ладолеж, лифчић, пачињак, попанац / попонац, слатковина. — Точѣрић су попанац. Тѣ јѣко се размнѣжѣва и тѣико је искорѣнѣти. Лѣп, бѣли цвѣт у виду точѣра има. Пузи по зѣмљи. 1 (3, 7, 11).

трава ж ѣњина ~ 'Agrimonia eupatoria L.' в. рањеникова трава, ситни чичак. — Мѣ смо се слѣжѣли, кад набѣрѣш, ал мѣраш осушити и, дндѣ, прѣ није бѣло лекѣра, штѣ јѣ знѣм, рѣну, кат чѣј скѣваш, има црвѣну боју чѣја и тѣ пѣлијеш пѣ рани и нѣколико пѣта оперѣш и тѣ скѣпи рѣну. Тѣкѣ смо-с-лѣчили. Нѣко кѣже рѣњеникова, ал већинѣм свѣ зѣвѣмо ѣњина трава. Јѣдѣрѣд, знѣм, припуштѣли су тѣ бѣка, и налѣтијо нѣ плуг. И ш-чѣм смо мѣгли: ѣњине траве и у лѣвѣр и оперѣмо нѣколико пѣта и прѣшло, зарѣсло. 6; **бѣла** ~¹ 'Capsella bursa-pastoris (L.) Med.' в. белуша, воле-не воле / воли-не воли, волем (те)-не волем (те) / волим (те)-не волим (те), волеш-не волеш, лаже-не лаже, оѣе-неѣе, оѣу-неѣу. — Вѣди у дѣвѣ дѣтелини бѣле траве. Тѣко кѣжу, бѣла трава, а кат са дѣвѣм, дндѣ кѣжемо вѣле-не воле, и тѣко, ал бѣла трава је. И тѣ погодѣво јѣвља се у дѣтелини у прѣлеѣе. И кат се осуши, кѣ шушањ, кѣ рѣгѣш нѣки. 6 (7—11); **бѣла** ~² 'Galinsoga parviflora Cav.' в. бѣла трава. — Па сѣ[д] тѣ има пѣ бѣштѣма, тѣ бѣле траве. Цвѣта, и бѣла. Има бѣли цвѣт, бѣла трава зѣвѣ се. — Мѣ кѣжемо бѣла трава, тѣ цвѣти и јѣко рѣсте брзо. Пѣчупѣли смо лѣкац и сѣд је дна већ волика. Нѣшта брзо не рѣсте кѣ трава. 10 (6); **бѣла** ~ — И ѣде пѣ бѣшча, тѣ није бѣло ѣде прѣје. Кѣко је пѣплава бѣла, сѣд ѣмѣмо тѣга, а прѣје тѣ ни[је] бѣло. Па ѣто, мѣ кѣжемо тѣ бѣла трава. И тѣ вѣлу свѣњи јѣко. И чѣк, кѣже, кѣји свѣњи ѣмају и живѣина гѣистрѣ, кат се тѣ дѣје, да тѣ чѣсти јѣко свѣње. Па цвѣти бѣло. Цвѣт јѣко пѣпут, кѣ камилица, сѣтно. 4; **видѣвска** ~ в. видовица, видовка, видовчица. — Видѣвска трава, тѣ до Вѣдова дна рѣсте, има, накѣ, кѣ вѣдњикав лѣст, а цвѣтић су мѣли. И пѣвог ѣма и црвѣнѣг. И лѣпо црвѣно бѣде. Тѣ нѣвѣше до Вѣдова дна цвѣта, у прѣлеѣе.

9 (1С, 3, 6—8, 10—12); **гòлготска** ~ 'Polygonum persicaria L.' в. дивија паприка / дивља паприка, трава мајке божје, христова крв. 8; **гòспина** ~ 'Huregium perforatum L.' в. геспин цвит. — *Гòспина трáва, тò је, жуто цвиће цвátе, йма òкругле листйће, и кò мáсно жйлице пò тйм, и тá трáва жуто цвátе, йма пèт, вáлдa, листйћá, и тò је нáко, је ли кò плишано, жуто. Кò мáсно. Тò је трáва врло ликòвита. — Цвátе у јуну и јулу мèsецу. Рáсте йсто порет пúта, порет канáлá, йма је кòд нáс óвде, òдста се мòже видити у пòљу и по рíгу и свýгде. Йнáче, òна йма и нèко нáзив кангарййòн. Йнáче, да се мй нисмо с òгйм слýжили, нè би нй мй знáли да је кангарййòн, него гòспина трáва. А.1 смо је употреблávали за лйк и òнда, ёто, тáкò смо сáзнали јој рáво йме. 4 (2); жйвa ~ 'Hordeum murinum L.' в. гицуља, дивји јечам / дивљи јечам, попино прасе. — *Тò је жйва трáва. Жйва трáва, òнá се увуче и ако нè рáдимò тò. Вèрýте, нèка[д] òðје до нòгè и крос панталòне и òðје чáк иза кòлена гðре. Тò је чуднòватò нèшто. Ствáрно кò жйва да је. Мй тò зовèмо жйва трáва. 4; змијска ~¹ 'Euphorbia suparissias L.' в. змијско млеко / зминско млеко, зминска трава, млечац / мличац, млечика / млечига / мличика. 5; **змињска** ~¹ — *Тò су рèкли да је тò змињска трáва, је л се сйћáте. И тó йма млика. 5; змијска ~² 'Solanum nigrum L.' в. змијско грожђе / зминско грожђе, зминска трава, кереће грожђе. 5; **змињска** ~² — *Тò је змињска трáва. Дйца прòбаду, па тò је гòрко, гáдно. Тò бýде тáко йсто, ка[д] тáко оцвèта, òнда тáко бýде, па кò грòжђе, онáко бýде, видйте, бóбице. Бýде црно онáко. Тò кáжемо змињска трáва. Òтрòвно је: нèлòгте, дйцо, тò је змињска трáва. 5; курјáча ~ 'Aristolochia clematitis L.' в. дивији пасуљ, јајцурица, курјачевина. — *Тò је курјáчевина йли курјáча трáва. 4; лèдена ~ 'Portulaca oleracea L.' в. леденак, ледено, ледесњак. 2; ~ **мáјке бòжје** 'Polygonum persicaria L.' в. голготска трава, дивија паприка / дивља паприка, христова крв. — *Јè л тò йма црвèно по листу? Па òá, тò од мáјке бòжје òстало. Нèко зòве трáва мáјке бòжје, а нèко је, òнáј, зòве дивйја пáприка. Тáко हुти кáзати. 10; ~ от кáшљa 'Cichorium intybus L.' в. кашљара, коњогриз. — *Тò кòд нáс кáжу трáва от кáшљa. Кòрйстй се òдста у сèлу, узимају, мндге жèне тò узимају, нáрочитò стáрйје, нáкупу тáко и òставу преко зимè и кад у прдлйће бýде да се кáшљe, òнда тò кýвају чáј. 4; плáва ~ 'Sentaurea cyanus L.' в. дивији каранфил, различје / разлишће / разлиће. — *Плáва трáва; тò рáсте у жйту. Покрáј жйта, у мáју, јуну процвèта. Тò сйћно, нáко, кò кóкољ. Тè йма у жйту, нáјвйше у прдлèће ка[д] цáнибула цвèта. Òна и цáнибула зáједно цвèтáду. 6 (9); рáњеникòва ~ 'Agrimonia eupatoria L.' в. ањина трава, ситни чичак. — *Рáњеникòва трáва, тá рáсте òпет по лèдинама, тó кòд нáс, нà тйм слáтинавим зèмљама је л кáко и[х] зòву, тè, лòнчáрска нйва, тò се рáве лòнци òд нè. Сáмо òнда не рáсте òна у тој бèлој зèмљи, него тò су тè шáрене зèмље. Òнда тáко у тйм, кò, òбалама, присèнцима, ди дрво рáсте, тó òна рáсте. Тòга йма кòд нáс мндго. И ёто, тò се, још мáги нáша кад је бйла жйва, ўвèк тò брáла, и òнда, кат се посèчеш, пèрèш с òгйм. Кáжу да је лекòвито. Ё, тò је рáњеникòва трáва. 3 (6); слáтка ~ 'Panicum crus-galli L.'. — *Тò је йсто кáо сйрак, сáмо кад òткинèмо òну срч, па ўзмеш у ўста, òна йма, бáш слáтка, кò да йма нèкок шèћера у нòј. Òде кáжу слáтка трáва. А тò је сйћно дивйјем сйрку, сáмо што се тò бокòри кò мувáрика. 7; смрдљивa ~ 'Bifora radians M. B.' в. змијино око, смрдљупа, смрдуша. 6, 9, 12, 13; **стйдна** ~ 'Daucus carota L.' в. стид, стидак, стидно цвèће. 8, 11; **тврда** ~ 'Lolium perenne L.' в. житарка, лединско сено, ливадско сено, тврдац. — *Тврда трáва, кò жйтò йма, кò влáт од жйта. Тврда је. Йма је сáд нà улци. 10 (1, 4, 6, 7, 12).***********

трн м зéчији ~ 'Ononis spinosa L.' в. зечије трње. — *Тò ллаво цвѣта, а тò има бòдље ког свàког листа, па нè смѣш, убòде кò йгла. Тò је зéчији трн. Вѣлико дòста нарàсте, нè сме зéц прòћи свàки, убòстї се. Зéчији трн, кò йгле има, тàко дòгачко, нò[з] сваки лист има кò йгле шийàсто. 12 (3, 6, 9—11); магарèђији ~ 'Opopordon asanthium L.' в. боца, магарећа бода, магарећа боца, чкаљ. — *Ми га зовемо магарèђији трн, тò црвено цвãтї. Он има дну сїгну бòдљу, а нарàсте и он вѣлики, рàшїри се на дòбрòј зèмљи. Тàј магарèђији трн што га ми зовемо, црвено цвãтї. Црвено цвãтї и прòсипа дну, ко гдò дву пàучину, штà ли је, прòсипа, знàш. Бòде, он сàв бòде. А зàтò га кàжу да зòву, бàш су га зàтò кòд нàс нàзвãли магарèђији трн што, ми смо чували двце, па мàгарац дде, па тò нїко нè једе, а он одгрїзе, днда су га пò тòм нàзвãли магарèђији трн. 3.**

трње с зéчије ~ 'Ononis spinosa L.' в. зечији трн. 13.

трòсковача 'Polygonum aviculare L.' в. троскот. — *Ту има трòсковаче, тò срединòм пуга бòде дн кòла нè иду. И тò је сїгно. И тò једу свїње. А рàзлòзи се. 12 (13).*

трòскот м 'Polygonum aviculare L.' в. тросковача. — *Тò су крãве нèкат пàсле, а сàд нèма трòскога. Зàтò што се сàд свè јàко прска. А је л ти трèба трòскога? Ако ти трèба, бàш тó сàд кòд нàс нà јàрошу, јà дну да има у лèнији мàло трòскога. 10 (1—9, 11).*

трска ж 'Phragmites communis Trin.'. — *Она по канàлима рàсте. Она има днãј влãд гòре, прãве мèгле жèне за пàјãње ò[ò] тога. Тò је трска. 10 (1—9, 11—13).*

тру(м)бèлика ж 'Conium maculatum L.' в. кукута, смрдуса, штру(м)бèлика. — *Тò је тàка висòка. Тò нїје нї за чега, трубèлика. Ако пòјидеду тó трубèлику, дндã, да прòстїте, покрèпãваду. Па смо мòрали чувати, пàзити. Тò је дтрòвно, тã трубèлика. 5; штру(м)бèлика — *Оно грãнасто бòде, сїгно лїише имã, а шугље стãбло; дебèло, па шугље унутри. А гòре онàко бòде цвїт кò двãј, кò бãза фòрме. — Тò смо звãли штрумбèлика. 4.**

трутљика ж 'Artemisia vulgaris L.' в. дивија метла / дивља метла, дивија ружа, комотљика, метла, метлиње. — *Мòж[е] да се отсече, и кад нèма мèгла, вèжу, сãт кад за мèљару иду, насèку, па вèжу ò[ò] тог, па чїсте по мèљари круò и тàко. Тò је трутљика. 7.*

Ћ

ћуркова крèста в. креста.

ћурков слїнац в. слинац.

ћурчија крèста в. креста.

У

уши ушїју с рl зéчије ~ 'Plantago lanceolata L.' в. боквица, буквица. — *Буквица. А дну зéчије уши. Зàтò што је гãнка, вãлда. Тãнко, уско лїише, је л те. Ово је буквица, а нè двò је буквица, али зéчије уши. 5.*

Ф

фергисман м (< нем. Vergissmeinnicht) 'Myosotis palustris (L.) Nath.' в. споменак. — *Фергисман, да, то њма и по каналѣ плѣво ди цвѣтѣ, а њма овако фергисман.* 4 (2, 12, 13).

Х

христова крѣв в. крв.

Ц

цвѣће с гушчије ~ 'Taraxacum officinale Web.' в. змијино цвѣће, маслчак / маслчачац, млечац. — *Прѣвѣ се лѣк од њѣга. Жѣт цвѣт њма, а лѣст њма тако дѣгуѣаст. Гушчије цвѣће, загѣ што цвѣти кат се гушчији лѣгу.* 10; **девѣрско** ~ 'Galium aparine L.' в. дивји рузмарин / дивљи розмарин, крпач, крпелѣ, крпи-гуз, крпуља, лепљива трава, чичак. — *Девѣрско цвѣће, оно што се закачи. Та што је лепљива. А нѣ, крпигѣз је дрѣго; ово је девѣрско цвѣће. Овако га закачиш. Рузмарин, девѣрско цвѣће то је.* 10; **змијино** ~ 'Taraxacum officinale Web.' в. гушчије цвѣће, маслчак / маслчачац, млечац. — *Пѣсле бѣде бѣло па дѣца пѣре. То је змијино цвѣће. Рѣно у прѣлеће цвѣти, кад змије излазе.* 3 (1, 2, 12, 13); **ивањско** ~ 'Galium verum L.' в. ивањско цвиће. — *То је ивањско цвѣће, што плетѣмо вѣнце. Па сѣдмог јула, онда је Ивандѣн. То је њаш прѣзник. То су прѣ дѣца њила ѣ агѣр, трајисит цвѣће. Увече Ивандѣна, онда иду и пѣвају: ивањско цвѣће, пѣтровско цвѣће; Иван га бѣре, Пѣтар га плѣте. И јди тако бѣрјачић њаправѣ на[м] мѣтере, црвени. И на то дрво њатакнѣ јѣбуку, онда идѣмо ѣ агѣр с ѣтим бѣрјачићима и трајисито то цвѣће. То је бѣло прѣ, сѣде нѣма то.* 10 (1, 3, 6—9, 11—13); **пѣтровско** ~ 'Achillea millefolium L.'. — *Кѣд нѣ[с] зѣву пѣтровско цвѣће, а у опѣтекама и, мѣсми, ѣако, то је хѣјдѣчка трава. Кад је Пѣтровдѣн, онда њаправѣмо вѣнац. Вѣнце плетѣмо на Пѣтровдѣн и Ивандѣн. Има ивањско цвѣће, то је, жѣто цвѣта, то кѣд нѣс на сѣлѣ се онда плѣту вѣнци, па се стѣве на ѣксер ња кућу. То су дѣчијѣ. 7 (1С, 3, 6, 8—13); **рѣдино** ~ 'Lamium purpureum L.' в. мртва жагра, мртва коприва, родино вино. — *А сѣд, ово пѣзнѣјем, ѣво је рѣдино цвѣће. А кѣжем ти, загѣ се зѣве рѣдино цвѣће, што оно цвѣта у дѣба кад рѣде дѣлазе.* 8; **стѣдно** ~ 'Daucus carota L.' в. стид, стидак, стидна трава. 10, 11; **цвиће ивањско** ~ 'Galium verum L.' в. ивањско цвѣће. 2, 4, 5.*

цвиѣт м гѣспин ~ 'Hypericum perforatum L.' в. госпина трава. — *Мѣ то кѣжемѣ гѣспин цвиѣт.* 5.

цѣганске бѣбе в. бубе.

цѣнкрѣт м (< нем. Zinnkraut) 'Equisetum arvense L.' в. боровина, дивља кришкиндла, зечији лад, лишчији реп, мачји реп, прѣдаѣница, прѣдуља, чамовина. — *Цѣнкрѣт имѣмо мѣ ѣ јѣрошу. Цѣнкрѣт. И то нѣ мо[же]шѣ угамѣниги. Нѣвѣк тај ѣгумак, нѣвѣк имѣмо од бандѣре, нѣвѣк тај ѣгумак цѣнкрѣта. Њѣга нѣ мо[же]шѣ угамѣниги. А нѣје тако поштѣтљив, ни нѣ знам, сѣмо што га ѣма, зелѣнѣ се. А у кукурузи, док су мѣш кукурузи, ѣн се сѣм[о] зелѣни. Штѣ имѣш ѣнѣм[о] зелѣно? А то тај цѣнкрѣт.* 12; **цѣнкрѣт** -ѣта (2, 5, 13).

црвена дѣтелина в. дѣтелина.

црвена дѣтелина в. дѣтелина.

црвено зѣље в. зѣље.

црни чичак в. чичак.

црно зѣље в. зѣље.

Ч

чамовина ж 'Equisetum arvense L.' в. боровина, дивља кришкиндла, зечији лад, лишчији реп, маџи реп, прдаљица, прдуља, цинкрот. — Чамовина, она расте ђто толѝка. И она густа расте, тако да мѡс[е] да загуши рѡну нѡку и тако, коѡа се пѡсије. И она ѝма своје кдрене у зѡмљи, тако да њу нѡ може угамѡнити. Она увек нѡ тѝ[м] мѡстима изрѡсте, гдѡ она прѡбѝва. Па тѡ је, ђто, ја сам запѡнтијо још од мѡг ѡца и дѡде тѡј нѡзив. Па лѝчѝ, она тако ѝма дѡгачке ѡвѡ лѝстиће, тако ѡправо ѝде, гдрѡ ѝду, а стѡбло онѡко стѡѝи, и ѡнда тѡ ѝде тако, гдрѡ расте, отпрѝлике тако висѡко, пѡла мѡтра, тако. 2.

чѡшља ж 'Dipsacus laciniatus L.' в. ајдучки бунар, чкаљ. — Тѡ расте висѡко, ус пѡтеве. Висѡко, и ѝма лѝст, дрѡсѝ вѡду у њѡму, и кад је нѡјвѡћа вруѝина и сѡша, тѡ ѝма вѡде у њѡму. Тѡ ѝсто ѝма коѡ нѡс, тѡ свѡд пѡ тѝм шѡмама и пѡ тѝм ѡбалама ди гдѡ је тѡ зѡмља, па се тѡ тѡ нѡ чисти, ди запуштене зѡмље. — Чѡшљугѡрке, ја сам тѡ вѡто, па на колац јѡдѡн, нѡ мѡтку, вѡјсем тѡ чѡшљу, а испѡ[ѡ] чѡшљѡ прѡвѝм вѝг, са ѡвѡ стрѡле нѡко у круѡ, и ѡдле ѡнда мѡтѡм чѡчка, па ѡнѡј, коѡњског рѡпа ѡмче, па ѡнда тѡ. ѡнда ѡне изѡдалѡка вѝде тѡ чѡшљу, па нѡ тѡ ѡдлазе, а пошто чѡчак, ѡнѡј сѝгни, ѡнѡј ди се вѡта, тѡ вѡлѡју да јѡду, ѡнда сѝје ѡдле, тѡ да јѡде, а на ѡвѡ се сѡмо мѡзѡла. Јѡ сам чѡшљу чѡо ѡ[ѡ] дѡде мѡга, ђто ѡтац ѡсемдѡс[е]т гѡѡѝина, знѡчи, јѡш стѡрије, ѡн је говѡријо чѡшља. — Јѡст[е], ѡна изгѡда ко чѡшаљ, тѡј нѡн цвѡт, ѡна што ѝма кад исцвѡти, ѡнда ѡ томѡ је сѡме. И тѡ је стѡврѡно ѡнда, пѡ томе мѡр[ѡ] да се зѡве чѡшља јел тако изгѡда, ко чѡшаљ, тѝ њѡгови. Каѡ мѝк ѝма ѡнѡ и гдрѡ ѝма бѡдље. 3 (4, 5).

чѡвутске јѡгоде в. јагоде.

чѡчак чѡчка м 1. 'Arctium lappa L.' в. репув. — Кад ѝстера тѡ тако мнѡго, тѡ се ѡвѡти у вѡну, у ѡвце, па смо мѝ тѡ кѝдали, ѡвѡти се ѡ вуну па се свѡ вѡна ѡврѡне у њѡга. Тѡ је, мѝ га зѡвѡмо рѡпѡв. Чѡчак, рѡпѡв. Он ѝма ѡбѡн и тѡ лѝстове, ѡнда ѝстера тѡ тѡ чѡчке. 3 (1, 2, 4—13); 2. 'Bidens tripartita L.' в. виљушкар, виљушке, виљушкице, циганске бубе, црни чичак. — Мѝ свѡком кѡјсѡмо чѡча[к] коѡи се лѡпу. 4 (13); 3. 'Galium aparine L.' в. деверско цвѡће, дивѝји рузмѡрин / дивљи розмѡрин, крѡч, крѡпѡљ, крѡпѡгуз, крѡпуља, лепљѡва трава. — Сѝѡд лѡнѡго ѝма чѡчка у жѡту. ѡне лѡпљѡве трѡве. Тѡ прѡ коѡ нѡс ѡѝје бѡло. Лѡпо кад идѡмо, ѡнѡ се лѡпи за нѡгу, за чѡрапе, за хѡљѡну, а висѡко, висѡко и[з] жѡта, тѡ.ко висѡко још ѡзѝје гдрѡ и[з] жѡта и кѡ лѡзицѡ се лѡзи пѡ жѡту. ѝма бѡо цвѡт. Тѡ зѡву чѡчак. 7 (3, 4, 6, 8—13); сѝтни ~ 'Agrimonia eupatoria L.' в. аѡѝѝина трава, раѡњѡникова трава. — ѡде у ѡбрѡвѡу кѡјсѡ сѝтни чѡчак. ѡн је лѡковѡт, за свѡ је ѡн, и за рѡне, и за кѡшаљ, и шта гдѡ дѡеиш, сѡ ѡѝ[м] мѡсѡсеи. Прѡѡеиш, па се ѡко нѡчѡчка на тѡбе. ѡн је ѡо мѡртве зѡме зѡлен. ѝма тѡ порѡт прѡге коѡ нашѡг виногрѡда, ѝма тѡ, сѝтни чѡчак. 9 (1, 2, 4, 5, 13); црни ~ 'Bidens

VI. СПИСАК ПУНКТОВА И ИНФОРМАТОРА

1. **Бојани:** Јосип Шимуновић (1919), Марија Шимуновић (1920), Антун Хербст (1919), Мара Катић (1927), Катица Џуров (1929), Станимир Настић (1929).

2. **Вајска:** Иван Баљић (1918), Йвка Баљић (1923), Мара Тронер (1921), Ева Вучић (1910), Иван Вучић (1928), Манда Лутров (1901), Антун Лутров (1928), Марија Лутров (1935), Марија Рајачић (1935), Ева Крстин (1918).

3. **Дероње:** Ђорђе Димић (1911), Савета Димић (1912), Милош Димић (1942), Милован Димић (1914), Анка Стојанчев (1936), Ђорѓо Живков (1923).

4. **Плавна:** Стипан Дујан (1923), Цецилија Дујан (1927), Марица Сабо (1932), Јосип Пробојчевић (1915).

5. **Бач:** Марта Азашевац (1910), Антун Азашевац (1942), Марија Азашевац (1944), Иван Филиповић (1924), Марта Филиповић (1931), Мара Ковачић (1928), Стипан Нађ (1908), Стипан Бартоловић (1912).

6. **Товаришево:** Светозар Стојанчев (1929), Миленко Радојчин (1929), Милка Радојчин (1930), Марија Нинков (1915), Мића Јеленић (1932), Стеван Коканов (1909).

7. **Параге:** Ђорђе Пашин (1928), Јелица Попов (1933), Јелица Алимпић (1909), Стојан Баћанов (1938), Паја Тучев (1922), Бранислав Мандић (1928), Марија Йгњатов (1914), Даница Нинков (1924), Станојко Божин (1931), Дбнка Божин (1931).

8. **Пивнице:** Стеван Бељански (1917), Катица Бељански (1916), Рада Чоловић (1938), Катица Жабаљац (1924), Кајица Црњански (1923), Радославка Црњански (1927), Босилка Црњански (1924).

9. **Обровац:** Мића Радивојков (1934), Милушка Радивојков (1943), Зора Неделков (1910), Милана Неделков (1915), Јован Неделков (1923), Милош Јатић (1924), Давид Стојшић (1928).

10. **Силбаш:** Перса Лаћарак (1925), Веселинка Лаћарак (1914), Никола Лаћарак (1932), Миливој Пејак (1927), Данилка Пејак (1930), Сава Милић (1929), Нада Милић (1934).

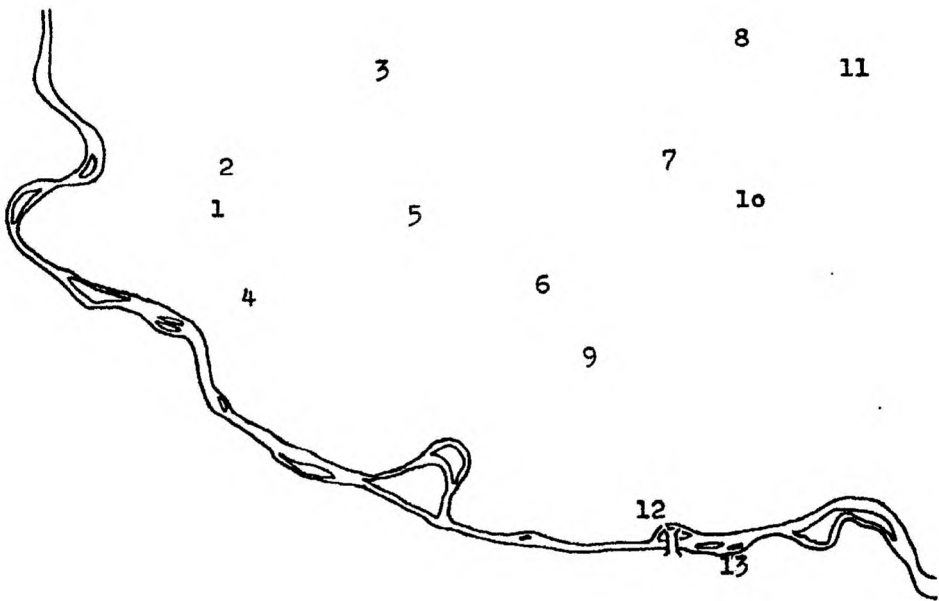
11. **Деспотово:** Влајко Ралетић (1929), Мирослава Величковић (1956), Алка Секишки (1909), Петар Секишки (1934), Коста Ралетић (1921), Живко Милић (1930), Драгица Милић (1935).

12. **Бачка Паланка:** Вемка Марцикић (1920), Тодор Мишков (1933), Љубица Мишков (1933), Стеван Стеванчев (1911), Милан Мирковић (1911), Наталија Мирковић (1911), Алекса Ристић (1918), Пера Вулетин (1928), Косана Вулетин (1936), Тима Живић (1927).

13. **Нештин:** Слободан Јанић (1934), Софија Иванић (1941), Злата Срдановић (1926), Вера Туцић (1919), Душан Поповић (1935), Марија Поповић (1937).

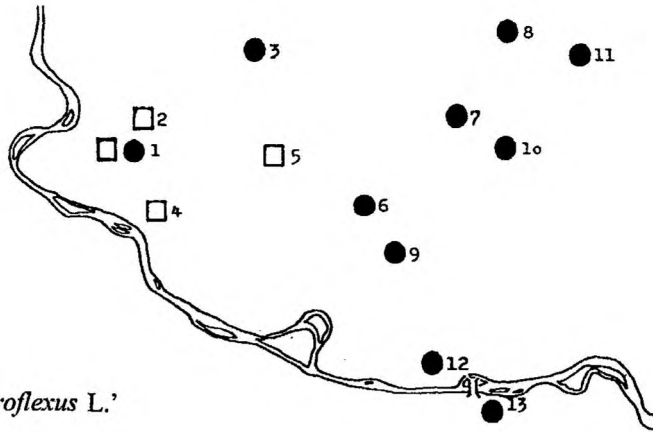

VII. ЛИНГВИСТИЧКЕ КАРТЕ

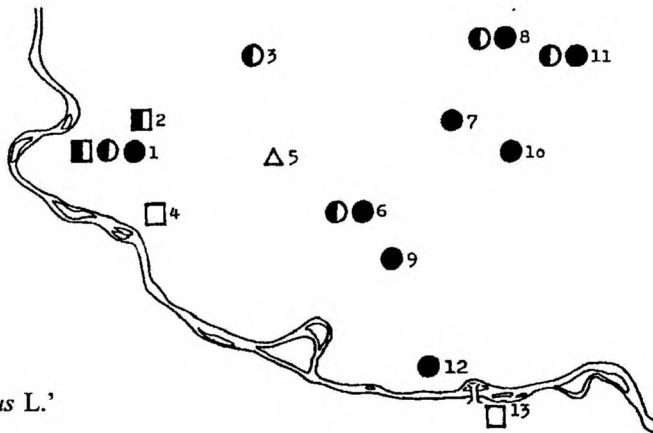

1. МРЕЖА ПУНКТОВА

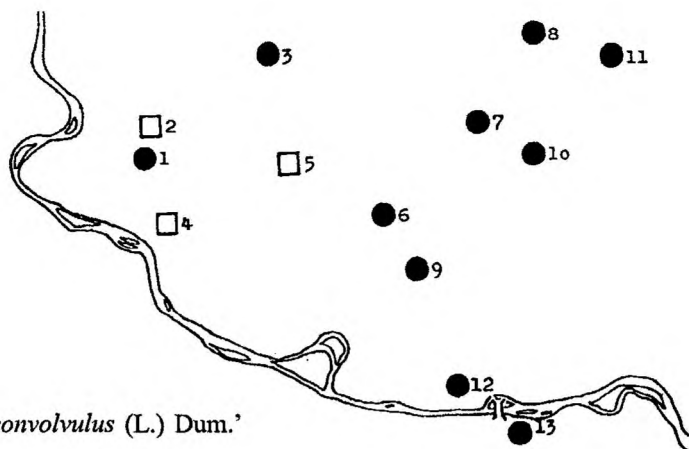
1 Бођани	8 Пивнице
2 Вајска	9 Обровац
3 Дероње	10 Силбаш
4 Плавна	11 Деспотово
5 Бач	12 Бачка Паланка
6 Товаришево	13 Нештин
7 Параге	

2. '*Amaranthus retroflexus* L.'

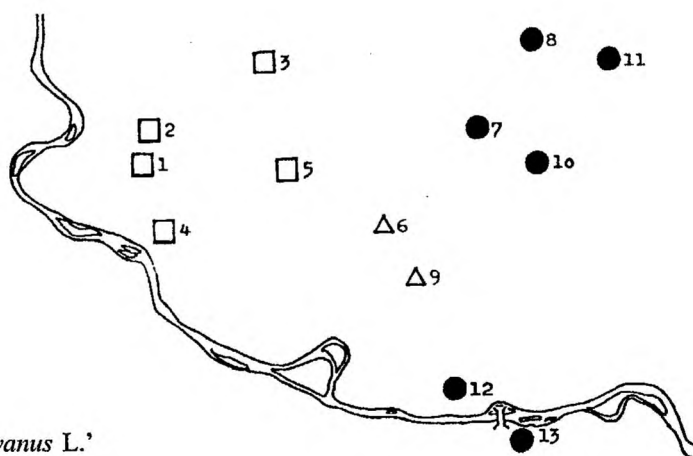
- штѣр
- црно зѣље

3. '*Bidens tripartitus* L.'

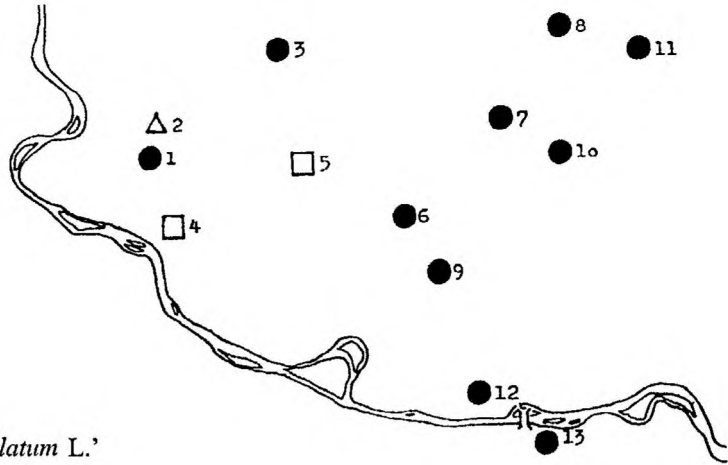
- виљушк(и)е
- ◐ виљушкѧр
- чѣчак
- ▣ црни чѣчак
- △ цѣганске бубе

4. '*Bilderdykia convolvulus* (L.) Dum.'

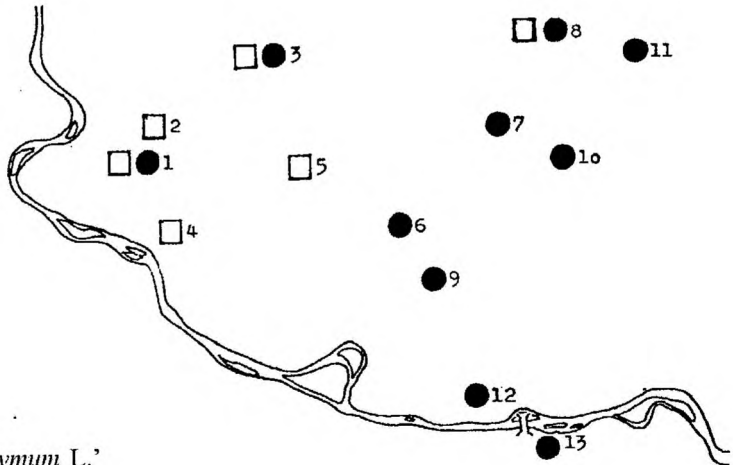
- пòпанац / пòпонац
- слàтковина

5. '*Centaurea cyanus* L.'

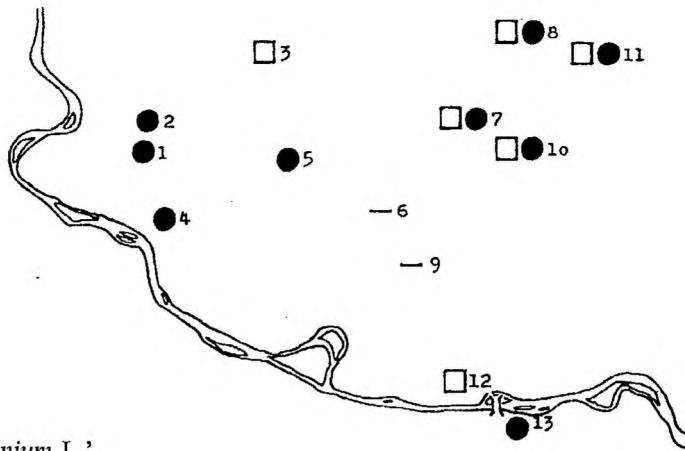
- дйвији каранфил
- рáзличје / рáзлийше / рáзлийе
- △ плáва трáва

6. '*Conium maculatum* L.'

- кукута
- тру(м)бѣљика / штру(м)бѣљика
- △ смѣдуша

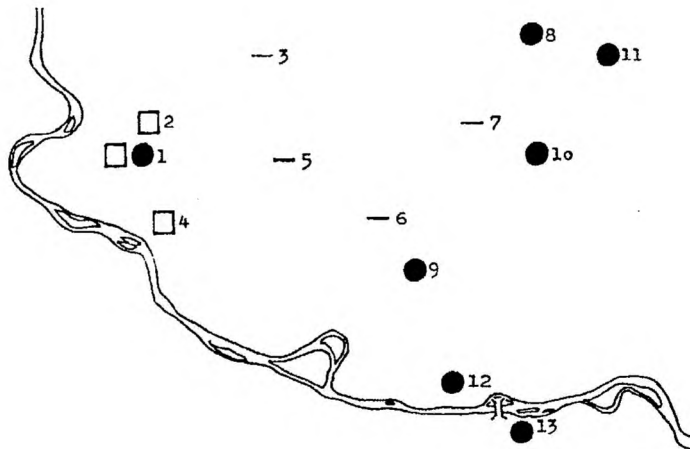
7. '*Cuscuta epithymum* L.'

- вилина кѡс(иц)а
- шѣга

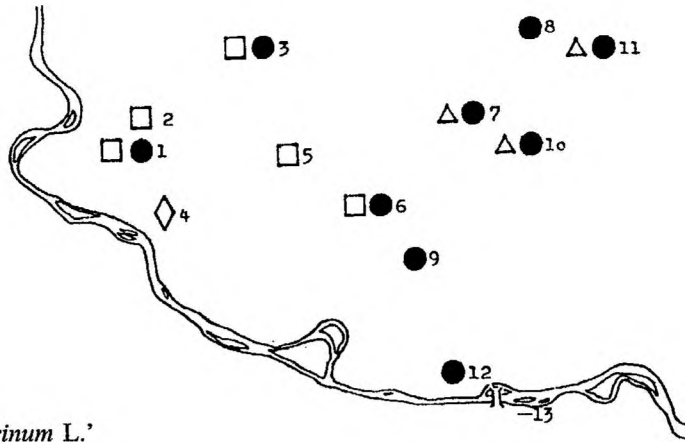
8. '*Datura stramonium* L.'

- бѣк; бѣкови
- тѣгула

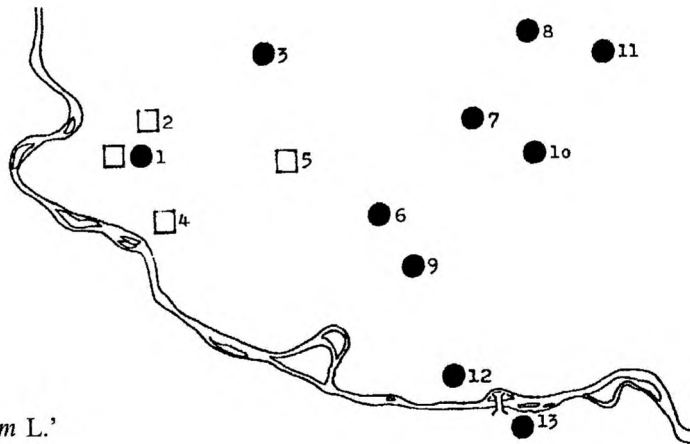

9. '*Erodium cicutarium* (L.) L'Hérit.'

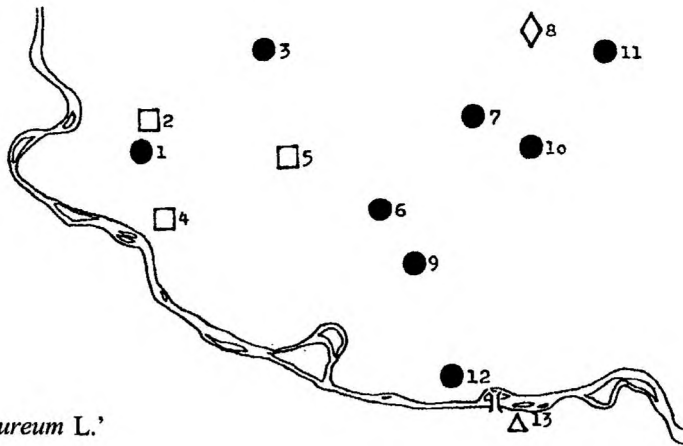
- рѣдин кљѹн
- рѣдине нѣге

10. '*Hordeum murinum* L.'

- попино прасе
- дивјији / дивљи јсчам
- △ гицуља
- ◇ жива трава

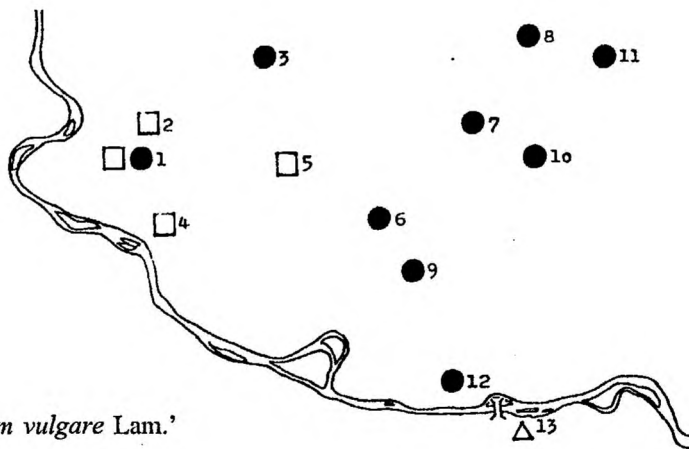
11. '*Lamium album* L.'

- мртва коприва
- мртва жагра

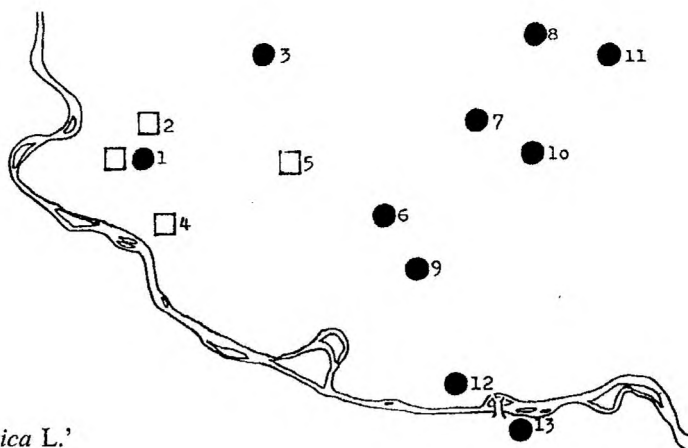
12. '*Lamium purpureum* L.'

- рóдино вино
- мртва жа́гра
- △ мртва ко̀прива
- ◇ рóдино цвѣће

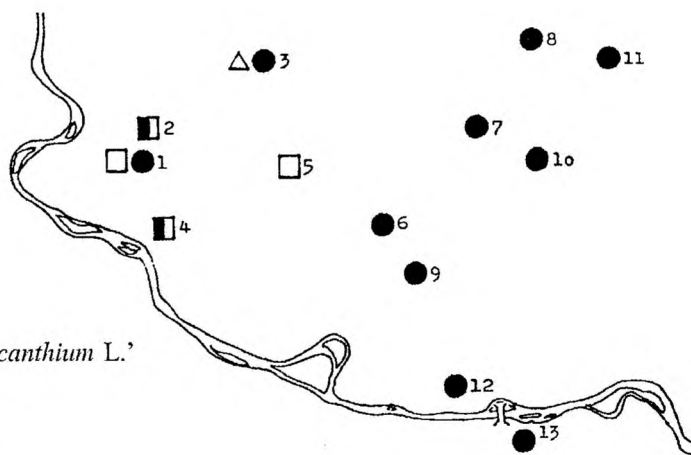

13. '*Leucanthemum vulgare* Lam.'

- бѣла ра̀да
- маргарѣта
- △ вòловско ђко

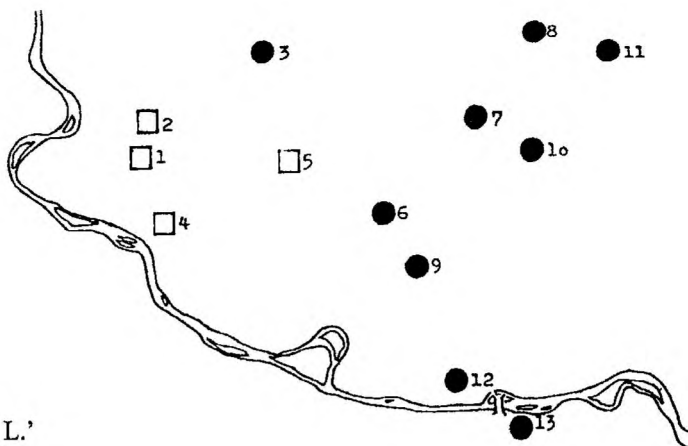
14. '*Mentha aquatica* L.'

- дѝвија / дѝвља нáна
- миришáвка

15. '*Onopordon acanthium* L.'

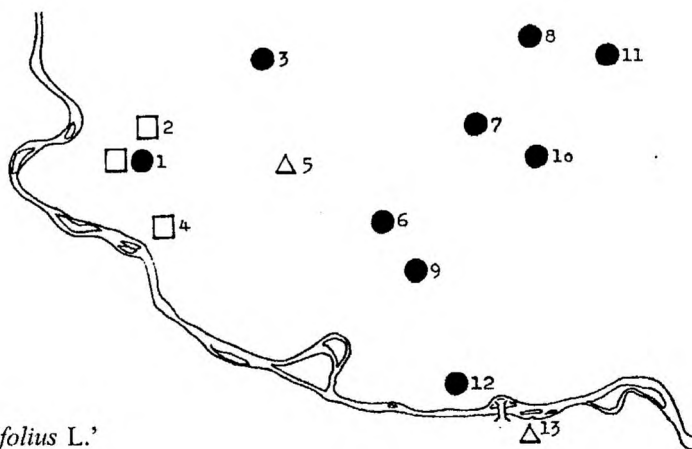
- чкáљ
- бóца
- ▣ магарећа бóца,
- ▣ магарећа бóда
- △ магарећији трн

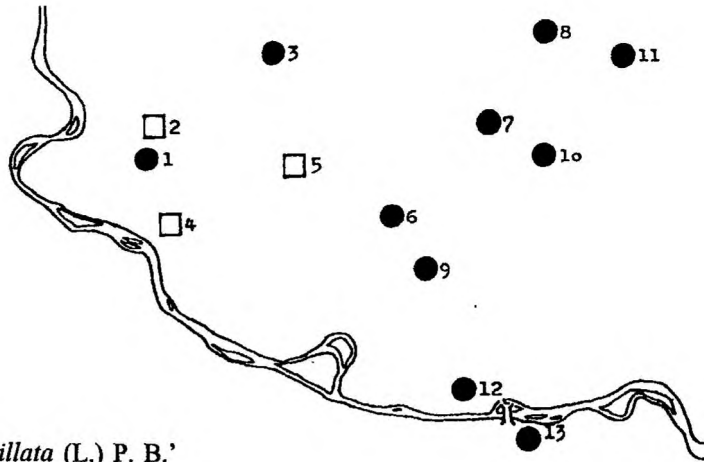
16. '*Oxalis stricta* L.'

- дивија / дивља дџетелина / дџетелина
- кисељак

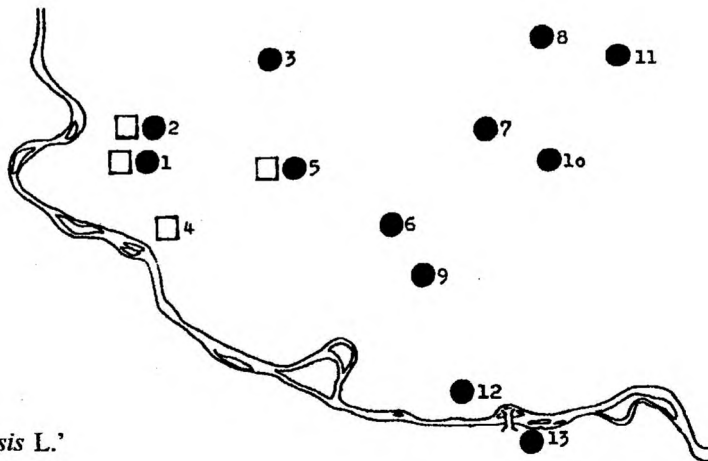

17. '*Rumex obtusifolius* L.'

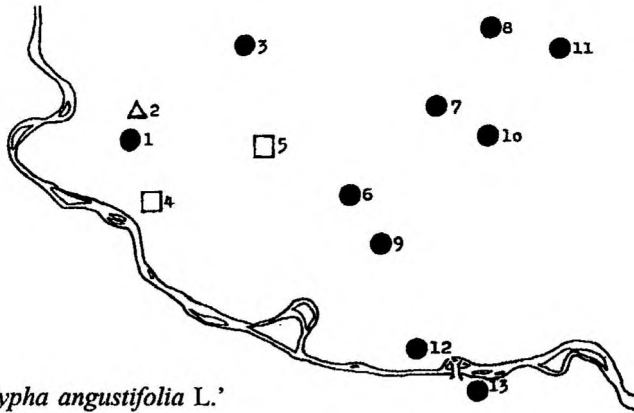
- штáвољ
- рџпџв / рџпџв
- △ кџњски кисељак

18. '*Setaria verticillata* (L.) P. B.'

- крџигуз
- пријатељи

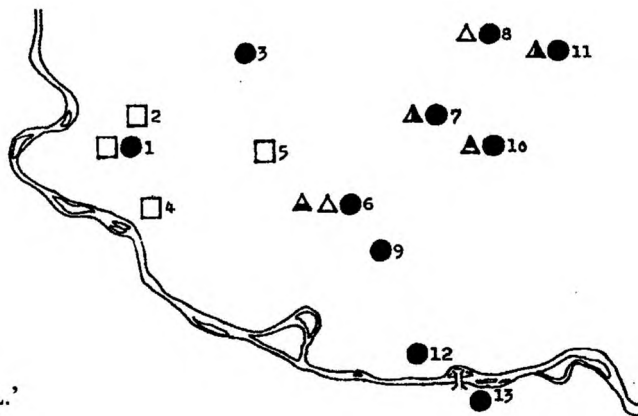
19. '*Sinapis arvensis* L.'

- горушица
- репица / рјпица

20. цваст врсте '*Urtica angustifolia* L.'

- палацка
- бачка
- △ багица

21. '*Urtica dioica* L.'

- кóприва
- жагра
- △ жежа / жежа
- ▲ жежење
- ▲ жежара
- ▲ жежика

VIII. РЕГИСТАР ЛАТИНСКИХ НАЗИВА

Achillea millefolium L.: пѣтровско цвѣће (1.14).

Agrimonia eupatoria L.: сѣтни чичак (1.4, 2.11.1); рањеникова трава (1.16.1); ањђина трава.

Agropyrum repens (L.) Beauv.: пѣревина; пѣрика; власуља.

Agrostemma githago L.: кѣкољ.

Alopecurus pratensis L.: мишији рѣп (2.4.1, 2.5.1).

Amaranthus retroflexus L.: шѣр; црно зѣље (1.3).

Anagallis arvensis L.: видѣвска трава, видѣвчица, видѣвца, вѣдѣвка (1.9).

Anthemis arvensis L.: кѣњска камѣлица, кѣњска камѣла (1.13, 2.3.6); крупна камѣлица, крупна камѣла (1.4, 2.3.6); дѣвија камѣлица / дѣвља камѣлица, дѣвија камѣла / дѣвља камѣла (2.3.6); кѣњска гѣтрица (1.13, 2.3.6); крупна гѣтрица (1.4, 2.3.6); дѣвља гѣтрица (2.3.6); ката; чѣвугске јѣгоде (в. нап. 27, 33); кѣњара (1.13); гѣрчѣн (1.2).

Arctium lappa L.: чичак; рѣпѣв.

* — листови врсте **Arctium lappa** L.: амбрѣли (2.12).

Aristolochia clematitis L.: дѣвији пасѣљ (2.4.4); курјѣчевина, курјѣча трава (2.10.5); јѣјѣурица (2.4.3).

Artemisia vulgaris L.: дѣвља мѣтла / дѣвија мѣтла, мѣтла, мѣтлѣње (2.12); трѣтљѣика; дѣвија рѣјѣса (2.4.4); комѣтљѣика.

Atriplex patula L.: зѣље (1.3).

Bellis perennis L.: крајѣарица / крајѣарица (2.4.3, 2.5.3).

Bidens tripartita L.: вѣљѣушке (2.4.3); вѣљѣушкице (2.4.3, 2.5.3); вѣљѣушкѣр (2.4.3); чичак (2.11.1); црни чичак (1.3, 2.11.1); цѣганске бѣбе (2.3.1, 2.5.4, 2.10.2).

Bifora radians M. B.: смрѣљуша, смрѣдуша, смрѣдљѣива трава (1.1); змијѣино ѣко (2.4.1, 2.5.1).

Bilderdykia convolvulus (L.) Dum.: пѣпанац / пѣпонац (1.8); слѣтковина (1.2).

Calystegia sepium (L.) R. Br.: пѣпанац / пѣпонац (1.8); лѣдѣлеж / лѣдѣлеж (1.7, 1.8); гѣчѣриѣни (2.4.3, 2.5.3); слѣтковина (1.2); лѣфѣиѣни (2.4.3, 2.5.3); камѣјѣиѣи (2.5.3); пѣчињѣк (2.4.2).

Capsella bursa-pastoris (L.) Med.: вѣлѣм (ге)-нѣ волѣм (ге) / вѣлѣм (ге)-нѣ волѣм (ге), вѣлѣ-нѣ волѣ / вѣлѣ-нѣ воли, вѣлѣш-нѣ волѣш, ѣћу-нѣћу, ѣће-нѣће (1.16.3); бѣла трава, бѣлуша (1.3); лѣјѣсе-нѣ лѣјѣсе (1.16.3).

***Carex pseudocyperus** L.: шѣгрѣк (1.5).

- Centaurea cyanus* L.: дивји каранфил (2.4.4); *разлиџје* / *разлиџиће* / *разлиће* (в. нап. 27); *плава трава* (1.3).
- Chelidonium majus* L.: *жуџица* (2.3.3).
- Chenopodium album* L.: *зѐље*, *бѐло зѐље* / *било зѐље* (1.3).
- Chenopodium polyspermum* L.: *зѐље*, *црвено зѐље* (1.3).
- Cichorium intybus* L.: *коњогрџ* (1.10); *трава от каиша*, *каишара* (1.16.1).
- Cirsium arvense* (L.) Scop.: *паламида* / *паламуда*; *боца* (1.11.1).
- **Colchicum autumnale* L.: *мрџова сестрица* (2.9.3).
- Conium maculatum* L.: *кукута*; *тру(м)бѐљика* / *штру(м)бѐљика* (2.4.3); *смрдуша* (1.1).
- Consolida regalis* S. F. Gray.: *козија пица* (2.4.2); *сикирџица* (2.4.3; 2.5.3).
- Convolvulus arvensis* L.: *пџпанац* / *пџпонац* (1.8); *слатковина* (1.2).
- Cuscuta epithymum* L.: *вилина коџа*, *вилина коџица* (2.3.7, 2.4.1); *шџга* (2.10.6).
- Cynodon dactylon* (L.) Pers.: *зубача* (в. нап. 39).
- Datura stramonium* L.: *бџк*, *бџкови* (2.10.1); *гџгула*.
- Daucus carota* L.: *стџд*, *стџдак*, *стџдна трава*, *стџдно цвѐће* (2.3.2).
- Dipsacus laciniatus* L.: *чкаљ*; *чеиша* (2.4.3); *џдџчки бунџр* (2.15.1; в. нап. 43).
- Equisetum arvense* L.: *зѐчији лџд* (2.4.4, 2.5.1); *џнкрџт* / *џнкрџг*; *прџџица*, *прџџа* (в. нап. 29); *бџровина*, *чамовина*, *дивља кришкџндла* (2.4.4); *мџџи рџп*, *лишчији рџп* (2.4.1, 2.5.1).
- Erodium cicutarium* (L.) L'Hérit.: *рџдин кџџн*, *рџдине нџге* (2.5.2).
- Eryngium campestre* L.: *коџрџан* (1.12); *балџнџв*.
- Euphorbia cyparissias* L.: *млѐџика* / *млѐџига* / *млџџика* / *млѐџџика* / *млѐџџига*, *млѐџац* / *млџџац* (2.3.4); *змијско млѐко* / *змијско млѐко* (2.3.4, 2.10.5); *змијска трава* / *змијска трава* (2.10.5).
- **Galinsoga parviflora* Cav.: *бѐла трава* / *била трава* (1.3).
- Galium aparine* L.: *чиџак* (2.11.1); *крџпџџџ*, *крџпѐљ*, *крџпџч*, *крџпуља* (1.12); *дивљи рџзмарџн* / *дивјији рџзмарџн*, *деверско цвѐће* (2.4.4); *леџљива трава* (1.5).
- Galium verum* L.: *ивањско цвѐће* / *ивањско цвџиће* (1.14).
- Geranium dissectum* Jusl.: *стењак* (2.4.3).
- Hordeum murinum* L.: *пџпино прѐсе* (1.15); *дивљи јѐчам* / *дивјији јѐчам* (2.4.4); *џџуља* (1.15); *џџџа трава* (1.12).
- Hyosciamus niger* L.: *буџника* (1.11.3).
- Hypericum perforatum* L.: *гџспина трава*, *гџспин цвџт* (2.10.4).
- Juncus effusus* L.: *сџга*.
- Lamium album* L.: *мрџџа коџприва*, *мрџџа џџџџа* (1.13, 2.4.4).
- Lamium purpureum* L.: *рџдино вино* (2.3.8, 2.9.1); *мрџџа коџприва*, *мрџџа џџџџа* (1.13, 2.4.4); *рџдино цвѐће* (2.9.1).
- Lathyrus tuberosus* L.: *дивјији грџшак* / *дивљи грџшак* (2.7); *орџшак* / *орџшац* / *рџшак* (2.2).

Leucanthemum vulgare Lam.: бѣла рáда (1.3); маргарѣта (в. нап. 40); вѣловско дко (2.4.1, 2.5.1).

Linaria vulgaris Mill.: дивѣја зѣвалица / дивѣља зѣвалица, дивѣје зѣвало, зивалица, дивѣљи квáк (1.12); керѣћи (2.5.1, 2.11.3).

Lolium perenne L.: тврдá трáва (1.5); ливадско сѣно, лѣдинско сѣно (1.7, 1.16.2); жйтáрка (2.4.4); тврдáц (1.5).

Lotus corniculatus L.: звѣзданац, звѣздан (2.4.3).

Malva silvestris L.: слѣз / слѣз; слѣзовача.

* — плодови врсте *Malva silvestris* L.: пѣлце, дстице, бѣгмиѣ (2.10.3); пѣгачице (2.4.5).

Matricaria chamomilla L.: камѣлица; камѣла; тѣтрица.

Medicago sativa L.: дѣтелина / дѣтелина / дѣтелина / дѣтелина, дѣтелин; лѣцѣрка; кѣњара (1.16.2).

**Melissa officinalis* L.: лимунáда (2.1).

Mentha aquatica L.: дивѣја / дивѣља нáна; мирѣшиáвка (1.1).

Muscari racemosum (L.) Mill.: дивѣји лѣк(ац) / дивѣљи лѣк(ац) (2.7); преслицѣца, бурѣнце (2.4.3, 2.5.3).

Myosotis palustris (L.) Nath.: спомѣнак (2.14); фѣргѣсман.

Nasturtium officinale R. Br.: дрѣзга.

Nymphaea alba L.: лѣквáњ (1.7).

Nuphar luteum (L.) Smith.: лѣквáњ (1.7).

Ononis spinosa L.: зѣчији трн, зѣчије трње (1.5, 2.5.1).

Onopordon acanthium L.: чкáль; бѣца (1.11.1); магарѣћа бѣца, магарѣћа бѣда (1.10, 1.11.1); магарѣћији трн (1.5, 1.10).

Oxalis stricta L.: дивѣја дѣтелина / дивѣја дѣтелина / дивѣља дѣтелина (2.4.4); кисѣльáк (1.2).

**Panicum crus-galli* L.: слáтка трáва (1.2).

Paraver rhoeas L.: љанибула, бѣла / бѣла (в. нап. 30); пропѣушковина; папѣушковина.

*Petasites albus (L.) Gaertn.: млáђ, млáђа (1.9).

Petasites hybridus (L.) Sch.: млáђ, млáђа (1.9).

Phleum pratense L.: мáчков рѣп, мáчији рѣп (2.4.1, 2.5.1).

Phragmites communis Trin.: трска.

Plantago lanceolata L.: бѣквица; бѣквица; зѣчије љши (2.4.2).

Plantago major L.: бѣквица, бѣквица.

Polygonum aviculare L.: трѣског; трѣсковача.

**Polygonum orientale* L.: ћуркова крѣста, ћурков слѣнац, ћурчија крѣста (2.3.5, 2.4.2).

Polygonum persicaria L.: дивѣја пáприка / дивѣља пáприка (2.4.4); гѣлготска трáва (2.16.1); хрѣстова крв (2.3.4, 2.16.2); трáва мáјке бѣжѣ (2.15.2).

- Portulaca oleracea** L.: ледѐња̋к, лѐдено, лѐдена тр́ава, ледѐнак (2.6).
- Ranunculus acer** L.: љу̀гѝћ (1.2); жу̀туља (1.3).
- * **Roripa silvestris** (L.) Bess.: гѝрчи́ка (1.2).
- Rosa canina** L.: дѝви́ја ру̀жа / дѝвља ру̀жа.
- * — плод врсте **Rosa canina** L.: шѝпак.
- Rubus caesius** L.: дѝви́је ја̀годе / дѝвље ја̀годе, ја̀годња̋к (1.6).
- * **Rumex acetosa** L.: кисѐља̋к (1.2).
- Rumex obtusifolius** L.: шѝво̀љ; рѐпѝв / рѐпѝв; кѝњски кисѐља̋к (1.2, 1.13).
- Salvia pratensis** L.: дѝви́ји бѝсиља̋к (2.4.4); кѝњски бѝсиља̋к (1.13, 2.4.4).
- Sambucus ebulus** L.: а̀пта.
- Setaria glauca** P. V.: му(в)а̀рика, дѝви́ја му̀ва̋р / дѝвља му̀ва̋р (2.4.4).
- Setaria verticillata** (L.) P. V.: к̀рпи́гѝз (1.12); прѝја̀тељи (2.11.2).
- Sinapis arvensis** L.: гѝру̀шица (1.11.2); рѐпица / рѝпица.
- Solanum nigrum** L.: керѐ̀ће грѝжѝ́е, зми́јско грѝжѝ́е / зми́нско грѝжѝ́е (2.7, 2.10.5); зми́јска тр́ава / зми́нска тр́ава (2.10.5).
- Sonchus oleraceus** (L.) Gou.: к̀рљ, к̀рља (в. нап. 37).
- Sorghum halepense** (L.) Pers.: дѝви́ји сѝрак / дѝвљи сѝрак (2.4.4).
- * — ризоми врсте **Sorghum halepense** (L.) Pers.: зу̀би (2.3.10, 2.8).
- Stachys recta** L.: стар́ачац; дѝви́ји бѝсиља̋к (2.4.4); кѝњски бѝсиља̋к (1.13, 2.4.4).
- Stellaria media** (L.) Vill.: мѝшѝвкѝња / мѝшокиња; мѝшакиња; мѝшѝвка.
- Symphytum officinale** L.: гѝвѝз.
- Taraxacum officinale** Web.: масл́ачак / масл́ачац; зми́јино цвѐће, гѝши́чије цвѐће (2.9.2); млѐ́чац (2.3.4).
- * — прецветала биљка врсте **Taraxacum officinale** Web.: лѝмпа, свѐћа (2.11.4); сѝт (2.12).
- Thymus serpyllum** L.: ма̀јкина дѝшица / ма̀јчина дѝшица (2.13).
- Trifolium pratense** L.: гѝмбара (2.4.3); цр̀вена дѐтели́на / цр̀вена дѐтели́на (1.3); лу̀цѝрна / лу̀цѝрка; шѝпа̀ргла / шѝпа̀рга; кра̀вска дѐтели́на, кра̀вара, кра̀варица (1.16.2).
- Typha angustifolia** L.: рѝгѝз.
- * — цваст врсте **Typha angustifolia** L.: па̀лацка; ба̀чка; ба̀гица.
- Urtica dioica** L.: ко̀прива; жѝа̀гра, жѝѝжѝ́ње, жѝѝжа / жѝѝжа, жѝѝжара, жѝѝжика (1.11.1).
- Urtica urens** L.: ко̀прива, жѝа̀гра, жѝара, жѝару̀ља, жѝа̀рица, жѝѝжѝ́ње, жѝѝжа / жѝѝжа, жѝѝжара, жѝѝжика (1.11.1).
- Verbascum densiflorum** Bert.: вѝловски рѐп (2.4.1, 2.5.1).
- Vicia sativa** L.: вѝка / вѝка.
- Viola arvensis** Murr.: дѝви́ји да̀нинѝћ / дѝвљи да̀нинѝћ / дѝви́ји да̀нинѝћ (2.3.9); а̀рва̀чка.
- Xanthium spinosum** L.: дѝки́ца; бѝца (1.11.1).

IX. ЛИТЕРАТУРА

1. Азарх, Ю. С.: *О диахронических пластах и диалектных различиях в словообразовательной структуре лексико-семантической группы (на материале фитонимической лексики)*. Диалектология и лингвогеография русского языка. Москва, Издательство „Наука“, 1981, 119—130.
2. Антоний, Д. и Зупанц, М.: *Српски народни календар*. Београд, 1988.
3. Апресян, Ю. Д.: *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва, Издательство „Наука“, 1974.
4. Babić, S.: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. JAZU, Zagreb, Globus, 1986.
5. Барић, Х.: *Историја арбанашког језика*. Сарајево, 1959, 6—19.
6. Батистић, Т.: *О компонентној анализи лексичког значења*. Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд — Нови Сад, 1982, 9—13.
7. Бейлина, Д. А.: *Материалы для полесского ботанического словаря*. Лексика Полесья, Материалы для полесского диалектного словаря, Москва, Издательство „Наука“, 1968, 415—438.
8. Бейлина, Д. А.: *З батанічнай тэрміналогіі Палесся*. Народная лексіка, Мінск, Выдавецтва „Навука і тэхніка“, 1977, 216—220.
9. Белџић, А.: *Радосав Бошковић, Развџтак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*. Јужнословенски филолог, XV, Београд, 1936, 232—246.
10. Берџић, В.: *Нека запажања о фитонимима у српскохрватском језику (прилог познавању позајмљеница из немачког језика)*. Зборник за филологију и лингвистику, XV/2, Нови Сад, 1972, 229—234.
11. Бертельс, А. Е.: *Разделы словаря, семантические поля и тематические группы слов*. Вопросы языкознания, 4, Москва, Академия наук СССР, 1982, 52—63.
12. Бланар, В.: *О внутренне обусловленных семантических изменениях*. Вопросы языкознания, 1, Москва, Академия наук СССР, 1971, 3—13.
13. Блиннова, О. И.: *Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии*. Вопросы изучения лексики русских народных говоров, Диалектная лексика, 1971, Ленинград, Издательство „Наука“, 1972, 92—104.
14. Богдановић, Ж.: *Општина Бач (географска монографија)*. Нови Сад, Природно-математички факултет, Институт за географију, 1985.
15. Воруš, W. и Влајић-Поповић, Ј.: *Из реликтне лексики прасловенског порекла у српскохрватским дијалектима I*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXX/1, Нови Сад, 1987, 95—109.
16. Бошковић, Р.: *Развџтак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*. Јужнословенски филолог, XV, Београд, 1936, 1—154.
17. Бошњакковић, Ж.: *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1985.
18. Бошњакковић, Ж.: *Из ратарске терминологије Срема (nomina instrumenti)*. СДЗБ, XXXVII, Београд, 1991, 709—740.
19. Буторац, Б. и Стојановић, С.: *Илустровани хербаријум*. Нови Сад, Завод за издавање уџбеника, 1990.
20. Вајс, Н.: *О лексикографској дефиницији (од лексикографије до семантике)*. Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд — Нови Сад, 1982, 21—26.

21. Vajs, N.: *Zoomorfski elementi u nazivima biljaka*. Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, IV—V, Zagreb, 1979, 89—104.
22. Vajs, N.: *Semantizam „bosti“ u fitonimiji*. Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, VI—VII, Zagreb, 1980—1981, 319—336.
23. Vajs, N.: *Fitonimijske bilješke*. Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, VIII—IX, Zagreb, 1982—1983, 265—280.
24. Vajs, N.: *Fitonimijske bilješke II*. Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, X—XI, Zagreb, 1984—1985, 231—243.
25. Vajs, N.: *Struktura fitonima onomasiološki motiviranih religijom i drugim srodnim sadržajima*. Rasprave Zavoda za jezik, XV, Zagreb, Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 1989, 239—173.
26. Васильев, Л. М.: *Теория семантических полей*. Вопросы языкознания, 5, Москва, Академия наук СССР, 1971, 105—113.
27. Васильева, А. О.: *Названия черники в языках Европы*. ОЛА, Материалы и исследования, 1985—1987, Москва, „Наука“, 1989, 113—120.
28. Варина, В. Т.: *Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц*. Принципы и методы семантических исследований, Москва, Издательство „Наука“, 1976, 223—224.
29. Вендина, Т. И.: *Из истории суффикса -ик(а)*. Сопровождение по ОЛА (Гомель, 9—12 сентября 1975 г), Тезисы докладов, Москва, 1975, 119—124.
30. Вујић, Д.: *Прилог познавању досадашњег рада на терминологијима код нас и у неким другим словенским земљама*. Савјетовање о терминологијама народне материјалне и духовне културе. Сарајево, 22. и 23. децембра 1974, АНУБиХ, Посебна издања, књ. XXXI, Одјелене друштвених наука, књ. 5, Сарајево, 1977, 79—85.
31. Вуковић, Г., Бошњаквић, Ж. и Недељков, Љ.: *Војвођанска коларска терминологија*. Нови Сад, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1984.
32. Вуковић, Г.: *Терминологија куће и покућства у Војводини*. Нови Сад, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1988.
33. Гајић, Д.: *Познавање корова и њихово сузбијање*. Београд, Задружна књига, 1950.
34. Гак, В. Т.: *К проблеме соотношения языка и действительности*. Вопросы языкознания, 5, Москва, Издательство „Наука“, 1972, 12—22.
35. Гак, В. Т.: *К диалектике семантических отношений в языке*. Принципы и методы семантических исследований, Москва, Издательство „Наука“, 1976, 73—92.
36. Гольдин, В. Е.: *К вопросу о соотношении различий системного и несистемного характера в диалектной лексике*. ОЛА, Материалы и исследования, 1969, Москва, Издательство „Наука“, 1970, 170—180.
37. Гортан-Премк, Д.: *О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику*. Наш језик, књ. XXIV/3, Београд, 1980, 107—114.
38. Гортан-Премк, Д.: *О семантичком садржају лексикографске дефиниције*. Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд — Нови Сад, 1982, 49—51.
39. Grlić, Lj.: *Enciklopedija samoniklog jestivog bilja*. Zagreb, August Cesarec,² 1990.
40. Гуїванюк, Н. Б.: *Категория присвійності в народній ботаничній термінології (на матеріалі буковинських говірок)*. Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі, XV Республіканська діалектологічна нарада (Тези доповідей і повідомлень), Житомир, 1983, 188—190.
41. Гульга, Е. В. и Шендельс, Е. И.: *О компонентном анализе значимых единиц языка*. Принципы и методы семантических исследований, Москва, Издательство „Наука“, 1976, 291—314.
42. Дьбо, А. В.: *О названиях орешника в индоевропейских языках Европы*. ОЛА, Материалы и исследования, 1985—1987, Москва, „Наука“, 1989, 103—113.
43. Драгин, Г.: *Терминологија коровске флоре у Шајкашкој*. Прилози проучавању језика, 20, Нови Сад, 1984, 193—197.
44. Драгин, Г.: *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*. СДЗБ, XXXVII, Београд, 1991, 621—708.
45. Бурић, В.: *Географски распоред новоколонизованог становништва у Војводини*. Гласник етнографског Института САН, II—III (1953—1954), Београд, САН, 1957, 737—747.

46. Заворотна, Т. П.: *Народна номінація в українській та російській мовах*. Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами (Тези доповідей), Ужгород, 1982, 82—83.
47. Заворотна, Т. П.: *Типи умотивованості народних назв рослин*. Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі, XV Республіканська діалектологічна нарада (Тези доповідей і повідомлень), Житомир, 1983, 191—192.
48. Зайцева С.: *Названия овцы в штокавских говорах сербскохорватского языка*. Прилози проучавању језика, 8, Нови Сад, 1972, 133—144.
49. Зајцева, С.: *Дијалекатски речници као база за савремена лингвистичка истраживања*. Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд — Нови Сад, 1982, 69—76.
50. Закревская, Я. В.: *Лингво-географический аспект в изучении отраслевой лексики (на материале народных названий растений)*. ОЛА, Материалы и исследования, 1969, Москва, Издательство „Наука“, 1970, 149—158.
51. Закревська, Я. В.: *Шляхи дослідження народних назв рослин*. Праці XII республіканської діалектологічної наради, Київ, Видавництво „Наукова думка“, 1971, 318—325.
52. Закревская, Я. В.: *Особенности словообразования народной ботанической номенклатуры*. Советские по ОЛА (Гомель, 9—12 сентября 1975. г), Тезисы докладов, Москва, 1975, 89—91.
53. Закревская, Я. В.: *О структуре народных названий ягод (по материалам говоров украинского языка в сравнении с другими славянскими)*. ОЛА, Материалы и исследования, 1985—1987, Москва, „Наука“, 1989, 37—46.
54. Ивић, П.: *Значај лингвистичке географије за упоредно и историско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима*. Јужнословенски филолог, XXII, св. 1—4, Београд, 1957/58, 179—206.
55. Ивић, П.: *Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас*. Наш језик, н. с. књ. X, св. 3—6, Београд, 1960, 101—107.
56. Ивич, П.: *Опыт структурной классификации диалектных различий в славянской языковой области*. ОЛА, Материалы и исследования, Москва, Издательство „Наука“, 1965, 5—23.
57. Ивић, П.: *Дијалектологија српскохрватског језика*. Увод и штокавско наречје. Нови Сад, Матица српска, 1986.
58. Ивић, П.: *Основные аспекты структуре диалектские дифференциации*. О језику некадашњем и садашњем, Београд — Приштина, БИГЗ — Јединство, 1990, 32—58.
59. Ивић, П.: *Дијалектологија, један наш културни проблем*. О језику некадашњем и садашњем, Београд — Приштина, БИГЗ — Јединство, 1990, 207—212.
60. Jávorka, S. Csapody, V.: *Iconographia florum partis austro-orientalis Europae centralis*. Budapest, Akadémiai kiadó, 1975.
61. Караџић, В. С.: *Живот и обичаји народа српског*. Нови Сад — Београд, Матица српска — Српска књижевна задруга, 1960, 289—327.
62. Караџић, В. С.: *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Београд, Нолит, 1969.
63. Кашић, Ј.: *Војвођанска лексика у Вуковом Рјечнику*. Годишњак Филозофског факултета, X, Нови Сад, 1967, 199—224.
64. Клепикова, Г. П.: и Усачева, В. В.: *Лингвогеографические аспекты семантики слова *žito в славянских языках*. ОЛА, Материалы и исследования, Москва, Издательство „Наука“, 1965, 148—171.
65. Клепикова, Г. П.: *Сема-ономастиологический аспект в исследовании некоторых лексических групп (на материале карпатоукраинских диалектов)*. ОЛА, Материалы и исследования, 1975, Москва, Издательство „Наука“, 1977, 162—187.
66. Којић, М.: Парабуђски, С. и Чанак, М.: *Преглед коровских врста Југославије са предлогом јединствених српскохрватских назива*. Зборник за природне науке Матице српске, св. 49, Нови Сад, 1975, 159—195.
67. Којић, М. и Шинжар, Б.: *Корови*. Београд, Научна књига, 1985.
68. Којић, М., Парабуђски, С. и Шинжар, Б.: *Преглед коровске вегетације Војводине*. Човек и биљка (зборник радова са научног скупа), Нови Сад, Матица српска, 1986, 395—401.

69. Колшанский, Г. В.: *Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте*. Принципы и методы семантических исследований, Москва, Издательство „Наука“, 1976, 5—31.
70. Коннова, В. Ф.: *Несколько лексико-семантических изоглосс на славянской языковой территории*. Вопросы языкознания, 5, Москва, Издательство „Наука“, 1972, 82—96.
71. Крыўко, М. Н.: *Назвы траў, кветак, ягад у адной гаворцы Дзісенічыны*. Жывое слова, Минск, „Навука и тэхніка“, 1978, 197—206.
72. Кузнецова, А. И.: *Понятие семантической системы языка и методы ее исследования (из истории разработки данной проблемы в современном зарубежном языкознании)*. Москва, Издательство Московского Университета, 1963.
73. Кузнецова, Е. В.: *Части речи и лексико-семантические группы слов*. Вопросы языкознания, 5, Москва, Академия наук СССР, 1975, 78—86.
74. Кучук, У. М.: *Назвы раслін на Мазыричыне*. Жывое слова, Минск, „Навука и тэхніка“, 1978, 207—218.
75. Лизанец, П. Н.: *К истории лингвистического картографирования*. Zbornik Filozofickej fakulty univerzity Komenského, Philologica, Ročník XXX, Bratislava, 1979, 145—151.
76. Ludvik, D.: *O imenih zdravilnih rastlin*. Slavistična revija, 1/20, Ljubljana, 1972, 71—85.
77. Ludvik, D.: *Dopolnila k imenom zdravilnih rastlin*. Slavistična revija, 4/20, Ljubljana, 1972, 419—425.
78. Маковский, М. М.: *Г. С. Шур. Теория поля в лингвистике*. Москва, „Наука“, 1974. Вопросы языкознания, 2, Москва, Академия наук СССР, 1976, 146—150.
79. Максић, М.: *Прилог проучавању лексике Срема*. Прилози проучавању језика, 16, Нови Сад, 1980, 93—122.
80. Малмберг, Б.: *Проучавање дијалеката и лингвистичка географија*. Модерна лингвистика, Београд, Слово љубве, 1979, 64—80.
81. Мартине, А.: *Индоевропски језик и „Индоевропљани“*. Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада, 1987.
82. Мартынов, В. В.: *Анализ по семантическим микросистемам и реконструкция праславянской лексики*. Этимология, 1968, Москва, Издательство „Наука“, 1971, 11—23.
83. Медић, М.: *Принос народној терминологији биљака и животиња*. Летопис Матице српске, књ. 139, св. III, Нови Сад, 85—100.
84. Мелвингер, Ј.: *Теорије лингвистичких поља у семантици. Метод стимулних поља Piereu Guirauda*. Прилози проучавању језика, 2, Нови Сад, 1966, 23—39.
85. Михајловић, В. и Вуковић, Г.: *Српскохрватска лексика рибарства*. Нови Сад, Институт за лингвистику, 1977.
86. Мишић, Ј. и Лакушић, Р.: *Ливадске биљке*. Сарајево, „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства — Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
87. Мораховская, О. Н.: *Критерии сопоставимости лексико-семантических групп слов в диалектном языке*. ОЛА, Материалы и исследования, 1973, Москва, Издательство „Наука“, 1975, 3—21.
88. Мораховская, О. Н.: *К вопросу о методе картографирования в лингвистике*. ОЛА, Материалы и исследования, 1976, Москва, Издательство „Наука“, 1978, 3—24.
89. Нефедова, Е. А.: *О гипонимических отношениях в группе микологической диалектной лексики*. ОЛА, Материалы и исследования, 1976, Москва, Издательство „Наука“, 1978, 186—203.
90. Николић, Б.: *Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику*. Наш језик, књ. XIX, св. 1, 7—20, св. 2—3, 142—154, св. 4—5, 273—286, Београд, 1972/1973.
91. Павел, В. К.: *Лексическая номинация (На материале молдавских народных говоров)*. Кишинев, „Штинца“, 1983.
92. Павловић, М.: *Дијалектолошки атлас и проблематика српскохрватског језика*. Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, IV, Нови Сад, 1959, 165—188.
93. Павловић, З.: *Неки лексико-семантички односи примењени у ономастици*. Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд — Нови Сад, 1982, 171—181.
94. Петровић, Д.: *Основна упутства за бележење дијалекатске лексике Војводи се*. Нови Сад, Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1980.

95. Петровић, Д.: *Проблеми и изгледи српскохрватске дијалекатске лексикографије*. Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд — Нови Сад, 1982, 195—199.
96. *Poljoprivredna enciklopedija I—III*. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967—1973.
97. Pomianowska, W.: *Metody tarowania w atlasie ogólnosłowiańskim*. Зборник за филологију и лингвистику, IV—V, Нови Сад, 1961—1962, 246—277.
98. Попов, И. А.: *Лексическая система и лингвистическое картографирование*. Сөвешаније по ОЛА (Ужгород, 25—28 септембра 1973), Тезиси докладав, Москва, 1973, 6—8.
99. *Преглед броја становника, домаћинства и станова*. Бачка Паланка, Стручна служба Скупштине општине и Извршног већа, 1987.
100. *Речник српскохрватског књижевног језика*. Матнца српска — Матица хрватска, књ. I—VI, 1967—1976.
101. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. САНУ, књ. 1—11, 1959—1981.
102. *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. JAZU, knj. I—XXIII, 1880—1976.
103. Сабадош, И. В.: *Походження українських назв *Primula veris* L.* Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами (Тези доповідей), Ужгород, 1982, 107—108.
104. Сабадош, И. В.: *Лексико-словотворчі варіанти українських народних назв '*Leucanthemum vulgare*'*. Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі, XV Республіканська діалектологічна нарада (Тези доповідей і повідомлень), Житомир, 1983, 166—168.
105. Сабадош, И. В.: *Формирование украинской ботанической номенклатуры* (Автореферат дисертації на соискание ученой степени доктора филологических наук). Ужгород, Ужгородский государственный университет, 1986.
106. Sekereš, S.: *Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj*. Зборник за филологију и лингвистику XXIII/1, Нови Сад, 1980, 135—205.
107. Сечански, Ж. и Туцаков, Ј.: *Фармаколецијински и ботанички значај Орфелиновог „Великог српског травника“*. Acta Historica Medicinae, Pharmaciae et Veterinae, II, 1, Београд, 1962, 102—111.
108. Симоновић, Д.: *Ботанички речник. Имена биљака*. (Посебна издања САН, књ. 3), Београд, Научно дело, 1959.
109. Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—III*. Zagreb, JAZU, 1971—1973.
110. Сороколетов, Ф. П.: *Семантичска структура слова в диалектних словарях*. Вопросы изучения лексики русских народных говоров, Диалектная лексика, 1971, Ленинград, Издательство „Наука“, 1972, 181—189.
111. Сороколетов, Ф. П.: *Областные словари и диалектная лексикология*. Вопросы языкознания, 3, Москва, Академия наук СССР, 1981, 3—14.
112. Софрий, П.: *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба. По Ангелу де Губернати-су; скупио и саставио Нишевљанин*. Београд, БИГЗ (фототипско издање из 1912. године), 1990.
113. Стевановић, М.: *Савремени српскохрватски језик I*. Београд, Научна књига, ⁴1981.
114. Стевановић, М.: *Савремени српскохрватски језик II*. Београд, Научна књига, ³1979.
115. Сюсько, М. И.: *Статус зоонима в онималогической системе: ономазиологический аспект*. Киев, УМК ВО, 1988.
116. Сюсько, М. И.: *Способы и типы деривации в зоонимии*. Киев, УМК ВО, 1989.
117. Татић, Б. и Блечић, В.: *Систематика и филогенија виших биљака*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1984.
118. Тафта, В.: *Razgraničavanje opisnih i odnosnih pridjeva (leksikološki i leksikografski problem)*. Rasprave Zavoda za jezik XIV, Zagreb, Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 1988, 185—197.
119. Толстой, Н. И.: *Из опытов типологического исследования славянского словарного состава*. Вопросы языкознания, 1, Москва, Академия наук СССР, 1963, 29—45.
120. Толстой, Н. И.: *Из опытов типологического исследования славянского словарного состава II*. Вопросы языкознания, 5, Москва, Академия наук СССР, 1966, 16—36.
121. Толстой, Н. И.: *Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии*. Славянское языкознание (VI международный съезд славистов, Прага, Август 1968: доклады советской делегации), Москва Издательство „Наука“, 1968, 339—365.

122. Толстой, Н. И.: *Об изучении полесской лексики* (Предисловие редактора). Лексика Полесья, Материалы для полесского диалектного словаря, Москва, Издательство „Наука“, 1968, 3—19.
123. Толстой, Н. И.: *Српскохрватска дијалекатска лексикографија у лингвогеографској перспективи*. Лексикографија и лексикологија (зборник радова), Нови Сад — Београд, 1984, 181—190.
124. Туцаков, Ј.: *Отровно биље у Војводини*. Нови Сад, Матица српска, 1947.
125. Туцаков, Ј.: *Лековите сировине у Војводини*. Нови Сад, Матица српска, 1950.
126. Туцаков, Ј.: *О фармакомедицинској вредности биљака и „травних винах“ у Орфелиновом „Искусном подрумару“*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, XIII/1, Нови Сад, 1964, 27—55.
127. Туцаков, Ј.: *Здравствени значај Орфелиновог „Искусног подрумара“*. (Посебна издања САНУ, књ. CCCXCVI, Одељење медицинских наука, књ. 20), Београд, Научно дело, 1966.
128. Туцаков, Ј.: *О именима и фармакомедицинској вредности лековитог биља у Вуковом „Српском рјечнику“*. Вуков зборник (посебна издања САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 56, Одељење литературе и језика, књ. 17), Београд, 1966, 107—124.
129. Туцаков, Ј.: *Лечење биљем. Фитотерапија*. Београд, ИРО „Рад“, 1986.
130. Трубачев, О. Н.: *Лексикографија и етимологија*. Славянское языкознание (VII международный съезд славистов, Варшава, август 1973: доклады советской делегации), Москва, Издательство „Наука“, 1973, 294—313.
131. *Ungräser. Unkräuter*. Bayer Geschäftsbereich Pflanzenschutz.
132. Утешеный, С.: *К систематизации знаков в лингвистическом картографировании*. ОЛА, материалы и исследования, 1974, Москва, Издательство „Наука“, 1976, 3—21.
133. Уфимцева, А. А.: *Семантический аспект языковых знаков*. Принципы и методы семантических исследований, Москва, Издательство „Наука“, 1976, 31—46.
134. *Udžbenik botanike za visoke škole. Sistematika, evolucija i geobotanika*. Zagreb, Školska knjiga, 1978.
135. Фалинска, Б.: *Улога географског фактора у дефинисању значења*. Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд — Нови Сад, 1982, 311—315.
136. Фещенко, М. М.: *Диалектні назви лікарських рослин (словоскладання в діалектному словотворі)*. Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови (Тези доповідей). Ужгород, 1978, 74—75.
137. Филин, Ф. П.: *Актуальные проблемы диалектной лексикологии и лексикографии*. Славянское языкознание (VII международный съезд славистов, Варшава, август 1973: доклады советской делегации), Москва, Издательство „Наука“, 1973, 347—377.
138. Филиповић, М.: *Разлицига етнолошка грађа Војводине*. Војвођански музеј, Прилози и грађа, 1, Нови Сад, 1962, 5—114.
139. Флора, Р.: *Лингвистичка географија или географска лингвистика?* Зборник за филологију и лингвистику III, Нови Сад, 1960, 129—134.
140. Фроляк, Ј. Д.: *Принципи номінації рослин у говірках долини річки Вовчої*. Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі, XV Республіканська діалектологічна нарада (Тези доповідей і повідомлень), Житомир, 1983, 254—255.
141. Heinisch, O.: *Semanatlas der wichtigsten Futterpflanzen und ihrer Unkräuter*. Deutsche akademie der Landwirtschaftswissenschaften zu Berlin, 1955.
142. Horecký, J.; Buzássyová, K., Bosák, J. a kolektív: *Nazvy zvierat a rastlín*. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, Bratislava, Veda (vydavateľ'stvo Slovenskej akademie vied), 1989, 61—76.
143. Чајкановић, В.: *Речник српских народних веровања о биљкама*. (Рукопис приредио и допунио Војислав Ђурић), Београд, СКЗ, 1985.
144. Чанак, М., Парабућски, С. и Којић, М.: *Илустрована коровска флора Југославије*. Нови Сад, Матица српска, 1978.
145. Шариф, Т.: *Аглас корова. 100 најважнијих врста коровских биљака у Југославији*. Сарајево, „Свјетлост“, 1989.
146. Шкаљић, А.: *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево, „Свјетлост“, 1989.
147. Шкарић, М.: *Живот и обичаји „Планинаца“ под Фрушком Гором*. Српски етнографски зборник, књ. LIV, друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 24. Београд, Српска краљевска академија, 1939.

148. Шмелев, Д. Н.: *Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка)*. Москва, Издательство „Наука“, 1973.
149. Šulek, V.: *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb, Jugoslavenska akademija, 1879.
150. Шеулина, Г. Л.: *О мотивированности названий растений в связи с особенностями их словопроизводства (на материале липецких говоров)*. Совещание по ОЛА (Гомель, 9—12 сентября 1975 г), Тезисы докладов, Москва, 1975, 236—238.

Marija L. Špis-Ćulum

PHYTONYMY OF THE SOUTHWEST BAČKA (WEEDS)

Abstract

Material for this work is gathered from twelve points in The Southwest Bačka and from one checkpoint in Srem. Semantic analysis of the folk names of weeds species, based on finding out the motives for naming weeds, and the classification of terms according to those marks of plants which represent the bases of their naming, makes it possible to find out the basic principals of naming weeds in the subdialects of the explored region and to discover the semantic connections between the names of weeds and lexical elements of different thematic groups. Analysis shows that the most fruitful principal of naming weeds is the one formed on the basis of the external marks of plants; those marks are singled out mostly by comparing plants with things, with other plants, with animals and birds and they represent the motives in the basis of metaphorical naming plants. Analysis of the ways of naming weeds, that is classification of terms according to types of their formation shows that among the different types of terms the most important place is taken by syntagm, while the productive structural model is *Adj + N*. Active way of naming weeds is also word formation; the basic kind of derivation is suffixation, while the most productive suffixes are '-ica' and '-ika'. Apart from the vocabulary of collected names of weeds species, 20 linguistic maps were added to this work in order to illustrate areal arrangement of certain terms. The differentiation between the subdialects in designation of one and the same plant is most frequently caused by different choice of motives for its naming.

АСИМ ПЕЦО

ТРЕЋЕ ЛИЦЕ МНОЖИНЕ ПРЕЗЕНТА ГЛАГОЛА ТИПА: *НОСИТИ*,
ВОЉЕТИ И *ДРЖАТИ* У ГОВОРИМА ШТОКАВСКОГ НАРЈЕЧЈА

1. У Малој српској граматици, штампаној пред Рјечником из 1818, Вук је дао као обрасце промјене глагола својега трећег спрезања, глагола на *-им*, ове конјугационе облике: *мјерѣм — мјерѣ, држѣм — држѣ, вртѣм — вртѣ, мутѣм — мутѣ, љубѣм — љубѣ* (стр. LXVI). Тај конјугациони образац остао је до данас књижевнојезичка норма. То јест, глаголи Белићеве VII и VIII врсте имају у 3. л. мн. през. облички наставак — *e*: *носе, воле, држе*. Овакав став књижевнојезичке норме није без оправданих разлога. Проф. Ивић истиче да је „систем „наставака глаголских облика сачувао... завидну стабилност од Вуковог језика до данас“ (Поговор, стр. 135), што се за друге граматичке категорије не би могло рећи. То, другачије речено, значи да је основица од које је полазио Вук при писању своје граматике — то је говор његовог родног Тршића, или, шире, родног краја његових предака — Дробњака, имао стање које нам даје Вук у Граматици, а које и данас карактерише већину новоштокавских говора. Истина, нама је данас познато да многи народни говори, па и они новоштокавског типа, знају и за нека одступања од Вуковог обрасца, тј. од књижевнојезичке норме. Каково стање нам нуде штокавски говори данас у трећем лицу множине презента глагола типа *носити, вољети, држати*, покушају показати на страницама које слиједи. А прије тога да видимо какво стање нам нуди данас, у наше дане, Вуков Тршић и родни крај Вукових предака — Дробњаци.

2. У Вуковом Тршићу, према подацима Берислава Николића, данас имамо, као обичан наставак *-e* у 3. л. мн. презента глагола Белићеве VII и VIII врсте. Ту имамо: *бѣве, нагрѣде, дпазе, љвере*. Али, више није и искључиво тако. Тршићки говор, наиме, данас зна и за појаву обличког наставка *-у* мј. *-e*: *ддлазу, ддносу, мдту* (Николић, Тршић, 420).

У говору Пиве и Дробњака, према подацима које налазимо у опису говора тих крајева у раду проф. Ј. Вуковића, нема одступања од Вука. Ту је још увијек облички наставак *-e* у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, вољети, држати* : *носе, воле, држе* (Вуковић, Пива, 68).

Такво стање налазимо и у говору Ускока (Станић, Ускоци, 242), али се већ у Колашину, управо у говору околине Колашина, јавља и *-у* мј. очекиваног *-e* (Пиржурица, Колашин, 163). За ту особину знају и говори источне Херцеговине. Углавном Муслимани (Пецо, источна Херцеговина, 151—152).

Ово би говорило да је Вук у својој граматици дао стање које је могло карактерисати говор његовог Тршића, у његово вријеме, и стање које су до нијели његови прсици из родног краја, из Дробњака, јер такво стање у тим крајевима још увијек карактерише тај конјугациони образац. Оно мало изузетака од тога које налазимо у опису тршићког говора, а и говора источне

Херцеговине, може се двојако тумачити. Прво, тршићко: *ддлазу, мдлу*, могло се јавити у процесу аналогije. Према осталим глаголима који имају у 3. л. мн. облички наставак -у, што, иначе, прати овај глаголски тип и у другим нашим говорима и о чему се често говори у описима тих говора. Друго, источнохерцеговачко: *ддлазѹ, гднѹ, ндсѹ, држѹ, живѹ, звѣчѹ* биљежено је у муслиманским срединама (Борач, Кула, Кљуна, па и у Дабру је тај примјер могао бити забиљежен од Муслимана). А, како ће се ниже видјети, код Муслимана је ово честа појава. Према томе, од источне Херцеговине, преко Пиве и Дробњака до Тршића још увијек имамо у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, држати* наставак -е. Изузеци су мали, и лако објашњиви.

3. Из историје српскохрватског језика знамо, да се и тога подсетимо, да се сви наши глаголи, према односу инфинитивне и презентске основе, могу подијелити на осам врста (Белић). Према тој подјели глаголи од I до V врсте имају у презентској основи -е у свим лицима осим 3. л. мн. у коме је облички наставак -у (*тресем — тресеш — тресу; рвем — рвеш — рву; тонем — тонеш — тону, чујем — чујеш — чују, пишем — пишеш — пишу (пис-јем, пис-ју)*). У VI врсти имамо однос -а, -ел-је према -ју у 3. л. мн.: *знам — знаш — знају, умѣм — умѣш — умѣју, питајем — питајеш — питају*. И ту, као што видимо, имамо „онај наставак који и у групама од I—V, тј. у које се додаје на основу са сугласником j”, што говори да је и у другим лицима било -јем — -јеш, тј. да је било *знајеш, умејеш, питајеш*, као што је и данас у руском језику, и као што је било у старословенском језику. У нашем језику „међутим, од најстаријих времена тамо где у инфинитиву нема j“ имамо -а, односно -е, осим у 3. л. мн. гдје је -ју, -еју/-ију, -ају: *знају, умеју/умију, питају*. Глаголи VII и VIII врсте (*носити, волећи/вољети, држати*), за разлику од свих других врста, имају у свим облицима и једнине и множине, осим 3. л. мн., испред личног наставка вокал -и. У 3. л. мн. је облички наставак -е: *носим — носиш — носе, волим — волиш — воле, држим — држиш — држе* (Белић, Историја сх језика, 53—56). Даничић нам у својој Историји облика нуди од XV вијека понеки примјер уопштавања наставка -у и у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте: *приповиду, повиду, заповиду*, ако је од *приповједити, заповједити / приповидити, заповидити*, а није од -вѣдети (Даничић, Историја облика, 292, в. и Белић, Историја сх језика, 58). Даничић има и: *живу, оживу*, што је према: *живсти, оживсти*; ту имамо и: *обајму, обујму*, што може бити и према савременом *обајмити, обујмити*, тј. и то би могло говорити о доста раном мијешању обличких завршетка у овоме облику презента оних, који стоје према старијим облицима инфинитива, и оних који стоје према новијим облицима инфинитива, али са замијешеним завршетком -е завршетком -у.

4. Да би се добила што цјеловитија слика о овоме облику у говорима штокавског нарјечја као дијалектолошког идентитета, овдје ће се указати на стање које налазимо у већем дијелу говора тога нарјечја на основу постојеће литеартуре, моје грађе, одбрањених магистарских радова и докторских дисертација (који до данас нису објављени), а за подручје Босне и Херцеговине користиће се, поред извора тога типа, и подаци које нам нуди сакупљена грађа за дијалектолошки атлас (Босанскохерцеговачки комплекс, пет књига).

5. Познато је да се сви штокавски говори могу дијелити према различитим критеријумима: према рефлексима старога вокала јат (Ѣ), према степену развијености деklinације и акцентуације, према рефлексима старијих гласовних група: *stj, *zdj, *skj, *zgj; према територијалној припадности, и сл.

У овоме раду сви говори штокавског нарјечја, прво, груписаће се према рефлексима старих сугл. скупина *stj, *zdj. . ., на *штокавске* (у којима мјесто тих скупина имамо сугл. групе *шт* и *жд*: *штета*, *огњиште*; *мождани*) и *шћкавске* (у којима мјесто тих скупина имамо *шћ* и *жш*: *шћета*, *огњишће*; *можшћани*), а у границама тих двију скупина узимаће се у обзир територијални критеријум, рефлексии јата и развијеност деklinације и акцентуације, тј. узимаће се у обзир остали могући критеријуми.

На крају ће се указати на стање ове особине у нашим говорима који се, од раније, налазе ван граница наше језичке територије, а и ван граница наше земље.

II

ШТОКАВСКИ ГОВОРИ

1. Говори призренско-тимочког типа

У говорима призренско-тимочког типа, који цјелокупном својом структуром чине нешто посебно у нашој дијалектологији (в. Белић, ДИЈС, Ивић, Дијалектологија, 108—129, Пецо, Преглед дијалеката, 42—58), немамо јединствену слику ни облика 3. л. мн. презента глагола типа *носити*, *волети*, *држати*. За те говоре проф. Белић констатује: „Према овоме облику деле се дијалекти ист. и јужне Србије у две групе: јужноморавски дијалекат, који има проширен наставак за 3. л. пл. и тимочко-лужнички и запањски који имају старе наставке. У последњој су групи стари услови само у толико промењени, што основе на *и*, имају, готово чешће, наставак *у*“. Ту се наводе бројни примјери, као: *батале*, *брзе се* (јуре се), *вреве* (говоре), *говоре*, *угдгве*, *јаве*, *улазе*; али и: *бежу*, *обесу*, *блеју*, *балу*, *брану*, *броју*, *вѣлу*, *виду*, *врзу*, *врѣву*, *вршигу*/*врѣшту* (Белић, ДИЈС, 512—513). А јавиће се и облички наставак *-в*: *обѣсив*, *давив се*, *жалев*, *зборив*, *постив*, *запрѣсив*, *осѣтив* (исто, 531—535).

Маринко Станојевић, за говор тимочке зоне, која је ушла у границе Белићевих дијалеката источне и јужне Србије, констатује да у 3. л. мн. презента глагола типа *носити*, *трчати* „место завршетка *е* чује се једновремено и *у*: *носу*, *трчу*, *виду*“ (М. Станојевић, Тимочки дијалекат, 413).

Скорија испитивања говора ове зоне унијела су и ту подоста новијих података. Тако имамо:

— у ђаковачком говору наставке *-в*, *-ију* и, рјеђе, *-у*: *видив*, *вадив*, *вѣрив*, *задив*, *запѣлив*, *јавив*, *купив*, *издржив*, *исквѣрив*, *носив*, *седев*, *да балев*, *да улазев*; као и: *дхеју*, *нећеју*, *седѣју*, *стражеју*, *радеју*; *жсвију*, *обесију*, *носију*, *оборѣју*, *радију*, *зарадију* и, рјеђе: *носиу*, *дхеу*, *нећеу*, *радиу* (Стеванки вић, Ђаковачки, 123—124). Стање које нам пружа ђаковачки говор свједочи о преплитању

различитих наставака у тој говорној зони и још непревредној ситуацији (в. Павловић, Јањево, 100—101);

— у јањевском говору имамо наставак *-ију*: *баџију, вџдију, -ију: болију, вџдију, грџдију, заврџију косу, нџсију, радџију, седџију, уговорџију свџдбу* (Павловић, Јањево, 99—102);

— у говору Сретечке жупе имамо („продор из Македоније“) облике са уопштеним наставком *-ет, -иет*“ (Поваловић, Јањево, 101); Ту налазимо: *да брањет, видет — виђет, кџсет, мџлет, пишетет, да прџвет, да седет, грџжет, цвиљјет* (Павловић, Сретечка жупа, 197—198);

— у говору Срба старинаца у Приштини јавља се наставак *-у*: *вџду, глџбу, нџсу* (Барјактаревић, Приштина, 219);

— у говору Гњилана имамо уопштен облички завршетак *в*: *се брџчив, вџлив/вџлев, збџрив, вџдев, пџнгив, ћџгив* (Барјактаревић, Гњилане, 284);

— у прешевско-бујановачком говорном типу имамо, исто тако, уопштен наставак *-в*: *потџрчив се, потџрчив гу, сушив се*. Наставак *-в* је „општа особина“ и има „превагу“ над осталим завршенима;

— у лесковачком говору облички завршетак је *-в*: *раџив, болив и болив, правив, грчив, обџсив, загубив*, али и: *мџлу, говору, вџду, проџду, вџлу, седу, спџру, мислу, бџлу, збџру, вџду, раџу, полиру* (Михајловић, Лесковац, 45);

— говор Црне Траве и Власине — уопштава се наставак *-у*: *вџлу, мџлу, нџсу, раџу*. Наставак *е* ће се јавити у зони која је ближа Лужници (Вукадиновић, Црна трава, 251, 252);

— у говору Сиринићке жупе, шарпланинска област, преовладава наставак *-у*: *нџсу, гџсту, крџсту, пуџсту, лџгу, гџру, дрџу* (Р. Младеновић, Сиринићка жупа, 83);

— у говору Бучума (тимочко-лужнички говорни тип) и Белог Потока (сврљишко-заплањски говорни тип) не налазимо облике типа: *носу, волу, раду*, али се јавља: *бежџе и бежџу, лежџе и лежџу, блејџе и блајџу, бојџе се и бојџу се, пиште и пиште* (Богдановић, Бучум, 79);

— у говору Алексиначког Поморавља преовладава наставак *-у*: *бежџу, белџџу, болу, вџзу, вџду*. У зони која се налази источно од Алексинца јављају се и облици на *-е*: *вџзе, се вџле, дрџџе, љубе се, нџсе* (Богдановић, Поморавље, 189);

— у говору Лужнице имамо очуван облички наставак *-е*: *гаџе, гџтве, маџе, паџе, сналаџе се, вџде, волџе се, жџве, седџе, дрџџе, лежџе, грџџе*, иако ће се и ту јавити наставак *-у* уместо изворног *-е*: *вису, велу, вргу, седу, лежџу, поџту* (Тирић, Лужница, 85).

2. Косовско-рессавски говорни типови

У овој говорној зони разликујемо двије подгрупе према наставцима у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, држати*.

У првој подгрупи, гдје имамо Левач и Трстеник, налазимо стање као и у нашем стандардном језику, само наставак *-е*. Тако имамо:

— у Левачу: *бече се, се борѣ, брање, буше, вѣде, вѣде, вѣсе, вѣде, вѣзе, вѣле, врате, врше, говѣре, грчѣ, заборѣве* (Симић, Левач, 389—391). Истина, у том говору облички наставак -у проширује се на други начин: додаје се на готов облик 3. л. мн. презента глагола *моћи* и *хтјети*: *не мѡжеу, мѡжеу, нѣћеу, дѣеу, штѡ ћеу?* (исто, 391);

— у Трстенику: „У 3. лицу множине нема разлике према књижевном језику. Глаголи VII и VIII врсте имају -*ѡ* као наставак, а -*е* као финални вокал основе. У осталим лицима једине и множине финални вокал основе је -*и*“ (Јовић, Трстеник, 134).

У другој подгрупи говора овога типа имамо све друге говоре. Тамо имамо поред облика на -*е* и облике на -у; исп.:

у говору ђердапске зоне: *повѣиуу плѡту, да рѡду, да вѣду, да се складну, да говѣру, вѣлу, лѡву рибу, жѣву, да се пресѣлу, плѣну, увѡту, складну* (Пецо, Ђердап, 207);

у говору Ресаве: *ѡни прѡву, се дѡву, ѡчу, да погѡну, које ће да вѡжу, слѡжу, не рѡду, грѡжу, слѡву, нагѡсту, прѡву кућу* (Пецо—Милановић, Ресава, 347). И ту имамо: *нѣћеу, нѣће(ј)у, чак и рѡдеу* (исто, 348), а јавиће се и наставак -*ду*: *грѡѡду, мѡжеду, скаѡѡду* (исто, 348);

у говору Раче Крагујевачке: *оѡсу, рѡду, растѡру, дрѡју, мѡлу, седѡ, рѡшу, грѡжу, осѡду, грѡју, иако ту има мјеста у којима је обичан и наставак -е, а јавиће се и наставак -ду: чекѡду, пѡваду, дрѡду* (Р. Павловић, Рача, 45);

— косовски говорни тип, узет као дијалекатска цјелина, има уопштене обличке наставке -у и -*ју/-ију*: *видију, носију, радију; дрѡију, лежију, бежију*.

Сјеверна зона ове говорне цјелине, која заузима „простор од Косовске Митровице на југ до линије која спаја јужне огранке Чичавице с јужним огранцима Пруговца (Султан-тепе)“ зна и за двојне ликове: *носе* и *носу, виде* и *виду* (Барјактаревић, Истраживања, 37, 116—118);

— двојаке наставке, тј. и -*е* и -у, налазимо и у другим говорима овога говорног типа. Тако имамо у говору села Мрче, код Куршумлије: *гѡну, грѡшу*. Ту је и *остѡру*, али је и: *остѡрем* (Радић, Мрче, 30);

— у говору Доње Мутнице, код Параћина, имамо уопштен наставак -*ду*, код неких глагола VII врсте: *седѡду, летѡду, болѡду, велѡду*, поред „новијег *седѡ, летѡ, болѡ, велѡ*“. Ту, међутим, глаголи типа *молити* „увек имају -*е*, никад -у“ (Софија Ракић, Доња Мутница, 100—101);

— говор околине Куршумлије има у овоме облику двојаке наставке -у, као обичније данас; и -*е*: *рѡду, нѡсу* (у тексту стоји *нѡси*) *вѣду, дрѡжу, прѡжу* уз: *нѡсе, рѡде, дрѡѡ* (Вукићевић, Куршумлија, 407);

— говор Блаца и околине, ако се може судити на основу примјера датих у опису гласовног и акценатског система тога говора, има само облике на -*е*: *да лежѡ свѣ зѡјно* (Арсовић, Блаце, I, 77); *запѡте стѡку, прѡве чѡрбу, гѡре колпѡре, гѡре вѡду* (Арсовић; Блаце, II, 79);

— у говору села Чумића налазимо, обично, наставак -у: *вѣдѡ, нѡсѡ, летѡ, цѡчѡ* (Барјактаревић, Чумић, 20);

— у биограчићком говору, а под тим појмом подразумејива се „говор оних села у околини Београда која имају делимично пренесену акцентуацију, а код којих је стари *н* са последњег слога пренесен на претходни кратки слог обично као *н*, а не као *н*“ (Ивић, Биограчићки говор, 135) имамо у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII врсте наставак *-е* замијењен наставком *-у*: *раду*, *ндсу*, *врагу*, *говдру*, *мучу се*, *љубу*, *жѣну се*, *калѣму*, *веселу се*, *крсту се*, *праву*, *кдсу*, *вдлу се*, *жѣру*, *пушу*... (исто, 164).

— и копаоничка говорна област зна за облички наставак *-у*, поред *-е*, али и *-ду*: *покупу*, *они ућуте*, *велиду* (М. Грковић, Копаоник, 157—159).

И у другим говорима овога типа налазимо ширење наставка *-у* мј. изворног *-е*. Такво стање имамо у говору Александровачке жупе и Бруса, гдје је, истина, наставак *-е* још увијек чешћи од наставка *-у*: *вѣде*, *вѣде*, *вѣле* (хвале), *вѣре*, *брѣне*, *зѣдре*, *љубе*, *млѣте*, *ндсе*, *седѣ*, *трчѣ*, *чинѣ*, *тѣре*; поред: *вѣду*, *вѣду*, *велу*, *ндсу*, *раду*, *уаѣту*, *удѣру* (Алексић—Вукомановић, Основне особине, 307).

За косовско-метохијску говорни зону Гл. Елезовић, у своме Речнику, нуди скоро искључиво облике са наставком *-у*: *бѣзду*, *бѣберу*, *блѣштѣу*, *брѣну*, *брѣждѣу*, *брстѣу*, *бучѣу*, *влѣчу*, *грѣду*, *гѣду*, *дрѣсу*, *лежѣу*, *седѣу*, *тѣру*, *фѣлу*, *чѣсту*; поред: *гѣле*, *зѣдре*, *истѣље*, *чѣне* (в. и Алексић—Вукомановић, Основне особине, 307), за метохијску област исп. и код Барјактаревиха (Метохија, 214—215), а за Ибарски Колашин в. Барјактаревиха, Колашин, 256, гдје, такође, наставак *-у* потискује првобитни наставак *-е*. Ту имамо: *вѣдѣ* и *вѣду*, *ндсѣ* и *ндсѣу*, *радѣ* и *раду*. Барјактаревиха каже: „Рекао бих да је наставак *-е* чешћи“ (Истраживања, 424). Према мојим подацима у Ибарском Колашину имамо поред: *раду*, *трајсу* још и: *нѣнеу*, *дѣнеу*, *мѣжеу*, што би говорило да се облички наставак *-у* намеће као једини завршетак за 3. л. мн. презента (Божовић, Колашин);

— у говорима зоне средњег Ибра, Муслимани у зони која припада зетском говорном типу, знају за наставак *-у*, поред *-е* које карактерише говор Срба те зоне; а у зони која припада косовском говорном типу и Срби и Муслимани знају за *-у*: *говдре*, *дондсе*, *нѣде*, *попѣсте*, *пожѣле*, *гѣзе*, *ноћѣ*, *зѣдре*, *брѣне*; и: *праву*, *раду*, *трајсу*, *полѣзу*, *слѣжу*, *жѣлу*, *трчѣу*, *жѣну се*, *обѣву*, *заплѣну*. Ту и: *чѣсте*, *трошѣ*, *ноћѣ*, *фѣле*, *рѣне*, као и: *нѣнеу*, *дѣнеу*, *мѣжеу*; *ћѣу* (Божовић, Ибар);

— у прскодунавским говорима овога типа, Ивићев смедеревско-вршачки говорни тип, уопштено је *-у* или *-ду* (Ивић, Дијалектологија, 89; Поповић, Треће лице множине, стр. 7, сепарата; Ивић, Хере, 340; Ивић, Банат, 152). Ту је: *вдлу*, *гдру*, *праву*, *плѣту*, *мрзу*, *седу*, *стѣду*, *трчу* (Ивић, Банат, 152). Оваквим образовањем 3. л. пл. през. створене су, како констатује проф. Ивић, „три потпуно паралелне промене у презенту, *-е*, *-а*, и *-и* промена, не више разнообразне као у књижевном језику (у тексту грешком *-езику*, А. П.)“: *мѣтем* — *мѣту* и *мѣтеду*, *вѣлем* — *вдлу* и *вдледу*, *вѣнчам* — *вѣнчу* и *вѣнчаду*, *лежѣм* — *лежѣу* и *лежѣиду*“ (исто, 152), чиме се банатски говорни тип издваја као посебан „у односу на све остале говоре у околини“ (исто). Из говора Банатских Хера наводим неколико примјера за овај облик: *лѣту*, *пушту*, *седѣу*, *трчу*, *дрѣсу*, *трчѣу*; *мрѣиду*, *дрѣиду*, *нѣнеду*; *болѣду*, *видѣду*, *седѣду*, *лежѣиду* (Ивић, Хере, 340—341).

— говор Буњеваца Суботице и околине, такође, има -у мј. -е: *бѣжу, гдну, ддлазу, кјпу, мјслу, праву, уз -ду: мјрйду, вадйду, вйдйду* (Ј. Прцић, Суботица, 54).

3. Шумадијско-војвођански говорни типови

Под овим називом подразумејемо све новоштокавске екавске говоре у границама Србије. Ту, опет, како нам и сам назив ове говорне скупине казује, разликујемо шумадијски говорни тип и војвођански говорни тип, или, боље, говорне типове. У границама тих зона имамо овакво стање облика 3. л. пл. презента глагола типа *носити, држати*:

а) шумадијски говорни типови:

Какве прилике владају у шумадијским говорима када је у питању наставак 3. л. мн. презента, па и тога облика од глагола Белићеве VII и VIII врсте, показао је Сл. Реметић у своме опису говора централне Шумадије. Централна шумадијска област зна за оба наставка, и за -е, и за -у: *набаве, баце, бѣлѣ се, бдјѣ, брѣне, брдјѣ, буде се, држѣ; поред: обѣру, бѣчу, бегѣну, бѣлу га, блѣју, бдју се, борѣву, брѣну, бѣну се, вабу, ваѣру, вѣчу, вѣду, вѣзу, вѣту, дрѣчу, држѣ, држѣ* (Реметић, Шумадија, 301—304). На основу карте која се даје уз текст, долази се до закључка да је наставак -е обичнији у зони која се налази западно од линије Арнајево—Партизани. Источно од те линије преовлађују примјери са уопштеним наставком -у (в. карту на стр. 303). Реметић ту констатује да наставак -е претеже „у шумадијској и ваљевској Колубари, да би сасвим преовладало (тј. -е, А. П.) у ваљевској Подгорини“. А старије стање није нарушено ни у Гружи (Реметић, исто, 306);

— у грузанском говору, према подацима које нам нуди Игрутин Стевовић у опису говора тога краја, имамо класичне облике завршетке, тј. имамо наставак -е у 3. л. мн. презента глагола Белићеве VII и VIII врсте, уп.: *зубѣ, брѣѣ (453), дѣне (475), дубѣ (482), црпѣ (482)*, иако и: *дѣју, нѣју* (Стевовић, Гружа, 475);

— у говору Мачве у „3. 1. рл. праес. VII и VIII Белићеве врсте шири се наставак -у м. -е“ па ту имамо: *мѣчу, нѣћу, пѣшѣ, трѣчу, жѣру, кѣћу, кѣпу се, навѣлу, нагѣварѣ, нѣсу, обѣлѣчу, њсвојѣ, пѣзу, прѣвѣ;*

али и: *зубѣ, пѣшѣ, гѣдѣ, љзлазѣ, нѣсѣ, ѡпколѣ, ѡтворѣ, пѣпѣлѣ, пѣгурѣ, прѣмѣтѣ, угѣворѣ, љзлазѣ, вѣдѣ, зѣтворѣ, зѣдѣ;*

једино од гл. *хтеги* 3. л. пл. презента има редовно -у: *ћу, дѣћу, нѣћу*: *ѡни ћу дѡћи, дѣћу ѡни, нѣћу да прѣмѣ* (Николић, Мачва, 270—271);

— слично стање налазимо и у говору Колубаре. Ту имамо поред: *ддлазѣ, љубѣ се, нѣсе, прѣве, сѣкупѣ, љвѣте, чѣдѣ*

и: *бѣлу, ддлазѣ, љмѣсу, ћѣчу, гѣру*; а и ту је: *дѣ ћу да ѡпседнѣ, штѡ ћу мѣни дѣкати, нѣћу да се тѣчу, ѡне тѣбѣ нѣћу пѣзнати* (Николић, Колубара, 51);

б) војвођански говорни типови:

У војвођанским говорима бачки и сремски екавски говори, према И. Поповићу, не знају за ширење наставка -у на рачун наставка -е. Ти говори, према томе, не знају за облике типа: *носу, молу; бѣжу, трчу*, али ће се јавити

облици на *-ду*, типа *видиду*. У говорима Баната, према истом аутору, насупротив „Срему и екавској Бачкој“ облички наставак *-у* потиснуо је наставак *-е*, уколико немамо *-ду*. Ту се јавља: *месу, банчу, увагу, газу, седу*. . . (Поповић, Треће лице множине, 6—7, сепарата). Такво стање, видјели смо, констатује за Банат и проф. Ивић (Банат, 152; Хере, 340, Дијалектологија, 76, 89). Ивић и посебно наглашава чињеницу да и херски говор, као и банатски говори у цјелини, уклања „непаралелности у односу између облика трећег лица множине и свих осталих облика презента“ и умјесто „неколико разних морфема у 3. л. мн. везаних за одређене конјугацијске типове. . . овде се добивају једнаки наставци за све глаголе који у свим парадигмама преузимају исту морфолошку функцију“ (Ивић, Хере, 340).

Бачки буњевачки говори „стоје на средини између западних (бачко-сремских) и источних (банатских) екавских говора“. Ту имамо и очуваних облика са наставком *-е*: *подиле, муче, праве, лете*; али се јављају и облици са наставком *-у*: *раду, не виду, носу, дивану, тужу, обису*, а јавиће се и облици са *-ду* (Поповић, исто, стр. 9).

Бачки Шокци имају уопштен наставак *-у* код свих глагола. Ту је: *саду, говору, грду, долазу, раду, лету* (Поповић, исто, 10).

Новија испитивања и овдје су унијела извјесне корекције. Тако, Берислав Николић за говор екаваца Срема констатује поред облика на *-е* постојање и облика на *-у*: *весѣлу, њзлому, крсту, пазѣру, прѣву, рѣду, трајку, љрѣду, вѣду, гдвору, живу, забрѣну, јѣчу, претрѣчу* (Николић, Срем 349—350), а јавиће се и облици на *-ду*: *грѣнду, мѣсиду, бојѣду* (исто).

У говору села Параге, које се налази „двадесетак километара северно од Бачке Паланке, на путу Нови Сад — Озаци“, ако се може судити на основу примјера које нам нуде текстови из тога села, имамо очувано старије стање, имамо наставак *-е*: *се мѣсе торге, дѣлазе, нѣсе, дѣносѣ, нѣправе, њскупе, вѣде, крѣмѣр, ѡзмере, прѣсе, прѣве венѣње, заврше, запосле, ѡтпратѣ га, врѣге, ѡставе, ѡдрѣде, вѣде*. . . али је *ѡћедну, ћеду* (Марија Шпис, Параге, стр. 580—590). Овдје нису обиљежавани сви знаци које налазимо у наведеном тексту. Обиљежаване су основне фонеме, и акценти).

Говор Госпођинаца, међутим, поред наставка *-е*: *вѣле, свѣше, кѣпе, кѣпе, пѣсте, грде, вѣде, мрсе, нѣде, вѣде, нѣлете, дрѣсе, жѣве*, има и облике на *-ду*: *скѣпѣду, губѣду, кѣпѣду, вѣдиду* (Поповић, Госпођинци, стр. 18 и 188—189).

4. Славонски говорни типови

Говор даљских Срба има у 3. л. мн. презента глагола Белићеве VII и VIII врсте „најчешће наставак *-у*“: *нѣсу, прѣсу, трѣу, фѣлу, рѣду, трајку* (Секереш, Даљ, 146).

И говор осјечких Срба припада екавским новоштокавским говорима. Пошто Секереш не указује на одступања од књижевног језика у облику 3. л. мн. презента глагола наведених врста, у опису тога говора, могло би се претпоставити да ту имамо облички наставак *-е*, а не *-у*, као у Даљу (Секереш, Осјејек, 143—144).

Остали српски говори у Славонији припадају ијекавском говорном комплексу. Управо, Стјепан Секереш у раду *Говор славонских Срба* и посебно истиче да у цијелој Славонији Срби говоре екавски само у неким насељима „у источном дијелу Славоније (Осијек, Даљ, Борово, Бршадин)“. Чини се да ови говори не одступају од нашега језичког стандарда. Управо, Секереш не указује на тај облик у опису говора славонских Срба, иако је у опису даљскога говора указао на постојање наставка -у (Секереш, Славонија, 227—228). Не указује се на посебност овога облика ни у говору Пожешке котлине, а у тексту налазимо: *виде, мисле, раде* (Секереш, Пожега, 217). То вриједи и за говор Срба у јужној Барањи. Нема потврда за облике на -у (Секереш, Барања, 157). Ја имам потврду да се у Бршадину јављају само облици на -е: *ндсѐ, вџлѐ, рџдѐ, држѐ*.

5. Ијекавски говорни типови у Србији

У Вуково вријеме ијекавски се говорило „до Лознице, до Ваљева и до Карановца“. Данас се ијекавштина повукла пред екавштином у брдовитије предјеле и све више постаје одлика сеоског живља тих предјела.

Ни Вуков Тршић, како је то констатовао прије више од двије деценије Берислав Николић, није ијекавски. И ту се „екавски облици јављају подједнако спонтано као и јекавски“ (Николић, Тршић, 263). А ту, то смо већ констатовали, поред обличког наставка -е у 3. л. пл. презента глагола типа *носити, држати*, могу да се јаве и облици са наставком -у: *дџлазу, дџносу, мџлу* (Николић, исто, 272).

У Горобиљу, код Ужичке Пожеге, имамо само облике на -е (М. Николић, Горобиље, 680). Тако је и у Љештанском, код Бајине Баште: *бџжѐ, вџдѐ, врџштѐ, дџзволѐ, обџлазѐ, пџгазѐ, тџварѐ* (Тешић, Љештанско, 226), и у селу Узовници (Азбуковица): *лџџѐ, иџџѐ, исџџѐ се* (М. Тешић, Узовница, 171).

У селу Драглици, код Чајетине, јавља се, ријетко, и наставак -у: *ндсѹ, вџдѹ* (моји подаци).

У Полимљу се јављају оба наставка, и -е, и -у, што је условљено и географски и конфесионално. У нововарошким селима православно становништво обично има наставак -е: *гџрѐ, зџпџлѐ, нџсѐ*; рјеђе -у: *зџпџлѹ, не разџлазѹ се, сџдѹ, зџпросѹ, лџжѹ, рџдѹ*. У осталим мјестима православно становништво има „само или претежно -е, а Муслимани... само или претежно -у“. Тако у првој скупини мјеста имамо: *гџрѐ, зџпџлѐ, зџтворѐ, истрџѐ, нџсѐ, вџлѐ, нѐ видѐ...* У другој скупини обично је: *вџсе.лѐ се, из.лазѐ, испрџѐ, лџжѐ, мџлѐ се, нџложѐ* (православци) и: *бџју се, вџдѹ, држѹ, нѐ женѹ се, жџиву, ис.елѹ, кџсѹ, лџчѹ, мрзѹ, нџчинѹ, џставѹ* (муслимани). Николић примјеђује да се лако запажа „повећање фреквенције облика типа *носу* (посебно у говору Муслимана) како се иде са севера на југ“, што се слаже са ситуацијом коју налазимо у сјевернијим говорима овога типа, Горобиље и Љештанско, на једној страни и у говору Бијелог Поља, у коме је „редовно“ -у „у говору муслиманског и православног старосједјелачког живља“ (Николић, Полимље, 456—460, и испод текста на стр. 460). У Прибоју „може се чути наставак -у: *носу, држѹ, купу, не говорѹ*“ (Ђуровић, Прибој, 262).

Новопазарско-сјеничка говорна зона ни према рефлексима вокала јат (ѣ), ни према степену развијености акцентуације не чини једну хомогену говорну цјелину; новопазарска зона је екавска са старијом акцентуацијом. То је област која се налази „северно од Н. Пазара“; јужни дио ове зоне разликује говор Муслимана (екавци) и Срба (екавци и ијекавци); штавичка зона има *e* мј. јата у кратким слоговима код свих житеља, дуго јат даје *-e* у говору Муслимана, а *-e* и *-ије* код Срба. Сви имају старију акцентуацију. Сјеничка зона има *e* мј. јата у кратким слоговима, а *e* и *ије* у дугим слоговима. Ту поред новије акцентуације (западни и сјеверни дио) још увијек може да се јави и старија акцентуација (источни дио). Када је у питању наставак 3. л. мн. през. глагола типа *носити*, *држати*, ту и у говору православаца и у говору муслимана имамо наставак *-у*: *ра̑дӯ*, *нд̑сӯ*, *в̑дӯ*, *в̑дзӯ*, *бе̑жсӯ*, *ле̑гӯ*, *в̑йсӯ*, *тра̑жсӯ*, *кд̑сӯ*, *ле̑гӯ*, *ловӯ* (Барјактаревић, Новопазарски, 6—7, за општи дио и 100, за облике 3. л. мн. наведених глагола).

У говору моравичког краја преовладава облички наставак *-e*, али ће се јавити и наставак *-у*: *љубӯ*, *кр̑чӯ* кокоши, *ра̑дӯ*, *гр̑чӯ*, *ле̑жсӯ* (В. Николић, Моравица, стр. 296).

— у говору Драгачева преовладава облички наставак *-e*, а „само понекад“ може се јавити наставак *-у*: *в̑длӯ*, *в̑дзӯ*, *гр̑чӯ*, *ра̑дӯ*, *тра̑жсӯ*, *купӯ*, *в̑идӯ*, *извадӯ*, *ум̑сӯ*, *горӯ* свеће, *живӯ*, *п̑ди̑јелу се*, *в̑йсӯ*, *бе̑жсӯ*. Ту се јавља и: *х̑ђе̑ју*, *д̑ђе̑ју*, *да̑ х̑џ̑ју* да га нађу, *не̑ђе̑ју* (Ђукановић, Драгачево, 230—231);

6. Зетски говорни типови

У говорима зетскога типа, тј. ијекавским говорима са очуваном старијом акцентуацијом, преовлађује стање које налазимо и у нашем стандардном језику, тј. преовлађује облички наставак *-e* у 3. л. мн. презента глагола типа *носити*, *во̑ети*, *држати*. Изузетак има и, како указују испитивачи тих говора, они су, по правилу, својствени говору муслимана. Негдје се указује да је то особина старијих муслимана. Тако имамо:

— у источноцрногорском говору, како констатује проф. М. Стевановић, наставак *-у* се најчешће јавља „у плавскогусињском крају и код подгоричких муслимана, врло чест је у зетскоподгоричких староседелаца уопште, а обичан и у беранској околини. Православни га, дакле, употребљавају тамо где су и данас помешани с муслиманима (Подгорица и плавскогусињски крај) или где су доскора живели наши муслимани (Зета и Беране)“. Ту имамо: *ра̑дӯ*, *нд̑сӯ*, *живӯ*, *гр̑пӯ*, *др̑жсӯ*, *пи̑шгӯ*, *в̑длӯ*, *б̑ље̑жсӯ* (или *б̑је̑жсӯ*), *р̑е̑жсӯ*, *горӯ*, *ле̑гӯ*. . . (Стевановић, Источноцрногорски, 85—86). Пошто православно становништво не зна за тај наставак ван ових крајева „ни на територији овог дијалекта, нити ма где у њеном суседству“, проф. Стевановић сматра ту особину карактеристиком „искључиво муслиманског становништва“ (исто, 86);

— у црмничком говору имамо „обично наставак *-e*, али се код глагола VIII врсте (код глагола VII само изузетно) може чути и *-у*: *к̑д̑нӯ*, *нд̑сӯ*, *бо̑ју се*, *вр̑ишгӯ*, *др̑жсӯ*, *з̑в̑јж̑дӯ*, *к̑л̑чӯ*, али само: *в̑ел̑е*, *в̑д̑з̑е*, *г̑д̑ст̑е*, *з̑б̑др̑е*, *к̑р̑ст̑е*, *м̑д̑л̑е*. . . (Милетић, Црмница, 473);

— у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима „са свим добро“ се чува однос *-e/-у* у 3. л. мн. през. глагола VII и VIII Белићеве

врсте, а и Пешикан биљежи у Зети: *долѝзѹ, прѝвѹ, тѝлѹ, бјѝжѹ, дрѝжѹ* (Пешикан, Староцрногорски, 174);

— мрковићки говор има сасвим обичан наставак -у: *лѝву, слѝму, пѹшту, бѝлу ме, дрѝсу, учѝну, огле се... жѝну, нѝсу, бѝју се, вѝлу, рѝду, мѹчу се, сѝду, стѝју*. У говору Мрковића имамо и посебну појаву, уопштавање партикуле -ћ у овом облику, према облику гл. прилога садашњег: *нѝсећ, изгѝрећ, дрѝжѹћ, рѝдећ, дрѝсећ, збѝрећ, лѝвећ, нарѝдећ* (Вујовић, Мрковићи, 257);

— у говору Бјелопавлића нема појаве уопштавања наставак -у мј. -е. Ту је само: *нѝсѝ, кѝсѝ, збѝрѝ, вѝлѝ, вѝлѝ, дрѝсѝ* (Ћупић, Бјелопавлићи, 92—93);

— у говору околине Бијелог Поља, и код православног и код муслиманског становништва, имамо појаву наставак -у у овоме облику: *рѝдѹ, нѝсѹ, жѝвѹ, вѝдѹ, загѝлѹ се, полѹбѹ, вѝлѹ, бѝцѹ* — то је заједничка особина оних мјеста гдје заједно живе и православци и муслимани (Мила Конатар, дипломски рад, моја грађа). Мирослав Николић наводи, према М. Секулићу, да је у Бијелом Пољу „редовно“ *носу* „у говору муслиманског и православног старосједјелачког живља“ (М. Николић, Полимље, 460, испод текста);

— у говору Лепетана (Бока которска) имамо: *дѹ, волѹ* (Томановић, Лепетани, 35);

— и говор Паштровића зна за облике као: *разболу се, жѝву, ћугу, скупу, дозвољу, возу, трајсу, осушу, квару*, као и: *зујиду, правиду, учиду* (Алексић, Паштровићи, 30);

— у говору Бихора „наставак у у 3. лицу множине“ потпуно је потиснуо „наставак -е код глагола где му је место: *вѝдѹ, збѝрѹ, легѹ, кѝсѹ, мѝлѹ, нѝсѹ, бѝжѹ... врѝитѹ, дрѝчу*“ (Барјактаревећ, Бихор, 20);

7. Остали ије-шта говори

Сви други ијекавски штакавски говори, који се налазе западније од граница зетских говора и ријеке Дрине, припадају новоштокавским говорима и, као такви, улазе у ужу основицу језичког стандарда. А ту имамо овакво стање:

— говор Пиве и Дробњака не нуди никаква одступања од језичког стандарда када је у питању 3. л. мн. презента глагола типа *носити, вољети, држати*. Управо, аутор монографије о тим говорима, проф. Јован Вуковић, не указује на таква одступања (Вуковић, Пива, стр. 68);

— у говору Ускока само је -е: *вѝдѝ, нѝсѝ* (Станић, Ускоци, 242);

— у говору Пљеваља код старијих муслимана јавља се и -у: *бјѝжѹ, ђдлазѹ, трајжѹ*. Млађи, без обзира на вјеру, имају само -е (Ћупић, Пљевља, 93);

— говор Никшићке жупе зна „каткада“ за наставак -у мј. -е: *доносу, раду, косу, виду* (Вушовић, Херцеговина, 58), а и Решетар наводи из Никшића постојање облика на -у („bei den Orthodoxen von Nikšić“, *Der štokavische*, 193);

— херцеговачки ијекавски говори, са малим изузецима у неким муслиманским селима на подручју гатачке општине (Кула и Борац) или у говору Муслимана у Кљунима и Дабру, имају само -е (Пецо, Ист. Херцеговина 24, 151; Централна Херцеговина, 270, Подвележје, 270, Јекавске оазе, примјери из писане ријечи, стр. 279, в. и код Миласа, стр. 72). За мостарско -у, које се

може јавити, ја сам у раду о говору Подвележја претпоставио да је нанос из западнохерцеговачког говора. Да је мостарски говор настао укрштањем ијекавског говора из крајева који се налазе источно од Неретве и икавских говора који се налазе западно од Неретве, то је ван сваке сумње. Отуда у мостарском говору особина и једних и других говора. Свакако, ни централнохерцеговачка зона није остала пасивна. И она је дала Мостару подоста говорних особина. Из те говорне зоне могао је стићи и презент *трчѹ*, али је ту и *трчѣм* — *трчѣи*; *зѣспѹ* — *зѣспѣм* — *зѣспѣи*. Мостарско *рѣдѹ*, *вѣлѹ*, то сада констатујем, није могло стићи из западнохерцеговачког говора, јер тај говор (послије испитивања које је обављено након објављивања рада о источнохерцеговачком) има очуван наставак *-е* (в. ниже). Вриједно је и овдје указати да и за мостарско *-у* стоји напомена „нарочито... у говору муслимана“ (Подвележје, 270);

— сјевернохерцеговачка и јужнобосанска говорна зона, а то је подручје које се налази између изворишног тока Босне и горњег тока Неретве, гдје налазимо и штакавских и шћакавских говорних зона (бјелимићко-загорска и комска зона су штакавске, сјевероисточнохерцеговачка је шћакавско-штакавска, а јужнобосанска је шћакавска) имају очувано примарно стање, очуван је наставак *-е*. Изузетак имамо у примјерима: *дѣносѹ* и *рѣзлѹчѹ*, за које испитивач ових говора, Р. Ђуровић, претпоставља да су „остаци црногорских миграционих наноса“ јер „у обје врсте (VII и VIII), дакле, устаљено је *-е*“ (Ђуровић, Прелазни говори, 303);

— ијекавскоштакавски говори источне и југоисточне Босне знају за ова наставка. Наставак *-у* имамо у примјерима *рѣдѹ*, *бѣжѹ*, *вѣдѹ*, *уѣгаѹ*, *дѣлазѹ* (Јахић, Ијекавскоштакавски говори, II, 482). Јахић ту констатује да је ова појава, појава наставка *-у*, обична у говору Муслимана у долини Лима, што је констатовао и М. Николић, а дјелимично и Праче, и иначе у говору чаршије. Према Јахићу, то је „никшићко-колашинска струја“ која је у овај говор унијела неке посебности;

— у говору села Обади, Босанско Подриње, имамо „по правилу“ очуван наставак *-е*: *вѣбѣ*, *вѣдѣ*, *гѣнѣ*, *гѹбѣ*, *љѹбѣ*, *мѹчѣ*, *пѣлазѣ*, *уѣинѣ*, *бѣјѣсѣ*, *лѣјѣсѣ*, *рѣјѣсѣ*, *зѣјѣсѣ*; рјеђе ће се јавити и облици на *-у*: *рѣдѹ*, *пѣшиѹ се* (Симић, Обади, 79);

— у говору села Горње Цапарде, које се налази „на дванаестом километру пута Зворник—Тузла“, имамо редовно наставак *-е*: *вѣдѣ*, *кѣсѣ*, *љѹбѣ*, *нѣсѣ*, *рѣдѣ* (Ђукановић, Горње Цапарде, 250);

— говор Срба у Кладању не зна за облички наставак *-у*. Ту је само: *дѣлазѣ*, *рѣдѣ*, *жѣвѣ*, *бѣлѣ ме нѣге* (Реметић, Кладањ, 130);

— западнобосански ијекавскоштакавски говори имају, по правилу, облички наставак *-е*: *зѣврѣшѣ*, *пѣпѣлѣ*, *кѣсѣ*, *рѣдѣ*, *пѣшиѣ*, *нѣвадѣ*. Забиљежен је само један примјер са *-у*: *пѣкосѹ*, а *жѣвѹ* може бити и од *жѣвѣсти*. Уз то, оба су примјера из Грмуше, код Босанске Крупе, а у томе мјесту заједно живе (или су живјели) и Срби и Муслимани, а ови посљедњи су икавци шћакавци (Дешић, Западнобосански, 261, в. и код мене, Икавскошћакавски, I, 264);

— у говору Змијања обичан је наставак *-е*. Рјеђе се јавља наставак *-у*: *зѣвѹ*, *дрѣвѹ*, и то из Крухара, код Санског Моста, гдје заједно живе католици

и православци, значи, у питању су додири двају различитих говора, са различитим и фонетским, па и морфолошким особинама (Петровић, Змијање, 114, за Крухаре в. на стр. 14);

— у говору Баније и Кордуна у 3. л. мн. презента ових глагола имамо облике на *-е*, а само „спорадично“ јављају се и облици на *-у*: *бѡлѹ рѹке, нѡточѹ мѡло вѡдѡ, ѹловѹ рѹбѡ*. Појава наставка *-у* „знатно (је) доследнија на крајњој ивици“ ове говорне зоне — у Пониквама и Доњим Дубравама: *дрѡсѹ пѹно овѡцѡ, не-пѡстѹ, трчѹ, да-лѡжсѹ, сѡмо стѡѹ, мѹчѹ дѡдѡвѡ, пѹно рѡдѹ и мѹчѹ-се, не-гѡворѹ нѡшта* (Петровић, Банија и Кордун, 105);

— у говору околине Удбине имамо стање које не одступа од језичке норме. Наиме, Драган Павлица у опису тога говора констатује да прво лице једине и треће лице множине презента углавном имају књижевне наставке (Павлица, Удбина, стр. 401—402);

— у говору Буковице, која спада међу најистуреније *ије-шта* говоре на западу (то је „крашки крај у сјеверној Далмацији између Велебита на сјеверу и сјевероистоку, Равних котара на југу, ријеке Крке на истоку и Новиградског, односно Каринског мора на западу“) често се јавља наставак *-у* мј. *-е*: *мѡслѹ, нѡсѹ, рѡдѹ. стѡдѹ се, трпѹ, вѡдѹ, вѡдѹ* (Пецо, Дијалектологија, 1991, стр. 134—135);

— у говору Жегарске долине (Сјеверна Далмација), такође, јавља се, често, *-у* мј. *-е*: *нѡсѹ, вѡдѹ, вѡдѹ*, али и: *ѹватѡ, осѡкатѡ га* (исто, стр. 150, и моја грађа);

— штокавски ијекавски говори у Горском котару имају поред *-у*: *рѡдѹ, нѡ вѡдѹ* уопштено *-ду*: *рѡдѡду, плѡтѡду, гѡвѡриду* (Финка, Горски котар, 169);

— у говору Срба ијекаваца штакаваца Ливањског поља има подоста особина које су примљене од сусједа икаваца шћакаваца, међу њима и понеки шћакавизам: *буњѡише, шише, огњѡише*, а и ту у трећем лицу множине презента „глагола VII-е и VIII-е врсте има наставак *-у* (*ставу, мѡслу, раду*)“ (Ђ. Бутуровић, Ливањско поље, 111);

— икавски чакавско-штокавски говор Оребића и околине има наставак „*-у* у 3. л. пл. праес. VII и VIII врсте“ (Ивић, Оребић, 406);

Слично стање налазимо и у другим ијекавскоштакавским говорима. Тако имамо:

— у дубровачком говору „свагда свршетак *у*: *вѡдѹ, гѡворѹ, нѡсѹ*“, иако у партиципу презента имамо и облике на *-е*: *вѡдѡћи, гѡворѡћи, нѡсѡћи*, али и облике на *-у*: *трчѹћи, уз трчѡћи, лѡжсѡјући, уз лѡжѡћи* (Будмани, Дубровачки, 175, 176). И Решетар, рођени Дубровчанин, констатује да је у том говору, по правилу, облички наставак *-е* замијењен наставком *-у*: *лѡтѹ, чѡнѹ* (Решетар, Der štokavische, 193);

— у говору Конавала, непосредна околина Дубровника, који је под јаким утицајем дубровачког говора, имамо, исто тако, често облик 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте на *-у*, али не и једино на *-у*. Ту имамо: *чѡстѹ се, гѹмачѹ, прѡкрѡстѹ, пѡтѹ, пѡзѹ, пѡљѹбѹ, уѡдрѡдѹ, вѡдѹ, дрѡсѹ, вѡдѹ, прѡвѹ, вѡлѹ, дѡјѡлѹ, стѡвѹ, рѡдѹ, лѡтѹ, чѡнѹ, гѡворѹ, дѡлазѹ, трчѹ, зѡтворѹ, пѹшиѹ, кѹпѹ, бѡвѹ се* (Кашић, Конавле). Па и бројност ових примјера говори о стању које

налазимо у говору који је дао видан печат конаваоском говору, о стању ове особине у дубровачком говору. Јер, то и наш материјал потврђује, херцеговачко залеђе није могло дати ту особину говору Конавала, тамо се, још увијек, чува класично стање;

— у говору дубровачког приморја, тј. од Дубровника према ушћу Неретве, јавиће се и *-у*: *чуду се* (Ивић, Приморје, 406). Могуће је да је ту *-у* чешће него у херцеговачким говорима удаљенијим од мора. Страни утицај је ту јачи и разноврснији.

На другој страни штокавштине, у Лици, облички наставак *-у* само „по-некад“ може да се јави мј. *-е*: *гдворѹ, лѡжѹ, мѡлѹ се, пѡрѹ се козе*. Није за нас без значаја ни уочавање испитивача личких говора да се наставак *-у* јавља у мјестима која се налазе у непосредном сусједству чакавских говора (Драгичевић, Лика, 162).

8. Икавскоштакавски говорни типови

Највећа група икавских штакавских говора налази се у западној Херцеговини. Овом говорном типу ту припадају Муслимани и Хрвати. Срби су, колико их има, по правилу, ијекавци штакавци, са мањим изузецима гдје се и код њих може јавити икавизам, али као секундарна појава (исп. о томе Пецо, Преглед дијалеката, 162—174).

— икавскоштакавски западнохерцеговачки говорни тип има, по правилу, облички наставак *-е* у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, волиги, држати*. Изузеци су ријетки: *нѡсѹ, држѹ, пушићѹ, трѡчу* (Пецо, Западна Херцеговина, 208—209). Али, ни ти примјери не припадају истој глаголској скупини. Наиме, од глагола *трчати* и *живити/живети* имамо презент по обрасцу гл. *трести*: *трчем — трчемо — трчу, живем — живемо — живу*, тако и: *пушићем — пушићемо — пушићу*. Остаје још само: *носу*. Тај је облик забиљежен у Грудама, мјесту које је везано за Бекију и Имотску крајину, а тамо је ова појава, уопштавање наставка *-у* мј. *-е*, сасвим обична појава (Пецо, исто, в. и Шимундић, Имотска крајина, 146, уз то, то је и други говорни тип, шћакавски). Ово би, даље, говорило да ни мостарско *-у*, уколико се јавља, није морало стићи из западнохерцеговачког говорног типа, како сам ја претпоставио у раду о говору Подвележја, јер она у западнохерцеговачком чини праву ријеткост. У мостарски говор та је особина могла стићи из крајева ближним Далмацији, као што су Бекија и Имотска крајина;

— говор Буне, код Мостара, који је некада могао бити икавски, има, исто тако, очуван наставак *-е*: *нѡсѣ, вѡлѣ, држѣ* (Пецо, Буна, Ортијеш);

— у говору личких икаваца штакаваца (једна мања оаза код Перушића) имамо очувано старије стање, очуван наставак *-е* у 3. л. мн. презента VII и VIII врсте (моји подаци).

ШЋАКАВСКИ ГОВОРИ

Шћакавске говорна зона, према рефлексима старог вокала јат (ѣ), исто се може подијелити на *ије-шћа* и *и-шћа* говоре.

1. Ијекавскошћакавска говорна скупина

Ијекавско-шћакавске говоре налазимо у источнобосанској зони, између Босне и Дрине, Фојнице и Усоре. За то говорно подручје не указује се на појаву наставка -у мј. -е у облику 3. л. мн. глагола на -им (Брозовић, Ијекавскошћакавски, 159—160);

— у говору Тухоља, а под тим називом подразумијева се „шест села смјештених на источним обронцима планине Коњух“ у општини Кладањ, чији говор припада ијекавскошћакавском говорном типу, који је, истина, претрпιο јак утицај ијекавских штокавских говора, имамо само наставак -е у 3. л. мн. презента глагола типа: *носити, вољети, држати: рџдѣ, жџвѣ, дџлазѣ, бџѣ се, болѣ га дџи* (Халиловић, Тухољ, стр. 328);

— у говору височких Муслимана, који, такође, припада ијекавскошћакавском говорном типу, имамо облички наставак -е: *лџмѣ/ломѣ, љћѣ/ућѣ, лџвѣ, приноћѣ, сједдћѣ, осједдћѣ, бџџѣ, набџџѣ, избџџѣ, прибџџѣ, подбџџѣ, забџџѣ, одбџџѣ, жџурѣ, љфатѣ, дџфатѣ, вџдѣ, посједдћѣ* (Н. Ваљевац, Високо, 320);

— и тузлански говор има такво стање: очуван наставак -е у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте (моја грађа).

2. Икавскошћакавски говорни типови

Икавскошћакавски говори заузимају средишњу област сх језичке територије. Ту разликујемо неколико говорних типова. Указујем на неке од њих:

— говор Дрежнице, на Неретви, у којој живе „Хрвати и Муслимани“, чини се, има стање као и у нашем језичком стандарду. Наиме, М. Окука, у краћем осврту на говор тога мјеста, не указује на одступања у тој особини од језичког стандарда. Он, истина, наводи од „*живит/живѣт ... живѣн, живѣи, живѣмо ...* У 3. пл преовладава *живѣу*“. То би говорило да ту нема одступања (Окука, Дрежница, 75);

— и у говору Рама преовладава облички наставак -е. Једино у Прозору, наставак -у је нешто чешћи: *рџдѣ, спрѣмѣ, не гџворѣ, не мислѣ*, иако је и ту „чешћа ... морфема -е“ (Окука, Рама, 109—110). А што се и ту јавља *живу*, то је према *живем — живеи*;

— у говору зеничких Муслимана наставак -у није необичан: *рџдѣ, гџнѣ, грчѣ, дрџѣ, нџсѣ* (М. Арнаут, дипломски рад, моја грађа);

— говор Лашве, такође, зна за појаву облика на -у: *вџдѣ, нџсѣ, прџвѣ, љдарѣ, џтворѣ, дрџѣ, вџдѣ, жџвѣ, пџграбѣ* (Н. Ваљевац, Говор Лашве, 392—393);

— икавскошћакавски говор Дервенте, поред облика са наставком -е, зна и за облике са наставком -у: *говору, молу се, носу, стиду се* (Баотић, Дервента, 137—138). Облици са наставком -у су „доста ријетки“ (исто);

— и у говору села Кострча, Босанска Посавина, који није досљедно икавски говор, имамо наставак -е, ако се може судити на основу примјера датих у опису акцента тога говора: *клѣчѣ*, могуће је да такав облик имају глаголи типа *клечати, чамити*, из исте акценатске скупине (Баотић, Кострч, 213);

— икавскошћакавски говори западне Босне, такође, знају за појаву -у у 3. л. мн. глагола типа *држати, носити*: *улазӯ, заболӯ, вѣлӯ, држӯ, зѣмӯ се, джѣнӯ се, трѣжӯ се, кѣчӯ ме, вѣрӯ се*; уз то, ту је и *живѣӯ*, али према *живем — живѣиш*; поред *пӯшићӯ* јавља се и *они пӯшићѣ*, као и: *вѣћајӯ/вѣћејӯ* према *вѣћати — вѣћѣм*, поред *вѣлѣ* забиљежено је и: *велѣдӯ* (Пецо, Икавскошћакавски, II, 163—165).

— икавскошћакавски говори Ливањског поља имају облички наставак -у: *ставу, наставу, мислу, излазу, окасну, оћугу, уништу* (Ћ. Бутуровић, Ливањско поље, стр. 96, 103, 107);

— у посавском шћакавском говору имамо наставак -у: *глѣдӯ исквѣрӯ, превѣрӯ, прѣвӯ, сидӯ, бојӯ се, вѣзӯ, жѣнӯ га, крстӯ се, летӯ, говдрӯ, нагрѣдӯ, подѣлӯ, рѣдӯ* (Ившић, Посавски, 63);

— у шаптиновачком нарјечју уз -е: *болѣ, држѣ* имамо и -еју: *држѣју, лежѣју, трчѣју, бежѣју* (Ившић, Шаптиновачко нарјечје, 149—150);

— штокавски говори Доње Подравине поред наставак -е: *ндсе, прѣве, вѣзе* знају и за -ију: *прѣвију, вѣзију, дивѣнију, мѣлѣју се, нѣсију, вѣдију, прѣвију*; и за -еју: *носеју, правеју, вѣзеју, плѣтеју, трѣжеју, дѣљеју, скупеју, мѣсеју* (Ј. Хам, Подравина, 45).

— у говору Имотске крајине и Бекије „јавља се -у намјесто -е“: *мѣслӯ, нѣсӯ, стѣдӯ се, трпӯ, вѣдӯ, зелѣнӯ* (Шимундић, Имотска крајина, 146);

— у екавским шћакавским говорима југозападно од Винковаца мјесто „завршетка -е у глагола као *видѣм, летѣм, волим*... дакле, у свих којима инфинитив свршава завршетком -т, а презентска основа вокалом -и... у том облику имају завршетак -у (као: *тресу, куну*...): (онѣ) *вѣдӯ, летӯ, вѣлу, држӯ, клѣчӯ, стојӯ, нѣсу, рѣду, бѣцу, мѣслӯ, жѣлу, сѣшу* (Прковци)“, али се уз такав облик, у свим мјестима, јављају и облици на -е: *вѣде, летѣ, вѣлѣ, држѣ, клѣћѣ, стојѣ, нѣсе, рѣде* (примјери из Прковаца). Облици на -е, према констатацији испитивача тих говора, сасвим су обични, они су „тек нешто рјеђи него облици с карактеристичним аналошким наставком -у“ (Финка—Шојат, Екавски говори, 109);

— у говору Хрвата јужне Барање, који припада посавском икавскошћакавском говорном типу, у овом облику често имамо наставак -у: *држӯ, вѣдӯ, клѣчӯ, трчӯ, бојӯ се, горӯ, седӯ, вѣљу, трпӯ, чѣсту, рѣду, трѣјсу, грѣду, нѣсу, пѣју, кѣру, искрѣју* (Секереш, Јужна Барања, 397).

III

Прикупљена грађа за дијалектолошки атлас, а тражени су одговори за 3. л. мн. презента од глагола: *држати* (питање у Упитнику број 178, в. Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево 1975), *трчати* (питање број 286), *носити* (п. 319), *живјети* (п. 345), *вољети* (п. 439) и *летјети* (п. 1002), нуди нам овакве одговоре:

— од *држати* у 3. л. мн. презента имамо облик на -е: *држе* у свим испитиваним мјестима (попис испитиваних мјеста в. у БХДЗ II, 1979, стр. 365—370) осим пунктова број 64, 96, 109, 132, 135, 139, 147, 172, 175 у којима је забиљежен облик *држу*:

у п. 104, 122 имамо: *држѣ* и *држѹ*;

— од *трчати* облик на -у: *трчу* (ев. *трћу*) имамо у пунктовима број: 14, 19, 31, 33, 57, 96, 100, 108, 109, 134, 139, 140, 147, 172, 216;

трче и *трчу*: 3, 36, 37, 47, 63, 73, 83, 130, 132;

— од *носити* облик на -у: *ндсу* имамо у п.: 96, 109, 132, 139, 172, 175;

ндсѣ и *ндсѹ*: 3, 34, 41, 122, 138;

— од *живјети/живити* имамо облик на -у: *живѹ* у п.: 41, 62, 92, 94, 96, 109, 114, 130, 132, 135, 139, 140, 146, 147, 148, 153, 159, 172, 174, 175, 177, 192, 217, 219, 222, 225;

живѣ и *живѹ*: 3, 33, 34, 36, 58, 63, 87, 103, 104, 137, 138, 151, 220;

— од *вољети/волити* облик *вдлѹ* имамо у п.: 64, 96, 109, 122, 139, 172;

вољду се и *вдлѹ се*: 132;

вдлѹ: 135;

вдлѣ и *вдлѹ*: 3, 24, 143;

— од *летјети/летити* облик на -у: *летѹ*: 24, 109, 132, 172;

летѣ и *летѹ*: 45, 53, 111, 122, 138.

Треба уз ове податке напоменути да има подоста нетачних одговора — било да је забиљежен облик неког другог лица множине, или неког другог глагола; уз то, највећи је број потврда за облик на -у од глагола *живјети* : *живу*, што се може доводити у везу са инфинитивом *живити*, мада тај облик не прати увијек наведени облик 3. л. мн. презента.

Ако облике на -у сравнимо са пописом пунктова, доћи ћемо до закључка да највећи број пунктова који имају такав облик припада хрватским или муслиманским испитаницима, односно да су испитаници у тим пунктовима били Муслимани и Хрвати. Мало је потврда за овакав облик из пунктова у којима су Срби били испитаници.

Овдје је обиљежен акценат који је био најчешћи на пописним листама. Одступања су могућа, али не и бројна.

IV

Шта нам нуди наша писана ријеч из ранијих времена? Овдје ће се указати само на неке од таквих извора, а и они ће јасно указати у којим крајевима је уопштавање обличког наставка -у у 3. л. мн. презента раније било често:

У Дубровачком зборнику од год. 1520, по ријечима Милана Решетара, имамо „увијек нормални завршетак -е (нема дакле облика као *лету*, *чину*)“. Ту је и *-ће* („мјесто старијега *-те*“), *хоће*, *ће* (Решетар, Дубровачки зборник, 239).

Језик владике Данила, исто тако, не зна за облике на -у. Ту је облички наставак редовно -е (Младеновић, Језик владике Данила, 153).

Стипан Маргитић, босански писац XVII вијека, зна за облике: *живу*, *оживу* (али према *живем* — *живеш*), једном и: *приму* (Вукомановић, Маргитић, 120).

И писана ријеч Матије Антуна Релковића, славонског писца (Свињар — Давор у Славонији) XVIII вијека, зна за облике *живу* и *приму* (Алексић, Релковић, 102).

Војвођански писци и овдје нуде више одступања од језичког стандарда. Тако имамо код Видаковића често облике на -у: *врату, белусе, воду, возу, видусе, виду, говору, дозволу, не допусту, жућу се, изволу...*, иако је и ту „обичнији“ наставак -е: *воде, загрме, заробе ме, захвале, зедрже, зауставе* (Кашић, Видаковић, 91);

— Богобој Атанацковић исто нуди потврда на -у: *виду, сарану, искочу, поцрвену, напуну, говору, полету, вреду...*, уз: *чине, желе, ударе, пузе, пате, заборава, оживе, лете, виде, веле, плате*, који су, чак, далеко обичнији (Јерковић, Атанацковић, 71);

— Јован Рајић има редовно -е. Његово *живу* и *приму*, као и код других писаца, спада у морфолошке архаизме (Младеновић, Рајић, 116). Младеновић ту, испод текста, указује на појаву обличког наставка -у у савременим војвођанским говорима (исто, 116);

— и језик Јакова Игњатовића нуди потврда за наставак -у: *ваду, броју, исплату, доносу, запечаћу, задочну, начину, меру, уз воледу и волу*, али и: *воле, ваде, чине, гледе, граде, леже, умноже, седе, горе, клизе* (Јерковић, Игњатовић, 157—158);

— језик Бранка Радичевића нуди, такође, понеки примјер са -у у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте: *живу, држу*, иако је у говору Сремских Карловаца и: *живу, виду, говору, служу* (Илић, Радичевић, 126).

Неће бити сувишно ако овдје укажем и на то да језик Петра Хекторовића не зна за ширење наставка -ду у 3. л. мн. презента „чиме се одликује данашњи хварски говор са околином“ (Младеновић, Хекторовић, 102), а говор Хвара у одређеним категоријама глагола уопштава наставке -ду и -у (в. овдје на стр. 38). То би упућивало на закључак да је ширење ових наставка, -у и -ду, релативно скорија појава и да је резултат интензивнијих контаката са „странцима“.

V

Пошто се наши штокавски говори често налазе у непосредном сусједству са чакавским говорима, указаћу овдје и на стање које карактерише чакавски облик 3. л. мн. презента глагола типа *носити, држати*. Општа карактеристика чакавских говора јесте да у том облику имају уопштен наставак -у или -ду. Тако имамо:

— у говору Брача „У 3. лицу мн. презента долази каткада наставак -у место -е као на Хвару: *привару, сиду, боју се, лету*, али је много обичнији, него на Хвару, наставак -ду, особито на западу острва: *говдриду, мислиду, свићиду, хдћеду, вџмеду*“ (Храсте, Брач, 53);

— у говору Хвара имамо: *цвйле (цвйлиду), лету (летйду)*. Наставак -е чува се „консеквентно у средини острва (Врбањ, Свирче, Св. Недеља, Врисник, Питве) код глагола типа; *цвййт, блййт, ћуйт, глџнит, почџнит, поскупит* ...,

а на читавом острву имамо уопштене наставке -у или -ду код глагола типа: *легиџ*, *болиџ*, *горџи*, *осиротиџ*... (Храсте, Хвар, 40);

— у сењском говору „у 3. лице множине свих глагола продрло је аналогичко -ду испред којег је задржан тематски вокал осталих лица: *баџиду*, *биџиду*, *гљџаду*, *горџу*, *крадџу*... *солиду* (Могуш, Сењски, 84). Могуш констатује постојање наставка -у/-ду и у другим *ча-говорима*: у Силби: *вџду*, на Рабу: *вџду*, *говџу*, у Ријеци: *вџду*, *фџлу*, *кропу*, *збуду*; на Цресу: *теџју*, *здвџнеју*, *врџју*, *ћџју*; на Суску: *страшу*, *нџсу*, *брању* (Могуш, исто, стр. 60);

— као општи закључак за чакавске говоре Финка даје ову карактеристику: „У трећем лицу плурала све више превладава наставак с тематским вокалом, па на примјер према *пијем*, *пијеш*... може бити и у трећем лицу плурала *пијеју/пиједу*... Тако се све више развија и — *хвалију/хвалиду* (мјесто *хвале/хвалу*), *кољеју/кољеду* (мјесто *кољу*), па и *будеју/будеду* (мјесто *буду*), *(х)оћеју/(х)оћеду* (мјесто *хоће*) и сл.“ (Финка, Чакавско нарјечје, 57).

Дакле, у чакавским говорима наставци -у и -ду, од раније, постали су једна од говорни особина. Понегдје, чак, и диференцијалних особина.

VI

Наши говори ван граница нашега језичког подручја

Наших језичких оаза има „широм свијета“. Овдје ће се указати на стање ове изоморфе у неким од тих земаља, а на основу постојеће литературе (исп. о томе код мене Дијалектологија, 293—308).

1. У сусједној Мађарској штокавских говора имамо:

— у селима Душнок и Баћин „јужно од Калоче“ који припадају говорима са старијом акцентуацијом, без акута, чије изворе вјероватно „треба тражити у ближој или даљој околини Осијека“ имамо у 3. л. мн. презента уопштен наставак -ју: *мџију*, *прџију*, *борију се*, *грабију*, *извадију*, *расправију*, као и: *беџеју*, *легеју*, уз *сеџ*, па и *г'еју*;

— у говорима „католичких 'Бошњака' и 'Шокаца' у Саланти, Погању, Великом Козару и Катољу код Печуја“ имамо штокавске јекавске говоре, новоштокавског типа, али са досљедним шпакавизмима чије извориште треба тражити у предјелима сјевероисточне Босне. Ти говори имају у „3. л. мн. презента глагола на -и“ уопштено -у: *значу*, *бџеџу*, *пџићу* (Ивић, Прилог реконструкцији, 122—126); 126—129);

у говору Ловрена, „на југу Чепелског острва“, имамо штокавски говор „са новом акцентуацијом“ какву налазимо у Сентандреји, Помази, Калази, Чипу и Збегу. Једино у Чобанцу имамо акцентуацију косовско-ресавског типа. У тим мјестима, са неједнаким рефлексима јата, што говори и о поријеклу њиховог становништва (а њихово поријекло могло би се тражити у Банату, још више Срему, околини Београда и сјеверозападној Србији, Ивић, Ловра, 200), имамо у 3. л. мн. презента раширен наставак -ду: *сџџеду*, *кџџиду*, *сџџиџу*, *џставџу*, *учџу*, *дрџиџу*, као и: *нећеду*, *џни ћеду кџсти*, али и: *кџпе*, *нџсе*, *раџе*, *виџе*. Проф. Ивић закључује да је фреквенција наставка -ду у овом говорима већа „него у просечним војвођанским говорима“ (Ивић, Ловра, 197);

— у Кукину (Kökény), десетак километара јужно од Печа (Pécs) у Мађарској, имамо насеобину католика Бошњака који свој језик називају „бошњачким“. Говор је екавско-јекавски (по принципу: *брѣг, бѣли : мјѣсто, гјѣсма*), са старијом акцентуацијом (уп. *субдга, четѣри, пјсала; водѣ, посѣ, ђецѣ*), али и појавом новоштокавских узлазних акцената (*лѣза, у сѣлу, вѣда; знамо, пѣтак, нѣжа, врѣбац*), и шћакавском секвенцом *шћ*: *гѣшћер, огњшће, шћака*, без *шћ*, али и са *ћ* у примјерима као: *гѣћа, рѣћа, млѣће, слѣће*. Овај говор има у „3. л. мн. садашњег времена глагола са основом садашњег времена на -и“ облички наставак -у: *прѣву, сѣлу, навѣсту, вѣду, гѣчу* (Ивић, Кукин, 331—336, примјери на стр. 336);

— у Сантову (Herczegszántó) „шокачком“, насељу у западнобачком Подунављу у Мађарској, глаголи VII и VIII врсте „често имају у 3. л. пл. презента наставак -у“: *сидѣ, ћутѣ, цврчѣ, држѣ, пѣшћу, летѣ, бојѣ се, превѣру, гѣжѣ, држѣ, нѣсу, љубу се, вршѣ, летѣ, пѣру се, шћу*, али и наставак -ду: *направиду, дкѣиду, мѣсѣиду, прѣиду*. Облици на -ду јављају се „само у јужном подручју“ и, по мишљењу Секереша, у говор Хрвата ових крајева могли су ући из говора „српског становништва у том крају“ (Секереш, Говор Хрвата, 173, и П. Степановић: О српскохрватском говору села Сантова у Мађарској, *Akademiai Kiado, Budapest, Studia slavica Hung. XXV, 1979*, који констатује да глаголи „у 3. пл. имају -у: *пѣтѣ, глѣдѣ, ѣлѣ, чѣку, ѣдѣ (ходају), знѣ, кѣву, вѣду*“, стр. 376).

2. Бројне су наше језичке оазе и у сусједној Румунији. То су „крашованска села крај Решице, Свињица на Дунаву, Рекаш и Банатска Црна Гора крај Темишвара и Кеча на румунско-југословенској граници у северном Банату“ (М. Живковић, *Сведочанства, 273*). Према Живковићу осим „неколико села са чисто српским становништвом, већина Срба и Хрвата живе у селима са мешовитим становништвом — са Румунима, Мађарима и Немцима“ (исто, в. и Ивић, *Дијалектологија, 209—212*, као и код мене, *Преглед дијал., 296—300*). У тим говорима имамо:

— у банатском говорном типу, у долини Тамиша, а то је екавски говор са икавизмима својственим говорима шумадијског типа, у 3. л. пл. през. глагола VII и VIII врсте поред наставка -у: *праву, носу, држѣ*, уопштава се и наставак -ду: *носиду, држѣиду* (Живковић, *Сведочанства, в. и код мене, Преглед дијал., 297*);

— у говору Рекаша и Петровог Села (Банатска Црна Гора) „чест је, али не и уопштен завршетак -ду“. Ту имамо: *сврбѣиду, велѣиду* поред: *налѣзу, испрѣду, гѣжѣ* (Рекаш); *говѣриду, припрѣиду*, поред: *се весѣлу, се љубу, упѣлу* (Краљевци); *дивѣниду* поред *лѣву* (Петрово Село, Ивић, *Штокавски говори, 153*);

— за говор Банатске Црне Горе V. Vescu констатује да сви глаголи у 3. л. множине презента „добивају наставак -у (-ду): *ме болѣду рѣке ... вѣду лѣка*, тако и *дивѣниду ... се весѣлиду*“ (Vescu, Банатска Црна Гора, 153);

— говор Свињице, „на левој обали Дунава ... 46 км од Оршаве“, који има одлике призренско-тимочких говора (очуван полуглас, ексспираторни акценат, дефектна дефлекција) имамо уопштен облички наставак -у: *нѣсу, летѣ, држѣ, сѣду* (Томић, Свињица, 101);

— у говору Радимаца, који припада клисурским говорима у Румунији, са особинама наших косовско-ресавских говора, у 3. л. мн. презента имамо уопштене наставке *-у* и *-ду*: *ндсу* — *ндсиду*, *лежсү* — *лежидү*; *болү* — *болидү*, *веселү* — *веселидү*, *вїду* — *вїдиду*, *вдлу* — *вдлиду*, *гәзу* — *гәзиду*, *горү* — *горидү* (Томић, Радимци, 407—408).

3. Наших језичких колонија има и у сусједној Албанији. О говору једне такве оазе, о говору Врачана, истина, посредним путем — на основу говора избјеглица из те оазе, сазнали смо на основу рада Д. Петровића. Њихов говор има у 3. л. мн. презента глагола свих врста наставак *-у*. Ту је и: *ндсү*, *рїдү*, *забордвү*, *уљїгегү*, *блү*, *горү*, *велү*, *бљезжү* (Петровић, Врачани, II, 213). Ту је и: *дтү*, *нѣтү*, чак и *дни тү ддћ* (исто, 214).

4. Посебно мјесто, у скупини говора нашега језика који се налазе ван наших језичких граница, припада говору Галипољских Срба. То је једна група „српскога живља која је више столећа провела одвојено од главнине српскога народа“, а која се данас налази „у варошици Пехчеву на ивици Малешевске Котлине у источној Македонији, а досељена је онамо из села Барјамича, у близини Галипоља на територију данашње Европске Турске“. У њиховом говору имамо: „3. л. мн. презента у говорном језику ... готово искључиво“ облике „који се завршавају на *-ју*“. Само неки глаголи VII и VIII врсте, и у говору неких појединаца, имају овај облик са наставком *-у*, као у промјерима: *врту*, *запалу*, *вишту*. У pjesмама, међутим, такви облици су обични: *загрлу*, *изгубу*, *поклону*, *накршу*, *мислу*, *умору*, *носу*, *износу*, *рану*, *стору*, *прифату*. Ту се јавља и *-ћу* мј. *ће*: *да-л ћу доћи дивојке* (Ивић, Галипољци, 235—236). За наш проблем је од значаја и чињеница да су Галипољци поријеклом, управо њихови преци, „из Јагодипе“ и да су дуго времена били у несловенској средини и под туђим језичким утицајем. Тај момнат, као што ће се доцније видјети у овоме раду, може имати великог значаја за наш проблем.

5. У области Молиса, код Напуља, постоји, такође, једна оаза нашега језика. Према Милану Решетару, који је испитивао њихов говор, већину тих наших исељеника чине потомци далматинских штокаваца, из подручја које се налази између Велебита и Неретве. Они су у сусједну Италију доспјели у XVI вијеку. У 3. л. мн. презента у говору ових наших исељеника имамо обично завршетак *-у*: *брдјү*, *бдлу*, *стдјү* (Решетар, Die serbokroatischen Kolonien, 217);

VII

На основу изнесног материјала, а који је узиман из постојеће дијалектолошке литературе, главнине радова о говорима штокавског нарјечја, могли би се извести сљедећи закључци:

1. Сви штокавски говори, према обличком завршетку у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте, могу се подијелити у три веће скупине, и то:

а) говори у којима се још увијек чува класично стање, чува се облички завршетак *-е*. У овој скупини имамо: Трстеник, Левач, Грузу, многе говоре у Подрињу; овамо припадају и говори Срба како екаваца тако и ијекаваца у Славонији и Барањи; затим староцрногорски средњокатунски и љешански говори, говор Бјелопавлића; безмало сви новоштокавски говори у Црној

Гори, сви говори данашње Херцеговине, изузетак чине нека муслиманска села; јужна Босна, Горње Цапарде, западnobосански ијекавски говори, Удбина, *ије-шта* говори Лике, сем мањих изузетака; *ије-шћа* говори у источној и централној Босни; *и-шта* говори у западној Херцеговини, сем мањих изузетака; *и-шћа* говори у Дрежници и Рами, сем Прозора.

Како се на основу ових топономастичких одређења може закључити, још увијек је велико подручје које чува класично стање и оно се протеже од Трстеника преко Подриња и Црне Горе на Херцеговину, Босну и Лику. И, што није неважно за наш проблем, све су то говори који се налазе унутар наше језичке и дијалекатске територије и нису, никада, били под јачим и непосреднијим утицајем са стране.

б) говори у којима се напоредо јављају и старији облици, са обличним наставком *-е*, и новији облици, са обличним наставком *-у*. Истина, није исто стање у свим тим говорима: у једнима је појава аналошког наставка *-у* сведена на најмању мјеру; у другима, пак, облички наставак *-у* може бити равноправан са обличним наставком *-е*.

Говоре овог типа, са обадва наставка у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте, налазимо од Лужнице и Ђердапа преко Раче, Куршумлије, Косова, Александровачке жупе и Бруса на централну Шумадију, Ибар, Мачву, Колубару, затим на Срем, Госпођинце, неке штакавске говоре у Славонији преко Посавине на Доњу Подравину; односно, преко Косова на источноцрногорски говор, Црмницу, Боку, нека муслиманска мјеста у зони источнохерцеговачких говора; Конавле, Дубровник; у икавскошћакавској зони Прозор, Зеница, Лашва, Дервента, *и-шћа* говори западне Босне, Имотска крајина и Бекија, посавски говорни тип у Славонији и Барањи.

Како нам ови подаци говоре, велика је зона у којој могу напоредо да се јаве оба ова обличка наставка. Али, понављам, није учесталост њиховог јављања иста у Лужници или Ђердапу и Мачви, Колубари и Драгачеву. По моме мишљењу ни узрочници тој појави нису исти у свим наведеним мјестима. У неким од њих, а то су они говори који се налазе у средишњим зонама штокавштине, та појава је резултат унутарњих аналошких уопштавања. У другима од наведених говора, узрочнике можемо тражити не само у аналогiji него и у јачем подстицају за ту појаву коју су условљавали туђи језички елементи или, пак, утицаји других говорних типова на ове. Ово нарочито може да се односи на говоре у периферним зонама штокавштине у којима страни елементи нису успјели да у потпуности уклоне ову морфолошку специфичност глагола VII и VIII врсте.

в) говори у којима је наставак *-у* потиснуо старији наставак *-е*. То су, најчешће, наши периферни говори или, пак, говори оних мјеста у којима заједно живе, и дуго, представници нашега језика и неког страног језика, или су носиоци нашега језика имали дуже контакте са носиоцима страног језика. А странци су у оваквим ситуацијама врло подложни различитим аналошким уопштавањима. То се десило и са овим глаголским обликом. Под њиховим утицајем та је особина постала и особина исконских наших носилаца тога говорнога типа.

Овакве говорне типове имамо од јужноморавског преко ђаковачког, јањевског, говора Приштине, Гњилана, Лесковца, затим прешевско-бујановачки говорни тип, говор Црне траве и Власине, говор Сирињичке жупе, Алексиначког Поморавља. Том говорном типу припада и биограчићки говор као и говори Бачке и Баната. Од ијекавских говора овој скупини припадају говор Бихора, дубровачки говор, говор икаваца штакаваца, па, можда, и ијекаваца штакаваца Ливањског поља и Горског котара. Није искључено да ће се овој скупини придружити и још неки говор у границама штокавског нарјечја. Чињеница је да су увијек у питању или наши периферни говори или, пак, говори који су у својој историји имали тјешње везе са неким страним језиком, или неким другим нашим дијалектом.

Да је за развитак ове особине био од значаја и национални састав говорника, свједочи чињеница да наши дијалектолози често указују на то да су носиоци ове особине, уопштеног наставка -у, припадници исламске вјере. То би говорило да је у тим срединама било чешћих и тјешњих контаката између наших муслимана, који су сви у тим срединама старинци, и припадника неког страног језика, у првом реду турскога. У таквим срединама, понављам, аналошке појаве су биле обичније и разноврсније. Ово је нарочито могло бити обичнија појава у породичним круговима, гдје је долазило до мјешовитих бракова. На овакав закључак упућује и ситуација коју налазимо у нашим говорима на туђим језичким просторима, у нашим говорима ван наших језичких граница.

И, на крају, овдје се може поставити и једно начелно питање: однос наше граматичке норме према говорној стварности? Одговор на ово питање никако не може бити уједначен. Није свеједно, на примјер, да ли је у питању однос краткоузлазног и дугоузлазног акцената на неком од акцентованих слогова или је у питању однос старијег облика множине према новијим облицима. То, исто тако, вриједи и за наш случај. Језички нормативи прихватају акцентске дублете, па и триплете, али не прихватају старије облике генитива, датива, инструментала и локатива множине именичких промјена, без обзира на то колико неки од тих облика може, још увијек, да буде жива говорна категорија у неком говору. Чак и да је у питању говор који цјелокупном својом граматичком структуром чини најужу основицу наше језичке норме. То, такође, вриједи и за наш случај. Без обзира на то што су облици 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте на -у иновативни, без обзира на то што су они врло распрострањени у говорима штокавског нарјечја, па и оним из најуже основице наше језичке норме, они не могу добити право грађанства у нашем књижевном стандардном језику. И тако ће бити све дотле док постоји и један од тих говора који чува изворне облике. Када не би било тако, наша језичка нормативистика почивала би на врло slabим ослонцима и често би била изложена измјенама. То би некада могло бити изложено и жељама појединаца. А, мора се признати, никаква норма, па ни језичка, не може почивати на жељи појединаца, без обзира на то о каквим је појединцима ријеч.

VIII

Скраћенице

АНУБиХ, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево.
 АФФ, Анали Филолошког факултета у Београду.
 БЈФ, Библиотека Јужнословенског филолога, Београд.
 БХДЗБ, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево.
 ГЗС, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, Београд.
 ГФФНС, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду.
 ЗФЛ, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, Нови Сад.
 ЗФФП, Зборник Филозофског факултета у Приштини.
 ЈАЗУ, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб.
 ЈФ, Јужнословенски филолог, Београд.
 ППЈ, Прилози проучавању језика, Нови Сад.
 САНУ, Српска академија наука и уметности, Београд.
 СДЗБ, Српски дијалектолошки зборник, Београд.
 ХДЗБ, Хрватски дијалектолошки зборник, Загреб.

IX

Извори из којих су коришћени подаци

- Алексић, Рељковић — Алексић Радомир, *Језик Матије Антуна Рељковића*, БЈФ, Београд 1931, књ. 4.
 Алексић, Паштровићи — Алексић Радомир, *Извештај о дијалектолошким истраживањима*, ГЗС VI, 1939.
 Алексић — Вукомановић, Основне особине — Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и бруског говора*, АФФ 6, 1966.
 Арсовић, Блаце — Арсовић Југослава, *Главне фонетске особине говора Блаца и околине*, ППЈ 9, 1974.
 Арсовић, Блаце II — Арсовић Југослава, *Акцент и меница женског рода у говору Блаца и околине*, ППЈ 13—14, 1977—1978.
 Баотић, Кострч — Јосип Баотић, *Акцентски систем села Кострча у босанској Посавини*, БХДЗБ II, 1979.
 Баотић, Дервента — Јосип Баотић, *Икавскоићкавски говор у околини Дервенте*, БХДЗБ IV, 1983.
 Барјактаревић, Ђулиане — Данило Барјактаревић, *Говорне особине Ђулиане*, Дијалектолошка истраживања, Јединство, Приштина 1977.
 Барјактаревић, Метохија — Данило Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, Приштина 1979.
 Барјактаревић, Приштина — Данило Барјактаревић, *Приштина у говору Срба старинаца*, Дијалектолошка истраживања, Приштина 1977.
 Барјактаревић, Ибарски Колашин — Данило Барјактаревић, *Пресек развоја говорних особина Ибарског Колашина*, Дијалектолошка истраживања...
 Барјактаревић, Прешевско-бујановачка говорна зона, Дијалектолошка истраживања...
 Барјактаревић, Чумић — Данило Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића*, ЗФЛ IV—V, 1961—1962.
 Барјактаревић, Новопазарско-сјенички — Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI, 1966.
 Барјактаревић, Бихор — Данило Барјактаревић, *Бихорски говор*, ЗФФП III, 1966 и ИВ 1967.
 Белић, ДИЈС — Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, 1905.
 Белић, Историја језика — Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2, Речи са конјугацијом, Београд 1969.
 Богдановић, Бучум — Недељко Богдановић, *Говор Бучума и Белог Потока*, СДЗБ XXV, 1979.

- Богдановић, Поморавље — Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗБ XXXIII, 1987.
- Божовић, Колашин — Маринко Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, маг. рад, рукопис.
- Божовић, Ибар — Маринко Божовић, *Говор средњег Ибра*, докторска дисертација, рукопис.
- Брабец, Тузла — Иван Брабец, *Говор Тузле и околице*, докторска дисертација, рукопис, цитирано према С. Халиловићу.
- Брозовић, Фојница — Далибор Брозовић, *Говор у долини ријеке Фојнице*, докторска дисертација, рукопис.
- Брозовић, Ијекавскошћакавски — Далибор Брозовић, *О проблему ијекавскошћакавског (источно-босанског) дијалекта*, ХДЗБ II, 1966.
- Бутуровић, Ливањско поље — Ђенана Бутуровић, *Народни говор Ливањског поља*, Гласник Земалског музеја у Сарајеву, Етнологија, 1961.
- Будмани, Дубровачки — Перо Будмани, *Дубровачки дијалекат како се сада говори*, Рад LXV.
- Ваљевац, Лашва — Наила Ваљевац, *Говор Лашве*, докторска дисертација, рукопис.
- Ваљевац, Високо — Наила Ваљевац, *Говор височких Муслимана*, БХДЗБ IV, 1983.
- Vescu — Banatska Стпа гора — Victor Vescu, *Govor Banatske Crne gore*, ЗФЛ XIXI, 1976.
- Вујовић, Мрковићи — Лука Вујовић, *Мрковићи дијалекат (с кратким освртом на сусједне говоре)*, СДЗБ XVIII, 1969.
- Вукадиновић, Црна Трава — Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, докторска дисертација, рукопис.
- Вукићевић, Куршумлија — Милосав Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, ЗФФП, VIII, 1971.
- Вуковић, Пива — Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1940.
- Вукомановић, Маргитић — Славко Вукомановић, *Језик Стипана Маргитића Марковца*, Филолошки факултет, Монографије XXXIX, Београд 1971.
- Вушовић, Херцеговина — Данило Вушовић, *Дијалекат источне Херцеговине*, СДЗБ III, 1927.
- Грковић, Копанник — Милица Грковић, *Дијалектолошки текстови са Копанника*, ППЈ 7, 1971.
- Даничић, Историја обљика — Ђуро Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, У Биограду 1874.
- Дешић, Западнобосански — Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, СДЗБ XXI, 1976.
- Драгичевић, Лика — Милан Драгичевић, *Говор личких ијекаваца*, СДЗБ XXXII, 1986.
- Ђукановић, Цапарде — Петар Ђукановић, *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, СДЗБ XXIX, 1983.
- Ђукановић, Драгачево — Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*, докторска дисертација, рукопис.
- Ђуровић, Прибој — Радосав Ђуровић, *Рефлекси јага у околини Прибоја*, СДЗБ XXVI, 1986.
- Ђуровић, Прелазни говори — Радосав Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*, СДЗБ XXXIII, 1992.
- Живковић, Сведочанства — Мирко Живковић, *Сведочанства о српско (југословенско) румунским културним и књижевним односима*, Kriterion, Букурешт, 1976.
- Ивић, Оребић — Д-р Павле Ивић, *Извештаји о научно-истраживачком раду на терену*, ГФФНС, II, 1957.
- Ивић, Дубровачко приморје — Д-р Павле Ивић, *Извештаји о научно-истраживачком раду на терену*, ГФФНС, II, 1957.
- Ивић, Хере — Д-р Павле Ивић, *Место банатског херцског говора међу српским дијалектима*, Нови Сад 1958 (прештампано из зборника „Банатске Хере“).
- Ивић, Банат — Павле Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, 1949—1950.
- Ивић, Дијалектологија — Д-р Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Матича српска 1956.
- Ивић, Ловра — П. Ивић, *О српском говору у селу Ловри*, Studia slavica, Academiae scientiarum hungaricae, t. XII, fasc. 1—4, Будимпешта 1966.
- Ивић, Галипољци — Павле Ивић, *Говор галипољских Срба*, СДЗБ XII, 1957.
- Ивић, Биограчићи — Павле Ивић, *Белешке о биограчићком говору*, СДЗБ XXIV, 1978.

- Ивић, Поговор — Др Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Поговор Рјечнику, издање Просвете, Београд 1966.
- Ивић, Прилог реконструкцији — Павле Ивић, *Прилог реконструкцији предлигационе дијалекатске слике српскохрватске језичке области*, ЗФЛ IV—V, 1961—1962.
- Ивић, Кукин — П. Ивич, *Один неисследованный штокавский говор с двояким рефлексом њ*, Исследования по славянскому языкознанию, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Москва 1971.
- Ивић, Штокавски говори — Д-р Павле Ивић, *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с незамењеним јагом*, ГФФНС, I, 1956.
- Ившић, Посавски — Стјепан Ившић, *Данашњи посавски говор*, Рад, књ. 196 и 197, 1913.
- Ившић, Шаптиновачко нарјече, Рад, књ. 168, 1907.
- Илић, Радичевић — Војислав Илић, *Песнички језик Бранка Радичевића*, Матица српска, Нови Сад 1964.
- Јахић, Ијекавскоштакавски — Цевад Јахић, *Ијекавскоштакавски говори источне и југоисточне Босне*, докторска дисертација, рукопис.
- Јерковић, Игњатовић — Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Матица српска, Нови Сад 1972.
- Јерковић, Атанацковић — Др Јован Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића*, Матица српска, Нови Сад 1976.
- Јовић, Трстеник — Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб XVII, 1968.
- Кашић, Конавле — Зорка Кашић, *Говор Конавала*, докторска дисертација, рукопис.
- Кашић, Видаковић — Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Филозофски факултет, Нови Сад 1968.
- Ластавица, Коренички — Богдан Ластавица, *Коренички говор*, Наставни вјесник, XIV, Загреб 1905—1906.
- Милас, Мостарски — Матеј Милас, *Данашњи мостарски дијалекат*, Рад 153, 1903.
- Милетић, Црмница — Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, 1940.
- Михајловић, Лесковац — Јован Михајловић, *Лесковачки говор*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Лесковац 1977.
- Митровић, Лесковац — Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац 1984.
- Младеновић, *Језик владике Данила*, Матица српска, Нови Сад 1977.
- Младеновић, Рајић — Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Матица српска, Нови Сад 1964.
- Младеновић, Хекторовић — Александар Младеновић, *Језик Петра Хекторовића*, Матица српска, Нови Сад 1968.
- Младеновић, Сиринићка жупа — Радивоје Младеновић, *Говор Сиринићке жупе*, магистарски рад, рукопис.
- Могуш, Сењски — Милан Могуш, *Данашњи сењски говор*, Сењски зборник, II, Сењ 1966.
- Николић, Тршић — Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, СДЗб XVII, 1968.
- Николић, Срем — Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗб XIV, 1964.
- Николић, Мачва — Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗб XVI, 1966.
- Николић, Колубара — Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, СДЗб XVIII, 1969.
- Николић, Горобиље — Мирослав Николић, *Говор Горобиља* (код Ужичке Пожеге), СДЗб XIX, 1972.
- Николић, Полимље — Мирослав Николић, *Говор србијанског Полимља*, СДЗб XXXVII, 1991.
- Окука, Рама — Милош Окука, *Говор Рама*, Свјетлост, Сарајево 1983.
- Окука, Дрежница — Милош Окука, *Говорне особине становника Дрежнице*, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, Етнологија, н. с. св. 38, Сарајево 1983.
- Павлица, Удбина — Драган Павлица, *Говор околине Удбине*, СДЗб XXX, 1984.
- Павловић, Јањево — Миливој Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- Павловић, Сретечка жупа — Миливој Павловић, *Говор Сретечке жупе*, СДЗб VIII, 1939.

- Павловић, Рача — Павловић Радослав, *Облици деklinације и конјугације у говору подручја Раче крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*, СДЗБ XXVIII, 1982.
- Петровић, Змијање — Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад 1973.
- Петровић, Банија и Кордун — Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад — Загреб 1978.
- Петровић, Врака — Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине Врачана*, ГФФНС, XVI/1, 1973.
- Пецо, Источна Херцеговина — Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1964.
- Пецо, Ђердап — Асим Пецо, *Говор ђердапске зоне*, ЗФЛ XV/1, 1972.
- Пецо — Милановић, Ресава — Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, СДЗБ XVII, 1968.
- Пецо, Централна Херцеговина — Асим Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ XXV, 1961—1962.
- Пецо, Ортијеш -- Асим Пецо, *Акцент села Ортијеша*, Научно друштво Босне и Херцеговине, Грађа X, Одељење историјско-филолошких наука, књ. 7, Сарајево 1961.
- Пецо, Буна — Асим Пецо, *Говор села Буне*, ЗФЛ I, 1975.
- Пецо, Јекавске оазе — Асим Пецо, *Јекавске оазе у западној Херцеговини*, ЈФ XXVII, 1966—1967.
- Пецо, Преглед дијалеката — Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Београд 1978.
- Пецо, Западна Херцеговина — Асим Пецо, *Икавскоштокавски говори западне Херцеговине*, АНУ-БиХ, Дјела, књ. LXI, Сарајево 1986.
- Пецо, Икавскошћакавски говори — Асим Пецо, *Икавскошћакавски говори западне Босне*, БХДЗБ I, 1975. и III, 1982.
- Пешкан, Староцрногорски — Митар Пешкан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, 1965.
- Пешкан, Један поглед — Митар Пешкан, *Један оптии поглед на црногорске говоре*, ЗФЛ XXIII/1, 1979.
- Пижурница, Колашин — Мато Пијурница, *Говор околине Колашина*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград 1981.
- Поповић, Треће лице множинне — Иван Поповић, *Треће лице множинне презента у војвођанским говорима*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, књ. 4, Нови Сад 1952.
- Поповић, Госпођинци — Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, САНУ, Посебна издања, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21, Београд 1968.
- Прцић, Суботица — Љубица Прцић, *Говор Буњеваца Суботнице и околине*, магистарски рад, рукопис.
- Радић, Мрче — Првослав Радић, *Цртаци о говору села Мрче у куришумлијском крају*, СДЗБ XXXVI, 1990.
- Ракић, Доња Мутница — Софија Ракић-Милпојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Мутнице (код Параћина)*, СДЗБ XXXVI, 1990.
- Реметић, Кладањ — Слободан Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, ППЈ, 6, 1970.
- Реметић, Шумадија — Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ XXXI, 1985.
- Rešetar, Der štokavische — Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Већ 1907.
- Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Већ 1911.
- Решетар, Дубровачки зборник — Милан Решетар, *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Посебна издања, књига С, Философски и филолошки списи, књ. 24, Београд 1933.
- Секереш, Дал — Стјепан Секереш, *Говор даљских Срба*, ЗФЛ VII, 1964.
- Секереш, Осјејек — Стјепан Секереш, *Говор осјејких Срба*, ЗФЛ VI, 1963.
- Секереш, Јужна Барања — Стјепан Секереш, *Говор Хрвата у јужној Барањи*, ХДЗБ 4, 1977.
- Секереш, Славонија — Стјепан Секереш, *Говор славонских Срба*, ЗФЛ XVI/1, 1972.
- Секереш, Пожега — Стјепан Секереш, *Говор пожежких Срба*, ЗФЛ XIX/1, 1976.
- Секереш, Барања — Стјепан Секереш, *Говор Срба у јужној Барањи*, ЗФЛ XXIII/2, 1980.
- Секереш, Вировитица — Стјепан Секереш, *Говор Вировитнице и околице*, ЗФЛ XVIII/2, 1975.
- Секереш, Западна Бачка — Стјепан Секереш, *Говор Хрвата у западној Бачкој*, ЗФЛ XXIII/1, 1980.

- Симић, Обади — Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, 1978.
 Симић, Левач — Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, 1972.
 Станић, Ускоци — Милија Станић, *Ускочки говор*, СДЗБ XX, 1974.
 Станојевић, Севернотимочки — Маринко Станојевић, *Севернотимочки дијалекат*, СДЗБ II, 1911.
 Стевановић, Источноцрногорски — Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, 1933—1934.
 Стевановић, Ђаковачки — Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗБ XI, 1950.
 Стевовић, Гружа — Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи*, СДЗБ XVIII, 1969.
 Тешић, Љештански — Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗБ XXII, 1977.
 Тешић, Узовница — Милосав Тешић, *Фонетске особине говора азбуковачког села Узовнице*, ЈФ XXXIV, 1978.
 Томановић, Лепетане — Васо Томановић, *Акцент у говору села Лепетане (Бока Которска)*, Библиотека Јужнословенског филолога, 7, Београд 1937.
 Томић, Свинница — Миле Томић, *Говор Свинница*, СДЗБ XXX, 1984.
 Томић, Радимци — Миле Томић, *Говор Радимца*, СДЗБ XXXIII, 1987.
 Ћирић, Лужница — Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*, СДЗБ XXIX, 1983.
 Ћупић, Бјелопавлићи — Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII, 1977.
 Hamn, Podravina — Josip Hamn, *Štokavština Donje Podravine*, Rad JAZU 275, 1949.

Асим Пецо

ТРЕТЬЕ ЛИЦО МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛОВ ТИПА *НОСИТИ*, *ВОЉЕТИ* И *ДРЖАТИ* В ГОВОРАХ ШТОКАВСКОГО НАРЕЧИЯ

Р е з ю м е

На основании богатого материала в статье рассматривается „судьба“ форм 3-его лица множественного числа настоящего времени глаголов VII и VIII разряда (по Беличу) в говорах штокавского наречия. На основании этих данных приходится к выводу, что все штокавские говоры, учитывая данную особенность, можно разделить на три группы: а) говоры, в которых еще сохраняется „исконное“ состояние, окончание *-e*; б) говоры, в которых кроме этого окончания является и аналогичное *-y*; в) говоры, в которых аналогичное *-y* вытеснило подлинное *-e*. Первая группа говоров представляет собой центральную зону *што*-говоров; вторая группа охватывает и эту зону и, в большей степени, диалектную периферию; третья группа главным образом относится к нашей диалектной периферии, а во внутренности штокавского наречия к говорам, которые были под сильнейшим посторонним влиянием. Этой группе принадлежат все наши говоры, находящиеся за пределами наших языковых границ. На конце дается и возможное объяснение данного явления.

СОФИЈА РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ

СИНТАКСИЧКИ УПИТНИК ЗА ГОВОРЕ КОСОВСКО-РЕСАВСКЕ И
ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЗОНЕ

САДРЖАЈ

	Страна
УВОД	525
СИНТАКСА ВРСТА РЕЧИ	526
СИНТАКСА ПАДЕЖА	531
СИНТАКСА ГЛАГОЛА	553
СИНТАКСА РЕЧЕНИЦЕ	562
РЕД РЕЧИ	565
КОНГРУЕНЦИЈА	566
МОДАЛНОСТ И МОДАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ	566
ОСТВАРИВАЊЕ КОМПАРАЦИЈЕ НА СИНТАКСИЧКОМ ПЛАНУ	567
СИНТАКСИЧКО НЕГИРАЊЕ КАО СРЕДСТВО ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ КОМУНИКАТИВНЕ ЗАМИСЛИ	567
УМЕТАЊЕ РЕЧИ, ИЗРАЗА И РЕЧЕНИЦА	568
СКРАЋЕНИЦЕ	568
ЛИТЕРАТУРА	569

УВОД

Овај упитник је покушај да се што детаљније прикаже репертоар синтаксичке проблематике у косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекту. Њиме су назначене основне синтаксичке целине кроз које треба трагати за појединостима чијим би се бележењем дошло до озбиљних дијалектолошких резултата. Надам се да ће израда упитника на основу којег се утврђују синтаксички феномени у две наведене дијалекатске зоне бити корисна као један од ослонаца код састављања дијалекатског упитника за синтаксу српских говора.

Синтаксичка проблематика је веома компликована, најмање је обрађивана и стога недовољно проучена, а дијалекатска синтаксичка грађа је, осим тога, у опасности да заувек нестане. У нас до сада ниједан рад није у целини био посвећен дијалекатској синтакси (једини обимнији рад је Радоја Симића о употреби падежних облика у говору Левча [38]), већ је она била давана само као податак уз анализу, најчешће, морфолошких система одређених говора, те је тако читава једна област, изузетно важна за проучавање нашег језика, остала због тога недовољно осветљена. У говорима двеју наведених дијалекатских зона примећује се јака инфилтрација балканизама, па би истраживање синтаксе ових говора изнело пред науку огроман број занимљивих појава, јер би се, између осталог, још једном могли сагледати начини на које балканизми продиру у наше говоре и како се ту развијају.

Треба указати и на то да се читав низ проблема појављује у практичном раду на терену са синтаксичким упитником. Није нимало лако добити од информатора потребан синтаксички податак директним питањем, а форсирањем неке конструкције може се одговор сугерисати и добити исконструисан лажни податак. У ствари, сваки синтаксички упитник обухвата две врсте питања: једна, на која се одговор релативно лако може добити испитивањем према упитнику и она друга, која захтевају специјални третман (дуже испитивање, слободан спонтан разговор, снимање материјала на магнетофонске траке).

Помоћу овог упитника може се добити велики број језичких чињеница, међу којима ће свакако бити и неких које ће се моћи искористити када се буду истраживали неки несинтаксички језички нивои.

Сва три синтаксичка упитника проф. Милке Ивић [17, 19, 20] послужила су ми заиста као „основа за даља попуњавања репертоара дијалекатских разлика у српскохрватској синтакси“ [20, 13]. Питања из та три упитника, посебно из *Репертоара синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*, која се могу односити и на говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне, нису уврштена у мој упитник из практичних разлога еко-

номисања простором, али је приликом истраживања неопходно водити рачуна и о њима. Два питања проф. М. Ивић морала су бити убачена у овај упитник (3. питање у *Заменицама* и 2а питање у *Предлозима*), јер су у најнепосреднијој вези са питањима која их окружују.

Приликом састављања овог упитника трудила сам се да узмем у обзир све информације из одговарајуће, досад објављене, стручне дијалектолошке литературе, из штампаних дијалекатских текстова, из дијалекатских речника и књижевних дела писаних у дијалекту. Најзад, све то сам у појединим случајевима употпуњавала и подацима са мојих дијалектолошких екскурзија, као и усменим информацијама људи потеклих са тих терена.

Синтаксички упитник за косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре састоји се из 10 целина, од којих се њих 4 (*синтакса врста речи, падежа, глагола и реченице*) даље рашчлањавају на одговарајуће потцелине, а у преосталих 6 целина (*ред речи, конгруенција, модалност, компарација, синтаксичко негирање и уметање речи, израза и реченица*) садржан је одређен број одговарајућих питања.

Подаци о пореклу неких специфичних нераспрострањених дијалекатских синтаксичких облика дати су у *напоменама*. Уз то, у *напоменама* се сигнализира и појављивање таквих облика у књижевним делима писаним косовско-ресавским или призренско-тимочким дијалектом.

СИНТАКСА ВРСТА РЕЧИ

Именице

1. Употреба именица у предлошкој функцији: *крај, сред, врх*.
2. Употреба именица у прилошкој функцији:
  - а) у саставу прилога који су по пореклу предлошко-падежне синтагме (*напоље, увечер, кноћи, бешале*);
  - б) у виду очврслих и напуштених падежних облика који имају прилошку функцију (*јутром, крадом*);
  - в) употребом уз друге именице, у својству квантификатора (*гомила људи, приколица пченицу*).
3. Употреба облика једине од именица које иначе имају множину, или су им познати збирни облици за исказивање множине: *ваћам рибу, кад је почела багина*.
4. Каква је синтаксичка употреба именичког рода за изражавање емоционалности, тј. може ли у експресивном исказу глаголски облик бити средњег рода и када је морфолошки супстантив мушког или женског рода: *једи, сине мој, знам да ниси одавно ништа појело?*

Заменице

1. Енклитички облици датива личних заменица у функцији присвојних заменица: *на мужа ми брат; снаја ми што је стареа; еве ви га татко*.

2. а) Плеонастичка употреба личних заменица: *нема му га истап; ете ју Мирјана;*

б) Заменичка енклитика *га* у појачајној служби у вези са *ди је* и *кам(о)*: *камо га Јездимир; ди га је Стојан.*

3. Удвајање личних заменица: *мен ми се срце олади; нема га њега; себ си стварај живот.*

4. Да ли се може удвојити пуни облик личне заменице: *нама нам је много помого¹?*

5. Употреба неких заменичких облика без њихове семантичке вредности, углавном у приповедању или емотивним исказима: *кад ти ја погледам; ја му се у то не разумем; неће га мајци отиднете.*

6. Употреба рефлексивне заменице *себе* уз прилошке речи *кад, де, куд*, *откад*: *куд себе су отишли; откад себе је завршила; де себе стиже².*

7. а) Да ли је у употреби дативска енклитика заменице *себе* — *си*: *довозимо си дома; брашно си праимо.*

б) Употребу енклитике *си* у незаменичкој функцији: *кад си ме он сrete; врев си ти слободно.*

8. Употреба личних заменица појединачних лица уместо заменице за сва лица — *себе*: *они си за њи мисле; мене ћу да купим панталоне.*

9. Употреба заменице *свој* у значењу „својта“ и „властит, који није туђ“: *не карајте се, своји сте; ово је свој човек, од њега се не бој.*

10. *Ми двојица смо се нашли* уместо *нас двојица смо се нашли³.*

11. Придевска заменица у функцији именице, када се одредбена синтагма сведе на одредбени део: *да јаву на наши; отишла сам код њојни.*

12. Употребљава ли се лична заменица за 2. л. мн. из конвенционалних разлога за појединца?

Придеви

1. Питање односа: неодређени вид — одређени вид — придев са чланом.

2. Придеви у функцији властитих имена, када се њима именују микротопоними: *Коритарско, Светлица.*

3. Питање придевског вида у употреби придева *цео/цели*: *цел дан послује; ја сам цео дан орао.*

¹ Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока* [4, 127].

² М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова* [6, 130]. У трстеничком говору [25, 176] окамењена конструкција *де + себе* /са прилошким значењем „високо, далеко“/ веома је фреквентна.

³ Примере са синтагмом *они двојица /седоше они двојица/ бележи Р. Симић, Синтакса левачког говора I* [38, 34], али номинатива типа *ми пет* нема у његовом материјалу. Конструкција *ми смо били шес браћа* налази се у дијалекатским текстовима из околине Александровца и Бруса [1, 316]. У *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13] налазе се примери типа *колко су /они/ млого* [274] м. *колько их је млого/колько је млого њих*. Примере типа *збрали смо се једно 10 радника* (м. *сакупило нас се... л* има у *Арзанима* [16, 54], одакле су и примери: *само сте ви још неколко куће остали* [121]; *а да нисмо ми сељаци, шта би ви цреварн јели* [256]. У *Петријином венцу* [2.] на 165. страни стоји *а ми смо тројица*, а на 177. страни *нисмо ми били млозина*.

Бројеви

1. Могу ли се поредити редни бројеви у прилошкој функцији (нпр. *најпрво оштирају овце*), односно, постоје ли придеви *најпрви* и *најпоследњи*?

Прилози

1. Могу ли прилози своју основну функцију, осим уз глаголе, остваривати уз:

- а) именице (*коџа године ми, та е много газда*);
- б) придеве (*они нису мало лоши, но много*);
- в) прилоге (*дођи мало после*)?

2. Прилог у функцији предлога: *кућа му одонуд поток, куде Ниш*.

3. Померања у значењу прилога, односно њихова замена у неким синтаксичким ситуацијама (*где м. куда, куда м. где, нигде м. никуд* и сл.): *де ће бежу, куд ће ти да седнеш, не идем нигде*.

Предлози

1. Предлошке конструкције у прилошким функцијама: *до вечер; за појас; куде Петровден*.

2. а) Удвајање предлога: *од пре рата; за у цркву; до на крај ливаде*.

б) Који се предлози међусобно најчешће повезују?

в) Постоје ли комбинације месних предлога с аблативним и шта оне значе?

г) Који предлози показују тежњу ка срашћивању (прелазе у прилоге)?

3. Триплирање предлога: *играчка за на на зем; за до испод Горнице; до на испод бране смо некако стигли*⁴.

4. Генитив/датив уз *близу*.

5. Генитив/датив уз *ближе*.

6. Уз све аблативне глаголе Г без *од/са од*.

7. *Од* + Г/*између* + Г уз глагол *изабрати*.

8. *Код* + Г/*у* + Г уз глагол *живети*.

9. *Код* + Г/*у* + Г уз глагол *хранити се*.

10. *Од* + Г/*код* + Г уз глагол *наручивати*.

11. *Д/к* + Д уз глагол *нагињати*.

12. *А/на* + *А/за* + А уз глагол *заборавити*.

13. *О* + *А/на* + *А/за* + А уз глагол *обесити (окачити)*.

14. *За* + *А/на* + А уз глаголе *одлучити се* и *потрошити*.

15. *А/на* + А уз глагол *пљунути*.

16. *А/на* + А уз глагол *мрзети*.

⁴ Триплирање предлога бележи Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 244]. Први пример забележила сам у селу Јабланица код Бољевца 1990. године.

17. A/на + А уз глагол *спасасти*.
18. A/на + А уз глагол *нападати*.
19. A/на + А уз глагол *пазити*.
20. A/на + А уз глагол *причекати*.
21. A/у + А уз глагол *погледати*.
22. A/за + А уз глагол *слагати*.
23. A/за + А уз глагол *упитати*.
24. A/за + А уз глагол *молити*.
25. И/над + И уз глагол *владати*.
26. И/над + И уз глагол *управљати*.
27. У + Л/на + Л уз глагол *варати*.
28. *Иза/за* у месном значењу.
29. *Између/међу* у месном значењу.
30. *Изнад/над* у месном значењу.
31. *Испод/под* у месном значењу.
32. *Испред/пред* у месном значењу.
33. *Дно/надно/удно*.
34. *Врх/поврх/уврх/сврх/наврх*.
35. *Изван/ван/наизван*.
36. *Крај/накрај/покрај/украј*.
37. *Сред/насред/посред/усред*.
38. *Од* + ОП уместо *с(а)* + Г (*падал од коња*).
39. *Од* + ОП уз глаголе говорења (*врви од Марка*).

Везници и партикуле

1. Веник *да* испушта се:

а) у оним случајевима, у којима би се, у дијалектима који знају за инфинитив, он употребио као допуна:

— у будућем времену (*ћу узнем; нећу плаћам; ће ти гу врнем*);

— уз непотпуне глаголе (*оче ме стигне; не сме ме прими*);

— уз глаголе што значе „почети“ (*па се почела качи; кад ме стануше бију; узе руча*);

б) уз *немој* и *нема* (*немој те изеде; нема живиш*);

в) ако између глагола који тражи допуну и саме допуне стоји објекат (*могу га развалил*);

г) ако има набрајања, заланчаности (*има да оремо, да копамо, косимо, вршемо*);

д) у везама у којима се налази неки облик рефлексивних глагола (*они ће се побију*);

ђ) у ситуацији нагомилавања језичких средстава (*ја ћу да га склоним → ћу га сконим*).

2. Употреба *да* као ознаке објекатске реченице: *да ми знаш да је он бија у Приштини*.

3. Везник *ел* за везивање узрочних реченица: *за њег ме срце боли, ел другар човеку треба*.

4. Са значењем *или* употребљава се *ел(и)*: *ели месо, ели нешто друго донесе*.

5. Употреба дисјунктивног везника *ел(и)—ел(и)*: *ел је печен леба, ел непечен*.

6. Везник *та* за везивање намерних и последичних реченица за главне: *дојду та ни угасе огањ; збирамо се та се учимо да појемо*.

7. Са значењем *сем* употребљава се *мањ*: *мањ да се семе затре* (иначе ћемо сејати)⁵.

8. Допусни везник *иако* реализује се као *ако*: *ако је он богат, ништа му не вреди*⁶.

9. Употреба *кад* уз потенцијал у концесивном значењу: *не дам кад би црко*.

10. Употреба кондиционално-ексклузивног везника *сем ако*: *ћу га нађем, сем ако не на Мараву*⁷.

11. Употреба кондиционално-ексклузивног везника *сем да*: *ће пооремо сем да не претекне снег*.

12. *Колико* са допусним значењем „ма колико“: *колико да работам, и јопет не могу ништа да учиним*⁸.

13. *Како* за начин и поређење: *пошто съм се сас њи поздравиа како је обичај*.

14. *Па* у функцији везе допуне глагола *узети* с овим глаголом непотпуног значења: *узнемо па посадимо; узнемо па потогимо*.

15. Упитно *зар* реченици даје тон чуђења, у позитивном или негативном смислу: *зар то ти учинија!*

16. Партикула *ако* са функцијом исказивања одобравања, дозволе: *ако ће да потрошиш*.

⁵ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 230]. Овај везник чула сам и у говору села Параћинског Поморавља.

⁶ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 232]. Д. Златковић у *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13] бележи: *зуби...ко бисер, ако има сто године* [169] и *плаши се...ако је мушко* [220].

⁷ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 232].

⁸ М. Павловић, *Говор Јањева* [30, 137]. У *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13, 119] стоји *терсија како да саише* — *пирују га*, где како има допусно значење *ма како*.

СИНТАКСА ПАДЕЖА*

Однос између падежа места и падежа правца уз месне предлоге

1. Употреба акузатива у локативној функцији: *крстили га у цркву; која је ова на слику; носио свећу у џеп; био у војску.*
2. Употреба локативних облика за акузативне функције: *идем у ливади; пошо је на станице; иде у планини; он тад полазио у војске.*
3. Употреба акузатива у инструменталној функцији: *пред кућу су кола; вода је била одма под брег; лежи под кревет; седи над виноград и кука.*
4. Употреба инструменталних облика за акузативне функције: *не нагињи се над бунаром; мети јастук под главом; сандук турио пред тобом.*
5. Продирање локатива уз предлоге *на* и *у* у значења која нису чисто месна, као и у темпоралне конструкције: *кажи ми на увек; на памети ми нешто дође; дошао је баш у гладној години.*

Номинатив

1. а) Употреба Н/Г у позицији субјекта у реченичним конструкцијама са глаголом *јесам/бити*:
  - са афирмативним глаголом (*Левчани су били доста / а што је јуче грдно било света*);
  - са негативним глаголом (*да није држава, нас би све огљачкали / да није шале*);
  - уз квантификатор (*много било коров / мало било гладне земље*).
- б) Употреба Н/Г у позицији субјекта уз глагол *имати*:
  - с номиналним речима које означавају садржаје што не подлежу квантификацији (*има л ту газда / ако има власти у овој држави*);
  - уз именичке речи са садржајем подложним квантификацији (*има војска још / ки што има народа*);
  - уз плуралски облик именске речи која има садржај подложен квантификацији (*имало Параћинци / има радника*);
  - са негативним глаголом (*није имао аутобус / нема краја*);
  - са одричним глаголом и уз именицу чији садржај подлеже квантификацији (*нема ни трава / није имало ни млека; нису имали судови / нема они чергара сад*);
  - уз негирани глагол и именичку реч праћену заменичком речи (*за мене никака препрека није имала / ниједнога човека није имало*).

2. Забележити примере околиналних појава, врло експресивних конструкција, граматички неутрализованих исказа у којима фигурира номина-

* У говорима са аналитичком деκлинацијом кадгод се за једну синтаксичку функцију не може чути функција одговарајућег падежа, а покрива је функција ОП, уписати оно што постоји, тј. „онако како се каже“.

тив: *оно тамо муниција, пуне каре стоје; па није шио, кака машина, него на прсте; нема ту, тескоба.*

3. Употреба Н/Г у реченичним конструкцијама са глаголом *нестати*: *храна све више нестаје / чим нестане снега.*

4. Употреба Н/Г у појединачним примерима: *нигде вода / воде; ако ти треба паре / пара на зајам; месо / меса колко оћеш.*

Генитив

а) Генитив без предлога

1. Посесивни генитив / општи падеж за не-лица: *скинуо је крајем мочуге; поправља кров његове куће; једно ћоше ливаду опучила Морава.*

2. Партитивни генитив (у адвербативним и адноминалним везама) / општи падеж у конструкцији са изразима за квантификацију: *напије се од једне чаше ракије; начупај бременце траву.*

3. Партитивни генитив / ОП без квантификатора експлицитно израженог: *пио би ракије; донеси воде; купио креча; пио би ракију.*

4. Генитив без предлога уз аблативне глаголе: *плашим се тебе; клоним се свађе; чувам се назеба; одреко се сина.*

5. Генитив / ОП уз глагол (с)играти (се): *игра се пињака; игра кликера са децом; игра кликери с комшићи.*

6. Субјекатски одн. објекатски генитив / општи падеж уз глаголске именице: *од недеље почиње брање гроздја; завршили су зидање куће; кад је било правење пругу.*

7. Адноминално употребљени генитив / општи падеж у примерима који су пореклом из административно-канцеларијског и војног језика: *са управником задруге; он је био наредник батерије; радио је у фабрику стакла; имаш право жалбу; други разред основну школу.*

8. Генитив без предлога у конструкцији са квантификатором / општи падеж: *стодваес њада дугован порез; сипи један бокал воде на њега; оружје имамо доста; пуна торба месо.*

9. Генитив без предлога / општи падеж у обрту *имати / немати* појма: *да л имаш појма; ми појам немамо од то.*

10. Генитив без предлога / општи падеж у изразу *водити рачуна*: *воде рачуна ком треба да даву; води рачун шта радиш.*

11. Слободни генитив или ОП уз речцу *нека*: *нека будале (јд.) / нека будалу; нека и(х) овце.*

12. Слободни генитив у устаљеним изразима: *увек је био срећне руке; женско је кратке памети; у име закона; за покој душе.*

13. Екскламативни слободни генитив: *Бога ти твога; очију ми; славе ти.*

б) Генитив са предлозима

1. Од + Г/ОП у аблативној функцији: *крио се од Бугара; ја сам био ослобођен од војску.*

2. *Од* + Г/ОП за означавање извора, потицања радње: *наследила од тога човека; добила писмо од сина; живео од овце; од исток се види свиђка.*

3. *Од* + Г/ОП за означавање порекла, потицања (материјалног) које може бити везано и за биће и за предмет: *најбоља је вуна од маторог овна; то су пераја од белог лука; то је теле од ону жућу краву; од исти смо род.*

4. а) *Од* + Г/ОП као супститут израза „родом из, пореклом из околине“: *од Травника су; беу неки Гордићеви од Трстеника; они су од Космет;*

б) *Од* + Г/ОП са значењем потицања из неке фамилије: *снаја ми од Дудића; они су од Бибаћи.*

5. *Од* + Г/ОП за обележавање материје од које је нешто састављено, начињено: *ми од новог жита самељемо брашно; кров од плека био; нека чорбица од пасуљ сварена.*

6. *Од* + Г/ОП партитивни: *дао му од свега мало; да дође један од ону тројицу.*

7. *Од* + Г/ОП као антонимични корелат конструкцији *ка* + Д: *облак иде од Рудника; од север ни увек долази киша.*

8. *Од* + Г/ОП за одређивање проузроковача неке спонтане акције: *од жалости се била у груди; од радос рипа у вис.*

9. *Од* + Г/ОП за означавање почетне границе неког времена: *беше остало од прекјуче; од старине ту били; од Божих ни није долазила.*

10. *Од* + Г/ОП у корелацији са *до* + Г/ОП, за казивање одређеног временског раздобља: *орао је од угорника до суботе; од Спасовдан до Тројицу није пала киша.*

11. *Од* + Г/ОП за изражавање начина: *то је одредио од ока; даје ми од срца; од срце се насмејао.*

12. *Од* + Г/ОП за исказивање мере: *то је било јагње од оке; имам дете од годину.*

13. *Од* + Г/ОП као супститут за *о* + Л: *од болести не знам; да ти казујем од моју муку; што знам од рат*⁹.

14. *Од* + Г/ОП као допуна уз глагол *зависити*: *колико ће се урадит, зависи од радника; зависи од дан шта ће радити сутра.*

15. *Од* + Г/ОП у конструкцији са придевом *болестан* и глаголом *пати* (од неке болести): *болесан од жучи; од бубрези била болесна; пати од главе; пати од желудаца.*

16. *Од* + Г у устаљеним изразима: *од милине да гледаш; не иде ми од руке.*

17. *До* + Г/ОП за одмеравање завршне границе кретања: *дошо до куће; окопаћемо до краја ове њиве; идем мало до задруге; баба отишла до деду.*

18. *До* + Г/ОП за указивање на месни однос оријентационог типа, који се може идентификовати употребом облика *поред* м. до: *данас је играла до коловође; мети ми кревет до прозора; седи до њу; ту до то наше имање има нека сушара.*

⁹ Доста примера за ову предлошку конструкцију има у *Аризанима* [16]: *једва се опасуљим од чега се ради* [13]; *од рат ники нема ни појма* [43]; *како водио рачун од добар глас* [236].

19. До + Г/ОП за означавање границе досезања онога што је речено субјектом: *вода је до сантрача; ошишао се деда до главе; бедовин дугачак до земљу.*

20. До + Г/ОП у конструкцији доћи до чега: *да би се дошло до пута; ако буде дошло до то.*

21. До + Г/ОП за исказивање одмеравања неке временске границе: *играло се до зоре; остао до среде; несам заспала до савињало; до свадбу има још две недеље.*

22. До + Г/ОП у аблативној функцији уз облике глагола *биги/јесам*, као део предикатског конституента: *није ми до гостију; кад му узну све, неће му бит ни до живота; н(и)је мен до смејање.*

23. До + Г/ОП за истицање каквог обухватања глаголском радњом до исцрпљивања: *спљескао све до динара; попише га до капку; поједе дете до мрву.*

24. До + Г/ОП за исказивање узрока: *све то до семена; што ти леба такав, то до квасац.*

25. До + Г/ОП у устаљеним изразима: *он је до зла бога опасан; иди до ђавола.*

26. Код + Г/ОП за обележавање граничне тачке завршетка кретања: *те ме свучу дол код ћуприје; да свратиш сутра код коваонице; оде назад код то превијалиште; после смо ишли код цркву.*

27. Код + Г/ОП као конкурентна форма дативу правца кретања код именице кућа: *огишла је код куће.*

28. Код + Г/ОП за исказивање личности или средине под чијим се окриљем или старањем остварује оно што предикат саопштава: *код њи је друкше; код тога зета му ради; шта ти фали код твоје куће; имајте код вас ако ви затреба; шијемо још код њу.*

29. Код + Г/ОП уз глаголе говорења, да обележи коме је говор намењен: *причу после они код нас; он се пожали код њега; нисам ја ни поменула код Гину.*

30. Из + Г/ОП за обележавање географске локације или места порекла онога што значи управна реч: *мој зет Мирко из Калудре; д узмемо девојку из нашег села; најлепше је грозђе из доњи виноград.*

31. Из + Г/ОП у значењу потицања из неке фамилије: *она је из Николића; пореклом је из Пантићи.*

32. Из + Г/ОП са глагоима кретања, када обележава унутрашњост или одређено место у ограниченем простору (објекту), одакле почиње кретање: *дошла би из Београда; сам прелази из ћошка у ћошак; побрао из корпу; извади га из вир.*

33. Из + Г у појединим устаљеним изразима исказује начин вршења радње: *кука из гласа; из петни жила виче; ударио га из све снаге.*

34. Из + Г/ОП за изражавање узрока, односно унутрашње побуде за остварење неке радње: *то је урадио из мржње; то је све из његове глупости; из инат тури ограду.*

35. Из + Г/ОП за означавање временског односа: *вучем ову болес из заробљеништа; имам метак у ногу из први раг.*

36. Из + Г у устаљеним изразима: *кољко даш из добре воље; из шале ја то реко.*

37. С(а) + Г/ОП за обележавање места од којег се нешто одваја, од којег почиње кретање: *пао је с крушке; скини то млеко с ватре; скини капу с главе; скинуо се с тован.*

38. С(а) + Г/ОП за означавање количине: *увати се скоруп с прста дебео; с прс дебео кајмак на моје млеко.*

39. Око(ло) + Г/ОП у месном значењу: *око куће му увек лепо уређено; мора да облећем около њега; мртви око ватру леже.*

40. Око + Г/ОП уз глаголе *носити*, *висити* и сл. за означавање предмета кружне површине обухваћеног вршењем радње: *виси око врата; носи око појас торбиче неко.*

41. Око(ло) + Г/ОП као допуна глагола који значе разне активности (*поправљати*, *уређивати*, *бринуги*, *чувати*): *увек има посла око винограда; деда ништа не ради, само мало око стоке; забавили смо се око кола; мајем се около кућу.*

42. Око + Г/ОП уз глаголе *говорити* и *знати*, када лице које говори жели да избегне прави одговор, или када се заобилазним путем говори о некој ствари: *говоре нешто око тога; знам око то шта се ради.*

43. Поред + Г/ОП за изражавање динамике кретања у односу на дато место: *јучер ја прођо поред школе; пођемо поред ту реку.*

44. Поред + Г/ОП уз глаголе мировања за интерпретацију позиције: *градина му је поред баре; дозиђују поред брда; лежјао овако поред кревет.*

45. Поред + Г/ОП за асоцирање односа друштва уз месни однос: *увек иде поред мене; поред мене ће ти увек бит најбоље; чим она пије пиво, и ја поред њу.*

46. Поред + Г/ОП као кондензатор израза „кад већ постоји“, или „мада постоји“: *поред газдаша оца, он мора да зајми; поред толку браћу, она мора да оре.*

47. Поред + Г/ОП у значењу „упркос“: *и поред труда није успео.*

48. Преко + Г/ОП у опште перкурзивном значењу: *прегазио преко детелине; иде преко брда; претерали преко Дунав; оступимо преко планину.*

49. Преко + Г/ОП за обележавање захватања веће површине радњом означеном глаголом: *удари ме преко рука; расипа преко авлију.*

50. Преко + Г/ОП за означавање да се нешто налази са друге стране појма репрезентованог генитивом: *преко врзине је наша њива; задруга је туна преко њиву.*

51. Преко + Г за означавање превазилажења горње границе неке мере: *има ту преко два кила; купио је преко три ектара ливаде.*

52. Преко + Г у устаљеним изразима: *дао преко срца; преко главе ми је то; увек добије преко носа.*

53. (Из)међу + Г/ОП са месним значењем: *бегам између редова; спавао је међу оца и мајке; између Драгова и Сибнице нема много; све крчаре имале између кревети.*

54. (Из)међу + Г/ОП у временској конструкцији која означава могућност вршења неке радње у периоду који је ограничен са два временска термина: између петка и суботе радимо виноград; међу Велики и Мали Божић је била највећа зима.

55. (Из)међу + Г/ОП као супститут израза „мада има“ и „када има“: међу толики девојака он се загледао у њу; како да је нађе међу толки народ.

56. Испред + Г/ОП у позиционом значењу: кола стоје увек испред Палигорића; ови срето баш испред школе; да стане испред суд.

57. Испред + Г/ОП у аблативном значењу уз глагол кретања: цео свет бега испред Шваба.

58. Осим/сем + Г/ОП за изузимање: сви су дошли осим једне бабе; сви били осим њојни синови.

59. Осим/сем + Г/ОП у значењу „друкчији од...“, „различит од...“: она је увек била осим свет; немо никад бит осим осталог народа.

60. (У)место + Г/ОП за одређивање односа замене: да га гледа уместо сина; иди место њу.

61. Због + Г/ОП за означавање узрока: због тебе ме тата истуко; све је продао због ракије; ошљ у Књажевац због болес.

62. Због + Г/ОП за циљ с којим се врши радња означена управним глаголом: отишо у Параћин због куповине; ошљ у Књажовац због запослење.

63. Ради / зарад / поради + Г/ОП за циљ с којим се врши радња означена управним глаголом: ради деце ће да се врати; бере обзову среће ради; отишо у банку порад кредит; јурне зарад логту и падне се.

64. Помоћу + Г/ОП за обележававање средства: то мери помоћу машине; разбије помоћу ону гранату.

65. Против + Г/ОП са значењем управљености ка наношењу штете ономе који је / што је генитивом исказан / исказано: он је увек против мене; спортиш је добар против кашља; ел има лек против црвени ветар.

66. Без + Г/ОП за исказивавање онога кога је / оно чега је неко лишен / нешто лишено: ти си без земље; отишли на свадбу без мене; не мож да јеш без зуби.

67. Без + Г у начинској функцији у устаљеним изразима: говори без везе; лети ко без главе; то је радио без грешке.

68. Уочи / очи + Г/ОП за изражававање временских односа: уочи Младе недеље узни воду; дошо сам очи Божић.

69. Пре + Г/ОП у функцији временског одмеравања: пре снега да бацни; крава ми се отелила пре Божића; стигли су пре зоре; пре косидбу једу старо сено.

70. Пре + Г/ОП за исказивавање оног објекта према коме идући, а пре него што до њега дође, човек наилази на нешто друго: његова је кућа пре друма; пре Десимирца је Церовац; они су пре поток.

71. После + Г/ОП са значењем „пошто се наврши...“ или „лошто прође...“: биће готово после славе; после Нову годину се врће.

72. После + Г/ОП за означавање места у смислу „иза“: *после ове њиве је пут; после њојну кућу је наша.*

73. Ниже + Г/ОП у позиционом значењу: *ниже пута ми све ситна гора; тај пањ је ниже ону врбу.*

74. Врз + Г/ОП у значењима „поврх“, „преко“, „на“, било да се ради о покрету, или о мировању: *пао је врз мене; врз сукње упасала кецељу; врз главе ми је та свађа; врз сву муку ми дошла још и ова; а она врз то не слуша.*

75. Врз + Г/ОП за означавање начина вршења радње и континуитета: *пуши цигару врз цигаре; пије чашу врз чашу*¹⁰.

76. Врз + Г у устаљеним изразима: *има леба врз леба; оће врз леба погачу.*

77. Одовуд + Г/ОП у месном значењу: *козе кренуле одовуд реке; кућа ми одовуд пут.*

78. Одонуд + Г/ОП у месном значењу „с оне стране“: *одонуд брда је осоје; седи одонуд астал.*

79. Позади + Г/ОП у значењу „иза“: *постави једну клупу позади камиона; само да будемо ту позади њи; баци то там позади шталу.*

80. (Из)ван + Г/ОП у просторном значењу: *кад те нађе ван куће; ако мрднеш изван авлију, оно тамо блато.*

81. Иза + Г/ОП за оријентационо означавање места: *иза куће је бунар; истрча иза једне сламе; провуко се иза кола; иде иза мене; сакрио се иза сено.*

82. Иза + Г/ОП као корелат израза „гори од“: *сад је Јовино дете у школе иза мога; њојно дете по оцне иза моје.*

83. Испод + Г/ОП са оријентационим значењем у служби обележавања места: *провуче се испод дрљаче; испод ноге (зн.) излеће камење.*

84. Изнад + Г/ОП за оријентационо означавање места: *пролети ми изнад главе; изнад поток има имање.*

85. Надомак + Г/ОП за оријентационо означавање места: *био надомак записа; кућа му надомак продавницу.*

86. Након + Г са значењем „после“: *након првог рата дошо у село.*

87. Близу / близо / ближе + Г/ОП за оријентационо обележавање места: *посадио сам воћку близу куће; не стој близо ватре; кућа му ближе Мораве; ел то близо Ћуприју.*

88. Близу / близо + Г/ОП за означавање приближне мере: *насекао близу камаре грања; начукали смо близу шеник, пасуљ.*

89. Близу до / близо до + Г/ОП за означавање да се нешто налази сасвим у близини појма исказаног генитивом: *имање му је близу до Раче; градина ни је близу до поток.*

90. Мимо + Г/ОП као синоним конструкције *поред* + Г: *прође мимо ње; оде мимо пута; пола точи мимо лонац.*

91. Мимо + Г/ОП са значењем „изван“ у смислу издвајања: *не може он мимо свога друштва; то не мож мимо реда; ти си мимо свет.*

¹⁰ Љ. Ћирић, *Говор Лужнице* [45, 102].

92. *Мимо* + Г у примерима типа *мимо мене не може нико ништа да да*¹¹.

93. Компаративна конструкција *ки / ко / кај* + у + Г/ОП: *има срце ки у јунака; ко у игле око; срце ју кај у зајку.*

94. *Дуж(ом)* + Г за исказивање места по чијој се површини распростире оно о чему се реченицом саопштава: *посадио шљиве дуж њиве; дужом ограде су руже пузавице.*

95. *По* + Г/ОП у значењу „после“: *огиши одма по његове веридбе; ће прати по недеље; по јесен иде зима.*

96. *По* + Г/ОП у значењу „иза“: *иде стално по мене; иде по мајке све до куће; овчар иде по овце*¹².

97. *Спрам / спрема* + Г/ОП за обележавање да се нешто налази са друге стране појма чије је име у генитиву: *направили ову кућу спрам цркве; сео тако спрема мене па прича; њива му спрема ону графо-станицу.*

98. *Спрам / спрема* + Г/ОП у поредбеним ситуацијама: *шта су они спрема њи; шта је Душанка спрема Љубинку за ручни рад.*

99. *Спрам / спрема* + Г/ОП исказује значење „не доликује“: *није она девојка спрема њега; није он спрема њу.*

100. Предлози именичког порекла и они од њих изведени (додати еквиваленте *предлог* + ОП, кад их има):

а) *сред* + Г у месном значењу: *сред чела га ударило; потревим сред линије;*

б) *насред* + Г у месном значењу: *сео насред куће; насред авлије му бунар;*

в) *усред* + Г у месном и временском значењу: *усред села пошта; усред ноћи скочи из кревета;*

г) *посред* + Г у месном значењу: *посред главе га погоди багином;*

д) *врх* + Г у месном значењу: *прошли гор у вр наше косе;*

ђ) *поврх* + Г у месном значењу: *повр куће му пролази друм;*

е) *дно* + Г у месном значењу: *ја ћу у дно совре;*

ж) *подно* + Г у месном значењу: *подно кревета му тури папуче;*

з) *крај* + Г у месном и временском значењу: *сео крај мене; на крај године;*

и) *покрај* + Г у месном значењу: *пролази пут покрај Крушевца; лего покрај ватре;*

ј) *украј* + Г у месном значењу: *у један шанац украј друма га нашили;*

к) *искрај* + Г у месном значењу: *искрај дувара погледај;*

л) *пут* + Г са значењем усмерености: *иде пут града; пошо пут мене; и са временским значењем: остави то за пут јесени;*

љ) *путем* + Г са означавање средства (конкретног и апстрактног): *послао му путем поште; дознао путем саопштења.*

¹¹ Д. Јовић, *Трстенички говор* [25, 166].

¹² Може се г^аћи да је ова предлошка конструкција с генитивом у свим прегледаним књижевним делима писаним у дијалекту готово потпуно заменила конструкције *иза* + генитив и *за* + инструментал.

Датив

а) Датив без предлога*

1. а) Финални датив од именице *кућа* уз глаголе кретања: *пошо сам кући; ако се не владаш добро, вратићу те кући.*

б) Датив од именице *кућа* уз глаголе мировања: *били смо кући; он је кући; увек седи кући.*

2. а) Енклитички посесивни датив личне заменице познат и у књижевном језику: *син ју и она; тад се Милена родила, ова унука ми.*

б) Посесивни датив именичке синтагме наместо посесивног генитива: *син Јовану Петровићу; њеној другарици отац има малу плату; Драгутину овем дућан.*

3. Датив у конструкцији с глаголима којима се описују различита стања:

а) датив уз глаголе *надати се, веровати, чудити се* и сличне: *човек се нада и напретку и доброту; ком да верујеш; чудим се Јовану да то ради;*

б) узрочник страха или стида исказује се дативом: *он се не боји никоме; не плашим се никем; не стидим се њему.*

4. Датив уз глаголе којима се описује нека физиолошка потреба или жеља да се нешто (не) ради: *приспавало ми се; не гледа ми се; пије ми се; не ради ми се.*

5. Адресат вербалне комуникације уз глаголе говорења и друге облике вербалног деловања захтева име у облику датива: *причао ми стриц; ја сам му викао да жње; читали ни заповес; зафали му се; честитај му.*

6. Облик датива у случајевима кад је вербално деловање емоционално обојено и срачунато на одређени ефекат: *она ми се криво клела; молио се тамо тим; жали ми се.*

7. Употреба датива уз глаголе *тражити, украсти, узети, отети*: *не тражим ти ни пару; украо му нешто; узела Циганка Јованки бело пиле.*

8. Датив уз глаголе за обележавање емоционалног односа према некоме / нечему: *завидео му цео свет; не могу да ти заборавим; шта сам ти згрешио; насмејали се деде; радују се Васкрсу деца.*

9. Облик датива уз глаголе којима се исказују (1) прохибитивност: *децама не даш да једу; да ми није бранио;* и (2) концесија: *да л ће му дозволе; па ју родитељи одобре; ја сам тебе опростио.*

10. Датив уз (а) глагол *имати / немати*: *док има, нек има свема; кад нема, нема никем;* (б) израз *има / нема места*: *тебе ту место нема; ел му има место међу вас.*

11. Датив уз глаголе *требати* и *фалити*: *треба л ви помоћ; фали му мајка.*

12. Облик датива уз глагол *тицати се*: *све се њему тичало; ништа ми се не тиче*¹³.

* Највећи број функција Д без предлога у случајевима кад је Д заменица слаже се са стањем у зони анаглтичке деклинације. Међутим, негде су могућа решења са заменицом (нпр. *дужан си ми*), али не и са именицом (*дужан на жену*). Дакле, заменице ће имати Д (и дативску функцију), а именице ОП.

¹³ Р. Спмић, *Синтакса левачког говора I* [38, 95]:

13. Облик датива уз глагол *доћи* којим се пита у каквом је сродству именовани појединац са особом исказаном дативским обликом: *шта ти дође он; Калина ми дође тетка*.

14. Датив са глаголима који су иначе по себи субјекатског типа, с тим што се у датој бессубјекатској конструкцији подразумева шта је реченични субјекат: *није ми се исплатило (= тај ми се посао није исплатио)*.

15. Датив *commodi* и *incommodi* (и примери у елипси) комбинован са посесивношћу у конструкцијама у којима је њиме исказан корисник радње, квалитета или стања које се приписује субјекту реченице, носилац именоване особине: *раде му три сина; породила му се жена; ујкина ми жена умре; дркће ми срце; крупне му очи; није ти баја био грнчар*.

16. Датив у конструкцијама са бројевима: *осамнаес му година било свега; шеснаеста ми година била*.

17. Датив у изразима типа *бити крив / добар / дужан*: *ти си ми крив за ово; ако си жени добар, ниси баби и деди; остао ми дужан*.

18. Вербализована конструкција *(с)има му* са дативом уместо стандардног *име му је*: *како има детету*¹⁴.

19. Лексема *воља* у конструкцији са дативом: *шта год њему воља*.

20. а) Облик датива уз *шта ће* „зар је потребно“: *шта ће ми имовина; шта ће му та камен*.

б) Датив у упитним конструкцијама са *шта*, које служе за питање о стању по себи, без навођења имена онога од чега стање потиче: *не зну шта ни је; шта ти би*.

21. Датив уз речце *ево, ето, ено* и *камо*: *еве ти два јагњета овде код мене; ето ти све те паре, узни; кам ти је жена*.

22. Експресивна употреба слободног датива:

а) етички датив: *нећу да ми пијете воду*;

б) датив лица којим се истиче присност сабеседника: *мој отац ти није за то*;

в) датив заклетве, клетве и псовке: *ове ми ракије; све ти пусто остало; славу ти дегину*.

23. Јављање два датива у истој конструкцији, с тим да је бар један енклитичка лична заменица: *како да му наденемо име детету*¹⁵.

24. Облик датива у више или мање идиоматизованим изразима: *нема му спаса; ала! ти вера; никем ништа; њему час и час*.

25. Употреба датива место генитива уз неке присвојне и демонстративне заменице и уз неке предлоге: *не сме код мојзи мајке; пришла код онојзи; поред томе ја му кажем; испред овоме*¹⁶.

¹⁴ Р. Симић, *Синтакса левачког говора* [38, 93]. Исти аутор бележи у Лсвачу и конструкције са перфектом *имало му*: *Веља му имало* [93]. Са призренско-тимочке територије од проф. Недељка Богдановића добила сам примере: *њега је име Марко/Марко га име; како га има*.

¹⁵ Од свих прегледаних књижевних дела, једино је у *Петријином венцу* [28] нађена потврда за овакву конструкцију: *шта ти је том детету* [5].

¹⁶ М. Стевановић, *Ђаковачки говор* [43, 141].

б) Датив с предлозима

1. *Ближе* + Д са значењем сличним значењу конструкције *близу* + Г: *приђи ближе соври; пређи ближе ватри па се озреј.*
2. *Зинат* + Д у функцији својеврсног апстрактног усмеравања у негативном смислу: *то говори зинат њој; пије зинат жсени.*
3. *Према* (*спрема*, *спрам*) + Д/ОП у функцији обележавања правца кретања: *идемо дол према Дечану; иди право према ону шљиву; први пут леви што иде према реку.*
4. *Према* / *спрема* / *спрам* + Д/ОП са значењем „понашати се у односу на“: *према нама је увек добар; он није спрема жсену како треба.*
5. *Бити према* / *спрема* / *спрам* + Д са значењем „не приличи“: *није она спрема момку.*
6. *К(а)* + Д у функцији обележавања правца кретања: *прође овуд и оде ка доњим путу; оде доле ка Ђокиној кући; утеко ка Дрине; иде отуд право к нама.*
7. *К(а)* + Д уз глаголе што означавају окретање у функцији обележавања подешавања правца или смера: *обрнуше там ка реке; пут скреће ка селу; окрени се ти к овем.*
8. *К(а)* + Д са позиционим значењем: *а кућа му је у ону малу ка Сабанте.*

Акузатив

а) Акузатив (ОП) без предлога*

1. Акузатив слободне форме са основним објекатским значењем: *кућим кућу; садим виноград; ја гледам свој посо; дао сам му ракију.*
2. Акузатив слободне форме са објекатским значењем од именица које омогућују квантификацију: *у порцију угрејело воду; ћеш ли бело вино; Драгућине, имаш бибер; начупао паприку.*
3. Акузатив без предлога у функцији логичког субјекта, када се неко психолошко стање изражава конструкцијом с глаголом у којем је „лексичко језгро“ именица или прилог: *туга ме кад видим пусту кућу; брига ме што не да кажеш; мило ме што си добра.*
4. а) Слободни акузатив у конструкцији са глаголом *имати* и именицама типа *десетина*: *имаше њи десетину; имало је нас дваестину; имало једно стотину километра;*
- б) Слободни акузатив у количинској конструкцији са глаголом *имати*: *има је сто кила; има га три метра дугачко.*
5. У објекатској конструкцији с именицом у функцији квантификатора, тај квантификатор има граматичко обележје акузатива: *купи ми кило леба; имам петнаестину кокошију; нема још ни половину времена.*
6. Слободни акузатив уз глагол *коштати*: *не кошта те ништа доручак и вечера.*

* Није посебно наглашаван ОП неједнак са А, а то се односи на сва питања где би се јавио А мн. именица мушког рода.

7. Слободни акузатив уз глагол *наредити*: *куј је наредио јуриш; наредила људе на кулук.*

8. Слободни акузатив уз глаголе *веровати*, *постиги*, *мрсити*, *радити*: *ако Бога верујеш; више нико не пости среду; никад не мрси петак; код нас нико не ради Светог Јована.*

9. Слободни акузатив у неким екскламативним изразима: *ђаво те носи; мајку јој њену; Бога ли ти твога.*

б) Акузатив (ОП) са предлозима

1. *За + А* у функцији указивања на остварење неког непосредног физичког додира: *вежи говеда за тарабу; он се увати за главу; тргоше они мен за руке; довати ме за капу.*

2. *За + А / иза + А* у функцији просторног одређивања управног глагола, у означавању „са задње стране појма о коме саопштава именица у акузативу“: *метуо метлу за врата (иза врата); Ракица се сакрио за ћош; и оде за брдо.*

3. *За + А* у функцији намене: *спремала траву за краве; носим воду за раднице; купио они кашии за улари; бере праске за продаву.*

4. *За + А* за означавање времена у значењу „када буде“: *дођи за славу; ово јагње ћемо за Васкрс; требаће ти то за зиму.*

5. *За + А* уз глаголе: *чути*, *причати*, *говорити*, *питати*, *ћугати*, *знати*, *писати*, *шапугати* и сл.: *ел чуо за слободу нешто; ви баш за Душка причате; нешто су разговарали за даћу; нико те не пита за ништа; за оно ћугим; знали су за ту врачару; ел ти пише нешто за мајку; шапуће се за рат; зборила отуд за Дулу нешто; није гео да каже за нас ништа.*

6. *За + А* уз глаголе *старати се*, *бринути се*: *он мора да се стара за све у кући; немо много да се бринеш за девојку.*

7. *За + А* уз глаголе *сматрати*, *узети*, *звати*, *поставити*, *изабрати*, *одредити*: *сви га сматрају за доброг домаћина; узели га за кума; њеног човека су звали за војводу; поставили су га за шумара; изабрали су га за посланика; па ме одреде за преседника.*

8. *За + А* уз глаголе *учити*, *положити*, *завршити*: *учила за медецинску сестру; положио за шофера; завршила за васпитачицу.*

9. *За + А* уз глаголе *кукати*, *жалити*, *плакати*: *ниса за течу кукала; жали мало за тетку; плаче, грдна, за сина¹⁷.*

10. *За + А* уз глагол *стићи* у значењу „доспети, дорастати“: *стигло јој дете за школу; већ и она стигла за ваиар¹⁸.*

11. *За + А* уз глаголске речи које обележавају женидбено-удадбени акт: *кој да пође за њега; ја сам дошла за Раку.*

12. *За + А* у конструкцији са поредбеним *као*, када кондензује целу једну поредбену реченицу: *обукла се ко за ваиар; спремила ручак ко за славу.*

¹⁷ Супституцију конструкција типа *жалити за неким са жалити за + акузатив* бележи као мало фреквентну у говору Трстеника Душан Јовић [25, 219].

¹⁸ Ове и сличне примере забележила сам у селима око Параћина и у селима Кривовирског Тимока. У *Аризанима* [16, 197] сам пронашла пример *деца стигоше за рабогу*.

13. *За + А* у функцији изражавања односа присталице према ономе за шта се бори: *био за комунизам; они били за Обреновиће.*

14. *За + А* у примерима типа *сегла се за брата.*

15. *За + А* у примерима типа *нада се за поклон*¹⁹.

16. *За + А* у примерима типа *ти не мислиш за мене* (није те брига)²⁰.

17. *За + А* у примерима типа *жао ме за ову бабу.*

18. *За + А* у питањима типа: *шта ћемо за семе; а шта ћемо за порез*, где је значење „шта ћемо у вези са тим да радимо“.

19. *За + А* у неким устаљеним конструкцијама: *нисам за пиће; то за мој рачун боље изгледа; не да за божју мајку; оћу баш за ћев.*

20. *На + А* када је у питању исказивање кретања неког објекта са заузимањем горње површине онога што је речено акузативом: *пење се на кућу; ми све туримо на астал; пређемо на лађу.*

21. *На + А* у конструкцији са мотивним глаголом и недимензионираним садржајем именице која се „заузима“: *дошо на одмор; ел идеш на посао; не идем ја на учење; не мож д иду на славу.*

22. *На + А* за обележавање објекта чије је досезање циљ кретања: *да га доведем на врата; како да стигнемо на аутобус; дође на телефон.*

23. *На + А* за исказивање на кога је / на шта је усмерена радња: *гледа на другу страну; искрцаше не ту и бацаше на север; они ме одбацаше овамо на крај; викну на мене; он се наљутио на њу; могу ли да се жалим на ову наредбу; вади пиштољ на њега; намигује на њу.*

24. *На + А* за одмеравање везано за одређивање места које се поставља као крајња граница означене мере: *на три метра од нас искочи зец; стајао је тако на корак од мене.*

25. *На + А* уз глаголе *мирисати, ударати, смрдети, осећати се* и сл.: *миреше на босиљак; удара на буђу лимун; пуши, смрди на дукан; пијаница, осећа се на ракију.*

26. а) *На + А* уз глаголе *личити, метути се, тргнути (се), бацити се* и сличне: *све личи на оца; изметула му се деца на ујчевину; тргла му ћерка на женин род.*

б) *На + А* уз изразе *леп је, ружан је, гадан је: леп је на мајку; ружан на очеву бабу.*

27. *На + А* уз глаголе *ударити, наићи, набасати, намерити се: ударим на твоју кућу у горњу малу; кад пође, наиђе на мене; набасо на нешто, па сад болује; намерио се на лошу жену.*

28. *На + А* уз глаголе *ударити, напасти, јурнути* и сличне: *д ударимо на Немци; мож да нападне с неку групу на нас; наши јурнуше на Бугарина.*

¹⁹ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 248].

Д. Златковић, *Пословице и поређења у пиротском говору* [13, 196]: *нада се — ко коњ за зоб.*

²⁰ Конструкција *мислиш за некога* са значењем „мислити на некога“ зајележена је у говори-ма Алексиначког Поморавља [3, 248], Бучума [4, 126] и Левча [38, 87].

29. *Ha + A / У + A* у конструкцији са специфичним сабирно-креативним значењем, када остварењем глаголског процеса настаје оно што означава именица у акузативу: *па скупише на гомилу; мога на клубићи; снопови се дену у крстине; мога се пређа у клупче.*

30. *Ha + A* у примерима када је *вода* означена као циљ кретања: *јутрос сам ишла на воду; немо сама д идеш на бунар; идемо на јаз.*

31. *Ha + A* у временском значењу:

а) у алтернацији са изразом „када буде...“: *неће ми доћ на славу; ел да дође на јесен; на тај дан ће да ми припадне;*

б) код назива празника: *побего кући на Велики петак; рођена на Светога Тому;*

в) ради постављања ближе временске границе нечему: *дигне се на сат пред зору; двапут на дан;*

г) у идиоматским изразима: *с времена на време; нисмо се сетили на време.*

32. *Ha + A* у функцији одредбе за начин: *грди на сва уста; узима на вересију; то је рађено на руке; дете ми спава на страну; дође јучер на брзину.*

33. *Ha + A* за означавање средства за вршење радње управног глагола: *точи на црево; тражи ме на телефон; диже на рогуљу сног.*

34. *Ha + A* са значењем намене: *делили на домаћинста; уплатили на моје име; одредиш га на најгору службу.*

35. *Ha + A* у адноминалној позицији као квалификативна одредба: *чарапе на цветови.*

36. *Ha + A* у устаљеним изразима: *не сме му изађе на очи; пало ми на ум.*

37. *У + A* у функцији указивања да се унутрашњост датог појма одређује као циљ кретања: *оде јутрос у воденицу; дошла војска у авлију; тури руке у џепове; у сваку трећу бразду бацимо по зрно.*

38. *У + A* када је у питању географски објекат као циљ кретања: *слазили били у Течиће; он дође у Рековац; пошли смо у Белишиће; путује у бању.*

39. *У + A* за одређивање датог недимензионираног појма или какве делатности као циља: *вратим се у позадину; иду мало у гости; нећу да се укључим у посо; кера ћу да поведем у лов.*

40. *У + A* са интертерминативним значењем: *ударно помор у децу; њему треба, он иде у народ; умешамо се у њи.*

41. *У + A* у примерима где се радњом означеном глаголом предмет именован акузативом добија од онога што означава предмет у субјекту или објекту реченице: *претвара се час у петла, час у курјака; развијемо се у стрелце; повагамо се у коло.*

42. *У + A* уз глагол *почети* и уз друге глаголе употребљене у смислу „почети“: *кад ударише у свирку; оборитише у кукњаву; с моном почео у разговор*²¹.

43. *У + A* уз глаголе *гледати, гвирити, светлити*: *не смем да погледам у Милисава; мораш да гвирити у њу; да ми не светли у очи.*

²¹ Глагол *почети* у примерима овог типа бележи Р. Симић у левачком говору [38, 73].

44. У + А уз глаголе који значе „повредити“ *убости, раниги, ударити: убола га у то око; ранио га у десни кук; ударило га у главу; закачио га куришум у руку.*
45. У + А уз глагол *свирати: учи да свира у армунику; у војски је свирао у трубу.*
46. У + А уз глагол *пољубити: пољуби ме дете у руку.*
47. У + А уз глагол *разумети се: добро се разуме у машине.*
48. У + А као допуна уз глаголе којима је у стандардном језику допуна у инструменталу: *пре рата је тргувал у стоку*²².
49. У + А уз глагол (за)клети се: *заклела се криво у децу.*
50. У + А за обележавање времена: *таман у мрак сиђо доле; имали смо радници у недељу; паде неки снег у пролећ; дођемо у Поклади божитњи.*
51. У + А у примеру типа *умре ју човек у триес и једну / триес и прву годину.*
52. У + А у функцији одредбе за начин: *исеко у комаде; појео у сласт; говоре сви у глас; ради у руке.*
53. У + А у устаљеним обртима: *игра у паре; увати се у коштац; у име Бога.*
54. Уз + А са значењем правца: *пођем ја уз брдо полагачко; усправи се овако уз дувар; ја се онда брзнем уз реку; продужи уз пуг; уз комин погледа.*
55. Уз + А са позиционим значењем обележавања блискости два појма у простору: *по цео дан седи уз жену; бунар му одма уз кућу; греје се уз ватру.*
56. Уз + А за означавање онога што може бити гранична тачка завршетка кретања: *мегуше га уз крстачу; стрпо сам се уз дувар.*
57. Уз + А са комитативним значењем: *Лала иде уз њу; уз ракију донесе и мезе; ми смо уз вас.*
58. Уз + А у значењу пратилачких околности: *уз сву муку је то било; што да идем уз карање.*
59. Уз + А у примеру *седа уз астал* (седа за сто).
60. Уз + А са значењем кондензоване временске реченице која почиње везником *док: уз ручак нараним пилиће и напојим стоку.*
61. Уз + А у устаљеним изразима: *она увек тера уз нос; пиша, да простиш, стално уз ветар.*
62. По + А са функцијом одредбе за начин: *ти ми то по сваки начин пошаљи; ти то само по твојски тераш.*
63. По + А у позицији количинско-временске одредбе: *по целу зиму кашље; по цео дан спава; једу по мљко.*
64. По + А у дистрибутивној функцији: *ајде да попијемо по једну ракију; имали по једну кућу; једно по једно све испродавао; прави кућу по кућу.*
65. По + А уз глаголе *купити, продати* и оне који имају слично значење: *ја сам купио по толико; продо по сто динара комад; ја сам од ове жене узо по то.*

²² Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока* [4, 116].

66. *По* + *А* у устаљеним изразима: *није смео д уради то по цену живота.*
67. *Од* + *А* у означавању неке количине: *има дете од годину; она има лонац од кило.*
68. *Од* + *А* уколико се ради о формама упитне заменице *што*: *од шта леб д умесим; од шта си направила.*
69. *Кроз* + *А* за означавање једног временског периода чија крајња граница значи почетак вршења неке радње: *све ће да се зна кроз годину дана; ће да дође кроз три дана.*
70. *Низ* + *А* за означавање усмерености: *ударили наниже низ пут; иде низ планину и пева; низ дувар тече вода.*
71. *Међу* + *А* са медиотерминативним и медиоперкурзивним значењем: *ова рука љубне међу мотке; zgodно за пуцање међу оне ракле; међу редови турамо шангарепу.*
72. *Над* + *А* са месним значењем: *не нагињи се над бунар; подигни над саму главу.*
73. *Под* + *А* за обележавање места: *мети јастук под главу; набили се под брдо; силазим под Момирову колибу.*
74. *Под* + *А* у функцији начинске одредбе: *издао под закуп; узео под кирију.*
75. *Под* + *А* у устаљеним изразима: *узо га под своје; иде под нож (на хируршки захват).*
76. *Пред* + *А* за одређивање места: *сандук турио преда теб; стигнемо пред ров; станем пред врата.*
77. *Пред* + *А* за одређивање времена: *то је било негде пред јесен; кад би пред зору; први разред школе сам био пред турски рат.*
78. *О* + *А* за обележавање објекта у оквиру акције која имплицира падање (*ударити, треснути* и слично): *ударио главом о земљу; кад те треснем о земљу; па кад брепи о ледину; звизнуо главом о греду.*
79. *О* + *А* за истовремено означавање места и средства помоћу којег се остварује глаголски садржај, уз глаголе (*обрисати, истрљати*: *што бришеш руке о сукњу, истрљај добро ноге о траву.*
80. *О* + *А* уз глаголе као *окачити* и *обесити*: *окачи о ексер; обесио се о шљиву.*
81. *Око* + *А* за изражавање приближности неке количине: *око метар смо ископали; имаћу око кацу шљива; око годину дана га нисмо видели.*
82. *Преко* + *А* у прилошкој функцији: *преко ноћ остави да се кисели; није ти преко свет.*
83. *Мимо* + *А* у значењу изузимања: *она је мимо свет; немо да будеш мимо све твоје друге.*

Вокатив

1. Постоји четири именујући вокатив: *зови га Јоване?*
2. Вокатив презимена: *еј Марковић / Марковићу / Марковиће.*

3. Форме номинатива употребљене за вокатив: *еј, буразер; пробај ово земљак; момак, ћеш ме послушаи нешто.*

4. Употреба различитих облика у комуницирању са животињама, с обзиром на то да ли се животиње маме или терају: *дођи Шаро / гор Шара*²³.

5. Употреба вокатива од именица: *човек, жена, дете, брат* у служби интензификације исказа.

6. Вокатив у индиректном или привидном апострофирању праћеном са мање или више експресије у говорним клишеима: *боже људи, шта ми је; јао, јадна мајко; не лежи враже.*

7. Вокатив / номинатив / инструментал као допуна глаголу *звати*: *ми оца зовемо бато; они то зову појата; брата неће братем звати.*

Инструментал

а) Инструментал без предлога

1. Инструментал пасивних конструкција без предлога или с предлогом *с*: *окоужени су издајцима / с издајцима; убијен громом / с громом; све је руком / с руком вађено; ћермидом / с ћермидом покривено озго.*

2. Инструментал „основне карактеристике“: *двизицом се окозила; познавао сам га још молком; заприсио сам је удовицом; има голмилама.*

3. Инструментал за одређивање начина вршења радње: *иди кораком; кобила иде одогуд касом; волим те и срцем и душом.*

4. Инструментал уз глагол *доћи*: *мож да дојде сьмо гостом*²⁴.

5. Слободни инструментал у идиоматским конструкцијама: *кумим те богом; којим послом сине; то је он главом и брадом.*

б) Инструментал с предлозима

1. *Међу + И / између + И(ОП)* у примерима типа: *да изделе међу комшијама; д изделе између собом; између мајку и ћерку нема карање.*

2. Одвајање предлога *међу*: *међу Мириловцем и међу Дреновцем; срамота је што је тако међу мајком и међу ћерком.*

3. *Пред + И/ОП* са месним значењем: *била је остала пред италом; ћеш д идеи пред кравама; уграбим и кола пред врата.*

4. *Пред + И/ОП* у примерима у којима би се место наведеног предлога могао употребити израз „у присуству“: *да се закунем пред Богом и људима; не треба да се чешља пред мушкаћи.*

5. *Пред + И/ОП* у адноминалној позицији: *ово место пред наше село; кад видим оне пред луном.*

6. *Под + И/ОП* за обележавање појма који се налази са доње стране имена исказаног инструменталом: *шету под онема липама; си се угрејао под оном перином; овако под прозор били.*

²³ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 148].

²⁴ Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока* [4, 106].

7. *Под* + И / *под* + А(ОП) у периферним случајевима где се позиционо значење меша са терминативним: *под* *буквом* / *букеу кад смо ми закопали; обешени под стрејом* / *стреју унаоколо*.

8. *Под* + И/ОП уз глагол *бити* при означавању обухваћености глаголом некога/нечега оним ко је/што је именовано инструменталном конструкцијом: *под староцем срез левачки; бегали да буду под Русима; ја сам под њињу шапу*.

9. *Под* + И/ОП у квалитативном значењу: *купила сам ово под грешком; зато што је била под ману*.

10. *Под* + И/ОП у примерима где се место инструменталне конструкције може употребити зависна временска реченица са *док*: *умрео је под багинама (умрео је док су га тукли); под окупацију смо јели коприве*.

11. *Под* + И/ОП у примерима где се место наведеног предлога може употребити трпни придев глагола *засадити*: *имам под пченицом три ектара (...засађено пченицом...); лане ми је ово парче било под детелину (...засађено детелином...)*.

12. *Под* + И/ОП у адноминалној позицији: *па покупи поље под Крушевцом; штала осам метра под његову двоспратницу*.

13. *За* + И/ОП у функцији одређивања места, а када су у питању акције изражене глаголом као *метнути, заденуги* и сл.: *перо му је заденуто за шеширом; седи за совру и разговара*.

14. *За* + И за изражавање временских релација: *седам реди једно за другом; прво јој човек умро, за њим дете*.

15. *За* + И уз глаголе који обележавају динамичне процесе, у примерима који садрже и временску и просторну релацију: *све су извукли за собом; зајци бегу, кучићи за њима; иде за моном*.

16. *За* + И/ОП за изражавање удадбсно-женидбених веза: *ниси тела да поћеш за моном; ћерка му је за Душаном Периним; била за Светомира; њена је сестра за мојим братом*.

17. *За* + И са значењем глагола *чувати* у примерима као: *он је за овцама; мајка је од јутрос за стоком*.

18. *За* + И у начинском смислу: *не иде ми ништа за руком; човек оће да му идеш за вољом*.

19. *За* + И / уз + ОП у примерима где се може заменити изразом за време: *казашу ти за вечером; та је кућа грађена за владом књаза Микајла; уз вечеру мож од то да бунимо*.

20. *За* + И/ОП уз глаголе говорења у негативном смислу: *говорило се свашта за њом; за туј жсену се свашта прича; какво съм ја све за њега чула*.

21. *Над* + И/ОП у функцији одређења места: *над Рудником облаци, биће кише; у забран гор над село; озгор су лесе над нас*.

22. *Над* + И/ОП у функцији својеврсног поређења: *он је ђаво над ђаволима; над мен певач нема*.

23. *C(a) + И/ОП* у социјативном значењу „нетипичних конструкција за-
снованих на односу друштва“: *остао са Миливојем да се дели; оданде се с њим*
раздвојимо; свађа се са снау; водимо борбу с њи.

24. *C(a) + И/ОП* за обележавање узајамности субјекта и онога што је
исказано инструменталом: *старац стаде са секиром на врата; да се поделимо ми*
од њи са шумом; мора човек да се сналази с народ.

25. *C(a) + И/ОП* у омогућивачкој функцији: *пили ракију с винским чашама;*
дошли с моторним бициклама; иде с кола друмем.

26. а) Оно што се исказује конструкцијом *c + И/ОП* је објекат изреченог
или подразумеваног глагола *чинити, радити*: *шта ћемо да радимо с нашема де-*
цама; шта имаи ти с мојом женом; шта мислиш с мен;

б) Конструкцијом *c + И/ОП* обележава се она појава за коју се пита у
каквом је стању, односно за коју се констатује да је у добром/лошем стању:
шта ће бит с нама; а шта је с онем његовом синем; видим да не ваља с моу Јелицу
ништа;

в) Именица *X*, остварена као конструкција *c + И/ОП*, замењује зависну
реченицу „кад има *X*“: *шта ће грдна с такоm децом (... кад има таку децу) / с*
таку децу.

27. *C + И/ОП* за описивање заједнице објеката реченице: *наоварим она*
ранац с раном; које са шта да јем.

28. *C + И/ОП* за обележавање узрока: *са њеним плакањем је свима доса-*
дила; с таку свађу не мож да се живи.

29. *C + И/ОП* у функцији замене поредбене реченице: *како би он мого са*
Марком (... да се пореди са Марком) / ге би он мого са Марка.

30. *C + И/ОП* уз глаголе као *поносити се, укоревати се*: *увек се поноси с*
децом; дичи се с коњима; с њу се укорева цео народ.

31. *C + И/ОП* уз глагол *платити*: *то ће да платиш с главом; платио је с*
дукаги.

32. *C + И/ОП* уз глагол *шалити се*: *не шали се с главом; шали се он сас мен.*

33. *C + И/ОП* уз глаголе као *понудити, послужити, частити*: *понудио сам*
га са цигаром; послужи са слатким; частио са каву; угостио ме са сваиго.

34. *C + И/ОП* уз глагол *слагати се*: *с бабом се не слажем; ја се с то слажем.*

35. *C + И/ОП* уз глагол *носити*: *то ће ви да понесете са вама; носи слику*
стално с њега.

36. *C + И/ОП* уз придев као управну реч: *таван ни пун са житем; ово*
*остало после слабо са шуму*²⁵.

37. *C + И/ОП* у својству квалитативне именичке одредбе: *дође онај човек*
с трубом; теру оне мазге с самарима; оне сељачке куће с велики ојаци.

38. *C + И/ОП* у идиоматизованим обртима: *стајао сам с њим добро; не иди*
с голе руће у нову кућу.

²⁵ У Арзанилиа [16] имамо и примере: *варош је пуна с Бугари* [21] и *пун с народ ко газдинско*
дупе [230].

Локатив

1. Предлог *према* у конструкцији са обликом Л/ОП у адвербалној позицији:

— позиционо значење (*Дреновац према Параћину; има једну брадавицу оде према окету*);

— значење „окренут ка“ (*стала према сунцу*);

— значење „надомак“ (*дођемо према Штипу кад се свађива*);

— значење критерија, узуса или средства процене вредности (*да примим према моје службе и раду; додаваш према потребу*);

— наместо предлога *о* у примерима типа *ја сам лоше мишљење према тебе имао*.

2. Предлог *према* у конструкцији са обликом Л и значењем „у поређењу са“: *ти си млад према мене*.

3. *О + Л* у адвербалној служби:

— са значењем средства (*раговали о туђем трошку*);

— у функцији даљег објекта (*разговарали смо о свадбе; не зна нико о матору ништа*).

4. Предлог *о* у конструкцији са обликом Л/ОП уз израз *имати / немати појма*: *ми појма немамо о том; ел имаш појам*.

5. Предлог *по* уз Л/ОП у разним нијансама месног значења: *био по затвора; дол по врбака има; по селу светле лампе; леже радници по авлију; народ по сабори и вашари прича*.

6. Месно значење локативне конструкције са *по* (или ОП) у додиру са значењем инструментала просекутива, глагол кретања с предлогом *по*: *иде по путу / иде путем / ; ено га, разврћа се по ливаде*.

7. *По + Л/ОП* за означавање времена симултаности: *да крену по ладовиње; боље се ради по дану; не излази по лапавицу*.

8. Начинско значење има конструкција *по + Л/ОП* у конструкцијама типа *познати по (нечему)*: *познала сам га по оцу; време је ручку, види се по сунцу; овден шило по приатељсто; познала съм га по одење*.

9. *По + Л/ОП* у адноминалној служби са значењем критерија „на основу“: *до првога октобра по старем календару; они су род по бабу; био шустер по занимању; све једнаке по формату*.

10. *На + Л/ОП* у функцији месне одредбе: *била ракија на колима; наши су били на положају; све му поцепано на њему; оћу да будеш на оно место; ратио сам на Једрене*.

11. *На + Л/ОП* у функцији указивања на догађаје који обавезно имплицирају учешће неког скупа људи: *ми смо зајно били на робији; на свадбу ми је био*.

12. *На + Л/ОП* у функцији обележавања временских прилика у којима се остварује глаголски садржај: *стока да преноћи на кише; не сме само да буде на мраз*.

13. *На* + Л/ОП за означавање временских односа: *онда на крај(у) године*.

14. *На* + Л/ОП обележава однос глаголског процеса и средства којим се остварује, где би се уместо локативне конструкције могла употребити конструкција глаголског прилога садашњег са акузативом директног објекта: *д умесиш гибаницу на маслу и на меду / употребљавајући масло и мед; живи само на леба и воду / једући хлеб и пијући воду*.

15. *На* + Л/ОП у функцији начинске одредбе:

а) именице за обележавање дела тела у функцији средства употребљивог при извршењу глаголског процеса: *само он уме да иде на рукама; на колена и на лактови лезиси; носе оно на раме;*

б) именице које обележавају предмете помоћу којих, тиме што су на њима лоцирани, дата лица остварују дату радњу: *дошо кући на лађи; возим се на дрљачу;*

в) именице са значењем правог средства: *везе на машини / машинку*.

16. *На* + Л/ОП у случајевима идиоматизоване употребе: *све ми на памети куј ме покрао; на језику опасна била; била жсена на своје место*.

17. *На* + Л/ОП у адноминалној позицији: *попели се на таван на штали; затворили врата на кућу*.

18. *У* + Л/ОП са просторним значењем (место локационог карактера): *три године били у земуници; има тамо још чаше у орману; крв нема у мене; имаши ти леба у кућу*.

19. *У* + Л/ОП уз именице чији садржај није јасно димензиониран и које значе установе, школе, војне јединице и слично: *а ви сте били у четницима; кад су били у задруге; били у вишу школу; у једну смо чету*.

20. *У* + Л/ОП у функцији лимитативне допуне уз (1) глаголе који значе неко стање (*променити се, побледети*): *променила се у лицу; и (2) особинске придеве (*леп, црн, срећан, пун*): *није срећна у животу; пун је у образи**.

21. *У* + Л/ОП уз именице које означавају одређена стања, ситуације: *били смо у свађе; нај ми је у срцу милије; држи се у тајнос; остало ми у сећање*.

22. *У* + Л/ОП за изражавање временских релација:

а) у смислу „кад је X...“: *у септембру смо отишли; кад ме једном у веку послушала; долази трипут у годину;*

б) у смислу „док се догађало X...“: *у путу сам набавио; у лету је превртоше*.

23. *У* + Л/ОП у идиоматизованим формацијама које се употребљавају као фразеологизми: *у здрављу д отидну; нашли се у небрано грозђе*.

24. *У* + Л/ОП у функцији именичке одредбе: *шећер у главама; има три ектара у једном кругу; имам шећер у коцке*.

Општи падеж

1. *На* + ОП за изрицање посесије: *на мою сестру дете; кожив на Севду*.

2. *На* + ОП за казивање намене: *купил сам опњци на матер; скубем сено на овце*.

3. *На* + ОП за исказивање усмерености на објекат: *учим га на добро; много наклоњети на пиће; све ми вукло на го.*
4. *На* + ОП за ознаку „омогућивача кретања“: *вози се на воз; дођи на аутобус.*
5. *При* + ОП за обележавање лица као циља кретања: *идо при баба Цвету.*
6. *При* + ОП за означавање „разних људи исте врсте“: *ишли смо и при бабе и нема лек за њега.*
7. *При* + ОП за означавање припајања (= уз): *тури при средњи леб; седне при старца.*
8. *При* + ОП с функцијом предлога код: *била при децу; носимо га при попа.*
9. *Куде* + ОП у месном значењу: *дојдо ја куде њи; играју се онам куде задругу; куде Пантале има стан.*
10. *Куде* + ОП у временском значењу: *че кољемо свињу куде Гмитровдњ.*
11. *Прекај* + ОП у месном значењу: *не гази ми градину, него иди прекај крај.*
12. *Прекај* + ОП у временском значењу: *а вртају се јесени прекај Гмитровдњ.*
13. *Од* + ОП уместо акузативне синтагме с предлогом *о*, уз глаголе *истрљати, обрисати, чешати, разбити, треснути, ударити се*: *истрљај руће од пешћир; обриши се од презљачу; не чешај задњицу од коприве; разбиј му тестиче од главу; тресну га од зид; удари га од камен.*
14. *Од* + ОП уместо *с(а) + Г*: *паднал од коња* (уп. 38. питање у Предлозима).
15. *Од* + ОП уз глаголе говорења: *вреви од Марка* (уп. 39. питање у Предлозима).
16. *Из* + ОП са значењем *од + ОП*: *донеси ту молитву из попа; из браганца узо млеко*²⁶.
17. *Код* + ОП за означавање „разних људи исте врсте“: *ишли смо и код вражалице и па нема лек за њега.*
18. *У* + ОП за означавање „разних места исте врсте“: *у какве зевње све неје ситал.*
19. *По* + ОП с функцијом предлога *са* уз инструментал: *да узне децу по себе; узни ручак по себе*²⁷.
20. *По* + ОП уместо *за + И / иза + Г*: *све иде по њу.*
21. *Как* + ОП за казивање управљености кретања ка појму у општем падежу: *тера овце как планину; оде как Делиград.*
22. *Спром* + ОП за изражавање временских односа: *прасе се не рани спром Божич.*

²⁶ В. Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине* [5, 319].

²⁷ М. Стевановић, *Ђаковачки говор* [43, 146].

СИНТАКСА ГЛАГОЛА

Инфинитив

1. Забележити све примере основних функција инфинитива:

а) део футурске конструкције: *ја ћу доћи; да ми ћеш певати*; б) део конструкције с глаголима и изразима непотпуног значења: *они морају радити; ко им може веровати; тешко је рећи; најлепше је било лежати*.

2. Забележити примере инфинитива у специјалним случајевима: у народним песмама, предањима, клишираним изразима.

3. Забележити могуће примере инфинитива са модалним значењима типа: *да се могло овако полетети; кога је молити, није га кудити*.

Презент

1. Употреба конструкције *да + презент*:

а) у творби футура (*ја ћу да му помогнем*);

б) као допуна глаголима непотпуног значења (*ако треба да плаћаш*);

в) у имепративним реченицама за изрицање захтева (*да га увагши*).

2. Безлична употреба 2. л. јд. презента: *кољко год да имаш, све ти мало; трчиш, радиш, надаш се, а оно се нешто здеси и готово*.

3. Безлична употреба презента, односно уопштавање облика једног лица (обично 3. л. јд.) за више лица: *мож* — за сва лица, сем 1. л. јд.; *мож(е)* — за сва лица; *има, нема* — за сва лица у императивним реченицама; *мора* — за сва лица (*мора да радиш*).

4. Изостављање копуле у:

а) именском предикату (*криво му што си ту; уста ти велика*);

б) зависној реченици (*кад свегац, не идемо на посо*),

в) упитној реченици (*што ти гуша тако дебела; де му кожа*).

5. Да ли модалну употребу презента редовно одређује нека прилошка реч, каква временска одредница?

6. Обележавање футурске ситуације презентом имперфективних глагола: *вечерамо код тебе сутра вече; идем на сабор, па нек цркне*.

7. Исказивање императивности облицима презента у конструкцијама *да + се + презент* (обично за 3. л. јд. и мн.), са значењем „нека“: *он је стар, да му се опрости; данас је лепо учио, да му се купе цигеле*.

8. Употреба презента за обележавање пасива типа „то је писац који се данас највише чита“: *сече се кољач; тамо се још оре оралицом*.

9. Перфективни презент у погодбеним реченицама: *ћу те убијем, ако те увагим; ако оздравеје, ћу дарујем доктура*.

10. Конструкција *да + презент глагола хтети + инфинитив/да + презент* са значењем реалне жељне реченице: *да оћеш прекинут; да оћеш да умукнеш*.

11. а) Да + је + инфинитив/да + презент у безличним реченицама (1) некатегорични предлог говорног лица: *да је поћи до Марка*; (2) жеља говорног лица коју би требало да изврши неодређено лице: *е да је (коме/човеку) слободно да се уиђе*.

б) Да ли постоји ова конструкција са субјектом у дативу и значењем „онога што говорно лице оцењује као пожељно за субјекат“: *да му је да га увати?*

12. Квалификативна употреба презента: *она лепо пева; како ко отвори врата, она скаче; њене се обале тамо проширују*.

13. а) Приповедачки презент перфективних глагола: *те, што ти причам, кренемо ми уз она брег*.

б) У којим се стиливима (вршилац радњи, сведок, причање по чувењу) најчешће среће?

14. а) Приповедачки презент имперфективних глагола: *седимо ми, кад он иде сав крвав*.

б) У којим се стиливима најчешће може срести?

15. Презент са да за исказивање жеље изражене кроз клетву или благослов: *да цркне мајка; да се здраво врату дома*.

16. Заступљеност гномског презента: *сит се гладнога не сећа*.

Аорист

1. Да ли се у синтаксичком индикативу аорист често употребљава при јављању, констатовању, или у питањима: *убодо се; трњ ми улезе; дођо и ја кр вас; поструже ли и(х) све?*

2. Аорист у синтаксичком релативу, тамо где је време прецизније означено прилогом или другом реченицом: *ја учер много трка; само што се наместише*.

3. Радње исказане аористом у следу, сукцесивне: *после се тако заболе и умре*.

4. Аорист од нских имперфективних глагола показује временски ограничену трајну радњу у прошлости: *ја му дава, а он неће; живува шесет године; лепо да спим, ваја се, не мог да заспим*.

5. Употреба аориста у саопштењима која се тичу говорног лица: *мене се сам по себе одби дуван; ја реко жене да дође*.

6. У дијалогу, на питање изречено обликом аориста, одговор је формулисан у аористу / перфекту.

7. У ком је лицу најобичнији аорист?

8. Има ли улогу доживљеност радње?

9. Аорист у зависним реченицама: *ноћаске да видиш шта ја усни; ја кад се ожени, он беше рођен*.

10. Аорист са значењем егзактног футура у кондиционалним реченицама: *пође он да има куд; сунце ли зађе, лепа девојка дома да је*.

11. Модални аорист у значењу упозорења на могућност неповољног догађаја који би требало спречити: *превре ти варевина, скини је*.

12. Да + не + аорист за исказивање иреалне прошле радње: *да онда не положи, не пројдо мајци више.*

13. Аорист „лексичког карактера“ (термин М. Пешикана) у примерима: *ја одох; липсах од глади; црках од жеђи.*

14. Гномска употреба аориста: *нико се не огреја на туђем огњишту.*

Имперфекат

1. Време обележено имперфектом, везано за тренутак реализације неке друге радње, обележава се неком временском одредницом: *тија дана пролазађију Немци толико да ми се чинило никад неће престат.*

2. Имперфекат не мора значити радњу која показује неки процес напредан са другом временском радњом, или било каквом познатом ситуацијом у прошлости: *по одласку Немаца, Милка се тресадијаше ки пруг.*

3. Примери у којима се имперфекат употребљава за неку радњу или стање чије је трајање прекинуто новом радњом: *николко година терамо адет, после га порасимо* (остависмо).

4. Моменат значења истицања дугог трајања радње код имперфекта није обавезан, па се неким другим језичким средством може изразити значење дуготрајности: *цели дан стружаву дасака.*

5. Да ли је доживљеност глаголске радње обавезни услов за употребу имперфекта, или се он може јавити и у нарави: *прича се да у нашем селу живљадијаше...?*

6. Има ли имперфекта перфективних глагола?

7. У којим се лицима најчешће употребљава имперфекат?

8. Да ли има употребе имперфекта од глагола *бити*:

а) у примерима са значењем „налазио се“ (*кад беше у Задружни дом*);

б) у примерима који значе претпоставку да је нека особа родом из неког места (*из Стубла мислим да беше Винка*)?

9. Да ли је фреквенција имперфекта од глагола *бити*, *хтеги*, *имати* и *немати* знатно већа од употребе имперфекта било којег другог глагола?

10. Имперфекатска конструкција *како му имаше* са значењем „како се зваше“²⁸.

11. Имперфекат са значењем садашњости, уз извесну модалну нијансу (жеља, намера): *лишљах до кума да му шитем товар жита.*

12. Имперфекат садашњости ограничен на поједине глаголе: *како се звадијаше твој огац; беше ли ти из Раваније; имадијаше ли ти мајку и оца; шта ти оно највише вољадидијаше да једеш; требадијаше ми твоја секира*²⁹.

²⁸ Д. Јовић, *Трстенички говор* [25, 145].

²⁹ Овакву ситуацију у вези са имперфектом бележи Д. Јовић у говорима око Врњачке Бање [24, 122—123].

13. Имперфекат од глагола *хтети* уноси елеменат жеље и сумње у извршење радње која је већ отпочела: *ћа мало у Бању; ћадијамо да оберемо ово мало муке.*

14. Примери квалификативног имперфекта: *пред нама се простираше непрегледна равница; како ти некад косађаше.*

15. Употреба имперфекта у гномама: *срамота спаваше, а мати јој не даваше.*

Перфекат

1. Употреба перфекта при јављању или констатацијама, када се ради о радњама које су се одиграле без присуства онога који их саопштава: *надули се очи ти, много си спаво; неће да је(де), он је јео код куће.*

2. Примери у којима се јавља перфекат и у саопштавању сопствених доживљаја:

а) радња са резултативном нијансом, садашње стање добијено ранијим извршењем радње (*ја сам ту њиву већ посејао*);

б) просто констатовање у садашњости факта реализације радње у прошлости (*ја сам цео дан орао, а ти овде једну кашу ниси могла да свариш*).

3. Да ли перфекту припада првенствено исказивање оних прошлих радњи које се нису одиграле пред очима говорног лица?

4. Које је најчешће заступљено лице од облика перфекта?

5. Перфекат у одричним реченицама без временске одредбе (*нисам се одморил*), или са њом (*од сабајле нисам јео леба*).

6. Перфекат у замеркама, пребацивањима, грдњи, свађи, без обзира на то да ли је говорно лице својим очима видело поступак због којег протестује: *ово си ти сашила, жено, ама га ниси порубила; ти си дошо касно, требало је раније да дођеш; још се неси диго.*

7. Перфекат глагола *имати* са значењем „замало“: *имао главу да сломи у ону јаругу.*

8. *да + перфекат*, у сложеној реченици, са значењем некатегоричног предлагања, често са извесном несигурношћу или колебањем: *да смо мало косили, а да оставило ово.*

9. Модална употреба перфекта са *да* у конструкцијама са прохибитивним значењем (с нијансом појачане забране): *одма да си дошо; да ниси казала никоме.*

10. Квалификативна употреба перфекта: *широки колски пут улазио је у брда.*

11. Гномски употребљен перфекат: *лаж чуо, лаж казујем.*

12. Употреба крњег перфекта у одговору који се ослања на питање у коме је облик помоћног глагола већ исказан.

13. Крњи перфекат са везником *ако* у значењу футура II: *ако ми га не платио — видећеш.*

14. Крњи перфекат глагола *буде* у конструкцији са *да* + *презент* употребљава се са значењем „требало је“: *било да се не обзрташ на тој куче; било да си човек купи, остаји, па да има кад му дојде човек у кућу*³⁰.

15. Пропуштање споне у перфекту уз *се*: *сетили се; она се разболела; врнуја се ја*.

16. Пропуштање споне у перфекту уз *не*: *она не чула; не ни даја; она га не убила; не се крија*.

17. Уз која се лица у перфекту најчешће пропушта спона?

Плусквамперфекат

1. Употреба плусквамперфекта без непосредне везе са другом радњом у прошлости: *лане се беше опивао*.

2. Да ли у дијалогу као синоним плусквамперфекту фунгира перфекат?

Фугур I

1. Када се и у којој мери појављује футурски облик без *да*: *куде ће идиш; паре ће се потикау; неће се женити; неће му каже*?

2. Употреба футура I за обележавање прошлости: *на три дана пре него ће побећи; она их је дуго посматрала, па ће и(х) тек одједном упита*.

3. Футур I којим се означавају радње што су се у прошлости вршиле по неком обичају, по навици, или по склоности, које су се више пута понављале: *свакога ће ко у његов дућан уђе љубазно да дочека*.

4. Приповедачка употреба футура I: *и решио је — он ће тада да дође...*

5. Гномска употреба футура I: *помешаш ли се с трице, праци ће те поједу*.

6. Квалификативна употреба футура: *од њега се неће откине што има у џеп /тврдица/*.

7. Означавање футуром најразноврснијих модуса:

а) заповести (*узећеш своје ствари, па отићи*);

б) жеље (*ако ћеш мене да слушаиш*);

в) намере (*узе шољу са којом ће да пије воду*);

г) концесије и воље (*мати му, баш ако ће и стара бити, излети испред*).

8. Футур у модалној употреби у клетвама и псовкама: *ће т се посерем на уста*.

Фугур II

1. Колико се често чује нормални облик футура II — *будем носио*?

2. Да ли се футур II може заменити обликом презента код свршених глагола: *кад донесем; ако можеш, дођи*?

3. Да ли се футур II може заменити нарочитим обликом презента неких несвршених глагола: *могнем, смеднем*?

³⁰ Н. Богдановић, *Говори Бучумла*... [4, 124].

4. Футур II несвршених глагола означава претпостављену радњу која претходи будућој радњи према којој се одређује: *ако буде дирао гуђе, нека ми не излази пред очи.*

Императив и његови облички еквиваленти

1. Друго лице императива у функцији трећег, у благословима и клетвама: *буди Бог с нама.*

2. Квалификативни императив за радње које су се у прошлости понављале по неком реду или обичају, које су се више пута вршиле по некој навици: *него како наићи лето, она ти лепо набави огрев за зиму.*

3. Генерализована употреба императива: *само седни-стани, никад да се оправии; није то данас пљуни, сутра лијси.*

4. Употреба императива у молитвама, благословима и саветима: *боже, помогни; не чини никем зло.*

5. Конструкција *нема* + именица у функцији одричног императива: *нема срдња.*

6. а) Употреба *нека* — *некате* у значењу „престани(те)“: *нека, ђаволе, не галами; некате да чујемо.*

б) Да ли се у значењу строжег негативног императива *нека* употребљава уз именицу: *нека песма?*

7. а) Речца *де* у употреби појачајно уз императив, или за давање сагласности, пристанка за вршење неке радње: *Ел д идем тамо? — Де.*

б) Речца *де* иза облика *ела*, *ајде* са нијансом нерадо дате или изнуђене сагласности: *ајде де, кад ти је тољко запело.*

в) Реченице у којима се јавља каква реч за подстицање могу обухватати и прво лице: *де ја да отрсим слог; ајд га питамо; дај га пробудимо.*

8. а) Да ли се појављују прилошке речи са императивним наставком за 2. л. мн.: *полакоге; збогомге; тамоге се?*

б) Однос *ајдемо* : *ајдемоге.*

Партиципски облици

1. Глаголски прилог садашњи, напоредан са неком другом радњом у реченици, у служби је прилошке одредбе:

— за начин (*то се ради стаећи*);

— за узрок (*оћоравела сам плетеући*).

2. Има ли преласка глаголског прилога садашњег у неправу придеве: *теглећа стока?*

3. Глаголски прилог прошли одређује, не мењајући временски однос према радњи, и узрок под којим се нека радња врши: *осетивши да ће му позли...*

4. Облик глаголског прилога прошлог у придевској функцији: *бивши посланик није гласао.*

5. Субјекат не мора бити заједнички главном предикату и у функцији његове одредбе употребљеном глаголском прилогу, ако је субјекат неодређен и односи се на било које лице: *покрај фуруне седећи ништа се не добија.*

Функције глаголских придева

1. а) Радни глаголски придев у служби правог придева: *само шарене избледеле крпе; косе пожугеле од сунца.*

б) Да ли су имперфективни или перфективни, прелазни или непрелазни глаголи обичнији у овој служби?

2. Колико се често употребљава трпни придев и да ли се избегавају пасивне конструкције?

3. а) Да ли је за значење облика трпног придева у датом говору битнији моменат темпоралности, или моменат резултативности?

б) С претходним у вези, који глаголи, имперфективни или перфективни, прелазни или непрелазни претежу у градњи трпног придева?

4. а) Трпни глаголски придев у служби правог придева: *на изрованом друму; група распакане жене.*

б) Трпни глаголски придев уместо радног придева у служби правог придева: *цркнута мачка.*

в) Да ли су имперфективни или перфективни, прелазни или непрелазни глаголи обичнији у овој служби?

Глаголски род и глаголски вид

1. Забележити све /диференцијалне према књижевном језику/ глаголе са *се*, без *се*, или и са *се* и без *се*.

2. *Радује ме / радујем се.*

3. *Манути (посо) / манути се.*

4. *Кукати / кукати кога.*

5. Како се чува категорија глаголског вида?

6. Колика је бројност двовидских глагола?

Глаголи непотпуног значења

1. Глаголи са допуном у виду експликативне реченице с презентом и везником *да*: *верујем да знате; воле да једу; знају да троше; мислиш ли да ућугиш; узо да поигам.*

2. Глаголи са допуном у виду експликативне реченице са везником *да* / без њега: *могу и да се сегим / не могу се све сећам; морам да работим / мора се живи некако; почну да једу / сѓг се почеше мањују.*

3. Да ли се глагол *стићи* са значењем „дорастати“ понаша као непотпун: *стигла да носи; стигла за удају?*

Глаголска рекција

1. *Бити (= гући) у нешто / по нечему*

2. *Вечеравати нешто / нечега*
3. *Водити некога некоме / код некога*
4. *Возити се нечим / на нечему*
5. *Губити нешто / у нечему: губити тежину / у тежини / на тежини*
6. *Давати нешто / нечега некоме*
7. *Договарати се са неким о нечему / за нешто*
8. *Додавати нешто / нечега нечему / у нешто*
9. *Дознавати нешто о некоме, нечему / за некога, нешто*
10. *Држати некога, нешто неким, некаквим / за некога, за нешто*
11. *Завијати се у нешто / нечим*
12. *Завршавати нешто / са нечим*
13. *Замолити нешто / нечега од некога*
14. *Заслужити нешто / нечега*
15. *Загрозити нешто / нечега од некога*
16. *Избегавати нешто / нечему*
17. *Изводити нешто некоме / пред неким*
18. *Извољевати нешто / нечега*
19. *Имати нешто / нечега*
20. *Кажњавати некога за нешто / због нечега*
21. *Крити нешто некоме / пред неким / од некога*
22. *Набављати нешто / нечега*
23. *Настављати нешто / са нечим*
24. *Научити некога нешто / нечему*
25. *Недостајати некоме, нечему нешто / нечега*
26. *Нудити некога нечим / некоме нешто*
27. *Одлучивати нешто / о нечему*
28. *Окретати нешто / нечим (кола / колима)*
29. *Отимати нешто некоме / од некога*
30. *Пити нешто / нечега*
31. *Позајмљивати нешто / нечега некоме*
32. *Покушавати нешто / са нечим*
33. *Послати нешто / нечега некоме*
34. *Правити некога некаквим / нешто од некога / некога на нешто*
35. *Правити се неко / неким, некакав / некаквим*
36. *Представљати се за некога / као неко*
37. *Прекидати нешто / са нечим*
38. *Прелазити нешто / преко нечега*

39. Пробудити нешто код некога / у некоме
40. Проглашавати некога, нешто неким, некаквим / за некога, некаквог
41. Продужавати нешто / са нечим
42. Рачунати на некога, на нешто / са неким, са нечим
43. Рецитовати нешто некоме / пред неким
44. Ручавати нешто / нечега
45. Сакупљати нешто / нечега
46. Свирати у нешто / на нешто / на нечему
47. Свишавати нешто / са нечим
48. Скидати нешто некоме / нешто са некога
49. Склањати некога, нешто од некога / некоме / пред неким
50. Скупљати нешто / нечега
51. Слати нешто / нечега некоме
52. Служити нешто некоме / нечим некога
53. Слушати нешто о некоме / за некога
54. Стављати нешто / нечега некамо
55. Трести нешто / нечим
56. Ударати нешто / нечим у, о нешто
57. Узајмљивати нешто / нечега некоме / од некога
58. Узимати нешто / нечега
некога, нешто некоме / од некога
59. Звоне ми уши / звони ми у ушима
60. Украсти нешто некоме / од некога
61. Управљати се нечим / по нечему / према нечему
62. Учити некога нешто / нечему
63. Хвалити некога, нешто некоме / код некога / пред неким
64. Коле / код кога — враћати се, доводити, одводити, односити
65. Нешто, некога некоме / за некога — брати, возити, градити, грејати, загревати, изабирати, изграђивати, измишљати, израђивати, испећи, испражњавати, испржити, кувати, куповати, млети, набављати, направити, налазити, нацртати, носити, одвајати, одређивати, оснивати, плаћати, плести, посадити, посејати, послати, правити, преносити, пржити, припремати, приређивати, радити, саградити, садити, сакупљати, сачувати, сашити, сачињавати, сејати, скувати, снимати, стављати, стварати, стицати, сушити, уговарати, уловити, урадити, уређивати, чувати, шити, штедети
66. Забележити све примере са зависном реченицом типа: *спречавати некога у одласку / спречавати некога да оде.*

СИНТАКСА РЕЧЕНИЦЕ

Реченица

1. Конструкције *sine verbo finito*: *Минералну воду! За мном! Пожар!*
2. Искази којима се идентификује природна појава, без глаголског облика: *напољу снег; цео дан киша.*
3. Да ли се реченице са логичким субјектом могу реализовати и са помоћним глаголом и без њега: *жал ме је за њега / жал ме за њега?*
4. Имперсонална реченица типа *позвало га у војску*:
  - а) тип са одсуством лексичке идентификације агенса (*осудило га*);
  - б) тип са идентификацијом агенса у форми номинатива (*ћело мене туј убит Турци*)³¹, генитив + *од*, инструментал (*убило громом*).
5. Стање настало као последица активности природних сила или неке болести исказује се глаголским предикатом чији је радни придев у средњем роду: *убило га* (град њиву); *све га сматило* (град); *испило га* (болест); *све му испуцало уста* (грозница).
6. Намерне реченице типа *дошо да би научио / дошо да научи.*
7. а) Могућност коришћења посебних знакова емоције у узвичним реченицама, узвика типа у *бре, јао, глеј.*
- б) Маркираност места узвика.
8. Питање инферзије реченице: *кд сам ти река, зашто неси добро пазија.*
9. Забележити примере елиптичности у приповедању догађаја и доживљаја.

Егзистенцијалне реченице

1. *Бити* = „имати“ уз године старости у примерима: *кад сам била осамнаес године*³².
2. Замена имперфективног *будем* презентом глагола *јесам*³³:
  - а) у зависним експликативним и консекутивним реченицама *Иди се обуци да ниси голишава; сви треба на њиву да су!*
  - б) у футуру и релативском презенту, у значењу предбудућег времена *Ија не да сам овде пре подне; ја ћем да сам на гувну; догодине ко сам жив...!*
  - в) у жељним, допусним и њима сродним реченицама *Ида си жива и здрава; нека ви је живо и здраво!*

³¹ Овај тип имперсоналне реченице дефинише Д. Петровић, *Један модел имперсоналне реченице...* [32, 367] и даје три примера из говора Змијања. У књижевном делу *Аризани* [16] постоји на 181. страни реченица *доста се рагувало и стезало капи*. У прегледаној стручној литератури која се бави говорима ове дијалекатске зоне, а ни у књижевним делима писаним у дијалекту, нисам пронашла ниједан пример овог типа имперсоналне реченице.

³² Н. Богдано-чић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 252].

³³ Огроман је број примера овакве замене у књижевним делима писаним у дијалекту. Примера са имперфективним *будем* готово да и нема.

Упитне реченице

1. Образовање са *да ли* + глаголски облик: *да ли си ти блесав; да ли овроше; да л си шунтав.*
2. Образовање са *јеси (ли)* + глаголски облик: *јеси (ли) стигла.*
3. Образовање *је ли* на почетку упитне реченице, и у говорима који не познају образовање *јеси ли* за друго лице: *је л имало млеко; је л тешко; је л се не сваџал.*
4. Да ли се као упитна реч користи *ел(и)*: *ел си дошо?*
5. Образовање са *ел* + *ако* + глаголски облик: *ел ако да дођем.*
6. Образовање са *ако* + *ли* + глаголски облик: *ако ли да легнем; ако ли сам га продал.*
7. Да ли се може самостално *ли* употребити као упитна реч: *па ли ти причам; бабо, ли сам ја твој унук*³⁴.
8. Да ли се као упитна реч користи *нел(и)* и кад је питање негативно, и кад је позитивно: *нели не пристајеш; нели га закопаше; нел иска да му кажем?*
9. Образовање са глаголским обликом и речцом *ли* на почетку реченице: *окопали ли сте; спавну ли малко; видел ли си га.*
10. а) Образовање са футурском енклитиком *ће* / *че* (за сва лица) на почетку реченице: *ће се врнеш; ће иду.*
- б) Образовање са футурском енклитиком и упитним *ли*: *че работамо ли; ће ли сврнемо до њега.*
11. а) Образовање са *сам, си* + глаголски облик: *си стиго* (← *јеси ли*); *сам дошла на време.*
- б) Образовање са глаголском енклитиком и упитним *ли*: *си л га срео.*
12. Конструкција за *де* + глагол кретања (= *куда* + глагол кретања): *за де пугујеш.*
13. Да ли зависно-упитне реченице могу бити и са негацијом, и без ње, а да исто значе: *за сво време си причамо оче ли да дојду / нече ли да дојду?*
14. Упитна реченица с негацијом за означавање ублажене упитности:
  - а) уз очекивање управо позитивног одговора (*нећеш ли да дођеш до нас*);
  - б) уз скретање пажње на то да је садржина стварности управо обрнута од садржаја реченице (*није ли то мало друкше било; несам ли ти казаа*).
15. Упитна кондиционална реченица: *би л ми дао; би л ми продали оно парче испод куће.*
16. Упитна реченица са узвичним карактером, кад се њоме изражава:
  - а) прекор у циљу подстицања (*ајде, што стојиш*);
  - б) упозорење (*видиш ли, ће погинеш*);

³⁴ Љ. Ћирић, *Говор Лужнице* [45, 109]. Питање *ли га знајеш* налази се у *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13, 134].

- в) изненађујење (*како си то могло да урадиш*);
- г) сажаљење (*зашто ли се мучиш оvolко*);
- д) неодобравање (*како да идем, кад не могу*).

Императивне реченице

1. а) Конструкција *има + (да) + презент* у императивној функцији: *има (да) се скинеш доле, ел ћу те све убијем*.

б) Забрана изречена конструкцијом *нема + да + презент*: *нема да идеш јутре код њо³⁵*.

2. Конструкција *мора + (да) + презент* у императивном значењу: *мора да се смириш; мора га бијем*.

3. Конструкција *дај + (да) + презент* за изрицање нешто блаже императивности, решености да се нешто изврши: *дај да седнем мало; дај се позову стари људи*.

4. Обезличени императив *чекај / чек / че* у конструкцији са *да + презент* служи за изрицање различитих видова императивности: *чекај да нешто погледам (намера); чекај да ти уврнем шију (претња)*.

5. Употреба конструкције са појачајним императивом *иди(те) + императивни глагол*: *иди му помогни; ите се напијте*; а тако и *оди ми кажи*.

6. *Ајде / ајдемо / ајдете* самостално и у конструкцији са *да + презент*: *ајде за Прокупље; ајдемо си ми на време; ајде да носиш; ајдете да радите нешто*.

7. а) Конструкција *де(де) + да + презент* за изрицање подстицања у императивним реченицама: *де(де) да ми кренемо*.

б) У истој функцији конструкција *де(де) + императив*: *де(де) се подигни*.

Дезидеративне реченице

1. Конструкција *би + (си) + радни придев глаголски*: *ми би ручали; децава би си легла*.

2. Конструкција *би + објекат у акузативу*: *ја би једно пиво*.

3. Жеља изражена обликом презента одговарајућег глагола и императивном речцом: *нека ти се нађе*.

Пасивне реченице

1. Колика је фреквенција пасивне конструкције са *се* као еквивалента пасива: *вино што смо јучер добили, све се попи?*

Понављање реченичних делова

1. Понављање истог синтаксичког сегмента који може бити:

а) номинално исти (*и одакле све чезним, чезним*);

³⁵Ове конструкције веома су честе у књижевним делима писаним косовско-ресавским и призренско-тимочким дијалектом: *има да сачекаш одговор* [16, 12]; *те борбе се нема ни спомињу више* [16, 68]; *има да се сакријеш* [28, 15]; *штага нема да се бринеш* [28, 95].

б) функционално исти, а значењски синонимичан или близак (*не јем ни месо, ни леба*);

в) комбинација обеју претходно описаних могућности (*кажем му, и прегим, прегим — ништа*).

2. Кад се неки сегмент (глагол нпр.) понавља више пута, енклитика се може јавити једном / више пута.

РЕД РЕЧИ

1. Избијање заменичке енклитике или повратног *се* испред глагола у конструкцијама у којима је пропуштена свеза *да*: *да ли га могу најдем; ја му почнем причам; па се почела качи; ја се па не могу опоменем*.

2. Употреба глаголске енклитике испред другог члана заједнице: *ја и смо Божја ишли*³⁶.

3. Положај енклитике везане за императив *иди* у споредним реченицама: *ите се умијте / ите умијте се; иди је вежи / иди вежи је*.

4. Утврдити положај заменичке енклитике у посесивном дативу.

5. Забележити ред речи приликом удвајања заменица: *да га пронађеш њега / да пробаш да га њега ти увагиш*.

6. Положај упитне заменице одн. прилога (заједно с енклитикама) на крају упитне реченице: *отац му де је; продавница ди ви је*.

7. Појава упитне речце *ли* иза било ког реченичног дела на коме је комуникативни акценат, а када тежиште питања није на глаголу: *у лојзе ли је отишла баба; данас ли је петак*.

8. Положај речце *ли* у односу на глаголску енклитику *ће*:

а) непосредно уз њу (*ће ли дођете*);

б) иза глагола (*ће можете ли да ме повезете*).

9. Уобичајеност поретка *именица + атрибут*: *сечемо му уво накрвљено; јагње големо сам му продаа*.

10. Композиција код именице са два атрибута, у којој се један од атрибута поставља иза именице: *мушке чарапе штикуване*.

11. Разбијање синтагме од две именице везане јединством значења уметањем каквог глаголског елемента: *кигу баца цвеће; метрови натурана дрва*.

12. Раздвајање прилога од глагола уметањем какве именице: *волимо погачу много; такво обичај било*.

13. Интерполирање објекта, када је енклитички облик личне заменице између атрибута и именице: *цео га дан нема; лепи је бог убио*.

14. Има ли одвајања суперлативне морфеме *нај*, односно *по*: *нај је лепши девојка у село; нај се сечам; по је млада била*.

³⁶ Овај пример чула сам осамдесетих година у Параћину од информатора који је као млад у град доселио из оближњег села Доње Мутнице.

15. Негација долази / не долази на прво место у примерима типа *ни за шта / за ништа*.

КОНГРУЕНЦИЈА

1. Облик предиката уз именицу природно мушког рода на *а*: *дошли / дошле мираџије да ни деле имање*.

2. Предикат у женском / мушком роду кад се у функцији субјекта налази именица женског рода: *биле смо дванајс невесте у цркву / били смо дванајс невесте у ту цркву*.

3. Облик придева и заменице, атрибутивно употребљених, уз именицу што значи мноштво: *сирова дрва / сирови дрва; моја деца / моји деца*.

4. Дистрибутивни сингулар / плурал у примерима типа: *стари људи носе капу / капе на глави; и тако су они отишли кући / кућама*.

5. Који је падежни облик у употреби кад је именица *pluralia tantum* употребљена уз збирни број: *трое маказа / трое маказе*.

6. Предикат уз заменицу *сваки*, употребљену са значењем „сви“, има облик множине: *свака Призренка гу знав*³⁷.

7. Да ли постоје примери типа: *Марко са сином су пошли да косе ливаду*.

8. У реченицама којима се изриче какво омаловажавање, предмет омаловажавања (особа) изриче се заменицом у средњем роду: *оно се нада да ће га приме* (ради се о мушкарцу); *овој ће ми приговара* (жена).

МОДАЛНОСТ И МОДАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

1. Модалне структуре чије је организовање регулисано обавештеношћу говорног лица о објективној чињеници и његовом спремношћу да се о њој директно изјасни:

а) допуна фактивног предиката (афирмативно и негирано употребљеног): *он зна да се...; он зна да ли се...; он не зна да се...; он не зна да ли се...;*

б) глаголско време као регулатор фактивног модалитета реченице: *нисам знао да се...; ја не знам да се...*

2. Језички показатељи објективне (онтолошке) модалности која добија свој израз на нивоу синтаксичког рашчлањавања реченице:

а) глаголски начин (*да је дошо синоћ, могли смо да завршимо поса*);

б) модални глаголи (*моћи, требати*) и речи типа *заиста, могуће, неопходно*;

в) комбинација претходна два типа (*да је дошо, ја би му, вероватно, реко*).

3. Радни придев глагола *бити* везан са инфинитивом, за означавање иреалног кондиционала са нијансом неостварене потребе: *била понети шта ти треба*.

³⁷ М. Стевановић, *Ђаковачки говор* [43, 151].

4. Означавање жеље самим обликом глагола *бити* без радног придева: *и ми би телетину*.

ОСТВАРИВАЊЕ КОМПАРАЦИЈЕ НА СИНТАКСИЧКОМ ПЛАНУ

1. Изражавање једнакости поредбеним речцама *к/а/о* и *како* уз поредбени појам у акузативу: *рекла једна теква шашава ко мен; ко тебе несуд тољко паметни; удовац си, па кој ће како теб*³⁸.

2. Изражавање једнакости поредбеном речцом *кољко* уз номинатив / акузатив: *јунак кољко ти; кољко тебе је висок*³⁹.

3. Исказивање поређења речцом *по* уз прилоге на *-ски*: *говоримо по нашки; терај по сељачки*.

4. Изражавање једнакости уз помоћ придева *исти*: *он је исти тагко*.

5. Једнакост изражена конструкцијом *с + зависни падежни облик* (уместо конструкције *као + номинатив*): *он је с моном у висину; по године је с моу ћерку; ћерка ми је с Вукицу (истог узраста)*⁴⁰.

6. Конструкција *(с)према + датив/општи падежни облик*: *треба да тражи према себи приљку; газда спрема газду*.

СИНТАКСИЧКО НЕГИРАЊЕ КАО СРЕДСТВО ИЗРАЖАВАЊА КОМУНИКАТИВНЕ ЗАМИСЛИ

1. а) Употреба одричне честице — *ни* и *ниги* ради интензификације и повишавања емоционалности исказа.

б) Какав је однос облика *ни* и *ниги*?

2. а) Употреба одричне заменице *ниједан* и заменичких прилога *ниједном, ниједанпут* ради интензивирања негирања: *није се чуо ниједан звук*.

б) Понављање заменичког придева *једини* ради повишавања интензитета исказа: *није се чуо ниједан једини звук*.

3. Јављање потврдног и одричног глагола уз *док* без измене реченичног значења: *почекај док сви дојду; има да седши док ти не дојде мати*.

4. У темпоралним реченицама са *док(ле)* употреба / изостављање негативне речце *не*: *док изиђе сунце; све док не умрем*.

5. Забележити изразе, устаљене фразе за неслагање: *како па да не; да не би било тека; пази да не буде така*.

6. Забележити могуће функције акценованог *не*:

а) у императивним конструкцијама (*не се секирај*);

³⁸ Ови и бројни њима слични примери налазе се у *Ивковој слави* С. Сремца [38] и у дијалекатским збиркама фразеологизама Д. Златковића [13—15].

³⁹ Примере са акузативом бележи А. Белић у *Дијалектима источне и јужне Србије* [2, 627].

⁴⁰ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 261].

- б) у упитним реченицама (*не ли сте видели Слободана*);
  - в) уз 3. л. јд. глаголских облика (*не ти много тражи*);
  - г) као опозиција садржини друге реченице у истом скупу (*не ти да имаш, а он да трпи*);
  - д) узвичног карактера, као директна негација (*Дођи, узни га. — Не!*);
  - ђ) као окрњен облик *неће* (*ако ти не да дођу...*).
7. Забележити типове одрицања изречених конструкцијама с негацијом *ни*:
- а) предиката (*није се ни окренула*);
  - б) субјекта (*није дошла ни Вукица, ни Аца*);
  - в) атрибута (*носили смо ни вежсено, ни шарено*);
  - г) објекта (*не чувамо ни свиње, ни краве, но само овце*);
  - д) прилошке одредбе (*тако ми ни ладно, ни топло*).

УМЕТАЊЕ РЕЧИ, ИЗРАЗА И РЕЧЕНИЦА

1. Издвојити примере уметнутих реченица. Да ли је њихова употреба шира у приповедању, или у дијалогу?
2. Уметање израза за скретање пажње саговорнику и његово везивање за ток причања: *бре; мори; знаш; разумеш; сине*.
3. Уметање израза за уверавање: *богали; дакле; готово*.
4. Уметање, ради уверавања, израза у облику клетве, заклетве или преклињања: *куку мене; жив ми ти*.
5. Уметање израза који казују да ће бити наведене нечије (може и говорникове) речи: *каже; вели*.
6. Уметање израза за извесно ограничење, извињење или сажалење: *знаш како; како да ти кажем; да опрошћавате*.
7. Уметање израза за боље одсликавање неке радње (по трајању, месту, начину): *на горе; на там; ово-ли; иди ми, дођи ми*.

СКРАЋЕНИЦЕ

- Н номинатив
- Г генитив
- Д датив
- А акузатив
- В вокатив
- И инструментал
- Л локатив
- ОП општи падеж

м. (у)место
 л. лице
 јд. једнина
 мн. множина
 м мушки род
 ж женски род
 с средњи род
 пф. перфективни
 импф. имперфективни
 СДЗБ Српски дијалектолошки зборник
 ЗФЛ Зборник за филологију и лингвистику
 ЈФ Јужнословенски филолог
 ГФФ Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
 ППЈ Прилози проучавању језика
 НСС[ВД] Научни састанак слависта у Вукове дане
 Међународни славистички центар
 АФФ Анали Филолошког факултета у Београду

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Р. и Вукомановић, С. *Основне особине александровачког и брусског говора*. — АФФ, Београд, св. 6, 1966, 291—319.
- Белић, А. *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗБ I, 1905.
- Богдановић, Н. *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ XXXIII, 1987, 7—302.
- Богдановић, Н. *Говори Бучума и Белог Потока*. — СДЗБ XXV, 1979.
- Вукадиновић, В. *Говор Црне Траве и Власне* (рукопис докторске тезе).
- Грковић, М. *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, Нови Сад, књ. 4, 1968, 121—133.
- Грковић, М. *Употреба падежа у чумићком говору*. — ППЈ, Нови Сад, књ. 4, 1968, 133—161.
- Динић, Ј. *Додатак речнику тилочког говора*. — СДЗБ XXXVI, 1990, 381—423.
- Динић, Ј. *Речник тилочког говора*. — СДЗБ XXXIV, 1988, 7—337.
- Елезовић, Г. *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи*. — СДЗБ II, 1911, 464—473.
- Елезовић, Г. *Речник косовско-метохишког дијалекта*. — СДЗБ IV (св. I), 1932, књ. VI (св. II), 1935.
- Живковић, Н. *Речник пиротског говора*. — Пирот, 1987.
- Златковић, Д. *Пословице и поређења у пиротском говору*. — СДЗБ XXXIV, 1988.
- Златковић, Д. *Фразеологија страха и наде у пиротском говору*. — СДЗБ, XXXV, 1989, 175—457.
- Златковић, Д. *Фразеологија омаловажавања у пиротском говору*. — СДЗБ, XXXVI, 1990, 423—740.
- Ивановић, И. *Аризани*. — Београд, 1987².
- Ивић, М. *Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свегу*. — ГФФ, Нови Сад, књ. V, 1960, 49—74.
- Ивић, М. *Значења српскохрватског инструментала и његов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. — Посебна издања САНУ, Београд, Институт за српски језик, књ. ССХХVII, књ. 2, 1954.
- Ивић, М. *Квезтионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику*. — ЗФЛ, Нови Сад, књ. XIV/1, 1971, 159—171.

- Ивић, М. *Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*. — ЗФЛ, Нови Сад, књ. VI, 1963, 13—31.
- Ивић, П. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречеје*. — Нови Сад, 1985².
- Ивић, П. *О говору Галипољских Срба*. — Београд, 1958.
- Ивић, П. *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба*. — ЈФ, Београд, књ. ХХ/1—4, 1953—1954, 228—262.
- Јовић, Д. *О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање*. — ЗФЛ, Нови Сад, књ. II, 1959, 114—133.
- Јовић, Д. *Трстенички говор*. — СДЗБ XVII, 1968, 1—241.
- Марковић, М. *Речник народног говора у Црној Реци*. — СДЗБ XXXII, 1986, 243—500.
- Митровић, Б. *Речник лесковачког говора*. — Лесковац, 1984.
- Михаиловић, Д. *Петријин венац*. — Београд, 1990.
- Михајловић, Ј. С. *Лесковачки говор*. — Лесковац, 1977.
- Павловић, М. *Говор Јањева*. — Нови Сад, 1970.
- Павловић, М. *Говор Сретечке Жупе*. — СДЗБ VIII, 1939, 213—218.
- Петровић, Д. *Један модел имперсоналне реченице у српскохрватским дијалектима*. — НСС[ВД], Београд — Нови Сад, књ. 7, 1977, 365—369.
- Петровић, В. и Дудић, К. *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*. — Београд — Нови Сад, 1989.
- Пецо, А. и Милановић, Б. *Ресавски говор*. — СДЗБ XVII, 1968, 241—367.
- Радић, П. *Цртце о говору села Мрче у куришумијском крају*. — СДЗБ XXXVI, 1990, 1—75.
- Ракић-Милојковић, С. *Дијалекатски текстови из околине Параћина*. — ППЈ, Нови Сад, књ. 21, 1985, 165—170.
- Ракић-Милојковић, С. *Проблем генитива у говору Доње Мутнице (код Параћина)*. — Зборник са скупа *Говори призренско-тимочке зоне и суседних дијалеката*, Ниш, 1992 (у штампани).
- Симић, Р. *Синтакса левачког говора I. Употреба падежних облика*. — СДЗБ XXVI, 1980, 1—146.
- Сремац, С. *Ивова слава*. — Нови Сад — Београд, 1960.
- Станковић, Б. *Коштана*. — Сарајево, 1966.
- Станојевић, М. *Прилози речнику тимчког говора*. — СДЗБ III, 1927, 179—194.
- Станојевић, М. *Севернотимочки дијалекат*. — СДЗБ II, 1911, 360—464.
- Стевановић, М. *Ђаковачки говор*. — СДЗБ XI, 1950, 2—151.
- Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*. — Београд, 1979³.
- Ђурић, Љ. *Говор Лужнице*. — СДЗБ XXIX, 1983, 7—119.